LIBRARY OF PRINCETON
MAR 1 2010
THEOLOGICAL SEMINARY

KUYPER BX9428 .K89 1904

Kuyper, Abraham, 1837-1920.
E voto Dordraceno :
toelichting
op den Heidelbergschen
catechismus /

E VOTO DORDRACENO.

TOELICHTING

OP DEN

HEIDELBERGSCHEN CATECHISMUS.

DOOR

DR. A. KUYPER.

VIERDE DEEL.

LIBRARY OF PRINCETON
1 2010
THEOLOGICAL SEMINARY

BOEKHANDEL
VOORHEEN
AMSTERDAM. HÖVEKER & WORMSER PRETORIA.
POTCHEFSTROOM.
1905.

TYP. — P. A. GEURTS — NIJMEGEN.

ZONDAGSAFDEELING XXXVIII.

Vraag 103. Wat gebiedt God in het vierde gebod?

Antwoord. Eerstelijk, dat de korkedienst of het predikambt, en de scholen onderhouden worden, en dat ik, inzonderheid op den Sabbat, dat is op den Rustdag, tot de gemeente Gods naarstiglijk kome, om Gods Woord te hooren, de Sacramenten te gebruiken, God den Heere openlijk aan te roepen en den armen Christelijke handreikinge te doen; ten andere, dat ik alle de dagen mijns levens van mijne booze werken vieren, den Heere door zijnen Geest in mij werken late en alzoo den eeuwigen Sabbat in dit leven aanvange.

EERSTE HOOFDSTUK.

Daartoe ook gaf Ik hun mijne sabbathen, om een teeken te zijn tusschen mij en tusschen hen, opdat zij zouden weten, dat Ik de Heere ben, die hen heilige.
Ezech. 20 : 12.

Voor de behandeling van wat men pleegt te noemen de *Sabbaths-quaestie*, mag hier ter plaatse verwezen worden naar het *Tractaat van den Sabbath*, dat in 1890 door schrijver dezes in het licht werd gezonden. Hier in bondiger vorm te verhalen, wat toen breeder werd uiteengezet, zou het inzicht in het vraagstuk van den Sabbath niet verduidelijken, maar verduisteren. Het even breed, of nog breeder, op te zetten, zou alle verhouding tusschen deze artikelen en die over de andere geboden doen teloor gaan. En wat ook weegt is, dat we, een toelichting op den Heidelbergschen Catechismus schrijvende, ons hier meer bepaaldelijk met het Antwoord van den Catechismus op de 103e Vraag hebben bezig te houden; en alzoo gereede aanleiding vinden, om juist datgene ter sprake te brengen, wat in gemeld *Tractaat* niet, of slechts zeer ter loops, aan de orde kwam.

Leest ge toch dit Antwoord van den Catechismus aandachtig na, dan kunt ge u kwalijk verhelen, dat dit Antwoord, moest het thans nog

geschreven worden, in onze dagen allicht eenigszins anders zou uitvallen. Bijna niemand zou er thans vrede mee hebben, dat het eigenlijke vraagstuk van den Sabbath geheel onaangeroerd bleef, en er, niet zonder oorzaak op aandringen, dat bij dit gebod, evenals bij de meeste andere, ook hetgeen ons *verboden* wordt, beter tot zijn recht kwame. Ja, we durven wel uitspreken, dat menige vrome in onze dagen, die wat sterk het stuk van den Sabbath drijft, (of, gelijk men eertijds zei, „in den Sabbath wat *precies* is"), zich op dit punt door den Heidelbergschen Catechismus *niet* bevredigd kan gevoelen; en er zich vaak aan moet geërgerd hebben, dat de Heidelberger over wat men het „schenden van den Sabbath" noemt, zoo ganschelijk zwijgt.

Voorop ga hier deswege een kleine poging, om deze mannenbroeders met den Heidelberger te verzoenen. Ze mogen namelijk bedenken, dat al wat uit de dagen der Hervorming tot ons kwam, steeds het stempel draagt van de tegenstelling met Rome. De werkheiligheid had zoo onnoemelijk veel kwaad gesticht. Niet alsof de practijk der deugd ongodzalig, of ook het doen van goede werken ons niet geboden, zou zijn; maar omdat het schier al uitliep op boetedoeningen of het doen van ceremonieele werken, die in zich zelf geen heilig karakter bezitten. Wat zich al meer als „goede werken" op den voorgrond drong, was niet een stil en teeder leven der godsvrucht, maar bestond hoofdzakelijk in het getrouw waarnemen van allerlei kerkelijke plechtigheden, het opbrengen van allerlei kerkelijke offerande en het volbrengen van allerlei kerkelijke penitentiën. En daaronder nu was de ziel verstikt. Onder dien last verdorde het geloofsleven. En het was uit deze onevangelische practijk dat de geestelijke tyrannie der priesters en het bederf der kerkregeering was voortgekomen.

Toen men nu op Luthers voetspoor eindelijk met dit onwezen der kerkelijke werkheiligheid brak, was het zoo vreemd niet, dat men aanvankelijk wel eenigermate in het andere uiterste oversloeg, en althans in sommige kringen wel wat heel overgeestelijk werd. Het sterkst kwam dit uit in de Doopers, die de usantie ten opzichte van den Doop, de Overheid, den Eed, en zooveel meer veranderden, en er ten slotte zelfs toe kwamen, om de autoriteit der Heilige Schrift en de belijdenis van Jezus' geboorte uit het „vleesch en bloed van Maria" aan te tasten. Geheel de *natuurlijke* levensbasis namen deze afgedoolde vromen al meer onder het leven weg. Het moest alles geestelijk worden. En het was in dezen gedachtengang, dat ze ook de practijk van den Sabbath sterk afkeurden. De Sabbath onderhouden was „den dag waarnemen", een zonde van ongeloof dus, waar Paulus zoo ernstig tegen gewaarschuwd had. Het was nogmaals bukken onder de ceremonieele wet, en daarmee de Roomsche

practijk der werkheiligheid weer invoeren. Het was scheiding tusschen vandaag en morgen maken, alsof men God niet *alle* de dagen zijns levens dienen moest. En daarom riepen ze: „Weg met dien Joodschen Sabbath!" en gingen opzettelijk op Zondag allerlei gemeenen arbeid verrichten. Alleen geestelijk moest ook de Sabbath in eere worden gehouden, d. w. z. men moest nu reeds, niet enkel op Zondag, maar alle de dagen zijns levens, den eeuwigen Sabbath aanvangen in het verborgen leven zijner ziel.

Hieruit ziet ge overtuigend, dat deze mannen waarlijk niet gedreven werden door boozen lust, om den Sabbath te schenden; dat veeleer een geestelijke drijfveer hen prikkelde; en dat hun alleen verweten kan worden, dat ze, uit beduchtheid voor het weer-insluipen van den Roomschen zuurdeesem, de practicale en natuurlijke zijde van dit gebod te veel uit het oog verloren. Onze Hervormers hebben dan ook geen oogenblik geaarzeld, aan deze eenzijdigheid, te gemoet te komen, zonder aan het ware element, dat in de geestelijke opvatting school, ook maar in het minst te kort te doen. Al het superstitieuse, dat in elk ceremonieel onderhouden van den Sabbath ligt, hebben ze deswege moedig weerstaan; en het was hun geest, die nog diep in de zeventiende eeuw in de Gereformeerde kerken nawerkte, toen elk spoor van te groote preciesiteit als insluipend van Roomsche werkheiligheid bestreden werd. Gelijk men weet, is zelfs een man als Voetius deswege op kerkelijke vergaderingen wel in verhoor genomen.

Toch kan kwalijk ontkend, dat men ook van Luthersche en Gereformeerde zijde, in den eersten aanloop, bij deze bestrijding van het ceremonieele wel eenigszins te ver ging. Niet, natuurlijk alsof ooit de superstitie van het ceremonieele te sterk kon bestreden; die moet veeleer met tak en wortel uitgeroeid; maar in zooverre men verzuimde te onderscheiden tusschen hetgeen in dit gebod Sinaïtisch-ceremonieel was, en anderzijds krachtens de Schepping duurzaam en blijvend. Men merkt dan ook in de eerste jaren, zoowel bij de Lutherschen als bij de Gereformeerden, zekere neiging, om den dag des Heeren althans indifferent te verklaren. Het rijkst zou men het leven gevonden hebben, indien men elken dag kerk had kunnen houden, en bijaldien op die wijs alle merkbaar verschil tusschen den Zondag en de overige dagen ware weggevallen. En ware die toeleg gelukt, men zou volstrekt niet geaarzeld hebben, om den gewonen dagelijkschen arbeid ongestoord te laten doorgaan. Toen men echter al spoedig tot de ervaring kwam, dat het kerkhouden in de weekdagen wel voor enkele standen van de maatschappij, maar onmogelijk voor *de groote menigte*

ging, drong steeds krachtiger het besef door, dat de viering van een opzettelijken rustdag voor de instandhouding van het kerkelijk leven en dus van de kerk zelve, eenvoudig onmisbaar was. Wie vergelijkt wat de Heidelbergsche Catechismus in 1563 en wat later Ursinus in zijn Schatboek over dit onderwerp zegt, merkt dan ook duidelijk zekeren overgang. In den Catechismus heet het nog „inzonderheid op den Sabbath d. i. op den Rustdag"; maar in zijn *Schatboek* heet het reeds: „Het is zoo wel *noodig* in de Christelijke, als het eertijds geweest is in de Joodsche gemeente, *dat er een zekere dag verordineerd zij*, op welken Gods heilig Woord geleerd en de Sacramenten openlijk bediend worden." Drie stadiën worden dus doorloopen. Eerst wordt uit het gebod in zedelijken zin alleen afgeleid, dat men *alle de dagen zijns levens*, het kerkelijk leven tot uiting zal brengen. Dan heet het, „dat ik, *inzonderheid* op den Sabbath, d. i. den Rustdag, tot de gemeente Gods naarstelijk kome." En eindelijk dwingt de practijk, om den kerkedienst zoo goed als uitsluitend op den Zondag te concentreeren, en de ordinantie van den Rustdag voor het leven van de kerk van Christus voor onmisbaar te verklaren. Opmerkelijk is het hierbij, dat het 103e Antwoord in Ursinus' *Schatboek*, evenals bij Bastingius, nog luidt: „dat ik, *zoo op andere dagen*, als inzonderheid op den Sabbath", en dat deze woorden „zoo op andere dagen" straks wegvielen. [1]) Er is alzoo geen de minste twijfel, of men heeft eerst gemeend, dat geheel de viering van een afzonderlijken dag kon wegvallen. Toen heeft men den Rustdag naast de andere dagen, met zekere voorkeur, gesteld. En eerst ten slotte is men er toe gekomen, om ook van de Christenen een afzonderlijken Rustdag voor de instandhouding van den kerkedienst te eischen.

Verder echter ging men in de Zwitsersche en Duitsche kringen niet. Ook waar men den Rustdag herstelde, deed men dit uitsluitend als middel, om den kerkedienst in stand te houden; en hieruit moet het dan ook verklaard, dat op de vraag: „Wat gebiedt God in het vierde Gebod?" eenigszins bevreemdend geantwoord wordt: „*Eerstelijk dat de kerkedienst onderhouden worde*". Het inzicht dat de Rustdag ook buiten den kerkedienst een algemeen menschelijke beteekenis heeft, en dus ook dan in stand zou moeten blijven, indien het mogelijk ware den kerkedienst *zonder* Rustdag te doen bloeien, is niet tot zijn recht gekomen; en veel minder nog is met genoegzame duidelijkheid ingezien, hoe in het gebod van den

---

[1]) Ook de Latijnsche uitgave van de *Opera omnia* van URSINUS heeft de bijvoeging zelfs zonder den Dag des Heeren te noemen. Er staat: *utque ego, cum aliis, tum festis diebus studiose coetus divinos frequentem.* D. w. z. „dat ik zoowel op andere als op feestdagen, tot de gemeente Gods naarstiglijk kome. Ed. Heidelb. 1612, l. 354.

Rustdag een *goddelijk stempel* ligt, dat reeds krachtens de Schepping op heel ons leven was afgedrukt.

Dit nu bleef zoo, tot de Gereformeerde beweging uit Zwitserland en Duitschland meer naar Engeland verplaatst wierd. Niet toch uit Genève, en veel minder nog uit Heidelberg, maar zeer bepaaldelijk uit Engeland, is ook aan onze Nederlandsche kerken in later dagen een beschouwing over den Sabbath toegekomen, die ongetwijfeld zekere onmiskenbare *leemte* aanvulde, maar toch ook tegelijk een *bedenkelijk* element in zich droeg. De Engelsche Sabbathsviering draagt, gelijk men weet, een geheel eigenaardig karakter. Een „Engelschen Zondag" vindt men alleen in Groot-Brittanje, in zijn Koloniën en in Amerika. Nu steekt in dezen „Engelschen Sabbath" ongetwijfeld dit uitnemende, dat hij vastheid van vorm bezit, en dat men de energie betoonde, om deze vastheid van vorm in alle verhoudingen van het bijzondere en openlijke leven door te zetten. In Zwitserland, in Duitschland en ten onzent is de Rustdag altijd halfslachtig gebleven. Halfslachtig in de huiselijke, in de maatschappelijke en in de staatkundige practijk, en op alle manier ging de Rustdag telkens en telkens voor de eischen van de wereld en voor de eischen van het publieke leven uit den weg. Maar zoo was het onder de natiën van Engelsche herkomst niet. *Daar week alles voor den Sabbath.* En wat nu onlangs gezien is, dat in Amerika heel de bevolking in beweging geraakte, om op de Zondagen de sluiting van de wereldtentoonstelling te Chicago door te zetten, is een feit dat in ons land, of in Duitschland, eenvoudig ondenkbaar ware.

In Engeland schoot diep de overtuiging wortel, dat halve maatregelen ten opzichte van den Sabbath, feitelijk op zijn vernietiging uitloopen, en dat alleen doortastende concequentie macht bezit, om metterdaad aan de kerk van Christus haar dag, en den zegen van den menschelijken Rustdag aan heel een volk te schenken. Het is dan ook niet de Staatswet, die in Engeland en Amerika de Sabbathsviering in stand houdt, maar de diep ingewortelde volksusantie. Het volk wil het niet anders en duldt het niet anders. De Sabbath is in Engeland een stuk van nationalen trots geworden. Men is zich volkomen bewust van het feit, dat een zoo strenge Zondagsviering alleen onder Engelschen opkwam en onder Engelschen stand hield. Men weet uitnemend wel, wat milden zegen, ook op zedelijk en stoffelijk gebied, Engeland aan deze Sabbathsviering dankt. En het is op dien grond, dat men er een prijsgeven van een stuk van het Engelsche leven in zou zien, indien men te kwader ure deze nationale eigenaardigheid varen liet.

Zonder vrees voor tegenspraak mag dan ook gezegd, dat de Engelsche

Sabbath volstrekt niet alleen een religieuse en kerkelijke, maar wel terdege evenzeer een algemeen menschelijke en nationale beteekenis heeft. Zonder dat de Engelsche theologen dit punt tot volkomen klaarheid hebben gebracht, spreken ze toch altoos uit het besef, dat de Sabbath zijn beteekenis volstrekt niet alleen aan den *kerkedienst* ontleent, maar een eisch van Godswege aan ons *menschelijk leven* als zoodanig is; een genade ons als menschen bewezen; een verplichting ons door Hem als onzen God, omdat we menschen zijn, opgelegd. En dit nu juist is het goede, en niet genoeg te waardeeren element, dat door Engeland aan de Sabbathsbeschouwing der Gereformeerde kerken is toegevoegd. Verlichte mannen gelijk Voetius hebben dan ook geen oogenblik geaarzeld, deze uitnemende aanvulling aanstonds over te nemen, en gelijk men in het *Tractaat over de Reformatie* zien kan, is Voetius er zelfs reeds in geslaagd, den samenhang tusschen de Sabbathruste en het nieuwe leven der wedergeboorte te vermoeden.

Evenwel hoe dankbaar men de Engelsche kerken ook voor deze onmiskenbare aanwinste zijn moge, toch mag evenmin het oog gesloten voor het *bedenkelijke* element, dat zich al spoedig in deze Engelsche Sabbathsviering gemengd heeft, en ze ten deele verloopen deed in *zondig* Sabbathisme. De sporen toch zijn duidelijk aanwijsbaar van een superstitieus bijmengsel in deze beschouwing van den Sabbath, waardoor men ontegenzeggelijk weer onder de ceremonieele wet kwam en in werkheiligheid verliep. In tamelijk breeden kring toch sloop al ras de voorstelling binnen, alsof er aan het zich stipt onthouden van allen arbeid op den Zondag, zekere religie kleefde, zoodat wie des Zondags stiptelijk alles meed, door dat *niets doen* als zoodanig een Gode welgevalligen plicht volbracht, en alsof elk uitstrekken van de hand naar iets dat tot het aardsche leven behoorde, als zoodanig reeds Gods toorn moest opwekken.

En dit nu werd vooral bedenkelijk in die andere landen, waar de Sabbathsviering niet gelijk in Engeland algemeen was, maar slechts in de kringen van enkele vromen stand hield. In Engeland ziet niemand er iets bijzonder vrooms of verdienstelijks in zoo ge op Zondag in den strengsten zin rust; want gelegenheid voor uitgaan of genot is er niet; en de Sabbath wordt er door heel de natie gevierd. Van zelfverheffing, of geestelijken trots is in Engeland bij het ijveren voor de Sabbathsruste geen sprake. Maar anders wordt dit natuurlijk, zoo ge deze opvatting van den Sabbath overbrengt in een land als het onze, waar het groote publiek van den Zondag een dag van uitwendig genot pleegt te maken. Wie bij ons streng zijn Sabbath viert, loopt in den kijk en komt daardoor al spoedig

in de reuke van fijnheid en vroomheid. En komt nu onder zulke omstandigheden de gedachte bij u op, dat ge ook ceremonieel nog onder het vierde gebod staat. en dat in het *niets-doen* als zoodanig zekere verdienste van vroomheid ligt, dan neigt het hart er zoo licht toe, om al fijner uit te gaan pluizen, wat men op den Sabbath nog mijden en laten kan. Dan is *koud* eten vromer dan *warm* eten, en in een *onopgemaakt* bed te gaan weer vromer dan te gaan slapen in een bed, dat eerst afgehaald is. En zoo komt dan uw ziel ongemerkt onder de macht der superstitie. Juist zooals het Israël in zijn latere werkheilige periode gegaan is, toen men op Sabbath als het donker wierd zelfs geen licht dorst ontsteken, en dat werkeloos in den donker neerzitten godsvrucht noemde. Dat de discipelen op den Sabbath aren plukten, gold toen voor een erge goddeloosheid. En dat Jezus op den Sabbath een kranke dorst genezen, werd den Zoon des menschen als Sabbathsschennis toegerekend. Zoo nu komt men weer van het *wezen* bij den *vorm* uit. In iets bloot uitwendigs wordt iets heiligs gezien. De werkheiligheid vergiftigt dan uw hart, eer ge er om denkt. En in uw Sabbathsviering, die tot Sabbathisme is geworden, keert al het zieldoodende kwaad terug, waarvan vrije en verbeurde genade onze vaderen in den strijd met Rome verlost heeft.

Al erkennen we dan ook onbewimpeld, dat er oorspronkelijk in onze Gereformeerde Sabbathsbeschouwing een leemte overbleef, en al geven we aan de Engelsche kerken dankbaar de eere, dat ze, onder de leiding des Heiligen Geestes, deze onmiskenbare leemte hebben aangevuld, toch rouwt het ons niet, dat het nog steeds de eenzijdig geestelijke opvatting van den Heidelberger is, die onze Nederlandsche Gereformeerde kerken blijft onderwijzen. Immers, het uitgangspunt dat de Heidelberger koos, was onberispelijk; wat in onzen Catechismus ontbreekt, volgt vanzelf, zoo ge maar voortspint aan den draad, dien hij u op de vingers legt; en juist door zijn principieele verwerping van al wat zweemt naar het superstitieuse, bewaart hij u voor het afdolen op paden, waarop wel vormendienst schitteren, maar geen geestelijke innigheid bloeien kan.

TWEEDE HOOFDSTUK.

En God heeft den zevenden dag gezegend, en dien geheiligd; omdat Hij op dezen gerust heeft van al zijn werk, hetwelk God geschapen had, om te volmaken. Gen. 2 : 3.

Lees en herlees wat de Heidelberger van het vierde Gebod zegt, en ge zult nooit tot een ander besluit kunnen komen, dan dat er (de naam van Rustdag uitgezonderd), geen letter over de onthouding van arbeid in voorkomt. *Twee* dingen zegt de Heidelberger gebiedt God ons in het vierde Gebod, en wel 1°. het kerkhouden, met al den aankleve van dien; en 2°. het aanvangen reeds hier op aarde van den eeuwigen Sabbath door te vieren van onze booze werken. Meer niet; niets anders. En zoo ge er nu op let, met wat groote zorgvuldigheid bij de overige Geboden breed uitgewerkt is, al wat onder deze geboden en verboden te verstaan zij, dan zult ge moeilijk beweren kunnen, dat Ursinus en Olevianus bij ongeluk „*het ons onthouden van allen arbeid*" vergeten hebben.

Bij het Gebod: „Gij zult niet doodslaan", zijn ze zoo nauwkeurig, dat ze hierin het verbod vinden om zijn naasten 1°. noch met gedachten, 2°. noch met woorden, 3°. niet met eenig gelaat, 4°. veel minder door daden, 5°. noch door anderen, 6°. te onteeren, 7°. te haten, 8°. te kwetsen of 9°. te dooden. Even nauwkeurig zijn ze bij het vijfde Gebod. Evenzoo bij het zevende en achtste. Hoe ter wereld zouden ze dan alleen bij het *vierde* Gebod zoo onnadenkend over wat voor velen de hoofdvraag, en voor den Sabbathist het één en al is, zijn heengegleden, daar toch juist over het vierde Gebod meer dan over eenig ander velerlei geschil ook in hun tijd liep. Zij die, ook onder ons, zich veel met de Sabbathsquaestie bezig houden, mogen zich dus wel eens afvragen, of ze ooit de verklaring van den Heidelberger, die door onze kerken officieel als belijdenis is overgenomen, helder genoeg hebben ingedacht en zich behoorlijk rekenschap hebben gegeven van wat uit deze verklaring volgt.

De diepste gedachte, die deze verklaring in het vierde Gebod vindt, zochten we daarom in de schets, die we van de Tien Geboden gaven, aldus te vertolken, het vierde Gebod stelt den eisch, dat *ons leven op aarde* zich regele *naar het leven Gods.* En metterdaad houden we een andere opvatting voor niet wel mogelijk. God gebiedt in dit Gebod, zegt de Catechismus, het kerkhouden en het vieren van uw zonden. Maar hoe ter wereld willen ze dat rechtstreeks uit Israëls Sabbath hebben afgeleid? De Joden hadden

geen kerk, waar ze op Sabbath heen konden gaan. Ze hebben *geen* kerken en scholen onderhouden. De Synagogen die er in Jezus' tijd bestonden, kwamen eerst op na de ballingschap. Uitgenomen de inwoners van Jeruzalem en zijn naaste omtrek was er natuurlijk geen sprake van, dat ze elken zevenden dag naar den tempel opgingen. Evenmin werden de Sacramenten op Sabbath bediend. De besnijdenis greep plaats op een vastendag na de geboorte. Het Paschen werd eens per jaar op den 14den Nizan gevierd. En ook de „Christelijke handreiking" viel bij Israël volstrekt niet op den Sabbath, want een Diaconie bezaten ze niet, en de zorg voor de armen was er een geheel andere. Al wat in de eerste plaats als in dit vierde Gebod geboden, wordt opgesomd, was dus op Israël *niet* toepasselijk, en noch Olevianus, noch Ursinus hebben zich een oogenblik ingebeeld, dat God op den Sinaï aan Israël geboden had de uitwendige dingen, die zij als inhoud van dit gebod opgeven. Wat aangaat het vieren en rusten van het jagen der zonde, zoo zeggen ze zelven, dat dit niet op den Rustdag alleen, maar op *alle de dagen onzes levens* ziet, en ook voor Israël kon dit uiteraard niet tot den zevenden dag beperkt zijn. En waar zij eindelijk de woorden: „dan zult gij geen werk doen" geestelijk duiden op het rusten van onze *booze* werken, d. i. van onze zonden, zal wel niemand aan de opstellers van den Catechismus de ongerijmdheid toedichten als hadden zij gemeend, dat op Sinaï niet het *dagelijksch* werk, maar alleen het *booze* werk voor den Sabbath verboden was.

Van tweeën één dus, of de Heidelberger godgeleerden geven hier een geheel valsche verklaring van het vierde Gebod, waarvan ze zelven zeer goed wisten, dat ze op Sinaï zoo *niet* bedoeld was; of wel, ge moet ook bij dit Gebod tot het diepste levensbeginsel afdalen, waaruit voor Israël de ceremonieële sabbath, en voor hen en ons geestelijke Sabbathsviering voortvloeit. Dat diepste levensbeginsel nu ligt daarin, dat gij als mensch *naar den beelde Gods* geschapen zijt, en dat uit dien hoofde de geaardheid van het *Goddelijk* leven regel voor uw menschelijk leven moet zijn. En dat dit metterdaad het beginsel is, waarop bij dit vierde Gebod moet worden teruggegaan, is niet iets dat wij verzinnen, noch wat de Heidelberger heeft uitgedacht, maar wat ons duidelijker dan bij eenig ander gebod door God zelven in de Heilige Schrift geopenbaard is. Immers terstond na de schepping ontvangen we in Gen. II: 1 en 2 de mededeeling omtrent het leven Gods, dat Hij volbracht had de schepping van den hemel en de aarde en al hun heir, en dat Hij daarna, op den zevenden dag rustte van al zijn werk, dat Hij gemaakt had. En op deze mededeeling omtrent het leven en het werken Gods volgt nu in vs. 3 dit gebod: „Daarom zegende en heiligde God den zevenden dag, *omdat* Hij op dien dag zelf gerust heeft van al zijn werk, dat Hij geschapen had, om het te volmaken." Er wordt

hier dus *reden gegeven* van de instelling van den Sabbath. Het beginsel, de beweegreden van dit Gebod wordt met zoovele woorden blootgelegd, en dat beginsel, die beweegreden, wordt hierin gezocht, dat hetgeen God doet, regel des levens voor ons menschen moet zijn. Er staat toch zoo duidelijk mogelijk: „*Daarom* heiligde Hij voor ons den Sabbath, *omdat* Hij zelf dien dag van zijn werken gerust had."

Op de andere verklaring van deze woorden gaan we thans niet in. Die is in het *Tractaat van den Sabbath* gegeven. Slechts zij geconstateerd, dat de Schrift ons hier wijst op zekeren rhythmus in het leven Gods. Eerst rust, daarna een scheppingswerk van zes dagen, en daarna een zevende dag, die ten Sabbath wordt, omdat Hij nu ophoudt met scheppen. En nu wordt ons in dit vierde Gebod de eisch gesteld, dat we *navolgers Gods* als geliefde kinderen zullen zijn, en zorg zullen dragen, dat ons leven een *afspiegeling* zij van het leven Gods. Zelfs wordt, om ons allen twijfel te ontnemen, in het vierde Gebod zelf deze vaste regel nogmaals herinnerd en ingeprent; want na het Gebod heet het in de Wet zelve: „*Want* in zes dagen heeft de Heere den hemel en de aarde gemaakt en Hij rustte ten zevenden dage; *daarom* zegende de Heere den Sabbathdag en heiligde denzelven." En wel is het volkomen waar, dat Mozes in Deut. 5. bij de herhaling der Wet, deze woorden wegliet, en er in plaats daarvan op wees, hoe de Heere Israël uit Egypte met een sterke hand had uitgeleid (zie vs. 15), maar aan de zaak zelve verandert dit niets. Vooreerst niet, omdat ook hier weer het *werken Gods* als normatie voor ons menschelijk leven wordt aangegeven; en ten andere, omdat de uitredding uit Egypte voor Israël, gelijk de verlossing door het Kruis voor ons, de sterkste drangreden is, om ons leven naar Gods leven te regelen en navolgers Gods als geliefde kinderen te zijn.

Staat nu dit uitgangspunt vast; en we zien in ernste niet, wat er tegen zij in te brengen; dan verschijnt terstond de verklaring van den Heidelberger, al is ze onvolkomen, toch in geheel ander licht, en blijkt ze metterdaad in het rechte spoor te loopen.

Hier op aarde leven we nog ons zondig leven; en het zondige van dit leven bestaat juist hierin, dat het niet verloopt naar den regel van het leven Gods. Eens als de zonde niet meer zijn zal, staat dit heel anders te worden. Dan zal het leven van Gods uitverkorenen zich ongestoord voortbewegen naar den maatstaf en den regel van het leven des Heeren. Nu daarentegen kan dit nog niet. Om twee oorzaken nog niet. Vooreerst niet, omdat het gevolg der zonde nog *nawerkt*, en omdat Gods kinderen nog in het zweet huns aanschijns hun brood moeten eten. En ten tweede niet,

omdat Gods genadewerk vóór den dood *geen* algeheele afsnijding van de zonde teweegbrengt. Een dubbele spaak blijft dus in het wiel of rad onzes levens steken. Een dubbele hindernis staat ons in den weg, en belet ons, ons leven naar den regel van het leven Gods te doen loopen. Ten eerste *de slaafsche arbeid* die ons om der zonde wil blijft opgelegd, en ten andere de *onvolkomendheid van onze verlossing.* Hieruit nu vloeit voort dat een kind van God op aarde een soort *dubbelleven* leidt. Eenerzijds leeft hij nog het leven gelijk het door en om der zonde wille geworden is, en wat ge zijn burgelijk aardsche leven zoudt kunnen noemen. Maar anderzijds leeft hij toch ook een hemelsch leven, zoo in het verborgene zijner ziel als in de ure des gebeds en des lofs. Die twee levenskringen zijn nu op niet één punt zuiver te scheiden. Is het goed met u, dan moet tot in uw slaap en in uw droomen het spoor van uw hemelsch leven te volgen zijn. En omgekeerd tot *in* uw gebed en *onder* uw gebed zal het aardsche leven zich storend laten gelden. Maar al kunt ge die twee op aarde niet volkomen scheiden, in betrekkelijken zin kan dit toch wel, en *moet* het ook. Ge moet altijd bidden; maar dit neemt toch niet weg, dat er op elken dag enkele oogenblikken meer rechtstreeks voor het gebed zijn aangewezen, en dat andere oogenblikken hiervoor al zeer ongeschikt zouden zijn. Al laat ge dus dien eisch niet los, dat de grondstemming van uw hart al den dag een biddende en dankende stemming moet zijn, toch weet ge zeer goed, dat er heel wat oogenblikken in uw leven zijn, dat het gebed in u verstomt, en zoudt ge lang niet gaarne die bepaalde oogenblikken missen, die u naar het gebed dringen en er voor geboden zijn. En datzelfde nu wat bij het gebed zoo duidelijk in het oog springt, geldt voor heel de tegenstelling tusschen den kring van uw burgerlijk aardsche en van uw geestelijk hemelsch leven.

Hoog geestelijk opgevat zoudt ge ook hier kunnen zeggen: Mijn hemelsch leven is in al mijn aardsche leven in, en ik heb voor dat hemelsche leven mijner ziel geen afzonderlijken levenskring noodig. Menig mystiek dweper zegt dit dan ook, maar om door de uitkomst bitter gestraft te worden voor de roekeloosheid, waarmee hij het beter wilde weten dan de Heere. De Heere weet wat maaksel we zijn, gedachtig zijnde dat we stof zijn. Hij weet dat de spanning, om in ons alledaagsche aardsche leven de veer van het hemelsche leven niet te laten verslappen, zeer verre onze kracht te boven gaat. Deswege heeft Hij ook aan dat hemelsche leven op aarde, in de kerk van Christus, een eigen organisatie, een eigen bestand, een afzonderlijk terrein gegeven, waarop het zich uiten kon. Niet, gelijk de dweper beweert, alsof we nu de vroomheid tot de kerk bepaalden, en in de wereld ons geestelijk leven op nonactiviteit zetten. Dat *kan* een kind van God niet. Maar wel verlangt hij naar den Rustdag

en zegent hij het leven van Christus' kerk, om op die hoogtepunten van zijn leven telkens weer geestelijk uit te rusten, zich geestelijk te laten vertroosten, en zich beter geestelijk te wapenen, ten einde na den rustdag en uit de kerk van Christus weer, met te beter hoop op geestelijke victorie, het leven der wereld te kunnen ingaan. De bedoeling is dus niet een geestelijk leven een enkelen dag in Christus' kerk, en voorts een geesteloos leven zes dagen lang in de wereld; maar omgekeerd een ons verrijken met geestelijk proviand en geestelijk wapentuig op den Sabbath, om met te minder gevaar de zes dagen, die daarna komen, onze pelgrimsreize door dit gevaarlijke leven te kunnen voortzetten.

En zoo nu beschouwd is de verklaring die de Heidelberger ons van het vierde Gebod geeft, volkomen in den haak. De groote gedachte van dit Gebod is, dat uw menschelijk leven gaan zal naar den regel van het leven Gods. Dit nu kan, ook bij Gods kinderen, op aarde niet het geval zijn, in den gewonen gang des levens; de gevolgen der zonden in den arbeid en de naweeën der inwonende zonden beletten dit. Het eenig mogelijke is dus, dat het hoogere leven een eigen kring te midden van dit aardsche leven vorme, en daartoe gaf God de Heere u zijn *kerk op aarde.* Allereerst beding van dit gebod is dus dat in de kerke Gods u een terrein worde aangeboden, dat, in tegenstelling met het burgerlijk leven, u in staat stelle navolgers Gods als geliefde kinderen te zijn, en het werk der verlossing in u voortzet en bevordert. Zeer terecht is dus het eerste waarop dit Gebod dringt: dat Gods kerk onderhouden worde. Niet de kerk als lichaam van Christus, want die is er vanzelf, maar de kerk van Christus in haar uitwendige openbaring, d. w. z. *in haar kerkelijken dienst.* Is die er in uw plaats niet, dan is er niets dan het burgerlijke en huiselijke leven, en ontbreekt in uw omgeving die eigenaardige kring, die voor het hoogere leven juist in den kerkelijken dienst gegeven is. Gehoorzaamheid aan dit Gebod eischt dus in de eerste plaats van u, dat ge zulk een kerkelijken dienst, zoo die er is, in stand houdt en er uw winste mee doet; en voorts, dat ge, waar die kring ontbreekt, al uw kracht inspant, om zulk een kerkedienst in den Naam des Heeren op te richten.

Maar hier blijft het niet bij. Het is toch niet genoeg, dat dit hoogere leven alzoo een eigen kring hebbe, waarin ge u geestelijk verkwikken en voeden kunt; maar de vrucht van dezen kerkedienst moet ook in uw gewone leven openbaar worden. En daarom volgt er als tweede eisch, dat ge, aldus door de kerkedienst geestelijk gesterkt en gewapend, nu ook alle de dagen uws levens van booze werken vieren zult, God in u zult laten werken, en alzoo in dit aardsche leven reeds het eeuwig leven, zij

het dan op zekeren afstand, en in beperkte mate, leven zult. Kort saamgevat komt dus de verklaring van den Heidelberger hierop neder. Eisch van dit Gebod is, dat uw leven naar den regel van het leven Gods zij. Dit nu is het uit zich zelf niet. En daarom is het eisch, dat de kerkedienst optrede, om u voor uw hooger leven een eigen kring te scheppen, en in dien kring u te voeden en te wapenen. Maar vrucht van dien kring moet dan ook zijn, dat in uw gewone leven *meer* van den regel van het leven Gods gezien worde, doordien de zonde worde ingebonden en Gods werk meer in u doorbreke.

Tot zooverre is hierop dus niets aan te merken en gaat deze verklaring van een zeer diepe en juiste opvatting van het vierde Gebod uit. Slechts één punt had duidelijker moeten uitkomen, er had meer op den ommeloop der dagen naar de orde van het zevental moeten gelet zijn. Een trek van ons menschelijk leven is het, dat we niet altoos gelijk zijn. We worden moede van den arbeid, en dan verkwikt de slaap ons. We worden uitgeput, en dan roept de dorst en de honger om drank en spijs. Dit nu maakt dat we arbeid en slaap niet door elkaar kunnen mengen, en ook dat er afzonderlijke oogenblikken moeten zijn, waarop wij ons voeden. En dit nu gaat ook geestelijk door. Er zijn ook geestelijke oogenblikken dat we ruste moeten hebben, om ons weer te voeden en te sterken, en ge kent het menschenhart niet, zoo ge waant, dat het aldoor, onder den arbeid, zich kan ophouden en verkwikken. Dit nu stelt den eisch, dat er niet alleen in Christus' kerk een eigen kring voor uw hooger leven geboden zij, maar evenzoo, dat er ook in den tijd een vaste indeeling, en in den loop der dagen een bepaalde dag zij, waarop ge die geestelijke voeding meer bijzonderlijk erlangen kunt. En hierop nu, dit moet toegestemd, is door den Heidelberger niet genoeg gelet; want wel spreekt hij van „insonderheyt op den rustdag", maar toch eigenlijk meer als zekere concessie van de practijk, dan wel als uitvloeisel van de ordinantie Gods.

Bezwaar levert dit echter in het minst niet op; want immers het vloeit vanzelf uit het beginsel, dat de Heidelberger voor dit Gebod aanwees, voort. Moet ons menschelijk leven naar den regel van het leven Gods gaan, en openbaart de Schrift ons, dat in het leven Gods deze rhythmus was, dat Hij in zes dagen zijn werk der schepping voltooide, en daarna rustte van zijnen arbeid, — dan kan het niet anders, of ook wij menschen moesten, als naar den beelde Gods geschapen, op zulk een zevendaagschen ommeloop van dagen, èn in onze ziel èn in ons lichaam zijn aangelegd. Iets wat de kerk dan ook uitnemend begrepen heeft, door in alle landen en alle eeuwen door den kringloop van zeven dagen vast te houden, en om de zeven dagen een dag te eischen, die geheel zou kunnen gewijd worden

aan het leven van Christus' kerk en aan de voeding van het geestelijk leven in Gods kinderen.

DERDE HOOFDSTUK.

Zóó zegt de Heere der heirscharen: Indien gij in mijne wegen zult wandelen, en indien gij mijne wacht zult waarnemen, zoo zult gij ook mijn huis richten en ook mijne voorhoven bewaren, en Ik zal u wandelingen geven onder dezen, die hier staan.

Zach. 3 : 7.

Komen we thans op het hoofdbeginsel, dat in het vierde Gebod ligt uitgesproken, dan handhaven we onze overtuiging, dat het „navolgen Gods als geliefde kinderen te zijn" de kern en het pit is van deze goddelijke ordinantie. Juist wat Calvijn bij zijn uitlegging van Gen. II : 3. zegt: „*God heeft gewild dat zijn voorbeeld ons ten regel zou zijn*". Al wat dus naar aanleiding van dit gebod over rusten van den gemeenen arbeid, over kerkedienst en zooveel meer ter sprake komt, is afgeleid, is gevolg, is iets dat er uit voortvloeit; maar het eigenlijke beginsel, dat door dit vierde Gebod gestempeld, vastgelegd en bezegeld wordt, is de eisch, dat ons menschelijk leven niet eigen nuk en gril zal volgen, maar zich richten zal naar het goddelijk model.

Ons menschelijk leven is geen *origineel* leven, het is een leven dat aan het beeld Gods gebonden is, omdat wij niet als iets *oorspronkelijks*, maar naar den beelde Gods geschapen zijn. Gelijk dus het eerste Gebod den eisch stelt, dat we met onze *persoonlijkheid* God niet als God zullen aanranden; het tweede Gebod eischt, dat we niet met de ons toevertrouwde zinlijke *wereld* tegen God zullen ingaan; en het derde Gebod ons verbiedt, met onzen *naam* den Naam Gods te schenden; zoo komt het vierde Gebod niet op onzen *persoon*, niet op onze *wereld*, en niet op onzen *naam*, maar op ons *leven*, en stelt alsnu den eisch, dat ook ons *leven* niet tegen God zal ingaan, en dat we, om dit te voorkomen, als naar den beelde Gods geschapen, ook ons leven naar den regel van Gods leven zullen inrichten.

Feitelijk wordt nu uit de vele gevolgen, die uit dit beginsel zijn af te leiden, maar één enkel, en wel het meest sprekende, op den voorgrond geschoven. Gelijk bij het zesde Gebod nog heel wat meer dan *doodslag*

hoort, en toch alleen de doodslag, als het meest in het oog springende, genoemd wordt; en bij het achtste nog heel wat anders in aanmerking komt dan de *diefstal*, en toch alleen de diefstal als de meest krasse overtreding, wordt aangeduid, zoo ook is het bij dit vierde Gebod. Er zit ook achter dit Gebod veel meer dan alleen de viering van den Sabbath, ja, in zekeren zin strekt het zich over *heel* ons leven uit, en toch wordt alleen de viering van den Sabbath genoemd, omdat dit het punt is, waaraan gij de kracht en beteekenis van dit gebod het best beseffen kunt. Maar natuurlijk miskent ge nu de strekking van dit gebod, zoo ge acht dat het *alleen* geschonden en overtreden wordt door Sabbathsschennis. Al staat in het zevende Gebod uitsluitend een verbod van echtbreuk, toch zoudt ge zeer ernstig den vervalscher der wet weerstaan, die oordeelde dat hoererij en allerlei onkuischheid vrij was gelaten, omdat het zevende Gebod uitsluitend en alleen de echtbreuk veroordeelt, en echtbreuk alleen voor gehuwde personen mogelijk is. Maar om dezelfde reden gaat het dan ook niet aan, bij het vierde Gebod aansluitend op het daarin met name genoemde te letten, en is het uw plicht, ook hierbij door te dringen tot den wortel en het beginsel, waaruit dit gebod opspruit, en dat beginsel is, wat Calvijn noemde: *Dat God zijn eigen voorbeeld ons ten regel stelt*, of, gelijk wij het uitdrukten, dat op ons menschen de verplichting rust, om ons leven in te richten naar den regel van het leven Gods, d. i. navolgers Gods als geliefde kinderen te zijn. Het redebeleid komt dan aldus te staan. Het leven Gods stelt, voor zoover het u geopenbaard is, een regel voor uw leven, waaraan gij u te houden hebt. U is o. m. geopenbaard, dat God de Heere zes dagen arbeidde, en den zevenden dag rustte. En dus geldt het ook voor u o. m. als regel, dat gij na zesdaagschen arbeid een zevenden dag rusten zult.

Weest heilig, want Ik ben heilig. Gelijk God barmhartig is, zult ook gij barmhartig zijn. Gelijk God u vergeeft, zult ook gij den broeder vergeven. Weest dan gijlieden volmaakt, gelijk uw Vader in de hemelen volmaakt is. Zijt dan navolgers Gods. Alle deze uitspraken, en zooveel als hieraan ware toe te voegen, liggen dus in het vierde Gebod in. De rijkste openbaring *in den aanvang* der Schrift ligt daarin, dat wij *naar den beelde Gods* geschapen zijn, en de rijkste openbaring *aan het einde* der Schrift, ligt in het mysterie van het *kindschap*. Wij Gods kinderen. Het is dus één gouden draad, die onze schepping met onze voltooide verlossing verbindt, en de alles bezielende en alles beheerschende gedachte, zoo van dit uitgangspunt in onze schepping als van dit eindpunt in onze verlossing, is en blijft, dat ons leven aan het leven Gods moet beantwoorden; natuurlijk naar

menschelijke wijze en in creatuurlijke maat. En deze hoofdgedachte nu van de samenstemming en overeenstemming die er tusschen *ons* leven en het leven *Gods* moet zijn, is het, die in het vierde Gebod bezegeld ligt, en die, wat aangaat de viering van den rustdag, slechts in een enkel voorbeeld ons wordt voorgehouden.

In veel opzichten zijn we aan het plantenrijk en aan het dierenrijk verwant, maar toch gaat ons menschelijk leven verre boven het leven van plant en dier uit. Edoch, dit hoogere dat we boven plant en dier vooruit hebben, is niet, dat wij een eigen zelfstandig leven bezitten. Dat te willen is juist de Satanische gedachte, die ons heel ons leven verzondigen doet. Neen, onze eere en onze roem bestaat er eeniglijk in, dat God zelf zich in den mensch afspiegele, en dat uit dien hoofde het leven des menschen een afspiegeling van het leven Gods kan, en dus moet zijn. Geen wilkeur derhalve; uw leven moet aan een regel, moet aan vaste ordinantiën onderworpen zijn; maar ook dien regel en die ordinantiën hebt ge niet zelf te stellen, God stelt ze voor u, en ze vloeien rechtstreeks voor u voort uit het leven Gods. Hij rustte den zevenden dag, diensvolgens en daarom zal ook uw leven rhythmisch naar het zevental zijn ingedeeld. Hij vergeeft, dies moet ook gij vergeven. Hij is volmaakt, daarom moet ook gij volmaakt zijn. Zoo en niet anders is het schering en inslag heel de Schrift door. *Weest heilig, want Ik ben heilig.* Of om de generale uitdrukking nogmaals te noemen: Weest dan *navolgers Gods.*

Dit nu hebben ook de opstellers van den Catechismus gevoeld, toen ze uit dit vierde Gebod de algemeene ordinantie hebben afgeleid: „dat we alle de dagen onzes levens van onze booze werken vieren, God in ons zouden werken laten, en alzoo den eeuwigen Sabbath in dit leven aanvangen." Dit toch komt er feitelijk op neer, dat dit gebod volstrekt niet alleen op de viering van den rustdag slaat, maat *heel ons leven* omvat; en er op doelt, dat onze eigenwilligheid en eigenzinnigheid een einde neme, en God zelf ons leven stiere naar den regel van zijn eigen leven; en dat wel op zulk een wijs, dat reeds hier op aarde een leven gelijk het in den hemel zijn zal, in onze existentie doorschemere. Want wel geven we toe, dat de Catechismus dit symbolisch, naar de symbolische, en deels typische beteekenis van den Sabbath uitdrukt; maar, dit nu daargelaten, komt de slotsom van den Catechismus toch juist op hetzelfde neer als hetgeen ook wij als beginsel van het vierde Gebod vonden. Het slaat niet alleen op den Zondag, maar op alle de dagen onzes levens. Het strekt om ons leven los te maken van onze wilkeur en onze eigendunkelijkheid, en om het door God naar den regel van zijn leven te laten beheerschen. En de vrucht er van moet zijn, dat reeds in dit aardsche aanzijn ons menschelijk leven het stempel ver-

toone van het leven, dat ons in de heerlijkheid wacht, „als wij hem, die het beeld Gods is, *gelijk zullen wezen*, omdat we hem zien zullen, gelijk hij is."

Alle enghartigheid dient hier dus gebannen. Kinderen Gods mogen voortaan bij het vierde Gebod niet meer uitsluitend aan den rustdag denken. Reeds drie eeuwen lang heeft de Catechismus het onzen kerken anders onderwezen, en ons geleerd, dat dit gebod op *heel ons menschelijk leven slaat*. Ook de predikatie over dit gebod gaat dus mank, zoo ze uitsluitend in de Sabbathsquestie hangen blijft. Een *hooger* standpunt moet ingenomen. Op de algemeene ordinantie Gods voor heel ons leven moet teruggegaan. Juist daardoor moet ook de regel van den Sabbath in het licht van deze algemeene oridinantie beschouwd. En de zegen van dit gebod, die zich dusver bijna uitsluitend bepaalde tot de Zondagsviering, moet uitgebreid over heel onze menschelijke existentie.

Hieruit volgt dan tevens, dat de twee stukken die de Catechismus noemt, *ten eerste* de kerkedienst en *ten tweede:* God alle de dagen des levens „in ons werken laten," niet los naast elkaar staan, maar dat het ééne rechtstreeks uit het andere voortvloeit, en dat de tusschenschakel, van de viering van den rustdag, hier vanzelf in begrepen is. We krijgen dus drie denkbeelden: *Vooreerst:* Ge zult alle de dagen uws levens God den Heere in u werken laten, opdat Hij uw menschelijk leven vervorme naar den regel van zijn goddelijk leven. *Ten tweede:* Ge zult, wijl de rhythmus van het zevental in het goddelijk leven zich openbaarde, dezen rhythmus van het zevental ook in uw eigen menschelijk leven laten gelden, en derhalve den rustdag vieren. En *ten derde:* Opdat dit alzoo zij, zult gij de kerke Gods in dit leven tot openbaring brengen, en met haar inhoud den anders ledigen rustdag vervullen.

Ook het vierde Gebod dringt dus als een wigge tusschen twee tegenovergestelde levenskringen in. Die tegenstelling rijst voor elk gebod, en zoo ook voor dit gebod uit de zonde op. Buiten de zonde gerekend, gaat er slechts één stroom; drijft eenzelfde ademtocht heel het leven in eenzelfde richting; is er niet te kiezen; en is van strijd geen sprake. Dat toch reeds in het Paradijs tegenstelling en strijd ontstond, kwam alleen uit de gegeven *mogelijkheid* tot zondigen. Had die mogelijkheid even in het Paradijs bestaan, als ze geheel ontbreken zal in het leven der heerlijkheid, dan zou zelfs in Adams geest geen tegenstelling zijn opgekomen, en zou er in het binnenste zijner ziel geen strijd gestreden zijn. Zelfs het proefgebod ware dan ondenkbaar geweest. Maar nu, na het insluipen en voortkankeren der zonde, is die tegenstelling in het leven zelf ingedrongen en die strijd op ons bestaan

zelf overgebracht. Er gaan nu overal twee stroomen, er blazen nu overal winden tegen elkander in, en vandaar, dat er overal branding op de kust en koking in de golven van het leven is. Twee levens in éénzelfde existentie. Eenerzijds het menschelijk leven, gelijk het zich zelf uit de aardsche krachten naar menschelijk inzicht poogt op te bouwen; en daartegenover anderzijds nogmaals datzelfde menschelijk leven, maar nu gelijk het door God innerlijk bewerkt wordt, een hemelsch stempel draagt en overal tegen het aardsche en eigendunkelijke van het leven dezer wereld indruischt.

Een tegenstelling als tusschen duivelsch en goddelijk is dit nog niet. Dan toch zou al het aardsche eenvoudig vernietigd moeten worden, onbekeerlijk en dies onredbaar zijn. Doch zoo is het niet. Er blijft altoos nog één punt, dat deze beide levenssterren gemeenschappelijk hebben, en dat gemeenschappelijke ligt in *de schepping*, en in hetgeen *de algemeene genade* uit die schepping gered heeft en in stand hield. Vandaar de aanrakingspunten, en vandaar de mogelijkheid, dat dit hemelsche nieuwe leven van den eeuwigen Sabbath hier reeds zekeren vorm aanneme, en zich belichame in de kerk van Christus. Natuurlijk is die belichaming gebrekkig, omsluierd en vaak vervalscht; maar toch dat leven der genade en der wedergeboorte, dat leven uit God en naar den regel van Gods leven, neemt desniettemin zekere gestalte aan. Het is niet maar een utopie. Ook niet enkel voorwerp onzer hope. Het is hier op aarde waarneembaar, en ge kunt van den éénen persoon en van het ééne gezin en van het ééne dorp zeggen, dat ge er iets van dat hoogere leven bespeurt, terwijl ge bij een ander persoon, gezin of dorp klagen zult, dat er alles nog slaapt onder de doodswade der onaandoenlijkheid.

Die beide levenssferen bestaan dus naast elkander en zelfs over en weer in elkander geschoven; en naarmate ge nu met de sympathie van uw hart, met uw inspanning en met uw toewijding, u aan de eene of andere sfeer overgeeft, merkt ge zeer wel aan uzelf of het hemelsche leven in u bovendrijft, of dat ge nog verzonken ligt onder den druk van het leven der wereld. Niet alsof een kind van God reeds geheel in dat hoogere leven, met al zijn kracht, alle de oogenblikken zijns levens zou inleven, en geheel uit dat lagere leven zou zijn opgetrokken. Zoo beeldde de monnik het zich in, en de asceet joeg dat ideaal na. Maar de uitkomst toonde steeds meer de innerlijke waarheid van Paulus' betuiging: „Niet dat ik het alreede gegrepen heb of alreede volmaakt ben, maar ik jaag er naar, of ik het ook grijpen mocht." Juist hieruit echter vloeit voor ons besef het gevaar voort, dat we ongemerkt weer ontvallen aan onzen goddelijken adel, die ons in de wedergeboorte geschonken werd, en weer terug-

zinken in de wereld. En het is tegen dit gevaar en tegen die zondige, ongeloovige neiging dat nu het gebod Gods zich stelt. Ge zult en moogt niet in het aardsche leven verzinken. Ge zult en moet u door dat hoogere leven beademen laten. Gods eigen leven zal en moet regel en ordinantie voor uw leven zijn. En daarom zult ge den rustdag vieren, opdat telkens weer de macht van het wereldsche, aardsche leven gebroken worde; en daarom zult ge op den rustdag de kerk van Christus tot openbaring brengen, opdat gedurig weer dat hoogere, geestelijke leven, met een eigen gestalte, en met een eigen levensvorm, in dat gemeene leven der wereld inschuive.

Uit twee stukken bestaat dat houden van het vierde Gebod *alle de dagen onzes levens;* stukken die onze Catechismus eerst negatief en dan positief merkt. Het negatieve is: Dat ge vieren zult van uwe booze werken. Het positieve is: Dat ge God in u zult laten werken. En het is uit de saamvoeging van deze beide, dat het hemelsche leven, d. i. de eeuwige Sabbath, reeds hier op aarde geboren wordt.

Ook dit gebod is dus in zijn kern echt-Gereformeerd, en beslist Calvinistisch, of, om het juister uit te drukken, ook uit dit vierde Gebod blijkt weer de echtheid en zuiverheid van onze Calvinistische belijdenis, die de practijk van de Christelijke religie juist zoekt in het afsterven van den ouden en de opstanding van den nieuwen mensch. Immers dat vieren van onze booze werken is niets anders dan de *afsterving* van den ouden mensch, en dat laten werken van God in ons is feitelijk niets anders dan het *opstaan* van den nieuwen mensch. Eenerzijds een levensuiting die tot zwijgen moet worden gebracht, en anderzijds een levensuiting die in ons moet opgewekt. En die op te wekken levensuiting is nooit vrucht van wat wij doen of pogen, maar uitsluitend van de gewilligheid waarmee wij onzen geest tot instrument stellen, opdat God de Heilige Geest zijn werk in ons doe en uitrichte.

Vieren van onze booze werken is een uitdrukking van *bevrijding*. Het teekent u het kind van God als van nature slaaf der zonde, en daarom telkens en telkens er toe gebracht, om tegen zijn zin en wil, allerlei onheilig werk in den dienst van Satan en wereld te doen. Maar, naar gelang nu het hoogere leven macht over hem krijgt, raakt hij onder die dienstbaarheid uit; die booze heerschappij wordt gebroken; en ten leste kan hij zoo zalig rusten van zijn vroegere zonde, dat er zelfs de aandrang toe wegviel, of althans de drijver ophield. En daardoor juist komt dan ruimte voor het „laten werken van God" in zijn hart.

Twee dingen kan ook een kind van God niet tegelijk doen. Hij kan niet tegelijk onder het juk van de zonde doorgaan en tegelijk den Heiligen Geest in zich doen werken. Zal dus die goddelijke werking in zijn

wil doorgaan, dan moet eerst dat juk der zonde hem van den hals gelicht; en moet er een oogenblik van verademing en van vrijmaking van de tirannie der zonde komen, opdat in dat heerlijk oogenblik de werking van den Heiligen Geest doorbreke en vasten voet in hem erlange. Die twee slaan dus altoos op elkander. Alle de dagen uws levens wil God aan zijn kinderen oogenblikken schenken, dat het juk der zonde hun van den hals wordt gelicht; en in die kostelijke oogenblikken wil de Heilige Geest in hen werken. Als God in u werkt, dan viert ge van uwe booze werken; en omgekeerd, als ge viert van uw booze werken, wordt de werking van den Heiligen Geest in u openbaar. Dit uit zich dan niet alleen in vrome gewaarwordingen en godvruchtige bevindingen, maar drijft, door het werk Gods, ook ons tot een werken in Godes kracht uit, en zoo ontstaat dat leven in teederheid van conscientie, in zachtmoedigheid, ootmoedigheid en lankmoedigheid, waardoor er iets van den Vader daarboven in zijn kind uitkomt, en er een sprank van dat licht gaat glinsteren, waardoor onze Vader, die in de hemelen is, verheerlijkt wordt.

Dat inrichten van ons leven naar den regel van het leven Gods, is dus geen *nabootsing*. Hoe toch zou de mensch, in zijn creatuurlijke beperktheid, ooit het leven Gods kunnen naleven? Reeds de enkele gedachte hieraan voert tot de stuitendste ongerijmdheid. Maar wel ligt in dit leven Gods een heilige orde; een regel van wat dit leven toelaat en afstoot; een vaste gang, die een wet verraadt. En het is nu, naar onze creatuurlijke beperktheid, dat wij ons leven zoo hebben in te richten, dat het aan die heilige orde, aan dien beslissenden regel, en aan dien vasten gang van het leven Gods beantwoorde. Een resultaat, dat dan alleen bereikt wordt, als we zelven de teugels neerleggen, en de leiding en sturing van ons *uitwendig* leven aan Gods voorzienigheid, en zoo ook de leiding en sturing van ons *inwendig* leven aan den inwonenden Heiligen Geest overgeven.

VIERDE HOOFDSTUK.

Er blijft dan eene ruste over voor het volk Gods.
Hebr. 4 : 9.

Afzonderlijke toelichting eischt thans de verklaring van den Catechismus, dat het vierde Gebod ons gebiedt, reeds hier op aarde *den eeuwigen Sabbath* aan te vangen. Deze toevoeging is blijkbaar ontleend aan Hebr.

IV : 9, waar staat, *dat er nog een ruste* (een Sabbath) *overblijft voor het volk van God*, en waar de apostel de geloovigen dringend vermaant, om in die ruste in te gaan. Het komt er dus maar op aan, hetgeen hier in den brief aan de Hebreën bedoeld is, juist te vatten, om door het recht verstand van dit apostolisch woord, een helder inzicht in den *eeuwigen Sabbath* te erlangen.

Uitgangspunt is in den Hebreërbrief het beroep op Psalm XCV : 11, waar staat: „Daarom heb Ik gezworen in mijnen toorn, *zoo zij in mijne ruste zullen ingaan.* Psalm XCV is een lied dat opwekt, om Jehova lof te zingen, Hem te aanbidden en zich Hem geheel over te geven; en zulks wel op grond daarvan dat Hij het is, die ons gemaakt heeft, zoodat Hij onze God is en wij het volk zijner weide zijn, ja, de schapen zijner hand. Toch is de boosheid van het menschelijk hart zoo verregaande, dat het van nature dezen zijnen God haat en er toe neigt, om zich tegen Hem te stellen. Dit blijkt uit wat gebeurd is bij Massa en Meriba in de woestijn. Zoo ooit dan had, na de verlossing uit Egypte, heel het toenmalige volk den Heere achteraan moeten kleven. Maar het tegendeel geschiedde. Het volk murmureerde en deed zijnen God verdriet aan. En dit nu heeft toentertijd Jehova derwijs vertoornd, dat Hij sprak: „Veertig jaren heb Ik verdriet gehad aan dit geslacht; zij zijn een volk dwalende van hart, en zij kennen mijne wegen niet; en daarom heb Ik gezworen in mijnen toorn, zoo zij *in mijne ruste* zullen ingaan [1]."

Hieruit nu leidt de apostel af, dat het gevaar om God te verzaken nog altoos groot blijft, en dat uit dien hoofde ook de geloovigen des Nieuwen Verbonds steeds te waken en te strijden hebben, om niet, evenals Israël in de woestijn, zichzelven door ongeloof buiten *de ruste Gods* te sluiten.

Hierbij echter rees de vraag, of er dan metterdaad nog een ruste Gods bleef aangeboden, waartoe de Christenen konden ingaan. Aan Israël in de woestijn was de ruste aangeboden, die hen in Kanaän wachtte. Die ruste had het toenmalig Israël verbeurd; het was deswege niet in Kanaän ingegaan; maar gestorven in de woestijn. Maar hoe kon er thans nog sprake zijn van het ingaan in de ruste Gods, daar immers de Christenen niet meer in de woestijn rondzwierven, en er van een intocht in Kanaän geen sprake meer viel? Tegen die bedenking nu beroept de apostel zich op Psalm XCV, die zooveel eeuwen na den intocht in Kanaän onder Jozua gezongen en door God aan den Psalmist was ingegeven. In dien Psalm toch roept de Heere zijn volk toe: „Heden, zoo gij mijne stemme hoort, zoo verhardt uw harte niet, gelijk uw vaderen bij Meriba deden." Dit nu zou geen zin hebben gehad, indien niet ook in Davids dagen *de ingang in de ruste Gods* nog had opengestaan. Hier volgt dus uit, dat de aanbie-

[1]) In het Hebreeuwsch staat hier het woord Sabbath.

ding der belofte, om in de ruste Gods in te gaan, ook na Jozua, ook in Davids dagen, en dus ook nu nog gold, en dat uit dien hoofde, alle eeuwen door, aan al Gods volk de belofte moest voorgehouden, dat ze, mits ze volhardden in het geloof, *in de ruste Gods* zouden ingaan. Neen, niet alleen aan Israël was de ruste in Kanaän aangeboden, maar ook nu nog bleef de belofte gelden *van een ruste voor het volk van God.*

Hoe is dit nu te verstaan? Welk verband bestaat er tusschen *de ruste in Kanaän* en de ruste die er nog overblijft *voor het volk van God?* En hoe kan de hier bedoelde ruste genoemd worden *de ruste van God?* Immers de apostel doet uitdrukkelijk uitkomen, dat de ruste die er overblijft voor het volk van God, dezelfde ruste is, waarin God rust, en waarvan in Gen. II : 3 geschreven staat: *Toen ruste God van alle zijne werken* (Hebr. IV : 4). De ruste waarmee God rustte na afloop van het Scheppingswerk; de ruste die aan Israël in Kanaän was toegezegd; en de ruste die er overblijft voor het volk van God, moet alzoo in den grond één zijn; en de vraag is dus maar hoe we dit hebben op te vatten.

Om dit nu in te zien, moet elk dezer drie nader verklaard.

Als er van God den Heere geschreven staat, dat Hij, na de zesdaagsche schepping, rustte van alle zijne werken, kan er natuurlijk geen ruste bedoeld zijn, die gelijk staat met een nietsdoen, of hetzelfde zou zijn als volstrekte ledigheid. Immers het woord van Christus: „Mijn Vader werkt tot nu toe, en ik werk ook", staat hier lijnrecht tegenover en sluit dit uit. Het rusten Gods kan dus alleen *rusten* heeten in tegenstelling met het werk der schepping, met het eerste voortbrengen en ordenen, het tot aanzijn roepen van een creatuurlijke sfeer. Dit scheppingswerk droeg een eigenaardig karakter, inzooverre het strekte om wat niet was, tot aanzijn te roepen, en het voorwerp waar zijn goddelijke deugden zich naar zouden uitstrekken, eerst *te doen ontstaan.*

Maar nu *was* dit voorwerp er. Hemel en aarde waren gereed. Het werken Gods gelijk dit dusver plaats greep, hield dus op; overmits het creatuur was ontstaan, waarin de blik van Gods almacht en wijsheid kon rusten. Doch natuurlijk, deze ruste was in het allerminst geen loslaten van dit creatuur, noch een laten varen van deze schepping, maar was veel meer een *rusten* in deze schepping; en wel zulk een rusten in deze schepping, dat Hij ze in stand hield, er zich in vermaakte, en ze haar voleinding tegenvoerde.

In verband hiermee was nu aan „de menschenkinderen, en wie al zijn vermakingen waren", soortgelijke gang voorgeteekend. Ook hun was namelijk een weg voorgeteekend, om door volbrenging van Gods geboden,

en alzoo door een zedelijk scheppend werk, allengs te geraken tot een toestand, waarin dat eerste werk ophield, en waarin ze, als loon voor dat werken, *het eeuwige leven* zouden ontvangen. Stel nu, de zonde ware niet tusschen beide getreden en de mensch had ook zijnerzijds dit *zijn* werk voleind, dan zou ook hij, na volvoering van dit zedelijk-scheppend werk, in *zijn* ruste zijn ingegaan; die ruste zou het eeuwige leven zijn geweest; en die eeuwige ruste des menschen zou in volkomen harmonie zijn saamgevallen met de eeuwige ruste Gods. Altoos naar den regel, dat de mensch naar Gods beeld geschapen is; dat hij deswege in zijn aanzijn den gang van het leven Gods moet afspiegelen; en dat het einde van zijn gang door dit leven moet zijn, een ingaan in de volle gemeenschap met zijn Schepper.

De ruste Gods, waarvan we in Gen. II : 3. lezen, is dus nog niet de voleinding. Het is wel de ruste Gods tegenover de *uitwendige* schepping; maar voor wat zijn *geestelijke* schepping in de wereld der menschenkinderen aangaat, zou die ruste dán eerst haar voleinding vinden, als ook de mensch zijn loop voleindigd had, en in het rijk der heerlijkheid, eeuwig met zijn Schepper één, den vollen raad des Heeren in al zijn rijkdom zou doen uitschitteren.

Dit zou zoo geweest zijn, ook al ware de zonde niet tusschen beide gekomen, overmits Adam het eeuwige leven nog niet bezat, maar er de belofte van ontving; en alzoo eerst bij Adam's ingaan in dat eeuwige leven de ruste van God, ook wat zijn geestelijke schepping aangaat, tot voltooiing zou zijn gekomen. Maar veel meer nog geldt dit, nu de zonde tusschen beide kwam, en er alzoo op het werk der *schepping* nog heel het werk der *genade* volgen moest, om eerst door dit werk der genade, het rijk der heerlijkheid, en daarmee de volle verwezenlijking van de ruste Gods mogelijk te maken.

En dit nu brengt ons vanzelf bij het tweede punt, dat onze aandacht vroeg. Eerst wilden we *de ruste Gods* toelichten; maar daarna ook *de ruste van Israël in Kanaän*. De ruste kon natuurlijk niet anders dan symbolisch zijn. Geen oogenblik toch kan de gedachte bij ons opkomen, alsof Kanaän voor de Joden reeds de wezenlijke hemel zou geweest zijn; alsof ze daar eeuwig zouden geleefd hebben; en alsof ingaan in Kanaän gelijk stond met ingaan in het eeuwige leven. De *ruste Kanaäns* was alzoo zinbeeldig. Ze was niet de eeuwige ruste zelve, maar van de eeuwige ruste een afbeelding. Zooals Israël in nationalen zin ruste in Kanaän zou vinden, zoo ook zou Gods kind eeuwige ruste vinden in het hemelsch Kanaän. De apostel drukt dit zoo uit, dat niet Jozua hen in de ware ruste

in de wezenlijke ruste zou hebben ingeleid, maar dat dit groote werk pas voleind wordt door dien anderen Jozua, dien wij in Jezus aanbidden als onzen Heere en onzen Koning.

Toch mag ook die symbolische beduidenis niet in oppervlakkigen zin verstaan. Niet zoo b. v. alsof ook de uittocht van de Kaapsche Boeren naar Transvaal zulk een symbool ware. Kanaän toch was opzettelijk door den Heere gekozen, om de erfenisse voor zijn volk te zijn. Het was een lusthof Godes van rijkdom overvloeiende als geen ander land. In dat land had God zich Sion verkozen als de plaatse zijner ruste. Hij had er zijn heiligdom besteld; er zijne heilige offeranden en ceremoniën verordend. En terwijl in al het land en onder alle volk rondom een onheilige macht heerschte, was in dat kleine Kanaän *een heilige orde* besteld en *een dienst der verzoening beschikt*, waaruit eens het heil voor heel de wereld zou uitgaan. In dat Kanaän lag dus de kiem van het toekomstige geestelijke heil voor heel de wereld, en in dat Kanaän kon het geloof nu reeds den vrede met zijn God bezitten. Ja, er is nog meer. De ruste Gods, die te komen stond en waartoe eens al Gods uitverkorenen zullen ingaan, was niet een puur geestelijk ideaal, maar zou zich eens openbaren in een rijke heerlijkheid Gods, die op een nieuwe aarde onder een nieuwen hemel zou uitblinken. Ook het hemelsch Kanaän zal dus niet alleen bestaan uit een zalige zielsgewaarwording, maar zal evenzoo een uitwendige tastbare heerlijkheid bezitten, die voor Gods uitverkorenen eeuwiglijk de wereld hunner aanschouwing zal zijn. De ruste Gods na de zesdaagsche schepping is een rusten van God juist in het geschapene creatuur; en daarom kan ook in de eeuwige ruste Gods die rijkdom van het uitwendig creatuurlijke niet ontbreken. Kanaän was dus *meer* dan symbool, het droeg ook een typisch karakter in zooverre er het heil der wereld uit zou voortkomen; en het uitwendige in Kanaän moest niet uitsluitend geestelijk geduid maar droeg ook de profetie in zich van een uitwendige heerlijke *werkelijkheid;* die dan zal ingaan, als Christus op de wolken komt, en de nieuwe aarde onder den nieuwen hemel gezien wordt. Zij die in de woestijn, en ook later in Israël, dit symbolisch en typische Kanaän verwierpen, verwierpen dan ook tegelijk al wat in dit symbool beduid en in dit type aanvankelijk gegeven was. En omgekeerd, zij bij wie het met geloof gemengd was, gingen in meer dan het zichtbare Kanaän in, en grepen tegelijk in hun uitwendigen rijkdom een geestelijken inwendigen schat.

En wat nu de derde *ruste* aangaat, waarop we gewezen werden, „*de ruste voor het volk van God*," zoo vindt deze uiteraard haar volle open-

baring eerst, als het rijk der heerlijkheid zal ingaan, en de archangel zal uitroepen, *dat het al geschied is.* Dan eerst zal in volle werkelijkheid en eeuwiglijk schitteren wat in Kanaän nog slechts verbeeld was. En daarom juist bleef er nog een ruste voor het volk van God over die komen moest omdat de belofte van in zijn ruste in te gaan nog slechts symbolisch, en nog niet werkelijk vervuld was. Dit rusten is nu deels voor het volk van God een rusten *van* iets en deels een ruste *in* iets. Buiten zonde zou Adam tot die ruste gekomen zijn, zoodra hij rusten kon van zijn verdienende werken, en het loon des eeuwigen levens hem toeviel. Voor ons, die in zonden ontvangen en geboren zijn, gaat die ruste dan eerst in, als de drijver zal ophouden, als we alle zonde zullen zijn afgestorven, en de ellende des levens zal ophouden ons te drijven en te jagen. Doch dat is nog alleen negatief de ruste *van* zonde, de ruste *van* onze ijdele werken, en de ruste *van onze* ellende. Maar zonder meer zou dit nog op niets anders dan op een niets doen en op stille ledigheid uitloopen. Daarom moet het rusten *van* onze zonde, onze ijdele werken en onze ellende, terstond vervuld worden door een rusten *in* iets positiefs, een rusten in de ruste Gods. En overmits nu, gelijk we straks zagen, die ruste Gods niet is een niets doen, maar een zich steeds inniger verdiepen in zijn werk, zoo zal ook die ruste van Gods volk geen stilzitten en geen niets doen zijn, maar een steeds inniger zich verdiepen, en daardoor steeds rijker genieten, in al wat God volbracht heeft. Dit nu zal de eeuwige Sabbath zijn, als alles gereed is, en alsnu de eeuwige genieting een aanvang neemt. Toen onze vaderen zich het eerst in ons land wilden vestigen, hebben ze eerst den vaderlandschen bodem uit dras en wier moeten ophalen, moeten indijken, moeten droogleggen, en als het ware zich dien vaderlandschen bodem moeten scheppen. En eerst toen dat werk was afgeloopen, gingen ze in hun nationale ruste in. Edoch niet om nu werkeloos op dien verkregen bodem te staan, maar om er op te wonen, er uit te leven, en er van te genieten. Of wilt ge een ander beeld, welnu, de Schrift vergelijkt die eeuwige ruste niet zelden bij een gastmaal; en ook bij een gastmaal is het immers zoo, dat er eerst voor moet gesloofd en gearbeid, om alles gereed te maken; maar is het eenmaal gereed, dan houd die vermoeienis ook op, niet om nu bij het gereede maal, met de handen in den schoot, zich neer te zetten, maar om nu aan te zitten, en te genieten, wat in dat gastmaal geboden is.

Is dat nu de eeuwige Sabbath, waartoe „Hij die altoos werkt tot nu toe" al zijn uitverkorenen roept en waartoe Hij ze eens geleiden zal, dan blijft nu nog de laatste vraag ter toelichting over; deze namelijk, hoe wij

hier *reeds op aarde* dezen eeuwigen Sabbath kunnen aanvangen; en hoe ons dit in het vierde Gebod kan geboden zijn.

Hierbij nu is te letten op drieërlei.

Vooreerst hierop, dat ons geloof niet het *Werk*verbond, maar het *Genade*-verbond omhelst. Dit Genadeverbond nu heeft tot middelpunt het kruis van Golgotha, en van dat kruis van Golgotha klinkt u de zalige uitroep tegen, dat *het al volbracht is.* Gelooven in Christus en zijn zoenoffer is dus rusten van alle eigen verdienend werk, en rusten in het volbrachte werk van den Heiland. Gelooven is rusten van alle verwijt der conscientie, van alle jagen van schuld en zonde, en evenzoo van elke poging, om het kleed onzer heiligheid nog eerst zelf te weven. Het is al volbracht. De schuld verzoend. De wet voldaan. En de goede conscientie komt ons als een gave van den Vader der lichten toe. Alle ongeloof, alle halfgeloof, alle kleingeloof is dus weer in de moeite komen, weer omzwerven in de woestijn, weer gejaagd en gedreven worden; en elke terugkeer tot het geloof is weer uit de moeite en van onder den drijver uitgaan, om in te gaan in de ruste, die Christus verworven heeft. „Komt tot mij, gij allen die vermoeid en beladen zijt, *en ik zal u ruste geven.*" Dit is nu nog geen aanschouwen, en dus op verre na nog niet het volle genieten van den eeuwigen Sabbath. Nog wandelen we door geloof. Maar door de wondere energie, die in dit geloof schuilt, genieten Gods kinderen dan toch het heerlijk voorrecht, om voor wat hun schuld en hun conscientie aangaat, hier reeds in dit leven den eeuwigen Sabbath *aan te vangen.*

Het tweede punt raakt ons *uitwendig* leven, met al het verdriet en de vermoeienis des geestes, die de wereld en de ellende ons berokkenen. Want wel kunt ge die niet ontloopen, en blijft deze last op u drukken tot uw dood toe; maar toch heeft Christus *den prikkel* van dat lijden nu reeds in u gedood, zoo ge anders waarlijk een levend lid van zijn lichaam zijt. Aan de martelaren is dat het sterkst gezien, die beroofd, van hun lieven gescheiden, in vunzige holen opgesloten, gekweld en geplaagd, getergd en gefolterd, en ten leste op het wreedst vermoord zijn, en die toch onder al dit bitter lijden *niet* bezweken, maar psalmen zongen en jubelden in hun God. Daarom ook heet de Heilige Geest de Trooster, omdat Hij het is, die in het diepste uwer ziele uw gewaarwording omzet, maakt dat de moeite des levens u anders aandoet, en u werkelijk in alle deze meer dan overwinnaar doet zijn, door Christus, die u kracht geeft.

En dit leidt ons vanzelf tot het derde of laatste punt, waarop hier te letten is, namelijk op de *hemelsche vreugde*, die de Heere reeds op aarde aan zijn uitverkorenen te genieten geeft. Niet altijd. Soms gaan ze geestelijk door zeer duistere paden, en als door de vallei der schaduwe des

doods. Ook is hun liefde niet altijd warm, hun hart niet altoos gevoelig, de poorte des hemels soms voor hen gesloten. Maar er komt dan toch nu en dan een oogenblik van hemelsche verkwikking, dat een zaligheid de borst doorstroomt, die geen schittering der wereld hun geven kan. Iets wat rechtstreeks saamhangt met het al dan niet woelen der inwonende zonde. Want die dragen ze met zich tot op hun sterfbed, maar ze kunnen die inwonende zonde woelen laten, of ook ze kunnen die inwonende zonde zoo vast omsnoeren, dat ze geen vin verroert. En al naar gelang nu die inwonende zonde gekneveld wordt of vrij spel heeft, gaat hun oor open voor de hemelsche muziek en straalt een hemelsche vreugde in hun hart.

Kan dit alles nu, dan *moet* het ook, en zoo wil God dan in dit vierde Gebod, dat al zijn uitverkorenen en toegebrachte kinderen op aarde, reeds in dit leven, aldus dien eeuwigen Sabbath zullen aanvangen.

En zoo is het dan Sabbathsschennis en schending van dat vierde Gebod, zoo dikwijls ge uw geloof op nonactiviteit zet, en in plaats van door het geloof te rusten in het volbrachte werk van Christus, weer onder uw schuld door ongeloof terugzinkt of uw hand uitstrekt naar ijdele werken, om uw zaligheid te verdienen. Zoo is het Sabbathsschennis en schending van het vierde Gebod, zoo dikwijls ge, in plaats van door het geloof over het lijden en het verdriet dezer wereld te triomfeeren, onder uw smart en tegenspoed wegzinkt, en niets vermoogt, omdat Christus u geen kracht in uw *ongeloovigen* toestand geeft. En eindelijk zoo is het Sabbathsschennis, schending van het vierde Gebod, als ge uw inwonende zonde woelend en tergend uw zielsrust laat verstoren, en alzoo uw hart afsluit voor de indaling van hemelsch zielsgenot.

En werp nu niet tegen, dat dit hoog geestelijk is; want het is eenvoudig wat onze Catechismus zegt, en hoog geestelijk moet het leven van Gods kinderen zijn. Het is nu eenmaal niet anders. Omdat ge naar den beelde Gods geschapen zijt, moet uw menschelijk leven naar den regel van het leven Gods geordend zijn. En dit nu is en blijft de eisch en de regel van den Sabbath: Gelijk God rustte van zijn arbeid, *zoo ook gij.*

VIJFDE HOOFDSTUK.

En het zal geschieden dat van de eene nieuwe maan tot de andere en van den eenen sabbath tot den anderen, alle vleesch komen zal om aan te bidden voor mijn aangezichte, zegt de Heere.

Jes. 66 : 23.

In ons slothoofdstuk op het vierde Gebod bespreken we datgene, wat de Catechismus het eerst noemt, t. w. *dat de kerkedienst en de scholen moeten onderhouden worden.* Hoe deze verplichting met de letter van het vierde Gebod saamhangt, bleek ons reeds. Het vierde Gebod wil dat uw leven *naar den regel van Gods leven* zal gaan. God *rustte* na den arbeid, zoo moet er dus ook voor u *ruste* na den arbeid wezen. Deze ruste Gods is geen niets doen, maar *een eeuwig bezig zijn* in de verheerlijking van zijn Naam; ook voor u moet dus de eeuwige Sabbath reeds in dit leven een begin erlangen. En opdat nu dit hemelsche leven zich niet in nevelen verlieze, maar een tastbare gestalte voor u aanneme, moet reeds hier op aarde *in de kerk van Christus* een levenskring openbaar worden, die geheel van hemelschen oorsprong is.

Diegenen onder onze broeders en zusters, die min of meer tot het mystieke neigen, mogen deze onderwijzing wel zeer ernstig ter harte nemen. Veelal toch stuit men juist bij deze mystiek gestemde Christenen op zekere onverschilligheid jegens de uitwendige kerk. Dat zijn alles voor hen maar vormen en uitwendige gestalten, die tot de zaligheid niets afdoen. En zoo richt zich dan al het begeeren hunner ziel enkel op het innerlijk goed en op een gevoelige gemeenschap met het Eeuwige Wezen. Of de kerk waartoe ze behooren, diep bedorven is, deert hen dan ook niet. Ze wilden het wel anders, maar nu het eenmaal zoo is, zullen zij geen hand uitsteken, om hun kerk tot reformatie te brengen. Desnoods alleen met een boekske in een hoekske, heeft hun ziel lief, en in die liefde *genieten* ze.

Nu ligt er natuurlijk in deze warmte van het mystieke leven iets, dat u weldadig aandoet, en een godsvrucht, die aan deze heilige mystiek gespeend is, verdort of versteent. Alle religie is nu eenmaal mystiek in den wortel, hoe er vooral geloofsmoed, hoe er geloofskracht en geloofsvreugde kan wezen zonder mystieke vereeniging van de ziel met Jezus, verstaan we niet. Niemand komt tot den Vader dan door hem; en hoe wilt ge dan de gemeenschap met het Eeuwige Wezen gevoelig aan uw ziel smaken, zoo er geen mystieke liefde voor Jezus in uw ziel brandt? Maar zoo

onomstootelijk waar als dit is, even waar blijft het, dat het óns niet is toevertrouwd, om in deze mystiek der godsvrucht het rechte pad en het juiste spoor te vinden. Vandaar dan ook, dat de historie der kerk van alle eeuwen geleerd heeft, hoe mystiek gestemde zielen, die op *eigen* wieken dreven, telkens en telkens weer in allerlei ketterij en zelfs in allerlei zedelijke dwaling vervallen zijn; en hoe de kringen, waarin deze mystieke eigendunkelijkheid den boventoon voerde, bijna alle ten slotte verloopen zijn in vrijgeesterij en ongebondenheid.

IJver daarom met heel uw hart naar een diep mystiek leven van uw ziel met uw God in Christus; maar blijf er *vroom* bij; en immers alle vroomheid bestaat allereerst hierin, dat ge ook bij deze mystiek niet uw eigen pad kiest, maar *gaat in de wegen des Heeren.* Deze zijn wegen nu heeft de Heere u in zijn Woord voorgeteekend; en gezond kan de mystiek van uw hart dus dan alleen blijven, als ge aan dat Woord u onderwerpt. Eerste eisch nu van dat Woord is, niet dat gij „geniet," maar dat ook door u uw God verheerlijkt worde, en dat wel verheerlijkt op de wijze, die Hij zelf u voorteekende. Want al schijnt het nog zoo diepzinnig, en nog zoo geestelijk, om inwendig allerlei zalige genietingen te doorleven, zoo dit geestelijk genot voor u hoofdzaak wordt, en de verheerlijking van Gods naam niet de eerste plaats in uw overdenkingen blijft innemen, is uw godsvrucht zelfzuchtig, en mist ze dat zelfverloochenend karakter, dat niet vraagt: Hoe zal ik het goed hebben?, maar heel anders: Hoe het mij ook ga, laat mijn God de eere toekomen. „Tot het Woord en het Getuigenis, zoo ze niet naar dit woord spreken zullen, zoo zal het zijn, dat ze geen dageraad hebben zullen", blijft dus de teugel die ook aan de mystiek van ons hart moet aangelegd. En nu het Gode eenmaal beliefd heeft zijn kerk niet enkel een *geestelijk*, maar ook een *uitwendig* bestaan te geven; in die uitwendige kerk zijn dienst in te stellen; en het zijn kinderen op aarde op te leggen, dat ze dezen kerkedienst in stand en zuiver houden zullen, kan geen mystiek hoe innig ook, één enkel kind van God van deze verplichting ontslaan, en wie er zich zelf van ontslaat, is Gode niet gehoorzaam.

Dit wordt nu in het minst niet gezegd, om aan dorre uitwendigheid boven de bezielde warmte des gemoeds zekeren triumf te verschaffen. Een kerk, die dor is, gleed af van haar geestelijk fundament. Doel van ons schrijven is juist omgekeerd, om die broeders en zusters, die door genade rijker aan inwendig leven zijn, hun verplichting te doen beseffen, om zich niet van de uitwendige kerk, om haar gemis aan warmte, af te wenden, maar juist door den gloed van hun eigen hart het kerkelijk leven te verdiepen en te verwarmen. Op aarde blijven ook de geestesgaven

gedeeld. Aan den een geeft de Heere meer klaarheid van belijdenis, aan den ander meer gloed in de ziel, en het is juist door de bijeenvoeging van deze *beide* elementen, dat het rechte leven der kerk opbloeit. De mystieke ziel kan de gemeenschap niet missen met de mannen aan wie meer klaarheid geschonken is; en de zuiverder kenners der waarheid kunnen de gemeenschap met hun mystieke broeders niet derven. Beiden heeft God saamgevoegd, en daarom mogen ze zich niet van elkander scheiden. Gehoorzaamheid is beter dan offerande, en wie zich eigendunkelijk afscheidt van die broederen aan wie *andere* gaven geschonken zijn, berooft zichzelven én zijn broeder, en wandelt niet in de gehoorzaamheid des geloofs. Zie dan ook maar, hoe schoon onze Catechismus beide saamvoegt: eenerzijds het *mystieke* element: „God in ons werken laten en alzoo den eeuwigen Sabbath in dit leven aanvangen;" maar ook anderzijds, en zelfs in de eerste plaats genoemd, den eisch *der Waarheid:* Kerkedienst en scholen onderhouden en acht geven op het Sacrament en de Christelijke handreiking.

Dat hier nu *de scholen* bij worden genoemd, houdt veel meer in dan men gemeenlijk denkt. Blijkens Ursinus' *Schatboek* ziet dit Scholen in de eerste plaats op de Universiteiten, en niet, gelijk men den laatsten tijd wel eens wat eenzijdig gemeend heeft, op het *Christelijk onderwijs der jeugd.* Toch ligt er, wel bezien, beide in, mits men maar eerst op den wortel der zaak terugga.

God heeft, uit ontferming te onswaarts, *zijn Waarheid* geopenbaard; maar die Waarheid heeft Hij aan de wereld geschonken in een Schriftuur die vooreerst in ons geheel vreemde talen vervat is, en ten andere ons *die Waarheid* niet geeft in dien gereeden vorm, dien wij voor ons menschelijk bewustzijn noodig hebben. Hiermee is nu natuurlijk niet gezegd dat iemand die deze vreemde talen aanleert, en voorts onderzoekt hoe de kerk uit deze goudmijn van het Woord allengs de Waarheid opgedolven heeft en ze in een vorm goot, gelijk ons bewustzijn dien van noode heeft, reeds daarom geacht kan worden Gods Waarheid *te verstaan.* De natuurlijke mensch verstaat niet de dingen die des Geestes Gods zijn; en een jonge man, die den Dienst des Woords begeert, en acht dat zijn *uitwendige* studiën hem daartoe reeds genoegzaam bekwamen, vergist zich ten eenemale. Wie alleen maar de hoogeschool op aarde bezoekt, en vreemdeling blijft in de hoogeschool des Heiligen Geestes, dreigt aan zijn gemeente steenen voor brood te geven. Maar zoo sterk we dit op den voorgrond stellen, even stellig dient uitgesproken, dat bij het omgekeerde evenmin heil is te vinden.

Er zijn namelijk, die zich inbeelden, dat innerlijke geestelijke verrijking hier volstaan kan, en dat wie de hoogeschool des Geestes kent, de hoogeschool op aarde kan voorbijgaan en verachten. En dit nu is *als regel* stellig onwaar en gaat lijnrecht tegen de Heilige Schrift in. Let wel, we zeggen *als regel.* Dat er toch uitzonderingen bestaan, en dat het den Heere een enkel maal, naar den nood der tijden belieft, op zeer bijzondere wijze aan dezen of genen van zijn kinderen, niet alleen geestelijk inzicht, maar ook inzicht in het Woord en gave der sprake te verleenen, mag zoo weinig geloochend, dat onze Gereformeerde kerken in het bekende Art. VIII dit veeleer uitdrukkelijk erkend, en nooit geaarzeld hebben den toegang tot den Dienst des Woords te ontsluiten voor een iegelijk in wien metterdaad deze singuliere gaven door God aan zijn kerk bleken gegeven te zijn. Een niet zoo kleine lijst ware dan ook op te maken van mannen, die in den loop der eeuwen, aldus begaafd waren, en op zeldzame wijze Gods kerk gesticht hebben. Een feit dat reeds daarom vermelding verdient, omdat het noodzakelijk den hoogmoed en de zelfverheffing neerslaat, waarmee sommigen zich op hun studie en kennis van talen verhoovaardigen. Alle hoogheid is den Heere onzen God een gruwel, en gelijk de man van studie er van Godswege gesteld is, om alle geestelijke zelfinbeelding te beschamen, zoo staat er de man van singuliere gaven, om de mannen van studie er aan te herinneren, dat ze in zichzelven niets zijn.

Onder dit voorbehoud staat het echter vast, dat opvoeding aan *beide* hoogescholen *regel* moet zijn. Bijna alle mannen van kracht, die God de Heere in den loop der eeuwen aan zijn kerk geschonken heeft, en met name ook onze beroemde Gereformeerde godgeleerden, zoo hier als in Engeland, een Calvijn en Bullinger, een Voetius en Walaeus, een Perkins en Owen, een Brakel en á Marck, een Comrie en Smijtegelt, en wie al niet, zijn én uitwendig op de aardsche hoogeschool én inwendig op de hoogeschool des Heiligen Geestes gevormd. En het is uit dien hoofde, dat de Catechismus het zoo stellig op den voorgrond plaatst, dat ook *de Scholen* moeten onderhouden worden.

De Wederdoopers hebben dit steeds ontkend, en het is juist tegenover hun dwaling, dat onze Gereformeerde kerken dit steeds aan de gemeente inprentten. Wat toch is de zaak? Het had ja kunnen zijn, dat het Gode beliefd had, om zijn rijk van *Genade* geheel buiten het rijk der *Natuur* te plaatsen; juist datgene wat de Wederdoopers altoos drijven. En dan natuurlijk zouden de kinderen Gods niet met menschelijke studie, met wetenschap, of geleerdheid van doen hebben gehad, en zouden ze in hun Bijbel de waarheid in klaren gereeden vorm hebben gevonden, zoodat ze

zonder verdere studie of nadenken, de woorden der Schrift slechts hadden te herhalen. Maar dit heeft God den Heere nu eenmaal *niet* beliefd. Het rijk der Genade sluit zich overal aan het rijk der Natuur aan. Het is de gevallen Adam die wordt opgericht. Het is de verdorven natuur die hersteld en herschapen wordt. Dienovereenkomstig nu is de waarheid wel in de Schrift als in een goudmijn neergelegd, maar ze moet er uit opgedolven, en studie en wetenschap moeten haar dienst doen, om dit groote werk te voleinden. Vandaar dan ook, dat onze Gereformeerde vaderen geen scholen alleen voor de opleiding van predikanten hebben gesticht, maar sterk aandrongen op het openen van hoogescholen, waar alle „vrije consten en wetenschappen" in de vreeze des Heeren onderwezen werden. De kerk van Christus moet met eere haar hoofd in de wereld kunnen opheffen, en dit kan ze dan alleen, zoo ook de Christenheid in alle vak van wetenschap de Waarheid Gods belijdt en in alle studie mee arbeidt. Dressuur, een klaarmaken van predikanten, is voor onze vaderen nooit het doel geweest, waarop ze afgingen. Hun scholen moesten in *alle* kennis van studie uitblinken, en het was op zulke scholen, dat de aanstaande Dienaren des Woords gewapend moesten worden, om, als dienstknechten Gods, Hem in het midden der gemeente te verheerlijken.

Doch juist op dit standpunt gevoelt men dan ook, hoe het dusgenaamd „Christelijk onderwijs" voor de jeugd, krachtens ditzelfde beginsel in dat „onderhouden van de scholen ligt opgesloten." Immers als in de kerke Gods de prediking der Waarheid uitgaat, moet er niet alleen iemand zijn, die *spreekt*, maar moeten er ook zijn die *hooren*. En dit hooren nu gaat niet, tenzij de hoorders van der jeugd af in de paden der waarheid onderricht zijn. *Hooren* toch in de kerk is niet maar een aanhooren, maar een *volgen* kunnen van wat gesproken wordt; een indringen in wat men hoort met heel zijn bewustzijn; en alzoo met den prediker geestelijk medeleven. En dit nu is onmogelijk, als onze kinderen heidensch worden opgevoed, en dan eens per Zondag in een geheel andere wereld van gedachten verplaatst worden. Zulk een onvoorbereid gehoor hoort wel klanken, maar verstaat niets. Men zit er bij, maar leeft er niet in mede. En het rampzalig gevolg is dan, dat de prediker, om niet over zijn gehoor heen te spreken, altoos bij de eerste beginselen moet blijven; niet tot de volmaaktheid kan voortvaren; en alzoo ten slotte hol en vervelend wordt. Voor den rechten bloei der predikatie is het dus niet alleen noodig, dat er scholen zijn, waar de predikers leeren prediken, maar evenzoo scholen, *waar de hoorders leeren hooren.*

Doch er is meer. Er mag in de kerk geen priesterlijke tyrannie heer-

schen; gehandhaafd moet de vrijheid der kinderen Gods. En ook die vrijheid nu gaat te loor, als de leden der kerk niet zelf in staat zijn, om de Schrift zóó te lezen, dat ze haar zin leeren verstaan, en zich ook door de lectuur van geestelijke geschriften oefenen kunnen. Rome toont, wat er zonder lectuur der leden van de gemeente wordt. Gemis aan goede Christelijke scholen kweekt clericalisme; dat booze kwaad, waartegen heel de Gereformeerde kerk in alle landen zoo energiek en moedig optrad. En eindelijk, liep de Dooper *uit* de wereld, de Calvinist wilde juist *in de wereld* zijn God verheerlijken. Dus is het ook voor de gemeenteleden noodig, dat ze door goede oefening in hun jeugd bekwaamd worden, om in allerlei ambacht en officie waardiglijk en met kennis van zaken te kunnen optreden; en ook daarvoor is het noodig, dat ze in hun jeugd in degelijke burgerlijke kennis behoorlijk onderricht worden, om straks in het midden der maatschappij een eere van Christus te zijn. Elk kind van God, dat in zijn vak uitmunt, is een eere voor Christus' kerk.

Dit gaat zelfs nog dieper, zoo ge op het woord *onderhouding* en op de *Christelijke handreiking* let. De kerkedienst kost *veel geld*, vooral zoo ge de dure zending er bij rekent. Nu kan men dit geld wel opbedelen, en vragen dat Joden, Roomschen en ongeloovigen in de rijkskas geld voor onze kerken storten, en dat wij ons van hun geld betalen laten; maar eigenlijk duldt toch de eere van Christus' kerk dit niet. Het maakt de kerk van Christus afhankelijk van de ongeloovige staatsmacht. Het staat aan de doorgaande zuivering en reformatie der kerk in den weg. En het voedt op ongelooflijke wijze het clericalisme, doordien het de predikers, als door den Staat bezoldigd, buiten de gemeente plaatst. De historie toont dan ook, dat niets zoo zeer de kerk bedorven heeft, als juist dat vreemde geld, die van den Staat ontvangen aalmoes. De eerste Christenen dachten hier dan ook niet aan, *ze betaalden alles zelf*. Onze kerken onder het Kruis in de 16e eeuw deden evenzoo. En die kerken, die in onze dagen weer tot geestelijken bloei kwamen, volgden denzelfden stelregel.

Maar natuurlijk, dan moet er heel wat geld saamgebracht; naar men gewoonlijk berekent, door elkaar *f* 6 per hoofd, waar voor School en Zending dan nog minstens *f* 4 per hoofd bijkomt; natuurlijk de kinderen en de armen meegerekend [1]). Hoe nu aan dit geld te komen? Natuurlijk kan dit geld niet anders komen dan van de jaarlijksche inkomsten der gemeenteleden. Het geld moet in de burgermaatschappij verdiend en gewonnen

[1]) Een kerk van duizend zielen heeft minstens *f* 6000 voor haar eeredienst, en diaconie en *f* 4000 voor school en zending noodig.

worden. En nu is de schoone regel van het Calvinisme deze: Uw kerk moet door de predikatie haar leden verheffen en bezielen ook in de waarneming van hun goddelijk beroep. Uw leden moeten als goede Calvinisten door getrouwe plichtsbetrachting, door meerder ijver, door meer hun hart op hun werk te zetten, *meer verdienen dan anderen.* En het is nu juist uit die *meerdere verdienste* dat het geld moet komen, om uw kerkedienst en wat er bij hoort in stand te houden. Deugdelijke predikatie moet ons Calvinisten soberder en zuiniger maken, zoodat we meer overhouden. Ze moet ons spaarzaam en zuinig doen huishouden. En aldus moet door *meerdere* verdiensten en *minder* uitgaven *overvloedig* geld voor den dienst des Heeren beschikbaar komen. Maar juist daarom moeten dan ook de scholen onderhouden; scholen practisch en degelijk, op Gereformeerden grondslag ingericht en in staat om de leden der gemeente te bekwamen voor hun optreden in de maatschappij. Zoo hangt dus alles samen. De kerk moet de scholen, niet stichten, noch ook zelve houden, maar haar bloei en deugdelijkheid bevorderen; en omgekeerd moet weer de school een der middelen zijn, om den kerkedienst financieel mogelijk te maken, en de predikatie op goede hoogte te houden.

Van den kerkedienst zelven handelen we bij dit gebod niet. Dit is geschied bij het leerstuk der Kerk en bij dat der Sacramenten. En ook bespreken we hier niet den Christelijken dienst der Barmhartigheid, omdat deze deels bij het leerstuk der Kerk thuishoort, en deels later ter sprake komt bij het achtste Gebod. Slechts zooveel zij hier, wat het laatste punt aangaat, uitgesproken, dat het Calvinisme niet rekent op het eigenlijke pauperisme in eigen boezem, omdat goede deugdelijke predikatie, doortastende kerkregeering, en een goede school, zoo goed als alle pauperisme onder de leden der gemeente onmogelijk moet maken. In eigen boezem moet eigenlijk alleen te zorgen zijn voor hulpelooze weduwen en weezen, en voorts voor hen, die door ziekte of ongeval tijdelijk in nood verkeeren. Maar wel ligt het op onzen weg, *ook te zorgen voor die buiten zijn*, en gelijk Jezus het land doorging om te zorgen voor blinden en dooven en kranken en die van den duivel bezeten waren, en om hongerigen te spijzigen, zoo behoort ook nu de kerk van Christus in het midden der maatschappij te staan als een weldoenster van wat in armoede verzonk en als een helpster van wat lijdt en ongelukkig is. En al is nu ook ons bekend, hoever we van dit ideaal nog af zijn, toch moet steeds weer op dit ideaal gewezen worden. De *predikatie* moet meer nog dan de *diaconie* de armoede in eigen boezem te keer gaan, en de vrucht der predikatie moet meer en meer worden, dat de Calvinisten ook in hun wereldsch beroep

goede zaken maken, en alzoo de middelen erlangen, om door ruime milddadigheid de eere van Christus in de wereld op te houden.

En al is de predikatie thans nog zoover niet en al mist ze nog veelzins die macht, ze gaat toch vooruit. Het besef, dat de predikatie geen oefening van een oefenaar, noch ook een eindelooze repetitie moet zijn van wat ieder weet, maar *een kracht*, die het leven der gemeente omzet, wint toch allengs veld. Ook wat de predikatie betreft, gaan we weer uit den dood in het leven.

Kome die krachtige predikatie meer en meer. Niet een predikatie die pikant of interessant wil zijn, en zich daarom opsmukt met allerlei verhaal en anecdote; maar een predikatie die van denken en doordenken, die van diepte des mystieken levens, maar ook die van kennis des Woords en kennis der geestelijke en maatschappelijke nooden getuigt. En worde zoo allengs de toestand herboren, waarnaar we op weg zijn, maar die nog niet bereikt is, dat elken Zondag als een stemme Gods en niet eens menschen door alle kerken uitga, om als een tweesnijdend zwaard te wonden, om als een hamer alle hoogheid neer te slaan, en met eeuwige armen der ontferming te ondervangen al wat door zonde of door lijden inzinkt.

ZONDAGSAFDEELING XXXIX.

Vraag 104. Wat wil God in het vijfde gebod?

Antwoord. Dat ik mijnen vader en mijne moeder, en allen, die over mij gesteld zijn, alle eere en liefde en trouwe bewijze, en mij hunner goede leere en straffe met behoorlijke gehoorzaamheid onderwerp: en ook met hunne zwakheid en gebreken geduld hebbe: aangezien het Gode belieft, ons door hunne hand te regeeren.

EERSTE HOOFDSTUK.

Een ieder zal zijne moeder en zijne vader vreezen, en mijne Sabbathen houden: Ik ben de Heere uw God.

Lev. 19 : 3.

Het vierde en vijfde Gebod hooren bijeen, én zakelijk, omdat beide op ons menschelijk *saamleven* doelen, én in den vorm, omdat beide *positief* zijn. Dit laatste blijkt uit de eigen bewoordingen van beide geboden. Terwijl toch alle overige acht geboden iets *ver*bieden, en daarom aanvangen met „*Gij zult niet*," hebben deze twee dit gemeen, dat ze niets iets *ver*bieden, maar *ge*bieden, en daarom in geheel andere woorden staan uitgedrukt. „*Gedenk den Sabbathdag*" in het vierde, en zoo hier: „*Eer uwen vader en uwe moeder.*" Reeds door den *vorm* zijn dus deze twee geboden van alle overige geboden onderscheiden, en met elkaar in zeker verband gezet.

Doch ook wat den *inhoud* betreft hooren ze bij elkaar. Is toch in de eerste drie geboden volledig onze verhouding tot den Heere onzen God voor ons persoonlijk leven geregeld; en regelen de straks volgende geboden onze verhouding tot onzen naaste, van geheel ander karakter zijn het vierde en vijfde Gebod. Deze geboden strekken *niet*, om, gelijk de eerste drie, toch de eere Gods tegenover onze aanranding te verdedigen; en evenmin om, gelijk Gebod 6—9, onzen naaste te verdedigen tegen onze aanranding van zijn persoon en recht; maar om, heel anders, voor onze

menschelijke saamleving het *richtsnoer* en de *bindende autoriteit* aan te wijzen. Het vierde Gebod wijst ons dat *richtsnoer* voor ons menschelijk saamleven aan in het voorbeeld van het Goddelijk leven; gelijk God rustte, zoo zult ook gij rusten op den Sabbath. En het vijfde Gebod spreekt niet van het richtsnoer, maar wijst *de autoriteit* aan, waardoor ons menschelijk leven zal zijn saamgebonden. Opmerking verdient het dan ook dat in Lev. XIX : 3 juist deze twee geboden nog eens saamgekoppeld en in één adem herhaald worden, als het daar heet: „Een ieder zal zijne moeder en zijnen vader vreezen en mijne Sabbathen houden. Ik ben de Heere uw God". Zelfs is, nu ze hier niet in het verband met de overige acht geboden voorkomen, maar bijna los op zichzelf staan, de orde hier omgekeerd, en gaat het vijfde Gebod *voorop;* en wordt in dit gebod de moeder vóór den vader genoemd.

De veel besproken vraag, of het vijfde Gebod bij de eerste of bij de tweede tafel der Wet hoort, valt hiermee weg; en zelfs ware het te wenschen geweest, dat men deze vraag nimmer in dien vorm had opgeworpen. Recht en aanleiding tot die vraag zou alleen dan bestaan hebben, zoo uit de Heilige Schrift bleek, dat de splitsing der geboden naar de twee tafelen op hun inhoud doelde. Doch dit is niet zoo. Er staat geen woord van; en de veel breedere bewoording van de eerste geboden, in vergelijking met de zeer korte uitdrukking van de laatste, maakt dit zelfs onwaarschijnlijk. Neemt men toch twee gelijke tafelen, en plaatst men op de ééne de eerste vijf en op de andere tafel de tweede vijf, zoo moet ge op de eerste tafel zeer gedrongen en in elkander schrijven, en kunt ge de tweede tafel op verre na niet behoorlijk met het schrift vullen. Het kan dus zeer goed zijn, dat op de eerste tafel slechts de eerste *drie*, en op de tweede tafel de laatste *zeven* hebben gestaan; vooral zoo men bedenkt, dat in het Hebreeuwsch oudtijds, gelijk in alle oude talen, alles achter elkaar werd doorgeschreven; dat er geen nummers noch indeelingen bij stonden; en dat de teekens die thans in den Hebreeuwschen Bijbel de tien geboden vaneen scheiden, er eerst later door de rabbijnen zijn bijgezet. In dien ouden vorm nu vullen de eerste drie geboden, met den aanhef van de Wet, *negen* regels, tegen de zeven laatste ruim *tien*. Een indeeling die dus practisch, zoo beide tafelen, gelijk ondersteld wordt, even groot waren, zeer goed uitkomt. Zelfs het vierde Gebod kan moeielijk op de eerste tafel gestaan hebben, daar dit gebod alleen reeds zes regels vult. En nog erger wordt natuurlijk de ongelijkheid, zoo men ook het vijfde Gebod bij de eerste tafel voegt. Dan toch zouden er in doorloopend Hebreeuwsch schrift op de eerste tafel ruim zestien regels gestaan hebben, tegen op de tweede tafel nog geen drie; wat niet is aan te nemen. Men hechte er daarom

niet te veel aan, dat onze Catechismus in Vraag 96 de oude voorstelling van deze zakelijke indeeling naar de twee tafelen nog volgt. Dit namen onze kerken oudtijds zoo uit de kerkelijke traditie over, en het denkbeeld van een indeeling, niet naar den inhoud der geboden, maar eenvoudig naar de plaatsruimte, kwam bij niemand op.

Deelt men daarentegen zóó in, dat men zich de eerste drie geboden op de eerste tafel denkt, en dan de zeven overige op de tweede, dan komt op beide tafelen bijna even veel te staan; en verkrijgt men toch een indeeling, die volstrekt niet geheel buiten den inhoud omgaat. Dan toch stonden op de eerste tafel alleen die drie geboden, die onmiddellijk en rechtstreeks onze verhouding tot het Goddelijk Wezen regelen; terwijl op de tweede tafel dan zeven andere geboden komen te staan, die alle zien op het menschelijk leven. Eerst het vierde en vijfde Gebod, die voor ons menschelijk saamleven de algemeene fundamenten aanwijzen; en daarna de geboden, die over en weer de verhouding tusschen den mensch en zijn naaste en van den mensch tegenover zichzelven regelen.

Komt ge toch aan de eischen van het menschelijk *saamleven* op aarde toe, dan hebt ge vanzelf op drie dingen te letten. Ten eerste op de *fundamenten*, waarop deze saamleving rust. Ten tweede op hetgeen in dit menschelijke saamleven de één *tegenover den ander* heeft in acht te nemen. En ten derde op hetgeen in die menschelijke saamleving een ieder heeft te doen met opzicht *tot zichzelf*. Welnu, juist die drie dingen worden dan ook werkelijk in de laatste zeven geboden geregeld. Gebod vier en vijf leggen voor alle menschelijke saamleving het fundament. Gebod zes, zeven, acht en negen regelen onze wederzijdsche verhoudingen. En Gebod tien geeft het richtsnoer aan van onze gedraging ten opzichte van onszelf. En ook de volgorde is dan juist wat ze zijn moet. Immers, hetgeen waardoor de menschelijke saamleving met het Eeuwige Wezen verbonden is, ligt juist in de fundamenten, die Hij, de Heere onze God, voor die saamleving gelegd heeft. Het is dus volkomen rationeel, dat eerst de geboden komen, die onze verhouding tot het Eeuwige Wezen regelen; daarna de geboden, die ons aanzeggen welke fundamenten van Godswege voor onze menschelijke saamleving zijn verordend; en dat eerst alzoo de overgang wordt gemaakt tot onze verplichting jegens onzen naaste en jegens onszelven. Ge krijgt dan deze juiste volgorde. Eerst de drie geboden, die u aan uw God verbinden. Dan de twee geboden (4 en 5) waarin God zelf het fundament voor uw menschelijke saamleving legt. Daarop de vier geboden, die u uw plichten jegens uw naaste voorschrijven. En ten slotte in het tiende Gebod de levensregel, dien ge met opzicht tot

uzelven hebt te volgen. Waarbij ten slotte nog zij opgemerkt, dat het vierde Gebod zeer juist aan het vijfde voorafgaat, en het vijfde op het vierde volgt. Immers in het vierde is het aanknoopingspunt: *het Goddelijk voorbeeld*, dat dus volgen moet op de drie geboden, die op den Heere onzen God zien; en in het vijfde Gebod is het aanknoopingspunt: *Uw vader* en *uwe moeder*, die uw oorsprong zijn voor dit aardsche leven. Het vierde Gebod staat dus nauw in verband met de geboden, die de liefde voor God prediken; en het vijfde Gebod is meer saamgevlochten met de geboden die op onze aardsche gemeenschap zien. Alzoo eenerzijds de geboden, die op God, en anderzijds de geboden die op ons aardsche leven doelen, en tusschen die beide in het tweetal, dat ons thans bezig houdt; en wel zoo, dat het vierde Gebod zich met het aangezicht naar de vier die voorafgingen, het vijfde meer naar de vier die volgen keert.

Intusschen leide niemand hieruit af, dat we uit het vijfde Gebod de majesteit des Heeren, die op vader en moeder is gelegd, zouden willen uitnemen, om vader en moeder hier alleen in hun menschelijke persoonlijkheid te laten optreden. Reeds de woorden zelve in het gebod verbieden dit. Waar toch in Exodus staat: „*Eer* uwen vader en uwe moeder", staat in Lev. XIX : 3: „Gij zult uwe moeder en uwen vader *vreezen;*" en zoowel dit vreezen, als ten deele ook dit *eeren* staat in het Hebreeuwsch uitgedrukt met een woord, dat eensluidend is met de vreeze, die we den Heere onzen God hebben toe te brengen. Op grond hiervan verwerpen we dan ook elke voorstelling, die in dit gebod niets anders leest, dan alsof de Heere de ouders tegenover de kinderen in bescherming nam, en van de kinderen vergt, dat ze, als vergelding voor de liefde, die ze van vader en moeder ontvingen, hun op hun beurt liefde en trouw bewijzen zullen.

Bovendien zou deze geheele opvatting lijnrecht indruischen tegen het karakter van de Tien geboden. Het karakter dier geboden is toch, gelijk Calvijn reeds opmerkte, dat ze één bepaalde zaak, of één bepaalde overtreding met name noemen, maar om in dit ééne genoemde alles saam te vatten, en er alles onder te begrijpen, wat er in den wortel van ons zielsleven mee saamhangt. God, verbiedende den doodslag, veroordeelt ook *den wortel* van den doodslag in nijd of haat. God, verbiedende de echtbreuk, gaat door zijn heilig gebod tegen *alle* onkuischheid in. God, verbiedende den diefstal, bestraft alle zonde, die saamhangt met de verwerving of het bezit van het aardsche goed. Ge moogt dus geen der geboden beperken tot die ééne zaak, die er met name in genoemd wordt, maar ge zult elk der geboden zóó opvatten, dat er tevens onder begrepen zij, al wat principieel met die ééne genoemde zaak saamhangt. Het is

daarom dat we ook bij het Sabbathsgebod er zoo nadruk op legden, dat men bij dit gebod toch niet uitsluitend op den Sabbath zou letten, maar op de inrichting van geheel ons leven naar het richtsnoer van het leven Gods. Altoos naar den regel: Gelijk Hij rustte, zoo ook gij. En in verband hiermee nu zoudt ge de diepe en ver strekkende beteekenis van het vijfde Gebod geheel miskennen, zoo ge bij de uitlegging van dit gebod eeniglijk op vader en moeder zaagt, en verzuimdet door te dringen tot het algemeen beginsel, waarvan dit gebod uitgaat. Dit algemeen beginsel nu is hier, dat niet de ééne mensch los naast den ander staat, maar dat mensch en mensch door God in verband is gezet; en dat Hij, waar menschen saam gebonden worden, en er alzoo een menschelijke samenleving ontstaat, onder menschen een autoriteit heeft opgericht, die Hij om der zonde wil op menschen gelegd heeft. Zeer juist zag dit onze Catechismus dan ook in, die hier volstrekt niet alleen van vader en moeder spreekt, maar het vijfde Gebod uitbreidt „*tot allen die het God beliefd heeft over mij te stellen.*"

Hetzelfde blijkt ten slotte evenzoo *uit de belofte*, die aan dit gebod verbonden is. Die belofte luidt: *Opdat uwe dagen verlengd worden in het land, dat u de Heere uw God geeft.* Deze belofte nu zou geen klem op uw conscientie hebben, zoo ze uitsluitend moest opgevat in den zin, dat een gehoorzaam kind oud zou worden en een ondeugend kind jong zou sterven. Dit kan niet de wezenlijke beteekenis dezer woorden zijn voor ons, die in deze woorden een door God gegeven belofte zien; want een ieder weet hoe God de HEERE gedurig zeer gehoorzame kinderen vroeg naar zijn hemel oproept, en zeer ondeugende kinderen tot hoogen leeftijd laat komen. En het kan evenmin de beteekenis der woorden uitputten voor hen, die in de bewoording dezer wet een door Mozes gekozen formulier zien; want Mozes was geen idioot, die niet jarenlang in Egypte en Midian had opgemerkt, hoe ongelijk de dood tusschen goede en slechte kinderen rondwaart. We weten daarom zeer goed, dat het gebod in den tweeden persoon enkelvoud geschreven is, en dat met name in Deut. VI : 2 de strekking van deze belofte ook op den enkelen persoon wordt toegepast; iets wat saamhangt met de symbolische beteekenis van Israëls volksstaat. Maar toch, die belofte pakt niet, en ze spreekt u niet toe, zoolang ge uw kinderen tot gehoorzaamheid poogt op te wekken door het vooruitzicht, dat ze dan niet vroeg sterven zullen. Zóó opgevat wordt dit door de dagelijksche ervaring gedurig weersproken; en al boezemt het vermetele spreekwoord: „Onkruid vergaat niet" ons slechts weerzin in, toch kunt ge het feit niet loochenen, dat veel booze deugnieten oud en welbedaagd worden, en dat omgekeerd veel teedere, vrome jongelingen en jongedoch-

ters reeds zeer vroeg uit dit leven werden afgeroepen. Hoe ge u dan ook met eerbied voor God buigt, zóó opgevat, blijft toch een stem in u tegen dit gebod inroepen, en kunt ge de overtuiging niet van u zetten, dat dit gebod niet waar is en deze belofte niet uitkomt. Dit wordt niet in vermetelheid, maar in oprechtheid gezegd. Ook in het heilige moet er niets op den bodem van ons hart tegen den Heere onzen God en zijn hoog gebod blijven liggen.

Heel anders echter komt én dat gebod én deze belofte voor u te staan, zoo ge teruggaat op het *beginsel* van dit gebod; er alzoo in ziet een der beide fundamenten, die God onder onze menschelijke saamleving gelegd heeft; en wel, meer bepaaldelijk dat fundament, waardoor Hij *de onmisbare autoriteit* voor en in onze menschelijke saamleving heeft ingesteld. Dan toch wordt hier Israël als *volk*, als *natie* toegesproken; en wordt tot dit volk van Israël gezegd, dat het zijn saamleving als volk fundeeren zal op de van Godswege ingestelde autoriteit, die haar uitgangspunt neemt in het vaderlijk gezag; en zulks onder de betuiging, dat het hiervan in de eerste plaats zal afhangen, of Israëls volksstaat, en Israëls leven als natie kort of lang van duur zal zijn. Nu zijn er tusschen den uittocht uit Egypte en de wetgeving op Sinaï eenerzijds, en anderzijds de verwoesting van Jeruzalem, die eerst definitief aan Israëls volksstaat een einde maakte, ruim *vijftienhonderd* jaren verloopen. Een tijdperk waarin Israël wel allerlei jammer onderging, en gedurig in zijn onafhankelijkheid beperkt werd, maar dan toch een tijdperk waarin het aldoor als volk zich staande hield; niettegenstaande de ballingschap, en de vreemde opperheerschappij, zijn eigen nationaal karakter bleef in stand houden; en altoos ten slotte weer als een eigen volk door zijn overheerschers erkend werd. Eerst de verwoesting van Jeruzalem, zeventig jaren na Christus' geboorte, maakte hier een einde aan. En dit tijdperk van vijftienhonderd jaren (c. 1450 vóór Christus tot 70 na Christus) het is voor het in stand blijven van een volk als zoodanig metterdaad *zeer lang*. Het machtige Romeinsche rijk hield het, alles saamgenomen, nauwlijks duizend jaren uit; de meeste Oostersche rijken telden hun leven meest bij enkele eeuwen. De oudste staten van het tegenwoordige Europa kunnen, hoe ver ze ook in de historie terug gaan, op geen hooger ouderdom dan van duizend jaar bogen. En bijna het eenige voorbeeld van een volksstaat, die het Israël afwint, vindt ge in China, dat reeds ver over de twee duizend jaar leeft, en zoo ge de eerste beginselen van dat machtige rijk meerekent, een nog veel ouder historie heeft aan te wijzen. Maar wel verre van tegen het vijfde Gebod te pleiten, wordt juist door dit voorbeeld van China de waarheid van het vijfde Gebod op merkwaardige wijze bevestigd. Het

is toch bekend, hoe in geen land ter wereld zoo sterk als in China juist, dat vijfde Gebod in eere wordt gehouden. Wie in onze Indiën met het leven der Chineezen bekend is, weet dit uit eigen aanschouwing, en veel sterker nog merkt men dit in het eigenlijke China. Het vaderlijk gezag is onder de Chineezen hooger in cere dan in eenig ander land, en al is een Chinees veertig of vijftig jaar geworden, toch zal hij in tegenwoordigheid van zijn vader niet gaan zitten, tenzij deze hem hiertoe uitnoodigt, noch ook zijn vader in de rede vallen, alvorens deze heeft uitgesproken. Wat natuurlijk niet zeggen wil, dat er ook in China geen brutale kinderen zijn; maar bedoelt, dat de publieke opinie in China den eerbied van het vaderlijk gezag zoo hoog stelt, dat zichzelven onteert, wie tegen dat gezag ingaat.

Israël heeft zich niet in die mate als de Chinees onder dat vijfde Gebod gebogen. Denk slechts aan Absalom. Maar toch mag zonder vrees voor tegenspraak gezegd, dat er na het Sabbathsgebod geen gebod is dat in Israël zoo streng werd gehandhaafd, en allengs zoo diep in zijn levenstraditiën en volksusantiën inging. Metterdaad was ook Israëls volksstaat voor een niet gering deel op het vaderlijk gezag en op het gezag der familie- en der stamhoofden gegrond. En nu leert de uitkomst, dat de Chinees en de Jood, dus juist die twee volken, die zich het stiptst aan dat vijfde Gebod gehouden hebben, ook metterdaad als volk, in vergelijking met andere volken, op een zeer langdurig volksbestaan mogen roemen. Want wel is Israël, na de verwoesting van Jeruzalem, thans uit zijn erve verdreven, en heeft het alzoo den vollen zegen van „zijn dagen *in zijn land* te verlengen" verloren, maar ook na de verwoesting van Jeruzalem bleef het toch nu reeds achttien eeuwen zijn bestaan *als natie* voortzetten, nog steeds door niets anders dan door den familieband saamgebonden. Zijn God gaf het prijs en verviel in dor Deïsme. De hope op zijn Messias bezielt Israël niet meer. Geestelijk zonk het diep weg, en werd meer een geldmacht dan een geestelijke macht, Maar wat Israël ook verloor, dit hebben de Joden als natie nog altoos behouden, dat ze in hun huisgezinnen den eerbied voor vader en moeder blijven kweeken, en bijna even sterk aan het vijfde als aan het vierde Gebod gekend worden. Rekent men nu deze achttien eeuwen er bij, dan vormt dit reeds een breed tijdperk van meer dan drie duizend jaren, waarin het volk, dat bij den Sinaï de woorden Gods hoorde, nog steeds voortbestaat; ook zonder dat ge op Abraham teruggaat.

En zoo nu opgevat, levert de belofte, die aan dit gebod is toegevoegd, geen enkele moeilijkheid op, maar blijkt ze veeleer door de uitkomst ten volle bevestigd te zijn. De vreeze voor de majesteit Gods, die op vader en

moeder is gelegd, als fundament voor het menschelijk saamleven, en dus ook voor het leven van land en volk genomen, heeft metterdaad tot uitkomst gehad, dat een volksstaat, die aldus gefundeerd was, zich in een opmerkelijk langen duur mocht verblijden. Als volksstaat ziet men dit nu nog in China, en in de natie der Joden werkt dit thans nog na, ook nadat hun volksstaat vernietigd is.

Het is dan ook geen belofte, die uitwendig aan dit gebod gehecht is. Integendeel de opvolging van dit gebod staat met den zegen, die er aan verbonden is, in rechtstreeksch en doorzichtig verband. God de Heere zegt niet: Zoo gij uw vader en uw moeder eert, zal Ik u, geheel buiten deze gehoorzaamheid om, met mijnen zegen kronen. Neen, die gehoorzaamheid zelve is het zaad, waaruit de zegen voor het volk opschiet. Het is uit het gezin, het is uit het familieleven dat de menschelijke samenleving en de volksstaat opwast, en de handhaving in dit gezin van het vaderlijk gezag is zelf het fundament van alle autoriteit en van de behoudende en saambindende kracht, die uit deze autoriteit voortvloeit. Gebod en belofte staan dus als zaad en vrucht met elkaar in verband. Overal waar het vijfde Gebod heerschappij voert, wordt vanzelf uit dit vijfde Gebod een welgeordend, duurzaam en bestendig saamleven geboren.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Zijn vader en moeder die hem gegenereerd hebben.
Zach. 13 : 3.

Gelijke onze Catechismus zeer juist opmerkt, ligt de klem van dit vijfde Gebod in *de autoriteit*. Iets wat in het slot van Antwoord 104 in schoone taal aldus omschreven wordt: „*Aangezien het Gode belieft ons door hunne hand te regeeren.*"

Autoriteit *moet* er wel zijn, zal ons menschelijk leven zich niet oplossen in een hopeloozen chaos. Zoodra zeker aantal menschen op een zelfde plek saam komt te wonen, of zeker aantal gewapende lieden saam iets uitrichten zullen, ontstaat vanzelf de behoefte, om vaste leiding te ontvangen; eenvoudig wijl het zonder stuur of leiding niet gaat. En zoodra blijkt, dat een enkele zich naar die leiding niet voegt, en daardoor ook de overigen in gevaar brengt, is men er aanstonds op bedacht, om den

moedwil van dien ééne onschadelijk te maken; en deswege schikt zich dan een ieder ongevraagd in de noodwendigheid, dat een van allen macht ontvange, om den onwillige te dwingen. Stel, een sloep met dertig schipbreukelingen zwalkt op zee rond; dan kan er maar een zijn die stuurt, en moet er door de anderen geroeid worden. Is er nu een weerbarstige, die óf den man die stuurt zijn werk onmogelijk wil maken, óf door het dwars slaan van zijn riem de roeiers stoort, en aldus het behoud van de sloep in gevaar brengt, dan vindt een ieder het recht en keurt een ieder het goed, zoo de man aan het roer gelast hem desnoods te binden, en een ieder tot wien hij dit zegt, volgt van zelf zijn bevel op.

Hierover kan dus geen geschil ontstaan: Overal waar velen saam optreden, is *leiding* noodig, en leiding eischt *autoriteit*. Intusschen lette men er wel op, dat deze behoefte aan leiding het sterkst gevoeld wordt, zoodra er gevaar ontstaat voor het behoud van goed of leven. Vanzelf onderwerpt een ieder zich aan bekwame leiding, zoodra er storm opsteekt op zee, er een vijand op onze grenzen aantrekt, of ook geweldenarij door een onverlaat wordt gepleegd De noodzakelijkheid, om zich aan zeker gezag te onderwerpen komt dus te sterker uit, naarmate de bittere gevolgen der zonde zich te banger gevoelen doen. Immers, denk het u een oogenblik in, dat alle zonde verdween, ja, dat er nooit zonde geweest ware; en dat wel zoo, dat ook nooit om der zonde wil de vloek over de aarde ware uitgegaan, zoodat we in een Paradijs met niets dan heilige personen, en zelf heilig zijnde, saamleefden; en, het lijdt immers geen tegenspraak, er zou in den hoven bedoelden zin nooit van behoefte aan leiding of aan uitoefening van dwang sprake zijn. Geen nood uit de elementen der natuur zou u overkomen. Er zou geen gekrijt noch geweld op aarde uitbreken. En omdat niemand verstoorde, zou er ook op niet één punt tegen verstoring te waken zijn. Hieruit blijkt derhalve, dat hetgeen ons menschen het lichtst beweegt, om de behoefte aan het optreden van zekere *autoriteit* in te zien, en er ons, is ze opgetreden, aan te onderwerpen, juist die *nood* en die *ellende* is, die ons door *de zonde* is overkomen.

Hiermee hangt het dan ook saam, dat Calvijn en alle Gereformeerde schrijvers steede geleeraard hebben, dat de Overheid op aarde ingesteld is *om der zonde wil;* iets waaruit dus volgt, dat er, bij ontstentenis van zonde, *geen* Overheid, in den gewonen zin genomen, op aarde zou bestaan. In onze dagen gevoelt men dit minder sterkt, dan eertijds, omdat thans de Overheid de zorge voor zoo ontzaglijk veel dingen op zich heeft genomen, die met de zonde in geen verband staan. Maar nog in de zestiende eeuw was dit veel minder het geval, en bepaalde de Overheid zich in hoofdzaak tot verdediging van het land tegen een buitenlandschen vijand of binnen-

landsch geweld, en in verband met dit laatste wijdde ze haar kracht aan de berechting van misdadigers, het wijzen van recht tusscheu burger en burger en het instandhouden van de publieke eerbaarheid. Maar zelfs de brievenpost b. v. ging toen, voor zoover ze bestond, meest geheel buiten de Overheid om. Toen zag een ieder dus lichtelijk in, hoe in een toestand buiten zonde, als er geen vijand voor de poorte en geen geweld in de stad *kon* zijn, als er geen rechter in den stoel des gerichts behoefde te zitten, en door niemand tegen de eerbaarheid of de goede zeden zou worden ingegaan, er eigenlijk geen Overheid zou kunnen bestaan. Ze zou niets te doen hebben gehad, en alle reden gemist hebben van bestaan.

Toch is men in de dagen onzer vaderen in het verklaren van deze op zich zelf ware stelling wel eens *te ver* gegaan, en heeft men zich soms uitgelaten, alsof er, bij ontstentenis van zonde, ook ganschelijk geen autoriteit onder menschen zou hebben bestaan. En dit ging *te ver*. Al is het toch volkomen waar, dat, zoo we de zonde en haar gevolgen wegdenkeu, al wat met afwering of uitoefening van geweld samenhangt zou wegvallen, toch mag niet voorbijgezien, dat er daarom toch wel terdege behoefte aan zekere leiding en regeling zou bestaan. We spraken reeds met een woord van de brievenpost, men kan er den waterstaat, de telegraaf, en zooveel meer bijvoegen, om aanstonds te gevoelen, dat veel en verlerlei, dat niet wel als gevolg van de zonde is voor te stellen, toch kwalijk aan zich zelf kon zijn overgelaten. Dit nu leidt ons tot een onderscheiding tusschen *tweeërlei* leiding van autoriteit. Er is leiding van autoriteit noodig met het oog op de gevolgen der zonde; maar er is ook zekere leiding van autoriteit noodig, met het oog op de menschelijke saamleving als zoodanig. Ware dus de paradijs-toestand bestendigd, en had ons menschelijk geslacht zich in onzondigeu toestand tot milioenen en nogmaals millioenen uitgebreid, dan zou er geen behoefte zijn ontstaan, aan zulk een autoriteit, als thans in onze Overheid optrad om geweld te keeren en desnoods te oefenen; maar zou er wel terdege toch behoefte ontstaan zijn aan zekere ordening en leiding, en dus ook een zekere autoriteit, voor de levensbeweging van al deze milioenen onderling. En het is eerst door deze onderscheiding, dat het ons mogelijk wordt de eer van het Overheidsgezag met de ordinantie Gods in het vijfde Gebod in overeenstemming te brengen.

Men hebbe toch een open oog voor het gevaar, dat in de verbinding het Overheidsgezag met het vijfde Gebod schuilt, tenzij men behoorlijk onderscheidde. Ook het vijfde Gebod is uitdrukking van den wille Gods over

ons menschelijk leven, geheel afgezien van de zonde, en ge moogt hoogstens zeggen, dat het bestaan vau de zonde oorzaak was, dat de geboden van Sinaï hun bepaalden vorm kregen. Maar natuurlijk, afgezien van dien vorm, zijn ze uitdrukking van de eeuwige beginselen van recht, gelijk dat recht van Godswege voor ons menschen geordineerd is. Als er dus in het vijfde Gebod staat, dat ge uw vader en moeder zult eeren, dan volgt hieruit, dat er, ook buiten zonde, zekere vaste betrekking en verhouding tusschen u en uw ouders, die u gegenereerd hadden, bestaan zou, en dat de vastheid dezer verhouding gebonden zou zijn door een ordinantie Gods. Om het kort uit te drukken, ook al ware er geen zonde gekomen, toch zou een iegelijk onzer uit een vader en moeder gegenereerd zijn, en toch zou er, krachtens deze generatie, zekere autoriteit over ons aan onze ouders zijn toegekomen. Stelt men nu echter, dat het Overheidsgezag ontstaan is om der zonde wille, en dat het op dat gezag is, dat het vijfde Gebod doelt, dan komt men er ongemerkt en vanzelf toe, om ook het ouderlijk gezag als in een zondeloozen toestand niet bestaande te denken. Of wel om, zoo dit toch te kras wordt, te reageeren tegen de belijdenis onzer kerken, en het zich voor te stellen alsof er toch ook buiten zonde, wel terdege een magistraat over ons zou geheerscht hebben.

Vooral in onze dagen is de verleiding, om naar het laatstgenoemde gevoelen over te hellen, waarlijk niet zoo gering. Al meer toch gaat men in onze eeuw met het denkbeeld van den Staat dwepen. Men predikt alom, dat de Staat de hoogste en rijkste uiting is van ons menschelijk samenleven. Al wat de Heilige Schrift ons van een Koninkrijk Gods en een Koninkrijk der heerlijkheid profeteert wordt door onze schuldige wijsgeeren op den Staat overgebracht. En in dien zin nu stelt men het voor, alsof heel de schepping en heel ons menschelijk saamleven op de glorie van den Staat ware aangelegd. Soms nu wordt men onwillekeurig door zulke denkbeelden meegesleept, en zoo komt menig Christen er toe, om met de oude belijdenis, dat de Overheid er om der zonde wille is, te breken, en in de magistrale Overheid een principieel en duurzaam instituut te zien.

En zeg nu niet, dat het er weinig toe doet, of iemand nu al denkt, dat er ook buiten zonde, toch een Overheidsgezag zou bestaan hebben; want hierin vergist ge u. Vergeet toch niet, dat wie alzoo over den Staat denkt feitelijk het ideaal van het Koninkrijk Gods prijsgeeft; het rijk der heerlijkheid van *deze aarde* en niet met de wederkomst des Heeren uit den hemel verwacht; en ook, dat zulk een opvatting van den Staat en van het Overheidsgezag feitelijk elke wettige reden voor het optreden van de

kerk van Christus vernietigt. Herhaaldelijk is het dan ook door de voorstanders van dit onware denkbeeld reeds uitgesproken, dat de kerk slechts tijdelijken hulpdienst verricht; en dat, zoodra de Staat tot meerder kracht en het volk tot hooger beschaving zal zijn gekomen, de kerk van Christus vanzelf moet wegvallen, en in den Staat zal opgaan.

Het gevaar is dus hoogst ernstig, en juist daarom is het van zoo hoog gewicht, dat we niet door een eenzijdige of overdrevene opvatting van het dogma der kerk in het ongerijmde vervallen, en alzoo vat op ons geven. En dit nu geschiedt, zoo ge, zonder beding of voorbehoud, het doet voorkomen, alsof, bij ontstentenis van zonde, alle behoefte aan regeling en leiding vervallen zou. Hiervan gevoelt men in onze eeuw wel, dat dit niet zoo is. En verzuimt men nu, om in tijds behoorlijk te *onderscheiden* dan ondermijnt ge het dogma van uw kerk, en geeft zelf aanleiding dat het dogma der wereld, d. i. het dogma van den Staat, veld wint.

Deze onderscheiding nu ligt hierin, dat men verschil make tusschen die autoriteit, die in het leven zelf gefundeerd is, en die andere, die uitwendig wordt opgelegd; of, om het korter te zeggen, tusschen het *Ouderlijk* gezag en het gezag van de *Overheid*. Het ouderlijk gezag ligt gefundeerd in het feit, dat onze ouders ons gegenereerd hebben. Dit is dus niet uitwendig opgelegd; niet van buiten over ons komende; en zoo ge u de zonde en dus ook den dood wegdenkt, niet voor verandering vatbaar. Maar heel anders staat het met het Overheidsgezag. De overheid deed ons niet geboren worden, maar kon ons alleen, toen we geboren waren, boeken in haar burgerlijken stand. De magistraat in een land is opgekomen door oorlogsfeiten, door volkskeuze, door aangebrachte verlossing, en wat dies meer zij, maar altoos door iets uitwendigs. En ook die Overheid kan gedurig wisselen. Er leven er nu nog in Nederland, die de Bataafsche republiek hebben gekend, die onder Lodewijk Napoleon hebben geleefd, die bij Frankrijk waren ingelijfd, en daarna eerst onder den scepter van Oranje kwamen. Hoe nauw verband er dan ook tusschen het Ouderlijk gezag en het Overheidsgezag bestaan moge, toch bestaat er ook weer tusschen beide een zeer aanmerkelijk onderscheid. En het is nu op grond hiervan, dat we het veiligst gaan, door te betuigen, dat wel het Overheidsgezag, als uitwendig opgelegde autoriteit, alleen om der zonde wille over ons is gekomen; maar dat het Ouderlijk gezag, als in het leven zelf gefundeerd, ook al ware er geen zonde geweest, toch evengoed zou gegolden hebben, zij het ook allicht in eenigzins anderen vorm. Eerst zoo komen we tot een duidelijke tegenstelling, die het ons begrijpelijk maakt, waarom ook bij ontstentenis van zonde en dus van het opgelegde Overheidsgezag

het beginsel van het vijfde Gebod toch onverzwakt zou gegolden hebben. Eerst op die manier ziet ge in, hoe, ook buiten zonde, toch de ééne mensch uit den anderen zou zijn gegenereerd geweest; hoe in deze generatie toch alsdan een vaste ordinantie voor 's menschen samenleving ware gefundeerd geweest; en ook hoe er, waar dan geen geweld te keeren noch te oefenen viel, toch zekere leiding en regeling op zou zijn gekomen voor het saamleven van de vele millioenen menschen onderling.

Ook dit laatste; want het vaderlijk gezag kan niet verdwijnen door het feit dat een kind huwt. Wel in onzen zondigen toestand, nu ook het vaderlijk gezag soms toevlucht tot dwang moet nemen; een dwang die vanzelf wegvalt bij het zelfstandig optreden van zijn zoon. Maar niet, zoo ge u dit vaderlijk gezag in idealen toestand en over kinderen zonder zonde denkt, waardoor het immers enkel een zedelijk karakter zou dragen, en zich alleen richten zou op het geven van de onmisbare leiding. Op die wijs zou dan uit het vaderlijk gezag vanzelf het gezag van familiehoofden opkomen; uit dat gezag der familiehoofden zou een gezag van stamhoofden verrijzen. En op die wijs zou allengs al wat leefde in één geordend verband staan, en bij elken schakel van dit verband zou de leiding vanzelf uitgaan van hem, die drager van het patriarchaal gezag was. In de dagen van Abraham bestond nog veelszins deze natuurlijke toestand, ook al was de zonde reeds toen op allerlei wijze ingetreden om stoornis aan te brengen. Denk slechts aan het wegzenden van Ismaël. In den Joodschen volkstaat was voor een niet gering deel deze opklimming van het patriarchaal gezag door Godzelven verordend. En zelfs in het moderne Engeland leeft nog altoos de natuurlijk bedrieglijke idée, dat de Vorst des lands eigenlijk de bloedverwant van al den adel en alle hoogere klasse der maatschappij is. Men maakt zich namelijk in Engeland sterk om aan te toonen, dat alle adellijke familiën, nu of in vorige eeuwen, door maagschap met een prins of prinses uit het regeerend vorstenhuis verwant waren. En waar zoo de echte oude adel of *Nobility* zich met het Koninklijk huis van éénen bloede droomt, poogt de *Gentry* of lagere adel weer te bewijzen dat hij met den ouden adel of de *Nobility* door maagschap verbonden is.

De rijkere burgerij poogt dan weer gelijk bewijs voor haar verwantschap met de Gentry te leveren, of door huwelijk in die verwantschap te komen. En op die wijs steunt men het gezag door de ideale voorstelling dat eigenlijke het vorstelijk gezag in bloedverwantschap en maagschap gefundeerd is.

Aan een te breede uitwerking van de vraag, hoe het verloop van het gezag geweest zou zijn, indien de zonde den vrede van ons geslacht *niet*

verstoord had, wagen we ons niet. Het is altoos zoo moeilijk om zich een voorstelling te vormen, hoe het zou geweest zijn, indien de ontwikkeling van ons geslacht een geheel zuiver verloop had genomen. Wie toch zal zeggen, welke krachten zich dan niet zouden ontwikkeld hebben, wier bestaan wij nu zelfs niet vermoeden. Wat is nu reeds niet door telegraaf en telephoon voor ons gehoor de afstand tot bijna niets herleid. Proeven om ook zonder geleiddraad communicatie op verren afstand te krijgen, zijn reeds aangewend. En wie zal zeggen, of er geen verborgen krachten in onze natuur of in de natuur rondom ons schuilen, waardoor ten slotte alle afstand zijn scheidend vermogen voor ons zal verloren hebben. Daarmee zou dan vanzelf alle behoefte aan post- of spoorverbinding vervallen zijn, en alzoo een gansch andere maatschappij zijn opgetreden. Nu staat het voor onze verwachting wel zoo, dat in den hemel en in het rijk der heerlijkheid metterdaad alle deze tijdelijke hulpmiddelen en electrische draden en sporen overbodig zullen zijn en de onderlinge gemeenschap van duizend en nogmaals duizend millioenen zonder eenig hulpmiddel zal kunnen plaats hebben, immers alle beelden, waarin ons het rijk der heerlijkheid wordt geteekend, doelen op zulk een volkomen geluksstaat; maar juist omdat ons de gegevens ontbreken, waaruit we tot den vorm en den aard van een zoodanige menschelijke saamleving kunnen besluiten, is het zoo gewaagd, ons te verdiepen in de regeling die het gezag in zulk een staat van zaken zou hebben ontvangen. We moeten het dus onuitgemaakt en onbeslist laten, of alsdan over de massa van millioenen menschen een zichtbaar opperhoofd op aarde zou zijn opgetreden, of wel dat God de Heere zelf, theocratisch en rechtstreeks zijn menschenkinderen zou geleid hebben. Alleen een punt mag uitgesproken; het ééne punt waarom het ons te doen is en waarom we op heel deze aangelegenheid de aandacht vestigden; dit namelijk dat zulk een zichtbaar opperhoofd op aarde nooit anders zou kunnen geweest zijn, dan Adam zelf als onzer aller stamvader, of bij zijn opneming in heerlijkheid, de man, die naar eerstgeboorterecht, zijn plaats innam.

Hierdoor nu verkrijgen we een tweeledig resultaat. Vooreerst verstaan we nu ten volle het dogma dat het magistraal gezag, als uitwendig (mechanisch) opgelegd, er alleen *door* en *om* de zonde gekomen is. Dit dogma blijkt nu zelf dieper zin te hebben dan het eerst scheen, en blijft staan in zijn volle kracht. Maar in de tweede plaats, dit Overheidsgezag, dat alzoo zelf accidenteel is, laat nu het Ouderlijke gezag onaangetast, laat ruimte voor de belijdenis, dat, ook in zondeloozen toestand, dat vaderlijk gezag wel terdege zou gegolden hebben, en niet zelden zelfs, en op geheel natuurlijke wijze, een organisatie en regeling voor de samenleving van heel ons geslacht zou hebben doen opkomen. Buiten zonde zou er

geen Overheid zijn geweest, en geen Staat, want de scheiding der natiën en volken ware dan ondenkbaar geweest, gelijk dan ook de Schrift ons leert, dat eerst de Babylonische spraakverwarring tot een deeling in staten en rijken geleid heeft. Maar wel zou het ouderlijk gezag dan schoon en heerlijk door heel ons geslacht hebben gebloeid, en uit dat Ouderlijk gezag zou, met het leven zelf, al die ordening en regeling en leiding zijn opgekomen, die voor de rijke ontwikkeling van onze menschelijke toekomst noodig ware geweest.

En zoo komen we dan ten slotte vanzelf tot het laatste punt van gewicht, dat in verband hiermee onze aandacht verdient, t. w. dat God de Heere het gezag onder en over menschen *in het leven* zelf gefundeerd heeft en *uit het leven* doet opkomen. We bestaan als menschen naar ziel en lichaam, en voorzoover wij met het gezag in aanraking komen, ontvangen wij onze kennis van het gezag door onzen geest. De Overheid b. v. regeert ons door bepalingen van recht en wet, die alleen door ons denken in ons worden opgenomen. Het gaat dus in zooverre *buiten* ons bloed en *buiten* ons lichaam om. Maar uit den aard der zaak kan dit niet het hoogste zijn, noch ook het oorspronkelijke zijn geweest. Het hoogste toch is eerst dan bereikt, waar wij naar onzen geheelen mensch, in ziel en lichaam beide, de actie op het leven voelen uitgaan. En dit nu juist is het waardoor het ouderlijk gezag zich als zoodanig kenmerkt. Onze vader en onze moeder hebben ons naar ons lichaam gegenereerd. We zijn vleesch van hun vleesch en been van hun been; en het gezag dat ze over ons uitoefenen is dus volstrekt niet alleen in onze zielsovertuiging, maar ook feitelijk in ons lichaam, en alzoo in ons geheele bestaan als mensch gefundeerd. Ook wordt de afhankelijke verhouding waarin we tot onze ouders staan, ons niet het eerst door een gebod, maar door de lichamelijke behoefte zelve tot waarheid gemaakt. De moeder zoogt haar kindeke, de vader waakt er over. Daarom worden we hulpeloos geboren, en groeien we eerst onder de zorge en de hoede onzer ouders allengs tot volwassen personen op. Van heel het gezag ligt dus het fundament in onze generatie en in de lichamelijke hulpeloosheid, waarin we niet alleen ter wereld komen, maar ook de eerste jaren van ons leven doorbrengen; en daarna eerst begint dit gezag zich ook te fundeeren in onze consciëntie en op te komen voor ons geestelijk bestaan. Hier is dus niets mechanisch, maar alles organisch. Het is in de harmonie van onzen geheelen mensch dat we dit gezag uit het leven zelf, ja, uit onzen eigen levensoorsprong over ons voelen komen.

En hierdoor nu staat dit ouderlijk gezag in rechtstreeksch verband met

het gezag van God zelf over ons. In tweeërlei opzicht. Vooreerst in zooverre alle gezag Gods over ons daarop rust, dat Hij onze Schepper is en wij zijn creaturen zijn. Omdat Hij ons gemaakt heeft, zijn wij zijn eigendom, en doet Hij met ons naar zijn welgevallen. Gods souvereiniteit is in de daad der Schepping gefundeerd. Voor ons nu, die naar den Beelde Gods geschapen zijn, vindt deze schepping en het daaruit vanzelf geboren recht van God op ons, haar natuurlijke en meest volledige afbeelding, in de generatie van het kind uit zijn ouders. Ook hier toch greep, voorzooverre het in het creatuur kan, de voortbrenging van het kind uit zijn ouders plaats. Hun dankt het kind zijn aanzijn. En dienovereenkomstig is ook het natuurlijk recht der ouders op hun kinderen daarin gefundeerd, dat ze hun het leven en het aanzijn gaven. En in de tweede plaats bestaat er alzoo tusschen het Goddelijk en het Ouderlijk gezag niet alleen een symbolische band, maar draagt ook het ouderlijk gezag én generaal én speciaal, een goddelijke sanctie. Een sanctie daaruit voortvloeiend, ten eerste, dat God het alzoo bepaald heeft, dat elk kind uit zijn ouders zal geboren worden; en dat het God was, die door zijn voorzienig bestel elk bepaald kind het leven schonk, door het te doen geboren worden uit die bepaalde ouders.

DERDE HOOFDSTUK.

> Gij kinderen zijt uwen ouderen gehoorzaam in alles want dat is den Heere welbehaaglijk.
>
> Colloss. 3: 20.

Het huisgezin bond God door twee middelen saam, het ééne lichamelijk het andere geestelijk; en zulks geheel in overeenstemming met onze natuur, daar we immers een menschelijke natuur ontvingen, die bestaat uit lichaam en ziel. Voor het huisgezin nu ligt die *lichamelijke* band in *de geboorte* van de kinderen uit hun ouders; en legt de Heere dien *geestelijken* band, door aan de kinderen te bevelen, dat ze hun ouders *gehoorzamen* zullen. En is nu op die wijs eenmaal het tweeledig snoer om het huisgezin gelegd, dan gaan die beide middelen tot samenbinding ook door voor de natiën en volkeren; want ook in het volksleven vindt ge dien tweeledigen band; eenerzijds dat een natie *verwant is in het bloed* door haar oorsprong, en ten andere dat ze aan een zelfde autoriteit te *gehoorzamen* heeft.

Uit dien hoofde is het van het uiterste belang, dat én de beteekenis én het onderling verband van deze beide fundamenten, waarop onze menschelijke samenleving rust, ons helder voor oogen staan.

In onzen tamelijk egoistischen tijd dringt men allerwegen op *liefde;* en meent zoo ook voor het *huisgezin* en *samenleving* het rijkste te hebben aangebracht, zoo men liefde kweekt. Dit is zoo waar, dat, zoo ge den moed hebt, om op dat panacé ook maar iets af te dingen, men u aanstonds als een hatelijk mensch naroept. En toch, wie op den bodem der Heilige Schrift staat, moet tegen dit panacé der liefde wel protesteeren; want in Gods Woord wordt voor de saambinding, zoo van het huisgezin als van het volk, wel *ten slotte* op de liefde gedoeld, maar toch altoos van heel iets anders, namelijk van de *gehoorzaamheid* uitgegaan. En zulks volstrekt niet alleen in het oude Testament, maar even beslist in het Nieuwe Verbond. Lees en herlees maar de apostolische vermaning aan de kinderen en aan de onderdanen.

Dat op den voorgrond plaatsen van de wondere kracht der gehoorzaamheid gaat zelfs daar door, waar ge dit het allerminst zoudt verwachten. Waarom ontving de Christus een Naam boven allen naam, zoodat voor Hem zal buigen alle knie en alle tong Hem zal belijden? Eeniglijk deswege wijl Hij *gehoorzaam* is geweest tot den dood, ja den dood des kruises. Hoewel Hij de Zone was, heeft Hij nochtans *gehoorzaamheid* geleerd. Zijn spijze was het „den wil te doen Desgenen die Hem gezonden had". En zijn gebed in Gethsemané smelt weg in de zielsbetuiging: „Vader, niet mijn wil, uw wil geschiede." Ja, zelfs in het Onze Vader vindt de liefde als zoodanig in niet ééne bede haar uiting, maar wordt wel gebeden om de kracht om te kunnen gehoorzamen: „Vader, uw wil geschiede op aard, gelijk in den hemel."

En als nu de apostelen van Jezus, met het Evangelie in het hart en op de lippen, de wereld ingaan, dan is natuurlijk de uitwerking van het door hen gewekte geloof, dat er een rijke liefde gekweekt wordt, maar niettemin begint het altoos met den eisch, dat de zondaren het Evangelie *gehoorzaam* zullen zijn (2 Thess. 1 : 8); worden de Philippenzen geroemd, „omdat ze te allen tijde *gehoorzaam* zijn geweest" (Phil. II : 12); wordt verklaard dat Christus allen die hem *gehoorzaam* zijn, „een oorzaak der eeuwige zaligheid is geworden" (Hebr. V ; 9); spreekt Petrus de geloovigen toe als uitverkorenen tot *gehoorzaamheid* en de besprenging van het bloed van Christus; staat van de priesters te Jeruzalem „dat een schare der priesters den geloove *gehoorzaam* werd" (Hand. VI : 7); en wordt niet minder als algemeene regel gesteld, dat gehoorzaamheid beter is dan offerande, en dat er geen geloof (in actueelen zin) is, dan *uit het gehoor.* Een uitdrukking

die toch wel niemand op zal vatten in den uitwendigen, oppervlakkigen zin alsof het blooie *hooren* het geloof kweekte; en waar dus in zit: „met hetgeen ge hoort rekenen, er niet tegen ingaan, maar er u aan gewonnen geven"; wat dus juist neerkomt op wat de apostel elders noemt „der waarheid *gehoorzaam* zijn" (Gal. III: 1), of ook het *gevangen geven* van zijn bewustzijn in de gehoorzaamheid van Christus. Iets waarmee uiteraard in het minst niet ontkend wordt, dat eerst door de liefde ook deze gehoorzaamheid haar waarachtige wijding ontvangt, maar waaruit dan toch blijkt, dat onze eeuw, die aan liefde zoo arm is en toch zoo aldoor van liefde roept, op een geheel anderen bodem leeft dan de Heilige Schrift. Een Schriftuur, die ons wel de diepste, rijkste Goddelijke liefde geopenbaard heeft, maar desniettemin zelfs in het Kruis van Golgotha, waar immers de liefde het schitterendst uitblonk, allereerst wijst op de gehoorzaamheid van den Zoon, een gehoorzaamheid tot in den dood, ja, den dood des kruises.

Voor ons, die niet door den geest der eeuw, maar door de Heilige Schrift den toon van ons leven laten aangeven, is het dus ten hoogste noodzakelijk, dat we door dat verleidelijk liefdegeroep van onze egoïstische eeuw ons niet laten meeslepen, maar als kinderen Gods in den toon der Schrift blijven zingen van het *gehoorzamen tot in den dood.* Een vermaning die stellig niet overbodig is, zoo ge er op let, hoe ook in onze Christelijke literatuur en in onze Christelijke conversatie, ja, soms tot in onze predikatiën, dat spelen met het denkbeeld van liefde, het begrip zelfs van *gehoorzaamheid* bijna geheel verdringt. Wel hoort men nog, dat de kinderen hun ouders gehoorzamen moeten, maar dat ook het geloof niets dan *gehoorzamen* is, en „dat Christus alleen voor wie hem *gehoorzamen* een oorzaak der eeuwige zaligheid is geworden," het wordt niet ontkend, neen, maar toch ook bijna nooit meer op den voorgrond geschoven; en juist daardoor raakt *de klem* uit de prediking weg. Het is dan ook opmerkelijk hoe de Fransche Revolutie niets tegen de *liefde* had, en daarom de *broederschap* proclameerde en de lieden arm in arm om den vrijheidsboom liet dansen, maar dat gehoorzaamheid een begrip was, dat ze voor altoos wilde bannen. Het meest *ni Dieu ni maitre* zijn, d. w. z. „geen meester over ons en geen God". En wat anders ligt nu juist in dien schrillen kreet uitgedrukt, dan dat hetgeen men *niet* wil, hetgeen men verafschuwt, en de wereld uit wil hebben is.. dat ellendige, dat vernederende, dat gevloekte *gehoorzamen.*

En dit nu juist is het punt, waarbij de tegenstelling uitkomt. Liefde kan naar de schatting van het groote publiek zeer wel zonder God bestaan,

maar als ge met den eisch tot *gehoorzaamheid* komt, dwingt ge den mensch zich voor den hoogen God te buigen. Want wel wordt er ook in kringen, waar van den Heere onzen God geen sprake meer is, nog wel *gehoorzaamheid* afgevergd; maar in heel anderen zin. De gehoorzaamheid, die de wereld kent, is óf een doen wat u gezegd wordt, omdat ge anders straf krijgt of ook geen geld ontvangt; een gehoorzamen omdat ge zelf inziet dat het zoo moet, of ook omdat ge overeenkwaamt om u te onderwerpen aan zeker bevel; maar dit alles is nog in het minst niet het echte beginsel waarvan de *gehoorzaamheid*, als geestelijke kracht uitgaat. *Gehoorzamen* in den vollen zin des woords is dat ge doet wat u gezegd wordt, omdat ge in uw conscientie overtuigd zijt, dat wie u het zegt macht over u heeft, recht bezit om u te gebieden, en de verantwoordelijkheid voor zijn eigen ordinantie draagt. En in zulk een zin *gehoorzamen* nu kunt ge en moogt ge alleen den Heere uw God en deugenen die van Godswege over u gesteld is. Is dus eenmaal de diepe overtuiging dat ge den Heere uw God, omdat Hij God is, te gehoorzamen hebt, u ontnomen, dan gelooft ge ook niet meer aan het bestaan van machten, aan wie God het recht gaf, om te gebieden; en zoo kan het niet anders, of ook het enkele denkbeeld van *blindelings* te gehoorzamen, schijnt u te kort te doen aan uw vrijheidsbesef, de majesteit van uw ik aan te randen, en u te degradeeren als mensch.

Het is natuurlijk juist omgekeerd; want al uw heerlijkheid als mensch schuilt juist daarin, dat ge naar den beelde Gods geschapen zijt, en dus als beeldrager Gods steeds van God zelf afhankelijk zijn moet. Maar de wereld verstaat dit niet meer. Ze ziet in den hoogen grooten mensch een in hem zelfrustende heerlijkheid, en nu oordeelt ze, dat aan deze grootheid van den mensch wordt te kort gedaan, zoo die hooge mensch moet nederbukken, en uit gehoorzaamheid moet denken, spreken en doen wat hem gezegd wordt. Want let er wel op, naar luid der Schrift ligt het gehoorzamen volstrekt niet alleen in onze handelingen en daden, maar slaat evenzeer op onze gedachten en woorden. Ook het geloof is een *gehoorzaam zijn aan de waarheid*, en ook onze gedachten moeten we *gevangen geven*. Reden waarom de wereld zoo onverzettelijk tegen Gods Woord opkomt. Ook die Schrift eischt onderwerping en gehoorzaamheid aan wat ze ons openbaart, en juist deswege moet de autoriteit ook van die Schrift verbroken worden. Het is nu, gelijk voor drie duizend jaren, nog altoos het wild geroep uit den tweeden Psalm: „Laat ons hunne banden verscheuren en hun touwen van ons werpen". Maar juist daarom geldt nog thans, als toen, de goddelijke ironie, waarmee de psalmist uitroept: „Hij, die in den hemel woont, zal lachen, de Heere zal ze bespotten, zeggende:

Ik heb toch mijn Koning gezalfd over Sion." Een goddelijke verklaring, die, helaas, de Christelijke kerk vergat, toen ze nog wel van Christus als den *Leeraar*, en desnoods van Christus als den *Priester* wilde hooren, maar van Christus als *Koning over zijn kerk* geen sprake meer dulden wou; en hem óf door een stedehouder te Rome verving, óf ook een bestuursmacht in zijn plaats stelde bekleed met hoogst kerkelijk gezag. Zoo ziet ge, hoe het voor alle terrein en op alle gebied des levens één zelfde streven blijft, om *de liefde* als panacé uit te roepen, maar voorgoed te breken met de principieele, blindelings, alleen op gezag te betoonen *gehoorzaamheid.*

En toch is het niet zoo moeilijk in te zien, waarom *gehoorzaamheid*, als opbouwende macht voor de menschelijke samenleving hooger staat dan de *liefde*. Vooreerst toch is de liefde, gelijk ze in de menschelijke samenleving werkt, een macht die gekweekt wordt door wat voor oogen is. De jonge moeder heeft het kind van haar schoot lief, niet om wat zich innerlijk in dat jonge wezen verbergt, maar om de aanminnige, spelende verschijning, of ook waar haar kindeke misdeeld bleek van het kinderlijk schoon, omdat het vleesch van haar vleesch is. En zij het nu ook minder sterk, toch verbindt zich onze liefde ook in ons verder leven, schier altoos aan de uitwendige gestalte. Waar die gestalte innemend en aantrekkelijk is, kost het ons zoo weinig om lief te hebben; waar die gestalte afstoot en weerzin wekt, kost het zoo veel, eer de liefde dien weerzin overwint. Zoo mengt zich in de liefde van ouders en kinderen, van man en vrouw, van broeders en zusters, van vrienden en vriendinnen altoos in niet geringe mate èn het trekken van het bloed èn de aantrekkingskracht van de uitwendige gestalte. Niet alsof de liefde, zoodra ze hooger uitkomt nog hierin op zou gaan. Waar teedere, heilige liefde is, dringt ze ook tot het inwendige door, en bereikt zoo ten slotte het nobele punt, dat ze minnen blijft ook *tegen* al wat voor oogen is, in. Maar van die hoogere liefde is in de menschelijke samenleving, als algemeen bindenden band, natuurlijk zoogoed als geen sprake; en de meer algemeene liefde is bijna altoos opgewekt óf door wat in het uitwendige aantrekt, óf door wat, evenzoo in het uitwendige, het medelijden gaande maakt. Maar met de gehoorzaamheid is het geheel anders. Gehoorzamen is een zuiver *geestelijke* kracht; het zich laten leiden door een motief uit de ongeziene wereld; het zich stellen onder een onzichtbare ordinantie. En het is juist hieraan, dat het *gehoorzamen* een zoo geheimzinnige kracht ontleent, dat zelfs Spinoza, tegen zijn systeem in, erkende, dat alleen gehoorzaamheid de wereld kan redden; dat Rome juist dat mysterie van het *gehoorzamen* aangreep om haar macht te fundeeren; en dat de

Sociëteit van Jezus in het stuiten van den voortgang der Reformatie enkel slaagde, doordien ze haar *perinde ac cadaver*, d. i. u zoo blindelings onderwerpen, alsof ge een ontzield lijk waart, tot motto voor haar actie koos. Zoo werd aan een novitius, die in een stichting van deze Sociëteit der Jezuieten wilde opgenomen worden, als een der proeven, die hij had door te staan, gelast om dagen achtereen, altoos dezelfde trappen blank te schuren. Nu was dat de eerste maal niets, want toen de trappen vuil waren, lag er in de poging om ze blank te schuren nog altoos iets dat, ook buiten de gehoorzaamheid om, aantrok. Maar toen ze nu blank waren, en het schuren dus *geen* doel meer had, toen kwam eerst de gehoorzaamheid op de proef; want nu moest er dag aan dag altoos weer geschuurd worden, niet omdat de novitius inzag dat het noodig was, maar enkel wijl het hem was gelast. Een methode die we natuurlijk volstrekt niet aanprijzen, en die ons veeleer een misbruik is van de schoone gave der gehoorzaamheid, maar die dan toch toont, hoe deze heerlijke kracht zelfs nog in haar ontaarding een zoo ongemeen sterke werking kan voortbrengen.

De tweede oorzaak waarom voor de samenbinding in het leven zooveel meer kracht in de *gehoorzaamheid* dan in de liefde schuilt, is, wijl de liefde, in haar gewone opvatting en in den vorm, waarin ze meest optreedt, wilkeur *voedt*, terwijl omgekeerd de *gehoorzaamheid* de wilkeur afsnijdt, of althans beteugelt. Immers het is wel volkomen waar, dat de liefde in haar volkomenste verschijning boven alle willekeur verheven is, maar in dien edelen vorm is ze te zeldzaam, om als saambindende kracht in de menschelijke saamleving te gelden; en gelijk ze gemeenlijk voorkomt, gaat ze schier geheel van wilkeur uit. In niets acht men vrijer te zijn, dan in het plaatsen van zijn liefde. Wat zich ook dwingen late, liefde niet. Als met keizerlijke majesteit gunt of onthoudt men zijn liefde. En zoo plaatst deze liefde de keuze van het eigen ik op den voorgrond. Ze verbindt mij met wie mij aantrekt, maar ze scheidt mij van alle overigen. Zoo bindt ze in zeer engen kring, maar *ontbindt* daarentegen de groote samenleving van de kinderen der menschen. Merk dit maar aan de ergerlijke wijze, waarop juist in den engen kring van wie sterk aan elkaar gehecht zijn, de achterklap en het veroordeelend vonnis over andere personen uit hun omgeving aan het woord is. Maar zoo nu is de *gehoorzaamheid* niet. De gehoorzaamheid hoort een gebod en volgt den last die gegeven wordt. Gehoorzamen is niet iets doen wijl ge inziet, dat het zoo moet, of dat het zoo goed is; maar het doen, *omdat het geboden wordt.* Zoo ligt dus in elk gehoorzamen juist een inbinding van het eigen ik; een zich voegen van

het eigen ik in een gemeene ordinantie, het zich onderwerpen aan een macht die over meerderen tegelijk gaat, en juist daardoor saambindend werkt. Denk u het gezag en de gehoorzaamheid uit den Staat weg en de orde der saamleving alleen aan de werking der liefde overgelaten, en immers (om nu niet eens te spreken van die vele elementen, die aan liefde volkomen arm zijn) zou toch al spoedig juist de macht der liefde het ééne volk in tal van kleine kringen oplossen; terwijl omgekeerd het gezag, en de plicht om te gehoorzamen, heel het volk saambindt en saamhoudt, door alle willekeur en eigen wil aan een hoogeren wil te onderwerpen. In een leger ziet ge geheel hetzelfde. Plicht, tucht, gezag, gehoorzaamheid is de macht, waardoor elk leger wordt saamgehouden, en al staan de legers van Gustaaf Adolf en Cromwell, die bovendien ook een hoogere kracht kenden, verre boven onze huurlegers en volkslegers, toch weet ge ook uit de historie wel, hoe èn Gustaaf Adolf èn Cromwell uitnemend goed begrepen, dat *gehoorzaamheid* ook in hun leger vóór alle dingen moest gaan.

De diepste grond nu van deze meerdere kracht, die in de *gehoorzaamheid* boven de *liefde*, als fundament voor de menschelijke saamleving schuilt, ligt natuurlijk daarin, dat ge eerst uw God als uw *souverein* moet *eeren*, zult ge Hem waarlijk als uw God kunnen *liefhebben*. En zie het dan ook maar aan de valsche mystiek, wat er zelfs van uw religie wordt, als die *liefde* zich *vóór* de gehoorzaamheid dringt. De valsche mystiek wil zich juist in de liefde van God verzinken, zonder zijn souvereiniteit te eeren. Vandaar dat ze soms tot in het gebed zoo oneerbiedig en onbescheiden kan worden. En de uitkomst toont genoegzaam op wat geestelijke verwarring, ja, ten laatste op wat zedelijke ontbinding heel zulk een valsche religie uitloopt. Denk slechts aan Jan van Leiden en de gruwelen, die hij te Munster heeft bestaan.

Toegepast op het huisgezin, wil dit dus zeggen, dat het huislijk leven de zenuw zijner kracht doorsnijdt, als het de gehoorzaamheid op zij zet en het gemis aan gehoorzaamheid door betoon van liefde poogt te vergoeden. Een kind moet *gehoorzamen* omdat zijn vader zijn vader, en zijn moeder zijn moeder is, die als zoodanig van Gods wege over hem gesteld zijn. Nu is het natuurlijk heerlijk, als in het huisgezin óók de rijkste en mildste liefde bloeit, en vooral in een zoo kleinen kring, waarin veelal niet meer dan vijf, zes personen saamverkeeren, kan soms die onderlinge en gemeenschappelijke liefde tot een zeer hoog punt worden opgevoerd. Maar hoe schoon dit ook zij, toch ondermijnt ge het fundament van het huislijk leven, zoo ge, in die *liefde* gelukkig, acht de kracht der *gehoor-*

zaamheid wel te kunnen missen. Gesteld toch al dat dit in *uw* huis ging, dan is het nog altoos in bedenkelijke mate egoïstisch, zelf hiervan te genieten, en te vergeten, hoe schadelijk ge door uw voorbeeld op anderen werkt; vooral zoo ge uit uw eigen doen een theorie opmaakt, die doordringt in die duizend en nogmaals duizend andere huisgezinnen, waarin van zulk een macht der liefde nog geen sprake is. Een kind zondigt dan ook tegen het vijfde Gebod, zoo het den wil zijns vaders doet, alleen omdat hij vader liefheeft, of ook omdat hij inziet, dat wat vader wil goed is. Dat is geen gehoorzamen, maar te werk gaan naar eigen inzicht en oordeel, terwijl toch gehoorzamen juist zeggen wil, zich voegen naar het oordeel en den wil van een ander,

Maar ook de ouders laden hierin schuld op zich, indien ze uit zachtheid of toegeeflijkheid, van het afeischen van gehoorzaamheid afzien. Dit kwaad begint men dan te voeden bij zijn jonge kinderen, die als ze weerbarstig zijn of niet willen gehoorzamen, door allerlei beloften worden gepaaid en overgehaald, om het toch maar te doen, en als ze het toch niet doen, ontzien worden, wijl men bang is om ze straffen. En is zoo een kind eigenzinnig opgegroeid, aan geen gehoorzaamheid gewend, veeleer er toe opgeleid, om alleen te doen wat het zelf inziet dat moet, dan vraagt het vader en moeder van alles reden; en wordt, als het groot is, de orde zoo ganschelijk omgekeerd, dat ten slotte de ouders hun bevelen hebben te rechtvaardigen voor de rechtbank van hun kind. Dit nu heeft het booze gevolg niet alleen dat de huislijke orde er door ondermijnd wordt, maar ook, en niet minder, dat het karakter van het kind bedorven wordt, en het straks de wereld in moet, zonder de heilige kracht van het gehoorzamen te bezitten. En dit alles spruit nu niet daaruit voort, dat de ouders ook in onze eeuw niet gaarne zagen, dat ze gehoorzame kinderen hadden, maar hieruit, dat ze die gehoorzaamheid afeischen voor hun *eigen* gemak, en *om hunszelfs wil;* en dat ze er bijna niets meer van gevoelen, dat ze bekleed zijn met gezag van Gods wege, alzoo uit dien hoofde verplicht zijn dit *Goddelijk gezag*, Hem ter eere en uit liefde voor hun kinderen te handhaven.

VIERDE HOOFDSTUK.

Alle ziel zij den machten. over haar gesteld, onderworpen, want er is geene macht dan van God, en de machten, die er zijn, die zijn van God verordend.
Rom. 13 : 1.

Zoo is dan het vijfde Gebod de band der menschelijke saamleving, zoowel in het huisgezin als in den Staat. Ter instandhouding van de menschelijke saamleving schuilt in dit vijfde Gebod tienmaal meer kracht dan in bajonet of sabel. En hoe meer het ongeloof er in slaagt, om ook dit vijfde Gebod van zijn Goddelijke sanctie te berooven, hoe dreigender het losser worden van dien band der saamleving zich zal vertoonen. Daarom worde ook bij dat: „Eer uw vader en uw moeder" nooit een oogenblik vergeten, dat het de almachtige God, de Schepper van hemel en aarde, is, die u ook deze ordinantie als gebod oplegt. Ouders die om zichzelfs wille eerbied van hun kinderen eischen, slaan dus den bal geheel mis, en misbruiken het gebod des Heeren ten eigen profijt. Op zichzelf is vader, en is evenzoo moeder, niets dan een creatuur, en onder de creaturen in zonde vervallen. In henzelven is dus niets, waarom ze te eeren zouden zijn. Immers ook van hen geldt wat Jesaja uitroept: „Vrees niet voor den mensch, wiens adem in zijne neusgaten is, *want waarin is hij te achten?*" Over zulke uitspraken in de Schrift moet ge nu nooit heenlezen, evenmin ze als exclamatie dienst laten doen, maar ze toepassen, eerst, let daar wel op, *op uzelven*, en voorts op alle personen in uw omgeving, dus ook uwe ouders. En wees niet beducht, dat dit afbreuk aan uw eerbied zal doen; mits ge maar let op het beding, dat ge het woord van Jesaja eerst op uzelven hebt te laten slaan, en indien voorts *de majesteit Gods* u maar toespreke in het ouderlijk gezag.

Die majesteit Gods is en blijft dan ook bij dit gebod het vaste uitgangs punt. Hij is de Heere en gij zijt niets voor Hem. Ge zijt een druppel aan den emmer en een stofke aan de weegschaal, en alle volkeren zijn als niets voor Hem geacht. Tegen Hem heeft niemand iets te zeggen, maar Hij heeft in den meest volstrekten zin alles te zeggen over allen. Immers Hij schiep ze, ze zijn creaturen, en deswege doet Hij met alle schepsel naar zijn welgevallen. Onderwerping van den éénen mensch aan den anderen komt dus nooit tepas, tenzij Hij, de Heere uw God, dien andere over u stelt. Zoo is dus Gods souverein zeggenschap over alle creatuur de eenige bron van alle zeggenschap van den éénen mensch over den anderen,

en elke macht die niet in Gods souvereiniteit gegrond is, mist elk gezag.

Dit gezag van mensch over mensch heeft God de Heere nu, gelijk we zagen, in twee dingen gefundeerd, én in het lichaam én in de ziel. Het „Eer uw vader en uw moeder" is in ons *lichaam* gefundeerd door onze geboorte uit hen, zoodat we vleesch van hun vleesch zijn; en gefundeerd in de *ziel* door zijn gebod. Dit laatste wil niet zeggen, dat pas op Sinaï deze ordinantie ontstond; want ook hier geldt, dat op Sinaï niets betuigd is, dat niet oorspronkelijk, potentieel, den mensch als Gods beeld in zijn ziel was ingeprent. Zoo ziet ge dan ook, hoe bij tal van Heidensche volken, die nooit van Sinaï hoorden, toch dit gebod van het eeren der ouders een macht wierd. Nu nog, na den zondeval, werkt dit natuurlijk besef, door Gods algemeene genade, zóó machtig na, dat het over heel de wereld de saambindende macht der samenleving is, zij is het ook in veelszins vervalschten vorm.

En gelijk nu de saambinding van het huisgezin door de *geboorte* in het *lichaam*, en door het *gebod* in de *ziel*, ligt verzekerd, evenzoo ligt de saambinding van een volk gefundeerd in lichaam en ziel beide. In het *lichaam* door de opkomst van elk volk uit stamverwantschap, en in de *ziel* door het: „Alle ziele zij alle macht die over haar gesteld is onderdanig." Terwijl eindelijk de zedelijke macht, waardoor de band zijn klem oefent, *niet* is de liefde, noch ook het dankbaar gevoel, maar de *gehoorzaamheid*. Wel toch wordt deze band door dank en liefde gesterkt en geheiligd; maar de eigenlijke natuur van dezen band mag nooit ter wille van het teeder gevoel vervalscht worden, en daarom moet de eisch blijven gelden dat de tucht der gehoorzaamheid beide én het huisgezin en het leven der volkeren saambinde.

Dit geldt dus ook van *de Overheden*; want hoe groot ook het geluk van een volk zij, waaraan het mocht te beurt vallen, om in een Willem den Zwijger den stamvader van zijn koninklijke dynastie te begroeten, toch mag nooit gezegd, dat onze toewijding aan de zaak van ons vaderland rust in de liefde, die we aan het Huis van Oranje toedragen, noch ook in de traditie van de groote Oranjes, die de 16e en 17e eeuw heeft aanschouwd. Die innige verkleefdheid aan onze Oranjedynastie is wel een heerlijk iets, dat er bijkomt, en die glorieuse herinneringen spreken ons wel toe; maar toch *is* dat nooit de grond, en *mag* het niet zijn, waarom we onzen koning of onze koningin hebben te eeren. Grond van onderworpenheid aan de macht die over ons regeert, is en blijft altoos Gods heilig gebod, en ook wat tegenover koning of koningin van ons gevraagd wordt, is niet in de eerste plaats liefde, maar *gehoorzaamheid*. In dit opzicht staat dit gebod tegenover ouders of overheden volkomen gelijk. De

eere die we hun hebben toe te brengen, komt hun toe, noch omdat ze zoo voortreffelijk noch omdat ze ons zoo lief zijn, maar omdat ze door God over ons gesteld zijn. Nu mag dit bij een vader of vorst, die in sterke mate u liefde afdwingt, meer vanzelf en gemakkelijk gaan, maar toch ook een vader, die u bedroeft, of een vorst, die door zijn wetten en maatregelen u het leven bemoeielijkt, moet, wat de *gehoorzaamheid aan zijne bevelen* betreft, even stipt en willig door u geëerbiedigd worden; want goed of kwaad, de vader en de vorst blijven bekleed met de autoriteit, die God op hen gelegd heeft. Ze zijn instrumenten; de organen van zijn wil.

En werpt ge nu tegen, dat toch gedurig allerlei vaders en moeders, en zoo ook allerlei vorsten en vorstinnen, dit gezag misbruikt hebben, de opvoeding van kroost en volk hebben verwaarloosd, en alzoo oorzaak zijn geworden, dat hun gezin te gronde, of het volk zedelijk en sociaal achteruitging, dan is dit volkomen waar, maar dit verzwakt het vijfde Gebod, en wat hieruit voortvloeit, in het minste niet. Waren er menschen zonder zonde beschikbaar, dan zou God de Heere de zoodanigen met macht over de volken bekleed hebben; doch ze zijn er niet. Allen hebben gezondigd en derven de heerlijkheid Gods. God kon dus niet anders dan zondaren of zondaressen over de volken stellen, en kon ook u niet anders dan uit een zondigen vader en zondige moeder laten geboren worden. Het is dus niet Gods schuld, maar de schuld van ons geslacht, dat er over een zondig geslacht alleen zondige personen met macht kunnen bekleed worden. En als ge nu indenkt, hoe alle zonde uit geestelijken hoogmoed en van Satan en van Adam opkwam, dan spreekt het toch wel vanzelf, dat ge een zondig mensch nooit met zulk een macht bekleeden kunt, of die macht zelve brengt de verleiding mede, om haar te misbruiken. Het is dus volstrekt niets vreemds, zoo die macht misbruikt wordt, maar eer te verwonderen, zoo ze *niet* wordt misbruikt. En uit dien hoofde kunt ge veilig zeggen, dat het een stuk van Gods algemeene genade is, als Hij aan een volk vorsten schenkt, gelijk Engeland er een in Willem III, onzen Prins van Oranje, ontving; en dat het evenwel een teeken van Gods gunste is, zoo een kind zeggen mag een vader te bezitten, die hoog in zijn schatting staat, of een moeder, die beseft hoe de van God ontvangen macht ten beste van haar kroost moet aangewend.

Bovendien zijn het op staatkundig gebied niet enkel de volken, die de vorsten slecht maken. Terwijl toch reeds in de macht die ze ontvingen, zulk een gevaarlijke verleiding voor hen ligt, omringt men toch de tronen niet zelden met een kring van laffe vleiers, die de vorsten bejegenen, alsof ze goden waren. Men baadt de vorsten in een weelde, zoo overstelpend,

dat geen menschenhart er gezond en frisch in kan blijven. En het gevolg is, dat de meeste vorsten niet in de wezenlijke wereld, maar in een *schijnwereld* leven, gelijk die door den kring der hovelingen voor hen getooverd wordt. In dit alles nu is de leugen, is een vergeten, dat de vorst een creatuur blijft, en is een te kort doen aan de eere Gods, die ook van de vorsten zelven eere wil ontvangen. Daardoor ontstaan dan die valsche toestanden, die, gelijk onder Lodewijk XIV en XV in Frankrijk, het leven van het volk *geheel* van het leven van het hof scheiden. Tot dan eindelijk de vreeselijke Nemesis in den hartstocht van het oproer uitbreekt, en den vorst, dien men eerst te sterk op zijn troon, als ware hij een god, bewierookt had, op het schavot laat sterven, als ware hij een verrader. Ge ondermijnt daarom juist het gezag der vorsten, zoo ge den moed mist om ook tegenover het vorstelijk gezag de eere Gods in het vijfde Gebod te handhaven. Wie wierook voor de vorsten ontsteekt, vergiftigt hun hart. En wie door valschen schijn ze uit de wezenlijke wereld in een ingebeelde wereld van eigen heerlijkheid overzet, zaagt de stutten weg, waar hun troon op rust.

Had men het vijfde Gebod in goede eere gehouden, dan zou allicht de geheele tegenstelling tusschen het vorstelijk gezag en de volkssouvereiniteit nooit zijn opgekomen. Beide toch worden bij die tegenstelling zóó opgevat, alsof hetzij in den Vorst, hetzij in het volk de bron zou schuilen voor een absoluut gezag. En dit nu juist is te eenenmale onwaar. Uit eigen hoofde souverein is noch de vorst noch het volk, en men moet heel wat valsche begrippen gestuit hebben, indien men het woord van souvereiniteit nooit anders dan van de Oppermacht des Heeren gebruikt had. *Souverein* beteekent nu eenmaal, dat ik niemand boven mij heb. En nu kan men dat wel zoo uitleggen, dat men een vorst souverein noemt, omdat hij *in zijn rijk*, — onder de menschen, niemand boven zich heeft, maar in den grond is toch dit zeggen onjuist. Ook in het rijk toch is de vorst slechts plaatsbekleeder, en ook in het rijk heeft hij wel terdege God den Heere boven zich. God, niet hij, is de souverein ook over *zijn* volk. De uitkomst heeft dan ook getoond, hoe men begonnen is met een vorst „souverein" te noemen, om daarna de religie uit den Staat te bannen, en het standpunt in te nemen, dat de Staat als zoodanig autonoom in eigen kring was, en met God niet kan rekenen. Nu nog is dit feitelijk het standpunt van de liberalisten, zoo hier te lande als in geheel de wereld. Er mag wel religie onder het volk zijn, maar *het rijk* als zoodanig is niet onderhoorig, de regeering heeft zich niet naar de geboden Gods te voegen; van een verantwoording, die de Overheid aan God schuldig zou zijn, mag geen sprake komen. En op dat standpunt nu was het volkomen

natuurlijk, dat tegenover het absolutisme der vorsten de demon van de volkssouvereiniteit het hoofd opstak. Nu toch werd zulk een vorstelijke souvereiniteit de oppermacht van één man of van één huis over heel de natie; en zoodra hiervan de schadelijke gevolgen tot het volksbesef doordrongen, was het slechts natuurlijk, dat men dit heerschen van één huis over alle huisgezinnen, van één persoon over alle personen, als ongerijmd en onzinnig opzij wierp, en er de stelling voor in plaats schoof, dat alle huisgezinnen of alle personen saam de zaak beslissen zouden. Die gedachte kan niet opkomen, zoolang allen saam God als souverein vereeren, en de Overheid optreedt als door Hem aangesteld. Maar als de Overheid de souvereiniteit Gods weg doet, om haar eigen souvereiniteit op te richten, heeft het volk tegenover den eenling, de natie tegenover de dynastie gelijk, en moet wel, openlijk of in bedekten vorm, de volkssouvereiniteit veld winnen. Daarom schuilt in dat „bij de gratie Gods" een zoo alles beheerschend beginsel, en is het zulk een doorslaand teeken van zedelijk verval, dat deze formule doodliep, en nog slechts als ziellooze klank gebezigd wordt. Dat „bij de gratie Gods" is thans evenals het „God zij met ons" om onze munt, en het reppen van „den zegen Gods" in de troonrede, niets dan de vrome phraseologie, die men bezigt, om tegenover het volk zekeren plechtigen vorm aan te nemen; maar al wat in deze heerlijke formule ligt uitgedrukt, valt buiten ons staatsrecht, en staatsrechtelijk wordt door de Overheid met die beginselen in het minst niet meer gerekend. En dit is natuurlijk; want men verstaat die formule zelfs niet meer. Als een vorst zich „bij de gratie Gods" keizer of koning noemde, werd dit allengs ook opgevat, alsof zijn huis een bijzondere gunste van God had ontvangen, een soort privilege, en alsof nu dit Huis zich krachtens die bijzondere gunste, de heerschappij over zulk een volk kon aanmatigen. Dat „bij de gratie Gods" zeggen wilde: „Ik regeer niet om mijne voortreffelijkheid, noch ter oorzake van de grootheid van mijn Huis, maar alleen omdat God mij gebruikt als verantwoordelijk instrument om dat volk te regeeren," werd niet meer ingezien. En tegen dit valsch bedoelde en valsch begrepen *droit divin* der koningen is toen de woede van het tot wanhoop gedreven volk toornend ingegaan, en heeft een ontzettend Godsoordeel aan de dynastieën, die Hem verzaakt hadden, voltrokken.

Er is geen „droit divin" der dynastieën, maar een bij de gratie Gods regeeren van *alle* Overheid, in Huisgezin en Staat. Vader en moeder regeeren precies evenzoo bij de gratie Gods als de vorst op zijn troon. Dat is de souvereiniteit in eigen kring, die van God uitgaat, en in elken kring

door God op hem gelegd wordt, die in dien kring het hoofd is. De vader in zijn gezin, de schipper op zijn schip, de Overheid in de landsregeering. Daarom geldt dit „bij de gratie Gods," ook volstrekt niet alleen dan, als de Overheid *gekroond* is, maar precies evenzoo als de Overheid, gelijk in onze „Republiek der Geünieerde Provinciën," een veelhoofdige macht is, of wanneer, gelijk in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, de uitoefening der hoogste macht berust bij een president. Altoos toch wordt, onder welken vorm ook door dat „bij de gratie Gods" dit uitgedrukt, dat het gezag door dezen vorst, dezen president of dit college niet wordt uitgeoefend, omdat ze zelf die macht bezitten, of omdat het volk hun die gaf, maar eeniglijk, omdat die macht door God op hen gelegd is. Hiermee kan het natuurlijk uitnemend wel saamgaan, dat een vorst, gelijk de vroegere keizers van Duitschland, door keurvorsten gekozen wordt, of, gelijk de president, in Amerika en in Transvaal, bij volksstemming wordt aangewezen, mits men maar altoos wel in het oog houde, dat het volk de macht om deze keuze te doen, van God ontving, en dat de man die in het ambt komt, zijn gezag om te heerschen, niet van keurvorsten of keizers, maar alleen van God ontvangt. Het demonisch beginsel van volkssouvereiniteit zit dus volstrekt niet daarin, dat desnoods heel het volk zijn vorst of hoogsten overheidspersoon kiest, en in den meest democratischen zin geregeerd wordt; het onheilige en goddelooze begint dan eerst te woelen, als het volk, en de personen in dat volk, zich gaan inbeelden, dat ze de macht om alzoo te handelen, buiten God om, uit eigen hoofde bezitten, en er alzoo naar wilkeur over vervoegen kunnen. Napoleon de derde heeft jarenlang in Frankrijk als caesar en despoot geregeerd, niettegenstaande hij zich door „den wil van het volk" liet kronen; en omgekeerd is de Engelsche staatsregeling bijna geheel democratisch, ook al regeert Victoria er als afstammelinge van haar Vorstelijk Huis. De zonde der volkssouvereiniteit kan nooit in den regeeringsvorm liggen, maar ligt altoos uitsluitend in de theorie, die men predikt, en in het beginsel, waaruit men handelt. Gij slaat den bal dan ook mis, zoo ge de volkssouvereiniteit bestrijdt, wijl ze tegen *de Overheid* ingaat; ge moogt ze alleen bestrijden, omdat ze *God* opzij zet en zijn majesteit hoont. En juist deswege is het even diep zondig, als een caesar, buiten God om, zijn macht over een volk vestigt, als dat het volk in opstand tegen God komt, en de souvereiniteit, die alleen Godes is, voor zichzelf rooft.

Hierbij lette men er op, dat God de Heere op den Sinaï, ter bevestiging van zijn Goddelijke souvereiniteit, in den vorm van het gebod, niet van de Overheid spreekt, maar van vader en moeder. In elk gebod, hier wezen we telkens op, wordt altoos uit heel een reeks van zonden, alleen

die bepaalde zonde genoemd, die het beginsel het sterkst aanrandt. Ge zult niet doodslaan, niet echtbreken, geen valsch getuigenis geven, niet stelen, enz. Zoo zoudt ge ook hier dus allicht verwacht hebben, dat er zou gestaan hebben: „Gij zult niet tegen uw koning opstaan", overmits naar *onze* schatting, oproer veel erger is dan het niet eeren van vader en moeder. Toch luidt het vijfde Gebod zoo *niet*, maar staat er: „Eer uwen vader en uwe moeder." Wel een teeken, dat het eeren van de souvereiniteit Gods, en dus ook de menschelijke saamleving die op het eeren van die souvereiniteit moet gefundeerd zijn, veel dieper schade lijdt, door ondermijning van het ouderlijk gezag, dan door een uitbreken van het volk tegen zijn Overheid. Zoolang een volk in het huislijk leven den eerbied voor vader en moeder heilig keurt, kan er van verzet tegen de Overheid zelfs geen sprake komen, dan waar de Overheid het volk tot het uiterste getergd heeft, en in zondige opwelling van hartstocht dat volk zichzelf doet vergeten. Metterdaad rust dan ook het ouderlijk gezag niet op het Burgerlijk Wetboek, maar omgekeerd is het Overheidsgezag buiten machte zich te handhaven, zoo de eerbied voor vader en moeder uit de harten wijkt.

Nog twee andere aanwijzingen liggen hierin, die we niet uit het oog mogen verliezen. Klimt het Overheidsgezag op uit het Ouderlijk gezag, dan volgt hier vanzelf uit dat „*vader* des vaderlands" de hoogste eeretitel is, waar een vorst naar dingen kan. Het karakter van het Overheidsgezag wordt er door gequalificeerd als een gezag dat *vaderlijk* van aard moet zijn, en dus volstrekt niet aan den legerbevelhebber, maar aan den vader in zijn gezin zijn signatuur heeft te ontleenen. Vorst te zijn is niet het voeren van een militair commando, maar het bekleed zijn met de leidende en besturende macht in het ééne groote volksgezin.

En ten andere lette men er ook op, dat *de moeder* er bij staat. De rechtsontwikkeling buiten de Schrift gevoelt hier niets van. Vooral in het Romeinsche recht heerscht uitsluitend de *patria potestas* d. w. z. de vaderlijke macht, en wordt van *de moeder* als zoodanig nauwelijks gerept. Maar zoo is het op den Sinaï niet. Daar heet het met nadruk: „Eer uwen vader *en uwe moeder*". Dit nu strekt niet alleen, om de kinderen van elk gezin er aan te herinneren, dat ze laf zijn, zoo ze vader omdat hij machtiger is eeren, maar moeder omdat ze zwakker is, minder achten. Met laf of niet laf toch hebben we bij Gods geboden niets te maken; en de zaak is derhalve, dat een kind van Godswege zijn moeder evengoed als zijn vader *te gehoorzamen* heeft, en haar in die gehoorzaamheid de haar toekomende *eere* moet bieden. Niet vader vreezen en moeder liefhebben, maar

beiden vader en moeder eeren om Gods wil. En hierin nu ligt voor de Overheid tevens de vingerwijzing, dat in het gezag ook van den Staat beide èn het vaderlijk, èn het moederlijk element tot zijn recht moet komen; dat er dus een middel moet gevonden, om de strengheid van het vaderlijk gezag door moederlijke teederheid te temperen; en het is juist deze schoone gedachte, die aan de getemperde monarchie, aan den constitutioneelen regeeringsvorm ten grondslag ligt; mits opgevat niet in revolutionairen, maar in Christelijken zin.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Maar Petrus en Johannes antwoordende zeiden tot hen: Oordeelt gij, of het recht is voor God, ulieden meer te hooren dan God.

Hand. 4 : 19.

Het gezag, door God aan een mensch over menschen verleend, kan *voor wat de uitvoering aangaat*, ten deele, of ook geheel, op een ander worden overgedragen. Toen onze laatste Koning door ongesteldheid buiten staat was, om zelf te regeeren, heeft eerst de Raad van State, en daarna een Regentes, het gezag uitgeoefend, dat inmiddels tot op zijn dood toe, toch altoos het gezag van den Koning bleef. Evenzoo regeert ook nu de prinselijke dochter van onzen laatsten Koning, maar het gezag, dat van Godswege op haar rust, wordt vooralsnog niet door haar, maar door een Regentes uitgeoefend. Hier staat men dus voor gevallen, waarin de *uitoefening* van het gezag *geheel* op een ander persoon overging of ook overging op een college. Niet het gezag zelf ging over, maar wel de geheele uitoefening ervan: en deze overgang greep plaats niet naar willekeur, noch ook naar het volk het goed vond, maar op zulk een wijze, als dit door wijlen Koning Willem zelven, onder medewerking der Staten Generaal, bij de jongste Grondwetsrevisie nader bepaald was.

Verreweg veelvuldiger echter, in de gewone huishouding van Staat opgenomen, en in elk rijk van eenige uitgebreidheid noodzakelijk, is de overdracht van het gezag voor wat een *gedeelte* van de uitvoering betreft. Een vorst kan niet op alle plaatsen van zijn rijk, zelfs niet in alle provinciën tegelijk wezen. Ook is hij in zijn arbeidskracht, in zijn kennis van de aangelegenheden, in zijn zedelijke bevoegdheid om te beslissen, uiteraard beperkt. Vandaar dat er

stedehouders of commissarissen in de provinciën optreden; dat er in de steden en dorpen burgemeesters zijn; dat er een rechterlijke macht is; dat er voor elken tak van dienst inspecteurs en heel een hiërarchie van ambtenaren bestaan. En voor zoover nu deze personen die in naam van den vorst, op zijn last, en door hem gemachtigd optreden, treedt de vorst in hen op, is het zijn gezag dat door hen wordt uitgeoefend, en weerstaat de majesteit van den koning en in hem de majesteit Gods, wie zich tegen deze uitoefening van het gezag te weer stelt. Het thans zoo telkens voorkomend verzet van het straatvolk tegen de politie is dan ook verre van een geringe zaak. Het toont, dat het volk in den dienaar van het gezag geen drager van de hoogste autoriteit meer ziet. Er blijkt uit dat de politie het besef van haar hoog karakter mist en daardoor haar zedelijk prestige inboet. En men ziet er uit, hoe én bij wie het gezag uitoefent en bij wie aan het gezag onderworpen is, het „ontzag voor de hooge hand om Gods wil" almeer uitslijt. Buigt de vorst zich in zijn qualiteit als vorst niet langer in stillen eerbied voor God almachtig, dan heeft dit, na verloop van tijd, vanzelf ten gevolge, dat ook het gepeupel de hand tegen de politie opheft. Beiden toch zijn in den grond volmaakt een en hetzelfde. Een koning, die zich als vorst van het land niet verootmoedigt voor den Heere der heirscharen en een woesteling, die op straat de politie te lijf gaat, staan schuldig aan een zonde, die in graad verschillen mag, maar in soort één is; en wel zoo één, dat de vorst die zich tegen de ordinantie Gods verzet, met het oog op de gevolgen van zijn daad, tienmaal schuldiger staat dan de bravo onder het janhagel. Doch hoe dit ook zij, de overdracht van het gezag en voor wat de uitvoering aangaat, is nu eenmaal een menschelijke noodzakelijkheid. Toen God het gezag over menschen op menschen legde was vanzelf in deze daad de geoorloofdheid van deze overdracht, ter oorzake van haar onafwijsbare noodzakelijkheid, gegeven.

Soortgelijke overdracht grijpt echter volstrekt niet alleen bij het Rijksgezag plaats, maar evenzeer *in het huisgezin*. Ook de vader en moeder kunnen niet altoos bij al hun kinderen alles zelf doen. Ook zij moeten vaak tusschenpersonen bezigen, en ook bij dit gebruik van tusschenpersonen ontstaat voor het kind een verplichting om te gehoorzamen, op grond hiervan dat ze door vader en moeder *onder* anderen en anderen *over* hen gesteld zijn. Is vader niet tegenwoordig, dan gaat vanzelf alle gezag op de moeder over, en wierd de moeder weduwe dan bezit zij het rechtstreeks. Maar ook zonder het intreden van deze toestanden komt het telkens voor, dat de ouders een of meer van hunne kinderen onder anderen plaatsen,

onder een ouderen broeder of zuster, onder een dienstbode, onder een gouvernante onder een onderwijzer onder een arts, of wat dies meer zij. In al deze gevallen nu is wie op deze wijze onder anderen geplaatst is, verplicht te gehoorzamen; volstrekt niet alsof een oudere broeder of zuster uit zichzelven zulk gezag zou bezitten, of ook de dienstboden enz. zulk gezag zich mochten aanmatigen, maar alleen op grond hiervan, dat de ouders het zoo verordineeren. Hiermee is wel niet ontkend, dat er zich ook gevallen kunnen voordoen, dat een oudere broeder of zuster imperatief optreedt zonder bepaalde lastgeving, b.v. zoo een der jongeren gevaar voor zijn gezondheid of zelfs voor zijn leven zou beloopen; maar dan is zulk optreden alleen gewettigd óf door zekere zedelijke meerderheid, óf door een onderstelde generale opdracht der ouders, waarvan én die oudere én die jongere broeder beiden weten, dat ze van achteren door vader en moeder geheel zal worden goedgekeurd en bevestigd.

Dit zelfde geldt evenzoo van gouvernantes en huisonderwijzers, maar op eenigszins andere manier van de onderwijzers op een school. Stellen de ouders een gouvernante of huisonderwijzer aan, dan vloeit de macht, die deze hierdoor over het te onderwijzen kind ontvangen, geheel en uitsluitend voort uit de opdracht en aanstelling die zij van de ouders van dit kind ontvangen; en het kind dat tegen zulk een gouvernante of huisonderwijzer in verzet komt, begaat de zonde tegen het vijfde Gebod, overmits hij het gezag van vader en moeder weerstaat. Maar eenigszins anders ligt het met het onderwijs op school. Een onderwijzer op een school (hetzij dan lagere, middelbare of hoogere school) wordt niet aangesteld door en ontvangt niet zijn orders van den vader van elk schoolgaand kind. Hier moet men dus twee dingen wel onderscheiden. Eenerzijds de vaderlijke machtsdaad, waardoor het kind op die en geen andere school geplaatst wordt, en anderzijds de van vader en moeder geheel *on*afhankelijke macht, die de onderwijzer op zijn school uitoefent. Die macht van den onderwijzer vloeit hem uit twee bronnen toe, eenerzijds formeel uit zijn aanstelling als zoodanig, en anderzijds voor wat zijn vak aangaat, uit de eischen van zijn vak zelf. Maar ook al is hier zekere vermenging, toch getuigt de luchthartigheid waarmee allerlei verzet tegen den schoolonderwijzer in allerlei kringen besproken en vaak als een aardigheid toegejuicht wordt, van gebrek aan ernst. In alle deze verhoudingen toch is het ter laatste instantie de ordinantie Gods, die het gezag doet gelden, en dus ook de ordinantie Gods, die in dit spelen met het gezag wordt aangerand.

In verband hiermede dient tevens een enkel woord althans gezegd over het gezag waaronder men komt *door eigen keuze*. Onder het gezag van zijn

vader wordt men evenals onder het gezag van de Overheid *geboren*. Hier is dus geen eigen keuze, hier koos God de Heere door zijn voorzienig bestel. Maar anders staat het met allen die in dienstbetrekking gaan of zich door het lidmaatschap eener vereeniging, of ook door huwelijk onder een zekere macht plaatsen. Eeuwenlang heeft men de gewone dienstbetrekking niet anders dan in den vorm van *slavernij* gekend. Nog in de dagen van het apostelschap was er geen sprake van vrije dienstboden, dan bij zeer hooge, niet meetellende exceptie, en liet ieder welgestelde zich bedienen door slaven en slavinnen. Onésimus was een slaaf; niets meer. En overal waar in het Nieuwe Testament van *dienstknechten* sprake is, ziet dit bijna altoos op slaven. Want wel was de toestand in Israël oorspronkelijk een veelszins andere geweest, en ook in de dagen der apostelen nog veelszins een andere gebleven; maar de brieven aan de Romeinen, de Efeziërs de Galaten, de Corinthen enz. zijn alle gericht aan een bevolking, die te midden van heidensche toestanden leefde, en die bijna niet anders dan slavendienst kende. Hier nu was uiteraard van eigen keuze geen sprake. Men werd *onder zijn heer* geboren, evengoed als wij geboren zijn onder onze Overheid en onder onze ouders: of ook krijgsgevangen gemaakt of verkocht. Vandaar dan ook de gedurige apostolische vermaning, dat evenals een onderdaan zijn Overheid en een kind zijn ouders, zoo ook de dienstknecht zijn heer te gehoorzamen had.

Thans echter is dit niet meer zoo. De geest der Christelijke religie heeft van lieverlede doorgewerkt, en den smadelijken slavenstand, als in strijd met de waardij van en naar Gods beeld geschapen wezen, althans onder de gedoopte natiën ondenkbaar gemaakt. Voor *slaven*dienst is thans de *vrije* dienst in plaats getreden.

Ongelukkigerwijze echter heeft dit nu ten gevolge gehad, dat de dienstboden zich veelszins zijn gaan inbeelden, dat ze nu niet meer te gehoorzamen hadden. En dit nu is ganschelijk in strijd met Gods gebod. Een vader is vrij om zijn kind op zekere school al dan niet te plaatsen, en ook is hij vrij, om zijn kind van zulk een school, op den goeden termijn terug te nemen, maar zoolang het op die school is, moet het kind den onderwijzer gehoorzamen. En zoo nu is het ook hier. Een jongedochter is vrij, om zich al dan niet in zekeren dienst te begeven; en ook blijft ze vrij, om, mits op goeden termijn, dien dienst weer te verlaten; maar zoolang ze in dien dienst zich verbond en bevindt, is ze gehouden tot stipte gehoorzaamheid, en is ongehoorzaamheid aan, of verzet tegen haar heer of vrouw een zonde tegen het vijfde Gebod. Ditzelfde geldt natuurlijk van alle dienstbetrekking, van den knecht, van den werkman, van den bode

van den klerk, ja van elk staatsdienaar of ambtenaar. Deze allen zijn vrij, om zich in den dienst van een huisheer, van een ambachtsbaas, een boer, een vereeniging of van den Staat te begeven; en ook zijn ze vrij, mits op gezetten termijn, aan hun akkoord een einde te maken. Maar zoolang hun akkoord loopt, zijn ze gehouden tot gehoorzaamheid aan hun superieuren, en is verzet tegen hun superieuren zonde tegen het vijfde Gebod. In de dusgenaamde werkstaking vond dit beginsel zijn toepassing. Is een werkman verbonden voor een week, een maand, een verreljaars, met opzegging, over en weer, van een maand of een verreljaars vooraf, dan *mag* hij zijn werk niet staken dan na afloop van dien termijn en na opzegging binnen den termijn die bepaald werd of die geldt door usantie. Is hij daarentegen los in dienst genomen, bij den dag, bij de week of bij de maand, dan is hij volkomen vrij om na afloop van dien termijn, zich terug te trekken. Zoolang zijn termijn loopt en hij in dienst is, moet hij gehoorzamen; maar liep zijn termijn af, dan staat het aan hem of hij dien termijn vernieuwen wil, en doet hij dit niet, dan is er niets op hem aan te merken, hij heeft dan gepraesteerd datgene waartoe hij zich verbonden had. Een werkstaking in dien zin kan dus nooit gekarakteriseerd worden als verzet, noch als zonde tegen het vijfde Gebod.

Van het huwelijk, dat bij het zevende Gebod breeder ter sprake komt, geldt hetzelfde. Een jongedochter heeft uiteraard de vrije beschikking van haar hart en hand; zoolang ze nog minderjarig is onder goedkeuring van haar ouders of voogden, en zoo ze meerderjarig is, geheel naar eigen inzicht. Maar dit weet ze, dat ze, eenmaal gehuwd, onder een andere macht komt, en een gezag over zich aanvaardt, dat van het oogenblik der huwelijkssluiting af, van Godswege, door haar man over haar wordt uitgeoefend. „Gij, vrouwen, zijt uwen mannen onderdanig", „want de man is het hoofd der vrouw." En wijl men nu nooit op termijn trouwt, maar een huwelijksverbintenis een verbintenis voor het leven is, die eerst door den dood (tenzij, wat God verhoede, een gruwel tusschen beide trade) kan ontbonden worden, is verzet tegen dit gezag evengoed zonde tegen het vijfde Gebod als de ongehoorzaamheid van het kind tegen zijn moeder. Niet natuurlijk alsof dat gezag hetzelfde karakter zou dragen, reeds de gelijkstelling van vader en moeder tegenover het kind toont dit wel anders; maar formeel is er geen onderscheid. Voorzooverre van Godswege het gezag van den man over de vrouw gaat, voorzoover is elk verzet van de vrouw wel terdege opstand tegen het vijfde Gebod.

Ook in vereenigingen of corporatiën komt gehoorzaamheid, als gevolg van eigen wilskeus te pas. Men *kan* lid worden, maar men behoeft het niet te doen. Heeft men echter eenmaal het lidmaatschap aanvaard, dan

heeft men zich hierdoor vanzelf verbonden, om de regelen of bepalingen van zulk een vereeniging na te leven, en is men gehouden om hen te volgen die als leiders zijn aangewezen en binnen den kring dier vereeniging met het gezag zijn bekleed. Dat men van meer dan ééne zijde dit ook op de kerk van Christus heeft willen toepassen, toonde slechts hoe volkomen onbekend men was met het eigenlijke wezen der Kerk. De kerk van Christus toch heeft met een vereeniging uit vrije wilskeuze opgericht niets gemeen. De kerk van Christus is een praeformatie van zijn Koninkrijk, waarin Christus Koning is, waarin dus een ieder volstrekte gehoorzaamheid aan dien Koning te bewijzen heeft, en waarin uit dien hoofde elk lid het recht en den plicht heeft, geen ander gezag te erkennen noch te gehoorzamen, dan hetwelk zich als gezag van Christuswege legitimeert. Hierover echter is genoeg bij het stuk der kerk gezegd, wat thans niet behoeft herhaald te worden.

Wel echter hangt de zaak der kerk met dit vraagstuk in zooverre saam, dat we ook bij het vijfde Gebod de vraag onder de oogen hebben te zien, in hoeverre de gehoorzaamheid, dat we aan de Overheid, aan onze ouders, aan leermeesters, aan heeren en vrouwen, enz. verschuldigd zijn, al dan niet *een grens* heeft. In een kerk gevoelt elk kind van God dit onmiddellijk. Daar *mag* men niet gehoorzamen zoo dikwijls ons iets wordt opgelegd of van ons gevergd wat tegen de gehoorzaamheid aan den Christus, of wat hetzelfde is, *aan zijn Woord* ingaat. Maar in het huiselijk en burgerlijk leven is de oplossing van deze moeielijkheid niet zoo gemakkelijk. Niet alsof de regel een andere zou zijn, maar omdat de kerk wel *dienaren* van Christus in het ambt heeft, maar geen *overheden* kent, en daarentegen in het huiselijke en burgerlijke leven wel waarlijk overheden met overhoogheid over ons bekleed zijn. Deswege kan noch mag er voor de gehoorzaamheid in het gezin of in den Staat ooit een andere grens worden aangewezen, dan de grens die de oorspronkelijke souvereiniteit van Godzelf afscheidt van de overgedragen souvereiniteit, die op onze ouders of onze overheden gelegd is. Het gezag van ouders en overheden is er om Gods wil, en alzoo kan het nooit voor ons gelden zoo het tegen Gods hoog gebod ingaat. Hier, maar ook hier alleen ligt de grens. Leefden nu onder dit hoog gezag van ouders of overheden alleen de zulke, die Gods Woord kennen, zoo zou de aanwijzing van die grens niet zoo moeilijk vallen. Maar dit is niet zoo. Onder de rubriek ouders en overheden leven ook tal van personen, die wel natuurlijke religie hebben en die ook wel gelooven dat er een God is, en dat die God een onderscheid tusschen goed en kwaad heeft gesteld ; maar die bij de verduistering van het natuurlijk licht vaak

in de dwaling verkeeren. Men is daarom gewoon, en dat niet ten onrechte de grens in *de conscientie* te stellen; en die grens is ook wel aan te nemen mits men maar die consciëntie neme voor wat ze is, d. i. de uitspraak van onze oprechte en diepste overtuiging omtrent hetgeen God van ons wil of niet wil. De vraag hoe wij tot die overtuiging komen, is natuurlijk een heel andere. Stelt men daarnaar toch een onderzoek in, dan zal de Roomsche naar zijn kerk, de Gereformeerde Christen naar Gods Woord, de ongeloovige naar zijn eigen rede verwijzen. Maar voor de slotsom waartoe men komen moet, maakt dit geen verschil. Wie er ook zij, die gelooft dat er een God is, en naar het hem op een gegeven oogenblik gegeven licht, diep en innig in zijn consciëntie overtuigd is, dat hij, met te doen wat zijn ouders of overheden hem gelasten, tegen Gods wil in zou gaan, mag niet gehoorzamen, maar moet gehoorzaamheid weigeren. „Het is nooit veilig", gelijk de bekende spreuk luidt, „iets tegen zijn consciëntie te doen."

Dit nu houdt in, dat, bijaldien de ouders of de overheden ons gelasten iets te doen, waarvan we in onze consciëntie overtuigd zijn, dat het zonde voor God is, we niet gehoorzamen mogen, juist omdat we gehoorzaamheid aan den Heere onzen God schuldig zijn. „Oordeelt zelven, of het recht is voor God, ulieden meer te gehoorzamen dan God." Het is dus niet de vraag, of onze ouders, of ook onze overheden veel dingen verkeerd inzien, en ons het leven soms onaangenaam en lastig maken. Van dat alles geldt de regel, dat we niet anders dan door *zondige* menschen kunnen geregeerd worden, en deswege, gelijk de Catechismus het uitdrukt, met hun zwakheden en gebreken geduld zullen oefenen. Maar gelasten ze ons iets te doen, of willen ze ons overhalen tot iets dat slecht, dat goddeloos, dat van Godswege verboden is, dan natuurlijk *mogen* we niet gehoorzamen, maar is niet gehoorzamen plicht.

Vertoornt dit nu onze ouders of overheden, zoodat ze in stede van te wijken, ons ter oorzake van onze ongehoorzaamheid straffen, zoo eischt het vijfde Gebod, dat we deze straffen zonder morren dragen zullen, en blijft elk verzet daartegen ongeoorloofd. Verzet komt alleen tepas, zoo de ouders het kind of de overheden haar onderdanen dwingen willen het kwade te doen. Dan *moet* men zich verzetten. Maar ook dan alleen. Niet om de straf, maar om het kwaad tegen God te ontgaan, is verzet plichtmatig.

En wat nu die gelukkig zeldzame gevallen betreft, waarin óf onze ouders óf onze overheden zoo geheel ontaarden, dat ze in zedelijken waanzin vervallen en, werden ze niet gestuit, heel het gezin, of heel het volk, aan zedelijke of stoffelijke vernietiging zouden prijsgeven, ja, dan natuurlijk

kunnen er toestanden geboren worden, waarin de kinderen hun ouders onder curateele moeten laten zetten, en een Willem van Oranje moet optreden tegen Spanje's koning om den volksstaat van algeheelen ondergang te redden. Maar dit betreft geheel exceptioneele toestanden, waarvoor geen regel is te stellen, en waarin een iegelijk, die tot handelen verwekt wordt, zichzelven heeft af te vragen, of hij zich van God geroepen gevoelt, en bij zijn daad op de hulpe Gods durft rekenen. Zoo stond Willem van Oranje er bij, en de uitslag heeft zijn pogen gekroond. God almachtig heeft zich tegen Filips van Spanje gekeerd en onze vaderen mochten zich in Gods gunste verblijden; juist omdat geen geest van verzet of revolutie, maar alleen de zucht om God en zijn Woord getrouw te blijven hen had geleid.

Zij het nu al, dat er ook andere opstanden zijn uitgebroken, waartoe heel ander motief prikkelde, en waarin toch het verzet zegevierde, dan mag dit derhalve met een bedrijf als dat van onze Oranjes nooit op één lijn worden gesteld. Wat uit den geest der revolutie opdoemt, blijft altoos af te keuren, ook al is het (wat uit de Schrift evenzeer als uit de Historie der volkeren blijkt) dat het God soms belieft, om de zondige woeling der volkeren te gebruiken ter voltrekking van zijn oordeel aan vorsten en hoogheden, die, in vergeteldheid van zijn Naam, slechts eigen heerschappij gezocht hadden, en daardoor hun gezag in dwingelandij hadden omgezet.

ZESDE HOOFDSTUK.

> Want Ik, de Heere, heb het recht lief, Ik haat den roof in het brandoffer, en Ik zal geven dat hun werk in der waarheid zal zijn; en Ik zal een eeuwig verbond met hen maken.
>
> Jesaja 61 : 8.

In het vijfde Gebod ligt ook het beginsel van *het Recht* voorzooverre dit op aarde *onder* menschen, *door* menschen besteld wordt. Niet het beginsel van *het Recht* op zichzelf genomen. Dit toch ligt noch in een enkel gebod noch in heel de wet, maar in *den Gever van de wet*, die deswege aan het hoofd van de Tien Geboden betuigt: „Ik ben de Heere uw God", d. w. z. diegene die macht en zeggenschap heeft over u te beschikken en uw recht te bestellen. Nu echter tengevolge van de zonde het zuivere recht voor 's menschen besef verduisterd is, en de booze wil om het recht

te schenden opkwam, ontstond de noodzakelijkheid om zeker noodrecht of hulprecht door menschen over menschen te laten instellen en handhaven. En het Recht nu in dien zin, zoowel voor wat zijn ontstaan als zijn handhaving betreft, rust in het vijfde Gebod. Immers het is wel volkomen waar, dat ook het zesde, het zevende Gebod enz. steunpunten voor het recht onder menschen opleveren, maar deze geboden raken den inhoud van het recht over personen, over eigendom enz., niet het *formeele beginsel* van het recht onder menschen als zoodanig.

Hierop nu werd dusver noch in de Catechismusprediking noch in de toelichting van den Heidelberger gewezen, daar de rechtsordening voor ieders besef vanzelf vaststond en uit dien hoofde geen steun behoefde. Sinds echter ook het recht als zoodanig aangetast en zijn vastigheid verwrikt is, ontstond de noodzakelijkheid, om ook voor het recht, gelijk het door menschen over menschen besteld en gehandhaafd wordt, een vast uitgangspunt in de Tien Geboden te vinden. En vraagt ge nu, waar ergens in de wet dat steunpunt voor dit recht ligt, dan kan het antwoord niet twijfelachtig zijn, maar moet het luiden: In het vijfde Gebod.

Gelooft gij in ernstigen zin, dat deze geboden door Godzelf met hoorbare stem van den Sinaï tot Israël gesproken zijn; en gelooft ge dus ook, dat Godzelf onze ouders met gezag over ons bekleed heeft, een gezag waaraan wij ons om Gods wil hebben te onderwerpen, dan is uw steunpunt voor het recht onder menschen gevonden; en dat door tweeërlei afgeleide redeneering. De eerste is, dat vader en moeder, nu ze van Godswege met gezag over hun huis bekleed zijn, dus ook macht van Godswege hebben om in hun huis de wet te stellen, en de onderwerping aan die wet af te eischen van een iegelijk die in hun huis verkeert. En de andere afgeleide redeneering is, dat hetgeen in de Tien Geboden van vader en moeder staat, in het algemeen geldt „van een iegelijk door wiens hand het Gode belieft ons te regeeren". Dit laatste beleed onze Catechismus reeds sinds 1563, en het volgt uit de Schrift zelve, die ons, naar luid van Matth. 5 : 21 vv., onderwijst, hoe we bij elk gebod op het *beginsel* van dit gebod hebben terug te gaan; overmits in elk gebod slechts één enkele uiting van dit beginsel als met den vinger wordt aangewezen. Bij het zesde Gebod: „Gij zult niet dooden," heb ik zoo terug te gaan op den wortel van den doodslag d. i. *den haat*, en van uit dien wortel op te klimmen tot alle uitwerkselen van den haat, waarvan in het Gebod zelf alleen de doodslag als concreet voorbeeld genoemd wordt. Zoo ligt dus op bondige wijze de macht, om het recht over menschen te bestellen in dit vijfde Gebod vast, en het is van het hoogste gewicht, dat men hierop steeds sterker nadruk legge.

Intusschen lette men er wel op, dat het vijfde Gebod alleen voor het recht *door* menschen *over* menschen besteld een steunpunt biedt. Er sloop toch allengs zoo meer een dwaling in, die niet ernstig genoeg kan bestreden worden, alsof het door menschen over menschen bestelde recht eigenlijk *het* Recht, het eenige, het eigenlijke recht ware, en alsof, zoo dikwijls in anderen zin, het woord Recht werd gebezigd, dit eigenlijk slechts geschiedde in *overdrachtelijken* zin. Hierbij stuit men op dezelfde dwaling, die in den aardschen vader den *eigenlijken* vader zoekt, en acht dat wie spreekt van den Vader in de hemelen een aardsche benaming vergelijkenderwijs op God overdraagt. Leert nu de Heilige Schrift ons, dat juist omgekeerd het eenig volle en echte vaderschap in God wordt gevonden, en dat een mensch die op aarde kinderen teelt, slechts op gebrekkige wijze, als beelddrager Gods, dat eenige Vaderschap Gods in zijn aardsch vaderschap afbeeldt, dan moet deze zelfde orde ook op het Recht worden toegepast. Het eigenlijke, wezenlijke Recht wordt dus niet door menschen, maar door God besteld en gehandhaafd, en het dusgenaamde *menschelijke* recht is het afgeleide en oneigenlijke, dat steeds én in zijn rechtsvorm én in zijn rechtsordening, slechts een schaduw vertoont van het wezenlijke Recht, dat niet van menschen is, maar van God. We hebben dus met een rechtsordening in twee graden te doen. Vooreerst bestaat er een rechtsordening, die rechtstreeks van God uitgaat, door Hem besteld is, en door Hem gehandhaafd wordt. En ten tweede is er een rechtsordening, die slechts middellijk van God uitgaat, maar rechtstreeks van menschen; en het is nu deze lagere, deze middellijke, deze door menschen bestelde rechtsorde, die haar uitgangspunt vindt in het vijfde Gebod.

Wie dit ontkent of er niet mee rekent, mist voor zijn aardsche rechtsordening elk bindend gezag. Ge kunt toch niet zeggen, dat deze aardsche rechtsordening rust in onderlinge overeenkomst, alsof alle menschen overeen waren gekomen, om zulk een recht in te stellen. Dit zou alleen ter verklaring, althans in schijn, kunnen dienen, indien alle menschen hierover gehoord waren en hadden toegestemd. Nu dit echter niet het geval is, schuilt in deze uitvlucht niets dan een fictie, die nooit de grondslag van onze rechtsorde kan zijn. Evenmin kunt ge zeggen, dat deze rechtsorde uit het rechtsbesef, uit de rechtsidee, of uit de noodzakelijkheid opkwam, want noch uit een besef, noch uit een idee, kan ooit de macht om recht in te zetten, en het recht om macht oefenen, worden afgeleid. En wat de noodzakelijkheid aangaat, zoo kan deze zeer zeker dwingen tot het aannemen van zekere regels en bewegen om die regelen te volgen, maar noodzakelijkheid schept op zichzelf nooit recht, overmits een iegelijk, die deze noodzakelijkheid niet gevoelt, dan elke klem voor het recht

zou missen. Om als mensch over menschen een wet te kunnen instellen, moet ge het recht daartoe ontvangen hebben, óf door hun toestemming óf van een die uit eigen hoofde over hen te gebieden heeft. Recht door toestemming brengt u echter nooit verder dan tot een particuliere vereeniging. Ge steunt dan op den vrijen wil, en krijgt in plaats van onderwerping aan uw gezag, juist omgekeerd onderwerping van het gezag aan den vrijen wil der menschen. Er is dus niets anders mogelijk, dan dat ge het recht om aan menschen de wet te stellen, ontvangt van een, die uit eigen hoofde over hen te zeggen heeft; en wie nu is dit anders dan hun Schepper, die, *wijl* Hij hun Schepper is, vanzelf met hen doen kan, gelijk de pottenbakker met het leem. Beseft en erkent dus een iegelijk mensch, dat God hem de wet kan stellen en vrijelijk over hem beschikken kan; en treden nu de ouders en de overheden op, als door dien God met macht bekleed, om het recht over hen te bestellen en onder hen te handhaven; dan natuurlijk ligt de rechtsordening onder menschen vast in de consciëntie en handelt de drager van het gezag in het besef van zijn ontvangen last.

Daaruit echter volgt dan tevens, dat de menschelijke rechtsordening nooit anders dan *een surrogaat is om der zonde wil;* dat zulk een menschelijke rechtsordening steeds in organisch verband moet staan met *de rechtsordening die God zelf bestelt* en handhaaft; en ook dat, waar tusschen beide strijd ontstaat, de laatste in ons besef altoos voor *de eerste* moet wijken.

De rechtsordening onder menschen is een surrogaat om der zonde wil. Dit gevoelt ge het best zoo ge denkt aan iemand, die eerst met twee gezonde beenen loopen kon, maar nu één been breekt, en deswege in een verband, een beugel of op een kruk moet gaan. Vóór hij zijn been brak, droeg hij in zijn been zelf de ordening voor het gaan, die God zelf in onze natuur besteld heeft. Die wet van het gaan was in hem, ook zonder dat hij het merkte, en stiptelijk naar die wet liep hij vanzelf. Nu echter viel hij, brak zijn been, en na dien val gaat het met die wet van het loopen niet meer. Thans moet er een verband, een kruk of beugel komen, en moet door een arts geleerd worden, wat de regel is waarnaar hij zich thans heeft te bewegen. Van dat oogenblik af leeft hij dus onder een wet die de arts hem zegt, dat bij het gebruik van beugel of kruk geldt. Geneest daarentegen zijn been, dan werpt hij beugel en kruk weer weg, en loopt weer vanzelf naar den levensregel, dien God voor het gezonde been gaf. En zoo nu ook hier. Een geslacht der menschen zonder zonde zou vanzelf leven naar de door God den mensch en zijn geslacht ingeschapen

rechtsorde. Er zou geen kink in den kabel komen. Geen beschreven wet zou noodig zijn. Geen rechter zou behoeven te zitten. Geen advocaat behoeven te pleiten. Men zou naar het recht Gods leven, zonder zelfs te weten wat dit recht Gods was. Juist evenzoo als een gezond kind dag aan dag naar de wet der ademhaling ademhaalt, zonder die wet ook maar te kennen. Nu echter de zonde intrad, en de orde verstoord is, en alles in den mensch tegen de wet reageert, nu moet er wel een surrogaat komen. Er moest nu een uitwendig *verband* worden aangelegd. En dit uitwendig verband bestelde God in de dusgenaamde algemeene genade door *menschen* met gezag over *menschen* te bekleeden en door hen een rechtsordening te laten bestellen en handhaven. Heeft eens de zonde uitgewoed, dan is dit verband van de menschelijke rechtsordening uiteraard aanstonds overbodig geworden. Dit was het waarom Paulus de eerste Christenen niet gaarne naar den rechter zag gaan. Dit is ook het ware element in de oppositie der Doopersche sekte. En eens in het rijk der heerlijkheid, na het oordeel, zal geen menschelijke rechtsordening meer denkbaar wezen.

In de tweede plaats schreven we, dat de rechtsordening onder menschen niet zelfstandig is, maar rusten moet op de rechtsordening die God zelf bestelt en handhaaft. Het is toch volkomen duidelijk, dat er, geheel onafhankelijk van de menschelijke rechtsordening, een goddelijke rechtsordening bestaat, die God zelf bestelt, ons oplegt in onze consciëntie, en die Hij handhaaft, nu reeds in onze zelfbeschuldiging en innerlijke veroordeeling, soms ook in zijn wrake, en die Hij eens ten volle zal handhaven in het laatste oordeel. Niet één geval is ooit door den aardschen rechter berecht, of nog eer de aardsche rechter zijn beslissing nam, had Gods reeds vonnis geveld, dit vonnis uitgesproken in de consciëntie, en dit vonnis wordt nu of later gewisselijk door hem geëxecuteerd. Dit is dus geen fictie, maar het is veeleer het eigenlijke, wezenlijke recht, waarvan de menschelijke rechtsordening slechts de gebrekkige afschaduwing en tijdelijke plaatsvervangster is. Alleen in die Goddelijke rechtsordening ligt dan ook het begrip van het recht als zoodanig vast. Dit algemeen begrip toch, dat er recht moet zijn, en dat recht bestaat in het geven aan een ieder van het zijne, is niet, gelijk de Juristen langen tijd leerden een eeuwige wet, die er eigenlijk ook buiten God bestaat, en waaraan Godzelf onderworpen is. Wie dit stelt vervalt in dezelfde fout, die én de Grieken én later de Mahomedanen begingen, om zekere macht van het noodlot *boven God* te stellen. Neen, idee zelf van het recht ontkiemt doordien God een wereld schept, die buiten Hem is, iets anders dan Hijzelf is, en toch met Hem in veelzijdig verband staat; en het begrip dat recht is „een

ieder het zijne geven" onstaat uit den wil Gods om de wereld voor zichzelve als God datgene te laten zijn, waarvoor Hij ze schiep. Maar is dit zoo, dan spreekt het ook vanzelf, dat elke menschelijke rechtsordening, die zichzelve van deze Goddellijke, eigenlijke rechtsordening losmaakt, zich nog duizendwerf recht moge noemen, maar toch geen rechtsordening meer is. Men regelt dan de macht van den sterkere, men lost de geschillen op, men zoekt de gevangenen zedelijk te verbeteren, de maatschappij te beschermen enz., *Recht* is er niet meer, de pees van het Recht is doorgesneden, en eigenlijk is zelfs de rechtsidee en het begrip van recht zoek.

Daarom nu stellen we dat de menschelijke rechtsordening, zoo in het gezin als in een rijk, in organisch verband moet staan met deze Goddelijke rechtsordening. Iets waar we thans nog bijvoegen, *voorzoover dit mogelijk is.* Feitelijk toch stuit men hierbij telkens op het bezwaar, dat men deze Goddelijke rechtsordening zoo gebrekkig kent. Ons verstand, ook ons verstand van het Recht is verduisterd geworden. En wel komt Gods woord ons te hulp, om menig punt vast te stellen, om menig vast punt aan te wijzen, en ons voorts hoogst gewichtige aanduidingen te geven; maar desniettemin blijkt het in menig opzicht, vooral zoo men tot de bijzonderheden afdaalt, een tasten en zoeken, of men het bestand dier Goddelijke rechtsordening ontdekken mocht. Waar dan nog bijkomt, dat ook waar men ze ontdekt heeft, de met gezag en macht bekleede autoriteit nog vaak weigert ze in te voeren; of ook, waar deze dit wil, de macht om haar door te zetten en te handhaven ontbreekt. Voor zoover dus de Goddelijke-rechtsordening aan het oorspronkelijke leven der menschen een wet heeft gesteld, bestaat nooit de zekerheid, dat het aan de menschelijke rechtsordening gelukken zal, die wet Gods zuiverlijk uit te drukken, of om, ook al is ze zuiverlijk uitgedrukt, haar te handhaven.

Maar bovendien hiermede is de menschelijke rechtsordening nog niet gereed. Ze heeft toch niet alleen de formule voor het recht Gods te vinden, gelijk die in de natuur des menschen bij de schepping was ingezet, maar bovendien de formule te geven voor die bijkomende hulpmiddelen, die strekken moeten, om in de kranke en zondige maatschappij het onrecht te keer te gaan. En inzooverre nu valt de menschelijke rechtsbedeeling onder het hoofdstuk niet van de schepping, maar van de *genade.* Niet natuurlijk onder het hoofdstuk van de bijzondere genade, die doelt op de zaligheid der uitverkorenen, maar wel onder het hoofdstuk der *algemeene* genade, die strekt, om onder zondige menschen een leven met eere en een voortschrijdende ontwikkeling in stand te houden. In dat verband nu is er een algemeen Genadeverbond, gelijk dat blijkt uit het verbond, dat met Noach en in hem met geheel de wereld gesloten is; en

het is juist in dezen *verbondsvorm*, dat God om ons te hulpe te komen, ons rechten toekent die we kunnen doen gelden op Hemzelven. Nu zou het ons veel te ver afleiden, indien we dit belangrijke onderwerp breeder wilden uitwerken. Dit toch zou minstens een tiental artikelen kosten en een geheele uiteenzetting moeten leveren van de rechtsbeginselen gelijk die uit Calvinistisch oogpunt te beschouwen zijn. Daarvoor nu biedt zich later of elders wel de gelegenheid aan. Voor ons tegenwoordig doel is het genoegzaam, indien maar duidelijk blijkt, dat de menschelijke rechtsordening deels in de Schepping en deels in de Algemeene genade wortelt, en dat ze beide malen zich ten doel moet stellen zoo zuiver ze kan, de Goddelijke rechtsordening uit te drukken.

Ons laatste of derde punt hield in; dat, *bij botsing*, de menschelijke rechtsordening steeds voor de Goddelijke wijken moet. Hier ligt tweeërlei in. Vooreerst dat elke wetsbepaling en elke rechtsformule, waarvan ik inzie, dat ze indruischt tegen de Goddelijke rechtsordening, en waarvoor ik kans zie een bepaling of formuleering, die de Goddelijke rechtsordening meer nabij komt, in de plaats te stellen, door mij moet gecritiseerd, afgekeurd en bestreden worden, en dat ik alle wettelijke mij ten dienste staande hulpmiddelen moet aanwenden, om de minder goede door een betere te doen vervangen. Ben ik b. v. overtuigd, dat de goddelijke rechtsordening voor hem die 's menschen bloed vergiet, de doodstraf vordert, en leef ik onder een menschelijke rechtsordening, die den moordenaar nooit aan den lijve wil straffen, dan is het mijn roeping hiertegen te getuigen en hiertegen in te gaan. Wat men ten onzent de antirevolutionaire partij noemt, is dan ook niets anders dan het product van die gisting onder de belijdende Christenheid, die beseft, dat onze rechtsordening, op tal van punten in strijd is met de Goddelijke rechtsordening, gelijk wij die kennen; en die deswege oordeelt, dat we niet mogen stilzitten, maar gehouden zijn, tegen het verkeerde in onze rechtsordening te protesteeren, en al de ter onze beschikking staande kracht en onzen invloed hebben aan te wenden, om onze Nederlandsche wetgeving en rechtsordening naar deze Goddelijke rechtsordening, voor zoover ons deze bekend is, te conformeeren. Belijders van den Christus, die zich hierbij van vere houden, toonen daardoor, dat het hun alleen egoïstisch om de zaligheid hunner ziel te doen is, en dat ze geen drang noch geestdrift in zich hebben, om voor de eere van hun Verbondsgod in zijn Goddelijke rechtsordening te strijden.

Maar er is nog een ander geval, waarin de menschelijke rechtsordening voor de Goddelijke moet wijken. Ook in de menschelijke rechtsordening is er een rechter die rechtspreekt en zijn vonnis executeert. Zulk een vonnis nu is in zeer vele gevallen in strijd met hetgeen recht is in de

Goddelijke rechtsordening. Het vonnis door Cajaphas en door Pilatus over den Christus geveld, toont die breuke op het sterkst. Slag op slag werd de schuldige vrijgesproken en de onschuldige veroordeeld, of ook werd door den rechter iets toegewezen aan wie het *niet* toekwam en ontnomen aan wie het hebben moest. De rechtspraak in onze menschelijke rechtsordening is gebrekkig deels door gebrek aan inzicht en kennis, en deels door de zonde die ook den rechter benevelt. Zelfs waar men aan geen omkooperij of opzettelijke rechtsverkrachting denkt, blijft toch deze regel doorgaan. Dit nu brengt den plicht mede om op het geslagen vonnis critiek te oefenen en er openlijk tegen te protesteeren. Dit dult men dan wel niet, en met de reformatie van 1886 is het ons door de liberale pers ten hoogste euvel geduid, dat wij ons welgewikt protest lieten uitgaan tegen de vonnissen van onderscheidene rechtbanken, in zake de kerkelijke goederen. Maar dit afkeurend oordeel van de liberale pers ontslaat ons niet van den plicht om te *blijven* protesteeren. Wie niet protesteert geeft in zulk een geval het recht prijs, en wie zijn protest doorzet, komt juist voor de eere van het recht op.

Slechts houde men hierbij wel in het oog, dat de menschelijke rechtsordening, bij al haar gebreken, niettemin is en blijft een Goddelijke instelling, waardoor God de Heere niet rechtstreeks maar *middelijk* het recht op aarde bestelt. Hoe gebrekkig dit aardsche recht dus ook werke, en hoe onafwijsbaar onze plicht ook zij, om er tegen te protesteeren, zoo het de Goddelijke rechtsordening in het aangezicht slaat, toch hebben we er ons om Gods wil aan te onderwerpen. Door Pilatus ten doode verwezen gaat Jezus naar Golgotha, dragende zijn kruis; en zijne voetstappen drukkende hebben onze martelaren alle eenwen door het schavot of de houtmijt beklommen. En dat niet, wijl zij geen macht hadden om zich te verzetten. „Meent ge," vroeg Jezus, „dat ik den Vader niet kan bidden, en Hij zal mij twaalf legioenen engelen zenden." Neen, maar omdat de rechters in den rechterstoel gezeten met Goddelijke majesteit bekleed zijn, en Godzelf eens het op hen wreken zal, indien ze op aarde als rechters het recht hebben verkracht.

Hoofdzaak is en blijft dus maar, dat we met al de kracht die in ons is de verfoeilijke stelling bestrijden, alsof alleen de menschelijke rechtsordening het *eigenlijke* Recht ware. Het eigenlijke, het wezenlijke Recht is de rechtsordening die God zelf bestelt en handhaaft, en de menschelijke rechtsordening kan daarvan niet anders dan een gebrekkige afschadnwing zijn.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Want wederspannigheid is een zonde der tooverij en wederstreven is afgoderij en beeldendienst. Omdat gij des Heeren woord verworpen hebt, zoo heeft Hij u verworpen, dat gij geen koning zult zijn.
1 Sam. 15: 23.

Toen Saul weerspannig was gebleken aan Gods ordinantie, werd hij door Samuël o. a. met dit scherpe woord bestraft: „*Wederspannigheid* is een zonde der tooverij, en *wederstreven* is afgoderij en beeldendienst." Dit diepzinnig woord nu werpt een helder licht ook op de overtreding van het vijfde Gebod. Immers de zonde, die door dit vijfde Gebod gewraakt wordt, is ongehoorzaamheid wederstreving, wederspannigheid, verzet, opstand, revolutie. Nu denkt iemand, die dezen weg der weerbarstigheid ingaat, dat hij zijn eigen heer en meester is, en juist door zijn *niet* gehoorzamen toont dit te zijn. En hiertegen komt Samuël nu op. Integendeel zegt hij, wie tegen Gods ordinantiën in verzet komt, is zóó weinig zijn eigen heer en meester, dat hij veeleer gelijk is aan die half ontzinde toovenaars, die zich aan een demonische macht overgeven en ten slotte zelven niet meer weten wat ze zeggen of doen. Of ook ze gelijken op die mannen en vrouwen, die in de Aziatische tempels in een soort verrukking van geest voor de afgodsbeelden neervallen en zelven nauwlijks weten wat ze doen. Dit ziet natuurlijk op de zielkundige verschijnselen die men in Samuëls dagen bij deze ergerlijke toovenarijen en afgoderijen waarnam. Gelijk nu nog de amok-maker op Java een halve bezetene is, die wel verre van zichzelven meester te zijn zich opwindt en ten slotte in een soort van razernij, vervalt, zoo zag men ook destijds soortgelijke tafereelen in de afgodische tempels. Personen die zich opwonden, die buiten zichzelven geraakten, en in dien verwilderden toestand half op bezetenen geleken. Tooverij en afgoderij duiden hier alzoo op een toestand, waarin de mensch zichzelven niet meer meester is, maar in de macht komt van zekeren demonischen geest en in een soort verwildering van geest zich door deze demonische geesten laat inspireeren.

En nu zegt Samuël dat „wederspannigheid" en „wederstreving" waar het de ordinantiën Gods geldt, in den grond der zaak met zulke tooverij en afgoderij op één lijn staat, want dat de mensch die zich aan zulk een opstand tegen God waagt, wel *waant*, dat hij nu zijn eigen meester is, maar feitelijk veeleer onder de macht van een demonischen geest geraakt, zich door dezen boozen geest inspireeren laat, en, nauwlijks wetende wat

bij doet, dezen demonischen geest als heer en meester over zich aanneemt.

Nu klinkt dit, bij het eerste hooren, zeker vreemd. Maar als ge deze uitspraak van Samuël nu legt naast de met bloed bedropen bladzijde der Historie, die u den gruwel der Fransche Revolutie, of naast die andere die u de ontzettendheden van de Fransche Commune verhaalt, dan gaat u toch terstond een licht op, en gevoelt ge zelf hoe die Parijzenaars en Provincialen, die op zulk een wijs in 1793 en 1870 in de Seinestad gewoed hebben, metterdaad ontzind en bezeten waren en, in nog wilder zin dan een amok-maker in Indië gedreven werden door een demonische macht. Iets waarbij er tevens aan herinnerd zij, hoe men, bij het begin van een oproer, niet zelden op kwistige wijze sterken drank onder het volk uitdeelde, daar het zonder die verwildering, die de alcohol in de geesten aanricht, niet tot daden van verzet was te brengen. Nooit heeft het volk bij eigenlijk oproer dan ook den indruk gemaakt van een groep vastberaden, kalme lieden, die uit plichtsbesef handelden, maar steeds gaven ze op de barricaden en bij de straatgevechten den indruk óf van ontzindheid óf van een lijdelijk gevangen zijn onder een machtigen pathos.

Tot zoover zal dan ook bijna elk lezer met ons meegaan, en de wondere juistheid van Samuëls woord toegeven. Maar gaan we nu verder, en willen we ditzelfde woord nu ook toepassen op gewone ongehoorzaamheid, op murmureering of overtreding in het dagelijksch leven, dan houdt die instemming op, en weigert men in die gewone eigendunkelijkheden iets anders, te zien, dan een stellen van het eigen ik tegen over hem die over ons te gebieden heeft. Een kind is ongehoorzaam tegen vader en moeder, omdat het geen zin heeft om te doen wat ze zeggen: en een onderdaan is weerspannig tegen zijn overheid, omdat de bepalingen der wet of van de politieverordening tegen zijn belang of zijn lust ingaan. En natuurlijk geven we dit verschil grif toe, en zijn zelfs bereid het breed uit te meten. Een moeder, die, als vader is uitgegaan tot haar kinderen zegt: „Nu neemt dan vanavond maar eens vrijaf", ofschoon vader gezegd had, dat ze werken moesten, kan daarbij zelfs een zeer lief moederlijk gezicht zetten, dat u in niets doet denken aan de verwilderde tronie van de harpijen onder de Dames de la Halle, die op open wagens naar de guillotine reden, om te genieten in het bloedbad dat stond te worden aangericht. En toch, hoe breed, en nog eens breed, we dit verschil ook uitmeten, het beginsel, als beginsel, blijft niettemin één. Het is beide malen ongehoorzaamheid, het is conspiratie, het is verzet tegen de ordinantiën van hem, die van Godswege recht had ons de wet te stellen en gehoorzaamheid aan die wet af

te eischen. Of ik van iemand duizend gulden of een dubbeltje steel, scheelt zoo in het oogloopend veel, dat de bestolene zich om het dubbeltje nauwlijks bekreunen zal, terwijl hij voor die duizend gulden er de politie en het gerecht bij zal halen. En toch in beginsel is en blijft *beide* diefstal. Eén in soort van zonde, en slechts verschillend in graad. En zoo nu is het ook hier. Allerlei kleine ongehoorzaamheid en insubordinatie op school, in het gezin, op straat, schijnt bijna niet de moeite waard, dat ge er aanmerking op maakt, zulke luttele bagatellen als het zijn. En toch als kinderen, die men zoo heeft gewend, en in wie men al zulk verzet straffeloos geduld heeft, straks tot mannen opgegroeid, de politie te lijf gaan, of barricaden opwerpen, doen ze in den grond der zaak precies hetzelfde wat ze vroeger deden: alleen nu in het groot, wat ze toen in het klein deden. In kinderen vindt men dat dan aardig; ja er zijn moeders zoo verdwaasd, dat ze zulk een insubordinatie tegen de meesters aanmoedigen, en er om lachen als een kind van zijn heldendaden tegen den onderwijzer vertelt, en soms zelf meedoen om een nieuw guitenstreekje tegen den meester te verzinnen.

Bij een moeder vindt ge dat in den regel veel sterker dan bij een vader. En dat komt weer daar vandaan, dat de moeders, door de vergoding der vrouw in deze eeuw misleid, er eigenlijk om lachen, als men haar nog aankomt met de ordinantie Gods, dat een vrouw haar man *onderdanig* heeft te zijn. In de wereld wil men hiervan reeds niets hoegenaamd meer weten, en reeds gingen er stemmen op om deze ongerijmde bepaling ook uit ons burgerlijk wetboek uit te lichten. Een man moet niet langer het hoofd van zijn vrouw zijn. De huislijke eenheid moet in de tweeheid van man en vrouw gebroken worden. Toch zou dit nog zoo erg niet zijn, zoo althans in Christelijke kringen de ordinantie Gods nog geëerd werd. Doch ook dit is niet meer zoo. Al staat er nog zoo stellig in Gods Woord: „*Gij vrouwen, zijt uw eigen mannen onderdanig*", toch lacht men er zelfs onder onze Christenvrouwen om, zoo dikwijls deze zaak in het gesprek te pas komt. Dat hierin werkelijk een ordinantie Gods schuilt, gelooft men ternauwernood meer, en in een gegeven geval acht zoo menige vrouw, die toch anders voor den Christus pleit, dat er zekere eer in steekt, om duidelijk te toonen, dat ze het wel doen wil, omdat ze het zelve goed vindt of ook om haar man genoegen te doen, maar volstrekt niet uit gehoorzaamheid, uit onderdanigheid, of omdat het moet. Die geest van verzet wordt dan op zeer natuurlijke wijze, maar al te gretig door de kinderwereld aan moeders schoot ingedronken. Iets wat dan soms wel botsing geeft, als de kinderen tegen moeder zelve in verzet komen; maar anders zich gemeenlijk tegen de onderwijzers en tegen vader keert. Nu ja,

vader is wel het hoofd, maar hij meent dat zoo niet. Ge moet zijn woord zoo streng niet opnemen. En dan er is ook nog een zeer verleidelijk spreekwoord, ons influisterend dat wat niet gezien wordt, ook niet deert. Het vrouwelijk hart schijnt dan ook veel meer dan dat van den man tot deze zonde over te neigen. Althans zoo ge de verhalen hoort, die deze vrouwen zelven gedurig doen van haar getob met haar dienstboden, dan slaat ge een blik in een droeve onordelijkheid, gelijk die noch in de kazerne, noch op een fabriek, noch op het kantoor in die mate denkbaar is. Niet natuurlijk alsof de geest van verzet in den man minder zou woelen, maar het schijnt dat de man gemeenlijk inziet, dat al zulk klein verzet, toch niet baat, en daarom in den regel in het gareel loopt, om bij verzet op grooter schaal en van ernstiger consequentie al zijn kracht van weerstand uit te putten. In onze vrouwenwereld daarentegen geldt het minder groote zaken, minder ernstige aangelegenheden, meest allerlei kleine dingen van het huiselijk leven, en juist dat minder gewichtige schijnt ongemerkt tot verzet te prikkelen; en als de zwakkere in kracht schijnt zij in de slimheid, soms in de sluwheid, waarmee zij zich aan de onderdanigheid weet te ontrekken, bijna altijd iets geoorloofds, soms iets eervols, niet zelden iets genottelijks te vinden.

Zou men nu gelooven hoe deze schijnbaar onschuldige weerspannigheid van het vrouwelijk gemoed, die zelfs tot in onze Christelijke kringen vrij sterk is doorgedrongen, metterdaad mede verantwoordelijk staat voor de ontzettende gruwelen, die bij zoo menigen volksopstand tot moord en doodslag hebben geleid? En toch is dit zoo. Het is nog altoos Eva, die in het eten van een verboden boomvrucht, heusch, zulk een kwaad niet zien kan en daarom er schik in heeft om in zoo kleine zaak tegen het gebod in te gaan, en toe te geven aan haar lust. De schrift getuigt het dan ook zelve in 7 Tim. II: 14: „Adam is niet verleid geworden, maar de *vrouw, verleid zijnde, is in overtreding geweest.*" En diezelfde geest zit ook thans nog zoo zeer in de vrouw in, dat als haar nòg geboden werd: „Van alle boom dezes hofs zult ge eten, maar van dien éénen boom moet ge afblijven", ze nóg zou zeggen: „Wat gekheid, om aan dien éénen boom niet te mogen komen," en er nog van plukken zou.

Dat nu deze geest van verzet veeleer van de vrouw dan van den man uitgaat, is zeer natuurlijk. Immers de vrouw is de zwakkere en de vrouw is het creatuur dat met zelfbewustheid onder een ander gesteld is, terwijl de man wel geroepen werd om onder God te staan, maar tevens boven de vrouw werd gesteld. De vrouw stond dus van meet af onder een dubbele macht boven zich, terwijl de man wel God boven zich, maar

ook zijn vrouw onder zich had. De triomf der gehoorzaamheid zou dus bij de vrouw het schitterendst zijn geweest, maar ook moest voor haar de verleiding tot ongehoorzaamheid wel het sterkst wezen. Het is dan ook opmerkelijk, hoe in het vijfde Gebod *de moeder* met name er bij wordt genoemd, als om door de bewoordingen van het gebod zelfs de vrouw te prikkelen tot eerbiediging van de Goddelijke ordinantiën, door het inzicht, hoe het hoog houden van Gods gebod, tevens strekt om haar positie als vrouw en moeder te verhoogen.

Maar, en dit is het waarmee we tot Samuëls uitspraak terugkeeren, ook van Eva wordt gezegd, dat ze overtrad, *na verleid te zijn*. D. w. z. na eerst onder een andere macht, t. w. onder de macht van Satan gekomen te zijn. Waart ge nu in het Paradijs daarbij geweest. De prachtige hof, en te midden van die ooftweelde, van één boom gezegd: „Daarvan zult ge niet eten"; en hadt ge dan straks Eva toch van dat boompje zien plukken, dan zoudt ge er mee gelachen hebben, als iemand beweerd had, dat Eva dit deed onder de inspiratie van een demonische, duivelsche macht. Even dwaas als ge het nu nog zoudt vinden, zoo een huisvrouw uitgaf wat haar man zei dat niet uitgegeven mocht worden, en als nu iemand beweren wilde, dat ze dit deed onder ingeving van den duivel. En toch Gods Woord verhaalt het u met kleuren en geuren, hoe het wel terdege Satan was, die Eva's hart belaagd, haar verleid, en tot dezen opstand tegen God geprikkeld heeft. En op dien grond nu zeggen we Samuël na, dat *alle* ongehoorzaamheid, al weerstreven en alle weerspanningheid, al openbaart ze zich nog zoozeer in het schijnbaar nietige, evengoed uit demonische inspiratie voorkomt, als tooverij en beeldendienst. Het is een booze demonische geest, die in de harten van oud en jong, van vrouw en man, bij het kleine en bij het groote, den lust en den zin om te gehoorzamen uitdooft, en er lust in doet scheppen om in verzet te komen en zich te onttrekken aan de onderdanigheid.

En werpt ge tegen, dat de mensch, die God niet gehoorzaamt, op die wijs feitelijk toch gehoorzaamt, maar nu Satan in plaats van God, dan is dit ook zoo, en is hiermee niets anders uitgesproken, dan wat de Schrift zegt, dat wie de zonde doet, *een slaaf* is. Geheel de voorstelling, alsof men door opstand en verzet vrij werd, is dan ook enkel zelfbedrog. Men wordt niet vrij, maar ruilt eenvoudig van meester. Men stond onder God, en nu gaat men staan onder Satan. Doch, gelijk Da Costa dit in zijn *Kaïn* zoo meesterlijk geteekend heeft, om dezen toeleg te doen gelukken, speelt Satan ons een bedriegelijken schijn voor het zielsoog, en brengt ons in de verbeelding, alsof we, door tegen God op te slaan, eens vrij zouden worden als hij zelf waant te zijn. Hij verlokt ons tot nabootsing, en weet

dat we door die nabootsing vanzelf onder de macht komen van hem dien we nabootsen. Alle nabootsing immers is van het origineel *afhankelijk*. Of, om het nog dieper op te vatten, wij menschen zijn door God zóó geschapen, dat we *nooit* onze eigen meester *kunnen* zijn, maar altoos door een, meerder dan wij zijn, beheerscht moeten worden. Die trek is ons ingeschapen. Heel onze positie als bewust creatuur brengt dit met zich. Een creatuur dat onafhankelijk zou zijn, is een vierkante cirkel, bevrozen vuur, of droog water. Het is een ondenkbare gedachte. Een zichzelf weersprekende ongerijmdheid. Creatuur te zijn en afhankelijk te zijn, zegt hetzelfde. En overmits nu de mensch, wat hij ook doe, nooit zijn geaardheid als creatuur, nooit zijn positie, nooit dien diepsten trek van zijn natuur veranderen kan, helpt het hem ter wereld niets of hij al het *ni Dieu, ni maître* uitkrijscht. Niet onder God, het zij zoo, maar dan *onder Satan*; niet onder de menschen die God over ons gesteld heeft, maar dan in slavernij overgeleverd aan de trawanten van den Booze.

Nu vormen de druppels die uit de wolken op de bergen neervallen, eerst een plas; die plas ritselt als een klein beekje naar beneden; vele van die beekjes vormen allengs een breede beek; vele van die breede beken loopen in één stroom uit; en als die stroom machtig is geworden, rolt hij naar de diepte en stort zich over de velden uit, en richt, zoo geen menschelijke kunst zijn oevers ophoogt, een schrikkelijke verwoesting aan. En zoo ging het ook hier. Zoo in huis als op school waren het niet dan druppelkens van ongehoorzaamheid, en wat zouden die kleine weerstrevingen voor kwaad doen? Maar zie, die vele druppels zijn allengs een beekje gaan vormen. Zulk een beekje uit het ééne gezin heeft zich op een noodlottig punt met het beekje der ongehoorzaamheid van een ander gezin of een andere school vereenigd. Zoo is er allengs kracht en vaart in het begin van een kleinen stroom gekomen. Die stroom heeft zich met het voortschrijden der jaren verbreed, heeft zijn bedding al dieper uitgegraven. En zoo is het gekomen, dat de stroom van ongerechtigheden, en met hem de stroom van ongehoorzaamheid en weerspannigheid tegen de Goddelijke ordinantiën zich al machtiger over de natiën en volkeren heeft uitgegoten, tot eindelijk in principiëele Fransche Revolutie, het Gode *niet* gehoorzamen tot beginsel is gesteld; aldus het rad der ordinantiën is omgekeerd; wat boven lag naar beneden is gehaald en wat beneden lag naar boven is gekomen; en aldus voor alle menschelijke overlegging, waardschatting en inrichting van het leven een uitgangspunt is gekozen dat lijnrecht tegen God en zijn gebod overstaat.

Juist hieruit volgt nu echter, dat alle strijd tegen dit beginsel der

Revolutie op niets dan teleurstelling kan uitloopen, zoolang men niet terugkeert tot het Evangelie en op dit pas zeer bepaaldelijk tot het vijfde Gebod. Gelukt het u niet, in den geest der volken allengs het besef weer in te prenten, dat het vijfde Gebod, omdat het Gods ordinantie is, *moet* gehoorzaamd, en dat alleen door de onderwerping aan dit gebod de vrede herwinbaar is, dan kan het revolutie-beginsel in zijn vaart niet gestuit worden, en gaat de vernieling, wat dam ge er ook tegen opwerpt, rusteloos door, tot eindelijk de anarchie haar ontzettend ideaal verwezenlijkt heeft.

Zal dan ons Christenvolk, en zullen met name de Calvinisten, als principiëele belijders van Gods vrijmachtige souvereiniteit, in de kracht huns Gods tegen dezen geest van opstand en weerspannigheid reageeren, dan is het onafwijsbaar noodzakelijk, dat de kerk verplichting van het vijfde Gebod, in al zijn breedte en diepte, weer aan het volk inprente, en dat de predikatie hierop gedurig terugkome, om het noodzakelijke, om het reddende, om het schoone van de gehoorzaamheid tegenover het sombere beeld der valsche vrijheid in het licht te stellen. Dan is het meer dan tijd, om, te beginnen met onze eigen gezinnen, het beginsel van dat vijfde Gebod weer met kracht te maintineeren, doordat de vrouw weer erkenne aan den man onderdanig te zijn, en de kinderen gehouden worden in de onderdanigheid aan vader en moeder. Heeft Christus, die in de gestalte Gods was, het niet beneden zich geacht, hoewel Hij de Zone was gehoorzaamheid te leeren; ja, heeft Hij het reeds in Psalm 40 uitgeroepen: „Zie ik kom om uwen wil te doen, Gij hebt mij de ooren doorboord", zeg zelf, moet het dan niet ons Christelijk ideaal worden, om ook in den weg van gehoorzaamheid de voetstappen te drukken van Hem die ons is voorgegaan?

Eerst uit het gezin kan dan allengs het betere beginsel weer naar het leven van volken en natiën opklimmen, en allengs ook in de regeling en ordening van het Staatsleven weer zegenend werken gaan.

Ook onze Christelijke school moet juist in dit weer maintineeren van het gezag, in dit kweeken van een heiliger geest, haar eere stellen, en haar kracht toonen. Ook haar roeping toch is het, volstrekt niet alleen om de kinderkens op den weg des heils te leiden; maar ook, en zelfs in de eerste plaats, om als Christelijke school zich daarin van de school zonder Christus te onderscheiden, dat zij de opleiding ook tot maatschappelijke deugden niet pro memorie uittrekt in haar schoolreglement, maar tot de waarachtige beoefening van de goddelijke deugd der *gehoorzaamheid* opleidt.

ZONDAGSAFDEELING XL.

Vraag 105. Wat eischt God in het zesde gebod?

Antwoord. Dat ik mijnen naaste noch met gedachten, noch met woorden of eenig gelaat, veel weiniger metterdaad, door mijzelven of door anderen onteere, hate, kwetse of doode; maar dat ik alle wraakgierigheid aflegge, ook mijzelven niet kwetse of moedwilliglijk in eenig gevaar begeve; waarom ook de Overheid het zwaard draagt om den doodslag te weren.

Vraag 106. Maar dit gebod schijnt alleen van het doodslaan te spreken?

Antwoord. God, verbiedende den doodslag, leert ons, dat Hij den wortel des doodslags, als nijd, haat, toorn en wraakgierigheid, haat en zulks alles voor een doodslag houdt.

Vraag 107. Maar is dat genoeg, dat wij onzen naaste, als gezegd is, niet dooden?

Antwoord. Neen; want God, verbiedende den nijd, haat en toorn, gebiedt, dat wij onzen naaste liefhebben als onszelven, en jegens hem geduld, vrede, zachtmoedigheid, barmhartigheid en alle vriendelijkheid bewijzen, zijne schade, zooveel als ons mogelijk is, afkeeren en ook onzen vijanden goed doen.

EERSTE HOOFDSTUK.

> Een iegelijk, die zijnen broeder haat, is een doodslager; en gij weet, dat geen doodslager het eeuwige leven heeft in zich blijvende.
>
> 1 Joh. 3 : 15.

Met het zesde Gebod gaan we over tot die ordinantiën, die God ingesteld heeft tusschen mensch en mensch. De indeeling der vijf eerste geboden zal men zich herinneren. Voorop gingen de *drie* ordinantiën, die ons verbieden *God den Heere* aan te randen, en dat wel 1⁰. in zijn Godheid, 2⁰. in zijn Geestelijk wezen, en 3⁰. in zijn Naam; en daarna kwamen de twee ordinantiën die den band leggen tusschen dien God en ons *menschelijk leven*. Eerst het vierde Gebod, dat ons leven naar den regel van het leven Gods moet gaan; en daarop het vijfde, dat alle menschelijke samenleving rusten zal op de gehoorzaamheid aan hen, die God over ons gesteld heeft.

Thans echter met het zesde Gebod bevinden we ons niet meer tegenover God noch ook bij de verhouding tusschen dien God en de menschelijke samenleving; maar midden in die samenleving onder de menschen. En alsnu krijgen we achtereenvolgens vier geboden, die ons verbieden 1°. iemand te *dooden*, 2°. iemands *vrouw* te ontheiligen, 3°. iemands *goed* te stelen, en 4°. iemands naam te schenden; en zulks wel in deze bepaalde volgorde. Nu is vroeger reeds opgemerkt, en we zullen hierover thans niet verder uitweiden, hoe de volgorde van deze vier geboden evenwijdig loopt met die der drie eerste geboden. Immers bij onze verhouding tot God heet het ten slotte, dat we Gods *naam* niet ontheiligen zullen, en hier evenzoo is het slotgebod, dat we den *naam* van onzen naaste niet schenden zullen. Dit staat dus geheel gelijk. Juist zoo wordt ons in het eerste en in het zesde Gebod geboden, dat we God niet *als God*, en den persoon van onzen naaste niet *als persoon* zullen aanranden. En wat nu het zevende en achtste Gebod betreft, zoo staat tegenover deze twee ordinantiën in de eerste reeks wel slechts één gebod; maar dit moest wel, omdat voor ons menschen het zichtbare zich deelt in de *wereld* om ons en het *lichaam* dat we aan ons hebben, en we onzen naaste dus kunnen aanranden én in zijn goed én zijn huwelijkstrouw; terwijl er bij God natuurlijk alleen sprake van kan zijn, om de schepping, d. i. zijn *goed*, tegen Hem te misbruiken. Dat eindelijk het *tiende* Gebod, waarmee de Wet sluit, geheel op zichzelf staat, stemt ieder toe; en zoo kunnen we dan zonder verder oponthoud tot de toelichting van het zesde, zevende, achtste en negende Gebod overgaan, en wel in de eerste plaats tot de toelichting van het: *Gij zult niet dooden.*

Hetgeen nu de behandeling van deze zesde fundamenteele ordinantie zoo aantrekkelijk maakt is, dat de Schrift zelve ons dit Gebod in zoo stelligen zin ontleed heeft. Als toch in 1 Joh. III: 15 op zoo stelligen toon verklaard wordt: „Een iegelijk, die zijnen broeder haat, *is een doodslager*," dan weten we ontwijfelbaar zeker, dat God, gelijk de Catechismus zegt, „haat, nijd, toorn, wraakzucht en dergelijke *voor een doodslag houdt.*" Een uitspraak, die niet zoo stellig maar toch zakelijk even scherp van Jezus' eigen lippen is opgevangen, toen hij sprak: „Gij weet dat van de ouden gezegd is: Gij zult niet doodslaan; maar wie doodt, die zal strafbaar zijn door het gericht. Doch ik zeg u, wie tot zijn broeder zegt: *Gij dwaas*, zal strafbaar zijn door het helsche vuur." (Math. V; 27 v. v.). Jesus gaat dus zóóver van met de eeuwige verdoemenis een iegelijk te bedreigen, die zijn naaste ook slechts hierdoor aanrandt, dat hij hem uitscheldt voor een dwaas. Bij dit gebod hebben we alzoo het voordeel, dat we niet op eigen

redeneering hebben af te gaan, maar in den stelligsten zin uit de Schrift zelve weten, hoe we deze ordinantie hebben te verstaan. Er blijkt toch, dat als God van den Sinaï ons toeroept: „Gij zult niet dooden", in het minst niet bedoeld is, dat God alles vrij laat, mits ge maar niet tot moord komt; maar dat de moord als het ergste en schriklijkste alleen genoemd wordt, om daaronder tevens alles wat op de lijn van den moord ligt, te begrijpen. Iets waardoor ons dan tevens de maatstaf in handen is gegeven, waarnaar we de overige geboden te beoordeelen hebben; gelijk dan ook bij al de vijf voorafgaande ordinantiën deze zelfde maatstaf steeds door ons is toegepast. Een maatstaf, hierin bestaande, dat elk Gebod slechts ééne en wel de sprekendste zonde van elke categorie noemt, maar hieronder tevens alle overige zonden van deze categorie saamvat. Zoo hebben we dus in dit zesde Gebod te doen, volstrekt niet alleen met de eigenlijke moordenaars, die *in den kerker*, maar ook met de doodslagers, die *in de kerk* zitten. Doodslagers voor God, niet omdat ze een moord op hun conciëntie hebben, maar omdat ze haat of nijd hebben gekoesterd, giftige woorden tegen hun naaste hebben gebezigd, of ook hun naaste hebben gescholden.

Pogen we nu eerst tot het gronddenkbeeld van dat zesde Gebod door te dringen, dan wijst dit gebod er ons op, dat het God in zijn vrijmachtig bestel beliefd heeft, niet maar *één* mensch op aarde te doen leven, maar *meerdere* menschen; dat dientengevolge persoon *naast* persoon komt te staan; en dat alzoo Gods bestel en Gods vrijmacht aanrandt, wie er tegen ingaat, het beletten wil, of er een einde aan poogt te maken, dat deze of gene als persoon naast hem staat. We zeggen met opzet *naast* hem staat; omdat er naar Gods bestel nooit van een staan *tegenover* een ander persoon sprake kan zijn. De snaren van een citer liggen niet tegenover elkander, maar naast elkander, elkander aanvullend en verrijkend. Evenzoo is het met de kleuren van den regenboog. En zoo nu moest het ook, naar Gods bestel, met de kinderen der menschen onderling wezen. Ze zijn door God besteld en bestemd, om samen één schoone harmonie te vormen; bij elkander te passen; aan elkander te sluiten; als de tanden van onderscheidene raderen in elkander te vatten; en aldus één rijk geheel uit te maken. In den staat der heerlijkheid kan noch zal het dan ook anders wezen. In het ééne Lichaam van Christus zullen alle deelen en leden samengevoegd zijn, om op te wassen onder het ééne hoofd. En het enkele denkbeeld, alsof in het rijk der heerlijkheid ooit iemand zijn naaste zuur zou aanzien, hem een bitter woord zou toevoegen of hem weg zou wenschen, is met de zwakste voorstelling die ge u van dit rijk der heerlijkheid maakt, eenvoudig onvereenigbaar.

Doch hieruit volgt dan ook rechtstreeks, dat aan de ordinantie Gods nog volstrekt niet voldaan is, als ge uw naaste niet haat, niet benijdt, niet bitter aanziet, niet scheldt, niet kwetst of niet doodslaat; maar dat, zal Gods ordinantie tot haar recht komen, van dit alles het tegenovergestelde in u moet zijn. In de muziek roept de ééne toon om den anderen, in de kleurenwereld vraagt de ééne tint om de tint die er bij hoort, en zoo ook moet onder de menschen de één, als ware het, roepen om den ander, de man om zijn broeder, elk persoon om zijn naaste. Reeds nu wordt onder vrienden, in het huisgezin dit ideaal soms ten deele gevonden, als metterdaad de één zonder den ander niet kan leven en geen geluk kent als hij den ander mist. Vooral bij het sterven kan dit zoo bitter uitkomen. Maar terwijl dit thans slechts in kleiner kring geldt en een uitzondering vormt op den algemeenen toestand van benijding waarin de menschen onderling leven, is de eisch van Gods ordinantie, dat deze toestand *algemeen* zij, en dat alle menschen onderling saamleven in het besef van elkaar noodig te hebben, bij elkander te hooren en niet buiten elkander te kunnen. Vandaar dat het gebod dan ook gansch algemeen luidt: „Gij zult *uw naaste* liefhebben als uzelven," het diepste gebod voor de verhouding van mensch tot mensch, en dat deswege in het zesde Gebod zijn sterkste antithetische uitdrukking vindt. Want wel is met *den naaste* dien ge zult liefhebben niet bedoeld „*alle menschen*," gelijk het gewone, en toch immers domme antwoord luidt; maar wel is door de uitdrukking *naaste* alle bijzondere betrekking buitengesloten, en wordt ge tot liefde voor den persoon die *naast* u staat alleen gedrongen *omdat* hij naast u staat en *als* hij naast u staat. De grond van deze uwe liefde mag dus niet daarin gezocht, dat deze persoon uw vader, uw moeder, uw vrouw, uw vriend, uw kind, of wat ook is, maar alleen hierin dat God hem als mensch naast u op aarde geplaatst heeft. Al dat andere moge er dan bij komen, en uwe liefde versterken en tinten; maar de grondslag van uwe liefde moet zijn en mag geen andere wezen, dan *Gods bestel.* De Heere uw God heeft dien anderen mensch gemaakt, zoo goed als gij mensch zijt. Hij uw God heeft dien anderen mensch naast u, dicht bij u, in uw omgeving, in uw kring, op uw pad geplaatst, en nu eischt God de Heere, dat gij dezen mensch als zoodanig niet slechts niet weg zult wenschen of weg zult duwen, maar dat ge integendeel hem, omdat uw God hem dus plaatste, zult liefhebben, gelijk ge uzelf liefhebt. Zoo wordt dus echt Gereformeerd, de grondslag voor uw liefde niet daarin gezocht, dat uw vrije wil hem als het voorwerp uwer liefde kiest, maar hierin dat God naar zijn vrijmachtige souvereiniteit hem als persoon naast u plaatst.

Juist hierdoor komt dan ook het zeggen van de Schrift: „Ge zult uw naaste liefhebben *als uzelven*" tot zijn recht. Hoe toch heeft iemand zichzelf lief? Op de wijze waarop hij zijn vader, zijn vrouw, zijn kind, zijn vriend bemint? Och neen, ge moogt ingenomen zijn met uzelven om uw uitwendigen vorm of inwendige gaven; maar toch hebt ge niet *om* dien vorm, of die gaven uzelven lief. Slechts zijt ge met dien vorm en die gaven ingenomen, om daardoor uw *persoon* op den voorgrond te dringen. Eigenlijk komt dus alle zelfliefde (van zelfzucht wel te onderscheiden) daarop neer, dat ge uw persoon handhaaft, dat ge uw aanzijn als mensch onder de menschen mainteneert, en uw plaats onder menschen zoekt te behouden. Dat moge nu een zondig mensch op zondige wijze doen, en daardoor in zelfzucht vervallen of in hoogmoed overslaan; maar buiten de zonde gerekend is deze zelfliefde slechts de drang in ons, om op de plek, waar God ons geplaatst heeft, ons als persoon van Hem geschapen te mainteneeren. Zoo komt dus de zelfliefde op de bloote persoonshandhaving neer. En juist daarom nu zegt Jezus: „Gij zult uw naaste liefhebben *als uzelven*" omdat ten opzichte van onzen naaste juist datzelfde van ons geëischt wordt, t. w. dat we hem op de plek naast ons, waar God hem gesteld heeft, als door God geschapen persoon zullen aanvaarden, en om Gods wil zullen begeeren. Onze Catechismus zag de strekking van dit gebod dan ook volkomen juist in, toen hij, na het *verbod* te hebben afgehandeld, ook hetgeen hier *geboden* werd, duidelijk uitsprak, zeggende in Vraag 107: „God, verbiedende den nijd enz., *gebiedt* dat wij onzen naaste liefhebben als onszelven en ook onzen vijanden goed doen."

Deze vijandsliefde toch wordt onnatuurlijk, zoo ge er onder verstaat, dat ge iemand, die u beschimpt en uitscheldt en niets dan kwaad tegen u brouwt, ja, u beleedigt en aanrandt in uw vrouw en kinderen, zooals hij is zoudt liefhebben. Dat heeft geen zin. Maar diezelfde vijandsliefde verkrijgt een zeer heilige beteekenis, zoo ge den drang er toe uit Gods bestel afleidt. Hoewel die persoon uw vijand is en daden van vijandschap tegen u verricht, is hij niettemin niet uit zichzelf opgekomen en daar gaan staan, maar door God geschapen, en door God, onder heilig bestel daar geplaatst. Die man staat daar niet bij vergissing. Het is niet bij geval of buiten God om, dat hij u alzoo bejegent. En deswege nu eischt de Goddelijke ordinantie, dat ge tegen dit bestel van uw God u niet verzetten zult, ja, veel meer nog, dat ge omdat God het alzoo bestelde, er in het diepst van uw besef vrede mee zult hebben, en alsnu dezen persoon zelven om zijn wanstaltige gedraging eer beklagen dan haten zult; zult inzien, dat die man op uw weg is gezet, om uw geloof tot hooger rang en orde op te voeren; en hem, omdat hij mensch is, niet tot erger prik-

kelen zult, maar hem bijstaan waar hij uwe hulpe van noode heeft.

Altoos komt dus de tegenstellingen tusschen de Gereformeerde en de Pelagiaansche ethiek hierop neer, dat wij onzerzijds alle verhouding uit Gods vrijmachtig bestel afleiden en daarom alle ding *om Gods wil* doen aflaten en naar zijn ordinantie afmeten. De Pelagiaansche ethiek daarentegen neemt den mensch tegenover den mensch, zonder een hooger macht die hem saambindt, en kan daarom voor de zedelijke beseffen en zedelijke uitingen en neigingen geen ander motief vinden dan de vrije wilkeus. Juist echter aan de vijandsliefde eet deze Pelagiaansche ethiek zich den dood, daar zij natuurlijk uit vrije wilskeus nooit tot een liefde voor wie onze vijand is, komen kan.

Wat men van *algemeene menschenliefde* bazelt strekt dan ook eer, om de ordinantie van dit gebod te breken, dan om haar te sterken. Niets is toch lichter dan om het eigen hart te vleien, met zekere algemeene belangstelling, sympathie en liefde, die men koestert voor 1400 millioen menschen, waarvan men er nooit één millioen gezien heeft. Al die millioenen en nogmaals millioenen lief te hebben, die we nooit zagen, met wie we nooit in aanraking kwamen, en die ons dus nooit iets in den weg konden leggen, kost ons dus *niet den minsten strijd.* Dit maakt dat in deze vage, algemeene liefde zich nooit eenige zedelijke kracht kan uiten, en dat al waartoe ze ons drijft, bestaat in zekere betaling van bijdragen, meest nog zeer klein, voor algemeene vereenigingen die de ontwikkeling van het menschelijk geslacht of haar kerstening op het oog hebben. Ook aan de zending merkt men dit. Er zijn ook in ons land wel kringen, waarin men met de Christelijk religie en het Evangelie ter behoudenis bijna niet meer rekent; maar waarin men toch gaarne nog eenig geld geeft, om de Heidenen missionair te bewerken. Dat is dan zonder consequentie. Er volgt niets uit. Men geeft zijn bijdrage en stilt daarmee zijn consciëntie. Maar nu komt het herhaaldelijk voor, dat deze soort lieden, die uit, o, zoo sterke algemeene menschenliefde ook aan de zending meedoen, in hun eigen omgeving zich gedurig aanstellen, als personen, die een belijder van den Christus niet dragen of zetten kunnen. Ja, zelfs onder hen, die met ons den Heere Christus belijden, zijn er niet weinigen, die voor de Javanen en Madoereezen o, zoo warme liefde koesteren; en die hun medebelijders in hun eigen stad of dorp, omdat ze niet in alles met hen meegaan, niet aanzien, met achterklap vervolgen, ja soms haten met den bittersten haat. En wat nu is, waar het zoo tegenover *den naaste* toegaat, die algemeene menschenliefde anders dan een klank zonder zin, een phrase zonder kracht, een opwelling zonder hart er in? Ja, om het kort te

zeggen, wat doen onze lieden van de algemeene menschenliefde in den grond anders, dan het gebod Gods omkeeren, en waar God gezegd heeft: „Gij zult *uw naaste* liefhebben", er van maken: „Gij zult *uw verste* liefhebben, en uw naaste moogt ge kiezen tot een speelbal voor uw haat."

Op dat naaste moet dus alle klem vallen. Wie komt ooit in verzoeking om een Japannees in Decima of een Patagoniër in Zuid-Amerika met haat of nijd te achtervolgen of dood te slaan? En juist omdat die verzoeking, en zelfs die aanleiding nooit aanwezig is, kan er ook geen sprake van zijn dat ge deze ongekende personen zult liefhebben, want ganschelijk onbekend, maakt ganschelijk onbemind. Maar met de personen die ge op uw weg ontmoet, met wie ge saam moet leven, die u concurrentie aandoen, die belangen hebben, met uw belangen strijdig, en met wie ge dus in allerlei moeite kunt geraken; juist omdat ze vlak bij u leven, voor, naast en om u op uw levensweg staan; ja met hen krijgt ge telkens booze oogenblikken, die den nijd of den haat in uw hart doen opvlammen, en u dan zoo licht tot booze woorden of nog boozer daden verleiden. En daarom is het zoo onovertroffen schoon en juist gezegd, dat onze liefde, naar Gods ordinantie, geen phrase mag zijn, maar zich elken dag en ieder uur te betoonen heeft, bij de aanraking en de ontmoeting met hen, die ons op dat oogenblik in den weg staan, en immers omdat ze ons in den weg staan, vlak bij ons en *onze naaste zijn.*

Iemand hindert u, óf duurzaam óf op een gegeven oogenblik. Dat hij er is, en daar staat, verkleint uw geluk, uw macht, uw welvaart, uw voorspoed. Dit doet eerst de gedachte, dán den wensch opkomen, dat hij er niet ware, dat hij ophield er te zijn, dat hij mocht worden weggenomen, of zelf weg mocht gaan. Dit wenschen klimt in u tot een *ver*wenschen. Zoo ontvlamt de haat, de nijd, de wraakzucht, en ge wordt door een al sterker gedreven antipathie beheerscht. Ten leste kunt ge zoo iemand niet meer zetten. En gaat hij nu niet van zelf weg, of wordt hij niet weggenomen, dan sluipt eindelijk, zoo God u niet bewaart, de booze gedachte in de ziel, om hem zelf uit den weg te ruimen. Ware die persoon in Japan of in Cochin-China geweest, ge zoudt geld voor de Zending hebben gegeven, om dien man te laten bekeeren en doopen. Maar nu is die man *uw naaste.* Hij is niet verre, maar *nabij.* Hij loopt op denzelfden weg, waarop uw gang is, en loopt tegen u in. En daaruit nu dat die man uw *naaste* is, en u zoo vlak nabij komt, daaruit wordt al die boosheid in uw hart geboren, omdat gij in opstand komt tegen het bestel Gods waardoor die man op uw weg geplaatst is.

Dat dit nu alleen bij ruwe, driftige menschen, van wreeden aanleg tot

moord leidt, is volkomen waar, maar in het hart der andere wordt niet minder gezondigd. Gezondigd buiten de belijders, en gezondigd onder de belijders van den Heere. En zoo er iets is, dat ons met diepe zelfbeschaming vervullen moet, is het wel de bitterheid en de gramstorigheid, waarmee ge op kerkelijk gebied zoo dikwijls Christen tegen Christen ziet optreden. Bij hen immers is deze zonde tegen het zesde Gebod nog veel minder dan bij hen die God niet kennen te verontschuldigen. Zij immers eeren Gods gebod. Ze helpen mee om Gods Wet te laten prediken. Ze prenten die Wet Gods hun kinderen in. Ze geven geld uit om op Christelijke scholen die Wet tot de kleinen te brengen. Ze roemen in de liefde. 1 Cor. XIII is en blijft hun ideaal, hun zegezang, hun triomflied. En wat is er dan schrikkelijker, zoo iemand er zijn hart op betrapt, dat hij, desniettegenstaande, hen die Christus met hem belijden, toch eigenlijk haat met bitteren haat. Zou God de Heere dit alles niet voor een doodslag rekenen?

En daarom nu hebben we dit gebod vooral zoo diep opgevat. Want immers tegen al dit booze kwaad is geen heil dan in de Gereformeerde belijdenis, dat het God is die dezen u hinderenden op uw weg gesteld heeft; u ten goede; en dat ge om Gods wil hem als door God daar gesteld, zult respecteeren en liefhebben.

TWEEDE HOOFDSTUK.

> Wie des menschen bloed vergiet, zijn bloed zal door den mensch vergoten worden; want God heeft den mensch naar zijn beeld gemaakt.
>
> Gen. 9 : 6.

Het gebeurde met Abel blijft altoos een ontzettend getuigenis aangaande de veerkracht, die de zonde weet uit te oefenen. Er was zoo weinig overgang. Bijna geen zweem van langzame klimming der zonde. En al lag er natuurlijk tusschen Gen. III en IV velerlei zonde van Adam, van Eva van Kaïn en van Abel, toch merken we van dit alles niets, en het verhaal schrijdt zoo opeens voort, van het eten van de boomvrucht tot den koelbloedigsten broedermoord. Hieruit blijkt, hoe verkeerd en onwaar onze voorstelling is, alsof een moord iets is, waartoe we nooit zouden kunnen komen. In diezelfde voorstelling hebben natuurlijk ook zij geleefd, die desniettemin later als menschenmoorders terecht stonden. Bovendien toont elke oorlog op

maar al te droeve wijze hoe men, eenmaal over het eerste wreede gevoel heen, zich, o, zoo gemakkelijk aan het dooden van zijn naaste went. De historie verhaalt ons dan ook genoeg hoe in vroeger eeuwen het moorden vrij kras toeging. Nu nog hecht men in China en Japan uiterst weinig aan een menschenleven. Hoe er onder de *terreur* te Parijs mee werd omgesprongen, is overbekend. De jongste historie der lijfstraffelijke rechtspleging toont duidelijk dat fijne, beschaafde heeren en dames even wreed kunnen moorden als de ruwste onverlaat. De nog telkens voorkomende kindermoord door de eigen moeder bewijst, dat noch het vrouwelijke hart noch de moederlijke liefde hier waarborg biedt. Het dusgenaamde „engeltjesmaken" op groote schaal verraadt een afgrijslijke, beestachtige wreedheid, waarvan ge u nauwlijks een denkbeeld maakt. En als ge dan uit verre landen hoort van de koppensnellers of van het gewezen hof van Dahomey, waar men het menschenbloed ter verhooging der feestelijkheid bij stroomen vergoot, dan bedenke men wel, dat in het *beschaafde* Rome in den keizerstijd vooral heel de aanzienlijke wereld in openbare gebouwen bijeenkwam, om het doodfolteren en martelen van krijgsgevangenen, van gladiatoren, van gevangen Christenen en wie niet al, door mensch of dier aan te zien. Laat u door den inbindenden, beteugelenden en verzachtenden invloed, dien allengs het geordende onzer maatschappij en het heiliger karakter van onze Christelijke samenleving heeft gehad, dus niet op het dwaalspoor leiden. In zedelijken zin is het menschelijk hart nog steeds wat het voor eeuwen was, en indien de gelegenheid maar nijpt en de omstandigheden er naar zijn, zult ge nog steeds ontdekken, dat er in dit, soms zoo boeiende, menschenhart, wel terdege nog altoos een bloeddorst en moordlust schuilt, waar ge van ijst.

Tegenover dit kwaad nu staat geen ander redmiddel dan *de genade.* Voor het *innerlijke* de zaligmakende genade, die uw moordlust omzet in vijandsliefde, en voor het *uiterlijke* de gemeene genade, waardoor God de Heere den brand van ons hart tegenhoudt, dat het vuur der ongerechtigheid wel van binnen smeult of vonkt, maar niet laaie uit kan slaan.

Die gemeene genade rust sinds den zondvloed in het verbond, dat God in Noach, met al wat adem heeft, sloot. Dit Noachietisch verbond heeft natuurlijk niets gemeen, met wat wij kortheidshalve het Genadeverbond noemen, want het omvat *alle* menschen en zelfs de *dieren.* We lezen toch in Gen. IX: 9: „Ik, zie Ik richt mijn verbond op met u en uwen zade na u en met alle levende ziel die met u is, van het gevogelte, van het vee en van alle gedierte der aarde met u." Ter juiste onderscheiding is men deswege gewoon dit verbond na den Zondvloed, het Verbond van „*gemeene*

genade" te noemen, in tegenstelling met het verbond dat God met Abraham sloot, en dat dan het *bijzondere* Genadeverbond heet. Doch hoe men dit ook onderscheide, duidelijk is ons het feit geopenbaard, dat er een gemeene genade in en om ons werkt, en voort *zal* werken tot op de wederkomst des Heeren. Een genade, die volstrekt niet ten doel heeft om de uitverkorenen zalig te maken, maar om op aarde onder zondige menschen en op een wereld die den vloek draagt, een menschelijke samenleving mogelijk te maken. Ze is, deze genade, een dam door God opgeworpen tegen een stroom van ongerechtigheid, die uit het booze menschenhart zich over de aarde opnieuw dreigde uit te gieten. Een goddelijk stuiten van de vernielzucht en moordlust en lust tot roof en allerlei gruwel, die anders met onweerstaanbaren drang in wilde barbaarschheid zou zijn uitgebroken. Een genade die veelsoortig in haar werking is, en zoowel in de natuur zelve zich uit, als in de leiding der historie en in het hart van den enkelen mensch, maar ook, en dat wel in de eerste plaats, in de ordening der maatschappij onder de burgerlijke gerechtigheid; reden waarom de doodstraf ook bij ditzelfde Verbond is ingezet. En volstrekt niet alsof het menschenhart zooveel edeler ware geworden, of door beschaving of verlichting de zeden zouden verzacht zijn, maar uitsluitend dank zij deze stuitende en beteugelende kracht der gemeene genade, is er een ordelijke saamleving onder menschen mogelijk geworden, is de moord tot hooge uitzondering gestempeld, en is er allengs zekere veiligheid, men kan zeggen een gedeeltelijke zekerheid *voor het leven* ontstaan.

Innerlijk daarentegen werkt deze *gemeene* genade in het minst niet. Wie niet wedergeboren is, blijft in den grond van zijn hart dezelfde hater van zijn naaste, ook als is hij de meest weldadige mensch. Immers, of de hater van uw naaste in u dood is, komt volstrekt niet uit in uw aalmoezen, maar in den toon van uw hart en den klank van uw stem en de neiging van uw daad, als er een kwaad mensch is, die u in den weg staat en u uw licht betimmert. En als men dan nagaat wat bitterheden fijnbeschaafde menschen elkaar kunnen zeggen; op wat geslepen en sluwe wijze de een den ander opzij poogt te dringen; ja zelfs wat schimp en smaad ze in allerlei spotbladen hun tegenstanders nageven; en met wat scheldwoorden, met wat laster, met wat booze verzinsels ze hun wederpartijders vervolgen, dan ziet men toch waarlijk wel, hoe het nog altoos van binnen gesteld is. Want wie zóó lastert, giftig schimpt, bespot en uitscheldt, zou op staanden voet klappen gaan uitdeelen en in moord lust krijgen, indien de uitwendige orde der saamleving hem maar niet terughield. Laat er maar eens geld, geld van een erfenis in het spel komen; laat er eens liefde voor een meisje zijn, die den

tocht opwekt; laat de drank maar werken; laat de politiek de bitsheid nog spichtiger maken; en ge leest gedurig in de nieuwsbladen van moord en doodslag onder standen en in kringen, die anders roemen op hun fatsoen en hun beschaafdheid.

Houd dus wel in 't oog, dat voor de *innerlijke* overeenstemming met het zesde Gebod deze gemeene genade u *niets* geeft; afkeer van al wat moord is of tot moord leidt, niet in zenuwschrik, maar uit vreeze voor God, werkt niet de *gemeene* Noachietische genade, maar alleen de *bijzondere* genade van onzen Heere Jezus Christus, die u wederbaart en het hart omzet. Als die omzettende en wederbarende genade in uw hart indringt, dan ja, wentelt het rad der geboorte in u om, zoodat de uitingen van uw leven en de neigingen van uw inwendige aandrift anders worden, en de vijandsliefde u nu even natuurlijk voorkomt als vroeger de doodelijke haat, dien ge uw vijand toedroegt. Doch dit moet het dan ook zijn. Niet, dat ge nu uw drift inhoudt en niet zoo raast. Dat toch werkt ook de *gemeene* genade. Zelfbedwang waarbij men zichzelf inbindt is ook onder Heidenen gezien en bewonderd. Maar kenmerk van het nieuwe leven is, dat de booze aandrift niet meer als heerschende macht in u opkomt, en dat in stede daarvan een geheel ander, een tegenovergesteld beginsel u drijven gaat. Uw vijand, uw wederpartijder, uw tegenstander, de man die u in den weg staat, uw concurrent, uw lasteraar, de man die u plaagt, het leven u onaangenaam maakt en in uw gang u belemmert, prikkelt u dan niet meer tot toorn of tot boosheid, maar maakt een indruk op u van een raadsel dat God voor u plaatst, of van een beproeving om de kracht van uw geloof te meten; ja sterker nog, wordt u dan een voorwerp van uw medelijden, waar een beweging der liefde in uw hart zich naar uitstrekt. En eerst waar dat in u werkt is de moordlust in den wortel overwonnen. Immers, het „Gij zult niet dooden" is eerst dan volbracht, als het een „liefhebben van uw vijand, een zegenen van wie u vloekt en een weldoen van dengene die u geweld aandoet" geworden is.

Vijandsliefde is, gelijk de Catechismus, in gehoorzaamheid aan Matth. V, terecht opmerkt, de eigenlijke tegenpool van *moordlust*. Zoo ooit dan zou bij uw vijand uw moordlust vatbaar schijnen voor verontschuldiging. Doch als nu zelfs tegenover uw vijand, die u als uw naaste in den weg staat, niet de haat werkt om hem te vermoorden, maar veeleer de drang der liefde, om goed voor hem te zijn, dan ja, is de zonde waartegen dit gebod strijdt te niet gedaan en de triomf behaald van het leven des Geestes. Iets wat nu natuurlijk volstrekt niet gezegd wordt, alsof in een wedergeboren kind van God alle nawerkingen der inwonende zonden zouden uitblijven. Verre van daar. Maar de Heilige Geest werkt in den zoodanige,

en zoo dikwijls die Heilige Geest in hem getuigt, en hij door dat getuigenis des Geestes gedreven wordt, is alle gemeenschap met de zonde volkomen afgesneden, en werkt in hem de groeikracht des nieuwen levens. En dit nu juist komt in de vijandsliefde uit; want vijandsliefde is niet enkel, hem spijzen als hij hongert of hem een teug waters geven als hem dorst. Jezus zegt het immers zoo stellig. Ge moet hem liefhebben, hem weldoen, ja, *hem zegenen*. En dat zegenen nu is verreweg het zwaarst; want om hem te zegenen, moet ge eerst met uw vijand u als voor het aangezicht des Heeren plaatsen, en moet elke spanning, elke tegenstelling elke onaangename gewaarwording een einde hebben genomen.

Of nu de Wet in dezen geest scherp genoeg gepredikt wordt, blijve voor het oogenblik een open vraag; maar een feit is het, dat vaak het Christenvolk zich ook ten opzichte van het zesde Gebod veel te licht met een *negatieve* opvatting tevreden stelt. Met „negatieve opvatting" bedoelen we, dat Gods volk wel inziet, dit en dat mag *niet*, want God verbiedt het maar dat Gods kinderen veel te weinig vragen naar de *positieve* eischen ook van deze zesde ordinantie, die ons zegt wat God wil, dat we *wel* doen zullen. Men versta ons niet mis. We zeggen niet, dat er niet tal van kinderen Gods zijn, die hier wel terdege naar vragen. Waar zou anders de werking van den Heiligen Geest zijn? Maar er is onder Christenen, er is in Christelijke kringen toch ook een zekere gemeene levenstoon; en als men dien levenstoon dan raadpleegt, zoo de dagelijksche gesprekken beluistert, de manier hoort, waarop men over elkander oordeelt, en de wijze waarop men met elkander omgaat, dan is er ongetwijfeld ook in het negatieve van dit gebod nog overvloedige tekortkoming, maar vooral van de positieve werking van dit gebod slechts een zeer flauw spoor. En dit nu is daarom zoo pijnlijk en verontrustend, omdat juist in de positieve volbrenging van dit gebod de meest kenmerkende karaktertrek van onze Christelijke religie in de practijk des levens schuilt.

Telkens en telkens komt Jezus er op terug, dat hij aan zijn jongeren een *nieuw* gebod geeft, dit gebod namelijk: „dat ze elkander zouden liefhebben." Een gebod nieuw niet in dien zin, alsof ook niet vroeger de liefde geboden ware, maar omdat deze liefde waarmee de verlosten des Heeren en de kinderen Gods elkander onderling moesten liefhebben, een geheel ander, veel inniger karakter droeg, een ander gehalte had, en door een anderen gloed werd ontstoken. En slaat ge nu de apostolische brieven op, dan vindt ge ook daar, in voller en rijker ontleding de vriendelijkheid, de zachtmoedigheid, de ootmoedigheid, de lankmoedigheid, de ontferming, en de barmhartigheid; het schatten van den ander hooger

dan uzelven; een stil verdragen; een uzelven niet wreken; een u onthouden van nijd en achterklap en lastering; en zooveel meer, juist als die vruchten des Geestes gepredikt, waarin het nieuwe leven zich moest uiten.

Dit alles nu wil de Heilige Geest onder en in menschen werken door kweeking van de liefde voor God. De heilige Johannes zegt het zoo stellig: „Wie leefheeft Hem *die geboren heeft*, die zal ook liefhebben diegenen *die uit Hem geboren* zijn." Juist dus hetzelfde beginsel waarvan het gebod in het Noachietisch Verbond uitgaat; want daar heet het, dat ge niet zult dooden, *omdat de mensch naar Gods beeld geschapen is.* En David in worsteling met Simeï reikt ons den sleutel tot het mysterie, dat ons stille tegenover den vijand doet zijn, als hij zegt: „Simeï zou mij niet kunnen vloeken, als God niet tot Simeï gezegd had: „Vloek David." Vader Cats maakte dit met het beeld van den hond duidelijk, die, als gij hem met een steen werpt, niet in uw been, maar in dien steen bijt. Een gedachte die de Heere zelf, op andere wijze en veel schooner, bij Jesaia aldus aangeeft, dat ge onderscheid zult maken tusschen de zaag en hem die de zaag trekt, en zoo ook tusschen hem die den bijl hanteert, en den bijl die u den slag toebrengt. Hierin ligt dus al het geheim, dat ge uw Pelagianisme ook ten opzichte van uw vijand, uw tegenstander uw wederpartijder uitbant, en weer als goed Calvinist gelooft in de souvereiniteit des Heeren. Dan toch *hebt* ge in den zondigen zin van het woord geen vijand meer. Dan is elk tegenstander die u in den weg treedt, iemand die u medewerkt ten goede. Dan is het God, die hem daar plaatst, niet bij vergissing maar met een bedoeling. En dan zijt ge zeker, dat ge *vrucht* van uw vijand zult hebben, mits gij maar nooit vergeet het overblijfsel van het beeld Gods, en alzoo den mensch, ook in hem te eeren.

Waan intusschen niet, dat zulks in uw vrucht van *redeneering* zou kunnen zijn. Of ge dit uzelven toch al tienmaal voorzegt, baat u niets, zoolang ge het niet *gelooft*, door *geloof* in u opneemt, en als een *geloofskracht* in u werken laat. Want natuurlijk komt het hierbij op de *stemming van uw hart aan*, en op die stemming heeft de beste redeneering bijna geen invloed. De stemming van uw hart wordt uitsluitend beheerscht door uw *geloof* of door uw *ongeloof*. Ge moet, ook waar het uw vijand geldt, voor het aangezichte Gods in geloof verkeeren. Het moet een levende waarheid voor u zijn, dat die God er is, u ziet, u hoort, dien man op uw weg plaatste, en u nu beproeft, of ge overwinnen zult of bezwijken. En als het zoo met u is, dan ja, keert zich de stemming van uw hart tot betere zachtere gestelheid. Of nu die betere stemming reeds in u komende

is, kunt ge hieraan merken, of ge ophieldt gretig het oor te leenen, aan wie uw vijand in een boos licht voor u plaatst. Een hart dat haat, luistert gretig naar al wat zijn haat rechtvaardigt. Maar een hart, waarin de Heilige Geest woont, mijdt al zulke inblazing als uit den Booze, en luistert liever naar wat de heiligen Gods van vrede en barmhartigheid spreken. Wie goed staat, weigert zijn hart te laten vergiftigen door achterklap. Hij hoort er niet naar. Hij stopt er het oor voor dicht. Ook weet hij, hoe de tong het rad der geboorte ontsteekt, en hoe hij door zelf veel kwaad van zijn vijand te verhalen, zijn eigen hart kwaad doet. Daarom zwijgt wie God zoekt, en spreekt van zijn vijand alleen tot zijn God in den gebede. Dat bant dan de bitterheid vanzelf en stemt tot zachtheid en lust in het verdragen, tot allengs het hart zich aan zachter dingen gewent, in heiliger toon komt, meer van Jezus in zich opneemt, en alzoo de stemming van heel het innerlijk zieleleven gespannen wordt door die heilige veerkracht, die de Schrift *liefde* noemt.

En dit is nu nog alleen van *den vijand* gezegd. Maar zijn er niet heel wat gezinnen en kringen waarin Gods Woord in eere is, en waar toch die stille vriendelijkheid, die zachtmoedigheid, dat verdragen van den een door den ander, dat om Gods wille elkaar liefhebben, zelfs onder broeders en zusters, onder vrienden en geestverwanten onder ambtgenooten in de bediening, tusschen man en vrouw, op verre na niet altoos in dien hoogeren zin wordt gevonden? Het gezinsleven en het publieke leven onderscheiden we hierbij met opzet, omdat op beider terrein zoo onderscheidenlijk door en onder Christenen gezondigd wordt. Nu niet om in het gezinsleven op bepaalde feiten te wijzen, maar slechts om de vraag te stellen, of de toon, de stemming, de zin van het hart tusschen hen die onder den heiligen Doop in één huis samenleven, nu wel in den regel dat hooge geestelijke peil bereikt. En wat valt dan de omgang, de toon en de inhoud van de conversatie, gelijk men het noemt, de wederzijdsche verhouding, u niet telkens tegen. En toch dit mag niet. Waar Christus feitelijk heerscht *kan* het niet zoo zijn. Waar het zoo is, heerscht de Christus misschien in naam, maar stellig *niet* in der daad en waarheid. Want zoo ergens dan geldt het van het gezin dat Christus belijdt, dat „ge elkander zult liefhebben als uzelven, en jegens al de uwen geduld, vrede, zachtmoedigheid, barmhartigheid en alle vriendelijkheid zult bewijzen," gelijk onze Catechismus het in Vraag 107 zoo schoon en zoo naar waarheid uitdrukt.

En nog sterker klimt die eisch op het publieke terrein onder Christenen in het *kerkelijk* leven, hun vereenigingsleven, hun staatkundig saam-

leven en strijden. Daarvan moet het altoos gelden: *Zie, hoe lief ze elkander hebben*; want op dit terrein komen ze *altoos* in den naam des Heeren en *als Christenen* saam. En als ge dan nu naast dien hoogen eisch des Heeren, de feiten legt, en nagaat, wat er op het gebied van kerk en school en vereeniging en politiek leven, wat er in vergaderingen, in gesprekken, in den omgang, door den een tegen den ander soms gewoeld en vaak in bitterheid gestreden is, o, dan dekt de bruid van Christus met schaamte het aangezicht, en heeft geen andere bede dan deze: „Heere, doe ons niet naar onze zonde en neem de zonde uit ons midden weg." Want waarlijk, die gruwelijke bitterheid des geestes, die zich onder belijders van éénen Heere alle eeuwen door, om allerlei kerkelijk verschil en verschil op schoolgebied, geopenbaard heeft, en zich nog zoo vaak openbaart tusschen concurrente predikanten of kerken of vereenigingen, ze is een schande voor den Christennaam, ze rooft ons den zegen van den Vader aller barmhartigheden, en ze zijn Sion gram, die in stede van dit booze vuur te blusschen, dat vuur gedurig aanblazen tot het weer opgloort.

DERDE HOOFDSTUK.

Verklaar hen schuldig, o God, laat hen vervallen van hunne raadslagen; drijf hen henen om de veelheid hunner overtredingen, want zij zijn wederspannig tegen U. Ps. 5: 11.

Na in onze twee eerste hoofdstukken te hebben toegelicht, wat Gods ordinantie, naar luid van dit zesde Gebod, voor het *innerlijk leven van ons hart* is, als *ge*biedende *de liefde* en als *ver*biedende *den haat*, zelfs dan als er van onzen vijand sprake is, komen we thans tot *de daden*. In dit derde hoofdstuk tot de daden, die, als uit den *haat* voortkomende, *verboden*; en in het volgende hoofdstuk tot de daden, die krachtens den eisch der *liefde* ons allen *geboden* zijn.

Onder de daden, die uit den haat voortkomen, is de moord het schrikkelijkst; maar toch wijst de Catechismus er te recht op, dat ge ook zonder moord en doodslag velerlei doen en uitrichten kunt, waardoor ge uw haat of weerzin in daden laat uitkomen. Leelijke gezichten tegen iemand trekken en hem uitlachen; iemand beschimpen en uitschelden; iemand plagen, sarren, tergen; iemand duwen of stooten; hem met iets werpen of slaan en kwetsen; hem in boosheid te lijf gaan, voor den grond wer-

pen en doodsangst aanjagen; en zooveel meer, zijn al te gader vormen van zonde, die aan den doodslag verwant zijn; en waarbij ge evengoed als bij den doodslag niet door den Heere uw God, maar door den Duivel geïnspireerd wordt. Zelfs ontziet men zich vaak niet, om den Naam des Heeren als wapen te bezigen tegen wie men haat, en hoort men maar al te vaak hoe de een den ander door harde, vreeslijke vloeken schrik zoekt aan te jagen. In dit alles nu spreekt de lust en zucht, om iemand zeer te doen hem te krenken, uw wraak op hem te verhalen, hem terug te dringen, te vernederen en achteruit te zetten, en voorts te genieten in zijn uitdrukking van angst, of opgekropte, maar machtelooze woede.

Toch komen alle deze vormen van zonde slechts voor zóóverre onder dit zesde Gebod, als ze de strekking hebben, om iemand in zijn exinstentie als *persoon* aan te randen. Alles toch wat er op uitgaat, om hem in zijn *naam* te schenden, hoort thuis onder het negende Gebod, en komt voort uit een geheel andere zondige neiging in ons hart. Zoo is er een schelden en schimpen, dat door het negende Gebod wordt verboden, maar ook een ander schelden en schimpen, dat bij *dit* Gebod moet opgenomen. Het onderscheid tusschen dit tweeërlei schelden ligt voor de hand. Zijt ge alleen met iemand, en scheldt ge hem dan uit, zoo is het u er niet om te doen, om zijn goed gerucht bij anderen te schenden, maar om hemzelven zeer te doen. Staan er daarentegen anderen bij, en spreekt ge uw scheldwoorden uit, opdat anderen ze hooren zouden, zoo zijt ge er op uit om zijn naam te bevlekken; ook al loopt er tegelijk bitterheid tegen den persoon en lust om hem zeer te doen, onder door.

Het uitsliepen, uitlachen, gezichten tegen iemand trekken, verachtelijke gebaren tegen hem maken, alle plagen, sarren, tergen of „treiteren", zoo als ons volk het noemt, draagt een nóg demonischer karakter dan het schelden. Alle schelden is nog een worstelen met booze woorden, en dan vindt in die booze woorden de bitterheid van het hart lucht Er zijn van die driftkoppen, die als ze maar eerst een paar leelijke woorden gezegd hebben, zelf uitroepen: „nu is het er uit en is het over." Maar bij het sarren en tergen op allerlei manier is dit *niet* het geval. Wie sart, vlijmt zoo diep hij kan in iemands persoonlijke eere, in zijn persoonlijk gevoel, in zijn persoonlijke positie in. Wie sart, beschouwt iemand als een overwonneling. Hij worstelt niet meer, maar koelt wreedelijk zijn boozen, demonischen lust in zijn poging om u te krenken, en geniet er te meer in naarmate blijkt dat gij er te gevoeliger voor zijt.

Dit sarren en tergen verraadt dan ook een satanischen trek in iemands karakter. Wie moedig en rondborstig van aard is, komt tot zoo iets niet. Maar nijdige, sluipende karakters zijn daar meest sterk in. En vooral het

vrouwenhart schijnt voor deze zonde open te staan. Bij den man welt dat kwaad eerst op, zoo cynische gemeenheid over hem komt, en dan met name als hij zijn woede bot kan vieren tegen jonge mannen die nog van deugd en godsvrucht houden. Tal van spotprenten hadden dan ook vaak geen ander doel, dan om te sarren en te plagen, en in dat plagen lucht te geven aan de demonische vijandschap tegen al wat „fijn" was of tegen den banalen levenstoon dorst reageeren. Men lette er intusschen op, hoe dit kwaad er soms reeds bij kleine kinderen inzit. Soms nog eer ze naar school gaan; maar vooral als ze hun schoolkoninkrijkje zijn binnengetogen; en het is niet te zeggen, wat er niet soms reeds in die school wereld geplaagd en getergd wordt. Van school komt dit dan naar huis over. Diezelfde booze plaagzucht wordt dan ook onder zusjes en broertjes in praktijk gebracht. Vooral zoo er dan een bij is, die wat driftig uitviel, munt men meest op hem. En als de zwakke driftigert dan opvliegt, en in zijn machtelooze woede zich verzet, lachen de anderen en drinken met volle teugen hun demonisch genot in.

Want natuurlijk, tusschen dat sarren en wat men *vechten* noemt, bestaat verband. Niet bij een ieder. Er zijn nijdige personen, die zwak van vuist maar giftig van tong zijn, en daarom aan vechten niet denken, maar hun kracht zoeken in het geniepige. Is daarentegen de booze veerkracht van het lichaam evenredig aan de booze veerkracht van hun sarrende tong, dan hangt het slechts aan plaats of gelegenheid; maar zijn die gunstig dan gaat sarren en kwetsen ten slotte altoos in vechten over. Hieruit leidde men echter niet af, dat *alle* vechten zóó booze bron in het hart zou hebben. Onder frissche jongens is er ook een vechten om elkanders kracht te meten; en als het hart bij zulke jongens op de rechte plaats zit, heeft dat worstelen eerlijk en zonder vinnigheid plaats, en straks staat wie onder lag weer op, en lachend en stoeiend vervolgen ze dan hun weg. Maar wel zij men met dat stoeien en vechten, ook van kinderen, altoos op zijn hoede. Zoo licht mengt er zich booze zin onder; en als men merkt dat een jongen er niet tegen kan als hij verliest, moet ge hem van al zulk stoeien afhouden; en ook er van afhouden, als ge merkt dat hij altoos zwakkeren aanvalt. Lichaamsoefening is uitstekend, en ook het worstelen hoort daartoe; maar zie wel toe, dat nooit onder dien speelschen vorm een ernstig kwaad insluipe. Zoo vaak is het gezien, dat dit reeds op een leeftijd van 12, 13 jaar tot kwaadaardig vechten leidt. En wie zich zoo eenmaal aan dit booze kwaad wendde, werd later zoo vaak een wilde deugniet, die er lust in had, om te slaan en te kwetsen. Eerst alleen mannen, die zich verzetten konden, maar dan ten laatste ook zijn eigen

vrouw of kinderen; tot zulk een woestaard de schrik van heel de buurt werd, en de vechtersbaas met geweld moest bedwongen worden. En laat men nu niet zeggen, dat zulke dingen alleen bij min beschaafde standen voorkomen; althans hier te Amsterdam vechten de kinderen van zeer deftige scholen op straat vaak even vinnig; en het duel, dat nog steeds bij de *hoogste* klasse in eere blijft, biedt u in verfijnden vorm toch eigenlijk een nog bloediger bedoelde vertooning van denzelfden boozen hartstocht.

En zoo naderen we juist met het duel reeds ongemerkt de vreeselijkste uiting van den hartstocht, waar dit gebod tegen strijdt, tot den eigenlijken *doodslag*; want wel heeft het eigenlijke vechten, ook zonder mes of ponjaard, door schoppen, trappen en keeltocknijpen meer dan eens tot moord gevoerd; maar dit blijft toch meer uitzondering. God heeft den mensch niet als een wild dier geschapen, dat hij de doodende instrumenten als baktanden in zijn eigen mond, of als klauwen aan zijn eigen hand zou dragen. Als de mensch moorden wil, moet hij naar een wapen grijpen. Niet God heeft hem voor den moord toegerust: hij rust er zichzelf voor toe. En daarom vinden we den overgang van het vechten tot den moord in het eigenlijk duel. Immers een duel is op de wapenen, en de grondgedachte van het duel is en blijft, dat een van de twee den ander doode.

Nu wordt er elken dag gemoord; en als men een statistiek kon opmaken van het aantal menschen, dat in alle landen van Europa saam, en voorts in Amerika Azië, Afrika en Australië op éénen dag door moord of doodslag om het leven komt, zou men schrikken van het hooge cijfer. Reeds in ons klein landje gaat er bijna geen week voorbij, dat ge niet van doodslag leest; en van poging tot doodslag leest ge bijna dagelijks. En wat is dan ons kleine landje bij de 1400 millioen menschen, die op deze aarde leven; vooral zoo ge daarbij let op het flegmatische van onzen volksaard, en op den veiligen toestand van ons publiek leven. In streken, waar het bloed heeter door de aderen vloeit, wordt veel meer gemoord, en in landen waar de veiligheid veel meer te wenschen overlaat, waar, bij dunner bevolking meer bosch is en meer geïsoleerde woningen zijn, is naar evenredigheid het cijfer van gepleegde moorden veel aanzienlijker. En hoe het met dat moorden zou toegaan, zoo God de Heere niet, over ons menschelijk leven wakende, geroepen had in het hart en geroepen had van den Sinaï en geroepen had in alle wetgeving: *Gij zult niet dooden* — zie dat maar aan de toestanden als in Afrika, waar het regel is, dat de eene stam er in het najaar op uitgaat, om een anderen stam uit te moorden en het zich te sieren met de doodskoppen van zijn slachtoffers

een wellust voor den woesteling is. Men klage in dit opzicht daarom nooit te sterk over den tegenwoordigen toestand van onze Europeesche staten, want al is het waar, dat vooral de uitvinding van het revolverpistool het aantal moorden heeft doen klimmen, toch dient dankbaar erkend, dat we althans in onze West-Europeesche staten een veiligheid voor ons leven genieten, zooals die bijna nooit gekend was. De snellere communicatie, de uitroeiing van bosschen, de betere organisatie der politie, heeft, alles saamgenomen, het ontdekken en achterhalen van den moordenaar zooveel gemakkelijker gemaakt. Ook scheelt het zooveel, dat het gewapend over straat loopen uit de wereld raakte; terwijl ook dient gerekend met het feit, dat men in vroeger eeuwen, meer dan thans, zijn uitnemendheid in de sterkte van zijn spieren en de hardheid van zijn vuisten zocht.

Maar ook, al is er deswege oorzaak tot dank, toch heeft onze eeuw moordenaars voortgebracht, zoo uitgezocht wreed en vreeselijk, als ze bijna vroeger niet gekend zijn. Mannen, die op laaghartige wijze een reeks vrouwen ten huwelijk vragen, om ze één voor één om hals te brengen, Moordgeschiedenissen als de vreeselijke moord van Pantin, en zoovele anderen, zijn in haar vormen negentiende-eeuwsch. En als men er op let, hoe deze moorden meestal niet ten laste komen van de lagere ruwe menschenklasse, maar hoe juist deze opzienbare, geruchtmakende moorden bijna altijd gepleegd zijn door „fijnbeschaafde" en „welopgevoede" heeren, dan bevestigt dit droeve feit, helaas, maar al te wreed de bittere waarheid, dat een zondaar een moordenaar van nature is, en dat geen polijsting, hoe fijn ook, dien doodelijken trek uit zijn boozen aard doet wegslijten. Jezus zelf heeft het ons gezegd dat Satan, een *menschenmoorder* van den beginne is, en dat wie Satans inspiratie volgt, de begeerte van Satan wil doen.

En nu is het wel waar, dat lang niet alle moord eenzelfde drift verraadt. Moord uit jalouzie is heel iets anders dan moord uit roofzucht. Moord in drift draagt een ander karakter dan moord uit stille wraak, na kalm overleg, met voorbedachten rade, in koelen bloede gepleegd. De moord enkel uit moordzucht komt zelfs zeer zelden voor. Enkel bloeddorst is bijna nooit de drijvende beweegreden. Maar uit wat motief ook de prikkel kome, die het rad onzer geboorte uit de hel aansteekt gelijk Jacobus het uitdrukt, tot het in het vergiftige menschenhart, zoo stormen en razen gaat, dat de booze mensch niets meer ontziet, en ten slotte naar dolk of revolver grijpt, om het leven van een mensch dien God schiep uit te blusschen, altoos is en blijft de doodslag toch een der vreeslijkste gevol-

gen waarmee God de zonde in de menschheid straft. De zonde teelt den dood, en rust daarom niet eer ze ook in doodslag haar demonischen triomf kan vieren. Hoevelen zijn er niet, die, zoo God ze niet bewaard had, in die vreeslijke zonde zouden uitgebroken zijn, en hoe voegt het daarom niet aan een iegelijk die daartoe geroepen is, om altoos weer dat „*Gij zult niet dooden*" uit te roepen, mits er altoos aan toevoegend: „*Omdat God den mensch naar zijn beeld gemaakt heeft.*" (Gen IX: 6.)

De man ligt, wijl hij sterker is, meer dan de vrouw voor die vreeslijke zonde bloot, en de vrouw wordt eer het slachtoffer. Toch herinnert men zich nog wel die vreeslijke vrouw uit Leiden, die om de premiën van begrafenisfondsen te trekken, achtereenvolgens een kleine twintig personen vergiftigd had. En ook, men las wel telkens in de bladen het droef bericht van het opvisschen van kinderlijkjes, of van het voor den rechter verschijnen van ongehuwde moeders, die haar eigen kind hadden geworgd. Een dierlijke wreedheid, die in Engeland en Rusland ten toppunt steeg in het dusgenaamde „engeltjes maken," als moeders haar eigen kinderen aan een duivelsche vrouw overgaven, opdat die duivelin ze zou vermoorden. Helaas, ook het vrouwenhart ligt wel terdege voor de vreeselijke zonde van den moord bloot, en het bedrijft ook tegen dit zesde gebod de zonde op bijna nog vreeslijker wijze dan de man. Want al weten we, dat zulk moorden, of het moorden van het eigen kind, uit angst en schrik voorkomt, en niet uit bloeddorst, toch mag dit daarom nooit als verontschuldiging gelden, wijl er immers de sterke stem van de moederliefde tegenover staat. Reeds bij het dier is die trek voor zijn jongen zoo sterk; en wat is ze dan niet in de vrouw, die met zelfbewustheid haar eigen kind gebaard heeft. En wat moet er dan niet in het hart overwonnen, terneergeworpen en onderdrukt worden, eer een, meest jong, meisje er toe komen kan, om het kind van haar eigen schoot, stil en in het geheim, terwijl het weerloos wicht er niets tegen doen kan, met haar eigen vingers te vermoorden. Het is daarom zoo slecht, als de publieke opinie zoo vreeselijken kindermoord nog wel vergoelijkt, en bij de rechtbank soms meer deernis met de schuldige moeder, dan met het vermoorde kind uitkomt. Of begrijpt men dan niet, hoe men daardoor juist aan een jong meisje dat in den angst van haar zonde zit, den zedelijken steun van onder haar ziel wegslaat en ze tot de booze daad prikkelt. Alsof God niet ook het bloed van die hulpeloos vermoorde wichtjes tot Zich hoorde roepen van ken aardbodem, en alsof het oordeel Gods niet vreeslijk zou zijn voor de moeder die haar moederaard op zoo vreeslijke wijze verkrachtte en weg wierp. En nu denke toch niemand dat een ongehuwde vrouw, die het kind, dat ze in haar schoot draagt, wegmaakt, *eer het geboren kon worden,*

minder schuldig voor God zou staan. Moord blijft moord; en een moeder die moord in haar eigen ingewand kan plegen, staat bijna nóg schuldiger voor God.

Ten slotte nog een ernstig woord over *den zelfmoord.* De Catechismus wijst bij dit gebod zeer terecht er op, *dat men ook zichzelven niet mag kwetsen of dooden*, en dringender nog dan in de 16e eeuw is het in onze 19e eeuw eisch, dat dit protest in den Naam des Heeren tegen den boozen zelfmoord telkens luider uitga. In geen eeuw toch is de zelfmoord op zoo schriklijke wijze toegenomen. Toegenomen onder alle standen. Zoo bij mannen als bij vrouwen. En het ergst van al is, dat in zelfmoord bijna geen schande, althans geen kwaad, allerminst zonde wordt gezien. In Frankrijk riep nog onlangs een minister in de Kamer uit, dat zelfmoord immers geen misdaad is.

Ben ik dan mijn eigen meester niet? vraagt de van God afgedoolde wereld. Ben ik geen baas over mijn eigen lichaam en over mijn eigen leven? Wat gaat het een ander aan, als ik niet langer wensch te leven? En door die goddelooze gedachte worden vooral de gevallen van dubbelen moord al menigvuldiger, dat men eerst een ander vermoordt en dan de hand aan zichzelf slaat. Veelvuldig ook de gevallen, dat men allerlei booze speculatie waagt, en als het dan mis gaat en het uit zou komen, zichzelf voor den kop schiet. En wat voedt nu dien boozen hartstocht? Wat anders, wat meer dan de onzalige en onware gedachte, alsof men door zichzelf te vermoorden, uit zijn angst en uit zijn lijden zou zijn. Men is opgevoed in de voorstelling, alsof er na den dood geen eeuwigheid is. Men stelt zich voor, dat met den dood alles uit is. Van een oordeel dat komt, gelooft men niets meer. En alle gepraat van een buitenste duisternis, waar weening zal zijn en knersing der tanden, houdt men voor sprookjes van kinderlijke verbeelding. En natuurlijk, dan is zelfmoord iets zeer verkieslijks. Als ik diep ongelukkig ben, en het leven mij een ondragelijke last wordt, en ik kan door mijn leven af te snijden, uit dat schrikkelijke bange lijden uitkomen, en er is dan geen God voor Wien ik verschijnen moet, en geen eeuwigheid waarin mijn lijden meegaat en door het oordeel nog verergerd wordt, dan is heengaan en verdwijnen het vanzelf gebodene, het natuurlijke redmiddel, dat juist daarom, en op grond van die overlegging, door zoo duizenden bij duizenden wordt aangegrepen.

En nu oordeelen we niet hard. We weten zeer wel, dat er behalve de schuldigen, die zichzelf verdoen om aan de gevolgen van een schrikkelijke zonde te ontkomen, ook, o, zoovelen zijn, die hard door hun lot vervolgd, in bittere jammer geworpen, ten leste het leven niet meer konden

uithouden. De Seine te Parijs weet er van; en in bijna al ouze groote steden, waar de menschelijke ellende vaak het ontzettendst tegenover de bovenmenschelijke weelde afsteekt komt zelfmoord uit broodsgebrek telkeus voor. Maar heft de diepste deernis met dit voorafgegane lijden daarom de schuld op? Mag daarom de heerlijke waarheid verdraaid, dat niet gij, maar God alleen recht op uw leven en op uw persoon heeft? Mag het daarom verzwegen, dat *zelfmoord* altoos *moord* is en blijft, en dat God schriklijk tegen deze aanranding van zijn gebod en van zijn creatuur toornt? En ook, voelt ge dan niet, hoe ge door uw vergoelijkend spreken over den zelfmoord, den ellendige, die niet meer kan, berooft van den laatsten zedelijken steun, die hem zou hebben teruggehouden, en ge uzelven, alzoo doende, aan den zelfmoord medeplichtig hebt gemaakt?

En bovendien, heel dat stelsel van zelfmoord, waarop anders berust het dan op leugen en gruwelijke zelfmisleiding? o, Als alle zelfmoordenaars één oogenblik in het leven konden terugkeeren, om u te zeggen, wat hun na hun zelfmoord overkomen is, hoe zou opeens alle lust in den zelfmoord vergaan zijn. Waarvan anders toch zouden ze u verhalen, dan van nog veel banger benauwdheid en waarlijk helschen angst, waarin ze na hun zelfmoord ontwaakt zijn in de eeuwigheid. Niet één is er, die terstond na zijn dood niet alles zou geven, zoo hij maar weer naar de wereld, te midden van zijn vroegere ellende, terug kon; o, als hij zijn zelfmoord maar ongedaan kon maken.

Want wat ook de één den ander voorliege, daarom blijft *de werkelijkheid* toch wat ze is. En in de ontzettende werkelijkheid is het *niet waar*, dat ge door zelfmoord uit uw lijden uit zijt, maar is *dit* alleen waar, dat ge door zelfmoord, zooveel aan u hangt, uzelven voor eeuwig stort in een nog veel vreeslijker doodsangst en helscher zielsbenauwing, tienmaal banger en erger dan de bangste zielsbenauwdheid, waarin ge op aarde ooit geworsteld hadt.

VIERDE HOOFDSTUK.

En voorwaar. Ik zal uw bloed, het bloed uwer zielen eischen; van de hand van alle gedierte zal Ik het eischen; ook van de hand des menschen, van de hand eens iegelijken zijns broeders zal Ik de ziel des menschen eischen.

Wie des menschen bloed vergiet, zijn bloed zal door den mensch vergoten worden; want God heeft den mensch naar zijn beeld gemaakt.

Gen. 9: 5, 6.

Het gebod tegen den doodslag heeft niet enkel een *ethische* bedoeling, en wil niet slechts er tegen waken, dat de mensch zich door een moord *bezondige,* maar het wil ook een macht zijn, om feitelijk moord en doodslag te stuiten. Dit zesde Gebod toch stuit moord en doodslag met behulp van de consciëntie en van de zedelijken algemeene opinie. Niet alsof dit zesde Gebod, gelijk het op Sinaï is afgekondigd, iets nieuws in en aan de wereld zou geopenbaard hebben. Gelijk alle gebod toch, zoo is ook dit zesde Gebod slechts een weer opnemen en plechtig sanctioneeren van een ordinantie, die God bij de schepping in ons menschelijk bewustzijn inprentte. Maar overmits in ons *verdonkerd* bewustzijn ook deze zedelijke ordinantiën heur scherpte en vastheid van lijn verloren, heeft God eerst ten dage van Noach, en later op den Sinaï aan zijn volk, deze ordinantie in een kort, scherp belijnd, concreet gebod omgegoten, herhaald en nogmaals afgekondigd, om het daardoor én bij zijn volk, dat zijn wet heeft én, door den invloed van zijn volk ook in breeder kringen, weer zóó krachtig op de consciëntie en op de zedelijke publieke opinie te doen inwerken, dat er aan het moorden een einde kwam en de doodslag gestuit werd. Wie dan ook de menschelijke saamleving in landen en tijden waar dit gebod nog niet werkte, met het leven in onze Christenlanden vergelijkt, merkt terstond hoe duizenden bij duizenden het aan dit zesde gebod te danken hebben, dat ze niet reeds lang vermoord zijn.

Toch heeft de Heere meer nog gedaan: Hij heeft ook in *de Overheid* een wachteresse besteld, om voor de handhaving van dit gebod te waken, en dat wel door den doodslag van den doodslager te gelasten. Wie in vollen en volstrekten zin des menschen bloed vergoten heeft, diens bloed *mag* niet rustig in zijn aderen blijven vloeien. Zulk een *moet* omgebracht. En wel omgebracht op zulk een wijze, dat het besef ontsta, hoe het God zelf is, die den doodslager gedood heeft.

En ook deze ordinantie Gods, zoo men wil, de strafordinantie op het zesde Gebod, is niet pas op den Sinaï gegeven; maar eveneens reeds aan Noach, en in onze natuur. Ons eigen menschelijk besef, zoolang het normaal werkt, eischt den dood van den doodslager. Dat ziet ge terstond aan Kaïn, die nauwlijks zijn hand van het bloed van Abel heeft schoon gewassen, of hij betuigt het zelf: Nu zal een ieder die mij vindt, mij doodslaan. Een klacht, waarbij schampere oppervlakkigheid dan opmerkt, hoe Kaïn dit niet kan gezegd hebben, omdat er nog geen meerdere menschen leefden; maar die ons volkomen juist weergeeft de onmiddelijke uitspraak van het zedelijk besef, dat op den doodslag de dood staat; waarbij de ontruste consciëntie dan overal belagers ziet, evenals het kind, dat kwaad deed, allerlei spookgestalten ziet in het donker. Ten tweede is deze ordinantie door God reeds terstond na Abels dood geconstateerd, toen de Heere zeide „dat er een stem des bloeds tot Hem riep van den aardbodem," een roepen dat een gebed was, en, om het ontzettend ernstig karakter van dit gebed, niet onverhoord *kon* blijven. Dat roepen was een roepen om wrake. Ten derde is die ordinantie uitwendig in vasten vorm voor ons getreden, toen God de Heere bij het Noachitisch verbond met alle menschenkinderen uitdrukkelijk verklaarde, dat *Hij zelf het bloed der zielen afeischen zou, ook van de hand des menschen, ja, dat Hij het bloed van een iegelijk van de hand zijns broeders eischen zou.* (Gen. IX: 5.) En eindelijk heeft de Heere in de strafrechterlijke geboden aan zijn volk, die op de Tien Geboden gevolgd zijn, nogmaals hetzelfde bevel in meer concreten vorm herhaald.

Hiertegen nu heeft men slechts ééne bedenking weten in te brengen, deze namelijk dat Kaïn niet is ter dood gebracht, ja, dat opzettelijk aan Kaïn een teeken is gesteld, opdat hem niet doodsloeg, wie hem vond. Vooral is van dit argument gretig gebruik gemaakt, toen men ook in vromer kringen aanhangers voor de bestrijding van den doodstraf zocht te winnen. En toch kost het weinig moeite om in te zien, dat dit argument geen oogenblik steek houdt. Het zou steek houden, indien God de Heere o. m. gelast had, dat een ieder, die iemand op doodslag betrapte verplicht was hem dood te slaan. Maar dit is volstrekt *niet* zoo. Gods ordinantie, gelijk wij die verstaan, houdt in, dat *God zelf* den doodslag wreekt, en dat doet een mensch, dien Hij daartoe *besteld* heeft. Wie daartoe last ontving, die is alzoo gerechtigd en verplicht om den doodslager te dooden; maar wie dien last mist, mag het niet doen. Ja, als hij het deed zou hij zelf doodslag begaan, en ter dood moeten gebracht worden. God wil geen *lynchen* noch *vedetta*, maar executie door de van Zij-

nentwege bestelde rechters. En hiermee nu strookt, hetgeen omtrent Kaïn, wordt opgemerkt, volkomen. Kaïn heeft niets dan het algemeen besef, dat zijn doodslag moest gewroken worden, en kan zich geen andere wijze van bloedwrake inbeelden, dan dat de menschen uit eigen aandrift hem aan den lijve straffen. En dit nu belet, dit verbiedt, dit weerstaat God. Dit mag *niet*. De bloedwrake moet van Hem uitgaan, en mag deswege alleen uitgevoerd door wie van Zijnentwege daartoe besteld is. Vandaar dan ook, dat in het Noachitisch gebod zoo duidelijk staat: „*Ik* zal het bloed eens iegelijken van de hand zijns naasten eischen," en dat daarbij wordt gevoegd, hoe God daartoe *den mensch* bestellen zal, om zulks in zijn Naam te doen. Er volgt toch: „Wie des menschen bloed vergiet, zijn bloed zal door *den mensch* vergoten worden." Luther en Calvijn merken dan ook beiden op, hoe juist in de bijeenvoeging van deze twee denkbeelden: „*God* doet het, maar *door* een mensch," de bron en oorsprong ligt van alle aardsche rechtsbedeeling.

Dit komt nog sterker uit, door wat in het Noachitisch gebod als motief aan de strafbedreiging wordt toegevoegd: „Want," zoo staat er, „God heeft den mensch naar zijn beeld gemaakt." Aanleiding tot deze bijvoeging gaf het verlof, na den vloed aan den mensch gegeven, om dieren te slachten, met het doel om ze als voedsel te bezigen. In het paradijs was dit verlof niet gegeven. De paradijsmensch is vegetariër. Nog in enger zin zelfs leefde hij uitsluitend van boomvruchten. Wat bij ons het ooft op een gastmaal is, was voor hem al zijn voedsel. Enkel druiven en perzikken, en wat boomvrucht er meer is. Na den zondeval is hem ook het kruid der aarde gegeven, en deswege moet hij in het zweet zijns aanschijns zijn brood eten. Maar eerst na den zondvloed komt hier de vleeschvoeding bij. Het drijven van het vegetarianisme is alzoo een reageeren tegen het Noachitisch gebod. Doch juist wijl, na den zondvloed, het slachten van dieren aan den mensch vergund is, moest nu dubbel gewaakt, dat dit gewennen aan het zien van bloed den moordlust niet prikkelde en leidde tot Kannibalisme; gelijk het bij velen, die allengs geheel buiten den wetsinvloed raakten, er feitelijk toe geleid heeft. Vandaar dat onmiddelijk op het verlof tot het slachten van dieren, het strenge verbod tegen den moord van een mensch volgt, en wel met deze motiveering: „Want, (niet het dier, maar) de mensch is naar Gods beeld gemaakt."

Ge hebt hierin tegelijk den dam die reeds in het Noachitisch gebod tegen het Darwinisme is opgeworpen. Mensch en dier *niet* één. Niet het dier, maar alleen de mensch is naar Gods beeld geschapen; en elke poging, om den weerzin tegen den moord van een mensch met den weerzin tegen het dooden van een dier ineen te doen vloeien, doet het zedelijk besef

en aan Gods hoog gebod afbreuk. Dat een zondaar niet mag vermoord worden, hoewel hij (tenzij genade er hem van verlosse) op den eeuwigen dood zit, en dat God hem, die eigenlijk als een „kind des doods" is, poogt te beschermen, ligt dus niet dááraan, dat hij zoo kostelijk, zoo uitnemend, zoo best is, en dat het deswege jammer zou zijn, zoo hij wegviel. Eer integendeel zijn er heel wat menschen, wier opruiming een ware verademing zou zijn; gelijk sommige Italiaansche criminalisten dan ook reeds op zulk een opruiming van door atavisme [1]) gevaarlijke wezens hebben aangedrongen. Neen, de eenige grond, waarom ge zelfs den ellendigsten schurk niet uit den weg moogt ruimen, is, omdat hij mensch is en blijft, hoe ontmenscht hij ook voor u sta, en overmits hij als mensch altoos een wezen blijft, dat oorspronkelijk naar den beelde Gods geschapen was. *Om Gods wil* moogt ge uw hand niet aan hem slaan. En toen, na de Commune, te Parijs de soldaten van Versailles hoopen Communisten in een hoek drongen, en eenvoudig als ongedierte bij massa's doodschoten, om ze uit den weg te ruimen, is er door het Fransche leger op ergerlijke en stuitende wijze *tegen* Gods ordinantie gezondigd. Zelfs in oproer moogt ge dan alleen den opstandeling dooden, zoo hij zich blijft verzetten, en hem te dooden het eenig middel is om meester van het terrein te blijven. Het moorden van den weerloos gemaakte is, ook al is die weerloos gemaakte een misdadiger, steeds ongeoorloofd. Zoodra de macht, om als rechter op te treden, aanwezig is, mag geen leven ontnomen worden dan op een vonnis.

De afschaffing van de doodstraf bij wijze van rechterlijke executie doet dan ook een volk zedelijk dwalen en is teeken van zedelijken achteruitgang. Ook ons volk ging dien heilloozen weg mee op, en de Overheid heeft zich, door hierin te bewilligen, zelve een zeer gevoeligen knak toegebracht. Een Overheid die het zwaard, dat God haar gaf, overmoedig uit de hand legt, ondermijnt haar eigen gezag. Al wat men gebazeld heeft, alsof de doodstraf wel in het Oude Testament, maar niet in de Nieuwe geboden ware, is dan ook hol, en op geen enkel punt steekhoudend. Het is niet waar *naar de letter*, want evengoed de heilige apostel Paules geeft aan de Overheid een zwaard in de hand als Mozes: en niemand zal wel beweren, dat dit zwaard der Overheid bedoeld zou zijn als de staatsiedegen van onze hoogere personaadjes bij hun komst op het paleis. Een zwaard is altoos symbool van de macht om te dooden. En dit zwaard nam de Overheid

1) Overgeërfde neiging tot een bepaalde zonde.

niet zelve op, maar God gaf het haar; en juist daarom mag ze het niet wilkeurig afleggen. Een soldaat, die zijn geweer wegwierp, zou gestraft worden; een officier die zijn degen opstak, en verklaarde den vijand maar gespaard te hebben, omdat hij de mogelijkheid van bekeering voor zijn vijand niet zou willen afsnijden, kreeg onverbiddelijk zelf den kogel. De overheid heeft, door de doodstraf af te schaffen, en alzoo het zwaard weg te werpen, dus niet alleen verkeerd gehandeld, maar zich tegen God en tegen zijn ordinantie bezondigd. Het stond niet aan haar, om al of niet de doodstraf uit te oefenen. Ze moest het, en moet het nog doen; door geen sentimenteele redeneeringen mag ze er zich van laten afhouden. Want ook wat *den geest* betreft, is het nieuwe Testament allerminst opgetreden, om de ordinantiën Gods te weerstaan of af te schaffen. Het Noachitisch gebod is gegeven voor den ganschen aardbodem, en voor alle eeuwen, gelijk er uitdrukkelijk bijstaat. Het geldt „voor al wat leeft op den aardbodem". Het Nieuwe Testament zelf heeft tot middelpunt het Kruis, aan dat Kruis is de doodstraf voltrokken, en het gold *de macht tot executie*, toen Jezus tot Pilatus zeide, dat deze macht hem van boven gegeven was. Nergens verstoort dan ook de bedeeling der genade de instellingen Gods voor het natuurlijk leven. Al dat gekeuvel, dat iemand zich later nog zou kunnen bekeeren, houdt dan ook reeds daarom geen steek, overmits er eertijds onder de vigeur van de doodstraf veel meer gevallen van verbreking des harten voorkwamen dan thans. Bovendien, waar in den mensch Gods majesteit, d. i. zijn beeld, is aangerand, moogt ge de eere Gods niet achterstellen bij de redding van den mensch. En wat men ten slotte zegt, dat een aardsch rechter zich vergissen kan, en alzoo den onschuldige dooden, is zeer zeker nooit sterker uitgekomen dan aan het kruis van Golgotha, en dit is ontzettend; maar hiervoor zal de schuldige rechter zijn oordeel dragen, of, zoo hij onschuldig is, de valsche getuige. In elk geval staat hier tegenover, dat ge thans, om minstens één onschuldige aan den scherprechter te ontwringen, tien andere onschuldigen aan den moordlust van den moordenaar opoffert, nu hij door geen vrees voor zijn eigen leven van den moord wordt afgehouden. We pleiten dus voor de doodstraf niet, als daad van noodweer voor de ontruste burgerij, noch ook als afschrikwekkend voorbeeld, evenmin als voeldoening aan het wraakgevoel der maatschappij, maar eeniglijk en uitsluitend, omdat God het geboden heeft, en verklaard heeft dat zijn eere de doodstraf voor den moordenaar eischt. Iets waarbij het natuurlijk aan de aardsche Overheid verblijft om te onderscheiden tusschen eigenlijken moord en onwillekeurigen manslag of doodslag uit persoonlijken noodweer; mits maar de ordinantie Gods niet verzwakt worde, dat de eigenlijke moordenaar sterven

moet. Dit toch is meer dan een wet van Perzen en Meden. Het is een rechtstreeks Goddelijk gebod.

Ook het vraagstuk *van den oorlog* moet, in verband met het zesde Gebod, even aangestipt; omdat vaak de stelling is verkondigd, dat het verbod van den doodslag tevens het verbod van den oorlog inhoudt. In al zijn omvang daarentegen zou dit vraagstuk een veel breeder bespreking vereischen, en in verband moeten gebracht worden met de verstoring van de harmonie, waaronder zich ons menschelijk geslacht in al zijn schakeeringen zou ontwikkeld en in zijn vertakkingen gespreid hebben, indien de zonde niet tusschenbeide ware gekomen. Nu de zonde wel intrad, bestaat die harmonie niet meer. Er is sedert Babels torenbouw, een gewelddadige uiteenscheuring van de deelen van ons geslacht voor de organische schakeering in plaats gekomen. En juist daardoor is die tegenstelling tusschen volk en volk, tusschen natie en natie ontstaan, waaruit vanzelf ten slotte die heftige botsingen geboren werden, die tot de grootste oorlogen geleid hebben. Eenzelfde zonde stookt het vuur van den hartstocht in de enkele personen, door de personen in de volkeren, en het gevolg hiervan is, dat deze massa brandstof dan ten slotte naar buiten uitslaat, en den oorlog in het leven roept. Roofzucht, heerschzucht, hebzucht, naijver van allerlei zonde werkt hiertoe mede, terwijl ten slotte een schuldig vorst, of nog schuldiger Caesar, de macht van zijn volk misbruiken gaat, om als wereldveroveraar op te treden en door stroomen bloeds te waden naar indrukwekkender macht. Dit alles en zooveel meer zou breeder toelichting eischen, zoo we het vraagstuk van den oorlog in zijn geheel wilden overzien; ook in verband met het goede, dat God de Heere ook uit dit kwaad vaak deed voortkomen, wijl toch zeer dikwijls een oorlog de heilzame kracht bleek, die het nationaal besef uit zijn loomheid deed opwaken, van spel tot ernst riep, en nieuwe veerkracht in het nationale leven instortte. Wat zou er van ons volk geworden zijn, indien de oorlog met Spanje die veerkracht niet zoo op het uiterste gespannen had?

En toch, dit alles, en zooveel meer, laten we thans rusten, om ditmaal uitsluitend de vraag toe te lichten, of het zesde Gebod, en in verband hiermee de *Vrede*, dien Gods heilige openbaring verkondigt, den oorlog verbiedt. En dan is ons antwoord, dat het zesde Gebod het zwaard aan den moordenaar uit de hand slaat, maar aan de Overheid juist *in de hand geeft*; en dat, overmits een oorlog alleen door de Overheid kan gevoerd worden, er alzoo nooit uit het zesde Gebod iets tegen den oorlog valt af te leiden. Zeker gaat dit zesde Gebod in tegen particuliere strooptochten, gelijk men die ook in het Zuid-Oosten van Europa thans nog wel kent,

vooral bezuiden den Balkan, als eenige private lieden de grenzen overschrijden, om roof te halen en te dooden wat hun in den weg treedt. Dit is moord uit roofzucht, en alzoo door het zesde en achtste gebod verboden. Maar een oorlog is een gewapend optreden van de Overheid; en elk soldaat, die in den oorlog een vijand doodt, doet dit in opdracht; en mits hij zich stipt aan zijn orders houde, staat dit er volkomen gelijk mee, alsof de koning van het land zelf met eigen hand al deze vijanden doodde. Als de beul iemand om hals brengt, doet dit de beul, en niet de rechter, maar de rechter draagt voor deze executie de verantwoordelijkheid. En zoo dus ook is in den oorlog niet de soldaat, en niet de officier, maar alleen de Overheid, die den oorlog voert en den soldaat wapent, voor het dooden van den vijand verantwoordelijk.

Wel echter volgt hieruit, dat de Overheid zich voor God bezondigt zoo ze *zonder noodzaak* oorlog voert, oorlog voert om ongerechtige oorzaak; of ook in den oorlog noodeloos haar eigen troepen waagt; of eindelijk onder den vijand noodelooze slachting laat aanrichten. Al wat niet uit de roeping van de door God aan de Overheid verleende macht voortvloeit, is ten deze moord; en vreeslijk zal het oordeel zijn, dat eens gaan zal over die vorsten en staatslieden en krijgsbevelhebbers, die uit lust aan den oorlog, uit louter eerzucht, uit zucht tot verovering en met onnoodige wreedheid den geesel van den oorlog hebben gezwaaid. Hoogelijk geroemd en geprezen moet dan ook de vooruitgang, die op dit punt gekomen is, nu het vermoorden van ongewapenden is afgeschaft, het uitmoorden van de ingenomen steden niet meer voorkomt, en voor allerlei geschil oplossing in arbitrage wordt gezocht. Alle oorlog, die door arbitrage te vermijden is, moet gemeden worden. Maar toch stelle zich niemand voor, dat hierdoor ooit de oorlog uit de wereld zal komen. Dit ligt eenvoudig hieraan, wijl er geen mensch op aarde is, om of tot arbitrage te dwingen, of de uitspraak der arbitrage tegen den onwillige door te zetten. Neen, *de vrede*, de eeuwige vrede, die ons beloofd is, kan niet komen, eer het vrederijk van den Christus ingaat, en dat kan eerst blinken met zijn wederkomst, als er geen zonde op aarde meer zijn zal. Zoolang echter die Wederkomst nog toeft, en dus de hartstocht nog woelt en de zonde strijd tusschen mensch en mensch opwerpt, zal en moet gedurig die hartstocht en die strijd allengs ook een nationaal karakter aannemen; overgaan in afmetingen, die heel het volk omvatten; en zoo met noodzakelijkheid tot geweldige uitbarstingen leiden. En hoe ontzettend dit ook zijn moge, toch hebben wij hierin slechts ons zelven aan te klagen. Een zondig menschenkind *kan* geen eeuwigen vrede bezitten, wijl de zonde door zelfzucht en heerschzucht en allerlei hartstocht, zich zoowel in het private

leven, als in het leven der volkeren *tegen* den vrede verzet en dies den altoos durenden vrede afsnijdt en onmogelijk maakt.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Wanneer gij een nieuw huis zult bouwen zoo zult gij op uw dak een leuning maken; opdat gij geene bloedschuld op uw huis legt wanneer iemand, vallende daarvan afviel. Deut. 22 : 8.

Na de toelichting van wat het zesde Gebod in zake het leven van onzen naaste *verbiedt*, volge thans ten slotte nog een bespreking van wat ons te dien opzichte door het zesde Gebod wordt *geboden*. Ook hier toch geldt de vaste regel, dat ge er niet mee van af zijt, zoo ge maar niet moordt of doodt, maar dat ge evenzoo gehouden zijt, om voor uw eigen leven en het leven van uw naaste te waken. Kaïn vraagt: „Ben ik mijns broeders hoeder?" Ook nu nog weerklinkt gedurig de vraag der brooddronken onverschilligheid: „Wat gaat het mij aan?" En zelfs onder de belijders des Heeren is het gevoel van onderlinge verantwoordelijkheid voor elkander nog op verre na niet algemeen doorgedrongen.

En toch, al zulke onverschilligheid is van God geoordeeld, en het zesde Gebod stelt u wel terdege aansprakelijk voor het leven van uw naaste, bijaldien het in uw macht ware geweest zijn dood te voorkomen, en hij, als gevolg van uw nalatigheid of zorgeloosheid, den doodt vindt. In al zulk sterven is een *doodslag*. Nu wel niet een opzettelijke doodslag; niet een moord met voorbedachten rade. Maar toch steekt er een bloedschuld in, die God zal afeischen van de hand desgenen, die er oorzaak van werd. Ook in zulk een graf schuilt een bloed, dat naar God zijn stemme doet uitgaan en blijft roepen.

Wat we in Deut. XXII : 8 lezen, beslist dit. Hier toch wordt aan de Israelieten, nog terwijl ze in de woestijn zijn, een bevel van Godswege gegeven tegen den tijd, dat ze in Kanaän ingaan en vaste steden bewonen zouden. Dan toch zouden ook zij huizen gaan bouwen. En nu wordt hun gelast, dat ze, bij dit bouwen, een leuning om het dak zouden maken. In die streken en tijden werden de huizen namelijk alle met een plat gebouwd; oploopende daken had men niet. En deze platten dienden niet zoo zeer om het regenwater op te vangen, als wel om, zoodra de koelte van den avond gekomen was, er op te gaan liggen of zitten; zooals men in zeer

groote steden dit ook ten onzent nog wel doet. Het waren meest huizen van ééne verdieping, en een steenen trap voerde van de straat naar dit dak. Bleef nu zulk een plat zonder leuning dan ontstond er gevaar, dat iemand van dit plat naar beneden rolde, en dit bekocht met den dood. Vandaar nu dat van Godswege aan Israël geboden werd: „Wanneer gij een huis zult bouwen, zoo zult gij op uw dak eene leuning maken"; en dan volgt er, waar het hier ten principale voor ons op aankomt: „*opdat gij op uw huis geen bloedschuld legt, wanneer iemand, vallende, daaraf viel.*" Dat toch is zoo beslist mogelijk gesproken. Wie een huis bouwt, of voor eigen gebruik, óf om het te verhuren, *moest* zulk een leuning aanbrengen; en als hij dit *niet* deed, en er kwam een ongeluk voor, dan stond hij voor God schuldig aan *manslag*. Het zou dan niet als een onvoorzichtigheid of vergeetachtigheid worden gegispt maar als een *bloedschuld* gestraft, en alzoo vallen onder het zesde Gebod.

Ditzelfde geldt dus van elk gevaar, dat we voor eens menschen leven doen ontstaan. Wie een put of regenbak houdt, die niet afgezet en behoorlijk omheind is, en een kind valt er in en verdrinkt, staat voor God in *bloedschuld*. Wie zijn dak niet in orde houdt, en er glijdt een pan naar omlaag; of ook wie een bloemrekje uit het raam hangt, zoodat er een bloempot afvalt, en die pan of bloempot schaadt eens menschen leven die kan aan zijn *bloedschuld* niet ontkomen. Wie met een petroleumlamp onvoorzichtig omgaat, zoodat er brand ontstaat, en iemand lijdt schade aan zijn leven, *bloedschuld* is voor God op hem. Wie bij het bouwen van een huis den steiger zoo zwak timmert, dat er een werkmam afvalt en sterft, kan aan zijn *bloedschuld* niet ontkomen. En zoo nu is het met al wat menschenlevens in gevaar kan brengen. Met het bereiden van schadelijke spijzen. Met het vrij laten loopen van een gevaarlijken hond of stier. Met het zoo woest rijden, dat er ongelukken van komen. Met het rijden zonder lantaarn in den donker. Met het niet bij zich hebben van goede reddingsbooten op zee. Met het doen schrikken van een paard. Met het niet in orde hebben van het seinstel op een spoor, zoodat de trein stuk rijdt. Kortom onder deze *bloedschuld* voor God valt een iegelijk, die had kunnen en moeten voorzien, dat er gevaar voor eens menschen leven ontstaan kon, en die dit gevaar *niet* heeft voorkomen. Ge moogt in geen van deze gevallen denken of zeggen, dat gij daarbij uw hand in onschuld wascht, of dat de man zelf dan maar uit eigen oogen moest kijken, of weten moest wat hij deed. Dit is niet zoo. Gij zijt wel terdege uw broeders hoeder. God stelt *u* in al zulke gevallen aansprakelijk. En hoe ge uw hand ook in onschuld poogt te wassen, het *bloed* van uw naaste kleeft er toch aan, en God zal het van uw hand eischen.

Iets wat natuurlijk evenzeer van uzelven geldt. Ge mooogt evenmin uzelven in gevaar begeven, of gevaar voor uw eigen leven veroorzaken. Wie door onvoorzichtigheid zelf een ongeluk krijgt, staat voor God gelijk met een zelfmoordenaar. Ook uw eigen menschelijk leven toch moet u, omdat ge een schepsel Gods zijt, en niet gij, maar God over u te zeggen heeft, zoo heilig in eigen oog zijn, dat ge de verantwoordelijkheid gevoelt, om alles te mijden en te voorkomen, wat, hetzij anderer leven, hetzij uw eigen leven in gevaar zou brengen.

Maar bovenal zult ge er u voor wachten, om al zulke roekeloosheid en onbedachtzaamheid goed te willen praten met een schijn van vroomheid. Het is toch ook wel gehoord, dat men al zulke maatregelen en voorzorgen tegen mogelijke ongelukken minachtte en verwaarloosde met het zeggen, dat alles toch in Gods hand is, en dat, als God iemand bewaart, hij geen ongeluk krijgen zal, en dat omgekeerd, als God iemand niet bewaart, al uw leuningen en reddingbooten en wat dies meer zij, u niet zullen baten. Immers wie zoo spreekt, *schijnt* zich wel vroom aan te stellen, maar handelt in den grond der zaak zeer goddelooslijk; en we zullen zeggen waarom.

Het stuk van Gods Voorzienigheid is een der diepste en moeilijkste stukken in geheel de kennisse Gods, en waar we toch elk oogenblik mee in aanraking komen. En nu is maar de vraag: Wie is hier vroom? De man, die over dit stuk zijn eigen wijsheid uitstalt, of de man, die uit den Woorde Gods den regel zijns levens opmaakt? En dan aarzelen we geen oogenblik te zeggen, dat wie over het diepzinnige stuk van Gods Voorzienigheid, als een spin, de wijsheid uit zijn eigen brein haalt, goddelooslijk handelt; en dat ware godsvrucht u den beteren eisch stelt, om ook over wat dit stuk aangaat, niets te willen weten, noch te belijden, dan wat God u in zijn Woord heeft geopenbaard. Wie anders handelt staat gelijk met een Antinomiaan. Men houde toch in het oog, dat geheel het bestel Gods omtrent de zonde, evengoed in dit stuk der Voorzienigheid inzit, en dat een moordenaar ten slotte evenzoo kon gaan redeneeren en zeggen: „Als God die man bewaard had, zou ik hem niet hebben kunnen dooden, en als God mij niet dien man had doen ontmoeten en mijn aanslag niet had doen gelukken, zou ik niets tegen hem hebben vermocht." Voelt ge nu evenwel, dat zulk gebazel op de lippen van een moordenaar eenvoudig Godtergend zou zijn, wacht er u dan voor, om op het stuk van al zulke voorzichtigheidsmiddelen even goddeloos te gaan spreken; en sluit er het oog niet voor, hoe meer dan één ten slotte een booze Antinomiaan is geworden, omdat hij eerst door al zulk ongodvruchtig

gesprek over de middelen, tot afwending of voorkoming van gevaar, zijn eigen inzicht vervalscht had.

Er heerscht te dezen opzichte in het midden der gemeente zooveel droeve onkunde, die niet zou ontstaan zijn, als de prediking dit gewichtig stuk der Voorzienigheid meer in al zijn volheid en diepte ontwikkelde. Doch, helaas het is nu eenmaal sinds bijna een eeuw gewoonte geworden, om in de prediking bijna uitsluitend de zake der zaligheid te behandelen, en op den *grondslag* van alle geloof, die toch in God den Heere en zijn Raad en zijn Voorzienig werk ligt, slechts als terloops te wijzen. Daardoor nu ontbreekt de verheldering van inzicht. Daardoor mist de gemeente des Heeren het zoo noodige bestuur. En wijl men nu toch over deze gewichtige stukken moest nadenken, omdat het leven er ons telkens mee in aanraking brengt, dreef men dan af op onjuiste voorstellingen, en ontzag men zich niet, om, zelfs tegen de duidelijkste aanwijzigingen en uitspraken der Heilige Schrift in, toch zijn eigen opgevatte meeningen staande te houden en toe te passen. En daarom nu juist is, wat de Heere God door Mozes omtrent de leuning op het dak gebood, van zoo hoog gewicht, omdat de bijvoeging: „*opdat geen bloedschuld op u zij*," op eens uitmaakt, dat al zulk nalaten van de middelen den zondaar onder het zesde Gebod brengt, en hem voor God schuldig stelt aan doodslag.

Zij, die althans nog eenigermate in de goede zuivere paden der aloude Gereformeerde belijdenis thuis zijn, geven dit dan, wat zulk soort middelen betreft, ook toe. Zelfs is er van hen, die op dit stuk de belijdenis der vaderen fijner verstonden, nooit eenig protest uitgegaan tegen de afleiding van het brandgevaar door onweder, zoodra bleek dat een metalen stang daartoe het middel kon zijn. Ons volk, dat dijken in de duingaten opwierp om de macht van den oceaan te keeren, hoewel toch ook in die wilde macht Gods toorn dreunt, kon bij klaarder inzicht er niet dan voor danken, zoo God de Heere ons ook een middel bood om het gevaar af te wenden van zijn dreigende wolken.

Slechts één punt is er, waarvoor zelfs de besten aarzelend stil staan, en dit punt geldt de vraag, of men pogen *mag* en *moet* het gevaar af te wenden van ziekten en pestilentiën. Dat „*mag* en *moet*" voegen we opzettelijk aldus bijeen, omdat, zoo het niet *moet*, het ook niet *mag*. Het geldt hier geen vraagstuk van wilkeur of eigen goedvinden. We hebben in al zulke ernstige aangelegenheden met den Heere onzen God, met zijn wil en zijn ordinantie te doen. Het is dan zijn gebod en zijn ordinantie, die ook hier alleen de zaak uitmaakt en beslissen mag. Blijkt nu eenmaal dat ook bij ziekte en pestilentie aansprakelijkheid en verantwoordelijkheid

voor het leven van onzen naaste en voor ons eigen leven op ons rust, dan valt ook geheel deze zaak onder het zesde Gebod, en is er bij nalatigheid of onvoorzichtigheid *bloedschuld.* En geheel deze zaak nu wordt uitgemaakt door de Wet op de Melaatschheid. Melaatschheid is een in hooge mate besmettelijke en aanstekelijke pestilentie. Een pestilentie die zich voortplant niet alleen door aanraking met den kranken persoon, maar ook door aanraking met zijn kleed of het betrekken van zijn woning. De vraag is nu maar: Welken regel heeft God de Heere zelf met het oog op deze pestilentie gegeven. Heeft Hij den melaatsche onderwezen, om geen maatregel te nemen, opdat hij anderen niet besmette? Of wel heeft hij hem *gelast* tegen de besmetting van anderen *te waken?* En ook heeft God de Heere de overige menschen, die nog gezond waren, gelast, vrij met dien man te verkeeren in zijn huis te gaan, en zijn kleeren aan te raken? Of wel heeft God de Heere verordend, dat die aanraking gemeden, dat huis ontsmet en dat kleed desnoods vernietigd zou worden? En dan is het antwoord zoo beslist en stellig mogelijk: God de Heere, die zelf de melaatschheid zendt, en zonder wiens bestel niemand de melaatschheid kan of zal krijgen, heeft niettemin zelf gelast, dat op allerlei wijze de melaatsche, en zijn kleed, en zijn huis buiten aanraking zou worden gesteld en zou worden ontsmet. En waar God de Heere in zijn Woord zoo stellig spreekt, daar buigen wij voor dat Woord onzes Gods ons in eerbied neder. Daar bekennen en belijden we, dat op ons menschen de verantwoordelijkheid en de aansprakelijkheid voor het leven van onzen naaste gelegd is. En daar beseffen we de klem van het zesde Gebod van Horeb, dat ook in zulke toestanden ons toeroept: *Gij zult niet dooden.*

Natuurlijk is het hier de plaats niet, om dit alles in verband met Gods Raad, Gods Voorzienigheid, 's menschen werk en de natuurkrachten toe te lichten. We zwichten hier niet voor een redeneering, maar voor een stellig gebod, voor een besliste uitspraak van den Heere in zijn woord; van wat God Almachtig verordineerd heeft. Immers waar we zulk een duidelijke ordinantie hebben, is het uit; daar voegt ons geen verder redeneeren, en is gehoorzamen het eenige wat ons als zijn schepselen betaamt. Niemand toch zal hier de bewering opwerpen, dat wel tegen de melaatschheid zulke verantwoordelijkheid op ons rust, maar niet tegenover andere besmettelijke ziekten. En als een arts, die een kraamvrouw bezoekt, even te voren bij een roodvonkzieke is geweest, en hij steekt die kraamvrouw aan, en ze sterft, dan voelt al het volk, dat die arts schuldig staat; en het is wel voorgekomen dat het verontwaardigde volk voor zijn huis te hoop liep.

Al is echter een breeder behandeling van dit punt hier ondoenlijk, zoo willen we er toch *iets* van zeggen. Alle ellende is een begin van den Dood; en ook al in zulke pestilentiën speurt ge de reuke des Doods van verre. Staat ge nu geestelijk, dan weet ge dat alle dood uit de zonde is, ook al heeft het Lam Gods voor zijn verlosten den prikkel der zonde uit den dood weggenomen. Maar anders is op zichzelf alle lijden en ziekte en dood de bange nasleep der zonde. Gods toorn is niets anders dan zijn terugwerkende heiligheid, evenals de zonde niets anders is dan een inwerken tegen zijn heiligheid; en zoo is alle zonde en ellende in den wortel één. Beiden zijn dan ook machten, waar wij menschen, eenvoudig niets hoegenaamd tegen vermogen, en waar we slavelijk en willoos en machteloos aan overgeleverd zijn; tenzij God zelf, dien we door onze zonden aangerand hebben, hetzij *zonder* middelen, hetzij *met* middelen er ons tegen verweert of tegen beschermt. Niet een eenig mensch kan uit zichzelf aan een eenige zonde weerstand bieden; en zoo ook niet eenig mensch kan een eenig geneesmiddel scheppen of een eenigen maatregel bedenken, om aan een dreigend kwaad of een dreigende ziekte te ontkomen. Als dan ook God de Heere ons niet wapenen tegen de zonde en wapenen tegen al deze ellende in de hand had gegeven, en hierin ons zijn ondoorgrondelijke lankmoedigheid had betoond, zou alle mensch in de vreeslijkste ongerechtigheid uitbreken en alle kwaad en verderf rusteloos en ongestuit doorwerken, juist zooals het zijn zal in de hel. Dit toch is juist het eigenaardig karakter in de hel, dat daar elke stuiting én van de zonde, én van de ellende wegvalt, en dat het deswege in plaatse des verderfs zijn zal: niets dan gruwel der zonde en volheid des verderfs.

Dat het nu op aarde zulk een helsche toestand nog niet is, maar dat er integendeel nog een menschelijk leven op aarde bestaan kan, is uitsluitend te danken aan Gods genade: bepaaldelijk aan die genade, die met name in het Noachitisch verbond uitkomt, en die volstrekt niet zaligmakend is (want het Verbond van Noach is met *alle vleesch*, zelfs met de *dieren* aangegaan), maar die dit heeft teweeg gebracht, dat én de zonde én de ellende tot op zekere hoogte *gestuit is,* tot God ze, na het oordeel in den helschen staat der verlorenen weer loslaat. Die stuiting nu heeft ten opzichte *van de zonde* ten gevolge, dat er onder zondaren nog zijn kan wat onze vaderen noemden: *burgerlijke gerechtigheid;* en dat er een overheid ingesteld is, om het uibreken van de ongerechtigheid te voorkomen en te keeren. En juist diezelfde stuiting heeft ten opzichte van de *ellende* ten gevolge, dat er onder zondaren nog een betamelijk geluk kan worden gesmaakt. Alleen uit die stuitende werking der genade moet dan ook het aanwezig zijn van allerlei genezende kruiden en bronnen en metalen verklaard.

Koorts is natuurlijk even goed een bezoeking en een openbaring van Gods toorn als pestziekte of melaatschheid. Maar nu groeit er een kinaplant, en het blijkt dat de macht van deze plant stuitend op de koorts werkt. Heeft nu eenig mensch die kinaplant uitgedacht, geschapen en doen groeien; of heeft God de Heere dat gedaan? Natuurlijk de Heere uw God. Dit toont u dus zijn wil, dat gij de vrucht van deze plant als een gave zijner genade zult aanwenden, om het gevaar van uw leven af te wenden. Als armoede aan bloed in de bergstreken den daglooner heeft uitgeput, en hij vindt een bron en drinkt van haar water, en hij voelt dat dat water hem zijn kracht hergeeft; en ook anderen komen, en drinken, en worden gesterkt; en het blijkt nu bij onderzoek, dat op wondere wijze *staal* in dit water vermengd was, op zoo fijne en keurige wijze, als geen mensch dit mengen kon; is het dan niet God de Heere, die in den schoot der aarde dit staalwater bereid heeft, om er de verarming van het bloed des menschen door te stuiten? Of heeft Hij dit dan doelloos gedaan? Zonder plan? Is er dan bij uw God geen voornemen in al zijn doen? En toont dus ook die staalbron niet, hoe Hij zelf wil, dat ge de openbaring van zijn toorn in uw bloedverarming stuiten zult door zijn eigen goddelijke Barmhartigheid?

Zoo is er dan voor de vierschaar van Gods heilig Woord geen ontkomen aan de hoogernstige verantwoordelijkheid, die ook ten deze voor uw eigen leven en het leven van uw naaste op u rust. Als God door zijn genade een middel in uw hand legt, om de openbaring van zijn heiligen toorn in uw zonde en uw ellende te verzachten of te blusschen, dan moogt gij niet zeggen: ik mag tegen het toornen van mijn God niet ingaan; want dan veracht ge zijn genade, en stelt uzelven de wet, in plaats van te doen naar het gebod des Heeren. God wil, dat ge tegen zonde en ellende strijden zult, in den weg door Hem verordend en met de wapenen, die Hij u hiertoe gaf. De leuning aan den dakrand uit Deut. XXII: 8 is zijn welsprekend getuigenis, en het ontzettende woord: *„opdat er geen bloedschuld in u zij"* blijft u op heel het terrein uws levens vervolgen.

Slechts hierin ligt de zonde bij het gebruik dezer middelen, zoo de booze mensch die middelen aan zichzelven toeschrijft of uit de blinde natuur verklaart; en nu in zijn verwatenheid acht, dat hij den Almachtige weerstaan, God in zijn toorn ontwapenen, en zichzelven uit de hand des Heeren redden kan. Dat is natuurlijk vermetele hoovaardij, een roekeloos verzondigen van Gods beste gaven; en we verstaan het uitnemend wel, dat menig vroom gemoed pijnlijk is aangedaan, als hij die stemme der hoovaardij en vermetelheid hoorde uitgaan. Ook hier geldt: wat uit het geloof niet is, dat is zonde; en al wie de middelen van Gods genade, die ons

tegen de zonde en de ellende in de hand zijn gegeven, aanwendt, zonder zich voor zijn God te verootmoedigen, zonder in de schuld te vallen als hij Gods toorn naderen voelt, zonder te wachten op Gods zegen bij wat hij poogt en aanwendt, en zonder te danken, als God de stuiting der ellende gelukken deed, die is en blijft *goddeloos*, hoe hoog hij zich op zijn kunst en zijn bedachtzaamheid ook beroeme.

Dit alles is ergerlijk en stuitend, en het is een hoonen van de majesteit en de genade onzes Gods. Medicijn zonder gebed is God tergen.

Maar hoezeer ook anderen zich bezondigen, dat mag voor Gods kind nooit aanleiding zijn, om bloedschuld over zich te laten komen.

Het gebod van Horeb zegt: Gij zult niet dooden; en dit gebod stelt ook onder ons schuldig een iegelijk, door wiens nalatigheid of verzuim of roekeloosheid eenig mensch bezweek of wegstierf.

En dit is het vooral, wat we aan 's Heeren volk op het hart wilden binden; nu het zesde Gebod moest worden toegelicht.

ZONDAGSAFDEELING XLI.

Vraag 108. Wat leert ons het zevende Gebod?

Antwoord. Dat alle onkuischheid van God vervloekt is, en dat wij daarom, haar van harte vijand zijnde, kuisch en tuchtiglijk leven moeten, hetzij in den heiligen huwelijken staat of buiten denzelven.

Vraag 109. Verbiedt God in dit gebod niet meer dan echtbreken en diergelijke schanden?

Antwoord. Dewijl ons lichaam en ziel tempelen des Heiligen Geestes zijn, zoo wil Hij, dat wij ze beide zuiver en heilig bewaren: daarom verbiedt hij alle onkuische daden, gebaren, woorden, gedachten, lusten, en wat den mensch daartoe trekken kan.

EERSTE HOOFDSTUK.

En de Heere God bouwde de ribbe, die Hij van Adam genomen had, tot eene vrouw en hij bracht haar tot Adam.

Gen. 2: 22.

Het zesde Gebod stond, gelijk we zagen, op één lijn met het eerste. De overtreder van het eerste Gebod wil den levenden God weg hebben; en zoo ook wil de overtreder van het zesde Gebod zijn naaste weg hebben. Gebod één gaat in tegen de aanranding van God *als God*; Gebod zes tegen de aanranding van den mensch *als mensch*.

En even duidelijk als de overeenkomst spreekt tusschen het eerste en het zesde Gebod, spreekt ook die tusschen het *derde* en het *negende*. In beide toch geldt het de aanranding van *den mensch*. In gebod drie de aanranding van den naam *des Heeren*, en in Gebod negen de aanranding van den naam *onzes naasten*. Ook hier is dus de overeenkomst tusschen de eerste en tweede Tafel, gelijk men het gemeenlijk noemt, doorzichtig.

Nu liggen echter tusschen deze twee paren van geboden, die kennelijk op elkaar passen, andere geboden in, die schijnbaar *niet* zoo zuiver evenwijdig loopen. Tusschen één en drie toch ligt niets dan het ééne Beeldenverbod; en tusschen zes en negen daarentegen *twee* geboden, het zevende

van het overspel en het achtste van den diefstal. Het vereischt daarom zekere oplettendheid, om ook hier het verband helder in te zien. Nu rekent het zevende Gebod er mee, dat de mensch een *lichaam* heeft en Gebod acht dat hij *goed* bezit. Beide slaan dus op de zinnelijke zijde van het leven. Ons lichaam is onze zinnelijke verschijning; ons goed hetgeen we uit het zichtbare het onze noemen. Beide deze geboden kan men dus zóó saamvatten, dat ze ons verbieden onzen naaste aan te randen in zijn zichtbare wereld. Let ge er nu op, hoe ook de Beeldendienst niet anders bleek te zijn, dan een aanranden van God met betrekking tot zijn zichtbare wereld, dan komt ook hier de overeenkomst terstond uit. God heeft een zichtbare wereld en onze naaste heeft een zichtbare wereld, en nu wordt ten opzichte van God het zondige in die zichtbare wereld mij verboden door Gebod twee; en ten opzichte van mijn naaste door Gebod zeven en acht. Bij den naaste *twee* geboden, omdat ik bij mijn naaste te onderscheiden heb tusschen wat zijn lichaam en zijn eigendom aangaat; en bij God slechts één gebod, omdat bij God, die een Geest is, alleen sprake kan zijn van zijn eigendom, en het lichaam hier wegvalt. Wel kunt ge daarom tegenover God u evenzeer aan overspel schuldig maken, maar dit zit dan in den Beeldendienst in, en treedt niet afzonderlijk op.

Thans tot de toelichting van het *zevende* Gebod overgaande, hebben we alzoo met onszelven en onzen naaste te doen voor wat aangaat die zichtbare en zinnelijke zijde van ons menschelijk leven, die haar openbaring vindt *in het lichaam*. Dat we ook ons eigen lichaam hierbij insluiten geschiedt naar denzelfden regel, die bij het zesde Gebod ook den zelfmoord onder den vloek stelt. Alle regel van het Gebod tegenover den naaste blijft altoos: *Uw naaste als uzelven*, en sluit dus altoos onze eigen persoon, ons eigen lichaam, ons eigen goed, onzen eigen naam in. Zonder de zelfliefde (van zelfzucht onderscheiden) is geen naastenliefde denkbaar; en ook waar we voor den naaste ons opofferen, zou er geen offer zijn, indien de liefde voor onszelven niet in ons gevonden werd.

Dat we nu niet het huwelijk, maar de zinnelijke zijde van ons wezen, en alzoo ons lichaam, nemen als het algemeenste, waarop dit gebod doelt, strekt, om van meet af te laten uitkomen, dat dit gebod ook dan reeds geldt, als er nog lang van geen huwelijk sprake is, of ook waar ganschelijk geen huwelijk in het spel komt. Toch bedoelen we dit niet in lageren zin. Ons lichaam *is* niet iets laags, ook al hebben *wij* het verlaagd door de zonde; wil men dus, als goed Gereformeerde, het valsche overgeestelijke tegengaan, dan is het juist noodzakelijk *in het lichaam* zijn uitgangspunt te nemen; en dan natuurlijk in dit lichaam niet gelijk wij het verdierven,

maar gelijk God het schiep. En wat is dan ons lichaam? Een kleed om onze ziel? Een kerker, waarin onze ziel gevangen zit? Aardsch stof, dat onze ziel aankleeft en besmet en belemmert? Neen in het minste niet. Naar Gods ordinantie is uw lichaam een der twee bestanddeelen van uw wezen; hoort dus uw lichaam tot uw wezen; is uw wezen zonder uw lichaam incompleet; is de afscheuring van uw lichaam in den dood een tegennatuurlijke gebeurtenis: en is geen eeuwige heerlijkheid voor Gods kinderen denkbaar, zonder dat hun lichaam, en dan heerlijk, hun hergeven zij.

Ons lichaam is dus uit de zichtbare wereld, stof uit stof, maar het staat heel anders met onzen persoon in verband dan ons uitwendig goed of eigendom. Ook op dat eigendom mogen we ons stempel afdrukken, er zelfs onze smaak en onze kunst in leggen; maar toch het blijft *buiten* ons, hoort niet tot ons wezen, en staat met onzen persoon in geen noodzakelijk verband. Maar zoo is het met ons lichaam niet. Ons lichaam is stof, maar met leven doorademde stof; en waar die doorademing wijkt, is er niet meer het *lichaam*, maar het *lijk*. Niet Gebod acht moest dus vooropgaan, maar Gebod zeven. Beiden toch doelen op onze zichtbare wereld, maar in twee gradatiën. Eerst komt dat zichtbare, dat tot ons eigen wezen behoort, t. w. ons lichaam; en daarna eerst het zichtbare, dat los naast ons bestaat, t. w. ons goed. Ge hebt dus uw lichaam te beschouwen en te waardeeren, als de door God zelf met uw ziel verbonden zichtbare substantie, die op uw ziel is aangelegd, haar tot instrument dient, en onontbeerlijk is voor de volle ontplooiing van haar geestelijke heerlijkheid. Oud Israël gevoelde dit zoo diep, als het telkens klaagde, dat het in het graf den Heere niet kon loven; niet alsof ze niet wisten, dat de ziel na den dood voortleefde, maar wijl ze gevoelden, dat de ziel, van haar lichaam beroofd, niet meer in staat zou zijn, om ook met hoorbare stem God te loven. En juist daarom is het bij dit zevende Gebod zoo hoog noodig, op dit saamhooren van ziel en lichaam nadruk te leggen, wijl de zonde der zinnelijkheid haar krachtigsten prikkel juist vindt in de valsche beschouwing, als ging ons lichaam buiten onze ziel om, en als deerde der ziel niet, wat tegen het lichaam gezondigd wordt.

Er ligt in een levend mensch een wondere saamvoeging van *ziel* en *lichaam* tot de eenheid des *persoons*. De saamvoeging van de ziel, die geestelijk en onzichtbaar is, met het lichaam, dat zinlijk en zichtbaar is, is een mysterie. Alleen God kon de saamvoeging tot stand brengen; alleen God kan ze in stand houden; waar God ze los laat, sterft ge; en eerst waar God ze herstelt, staat ge eens uit de dooden op. God is een Geest en zijn stoffelijke wereld is het zichtbare. Hoe nu een Geest een zienlijke wereld kan scheppen, weten we niet en verstaan we niet. Voor

ons is dit een volstrekte verborgenheid. Maar dat weten we, dat God van deze verborgenheid een afdruksel in den mensch heeft gegeven, die tegelijk *geestelijk* naar zijn wil en stoffelijk naar zijn lichaam, en zulks in de eenheid des persoons, bestaat. De saamkoppeling van ziel en lichaam is daarom het diepe mysterie van een heerlijke unie, dat elk mensch in zich omdraagt. Dit mysterie is niet in de engelen aanwezig, die alleen geesten zijn; en ook niet in de dierenwereld, die wel een lagerpsychisch bestaan heeft, maar geen geestelijke substantie. Alleen de mensch, als de kroon van Gods schepping, draagt in zijn éénen persoon beide werelden, de geestelijke en de zichtbare saam. Hij alleen heeft het bezielde lichaam en de aan een lichaam gebonden ziel.

Doch behalve deze grondverborgenheid ligt er in ons lichaam nog een tweede mysterie, dat ons niet op de Schepping, maar op de Herschepping, op Christus en de Gemeente wijst, en waarvan Paulus in Epheze V ons de openbaring schonk. Er is namelijk nog een tweede unie in ons menschelijke aanzijn, niet alleen de wondere saamvoeging van lichaam en ziel in de eenheid des persoons (zie Gen. II : 7) maar ook de organische eenheid van mensch en mensch in de eenheid des geslachts (zie Gen. II: 22).

Niet zelden hebben we een besef, een gevoel of we op ons zelf stonden, en losse wezens waren; maar toch merken we gedurig wel, dat dit niet zoo is. Er zijn allerlei banden, die ons aan anderen binden, en onder die banden zijn er die in ons bloed liggen, die uit onze natuur opkomen, die ons als mensch eigen zijn. Nu is wel, als wrange vrucht der zonde, de werking van deze banden thans zeer gebrekkig, en gelijkt in niets op wat de zuivere, krachtige, harmonische werking dier banden eens in het rijk der heerlijkheid zal zijn, maar toch beheerschen ze ook nu nog heel ons menschelijk leven, en zulks naar ziel en lichaam. De wondere unie van *lichaam* en *ziel* gaat voorop; en dáárop is de wondere organische eenheid van ons *geslacht* geënt. Een eenheid, enkel naar de ziel, kan geen menschelijk geslacht geven, een eenheid enkel naar het lichaam, ware bestiaal. Ziel én lichaam is dus de basis, waarop de organische eenheid der menschheid rust, en het bloed, als drager der ziel (Lev. XVII: 14), is dit ééne en hoogste, waaruit alle menschelijk leven opkomt, en wat maakt dat uit éénen bloede alle geslachten der menschen op den ganschen aardbodem als eenheid in het leven traden.

Geestelijk nu weten we hier zeer weinig van; alleen weten we, dat niet alle ziel van één soort is, maar dat de geest der vrouw een ander type vertoont dan de geest van den man, alsook dat er tusschen de geestelijke trekken van ouders en kinderen vaak zekere verwantschap wordt waar-

genomen. Maar wat het lichaam aangaat is de dubbele factor, waardoor dit mysterie werkt, volkomen duidelijk. Niet alle menschelijk lichaam is van één soort, maar het lichaam van den man is anders dan het lichaam der vrouw. Dit is de eerste factor; en de tweede, hiermee saamhangend, is, dat het kind door den vader geteeld en uit de moeder geboren wordt. En hierin nu ligt metterdaad al wat verbinden en ineenvlechten kan. De onderscheiding tusschen man en vrouw, naar ziel en lichaam, scheidt niet, maar oefent de machtigste bekoring, die aantrekt en boeit; en het geboren worden van den éénen mensch uit den anderen, maakt heel ons geslacht tot een altoos voortgaanden stroom van menschelijk leven waarvan alle druppelen samenhangen.

Stel u voor, dat God na en naast en om Adam telkens nieuwe menschen, evenals Adam geschapen had, zoodat er niet ware man en vrouw, maar één de soort van aller ziel en één de soort van aller lichaam, en dat elk mensch op zichzelf geschapen ware; zonder dat de een uit den ander was geteeld — en immers zoudt ge reeksen van menschen maar geen menschelijk geslacht hebben. Er zou geen band, er zou geen saamvlechting, er zou geen eenheid zijn geweest. Nu daarentegen is door dit ééne, dat God man en vrouw onderscheidt, en uit beiden het kind doet geboren worden, alles één leven, één geheel, één organisme geworden. Het staat er zoo eenvoudig van die ribbe, die God uit Adam nam en tot Eva opbouwde; en toch in dat één wondere feit ligt al het geheim van onze menschelijke historie, en ligt tevens het mysterie, dat op Christus en de Gemeente wijst. Waarom? Eenvoudig wijl ook in de gemeente een menschelijke eenheid voor u treedt, saamgebonden door geestelijke en lichamelijke banden. Of was niet het Woord *vleesch* geworden?

En zoo komen we nu vanzelf tot het *huwelijk* en tot het *zevende* Gebod. Immers in dit Scheppingsmysterie ligt het huwelijk als zoodanig, en dus als Goddelijke ordinantie gefundeerd; en juist om dit Scheppingsmysterie moest dit zevende Gebod als wachter bij het huwelijk van God besteld worden.

Er liggen, gelijk we zagen, in ons menschelijk wezen twee mysteriën: 1°. de mysterieuse eenheid van ziel en lichaam, en 2°. de mysterieuse eenheid van het organisme der menschheid als een geheel, als uit éénen bloede, door de splitsing in man en vrouw. Welnu, wie het huwelijk weg wil hebben of tegen het huwelijk zondigt, wat doet hij anders, dan dat hij het tweede van het eerste mysterie losmaakt, en het tweede losmaakt van zijn doel. Ziel en lichaam moeten beiden als eenheid in man en vrouw saam worden gevoegd, en wie deze saamvoeging zoekt enkel in

het lichaam, buiten de ziel, vernietigt, zooveel aan hem ligt, de éénheid van ziel en lichaam in de eenheid des persoons, en raakt uit het menschelijke in het dierlijke. Huwen onder menschen en paren onder de dieren verschilt juist door dit heerschen van *de ziel* in het huwelijk, en het alleen heerschen van *het vleesch* bij het paren der dieren. Zoo is dus het huwelijk niet een verzinning van menschen, maar in de schepping zelve gegrond; en wel gegrond in het dubbele feit 1°. dat God den mensch *man* en *vrouw* schiep, en 2°. dat hij den mensch schiep *ziel* en *lichaam*. Eerst waar ge die *beide* onderscheidingen dooreenvlecht, zoodat een man, die ziel en lichaam is, met een vrouw, die eveneens ziel en lichaam is, zich naar ziel en lichaam vereenigt, hebt ge de rijke gedachte en al de realiteit van den huwelijken staat.

Op dien grond hebben de Gereformeerde vaderen dan ook ten ernstigste geprotesteerd tegen de Roomsche dwaling, die het huwelijk in zekeren zin onderschatte. Ge vindt dit zelfs bij Thomas van Aquino nog wel zóó uiteengezet, dat ge er u bijna bij kunt neerleggen; maar toch heeft de neiging, om in de onthouding van het huwelijk een hoogere deugd te zoeken een opvatting van het huwelijk gekweekt, die weerstaan moest; ook al mag niet verheeld, dat menig Gereformeerd theoloog aan enkele uitspraken der Schrift, die het leven buiten huwelijk hoog stellen, geweld aandeed. De juiste onderstelling ligt ten deze hierin, dat niet aller roeping gelijk is. In het gemeen is het huwelijk de in onze natuur zelve gestelde ordinantie, omdat zonder het huwelijk ons geslacht óf uitsterft óf verdierlijkt; maar deze gemeene roeping stelt niet een plicht voor een ieder. Velen sterven jong. Sommigen zijn met ziekte en gebreken behept. En zoo ook kan sommiger roeping medebrengen, dat ze het huwelijk mijden, indien roeping en gave van onthouding saamtreffen. Sprak ook niet de Heere van „gesnedenen om het Koninkrijk der hemelen" en zei niet Paulus, dat de „ongehuwde zich bekommert om de dingen des Heeren." Veiligst gaat ge dus door op beide nadruk te leggen. Ten eerste hierop, dat het huwelijk niet *kan* bevlekken, maar een diep-geheimzinnig Goddelijke ordinantie; en ten andere hierop, dat niet huwen, zoo God de gave der onthouding verleent, roeping kan wezen om des Heeren wil. Daarom ontkennen we wel niet, dat geheel de zinlijke zijde des huwelijks met zekeren sluier om der zonde wil omhangen is, en dat kieschheid en kuischheid eischen, dat ge dezen sluier eerbiedigt. Het huwelijk tusschen een zondaar en een zondaresse is een ander dan het huwelijk tusschen Adam en Eva in het paradijs, die zich niet schaamden, ofschoon ze naakt waren. Edoch dit komt niet uit het huwelijk, maar uit de zonde, en mag aan het huwelijk nooit toegerekend.

Er bestaat dan ook niet de minste oorzaak om het huwelijk, als ware het in zich zelf onheilig, sacramenteel te heiligen. Rome beroept zich voor haar qualificatie van het huwelijk als Sacrament op Eph. V: 32 waar in de door Rome geijkte vertaling staat: „Dit Sacrament is groot." Doch deze vertaling kan geen steek houden. Er staat in het Grieksch: „dit mysterium is groot," en de onzen vertaalden terecht: Groot is deze verborgenheid; t. w. niet het huwelijk zelf, maar het symbool dat in het huwelijk voor den band tusschen Christus en zijn gemeente ligt. Vruchteloos bleef dan ook elke poging, door de Roomsche godgeleerden beproefd, om het sacramenteel karakter van het huwelijk aan te toonen en nooit zijn ze er in geslaagd een bepaling van het Sacrament te geven, die het huwelijk met Doop en Avondmaal onder één hoofd saamvatte. Alle Sacrament ziet op de genade, die ons op het Kruis verworven is, en dient tot sterking van het geloof; en hiermee nu heeft het huwelijk als tot de ordinantiën niet der genade, maar der natuur behoorende, niets uitstaande.

De vraag of het huwelijk een in zich zelf noodzakelijke ordinantie is, of wel wat men noemt een positief gebod, dat alleen uit Goddelijke wilsbeschikking voortvloeit, is wel bezien, niet voor rechtstreeksche beantwoording vatbaar. Wel neigt men er toe, om er een positief gebod in te zien, zeggende: dat het ook anders had kunnen geordineerd zijn; dat zich een toestand denken liet zonder huwelijk; of ook een toestand, dat polygamie Goddelijke ordinantie ware; en dat alzoo de bepaalde ordinantie der monogamie geen noodzakelijk karakter draagt, en dus slechts als positief gebod werkt. Maar toch ga men hierin niet te ver. Wat weten wij van de innerlijke noodzakelijkheid der Goddelijke ordinantiën eigenlijk af? Ten deele kan men zeggen, dat geen enkele ordinantie noodzakelijk is, in zoover er geen macht buiten noch boven God was of is, die Hem dwong of dwingt, om een eenig ding alzóó te bestellen als het besteld is. Alle bron van wat als ordinantie in hemel of op aarde geldt, ligt in Gods wijsheid en vrijmacht. Toch geeft de Heilige Schrift ons nergens den indruk, alsof hierin willekeur heerschte. De moeilijkheid is maar, dat wij een maatstaf in God hebben, en dat God de maatstaf alleen in zichzelven heeft. En hoe dan een grens te trekken, dan alleen daar, waar God zelf ons wijziging van ordinantie leert kennen; b. v. eerst het geboden huwelijk tusschen broeders en zusters in Adams huisgezin en straks het verbod van al zulk huwelijk. Doch van zulk een wijziging is hier geen sprake. Het monogame huwelijk is en blijft altoos wet en regel, en alle afwijking van het monogame huwelijk blijft bevlekt, ook al geldt het Abraham en Jacob, David en Salomo. Zelfs al namen we de leer der dispensatie aan,

wat wij niet doen, zou' hiermee de ordinantie nog niet zijn opgeheven. Want wel blijkt dat het klaar besef van de heiligheid der monogame ordinantie roekeloos werd prijsgegeven, en dat het eeuwen geduurd heeft, eer bij beter licht, de monogame ordinantie uit het paradijs weer kracht won. En ook spreekt het vanzelf, dat God rechtvaardig oordeelt, en dat dus een zondigen tegen deze monogame ordinantie thans, nu het besef er van herleefde, veel gruwelijker is dan eertijds, toen dat besef schier geheel was uitgestorven; maar *buiten* zonde was daarom de schending van de monogame ordinantie nimmer. Ook wat men in onze Oost-Indiën zich aanwendde, om buiten huwelijk inlandsche vrouwen als huisgezellinnen te nemen, kan en mag niet anders dan als zondig veroordeeld; en ook de zending moet er op aanhouden, om de monogame ordinantie in eere te brengen. Vooral tegenover den Islam, die *na* het Evangelie kwam, en de polygamie bracht, waar de monogamie reeds geheerscht had, zij men onverbiddelijk.

God zelf predikt de monogamie, eeuw in eeuw uit, onder alle volk en natie door het gelijk getal van vrouwelijke en mannelijke kinderen dat geboren wordt. Dit kon ook anders zijn. Niets is er, dat zoo absoluut van Gods vrijmacht afhangt, als de vraag, of een kindeke van het manlijk of van het vrouwlijk geslacht zal zijn. Geen mensch kan hieraan iets af of toe doen. En toch, terwijl in het èène gezin de zonen, en in het andere de dochters meerder in aantal zijn, is nochtans het resultaat, dat altoos de cijfers gelijk blijven, zij het dan ook gewoonlijk met een klein overwicht voor het vrouwlijk geslacht.

Dat enkele feit nu sluit elk denkbeeld van polygamie, als door God gewild reeds uit.

Niet alleen het huwelijk, maar zeer beslist het monogame huwelijk, d.i. van één man en ééne vrouw, ligt én in de schepping én in de onderhouding vast, en geldt uit dien hoofde als een in de natuur zelve gefundeerde ordinantie.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Maar van het begin der schepping heeft ze God man en vrouw gemaakt.

Marc. 10: 6.

Zoo ligt dan dit huwelijk, naar we zagen, gefundeerd in de twee mysteriën van ons menschelijk wezen. Dat ééne mysterie is de organische samenhang van ons menschelijk geslacht, die alleen mogelijk werd doordien de mensch in man en vrouw uiteenviel en uit man en vrouw het kind des menschen geboren wordt. En dat tweede mysterie is de eenheid van ziel en lichaam in de eenheid des persoons. Vereeniging nu van een man en een vrouw, zonder dat ook dit tweede mysterie tot zijn recht kome, geeft nog niets dan paring, gelijk ook de dierenwereld die kent. Eerst door kruising met dit tweede mysterie, zoodat ook de eenheid van ziel en lichaam bewaard blijve en geëerbiedigd worde, verheft ge de paring *tot het huwelijk.*

Toch is ook hiermee nog niet genoeg gezegd. Het mag toch niet zóó voorgesteld, alsof een huwelijk niets anders doen zou dan één man met een vrouw saambrengen. Zoo was het wel in het paradijs, omdat Adam noch Eva iets achter zich had; maar zoo is het daarna niet meer. Als er een prins uit het ééne vorstelijk huis met een prinses uit het andere trouwt, worden niet maar die twee prinselijke personaadjes, maar *twee huizen* verbonden, *twee geslachten* met elkaar in gemeenschap gezet, en twee stroomen van *menschelijk* leven met elkaar in aanraking gebracht. En al let men hier bij gewone familiën niet zoo op, ja al weten kleine burgerlijke geslachten soms geen anderhalve eeuw haar geslachtsboom aan te geven, toch spreekt het vanzelf, dat deze verwantschap ook bij die andere geslachten door huwelijk wel terdege ontstond. Als iemand uit mijn naaste bloedverwantschap huwt; raakt dit dus ook mij persoonlijk; want al naar de band is, maakt zoo iemand door dat huwelijk mij tot schoonvader, tot grootvader, tot oom, tot neef en wat dies meer zij. Niet alleen voor hen, maar ook voor *mij* worden uit *zijn* huwelijk, betrekkingen geboren. Uit een huwelijk van A kunnen voor B belemmeringen voor een huwelijk met C ontstaan. Het huwelijk van een ander kan ook voor mij voordeelige of nadeelige geldelijke gevolgen hebben. Kortom, een huwelijk, waarin ik zelf niet als partij sta, maar dat door twee andere personen wordt aangegaan, zal, zoo één van die beiden met mij in bloedverwantschap staat, wel terdege ook voor mij gevolgen hebben. Een huwelijk is uit dien

hoofde niet een geïsoleerd feit tusschen twee personen, maar een feit, dat zijn spoor achter laat, en deswege niet alleen dien man en die vrouw raakt, maar ook derden. Uit het huwelijk toch ontstaat bloedverwantschap en maagschap, elk met haar velerlei schakeeringen, als zoovele reëele banden, die de eindelooze massa menschelijke personen verbinden. In het ééne huwelijk toch zit niet alleen de man en de vrouw, maar ook de vader en de moeder, de ouders en het kind, zuster en broeder, grootvader en kleinkind, oom en tante, nicht en neef, zwager en schoonzuster, en voorts alle familiebetrekking tot in de verste graden van gemeenschap. En niet alleen dat op deze wijze door een huwelijk een aantal personen, die op dit oogenblik leven, met elkaar in zeker verband worden gezet, maar door datzelfde huwelijk ontstaat evenzoo een historische band, die het nu levend geslacht in verband zet met de vroegere geslachten, en met de geslachten die na ons komen zullen. Wat we in den aanvang uitspraken, dat het huwelijk voortspruit uit het mysterie van de eenheid van ons geslacht, ligt dus niet alleen in de splitsing in man en vrouw en het telen van het kind uit beiden, maar is ook op breeder schaal aanwijsbaar in alle verbinding van gezin en familie, geslacht en volk, en evenzoo in de historische eenheid tusschen de geslachten, die in den loop der eeuwen elkaar opvolgen, na uit elkaar te zijn opgekomen. Feitelijk is heel ons menschelijk leven, onze menschelijke historie, onze menschelijke maatschappij, als vanzelf voortgekomen uit dat ééne feit, dat God den mensch „man en vrouw" gemaakt had. Was er geen man en vrouw, waren er niets dan menschen, zoo zou ons menschelijk leven niet alleen geheel anders, maar er zou geen menschelijk leven zijn; ja, de menschen zelf zouden er niet wezen. En zoo is dat ééne wondere feit, dat God den éénen mensch tweezijdig schiep, d. i., anders naar lichaam en ziel *den man*, en anders naar lichaam en ziel *de vrouw*, — de rijke kiem, waaruit met Goddelijken eenvoud al de veelheid, al de weelde, al de rijkdom van ons menschelijk leven en onze menschelijke samenleving voorkomt; en ook waar ze ineenzonk, altoos opnieuw zou kunnen voortkomen.

Daarom is het huwelijk geen menschelijke verzinning, geen betrekking door menschen uitgedacht, geen vinding van eigen vernuft, maar een zóó grootsche en verhevene gedachte, als alleen God de Heere verwezenlijken kon. Het schijnt zoo eenvoudig, het gaat zoo vanzelf, en toch in die zoo eenvoudige verbinding van man en vrouw door het van God geordineerde huwelijk ligt de oplossing van heel het raadsel van ons menschelijk leven. Geen wonder dan ook, dat juist om die uitnemende hoogheid van het huwelijk, dit huwelijk reeds onder Israël beeld werd van den heiligen band, die Jehova aan Israël verbond; „Hoor, Israël, de Heere is uw Man;

en dat Christus en de gemeente in diezelfde eenheid van het huwelijk een afbeeldend type vinden. En niet wie met den rossengloed der zinlijkheid op het gelaat slechts zijn lust zoekt, maar wel hij, wien voor deze heerlijkheid van het huwelijk het oog allengs ontsloten wordt, zal in de Heilige Schriftuur ook een boek als het Hooglied op zijn plaats vinden en leeren verstaan.

Staat nu echter het huwelijk zóó hoog, dan gevoelt ge terstond hoe dwaas, het is, zich in te beelden, alsof twee jonge personen, waarvan de een een jongen en de ander een meisje is nu zoo maar met hun Pelagiaanschen vrijen wil over het huwelijk te beschikken hadden. In zijn zonde wil de mensch dit wel zoo, en niet zelden rijst in het opstandig hart de vraag, wat men toch met al die huwelijkswetten en belemmerde bepalingen van doen heeft. Is men dan niet vrij? En indien men elkaar maar liefheeft, waarom hangt men dan van anderen af, en waarom is een ieders pad dan niet open? Dan is de onnadenkende Pelagius in de roekelooze liefde. Maar zoo spreekt de Schrift, zoo spreekt Augustinus, zoo spreekt Calvijn, zoo spreekt de ernst in het Christen hart niet. Integendeel op heilig erf verstaat men uitnemend wel, hoe volstrekt niets Palagius hier uitricht, en hoe het een hooger Goddelijk bestel is, waardoor de Heere als met zijn hand de vrouw aan den man toebrengt; en ook waar de mensch zich inbeeldt alles zelf te bedisselen, toch feitelijk Gods Voorzienigheid regeert en triumfeert ook in het huwelijk.

Dat er zooveel weinig bevredigende, dat er niet zelden ongelukkige huwelijken zijn, en dat een ideaal huwelijk tot de hooge uitzonderingen behoort, strijdt hier niet mede. Buiten zonde, in Paradijs-toestand, dan, ja, zou een min bevredigend huwelijk de harmonie van Gods ordinantiën storen. Maar nu niet. Thans zijn er, zoo het heet, soms zeer gelukkige huwelijken, en die toch *slecht* zijn, overmits het geluk er ontstaat doordien man en vrouw in eenzelfde zondige eenzijdigheid, samengaan, of zonder hooger critiek, alles in en aan elkander toegeven. Een min bevredigend huwelijk daarentegen kan zeer wel het gevolg van hoogere motieven zijn. En voorts, op zich zelf is het volkomen natuurlijk, dat een zoo enge band als het huwelijk knoopt, op velerlei knelling *moet* uitloopen, waar de jonge man en de jonge vrouw, die huwen, zijn zooals ze zijn; met zooveel zondige neiging in zich, nog zoo weinig geoefend, nog zoo overhellende naar geestelijk of zinlijk egoïsme; en nu plotseling geroepen tot de intiemste verhoudingen, maar ook tot de vervulling van een zoo veel omvattende roeping. De Gereformeerde kerken, die hun huwelijksformulier openen met te wijzen op het velerlei kruis, dat gemeenlijk den gehuwden overkomende

is, hebben dan ook feitelijk meer tot bevordering van het huwelijksgeluk bijgedragen, dan de luchthartige ideale poësie der liefde, die het hart met droomen vervult, wier schoon en zoet ge in de werkelijkheid niet terug vindt. Juist na zoo poëtische verwachting, slaat het leven dan dubbel terug- en ontzinkt de moed, om tegen den stroom op te roeien. Vandaar dat in landen als Italië en Frankrijk, waar deze poëtische neiging den boventoon heeft, het huwelijksleven zoo jammerlijk kwijnt, en dat men daarentegen in Calvinistische landen, waar men nuchterder bleef en de zaak meer voor Gods aangezicht bezag, het gezondste, rijkste en beste huwelijksleven én eertijds vond, én nog na ziet bloeien.

Natuurlijk werkt óók eigen wilskeus, en totdat het huwelijk gesloten is, moet de wil ageeren, opdat het huwelijk tot stand kome. Maar wie gelooft, doorleeft ook al deze dingen met zijn God, en heeft geen vrede, zoo niet de mystiek zijner ziel hem zegt, dat wat zijn wil doet, slechts het geven van uitvoering is aan wat God gehengde. En is men dan eenmaal gehuwd, dan is het niet een spel, dat men samen spelen gaat, maar een hoog ernstige roeping, waarin men onder Goddelijk bestel geplaatst is. Een roeping, door ons zeevarend volk weleens bij het ondernemen van een reis overzee vergeleken; waarbij men dan vooruit weet, dat het niet altoos voor wind en tij kan gaan, dat het ook kan stormen, en dat de golven over het scheepke kunnen slaan, maar om toch geen oogenblik den hoogen moed te verliezen, en met Gods hulpe eens behouden de haven der ruste binnen te glijden. Wie gelooft zal ook in het huwelijk geen schipbreuk lijden, o, Ge komt ook in het huwelijk zoo ver, indien ge zelf maar kennisse hebt van zonde en ellende, zoo ge van een Heiland weet die verzoent en verlost, en zoo ook in uw huwelijksleven maar de toon blijft klinken *der dankbaarheid.*

De regel, waarnaar het huwelijk tot stand moet komen, is juist uit dien hoofde niet absoluut te stellen. Sloot Pelagius het huwelijk tusschen een *ik* en een *ik;* dan natuurlijk kon die regel altoos dezelfde zijn. Ge hadt dan de vrije liefde, door niets dan eigen wilskeuze, aan niets dan aan elkander gebonden; en dus waart ge dan ook zelf vrijmachtig om te bepalen, hoever de vereeniging gaan zou, en hoelang ze zou duren. Dat is het huwelijk *buiten* geloof, het huwelijk ontwricht door revolutie. Maar nu het huwelijk van God is, en in zijn macht staat, nu is de regel voor het huwelijk een hoogst ingewikkelde, en gedurig wisselende.

In het paradijs was, uiteraard van onzen vorm van huwelijkssluiting geen sprake; en het huwelijk van de kinderen van Adam onderling strijdt met onze eenvoudigste begrippen van zedelijkheid. En thans, gelijk in den

loop der eeuwen, wat reeks van vormen en formaliteiten en wat tal van beperkingen waaraan het huwelijk onderworpen is! Met de vraag te stellen of de Kerk dan wel de Overheid het huwelijk moet sluiten, is dit vraagstuk dan ook niet uitgeput. Uiteraard behoort het huwelijk tot het *natuurlijke* leven, d.w.z. ook al ware er geen zonde gekomen, en al ware er dus geen kerk gesticht, toch zou het huwelijk er geweest zijn. Reeds uit dien hoofde gaat het niet aan, dat de Kerk het huwelijk voor zich opeische. Al staat toch het huwelijk ongetwijfeld ook met de Kerk in zeker verband, toch kan het huwelijk nooit uit de zaligmakende genade afgeleid, waarvan de bediening aan de Kerk is toevertrouwd. Doch evenmin kunt ge zeggen, dat de Overheid beslag op het huwelijk mag leggen. Het uitgangspunt toch voor het huwelijk ligt niet in het staatsleven, maar *in het familieleven*; en geheel het maatschappelijk saamstel leidt schade, indien, met voorbijgang van dezen gewichtigen familiefactor, de Overheid rechtstreeks het paar uithuwt, als liep met een officieel contract tusschen twee individuen heel de zaak af. Juist omgekeerd eischt het wezen van het huwelijk en eischt goede orde, dat het huwelijk zijn eerste regeling vinde in de familiën, waaruit bruid en bruidegom zijn; en dat daarna eerst de Overheid sanctie verleene in rechten aan wat privatelijk reeds is overeengekomen. Het strijdt daarom volstrekt niet met de ideale opvatting van het huwelijk, zoo tusschen de beide familiën over allerlei, ook materieele, aangelegenheden wordt overeengekomen, en hoe meer de usantie meebrengt, dat ook de bloedverwanten in het huwelijk gekend worden, en bij de huwelijkssluiting zekere verplichtingen op zich nemen, hoe rijker het maatschappelijk leven bloeien zal. Het huwelijk vlecht geslacht aan geslacht, en het is billijk, dat dit niet vanzelf zoo ga, maar met bewustheid alzoo gewild en doorleefd worde.

Dat daarom ook de Overheid in deze zaak gekend worde, ligt in den aard der zaak. Niet alsof dit uit haar souverein gezag voortvloeide, en alsof de Overheid eigenlijk het huwelijk schiep. Daartegen moet steeds ten ernstigste geprotesteerd. Het huwelijk was er eer er een Overheid was. Buiten zonde ware er nooit een Overheid, maar wel terdege een huwelijk geweest. En ook, het huwelijk doet een kring ontstaan met *eigen* souvereiniteit. Maar wel moet de Overheid in het huwelijk gemengd, om te kunnen beslissen, welke na het huwelijk de positie en relatie van personen en bezittingen zal zijn. Zoo lang de bescherming van personen en bezittingen geheel aan de familie- en stamhoofden was overgelaten, bleef de Overheid er dan ook buiten; maar zoodra de Rijksidée opkomt en de Overheid voor de zekerheid van personen en bezittingen waakt, begint ook de bemoeiing van de Overheid met het huwelijk. Niet alsof zij het huwelijk maken, scheppen of sluiten kon, maar in zooverre zij

alleen in staat en bevoegd is, om het huwelijk in de voltrekking te sanctioneeren en er de geldende rechtsgevolgen aan te verbinden.

En vraagt ge wat dan de Kerk inzake het huwelijk te doen heeft, zoo zij opgemerkt, dat de verleiding oudtijds voor de Kerk zeer groot was, om *alle* huwelijkszaken aan zich te trekken. Eensdeels omdat alleen de kerk oorspronkelijk genoegzaam zedelijk gezag bezat, om het huwelijk onder de toen nog wilde volken van Europa tot een hooger standpunt op te heffen. En anderdeels omdat niets aan de Roomsche hiërarchie uitgebreider invloed beloofde dan juist de inmenging en de beslissing in huwelijkszaken. Toch heeft de scherpzinnigheid der Calvinisten hen van meet af, het zeer ernstig gevaar doen inzien, dat uit bestendiging van deze traditie kon volgen. Ook hier te lande hebben onze Gereformeerde kerken van meet af allerlei uitwendige regeling van het huwelijk naar de Overheid verwezen. En reeds de Synode van Emden toonde duidelijk, dat zij op het gebied van het natuurlijk leven geen opperheerschappij van de kerken beoogde. En dit was juist gezien. Want wel is het volkomen waar, dat alleen God het huwelijk schept en sluit, en dat alleen zij waar achtiglijk gehuwd zijn, die weten dat hun huwelijk voor God goed en bondig is; maar hieruit volgt nog geenszins, dat de kerk het huwelijk aan zich behoeft te trekken. Immers heel het burgerlijk leven staat onder Gods hoogheid en bestaat bij zijn gratie, en nergens is de kerk aangewezen, om in den naam des heeren ook op burgerlijk terrein als zijn representant op te treden. Ook zonder en buiten de kerk moet én de Overheid, én de familie, én het gezin, én het te huwen paar met God rekenen en handelen voor zijn aangezicht. De voorstelling alsof alleen in de kerk Gods eere heilig ware, en alsof al wat buiten de kerk sprak en handelde buiten God omging, is *tegen*-Schriftuurlijk. Ook bij volken, waar de kerk niet is, bestaat toch huwelijk. Onder ongeloovigen is het huwelijk als zoodanig geenszins uitgesloten. En niemand zal een kind een bastaard noemen, omdat zijn vader en moeder geen lid der kerk zijn.

De inmenging van de kerk in het huwelijk heeft dan ook een heel anderen grond, en komt voort eensdeels uit het gezinsleven en anderdeels uit het kerkelijk leven zelf. Uit het *gezinsleven*, in zooverre de Christelijke familiën als leden van het ééne groote kerkelijke gezin, ook geheel den kerkelijken kring in deze familie aangelegenheid kennen willen, opdat alle Christelijke familiën hierin naar heilige usantie te werk gaan, en ook hieruit de broederlijke liefde spreke. Maar ook ten andere heeft de kerk zelve hier rechten met het oog op het *Genadeverbond*. Dat genadeverbond leeft uitwendig in de geslachten der geloovigen, en plant zich voort door

huwelijk. Zonder huwelijk stierf de kerk; door het huwelijk blijft ze in aanzijn. En overmits nu de kerk het zaad der kerk zoekt onder de kinderen harer leden, en aan de kinderen der geloovigen het Sacrament des Doops toedient, komt het aan de kerk toe, door een eigen acte, het familiehuwelijk ook harerzijds te sanctioneeren en tot zijn heilige hoogte op te heffen. Is nu het saamleven in den kerkelijken kring innig en hartelijk, zoodat de familiën over en weer het leggen van den band tusschen de gehuwden aan den Dienaar des Woords overlaten, dan is het natuurlijk gevolg hiervan, dat men de sluiting van het huwelijk in de kerk als *de eigenlijke* sluiting beschouwe. En hier is ook op zich zelf niets tegen, mits men het recht tot deze sluiting maar niet uit het ambt van den Dienaar afleidde, maar zulk een huwelijkssluiting late opkomen uit het Christelijk familieleven, dat in de kerk zijn orgaan zoekt. De kerk komt dan niet achter de overheid aan, maar overheid en kerk beide voldingen een acte die uit het familieleven opkomt. De overheid geeft dan een sanctie voorzoover het den burgerstaat aanbelangt, en de kerk voor wat aangaat het Genadeverbond; wat altoos onderstelt, dat bruid óf bruidegom of beiden saam leden der kerk zijn.

Dat nu de *familie*-acte veelal met de *kerkelijke* acte ineenvloeit, verhoogt zeer zeker de beteekenis van het kerkelijk huwelijk, maar verleent toch aan de kerk geen hoogere, noch andere bevoegheid. Het zuiverst zou de zaak loopen, indien het huwelijk in de familie gesloten, en daarna eenerzijds door de overheid en anderzijds door de kerk gesanctioneerd, en alzoo voor wat aangaat den Burgerstaat en het Genadeverbond, geldig gemaakt wierd.

Nu echter het practische leven deze strenge en zuivere scheiding niet toelaat, en de afzonderlijke sluiting van het huwelijk in de familie als zoodanig niet plaatsgrijpt, moet deze daad beschouwd worden, als hetzij in die van de overheid, hetzij in die van de kerk begrepen. Is er nu sprake van een huwelijk tusschen personen, die buiten de kerk staan, dan moet die familieacte wel gezocht worden in hetgeen de Overheid doet. Wordt er daarentegen een huwelijk gesloten, waardoor twee Christelijke familiën verbonden worden, die haar onderlingen band veel inniger in den kerkelijken kring dan in den burgerstaat gevoelen, dan is het zeer natuurlijk, dat voor aller besef, niet in de acte der Overheid, maar in die *der Kerk* de acte der beide familiën gesubsumeerd zal zijn. Vandaar dat hetgeen bij de Overheid geschiedt hun een koude formaliteit zal denken, en alleen wat in de kerk plaatsgrijpt een geestelijke realiteit.

Nooit echter mag dit er toe leiden, om de sanctie van de Overheid als

hinderlijk of min noodzakelijk te beschouwen. Want wel is het volkomen waar dat getrouwd zijn, die getrouwd zijn voor God; maar juist getrouwd *voor God* zijt ge *niet* tenzij ge voldaan hebt aan al zijn ordinantiën. Die ordinantiën Gods nu noodzaken u te rekenen met den drieërlei kring waarin ge leeft; dien van uw familie, van den burgerstaat en van kerk. Eerst moeten de familiën er in gekend, te beginnen met „ouders of momboiren" gelijk ons formulier zegt, d. z. onze voogden. Maar hoe hoog ook dezer aller toestemming en bewilliging sta, toch is dit niet genoeg. We leven niet in den patriarchalen tijd. Land en volk vormen thans een eigen geheel en ook in dat geheel moest ons huwelijksleven, straks ook met het oog op onze kinderen, worden ingeweven. Vandaar dat ook de orde, die door de Overheid is ingezet, moet nageleefd; natuurlijk onder beding, dat de Overheid zich daarbij niet aanmatige wat haar niet toekomt en zich niet aanstelle, als ware het huwelijk haar uitdenksel en haar creatuur. Doch ook als de familie bewilligt en de Overheid sanctie verleent, gevoelt een Christen-jonkman en een Christen-jonkvrouw nog niet, dat het huwelijk voltrokken is. Al hebben ze voor het aangezicht Gods in de binnenkamer elkander trouw gezworen; al hebben vader en moeder wederzijds hun handen in elkaar gelegd; en al heeft de ambtenaar van den Burgerlijken Stand hun het stuk papier laten teekenen; toch ontbreekt er nog iets, ontbreekt er nog het heilig zegel, nog de sanctie van het Genadeverbond. En die kroon op het geheel drukt eerst de actie van de kerk. Mits, en hier lette men wel op, de actie van de kerk, niet enkel een actie van *de familie* in het *kerkgebouw* zij (iets wat maar al te dikwijls zoo is), maar een actie van die familie zij *in de gemeente des levenden Gods.*

DERDE HOOFDSTUK.

> Mijne rechten zult gij doen, en mijne inzettingen zult ge houden, om in die te wandelen; Ik ben de Heere uw God!
>
> Lev. 18: 4.

Ons bestek gedoogt in de verte niet, dat we het rijke onderwerp van het huwelijk ook maar eenigermate volledig behandelen. Over een onderwerp als het huwelijk schrijft men een boek, en niet een klein aantal

hoofdstukken. We moeten ons dus wel bepalen tot het bespreken van de beginselen. Hieronder nu behoort ook de uiterst ingewikkelde vraag, *wie met wie mag huwen.* Het is toch niet genoeg te zeggen, dat het huwelijk een man met een vrouw verbindt; overmits er tal van gevallen zijn, waarin tusschen een man en een vrouw *geen* huwelijk mag gesloten worden.

Dit is dan ook onder alle volken zoo ingezien en al staat in den aanhef van Leviticus XVIII, dat Israel niet doen mocht naar de inzettingen der Egyptenaars, zoo volgt hieruit nog geenszins, dat in Egypte, laat staan dat onder alle heidenen, *alle* huwelijken geoorloofd waren, die aan Israel werden verboden. Zoo eenvoudig echter als het is, om te erkennen, dat niet *alle* huwelijken geoorloofd zijn, zoo moeilijk is het uit maken welke *wel* en welke *niet.* Ja, zelfs de vraag, hoe ge dit hebt uit te maken, levert bezwaar op. Gelijk men weet eischte de Roomsche kerk ook deze beslissing inzake het huwelijk voor zich op; en op Rome's voetspoor hebben ook onderscheidene Protestantsche kerken zich verplicht gevoeld, om inzake de huwelijksverhinderingen uitspraak te doen. Het burgerlijk recht schikte zich dan daarnaar, of liet ook wel heel de zaak aan de kerk over. Onder de Gereformeerden daarentegen openbaarde zich van meet af de neiging om zich als kerk uit de huwelijksaangelegenheden tot op zekere hoogte terug te trekken, en de burgerlijke Overheid te laten beslissen. Dit laatste denkbeeld schoot dan ook hier te lande reeds vroegtijdig wortel, en is sinds, zij het ook uit ander beginsel, in de meeste overige landen van Europa regel geworden. Zelfs wordt thans het burgerlijk huwelijk door de revolutionairen als strijdmiddel gebruikt om de kerk tegen te staan en haar invloed te knakken.

Al is het dus dat onze Gereformeerde vaderen practisch evenzoo tot het burgerlijk huwelijk concludeerden, zoo mag toch niet uit het oog verloren dat zij hierbij geleid werden door geheel andere overwegingen. Zij waren van oordeel dat in de Heilige Schrift genoegzame aanwijzing ook voor het huwelijk gegeven was, en dat de van God aangestelde Overheid, in overeenstemming met deze aanwijzing, het huwelijk had te regelen. Thans, nu we te doen hebben met een Overheid, die als zoodanig zich niet meer om Gods Woord bekreunt, en die óók de zaak van het huwelijk geheel naar eigen goedvinden regelt, staan we dus feitelijk voor een geheel ander iets, dan onze vaderen gewild of beoogd hebben. Onze vaderen hadden onderscheidene bedenkingen tegen de wijze waarop het Roomsche canonieke recht allerlei huwelijks-aangelegenheid verordend had, en meenden toch dat het daarom nog niet noodig was, een nieuwe regeling uit te denken, overmits in het huwelijksrecht der latere Romeinsche keizers,

naar ze meenden, alles gegeven was, wat men verlangen kon. De Romeinen hadden reeds in hun Heidensche periode met name over de huwelijksverhinderingen zeer uitvoerige en deels zeer strenge bepalingen gemaakt; en toen later de keizers tot het Christendom overgingen, waren deze bepalingen bovendien nog, zooveel noodig, in overeenstemming gebracht met de regelen der Heilige Schrift. Zoo bezat men dus, naar men oordeelde, in deze bepalingen van de Christelijke Romeinsche Overheid, een rechtsordening voor het huwelijk, die van menschelijke zijde het hoogst bood, dat te verkrijgen was, en die bovendien den Christelijken doop ondergaan had. Op dien grond achtte men dan ook, dat onze Christelijke overheden het veiligst gingen, door die degelijke eeuwenoude rechtsordening weer van kracht te maken. Gelijk men in het dogma en het kerkelijk gebruik er toe neigde om de usantiën der *oude Christelijke kerk* te doen opleven, zoo wilde men ook in het burgerlijk leven de *oude Christelijke rechtsorde* weer in eere brengen.

Thans echter helpt die vingerwijzing ons niet meer, eenvoudig wijl de Christelijke Overheid ontbreekt, die met Gods Woord rekent. Alhans in ons land is geen Overheid meer aanwezig, die feitelijk in haar wetgeving zich grondt op Gods Woord. Veel minder nog kan de kerk thans de huwelijksmaterie weer aan de Overheid uit handen nemen; en ze behoort dit ook niet te doen. Verwarring en wanorde op dit stuk is dus voor de toekomst volstrekt niet uitgesloten. Het is zeer wel denkbaar dat de Overheid in de toekomst regelingen inzake het huwelijk zal maken die tegen de conciëntie der Christenheid en het oordeel der kerken indruischen. Hieruit *kunnen* zeer wel conflicten geboren worden. En dat dit thans nog zoo weinig het geval was, is alleen te danken aan de gelukkige omstandigheid, dat de Christelijke traditie nog zoo machtig nawerkte en, dank zij dien invloed, de Overheid dusver nog ten deele in het goede spoor bleef. Reeds nu echter is reeds lang niet *alle* conflict te mijden. Soms toch worden nu reeds echtscheidingen uitgesproken, die met den eisch van Gods Woord in flagranten strijd zijn. Wordt nu door een der aldus gescheidenen daarna een tweede huwelijk met een ander aangegaan, dan kan dit onder Christenen *niet* als een wettig huwelijk gelden, overmits de eene voor God nog gehuwd was, en mag dus de kerk zulk een huwelijk niet sanctioneeren. Het is uit dien hoofde van hoog belang, dat de kerk ook de zaak van het huwelijk steeds klaarder ontwikkele, opdat er door de belijders des Heeren zeker tegenwicht in de publieke opinie worde geboden tegen hetgeen in de burgerkingen het huwelijksrecht afbreekt.

Intusschen kan dit aan de zaak zelve niets veranderen. Het huwelijk is en blijft een zaak van burgerlijke regeling, wijl het tot de *natuur* en

niet tot de *genade* behoort, en het veiligst gaat ge derhalve door vast te stellen: 1°. dat de belijders des Heeren zich naar de regeling van de Overheid, waaronder ze leven hebben te schikken, voor zoover deze niet ingaat tegen de stellige uitspraak van het recht Gods, gelijk dit in zijn Woord geopenbaard is, 2°. dat men bij het aangaan of toestaan van een huwelijk zich niet vrij achte, om al datgene te doen wat de Overheid toelaat maar zich hierbij allereerst binde aan Gods Woord; en 3°. dat de kerken slechts dan een huwelijk sanctioneeren, als dit naar eisch van Gods Woord een huwelijk zijn *kan*; en anders haar sanctie onthouden.

Die regelende leiding der Overheid zal dus, onder het gestelde beding, ook moeten aanvaard worden ten opzichte van de huwelijksverbinderingen, en de Overheid zal het voor God te verantwoorden hebben, indien ze hierbij de genoegzame aanwijzingen der Heilige Schrift uit het oog verliest. Want ge kunt wel zeggen: In Leviticus XVIII en elders is deze zaak door God zelf geregeld, en dus heeft de Overheid niets meer uit te maken; maar wie zoo spreekt, vergist zich. Lang toch niet alles wat hier in aanmerking komt, is in Lev. XVIII geregeld, zoodat de Overheid, ook al nam ze deze regeling letterlijk over, toch nog ook zelve allerlei te regelen zou hebben. Maar bovendien, geheel dit standpunt is onhoudbaar. Ge kunt noch moogt de burgerrechtelijke bepalingen van het Oude Testament, zoo als ze daar staan, beschouwen als de wet Gods voor alle landen en volken. Ook niet in volstrekten zin wat in Lev. XVIII staat. Daar toch wordt in vs. 20 de doodstraf gesteld op elke overtreding ook in zake het huwelijk; en wie heeft nu ooit staande gehouden, dat wie tegen een dezer bepalingen zondigt, ook nu nog door de Overheid moet worden ter dood veroordeeld en ter dood gebracht? Zelfs bij Lev. XVIII dient er daarom op gewezen, dat ook deze wetten in de eerste plaats door God aan het volk van Israel in den toenmaligen tijd gegeven zijn, en dat ze dus wel wat haar onderscheidenlijken inhoud, maar niet wat haar letterlijke bepalingen aangaat, voor alle eeuwen en landen gelden. Vooral bij het huwelijk springt dit duidelijk in het oog, zoo ge maar denkt aan het Leviraathuwelijk. Een man, wiens gehuwde broeder stierf, en een weduwe zonder kinderen naliet, *moest* met die achtergelaten weduwe van zijn broeder trouwen; maar als hij met haar trouwde, zoo zij wel kinderen had, was hij des doods schuldig. (Lev. XVIII; 16.) Zegt ge nu dat één van deze bepalingen voor alle tijden en landen geldt, dan natuurlijk ook de andere. Nu beweert intusschen niemand, dat ge ook thans nog bij de kinderlooze weduwe van uw broeder zaad moet verwekken. Die bepaling beschouwt men algemeen als verouderd en thans niet meer geldend. Goed, maar

dan is hiermee ook uitgemaakt, dat niet *alle* bepalingen meer als zoodanig gelden; dat ge hierbij dus met oordeel des onderscheids moet te werk gaan; en dat derhalve de letter van de aan Israel gegeven bepaling de zaak nog niet uitmaakt. Ge moet dan onderscheiden tusschen hetgeen de onderscheidenlijke inhoud is, en den nationalen vorm voor dien tijd. Dat moet dan de Overheid doen, die God vreest, en eerst alzoo voorgelicht, kan zij voor haar onderdanen de regelen vaststellen, die uitmaken wie met wie mag huwen.

Die regelende leiding der Overheid is hier te meer onontbeerlijk, omdat letterlijk niet één der bepalingen absoluut doorgaat. Niets staat thans meer algemeen vast, dan dat het huwelijk tusschen vleeschelijke broeders en zusters, van God gevloekt en gruwelijke bloedschande is; en toch, reeds een vorig maal wezen we er op, is in Adams gezin alleen door zoodanig, ons tegen de borst stuitend huwelijk, de voortplanting van ons geslacht mogelijk geweest. Huwelijken tusschen broederskinderen verfoeit ge, en toch, toen Noach uit de Arke kwam, is alleen door zoodanig huwelijk ons geslacht in stand gehouden, en blijkbaar zijn deze huwelijken, in strijd met wat ge thans ervaart, *zeer* vruchtbaar geweest. Een absolute, en altoos onveranderlijke wet geldt hier dus niet. Wel heerschen ook hier vaste beginselen, maar die liggen *achter* deze wetsbepalingen en staan er niet in *uitgedrukt*. Het is niet twijfelachtig of het beginsel, dat hier heerscht, in de organische eenheid van ons menschelijk geslacht, en het is uit dit ééne beginsel dat zoowel de huwelijken onder Adam 's kinderen en Noach's kleinkinderen voortvloeiden, als anderzijds het latere verbod van huwelijk tusschen bloed- en te nauwe aanverwanten. Immers zou ons menschelijk geslacht als organisch geheel bestaan, dan moest het wel in zijn oorsprong uit kinderen van één menschenpaar voortkomen, en omgekeerd, om niet in brokstukken uiteen te vallen, maar dooreengestrengeld als één geheel te blijven bestaan, *moesten* de familiën met elkander in gemeenschap treden, en moest alzoo het huwelijk met personen uit andere familiën, door het verbod van huwelijk in de eigen familiën, worden geboden. Ook de schijnbare tegenstrijdigheid tusschen het Leviraat huwelijk en Lev. XVIII : 16 lost zich op gelijke wijze op. Israel moet als organisch volk geheel naar zijn stamindeeling in stand blijven. En daartoe nu strekte én het Leviraat huwelijk, wijl anders het organisme der stammen gevaar liep, én het verbod van huwelijk met een broedersweduwe die kinderen had, wijl anders de familie zich te zeer in zichzelve opsloot.

Toch is er nog een diepere reden, die het huwelijk onder bloedverwanten uitsluit, een reden die in het huwelijk als zoodanig is gelegen. Alle huwelijk bedoelt, dat de mensch zijn onvolkomenheid bekenne, zijn in

beelding van zelfgenoegzaamheid opgeve, en in een ander persoon de noodzakelijke aanvulling van zichzelven zoeke, tegelijk met de roeping om het ongenoegzame in die andere persoon op zijn beurt te vervullen. Dit nu ware ondenkbaar zoo niet man en vrouw *verschilden*. Omdat een vrouw geheel anders is dan een man, en een man heel anders dan een vrouw, daarom kan de een den ander geven wat een van zichzelf niet heeft. Het *verschil* is dus veronderstelling. De liefde komt niet uit de overeenstemming noch uit de gelijkheid, maar juist uit de ongelijkheid en uit het *verschil*. Wie met u huwen zal, moet anders zijn dan gij, en waar twee huwen die te veel op elkander gelijken, zijn ze over en weer onmachtig om den scheidenden factor in ontwikkeling te brengen. Ze hebben saam te veel van wat aan beiden gemeen is, en aan beiden blijft ontbreken dat andere menschelijke, dat ze missen. Of liever, het schuilt wel in hen, maar het kan niet tot ontwikkeling komen. Geestelijk blijven ze voor elkaar onvruchtbaar. En juist ditzelfde nu verbiedt het huwelijk onder bloedverwanten. Bloedverwanten zijn te gelijk, loopen te weinig uiteen, zijn te veel hetzelfde soort, hebben te veel één bloed, en missen daardoor juist dat *verschil*, dat grondslag van alle huwelijk moet zijn. Beider bloed gelijkt te veel op elkaar. Van daar de onvruchtbaarheid in hun geslacht. De zegen ontbreekt er aan. God geeft hun geen kroost. Ze leiden wel in schijn een huwelijksleven, maar een huwelijk voor God is het niet.

Het algemeene standpunt is hier dus niet onzeker. Maar hiermede zijt ge er nog niet. Nu toch rijst de vraag, hoever gaat dit? Tot in den hoeveelsten graad? In de Middeneeuwen bracht men dit op den *zevenden* graad. En dat niet alleen; maar doordien men deze zeven graden, die oorspronkelijk gerekend waren naar de graden van het Romeinsche recht, nu naar de Germaansche rekening der graden ging tellen, werd de bloedverwantschap feitelijk nog verder uitgebreid. Dit nu ging veel *te* ver, en noodzaakte tot eindelooze dispensatiën, die zelfs tot in den derden graad konden gegeven worden; niet in den eersten en tweeden, tenzij bij vorsten of uit hoofde van publiek belang. Het was daarom volkomen juist gezien, dat men later deze grenzen enger trok. Maar vooral nu de kerken geen vaste lijn meer aangeven, is op dit punt vaste regeling van de zijde der Overheid noodzakelijk; al blijft voor wie aan Gods Woord vasthoudt ook zoo nog altoos het beginsel gelden, om huwelijken tusschen bloedverwanten in de eerste drie graden te mijden. Vooral bij het huwelijk geldt het, dat een iegelijk in zijn eigen consciëntie ten volle verzekerd zij.

Een korte bespreking van Lev. XVIII: 16 en 18 mag hier niet achter-

wege blijven. Oudtijds is op grond van deze bijbelteksten elk huwelijk ook met de zuster van de overleden vrouw voor bloedschande verklaard; en zoo dikwijls dit punt in de 16e eeuw ter sprake kwam, heeft men ook op Synodale vergaderingen, edoch aanvankelijk zonder nader onderzoek, deze questie steeds beschouwd zooals de Roomsche kerk die had leeren beschouwen. En toch is de zaak hiermede niet uitgemaakt. Ja zelfs al had men in de 16e eeuw de zaak wel opzettelijk onderzocht, zoo zou toch altoos zulk een uitspraak aan Gods Woord appellabel blijven, en vallen moeten, indien het bleek dat men zich vergist had.

Nu geldt in de eerste plaats ten deele ook hier, wat we boven opmerkten over het speciaal karakter van de door God aan Israel gegeven wetten. Ten deele, zeggen we, want we zijn niet onkundig van de breede vertoogen waarin de Leidsche faculteit, á Marck en De Moor, ten deele vroeger ook Voetius e. a. staande hielden, dat Lev. XVIII tot de zedewet behoort, en niet tot het burgerlijk recht van Israel; en stemmen zonder aarzelen toe, dat de hoofdinhoud van Lev. XVIII metterdaad een generaal karakter draagt. Maar toch neemt dit niet weg, dat wat de letter aangaat, ook hier wel degelijk op dit onderscheid moet gelet worden. De doodstraf, die in dit hoofdstuk op al zulke verontreiniging van het huwelijk gesteld was, zal niemand als thans in dien zin nog geldende beschouwen; en vs. 18 onderstelt nog de mogelijkheid van polygamie. Ook toont de inleiding over de Egyptenaren, dat de preciese vorm van deze wet wel ter dege Israelitisch is.

In de tweede plaats lette men er op, dat in vs. 16 wel het huwelijk met de vrouw van een overleden broeder wordt verboden, maar niet met de zuster van een overleden vrouw. Dit is er wel bij analogie uit afgeleid, en er ligt in deze redeneering ook zekere grond van waarheid. Maar dit is toch niet hetzelfde alsof het er letterlijk stond. Wat in vs. 16 als motief staat, dat de weduwe „de schaamte van haar overleden man" is, kan men niet in gelijken zin van den overgebleven man zeggen, alsof hij „de schaamte van zijn overleden vrouw" ware. Het staat met de vrouw ten deze niet zoo als met den man. Een verschil, dat we in een boek als dit wel niet nader kunnen toelichten, maar dat reeds genoeg wordt aangeduid door den naam van *maagd*, waar geen gelijksoortige naam voor den jongen man tegenover staat.

Ten derde is Lev. XVIII: 18 van zeer onzekere uitlegging, en thans mag men wel zeggen, dat door de deskundigen vrij algemeen wordt toegegeven, dat hier alleen sprake is van een huwelijk als dat van Jacob en Rachel, nadat hij Lea reeds gehuwd had. Ook wij zien geen kans om een andere uitlegging staande te houden. En nu is het wel waar, dat, gelijk

onze kantteekenaars zeggen, hier nog niet volgt, dat zulk een huwelijk na den dood der vrouw daarom *wel* geoorloofd zou zijn; maar in elk geval is uit dit 18e vers dan toch niets af te leiden voor een *verbod.*

Ten vierde staat in Lev. XX: 21, dat als een man in Israel deed wat in Lev. XVIII: 16 verboden is, zulk een huwelijk onrein zou zijn, en met onvruchtbaarheid zou worden gestraft. „Zij zullen geen kinderen krijgen." Gold dus dat gebod nog in gelijken zin voor ons, dan zou een huwelijk met een zuster van de overleden vrouw ook nu nog altijd kinderloos moeten blijven, wat volstrekt *niet* altijd het geval is.

Waar dan ten slotte nog bijkomt, dat hier geen der algemeene beginselen in het spel komen, die, gelijk we boven zagen, achter deze wetten of er aan ten grond liggen.

In weerwil van de stellige uitspraak onzer meeste godgeleerden, kunnen wij ons dan ook zeer wel voorstellen, dat een koning, die God vreesde en beefde voor zijn Woord, toch zou kunnen aarzelen, om zulke huwelijken aan zijn onderdanen te verbieden. Of zelfs de kerken, indien thans haar oordeel werd gevraagd, nog in den ouden zin zouden beslissen, wagen we te betwijfelen. In Amerika is reeds op meer dan eene kerkelijke vergadering het vroegere verbod ingetrokken. En wat de private conscientie betreft is zeer zeker het mijden van huwelijken in den kring ook van onze naaste magen steeds geraden, maar toch is het niet zoo ondenkbaar, dat iemand die terdege in de Schrift thuis was, en zich rekenschap wist te geven van wat God ons oplegt, niettemin geen oorzaak vond, om aan de geldigheid van zulk een huwelijk voor Gods aangezicht te twijfelen.

We zeggen dit, al weten we dat velen hierover anders oordeelen; ook in de hoop dat ons schrijven allicht aanleiding zal geven om dit punt nader te onderzoeken, of langs dien weg onze kerken allengs tot eene vaste overtuiging mochten komen, die aan de slingering der conscientie een einde maakt.

VIERDE HOOFDSTUK.

Maar ik zeg u, dat zoo wie zijne vrouw verlaten zal anders dan uit oorzake van hoererij, die maakt, dat zij overspel doet, en zoo wie de verlatene zal trouwen, die doet overspel.

Matth. 5: 32.

Juist echter wijl het huwelijk een zoo hooge en alles beheerschende plaats in het menschelijk leven en het leven der menschheid inneemt, is er geen banger verwoesting denkbaar, dan die door de zonde inzake het huwelijk is aangericht. Het beste inzicht hierin erlangt men door uit te gaan van het vraagstuk der *Echtscheiding*. Twee stroomen gaan hier tegen elkander in, eenerzijds de ideale opvatting van het huwelijk, die roept: *Nooit scheiden*. En anderzijds de vraag naar vrije liefde, die, onder het luchthartig zingen van haar *Divorçons*, het huwelijk tot een contract verlaagt, en op dien grond eischt dat dit contract, evenals elk ander, door de overeenstemmende wilsuiting van beide contracten elk oogenblik ontbindbaar zal zijn. Zoo zegt men eenerzijds: *Nooit*. anderzijds: *Elk oogenblik*, en het kan, helaas, kwalijk ontkend, dat de mannen der vrije liefde de laatste jaren steeds meer veld wonnen. Niet alleen toch de sociaal-democraten, maar zelfs invloedrijke leden in Europa's parlementen, die allerminst voor Socialisten willen gerekend worden, ontzagen zich toch niet, ter gelegener tijd, ook in ons land, voor den eisch der vrije liefde in de bres te springen.

Metterdaad staat hier het *Evangelie* tegenover de *Revolutie*. Het Evangelie nu niet enkel genomen als prediking van den Raad der behoudenis maar met zijn volledigen Schriftuurlijken achtergrond, en alzoo met de majestueuse uitspraak: *Wat God vereenigd heeft dat scheide de mensch niet*. En tegenover dit Evangelie de heel ons leven almeer beheerschende Revolutie, die geen hooger ordinantie erkent, alle ding op de spil van 's menschen vrijen wil laat draaien, en alzoo ook aan het huwelijk geen hooger grondslag dan van het gemeene contract gunnen kan, noch gunnen wil. Ook dit laatste. Niet toch alleen een zielkundige theorie, maar ook zinnelust en vleeschelijke zin is hier in het spel. Vrij met alle vrouwen wil de man, en vrij met allen man de vrouw leven. Dat doen deze mannen en vrouwen dan ook nu reeds; thans echter moeten ze het nog min of meer ter sluiks doen. Ze druischen er mee in tegen tegen de rechtsorde, tegen de publieke opinie, tegen wat fatsoenlijk geldt. Ze vieren dus wel

bot aan hun lust, maar met zekeren hinder. En nu moet ook die hinder weg. Ook die publieke opinie moet omgezet. Ook die rechtsorde moet omgekeerd. Wat ze nu door afwijking en overtreding doen, moet eerlang in het volle licht der zon, voor aller oog, onder alle gedoogen, met aller medeweten kunnen geschieden, zonder dat er smet aankleeft of blaam op volgt. Er moet een tijd komen en die tijd komt spoedig, zoo roepen de mannen onzer eeuw, dat noch Kerk noch Overheid zich meer met het huwelijk inlate. Eigenlijk moest heel de instelling van wat men nu het huwelijk noemt, de wereld uit. En dan moet elke man en elke vrouw vrij over eigen persoon beschikken kunnen, om zich, met of zonder contract, voor een maand, voor een jaar, voor twintig jaar, of levenslang met een ander te verbinden. En zulks met beding van steeds het recht te hebben, om, ontmoet de man morgen iemand die hem, of de vrouw iemand die haar beter bevalt, op staanden voet, met beiderzijds goedvinden, het gesloten contract te ontbinden, teneinde met een van deze twee nieuw gevonden personen elk voor zich een nieuw contract, dat evenzoo opzegbaar zijn zal, aan te gaan.

Nu is het volkomen duidelijk, dat deze contract-theorie binnen zeer korten tijd in een bloote formaliteit zou verloopen. Zulk een contract toch laat zich ook voor één dag, ja, voor een halven dag aangaan. Op die wijs wordt het ganschelijk illusoir. En zoo eindigt men dan met geen huwelijk, zelfs geen contract meer te hebben. De overheid zal alle kinderen opvoeden. Zorge kent men dus niet meer. En het slot is derhalve, dat de menschen als de dieren zullen leven, ontheiligd en ontwijd. Of liever, zoo *zal* het niet maar zijn, maar zoo is het ten deele reeds in de zonde-eeuw van het Keizerlijk Rome *geweest*. Reeds toen was dat huwen voor één dag niet zeldzaam.

Scherp daartegenover staat nu de hooge ordinantie: Wat God vereenigd heeft, dat scheide de mensch niet; en de Roomsch canonieke regeling, die feitelijk alle vernietiging van een geheel voldongen huwelijk onmogelijk keurde, mag van protestantsche zijde nooit bespot, maar moet steeds geëerd als de heroieke poging, om het huwelijk in zijn heilig karakter staande te houden. Contracthuwelijken voeren natuurlijk tot de grootste lichtzinnigheid en onnadenkendheid in het sluiten van de huwelijken, terwijl omgekeerd niets zoozeer geschikt is, om nadenken te wekken en voorzichtigen ernst uit te lokken, dan de wetenschap dat een eens gesloten huwelijk onherroepelijk is. Eens voor altijd. Alleen door zulke absolute verordeningen is het mogelijk geweest, den wilden heidenschen geest te bezweren. De diepe indruk, dien het huwelijksdenkbeeld nu nog op het

levensbesef van ons Christelijk Europa maakt, is voor geen gering deel uit deze onverbiddelijke gestrengheid te verklaren. En in den machtigen strijd, die ook thans weer voor en tegen het huwelijk in alle lande gestreden wordt, lijdt het geen twijfel, of wij verdedigen met de Roomsch-Katholieken een gemeenschappelijk pand.

Hieruit leide men echter niet af, dat onder de vigueur van het Roomsch-canonieke recht allen, die eens gehuwd waren, tot aan hun dood toe saam moesten blijven leven. De moeielijkheden van het practische leven waren *te* overweldigend, om het beginsel in zoo volstrekten zin te laten gelden. Zoo nam men de toevlucht tot allerlei uitwegen. Er kon zijn huwelijksvernietiging, waarbij verklaard werd, dat het huwelijk een vergissing was geweest en er dus eigenlijk nooit een huwelijk bestaan had. B.v. als twee personen gehuwd waren, die niet saam hadden mogen huwen. Dit liet zich natuurlijk breed uitmeten, en er zijn door dit hulpmiddel heel wat gehuwden aan elkander ontkomen. Voorts moet men zich ook afvragen, of het huwelijk wel geheel voldongen was geweest. Zoo niet, dan wierd door echtscheiding geen eigenlijk huwelijk ontbonden, maar slechts iets wat op een huwelijk leek. Van dien aard nu was elk huwelijk, dat niet op volkomen wijze sacramenteel bevestigd was. B.v. huwelijken met ongedoopten; ten deele ook huwelijken die men gemengd noemt; of ook als de sacramenteele actie niet volledig was geweest. Ook kon een enkel maal dispensatie helpen. Maar wat meer nog afdeed: Echtscheiding greep, zoo zei men, eerst dan ten volle plaats, als de gescheidenen elk voor zich weer een ander huwelijk konden aangaan. Het was dus nog geen echtscheiding, zoo men man en vrouw uiteen liet gaan, en tot scheiding tusschen tafel en bed liet komen. Deze separatie kon dan tijdelijk of voor altoos zijn. Maar in geen geval was dat wezenlijk echtscheiding, daar men elkaar nog in den weg stond voor nieuw huwelijk, en c. q. weer saam kon gaan wonen.

Toch lag in dit alles niets dan een poging, om het ideaal hoog te houden, en nochtans door de branding van de practijk behouden door te komen. Het was, helaas, eenmaal een feit, dat het huwelijk niet gaf wat het beloofde, niet was wat het scheen; niet omdat het huwelijk niet rijke, goddelijke beloften in zich droeg, maar overmits wij menschen de heilige gave Gods bedierven door onze zonden. Een onbezonnen aangaan van het huwelijk. Een huwen, eer men recht weet wat men doet. Een huwen buiten God den Heere. Niet om elkaar naar ziel en lichaam in de eenheid van het Goddelijk scheppingsmysterie te bezitten; maar om elkander te bezitten òf naar het vleesch, òf naar den geest alleen, òf ook om wat aan

den persoon aanhangt, in den vorm van geld dat er is, of te komen staat; of van invloed en macht, gelijk de vorsten hiervan telkens het onheilig voorbeeld gaven. En natuurlijk, dan moet het huwelijk wel een plage in stee van een zegen, een drukkende last in plaats van een weelde des levens, een gestadige ergernis in stee van heilige zielsverkwikking zijn. Bij onze deftiger kringen leidde dit dan, in paleizen en aanzienlijke woningen, er toe, dat elk zijns weegs ging, onderwijl men als twee logeergasten in eenzelfde hotel elkander beleefd en voorkomend bleef bejegenen. Maar bij kleiner behuizing, minder middelen en ruwer levenstoon, ook wel hartstochtelijker leven, gaf dit dan aanleiding tot allerlei strijd en twist, tot krakeel en geweld; en ten slotte was het niet meer mogelijk, om altoos den strengen eisch vol te houden, dat twee, die moeilijk elkaar zetten konden, nochtans als man en vrouw, bij dag en nacht, in een soms kleine woning saam zouden verblijven. Feitelijk zag men dat dit uitliep op mishandeling en moord. Zoo diep zonk de mensch ook in het huwelijk door zijn afval van den levenden God. En dat er nu een uitweg moest gevonden, kon daarom niet geacht worden tegen Gods wil in te gaan, daar immers ook Mozes het geven van den scheidsbrief onder Israel, niettegenstaande de goddelijke ordinantie, had ingevoerd. Want het is wel waar, dat Jezus gezegd heeft: „Mozes heeft u dat toegestaan vanwege de hardigheid uws harten, maar van den beginne is het alzoo niet geweest." Edoch, is die hardigheid van hart er niet altoos nog? Is ze niet veeleer toegenomen? En blijkt daaruit niet, dat zekere uitweg hier *moest* gezocht worden, ook al mag nooit één oogenblik vergeten, dat die uitweg exceptie op den regel is, en dat de goddelijke ordinantie altoos blijft wat ze is?

In de dagen der Hervorming heeft men op dit punt, dan ook slechts in zoover zekere wijziging aangebracht, dat ten eerste ook de beslissing in deze zaak ten deele van de Kerk op de Overheid ging, en ten tweede dat men aan datgene, wat het Roomsch-canonieke recht slechts door een huismiddeltje toeliet, allengs meer wettigen vorm schonk. Het woord van den Christus: „Ik zeg u dat zoo wie zijn vrouw verlaten zal anders dan uit oorzake van hoererij, die maakt dat zij overspel doet," oefende hier zijn machtigen invloed. Al moet toch toegegeven; dat Jezus allerminst, na gebleken overspel, scheiding gebiedt, toch laat Jezus' uitspraak in Matth. 5 : 32 en 19 : 9 geen andere uitlegging toe, dan dat wie zijn vrouw verlaat, *na* gebleken overspel, en alsdan een andere trouwt, *niet* schuldig staat aan overspel, en alzoo onder de vigueur van het zevende gebod vrij uitgaat. Er ligt niet in Jezus' zeggen dat overspel op zichzelf het huwelijk vernietigt; dan toch zou bewijs van een vóór tien jaar bedreven overspel het

saamleven gedurende de tien jaren buiten huwelijk stellen. De vergevende, verzoenende liefde kan ook hier de breuke heelen, en waar de schuldige schuld belijdt en de beleedigde persoon vergeeft, daar kan aan den voet van het Kruis ook deze zonde vernietigd worden, en ook na overspel, mits aldus verzoend, het huwelijk zijn gebroken kracht hernemen. Maar wel ligt er in, dat, waar deze inmenging der verootmoediging en des ontfermens niet plaats grijpt, en de beleedigde tegenover het onverzoende overspel blijft staan, verlating geoorloofd is en het aangaan van een ander huwelijk vrij staat. Vrij staat van beide zijden. Zoowel voor den man (zie Matth. XIX : 9), als voor de vrouw (zie ook Matth. V : 32).

Zal men nu daarom zeggen, dat dit alzoo *Christelijk* gehandeld is? Stellig niet. En in zooverre heeft het Canonieke recht volkomen gelijk, als het ontkent dat Jezus althans bij echtbreuk scheiding sanctioneert. Gesanctioneerd kan de scheiding op Christelijk terrein nooit worden. Heeft men toch met een man en vrouw te doen, die Christenen zijn, niet slechts in naam, maar in der daad, dan *moet* na de vreeselijke en ontzettende zonde van overspel, onverwijld verbreking en verbrijzeling voor God en verootmoediging voor de beleedigde partij volgen, en *moet* evenzoo de verzoening deze verootmoediging kronen. Is dit niet het geval, dan moet de kerkelijke tucht tusschen beide treden, die, leidt ze niet tot verootmoediging en verzoening, *moet* voeren tot excommunicatie en alzoo tot uitsluiting van het Christelijk terrein. Onder Christenen in den engeren zin van het woord, is echtscheiding dus feitelijk ondenkbaar. En al de moeite waarin men thans geraakt is, ontstaat uit de valsche opvatting van de kerk als volkskerk en het houden in die kerk van een wilden hoop, die niets van Christus afweet en niets met zijn heiligheden te maken heeft.

Onze Reformatie deed daarom in zooverre een stap op den beteren weg, toen ze de Kerk er maar buiten hield, en de Overheid ten deze liet optreden. Niet toch de Kerk, maar wel de Overheid heeft te voorzien in de regeling van allerlei betrekking tusschen personen, die niet als Christenen door een hooger beginsel geregeerd worden. En zij nu, de Overheid, kan dan natuurlijk niet bij dien wilden hoop den maatstaf aanleggen, die onder Gods kinderen als de eenig ware en heilige geldt, maar moet wel rekenen met de vreeselijke macht der zonde en de gevolgen die de zonde na zich sleept. Twee kinderen Gods, die saam gehuwd zijn, mogen dus eigenlijk nooit scheiden, zelfs niet al kwam er overspel tusschenbeide. Maar de Overheid, die voor verreweg het grooter deel te rekenen heeft met een ongebreidelde menigte, moet haar huwelijksregeling zoo maken, dat er

een veiligheidsklep zij, die, bij te sterken druk de stoom ontsnappen late. Zij staat dan voor den dubbelen eisch, om eenerzijds het huwelijk als opbouwend element van het staatsleven, in zijn hooge waardij tegenover de vrije liefde of het huwelijkscontract, te handhaven, en daarom de echtscheiding zooveel mogelijk te bemoeilijken. Maar ook anderzijds om, waar brutale zonde en ruw geweld helsche toestanden in het leven roepen, een uitweg te openen. Bij het openen van dien uitweg nu geeft Jezus het spoor aan, door het overspel aan te duiden als huwelijksbreuke, en in zoo goed als alle wetgevingen van Europa is overspel, mits wettig bewezen, dan ook nog steeds aangewezen als de eerste en sterkste grond, waarop een rechtsvordering tot echtscheiding kon worden ingesteld.

Hierbij is men echter niet blijven staan, maar heeft bovendien ook kwaadwillige verlating, ruwe mishandeling en onteerende straf, als genoegzamen grond voor echtscheiding in onze regeling van het burgerlijk recht opgenomen. In andere wetgevingen is de echtscheiding nog veel gemakkelijker gemaakt. En wat vooral het kwaad in de hand werkt, is de lichtvaardige manier waarop vaak het bestaande recht wordt toegepast. Een man en vrouw, die van elkander af willen, zijn reeds nu bijna altoos in staat, om een vonnis van echtscheiding te verkrijgen. Dit nu hangt meest aan den geest die den magistraat bezielt. Geldt nog onder al wat jurist heet als hoogste beginsel, om het huwelijk heilig te houden, en alzoo niet dan in het uiterste geval tot echtscheiding over te gaan, dan oefent dit ongemerkt een bindenden invloed op de maatschappij uit. Wint daarentegen bij onzen magistraat de neiging veld, om dusgenaamde ongelukkige huwelijken uit de wereld te helpen, dan zal het aantal echtscheidingen steeds toenemen, en zal er in het huwelijk al minder geluk gesmaakt worden. Niets toch houdt in het huwelijk nog zoozeer de uitbarsting van de booze tweedracht tegen, dan de wetenschap, dat men toch tot zijn dood toe samen met elkaar leven moet. Maar hef die wetenschap op en geef voedsel aan het denkbeeld, dat men desnoods zeer wel ook van elkander af kan, natuurlijk, dan ontbrandt de toorn in veel heftiger mate, en beweegt de wederzijdsche antipathie zich almeer naar de echtscheiding toe.

Hiermee is nu niet gezegd, dat de Overheid daarom uitsluitend ter oorzake van hoererij een huwelijk ontbinden kan. De Overheid heeft ook voor het leven der personen te waken, en is dus gerechtigd, waar gevaar voor moord ontstaat, tusschenbeide te treden. Toch zij men hierbij niet te sentimenteel. Voor den welstand van land en volk is het veel minder gevaarlijk, dat hier of daar een enkele vrouw ruw mishandeld wordt,

dan dat een echtscheiding op schijn-mishandeling den grondslag van het huwelijk ondermijne. Iets waar te meer nadruk op moet gelegd, omdat separatie tusschen tafel en bed reeds toereikende is, om het bestaande gevaar voor het leven op te heffen. Als met de natuur van het huwelijk in meer rechtstreeksch verband staande, is scheiding door verlating in den boozen zin des woords, nog eer te verontschuldigen. Maar in geen geval gaat het aan, echtscheiding om een onteerende straf uit te spreken, en o. i. zou de Kerk nooit een tweede huwelijk van wie alleen op dien grond gescheiden was, mogen sanctioneeren. Een onteerende straf heeft als zoodanig niets met den aard van het huwelijk te maken, tenzij zulk een straf om schending van de eerbaarheid zij uitgesproken. Steeds toch heeft men begrepen, dat allerlei schandelijke zonden, die vaak op onnatuurlijke wijze tegen de huwelijkstrouw begaan worden, met overspel op één lijn staan. Is er dus een Overheid, die b. v. de gruwelen in Rom. I beschreven, strafrechterlijk vonnist, dan spreekt het vanzelf, dat zulk een vonnis wel ter dege tot echtscheiding leiden kan. Dit echter zijn al te groote gruwelen, die onder Christenen zelfs niet mogen genoemd worden, en van wier bespreking we dus verder afzien. Wat een oude kerkenordening uit de dagen der Reformatie voorschreef: „Niet de Overheid mag eenig huwelijk ontbinden, maar als de duivel een huwelijk verbroken heeft, dan mag en moet de Overheid de beleedigde partij tot haar recht helpen," drukt op snijdend juiste wijs het eenig goede standpunt uit, waarop we ons bij de behandeling van heel dit vraagstuk te plaatsen hebben.

Nog een kort woord zij hieraan toegevoegd over het verwante vraagstuk van een *tweede huwelijk*.

De dood ontbindt den huwelijksband. „Indien de man gestorven is, zoo is de vrouw vrij van de wet des mans, alzoo dat zij geen overspeelster is, zoo zij eens anderen mans wordt." (Rom. VII: 2, 3). Geen kerk heeft dan ook ooit tegen dit beginsel gestreden en steeds is geoordeeld, dat wie na den dood van zijn echtgenoot of echtgenoote huwde met een anderen man of andere vrouw, hiermee een wettig huwelijk voor God en menschen aanging. Toch verlieze men nooit uit het oog dat hierbij niet de ideale opvatting van het huwelijk, maar de orde des levens tot uitdrukking komt. De ideale opvatting is en blijft altoos: één man en ééne vrouw. Slechts verdedige men deze ideale opvatting niet met een beroep op de eeuwigheid, want volgens Jezus' uitdrukkelijke verklaring, gaat de betrekking, die hier man en vrouw verbond, *niet* op de eeuwigheid over. Zij, die het verlies van man of vrouw beschouwen als een tijdelijke opschorting van hun huwelijksleven, dat straks, als ook de wederhelft sterft, in

den hemel zal worden voortgezet, tasten alzoo én de natuur van het huwelijk aan én verlagen het karakter van de heerlijkheid des hemels. Dit is niet ideaal maar ziekelijk. Wel ideaal is het daarentegen, indien een eerste huwelijk zoo lang duren mocht en zoo volledig de vervulling schonk van wat men zocht, dat de opengevallen plaats niet is in te nemen. Men leeft dan als weduwe of als weduwnaar tot aan zijn dood toe voort, zonder nieuwen band te zoeken.

Doch al is dit het ideale, daarom mag toch nooit een ander geoordeeld zoo hij of zij een tweede of ook een derde huwelijk aangaat. Vooreerst toch is het een feit, dat een ideaal huwelijk zoo hooge uitzondering is dat er geen regel uit is af te leiden. Ten tweede kan allerlei huislijke nood en ongelegenheid er toe dringen. En ten derde laat Rom. VII: 2 en 3 het uitdrukkelijk vrij. Slecht gelde onder Christenen als regel, dat men niet om de publieke opinie, maar om Gods wil, zulk een tweede huwelijk niet aanga op een wijze, die de nagedachtenis van wie overleed te na komt. Er behoort zekere tijd te verloopen een tijdsverloop dat in Christelijke landen altoos op minstens een jaar gesteld is; niet alleen voor de vrouw maar ook voor den man. En zonder nu angstvallig hierop te staan, en onder erkentenis, dat soms de nood des levens tot korter termijn dringen kan, is het toch voegzaam, is het eerbaar, is het kiesch en blijft het eisch der teederheid, dat deze termijn onder ons in eere blijve.

De oude Christelijke kerk was tegen *alle* tweede huwelijk gekant, iets waarin deels haar ideale, maar toch ook anderzijds haar eenzijdig spiritualistische richting zich uitsprak. Het Roomsch-Canonieke recht heeft later de bepaling van het Christelijk-Romeinsche recht, waarbij eerst na een jaar aan de weduwe vrijheid tot hertrouw werd gelaten, op grond van Rom. VII: 2, 3 op zij geschoven. De kerken der Hervorming daarentegen hebben, gelijk bijna in alle quaestiën van het huwelijk, ook in dit opzicht de bepalingen van het Christelijk-Romeinsche recht hersteld, en zelfs ook op den weduwnaar toegepast. Voorzoover wij oordeelen kunnen, ten onrechte. Verbieden mag de kerk in strijd met Rom. VII: 1, 2 niet, en het is niet het kerkelijk verbod, maar de Christelijke consciëntie, waardoor het te spoedig aangaan van een tweede huwelijk moet blijven afgesneden.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Trekt niet een ander juk aan met de ongeloovigen.
2 Cor. 6 : 14a.

Het laatste vraagstuk, dat een korte toelichting eischt, is dat der *gemengde huwelijken*. In kringen, die buiten geloof staan, lacht men om dat vraagstuk. Voor den ongeloovige bestaat het eigenlijk niet. Als een jonkman een meisje mint en zijn liefde wordt beantwoord, wat ter wereld doet het er dan toe, tot wat kerk òf hij òf dat meisje behoort? En dat doet er in zulke gezinnen ook niets toe, eenvoudig wijl hun aanhoorigheid tot deze of gene kerk *alle waarheid* mist. Ze gelooven niets van wat de kerk belijdt; ze beschouwen heel de kerk als nuttelooze overtolligheid; hoogstens goed genoeg om, als men trouwen gaat, zekere plechtigheid aan de huwelijkssluiting bij te zetten; maar in den wortel van hun leven zijn ze van de kerk geheel vervreemd. Ze hooren er niet meer in. Ze meenen er niets meer van. En toch blijven ze nog in naam tot zekere kerk behooren, omdat het *niet staat* geheel kerkeloos te wezen, en het ten doop gaan met een klein kindeke soms zoo aardig is. De leugen, de onwaarheid, de oneerlijkheid ligt dus aan hun kerkelijke aanhoorigheid ten grondslag. Feitelijk zijn ze volkomen van het leven der kerk losgeweekt. En nu dat eenmaal zoo is, spreekt het wel vanzelf, dat kerkelijk verschil in hun oog nooit aan de huwelijkssluiting in den weg kan staan.

Eenigszins anders ligt de zaak met de lieden der algemeene godsdienstigheid. Dit zijn geen *on*geloovigen maar *algemeen*geloovigen. Ze gelooven niets bepaalds, alles *on*bepaald. Geen enkel stuk van de belijdenis heeft voor hen besliste waardij, maar alle belijdenissen saam hebben voor hen de hooge beteekenis van zekere uitdrukking aan de religieuse voorstellingen te geven. Immers is al die voorstelling slechts poëzie, want de kern der religie is en blijft huns inziens dat er een God in den hemel is, op wien ze vertrouwen moeten; en voorts, dat ze hun naasten moeten liefhebben als zichzelven. Maar zoolang de kerk nog ontbreekt, die dit *algemeene* geeft, moeten zij zich wel behelpen met een der bijzondere kerken. Och, zij, wat hun aangaat, ze zijn zoo ruim van hart, dat ze wel lid van drie kerken te gelijk zouden willen zijn. Maar nu dat niet kan, vinden ze het althans wel stichtelijk, als man en vrouw saam twee kerken representeeren, en misschien de kinderen straks nog een derde kerk. Dat symboliseert zoo de eenheid en saamsmelting der kerken in hun eigen huisge-

zin. Gemengde huwelijken waren in zulke kringen dan ook meestal zeer in trek." „Je meisje Roomsch, mijn jongen! wel, zóó mag ik het, we zijn voor onzen lieven Heer toch allen één."

Heel anders daarentegen komt de zaak te staan, zoo men te doen heeft met lieden, die *meenen* wat ze zeggen, *zijn* wat ze schijnen, en dus als ze Roomsch of Gereformeerd of Luthersch *heeten*, ook metterdaad met heel hun overtuiging de eigenaardige en bijzondere belijdenis van hun kerken zijn toegedaan. Dan toch neemt het gemengde huwelijk een hoog ernstig karakter aan. Het huwelijk wordt naar zijn aard gesloten, om de innigste en nauwste vereeniging van man en vrouw tot stand te brengen; en zie, in wat beider innerlijk leven, beider heiligste overtuiging, beider hoogste bedoelen raakt, loopen ze, bij *gemengd* huwelijk, niet slechts uiteen, maar staan ze tegen elkander over. Erger nog, die tegenstelling is niet een persoonlijke tegenstelling alleen tusschen man en vrouw, maar blijkt almeer ook een scherpe tegenstelling tusschen de wederzijdsche familiën. Het brengt in het huwelijksleven de worsteling over van twee kerkelijke machten, die beiderzijds door haar dienaren tegenovergestelde eischen doen gelden. En ook, deze tegenstelling van belijdenis hangt weer saam met allerlei verschil van nationale, historische, sociale opvoeding. Zoo opent zich in zulk een gemengd huwelijk, als man en vrouw ernstige, eerlijke lieden zijn, een bron van eindelooze verdeeldheid, die aan alle inniger vereeniging van ziel en ziel in den weg staat. Waar anders in moeilijke oogenblikken van spanning man en vrouw elkaar in hun God en hun Heiland terugvinden, door zich saam voor Hem op de knieën te werpen, maakt hier de religie zelve scheiding. Omdat ze meenen wat ze belijden, kunnen noch mogen ze aflaten, om elkaar te winnen voor de belijdenis, die voor elk hunner de ware en wezenlijke is, en af te brengen van een belijdenis, die ze als onwaar verwerpen. Zegent nu de Heere hen met kroost, dan wordt juist het kind, dat man en vrouw nog inniger verbinden moest, de wigge, die tusschen beider hart wordt ingeschoven. Beiderzijds toch strijdt men, om de ziel van dat kind te behouden; en wanneer men dit niet doet, meent men niet wat men belijdt. Die angst voor uw kind jaagt u niet alleen levenslang, maar blijft jagen, tot *na den dood*, want als de één sterft, krijgt de ander, die *verkeerd* belijdt, het lieve kind geheel in zijn macht. Ja, tot zelfs in het geldelijk beheer en in het testament zet die strijd zich voort. Een Roomsche, die weet dat er van zijn geld afgaat voor een Gereformeerde kerk of zending, of ook een Gereformeerde die zijn penningen ziet vloeien in de kas der paters, het is alleen stuiting in plaats van smelting der liefde. Eén blijvende, doorgaande oorzaak van krakeel en verdeeldheid, of van conven-

tioneele stijfheid en notarieele gemaaktheid. Want dát is dan de uitweg, die ten slotte, o, zoo velen inslaan. Ze merken wel, uit te strijden is de strijd niet. Er komt geen eind aan. En nu nemen ze hun toevlucht tot een verdrag. Ze zullen over de heilige dingen niet meer spreken. Ze zullen elk huns weegs gaan. De meisjes zullen moeder en de jongens vader volgen. De Gereformeerde familie mag Dinsdags en de Roomsche familie Donderdags komen. Kortom, waar het huwelijk steeds inniger saamleven bedoelt, wordt hier het saamleven een stijf en afgemeten elkaar voorbij loopen; en alzoo door de *gemengdheid* van het huwelijk het wezen zelf van het huwelijk vervalscht en zijn bestemming verijdeld.

Om die reden hebben alle kerken, zonder onderscheid, dan ook steeds, zoolang ze aan haar belijdenis vasthielden, het gemengde huwelijk afgekeurd, ontraden en bemoeilijkt. Thans echter kan men zelfs met het in acht nemen van deze kerkelijke grenslijnen niet volstaan. Nu toch in tal van kerken ongeloof naast geloof opschoot, en de loochenaar van den Christus in het gestoelte der eere naast de Belijders van zijn Naam zitting namen, geeft het natuurlijk nog zoo goed als niets, of ge al weet, dat man en vrouw beide synodaal zijn, of beide Luthersch, of beide Menoniet, zoolang ge niet nog nader onderzocht hebt, of ze ook beide behooren tot de orthodoxe of tot de moderne richting. Alleen bij de Gereformeerden en de Roomschen staat de zaak beter. Daar kan men in den regel nog rekenen op belijdenis bij een iegelijk, die tot de kerk komt. Maar buiten deze beide kringen volstrekt niet; en het vraagstuk van het gemengde huwelijk verkreeg dus thans allengs een dubbelen kant, eenerzijds van wat de *kerk* aangaat waarbij de jonge man en jonge dochter staan ingeschreven, en anderzijds van wat beiden, afgezien van het kerkelijk lidmaatschap, metterdaad *gelooven*. En nu zegge men niet: Als we maar eender gelooven, doet het verschil van kerk er niet toe; want ook dit is zelfmisleiding. Wel stemmen we natuurlijk toe, dat het beter zal gaan, zoo men, ook bij kerkelijk verschil, toch één in belijdenis is, dan waar men zonder saam hetzelfde te gelooven in één kerk behoort. Maar eisch *moet* het toch altoos blijven, dat men én is van *één kerk*, én in die kerk van *één geloof* zij. Ook hier toch geldt hetzelfde dilemma, waarop we straks stuitten. Immers van tweeën één, óf ge hecht niet aan de kerk, waar ge toe hoort, en dan staat ge in schuld van ongerechtigheid; óf wel die kerk als kerk heeft uw liefde, en dan woelt het kerkelijk verschil zelfs dieper, hoe nader de kerk van den man en de kerk van de vrouw bij elkaar staan.

Het ideale standpunt blijft daarom ook hier, dat men al zulke huwelijken

van gemengden aard tegenga, en in wezenlijk ernstige kringen komen ze dan ook bijna niet voor. Practisch daarentegen kan men er op stuiten; en het kan zijn, dat zich tusschen twee personen, in weerwil van het afraden der ouders, het tegengaan der beide kerken, en het dwarsboomen van wederzijdsche familiën, dermate zulk een sterke gehechtheid ontwikkelt, dat ze de wilskracht missen, om elkaar los te laten. In zulk een geval nu kan men niet in absoluten zin zeggen, dat de kerk zulk een huwelijk *niet* als huwelijk erkennen mag, uithoofde het huwelijk niet in *de genade* staat, maar in *de natuur*. De sanctie kan aan zoodanig huwelijk dus niet onthouden worden; maar wel behoort de kerk haar lid, dat zulk een verbintenis aangaat, met bijzondere zorg te onderwijzen, gedurig op te zoeken, voor te lichten en te sterken, ook tegen de verleiding van de andere kerk. Nooit echter ga de kerk een gedeeld accoord aan over de kinderen. De regel toch, dat de jongens den vader en de meisjes de moeder volgen, is een opzettelijk bestendigen van de verdeeldheid in de familie. Ook mag en kan de kerk nooit aflaten van den eisch, dien ze op *alle* kinderen moet doen gelden. Daar moeten de ouderlingen dus van op de hoogte zijn. Als er een kindeke verwacht wordt, moeten ze het lid harer kerk met raad en bemoediging bijstaan; is het geboren, dan moeten ze voor den Doop waken; kortom, door dwang niets, maar door liefde alles vermogend, moet de kerk haar invloed laten gelden langs den weg der stille overtuiging en van gestadig liefdebetoon. Kerkendienaars, die zulk een gezin aan zichzelf overlaten, er niet naar omzien, en dan later een hard woord voor vrouw of man hebben, als het kind *verkeerd* gedoopt is, zijn koude clericalen, maar geen priesters des Heeren, bekleed met zijn heil.

Slechts terloops zij hierbij opgemerkt, dat men als vader en moeder bijtijds heeft toe te zien, dat zijn kinderen niet teveel omgaan in kringen van een andere confessie; liefst zelfs geen school voor beide seksen met gemengde confessie bezoeken. Want wat baat het, of ge straks al een verbintenis tusschen uw kind en het kind van een andere religie poogt tegen te gaan, als ge eerst zelf door uw achteloosheid uw kind in rapport hebt gebracht met kinderen uit heel anderen levenskring.

Over *het doel* van het huwelijk is geen strikte bepaling te geven. Uit den aard der zaak dient het huwelijk óók voor de instandhouding van het geslacht, en ontbreekt er iets aan de volledigheid van het huwelijk als de echt niet met kinderen gezegend wordt. Maar ditzelfde verschijnsel ontmoet men op elk gebied. Een zaak kan ook *onvolledig* bestaan, zonder daarom doelloos te wezen. We zouden daarom zelfs niet alle sluiting van

een huwelijk, waarbij de hope op kroost, al was het slechts uit hoofde van gevorderden leeftijd, wegvalt, veroordeelen willen. Er ligt toch in het huwelijk ook een doel voor den man en de vrouw. Ook een doel voor de verbinding der geslachten. Ook een doel voor het bloeien en groeien van het maatschappelijk leven. Ook een doel voor de eeuwigheid. En al kan nu niet in elk huwelijk elk van deze doeleinden volledig tot zijn recht komen, daarom mag men nog niet zeggen, dat er *het wezen* van het huwelijk ontbreekt. Echtelieden zonder kinderen zouden anders tot de conclusie komen, dat ze *niet* gehuwd zijn, omdat het kenteeken van het echte huwelijk bij hen niet gevonden wordt. Doch wel dient nu nader ingegaan op de strekking, die het huwelijk heeft om de zonde te keeren, daar juist het huwelijk verordineerd is, om alle onkuischheid tegen te gaan.

Dit worde echter niet opgevat, alsof het huwelijk een medicijn tegen een algemeen heerschende moreele epidemie ware. Zegt men toch: De wereld neigt tot onkuischheid, en nu is het huwelijk ons geboden als het meest afdoende middel, om de onkuischheid tegen te gaan, — dan gaat men uit van de ondersstelling, dat het huwelijk er eigenlijk niet moest wezen; dat de geslachtsdrift een temptatie is, die God ons slechts gaf opdat wij haar bedwingen zouden; en dat alsnu, na den val in zonde, het huwelijk het veiligste middel is om deze temptatie te boven te komen. Wie deze temptatie niet kent, of kans ziet, om zich door zelfbeheersching te dwingen, heeft met het huwelijk dan ook niets uitstaande. Zoo komt men door deze beschouwing dus geheel op de Roomsche lijn. Niet huwen blijk van hooger heiligheid, en in den grond der zaak het huwelijk een appendix van de zonde. Hiertegen nu hebben onze vaderen, en met recht, steeds volgehouden dat het huwelijk „eerlijk onder allen is," wat in de taal van onzen tijd zou heeten, „*eerbaar* onder allen," en dat er aan het huwelijk, als zoodanig en op zichzelf beschouwd, geen enkele smet der zonde kleeft.

Geheel omgekeerd moet men dus zeggen, dat geheel onze natuur, zoo naar ziel als lichaam, op het huwelijk is aangelegd; dat ook de geslachtsdrift ons is ingeschapen, als voor het huwelijk dienstbaar; en *dat alle onkuischheid ontstaat doordien we, hetgeen ons met het oog op het huwelijk is ingeschapen, tegen zijn doel en in strijd met zijn bestemming, onder verzet tegen Gods ordinantie en met terzijdestelling van zijn hoog gebod, verzondigen of misbruiken.* In ons trouwformulier is nog altoos iets van den ouden Roomschen zuurdeesem overgebleven; niet in zoover het luid en openlijk voor de eerbaarheid van het huwelijk opkomt en het huwelijk zeer terecht uit de Schepping afleidt, maar door het voorstellen van het huwelijk als een middel om geslachtszonde tegen te gaan. Al is het toch vol-

komen waar, dat thans in onzen zondigen toestand het huwelijk hiertoe metterdaad strekt en deze zonde te keer gaat, zoodat, waar het huwelijk afneemt, deze zonden weer te vreeslijker uitbreken; toch mag dit nooit als het eigenlijk karakter van het huwelijk worden voorgesteld, wijl veeleer omgekeerd alle onkuischheid het huwelijk als ordinantie Gods onderstelt.

Nu is de vindingrijkheid der zonde op dit punt alle eeuwen door en onder alle volken steeds ontzettend geweest. Om geld machtig te worden heeft men veel verzonnen, maar de booze Venusdienst is gebleken de priesters van Mammon nog in sluwheid en slimheid te overtreffen. En geen wonder, want bij Mammon hebt ge bijna uitsluitend met koorknapen, hier ook met de priesteressen te doen. De macht tot zonde en om de zonde te verfijnen is hierdoor verdubbeld. En te allen tijde is het gebleken, dat bijzonderlijk ten opzichte dezer zonde de vrouw den man nog in kracht van geest overtreft. Alle voorstelling, alsof het kwaad van dat gebod bijna uitsluitend van den man uitging, en alsof het meisje misleid en onschuldig slachtoffer was, moogt ge dan ook vrij opzij zetten. Feitelijk is het *niet* zoo; en zelfs wordt door de onderstelling er van, de vrouw niet verhoogd, maar verlaagd. Ze zou dan toch een zwak, willoos, krachteloos wezen zijn, dat zich eenvoudig leende tot wat men van haar vergde. Wel, dat geven we toe, is er percentsgewijze bij de vrouwen meerdere onschuld, in den zin van onbekendheid met het kwaad, en ook meer schuchterheid en schaamtegevoel, maar dit verklaart zich geheel uit de eigenaardigheid van haar wezen als vrouw en haar positie in de maatschappij; en zoodra de vrouw over dien slagboom maar eens is heengesprongen, ziet gij haar bijna altoos nog vreeslijker uitspatten dan de man. Nóg redeloozer, nóg meer speelbal van blinde passie.

De tegenwoordige neiging nu, om de vrouw te emancipeeren, werkt dit kwaad natuurlijk geweldig in de hand; en dit hangt weer saam met het inwoelen tegen de Goddelijke ordinantie, dat de man het hoofd der vrouw is. Wie op den bodem van Gods Woord staat *moet* de prioriteit van den man boven de vrouw erkennen, niet in geestelijke waardij, maar in aanleg en positie en wederzijdsche verhouding. De man blijft nu eenmaal het *actieve* element in de schepping, de vrouw het *passieve;* en dit diepe grondverschil tusschen actief en passief helpt geen redeneering de wereld uit, en wordt door geen emancipatie-theorie vernietigd. Het huwelijk wordt dan ook gedemoraliseerd en vervalscht, zoo deze Goddelijke regel, dat de man het hoofd der vrouw is, door de vrouw wordt opzij geschoven. En toch dit geschiedt keer op keer, tot zelfs in onze beste Gereformeerde ge-

zinnen. Niet zelden toch merkt ge, dat de vrouw er om lacht, als deze stelling wordt uitgesproken, als wilde ze zeggen: Het mocht wat! En dit nu is zonde; een zonde, die evengoed het huwelijk bederft en de maatschappij uit haar voegen zet, als de zonde der onkuischheid, ja, die de onkuischheid in de hand werkt. Beschouwt toch eenmaal de geloovige vrouw zichzelve als de gelijke met haar man, dan voedt ze hiermee het denkbeeld van de emancipatie van de vrouw, dat staande houdt, dat een meisje en een jongen in den grond gelijk zijn, en daarom in de wereld ook gelijken invloed en positie moeten erlangen. Winnen nu deze denkbeelden van emancipatie onder de vrouwen veld, dan ziet ge aanstonds, dat ze zich ook geëmancipeerd gaan gedragen, en zich allerlei veroorlooven; dat ze in hun lectuur en gesprek almeer naar het pornographische of onreine trekken; en alzoo steeds meer dien natuurlijken slagboom lieten vallen, die haar dusver maagdelijk rein hield. Ook op het kiesche terrein willen zulke geëmancipeerde vrouwen dan met den man in invloed wedijveren; en komt het eenmaal zoover, dan heeft de historie altoos geleerd, dat de vrouw *veel verder* gaat dan de man en veel sterker dan de man de demoralisatie van de maatschappij in de hand werkt. Van Gods gebod: „Gij, vrouwen weest uwen mannen *onderdanig*," mag daarom nooit afgelaten, en wie er tegen mort, er om lacht, en het tegenstaat, helpt mee, om geheel onzen toestand al meer *onzedelijk*, *onkuisch* en *onrein* te maken. Iets wat gezegd wordt, niet alsof ge dáárom alleen Gods gebod moest gehoorzamen. Integendeel. Gods ordinantie moet gehoorzaamd, *omdat het Gods ordinantie is;* maar toch kan het zijn nut hebben, om bij deze ordinantie eens in het licht te stellen, tot welke bittere gevolgen uw spotten met zijn instellingen leidt.

Over de verdere zonden die *in* het huwelijk *tegen* het huwelijk begaan worden, zullen we niet uitweiden. Een toelichting, als hier gegeven wordt, strekt niet om bij dit zevende Gebod de diepte van Satan bloot te leggen, noch ook om door ons woord valsche hartstochten te prikkelen, vermoedens op te wekken, en te leiden tot onreine gissingen. Dit behoeft ook niet. We hebben het woord van onzen God, dat een iegelijk wete „zijn vat te bezitten in heiligmaking," en een der heerlijkheden van de Schrift is juist, dat zij over zulke dingen spreken leert in volmaakt heiligen toon. In het generaal zij daarom alleen gezegd, dat *tegen* het huwelijk *in* het huwelijk zou zondigen, al wie zijn wederhelft niet als mensch d. i. niet als bestaande *uit ziel en lichaam*, en als geschapen voor *de eeuwigheid* beschouwde, maar, met vergetelheid der ziel, alleen op het *lichaam* zijn oogmerk richtte.

Dat nu *tegen* het huwelijk het gruwelijkst gezondigd wordt, als de gehuwden tot eigenlijk gezegd *overspel* komen, behoeft wel geen nadere aanwijzing. Reeds het feit, dat het zevende Gebod met name *deze* zonden, als de *zwaarste* zonden van deze soort, noemt, wijst dit uit. Zelfs de burgerlijke Overheid, die tegenwoordig alle overige zonden gaan laat, rekent er nog mede. En in landen als Frankrijk en Italië, waar deze zonde hand over hand toeneemt, en in steeds breeder kring op de onbeschaamdste wijze veld wint, daalt allengs heel het volksbestaan. Gelukkig schuilt dit kwaad meest nog alleen in de groote steden; want wel komt het, helaas, ook elders voor, maar toch nooit als regel, nimmer als gedoogd door de publieke opinie, steeds den man en de vrouw, die er zich aan overgeeft, brandmerkend in de publieke opinie.

Minder beslist reeds is het oordeel der publieke opinie over twee, die in stilte ten huwelijk wenschen te gaan, nog eer ze ten huwelijk gekomen zijn. Zelfs is dit een kwaad, dat ge minder in de steden en meer op het platteland vindt, en dat met name in Nederland sterk woedt. Het is een verkeerde usantie, die van ouders en grootouders her in de dorpsgewoonten zich nestelde, doordien men oudtijds aan de *verloving* door de beiderzijdsche ouders bijna gelijke waarde toekende als aan het huwelijk. Toen nu de *verloving*, in den zin van wat wij *aanteekenen* noemen, soms geheel in het eigenlijke huwelijk opging, is men dit voorloopig uithuwen door de ouders al meer gaan vervroegen, en dus losgemaakt van de kerk zonder het aan eenige daad voor de overheid te verbinden. Hierdoor nu werd het *zondig* in den vollen zin des woords. Maar omdat vader en moeder, en ook hun grootvader en grootmoeder, evenzoo hadden gehandeld, is het zedelijk besef op dit punt gaan slapen, en wordt er van de kerk van Christus veel ernst, veel tact en veel veerkracht geëischt, om allengs ook dit kwaad met tak en wortel uit te roeien. Immers al weten we zeer goed, dat dit kwaad niet gelijk staat met gewone hoererij, toch stelt het aan al de gevolgen van de hoererij bloot; eenvoudig omdat het ingaat tegen Gods heilige ordinantie, die eerst *in het huwelijk* het huwelijksleven gedoogt.

ZESDE HOOFDSTUK.

De werken des vleesches nu zijn openbaar: welke zijn overspel, hoererij, onreinigheid, ontuchtigheid.
Gal. 5 : 19.

Spotbeeld van het huwelijk is alle hoererij. Ook zij beoogt, gevolg te geven aan de sterke neiging, die God den mensch inschiep, en waardoor een persoon van het ééne geslacht zich tot een persoon van het andere geslacht voelt aangetrokken; maar ze zoekt die bevrediging in schande en op gruwelijken weg. God wil, dat ge uit het andere geslacht een persoon aan u zult verbinden, naar ziel en lichaam, voor allen nood des levens, totdat die andere u ontnomen wordt door den dood. Dat is het huwelijk. Maar de hoererij zoekt niet een *persoon*, maar enkel het andere *geslacht*. Als wie man is maar een vrouwlijk wezen tot zijn bevrediging heeft, of een vrouw een manlijk wezen. Wie ze zijn, zelfs hoe ze heeten, doet er niet toe. Naar den persoon wordt niet gevraagd. Wat er in dat wezen schuilt is onverschillig. Alleen het lichaam is hier maatstaf; de uiterlijke verschijning beslist; en met al wat achter die verschijning ligt, laat men zich niet in. Waaruit dan tevens volgt dat niet hoogere roeping, maar enkel bevrediging van hartstocht wenkt; want waar in het huwelijk tegen de liefde en haar weelde allerlei plicht en last en kruis overstaat, maakt de hoereerder en de hoer zich hier geheel los van. Er ontstaat geen verbintenis. Met wat geld is alles afgedaan. En straks begint hetzelfde heilloos en akelig spel met een tweede en derde opnieuw. Van een samengaan voor het leven is dan ook geen sprake. Hoererij leeft bij minder dan uren. Ze is de booze levensuiting van den goddeloozen mensch, 't zij dan man of vrouw, die al de fijne instrumenteering, die God in ziel en lichaam gaf, om het heilig kunstprodukt van het huwelijk te verwerkelijken, aan God en de door Hem gestelde bestemming ontsteelt, voor zich zelf en zijn dierlijken lust rooft, en zich nu aanstelt als ware zijn lichaam van hem, en de vrouw geen schepsel voor de eeuwigheid geschapen; en als had hij zelf, en niet God, te beschikken hoe het zijn zal.

Hoererij heft dan ook het menschelijke op; en verlaagt den mensch tot een dierlijken toestand, of een leven nog *beneden* het dierlijke. Want wel heeft ze met de dierlijke toestanden gemeen, dat ze geen hooger doel dan in het lichamelijke, in hartstocht en wild zingenot kent; maar het dier verkoopt zich tenminste niet voor geld, en zelfs onder dieren vindt ge soms nog zekere trouw, een zich houden voor langen tijd aan het beest

waarmee ze gepaard hebben. Maar in de hoererij is *alle* edeler motief, neiging en zin op zij gezet. Niet altoos dadelijk, maar steeds meer; en de zonde zelve leidt er toe. Niet alsof personen, die in deze zonde vervielen, niet nog weer door erbarming en genade uit dezen poel van zedelijke zelfverlaging konden worden opgericht. Dat ziet ge wel anders aan de boetvaardige zondaresse die Jezus zalfde, en van wie toch geschreven staat, dat ze in haar stad voor hoer had gezeten. In de Schrift wordt nog altoos de reddende hand ook naar deze zondaressen uitgestoken, en zij, die ook in onze dagen nog ijveren, om de prostitutie te keer te gaan, en haar slachtoffers te redden, werken tienmaal meer in den geest van Jezus, dan zoo menige deftige matrone, die, zelve hoog in eere zittende, uit die hoogte laatdunkend op elke vrouw van slechte zeden neerziet. Redding is nog zeer zeker mogelijk, maar ze is uitzondering; want meestal wordt het karakter en het persoonlijke, wordt geheel het fijnere en innerlijke wezen van zulk een mensch zoo verwoest en verwilderd, dat ge tenslotte elk aanrakingspunt met de verborgen ziel of de toegeschroeide consciëntie verliest.

En niet alleen dat deze zonde zoo *dierlijk* in haar motief is, maar ze heeft, erger nog, een *duivelsch* iets aan zich, wat uitkomt in de boosheden, die ze na zich sleept, of waartoe ze verleidt. Hiermee bedoelen we niet enkel, dat hoererij, luiheid, dronkenschap en liederlijkheid van de schandelijkste soort kweekt, maar, meer nog, dat ze van zonde, in zonde, en ten slotte tot allerlei misdaad leidt. Tot de misdaad van diefstal, tot de misdaad om de vrucht af te drijven of te voorkomen, of tot de misdaad om jonge meisjes in strikken te vangen en tot hoererij te dwingen, soms zelfs kinderen. Ook deze gruwelen mogen we in een geschrift, als het onze, niet alle breed uitmeten; maar om alleen op het laatste te letten, is het gelukkig nog een feit, dat het vrouwelijk geslacht, uit eigen wille en eigen aandrift, nog geen genoegzame voorwerpen aanbiedt om aan de booze lusten te voldoen. Als men de zaak haar eigen beloop laat hebben, zijn er geen hoeren genoeg. En nu moet in dat tekort voorzien. Daarmee is geld te verdienen. En nu wordt er een handel „in blanke slavinnen" op touw gezet, in het Oosten van Europa vooral door Joden, die er toe leidt, dat allerlei meisjes, door verkeerde advertentiën misleid, er in loopen, ver van het vaderhuis, meest over de grenzen worden weggevoerd, en dan worden prijsgegeven aan de booze lusten van hoog betalende wellustelingen.

Toch is het kwaad der hoererij nog veel uitgebreider, dan de statistiek der huizen van ontucht schijnt aan te wijzen. Immers ook hier zijn graden. Het bordeel is de hoererij in voltooiden vorm. Maar bijna op één

lijn met de huizen van ontucht staat de kamer der op zichzelf hoereerende vrouw; staat het geheime huis, dat kamers verhuurt, waar jongens en meisjes hun gruwelen bedrijven kunnen; staan allerlei gelegenheden, waar men in het geheim datgene doet, waarover men zich voor der menschen oog schaamt, en wat God gevloekt heeft. Vooral onze groote steden, met hun omstreken en wandelplaatsen, zijn door dat booze kwaad ganschelijk vergiftigd. En zulk een macht was langzamerhand deze hoererij met haar koppelarij en haar stelsel van souteneurs geworden, dat men in Berlijn en te Parijs politiemaatregelen heeft moeten nemen, om met geweld deze helsche macht den kop in te nijpen.

En toch kon dit niet anders. Juist wijl het huwelijk zoo heilig hoog staat, en op de wijze, die ons bleek, heel het menschelijk leven beheerscht, moet het *spotbeeld* van zoo alomvattend verschijnsel in het menschelijk leven wel op gelijke wijze breed zijn wortel en breed zijn takken uitslaan. Met wat we aanstipten, is dan ook nog slechts even een tip van deze diepe zonde opgelicht. Verder blijve de sluier er over hangen. Onze taak is alleen om *toe te lichten* wat de Catechismus bood, en daarom behoorde althans het *karakter van deze zonde* geteekend, en dat booze karakter ligt daarin, dat ze een *spotbeeld van het huwelijk* is.

Waan intusschen niet, dat ge er in slagen zult, om door een kras woord of ernstig vermaan deze zonde zóó te stuiten, dat ze verdwijnt. Onder Christenen is ze zeer wel uit te roeien, en eigenlijk mag men zeggen, dat ze onder Christenen bijna niet voorkomt, mits ge den naam van Christen maar niet weggeeft op den klank af, maar houdt voor wie waarlijk Jezus, als zijn Heiland en Verlosser belijdt. En dan zal het zeer zeker niet dan tot de uiterste zeldzaamheden behooren, dat zoo iemand voor hoer gaat zitten, 't zij in een bordeel, of alleen. Iets anders is het, of er daarom dan onder de wezenlijke belijders des Heeren geen hoerachtige zonden voorkomen, en vooral of er onder de mannelijke belijders niet zijn, die zich bij vrouwen uit de wereld aan zulke zonde overgeven. In sommige streken is zelfs veel van al zulke zonde ingeslopen, en met name in mystieke kringen heeft een te groote vertrouwelijkheid en intimiteit in de omgeving, minder nog in de steden dan op de dorpen, soms ongemerkt tot zeer zondige verhoudingen geleid, die de geestelijke atmosfeer verontreinigen. Doch tegen al zulk kwaad is strijd te voeren. Keer op keer is het gelukt, zulk kwaad, als het in de eene of andere streek was uitgebroken, spoedig weer te bedwingen en uit te bannen. Men moge dan een tijdlang in booze, zondige zelfverblinding zijn uitgegleden, maar als een stem van ernst uit deze duisternis der zonde weer tot het licht roept, is toch altoos de consciëntie

nog weer wakker geworden, het schuldgevoel geraakt, en betering des levens gevolgd. Indien men zulke toestanden maar niet spaart; zoo men maar den moed heeft, om ze streng en toch met liefde aan te tasten, is al zulk kwaad nog wel uit te branden en slag op slag uitgebrand geworden. Laat de kerk haar plicht maar doen, en in de prediking des Woords overreden, en de lieden aan de ziel raken; door huisbezoek op de hoogte van alle persoonlijke verhoudingen komen; en door kerkelijke tucht waken voor de heiligheid van 's Heeren huis. En bovenal laat men dat doen niet uit hoogheid, omdat men zelf zoo heilig is, maar als medezondaar, uit deernis en uit teeder erbarmen. Breede Christelijke kringen zijn er alle eeuwen door geweest, waaruit deze zonde bijna ganschelijk gebannen was, en zoo kon het en moet het nog zijn.

Maar heel iets anders is het, hoe ge uit de breede *wereldsche* maatschappij, die *buiten* Christus leeft, dit kwaad zult uitbannen. En dan heeft de uitkomst altoos geleerd, dat er aan uitroeien van dit kwaad niet te denken valt; maar ook dat het zeer wel binnen behoorlijke perken kan worden teruggedrongen; perken daarin vanzelf aangewezen, dat wie, tegen alle vermaan in, hoereeren wil, dat ten slotte voor zichzelf moet weten, maar dat niemand recht of vrijheid heeft, om met zijn hoererijen anderen lastig te vallen of het publiek terrein te onteeren. Hieraan nu kan een kerk niets doen; eenvoudig wijl zulke personen de kerk van Christus schuwen, en de massale volkskerken niets dan schijnkerken zijn, die geen zedelijke kracht op eenig terrein *kunnen* oefenen. Wie hier op moet treden, is in de eerste plaats de Overheid, en in de tweede plaats de publieke opinie. De Overheid mag niet dulden, dat zulke vuile zonden met haar gedoogen, onder haar oogen, ten deele onder haar bescherming plaats grijpen. De Overheid moet meester op den openbaren weg blijven, en behoort er zorg voor te dragen, dat noch bij dag noch bij avond noch bij nacht allerlei hoeren haar aas zouden zoeken, door uit te gaan op de wegen, of in haar huisdeur te lokken en te roepen. Gewettigde bordeelen moesten bij een Overheid, die zich zelve eert, niet bekend zijn. En van al zulke ellendigheden en schandelijke dierlijkheden, als waarmee de Overheid zich bij de keuring inlaat, moest in een Christenland nooit gehoord zijn. De Overheid representeert de majesteit des Heeren HEEREN en hoe vloekt het het dan niet, dat zulk een Overheid een hoer zal onderzoeken, of ze al dan niet gevaar oplevert door haar onkuisch en schandelijk bedrijf. Alle geroep, dat de publieke gezondheid zulks eischt en dat anders de hoererij in het verborgene nog erger voortwoekert, zijn niets dan voorwendsels. Of gaat dan de eere des menschen niet boven zijn leven, laat staan boven zijn gezondheid? En kunt ge dan zeggen dat de hydra der prostitutie ook maar één van haar zeven koppen heeft ver-

loren, sinds ze die zeven koppen, onder het schild der Overheid, in het publieke leven mag uitsteken!

Juist daarom echter is ook de *publieke opinie* hier schuldig, want zij is het, die de Overheid dien weg heeft opgedrongen. Het feit is helaas niet weg te cijferen, dat in kringen, die buiten besliste belijdenis van den Christus staan, bij jonge lieden en oude mannen het gebruik maken van de hoererij regel is, ook onder de heeren, en niet het minst onder de heeren van invloed in stad en lande. Zoo wordt er door onze machthebbers, ten bate van hun boozen lust, invloed op de magistratuur en op de politie geoefend. En niet bij vergissing, maar met opzet, werkt alles saam, om deze bedekselen van de hoererij in stand te houden. Van de aanstaande medici is het bekend, hoe ze in den regel zeer materialistisch denken, vaak bij jonge mannen opzettelijk de hoererij aanmoedigen en zelve er zich vaak gewetenloos aan bezondigen [1]). En worden dan later onder den dekmantel der hygiene, uit zulk een kring de mannen gekozen, die als geneeskundigen, der Overheid raden moeten, is het dan zoo vreemd, dat allerlei statistieken steeds *voor* al deze schandelijke middelen pleiten, en dat, als deskundige statistici deze statistieken in hun holheid en onhoudbaarheid ten toon stellen, de heeren toch geen schuld erkennen, maar doen als hadden ze niets gehoord. Of de inmenging der vrouw in deze materie, om de publieke opinie op betere paden te leiden, een gelukkige greep is geweest, durven we niet beweren. De vrouw verliest, waar ze zich op zulk terrein begeeft, zoo licht het schoon van haar glazuur. Toch zullen we ons wel wachten, om in dit opzicht critiek te oefenen. Het kwaad is te onmetelijk. De strijd, die is aangebonden, staat te hachlijk. Men verhaalt van een stedeke in Amerika, waar, toen het gerucht uitging, dat zich een hoer in de stad had genesteld, heel de bevolking te hoop liep, en dat huis in brand stak, na de vrouw gevangen gezet te hebben. Doch, helaas, hoever zijn we er in Nederland nog van af, eer de macht van de volksovertuiging met iets, op zulk een kracht gelijkende, tegen deze zonde der gruwelijkheid te velde trekt.

Maar wat noch Overheid, noch publieke opinie tot stand kan brengen, kan voor een o, zoo groot deel bereikt worden door de huiselijke opvoeding, door ons schoolwezen, en door het persoonlijk toezicht van wie over anderen gesteld zijn. Reeds enkel om het monster der prostitutie te muil-

---

[1]) Dat de gezondheid de hoererij niet eischt, maar verbiedt, is onlangs opnieuw aangetoond door den med. Dr. A. Römer. „*Das Sittengezetz vor dem Richterstuhle der ärtzlichen Autorität*" im Wissensch. Organ der Deutsch. Sittl. verein I.

banden ware het zoo gewenscht, dat heel ons volk Christelijk Onderwijs kon erlangen. Iets wat we niet zeggen, om een blaam van onzedelijkheid op de openbare onderwijzers te werpen, of om *alle* Christelijke onderwijzers vrij te spreken. Kaf is overal onder het koren. Maar dit beweren we, dat de Christelijke school een andere wereld voor de gedachte, een andere wereld voor de verbeelding ontsluit, daardoor een heilzame macht over het kinderlijk gemoed werpt, en op die wijs sterk tegen de geslachtszonde reageert. Hiermede hangen de „saamsprekingen" dan weer saam. De Schrift zegt, dat „kwade saamsprekingen goede zeden bederven;" en de ervaring toont maar al te zeer, hoe schadelijk de ellendige gewoonte in sommige kringen werkt, om, ook onder desgenaamd fatsoenlijke lieden, te vloeken en gemeene taal te braken; iets wat bijna altoos saamgaat. Vuile gezegden, die de onschuld van het kinderoor eerst kwetsen, daarna vervalschen. Taal, die het bloed prikkelt, de zonde opwekt, en voorbereidt voor de booze daad. En nu is het ontegenzeggelijk, dat de sfeer van de openbare school veel meer dan die der Christelijke school dit soort van onheilige, vuile conversatie in de hand werkt. Men behoeft maar de taal van onze straatjeugd aan te hooren, en de vreeselijkste woorden op te vangen, die soms meisjes van 14 jaar publiek op de straat uitkramen, om te beseffen, wat haard van ongerechtigheid hier smeult.

Bij die zondige, prikkelende taal komt dan de prikkeling van *het zondige boek* en de zondige *teekening;* teekeningen die ge niet zelden uitgestald vindt aan de straten, en waar zelfs fatsoenlijk aangekleede meisjes met gespannen oog naar staan te kijken. Maar toch, de zondige boeken doen oneindig veel meer kwaad, en in dit opzicht zijn we de laatste tien jaren hard achteruitgegaan. Het kwaad schuilt nu in allerlei romans en feuilletons onder de bladen. In Frankrijk is deze „pornographe litteratuur" gelijk men ze daar noemt, zulk een ellendige macht geworden, dat er zelfs een vereeniging tegen is opgericht, om haar te bestrijden. Ontuchtige boeken worden dan voor weinig geld verspreid: de schandelijkste gemeenheid u franco onder kruisband op uw verzoek toegezonden; met allerlei geuren en kleuren worden in allerlei mysteriën u verhalen gedaan, die ons jonge volkje het bloed naar het aangezicht drijven, hun verbeelding besmetten, hun consciëntie bezoedelen en hen bederven voor de toekomst. En terwijl dit kwaad dan vroeger althans nog *heimelijk* rondsloop, is dit kwaad thans al schaamteloozer geworden. Men maakt er thans reeds geen geheim meer van, dat in dat en dat boek twee, drie liederlijke verhalen voorkomen. Met het oog op die verhalen beveelt men de lezing er van aan. Jonge dames durven heeren om zulke boeken vragen. Ja, de uitgevers staan er op, dat, als ze zulk een roman zullen uitgeven, er twee, drie van die

gemeenheden in zullen worden aangebracht, als lokaas, om het debiet te bevorderen. Meest waait die verzengende wind uit Frankrijk, maar toch ook de Nederlandsche pers leent er zich al meer voor; voor het geld is ook hier meer dan één auteur veil.

Met het oog hierop is het natuurlijk volkomen dwaasheid, om uw kinderen vrij te laten in wat ze lezen willen. Van meet af moeten uw kinderen onder den diepen indruk komen, dat er een lectuur van Satan is, waar ze van gruwen moeten, en die bij een Christen niet hoort. Ze moeten weten dat er boeken met gif zijn; boeken waarvan een giftige adem over hun ziel uitgaat; en ze moeten op vader en moeder vertrouwen kunnen, om te weten wat wel gelezen mag en wat niet. Dit eischt moeite en inspanning, het is zoo. We zijn toch reeds zóóver, dat er booze boeken met schandelijke *scénes* uitgegeven worden *onder bijna vrome titels;* en nog niet zoolang geleden overkwam het ons, dat een vrome Christin, op zulk een titel afgaande, zulk een boek aan een ons bekend kind met Paschen ten geschenke zond. In den regel bieden *onze* uitgevers eenige waarborg, en kunt ge, wat van Christelijke uitgevers komt, beter vertrouwen; maar toch ook deze vergissen zich soms, daar zij lang niet altoos vooraf lezen want van hun pers gaat, en waardoor schijn soms ook hen bedriegt. Maar juist daarom kan men niet ernstig genoeg manen, dat men toch toezie, wat zijn kinderen lezen, bovenal dat de ouden van jaren toch niet zelf zulke boeken gaan lezen; want al zulk voorbeeld vernietigt de kracht van uw verbod.

Wane echter niemand dat men enkel met een verbod zijn kinderen regeert. Zoo onze kinderen niet vroeg tot den Dienst des Heeren worden ingeleid, zoodat ze zelve uit overtuiging met u meestrijden, is al uw moeite vergeefs. Het wettisch standpunt is ook hier onmachtig om te redden; wat alleen redt is ook hier *het geloof.* Want hoe ge uw kind ook bewaakt, gelegenheden, om het kwade te leeren kennen, zijn er toch allerwege; en bovendien alleen een kind dat zelf, zij het ook onder uw leiding, *strijdt*, ontwikkelt zich zelfstandig, en blijft staan, ook als gij straks wegvalt. Wie verstandig is, zal daarom ook toezien dat er in zijn eigen kring voor zijn kinderen andere lectuur zij, opdat niet de leegte van het gemis uitdrijve naar het zondige. Niet om ze na Zondag nog zes dagen lang met tractaatjes te achtervolgen. Dat zou zeer spoedig walging wekken, en uw kind in het tegendeel van wat gij bedoeldet, doen omslaan. Aan een kind vooral moet de stichtelijke lectuur, den Zondag niet uitgezonderd, altoos met kleine, goed geprepareerde dosis toegediend. Niet altoos een preekje, maar op een manier dat het er in gaat. Neen, de goede

lectuur, die we bedoelen, is lectuur van goeden, degelijken, onderhoudenden, pittigen inhoud, die een kind boeit, waar het schik in heeft en naar verlangt. Voed den geest met gezonden kost, en de ziekteverschijnselen van de bedorven ziel zullen u niet aan het ouderhart knagen. Men beginne jong, houde vol en late niet af, en zie wel in, dat ook op dit punt het Methodisme onnatuurlijk is, en dat alleen een opvoeding in overeenstemming met den eisch der kinderjaren, in echt Calvinistischen zin, u hope biedt op een gewenschte uitkomst.

Dan zult ge vanzelf op de *levende* boeken niet minder toezien, d. w. z. op de personen met wie uw kinderen, zoo meisjes, als jongens, omgaan. Zooveel karakters zijn voor levenslang bedorven, doordien men uit gemakzucht zijn kinderen de eerste levensjaren aan kindermeisjes, bonnes en gouvernantes, liefst op een aparte kamer, had toevertrouwd, zoodat noch met moeder noch met vader zich een intiemer omgang ontspon. Doch ook op vriendjes en vriendinnetjes moet toegezien. Eén doode vlieg kan soms heel de apothekerszalve bederven, en het jammerlijke is nu eenmaal, dat in de kinderjaren een *slecht* kind altoos hooger toon voert, meer invloed oefent en sterker aanhang wint, dan een kind dat God vreest. En daarom is én tegenwicht zoo noodig én desnoods gestrenge afsnijding van schadelijken omgang, die ten slotte uw kind vermoordt. Een afsnijding, die ook dan moet doorgezet, als die slechte omgang van bevriende zijde, d. w. z. van familiewege of van de kinderen uwer beste vrienden komt. Ge moogt, waar het de ziel van uw lievelingen geldt, zoo min uw familie als uw beste vrienden ontzien.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

> En gelijk het hun niet goed gedacht heeft God in erkentenis te houden, zoo heeft God hen overgegeven in eenen verkeerden zin, om te doen dingen, die niet betamen.
>
> Rom. 1 : 28.

Er is ook bij het onderwerp, dat door het zevende Gebod aan de orde wordt gesteld, altoos drieërlei standpunt mogelijk: het gewone, het hoogere en het lagere. Het *gewone* neemt gij in, zoo ge nog geslingerd wordt in de worsteling tusschen kuischheid en onkuischheid; op het *hoogere* staat ge zoo uw lichaam u een tempel van den Heiligen Geest is gewor-

den; maar ge kunt ook, wel verre van tot dit hoogere standpunt op te klimmen, integendeel *beneden* het gewone zinken, als God u loslaat en overgeeft.

Nu stond de menschheid, dank zij de gemeene genade, na den zondvloed eerst op het *gewone* standpunt; maar toen de volkeren Gods eere verwierpen, heeft God „ze *overgegeven* in een verkeerden zin om te doen dingen die niet betamen", en, met verzaking der natuurlijke liefde, hun lichaam, gelijk Paulus zegt, „onder elkander en op allerlei wijze te verontreinigen."

Hij zegt er in Rom. I : 24—32 dit van:

> Daarom heeft hen God ook overgegeven in de begeerlijkheden hunner harten tot onreinigheid, om hunne lichamen onder elkander te onteeren; als die de waarheid Gods veranderd hebben in de leugen, en het schepsel geëerd en gediend hebben boven den Schepper, die te prijzen is in der eeuwigheid, amen. Daarom heeft hen God overgegeven tot oneerlijke bewegingen; want ook hunne vrouwen hebben het natuurlijk gebruik veranderd in het gebruik tegen nature; en insgelijks ook de mannen, nalatende het natuurlijk gebruik der vrouw, zijn verhit geworden in hunnen lust tegen elkander, mannen met mannen schandelijkheid bedrijvende, en de vergelding van hunne dwaling, die daartoe behoorde, in zich zelven ontvangende. En gelijk het hun niet goed gedacht heeft God in erkentenis te houden, zoo heeft God hen overgegeven in eenen verkeerden zin, om te doen dingen, die niet betamen; vervuld zijnde met alle ongerechtigheid, hoererij, boosheid, gierigheid, kwaadheid; vol van nijdigheid, moord, twist, bedrog, kwaadaardigheid; oorblazers, achterklappers, haters Gods, smaders, hoovaardigen, laatdunkenden, vinders van kwade dingen, den ouderen ongehoorzaam; onverstandigen, verbondbrekers, zonder natuurlijke liefde, onverzoenlijken, ombarmhartigen. Dewelke, daar zij het recht Gods weten, (namelijk, dat degenen, die zulke dingen doen, des doods waardig zijn) niet alleen ze zelven doen, maar ook mede een welgevallen hebben in degenen, die ze doen.

Ook ons blijft dus geen keus. Nu Gods Woord ons voorgaat, moet ook bij de toelichting van dit Gebod op deze schrikkelijke zijde van de wellust-zonde gewezen worden; op dien kant waar deze zonde haar onnatuur, haar tegennatuurlijke gedaante; haar Satanisch wezen vertoont. Satanisch natuurlijk niet in dien zin, alsof dit zonden zouden zijn, waar-

mee Satan zondigde, want Satan heeft geen lichaam ooit gehad, en geheel de zonde der zinnelijkheid ligt dus buiten het Satanische gebied. Satans zonde is geestelijk van aard; echt, diep Duivelsch is alleen de zonde van de hoovaardij tegen God en van trots tegenover menschen. Maar al is de zonde der zinlijkheid niet Satanisch in zichzelve, wel kan daarom Satanische overlegging en verzinning ook in deze zonde, gelijk in elke andere insluipen; en dát juist geschiedt, als ook in deze zonde de natuur in *tegen*natuur en *on*natuur omslaat, en het menschelijke terugtreedt om het laag *dierlijke* in eens menschen ziel te laten insluipen.

Nu is er, dank zij het Christendom, in dit opzicht metterdaad vooruitgang op te merken. Wie de zedelijke toestanden van de Grieksche en Romeinsche wereld in den aanvang onzer jaartelling naspeurt, staat schier verbijsterd bij het staren op den dierlijken gruwel, waarin niet enkel deze of gene ellendeling gevallen, maar waarin met name de beschaafde klasse verzonken was. Zelfs van de wijsgeeren en groote mannen dier dagen was het algemeen bekend, dat ze in allerlei *tegen*natuurlijke zonden leefden, en het publiek vond er niets in. Men vergreep zich aan wat de Schrift noemt „schandjongens"; de sterk verbreide dusgenaamde *paederastie*, en de ijslijke gruwel, waarin eens de bevolking van de steden aan de Zoutzee vervallen was, verklaren het geheel, hoe in de Openbaring van Johannes ook de toenmalige steden konden bestempeld worden met den symbolischen naam van Sodoma en Gomorrha. Sodoma en Gomorrha niet enkel gelijk het in Lots dagen was, maar nog gruwelijker geworden, sinds de vrouwen van Lesbos het schriklijk voorbeeld gaven, om ook onder vrouwen deze Satanische zonden na te bootsen.

Die wereld van ongerechtigheid is dan ook door God verdoemd. Er is een schriklijk oordeel over gegaan. Volk na volk is uit het hart van Azië langs den Caucasus en de Zwarte Zee, tot over de bergen, in het hart van Griekenland en van Italië doorgedrongen en letterlijk de geheele toen bestaande maatschappij is onderst boven geworpen, en Rome zelf niet het minst. Daarop is onder deze volken het Evangelie uitgegaan, en het is uit deze vermenging van frissche levenskracht met het zout des Evangelies, dat de gezonder toestanden zijn voortgekomen, die het Christelijk Europa eeuwenlang, in vergelijking met Azië, of ook met de oude classieke wereld, vertoond heeft. Niet alsof in de middeneeuwen of ook daarna het zevende Gebod allerwegen in eere was, en niet allerlei zonde voortsloop. Dit toont de historie helaas, wel anders. Maar *dit* werd dan toch bereikt, dat de uitgieting van goddeloosheid noch dat demonische, noch dat algemeen karakter aannam, en dat de Christelijke opinie altoos heel deze reeks van gruwelen bleef veroordeelen. En toen op het laatst der midden-

eeuwen het oude kwaad het hoofd weer opstak, bleek de kerk van Christus kracht genoeg in zich te dragen, om deze adder van zich af te schudden; want in de Reformatie verhief een zedelijke reactie het hoofd, die niet alleen in de Protestantsche, en met name in de Calvinistische landen hoogere reinheid van zeden invoerde, maar ook op de pauslijke kerk zuiverend heeft teruggewerkt. Dit duurde tot in de 18de eeuw, toen met het bezwijken van de kracht der reformatie en het veldwinnen der revolutionaire beginselen, ook de oude gruwelen weer opkwamen, en het is niet te zeggen tot wat laag peil, vooral in de hoogere standen, de lectuur en de gedraging op het laatst der vorige eeuw, niet enkel in Frankrijk en Italië, maar ook in Duitschland en ten onzent vervallen was. Napoleon's verdrukking heeft toen zegenend gewerkt, en veel meer nog heeft daarna de Christelijke reveil weer een zuiverder adem over Europa, althans over de Germaansche landen van ons werelddeel, doen uitgaan. En al moet toegestemd, dat we de laatste twintig jaren weer merkbaar terrein verloren, toch is tweeërlei onbetwistbaar: 1°. dat de actie tegen de zonde, die het zevende Gebod wraakt, door het verzet tegen den vloek der prostitutie aan kracht won; en 2°. dat in onze Christelijke kringen het leven, over het algemeen genomen, niet ontsierd wordt door vuile taal of gemeene lectuur, alsook 3°. dat de overtredingen tegen het 7e Gebod die, als van ergerlijken aard, notoir werden, in onze kringen geen onrustbarend karakter dragen.

Toch mag het daarom niet overbodig worden geacht, ook in onze kringen telkens weer het woord van zeer ernstige waarschuwing te doen uitgaan. Want dit spreekt toch wel vanzelf, dat wie zegt den Christus te belijden, en desalniettemin zich aan zonde tegen dat Gebod overgeeft, veel erger zondigt, dan wie van verre staat. Een Christenman of Christenvrouw, die overspel bedrijven, staan voor God nóg zwaarder schuldig. Christelijke jongelingen of meisjes, die zich aan hoererij overgeven, zondigen niet alleen tegen het zevende gebod, maar maken bovendien den naam des Heeren te schande. Een onderwijzer op een Christelijke school, die beticht wordt van onzedelijke daden, bezondigt zich veel erger dan wie zulks doet aan een openbare school. Altoos toch blijft het waar, dat deze allen beter geweten hebben; dat het Woord des Heeren een lamp voor hun voet was; en dat ze tegen dat licht zich hebben verhard. Vooral in onze kringen voegt daarom zoo dubbele waakzaamheid, een waakzaamheid, die bovendien nog dáárom zoo veel te sterker moet aangedrongen, overmits vooral ten plattenlande en in kleine steden het saamleven in de kleine kringen van Christenen zoo licht tot een al te vertrouwelijken omgang leidt, die door mystieke overgeestelijkheid, o, zoo licht overslaat in een

menging van geestelijke met zinlijke passie, die men zich te laat berouwt.

Breed kunnen we echter bij de besprekingen dezer gruwelen niet zijn. Er is een diepte van Satan, die niet mag worden bloot gelegd, en waar, wie er niet van weet, als kind van God niet eens naar mag vragen. Daarom zij slechts kortelijk aangestipt, dat de Heilige Schrift den vloek des Heeren uitspreekt tegen alle booze neiging van den verwilderden geest des menschen, om zijn oog op het dier te laten vallen, als om bij of van dit dier eigen bevrediging van zijn onheilige driften te zoeken. Iets wat ook nu nog in 's Heeren naam moet aangezegd vooral bij sommige toestanden ten plattelande, en in de kazernen van ons ruitervolk. Natuurlijk van wat in de schandelijkste bordeelen geschiedt, spreken we niet eens. Dan waarschuwt in de tweede plaats Gods Woord ons én dringend én ernstelijk, om Gods heilige ordinantie, dat er man en vrouw zal zijn, niet teniet te doen, door soort naar soort te doen uitgaan, in stee dat het eene geslacht altoos het andere zoeken zou. Dit is met name de zonde van Sodom, nog versterkt door wat Paulus in Rom. I : 20 zegt van vrouwen onderling. En toch hoe zeer ook deze gruwel voor God nog altoos voortwoelt en woekert is niet te zeggen. Vooral op schepen en bij de Europeesche legers hoort men er schrikkelijke dingen van; en ook in de maatschappij gaan telkens booze geruchten om, die maar al te zeer toonen dat de zonde, waarom steden zijn omgekeerd, nog altoos God in den hemel tergt en hoont. En waar deze schandelijke gruwel langen tijd nog in hoofdzaak tusschen mannen schuilde, ontving men, helaas, vrij sterk den indruk dat thans, evenals in Paulus' dagen, ook onder vrouwen deze goddeloosheid weer sterk opkomende is. Iets wat niet verwonderen kan, waar immers geheel de emancipatie der vrouw er op gericht is, om het verschil tusschen man en vrouw te verzwakken, en aldus aan de tegenstelling der geslachten haar allesbeheerschende beteekenis te ontnemen. Het is daarom volstrekt niet overtollig, om ook op dit punt een geopend oog te hebben. Houderessen van kostscholen weten er van; en niet ten onrechte geven alle goede paedagogen den raad, om aan al wie ongehuwd is, een eigen afzonderlijke sponde te geven voor de nachtelijke rust.

Toch wane men niet, dat men door waakzaamheid of voorzorgsmaatregel het uitbreken van zulke schandelijke gruwelen tegenhoudt. Wat zulke booze geesten bant is alleen de Geest des Heeren; en daarom blijft altoos uw hoofdwapen, dat ge in uw kring Gods Woord tot heerschappij brengt, dat ge de zielen die aan u zijn toebetrouwd tot bekeering uitdrijft, en volhardt in den gebede, om over uw huis en kring de hulpe des Heeren in te roepen. Alleen indien zijn Verborgenheid over uw tente is, zijt ge tegen deze ontzettende demonische invloeden veilig.

Nog op een laatste, niet minder diepe ellende, moet hier met nadruk gewezen worden, t. w. op de zonde, die de taal der Europeesche volken met Onan's naam verbonden heeft, en die in onze eigen taal gebrandmerkt wordt met het onteerend woord van zelfbevlekking. Menschenkenners zijn zelfs van oordeel, dat met name in onze eeuw juist deze zonde op zoo schrikbarende wijze is toegenomen, dat ze er niet voor zijn teruggedeinsd, om in afzonderlijke geschriften, o. i. wel wat al te naakt, den aard van dezen gruwel, en zijn ontzettende gevolgen bloot te leggen. En, helaas, onderwijzers, en wie verder met opgeschoten knapen en meisjes veel in aanraking komen, verzekeren ons maar al te stellig, dat er in die geschriften niets te veel is gezegd, want dat onder alle rangen en standen, soms reeds van zeer vroegen leeftijd af, deze zonde der zelfbevlekking in toenemende mate bezig is, de kracht van het opkomend geslacht te breken. Een zonde, dáárom in zoo buitengemeene mate gevaarlijk, omdat bij elke andere zonde tegen het zevende Gebod de zondaar slechts nu en dan de gelegenheid schoon vindt, terwijl bij de zelfbevlekking de gelegenheid er altijd is, en er metterdaad zoo velen zijn, die, in hun gedachte misleid en verstrikt, begonnen zijn, met *geen* zonde in dezen gruwel te zien. Dat ze vooral in onze eeuw zoo voortwoekerde, schijnt deels aan een lichamelijke, deels aan een geestelijke oorzaak te wijten. *Lichamelijk* hieraan, dat de zenuwachtige overprikkeling van het leven, de overprikkeling der hersenen door te veel inspanning bij jonge kinderen, en de daaruit voortgevloeide achteruitgang in gezonde, lichamelijke kracht, een wanverhouding in de harmonie van het lichamelijk wezen teweeg bracht, die dan zoo boozen uitweg zocht. En *geestelijk*, doordien het overprikkeld besef van zelfgenoegzaamheid, van met zich zelf te mogen doen wat men wilde, en aan geen hooger ordinantie gebonden te zijn, ongemerkt ook op de zinlijkheid heeft ingewerkt, en zich als zelfgenoegzaamheid in den wellust tot zelfbevlekking geerystaliseerd heeft.

Wat verplichting tot waakzaamheid hieruit voor ouders, onderwijzers, dienstboden, kortom voor een iegelijk, die met kinderen omgaat, voortvloeit, behoeft wel niet gezegd; en niemand late zich van deze waakzaamheid afbrengen door het valsche denkbeeld, alsof men zijn kinderen, door hen over deze dingen te spreken, op den kwaden weg zou brengen. Wie dit doet met ernst, als voor Gods oog, en met de majesteit der zoekende liefde, *kan* nooit kwaad stichten. Iets wat met name tot Christenouders ook met opzicht tot hun zonen op iets verderen leeftijd zij gezegd. Want al mag gezegd, dat in de Christelijke kringen een jonkman, die zich aan prostitutie overgeeft, een hooge uitzondering blijft, vergeet niet, dat juist hierdoor de zonde der onanie in onze kringen veel langer kan blijven

voortwoekeren, en dat alleen het manlijk kloeke woord van vaderlijke liefde vaak het slachtoffer uit zoo booze strikken redden kan.

Meer zeggen we hier niet van, maar ook minder mocht er niet van gezegd, want de hooge preutschheid, die het oor gekwetst acht als er ook maar iets van deze dingen wordt uitgesproken, is in strijd met Gods Woord, in strijd met den practischen eisch van het leven, en is maar al te dikwijls oorzaak geweest, dat het booze kwaad achter dit schild der stilzwijgendheid rustig voortwoekerde. Spreken is hier plicht, en zal nooit kwaad doen, waar het, gelijk in onze opstellen, uit religieus oogpunt geschiedt. Toch blijft hooge soberheid hier steeds geraden, en daarom eindige deze onze toelichting van Zondag XLI liever met nog te letten op de laatste woorden van onzen Catechismus: „dat alle onkuische daden, gebaren en woorden, gedachten en lusten van God verboden zijn, en al wat den mensch daartoe kan trekken."

Kwade saamsprekingen bederven goede zeden, zegt de heilige apostel, en het is metterdaad onberekenbaar hoe schromelijk veel kwaad vuile praat en zondige woordspeling of de gansche *equivoque* taal sticht. En toch juist óns volk schijnt een sterke hebbelijkheid voor dit kwaad te hebben; een kwaad, dat reeds uitkomt in wat onze straatbengels op alle muren met hun krijt schrijven; en voorts niet alleen in de lagere, maar evenzoo in de hoogere en hoogste kringen valt op te merken. Er zijn gezelschappen, waarin men letterlijk nooit kan saamkomen, of altoos heeft men er neiging, door allerlei toespeling en onreine gesprekken een verkeerden lust te bevredigen. Ook hiervan zijn onze Christelijke kringen gelukkig nog geheel vrij; maar laat men ze er vrij van houden, en allen boozen zuurdeezem uitzuiveren.

Niet minder dient gewaakt tegen *booze literatuur*. Zij was het, die op het laatst der vorige eeuw heel de maatschappij verpest heeft, en die ook nu weer bezig is, in toenemende mate de geesten te bezoedelen en de consciëntiën te verontreinigen. Heeft men eenmaal den smaak van deze soort literatuur beet, dan went men er aan, verlangt al sterker prikkel, begint ten leste een gewoon slecht boek reeds laf te vinden, en grijpt tenslotte naar al erger, naakter, onbeschaamder en schandelijker literatuur. Ook in onze Nederlandsche literatuur begint dat kwaad weer op gevaarlijker wijze door te breken. En daarom kan men onze kringen niet ernstig genoeg waarschuwen, om al zulke lectuur volstandig te bannen. Zelfs *de Gids*, eens zoo fijn van smaak, offerde reeds aan den boozen demon.

Doch onze Catechismus gaat, en terecht, nog verder, en stelt ook schuldig wat men zonder gesprek of boek, in zijn *verbeelding* en in zijn *gedachten*

zondigt. Want daartegen zegt men wel, dat toch gedachten tolvrij zijn, en dat men er niets aan doen kan, zoo in onze verbeelding booze, verleidelijke voorstellingen opkomen, maar dit is *onwaar*. Onze verbeelding is geen heerschende macht in ons, maar een macht, die aan ons bewustzijn wel terdege onderworpen is, mits men er tegen inga, er tegen strijde en haar onder bedwang houde.

En zoo komen we vanzelf tot die usantiën, die gerekend kunnen worden onder de dingen, die den mensch tot deze zonden trekken, waarbij met name dient gelet op de *drankzucht*, op verkeerde *kleeding* en op de onreine *tooneelvertooning*.

Bacchus en Venus gingen altoos hand aan hand, en als Bacchus uit de wereld was, zou ook de macht van Venus gebroken liggen. Onze vaderen drukten dit uit door te zeggen: bij wijntje komt Trijntje. En juist daarom ligt er in de toenemende drankzucht van onze eeuw zoo dubbel gevaar. Niet alleen toch, dat de overprikkeling van de hersenen en zenuwen door drank op zichzelf verwoestend werkt, den mensch verdierlijkt en oorzaak is van geldverspilling, twist, vechterij en moordzucht; maar er komt in de tweede plaats bij, dat juist de drankzucht zoo ongelooflijk de prostitutie en alle zonde tegen het zevende Gebod in de hand werkt. Wie geen macht in zich gevoelt, om bij het gebruik van dezen drank matig te blijven, doet daarom tien maal beter zoo hij teatotaler wordt en tot geheelonthouding overgaat. En mits hij zich hierop maar niet verheffe, zal geheelonthouding hem nooit kwaad doen; en wat de drankzucht kwaad stichtte, en zielen vernielde, vraag dat maar aan de onheilige creaturen op hun sterfbed.

Op de *kleeding* moet eveneens gewezen, omdat de kleeding in Europa nog bijna geheel door Parijs beheerscht wordt, en onze tegenwoordige kleeding zeer stellig bij die der Oostersche volken en van de oudheid in kuischheid ten achteren staat. Kleeding strekt om te bedekken, en niet om te laten zien, of om te laten doorschemeren. Iets wat vooral met het oog op onze hooge kringen gezegd wordt, waar bij groote, hooge feesten, met het hof vooraan, nog steeds voor de dames toiletten waren voorgeschreven, die meer op het ontblooten dan op het bedekken zijn aangelegd, en die door den bijkomenden dans er dan op gericht zijn, om de ontblooting nog spekender te maken.

Over de onreine *tooneelvoorstellingen* behoeft slechts een enkel woord gezegd. Deze zaak spreekt voor zichzelf. Een nobel tooneel bestaat er bijna niet meer. Alles op de planken is er op uit, om door kleeding, vooral bij het ballet, ons de vrouw zonder schaamte te toonen; en de inhoud der meeste stukken houdt zich bijna altoos bezig met overspel en verleiding;

terwijl de prikkel dan nog bovendien gezocht wordt in allerlei onkuische aardigheden, die het gehoor moeten doen lachen. Alleen komedies die zóó uitkomen, verdienen geld. Een tooneel, dat hooger staan wil, kan zich niet staande houden. De legende, alsof het tooneel het volk veredelen zou, is dan ook een al te openbare leugen. Ideaal genomen zou dat zoo *kunnen* zijn. Er zijn tijden geweest toen dit nog zoo was. In Londen, in een enkel theater, is dat nog zoo. Maar dan komt *het volk* er niet; en zoo blijft de hooggeroemde veredeling toch achterwege.

Vraagt ge wat veredelend werkt? Dat deed sinds achttien eeuwen, meer dan eenig ander nog, dat ééne woord van Jezus: „*Wie een vrouw aanziet om haar te begeeren, heeft alrede overspel met haar gedaan in zijn hart*". Wat veredelend werkte, het was het apostolisch woord, dat onze *lichamen tempelen zijn van den Heiligen Geest die in ons woont.* En wat van Sinaï's dagen af veredelend gewerkt heeft, het was het woord vol majesteit afgekondigd in het gebod: *Gij zult geen overspel doen*, waarvan we de toelichting hiermee besluiten.

Slechts zij het ons vergund, eer we van dit gebod afscheid nemen, nog ééne waarschuwing aan het geschrevene toe te voegen. Het is deze. Het onderwerp dwong ons nu en dan op zeker verschil in graad van zonde te wijzen. En nu zou het kunnen zijn, dat iemand denken ging: als een vrouw overspel doet, dat is schrikkelijk; maar voor mij als man is dat, zóó schrikkelijk niet. Of ook: hoererij is gruwelijk voor God, en zoo ik nu maar *die* zonde mijd, of ik dan aan heimelijke zonde schuldig sta, is minder.

En toch zijn al zulke overleggingen *uit den Booze.* Want al is er graadverschil, en al mag dit verschil niet weggecijferd, toch vergete niemand, dat zelfs één eenige zonde genoegzaam is, om ons voor God verdoemelijk te stellen, en dat er op het gebied van het zevende Gebod geen enkele zonde bestaat, of ze maakt u geheel verwerpelijk, zoolang ge niet met oprechte boete en berouw voor uw God in uw ziel verslagen, en verbrijzeld in uw harte zijt.

Zeker er is vergeving. Ook op het erf van dit gebod wordt de verloren zoon weer in genade aangenomen, en heel de Schrift verwerpt den geestelijken hoogmoed, waarmee sommigen bijzonderlijk op de slachtoffers van deze zonde als op de zondaars en de zondaressen bij uitnemendheid neer zien. Maar toch ook hier is er *nooit* verzoening, tenzij die gezocht en gevonden zij in het bloed van Hem, die ons in alles is gelijk geworden, *uitgenomen ook deze zonde.*

ZONDAGSAFDEELING XLII.

Vraag 110. Wat verbiedt God in het achtste gebod?

Antwoord. God verbiedt niet alleen dat stelen en rooven, hetwelk de Overheid straft, maar Hij noemt ook dieverij alle beoze stukken en aanslagen, waarmede wij onzes naasten goed denken aan ons te brengen, hetzij met geweld of schijn des rechts, als met onrecht gewicht, el, maat, waar, munt, woeker of door eenig middel, van God verboden; daartoe ook alle gierigheid, alle misbruik en verkwisting zijner gaven.

Vraag 111. Maar wat gebiedt u God in dit gebod?

Antwoord. Dat ik mijns naasten nut, waar ik kan en mag, bevordere; met hem alzoo handele, als ik wilde, dat men met mij handelde; daartoe ook, dat ik trouwelijk arbeide, opdat ik den nooddruftige helpen moge.

EERSTE HOOFDSTUK.

Gij zult niet stelen.

Ex. 20: 15.

Van het zevende komen we op het achtste Gebod, en daarmee van het *lichaam* des menschen op zijn *goed*. Gelijk we aantoonden, toen we de indeeling der Wet uiteenzett'en, kunt ge uw naaste aanranden in zijn *persoon*, in zijn *wereld* of in zijn *naam*. Nu randt ge hem in zijn *persoon* aan door overtreding van het zesde Gebod, in zijn *naam* door tegen het negende Gebod in te gaan, en in zijn *wereld* door òf tegen het zevende òf tegen het achtste Gebod te zondigen. Onze ziel staat op tweeërlei wijze met de zinlijke, zichtbare wereld in verband: eerst in zeer engen zin door ons lichaam, en daarna in ruimeren zin door het kleed, dat ons lichaam dekt, het voedsel dat ons lichaam in stand houdt, de woning waarin ons lichaam bescherming tegen de koude vindt; kortom door al wat uit het goed der aarde in zeker verband met ons treedt. Het is alzoo volkomen natuurlijk, dat het aanranden van onzen naaste in zijn wereld niet afloopt in één gebod, maar in *twee* geboden gesplitst is. Immers ons

lichaam behoort nog tot ons wezen, ons *goed* niet. Wel is ons wezen op genieting ook van het goed der wereld aangelegd, en wordt ons deswege eene heerlijkheid voor eeuwig beloofd, waarin we niet alleen een verheerlijkt lichaam, maar ook een verheerlijkte aarde, een schitterend paradijs, een Jeruzalem vol glorie zullen bezitten; maar toch blijft altoos het groote onderscheid tusschen ons *lichaam* en ons *goed* doorgaan. Het lichaam is *aan* ons, het goed *bij* ons. Dit zevende en achtste Gebod vormen dus saam één gebod, indien ge én lichaam én goed saamvat onder het ééne begrip van het zichtbare, en ze tegen den persoon en den naam des menschen overstelt; maar ze vallen uiteen en worden gesplitst, zoodra ge let op het diepgaand verschil van wat *tot* u en *aan* u hoort. In de geboden, die niet op den naaste maar op God betrekking hadden, viel uitteraard geheel deze tegenstelling weg, omdat God een *geest* is, en dus geen *lichaam* heeft. Ge kunt daarom ook God wel aanranden in zijn *persoon* (d.i. als God), in zijn *wereld* en in zijn *naam*, maar voor God is *heel* de wereld *zijn goed*, zoodat van splitsing hier geen sprake komt. De parallel blijft dus, gelijk we die in den aanvang opstelden.

Ge zult niet aanranden: 1⁰. *God;* noch 2⁰. *uw naaste.*
a. in zijn *persoon:* Gebod één, Gebod zes.
b. in zijn *wereld:* Gebod twee, Gebod zeven en acht.
en *c.* in zijn *naam:* Gebod drie, Gebod negen.

De geheel eigenaardige beteekenis van het *vierde* en *vijfde* Gebod is te zijner plaatse toegelicht, en kan hier dus verder onbesproken blijven. Wat we met deze herinnering alleen bedoelden, was, dat men bij den overgang van het zevende tot het achtste Gebod wel den saamhang van heel het stel geboden herdenken zou, om terstond te beseffen, uit wat oogpunt dit achtste Gebod behoort bezien te worden.

En dan sta al terstond op den voorgrond, dat men zeer ten onrechte zich op dat achtste Gebod beroepen heeft, om er den tegenwoordigen bezitstoestand en het thans geldend eigendomsrecht mede te verdedigen. Sinds Proudhon in 1840 door zijn geschrift: *Quest ce que la propriété?* het denkbeeld opwierp, of alle eigendom niet op diefstal rustte, heeft men, en zeer terecht, steeds op het achtste Gebod gewezen als op een vast punt voor onze conscïentie. Zonder zulk een vast punt in uw besef, kan men het rad der dingen zoo voor u omdraaien, dat ten slotte alles ineenvloeit en alle onderscheid tusschen waarheid en logen, tusschen recht en onrecht, en zoo ook tusschen eigendom en diefstal wegvalle. In zooverre

stemmen we dit dan ook volkomen toe. Voor het vraagstuk van den eigendom is ons metterdaad in het achtste Gebod een vast punt gegeven. Het achtste Gebod is in dien zin een der fundamenten van het maatschappelijk gebouw. En nooit zou, wie aan Gods Woord gelooft, mogen medewerken, om een maatschappij in te richten, die dat Gebod op zij zette. Maar als nu de rijke bezitters verder gaan, en niet zoozeer bezorgd blijken te zijn over de „fundamenten der aarde", maar meer over hun eigen schatten, en deswege uit dit achtste Gebod willen afleiden, dat al het hunne wettig eigendom is, en dat zij van Godswege vrijheid hebben, om daarover naar eigen goedvinden te beschikken, dan is het plicht en roeping der Christelijke zedekunde, om al zulke wanbegrippen te vernietigen. Eigenlijk was daartoe de eenvoudige voorlezing van den Heidelbergschen Catechismus op het achtste Gebod reeds voldoende, want als onze Catechismus zegt, dat zich tegen dit Gebod vergrijpt: 1°. al wie iets onder zich heeft, dat door list, bedrog, woeker enz. werd verkregen; voorts 2°. al wie gierig is of verkwist; en 3°. eindelijk al wie zijn goed niet ten meeste nutte van zijn naaste besteedt en den nooddruftige helpt; — dan springt terstond in het oog, dat dit achtste Gebod zijn overtreders voor geen gering deel juist onder de bezitters zoekt, en meer buiten dan in de gevangenis oordeel velt over zijn delinquenten. Proudhons zeggen, dat *alle* eigendom uit diefstal voortkomt, is stellig onwaar, maar dat *zeer veel* eigendom, welbezien, gestolen goed is, verzon niet eerst Proudhon, maar stond sinds 1563 in den Catechismus.

Toch kunnen we bij deze altoos min of meer oppervlakkige redeneering niet blijven staan. De Catechismus toch is ons wel een uitlegging van het Woord, maar nooit zelf een regel voor ons handelen; en zoo moet ook hier op de Schrift zelve teruggegaan. Niet alsof het zeggen des Heeren: *Gij zult niet stelen*, de laatste grond ware, waarop de eerbiediging van het eigendomsrecht van onze naasten steunt. Dit kan nooit. Een *uitwendig* gebod toch staat altoos achter in kracht bij een gebod, dat de Heere ons inschreef in de tafel van ons eigen hart. Zelfs zouden we, als de Heere zijn wet niet in ons hart had ingegrift, niet verstaan wat Hij met het *uitwendig* gebod bedoelde. Een *uitwendig* gebod, dat niet steunt op een *inwendig* gebod, moet daarom altoos een volledig omschreven gebod zijn, waarin met juistheid wordt aangeduid, wat ge hebt te doen of te laten. Zoo b.v. het proefgebod in het Paradijs, waarbij een *bepaalde* boom wordt aangeduid en nauwkeurig wordt gezegd, wat Adam en Eva ten opzichte van dezen boom te doen hadden. Maar een algemeen gebod, dat zich over geheel het leven van alle menschenkinderen uitstrekt, gelijk het gebod: *Gij zult niet stelen*, zou eenvoudig niet verstaan noch ge-

vat worden, bijaldien er niet in den mensch een *inwendig* gebod heerschte, dat met dit achtste Gebod overeenkwam.

Het beloop der zaak is dus dit: Toen God het menschelijk wezen schiep, schiep Hij den mensch ook het besef in van onderscheiding tusschen mensch en mensch, en daardoor tevens van het goed des eenen en het goed des anderen. De zonde poogde dit besef geheel te vernietigen, en zou het ook geheel vernietigd hebben, bijaldien God de Heere, door zijne algemeene genade, deze vernietiging niet gestuit, en niet zeker besef van eerbied voor eens andermans goed in ons had overgelaten. Vandaar komt het, dat dit besef, ook zonder de wet van Sinaï, nog bij de Heidenen werkt, gelijk Paulus in Rom. II: 14 zegt, dat de Heidenen „ook zonder de wet de dingen der wet doen." Iets wat de heilige apostel te eer kon zeggen, daar men destijds onder den regel van het Romeinsche recht leefde, en dit recht vooral op het punt van den eigendom zeer fijn was uitgewerkt. Toch is eerst door de afkondiging van het achtste Gebod op den berg Sinaï de gebroken klank van dit gebod in 's menschen hart, uitwendig hersteld, en nu als een stem van buiten tot zijn consciëntie gekomen. En in dien zin nu verstaan, dat het achtste Gebod het verflauwend besef van onderscheiding tusschen het goed des eenen en het goed des anderen weer vast heeft gesteld; en bij de ommekeer van eigendom in diefstal, die eens komen moest, het fundament zou blijken te zijn waarop de maatschappelijke orde rustte; beamen ook wij deze uitspraak volkomen, mits op beding dat men dit Gebod niet meer zeggen late dan er inzit, en het niet neme buiten verband met hetgeen wat overigens aangaande eigendom en bezit in Gods Woord geopenbaard is.

En dan moet al aanstonds zeer ernstig protest ingediend tegen elke voorstelling, alsof het achtste Gebod den eisch zou stellen, dat alle goed op aarde persoonlijk aan den een of den ander zou toebehooren; en als of derhalve het communaal of gemeenschappelijk bezit van velerlei dingen door het achtste Gebod ware uitgesloten. Dit toch volgt er volstrekt niet uit, en staat er niet in. Een maatschappij b.v., waarin alle weide voor het vee, alle akker om te bebouwen, enz. gemeenschappelijk bezit ware, en waarin geen ander persoonlijk bezit bestond, dan dat ieder mensch zijn eigen kleeding, eigen huisraad en eigen gereedschap hadde, zou in geen enkel opzicht met het achtste Gebod in botsing geraken. Ook zoo toch zou er wel terdege een zeer aanzienlijk deel van het goed der aarde persoonlijk bezit zijn, goed dat aan den één en niet tegelijk aan den ander toebehoorde; en wijl nu de sterkere door zonde allicht er toe zou neigen, om aan den ander af te nemen wat het zijne was, zou het gebod: *Gij*

zult niet stelen, zijn volle kracht behouden. Het achtste Gebod op zichzelf laat zich dus over de verdeeling van het goed der aarde als zoodanig niet uit. Het laat dientengevolge allerlei bezitstoestanden toe. En eerst dan zou er rechtstreeks een botsing met dit gebod intreden, als men de maatschappij zóó wilde inrichten, dat niemand iets had, dat hij het zijne kon noemen, maar alle goed, niets uitgezonderd, gemeen was. Als b.v. van de eerste gemeente des Nieuwen Verbonds te Jeruzalem geschreven staat, dat ze alle dingen gemeen hadden, zal wel niemand dit opvatten, alsof ze ook hun eigen kleeding, hun eigen huisraad, hun eigen gereedschap aan anderen afstonden, maar ziet ge terstond in, dat dit enkel slaat op het bezit van geldsommen, van land of aan anderen verhuurde huizen. Dit nu wenschen we daarom zoo kras en duidelijk uit te spreken, omdat velen zich er aan gewend hebben, om in den strijd met de sociaal-democratie zich aanstonds op het achtste Gebod te beroepen, alsof een maatschappij, gelijk de meeste sociaal-democraten zich die voorstellen, in onvermijdelijken strijd met het achtste Gebod zou geraken. En dit nu is *niet* het geval. De meeste sociaal-democraten van wetenschappelijken aanleg toch stellen zich niet voor, dat *alle* eigendom zal worden afgeschaft, maar alleen dat het *grooter deel* van den persoonlijken eigendom zal worden te niet gedaan. En wat b.v. aangaat 's menschen kleeding, sieraden, huisraad, handgereedschap, enz. is het ook hun stelsel, dat dit alles persoonlijk eigendom moet blijven. Men zij vooral tegenwoordig met zijn redeneeringen uit Gods Woord uiterst voorzichtig. Als men roept, dat hetgeen nu persoonlijk bezit is, den eigenaar eenvoudig moet worden afgenomen, komt de zaak natuurlijk heel anders te staan; maar als men met het achtste Gebod voor oogen, en wel op grond van dit gebod, meent te kunnen beweren, dat een maatschappij met zeer uitgestrekt communaal bezit door God verboden is, vergist men zich geheel. Iets wat nog te duidelijker in het oog springt, zoo men bedenkt dat dit gebod gegeven is aan Israël in de woestijn, toen er natuurlijk van landbezit nog geen sprake was; toen er geen handel kon gedreven worden; en toen de persoonlijke eigendom bijna uitsluitend bestond uit de kleeding, die men aan had of meevoerde, en voorts in eenig huisraad, eenig vee, enkele sieradiën, en wat handgereedschap.

Een tweede misverstand, dat we uit den weg willen ruimen, is de gevolgtrekking die men heeft afgeleid uit wat we lezen in Matth. XX : 15, waar in een van Jezus' gelijkenissen sprake is van een heer des huizes, die arbeiders huurde in zijn wijngaard, en bij de afbetaling evenveel gaf aan wie kort en aan wie lang gearbeid had. Toen nu wie langer gear-

beid had hierop aanmerking maakte, zoo zegt Jezus, zei deze heer des huizes: „Neem het uwe en ga henen. Ik wil dezen laatsten ook geven gelijk als u. *Of is het mij niet geoorloofd met het mijne te doen wat ik wil;* of is uw oog boos, omdat ik goed ben." Uit dit zeggen nu heeft men afgeleid, dat Jezus het volstrekte eigendomsbegrip, dat vooral door het Romeinsche recht ook bij ons in zwang is gekomen, door zijn Goddelijke autoriteit gesanctioneerd heeft, en dat dienvolgens elk discipel van Jezus had te erkennen, dat *elk eigenaar met zijn eigendom doen kon wat hij verkoos.* Dat dit nu *niet* zoo is, en volstrekt *niet* opgaat, zal bij eenigszins aandachtiger beschouwing van Matth. XX: 15 duidelijk worden. En dan wijzen we op drieërlei: 1°. hierop dat niet Jezus dit zegt, maar dat Jezus het zeggen laat door een man, dien hij in zijn gelijkenis opvoert. Nu is een gelijkenis van Jezus niet een deugdenbeeld, waarin Hij louter ideaalmenschen teekent, zoodat elke handeling en elke uiting van personen, die Hij laat optreden, ons als regel zou gesteld worden; maar zijn gelijkenissen zijn uit het werkelijke leven gegrepen. Hij teekent ons de menschen, gelijk ze werkelijk zijn, met hun deugden en ondeugden beide. In de gelijkenis van den verloren zoon is de verloren zoon een ellendig sujet; is die man die hem huurt, en hem zich voeden laat met zwijnendraf een gierige boer, die schandelijk voor zijn knechts zorgt; zijn de hoeren met wie hij zijn goed doorbrengt en die hem uitplunderen, vrouwen van de slechtste soort; en is de oudere broeder een zelfgenoegzaam persoon, in wien alle hoogere aandrift ontbreekt. Alleen de vader komt in die gelijkenis schoon uit. En zoo is het in al Jezus' gelijkenissen. Denk vooral aan den onrechtvaardigen rechter. Uit het feit, dat Jezus hier een heer des huizes laat optreden, die alzoo spreekt, volgt dus nog in het minst niet, dat het was gelijk die man het zeide; maar alleen, dat een man uit dien tijd er zoo en niet anders over placht te denken. — Maar ten 2°. hetgeen Jezus dezen „heer des huizes" in den mond legt, is volstrekt niet de uitspraak van boozen wilkeur, als had deze man willen zeggen: Ik ben vrij om naar gril en lust met mijn goed om te gaan. Daartoe teekent de Heere ons dezen man in veel te nobel karakter. Neen, er is hier alleen sprake van de vrije beschikking over zijn goed, *om wel te doen.* Hij was, zegt Jezus, met eerstgehuurde arbeiders overeen gekomen, om ze te laten werken voor zoo en zooveel daags. Dien arbeid hadden ze geleverd, en het daarvoor bedongen loon had hij hun uitbetaald. Maar nu stonden er nog „werkeloozen" op de markt. Gezonde, kloeke mannen, die wel hadden willen werken, maar geen werk hadden kunnen vinden. Ook dezen had hij nu 's middags laat nog in dienst genomen. Naar proportie zouden dezen dus slechts *één tiende* moeten ontvangen hebben. Stel de eersten ontvingen *f* 1.—

dan zouden deze mannen met één dubbeltje naar huis zijn gegaan. En dat roert nu diens mans hart. Dat kan hij niet aanzien. Die mannen waren buiten schuld. Ze waren willig, maar vonden niet. Ze hebben ook te leven, allicht met een gezin. En nu komt er gevoel van barmhartigheid in hem op, en denkt hij: met minder dan *f* 1.— kan ook deze man niet toe. Ziedaar, daar hebt gij ook uw gulden. Hiertoe nu betwisten zij, die den ganschen dag gearbeid hadden, hem het recht. Ze zeiden: dat *moogt* ge niet doen. Als ge hun *f* 1.— geeft, dan komt ons *f* 10.— toe. En hierop nu antwoordt de heer des huizes, dat hij hun geen onrecht doet, want dat hij met hen voor *f* 1.— was overeengekomen; en voorts dat hij immers wel ter dege vrij was, om van het zijne aan deze andere mannen meer te geven dan ze, strikt genomen, verdiend hadden. En ten 3°. wijzen wij er op, dat deze uitlegging geheel bevestigd wordt door het slot van zijn zeggen. Immers hij er voegt er aan toe: *Of is uw oog boos, omdat ik goed ben?* Dit staat er natuurlijk niet als een overtolligheid bij, maar strekt, om het voorafgaande gezegde te verklaren. En welke andere verklaring komt dit slotgezegde anders toe dan deze: Gij betwist mij het recht om met het mijne *wel te doen*, en dit komt daar vandaan, dat ik *goed* ben, maar *uw oog boos is*. Men zal dus voortaan van elk beroep op dit zeggen van Jezus moeten aflaten, alsof hierdoor het absolute begrip van den persoonlijken eigendom geijkt ware geworden. En zij onder de bezitters, die zich zoo gaarne op dezen heer des huizes beroepen, om hun volstrekte heerschappij over hun eigendom waar te maken, zouden allicht zichzelven en de maatschappij beter zegenen, indien zij zich afvroegen, of ook zij van de hun gelaten vrijheid, om met hun geld *wel te doen*, even ruim gebruik maakten, als deze eigenaar van den wijngaard.

Gods heilig Woord is al zoolang misbruikt, dat men bij den klimmenden ernst der tijden er waarlijk wel eens aan denken mag, om de overtuiging weer ingang te doen vinden, dat volstrekte heerschappij over eenig natuurlijk goed nooit anders toe *kan* komen dan den Heere onzen God. Wat in de Schrift *van den bezitter als rentmeester* voorkomt, wijst ons hier den eenig veiligen weg; en de kerk van Christus verzaakt haar roeping, indien ze niet rusteloos en altoos weer de heilige waarheid preekt en inprent, dat God de Heere de eenige, wettige eigenaar is, en dat geen mensch ooit iets anders is of zijn kan, dan rentmeester over een deel van het goed, dat Gode alleen toebehoort. Dat dit zoo is, belijdt elk Christen in zijn gebed; maar *buiten* zijn gebed denkt en doet hij er niet naar. Wie weten wil, hoe Jezus over den eigendom dacht, zie hem rondgaan op aarde uitroepende: De vossen hebben holen en de vogelen des hemels

nesten, maar de Zoon des menschen heeft niets waar Hij het hoofd nederlegge. Jezus heeft na zijn openlijk optreden altoos van *gegeven* goed geleefd, en niet den rijken man, maar den armen Lazarus zalig gesproken. En hiermede overeenkomstig heeft onze Heiland ons den waren zetregel voor allen eigendom gegeven in de vierde bede van het *Onze Vader*, toen hij elk mensch, rijk of arm, elken dag opnieuw bidden leerde: *Onze Vader geef ons heden ons dagelijksch brood.* Immers zoo ergens, dan blijkt hieruit, dat Jezus wil, dat ge, alles wat het uwe is, beschouwen zult als eigendom van uwen Vader die in de hemelen is. Immers het kind leeft bij vader in; en niet het kind, maar vader bezit alles. Dat ge dat doen zult, ook al staat uw spijze voor u op tafel gereed. Dat gij *doen* zult niet alleen ten opzichte van weelderige spijzen, maar zelfs ten opzichte van *uw beete broods.* Dus is zelfs het stuk brood, dat voor u op tafel staat, niet uw eigendom, maar het eigendom van uw Vader in de hemelen. Dat ge niet maar eens per maand, of eens per week, maar elken dag opnieuw uw *dagelijksche* bete van uw God, die er eigenaar van is, zult afsmeken. En bovenal dat ge die bete voor u zelven nooit zult afsmeken, zonder diezelfde bete tegelijk te vragen voor alle kinderen der menschen, die, evenals gij, aan die bete behoefte hebben. o, Het is zoo rijke zin, in taal van gulden eenvoud: *Vader, geef ons heden ons dagelijksch brood.* Een bede in slechts zes woorden; en toch, als ge alle zonen van ons vaderland er maar toe brengen kondt, om elken dag dat zestal woorden van harte en uit innige overtuiging te bidden, hoe zou op eens alle valsch begrip van eigendom, alle plutocratie, alle aanbidding van het gouden kalf, en alle socialisme de wereld uit zijn.

Nog een laatste uitspraak van Jezus: *De armen hebt ge altoos met u*, voegen we hier aan toe; wijl men ook op die uitspraak zich pleegt te beroepen, om ons duidelijk te maken, hoe Jezus gewild heeft, dat er altoos eenerzijds rijken en anderzijds armen zouden zijn; waaruit men dan afleidt, dat men tegen Jezus ingaan zou, indien men maakte, dat er geen armoe meer in ons land geleden werd. Zulk misbruik van Jezus' woord wekt altoos onze verontwaardiging. Of wat is dan het einddoel, dat Jezus zich bij zijn strijd, heeft voorgesteld? Was het niet, om in het rijk van zijn heerlijkheid eens *allen* zonder onderscheid te overdruipen met hemelsche weelde, ze *allen* te doen aanzitten aan de Bruiloft des Lams, en ze te nooden aan „een vetten maaltijd vol wijns en mergs." En dien barmhartigen Jezus, die altoos zoo diep begaan was met de menschelijke ellende zou men u willen voorstellen, als in toorn over u opwakende, als ge een poging woudt aanwenden, om de schreiende armoede van de aarde te doen

verdwijnen. Zeg zelf, zweemt zulk zeggen niet naar Godslastering, is het geen beleediging voor Jezus' heiligen naam? Dat een arme zich op dat woord beroept, om zich te troosten, het zij zoo, maar laat wie een rijk deel van zijn God ontving, zich toch wachten, om er ooit de hardheid van zijn hart mee te vergoelijken. Ge bezondigt er uw zielen mee.

Niets valt dan ook lichter, dan aan te tooonen, dat in Jezus' woorden volstrekt *niet* ligt, wat men er uit afleidt. Als Jezus gezegd had: „Tot aan het einde toe zullen er altoos zelfmoordenaars zijn," zou het iemand dan in den zin komen, hieruit af te leiden, dat er dan geen poging mocht aangewend, om aan den zelfmoord een einde te maken? Is er dan geen verschil meer, of ik, kennende den aard des menschen, en wetende wat uit zijn zondigen aard aldoor zal voortvloeien, bij wijze van profetie zeg, *wat voortdurend de toestand zijn zal*, of wel dat ik een regel bepaal, een ordinantie uitvaardig, en zeg *hoe het zijn moet.* Welnu, datzelfde onderscheid geldt hier. Men vat die woorden van Jezus op, als had Jezus daarin een regel gesteld, hoe het tot aan den jongsten dag *zijn moest*, zoodat ge, als er geen armen meer waren, er toe zoudt moeten overgaan, om *armen te* maken. En toch, wat Jezus zei was niets dan een profetie. Het was de Kenner van het menschenhart, die, wetende wat gevolgen de zonde na zich zou blijven sleepen tot den einde toe, aan Judas zegt: *De armen hebt gij altijd met u.* Ware het anders bedoeld, dan zouden we de gelukkige bezitters willen aanraden, om het eens bij het jaar om te ruilen, door wie nu arm zijn dan eens rijk te maken, *en zelf eens een jaar lang de rol van arme op zich te nemen.* Ook dan toch zou naar uw opvatting op volledige wijze aan de door u onderstelde ordinantie van Jezus voldaan zijn.

Zoo echter wil men het niet, en daarom is het zoo wreed, zoo harteloos, zoo on-Christelijk, en voor Jezus naam beleedigend, als wie zelf een gegoed man is, zich in zijn onbarmhartigheid op dit woord van onzen Heiland beroept.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Hoe groot zijn uwe werken, o Heere. Gij hebt ze alle met wijsheid gemaakt; het aardrijk is vol van uwe goederen.

Psalm 104 : 24.

Eigenaar van al wat bestaat, eenig en volstrekt Eigenaar is de Heere onze God. Hij en niemand meer, en de mannen van het gezag, die er steeds op uit waren, om aan het volk te prediken, dat God Almachtig over *alle personen Souverein* is; maar bijna stelselmatig verzwegen, dat diezelfde God Almachtig ook *van alle goed* de Eigenaar is; toonden maar al te doorzichtig, dat meer de zucht om eigen macht te sterken, dan de eere huns Gods hen dreef. Als straf hiervoor heeft God de Heere thans allerlei wind van leering laten opkomen, om de geruste eigenaars uit hun droomen wakker te schudden. En het is alleen de kerk van Christus, die er op wijzen mag, hoe zij ook op dit punt alle eeuwen door het ware en eenig juiste uitgangspunt heeft aangewezen, toen ze de belijdenis terneerschreef en inprentte, dat Gode alleen alle ding, dat geschapen is, toekomt. Met dit begrip van eigendom nu is het juridisch begrip, dat ons uit de Romeinsche rechtswereld is toegekomen, in lijnrechte tegenspraak, en het is tusschen die Christelijke en die oud-Romeinsche opvatting, dat ook thans nog altoos de strijd over den eigendom gestreden wordt. Aldus drukken we ons met opzet uit, want al weten we zeer wel, hoe men onder rechtskundigen meer van een tegenstelling tusschen het Romeinsche en het Germaansche eigendomsbegrip pleegt te spreken, toch gaat de tegenstelling met de Christelijke wijze van opvatting nog veel dieper, en spreekt ons als belijders des Heeren meer toe.

Ons uitgangspunt mag daarom bij dit Gebod niet anders dan in de Schepping zelve genomen worden. Tweeërlei schiep de Heere: *personen en goederen*, en wijl beide zijn creaturen zijn, bezit Hij over beide het meest absolute beschikkingsrecht. Zeer wel kan men dus zeggen, dat God souverein over alle *personen* en souverein over alle *goed* beschikt. Souvereiniteit beteekent toch op zichzelf niets anders dan opperste zeggenschap, overhoogheid, hoogste beschikkingsrecht, en dit kan zoowel van personen als van goederen gelden. Nu men intusschen gewoon is van souvereiniteit alleen bij *bewuste* creaturen te spreken, die zelven als tweede oorzaken onder God optreden, is men gewoon dat opperste beschikkingsrecht over alle goed niet met den naam van souvereiniteit, maar met dien van *eigendom*

te bestempelen. In zijn meest volstrekten zin toch verstaat men onder eigendom, dat zeker persoon over een bepaald goed zoo volkomen te beschikken heeft, dat hij er alleen *alles* over te zeggen heeft, en een ander *niets*. Waarin een eigenaar ook van derden afhankelijk zij, in de beschikking over zijn goed moet hij vrijmachtig wezen. En eerst als hij het, desverkiezend, vernietigen kon, zou zijn eigendomsrecht gansch volstrekt wezen. Gelijk de absolute eigenaar over een slaaf het recht van leven en dood opeischte, zoo zou dan ook elk eigenaar het recht van leven en dood moeten hebben over elk goed; een recht dat ten opzichte der dieren dan ook metterdaad wordt uitgeoefend.

Ligt hierin nu het eigenlijk begrip van absoluten eigendom, dan volgt er terstond uit, dat eigendom in dien volstrekten zin alleen door *schepping* kan ontstaan. Alleen datgene wat ik zelf in absoluten zin voortbreng, is in de meest volstrekte beteekenis van het woord, *mijn*. Daarmee alleen kan ik doen wat ik wil. Is daarentegen eenig goed niet door mijzelven, maar door een ander, voortgebracht, en mij door hem die het voortbracht gegeven, dan ben ik *niet* vrij; vooreerst niet omdat alle aannemen van een gift afhankelijk maakt, en ten tweede wijl ik het dan nemen moet gelijk de Schepper het gemaakt heeft. Uit dien hoofde is er derhalve geen volstrekt eigendomsrecht denkbaar dan alleen in God. Hij die alles schiep, doet met alle ding naar zijn welbehagen. Hem, en Hem alleen komt over alle ding, dat bestaat, het volstrekte zeggenschap toe. En niemand kan diensvolgens eenig ding bezitten dan voorzoover hij dit van God ontving of aan God ontstal, en dus altoos in afhankelijkheid van of in verzet, tegen, Hem die het geschapen heeft. De grondstelling, *dat God de Eigenaar van alle goed is*, moet dus niet beschouwd als een uitsluitend godsdienstige voorstelling, het is tegelijk een juridische stelling, overmits, zoo het volstrekte begrip van eigendom niet anders dan in God denkbaar is, elk begrip van eigendom onder menschen hiermee zijn absoluut karakter inboet.

Is toch God van alle ding eenig en absoluut Eigenaar, dan volgt hiernit onmiddellijk, dat geen mensch, hoe ongeëvenaard rijk hij ook zij over een eenig ding op aarde absoluut eigendomsrecht kan doen gelden. Een Rothschild of Gould, hoeveel honderden millioenen schats ze ook bezitten of bezaten, konden niet van een enkel stuk brood op hun tafel zeggen, dat ze er mee doen konden wat ze wilden. Dat mochten ze zich inbeelden, gelijk verreweg de meesten, tot zelfs de armste mensch zich dat inbeeldt, maar het is *niet* zoo. Zoolang God aller dingen Schepper is, en geen mensch ooit iets bezitten kan, dan wat God schiep, kan geen sterveling ooit het allergeringste dan in afhankelijkheid van God bezitten. Dit geldt

niet alleen van hetgeen buiten den mensch om ontstond en hem wierd toegebracht, zooals van het vee zijner kudden, maar geldt evenzeer van wat de mensch zelf maakt, of helpt uitkomen. Hij helpt het graan uitkomen uit den akker; hij helpt de vrucht voortkomen van den boom dien hij plant en verzorgt. En waar hier nog slechts zijn helpende hand in het oog springt, treedt hij nog in veel sterker mate als oorsprong en bewerker op bij een huis dat hij bouwde, bij linnen dat hij weefde, bij een wapen dat hij smeedde. Soms zelfs kan die actie van den mensch zoo overwegend worden, dat het schijnt of hij in letterlijken zin als *schepper* optreedt, b. v. bij een gedicht dat hij zong, bij een doek dat hij schilderde, bij een muziekstuk dat hij componeerde, bij een boek dat hij schreef; altegader producten waarbij ge bijna niets anders bespeurt dan menschelijke actie en zijn afhankelijkheid *bijna* niet uitkomt. En toch hoe breed zich ook bij al dergelijke producten de actie van den mensch teekene, toch toont eenig nadenken terstond, hoe ook hierbij 's menschen vrijmacht slechts schijnbaar is. De landman kan zaaien, maar God alleen doen groeien; de boomgaardenier kan planten, maar God alleen de vrucht aan de takken doen rijpen. De mensch bouwt een huis, maar is onmachtig om een enkelen steen, een enkel stuk hout of ijzer uit niets voort te brengen, en is bij de bewerking én van dien steen, en van dat hout, én van dat ijzer geheel gebonden aan de ordinantie, die God over dezen steen, dat hout, dat ijzer gegeven heeft. Zoo is het met de wol die hij spint, en met het linnen, dat van zijn weefgetouw komt. En zoo is het ook en niet minder met het product van zijn geestelijken arbeid. Wie dicht of schrijft, dicht en schrijft in een taal, die buiten hem, en van hem onafhankelijk, bestaat. Wie componeert, componeert met een wereld van tonen, waarover hij niet het minste zeggenschap heeft, en waarin hij te grooter meester is, hoe volkomener hij in de wetten, die deze wereld beheerschen, inleefde, en er zich aan onderwierp. En zelfs waar hij, die in die taal, in die tonenwereld, in die wereld der verbeelding is ingeleefd, zelf genie verraadt en talent ten toon spreidt, is ook dat genie en dat talent niet zijn eigen schepping, maar hem van God gegeven, en dus gebonden aan de mate, aan het perk, en aan de ordinantie, die God er voor gaf.

De pottenbakker wordt in Gods Woord steeds aangehaald, als de meest vrije bewerker omdat het leem bijna waardeloos is en hij macht heeft, om het te vormen of niet te vormen, zoo of anders te vormen, en eens gevormd weer te verbreken. Maar zelfs de pottenbakker is en blijft toch altoos afhankelijk van het leem, dat God voor hem scheppen moest; afhankelijk van de geaardheid die in dit leem inzit; afhankelijk van de schijven, waarop hij zijn vaatwerk drijft; afhankelijk van het vuur, dat zijn leemen vaatwerk hard zal maken; en

niet minder afhankelijk van de beweging zijner voeten en vingeren. Laat een rheumatische aanval hem de voeten en de vingeren verstijven, en ook de pottenbakker zit machteloos bij zijn leem. Al gebruiken wij dan ook soms het woord *scheppen* van menschen, en al spreekt men vooral op kunstgebied van menschelijke *schepping*, toch is en blijft dat een overdrachtelijke uitdrukking. Schepper in den eigenlijken zin van het woord is en blijft alleen de Heere, doordien Hij alleen zelf alle stof voortbrengt; zelf aan alle ding zijn wet stelt; zelf aan alle ding zijn geaardheid geeft; zelf de kracht en het vermogen bezit om met zijn creatuur te doen naar zijn welgevallen; en zelf in volkomen vrijmacht het doel en de bestemming van alle ding bepaalt. En wijl de mensch, omgekeerd, geen stof ooit kan voortbrengen, maar die nemen moet gelijk ze hem gegeven is, d. i. met de wet, die er voor bepaald is, en met de geaardheid waarmee ze geschapen werd, is vrijmachtig, d. i. door niets gebonden beschikkingsrecht over eenig goed, ook al noemt de mensch iets zijn eigen product, eenvoudig ongerijmd.

Als we dus belijden, dat God en God alleen de Eigenaar van alle ding is, doen we dit niet, om *vroom* te schijnen, en veel minder nog omdat God *in Israël* als de eenige Eigenaar erkend werd, maar omdat zulks in den aard van den eigendom ligt en rechtstreeks voortvloeit uit de belijdenis van God als Schepper. Omdat God Schepper van alle ding is, kan geen tweede het naast en met Hem zijn. Het begrip van Schepper is exclusief. Er kan er maar één wezen, en het feit dat Hij schiep, stelt een iegelijk die het door Hem geschapene hanteert, *afhankelijk*. Wie schepper is *kan* zijn eigendom niet vervreemden. God kan niet zeggen: „Over dat deel van mijn schepping wil Ik geen Eigenaar meer zijn." Dit zou wel kunnen, zoo God de Heere, na eenig ding geschapen te hebben, het losliet en het liet besturen door een inwonende kracht. Maar dit is *niet* zoo. Niets bestaat door inwonende kracht, maar alle ding wordt elk oogenblik in stand gehouden door de alomtegenwoordige mogendheid des Heeren. Schonk dus God de Heere iets weg in dien zin, dat Hij er zich aan onttrok, zoo zou dit *iets* op hetzelfde oogenblik *vernietigd* wezen. Hij kan het dus nooit anders geven dan alzoo, dat Hij het zelf blijve vasthouden. Zelfs uit zijn hand kan het geen oogenblik uit gaan. Als Schepper heeft God niet eenige dingen die Hij bij zich houdt, en andere die Hij aan den buitensten omtrek van zijn erf wegzet; maar alle ding is steeds present voor Hem, en in alle ding werkt op elk gegeven oogenblik zijn Goddelijke macht. Ook waar Hij aan eenig mensch aardsche goederen *geeft*, geeft Hij die toch nooit uit zijn hand, maar blijft Hij, voor als na, deze door Hem geschapen goederen in stand houden. Geen mensch kan ze dus anders hou-

den dan zóó, dat God ze voor hem vasthoudt, en hij kan dus nooit eenig ding bezitten, dan onder beding, dat én Gods mogendheid vrij blijve én de door God voor zulk een ding gegeven wet geeerbiedigd worde. De ruiter moge zich heer en meester op zijn paard wanen, maar toch is God en niet hij van dat edel dier de Schepper, en diensvolgens kan de ruiter het paard niet anders gebruiken, dan op de wijze die God gewild heeft, en de ruiter kan zijn paard geen andere dingen laten doen, dan dezulke waartoe God de Heere in het paard het vermogen en de kunst gelegd heeft. Zoodra God dan ook ophoudt door zijn almogende kracht het leven in dat dier te dragen en te onderhouden, mist de ruiter alle vermogen, om zijn paard als bezit te behouden. Het dier sterft; en de ruiter is het kwijt.

Antwoordt men hier nu op, dat dit alles wel waarheid bevat, maar dat wie van eigendomsrecht spreekt, het niet in dien verheven zin bedoelt, maar het bedoelt, als recht van mensch tegenover mensch, en er dan natuurlijk bij onderstelt dat alle eigendom gebonden is aan zijn natuur, dan slaat ons dit in het minst niet uit het veld. Ook al neem ik toch den eigendom uitsluitend met opzicht tot de betrekking die tusschen mensch en mensch bestaat, ook dan brengt mij de souvereiniteit toch altoos weer op God den Heere terug, daar Hij immers souverein gebiedt over die beide personen tusschen wie ge het eigendomsrecht regelt. Of ge op de zaak, of op den persoon let, altoos moet ge dus toch uw uitgangspunt in den Heere onzen God nemen, want niet alleen die zaak, maar ook die persoon bestaat alleen bij zijn gratie. Hij schiep én die zaak én dien persoon. Ook die personen tusschen wie gij het eigendomsrecht regelen wilt, zijn dus niet vrij om dit te doen naar eigen goedvinden of naar eigen wilkeur, maar beiden zijn gehouden, om, bij de regeling van den eigendom, zich onder de gehoorzaamheid aan hun God te stellen. Het achtste Gebod zelf toont dit. Van den Sinaï komt de Heere tusschenbeide, mengt zich rechtstreeks in de zaak van den eigendom en zegt tot alle personen in alle volk: „*Gij zult niet stelen;*" en straks nog nader: „Gij zult niet *begeeren* uws naasten huis, noch zijn ezel, noch zijn os." Geboden die men nu wel op zij kan zetten, die men wel ignoreeren kan, om, gelijk vele hedendaagsche juristen doen, eenvoudig buiten God om eenige bepaling voor den eigendom uit te vinden, maar hiermee vorderen ze niet en kunnen ze niet vorderen. Dat ging nog een tijdlang, toen, dank zij het ontzag voor Gods wet, zeker algemeen begrip van eigendom vaststond; maar thans niet meer, nu juist ten gevolge van het uitslijten van het ontzag voor deze wet, de eerste beginselen van het eigendomsrecht onzeker zijn geworden en de socialistische en communistische en nihilistische theorieën opdoemen, als

een gerechte straffe Gods voor de hoovaardij der bezitters, die waanden, buiten Hem om, hun mammonistische rechten wel te kunnen beveiligen. Deze theorieën, hoeveelszins ongerijmd in zichzelve ook, doen daarom niettemin uitnemenden dienst, ten einde de fundamenten weer bloot te woelen, en den mensch te dwingen op die eerste fundamenten ook van den eigendom weer acht te slaan. Als gij, gelukkige bezitters van het oogenblik, *buiten God om*, uw eigendomsrecht poogt te fundeeren, op niets dan op uw menschelijk inzicht, uw traditie en de door u onderstelde noodzakelijkheid, welnu, dan zullen wij, zoo zegt de consequente socialist, u met gelijke munt betalen. Wij ook zullen, *buiten God om*, naar eigen inzicht, naar een andere traditie, en gehoor gevende aan een geheel andere noodzakelijkheid, op onze beurt het eigendomsrecht regelen; alleen we zullen het *heel anders* doen dan gij.

Dat klinkt dan vreemd, maar er is op dat standpunt niets tegen te zeggen. Immers het beweren van den één is zoo goed als het beweren van den ander. Wat zij „de traditie der ellende" noemen heeft minstens evenveel recht als wat die anderen noemen de „traditie van de maatschappelijke orde." En waar zij op de noodzakelijkheid wijzen om aan de bestaande ellende een einde te maken, staan ze wel zoo sterk als die anderen, die nadruk leggen op de noodzakelijkheid, om den prikkel van het privaat bezit te behouden. Zet men op die wijze het geding op, dan blijft het opinie tegen opinie staan; er is geen beslissing mogelijk; en bij ontstentenis van een hooger rechter die uitspraak doet, is er geen andere uitweg, dan dat men ten leste om het bezit man tegen man vechten ga en dat in dien strijd de sterkere den zwakkere versla. Wie alle hoogere sanctie op zij schuift, *moet* komen tot het recht van den sterken arm.

Is daarmee dan gezegd, dat God ons in zijn Woord een vaste wet voorschreef, hoe en op wat wijs de goederen der aarde onder de 1400 milioen menschen, die haar bewonen, verdeeld moeten worden? In het minst niet, en wie in dien zin de Mozaïsche wet opvatte, miskende ten eenenmale haar beteekenis. Maar mag en kan daarom ontkend, dat geheel de eigendomsquaestie anders komt te staan voor hem, die God als den oppersten Eigenaar erkent, dan voor hem die van niets anders weet dan van menschen en van goed waarop die menschen azen? Vergeet toch niet, dat de prikkel, om zich allerlei goed toe te eigenen, reeds op zichzelf in onze natuur zeer sterk is. De honger is een scherp zwaard, en elken morgen en elken avond maant de nauwlijks half gevulde maag. Ge lijdt koude, en u moet warmte toekomen. Ge zijt naakt, en moet gekleed zijn. Ge staat in de open lucht, en moet wonen. Altegader behoeften die ge niet verzint,

maar die in uw natuur zelve gegeven zijn; die u nooit loslaten; die overal met u gaan, en die heel uw leven beheerschen. En voorts, wat is ook buiten die dringende behoeften de verleiding en verlokking om zich veel van het goed der aarde toe te eigenen, niet nameloos sterk. Noem het eene woord van *geld*, en geld vertegenwoordigt u een macht, waarvoor alle genieting, alle vreugde, alle heerlijkheid op aarde veil is. Meer nog. Het goed der aarde strekt niet alleen tot bevrediging van uw aardsche behoeften, die ge tot op zekere hoogte nog temperen en onderdrukken kunt, maar aan geld hangt ook zoo veelszins de triomf van wat u heilig is. Geen kerk van Christus, die zich openbaren kan en macht kan oefenen; geen strijd voor beginselen die gestreden kan worden, of het vullen *van de krijgskas* is eerste behoefte om te overwinnen. Zonder geld geen propaganda op welk gebied des levens ook. Want zelfs een samenkomst kost geld, een blad ter verspreiding kost geld. En geen stembus zag ooit een strijd tusschen de politieke partijen aanbinden, of van het geld hing voor een niet gering deel de overwinning af.

Wat zullen we nog spreken van de opvoeding uwer kinderen, en zooveel andere teederder belangen als met het geld op de nauwst saamhangen? Is niet heel de schoolstrijd door de mannen van het ongeloof tegen ons met de overmacht van het Staatsgeld gestreden? Gaat die strijd niet nog aldoor? Ja, toont het leven niet, hoe zelfs de vraag of ge in het huwelijk al dan niet uw bestemming zult bereiken, en uw ware en volle, rijke positie in de wereld zult innemen, o, zoo dikwijls alleen bepaald wordt door de wedervraag, of u al dan niet geld toekomende is? Voeg er nog bij heel het terrein der barmhartigheid, en vraag u eens af, wat stil zielsgenot ge niet zoudt moeten derven, als ook daarvoor het geld u ontbroken had, en hoeveel zij missen, die, wijl ze zelven behoeftigen zijn, zich die weelde der liefde nooit veroorloven kunnen. Het is dus in het minst geen wonder, indien de strijd om het geld zoo bitter hard, en zoo onverzoenlijk in de wereld toegaat. Dit *kan* niet anders. Dit *moet* zoo zijn. Van „aardsch slijk" te spreken was op het laatst der vorige eeuw zeer in zwang gekomen; maar ook toen bepaalde zich dat bijna uitsluitend tot de sentimenteele zangen en een sentimenteele predicatie. Buiten de kerk wist én de prediker én zijn gehoor, als ze eens niet sentimenteel, maar zeer nuchter aan het opmaken van hun boek waren, wel beter. Juist daarom echter hangt er nu bij het werken van dien snerpenden prikkel zoo schier alles van af, *op welk standpunt ge staat.* En zoodra ge nu weet en belijdt, dat al het goed der aarde Godes is, en dat Gij met al uw goed in den meest volstrekten zin van uw God afhankelijk zijt, en aan Hem verantwoordelijk staat, spreekt het toch vanzelf dat die prikkel naar het geld

bij u *anders* zal werken. Reeds op aarde, onder menschen, gaat ge heel anders om met goed, dat u niet toekomt, en dat ge slechts geleend en in gebruik hebt, of dat u is toevertrouwd, dan met goed waarover ge aan geen mensch op aarde rekenschap verschuldigd zijt. En immers ditzelfde alles beheerschende onderscheid gaat nu geheel uw blik op den eigendom bepalen, zoodra ge weet en belijdt, dat niets op aarde *uw* eigendom, maar alles het eigendom des Heeren is; dat gij het slechts in leenbruik hebt; dat het door Hem u tijdelijk en met een bepaald doel is toevertrouwd; en dat Hij u rekenschap zal afvergen van wat ge met *zijn* goed gedaan hebt. Op die wijs toch wordt alle goed dat in uw hand is terstond onder een hoogeren regel gesteld, aan een zedelijke orde ondergeschikt gemaakt, en strekt het niet, om u in trots te verheffen, maar om u te zwaarder de verantwoordelijkheid tegenover uw God te doen dragen. Indien een bezitter van dertig en meer millioen wist wat het zegt, om zulk een ontzaglijke som jaren lang *naar Gods bestel en tot zijn eere* aan te wenden, zou terstond de dwaze, koortsachtige dorst, om dien kolossalen schat nog te vermeerderen, in hem gestild zijn. Te groot bezit zou alsdan eer een last dan een lust blijken. En de wetenschap dat zoo ontzaglijk fortuin alleen mogelijk was, doordien anderen het noodige missen, zou zulk een bezit eer bitter dan gewenscht maken. Natuurlijk, wie niet gevoelt, dat meerder bezit ook den plicht en de verantwoordelijkheid al klimmen doet, die staart enkel op de macht, die er hem uit toekomt, en is er tuk op om die macht steeds uit te breiden. Maar wie gevoelt en erkent, dat elk millioen meer zijn verantwoordelijkheid zoo enorm verhoogt, en zijn taak zoo ontzaglijk verzwaart, die erkent de hooge wijsheid, van wat de spreukendichter uitriep: „Rijkdom of armoede geef mij niet; voed mij met het brood mijns bescheiden deels."

Dringt eenmaal het besef: „*God* Eigenaar en wij *rentmeesters*, groot of klein," voorgoed door, dan kan het ongerijmd besef, alsof wij met ons goed doen mochten wat wij willen, in geen gezonde hersenen meer opkomen. Wat onze vaderen hun kinderen inprentten, dat het zonde was een enkel stuk brood, waarvoor God de tarwe had doen groeien, te vermorsen, drukt dan den algemeenen regel uit, dat we bij alle goed, dat God ons toevertrouwde, vóór alle ding naar zijn wil hebben te vragen. De dierenbescherming die thans veld wint, heeft ongetwijfeld ook hare ziekelijke zijde, en het is soms stuitend te zien, hoe er voor dieren op een koninklijke wijze gezorgd wordt, terwijl men menschen laat omkomen van gebrek. Voorzoover de veldwinnende dierenbescherming dan ook die strekking heeft, moet ze weerstaan. Maar dit neemt niet weg, dat ook aan deze beweging, gelijk ons volgend hoofdstuk nader zal aantoonen, een die-

pere waarheid ten grondslag ligt. Deze namelijk, dat de mensch ook met zijn dier niet doen mag wat hij wil, maar dat ook dat dier rechten tegenover den mensch bezit, inzoover God die rechten voor het dier in zijn aard en in zijn natuur gegrond heeft.

DERDE HOOFDSTUK.

Het land ook zal niet voor altoos verkocht worden: want het land is mijn dewijl gij vreemdelingen en bijwoners bij Mij zijt.

Lev. 25: 23.

Op het standpunt der Heilige Schrift kan er van onbeperkt en volstrekt eigendomsrecht geen sprake zijn. Men vergist zich toch ten zeerste, zoo men waant, dat de formule: „God alleen is Eigenaar, wij zijn rentmeesters", wel een vrome phrase zou zijn, maar die voor de uitoefening van ons recht geen regel schonk noch bate afwierp. Dit is in het minste niet waar; iets wat we willen aantoonen én voor wat aangaat het gebruik dat ieder van het goed mag maken, én voor de regeling die van de Overheid uitgaat.

Wat nu het eerste punt aangaat, beseft ge dit het sterkst, zoo ge denkt aan den slaaf en aan het lastdier. Want wel is in onze levenskringen geheel het verschijnsel der slavernij, formeel althans, zoo volstrekt uitgebannen, dat wij ons nauwlijks meer kunnen voorstellen hoe een mensch ooit het *eigendom* van een ander mensch kon zijn; maar hiermee neemt ge het feit niet weg, dat tot voor weinige eeuwen de slavernij, lijfeigenschap en soortgelijke verhoudingen, over heel de wereld bestonden, en dat thans en dat wel in meer dan één werelddeel de slavernij, onder allerlei vorm, nog altoos stand houdt. Voor wie nu met God als Eigenaar van alle creatuur rekent, staat het terstond vast, dat slavernij een *kwaad* is. Dan toch zou ik nooit anders dan als rentmeester „een mensch" kunnen bezitten, en zou mijn bezit van dien „mensch" nooit mogen indruischen tegen de verhouding die tusschen dien mensch en God als zijn Eigenaar bestaat. En overmits nu deze verhouding eischt, dat de naar het beeld van den Eigenaar geschapen mensch *zedelijk vrij zijn* en rechtstreeks *aan God* verantwoordelijk, is het ondenkbaar en ongerijmd, dat ooit de ééne mensch bezitsrecht over den anderen uitoefene. Gaat daarentegen het be-

sef dat God alleen Eigenaar van alle creatuur, en dus ook van den mensch is, te loor; slijt dit uit, en verdwijnt het uit de menschelijke voorstelling — dan natuurlijk heb ik ook bij den mensch niet naar Gods ordinantie te vragen; is het ook bij den mensch alleen de vraag of ik hem met overmacht meester kan worden; en bestaat er tusschen een slaaf dien ik door slavenjacht verkrijg, en een paard dat ik op de steppen opvang, geen principieel onderscheid. Alleen is een slaaf meestal veel gemakkelijker te vangen, en eens gevangen veel profijtelijker bezit. Eerst als de overtuiging weerkeert, dat alleen God als Eigenaar ook over den mensch heeft te beschikken, en dat hij geen absolute beschikking aan den eenen mensch over den anderen zou kunnen geven, zonder daarbij met zijn eigen scheppingsordinantie in strijd te geraken, snijdt ge de idee der slavernij bij den wortel af, ook al is het, dat deze idee, na van haar wortel afgesneden te zijn, gelijk in Israël, nog zekeren tijd nabloeit. Dat men hier nu niet dan noode aan wilde, is, omdat de slavenhouder niet kan erkennen, dat zijn slaaf een eigendom van God is, tenzij hij tevens inzie en belijde dat God de absolute Eigenaar niet alleen van zijn slaaf, *maar ook van hemzelven is.* Zoolang dus zijn hart ongebroken en trotsch tegenover God staat, en hij zelf niet als creatuur in de hand van God als zijn Eigenaar wil staan, kan de zondige mensch ook in zijn slaaf geen stuk eigendom van God zien. Maar even duidelijk is het, dat de leer van het Evangelie, „dat het mijn eenige troost is in leven en sterven, niet mijns maar mijns getrouwen Zaligmakers (lijf) eigen te zijn", er noodwendig toe moest leiden, om den mensch zich weer als eigendom van God te doen gevoelen. En hoe kon het dan anders, of, waar hij *zichzelven* alzoo gevoelde, moest hij ten slotte ditzelfde ook *van zijn slaaf* inzien; en alzoo moest de leer van het Evangelie wel tot langzame ondermijning van heel het stelsel der slavernij leiden. De slavernij is een vloek die over ons geslacht is gekomen. Toen wij geen slaven van God meer wilden zijn, d. w. z. Hem niet meer als creaturen in vollen eigendom wilden toebehooren, zoodat Hij geheel vrijmachtig over ons beschikken kon, toen is, als straf hiervoor, de eene mensch slaaf van den anderen geworden, en het was slechts een nog dieper zinken, toen het kanibalisme den mensch niet slechts op één lijn stelde met een opgevangen lastdier, maar ook met een stuk wild, dat men opving, om het te slachten en te verslinden. God had den mensch naar zijn beeld geschapen, maar de mensch had goedgevonden, die hooge eere prijs te geven, en zoo is hij toen het beeld gaan dragen van een os die voor den ploeg trekt of van een hert dat men opvangt en eet.

In de tweede plaats komt dit recht van God als den eenigen Eigenaar

duidelijk uit bij het dier. Van nature bezit niemand het recht een dier te grijpen en te slachten, opdat hij het ete. Althans een Christen, die aan Gods Woord vasthoudt, *mag* zoo niet oordeelen. Hij weet toch, dat het God was, die eerst tot Noach, en in Noach tot ons sprak: „Al wat zich roert, dat levend is, zij u tot spijze, *Ik heb het u al gegeven.*" Eerst doordien God het ons *geeft*, en bij dit geven ons het verlof schenkt, om een dier te slachten en te eten, ontstaat voor den mensch het recht, om aldus met een dier te handelen. Uit u zelven als mensch hebt ge dat recht volstrekt niet. De algemeen verspreide opinie, alsof een mensch met een dier mocht doen wat hij wilde, *omdat het maar een dier is*, moet door al wie Christen is, dan ook worden tegengestaan. Ook het dier is niet van u, maar van uw God. Gij hebt er niet het allerminste recht op, omdat gij het niet geschapen hebt; en eerst als God u een gebruiksrecht over het dier toekent, zijt gij vrij, om het dier alzoo te bezigen en aan te wenden. Zonder Gods vergunning moogt gij geen visch uit het water ophalen en dooden, geen vogel neerschieten en plukken, noch ook eenig wild opjagen en kelen. Zij die voor dierenbescherming optreden, doen dan ook een goed werk in zooverre zij weer ingang zoeken te verschaffen aan de overtuiging, dat 's menschen ingebeeld recht over het dier, als mocht hij er mee doen, wat hem goed dacht, eenvoudig belachelijk is; en in zooverre verdienen deze strijders dan ook onzen steun. Slechts zou hun aan te raden zijn, zich niet langer bij hun strijd op een valsch standpunt te plaatsen. Zij toch pogen voor het dier op te komen, door aan het dier zelf als zoodanig zeker *recht* toe te kennen, en om dat waar te maken, komen ze tot de valsche stelling, dat een dier evenals wij een soort onsterfelijke ziel heeft. Zoo zoeken ze dan den mensch het dier te doen beschouwen, als een soort ondermensch, dat zekere rechten tegenover ons, als hoogere menschen, kan doen gelden. Dit nu is eenvoudig belachelijk. En veel sterker zouden deze mannen dan ook staan, en veel meer ingang onder de Christenen vinden, en veel sterker steun in de publieke consciëntie ontdekken, indien ze tot Gods Woord terugkeerden, uit dat Woord aantoonden, dat alle dier God en niet den mensch tot eigenaar heeft, en dienvolgens geen enkel zeggenschap over het dier heeft, dan hetwelk hij van God ontving. De vraag of men vegetariër wil zijn d. i. zich van vleeschspijzen wil onthouden, moet ieder voor zichzelven beslissen. God heeft nergens geboden, dat men vleesch eten *moet*. Maar als deze ijveraars ons het vleeschgebruik willen ontzeggen op grond, dat we een dier niet slachten en eten *mogen*, dan vernietigen ze de stellige uitspraak van Gods Woord, heffen juist daardoor het recht Gods over het dier op, en zijn hierdoor zelven oorzaak, dat ze bij de overgroote meerderheid,

die van geen hooger beginsel afweet, en nu ook van de ordinantie Gods ontslagen wordt, juist de wreedheid tegenover het dier aanwakkeren. Men strijdt dan tegen de vivisectie, maar juist door zijn onware theorie moedigt men de wreedheid der vivisectoren in veel breeder kring aan.

Doch hiermee is ons recht op het dier nog slechts van ééne zijde bezien; en toch er dient ook gelet op het nooit anders dan conditioneele recht, dat wij over een dier kunnen doen gelden, waar wij het als last- of trekdier bezigen. Ook dan toch mag niemand zeggen: „Ik doe met mijn paard, of os, of ezel wat ik wil." Neen, ook bij dat gebruik van het dier, zijt ge aan Gods ordinantie over dat dier gebonden. Veel van die ordinantie Gods wordt nu door een ieder die zulke dieren onderhoudt, vanzelf in acht genomen, omdat God het zóó heeft ingericht, dat verzet tegen die ordinantie het lastdier in waarde verminderen doet. Wie zijn os of paard of ezel niet voedert, ziet het vermageren en ten slotte sterven. Wie als het dier ziek is, het niet helpt, verliest het. Wie het niet dekt tegen koude, ziet het wegkwijnen. In zooverre strekt dus reeds de natuurlijke nood van het dier er toe, om Gods ordinantie over het dier in eere te doen houden. Maar zóó de zaak opgevat is nog alleen egoïsme in het spel, en de vreeze Gods komt dan eerst ook bij uw verhouding tot uw dier in eere, zoo ge dit alleen doet, omdat ge een rechtvaardige wilt zijn, en „de rechtvaardige het leven zijner dieren kent." Dan hoort ge Gods gebod, dat ge „den dorschenden os niet zult muilbanden, dat ge een vogel niet op haar eieren moogt vangen, en dat ge een beest dat in de gracht viel, er uit zult trekken. Ge leeft dan met uw beest mee in zijn dierenleven, zoodat ge iets van zijn dierenleven leert verstaan, en nu er op bedacht zijt, om alzoo uw beest te behandelen gelijk God, die zijn Eigennaar is, dit van u als zijn rentmeester verlangt. En zoo eerst raakt de wreedheid tegenover het dier de wereld uit. De onbegrijpelijke fout is maar, dat er dorpen zijn, waar jaar in jaar uit gecatechiseerd, gepredikt en huisbezoek gedaan wordt, zonder dat er ooit een ernstige onderwijzing plaats greep over de wijze waarop de landman ook tegenover het dier de wet van God Almachtig heeft te eeren.

Natuurlijk gaat nu geheel hetzelfde wat van den slaaf en het dier geldt, ook door van alle overig goed, dat de mensch het zijne noemt, en waarvan God als de eenige Eigenaar den aard en de wijze van behandeling bepaald heeft. Neemt ter ooren, roept de profeet Jesaja uit:

> Neemt ter ooren en hoort mijne stem, merkt op en hoort mijne rede: Ploegt de ploeger den geheelen dag om te zaaien? Opent en

egt hij zijn land den geheelen dag? Is het niet alzoo? wanneer hij het bovenste van hetzelve effen gemaakt heeft, dan strooit hij wikken en spreidt komijn, of hij werpt er van de beste tarwe in, of uitgelezene gerst of spelt, elk aan zijne plaats. *En zijn God onderricht hem van de wijze. Hij leert hem.* Want men dorscht de wikken niet met den dorschwagen, en men laat het wagenrad niet rondom over het komijn gaan; maar de wikken slaat men uit met eenen staf en het komijn met eenen stok. Het broodkoren moet verbrijzeld worden, maar hij dorscht het niet al door dorschende; noch hij breekt het niet met het wiel zijns wagens, noch hij verbrijzelt het niet met zijn paarden. Zulks komt ook voort van den Heere der heirscharen: Hij is wonderlijk van raad, Hij is groot van daad.

Aan dit prachtige woord van den profeet hebben we niets toe te voegen. Het is zoo volkomen duidelijk, dat niemand met een boom of plant doen kan wat hij wil. Hij moet zaaien als de tijd door God voor het zaaien bestemd gekomen is, en in alles zich regelen naar de ordinantie, die God voor het plantenrijk in zijn schepping gegeven heeft. Alleen komt daarvan bij de plant minder uit, omdat de mensch op dat terrein Gods ordinantiën bijna altoos vanzelf eerbiedigt. Wie dat niet doet, is in ieders oog een zot. Iets wat ten slotte ook geldt van de metalen, van allerlei soort van steen, van vuur en water. Dat alles is u in gebruik door den eenigen Eigenaar afgestaan, maar wel verre dat gij over al deze stof vrijmachtig kondt beschikken, zijt gij, integendeel, bij elk voorwerp streng gebonden aan den aard die er in zit, en aan de wetten waaraan het onderworpen is. Men noemt dat de natuurwetten, maar wat zijn het anders dan de ordinantiën Gods waaraan gij u bij het gebruik van uw goed niet kunt onttrekken?

Nog veel breeder ware dit belangrijk thema uit te breiden, zoo we ook de vraag ter sprake brachten, of de mensch vrij is, om van zijn goed zooveel tot zich te nemen als hij wil, om naar aanleiding hiervan aan te toonen, hoe God de Heere hem in zijn lichaam eveneens een vaste ordinantie gesteld heeft, hoeveel eiwit, stikstof, enz., hij dagelijksch in zijn lichaam moet opnemen, en hoe alle overschrijden van die maat door ziekte of onpasselijkheid, of later volgende gebreken gestraft wordt. Ook de drankzucht zou hierbij komen. Maar liever dan hierop dieper in te gaan, zij er hier nog terloops op gewezen, hoe het met name *het geld* als waardemeter en ruilmiddel is, waardoor de mensch van dit besef, dat

Gods ordinantie geheel zijn bezit beheerscht, zich heeft los gemaakt. Een kwaad dat nog verder voortschreed, toen voor geld *papier* in de plaats kwam, en er zoo ten slotte een bezit werd geschapen, dat bijna aan geen enkele natuurlijke macht of ordinantie onderworpen was. Niet het feitelijk bezit van dieren of land, of ijzer of koper, maar met name het bezit van *geld* droeg in 's menschen geest het dwaze besef van eigen almachtigheid in, en bracht hem aldus in den waan, alsof hij vrijmachtig over alles wat geld, geldswaardig of voor geld te verkrijgen was, kon beschikken. Juist omdat het geld los was van elken *natuurlijken* band, en alleen een *zedelijke* band de geldmacht kon binden, is niet het bezit in naturalia, maar het bezit *in geld* oorzaak geworden én van de valsche denkbeelden die over den eigendom ingang vonden, én van den ongelooflijken misstand, die in den bezitstoestand binnensloop. In zooverre ligt er in de reactie, die thans tegen het dusgenaamde *kapitaal* opkwam, een zeer tastbare grond van waarheid. Reeds onder Israël heeft de Heere dan ook dit booze kwaad, dat uit het geld voorkomt, door de wetten die Hij aan Israël gaf, willen stuiten. Het spreekt toch vanzelf, dat het *geld* als zoodanig vooral dan tot macht komt, als men van het *geld* een productief iets maakt, en op het geld overbrengt, wat eigenlijk alleen aan plant en dier toekomt, t. w. de macht om zijns gelijke voort te brengen. Gelijk het dier het dier en de plant de plant voortbrengt, zoo laat men dus ook het geld geld voortbrengen, door wat men noemt rente. Met het oog hierop nu gebood de Heere in Lev. XXV: 36: „Gij zult geen woeker noch overwinst van hem nemen, maar gij zult vreezen voor uwen God, opdat uw broeder bij u leve; uw geld zult gij hem niet op woeker geven, en gij zult uw spijze niet op overwinst geven." Al heeft men toch deze bepalingen over de rente losgemaakt, door te zeggen, dat ze alleen op eigenlijk gezegden *woeker* slaan, toch is dit met de eigenlijke beteekenis van Lev. XXV: 36 in strijd. De bedoeling van dit woord is wel degelijk, dat geld geleend moet worden, om het in gelijke som, zonder verhooging, weder te geven, en wel is het een blijk van het diepe verval der hedendaagsche Joden, dat het volk, dat zegt onder de Thorah van Mozes te leven, juist het groote woekervolk in alle landen van Europa en Azië is geworden. Ze maken dit dan goed door te zeggen, dat in Lev. XXV: 36 alleen staat dat ze geen woeker van hunne broederen mogen nemen, en deswege nemen ze den woeker dan dubbel en driedubbel, soms tot twintig percenten meer van de Christenen. Ook onze Gereformeerde theologen hebben zich, op grond van Lev. XXV: 36 veelszins bezig gehouden met de vraag, op welke wijze de teugel, die in dit gebod tegen het onheilige van de geldmacht geboden is, ook nog in onze dagen tot tempering van het kwaad

kan worden aangewend. Van Calvijn af hebben al onze theologen gewaarschuwd tegen het verderf dat over de maatschappij zou komen, zoo men al voortging misbruik van anderer nood en eigen geldelijke overmacht te maken, en aldus het geld tot een eigen macht verhief. Zeer terecht wezen ze er op, dat de Schrift niet enkel verbiedt datgene, wat wij in boozen zin *woeker* noemen, maar wel terdege den eisch stelt, dat de procreëerende macht van het geld tot de kleinste afmetingen beperkt blijve; en hun conclusie strekt dan ook meestal, om slechts zulk een rente voor geoorloofd te verklaren, als reëel in de vrije beschikking, over zekere som gelds, gedurende een vasten tijd, inzat. Geheel in Gereformeerden geest is het dus, als ook thans onze staathuishoudkundigen er op bedacht zijn, om op allerlei wijze deze procreëerende macht van het geld aan banden te leggen. Hoe hooger de rentestandaard klimt, hoe verder we van het ideaal afraken, hoe lager hij daalt, en hoe meer het onmogelijk gemaakt en strafbaar gesteld wordt, boven zekeren rentestandaard uit te gaan, hoe meer we het ideaal der Schrift nabij komen. Een beter letten op Lev. XXV: 36 zou heel wat sociale ellende, schandelijke oneerlijkheid en te niet gaan van fortuin, voorkomen hebben.

Hiermee komen we vanzelf tot het tweede punt dat we te bespreken hebben, t. w. de verplichting die ten deze op de Overheid rust. De Overheid, dit kan niet anders, regelt alle recht van eigendom. De voorstelling alsof het eigendomsrecht zich vanzelf door den drang der maatschappelijke verhoudingen regelde, is reeds op zichzelf onwaar, en verontschuldigt zelfs, voor zooveel ze waar is, de Overheid niet, die wel terdege als Dienaresse Gods te waken heeft, dat de regeling van het eigendomsrecht niet tot verderf der maatschappij leide. Stellig is ook deze plicht der Overheid aangewezen in de wetten, die God zelf voor het eigendomsrecht aan Israël gaf; wetten, die men als aan Israël, en dus aan een bepaald volk van een bepaald land en in een bepaalden toestand, gegeven, wel niet zonder meer in onze staatsregelingen kan overnemen, maar die dan toch tweeërlei van blijvende waarde inhouden: 1°. dat de Overheid den bezitstoestand leiden moet: en 2°. welke de algemeene beginselen zijn, die deze leiding moet beheerschen. Die beginselen nu zijn in hoofdzaak twee, rakende eenerzijds koop en verkoop, en anderzijds het erfrecht; en wel deze beide vooral met opzicht tot den bodem, als zijnde een exceptioneel bezit en voor Israël hoofdbezit. Desaangaande nu zien we, dat Israël begon met een gelijke verdeeling van het land, zoodat elke stam, elk geslacht van een stam, en elke familie in zulk een geslacht, ja elk gezin van zulk een familie begon met in bruikleen van God te ontvangen *een bijna gelijk*

stuk van den bodem. Uit den bodem komt het brood voor den mensch, en de wijn die zijn hart verheugt, en nu was het 's Heeren wil dat al zijn volk beginnen zou met in gelijke genieting van dezen bodem gesteld te worden. Hiermee was natuurlijk voor den bodem een eigenaardig en onderscheiden eigendomsrecht in het leven geroepen, iets wat vooral daarin uit kwam, dat nu wel verarming voor den een, en verrijking voor den ander mogelijk werd, doordien de luie of slordige Israëliet zijn land door verkoop verloor, en de snuggere en ijverige Israëliet door aankoop zijn land vergrootte. Maar God waakte in zijn wet, dat de bittere gevolgen hiervan voor de verarmde familie niet voortging in de geslachten. Omdat de vader lui en slordig was geweest, mocht niet aan zijn zoon, zoo deze ijverig was, de kans ontnomen van weer in goeden doen te komen; en omgekeerd moest de snuggere en ijverige man wel zelf het profijt van zijn vlijt hebben, maar er was geen oorzaak waarom straks zijn luie zoon staan zou boven den ijverigen zoon van een vroegeren luiaard. Vandaar de wet, die bepaalde, dat, na afloop van een menschen-leeftijd, alle vast goed, dat verkocht was uit nood, weer vanzelf aan den eigenaar die het vroeger bezeten had, terugkeerde. Luiheid werd gestraft met verlies, maar niet voor alle volgende geslachten; en vlijt werd beloond met meerder bezit, maar slechts voor een tijd. Dit is de diepe zin van de wet van het jubeljaar, die ook steekt in de wet op de lossing, die we thans niet hebben uiteen te zetten.

Hierin nu schuilen metterdaad twee ver reikende oeconomische beginselen. Eenerzijds het beginsel, dat *de bodem* onder een ander bezitsrecht moet gesteld dan het roerend goed; en anderzijds, dat de ongelijkheid van bezit, die het natuurlijk en noodwendig gevolg is van het onderscheid tusschen den luiaard en verkwister eenerzijds en den nijveren man en hem die matig leeft anderzijds, niet over zekere grens heenga, maar altoos *binnen zekere grens* besloten blijve. In een land, dat naar deze beginselen het eigendomsrecht van den bodem en van het onroerend goed regelde, zou dan ook niet die schreiende tegenstelling tusschen bezitters en niet-bezitters, tusschen schatrijken en mier-armen geboren zijn, die thans de vloek is van alle maatschappelijke verhouding. Thans is de toestand in Europa deze, dat zoo er eenmaal in een geslacht een man is geweest, die door zijn energie er in slaagde, om een groot deel van wat oorspronkelijk in andere handen was, aan zich te brengen, nog eeuwen daarna zijn nakomelingen, desnoods zonder eenige energie te openbaren, aldoor in dit bezit blijven; terwijl omgekeerd, zoo er eenmaal in een geslacht een man was, die alles verwaarloosde en verspilde, de vloek van de armoede op zijn nakomelingen drukken blijft en ze geen kans meer hebben om

door hun energie, het verloren terrein te herwinnen. Daartegen nu gaan de beginselen van Gods wetgeving aan Israël in, een wetgeving die op wonderschoone wijze harmonie schept in het tegenstrijdige streven, eenerzijds om door bandelooze vrijheid alle bezitsrecht aan één kant te brengen, en anderzijds tegen de tyrannie der gelijkheid, die alle prikkel aan de energie van den mensch zou ontnemen.

Ten slotte is hier te letten op het erfrecht, dat zeer stellig in Gods Woord gefundeerd is, en niet zonder verkrachtiging van de beginselen van Gods Woord kan worden afgeschaft. De Schrift kent geen volk als hoop individuën, maar alleen een volk dat organisch in zijn geslachten en familiën bestaat; en nu geldt in Gods Woord de regel, dat gelijk er continuiteit is in de geslachten, er zoo ook voor die geslachten continuiteit moet zijn in het bezit. Het bezit van goed is het hebben van een tweede lichaam, en gelijk de geslachten lichamelijk zich voortzetten, moeten ze zich ook voortplanten in het genot van het verworven goed. Het erfrecht bij Israël handhaafde dus het recht van de zonen en de dochters, van de broeders en de broeders des vaders, en die van zelfs nog verdere bloedverwanten, zoolang er een oir van dezelfde familie was.

Dit ver strekkende erfrecht kon nu bij Israël alzoo gelden, eenvoudig wijl door de wet van het jubeljaar, in verband met de oorspronkelijke gelijke verdeeling van het land, door dit erfrecht nooit duurzame verarming van anderen, noch te groote opeenhooping van bezit in een enkele familie kon verkregen worden. Het erfrecht in Israël strekte niet om kapitalen op te hoopen, maar om den band tusschen de leden der familiën te bevestigen en het organisch volksverband in stand te houden. Alleen naar dit gezichtspunt mag men zich dus op Israëls erfrecht in beginsel, als openbaring van Gods wil beroepen; en dan liefst nog gelijk het in Israël was, met een voorkeur voor den oudsten zoon, die *twee* deelen kreeg, opdat de primogenituur haar invloed behoude, om den familieband te sterken. Dat nu ons erfrecht hiermee in strijd is, behoeft geene nadere aanwijzing. Niet alleen toch dat thans geen de minste rekening meer gehouden wordt met de noodzakelijke bezitsverdeeling van den bodem, maar vooral het geldelijk kapitaal is thans een macht geworden, die, eenmaal opgehoopt, ten leste zelfs buiten alle bloedverwantschap afvloeit naar wie slechts in eenigen graad den gestorven bezitter bestond. Aan de primogenituur (de eerstgeboorte) is alle recht ontnomen. En de uitkomst is, dat de tegenstelling tusschen een klasse die veel te veel, en een andere die veel te weinig bezit, steeds stand blijft houden, zoodat ons erfrecht bijna niet meer strekt, om de zedelijke idee van den

familieband te sterken, en bijna uitsluitend dient om de tegenstelling tusschen bezitter en niet-bezitter te handhaven. Thans is dit dan ook zoo erg geloopen, dat de vraag reeds overwogen wordt, of men aan alle fortuin niet een wettelijke grens zou voorschrijven, of men het erfrecht niet binnen engere graden zou beperken, en zelfs of men niet c. q. den Staat zou laten meeërven. Dit laatste denkbeeld nu doelt op hetzelfde waarop Israëls wetgeving doelde: terugvloeiing van het te veel opgehoopte naar het te sterk beroofde; edoch langs het averechtsche kanaal. De Staat *kan* nooit erfgenaam zijn, wijl hij vreemd is aan de idée der familie, waaruit alle erfrecht opkomt. En veel beter dan de Staat te laten erven, ware het, zoo de Overheid én de regeling van den bodem, én de renteheffing én de primogenituur, én het erfrecht weer zoo regelde, dat de stuitende ongelijkheid tusschen den machtigen kapitalist en den weerloozen burger beperkt bleve binnen zekere grenzen, en slechts stand kon houden voor zekeren tijd.

VIERDE HOOFDSTUK.

Onthoud het goed van zijne meesters niet, als het in het vermogen uwer hand is te doen.
Spreuken 3: 27.

De Heilige Schrift gebruikt het woord „eigendom" uitsluitend met het oog op den Heere. Zie het maar in Exod. XIX: 5, Deut. VII: 6, XIV: 2, XXVI: 18, Psalm CXXXV: 4 en Mal. III: 17. In alle deze plaatsen wordt van Israël *als het eigendom des Heeren* gesproken en buiten deze plaatsen is het door onze overzetters niet gebruikt. Zelfs kent de Schrift ten opzichte van het aardsche goed de uitdrukking *eigenaar* niet; maar wel, en dit is opmerkelijk, de uitdrukking van *meester*. Zoo toch leest ge in Spreuk. III: 27: „*Onthoud het goed van zijne meesters niet*, zoo het in het vermogen uwer hand is te doen." En wel komt dit „meester" bij goed alleen in deze plaats voor, maar dit ligt aan de vertaling. In den Hebreeuwschen tekst toch komt ditzelfde woord „meester" ook veelal dáár voor, waar het bij ons door *bezitter* vertaald is. Een bezitter heet in het Hebreeuwsch: *baäl*, juist hetzelfde woord dat den bekenden afgod der Kanaänieten aanwees. Niet het stoffelijk begrip van „eigendom" en „bezit" stond op den voorgrond, maar wel dat van *heer en meester* over zijn goed zijn, en, in dezelfde gedachtelijn, er als rent*meester* over staan

van Godswege. Een woord waarin ook wij het denkbeeld van *meester* nog hijhielden.

Vraagt ge nu wie *meester over eenig goed* is, dan moet zonder beding of voorbehoud geantwoord: Als gevraagd wordt, wie, onder God, meester over eenig goed is, dan heeft de Overheid van het land recht van uitwijzing. En zulks in twee instantiën. Vooreerst beslist de wet van het land, hoe ge over eenig goed meester worden kunt; en ten andere beslist de Overheid als rechter, bij ontstaan geschil, wie als de meester zal gelden. Heeft nu iemand u iets ontnomen, dan gebruiken ook wij nog die uitdrukking van meester, en zegt ge, dat hij zich van het uwe *meester gemaakt* heeft. In dat geval gaat gij dan naar den rechter, d. i. naar de Overheid, en zoo als de rechter het uitwijst, zoo hebt gij het feitelijk te aanvaarden. Of ook hadt gij zelf u meester gemaakt van iets, waar ge dacht recht op te hebben, en men klaagt u aan, en de rechter wijst het te uwen nadeele uit, dan hebt ge het terug te geven. Voor wat het feitelijk rechtsbestand aangaat, staat de beslissing nooit aan A of B. Dat kan bij quaestiën over het *mijn* en *dijn* niet. Dan moet er wel een macht boven A en B zijn die het uitwijst. En die van God gestelde macht is de Overheid.

Daarom zult ge intusschen niet zeggen, gelijk de pantheïst, dat het recht door de Overheid ingesteld of gesproken, altoos het *wezenlijke* recht is. Dat ware God tot een gedachteloos God maken, alsof niet Hij zelf het recht bepaalde, maar dit eerst kon laten doen door een Overheid of wetgever, die Hij aanstelde. Dit krenkt Gods eere en is met de aanbidding van den levenden God onvereenigbaar. Integendeel, wie den Heere zijn God aanbidt, weet dat God alleen het ware, zuivere, volle recht stelt. Buiten zonde zou dan ook alleen en altoos dat ware recht gelden. Nu daarentegen is het door onze eigen schuld, dat de kennisse van dit ware recht te loor ging, en is het een genade Gods, dat Hij door de Overheid althans nog een gedeeltelijk recht als rechtsordening in stand houdt. Dit Overheidsrecht is lang zoo zuiver en waarachtig niet als het ware recht Gods, maar het is onze eigen schuld dat we geen zuiverder recht bezitten kunnen. Soms is dit recht, dat de Overheid stelt en spreekt, op het kantje af van vlak *onrecht* te wezen; iets wat vooral in Oostersche landen nog veelvuldig voorkomt. Bij ons minder. Maar toch ook ten onzent komt het nog gedurig voor, dat een onschuldige veroordeeld wordt en de schuldige gelijk krijgt. En ook komt het voor, dat de wet rechtsbepalingen over den eigendom maakt, die vlak verkeerd zijn. Reden waarom men dan ook gedurig op wijziging en verbetering van de wet bedacht is, d. w. z. dat men zelf inziet, hoe verkeerd de wet het recht stelde,

en zich daarom nu opmaakt om het beter te stellen. Doch in al zulke gevallen hebt gij dat onrecht te dragen, en aan dat onrecht u te onderwerpen, omdat God dit ons als een gemeene straf voor onze zonde oplegt. Wel moogt en moet ge dan protesteeren. Wel moogt ge bij elke nieuwe gelegenheid voor uw verbeurd recht opkomen. En wel moogt ge, om Gods wil en om uw naaste, dan medewerken, om de wet te doen herzien. Maar inmiddels hebt ge u te onderwerpen, want ge leeft niet onder het recht Gods dat zuiver is, maar onder het beschreven recht der Overheid, dat in den regel niet zuiver zijn kan.

Juist dit feit derhalve, dat het recht van de Overheid altoos is en blijft een slechts *gebrekkige* afschaduwing van het recht Gods, stelt het aan Overheid en onderdaan ten plicht, steeds naar zuiverder kennisse van het recht Gods te staan; een kennisse, die door ons uit de Heilige Schrift met inbegrip van het natuurlijke leven, waarop zij haar licht werpt, moet verkregen worden. En daarom nu is het aanstonds zoo noodzakelijk, dat we het valsche begrip alsof iemand een god over zijn goed ware en er alzoo een absoluut meesterschap over kon uitoefenen, bij Overheid en onderdaan met tak en wortel uitroeien. Alle goed op aarde heeft vier relatiën waaraan het gebonden is: 1°. dat goed zelf, omdat het behandeld moet naar zijn aard, dien God er inlei; 2°. God, die het schiep en in stand houdt en er de absolute Souverein over is; 3°. de tijdelijke rentmeester, dien God er over aanstelde; en 4°. onze naaste, d. w. z. onze buurman alle gegadigden, ons dorp, de maatschappij en zelfs heel ons land. En eerst waar die vier relatiën tot haar recht komen, staat het goed op aarde gelijk het behoort. Stel nu er kwam een communistische of socialistische Overheid; die zou dan het goed van twee dier vier relatiën los maken, om enkel op den aard van het goed en de gemeenschap te letten. Aan haar als Overheid zoudt ge u dan moeten onderwerpen, maar tegelijk den drang van den plicht in u gevoelen, om dapper tegen dit monstrueuse recht te reageeren en betere denkbeelden te doen bovenkomen. Uitmuntend. Maar indien ge dan thans ook aan onze tegenwoordige Overheid bemerkt, dat bijna slechts ééne relatie tot haar recht komt, t. w. die tot den tijdelijken rentmeester, terwijl de drie overige relatiën bijna geheel verwaarloosd zijn, is het dan nu niet evenzoo uw plicht, om op rechtszuiveriug en rechtsverbetering aan te dringen?

Het is toch niets dan zelfbedrog te wanen, dat het eigendomsrecht alle eeuwen door en bij alle volken juist zoo geregeld is geweest als thans bij ons. Wel zijn wij aan die opvatting van kindsbeen af gewoon en ook onze ouders kenden geen ander recht. Maar wie het boek der historie opslaat

en nu nog de regeling van het eigendomsrecht bij andere volken gadeslaat, ziet terstond, dat ook dit recht allerlei vormen doorloopen heeft, en dat er heel wat in andere regelingen is, dat nader komt aan het ideale recht voor God. Kwalijk valt dan ook te ontkennen, dat er thans weer een beweging in de geesten is, die op een merkelijke wijziging in de regeling van dat recht heenwijst en de liefhebbers van Gods Woord, vooral de rechtsgeleerden onder hen, hebben de schoone en verhevene roeping, om daarbij voor de ordinantiën Gods te strijden en er de volken mee te zegenen. Iets wat thans vooral geldt, nu de huidige regeling met opzicht tot het bezit van den bodem, de macht van het kapitaal en het erfrecht toestanden in het leven heeft geroepen, die al te schreiend roepen tegen het recht onzes Gods. Verder dringen we hier intusschen niet in. De verdere oplossing van deze quaestie ligt niet op het gebied der theologie, maar des rechts.

Wel echter is het onze roeping om de kinderen Gods op dat dieper liggende recht Gods *voor wat hun conscientie aangaat* te wijzen. Er zijn toch heel wat wegen en middelen om goed te eigenen, waar óf de wet niet tegen waakt, óf het recht niets tegen vermag, en die niettemin van God geoordeeld zijn en ons schuldig stellen voor den Heilige. Wie tegen het achtste gebod zondigt is een *dief* voor God, ook al is hij *geen* dief naar het oordeel van den rechter. Zelfs kan het zijn, dat de rechter u vrijspreekt, en dat ge toch als een dief voor God huiswaarts keert. We houden ons daarom niet te veel op bij allerlei diefstal en bedrog dat de Overheid straft. Immers in al die gevallen, weet men waaraan men toe is, en wie desniettemin in dien zin overtreedt, doet dit meestal *wetende* dat hij zondigt; doet het met voorbedachten rade; doet het met opzet gedrongen door de hoop, dat het niet ontdekt zal worden, of ook dat hij door listiglijk het aan te leggen, den dans wel zal ontspringen. Maar wat zegt dit voor een kind van God? Een kind van God rekent met den Rechter van hemel en aarde meer nog dan met den rechter op aarde. Hem is het dus niet genoeg, dat hij niet schuldig staat, „aan dat rooven en stelen dat de Overheid straft," gelijk onze Catechismus zegt, maar hij noemt ook *dieverij* alle booze streken en aanslagen, waarmee men gedenkt zijns naasten goeds aan zich te brengen, en deze streken en aanslagen zijn legio. Nu zij men hierin niet zwak maar spreke bij de predicatie des Woords klaar en duidelijk uit, dat al wie zulke dingen doet een *dief voor God* is. Dat vindt de wereld dan wel schriklijk, maar als ze naar deze uitspraak van Gods Woord niet wil hooren, verwekt de Heere door Satan den communist om haar aan te zeggen, dat o, een zoo groot deel van den huidigen bezitstoestand op roof en diefstal berust. En metterdaad, als men van

alle huidig bezit de wording eens tot in haar eersten oorsprong kon bloot leggen, is het de vraag of er één enkel aanmerkelijk bezit zou gevonden worden, waarin de zonde van den diefstal niet in een zeer oud of later geslacht school. Roeping van Christus' kerk is het daarom voortdurend de conscientiën wakker te schudden; het bezitbesef ook door het schuldbesef te heiligen; en te voorkomen, dat ook de Christenen voortgaan zich in dezen zondigen handel te mengen.

De koophandel staat niet in te besten reuk. Er golden en gelden nog in alle koophandel praktijken, die minstens een gewaagd karakter dragen, en waarvan teedere kinderen Gods, die er mee bekend werden, telkens oordeelden, dat ze de toets eener consciëntieuse eerlijkheid niet kunnen doorstaan. Meer dan één heeft om zijn ziel niet te bezondigen, zich uit zijn tak van handel moeten terugtrekken. Doch ook zijn er niet weinig Christenen, die, van der jeugd af aan deze praktijken gewend, ze allengs gingen beschouwen als een zeker gewoonterecht, waar geen zonde in kon steken, omdat *allen* het zoo doen, en omdat, zoo men niet zoo deed, men dan in den handel eenvoudig onmogelijk was. Toch gevoelt men wel, dat dit geen goede stelregel zijn *kan*. De opinie en gedraging van zondige medemenschen *kan* nooit den regel aangeven voor wat we te doen of te laten hebben. Onze raad zou daarom nog niet zijn, dat de Christenen den handel prijsgaven, maar wel dat men het met zijn God er op waagde, om alle handeling, transactie en praktijk, die de consciëntie veroordeelt kortweg af te snijden. Iets tegen de consciëntie te doen, is *nooit* veilig. En het voorbeeld onzer vaderen, die minder knoeiden dan andere natiën, toont hoe God zulk een eerlijk gedrag zegenen kan. In de laatste vijftig jaar meenden ook vele boeren zeer slim te zijn, door met hun boter te gaan knoeien, en wat is anders de uitkomst geweest, dan dat heel onze botermarkt bedorven werd, en dat de Deensche boter de onze, althans op Engelands markt, voor een goed deel verdrong? „Eerlijk duurt het langst" is een echt Nederlandsch spreekwoord. Blijve het de uitdrukking van een echt Nederlandsche gedachte. Daaraan nu heeft onze Catechismus terdege geholpen. In dagen toen nog ieder, ook 's middags, ter kerke kwam, en men elk jaar, duidelijk en klaar, den eisch Gods op het stuk van „gewicht, el, maat, waar, munt en woeker" hoorde uiteenzetten, werd de consciëntie van onze winkeliers en kooplieden op alle deze punten levendig gehouden, en door de macht der prediking ging heel wat onrecht de wereld uit of werd voorkomen.

Reeds te groote slimheid en althans sluwheid in den handel strijdt met de eerlijkheid. Als ik er iemand in laat loopen, als ik misbruik maak van

zijn onbekendheid met de markt, met het soort waar, met het geld, en zooveel meer, ten einde hem meer te laten betalen of slechter waar te laten aannemen, dan anders geschied zou zijn, moge men van achteren met zijn marktkornuiten lachen over de kranige wijze waarop men den sukkel heeft beet gehad, maar God lacht dan niet. Hij vloekt u, omdat ge de liefde verloochend hebt, en uw naaste om zijn recht voor God hebt gebracht. Bij de paardenkooplieden nu is dit soort beethebben van elkander een tweede natuur geworden, maar schier bij alle soort handel sloop het in. Vooral op de beurs is dat afvangen van een vlieg vaste gewoonte geworden. „Iemand iets aansmeren" is de vuile uitdrukking van dit vuil bestaan. Men weet dat een stuk of eenig goed niet pluis is; men weet dat het geen hooger waarde heeft dan, zeg van *f* 100 —, maar nu is er een onnoozele die dat niet merkt, en gij vijzelt door leugen wat ge hem aanbiedt op, en nu geeft de man *f* 300 —, en gij neemt ze aan, en de arme hals merkt te laat, hoe hij door u bedrogen is, zoo bedrogen dat hij er niet eens over klagen durft, uit vrees van nog „uitgelachen te worden op den koop toe."

De speculatie gelijk ze in onze financieele wereld thans op groote schaal gedreven wordt, is aan deze zonde niet weinig schuld. Eerst schoof men de loterij op den voorgrond, en zoo vatte de gedachte post, dat men zonder arbeid, door kansspel, met behulp van een kniebuiging voor vrouw Fortuna, zeer wel, niet enkel zijn brood, maar zelfs een fortuin kon verdienen. Hierin zag men toen zoo weinig been, dat de Overheid dit lotspel meestal aanmoedigde, gelijk de onze dit nog doet, en dat zelfs de kerken oudtijds in dit lotspel een bron van inkomsten zagen, als er een kerk moest gebouwd of een Godshuis gesticht, een kwaad dat nog nawerkt in onze weldadigheidsloterijen. Zoo heeft men het volk aan het spel gewend, en den grondregel van Gen. III, dat de mensch in het zweet zijns aanschijns zijn brood zal eten, omgezet in dien anderen, dat de mensch door te wagen fortuin zal winnen. „Wie niet waagt wint niet" komt dan in de plaats van den apostolischen regel, dat wie niet werkt niet zal eten. En of nu al de geleerden ook onder de niet-Christenen hebben uitgemaakt, dat dat lotspel het volk bederft, en deswege op afschaffing ook van de Staatsloterij hebben aangedrongen, toch wordt die Staatsloterij nog altoos gespeeld, geeft de stad Amsterdam nog een premieleening uit, en wordt in de hoogere standen soms op schandelijke manier zoo grof gespeeld, dat er telkens lieden mee over den kop gaan. Spelen in den boozen zin, hoort zelfs tot wat men noemt de *high-life*. Ga maar eens naar Monaco zoo gij het publiek wilt zien, of ook laat u in den Haag introduceeren in de kringen waar men het stil doet.

Uit die speelzucht, op zoo booze wijze aangewakkerd, is toen de speculatie voortgekomen, de speculatie zoowel in geldswaardige stukken, als in geldswaardig goed, graan, petroleum, zink en wat niet al. Er is dan een prijsnoteering. Op die noteering staat de waarde van deze stukken en goederen, den éénen dag op zooveel en den anderen dag op hooger of lager genoteerd. Nu koopt men die stukken en goederen als ze laag staan, niet om ze te hebben, maar om ze als ze morgen hooger staan weer te verkoopen, en er de winst van in den zak te steken; maar natuurlijk met het gevaar, dat ze nog dalen, en dat er geld bij moet. Toen deze speculatie eenmaal breeder afmetingen aannam, vroeg men zich af, waartoe koopen eigenlijk noodig was. Immers ook *zonder koop*, kon men eenvoudig bepalen, dat men over tien dagen b.v. zien zou hoe de markt stond, en alsdan het verschil met den koers van heden bij zou passen. Dit nu gaf aan deze soort windhandel natuurlijk eerst zijn rechte vlucht. Zoolang men nog reeël kocht, om straks weer te verkoopen, was er althans nog *zekere maat*. Men kon slechts een zeker aantal stukken of zekere massa goederen koopen, omdat men beginnen moest met te betalen, en geen geld meer had. Ook moest het goed getransporteerd en opgeslagen, wat kosten gaf. Maar toen eenmaal de windhandel doorging, en men kocht en verkocht *zonder* leverantie, toen verviel ook die natuurlijke beperking, en men kon koopen tot honderdmaal hooger prijs. Immers men betaalde nu niet de hoofdsom, maar alleen het verschil, en van opslaan van het goed was geen sprake. Dit nu gaf aanleiding tot een reusachtige speculatie in allerlei artikelen, die sommigen in één dag schatrijk en anderen in één nacht doodarm maakte. Dit alles nu kan niet goed voor God zijn, en een belijder des Heeren, die bij Gods ordinantiën leeft, blijft er van af.

De groote maatschappijen, die vooral sinds de tweede helft onzer eeuw optraden, roepen een gelijksoortig kwaad in het leven. Door deze maatschappijen toch werd een onnoemelijk kapitaal, dat aan duizenden toebehoorde, maar die er geen controle op konden uitoefenen, in de handen van enkelen gesteld. Door deze machtige combinatiën kon dus op groote schaal gespeculeerd worden; men kon, dank zij zijn kapitaal, de beurs dwingen, de pers in zijn macht krijgen, en het publiek op grove wijze misleiden. De publieke schandalen die in Frankrijk met de Panama-maatschappij en in Italië met de Bank voorvielen toonen klaarlijk hoever dat gaan kan. Men heeft eenvoudig met het geld der goedgeloovige menigte op groote schaal allen omgekocht en er zichzelven mee vetgemest. Door die groote bankinrichtingen en financieele instellingen zijn toen de staten verleid om allerlei gewaagde leeningen uit te geven, waaraan deze huizen

schatten verdienden. Het publiek werd wederom misleid, gaf zijn spaarpenningen, en kwam bedrogen uit. Land na land sloeg bankroet, en op één dag verzonken millioenen schats, niet van de rijke klasse, maar van de kleine burgerij, in het niet. Denk slechts aan Portugal, en aan meer dan één der Zuid-Amerikaansche republieken. Alle deze mogendheden nu hadden deze gelden nooit gekregen, zoo niet de groote bankiers er zich voor gespannen hadden, en, om de premie te verdienen, het volk op een dwaalspoor hadden geleid.

Sloeg zoo eenmaal de Overheid, als Gods Dienaresse, bankroet, wat schande kon er dan nog langer in steken, dat een particulier failliet ging, en zoo is onder den vorm van *failliet* een nieuwe booze demon onder de volken losgelaten. Ge drijft handel; ge brengt door uw handel anderer goed onder u; ge begingt een fout; het liep u tegen; ook zonder opzettelijk bedrog, raaktet ge niet alleen uw geld kwijt, maar ook het geld dat anderen van u hebben moesten; en nu slaat ge failliet, en zijt er uit; maar dat failliet wil zeggen, dat uw naaste door uw doen zijn goed verloren heeft. Dat zoo iets nu ook bij den beste wel *kan* voorkomen, en dus geregeld moet worden, ontkennen we niet, maar het immoreele is, dat men er geen schande meer in ziet, en als men maar een accoord desnoods op 10 pCt. kan sluiten, opnieuw begint, en ook al wordt men naderhand weer een man van goeden doen, zijn vroegeren schuldeischers de 90 pCt. niet bijbetaalt. Doch ook dit kwaad is niet uit het volk, maar uit de rijkere klasse opgekomen, en de Overheid die bankroet sloeg, ging er bij voor.

Wat zullen we nog zeggen van de zwendelarij in het wisselvlak, als men de fictieve wissels trekt, en door wisselruiterij winsten maakt met geld, dat er niet eenmaal is. De ontzaglijke financieele *débacles*, die slag op slag tot in de hoogste kringen zijn voorgekomen, getuigen er maar al te welsprekend van. Geen week bijna of er gaat hier of in het buitenland een huis van beteekenis over den kop, en dat over den kop gaan wil dan zeggen, dat er duizenden kleine lieden zijn, die er hun geld bij verspelen. Tot schande van onze maatschappij zijn zelfs meer dan eens notarissen, die mannen van vertrouwen in de maatschappij, aan deze zwendelarij mee schuldig gebleken, en, dank zij spoor en telegraaf, wisten ze zich dan nog bij tijds te verwijderen. Het is metterdaad ééne groote geldzonde die heel Europa, niet het minst de Joodsche bevolking, heeft aangegrepen. Ieder wil hooger op, wil rijk worden, aast op geld en nogmaals geld. Als men het maar krijgen kan, door wat middel doet er niet toe. En ten leste ziet ge dan ook Christenmannen voor de algemeene verleiding bezwijken, en

hoort ge ook in onze kringen gedurig van mannen die door speculaties van allerlei aard hun fortuin kwijt raakten. Voor niet weinigen bleek dat verlies van fortuin zelfs het eenige middel om de geldkoorts in de aderen hunner ziel te stuiten. Hadden ze niet verloren, ze zouden al dieper voor Mammon in het stof zich hebben neergebogen, en eerst, door den slag in hun fortuin, zijn ze gestuit en tot bezinning gekomen.

Maar in wat vorm zich deze geldkoorts ook voordoe, of ze door woeker, door rechtstreeksche misleiding, door lotspel of door speculatie bevrediging zoekt, in elken vorm is ze een demonische werking, die van God af- en naar den Mammon toetrekt. En nu is tegen dit kwaad in de prediking wel gewaakt en gewaarschuwd, maar niet concreet en niet aanhoudend en niet in bijzonderheden genoeg. Blijkbaar waren de predikers nog niet genoeg doordrongen van het besef door wat boozen demon de lieden al meer bezeten worden. En daarom kan er niet genoeg op aangedrongen, dat men ook in deze stoffe toch meer op den man af ga, meer de zaken bij haar naam noeme, en zoo het besef weer doe herleven, dat God en Mammon saam te dienen *niet kan*. Iets waar nog aan zij toegevoegd, dat Christenen, die zeer wel weten, dat ze geld of goed onder zich hebben, dat ze *niet* in den weg des Heeren verkregen hebben, ter ontlasting hunner consciëntie, dit goed tot zijn meester moeten doen terugkeeren, of ook, waar dit niet meer kan, het teruggeven aan den Meester van alle goed, d. w. z. aan den Heere in zijn dienst, en aan al wat in zijn Naam een beroep doet op uw geldelijke hulp.

VIJFDE HOOFDSTUK.

> Een iegelijk, gelijk hij gave ontvangen heeft, alzoo bediene hij dezelve aan de anderen, als goede uitdeelers der menigerlei genade Gods.
>
> 1 Petrus 4: 10.

De kwade en gevaarlijke zijde van alle *geld* als *geld* ligt, gelijk ons bleek, hierin, dat geld vrij is. Alle overig bezit is vanzelf aan zekere goddelijke ordinantiën gebonden, gelijk dit vooral bij het dier en bij de plant, maar ook bij de elementaire stoffen, uitkomt. Alle deze goederen beperken ons bezitsrecht bij het gebruik door den aard die er in ligt. Maar geld als zoodanig gehoorzaamt bijna alleen aan de regelen, die de men-

schelijke verhoudingen onderling stellen. Het is zoo, de waardeverhouding tusschen goud en zilver, die van niet geringen invloed is, hangt voor een deel af van het meerdere of mindere goud dat er gedolven wordt, maar toch ook slechts voor een deel. En zoo ge het geld neemt als wereldmacht, gelijk het in zijn vaak fictieven papiervorm, zich schier aan alle banden onttrekt, springt terstond in het oog, dat dit een gansch andere macht is, dan die een stuk land, een kudde vee, een kolenmijn of dergelijke kan bezeten worden. Immers bij al dit andere bezit ligt ge vanzelf aan tal van goddelijke ordinantiën vast, maar alleen bij het geld niet.

Toch zoudt ge misgaan, zoo ge hieruit de conclusie trokt, dat dus het geld als zoodanig beter ware uitgebleven, en desnoods weer moest afgeschaft. Immers al is het volkomen waar, dat in *geld* het grootste gevaar steekt, het is evenmin te betwisten, dat eerst door het opkomen van het geld als ruilmiddel het edeler gebruik van ons goed mogelijk is geworden. Ook hier staan we dus voor die vaste wet van alle menschelijk leven, dat de hoogere ontwikkeling der maatschappij alleen mogelijk wordt, door ze bloot te stellen aan zeer ernstig gevaar. Het is het beginsel van zedelijke vrijheid, dat hierbij in het spel komt. Zoo ge uw kind altoos op den leiband laat steunen, zal het zeker niet *weg*loopen, maar leert het ook niet *loopen*. Zonder de verzoeking in de woestijn is er geen verheerlijking op Thabor. God zelf had den boom der kennisse des goeds en des kwaads midden in het Paradijs gezet. En zoo nu ook is het hier. Een man van vele goederen, die aan den Heere zijn God kleeft en ook als rijk man, als man van geld, waarachtiglijk tot zijn Heiland bekeerd is, staat geestelijk hooger dan een arme Lazaras, die God vreest, maar zonder ooit de eigenlijke verzoeking der wereld gekend te hebben. Bij zulk een blijft het nog altoos de vraag, hoe hij er voor zou gestaan hebben, als hem een Nabobs-fortuin in den schoot ware geworpen. Als uw goed dat ge bezit, bijna geen vrij spel laat aan uw beschikking, staat ge zoogoed als nooit voor een keus, en komt er dus geen zedelijke actie bij u op. Maar neemt uw bezit een vorm aan, die u toelaat er allerlei mee te doen, dan kunt ge er én goed én kwaad mee doen, en komt het dus op uw zedelijke, persoonlijke ontwikkeling aan; en juist die zedelijke ontwikkeling in zake het bezit bevordert het ruilmiddel van het geld. Met een stuk land, tenzij ge het voor geld verpacht of verkoopt, kunt ge niets doen, dan het bebouwen; maar vrij geld in den zak maakt u meester van al wat uw hart lust. Hiermee is niet gezegd, dat landbezit als zoodanig ook niet tot schrikkelijke zonde kan leiden, maar die zonde komt dan toch meestal alleen op bij erfenis, bij huwelijk, bij verhypotheekering, bij verpachtig, bij koop en verkoop, d. w. z. dán als het in geldswaarde verrekend wordt. Ook

hierdoor wordt dus niets afgedongen op den regel, dat een akker van *f* 1000.— veel minder verleiding in zich bergt dan een bankbiljet van *f* 1000.— ; maar ook, dat zulk een akker veel minder dan het bezit van *f* 1000.— aan baar geld, zedelijke veerkracht eischt bij het bezit.

Deze overweging brengt ons aan de hand van den Catechismus in dit slotartikel op het *positief gebruik* dat we van ons goed moeten maken. Ook het achtste Gebod heeft voor den Catehismus een positieven kant. Ook in dit gebod *ver*biedt God niet alleen, maar Hij *ge*biedt ook. Het stelt zich, zooals de Catechismus zegt, tegen gierigheid en verkwisting, en eischt dat men ook zijn geld ten nutte van zijn naaste aanwende. Altoos naar den regel van den heiligen apostel Petrus: „*Een iegelijk gelijk hij gaven ontvangen heeft, alzoo bediene hij deze aan anderen, als een goede uitdeeler van de menigerlei genade Gods.*"

Wat iemand uit het goed der aarde toekomt, wordt bepaald door *inspanning*. Wie niet werkt zal niet eten. Het bestaan van een mensch, die letterlijk niets uitvoert, zich in geenerlei opzicht inspant, en zich nochtans baadt in overvloed en weelde, is alzoo geoordeeld. Zulk een verschijning verraadt een ongeoorloofden toestand, en de maatschap waar zulke verschijningen voorkomen, deugt niet. Want wel strekt de vrucht van iemands inspanning zich niet over één dag, maar over heel zijn leven, en niet over zijn persoon alleen, maar al wie eenigszins met hem verbonden zijn, uit; maar ook daarbij moet toch altoos aan het beginsel, dat *inspanning van kracht* de moeder van het bezit is, vastgehouden. Wie terdege arbeidt moet niet broodeloos staan, als hij ziek wordt of op zijn ouden dag komt. God heeft de inspanning van eens menschen kracht niet bij den dag af gemeten, maar zeer ongelijk over al de jaren zijns levens verdeeld. Eerst kan hij nog niets, allengs iets meer, dan wordt hij volwassen, en straks takelt hij weer af. Hierin ligt dus van Godswege de ordinantie, dat mits zijn inspanning alle de dagen zijns levens, *naar zijn kracht op dien dag* zij, hij ook alle de dagen zijns levens zijns broods gewis zal zijn. Dagloon in den engen zin van het woord is daarom een begrip dat met Gods ordinantie strijdt, tenzij het in zulk een verband sta, dat het aan den arbeider van de wieg tot het graf zijn onderhoud verzekere. Hierom wezen we in de tweede plaats op het organisch verband, waarin mensch en mensch staat. Een man die vader is, moet het brood ook voor zijn kleine kinderen verdienen, en als zijn kinderen groot zijn, en vader is oud geworden, moeten zij vader tot zijn eindje brengen. Dit is de natuurlijke orde, en al wat men door pensioenen hieraan poge tegemoet te komen, komt toch altoos neer op den grondregel, dat het *dagloon* genoeg oplevere om den man zelf, maar ook behalve hem zijn gezin, met inbegrip van de ouden

van dagen, te onderhouden. Over het erfrecht spreken we thans niet nader. Dat is in het vorig hoofdstuk afgehandeld. „Wie niet werkt zal niet eten," en „de arbeider is zijn loon waardig," mits *niet* individualistisch en niet per dag gerekend, maar over heel het leven geslagen en in verband met de organische betrekking tusschen ons en ons geslacht, blijft de basis en grondslag van alle bezit; en beslist tevens dat dit bezit niet gelijk *kan* zijn. Door welke inspanning men nu zijn bezit verwerft, doet er op zich zelf niets toe. De één arbeidt met zijn keel en zingt, een ander met zijn oog en monstert, een derde met zijn oor en keurt muziek, een vierde met zijn hand en arbeidt, een vijfde met zijn hart en verpleegt kranken, een zesde met zijn hoofd en studeert. De mensch is een zeer saamgesteld wezen. Hij kan zich op allerlei manier inspannen en de regel: „In het zweet uws aanschijns zult gij uw brood eten," houdt dus volstrekt niet in dat we allen het land bebouwen zullen. Wie dat zegt, kent den mensch niet, noch de menigerlei gave, die God den mensch geschonken heeft. Een man als Marnix van St. Aldegonde heeft nooit ploeg of spade gehanteerd, en toch heel wat meer voor land en volk gearbeid, dan al de boeren uit de zestiende eeuw saam. Niet op het soort van inspanning, maar op de inspanning zelve komt het aan. Alles kan een geestelijk roeping zijn. En de eenige vraag voor u is maar, of ge in uw goddelijke beroep uw kracht aanwendt, uw kracht inspant, alzoo een deel van de groote taak afwerkt, en als zoodanig recht ontvangt *om te eten*, d. w. z. om als mensch te bestaan en een deel uit het menschelijk goed voor de instandhouding van uw existentie te gebruiken.

Doch juist bij deze indeeling van de taak en van het goed komt nu in het geld zoowel de macht, om nauwkeuriger te verdeelen, als de macht om u te verleiden. De Chinees die op Java geld heeft, schiet den Javaan voor, verkoopt hem kleine snuisterijen, en is, o, zoo goedhartig voor hem, tot hij juist zooveel voorschoot als het stuk land van den Javaan waard is. Dan keert het blaadje om en jaagt hij den Javaan uit zijn bezitting. En zoo gaat het heel ons leven door. Het geld als ruilmiddel stelt ons in staat het loon veel juister af te wegen, en dus ook meer in het klein en op breede schaal te helpen en weldadig te zijn; maar ook datzelfde geld verstoort de natuurlijke verhoudingen, laat de slimheid en sluwheid als mededingenden factor optreden, en strekt aldus om het bezit door de inspanning der sluwheid van één oogenblik zóó ongelijk te verdeelen, dat geen inspanning van gewone menschelijke kracht in jaren, soms in eeuwen, weer in staat is, om het ongelijke gelijk te trekken. En behalve deze inmenging van den bedenkelijken factor van de sluwheid, doet het geld evens den Mammondienst opkomen, d. w. z. het begin, als geld te boeien,

als geld een macht te worden die vat op en macht over ons hart heeft, en daardoor de zonde te voeden beide van de *geldgierigheid* en van de *verkwisting*, als twee loten van één stam bijéén hooren.

„Geldgierigheid," zegt de Heilige Schrift, „is de wortel van alle kwaad." Niet in den zin van vrekkigheid, in iemand, die het goud in zijn kast heeft liggen, en er niet van scheiden kan. Dat is geen geldgierigheid. *Gieren* is *begeeren*. Gierigheid is begeerzucht. Geldgierigheid is dus zucht naar geld als geld. Een onverzadelijke dorst om altoos meer geld in zijn macht te brengen, zijn bezit aldoor te vergrooten, al rijker te worden, en steeds grooter kapitaal het zijne te kunnen noemen. Dát is de geldgierigheid, die de wortel is van alle kwaad. Dit komt daar vandaan dat het geld, juist omdat het ruilmiddel voor alles is, en er dus alles voor te krijgen is, op *een god* gelijkt. *God* kan u alles geven, en *uw geld* kan u zoogoed als alles geven. Wel niet innerlijken vrede, en niet het geestelijk goed, maar daar dorst de geldgierige ook niet naar. Doch al hetgeen waar hij naar dorst, dat kan hij, zoolang hij wel blijft, voor zijn geld krijgen, en in dien zin is zijn geld metterdaad een god, maar die hem dan ook als een god beheerscht, hem zijn vrijheid ontneemt en hem verplicht tot gestadigen dienst, den dienst van den Mammon. Dan stelt men zijn vertrouwen voor zijn dagelijksch brood, en voor zijn toekomst, niet op den levenden God, maar op zijn geldgod. Naar dien geldgod gaat alle verzinning, naar dien Mammon al de gedachte des harten uit. En wat den geldgierige gelukkig maakt, is niet de gunste des Heeren, maar de gunst der Fortuin. Slaagt zij niet, of is zijn Mammon hem ongenegen, dan grijpt hij naar het gif of naar den revolver. Immers in zijn geld was zijn leven. Deswege is de dienst van Mammon, d. i. de heerschappij van het geld, met den dienst van Christus onbestaanbaar. Ge kunt niet twee heeren dienen. Wie Mammon dient en geldziek is, haat God. Dit zeggen niet wij, maar het is de stellige uitspraak van den Heere Jezus. En zij onder de belijders des Heeren, die bij anderen en bij hun eigen hart bekend staan, als „bijzonder aan het geld gehecht," mogen toezien, dat ze niet ter wille van het geld van de genade vervallen blijken te zijn.

Deze geldgierigheid nu gaat in twee stroomen uiteen, in de *vrekkigheid* en in de *verkwisting*. De vrek, de eigenlijke gierigaard, is de man, die zijn geldgod bij zich wil houden. Hij wil sparen. Altoos sparen. Het geld is hem geen middel, maar doel. Om het geld slooft en zwoegt hij, bedriegt en liegt hij. In het geld is al zijn vermaking. En wat Psalm XLII van het hijgend hert zegt, is in vollen zin op hem toepasselijk: Gelijk het gewonde en gejaagde hert schreeuwt naar de waterstroomen, zoo dorst de

vrek naar de stroom van goud. Alleen die kan zijn heeten dorst lesschen. Nu is die zonde der vrekkigheid volstrekt niet enkel bij hem aanwezig, die zijn goud in een kous wegstopt, en zelf droog brood eet. o, Neen, de vrek kan zeer wel fatsoenlijk leven, en zich naar behooren voeden en kleeden. En toch is en blijft hij voor God schuldig staan aan de zonde der gierigheid, indien hij zijn geld in plaats van het te gebruiken en als rentmeester des Heeren in zijn dienst aan te wenden, al oppot, al laat aanwassen, en in het kapitaliseeren zijn toekomst verzekert. Iets wat natuurlijk niet zeggen wil, dat er ook niet een door God geboden sparen is, noch ook dat zorgen voor den ouden dag, en voor zijn kroost na zijn dood, niet plicht van Godswege zou zijn; maar een iegelijk weet dan ook zeer wel bij zichzelf, of hij spaart om Gods wil, of wel dat hij pot en oplegt tegen God in, om zijn geldgod machtiger te maken. Duizenden en tienduizenden, ja, millioenen, zijn op die zondige wijze opgetast, en aan het gemeen gebruik onttrokken, alleen omdat de arme Mammonaanbidder van zijn lieven geldgod niet scheiden kon. Dan heeft de man zelf er niets aan, en zijn gezin heeft er niets aan, en de wereld heeft er niets aan. Alleen maar, in zijn huis blinkt het gouden afgodsbeeld, en voor dat beeld ligt de ellendeling op zijn knieën, en brengt, doordien hij God voor den Mammon verwerpt, eeuwige verdoemenis over zijn ziel. Enkele van die zondaren zijn dan op het laatst nog tot bekeering gekomen, en hebben althans door milde schenkingen Gods kerken verblijd; maar de verharde zondaren waren ook daar niet toe te brengen. Dat men na hun dood verbaasd zou staan over het groot kapitaal, dat ze hadden saamgebracht, was hun bange glorie. In de komende belasting op het versterf vierden ze nog eer ze gestorven waren, hun zoeten, maar valschen triomf.

De *verkwister* schijnt nu wel heel een ander man te zijn, maar staat toch in den grond der zaak schuldig aan dezelfde zonde. Hem is het niet de lust zijns harten, om de macht van zijn geldgod in de stilte te aanbidden, maar om die macht in het leven te zien, te ervaren, en te toonen. De vrek is de mystieke Mammondienaar, de verkwister is in den dienst van Mammon de piëtist. Wie verkwister is, is er prat op, dat Mammon hem tot zijn dienaar, koorknaap, of priester koos, en hij mint het, om in het volle ornaat van zijn priesterlijke waardigheid, rijk gekleed en welgedaan zich den volke te vertoonen. Zelfs zijn zulke lieden mild.

Aan een arme een gulden, een rijksdaalder toe te werpen, waarom niet? En dat heet dan nog barmhartigheid, terwijl het toch in den grond der zaak niets anders is dan Mammonistische bluf. De oppermachtige is immers Mammon, en hij is machtig als Mommons profeet. Het valsche van

zijn positie merkt ge dan ook aan zijn gewetenloosheid. Een verkwister ziet er niets in, om den armen schuldeischer lang naar zijn geld te laten wachten. Geld in de hand, geld in de beurs is voor hem de hoofdzaak. Het uitgeven, het vertoonen, het verkwisten van het goed is hem het één en al. En zich bekrimpen opdat de arme schuldeischer zijn geld krijgen mocht, ware daarom in strijd met zijn levensregel. Ook is de verkwister slordig. Hij houdt liefst geen boek, of slordig boek. Wat hij pas over maanden krijgt, geeft hij nu al uit. Dat rekenen en narekenen is beneden zijn priesterlijke waardigheid. En als dan straks tengevolge van zijn verkwistenden aard, vrouw en kinderen het noodige derven, of zijn naam in opspraak komt, en zijn toekomst gevaar loopt, dan is er nog bijna nooit berouw, maar plooit zich een lach om zijn lippen, en speelt hij nog eens een lot, of de Fortuin hem allicht gunstig mocht zijn. Zoo rekent ook de verkwister buiten God. Hij stoort zich niet aan plicht nog orde. Gods ordinantiën binden hem niet. Hij is vrij man en de machtige Mammonpriester, en half lachend zet hij zijn toekomst en het lot van vrouw en kinderen als inzet op de heilige tafel, waar op het lot van Mammon wordt uitgespeeld.

Gierigheid of verkwisting staan daarom beide even schuldig voor God. Het is één zonde in twee vormen, en welken van die beide vormen deze zonde bij u zal aannemen, hangt maar af van uw bloedmenging. En sanguïnistisch persoon is de geboren verkwister, in den melancholicus schuilt de aanleg voor den vrek. Maar hoe ook verschillend, beiden gaan uit van de stelling, dat inspanning recht op bezit geeft, niet onder de verplichting om dat bezit in Gods dienst te besteden, maar om het te misbruiken tot streeling van eigen egoïsme. Beiden zijn in den vollen zin des woords *goddeloos.*

Wie daarentegen niet goddeloos, maar naar Gods wil, met zijn goud en geld zal omgaan, verstaat wat de Catechismus zegt: *dat ge werken moet voor de armen.* „Dat ik trouwelijk arbeide, opdat ik den nooddruftige helpen moge." Een overschoone uitspraak, waarin een bijna verhevene gedachte ligt. Ge hebt u in te spannen. Maar als ge u nu zóó hebt ingespannen, dat ge voor uzelven en de uwen genoeg hebt, dan moet ge nog eens aan den arbeid, nog doorwerken, om wat over te verdienen, en dat oververdienen moet ge doen, om den nooddruftige te kunnen bijstaan. o, Waar zijn Gods kinderen, die deze diepte der barmhartigheid reeds durfden inzien? Er wordt, het is zoo, onder Gods kinderen veel gegeven. Veler hand is mild geworden. Dat was in vroeger jaren veel minder. Zelfs nog een halve eeuw geleden was de hand lang zoo open niet. En

met name in het laatste vierde van deze eeuw hebben Gods kinderen in de beide groote klassen der maatschappij iets van de kunst van geven aangeleerd. Vooral bij de lagere klasse is dat soms aandoenlijk. En toch, op het hoogtepunt van het geven zijn we nog lang niet. Men geeft ja, als men over heeft, uit zijn overschot, van wat men missen kan, maar altoos nog met de onderstelling, dat ik dan pas te geven heb, als het er af kan. En hiertegen juist gaat nu onze Catechismus in. Neen, zegt de Heidelberger, geven is uw menschelijke plicht, evengoed als het uw plicht is, om voor uw kinderen te zorgen. En zooals ge nu van uw kinderen zegt: „Ja, ik geef hun brood, als ik overhoud;" maar uw plicht beseft, om zoolang te werken tot ge brood voor uw kinderen hebt, zoo ook rust van Godswege de plicht op u, om ook zoolang te werken, tot ge voor den noodruftige iets hebt om hem te geven.

Onze armen verstaan dit zeer wel. Menig arbeider werkt 's avonds na, om achterstallig werk voor een kleinen arbeider af te doen. Menige huisvrouw die zelve moê en afgesloofd is, gaat bij buurvrouw, die in de kraam ligt, nog nawerken. Er zijn arme weduwen, die haast geen brood hebben, en nog een cent geven, als er een arme aanklopt. Niet alleen uw kinderen, ook de armen zijn van uw maagschap. Ze hooren bij u, ze staan niet buiten u, en ge moogt niet zeggen dat ze u niet aangaan. En dan eerst mag de maatschappij zeggen, dat haar dagtaak vervuld is, als er zooveel gearbeid werd, dat allen, dus ook de nooddruftigen, hun brood hebben.

Dit geven nu is een „kunst," die moet aangeleerd. Een halve eeuw geleden waande een man die vijftig duizend gulden inkomen had, zich reeds zeer weldadig, zoo hij vijf honderd gulden per jaar weggaf. Tegenwoordig spreekt men van minstens vijfduizend per jaar voor zulk een man. En zelfs dan geeft zulk een nog niet mild. Ook hierin moeten we elkander opvoeden. En dat gaat wel, zoo men maar geduld heeft. Onze kerkcollecten bewezen het. Wat thans in de vrije kerken aan collecten wordt saamgebracht, en dat nog meest door de kleine luiden, is reeds het vijfvoud van wat men vroeger inzamelde, als de heeren in hun pelzen, er bij zaten. De rijke dames die vroeger Zaterdagsavonds vooral een „stuivertje" moesten hebben, om dat in een punt van heur zakdoek voor de collecte te knoopen, en die dan als een bespotting onder de prediking van het Evangelie zaten, zijn gelukkig de wereld uit. In meer dan één gezin vindt ge reeds weer rentmeesters, die Gode rekenschap doen van het gebruik van hun goed, en boekhouden, niet enkel om te zien, of ze wel uitkomen, maar meer nog, om na te gaan, of ze wel goede, en barmhartige rentmeesters voor God den Heere waren.

Sommigen zien dan ook allengs in, dat men zijn kinderen op moet voeden, ook voor dat rentmeesterschap. Vroeger begreep men daar niets van. Een kind moest voor alle dingen opgevoed, om een kleine Mammonaanbidder te worden. Sparen was de boodschap. Een kind dat niet leerde sparen, kon later in de Mammonistische wereld niet terecht. Geven deugde ook eigenlijk niet. Daarmee voedde men de luiheid en kweekte bedelarij en landlooperij aan. Maar een spaarboekje, dát was des kinds adelbrief. Wie daar als kind lust in had, beloofde iets voor de toekomst. Doch ook hierin heeft het Christelijk onderwijs verandering teweeggebracht, en de vrije kerken hielpen uitnemend. Ook het kind moet zin voor barmhartigheid krijgen. Ook het kind moet smaak krijgen voor het zoet van het geven. Helpen, nood lenigen, iets doen, iets bijdragen voor de zaak des Heeren, was heel een ander motief, dan te kunnen zeggen: „Ik heb al twintig, dertig gulden op mijn spaarboekje." Want wel kan een kind niet veel geven, maar ook al geeft het bij centen en halve centen, mits het maar zelf geeft, en geen door u verstrekt geld uit uw hand aanneemt om het uit te reiken, doet het zelf iets, oefent het een zedelijke kracht, en ontwikkelt het in zich het vermogen van toewijding en opoffering voor anderen.

Dat hierbij gewaakt moet tegen zelfverheffing, tegen de verleiding tot geestelijken hoogmoed, en dat het afdrukken van kindernamen op publieke lijsten uiterst bedenkelijk is, behoeft hierbij wel nauwelijks herinnerd. Ook door het speculeeren op de ijdelheid is geld te verkrijgen. Maar dan ontkomt ge aan het oordeel des Heeren niet, dat wie alzoo geeft zijn loon weg heeft. Een kind dat zoo leert geven, zoekt niet zijn God maar zichzelven, wordt niet vroom, maar door zijn geven zelfs eer goddeloos. Er kan daarom niet genoeg op aangedrongen, dat de Christenen zich toch ook naar dien eisch des Heeren voegen, en de kunst aanleeren van het geven in het verborgene, zoodat uw rechterhand niet weet wat uw linkerhand doet. Dan veredelt het geven, het brengt u nabij uw God, en keert u af van de menschen. Zulk geven maakt werkelijk vroom en is een oefening in godzaligheid. Juist uit dat oogpunt bezien is daarom de luidruchtige en bedrijvige wijze waarop velen geld pogen bijeen te krijgen, door een weldadigheidsfeest, en weldadigheidsconcert, een openlijke vertooning, een bazaar, een verloting, of wat dies meer zij, voor de rechtbank van het Evangelie zoo moeilijk te rechtvaardigen. Bij den Heere onzen God komt het in de eerste plaats op het *motief van het hart aan.* En als ik iemand nu beweeg om iets te geven voor het Godsrijk, door hem het uitzicht te openen, dat hij misschien een mooi stuk trekt, is immers zijn

loon en uw zegen weg. Gezwegen nu nog van de moeielijk te verdedigen verleiding tot koopen, die bij zulke uitstallingen, de jonge vrouwen op de mannen van de beurs vaak poogden uit te oefenen. Altemaal motieven en invloeden, die zoo al niet zondig, dan toch niet heilig zijn, en daarom in den dienst des Heeren niet kunnen bestaan.

Wel oordeelen we daarom niemand. We weten zeer goed, dat allerlei instellingen en stichtingen een vast budget van uitgaven hebben, zonder een vast budget van inkomsten, en als er geen geld genoeg inkomt, wat dan? Ja wat dan? Dan gaat men zijn toevlucht nemen tot allerlei buitengewone middelen, en als nu zonder bazaar of orgelconcert, het geld niet uit den zak is te kloppen, en met die bijvoeging wel, zal men dan een nuttige instelling in gebrek laten verkwijnen? Pijnlijke vraag, waarop we voor ditmaal slechts dit antwoorden: Als ge na zulk een orgelconcert of bazaar in het besef leeft, dat het *een schande* voor Gods volk was, dat men tot zulke middelen de toevlucht moest nemen, is het gevaar minder groot. Maar hoe, als men na zulk een bazaar de Christenen pochen hoort op den opnieuw gebleken milddadigheidszin, zeg zelf, kan het dan goed voor God zijn? Als men zijn *eer* in zijn *schande* zoekt? Wie dicht bij zijn God leeft, moge hierin oordeelen.

Voor ons gelde immer de regel, en hij gelde in toenemende mate, de gulden regel die geheel dit achtste Gebod beheerscht, dat ge te leven hebt voor een doel, voor een levenstaak, voor een roeping, en dat, zoo ge als vrucht van de inspanning van uw krachten en talenten, geld of goed gewint, ge al dit gewonnen goed op het altaar des Heeren hebt neder te leggen, om er voor uzelven en voor de uwen zooveel van af te nemen, als ge noodig hebt, en voorts wat dan nog overblijft, in zijn Naam aan te wenden, voor de zake des Heeren en voor wie Hij op uw weg plaatst.

ZONDAGSAFDEELING XLIII.

Vraag 112. Wat wil het negende gebod?

Antwoord. Dat ik tegen niemand valsche getuigenis geve, niemand zijne woorden verkeere, geen achterklapper of lasteraar zij, niemand lichtelijk en onverhoord oordeele of helpe verdoemen; maar allerlei liegen en bedriegen, als eigene werken des duivels vermijde, tenzij, dat ik den zwaren toorn Gods op mij laden wil. Desgelijks dat ik in het gericht en alle andere handelingen de waarheid liefhebbe, oprechtelijk spreke en bekenne; ook mijns naasten eer en goed gerucht naar mijn vermogen voorsta en bevordere.

EERSTE HOOFDSTUK.

> Gij zijt uit den vader den duivel en wilt de begeerten uws vaders doen; die was een menschenmoorder van den beginne, en is in de waarheid niet staande gebleven, want geene waarheid is in hem. Wanneer hij de leugen spreekt, zoo spreekt hij uit zijn eigen, want hij is een leugenaar, en de vader derzelve leugen.
>
> Joh. 8: 44.

Het negende Gebod loopt evenwijdig met het *derde.* Gelijk in het derde geboden wordt, dat wij *God* niet in zijn Naam zullen aanranden, zoo verbied het negende Gebod zulke aanranding van den naam *onzes naasten.* Na de vergelijking, die we herhaaldelijk tusschen de geboden van de eerste en van de tweede tafel opstelden, mogen we ons thans wel ontslagen achten van de moeite, om dit breeder aan te toonen. Voor ons doel is het genoeg, zoo slechts de paralel tusschen den *Naam des Heeren* en den *naam onzes naasten* duidelijk op den voorgrond trede, en men alzoo uit het derde Gebod het noodige licht op het negende late vallen. Want wel wordt in het gebod zelf alleen gesproken van de ééne bepaalde zonde, om voor den rechter, als getuige opgeroepen, geen valsch getuigenis af te leggen tegen onzen naaste; maar gelijk bij alle geboden wordt ook hier

alleen *de ergste* met name genoemd, maar tevens alle gelijksoortige zonde er onder begrepen. Elk gebod beheerscht een eigen vak op het breede veld der zonde, en duidt dit dan aan, door de meest in het oog loopende zonde, die er toe behoort, met name te veroordeelen. Maar altoos met dien verstande, dat in dit ééne verbod alle zonde die er mee samenhangt of er gelijksoortig mee is, veroordeeld zij. Gelijk Christus zelf er ons in voorging, heeft dus de kerke Gods bij elk gebod terug te gaan *op den wortel*, waaruit de in dit gebod bestrafte zonde opsproot, om nu voorts *heel de zondige plante*, die uit dezen wortel opkomt, onder hetzelfde oordeel te begrijpen. Ook onze Catechismus volgt steeds deze zelfde methode, en liet niet na, haar ook bij het negende Gebod toe te passen.

Om nu wel in te zien, waar de wortel van de hier gewraakte zonde ligt, moet ge teruggaan op de groote, alles beheerschende tegenstelling tusschen *waarheid en leugen*, en, om deze tegenstelling te vatten, wederom nauwkeurig letten op het onderscheid, dat er bestaat tusschen hetgeen *is* en hetgeen gij *denkt*. God de Heere heeft den mensch zoo wonderbaar geschapen, dat hij niet enkel een reëele, *werkelijke wereld* om zich heen heeft, maar bovendien een *wereld der gedachten* in zijn bewustzijn omdraagt. Zelfs kunt ge voor een goed deel zeggen, dat ge aan de wezenlijke wereld niets hebt, zoolang ge ze niet eerst in de wereld van uw besef en bewustzijn hebt opgenomen. Wat ik op elk gegeven oogenblik feitelijk zie, hoor, voel of ruik is, o, zoo onbeduidend en zoo weinig. Heel wat menschen hebben zelfs hun leven lang niets van de wereld gezien, dan hun eigen dorp, met hoogstens twee drie dorpen in den omtrek. Maar daarom weten ze toch zeer wel, dat de wereld er is; daarom maken ze zich omtrent die wereld toch zekere voorstelling, en zijn ze dus in de wereld van hun gedachten feitelijk veel rijker dan in de kleinere, werkelijke wereld om zich heen. Van wat in de geschiedenis achter ons ligt, hebben we zelfs *niets* bijgewoond, niets gezien, niets met eigen oor gehoord; maar daarom zijn we toch van kindsbeen af door de heldendaden van ons voorgeslacht bezield. Niet omdat ze in de werkelijkheid voor onze oogen plaats grepen, maar omdat ze in werden gedragen in de wereld van onze gedachten. Past men deze onderscheiding nu op heel ons leven toe, dan zal men gemakkelijk inzien, hoe de wezenlijke wereld voor de meesten onzer, o, zoo bitter klein is, en hoe we veel rijker zijn in de veel grootere wereld van onze gedachten.

Ziet ge dit nu eenmaal helder in, dan zult ge tevens beseffen, van hoe groot belang die wereld der gedachten, veel meer zelfs nog dan de werkelijke wereld, voor heel uw leven op aarde is. Slechts voor een klein deel worden de kinderen der menschen door de werkelijke dingen

beheerscht, en voor een, o, zooveel grooter deel door de voorstelling die in de wereld van hun gedachten leeft. Deswege komt dan ook die wereld van onze gedachten niet slechts bij onze werkelijke wereld bij, maar ze is tien-, twintig-, honderdmaal grooter. Ze omvat alle eeuwen; ze neemt alle land en volk in zich op; ze kan in zich begrijpen al wat door een menschelijk bewustzijn kan worden ingedacht van de dingen, die op de aarde en onder de aarde en boven de aarde in de hemelen bij God zijn. Als ge dus hoort, dat dit negende Gebod betrekking heeft niet op de *werkelijke* wereld, maar op de wereld van uw *gedachten*, zoo zult ge niet wanen, dat het daarom *minder* gewicht zou zijn, maar veeleer erkennen, dat het juist daardoor in gewicht stijgt.

Tevens zult ge nu inzien, wat de tegenstelling tusschen *waarheid* en *leugen* hier te beduiden heeft. In de werkelijke wereld dringt de zonde in door doodslag, echtbreuk, diefstal; maar in de wereld der gedachten en der voorstellingen dringt de zonde binnen door *de leugen*. Ook die leugen begaat doodslag, ontrouw, diefstal, maar dit alles niet in de werkelijke wereld, maar in de wereld der gedachten. Er is geen zonde denkbaar, die in deze wereld der gedachten niet wordt nagebootst of overgedragen, maar altoos ligt het mysterie der zonde op dit terrein in de ontzettende macht, die we ontvingen om te kunnen liegen. En toch juist dat liegen behoort tot den eigen aard van de wereld der gedachten, zoodra ze in het zondige verloopt. Immers het onderscheid tusschen de werkelijke wereld en de wereld mijner gedachten bestaat juist hierin, dat in de werkelijke wereld de dingen ontstaan en bestaan buiten mij om, en dat ze in de wereld van mijn gedachten alleen inkomen als ik ze denk. Als er tien stukken goudgeld in een lade liggen, dan kan geen leugen deze tien tot acht maken. Ze liggen er nu eenmaal, en zoodra men ze natelt, blijkt feitelijk dat er tien zijn. Maar in de wereld der gedachten is dit heel anders. Gij hebt aan uw compagnon tien goudguldens beloofd op dien en dien datum; maar gij gaaft het niet op schrift; ook was er niemand bij; en als het nu op uitbetalen aankomt, kunt gij zeggen (dat vermogen hebt ge): Ik heb er u maar vijf beloofd. En nu zijn ze *niet* na te tellen, eenvoudig omdat ze nog niet in de werkelijkheid, maar nog alleen in de belofte, in het woord, in de gedachte bestonden, en gij de macht bezit om in de wereld van uwe gedachte de tien tot vijf te maken. Want wel kunt ge ook in de werkelijke wereld door opzettelijk een valschen schijn aan te brengen, een leugen ook in de werkelijkheid indragen; maar zulk een leugen is dan toch altoos uit uw bewustzijn voortgekomen, en kan, zoo men de werkelijkheid maar goed nazoekt, op staanden voet de wereld uit worden geholpen. Maar zoo is het in de wereld van uw gedachten niet. Daar zijt gij het zelf, die door

uw indenken de dingen er in brengt, en dus het ontzettend vermogen hebt, om ze er óf *naar waarheid* in te brengen, óf wel ze er *valsch* in te dragen; zooals het is, of anders dan het is; naar *waarheid* of naar *leugen*.

Waarheid en *leugen* zijn alzoo in heel ons leven twee machten, die in de wereld van onze gedachten om den triomf worstelen. De waarheid gaat voorop. Ze was er het eerst, omdat ze uit God is. En eerst daarna is de leugen als een valsche schepping van Satan in de wereld van ons denken ingedrongen. De waarheid was er eerst, en was er eerst alleen, zelfs nog eer ooit een eenig mensch eenige waarheid had ingedacht. God de Heere zelf toch heeft een wereld van goddelijke gedachten, en zooals het in die wereld van goddelijke gedachten, is, zoo is het waarheid. Daar nu de mensch naar den beelde Gods geschapen is, had ook de mensch het vermogen, om die waarheid uit God in zijn bewustzijn op te nemen. Zoolang Adam in den staat der rechtheid voor God stond, was de wereld van zijn gedachten dan ook volkomen zuiver, en weerkaatste als in een helderen spiegel de waarheid die in en uit God is. En wel een waarheid die alles omvatte, en die feitelijk een afdruk was van de Wijsheid onzes Gods.

Maar nu sluipt in die wereld der gedachten de *leugen* in. D. w. z. de mensch ontwaart, op Satans inblazing, dat hij die wereld der gedachten verschuiven, ja omkeeren kan, en dat, zoo hij maar zichzelven geweld wil aandoen, en tegen zijn God ingaan, hij feitelijk alles om kan keeren, door duisternis licht te noemen, en wat goed was kwaad. Zoolang de mensch aan waarheid hing en aan waarheid kleefde, was de waarheid voor hem door zijn God bepaald, en zooals de dingen in zijn besef opwaakten zoo nam hij ze, wijl hij ze aldoor van zijn God ontving. Waarheid maakt volstrekt afhankelijk, want als ge aan waarheid kleeft, moet ge ze nemen zooals ze is, moogt ge er niets aan veranderen, en mist ge het recht, om iets, hoe gering en nietig ook, zelf te bepalen. Als ge waarheid liefhebt, wordt alles voor u bepaald, door Hem van wien gij afhangt. Verdriet u nu die afhankelijkheid, en bekruipt u de lust, om te toonen, dat ook gij iets mee kunt spreken, welnu dan ligt de zonde voor de deur. Daartoe is niets noodig dan dat ge ontwaart, dat ge werkelijk de macht om te liegen bezit, en den boozen moed grijpt, om die macht der leugen te gebruiken. Eerst wist Adam nog niet dat hij liegen kon. In de waarheid te leven, was hem natuurlijk. Maar zoo kon hij niet blijven. Hij moest weten dat hij liegen kon, en dan zijn God zoo liefhebben, dat hij desniettemin die ontzettende macht van de leugen afwees. De verzoeking van Satan in het

Paradijs kon dus niet uitblijven, en ze kwam dan ook. Een verzoeking, die er feitelijk op neerkwam, om een andere voorstelling dan die der waarheid voor zijn oog te doen schitteren, de macht der leugen in Adams besef te doen opwaken, en hem de macht voor te spiegelen dat hij niet meer van de waarheid afhankelijk, maar vrijmachtig in de zedelijke wereldorde zou zijn. „Gij zult als God wezen, kennende het goed en het kwaad." D. w. z. niet meer in diepe afhankelijkheid van Gods waarheid door Hem u gezeggen laten, wat goed en wat kwaad is, maar vrij en onafhankelijk naar eigen lust en zin, wat goed en wat kwaad zal zijn, zelf bepalen.

En zoo staat er dan nu tweeërlei wereld van voorstellingen tegen elkander over. Eenerzijds die wereld van voorstellingen, die voor God geldt, en dus *de waarheid* is; en anderzijds een wereld van voorstellingen, die Satan hier tegenover heeft geplaatst d. i. *de leugen*. En terwijl God de Heere ons roept en lokt, opdat wij met ons bewustzijn in zijn wereld van waarheid zullen ingaan, belaagt, verlokt Satan een iegenlijken mensch, om met zijn bewustzijn tegen de waarheid Gods in te gaan en zich in die leugenachtige wereld der gedachten te versterken. Daarom zei Jezus zoo scherp van Satan: „Wanneer hij de leugen spreekt, zoo spreekt hij uit zijn eigen, want hij is een leugenaar en de vader zelf van de leugen." De waan alsof we door de leugen in te drinken vrij en onafhankelijk zouden worden, is dan ook niets dan zelfbedrog gebleken. Integendeel, door de leugen in te zwelgen, hebben we de oppermacht van den vader der leugen over ons hart erkend, en zijn we in het net van zijn listen en bedriegerijen verwikkeld geraakt. Niet wij toch maken de leugen, de leugen is uit hem. En al wat wij doen kunnen, is ons verstrikken laten in een wereld van leugenachtige voorstellingen, waarmee hij strijdt tegen God. Stond nu een iegelijk mensch hierin vrij, en had hij zelf te kiezen, zoo zou allicht de een voor de leugen, de ander voor de waarheid kiezen. Maar zoo is het niet. We vormen saam één geslacht. Onzer aller vader heeft voor de leugen gekozen. En hierdoor komt het, dat alle menschelijk bewustzijn in onwaarheid en leugen verstrikt ligt en blijft liggen tot Gods genade er ons uitrukt. Alle mensch is leugenachtig.

Tot actie naar buiten komt deze wereld van gedachten nu door *het woord*, door uw spreken, door uw menschelijke taal. Ge kunt allerlei leugenachtige voorstelling in u omdragen, maar die niet uitkomt, en dus sluimeren blijft in uw hart. Maar brengt ge uw gedachten in *woorden* naar buiten, vloeien ze in uw taal over, en gaat uw getuigenis uit, dan wordt er een actie geboren, die uw leugenachtige voorstelling ingang doet vinden buiten

u, en alzoo de leugen in u tot een macht in nog geheel anderen zin doet worden. Nu toch kunt gij, door zulk een actie, uw leugenachtige voorstelling in duizend harten doen overspringen, en alzoo tot een vonk doen worden, waardoor straks een groote brand uitslaat. Zoo kunt ge tegen de waarheid en voor de leugen met al de macht van het woord gaan ageeren. Zoodoende zult ge niet enkel meer een lijdelijk drager van de leugen zijn maar in Satans actieven dienst overgaan, en als een zijner trawanten het rijk der duisternis helpen uitbreiden; gelijk Jezus het van enkele zijner tijdgenooten zeide: „Gij zijt uit den vader den duivel en wilt de begeerte uws vaders doen, die in de waarheid niet is staande gebleven."

Doch natuurlijk deze actie kan nu van tweeërlei aard zijn, al naar gelang er sprake is van de waarheid *in de zake Gods* en van de waarheid *in de zake des menschen.* Iemand kan een vijand en tegenstander van *de* Waarheid zijn, en toch uiterst waarheidslevend. En omgekeerd kan iemand voor de Waarheid Gods door het vuur loopen, en het toch in zijn dagelijkschen omgang vaak met de waarheid niet al te nauw nemen. Niet zelden zelfs heeft men uit liefde voor de waarheid Gods en om haar te verdedigen het vrome bedrog te hulp geroepen. Dit verstaat men nu niet, zoo men het onderscheid tusschen deze beide terreinen van de waarheid uit het oog verliest. Er is een waarheid, die betrekking heeft op de algemeene dingen die voor God gelden, die heel de orde des levens beheerschen, en alzoo ons gansche menschelijk geslacht als zoodanig aangaan. Dit nu vormt het terrein van wat men gemeenlijk *de waarheid Gods* noemt, en het is op *die* waarheid, dat we het oog hebben, als gezegd wordt, dat alle kind des menschen uit de waarheid is uitgevallen; en waarop Jezus doelde, toen hij van zichzelven sprak: „*Ik ben* de waarheid." Het is de waarheid in dezen zin, die uitgedrukt ligt in *den naam des Heeren*, en het is tegen haar dat we zondigen, zoo we tegen den Naam des Heeren ingaan, dien aanranden of tijdelijk gebruiken.

Maar behalve dit bestaat er nog een geheel ander terrein van waarheid dat gedekt wordt, niet door den Naam *des Heeren*, maar door den naam *des menschen*, en het is voor het erf der waarheid in laatstgemelden zin, dat het negende Gebod pleit. Zoowel op het eene als op het andere terrein der waarheid toch moet *voor* de waarheid en *tegen* de leugen *getuigd* worden, als het van God geboden middel, om de leugen terug te dringen en de waarheid te sterken. De wereld van onze gedachte, de inhoud van ons bewustzijn, moet in ons woord, in onze taal uitgaan, om alzoo macht over anderer bewustzijn te erlangen. Het zeggen dat de waarheid zich zelf wel zal handhaven, is dan ook niets dan een machtspreuk der geestelijke traagheid, die slag op slag door de historie van ongelijk overtuigd

wordt. Zoodra het dan ook een persoonlijk belang geldt, merkt ge wel, hoe deze machtspreuk steeds wordt op zij gezet, en een ieder mensch er voor opkomt, er voor pleit en er voor getuigt, dat geen onware voorstelling te zijnen laste bestaan blijve. *Getuigenis* moet er zijn, getuigenis in de zake Gods voor de voorwerpelijke algemeene waarheid (het derde Gebod); en getuigenis in de zake der menschen in al wat de waarheid omtrent personen en gebeurtenissen betreft (het negende Gebod). Wie in dit laatste getuigenis nu volijverig, getrouw en naar waarheid te werk gaat, *volbrengt* het negende Gebod. Maar wie dat getuigenis óf nalaat óf zwak aanbrengt óf van de waarheid afkeert, staat door dit gebod *geoordeeld.*

En toch moet om het terrein waarop dit gebod heerscht, met vasten blik te kunnen overzien, nog eene opmerking van gewicht aan het gezegde toegevoegd. Een iegelijk stelt prijs op een *goeden naam*, staat op wat hij *zijn eere* noemt, en schrikt zoo hij hoort, dat er een *min goed gerucht* van hem uitgaat. Nu scheelt de beteekenis van iemands naam en zijn eere naar de beteekenis van zijn persoon. Er zijn enkele personen, wier naam door heel de wereld uitgaat; er zijn er die een Europeeschen naam wisten te verwerven; anderen zagen hun naam uitgaan tot de grenzen van hun eigen vaderland; er zijn stadsberoemdheden en dorpsberoemdheden; maar er zijn er ook velen wier naam schuilen blijft in den zeer engen kring van hun familie, hun bekenden en hun gezin. Het verschil in afmeting tusschen naam en naam is dus onder menschen ongelooflijk groot. Soms omvat deze naam de wereld, en een andermaal komt ge iemands naam niet dan met moeite in zijn eigen dorp op het spoor. Maar, hoe dien naam zich ook beurtelings moge uitzetten of inkrimpen, toch gevoelt een ieder die hem in zijn kring, zij die nu groot of klein, aan een goeden naam, aan een naam met eere, o, zooveel gelegen is. Er vormt zich altoos om ons heen zekere publieke opinie omtrent onzen persoon, die voor onzen vrede, voor ons verkeer onder menschen, en voor onze toekomst van de grootste beteekenis is. Immers niet zooals we zijn, maar zooals we leven in de algemeene voorstelling, zóó bestaan we metterdaad voor onze medemenschen; naar dien maatstaf wordt met ons aangerekend; op dien prijs worden we geschat.

Zoo is dus deze publieke opinie omtrent ons een onzichtbare afteekening van onzen persoon in het bewustzijn van onze medemenschen; die band die onzen persoon aan de wereld van hun gedachten verbindt; en daardoor een der machtigste factoren waardoor ons levenslot beheerscht wordt. Persoonlijk staan we meestal slechts met een kleinen kring in nauwere gemeenschap; van aangezicht tot aangezicht kent slechts een

kleine groep menschen ons; en nog minder in aantal zijn ze, die ons genoeg van nabij kennen, om werkelijk over ons te kunnen oordeelen. Maar veel breeder is de kring van personen, in wier wereld van gedachten we toch bestaan en voorkomen, en in wier bewustzijn we dus zekere gestalte hebben erlangd. En hierdoor nu vormt zich in algemeenen zin wat men noemt *onze naam* onder menschen. Ons eigen bewustzijn is als een spiegel, waarin wij het beeld van onze medemenschen opvangen, en zelf worden we wederkeerig opgevangen in den spiegel van het bewustzijn onzer medemenschen. Dit maakt dat men over ons spreekt, dat men zich een opinie over ons vormt, en zoo dikwijls iets in ons de aandacht trekt, een oordeel over ons velt. Door het uitspreken nu van die opinie en van al zulk oordeel, vormt zich dan van lieverlee zekere vaststaande voorstelling over onzen persoon, en het is alzoo dat onze naam onder de menschen tot zekere vastheid komt.

Daar nu van dezen goeden of slechten naam zoo naamloos veel voor ons afhangt, blijkt genoegzaan op wat bedenkelijke wijze onze medemenschen ons in hun macht hebben. Beoordeelen ze ons gunstig, hebben ze met ons op, en schenken ze ons alzoo een *goeden* naam, dan verrijken ze ons met wat naar luid van de Schrift beter is dan olie. Maar ook, zijn ze ons ongunstig, hebben ze iets op ons tegen en geven ze ons alzoo een *slechten* naam, dan breken ze daardoor ons geluk. Hierin nu zou niets steken, zoo de vierschaar van deze publieke opinie zuiverlijk en naar de waarheid in het binnenste oordeelde. Maar natuurlijk dat *kan* ze niet. Ze moet wel op den schijn afgaan, haar oordeel moet wel rusten op een ontvangen indruk: harten en nieren proeven kan ze niet. Doch niet alleen, dat ze niet bij machte is, om een rechtvaardig oordeel te vellen, en daar door in zoo menig geval veel te gunstig, en in menig ander geval veel te ongunstig oordeelt, maar ook wordt ze niet zelden op een dwaalspoor geleid door opzettelijken toeleg. Die opzettelijke toeleg kan uitgaan van een concurent, van een tegenstander, van een persoonlijken vijand, die zich op ons wreken wil, of er belang bij heeft, om ons te drukken. Maar hij kan ook uitgaan van uzelven, als ge met opzet het ééne doet en het andere laat, om aan uw medeburgers een gunstiger indruk van uzelven te geven, of wat een ongunstigen indruk geven zou te bedekken. Of eindelijk kunnen er in de publieke opinie zelve drijfveeren werken, die tegen uw streven en bedoelen ingaan, en daarom zich vijandig tegenover u stellen. Voegt hier nu bij al hetgeen ook zonder opzettelijken toeleg, door misverstand, bij vergissing, bij ongeluk den schijn tegen u kan doen rijzen, en alzoo uw beeld in ongunstig daglicht plaatst, dan beseft ge wat ontzettende macht uw medemenschen door die publieke opinie, d. i. door

den goeden of slechten naam dien ze u geven, over u uitoefenen, en hoe ge in de meeste gevallen eigenlijk machteloos aan hun wilkeur zijt overgeleverd.

Er is ons, door dien naam, door die opinie *over* elkander, zulk een doodelijk wapen *tegen* elkander in handen gegeven, dat de aanranding van iemands naam wel tot een der ergste zonden moet gestempeld worden. En wijl nu de Heere wist wat kwaad met name deze zonde onder menschen brouwen zou, wat gif ze zou mengen, wat tranen ze zou doen schreien, en wat zedelijke verwoesting ze zou aanrichten, daarom heeft Hij aan het gebod: Gij zult niet dooden, niet echtbreken, en niet stelen, ook nog dit vierde: „Gij zult geen valsche getuigenis geven tegen uw naaste" toegevoegd, omdat eerst als ook *onze naam* beschermd is, ons leven onder menschen veilig staat.

Ook in dit gebod spreekt goddelijke barmhartigheid.

TWEEDE HOOFDSTUK.

> Daarom legt af de leugen, en spreekt de waarheid, een iegenlijk met zijnen naaste; want zij zijn elkanders leden.
>
> Eph. 4: 25.

De strijd tegen die principieele leugen, die *de waarheid Gods* in haar tegendeel verkeert, hoort bij het derde Gebod; bij dit negende komt uitsluitend de strijd aan de orde tegen de leugen *onder menschen*. Dat we desniettemin ook de leugen onder menschen afgeleid hebben uit Satans strijd tegen Gods waarheid, is, omdat de Catechismus wil, „dat ik alle liegen en bedriegen als eigen werken des duivels" haten zal. Het verband tusschen de leugen tegen God en de leugen onder menschen valt dan ook kwalijk te beloochenen. Let er maar op, hoe onder de volken, die geheel buiten Gods waarheid leven, de leugen ook onder menschen veel schaamteloozer heerscht dan in Christenlanden; en ook, hoe in Italie, Frankrijk en andere Staten, die wel gekerstend zijn, maar nog in de Roomsche dwaling bevangen liggen, de onwaarheid en het gemis aan waarheidszin veel sterker heerschen dan b.v. in Engeland en de overige Noordelijke Staten van Europa. Men late zich dan ook nooit misleiden door het beweren, dat waarheidszin onder menschen niets van doen heeft met zin

voor de waarheid Gods. Beiden toch hangen in den wortel van ons bewustzijn wel terdege saâm. In hem, die alleen zeggen kon: „Ik ben de waarheid," vloeide beide met noodwendigheid ineen, én dat hij de waarheid Gods tot in zijn bloed beleed, én dat er onder menschen „geen bedrog in zijn mond gevonden is." In het rijk der heerlijkheid laat zich zoomin loochening van de waarheid Gods, als leugen onder menschen, denken. Wie in Christus is ingelijfd, is in den „Waarachtige." En de heilige apostel Paulus roept de leden der kerk van Epheze op, om niet tegen elkander te liegen, noch onwaarheid tegen elkaar te spreken, „*omdat ze elkanders leden zijn.*"

Doch ook al houden we aan dit verband vast, toch hebben we ons bij het negende Gebod uitsluitend tegen de leugen onder menschen te keeren; en zulks wel eerst tegen de leugen in haar *algemeenen* vorm, en daarna tegen de leugen in haar bepaalden vorm *van valsch getuigenis.* Dat valsch getuigenis bespreken we daarom in een volgend hoofdstuk, tegen de leugen onder menschen in haar *algemeenen* vorm keeren we ons thans.

En dan beginnen we met de *verdichting.* Het hoort toch tot onze menschelijke natuur, dat we buiten de werkelijkheid om, iets *verdichten* kunnen; hetzij dat onze verbeelding ons in of buiten droom, beelden voortoovert, hetzij dan dat we door ons denken ons toestanden en allerlei ontwikkelingen van toestanden voor oogen pogen te stellen. Deze verdichting nu is op zichzelve een heilige gave Gods, waar alle *dicht*kunst op berust. Het is een vermogen, ons door God gegeven, dat hoort bij ons geschapen zijn naar Gods beeld. Omdat toch God de Heere schept, heeft Hij ook den mensch een *scheppend* vermogen gegeven; alleen met dit verschil, dat God schept in de werkelijkheid, en dat de mensch alleen scheppen kan in de verbeelding of verdichting. Feitelijk is dit vermogen dan ook de bron waaruit alle kunst opkomt. Een kunst, die alzoo niet haar ideaal vindt in de nabootsing der natuur, maar die boven de natuur uit gaat, en nu reeds iets grijpt uit dat rijk der heerlijkheid, dat eerst met Christus' wederkomst ingaat. God zelf bedient zich dan ook herhaaldelijk van dit vermogen des menschen, als Hij zijn openbaring geeft door droomen en gezichten en verrukkingen van zinnen. En dit geheele terrein der verdichting ligt dan ook in de waarheid en buiten de leugen, mits het verdichte maar nooit den indruk poge te maken van iets dat *werkelijk* bestaat, en veeleer zijn tegenstelling met de werkelijkheid doe uitkomen. Het verdichte onderstelt dan het werkelijke leven, en gaat er boven uit, terwijl de leugen zich poogt te zetten in de plaats van de werkelijkheid.

Doch al moet dit leven der verdichting in dien zin als een gave Gods geëerd, toch mag niet voorbijgezien, dat juist deze gave der verdichting de groote kracht is, waarvan de zonde zich bedient, om haar leugen te stoffeeren en ingang te doen vinden. Bestond het vermogen der verdichting niet, zoo zou de leugen geen macht in het leven zijn geworden, en het is juist om dezen stam der verdichting dat de leugen zich als woekerplant slingert. Men merkt dan ook wel, hoe moeilijk het voor kunstenaars, en met name voor schouwspelers is, om mannen van karakter te blijven en een gezonden sterken zin voor waarheid te behouden. De zonde heeft ook geheel het gebied onzer verbeelding bezoedeld, en het is bepaaldelijk in de neiging tot de leugen dat deze bezoedeling uitkomt. De schouwburg heeft feitelijk in het algemeen, de strekking, om den waarheidszin te ondermijnen, gelijk dan ook de uitkomst leert, dat de komedie nooit bloeide in landen en onder kringen, waarin op waarheid sterk gelet werd, en dat omgekeerd juist Italië en Frankrijk, die zoo ontzettend door de zonde der leugen in hun nationaal bestaan zijn aangetast, de schouwburg steeds het machtigst bloeide. Doch ook in den roman steekt ten opzichte van den waarheidszin een niet te miskennen gevaar. Niet alsof het op zichzelf ongeoorloofd ware een verhaal te verdichten. Menige gelijkenis van Jezus toch is op zichzelf evenzoo een verdicht verhaal. Als Jezus b. v. spreekt van de tien maagden, bedoelt hij volstrekt niet, dat dit zoo feitelijk gebeurd was, maar begreep elk hoorder, dat Jezus dit zoo voorstelde. Daarin steekt het kwaad dus niet, en de vrucht die deze verdichte verhalen voor karakterteekening, voor de schildering van historische toestanden enz. hebben opgeleverd, is waarlijk niet gering. Maar het kwaad ontstaat hier door de overdrijving. Het wordt *alles* roman. Men leest bijna niets anders. Soms brengt men meer uren van den dag in zijn romantische wereld, dan in zijn eigen huiselijk leven door. Die romans moeten, om te boeien, dan overprikkeld worden. Ze leiden u in allerlei gespannen, vaak zondige en onreine toestanden binnen. Ze laten u zien en hooren, wat God in het werkelijke leven u spaart, om uw ziel rein te houden. En zoo wordt de grens tusschen verdichting en werkelijkheid voor u ten leste zwevend. De verdichte wereld krijgt de overhand in uw overleggingen. Het werkelijk leven wordt u bijzaak. Dat is te laf, niet pikant, niet interessant genoeg. En het einde is, dat ge onder den indruk dezer romantische verdichting, zelf een soort roman in uw leven poogt af te spelen. Mannen en vrouwen van ernstig karakter zullen het lezen van romans dan ook onder tucht stellen, zoo voor zich als voor hun kinderen. Vooreerst zal men keuren wat men wel en wat men niet leest. Maar ook, de goede romans zullen geen *dagelijksch* brood

worden, maar altoos uitzondering blijven. Veel meer dan een half dozijn zulke verhalen op een jaar moest eigenlijk niemand lezen. En bovenal zal men zich niet laten verleiden door het zeggen: „Dat is een historische, of dit is een Christelijke roman", want ook zoo blijft zulk een roman toch altoos een product van verdichting, en juist uit dat *verdichte* komt voor uw karakter en voor uw waarheidsbesef en voor uw levenspractijk, in het werkelijke leven, het gevaar.

Een tweede wortel van de leugen onder menschen schuilt en is gelegen in een op zichzelf eveneens goede eigenschap van onze natuur, t. w. *in de schaamte.* Er zijn er helaas, die *geen* schaamte meer hebben, en daarom hun zonde openlijk uitspreken, er zich zelfs op beroemen; ook wel zijn ze er, die zonden verzinnen, die ze niet gedaan hebben, om er op te bluffen. Dat is de brutale schaamteloosheid. En als dan zulk een schaamteloos mensch nog pocht op zijn *waarheidszin*, en uit de hoogte neerziet op het kind, dat uit schaamte er om liegt, en niet zeggen durft, wat hij misdaan heeft, dan treedt Satan voor u in de gestalte van een engel des lichts, en hebt ge te doen met een *demonische* brutaliteit. *Schaamte* doet u terugschrikken van het uitkomen voor uw zonde. En als u nu gevraagd wordt, of ge dit of dat kwaad gedaan hebt, en ge poogt door *neen* te zeggen, waar het *ja* is, uw zonde te bedekken en uw goeden naam te handhaven, dan hebt ge zeer zeker zonde bij zonde gevoegd, door te *liegen*, en blijft die leugen een gruwel voor God; maar dan was het motief voor die leugen een natuurlijke opwelling van de schaamte in u. Op dit punt zal men dus uiterst voorzichtig moeten zijn. Als men een kind, of ook een volwassen persoon, tot belijdenis van schuld wil brengen, is alle hard optreden, in dwingenden vorm, schadelijk, doordien ge dan óf het schaamtebesef kwetst of ongevoelig maakt, óf het kind tot leugen uitlokt. Wie tot schuldbelijdenis wil brengen, moet medegevoel met den zondaar toonen, en, ook bij het erkennen der waarheid, altoos het schaamtebesef redden, en de mogelijkheid van herwinning van den goeden naam doen uitkomen. Bovenal dient in dat opzicht gewaakt tegen de valsche voorstelling, alsof we van elkander mogen verwachten, dat we ons als heilige, brave menschen betoonen. Voedt ge uw kinderen op in het besef, dat ze zondaren zijn, en dat gij zelf, een zondaar, hen poogt te leiden, dan is het zoo vreemd niet, indien er nu en dan zonde uitkomt, dan valt de belijdenis daarvan niet zoo moeilijk, en is de verlokking tot leugen veel minder sterk. Maar kweekt ge ook in uw huislijken kring den valschen waan der wereld aan, alsof alle volwassen mensch en elk kind eigenlijk zondeloos, en dus altoos braaf ware,

dan natuurlijk valt het zoo bitter tegen, als er zonde uitkomt, en schijnt het uitkomen van zulk een zonde zulk een diepe val uit de gewaande voortreffelijkheid in de gebleken verdorvenheid, dat de leugen als vanzelf wordt aangegrepen, om het kwaad te dekken. Eigenlijk is belijdenis van schuld, zoodat toch de schaamte gered en het vertrouwen ongeschokt blijft, alleen mogelijk, waar men over en weder met elkander verkeert in het besef, dat men saam zondig in zijn wezen is; maar ook saam de verlossing kent, die voor ons aller zonden in Christus is aangebracht. Daarom is het zoo noodig onze kinderen van der jeugd af de verzoening in het bloed van het heilig Godslam te leeren kennen. Alleen toch waar die verzoening beleden en geloofd en toegeëigend wordt, kan zonde beleden worden, zonder dat de belijdenis van die zonde het zielsleven verschrikt.

De dusgenaamde noodleugen hangt hier rechtstreeks mee samen. Elk kind toch, dat uit drang van schaamte ontkent een bedreven kwaad gedaan te hebben, grijpt de leugen uit nood aan. Het wil zich redden. Dat er redding in schuldbelijdenis schuilt, dat er redding is in de erbarmingen Gods, dat er redding afvloeit van het Kruis van Golgotha, verstaat of gelooft hij nog niet. Zoo omklemt hem de nood, en uit dien nood poogt hij zich te redden door de ontkenning van wat is of geschied is. Hij redt zich door het spreken van een leugen. Een noodleugen ook in zulk een zin is echter daarom nooit te rechtvaardigen, noch zelfs te vergoelijken, overmits de weg tot zedelijke verheffing juist door de *vernedering* van het schuldbelijden gaat, en God de Heere ons in Christus en zijn kruis alles geboden heeft, wat we behoeven om ons schaamtebesef niet in te boeten, maar (in weerwil van de zonde) te verfijnen en te verscherpen. Wat hier de noodleugen wettigen wil, is verkeerd begrepen egoïsme, dat bovendien, maar al te vaak, meer door vrees voor straf dan door schaamtebesef gedreven wordt.

Zal men dan nu zeggen, dat de noodleugen wel geoorloofd is, waar het de eere Gods of het welzijn van onzen naaste geldt? Zoo wordt meestal geoordeeld; maar wat men hier ook voor aanvoere, een dieper gaand zedelijk instinct zegt toch zeer terecht, dat een *leugen* nooit goed kan zijn, en geheel het begrip van den nood*leugen*, alsof hierin geen zonde stak, moet dan ook verworpen. *Leugen* is een woord, dat nooit anders dan een boozen zin hebben kan. En zoolang er van nood*leugen* sprake is, moet er dan ook altoos en onveranderlijk een veroordeelend vonnis volgen. Vraagt men daarentegen of er geen strijd der plichten kan geboren worden, zoodat ge, door aan iemand die iets kwaads in den zin heeft, te

zeggen hoe de zaak ligt, aanleiding tot moord of tot verkrachting of tot anderen gruwel zoudt geven, en omgekeerd door de ware toedracht der zaak voor hem te verbergen, moord en dergelijke kunt afwenden, dan moet die strijd der plichten zeer zeker worden erkend. Ook als men dan vraagt, of zulk een booswicht er recht op heeft, de ware toedracht der zaak van u te vernemen, en of hij van u vergen kan, dat gij hem de gelegenheid zult openen voor de gruweldaad, die hij in den zin heeft dan spreekt het vanzelf, dat zulk een booswicht niets van u te vorderen heeft, en ook voor Gods vierschaar geen enkelen eisch op u kan doen gelden. Toch hebben onze vaderen er zeer terecht ten ernstigste tegen geprotesteerd, dat men des wege ooit den regel zou opstellen, alsof *neen* zeggen als het *ja* is, op zichzelf geen zonde zou inhouden, ja veeleer door God zou geboden zijn. Zelfs het Hof van Holland heeft nog in 1731 de verspreiding verboden van een geschrift van François de Bruys, omdat het dezen gevaarlijken stelregel predikte; iets waarvan de Raden oordeelden „dat zulks in hooge mate scandaleus is, strijdig met de heiligheid en eigenschappen van God Almachtig, ten uiterste gevaarlijk voor de menschelijke samenleving, en niet kunnende getolereerd worden in een land van justitie" (Zie *Groot Placcaatboek* VI, 637 vv). Heidensche philosofen, later de Casuïsten, onder ons de Socinianen en Remonstranten, gelijk nu weer Rothe in zijn *Ethik,* stelden en stellen nog zulk een regel vast, en hiertegen nu zijn onze Gereformeerde vaderen altoos met hoogen ernst ingegaan, gelijk vooral blijkt uit het werk van Ds. Bonvoust, *Le Triomphe de la Vérité et de la Paix*, een studie, die alle argumenten der tegenpartij ontzenuwd heeft. Ze velden daarom geen hard oordeel over wie in zoo hachelijk geval terugdeinsde; en wezen er zelfs op, hoe Rachab blijkens Jozua II evenzoo handelde, wat toch niet belette, dat ze in Hebr. XI onder de geloofsheldinnen is opgenoemd. Ook wezen ze op de vrouw van Bahurîm in II Samuël XVII; edoch opmerkende dat het in deze beide gevallen meer krijgslist was. Ook gaven ze toe, dat men onderscheid moet maken tusschen drieërlei leugen: 1o. de leugen met boozen toeleg (de mendacia perniciosa 2o. een spreken tegen de waarheid in om iemand te redden (de mendacia officioso), en 3o. een anders zeggen dan het is, uit gekheid (de mendacia iocosa,) en ze erkenden dat het laatste geheel vrij van zonde kan zijn, en in het tweede geval de zonde soms nauw aanwijsbaar. Maar nochtans hielden ze onverzettelijk aan het begrip van *zonde* ook bij de noodleugen vast. Onwaarheid hebben ze nooit goedgepraat. Ook al gevoelde men na zulk een wezenlijke noodleugen, gedaan om iemands leven te redden, zekere vreugde in zijn hart, toch zou Gods kind er ook een verwijt bij gevoelen, en voor die zonde der onwaarheid verzoening

zoeken. En zoo moet nóg geoordeeld. Immers, neemt ge de noodleugen als regel aan, dan vindt men het al spoedig ook geoorloofd als getuige voor den rechter te liegen, indien men daardoor iemand van de halsstraf redden kan. Ge wrikt dan op één punt het fundament van waarheid los, en de wereld grijpt dat ééne punt aan, om in steeds breeder kring de heerschappij der leugen te vestigen.

Soortgelijke moeielijkheid rijst er bij wat men noemt de *conventioneele* leugen. Het sterkst komt dit uit bij de krijgslist waarop we reeds wezen. Conventioneel toch noemt men al zulke gebruiken, die men, als bij stilzwijgende overeenkomst, over en weer goedkeurt, of althans billijkt en toelaat. En nu weet men, dat het zoo van oude tijden af steeds in den oorlog gebruikelijk was, om te zien of men den vijand niet zoo oolijk misleiden en zoo handig bedriegen kon, dat hij er inliep. Reeds bij het gewone schermen en sabelslaan geldt een schijnuitval dan ook als een gewettigd middel, om de aandacht van den tegenstander af te leiden. Zelfs ten opzichte van dieren past men allerlei schijn en bedrog toe. Het aas verbergt den vischhaak, de lijsterbes in den strik is bedriegelijk, en zelfs het stuk zwoord of spek in de rattenval doelt op misleiding. Zal men nu van dit alles zeggen, dat het zonde voor God is? Dit alles als bedriegen, en dus als liegen, brandmerken? Ons dunkt, de Heere onderwijst ons in zijn Woord anders. Paulus beroemt er zich zelfs op, dat hij enkelen „als met list gevangen had," en allerlei proeven van zulk slim beleid vermeldt de schrift zonder er ooit een vonnis van veroordeeling over uit te spreken. Ook hier schijnt dus de vraag te beslissen, of onze vijand, of zulk een boos dier enz. recht er op heeft om naar waarheid behandeld te worden; en wijl nu de loutere waarheid door den vijand misbruikt zou worden, en hij omgekeerd de sluwheid tegen ons zou keeren, kunnen we, met de Schrift voor ons niet anders oordeelen of zulk een poging om den vijand, of om zulk een dier te misleiden is van God niet verboden, maar alleszins geoorloofd. Geoorloofd als betoon van geestelijke kracht op het gebied van het stoffelijke.

Dit geldt min of meer in gelijken zin van de leugen, die in onze overige conventioneele levensvormen is doorgedrongen. Vooral in steden en in de hoogere kringen der maatschappij schittert in het onderling verkeer al zeer weinig rondheid en waarheid. In de diplomatie is misleiding zelfs de eenig goede toon. En aan onze vorstelijke hoven zijn schier alle vormen des levens aan waarheid en oprechtheid gespeend. Vraagt men nu, of daarom de levenstoon van onze lagere klasse voorkeur verdient, dan zij

geantwoord, dat in die kringen stellig kloeker geest heerscht. Men smoort er geen wolf op zijn hart, zegt op staanden voet, hoe men over elkaar denkt, en doet zich voor zooals men is. Doch gevolg hiervan is dan ook veel ruwheid, grofheid van taal, en niet zelden allerlei vechtpartij. Men vergist zich derhalve, zoo men de conventioneele vormen van onze hoogere kringen zonder meer veroordeelt. Als ge Abraham met de Hethieten of Mozes met Pharao hoort onderhandelen, staat de beleefdheid in den vorm op den voorgrond, en stellig zou onze samenleving dalen, zoo we deze vormen uit zucht naar waarheid prijs gaven. Dit ligt aan tweeërlei. Vooreerst is men zonder die vormen allicht geneigd alleen op zich zelf te letten, en te vergeten hetgeen men verschuldigd is aan zijn gemeenschapsleven met anderen. En ten andere mag ook niet vergeten, dat ik in mijn uiting tegenover anderen mij niet uiten mag naar de soms geprikkelde stemming van een bepaald oogenblik, maar mij te uiten heb naar het hooger besef, waartoe ik in mijn betere oogenblikken kom. Een gehuwd man b. v. zal zeer wel een oogenblik kunnen hebben, dat hij boos op zijn vrouw is, zoodat, moest hij naar zijn stemming op dát oogenblik zijn woord kiezen, hij haar allicht met een zeer onvriendelijken scheldnaam zou toespreken, zooals dit onder de lagere klasse dan ook vaak geschiedt. Zegt hij nu daarentegen: „*Lieve vrouw*, dat is niet lief van je", dan past dat „*lieve vrouw*" wel niet bij zijn gemoedsstemming van dat oogenblik, maar dan is die beleefder vorm daarom toch niet valsch; want hij bedoelt dan niet te zeggen: „Gij vrouw, die ik op dit oogenblik zoo lief vind," maar: gij die als mijn lieve vrouw tot mij in betrekking staat. Zoo tempert het woord den toorn en voorkomt veel kwaad. Dat zelfde geldt ook van het opschrift en onderschrift van brieven, en allerlei andere beleefde vormen van omgang, die er alle op berekend zijn, om niet de incidenteele stemming van het oogenblik te laten heerschen, maar de eischen der gemeenschap te laten gelden, en onzen levenstoon te laten beheerschen door een idealer levensopvatting. Zonde sluipt hier eerst dan in, zoo men dit overdrijft, zoo men willens en wetens zich achter deze vormen als achter een mom verschuilt, en er om lacht; ze alzoo uitholt; er alle zedelijke waardij aan ontneemt; en ze ten slotte misbruikt als een wapen der valschheid. En daartegen nu moet vooral onder Christenen gewaakt. „Liegt niet tegen elkander, want gij zijt malkanders leden." Zelfs in het kerkelijke stelt die conventioneele vorm zekeren eisch. Ps. 42 : 1 zou nooit kunnen gezongen worden, als het nooit gezongen mocht worden tenzij alle leden der kerk op dat oogenblik door dorst naar God verteerd werden. Doch zoo is het niet. In de vergadering der geloovigen gaat de enkele in de gemeenschap op, en wordt in die gemeenschap

opgeheven tot het ideale standpunt, zooals hij moest en wil zijn. Het is de handhaving van het essentieele in den *wortel* tegenover het incidenteel dorre in *bloesem* of *blad*.

Van geheel ander karakter daarentegen is dit conventioneele in den handel en op de beurs; daar toch is egoïsme en winstbejag als drijfveer in het spel; de concurrentie strijdt met krijgslist; en men is er feitelijk op uit, om elkaar een vlieg af te vangen en te bedriegen, louter met een egoïstisch doel. Daarom is list en bedrog in den handel metterdaad een vloek, die op onze samenleving rust, en die, gelijk we bij de behandeling van het achtste Gebod aantoonden, allengs tot zoo reusachtige macht der valschheid werd, dat op groote schaal door bedrog elkaar het geld uit den zak te kloppen, conventioneel voor geoorloofd geldt. En dit nu moet principieel weerstaan. Het zeggen, dat ieder een dief in zijn nering is, is voor een Christelijke maatschappij een openbare schande. Want wel geven we toe, dat er ook op handelsgebied zekere conventioneele vormen noodig zijn, om niet te veel in zijn kaart te laten kijken. Maar die noodzakelijke vormen, zoo ze niet verder gaan, misleiden dan ook niet, daar een ieder er op verdacht is. Gaat men daarentegen verder, en poogt men door bedrieglijke waar, valsche bereiding, geflatteerde balansen en wat dies meer zij, opzettelijk te bedriegen, zoo is er leugen in uw rechterhand, en wijkt de zegen des Heeren van u.

Reeds deze handelsleugen staat op één lijn met de eigenlijke *leugenachtigheid*, die zoo menig karakter bederft, doordien men er zich aan went om in al zijn relatiën, bij al zijn plannen, onder al zijn bedrijven, te knoeien, te misleiden, het anders te zeggen dan het is, en zich van lieverlede in zulk een weefsel van bedrog en leugen in te wikkelen, dat men er zelf niet meer uit kan. De ééne leugen roept dan altoos om een tweede leugen, om zich te dekken. Vooral de knoeiende halve leugen is daarbij het giftigst. En zoo wordt dan die booze toestand geboren, dat zelfs in het huisgezin de dienstboden stelselmatig hun mevrouw, de knechten hun heer, de vrouw haar man, de kinderen de ouders misleiden, en vrienden en ambtgenooten onder elkander op een gestadigen voet van verzonnen en gelogen verhouding met elkaar omgaan. Dan ontbreekt er de waarheid. De waarheid struikelt op de straten. En een enkele Nathanaël die niet meedoet, wordt om zijn naïviteit uitgelachen. Dit kwaad vooral wroet thans voort en voort, en ondermijnt heel ons maatschappelijk leven. Want wel brandmerkt men nog onverbiddelijk alle publieke oneerlijkheid, en neemt men het o, zoo kwalijk, als ge iemand van

min eerlijke praktijken verdenken durft; maar wie in ons maatschappelijk leven, gelijk het zich in zijn centrum beweegt, geen vreemdeling is weet maar al te goed, hoe op dien eerlijken naam vaak het sterkst gestaan wordt juist door hen, die zich telkens het meest tegen de eerlijkheid van hun hart en van hun karakter bezondigen. Het is in dezen bedorven bodem dat de leugen het weligst tiert, en het is alleen van het huisgezin dat de kracht weer kan uitgaan, om dit bederf van de leugen tegen te staan. Die kracht kan en zal vooral van onze Christelijke gezinnen moeten en kunnen uitgaan, mits de kerke Gods maar weer kloek en moedig *de* waarheid handhaaft. De martelaren die voor nu drie eeuwen *de* waarheid met hun bloed bezegeld hebben, hebben meer dan alle zedevermaan *den waarheidszin* ook onder menschen gesterkt. Van de kerk moet dan die heiliger invloed op het gezin werken. In hun gedoopte kinderen zullen de geloovige ouders den zin voor waarheid scherpen en opwekken. Ze zullen de leugen bij het kind tegenstaan als besmetting die de ziel van hun kind wil aantasten. En bovenal om dat doel te bereiken, zullen ze zelven waarheid tegenover hun lievelingen spreken, en een toonbeeld van waarheidszin in eigen handel en wandel zijn.

DERDE HOOFDSTUK.

Een valsche getuige zal niet onschuldig zijn; en die leugenen blaast, zal niet ontkomen.
Spreuken 19 : 5.

De conventioneele leugen, de noodleugen, de leugen uit schaamte, de knoeiende half-leugen, en wat dies meer zij, dragen, bij al den ernst, waarmee ze moeten tegengestaan, toch nog niet dat duivelsche karakter, dat in de valschheid en in het opzettelijk, egoïstisch en boosaardig verdraaien van de waarheid zoo afstuit. Ook in die meer bedekte vormen ritselt de onwaarheid, maar nog meer als expedient, als middel om zich, uit een moeilijke positie te redden. Maar heel anders wordt het, zoo we iets niet maar *onwaar*, doch in eigenlijken zin *valsch* voorstellen, en dan eerst zijn we aan dat wezenlijke liegen en bedriegen toe, dat de Catechismus tot de eigen werken des duivels rekent. In de knoeiende half-leugen kondigt zich die demonische zin wel reeds aan, maar toch eerst als de *valschheid* in het spel komt, stort zich deze zonde ten volle uit.

Vandaar dat het ook op den Sinaï heette: „Gij zult geen *valsch* getuigenis geven tegen uw naaste."

Dit *valsche*, die *valschheid*, in onderscheiding van het nog enkel *onware*, zit in de opzettelijkheid. Bij de conventioneele leugen, de noodleugen, de leugen uit schaamte en de knoeiende leugen, is zwakheid van karakter, gemis aan moed, gebrek aan inzicht, aan eerbied voor de waarheid in het spel, maar toch altóós zoo, dat men zondigt uit onvrijheid, uit gebondenheid, omdat men waant niet anders te kunnen, ter mijding van opspraak, om zich drukte en onaangenaamheid te sparen. Zoo echter dat dit alles nog saam blijft gaan, met de zucht, om als men maar vrij ware, *liever* de waarheid te zeggen, en ook met zekeren wrevel tegen het weefsel van heel en half onware voorstellingen en uitlatingen waarin men zich verstrikt heeft.

Maar heel anders wordt het, als men de leugen *zoekt*, in de leugen zin en schik gaat krijgen, en ze aangrijpt als een handig instrument, bereid als een wapen, waarmee men zal aanvallen, een soort dolk, die men opzettelijk ter verwonding van zijn naaste slijpt. Tweeërlei beweegreden kan hierbij in het spel zijn, eigen voordeel of nijdige zucht, om, ook zonder eigen voordeel, een ander te schaden. En ook dit laatste kan weer voortkomen óf uit zucht om zich te wreken, uit wrevel, uit boosheid over wat men ons misdeed, en omdat men iemand niet zetten kan; óf, erger nog, bloot uit de booze zucht, om te schaden, uit leedvermaak, uit zucht om zijn overmoed en overmacht te toonen, om een slachtoffer te maken, en te toonen wat men vermag. Nu is zelfs bij valsch getuigenis voor den rechter dit duivelsche karakter nog volstrekt niet altoos aanwezig. Er is meer dan één valsch getuigenis voor den rechter afgelegd door iemand, die niets liever had gedaan dan de waarheid te zeggen, maar die *geintimideerd* was; wien men schrik en vrees had aangejaagd; en dien men gedreigd had met wrake indien hij de waarheid zeggen dorst. Valsch getuigenis is vaak afgelegd, om *te sparen*, als het een persoon gold, dien men minde, dien men niet in het ongeluk wilde storten, en wiens leven of toekomst men redden wilde. Ook is valsch getuigenis niet zelden afgelegd enkel ten einde eigen *medeschuld* te bedekken, om nu niet eenmaal te spreken van die gewetenlooze bravo's, die voor een kleinigheid gelds bereid zijn, alles onder eede te betuigen, wat ge hen maar voorzegt. De leugen, en ook met name het valsch getuigenis kronkelt zich in zoovele bochten en hult zich in zoo velerlei vormen, dat het met name bij deze zonde bijna nooit mogelijk is een vasten, algemeen geldenden regel te stellen, en dat ge altoos weer terug moet naar de intentie, de bedoeling, het innerlijk motief van het hart. Juist omdat de leugen de zonde van het *bewustzijn*

is, en ze dus zelf haar vorm schept, waarin ze optreedt, beweegt ze zich zoo vrij en sluw, zich wringend in allerlei kronkelingen, en voelt ge met name in deze zonde zoo diep onze menschelijke ellende en de schade die ons geslacht beliep, toen het eenmaal uit de klare, reine, nuchtere *waarheid* uitviel.

Het sterkst komt dit uit in de historie. Op zichzelf zoudt ge zeggen, dat niets lichter valt en zekerder gaat, dan mede te deelen en te verhalen wat geschied is, en hetgeen geschied is op te maken uit het verhoor van getuigen, die er bij waren, en alles gezien en gehoord hebben. En toch heeft, helaas, de uitkomst getoond, hoe bijna onmogelijk het is, er wezenlijk achter te komen wat geschied is. Leg b. v. naast elkander wat u omtrent het glorietijdperk van onze vaderlandsche historie eenerzijds door de Calvinisten, anderzijds door de Moderaten, en in de derde plaats door de Roomsche geschiedschrijvers bericht wordt; en ge ziet immers, dat het telkens uiteenloopt dat het oordeel vooral over de personen, hun handelingen en motieven, bijna op elk punt verschilt, en dat zekere wanhoop zich van u meester maakt, als ge uit die tegenstrijdige berichten *de waarheid* poogt op te maken. Er is dan ook bijna geen terrein waarop zoo rusteloos valsch getuigenis gegeven is en nog wordt, als op het terrein der historie. En dit ligt nu niet aan boos opzet, dit is niet te wijten aan opzettelijke leugen, maar is een gevolg van het gebrekkige onzer natuur en de ellende, die de zonde over ons bracht. Men ziet de dingen zóó en niet anders; zóó gevoelt men ze, zóó doorleeft men ze; en alzoo en niets anders staan ze voor ons vast.

Juist dit echter maant tot zoo groote omzichtigheid, daar natuurlijk dezelfde onzekerheid van oordeel ons ook achtervolgt *in het heden*, en bij den dunk dien we ons van levende personen, ja, van onze eigen omgeving vormen. „Liefde maakt blind," en telkens bespeuren we dan ook, hoe de ouders bevooroordeeld zijn in de opinie over hun kinderen; hoe vrienden onder elkaar gewoon zijn elkander van de gunstigste zijde te beoordeelen; en hoe, als gevolg van deze sympathie, metterdaad allerlei gunstige getuigenissen worden afgelegd, die zeer stellig *niet* gedekt worden door de waarheid der feiten en toestanden. Maar omgekeerd, en dit is nóg bedenkelijker, werkt tegenzin en afkeer even sterk op ons oordeel in; en ook zonder dat er in ons nog de minste toeleg is, om te lasteren of te liegen, zullen we over allerlei personen en toestanden, volmaakt te goeder trouw, een opinie uitspreken en een oordeel vellen, dat we *meenen* dat voor ons vaststaat en van welks waarheid we overtuigd zijn, en dat toch feitelijk *onwaar* is. Dit ontwaren we het best aan ons zelven. De ééne maal zullen we gevoelen, dat een ons genegen persoon *veel te gunstig*

over ons, over onze daden, of over geheel onze positie oordeelt; en een ander maal zullen we even beslist onder de tegenovergestelde gewaarwording staan, dat men ons *miskent*, ons toedicht wat niet in ons was, en alzoo ons *slechter* beoordeelt dan we metterdaad zijn. Het eerste nu vinden we prettig, tegen het laatste komen we meest met bitterheid in verzet; in stee van te bedenken dat in deze zondige wereld beide wel moet voorkomen, en dat het nog zoo kwaad niet is, indien het te *ongunstig* oordeel van den één het te *gunstig* oordeel van den ander in evenwicht houdt. In strijd hiermee echter streelt het te gunstig oordeel de meesten derwijs, dat ze zelfs *vleitaal* met wellust aanhooren; en hierdoor dan weer oorzaak worden, dat laffe personen ons *opzettelijk* vleien gaan, aldus speculeerende op onze ingenomenheid met onszelven, en toch ons met de leugen omwoelende, niet om ons op te bouwen, maar voor hun eigen profijt. Hoe hooger in de maatschappij men komt, hoe giftiger zelf dit valsch getuigenis van de vleiende lip pleegt uit te gaan. En klimt men op tot hofkringen, dan is helaas in de koninklijke paleizen die vleiende lip zoozeer normaal geworden, dat een man, die aan een machtig vorst de waarheid dorst zeggen, altoos een witte raaf bleef.

Soortelijk gevaar kleeft aan de dusgenaamde *getuigschriften*, die toch ook het geven van een getuigenis zijn. Zulke getuigschriften zijn noodig. Men kan iemand niet zoo op het oog aanzien, wat in hem zit. Komt iemand dus uit een vreemde omgeving tot u, om in uw omgeving te wonen, vraagt hij verkeer, wil hij bij u in dienst komen, of sterker nog in uw vertrouwen worden opgenomen of zelfs in uw familie, dan moet ge gaan informeeren, wie deze mensch is. Ook de handel kan hier niet buiten, want om met iemand van een andere stad of van een ander land in handelsrelatie te kunnen treden, moet ge weten of hij solide is. Alle crediet berust feitelijk op *getuigenis*. Doch, helaas, ook hier weer treedt de algemeen zondige toestand van ons menschelijk leven zoo verzwakkend tusschenbeide. Door valschen waan heeft men zich ingeleefd in de valsche voorstelling, alsof eigenlijk alle menschen braaf en goed waren, en alsof er nu en dan slechts een enkele doode vlieg gevonden werd, die de apothekerszalf bedierf. Geeft gij nu omtrent een overigens goed en solied persoon getuigenis naar volle waarheid en ontdekt ge zijn karakter en zijn usantie en zijn wijze van doen, gelijk die zijn, dan maakt de beste nog altoos zoo somberen en slechten indruk, dat ge hem in die nieuwe omgeving onmogelijk hebt gemaakt. Ge moet dus wel bij uw getuigenis rekening houden met de algemeene strekking van zulke getuigschriften, en dus feitelijk niet vragen, hoe het is, maar hoeveel de publieke

opinie dragen kan. Dan komt hier in de tweede plaats bij, dat het zoo gemakkelijk gaat en zoo niets kost, om door een lief en vriendelijk woord iemand aangenaam, te zijn. En ook is vaak de overtuiging in het spel, dat de persoon, die een getuigschrift vraagt, ook van u allerlei zondige dingen zag en weet, en nu allicht u zal toemeten met de maat waarmee ge hem meet, zoodat een goed en gunstig getuigenis aan hem afgegeven, u allicht vrijwaart tegen een min aangenaam getuigenis omtrent u zelven.

Bij de getuigschriften omtrent dienstboden en werklieden is dit valsch getuigenis dan ook bijna regel geworden. Kondt ge in een stad als Amsterdam, die duizenden en tienduizenden getuigschriften bijeenzamelen, die achtereenvolgens door de vrouwen aangaande haar dienstboden zijn afgegeven, dan zoudt ge, op die schrifturen of mondelinge getuigenissen afgaande, het u niet anders kunnen voorstellen, of de dienstbare stand hier ter stede was puik en liet niets te wenschen over. En gingt ge dan daarna in den kring dezer vrouwen binnen, om eens toe te luisteren, wat ze zoo onder elkander over hare dienstboden verhandelen, dan zoudt ge verbaasd staan bij het hooren; hoe diezelfde vrouwen, die zóó schreven, nu zoo spreken konden. En dit euvel kruipt voort en voort, niet alleen op de markt van de dienstboden, maar letterlijk in elk vak en bij elk bedrijf, waarbij op getuigenis moet afgegaan. Men weet dan ook vooruit, dat er aan al deze getuigschriften bijna geen waarde wordt gehecht, en dat ze alleen zekeren waarborg opleveren, dat men niet met aperten diefstal of verregaande dronkenschap of dergelijke zal te worstelen hebben. De moeielijkheid om bij zulke getuigschriften getuigenis naar waarheid te doen, is dan ook zoo groot, dat zelfs de kerk van Christus in haar attestatiën, maar o, zoo zeldzaam de veerkracht, toonde te bezitten, om deze attestatiën werkelijk te laten *spreken*. En toch is ook immers een attestatie in den vollen zin des woord *het geven van een getuigenis omtrent den naaste*. Kon nu zulk een getuigenis rusten op persoonlijke, nauwkeurige bekendheid met elk lid der gemeente, met zijn geestelijken toestand en de verlokkingen waaraan zijn hart blootstaat, zoo zou zulk getuigenis natuurlijk de geestelijke leiding in de gemeente, waar hij kwam, zeer vergemakkelijken. Doch hier stuit men op de onmogelijkheid. Zóó kent de herder slechts een enkele uit zijn schapen. Kennis van dien aard rust meest op intieme mededeelingen, die niet vatbaar zijn om aan het schrift te worden toevertrouwd. Ook weet men niet of in de kerk, waar hij heentrekt, bij den herder wel gelijke teederheid aanwezig is, om aldus de leiding van het geestelijk leven op te vatten. Dit maakt dan dat men zich terugtrekt in een algemeene formule, en ten slotte niets anders meldt,

dan dat hij lid was, en dat er tegen zijn belijdenis en wandel geen klacht van dergelijken aard is ingekomen. En zoo worden dan bijna allen *onergerlijk* in belijdenis en wandel, en wordt door zulk een attestatie alleen uitgemaakt, dat men toegelaten was tot het heilig Avondmaal en niet gewikkeld werd in de toepassing van de tucht. Voor een tijdlang, bij geestelijke opwaking der kerken, sticht dit nu nog zooveel kwaad niet, omdat de tucht dan werkelijk nog toegepast wordt, en men dus de exceptiën althans te weten komt. Maar verslapt het kerkelijk leven, laat men de tucht almeer rusten, en geraakt men allengs in dien droeven toestand, dat men de vingeren voor de oogen houdt om niets te zien, dan wordt dit kerkelijke getuigenis almeer *vervalscht*, dringt de *leugen* al meer in de kerk in, en verkrijgt men al meer die diepzondige toestanden, dat ambtsdragers van Christuswege publiek en op schrift goed getuigenis afgeven van personen, van wie een ieder weet, en ook zij weten, dat ze óf toonbeelden van onzedelijkheid zijn, óf openlijk voor de loochening van de Waarheid uitkomen. Onzettend voorbeeld van zulk valsch getuigenis gaf in 1886 de Synodale kerk, toen ze als onberispelijk van belijdenis en wandel, door tusschenkomst van het Classikaal Bestuur van Amsterdam tot het heilig Avondmaal toeliet honderden van personen, van wie dit Classikaal Bestuur wist, dat ze den Christus loochenden. De valsche redeneering was ook toen: „Zoolang er geen aanklacht is, moeten wij de belijdenis en wandel voor goed rekenen, en dat die aanklacht niet op touw wordt gezet, daar zorgen wij voor!" En dat in Christus' kerk! Het is dan ook moeilijk te zeggen, hoe de kerk van Christus, door haar laf prijsgeven van de waarheid en door haar waardeloos, wijl valsch getuigenis, aan den algemeenen waarheidszin onder de Christennatiën afbreuk heeft gedaan.

Reeds in 1868 heeft schrijver dezes in zijn opstel „De leugen in de kerk" hierop in bijzonderheden gewezen, en de uitkomst heeft maar al te zeer getoond, hoe die macht der leugen, eenmaal ingeslopen, steeds verder voortwoekert, en ten leste zóó oppermachtig wordt, dat ze een *antinomiaansch* karakter aanneemt; gelijk thans, ten opzichte van de kerkelijke leugen, bij vele Gereformeerde woordvoeders onder de Synodalen reeds al te zeer het geval is.

Men achte derhalve het gevaar dat van den kant van de leugen dreigt, waarlijk niet gering. Waar onze algemeen maatschappelijke en kerkelijke toestanden reeds zulk een vruchtbaren bodem voor de leugen opleveren, en aan de klare, volle oprechtheid van de taal zoo ernstige hindernis in den weg leggen, daar begrijpt men hoe welig de bloei van de leugen en

den laster moet worden, zoodra persoonlijk voordeel of persoonlijke nijd en haat in het spel komt. Dan begint het met achterklap, gaat voort in lastertaal, en stijgt tot hoon en eereschending. Vooral in kringen waarin weinig gewerkt wordt, waarin men veel vrijen tijd heeft om met elkaar te „babbelen", gelijk ons volk dit noemt, en, bij gemis aan degelijker onderwerp van conversatie, al spoedig den een of ander onder het mes neemt, over wien men eens honderd uit zal redeneeren, is die *achterklap* een zeer booze macht. Men komt dan bijeen nog zonder de minste booze bedoeling, maar al pratende en babbelende, komt het gesprek op dezen of genen persoon, en nu raken de tongen los, en moet een ieder zijn duitje in het zakje leggen, en maakt allerlei anthipathie en concurrentie van de schoone gelegenheid gebruik, om een oude veete te koelen, of ook verzint meer dan één, enkel om interessant te zijn, dingen, die hij weet dat niet waar zijn, of die hij althans schrikkelijk overdrijft. Want dit juist heeft de achterklap, hij heeft peper noodig. Het gewone leven, zooals het is, is niet geprikkeld genoeg. En nu moet al wat men verhaalt en oververtelt, aangedikt en gepeperd worden, om de belangstelling te wekken. En zoo is dan dag op dag die booze achterklap in allerlei kringen bezig, om zich te vermaken ten koste van derden, die er niet bij zijn. En op dien achterklap gaat men dan af; daarop afgaande oordeelt men; en zoo verbreidt men in zijn kring zeker gerucht en vestigt in zijn omgeving zekere opinie over iemand, waar hij maar al te vaak het slachtoffer van wordt en waar hij niets tegen vermag.

Toch is die *achterklap*, zoo hij uit tijdverdrijf en behoefte aan zekeren prikkel in het gesprek gedreven wordt, nog niet kwaadaardig in zijn *bedoeling*. Hij is zondig, en sticht ongelooflijk veel kwaad. De achterklap is om zijn veelvuldigheid, en om de gemakkelijkheid waarmee bijna ieder er aan meedoet, een der gevaarlijkste elementen in onze maatschappelijke toestanden, maar hij is nog niet boosaardig in zijn toeleg. Dat karakter verkrijgt het onedel getuigenis dan eerst als het *laster* wordt, d. w. z. als men opzettelijk iemand iets ten laste legt, waarvan men weet dat het niet waar is, met de bedoeling om zijn eer en goeden naam te krenken en hem zeer te doen of onschadelijk te maken. Dat gaat dan meest niet klakkeloos toe. Er bestaat in den regel dan wel eenige aanleiding, waardoor de laster gelooflijk en aannemelijk kan worden gemaakt; maar men verdraait en verkeert dan iemands woorden, stelt zijn handelingen anders voor dan ze zijn, en weet aan dat alles zulk een glimp van waarheid te geven, dat de laster geloof vindt. Tot deze zonde worden ze meest verlokt door geestelijken hoogmoed. De geestelijke hoogmoed acht zich geroepen, om over een iegelijk als rechter te gaan zitten. Menschen die

met deze zonde bezocht zijn, hoort ge altoos gereed, om over allen en een ieder vonnis te strijken. Een ander aarzelt nog, maar zij weten het, en aanstonds maken ze hun vonnis op, en wordt hun oordeel, meest op hoogen en verzekerden toon uitgesproken. Dat booze aanwensel wordt hun dan een tweede natuur, en doet er hen toe neigen liever te veroordeelen dan vrij te spreken. En uit deze zucht om te *veroordeelen* wordt dan van zelf, als er zekere wrevel of antipathie bij in het spel komt, de zucht om te declineeren, om te verguizen, om te lasteren, om te hoonen, om zedelijk te vermoorden, geboren.

Daarom is het zoo volkomen juist van onzen Catechismus gezegd, dat God ons in dit Gebod verbiedt, iemands woorden te verkeeren, een achterklapper of lasteraar te zijn, en lichtelijk of onverhoord iemand zelf te veroordeelen of te helpen veroordeelen.

Maar natuurlijk het meest booze karakter neemt deze zonde altoos aan als ik *in het gerecht* dat kwaad indraag, en mij niet ontzie voor den rechter de waarheid te bedekken of te vervalschen. In het gerecht ondervraagt de Rechter mij in den Naam des Heeren. En als ik nu, voor Gods oog staande, en door den eed gebonden, desniettemin de waarheid bemantel of verdraai, en valsch getuigenis geef, of omdat ik mijn naaste haat, of omdat ik hem, zoo hij onschuldig is, niet redden wil tot mijn eigen schade, dan heeft de booze macht van de leugen in mij haar hoogste toppunt bereikt, en wordt ze rechtstreeks satanisch. Dat is de uiterste pool van hetgeen dit Gebod *ver*biedt; waar dan tegenover staat, dat het Christenplicht en plicht van trouw onder menschen is, door zijn goed getuigenis een iegelijk te hulp te komen, wiens eer of goede naam men merkt dat buiten zijn schuld in opspraak of verdenking kwam. Ook hier toch kunt ge niet volstaan met niet te haten. Ook hier moet het tot een *liefhebben* van den naaste komen. Oordeelt niet, opdat gij niet geoordeeld wordet. Met wat maat gij meet, zal u toegemeten worden. En weet ge nu bij eigen ervaring, hoe zoet en goed en lieflijk het is, als iemand door een goed getuigenis booze vermoedens van u afwendt, waartegenover ge zelf machteloos stondt, dan ligt hierin van zelf de aanzegging van hetgeen ge uit liefde, in gelijk geval, uw naaste schuldig zijt.

Over de vraag eindelijk of men gehouden is *al de waarheid* te zeggen, kunnen we kort zijn.

Alles te zeggen wat ge weet, is u nooit als plicht opgelegd. Veeleer was het in menig geval beter, dat er minder gezegd, en wat meer verborgen werd. Mits, en dit is natuurlijk het vaste beding, mits ik dan maar niet den valschen schijn aanneem, van wel alles te zeggen. Hiermee

valt dan ook de vergoelijking van de dusgenaamde *reservatio mentalis*, of het geestelijk voorbehoud, alsof ik bij het doen van een belofte of bij het afleggen van een getuigenis, iets anders denken mocht, dan ik vermoeden kan, dat hij, met wien ik te doen heb, er onder verstaat. Dit is altoos valschheid en daarom nimmer vrij te pleiten. En vrij te pleiten wel het allerminst voor den rechter, overmits de rechter mij in den Naam des Heeren onder eede oproept, om de waarheid, niets dan de waarheid en al de waarheid te zeggen.

---

[1]) Ten onrechte zijn de woorden van Paulus over het „lastig vangen" in het vorig hoofdstuk door ons als *pia fraus* opgevat. 2 Cor. 12 : 16 moet verstaan, niet van wat hij deed maar van wat anderen hem vorweten, en hetgeen door hem werd ontkend.

ZONDAGSAFDEELING XLIV.

Vraag 113. Wat eischt van ons het tiende gebod?

Antwoord. Dat ook de minste lust of gedachte tegen eenig gebod Gods in ons hart nimmermeer kome, maar dat wij ten allen tijde van ganscher harte aller zonden vijand zijn en lust tot alle gerechtigheid hebben.

Vraag 114. Maar kunnen degenen, die tot God bekeerd zijn, deze geboden volkomenlijk houden?

Antwoord. Neen zij; maar ook de allerheiligsten, zoolang als zij in dit leven zijn, hebben maar een klein beginsel dezer gehoorzaamheid; doch alzoo, dat zij met een ernstig voornemen niet alleen naar sommige, maar naar al de geboden Gods beginnen te leven.

Vraag 115. Waarom laat ons dan God alzoo scherpelijk de tien geboden prediken, zoo ze toch niemand in dit leven houden kan?

Antwoord. Eerstelijk, opdat wij ons leven lang onzen zondelijken aard hoe langer hoe meer leeren kennen en dies te begeeriger zijn, de vergeving der zonden en de gerechtigheid in Christus te zoeken. Daarna, dat wij zonder onderlaten ons benaarstigen, en God bidden om de genade des Heiligen Geestes, opdat wij langs zoo meer naar het evenbeeld Gods vernieuwd worden, totdat wij tot deze voorgestelde volkomenheid na dit leven geraken.

EERSTE HOOFDSTUK.

> Ja ik kende de zonde niet dan door de wet; want ook had ik de begeerlijkheid niet geweten zonde te zijn, indien de wet niet zeide: Gij zult niet begeeren
> Rom. 7 : 7.

Het tiende of laatste Gebod staat op zich zelf, en beheerscht als bij terugslag *de geheele Wet.* Het is, zoo ge wilt, het roer, waardoor de koers van heel het scheepke der wet wordt gericht. Zoo vat ook onze Heidelbergsche Catechismus het op, blijkens het feit, dat hij aan de breedere bewoording van dit Gebod zelfs niet één woord spilt, maar den zin en de strekking er van aldus saamvat: *Dat ook de minste lust of gedachte tegen*

eenig gebod Gods in mijn hart nimmermeer kome, maar dat wij te aller tijd, van ganscher harte, aller zonden vijand zijn en lust tot alle gerechtigheid hebben.

Over het verschil tusschen Exod XX : 17 en Deut. V : 21 daarom slechts een enkel woord. In Exodus wordt eerst het *huis* van den naaste genoemd, terwijl in Deut, V : 21 de *vrouw* vooropgaat; dan wordt in Deuteronomium ook nog de *akker* er bij gevoegd; en eindelijk staat er in Deuteronomium nog afzonderlijk bij dat ge u dien akker *niet zult laten gelusten.* Altegader kleine verschillen, die u vreemd voorkomen, als ge den Heiligen Geest aan de preciesheid van den notaris poogt te binden, maar die u geen oogenblik ophouden als ge iets verstaat van die vrije geestesuiting, die niet in de *uiting*, maar in den *geest* het merk van haar eenheid vindt.

Veel gewichtiger is het dat ge er op let, hoe ook bij dit tiende Gebod de regel van alle overige geboden doorgaat. Die regel bleek steeds hierin te bestaan, dat in het gebod van Sinaï uit een geheele categorie van zonden slechts ééne enkele met name werd genoemd; niet alsof uitsluitend die ééne zonde verboden werd, maar om in die ééne zonde *heel de categorie* te veroordeelen. Uit heel zulk een groep van zonden werd dan die ééne (echtbreuk, diefstal, doodslag, enz.) *alleen* genoemd, omdat ze het meest in het oog sprong, maar de bedoeling bleek telkens, dat door het noemen van deze ééne zonde *heel de groep,* waartoe ze behoorde, door God met doem getroffen werd.

Om bij elk Gebod te weten welke die groep, die geheele categorie van zonden was, daalden we dan telkens af naar den wortel dier ééne zonde, en al wat, nevens die ééne zonde uit dienzelfden wortel der ongerechtigheid opsproot, bleek dan met deze zonde verwant en er in geoordeeld te zijn. Passen we deze zelfde wijze van behandeling nu ook hier toe, dan volgt hieruit ten eerste, dat niet alleen het begeeren van iets dat onzes naasten is hier wordt verboden, maar dat het verbod, om niet wat des naasten is te begeeren, slechts ééne zonde is uit heel een soort. Ten tweede, dat we om deze soort te kennen, ons hebben af te vragen wat de wortel is, waaruit de zucht om 's naasten goed te begeeren opkomt, en ten derde, dat waar deze wortel ligt in de zondige neiging van onzen inwendigen mensch, alzoo tegelijk met deze ééne zonde, alle onheilige en zondige neiging van den verborgen mensch in ons geoordeeld ligt. Ge zegt dus nog niet genoeg, als ge uitspreekt dat alle *begeeren* in kwaden zin hier verboden wordt. Ook dat begeeren heeft weer een wortel, die in de innerlijke beweging van ons bedorven hart ligt. En zoo strekt dit gebod dus feitelijk, om als groep, als categorie, als soort, met één slag alle zonden te veroordeelen voorzooverre ze in ons hart uit de zondige aandrift

onzer natuur opkomen. Zoo terecht zegt daarom de Catechismus, dat niet alleen alle *lust* of *begeerte*, maar ook alle *gedachte* tegen eenig gebod Gods ons in ons hart reeds schuldig stelt. Voegt ge hierbij nu den tweeden regel, dat elk gebod van Sinaï *ge*biedt evenzeer als het *ver*biedt, dan volgt hieruit, dat dit tiende Gebod den positieven eisch stelt, dat de innerlijke bewegingen van ons hart te allen tijde en zonder uitzondering bewegingen der gerechtigheid zullen zijn; of gelijk de Catechismus het uitdrukt: dat wij te allen tijde van ganscher harte aller zonden vijand zijn, en lust tot alle gerechtigheid hebben.

Ongetwijfeld klinkt dit tiende Gebod eenigszins vreemd, zoo men bedenkt, dat ook dit gebod, evenals de overige negen geboden, voor Israël een Staatswet was, die door de Overheid moest worden gehandhaafd. Een Overheidsgebod toch kan nooit anders loopen dan over een *uitwendige* daad, eenvoudig wijl de Overheid over hetgeen in het hart omgaat, niet kan oordeelen. Wel toch kan de Overheid soms ook den toeleg straffen wat zij dan noemt „met voorbedachten rade", maar toch alleen wanneer die toeleg uit schrifturen of woorden of daden gebleken is. En nooit zal het aan aardsche rechters in den zin komen iemand gevangen te nemen of ter dood te veroordeelen, alleen omdat hij verklaren komt de gedachte in zich te hebben gehad, om te stelen, zonder dat deze gedachte óf ingewilligd óf ook maar tot begin van uitvoering gekomen is. Bij alle de negen overige geboden kunnen we ons indenken hoe de magistraat van Israël er de hand aan hield, maar van dit tiende Gebod is dit volstrekt onbegrijpelijk, althans zoolang men hangen blijft aan den *aardschen* magistraat. Zelfs de oudste Christelijke kerk, die de tucht zeer streng oefende, heeft het nooit aangedurfd, eenige zonde tegen dit gebod te straffen, dan waar ze in woorden of daden was uitgekomen. Ook in de strengste tijden der Reformatie is steeds gelijke regel gevolgd. En nu nog zal geen kerkeraad er aan denken ter oorzake van zonde tegen dit gebod iemand van het Avondmaal uit te sluiten, eenvoudig wijl hij niet in staat en buiten machte is, om deze zonde te constateeren.

Dat desniettemin dit tiende Gebod in de Staatswet van Israël was opgenomen vindt dan zijn verklaring ook alleen daarin, dat er in Israël, en in Israël alleen, een *Theocratie* bestond. Iets wat niet zeggen wil, dat de Overheid van Israël bij de gratie Gods regeerde, want dit doet ze in elk land. Er is nergens eenige Overheid die anders dan bij de gratie Gods kan regeeren, en of die Overheid een koning, of een Bondsraad, of een president is, dat blijft alles om het even. „Alle macht die er is, is van God," zegt de heilige apostel. Hierin ligt de Theocratie dus volstrekt niet, en het is de ongerijmdheid zelve, indien onze tegenstanders de leer van een Over-

heid bij de gratie Gods een Theocratisch idee noemen. Hiermee heeft ze zelfs niets te maken, en wel bezien, sluit ze de Theocratie niet in, maar uit. Alle Overheid bij de gratie Gods onderstelt toch, dat God *niet* rechtstreeks, maar door een Overheid een volk regeert; terwijl omgekeerd de Theocratie juist hierin bestond, dat de Heere onze God *niet* door tusschenkomst van anderen, maar *zelf* en *rechtstreeks* het bewind over Israël voerde. Gelijk hij dan ook tot Samuël zeide, toen Iraël een koning begeerde, gelijk de andere volken hadden: „Zij hebben niet u verworpen, maar Mij, *dat Ik geen koning over hen zal zijn.*" Met deze Theocratie nu hing het tiende Gebod saam; en alleen overmits er in Israël een Theocratie bestond, kon zulk een gebod in Israëls rijkswet geschreven worden. Wat bij een ander volk ondenkbaar ware geweest, was in Israël dat Theocratisch door God zelven geregeerd werd, alleszins natuurlijk. Overmits God zelf in Israël Koning was, en Israëls Koning dus tevens een *Kenner der harten* was, daarom en daarom alleen kon ook aan Israël een gebod gegeven, dat zich geheel bepaalde *tot het verborgen terrein van het hart.* Zoodra toch de begeerte, booze lust of onheilige gedachte naar buiten werkt in woorden of in daden, valt ze onder Gebod 1, 2, 3, 4. 5, 6, 7, 8 en 9, maar niet meer onder gebod 10. Onder het tiende Gebod verwijlt ze slechts zoo lang, als ze besloten blijft binnen in ons, en alleen wij zelven er van weten dat ze in ons opkwam en min of meer door ons gekoesterd werd. Het tiende gebod is dus de geestelijke sleutel op al de geboden. Het straft onze zonden, niet van den buitenkant, maar van den binnenkant bezien. Niet gelijk ze uitkomen voor het oog der menschen, maar gelijk ze in ons hart woelen voor het oog van den heiligen God. Vandaar dat de heilige Apostel uitriep: „Ik had het begeeren niet geweten zonde te zijn, indien de Wet niet gezegd had: „*Gij zult niet begeeren.*"

Dit gebod hangt daarom op het nauwst met ons *geweten*, of gelijk onze vaderen het meest noemden, met onze *conscientie* saam. Niet alsof de conscientie een absoluut rechter ware tusschen goed en kwaad. Dit toont reeds Paulus' voorbeeld anders, die zelf betuigde, dat niet zijn conscientie, maar de wet hem het zondig karakter van de begeerlijkheid had geopenbaard. Soms ziet men kan de conscientie zeer ver afdolen, en daarom kan nooit onze conscientie op zichzelf, maar alleen Gods Woord het richtsnoer van ons bedrag en van onzen wandel zijn. Maar wel heeft de conscientie deze vastigheid, dat ze ons bestaan, ons innerlijk bedoelen en elke levensuiting toetst aan hetgeen wij op een gegeven oogenblik, als den eisch Gods beschouwen. Dwalen we nu in dit laatste, natuurlijk dan dwaalt ook onze conscientie, maar voorzooverre ons inzicht in Gods wil zuiver

is, spreekt ook de conscientie in ons goed en deugdelijk recht. Doch ook afgescheiden hiervan, is de conscientie in ons altoos oordeelende, of we niet alleen uitwendig, maar ook inwendig niet in strijd zijn geraakt met wat we wisten, dat goed was. Zoo oordeelt dan de conscientie wel terdege, en zelfs voornamelijk onze *innerlijke* overleggingen, en staat op dien grond met dit tiende Gebod in rechtstreeksch verband. Ge moet dus niet wanen, dat uwe conscientie een appart iets in u is, een soort wetgever in uw binnenste, een extra gids die bij u overnacht. De rechter voert de wet uit, maar geeft ze niet, en uw conscientie in u is en blijft altoos *rechter*. God gaf u een bewustzijn. In dit bewustzijn straalt tweeërlei af. Ten eerste *Gods wil*, en ten andere het beeld van *uw eigen persoon*. En nu is de conscientie niets anders dan de uitspraak van uw zelfbesef, of die twee al dan niet met elkaar in strijd zijn. Uw conscientie is dus een noodzakelijke uiting van uw bewustzijn, waarin ge, u zelven kennende, en de wet kennende, als rechter over u zelven oordeelt, of ge vrij uitgaat dan wel voor de wet bezwijkt. Nu moogt ge dit daarom wel het „tikkertje" van binnen noemen, want metterdaad *dwingt* God u tot het vellen van dit conscientie-oordeel. Ge zijt er niet vrij in. Ge *moet* dit oordeel vellen. En hoe ge ook in het leven anderen en u zelven misleidt, voor de conscientie houdt alle zelfmisleiding op. Ge ziet dan: zóó is het. Wel kan uwe kennisse van de wet falen, en de kennisse van uw persoon klein zijn, en van uw zedelijk besef verslappen; reden waarom de apostel er op wijst, dat God meerder is dan ons hart, en dat we daarom nog niet vrij uitgaan, ook al is het dat onze eigen conscientie ons niet veroordeelt. Maar dit blijft toch altoos, en hierin is uw conscientie, voorzoover ge den wille Gods kent, en u zelven kent, *moet* ge u zelven aan dien wille Gods toetsen en dus vrijspreken of veroordeelen. Hieruit volgt dus ook, dat uw bewustzijn deze vrijsprekende of veroordeelende daad der conscientie alleen in zooverre voltrekt, als er zeker besef van strijd tusschen Gods wil en uw persoonlijk bestaan in uw bewustzijn doordrong. In het rijk der heerlijkheid waarin alle gedachte aan strijd met Gods wil vanzelf zal zijn weggevallen, is er dus van een conscientie-uiting van uw bewustzijn geen sprake meer. In een land, waar nooit tegen de justitie *kon* gezondigd worden, zou men immers geen rechters aanstellen? Ook volgt hieruit, dat Adam in het Paradijs, vóór zijn val in zonde, geen enkele conscientieacte kon doen plaats grijpen in zijn bewustzijn. En tevens volgt hieruit, dat, voor zoover het persoonlijk bestaan van onzen Heiland aangaat, een conscientieacte in hem zelfs ongerijmd ware. Hoe toch kon hij, die zelf God was persoonlijk ooit met God in strijd geraken? Alleen in zooverre kon dan ook bij den Heiland van een conscientie der zonde sprake zijn, als hij, onze Middelaar zijnde,

onze zonde droeg. Daarom sprak hij als Middelaar bij zijn doop: „Alzoo betaamt het ons alle gerechtigheid te vervullen," en worstelde hij als onze Middelaar in Gethsemané's hof. Dit alles klinkt nu zeker vreemd, zoolang men de ongereformeerde stelling aankleeft, alsof de conscientie een soort apart vermogen in den mensch ware, een voorstelling die onze vaderen (Perkins uitgezonderd) steeds hebben bestreden; maar wordt volkomen natuurlijk zoodra ge met onze vaderen belijdt, dat de conscientie een *daad* van het zedelijk zelfbewustzijn is, waartoe de bekwaamheid en de noodzakelijkheid wel in ons bewustzijn gegeven is, maar een bekwaamheid die dan eerst zich uiten kan, en een noodzakelijkheid, die dan eerst geboren wordt, als de wille Gods en onze persoon niet langer één zijn, maar als twee tegenover elkander komen te staan. Dit nu geschiedde eerst door de zonde, en kan slechts aanhouden, zoolang de zonde in ons is. En daarom zeggen we, dat er van een conscientie als zoodanig geen sprake kon zijn bij Adam vóór den val, geen sprake was bij Jezus in zijn persoonlijk bestaan, en geen sprake zijn zal onder de gezaligden in den staat der heerlijkheid; maar dat er eeuwig sprake van zijn zal in de plaatse des verderfs, *waar de worm steekt, die niet sterft.*

Nu is er intusschen een strijd in de Christelijke kerk over dit Gebod uitgebroken, die zich vooral tusschen de Roomsche kerk en onze Gereformeerde belijdenis tot een bepaalde controvers heeft vastgezet. Het Concilie van Trente heeft in de 6e zitting, in haar 5e canon, uitgesproken, dat de erfzonde door den Doop wordt te niet gedaan, en daardoor haar anathema uitgesproken over een iegelijk, die beleed, „dat de doopsgenade de erfschuld niet ophief; of ook niet geheellijk wegnam datgene wat het wezenlijke karakter van zonde aan zich droeg, (aut etiam asserit, non toli totum id, quod veram et propriam peccati rationem habet), maar oordeelt dat ze slechts verminderd en niet meer toegerekend wordt." Wel erkent Rome, „dat ook in de gedoopten nog *begeerte* (concupiscentia) of een *vuile bron* (fomes) overblijft, maar overmits deze alleen overbleef, om tot strijd te prikkelen, kan deze *begeerte* geen schade toebrengen aan wie er niet in toestemt, maar er kloekelijk door de genade van Christus tegen strijdt." En is het al dat de apostel deze begeerte *zonde* noemt, zoo verklaart het Concilie van Trente, „dat hieronder nooit mag verstaan worden, dat deze begeerte eigenlijk en wezenlijk zonde zou zijn in de wedergeborenen, maar alleen ter aanduiding, dat deze begeerte uit de zonde opkomt en naar de zonde trekt." Iets wat dan door de theologen verder zóó uitgewerkt is, dat de eerste roerselen van het begeeren, of ook de eerste bewegingen van een werkelijke begeerte, die onwillekeurig in ons werken, niet als

zonde te beschouwen zijn zoolang het oordeel ze niet toestemde. — Nu moet men natuurlijk bij deze geheele controvers wat Rome zegt van den Doop overbrengen op de wedergeboorte. Rome toch leert dat de wedergeboorte *door* den Doop tot stand komt, en legt dus deze verklaringen van de gedoopten af, in de onderstelling, dat zij door den Doop der wedergeboorte deelachtig worden. Wij, die dit steeds verwierpen, en nooit aan den Doop eenige wederbarende kracht toekenden, moeten dus om deze controvers te verstaan, hier van den Doop afzien, en deze woorden opvatten als gesproken van de wedergeborenen. Gelijk men weet werd in onze belijdenis in Hoofdstuk XV een tijdlang gelezen: „Zij (namelijk de erfzonde) is door den Doop ganschelijk niet te niet gedaan," terwijl er thans staat: „Zij is door den Doop niet ganschelijk te niet gedaan." Een verandering die slechts zoolang vreemd klinkt, als men op dat verschil tusschen Doop en wedergeboorte niet let. Leg ik er toch den nadruk op, dat de Doop geen de minste wederbarende kracht heeft, dan moet ik wel zeggen: „Zij is door den Doop ganschelijk niet te niet gedaan," gelijk er een tijdlang stond. Beken ik daarentegen, dat wel de Doop zelf geen wederbarende kracht heeft, maar toch de wedergeborene in de gemeenschap met Christus kerk brengt, dan moet ik zeggen: „Zij is ook door den Doop niet ganschelijk te niet gedaan," gelijk er thans staat, en op de Synode te Dordrecht is goedgekeurd.

Geheel deze controvers nu komt, dieper opgevat, eigenlijk hier op neer, of wij voor God verantwoordelijk zijn alleen voor onze *daden*, of ook voor onzen *toestand*. Beschouw ik elk mensch op zichzelf, en zeg ik dat in dezen mensch van geen zonde sprake zijn kan, tenzij er een wilsuiting in hem zij, en erken ik in hem geen wilsuiting, tenzij deze bewust plaats grijpe, dan heeft Rome natuurlijk volkomen gelijk. Ik leef stil en ordelijk, en nu komt, hetzij vanzelf, hetzij door wat ik lees, zie of hoor, ongemerkt mij een zondige begeerte verrassen. Kan ik dit nu helpen? Kan ik hier iets tegen doen? Natuurlijk neen, zegt Rome; en, de zaak aldus individueel en uitwendig beschouwd, heeft ze gelijk. Zulke onheilige beweging kan in mij opkomen, zoo dat ik zelfs niet weet van waar ze mij toekomt. Rijst nu zulk een begeerte op, en willig ik ze niet in, maar veroordeel ik ze, en zet ik er mij met mijnen wil tegen, wat zou er dan voor zonde in mij zijn? Integendeel, dan heb ik een goed werk verricht, want ik heb er tegen gestreden in Christus' kracht, en gelijk het Concilie van Trente terecht opmerkt, wie wettiglijk zal gestreden en overwonnen hebben, wordt niet geoordeeld, maar gekroond. Het kost dus niet de minste moeite om zich op Rome's standpunt te verplaatsen. Wat Rome nu

zegt is hetgeen de meeste menschen, ook buiten Rome, denken, en van daar komt het, dat slechts de dieper ingeleide kinderen Gods metterdaad voor God in de schuld kunnen vallen ook over de, tegen hun wil, in hen opgekomen onheilige gedachten en lusten of begeerten.

Juist dit geheele standpunt echter kan noch mag het onze zijn. We mogen het zedelijk leven, niet individueel, maar *moeten* het solidair nemen. En ook, we mogen niet alleen vragen naar wilsuitingen, maar hebben ook wel terdege te rekenen met onze natuur en met onzen toestand. Onze *natuur* is door de zonde verdorven geworden. God had ze ons rein en heilig gegeven, en het is onze schuld, dat wij ze verdorven hebben. En nu is het wel volkomen waar, dat niet gij dit gedaan hebt, voor zoover ge op uzelf en persoonlijk bestaat. Die dit deed was Adam, verlokt en geholpen door Eva. Maar, en hierop komt het aan, en hierin ligt juist het solidaire: voor wat Adam al mensch en hoofd der menschheid deed, is heel de menschheid en al wat mensch is, aansprakelijk; en ook wat aangaat uw persoonlijk bestaan, hebt gij door zelf te zondigen, die verderving van uw natuur bezegeld, en persoonlijk uitgewerkt. Daar nu God een heilig God is, die met geen ander dan een reine en onbedorven menschelijke natuur vrede kan hebben, staat gij voor Hem zondig, zoo lang ge de sporen en overblijfselen van uw bedorven natuur aan u hebt, en uw God nog niet de zuivere, reine menschelijke natuur in uw persoon komt opdragen. Dit nu kunt ge niet voor na uw dood. Dan eerst grijpt die groote daad van heiligmakende genade plaats, waardoor ge tot algeheele afsterving der zonde komt. Eerst dan zult ge in uw reine natuur voor God staan, maar dan zal uit uw reine natuur ook geen enkele onreine begeerte, lust of gedachte meer *kunnen* opkomen. Het feit zelf, dat thans nog gedurig zulke onheilige begeerten, lusten en gedachten in u kunnen opkomen, toont derhalve dat de onzalige fontein van uw verdorven natuur nog in u is, en ook al staat het vast, dat dit aan de kinderen Gods niet meer tot verdoemenis wordt toegerekend, toch blijft daarom het onreine in u bestaan, en dat onreine is en blijft *zonde*. Zelfs waar deze onheilige begeerten, lusten of gedachten niet uit uzelven in u zijn opgekomen, maar óf door Satan u worden ingeblazen, óf door een medemensch in u worden opgewekt, is het uw nog onreine natuur, die dit mogelijk maakt. Waart ge rein in uw natuur voor God, zoo zou dit niet meer mogelijk zijn.

En wat aangaat de vraag, of de zonde dan niet altoos *uit den wil* moet komen, zoo geven we dit in dien afgetrokken zin toe. De zonde behoort tot het gebied van het zedelijk leven, en het zedelijk leven kentert zich altoos om de spil van 's menschen wil. Denkt ge u den wil weg, zoo zou

er geen zonde, maar ook geen heilig zedelijk leven in ons zijn kunnen. Maar waar we tegen opkomen is tegen de voorstelling, alsof de wil alleen in zijn *vrucht*, en ook niet in *zijn wortel* bestond. Een wilsbepaling, die ingevolge het oordeel onzer rede in ons tot stand komt, is de *vrucht;* maar ook deze vrucht komt op uit eenen wortel. Immers ook ons wilsleven heeft zijne fijne vertakkingen tot diep in dien bodem en in dien achtergrond van ons wezen, die de Schrift „*onze nieren*" noemt; en eveneens tot diep in ons verleden. Ook de wil is geen mechanisch, maar een organisch vermogen, dat geheel onze natuur doordringt en door onze natuur beheerscht wordt. De wil staat dus niet, als een vreemde macht, tegen de begeerte over, maar heeft in de begeerte zelve haar wortelvezelen. Die begeerte zelve behoort reeds tot het wilsleven, en poogt de vrucht in de wilsbepaling uit te drijven. Vandaar dat we evenzoo onheilige *gedachten* (van *begeerten* wel te onderscheiden) in ons kunnen voelen opkomen, of ook in onze droomen door onheilige *gedachten* kunnen gekweld worden, die evenzoo onze consciëntie bezoedelen. Dit komt daar vandaan, dat de wil afhankelijk is van onze rede, en er door geregeerd wordt. En wijl nu ook ons bewustzijn niet enkel de saamvatting van onze heldere, klare begrippen is, maar ook dat bewustzijn een diepen ondergrond heeft, waaruit het opkomt, en alzoo én de wil én het bewustzijn, in zeer sterke mate door onze natuur bepaald worden, zoo ligt het voor de hand, dat uit de onreine natuur én onreine gedachten of voorstellingen in het bewustzijn, én onheilige neigingen of begeerten in ons wilsleven opkomen. Zoo worden we dus altoos weer naar *onze natuur* teruggeleid, en overmits nu ook in den wedergeborene de onheilige en bedorven natuur nog nawerkt, en er alzoo in den wedergeborene nog én onheilige gedachten, én onreine lusten én zondige begeerten kunnen opkomen, ja, feitelijk oprijzen, zoo gaat het niet aan wat *zondig* is anders dan *zonde* te noemen; en evenmin om onszelven vrij te spreken, als rustte op ons geen de minste aansprakelijkheid voor wat toch uit onze eigen natuur, uit ons eigen wezen, en uit ons eigen binnenste opkwam. Onze *toestand* is nu eenmaal zoodanig, dat we ook na onze wedergeboorte, nog *de onzalige fontein*, waaruit de zonde als opwellend water ontspringt, in ons omdragen; en voor dien *toestand*, evenals voor de gevolgen van dien toestand in onze *wilsbepalingen* en *levensuitingen* blijven we verantwoordelijk tegenover den Heere onzen God.

Prijselijk is het dus, dat Rome tusschen het opritselen der zonde uit onze onreine natuur, en het inwilligen er van onderscheidt. Dit onderscheid *moet* gemaakt worden. Het inwilligen van een onheilige begeerte, zij het ook nog slechts in de binnenkamer van ons hart, is toch, ook al treedt er niets van naar buiten, een *tweede* zonde, en een zonde van veel erger

natuur. Alle opkomende onreine on onheilige begeerten tegen te staan, is plicht van den Christen en roeping van Gods kind, en dat tegenstaan moet niet alleen in de uiting naar buiten, maar ook wel terdege in het verborgene van het hart, in de worsteling van ons bewustzijn en onzen wil plaats hebben. Maar dit neemt niet weg, dat de vijand, waartegen we ons te stellen hebben, een boos kwaad is, dat uit onze eigen natuur opkomt, en waaraan wij juist omdat de natuur, waaruit het opkomt, nog niet losgemaakt is van het rijk der zonde en des doods, ons voor God niet vreemd kunnen houden. Elke onheilige begeerte, lust of gedachte is een teeken, dat die onheilige fontein in ons binnenste nog opborrelt; en het feit zelf, dat die onzalige fontein er nog is en nog werkt, moet ons tot verootmoediging voor God brengen.

TWEEDE HOOFDSTUK.

> Want van binnen uit het hart des menschen komen voort kwade gedachten, overspelen, hoererijen, doodslagen, dieverijen, gierigheden, boosheden, bedrog, ontuchtigheid, een boos oog, lastering, hoovaardij, onverstand.
>
> Marc. 7:21 en 22.

Is begeeren op zich zelf een kwade zaak? Stellig niet. Veeleer is de mensch er op aangelegd, om zelf ledig te zijn en vervuld te worden met wat hem van buiten toekomt. Als dan ook de psalmist zingt: „Eén ding heb ik van U *begeerd*, dat zal ik zoeken, dat ik alle de dagen mijns levens mocht wonen in het huis des Heeren," is die heilige begeerte zelfs prijselijk. Als het in Psalm XX: 6 tot den koning heet: „De Heere vervulle alle uwe *begeerten*," zijn stellig geen begeerten bedoeld, die hem tot zonde *zouden* zijn. De uitroep in Psalm XXXVIII: 10: „Voor U is al mijn *begeerte*," of in Jesaja XXXVI: 8: „Tot uwen naam is de *begeerte* onzer ziele," is de uitspraak niet van boozen lust maar van vromen zin. Niet de verzadigden, maar juist de „hongerigen en dorstigen," die dus spijs en drank *begeeren*, spreekt Jezus zalig. Gelijk het hert in *begeerte* uitgaat naar den waterstroom, zoo dorst Davids hart naar den levenden God. En de Heere zelf wekt die begeerte op en prikkelt ze, als de roepstem uitgaat: „o, Alle gij dorstigen, komt tot de wateren, en gij die geen geld hebt, komt koopt en eet, koopt zonder geld en zonder prijs wijn en melk!"

Een hart dat *niet* begeert is dood, is mat, is verdord, zonder het gevaar, dat in die verdooving dreigt, te beseffen. Een hart, dat niet begeert, *bidt* niet. Alle bidden is iets van God begeeren. „Indien iemand wijsheid ontbreekt, *dat hij ze van God begeere*, die mildelijk geeft en niet verwijt." Daarom moeten dan ook al onze *begeerten* met bidding en smeeking voor God bekend worden. Van Hem vloeit het alles af, alle goede gaven zijn afdalende van den Vader der lichten, en ons toekomende uit de Fontein des heils. En daarom wil onze God er om zijn aangebeden, opdat Hij ons niet alleen verrijke met zijn gunste, maar ook vervulle de *begeerten* die de Heilige Geest zelf in ons gewerkt heeft. Het is er dus zoo verre vandaan, dat alle *begeeren* zondig zou zijn, dat veeleer telkens en diep begeeren de drijfkracht van het echte gebed is, en een hart zonder begeerte werkeloos en dof voor God ligt. Zelfs beperke men dit niet uitsluitend tot de begeerte om met Gods beeld verzadigd te worden. Er is ook een gewettigd, door God zelven in ons gewekt, en daarom alleszins rechtmatig, *begeeren* naar die mate van levensgoed en levensgeluk, die het perk niet te buiten gaat. „Rijkdom en armoede geef mij niet, voed mij met het brood mijns bescheiden deels," gold nooit als zondige begeerte. Ook al is het *Onze Vader* meest geestelijk, er is toch ook de begeerte in: „Geef ons beden ons dagelijksch brood." En niet alleen dat hier op aarde zulk begeeren tot onze natuur als mensch behoort, maar ook in den hemel zal het van heerlijkheid tot heerlijkheid gaan, en alzoo door elke nieuwe verzadiging nieuwe begeerten gewekt worden. Zonder voorafgaande begeerte is er geen genieting. Waar de trek ontbreekt, wordt het brood niet in zijne heerlijkheid genoten. En waar de dorst naar God uitsleet, zou geen genieting van zijne majesteit meer bestaan kunnen.

Niemand zie dus in de begeerte iets, dat door de zonde is uitgevonden, of dat het eerst door de zonde in de wereld kwam. Integendeel het begeeren is ons ingeschapen. Wij zijn op begeeren aangelegd. Zoo het anders ware zouden we zelfgenoegzaam moeten zijn. Maar nu God ons schiep als afhankelijk, alle ding behoevend, als voor ons aardsche leven op de natuur aangewezen, en voor ons hart op de gemeenschap met God en met onzen naaste, nu kunt ge u onze natuur niet denken, of het behoeven, het verlangen het begeeren van wat we *niet* in ons zelven hebben, maar wat ons *van buiten* moet toekomen, is van haar onafscheidelijk. Ons is een zuigende kracht ingeschapen, om vervuld te worden met wat bij ons hoort, doch wat we uit ons zelven niet hebben. Iets wat niet slechts in het gemeen waar is, maar ook met opzicht tot de enkele Geboden doorgaat, want, om slechts op het zevende Gebod te wijzen, God

zelf schiep Adam zóó, dat hij Eva als een hulpe tegenover zich behoefde, en de begeerte naar Eva was dus niet een zondige verzinning van Adam, maar een trek dien God hem inschiep.

Ook hier bevestigd zich dus, wat we steeds vonden, dat de zonde geen eigen wezenheid heeft, geen eigen orgaan schept, en geen enkele eigen kracht voortbrengt, maar altoos wat God ten goede schiep, ombuigt en ten kwade omzet. Begeeren moet de mensch. Dat is zijn aard en wezen, en hoe frisscher het bloed hem door de aderen ruischt, hoe krachtiger de begeerte op elk terrein des levens in hem zal opwaken. Daarin ligt dus het kwade niet. Maar het kwade is drieërlei: 1⁰. dat de zonde deze begeerte vervalscht, aftrekt van datgene waarop ze gericht moest zijn, en lokt naar wat ze niet begeeren mag; 'ten 2⁰. dat deze begeerte de harmonie in u verbreekt; en ten 3⁰. dat de zonde de vervulling van de begeerte zoeken doet langs eigenmachtigen weg, in steê van haar in te wachten van den Heere onzen God en in den weg van zijn ordinantiën. Ook hier ligt dus de zonde in het *verkeeren* van wat in zichzelf goed is, en in het keeren tegen God van wat op Hem gericht en aan Hem gebonden moest zijn. En wie het wel indenkt zal dan ook bevinden, dat elke zondige begeerte opkomt uit een natuurlijken trek, dien God ons inschiep, maar die door ons op een ander oogmerk wordt gericht; die de harmonie breekt en alzoo haar grenzen overschrijdt; of ook haar vervulling zoekt in onwettigen, door God niet *verordenden*, maar *veroordeelden* weg.

Het is dan ook om die reden, dat onze Catechismus de zaak recht snijdt, als ze dit tiende Gebod op *alle* Geboden laat slaan. Is toch begeeren de ritseling van leven in ons, dan moet aan elke levensuiting een begeeren ten grondslag liggen, en wie dan op de rij af de negen Geboden nagaat, zal bevinden, dat met elk dezer Geboden een terrein van menschelijk leven betreden wordt, dat zijn prikkel in deze of geene begeerte heeft. Een begeeren naar God; een begeerte naar zijn dienst; een begeerte naar zijn naam; een begeerte naar saamleven met Hem; een begeerte naar huislijke ordening; een begeerte naar een plaats onder de menschen; een begeerte naar huwelijksgeluk; een begeerte naar een deel van het aardsche goed; of een begeerte naar een goeden naam onder de menschen. Er schuilt altoos een begeeren achter, en steeds gaat elk zondig *begeeren* uit van een, in den grond goed, ons ingeschapen, en dus rechtmatig, begeeren; gelijk dan ook feitelijk, al wat we daar opsomden, metterdaad tot de normale levensuitingen van onze natuur behoort. Adam in het Paradijs kende al deze begeerten, zonder dat er zonde in hem was. En het zondigen ontstaat nu op elk dezer lijnen slechts daardoor, dat we deze op zich zelf

goede begeerte richten op een valsch gekozen oogmerk, eenzijdig en dus storend werken laten, of ook pogen te vervullen op door God verboden wijs.

Deze drieërlei vorm van het zondige begeeren vereischt weinig meer dan een kort woord van toelichting. In u moet zijn een begeerte naar God. Daarop zijt ge aangelegd. Maar keert zich nu 1⁰. die begeerte uwer ziel van God af op den afgod, dan is die trek van de begeerte in u vervalscht, en zonde is in u. Of ook 2⁰. die begeerte naar God is u ingeschapen in verband met heel uw levensroeping, zóó dat uw begeeren naar God u tevens de bezieling geve voor uw levensroeping. Maar verbreekt ge nu die harmonie, en wordt dat begeeren naar God in u eenzijdig en dweepziek, zoodat ge om uw religie uw levensroeping verzaakt, dan is het evenwicht verbroken, en uw vroomheid zondig geworden. Of eindelijk 3⁰. is er in u begeerte naar God, maar poogt ge die begeerte te vervullen, niet op de wijze door Hem verordend, maar met eigendunkelijk gekozen, middelen, ook dan is die anders heilige begeerte afgebogen van haar levenslijn, en draagt ze een zondig karakter.

Op die wijs nu kunt ge zelf deze drie vormen, waarin het *zondige* der begeerte uitkomt, bij elk der acht overige Geboden nagaan. Denk slechts, om ook uit de tweede tafel een enkel gebod te nemen, aan de u ingeschapen begeerte naar de liefde van iemand, die niet tot uw sekte behoort. Ook die begeerte is op zichzelf heilig. God schiep ze den mensch in. Maar richt nu die trek van uw natuur zich op een vreemde vrouw in plaats van op uw eigen vrouw, zoo is uw begeerte vermengd en vervalscht. Of ook werkt die trek in uw natuur voor uw eigen vrouw zoo overheerschend, dat ge er uw kinderen, uw beroep, uw aardsche plichten om verwaarloost, zoo is de harmonie verbroken, en is uw begeeren zondig geworden. Of eindelijk poogt ge de bevrediging van dat begeeren uwer natuur aan u zelf te verschaffen door ze *buiten* den huwelijken staat te zoeken, of ook een huwelijk, dat niet naar Gods ordinantiën is, te forceeren, zoo is zonde in u. Er is dus altoos óf een valsch oogmerk, óf disharmonie, óf onrechtmatigheid der bevrediging in het spel. Deze drie zijn het die de begeerte zondig kleuren, tot zonde stempelen, en in zonde doen omslaan. Maar het begeeren op zich zelf is en blijft altoos een kracht, die niet in de zonde wortelt, maar wortelt in den aanleg van uw natuur.

Speurt ge nu de vezelen van zulk een zondige begeerte in u na, dan kunt ge volstrekt niet zeggen, dat ze pas begint te werken, als gij met uw bewustzijn die begeerte ingedacht, de u voorgespiegelde bevrediging

gewikt en gewogen hebt, en alsnu uw wil er voorspant, om die bevrediging te gaan zoeken. Integendeel dan is de zonde reeds aan haar *tweede* stadium toe, en erlangt een heel ander karakter. Is toch eenmaal de overweging van het bewustzijn ten einde, is de conclusie bij ons zelven opgemaakt, en staan de paarden van onzen wil er voorgespannen, dan is er feitelijk reeds echtbreuk, diefstal, moord enz. in ons hart besloten, en doet het er voor de toerekening van onze schuld niets toe, of omstandigheden van onzen wil onafhankelijk, het uitrijden van onzen wil en de uitvoering van onze conclusie verhinderden. Dan echter valt u deze zonde over het zesde, het zevende of achtste Gebod, en in zooverre *niet* onder het tiende. Het tiende Gebod heeft dus alleen te handelen met wat daar achter ligt, en gelijk Jezus zegt, uit het hart opkomt, uit dat hart, waaruit de uitgangen des levens, en tevens de uitgangen onzer zonden zijn. Ge leeft, maar die stroom des levens in u heeft een centrum, een diepliggende bron, waar hij uit opkomt. De diepliggende bron nu is niet nauwkeurig aan te geven. Alleen zegt Gods Woord ons, dat hij zelf nog *achter het hart* ligt, en om dan iets te noemen, dat nog dieper dan het hart in ons wezen afdaalt, spreekt het *van onze nieren*. Toch spreekt het vanzelf, dat de eerste ritseling van het leven in ons noch in ons *hart* noch in onze *nieren* ligt, maar schuilt in de ziel. Van de ziel gaat ze uit en eerst na in de ziel haar aandrift te hebben ontvangen, kiest ze zenuwen en bloed tot haar voertuig, sluipt in de nieren, dringt in het hart, gaat door de peilschaal van ons bewustzijn, en vraagt om de motorische kracht van onzen wil. Al kunnen wij ons nu deze geestelijke dingen niet klaarlijk voorstellen, omdat ze vormloos toegaan, zoo heeft het toch zijn goede zijde, dat ge deze verschillende stadiën door het zetten van zekere mijlpalen althans onderscheidt. Zoo hebt ge dan een lijn die uit het middelpunt van uw ziel naar den omtrek van uw leven wordt getrokken. En op die lijn is het eerste stadium de uitgang van uw leven uit het centrum van uw ziel naar uw nieren; het tweede van de nieren naar uw hart; het derde uit uw hart naar uw bewustzijn; het vierde uit uw bewustzijn naar uw wil; en het vijfde van uw wil naar uw woord of uw daad. Nu onderwees ons de Catechismus dat al wat reeds bewuste en gekoesterde *gedachte*, wat reeds *wilsuiting*, wat reeds *woord* was geworden, tot de overige negen Geboden behoort. Ja zelfs behoort tot deze overige negen Geboden ook reeds de bepaalde drijfkracht, die ons opkomend begeeren in ons bewustzijn doet indringen. Maar wat daarachter ligt, in ons hart, in onze nieren en in het centrum onzer ziel, als aandrift, als neiging, als prikkel om ons begeeren valsch in het oogmerk, valsch in de proportie, of valsch in de keuze der middelen, te maken, dat is het eigenaardig

terrein van uw innerlijk bestaan, waarover dit tiende Gebod den scepter zwaait. En daarom zegt het u, *niet* dat ge het verlangen, den lust, de liefde, het heimwee, kortom het begeeren, in u vernietigen zult; maar integendeel, dat ge dit begeeren sterk in u zult laten werken; edoch in dien zin, dat, „het lust in alle gerechtigheid," verlangen naar wat God over u bestelde liefde voor Gods geboden, en een begeerte naar den levenden God in u worde. Wat niet mag plaats grijpen is, dat gij die begeerte, die God u als een onmisbaar element voor uw bezield leven inschiep, bederft, vervalscht en misbruikt. Dat is uw zonde. En nu is het niet genoeg, dat ge deze begeerte losmaakt van haar zondige bijmengselen, en is het veeleer eisch, dat ge uw begeerten *niet* ongebruikt laat, maar richt op wat lieflijk is en wel luidt.

Vraagt ge wie nu die begeerte in u vervalscht, wie in het centrum van uw ziel, in uw nieren en in uw hart, dat valsche vuur van uw begeerte indraagt, en de aandrift van uw begeeren alzoo onheilig en onrein in uw bewustzijn laat opdoemen, dan is hier geen ander antwoord mogelijk, dan *dat gij die man zijt*. Niet omdat ge er eerst over *denkt*, en dan uw *wil* bepaalt, en alsnu eerst uit het middelpunt van uw ziel die begeerte oproept. Dat ware de omgekeerde weg. Neen, de begeerte werkt en krijgt haar plooi, eer ze in uw bewustzijn aankomt; en eer ze om de hulp van uw wil vragen kan. Die begeerte werkt op uit uw *natuur*, als gevolg van uw geboorte in zonde, of als vrucht van uw zondig verleden en de daardoor gevoelde zondige hebbelijkheid; ook als resultaat van die persoonsvorming in u, die uw karakter anders doet uitkomen dan het ik van een ander. Maar wie hiervoor staat, hiervoor aansprakelijk is, en dit teweegbrengt, is toch *uw* natuur, *uw* verleden, *uw* hebbelijkheid, *uw* persoon. Niet God, en niet een ander, maar *gij*. Gij begeert. In u ontwaakt die begeerte, Uit *u* komt die begeerte op. Het centrum der ziel, waaruit ze opspruit is de wortel van *uw* leven. Het opkomen van die begeerte toont dus dat *gij* niet deugt- dat er in *u* een valsche aandrift werkt, en dat in het middelpunt van *uw* persoonlijk bestaan de drie kwaden werken, dat ge een valsch oogmerk koost, de harmonie in u verbroken hebt, en *uw* ordinantiën in de plaats wilt stellen van de ordinantiën *Gods*. En dit nu mag niet alzoo. Dit is niet enkel een gebod maar God als Wetgever weerstaan, en u als eigen wetgever over u zelven tegen Hem overstellen; een aanranding van *al* Gods geboden tegelijk in de kern van zijn wetgeven de macht. Vandaar dan ook, dat elke overtreding van één gebod u, door de overtreding van het tiende Gebod, aan *alle* geboden Gods schuldig stelt.

Het woord van Jezus: „Wie een vrouw aanziet om haar te begeeren,

heeft alreede overspel in zijn hart met haar gedaan," leide hierbij niet op een dwaalspoor. Men verstaat dit woord toch niet, zoo men onder het hier bedoelde begeeren, de eerste ritseling van het begeeren in onze ziel, in onze nieren, of in ons hart verstaat. Integendeel de begeerte waarop Jezus doelt, is de begeerte in een verder stadium. De man, van wien Jezus spreekt, heeft de begeerte reeds door zijn bewustzijn laten gaan. Hij ziet er die bepaalde vrouw reeds op aan. Hij heeft ze door zijn oogen reeds verslonden. Er is reeds een acte, een daad in zijn hart geschied. En daarom zegt Jezus dat hij in zijn hart reeds overspel gedaan heeft, ook al bleef de vreeselijke volvoering door bijoorzaken uit. Jezus stelt hem daarom schuldig voor het *zevende* Gebod. Maar nu mag niemand daarom zeggen, dat de minder besliste en min bewuste begeerte, nog niet met dit vleeschelijke bedoelen, nog niet zoo dat ge er haar op aanziet, dan ook *geen* zonde zou zijn. Integendeel ook de onheilige begeerte, die achter het bewustzijn en achter de wilskeuze ligt, is even zondig, maar stelt schuldig aan het *tiende* Gebod. Elk begeeren, elke lust, elk verlangen, dat in en uit ons opkomt, en dat niet conform met de gerechtigheid en de geboden Gods is, is en blijft onheilig; is altoos onrein; en strekt ten teeken dat er in de bron, waaruit het opborrelde, onrein en bezoedeld levensvocht voorhanden is.

Vraagt ge nu of ge daar dan iets aan doen kunt, dat luidt het antwoord onderscheiden. Zeker kunt ge er *veel* aan doen. Men kan het oog prikkelen, maar ook .... sparen. Men kan door omgang en verkeer en gesprek het onreine en onheilige aanwakkeren, maar ook .... dempen. Men kan door levensusantie, gedraging en soberheid, door matigheid en ingetogenheid het opkomen van den boozen lust, tegenhouden, maar ook .... door een tegenovergestelde gedraging de booze begeerte prikkelen. Indien we dan ook in staat waren van elke opkomende booze begeerte een zuivere ontleding te geven, en tot in de fijnste wortelvezelen na te gaan, hoe nu die begeerte op dat onbewaakte oogenblik in ons opschoot, zou men in zeer veel gevallen het volkomen duidelijk kunnen maken, hoe ontzettend veel er toe meewerkte, dat we hadden kunnen mijden, en waartegen we bijtijds tegengif hadden kunnen innemen. Vraag maar, hoe het komt dat de verbeelding bij den een zoo bezoedeld, bij den ander zoo veel reiner is. Hoe het zich verklaart, dat onheilige gedachten tegen God aan den één geheel vreemd zijn, en den ander gedurig bestormen. Ons leven is zoo saamgesteld. Indrukken die we ontvangen, boeken, die we lezen, voorstellingen, die we zien, gesprekken die we voeren, geruchten waarvan we hooren, dat alles werkt op ons; en als de werking door is

gegaan, komt de vrucht er van uit een boozen lust, een onheilig verlangen, een zondige begeerte Ook kan zulk een begeerte in ons sluimeren, en doodstil zijn, maar door onze eigen schuld worden opgewekt, als we ons in verkeerd gezelschap of in verzoeking begeven. Metterdaad scheelt het dan ook bij den een of bij den ander veel. Er zijn er die letterlijk van uur tot uur met allerlei booze opritselingen te worstelen hebben, en wier bewustzijn en verbeelding aldoor zint op wat niet mag, terwijl er anderen zijn, die ja ook de booze begeerten kennen, maar veel zeldzamer, veel matiger, minder overweldigend. En al geven we nu toe, dat hierbij ook verschil van karakter en temperament in het spel is, toch werkt ook hierbij in niet geringe mate uw verleden na, en is die booze begeerte vaak weinig anders dan de vrucht van vorige zonden of zondige omgeving en bezigheid. Zoo velen spelen met vuur; wel met het voornemen, om zich de vleugelen niet te zengen, en het lot van de mug bij de kaars te ontgaan; maar het uur der booze begeerte dat in hen opflikkert, komt dan toch wel degelijk voor hun eigen rekening.

Doch ook al leggen we op die nawerking van ons verleden, op het niet mijden van de verzoeking, en op dat gemis aan matigheid, ook nog zoo sterken nadruk, toch dient evenzoo erkend dat in zulk opkomen van onheilige verlangens of begeerten ook wel terdege een element is, waaraan men metterdaad *niets doen kan*, en dat eenvoudig opritselt uit onze eigen zondige *natuur*, of ook door satan in ons wordt geworpen. In dat geval nu kunt ge hier even weinig aan doen, als aan het feit dat ge in zonde ontvangen en geboren zijt, en daarom allerhande ellende, ja, der verdoemenis zelve onderworpen. Dat is dan ook diep verootmoedigend en toont u, hoe onmogelijk het voor een zondaar is gered te worden, zoo God hem niet redt; hoe onmogelijk hij zichzelf van de verdoemenis bevrijden kan als God hem niet rechtvaardigt; en hoe ondenkbaar het is, dat hij ooit van de booze zonde afkome, tenzij God hem een nieuw hart geeft, zijn natuur wederbaart, en den nieuwen mensch in hem doet opleven. Ge gevoelt dit nog niet zoo diep, zoolang ge nog alleen ziet op wat dit Gebod *verbiedt*, want het laat zich nog denken, dat bij het klimmen der jaren de booze lusten afnemen, en zich een verschiet opent, waarin ze zwijgen zullen. Maar ge merkt dit terstond en dan vooral, zoo ge let op, wat dit tiende Gebod *gebiedt:* „Te *allen* tijde van *ganscher* harte lust tot *alle* gerechtigheid hebben." Hiervoor toch bezwijkt een iegelijk onmiddelijk. *Soms*, dat zou gaan, maar .... *te allen tijde.* Met *zekere* aandrift van ons hart, het ware denkbaar, maar .... van *ganscher* harte. Lust tot *eenige* tot *vele* gerechtigheid, er ware in te komen, maar .... tot *alle* gerechtig-

heid. Helaas, neen, zoo bestaan we niet. Dat mogen we in een enkel oogenblik van overspannen weelde der ziel gekend hebben, maar de doorgaande ervaring vloekt er tegen. Dat wil ons hart niet, dat kan ons hart niet, daar leent het zich niet toe. Zelfs Gods beste kinderen merken wel, dat de zonde niet meer in hen heerscht, dat er een ander leven in hen opwaakte, dat hun liefde en sympathie verlegd zijn, en dat er heiliger begeeren opleefde. Maar zóó, neen, bevinden ook zij het in zich niet, gelijk dan ook de Catechismus betuigt, dat zelfs „de allerheiligsten hier op aarde nog slechts *een klein beginsel* van deze gehoorzaamheid in zich bevinden." (Vr. 114).

Maar juist daarom is dan ook dat tiende Gebod ons zoo noodig. Tal van stil levende, gelijkmatige zielen, kennen bijna geen schuldgevoel, omdat ze bijna nooit in stuitende overtreding tegenover de negen Geboden staan. Maar nu komt dat *tiende* Gebod, en ja, hiervoor bezwijken ze op eenmaal, en door dat tiende Gebod leeren ze zich schuldig kennen aan al Gods geboden. Machteloos schuldig, want hoeveel ze ook veranderen kunnen, ze kunnen niet zelven tot een geheele afsterving der zonde komen. Dat volgt eerst *in den dood.* Zoo wordt juist door dit Gebod het sluimerend schuldgevoel weer in hen opgewekt; en krachtig opgewekt; ze voelen weer dat ze voor een „verterend vuur" staan. En dan komt weer de aandrift des geloofs om toevlucht tot het offer der Verzoening te nemen, en tot hem die gezegd heeft: *De reinen van harte zullen* God *zien.*

En als ze dan zelf voelen en erkennen: Dit zondig drijven komt niet uit mijn wil, en niet uit mijn bewustzijn, en niet uit mijn verleden, maar wortelt in mijn natuur, in mijn ik, in het centrum van mijn wezen, dan daalt dit schuldgevoel tot in de schuld van heel ons geslacht af, en het besef breekt door, dat de toorn Gods reeds daarom op ons rustte, omdat we kinderen van Adam, zijner verdorven natuur deelachtig, en alzoo behoorende tot het schuldig menschelijk geslacht zijn.

Niets dan genade kan dan redding brengen, en alleen de Heilige Geest kan ons troosten. Die Heilige Geest die ons helpt, om het opborrelen uit de onzalige fontein te minderen, en het opborrelen uit de fontein des heils in ons machtiger te maken. En blijft het dan ook zoo nog worstelen tot den einde toe, dan draagt die worsteling zelve toch steeds meer de vrucht, dat het in ons als in den apostel worde: Ik, ellendig mensch wie zal mij verlossen van dit lichaam des doods! Ik heb begeerte om ontbonden te zijn en met Christus te wezen. Bij hem, van zonde vrij!

DERDE HOOFDSTUK.

Want al wat in de wereld is, namelijk de begeerlijkheid des vleesches, en de begeerlijkheid der oogen, en de grootschheid des levens, is niet uit den Vader, maar is uit de wereld.

1 Joh. 2: 16.

Thans rest ons nog de zonde van het *begeeren in engeren zin* toe te lichten, gelijk die in het Tiende Gebod *met name* bestraft wordt.

Die zonde nu is niet het algemeene opwellen van een onheilige begeerte of van een ongeoorloofde gedachte, maar bepaaldelijk het uitgaan van ons begeerziek hart naar datgene wat onzes naasten is, hetzij naar zijne vrouw, hetzij naar zijn huis of akker, hetzij naar zijn trek- of lastdier, hetzij naar wat ook, dat onder beschikking van uw naaste staat, hem toebehoort, en daarom niet het uwe kan zijn.

Deze zonde nu raakt de quaestie der gelijkheid.

Zeker het liet zich in het afgetrokkene denken, dat alle menschen op aarde precies op elkaar geleken, evenals de looden soldaatjes uit een speeldoos; en ook ware het denkbaar, dat ieder mensch of elk gezin een precies eender huis, een precies eender stuk grond, en precies evenveel, gelijksoortig en volmaakt op elkaar gelijkend huisraad had. Zoo ongeveer het leven in de kazerne, alleen nóg eentoniger en nóg eenvormiger.

Maar het feit ligt er nu eenmaal toe, dat het *niet* zoo is. Evenmin als er aan een boom twee precies gelijke bladeren zijn, even onmogelijk is het twee personen te vinden, die in alles krek op elkander gelijken. Het loopt alles uiteen. Er bestaan tusschen allen de rijkste schakeering en verscheidenheid. Niet een arm, maar een rijk God heeft deze wereld tot aanzijn geroepen, en uit zijn overvloeienden goddelijken rijkdom, in eindelooze wisseling, aan alles een *eigen* vorm gegeven, zoodat niet de eentonigheid u vermoeit of afmat, maar door aller oog te midden der rijkste kleurschakeering naar de hoogste harmonie wordt gezocht.

En hiermeê nu hangt saam, dat Gods voorzienig bestel ook *'s menschen* levenslot en levensgeluk niet naar een bepaald rantsoen, en aan elk met gelijke maat en op gelijke wijze heeft toegemeten, maar dat ook hier alles wisselt, geschakeerd ligt en verschilt. De vraag *waarom* God de Heere het alzoo beschikte, kan thans niet principieel besproken. Het zij daar om genoeg te zeggen, dat voor zoover men onder menschen soms voor een tijdlang een gelijkmatige toebedeeling van lot en geluk aan allen bin-

nen zekeren kring heeft pogen te verzekeren, altoos gebleken is, dat er onhoudbare toestanden geboren werden, en dat de ontwikkeling van onze menschelijke natuur er door werd gestremd. Het schijnt wel, dat de eindelooze wrijving, woeling en gisting, die van de bestaande ongelijkheid het vanzelf werkend gevolg is, voor de gezonde ontwikkeling van onze menschelijke natuur en voor het leven der menschheid niet kan worden gemist. Maar wat hier ook van aan zij, het feit zelf is nu eenmaal niet te veranderen. Er zijn mannen, maar ook vrouwen; volwassenen maar ook kinderen; krachtige jongelingen maar ook zwakke grijsaards; gezonden maar ook kranken; sterken maar ook zwakken; vluggen maar ook tragen; scherpe denkers, maar ook suffers en droomers; mannen met, maar ook mannen zonder talent; personen die branden van wilskracht, maar ook anderen die aan alle wilskracht zijn gespeend. Er zijn er wien het mee-, maar ook wien het tegenloopt; menschen die oud worden, maar ook anderen die vroeg sterven. Er zijn er die gelukkig, maar ook die ongelukkig huwen, alsook die niet huwen met al. Sommigen sterven kinderloos, anderen hebben bijna geen plaats aan hun tafel om al hun kroost te laten aanzitten. De een woont in een vruchtbaar land, de ander op de dorre heide. Hier nijpt een koude als op IJsland, ginds drukt zwoelheid als onder de keerkringen. Gij zijt Nederlander, een ander is Turk geboren; in Nederland is weer de een een Zeeuw, de ander een Fries. Kortom, heel het leven verschilt en is ongelijk. Volmaakt gelijke toestanden zijn er eenvoudig niet. En alle deze factoren saam brengen teweeg, dat het deel levensgeluk van den één zooveel kleiner of grooter is dan van den ander.

Nu is dit levensgeluk altoos betrekkelijk. Denkt ge u voor een oogenblik, dat er nooit hooger levensgeluk op aarde bekend ware geweest, dan nu nog de Eskimo's genieten, zoo zou een ieder in dien toestand tevreden zijn en geen gevoel van ongeluk zou drukken; eenvoudig omdat men niet beter en niet anders wist of zóó en zoo alleen hoorde het. Maar zoodra er naast uw levenstoestand zich een andere levenstoestand vertoont, die iets rijker en gelukkiger is, dreigt dit uw tevredenheid te rooven en u daardoor te ontnemen ook het deel geluks dat ge hebt. Het is *de vergelijking* die het kwaad sticht. Waarom hij een meerder deel en ik een minder? Ben ik niet even goed als hij? Kon hij niet in mijn plaats en ik in de zijne staan? Waarom zal ik mij schikken in mijn soberder staat? Zoo rijzen de gedachten in het hart op. De begeerte gaat werken. Door wat men bij den naaste ziet, heeft men het denkbeeld van een nog *hooger* geluksstaat opgevat, dan men zelf heeft, en nu is het eerst: Had ik óók zulk een vrouw, óók zulk een

huis, óók zulk een akker, óók zulk vee en verder in bezit. Maar als het dan blijkt, dat dit niet kan en niet komt, dan wordt de zondige begeerte nogmaals verscherpt, en wordt het allengs: Had ik niet ook zulk een, maar had ik *zijn* vrouw, *zijn* huis, *zijn* akker en al *zijn* bezit.

En nu gevoelt ge, hoe met zulk zondig begeeren opeens een vloed van ongerechtigheid over het hart stroomt. Uw tevredenheid met uw staat is weg, en het deel geluk, dat u ten deel viel, is van dat oogenblik of saploos en geurloos voor u geworden. Wat ge hebt, trekt u niet meer aan. Eer woudt ge er van af zijn. Er naar wat ge *niet* hebt, niet hebben *kunt*, en niet hebben *moogt*, strekt zich uw hart uit. Bitterheid begint uw hart te vervullen. Het wordt aldoor één morren en klagen. Wrevel wordt de stemming die u beheerscht. En zoo ziet ge dan altoos *op uw naaste*, op hem die het *meerder* deel ontving. En dat benijdt ge hem. Daarom is hij u een doorn in uw oog. Hij hindert u, omdat zijn meerder geluk een schaduw werpt op uw soberder existentie. Wat *hij* heeft, kon evengoed het *uwe* worden. En dan begint dat spinnen en zinnen en peinzen over allerlei wegen en middelen en sluipgangen, waardoor wat onzes naasten is, aan ons kan getrokken worden.

Dat kan dan of een particulieren vorm aannemen, b. v. van twee landbouwers, wier hoeven naast elkaar liggen, maar die ongelijk zijn in grootte, ongelijk in vruchtbaarheid, ongelijk in ligging, en nu tuurt en staart de magere boer elken morgen en elken avond op zijn buurman, die beter vee heeft, wiens paard er beter uitziet, wiens hooiland voller en hooger staat, wiens tarwe zwaarder in den halm is. En zoo werkt nijd en wrevel, en ontstaan er vijandschappen die zoo menig dorpsleven vergiftigen.

Maar diezelfde zinlijke begeerte kon ook *algemeener* vorm aannemen, doordien veler nijd en wrevel zich saamvoegt, en in een geheele klasse van minder bedeelden stelselmatig inwerkt tegen een klas van ruimer bedeelden. Of eindelijk het kan een zonde worden die geheel *de maatschappij* aantast, en van lieverlee geheel ons geslacht in twee kampen verdeelt, eenerzijds van hen, die *onder*, en anderzijds van hen, die *boven* het midden staan. Een toestand dus als waarheen we thans weer op weg zijn, nu de dusgenaamde bezittende klasse voor de niet bezittende een doorn in het oog wordt, en men zint en peinst op middelen, om deze ergernis weg te nemen, door aller lot gelijk te maken. Vlak tegen de ordinantie Gods in en op zichzelf een volstrekte onmogelijkheid. Want dit gevoelt een ieder wel, hoeveel natuurlijks er ook in de tegenwoordige socialistische woelingen moge schuilen, in elk geval is deze woeling in haar uiting diep zondig geworden, als een rechtstreeksch ingaan tegen het tiende Gebod.

Toch zij men wel op zijn hoede, om het niet voor te stellen, als heerschte deze ontevredenheid alleen onder de lagere klassen. Het zondig begeeren, om, ontevreden met eigen staat en stand, de hand uit te strekken naar wat aan anderen ten deel viel, is veeleer *de* zonde van heel onze maatschappij en wel een zonde die ze stelselmatig voedt. Het stelsel van concurrentie toch, waarin almeer de spil wordt gezocht, die heel onze maatschappij beweegt, wat is het anders, dan een altoos vergelijken van wat een ander is of heeft, met wat gij zijt of hebt, om alsnu de begeerte te prikkelen, dat ge zijn mocht, wat hij is. En zijt ge dan B op die wijs op zij gekomen, hebt ge B ingehaald, en straks achter u gelaten, dan staat achter B weer C en achter C weer D, en zoo eindeloos voort, tot aan uw dood toe, altoos een concurrent, die u voorbijstreefde, en dien ge nu op uw beurt voorbij wilt komen; steeds den regel dat het begeeren van wat uws naasten is geen zonde zou zijn, maar de deugdelijke drijfkracht van ons menschelijk leven. Zelfs zijn de mannen der wetenschap zoover gegaan van heel ons leven onder het aspect van een strijd tusschen sterkeren en zwakkeren te stellen. De dusgenaamde *struggle for life*, die dan onverbiddelijk op het bezwijken van de zwakkeren en het triomfeeren van de sterkeren uitloopt. Altijd hooger op willen. Nooit rusten kunnen. Geen zedelijk excelsior, maar een begeerziek hunkeren naar een meerder deel. En dan als men een sport hooger klom, genieten in wie lager staat, omdat vergelijking met dien lager staande u den maatstaf biedt van uw geluk. Wie *boven* u staat drukt u en maakt u ongelukkig, maar die *onder* u is, doet uw geluk uitkomen. En zoo woelt het eindeloos dooreen, en al het stil en rein geluk des levens, dat tevreden stemde en het hart ontspannen kon, is weg.

Vraagt ge nu, wat de zonde is, die hier ten principale inwerkt, dan springt het in het oog, dat wie er zoo aan toestaat, God bedilt, die immers aller levenslot bepaald heeft. We zijn *creaturen*, we hebben ons zelven niet gemaakt, en aan dien God die ons schiep, moet dus het recht onverkort blijven, om ons zoo te doen zijn, als Hij wil, en in dier voege over ons te beschikken, als naar zijn welbehagen is. Hij is het, die het levenslot der menschen niet gelijk, maar *ongelijk* heeft gemaakt. En nu ligt het in den aard der zaak, en het kan niet anders, dan dat, waar ongelijkheid van geluk is, de een een meerder, de ander een minder deel moet hebben, de een hooger, de ander lager op de sporten des levens moet staan. *Wie* nu hooger, *wie* lager zou staan, stond wederom aan den Heere, en aan niemand anders dan aan Hem ter beslissing. Want het is wel waar, dat ook de mensch zelf door traagheid of arbeidzaamheid, door

netheid of slordigheid iets aan zijn levensgeluk ontnemen of toebrengen kan; maar toch in groote afmetingen genomen, is iemands levenspositie reeds door zijn geboorte bepaald, en kan zelfs de beste in deze positie slechts kleine wijziging brengen. De een wordt als geboren prins in de koninklijke staatsiewieg gelegd, terwijl de ander in lompen gewikkeld, en door niemand opgemerkt, het levenslicht ziet in een achterbuurt. En overmits nu het *geboren* worden van u op uw plek, en van een ander op een hooger of lager plek, geheel onafhankelijk van uw wil of toedoen is, *kan* hierbij niet anders dan op God worden teruggegaan, en had Hij en niemand anders hierover te beschikken.

Feitelijk is derhalve al deze ontevredenheid met zijn staat een betwisten aan God als uw Schepper van het recht om over u te beschikken. Het is een poging om God op zij te zetten: zelf het bewind in handen te nemen, dat Hem alleen toekomt; en op die wijs eigenmachtig uw wil en wensch in de plaats te stellen van zijn voorzienigheid. Hiertoe nu komt ge vanzelf als ge negen tienden van uw aanzijn eenvoudig schrapt. Gods voorzienig bestel gaat over *heel* ons aanschijn en is daarop berekend. Hij beschikt dus over u, niet alleen met het oog op de korte jaren van uw aanzijn, die ge hier doorbrengt, maar ook met het oog op de eeuwen en nogmaals eeuwen die daarna komen en hiermee hangt het saam dat velen in deze korte leerschool soms hard gedrukt worden, juist met het oog op een rijker aanzijn dat hun straks beschoren is. Maar schrapt men die eeuwen, en houdt men van heel ons aanzijn niet anders over, dan die weinige jaren die men hier doorbrengt, dan natuurlijk is het vreemd, is het onverklaarbaar en kan men er zich niet in schikken, dat men in zoo harde leerschool gaat. Men doet dan juist als de knaap, die zijn school voor heel zijn wereld aanziende, het hart en ondraaglijk vindt, dat hij al die uren op de banken moet zitten, terwijl zijn ondere broeder en zuster vrij uitgaan. Beide dingen hangen hier dus saam. Men heeft den dood als horizont van het leven genomen, en daarmee ons eigenlijk, ons wezenlijk aanzijn van eeuwen en nogmaals eeuwen weggesneden; en dáárdoor mist men elk motief, om zijn lot op aarde te verklaren. En omdat men met dat onverklaarbare lot geen vrede had, heeft men toen ook Gods Voorzienigheid weggeschoven en is geëindigd met de taal der hoovaardij, dat men zijn leven in zijn hand had. Hoogstens mocht dan de Fortuin, het Avontuur, het lot er nog bijkomen; maar ook waar men de Fortuin ter hulpe riep, den God zijns levens had men uitgebannen. Vandaar dan ook dat al zulke maatschappelijke woelingen, gelijk ook nu weer de socialistische, steeds met Godloochening *moeten* gepaard gaan. Ook het huidig socialisme is niet onverschillig voor de religie, het staat er beslist vijandig

tegenover. Het wil voor Gods bestel *over* menschen, een ander bestel *door* menschen in de plaats brengen.

Tweeërlei nu is hierbij geheel voorbijgezien: 1°. dat alle geluk afhangt van de mate van behoefte, en 2°. dat ook het kleinste deel van geluk nog rijk maakt, mits ge er u aan geeft.

Het eerste vereischt geen breed betoog. De man die zich eenmaal aan het gebruik van sterken drank gewend heeft, voelt zich ongelukkig als hij geen prikkelend vocht erlangen kan; terwijl omgekeerd het nog onbedorven kind er van walgen zou, zoo ge het den sterken drank wildet opdringen. Nu is de behoefte een, o, zoo rekbaar iets in den mensch. Er zijn kringen waarin men met blijde gezichten aan tafel zit, als er wat aardappelen, groente en een stuk spek uit den ketel komt: maar ook andere kringen waarin men passen zou voor zulk een schotel, en zich ongelukkig zou gevoelen, als men er van moest eten. Op Java slaapt de bevolking op een matje op den grond, bij ons is een bed onmisbaar. De neger in Afrika draagt bijna geen kleeren, maar de Europeaan die onder hetzelfde klimaat leeft, zou zonder kleeren niet kunnen uitgaan. Kortom, behoefte en behoefte verschilt letterlijk van mensch op mensch; en nu kunt ge die behoefte prikkelen, overprikkelen en van lieverlee tot waanzin spannen, maar ook die behoefte kan in evenredigheid blijven met wat ge hebt. Ontstaat nu het besef en gevoel van geluk uit de bevrediging onzer wenschen, dan spreekt het vanzelf, dat twee menschen, waarvan de één twintig en de ander slechts vijf behoeften heeft, beiden volkomen gelukkig zijn, ook al geniet de één viermaal zooveel als de ander. De visscher, die op zijn pink vier of vijf man voert, is even gelukkig als de kapitein, die dertig koppen heeft aangemonsterd, mits ze elk maar het aantal koppen hebben, dat ze behoeven. Het vogeltje dat niets dan wurmpjes eet, is even r i j k met zijn wurmpjes, als de jachthond met zijn stuk vleesch. Het paard vraagt om haver, maar de koe is met haar hooi tevreden. Zoo is alle behoefte een wisselend begrip, en toch van de mate van die behoefte hangt uw levensgeluk af. Immers hebt ge vele behoeften, die onvervuld blijven, dan voelt ge u ongelukkig; maar hebt ge weinig behoeften, maar dan ook behoeften die alle vervuld worden, dan zijt ge rijk.

Nu is dit prikkelen der behoefte deels een goede, deels een kwade zaak. Zeer zeker is het Gods wil, dat van lieverlede ons gevoel van behoefte zich verruimen zal, om ons daardoor te prikkelen tot inspanning en betoon van energie. In dien zin genomen is de vermeerdering van onze behoeften zelfs een noodzakelijk vereischte voor allen menschelijken voor-

uitgang. Zonder ambitie blijft men die men is. En dit schaadt dan ook niet, mits die vermeerdering van uw behoeften zeker perk niet overschrijde, en altoos binnen zulk een maat blijve, dat, na eenige jaren van inspanning, de bevrediging er van mogelijk is. Prikkelt ge iemands behoeften daarentegen op zoo onevenredige wijze, dat ze te ver boven zijn staat en stand uitgaan, en, wat hij ook worstele, door hem niet bevredigd *kunnen* worden, dan hebt ge hem *ongelukkig* gemaakt; hem zijn vrede geroofd; en hem in een staat van afhankelijkheid gebracht. Het behoeft toch wel geen aanwijzing, dat wie weinig behoeften heeft, zich veel vrijer beweegt, en dat daarentegen de man met duizend behoeften elk oogenblik voor moeilijkheden staat, en op elk punt afhankelijk is van anderer hulp. Het kind heeft aan alles behoefte, en is daarom volstrekt afhankelijk, en wie den volwassen man tal van behoeften bijbrengt, die hij zelf niet bevredigen kan, heeft van den man weer een kind gemaakt.

Juist daarin ligt dan ook de grootste fout van de tegenwoordige opvoeding, dat men de volken *te snel* vooruit heeft willen brengen, en daardoor de behoeften van het leven op te onevenredige wijze heeft uitgezet. De thans bovendrijvende stelsels zijn er letterlijk op ingericht, om de behoeften, tot zelfs van den jeugdigen knaap, steeds meer te prikkelen. En wreed, zonder ontferming, ontziet men zich niet met al zulke behoeften te wekken in de kringen der minvermogenden, voor wie er nooit ofte nimmer van de bevrediging van die behoeften sprake kan zijn. Immers ook al wilde men aller lot gelijk maken, dan nog zou het volstrekt onmogelijk zijn, dat een zoo hoog opgevoerde behoefte ook maar tot op de helft bevrediging vond. Daar is ons leven te arm voor. Dat *kan* de wereld ons niet geven. Zelfs de openbaarheid van het leven is in dit opzicht wreed geworden. In onzen Calvinistischen tijd was het hier te lande de gewoonte, dat wie een meerder deel van levensgeluk ontvangen had, dit *binnenshuis* genoot; maar nu stalt men alles uit. De étalage in onze winkels en magazijnen is er als op ingericht om aller begeerten te prikkelen. De open cafés, hotels en bierhuizen zijn een terging voor wie in het zweet zijns aanschijns zijn brood eet. Het is alles één pralen en pronken geworden, natuurlijk ten koste van wie minder bedeeld is. En zoo week dan het cement der *tevredenheid* uit heel ons maatschappelijk leven. Hartstocht wordt gestookt. En het einde zal, zoo God het niet verhoedt, wezen, dat de vlam ten leste laaie uitslaat, alleen wijl men tegen Gods gebod zoo vermetel is ingegaan.

En daarom wezen we in de tweede plaats op de vroegere tactiek, op het zich geven aan wat men had, in plaats van altoos te hunkeren naar

wat men miste. Dit is een mysterie, het is zoo, maar een mysterie waarvan de waarheid telkens weer zoo overtuigend blijkt. Leef in uw huislijk leven in, geef er u aan, loop er niet telkens uit, en ongemerkt zult ge als vrouw en meisje gevoelen, dat er in dat stille huislijk leven schatten van levensgeluk schuilen, die ge eerst van verre niet hadt vermoed. Maar volg nu de omgekeerde methode, om dat huisgezin als bijzaak te beschouwen, en altoos te hunkeren naar wat buiten is, dan wordt dat huisgezin u een last, het ontsluit u zijn schatten niet, en de bekoring van uw leven is weg. Zoo ook is het met uw arbeid en met uw levensberoep. Leef er in en er voor, geef er u aan, en die arbeid zelf, dat beroep, omdat ge er uw hart op zet, zal bloeien, zal rijke vrucht dragen en u gelukkig maken. Een hoefsmid, die er in leeft om een paard goed te beslaan, geniet elken keer, als er weer een paard in zijn hoefstal komt, en elk paard, dat weer welbeslagen weggaat, geeft hem een gevoel van voldaanheid. Maar beschouw omgekeerd uw werk alleen als middel om geld te verdienen, en om straks voor dat geld genot te gaan zoeken, en natuurlijk dan is het u een last geworden, en vraagt ge u af, of ge ook niet *zonder* dien last, u anderer geld kondt toeëigenen. Alleen om *dat geld* toch is het u dan te doen. Juist dat *niet* om geld werken is dan ook het standpunt waarop Jezus Gods kinderen plaatst. Hij wijst ons op de vogelen des hemels, die doen wat hun instinct ze voorschrijft, en die nochtans door God gevoed worden. En zoo wil Hij dat ook Gods kind leven zal, als een klein kind bij vader thuis, dat doet wat vader hem zegt, en nu voorts weet dat vader voor zijn voedsel zorgt. Zoo leefden dan ook onze vromen eertijds. Zij werkten in hun goddelijk beroep. Zij gaven er zich met hart en ziel aan. Dit maakte hen kundig en ervaren. Zoo zegende God hen. En dan ontvingen ze elken morgen en elken avond hun brood *uit Gods hand.*

Tevredenheid is op zich zelf levensgeluk, eindeloos begeeren maakt arm en ellendig. Ja wat nog meer zegt, tevredenheid kan het velen, dat uw naaste een meerder deel heeft, maar uw begeerlijkheid hitst u tegen uw naaste, aan wien God meer gaf, op. Zoo is dan de tevredenheid een steun voor uw zedelijk leven, en daarentegen uw eindeloos begeeren een wortel waar allerlei zedelijk en misdadig onkruid uit ontspruit.

Gierigheid, zegt de apostel, is de wortel van alle kwaad; en „Gierigheid," ge weet het, is hier niet als vrekheid bedoeld, maar in den oorspronkelijken zin, van gieren, geeren, begeeren.

Het is of de apostel zeggen wilde; In de overtreding van het tiende Gebod ligt de wortel, waaruit de zonde tegen alle de overige negen opkomt.

ONZE VERHOUDING TOT DE WET.

EERSTE HOOFDSTUK.

Indien wij zeggen, dat wij geene zonde hebben, zoo verleiden wij ons zelven, en de waarheid is in ons niet.

1 Joh. 1: 8.

Thans zijn we genaderd tot het vraagstuk van het *Perfectionisme*, dat onze Catechismus onverwijld op het tiende Gebod volgen laat. Dit verband is zeer practisch gelegd. Juist toch het tiende Gebod slaat aan alle perfectionistische dweperij zoo onverbiddelijk den bodem in. Wijl echter de Catechismus aan deze vraag over het Perfectionisme nog een tweede over het *Gebruik der wet* vastknoopt, rest ons niet anders dan dit voetspoor te volgen, en daarom vatten we Vraag 114 over het Perfectionisme, en Vraag 115 over het Wetsgebruik, saâm onder de ééne gedachte van *de verhouding* waarin wij tegenover *de wet* staan.

Eerst dan het *Perfectionisme*.

Met deze ketterij hadden onze vaderen in de 16de eeuw in Doopersche streken hard te kampen, daar men vooral van die zij dit „volkomen-heiligheidsstelsel" sterk dreef. Sinds sliep deze overspannen dweperij. want al kwamen de Labadisten weer tot op de grenzen, en al kan niet ontkend, dat deze droom van „volkomen heiligheid reeds hier op aarde" sinds eeuwen gedroomd is, toch dook deze ketterij althans in vasten vorm niet weer op, voor in onze eeuw. Die jongste beweging vond ook hier te lande in kleinen kring een oogenblik ingang, edoch om even spoedig het veld weer te ruimen, en zijn eigenlijk terrein vond dit 19de eeuwsche Perfectionisme onder de Kwakers, de Plymouthbrethren en de Baptisten in Engeland, Amerika en aan de Kaap. Daar nu deze groepen geestelijk verwant zijn aan de Doopersche beweging uit de 16e eeuw, blijkt reeds hieruit genoegzaam, hoe de wortel van deze dwaling juist in de grondfout der Dooperij moet gezocht.

Hiermeê is natuurlijk niet bedoeld, dat de kleine groep, die het eerst op Murrays roepstem zich ook hier te lande voor korten tijd in dezen droom vermeide, en eens een predikant van den kansel deed uitroepen: „In geen vol jaar heb ik gezondigd," daarom principieel Doopersch zou

geweest zijn. Integendeel, die beweging was ten onzent althans puur Labadistisch, en uit dorst naar heiliger levensstandaard geboren. Vandaar dat ze, toen de pijnlijke teleurstelling even spoedig ontnuchterde, en het gevaar van den geestelijken hoogmoed zich gevoelen deed, even spoedig weer verdween. Zelfs bij Pearsall Smith, en op zijn *Sanctificationsmeetings*, waar wel in zeer grooten getale juist de Baptisten en Kwakers opkwamen, droeg de actie van het Perfectionisme nog allerminst een principieel karakter. Schrijver dezes heeft persoonlijk aan Pearsall Smith Vraag 114 van onzen Catechismus voorgelegd, en na lezing is door hem verklaard, dat hij bereid was dit antwoord te onderschrijven. De drijfkracht van deze beweging bestond dan ook meer in de overtuiging, dat men zeer wel op een hooger geestelijk niveau leven kon, dan thans de meeste Christenen deden; dat de meeste Christenen metterdaad op zulk een hooger niveau gestaan hadden; en dat er althans enkele kringen ook in later eeuwen geweest waren, waarin hooger geestelijk ideaal was verwezenlijkt. Dit deed naar geschriften uit zulke kringen grijpen. Met name veel van Madame De la Mothe Guyon vond ingang. En eerst zoo kwam men ongemerkt tot uitdrukkingen en zegswijzen, die aan een bepaald systeem deden denken; maar dan toch uitdrukkingen waarvan de meesten zich bedienden zonder de beteekenis en strekking er van te doorzien. Hoofdgedachte en leidend motief was en bleef de poging om den standaard van het Christelijk leven hooger te stellen, en de eenige theorie, die daarbij als theorie gedreven werd, was het denkbeeld, dat de eerste bekeering nog slechts op het lagere niveau bracht, en dat er daarom, na de eerste bekeering, nog een tweede iets, wat men de verzegeling of vrijmaking noemde, moest volgen. En hierin zag men dan een tweede daad van den Heiligen Geest, die van dit lagere naar dat hoogere niveau ophief, waarop een meer zondeloos leven mogelijk werd. Reeds hieruit ziet men, hoe sterk deze nieuwe beweging van de oorspronkelijke Doopersche verschilde. Die eerste periode toch, die men op het lager niveau doorbrengt, is op Doopersch standpunt zoodra eenmaal de wedergeboorte is ingetreden, ondenkbaar. Juist echter wijl deze *Sanctification*-beweging zoo weinig principieel was, boette ze zeer spoedig haar kracht in! Ze wilde toestanden als in de eerste en in de zestiende eeuw, te midden van het heroïsme der vervolging, hier en daar bestaan hadden, thans vernieuwen in tijden en kringen, waarin elke prikkel voor zoo heilig heroïsme ontbrak. Bij ontstentenis van het *heroïsme* moest men toen wel zijn toevlucht nemen tot het *Quiëtisme*, dat wel verre van de zedelijke wilskracht te stalen, haar veeleer verslapt en breekt. En zoo kon het niet anders, of de bange teleurstelling die volgde, en de geestelijke hoogmoed die door de reten

gluurde, moest spoedig afbreken, wat zoo kunstmatig was opgebouwd, zonder iets anders over te laten, dan het altoos prijslijke verschijnsel, dat Christenbroeders nu en dan saamkomen, om elkanders liefde op te scherpen en door vermaan en stille critiek op zichzelven, den toon des levens weer te heiligen. Doch hiermeê verloor deze beweging dan ook elk eigen karakter. Ze begon op één lijn te staan met wat in het klooster den levenstoon had aangegeven, de zucht, de dorst, de poging, om de realiteit van het Christelijk wezen sterker te doen uitkomen, dan dit in het gewone leven der Christenen meestal plaats grijpt. Het werd dus iets soortgelijks als in de collega piëtatis der Piëtisten in Duitschland, en hier te lande in de conventikelen en gezelschappen was gezien ; een eenigszins nauwere aaneensluiting van enkele vrome broeders en zusters om elkander verder te brengen in de kennisse van Gods wegen, en op te wekken tot heiliger leven, met een nauwere consciëntie voor het aangezichte Gods.

Vatten we thans echter het vraagstuk van het Perfectionisme principieel op, dan doet het zich in aansluiting aan het oorspronkelijke Doopersche wezen, heel anders voor. De Doopersche richting, men zal zich dit herinneren uit wat door ons over de Vleeschwording van het Woord, over de Wedergeboorte en over de Mijdinge gezegd was, was volstrekt dualistisch, d. w. z. ze plaatste het natuurlijk leven van den mensch in rechtstreeksche tegenstelling tegenover zijn genadeleven. Het genadeleven is voor de echte Doopersche geen *herschepping*, maar een vlak af *nieuwe* schepping; en alle aansluiting van het genadeleven aan het natuurlijk leven ontbreekt. Het zijn twee cirkels die over elkaar schuiven, maar overigens niets met elkaar gemeen hebben. De sfeer van het eene leven is hermetisch voor de sfeer van het andere leven afgesloten. De Christus neemt zijn vleesch en bloed niet uit het vleesch en bloed van de maagd Maria aan, maar in Maria's baarmoeder wordt nieuw vleesch en nieuw bloed door God ingeschapen. En zoo ook is het dus in de wedergeboorte. Niet het oude, zondige wezen van onze verdorven natuur wordt in een rein wezen omgezet en veranderd, maar in 's menschen hart wordt een nieuw en ander leven ingeschapen. Het is niet een edele loot die op den wilden stam geënt wordt, maar de oude stam wordt omgehouwen, en er wordt een nieuwe stek voor in de plaats gepoot. Dit maakt dus, dat de wedergeborene met krijg, overheid, eedsaflegging en zooveel meer, altegader dingen die bij de bedorven natuur hooren, niets meer te maken heeft. Wel leeft hij nog te midden van een wereld die uit de natuur leeft, maar die wereld mijdt hij door het stuk der *Mijdinge*, om in eigen kring zich terug te trekken. En wel heeft daarom ook de Doopersche *zijn* ideaal en zal ook hij eens zijn

wereld ontvangen, maar *zijn* wereld komt eerst met de wederkomst des Heeren, en wat Jan van Leiden te Munster zocht te realiseeren, was slechts een uitwas aan die anders ideale verwachting. Anders daarentegen stond het met de *Naaktloopers*. Dezer systeem vloeide rechtstreeks uit het Doopersche wezen voort. Immers de mensch vóór de zonde schaamde zich niet. Het gevoel van schaamte is eerst met de zonde opgekomen, en alzoo is kleeding iets, dat wel bij de verdorvene natuur, maar niet bij de heilige natuur hoort. En overmits het Doopersche systeem inhoudt, dat de wedergeboorte, niet potentieel, maar terstond actueel werkt, en opeens de zondige natuur afsnijdt, en er een heilige natuur voor in plaats stelt, was het volkomen consequent, dat men het kleed wegwierp, en zich zelfs in gemengde bijeenkomsten weer vertoonde gelijk Adam en Eva elkander gezien hadden in het Paradijs. Het is zoo, het op straat zich aldus vertoonen volgde niet uit het stelsel; maar dan toch wel het zonder kleeding verschijnen in het alzoo onderling saamzijn. En men weet dan ook, hoe nog in onze eeuw de dusgenaamde *Latter day saints* in Zuid-Afrika, en enkele verwante groepen in Brazilië tot gelijke praktijken zijn teruggekeerd. In den hemel, in den staat der heerlijkheid, als de uitverkorenen in hun verheerlijkt lichaam verschijnen zullen, kan van kleeding in onzen zin zoomin als van uiterlijke schaamte sprake zijn. Welnu, dat hemelsche leven acht de echte Doopersche nu reeds te bezitten, en vandaar deze excessen, die natuurlijk ten slotte zondig uitliepen en voet gaven aan het antinomianisme, maar die oorspronkelijk goed en heilig waren bedoeld.

De strijd over dit Perfectionisme is dan ook niet uitgestreden zoo ge u op eenige Bijbelplaatsen beroept, en daarmee de zaak afgedaan acht. Verwijst gij toch naar uitspraken als deze: „Zoo Gij, Heere, de ongerechtigheid gadeslaat, wie zal bestaan?" „Alle onze gerechtigheden zijn als een wegwerpelijk kleed;" „Wie kan zeggen: ik heb mijn hart gezuiverd en ben rein van zonde?" „Wij struikelen allen in vele;" of eindelijk: „Indien wij zeggen, dat wij geen zonde hebben, zoo verleiden wij onszelven en de waarheid is in ons niet;" — dan verwijst de Doopersche u op zijn beurt naar 1 Joh. III: 9: „Een iegelijk die uit God geboren is, doet de zonde niet, want Gods zaad blijft in hem; en hij kan niet zondigen, want hij is uit God geboren;" naar 2 Kron. XV: 17: „Het hart van Asa was volkomen met den Heere alle zijne dagen;" naar Deut. XXX: 6: „De Heere uw God zal uw hart besnijden, en het hart uw zaads, om den Heere uw God lief te hebben, met uw gansche hart en uw gansche ziele, opdat gij levet;" naar Ezech. XXXVI: 27: „Ik zal maken dat gij in mijne inzettingen zult wandelen, en mijne rechten zult bewaren en doen;" naar Rom. VI: „Wij die der

zonde gestorven zijn, hoe zullen wij nog in dezelfde leven?" en om niet meer te noemen, naar Eph. II : 10: „Want wij zijn Zijn maaksel, geschapen in Christus Jezus tot goede werken, die God voorbereid heeft, opdat wij daarin wandelen zouden." Op die wijs komt men dus niet verder. Dan plaatst men Schriftuurplaats tegenover Schriftuurplaats, en van beide zijden is men er op uit, om de plaatsen uit de Schrift, die, op den klank af, zijn eigen gevoelen bevestigen, zoo letterlijk mogelijk te doen opvatten en om daarentegen die andere plaatsen, die, op den klank af, zijn gevoelen bestrijden, zoo uit te leggen, dat deze strijd niet meer bestaat. Al is dan ook deze strijd met Schriftuurplaatsen alleszins geoorloofd, en ten deele zelfs noodzakelijk, toch moet men, om willekeur te mijden en verder te komen, een anderen weg inslaan, en zich afvragen, wat *de algemeene gegevens* der openbaring zijn, die ons hier den weg wijzen.

En dan hangt hier eigenlijk alles aan de juiste belijdenis van de almacht Gods, d. i. aan het juiste inzicht (dat uit belijdenis van deze almacht volgt), dat alleen God iets scheppen en aan iets het aanzijn kan geven; zoodat wat Hij niet schept, geen eigen aanzijn of bestand *kan* hebben. Dit nu op de *zonde* toegepast, toont derhalve, dat afgesneden moet elke voorstelling, alsof de zonde *een iets* ware, dat bestand in zich zelve bezat. Waar dus de zonde in onze natuur woelen gaat, komt er niet iets dat buiten God om ontstaan zou zijn, als een nieuw element of bestanddeel bij onze natuur bij, maar wordt alleen de *bestaanswijze* van onze natuur veranderd. Iets wat men het duidelijkst uitdrukt, door te zeggen, wat eerst positief was, sloeg door de zonde om in zijn negatief. De kracht die er is, blijft dezelfde, maar ze veranderd van richting. Dit maakt dan wel dat de zondaar vele gaven verliest, en dat alom de tonen van zijn hart valsch in plaats van zuiver klinken, en er dus geen harmonieën meer door hem kunnen worden voortgebracht, maar de kracht, die toon en klank voortbrengt, is daarom nog volstrekt niet weg. Die tong, die ge ontvingt om God te loven, wordt u niet uitgesneden, maar blijft in u, en blijft dienst doen om stem te geven. Alleen maar, met diezelfde stem wordt nu de heerlijkheid Gods gelasterd. Er ligt dus in de zonde geen eigen kracht, waardoor de zonde iets, als uit zichzelve, in u zou tot stand brengen, maar al de kracht, waarmee de zonde optreedt, is kracht die God in u wrocht. De zonde is uit zichzelve volkomen machteloos, en speculeert uitsluitend met een goddelijk kapitaal. Doch hier volgt dan ook uit, dat de zonde uit het wezen des menschen niet kan wegbreken; den mensch *mensch* moet laten; en dat als Gods genade tot den zondaar komt, nog alle stukken van een mensch in hem aanwezig zijn, en om het zoo uit te drukken, nog alle ledematen in hem gevonden worden, waaruit het reine lichaam weer moet worden opgebouwd.

Een zondaar is, zoo ge wilt, een lek wrak, in zooverre de kromhouten van de kiel losgewrongen en alle naden geopend zijn, mits ge maar wel in het oog houdt, dat er geen enkele balk of plank te loor ging, en dat dus voor het kalefateren van dit wrakke schip geen enkele nieuwe balk of rondhout behoeft te worden aangebracht.

Dit nu toegepast op het *werk der genade* toont, dat het genadewerk niet hierin bestaat, dat wie zijn beenen verloor, nieuwe beenen krijge, maar veeleer hierin, dat de kreupele, wiens beenen verlamd waren, weer in zijn beenspieren gesterkt wordt, en nu springt als een hert. De zondaar is een blinde, niet alsof zijn oogen waren uitgestoken, maar zóó dat het licht er uit is, en nu brengt de genade te weeg, niet dat er in een leege oogkas een nieuw oog inkomt, maar dat hetzelfde oog, dat eerst niet zag, nu ziet. Genade is genezing. De kranke, die al zijn levenskracht uitputte in een vernielende koorts, wordt zóó aangegrepen, dat diezelfde levenskracht nu een andere richting krijge, daardoor de koorts ophoude, en zoo het gezonde leven weer opkome. Die stierf staat op, niet doordat er een ander in zijn plaats komt, of hij bij manier van zielsverhuizing, in een ander wezen kruipt, maar doordat God de ingezonken en werkeloos geworden levenskrachten opwekt. Wat door de zonde negatief was geworden, wordt nu weer positief gemaakt. In het paradijs waren geen distelen en doornen; toen is door den vloek allerlei geboomte dat eerst schoon was, zoo omgevormd, dat er distelen en doornen aan groeiden. En nu, door de genade, wordt niet de distel uitgehouwen en de doorn verbrand, om er een mirt en een den voor in de plaats te poten, maar de doorn *wordt* een den, de distel wordt een mirt. En zoo eerst is het den Heere een eeuwig teeken. Een teeken van zijn almachtigheid, dat niets zijn schepsel vernietigen kon, en dat zijn macht ten slotte weer doorbreekt en uitblinkt.

Op dien grond nu beleed de Christelijke kerk, dat ook de wedergeboorte niet de schepping van een tweede nieuw wezen in of naast ons wezen is, maar de omschepping of herschepping van ons eigen en eenig wezen, op zulk een wijs dat het weer uitkome naar zijn oorspronkelijk plan en zijn oorspronkelijken aanleg. Het verstand blijft hetzelfde, maar wat verduisterd was wordt nu opgeklaard en verlicht. Het is en blijft dezelfde wil, maar de wil die eerst krom gebogen was, wordt nu weer recht gebogen. De innerlijke levensbeweging die zich van God had afgekeerd, wordt nu weer naar God toegekeerd. De blinde gaat met zijn eigen oog weer zien; de doove met zijn eigen oor weer hooren; de kreupele springt met dezelfde voeten en beenen, die hem eerst niet dragen konden. En dit is nu wel, vergelijkenderwijs, een *nieuwe* toestand, zoodat onze mensch als *nieuw* is geworden, dat we spreken, als met *nieuwe* ton-

gen, en dat we ons, gelijk Paulus in Ef. II: 15 zegt, tot een *nieuwen mensch* geschapen voelen; maar nieuw wil hier in het minst niet zeggen, *opnieuw* geschapen, zoodat er een tweede schepsel in het eerste zou insluipen. De natuur verjongt en vernieuwt zich met elke lente, maar altoos blijven het dezelfde stofdeelen en dezelfde krachten, die onder den gloed van dezelfde zon, in *nieuwe* vormen optreden. Geheel de Doopersche voorstelling, die altoos van een nieuw wezen droomt, moet daarom geheel terzijde gesteld. Het wezen blijft één. Het is onze eigen natuur die wordt omgezet. Ons *ik* vóór en ons *ik* na de wedergeboorte is hetzelfde.

Doch hierbij komt nu een tweede stuk. De vraag namelijk, *welke is de weg Gods?* Stelt Hij alles plotseling en opeens in zijn voleinding daar, gelijk het naar zijn raad zijn moet; of wel, volgt Hij den organischen weg, die uit de tarwekorrel den halm met de aire, en uit den eikel den eikestam niet dan allengs doet groeien? En dan *kan* het antwoord niet twijfelachtig zijn. In de eerste schepping is natuurlijk alles in een staat van voorloopige volkomenheid geschapen. Adam was bij zijn schepping opeens een volwassen man. Eva is niet eerst kind geweest. God heeft in het paradijs niet gezaaid, en gewacht tot na verloop van vijftig jaren zijn ceders volgroeid waren, maar Hij heeft heel het paradijs in staat van voorloopige volkomenheid geschapen. We zeggen van *voorloopige* volkomenheid, omdat het paradijs nog niet de staat der *heerlijkheid* was die komt, en omdat Adam en Eva wel heilig, maar daarom nog niet des eeuwigen levens deelachtig waren. Hun heiligheid moest zich nog ontplooien en was nog een verliesbaar goed. Maar gerekend met den staat van het paradijs, gelijk God dien bedoeld had, dan ja, was het product der schepping in zichzelven alleszins voltooid en volkomen.

Edoch, en dit is het punt, waarop het voor ons aankomt, daarna verkoos God de Heere uitsluitend den weg van den organischen groei. Abel wordt als kindeke geboren. De dieren werpen jongen. De eikestam laat zijn eikels in den bodem vallen. Alles komt nu uit onmerkbare kleine kiemen op, en die kiemen verbergen in zich de potentiën of vermogens, waaruit het al zal voortkomen. En nu komt het dan ook, maar *niet* plotseling, *niet* opeens, veeleer zeer langzaam en door gestadigen wasdom. Dit geldt voor de zienlijke, maar ook voor de onzienlijke schepping in den mensch. Het kind spreekt eerst niet, maar schreit alleen. Het spreken leert het eerst van lieverlede. Een kind dat pasgeboren is, denkt nog niet, maar leert eerst van lieverlee zijn bewustzijn kennen, grijpen en verrijken. En zoo ook vormt zich zijn zedelijk leven, zoowel in den zondigen als in den onzondigen weg. Ook hier is groei, toeneming, wasdom. Eerst schijn-

baar niets, zoolang nog alles in de potentiën (kiemen) schuilt; maar straks komt het uit, en dan vertoont het actueel (daadwerkelijk), hetgeen eerst in de potentiën verscholen lag.

En zoo nu ook is de weg des Heeren in het wondere werk der wedergeboorte. Ook hier werkt God met het mysterie van de kiem. Het duidelijkst komt dit uit, als er een uitverkoren kind in zijn eerste levensjaar wegsterft. Dan heeft vader noch moeder ook maar iets van dat werk der wedergeboorte bemerkt. En toch wrocht de Heere het. De klem, de potentie was er. Maar nu verdwijnt dit begenadigde wicht, en op aarde zal nooit iets van zijn wedergeboren leven uitkomen. Onze kerken, die de jonge kinderen, als zijnde reeds vóór hun doop *lidmaten van Christus*, doopen, zien in het te doopen kind niets van eenige wedergeboorte, niets van geloof, en toch doopen ze, en bedienen ze het Sacrament, dat immers alleen ten doel heeft, *een geloof dat er is, te sterken*. Zoo is dus de wedergeboorte niet het in ons planten van den boom des levens, maar het in ons uitstorten van een *zaad „Gods"*, een *„zaad* des levens," een „onvergankelijk *zaad*," doch altoos een *zaad*, gelijk de korrel dit voor de aire is en het mosterdzaad voor den mosterdboom, in welks takken de vogelen des hemels zich later nestelen zullen, maar waarvan ge aan dit kleinste moeskruidzaad niets ziet, niets bespeurt, en niets merkt. Toegepast op het groote werk der omzetting en herschepping, wil dit dus zeggen, dat deze herschepping wel in de wedergeboorte haar vast *uitgangspunt* heeft, en dat in dit *„zaad Gods"* alles aanwezig is, wat straks in geloof en heiligmaking zal uitkomen; maar dat die heerschappij niettemin slechts langzaam en van lieverlede zich uit dat zaad ontplooit en ontwikkelt. Ze geschiedt niet zóó, dat ze opeens voleind en voltooid is, maar slechts zóó, dat ze een waarborg in zich draagt van eens voltooid en voleind te zullen worden. Dien waarborg bezit ze in Christus, wiens leden we zijn, en in wien, als ons Hoofd, alles nu reeds aanwezig is, wat later aan en in ons zal uitkomen. Maar de omzetting, de vernieuwing, de herschepping is een werk van lange jaren; en dit nu brengt teweeg, dat onze natuur op welk punt ge ze ook in het leven neemt, altoos in zeker opzicht reeds herschapen, maar ook in ander opzicht nog *niet* herschapen is, en dus nog het zondige wezen laat uitkomen.

Denkt ge uw wezen als een cirkel, met een middelpunt, een straal, en een omtrek, dan wil dat dus zeggen, dat de wedergeboorte wel het middelpunt herschept, en aan den straal een andere richting geeft, maar dat herschepping van uit dit middelpunt slechts langzaam naar den omtrek voortschrijdt. Deelt gij nu den cirkel naar de orde der Tien Geboden, door tien stralen in tien vakken of *deelen* in, en merkt ge op elk dezer tien

stralen tien *graden*, dan zegt onze Catechismus, dat de wedergeborene in zich den drang ontwaart om niet alleen naar sommige, maar naar *al* Gods geboden te leven; wat onze theologen noemden. dat er wel volmaaktheid in de *deelen* maar niet in de graden of *trappen* bestaat. Dit nu op den cirkel toegepast, wil dan zeggen, dat uit het middelpunt de herschepping wel tegelijkertijd langs *al* de tien stralen voortwerkt, edoch dat ze volstrekt niet opeens voortschrijdt tot in den tienden graad, maar veeleer slechts langzamerhand uit den eersten naar den tweeden graad opklimt. En dit nu werpt geheel de Doopersche voorstelling omver, alsof er *ook in al de graden* reeds aanstonds een geheel nieuw leven zou zijn, en alsof het slechts van onzen wil afhing, om tot in den hoogsten graad *nieuw* voor God te staan.

Neen, zoo is het niet. Zelfs de allerheiligsten, d. i. zij, in wie de herschepping het verst voortschreed, hebben in dit leven nog nooit anders dan een *klein beginsel* dezer volkomen gehoorzaamheid.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Vervuld met vruchten der gerechtigheid, die door Jezus Christus zijn tot heerlijkheid en prijs van God.
Filipp. 1: 1.

Onze kerken spreken in Vraag 114 van „*de allerheiligsten.*" Dat door deze uitdrukking tusschen „geloovigen" en „geloovigen" een onderscheid in trappen wordt gesteld, is niet tegen te spreken. De gewone naam, dien de Schrift voor de „geloovigen" bezigt is; *heiligen.* Zoo schrijft de apostel Paulus „aan de heiligen die te Efeze zijn," enz. Hier echter wordt door dit woord; „allerheiligste" een vergelijking ingesteld. Er zullen er dan zijn *heiliger* dan de *gewone* heiligen. Onder deze *heiliger* personen zullen dan enkelen weer de *heiligsten* zijn. En eindelijk zullen dan onder deze heiligsten der heiligen weer enkelen als de *aller*heiligsten uitblinken. Er is hier dus sprake van een heiligheid in den vierden graad. En toch steekt er niet het minste gevaar in, dat de Catechismus deze graadverschillen in heiligheid alzoo opzet; want vooreerst zou iemand, wie ook, die *zichzelven* onder „de allerheiligsten" rekende, er stellig *niet* toebehooren; en ten andere worden zelfs deze „allerheiligsten" door den Catechismus nog al-

toos zóó klein gehouden, dat ze gezegd worden, niets anders dan een *beginsel*, ja, een *klein* beginsel van deze gehoorzaamheid te hebben.

Gevaar schuilt in deze voorstelling dus in het minst niet, en ze is bovendien noodzakelijk. Het valt toch niet te ontkennen, dat vooral in Gereformeerde kringen, uit reactie tegen het Perfectionisme, als tegenovergestelde uiterste, zoo vaak een voorstelling insloop, alsof een wedergeboren kind van God, ook al leefde zulk een persoon na zijn bekeering nog zestig jaren, aan het eind zijns levens nog even ver zou zijn, als toen hij zijn loop begon. Ook bij sommige Neo-Kohlbrüggianen is van deze verkeerde richting het spoor niet uitgebleven. In hun kringen toch hoort men vaak, dat het geloof het één en al is, en dat er van „goede werken" en „heiligmaking" geen sprake mag zijn. Wel van onze centrale heiligmaking, die we in Christus bezitten, en die het geloof aangrijpt; maar niet van die persoonlijk in ons gewerkte heiligmaking, waardoor de Heilige Geest ons naar het beeld des Zoons vervormt. Hiervan toch, zoo zegt meer dan één in die kringen, kan dáárom nooit sprake zijn, omdat een wedergeborene precies gelijk is aan een niet wedergeborene; met hem op een zelfden „rotten hoop" ligt, gelijk men het dan soms uitdrukt; en er niets nieuws in of aan hem is dan dat hij als een gave Gods in zijn bewustzijn het geloof ontving. Geheel deze voorstelling nu is in lijnrechten strijd met wat de Schrift getuigt, dat een kind van God „van nieuws *geboren*" is; dat hij is „een nieuw *schepsel*"; dat er in hem is uitgestort „*een zaad Gods*"; en voorts met de gestadige en bestendige betuiging van Gods Woord, dat er in Gods kinderen moet zijn steeds voortgaande *wasdom*, een *toenemen*, een *vorderen* in genade. Zulke denkbeelden zijn dan ook alleen opgekomen als reactie, deels tegen het Perfectionisme, deels tegen de moralistische zienswijze, die feitelijk het geloof opzij drong, de wedergeboorte in een voornemen om braaf te zijn stelde, en de heiligmaking dreef als een wederoprichting van het werkverbond. En natuurlijk tegenover deze moralistische, heel het genadeverbond vernietigende, en feitelijk alle geloof, ja, zelfs Christus, het voorwerp des geloofs, overbodig makende theorie, was deze poging om, op eenzijdige wijze, nu eens *het geloof alleen* naar den voorgrond te trekken, ten deele in haar recht. Menigeen is eerst nog niet in staat, om het onderscheid in te zien tusschen wat hij centraal door het geloof in Christus heeft, en hetgeen uit dien Christus persoonlijk in zijn hart wordt uitgewerkt. En zoolang men met dezulken te doen heeft, kan het zelfs zijn goede zijde hebben, dat men op het geloof, „als het eenige werk Gods" een zoo vollen nadruk legge, dat een oogenblik de schijn ontsta, alsof het met het ontvangen van deze gave des geloofs uit ware. Doch gevaarlijk, onwaarachtig en verwerpelijk wordt al zulke

poging, indien ze haar evenwicht verliest, in het tegenovergestelde uiterste overslaat; de volkomen lijdelijkheid en onvruchtbaarheid ook van den wedergeborene als zoodanig predikt; en alzoo *antinomianisme* wordt. Juist daarom is het dan ook zoo uitnemend, dat onze Catechismus met die ééne uitdrukking van „de allerheiligsten" geheel deze voorstelling uiteenslaat, en zoo duidelijk mogelijk belijdt en uitspreekt, dat het geloof wel terdege een kiem is, die ontluikt, ontluikt in heiliger zin en in heiliger leven; en dat deze ontluiking niet alleenlijk bij den één *verder* is voortgeschreden dan bij den ander, maar ook bij den één een *krachtiger* verloop neemt dan bij andere kinderen Gods.

De ervaring drukt hierop dan ook het zegel. Het is toch ontegenzeggelijk, dat het ééne kind van God een ernstiger, teederder en heiliger indruk op ons maakt dan het andere. Er zijn kinderen Gods, wier kindschap ge niet verdenken wilt, en in wie soms metterdaad de teekenen van dat kindschap uitkwamen, maar in wier gewone optreden en wijze van doen zoo bijna elke vrucht des Geestes wordt gemist. De werken *des vleesches*, gelijk Paulus die opsomt, zijn vaak maar al te duidelijk in hen openbaar, maar van de werken *des Geestes*, die de apostel hier tegenover stelt, bespeurt ge o, zoo weinig. Wel iets. o, Gewisselijk, als ge den tak afpelt, is de bast nog groen. Ook bot er hier en daar nog wel iets uit, maar toch zoo bitter weinig, zoo onbeduidend en schraal. En wat nog erger is, wie antinomiaan is, schaamt zich hier niet over, de antinomianen klagen hun dorheid niet voor God en menschen aan; maar ze loopen er over heen, en vinden het zeer gewoon en natuurlijk; ja, soms verheffen ze er zich nog op, dat ze *niet* zijn als die anderen, die heilig zijn in hun eigen oogen. Ten leste wordt de kale, naakte, dorre tak aan den stam van hun geloof hun zelf een teeken van *hoogere* vroomheid. En al wat anderen worstelen, om den goeden strijd te strijden en den loop te voleinden, verachten ze als werken van het „vrome vleesch." Doch zoo zijn er, God zij lof, slechts enkelen. Vreeselijke menschen, die u vertellen komen, dat ze weer „zoo heerlijk gezondigd hebben," en nu te voller genade genieten. En lijnrecht tegenover hen staan er andere kinderen Gods, die zonder veel ophef of drukte, en zonder den minsten zweem van inbeelding, ernstig en teeder voor hun God verkeeren; en er God zoo vurig voor danken kunnen, als weer een verzoeking overwonnen, of de heerschappij van een booze zonde gebroken werd. En als ge dan in *zulke* kringen rondziet, merkt ge nu en dan op, hoe er onder deze ernstige stille kinderen Gods nog weer enkelen uitsteken, die u boeien door een teederheid van conscientie, een vastheid van geloof, een ijver voor de zaak

des Heeren, een milde offervaardigheid, en een gloed van heilige liefde, waardoor er soms zelfs over hun gelaat en hun trekken iets hemelsch ligt uitgespreid. Dat dit in die mate zeldzaam is, geven we toe, en ook moet erkend, dat dit schoone bij sommigen maar al te zeer gebroken wordt, doordien men soms merkt, dat ze het van zichzelven weten, dat ze het er op toeleggen om zich zoo voor te doen, en er zich vaak in geestelijken hoogmoed op verheffen. En dan natuurlijk is de bekoring weg, en de schoone vrucht door den wormsteek bedorven. Maar het feit, dat er verschil bestaat, is daarom niet weg te cijferen. Reeds in den kring der apostelen komt het uit, dat Jezus volstrekt *niet* alle discipelen op één lijn stelt. In de apostolische brieven bespeurt ge gedurig, hoe de apostelen wel terdege *onderscheid* maken tusschen kinderen Gods die achterlijk en die verder zijn. Heel de historie der kerk getuigt ons, hoe er alle eeuwen door zulk een onderscheid viel waar te nemen. En onze eigen ervaring bevestigt het ons telkens opnieuw. En op dien grond nu blijven we bij wat de Catechismus zoo klaar en duidelijk uitspreekt. Ja wel waarlijk zijn er graden of trappen van ontwikkeling ook in het geloof en het daaruit zich ontwikkelende geestelijke leven. Er heerscht geen stilstand, maar er is voornitgang. Er is wasdom in Christus. Er is een toeneming en vordering in genade. Er is een gaan van heerlijkheid tot heerlijkheid. Er is een steeds meer overvloedig worden in goede werken, die aangenaam zijn voor God. Er is een zijn van heiliger onder de heiligen. En aan enkelen wordt het door genade gegeven, als *zeer* sierlijke leden van het Lichaam van Christus, zijn *allerheiligsten* in deze of gene plaatselijke kerk te zijn.

Door deze stellige belijdenis wordt in niets te kort gedaan aan het centrale werk van den Christus. Geen kind van God toch zal zich ooit inbeelden, dat er aan zijn zaligheid nog iets ontbreekt, als zou hij door zijn goede werken dat ontbrekende nog moeten bijverdienen. Een kind van God weet en belijdt juist omgekeerd, dat het *alles* volbracht en in Christus *alles* voor hem verworven is en gereed ligt. Christus heeft niet alleen zijn schuld betaald, maar ook de wet voor hem volbracht. En mits er geloof zij, echt en waarachtig, uit God bewerkt geloof, belijdt Gods kind, dat het is alsof hij zelf alles betaald, ja heel de wet zelf volbracht hadde. Daarover loopt dus de quaestie niet. Wie dat niet belijdt, weet zich niet rechtvaardig voor God, staat nog in werkverbond, en werkt voor den dood. En evenmin zal een kind van God zich ooit inbeelden, dat hij zijn goede werken uit zichzelven put, en nu met die goede werken als met iets, dat hij op eigen akker teelde, naar zijn God kon toegaan, om

Hem die aan te bieden. Hij weet zeer wel „dat we (naar luid van Eph. II: 10) geschapen zijn in Christus Jezus tot goede werken, *die God voorbereid heeft*, opdat wij daarin wandelen zouden." In hemzelven, buiten den Christus gedacht is noch moed, noch hope, noch toevoorzicht. Voor wat onszelven aangaat, *liggen we midden in den dood*. En als ge u een oogenblik denkt dat de Christus wegviel, zou het in het hart van al Gods kinderen op eens weer stikdonkere nacht en niets dan dikke duisternis zijn. Juist evenzoo als het in heel een stad plotseling in alle huizen en kamers nacht zou worden, als opeens de bron waaruit gas in de stad vloeit, werd afgesneden.

Men doet Gods heiligen dan ook onrecht aan, als men hun gedurig het tegendeel hiervan toedicht. Want hoe noodzakelijk het ook zij, dat dit alles gedurig weer gepredikt en ingeprent worde, toch zijn er onder de bewuste heiligen, d.i. onder de bekeerden, althans ten onzent, bijna geen te vinden, die dit eerste a. b. c. van Christelijk geloof niet streng vasthouden. Zonde mengt zich ongetwijfeld ook in onze goede, ja in onze beste werken; zonde vloeit gedurig ook in onze heiligmaking. Zoo verdorven is nu eenmaal onze toestand op aarde, en zoo bedoezeld zijn onze handen, dat we niets kunnen aanraken, of we maken er een smet aan. Vandaar dat *geestelijke hoogmoed* de zonde is, die juist bij deze heiliger vromen zoo voor de deur van hun hart loert. Gaaf wordt ook van hun stam niet één enkele vrucht geplukt. Maar ook na dit alles te hebben toegegeven, moogt ge toch niet aflaten van de belijdenis, dat God de Heere ook nu nog zich in zijn geliefde kinderen verheerlijkt, en dat er nog steeds offeranden gebracht worden, levende offeranden, die Gode in Christus aangenaam zijn, en waaruit een lieflijke reuke voor Hem opgaat.

Offeranden, waaraan uit genade loon voor eeuwig is toegezegd.

Edoch, en dat is het punt, waarop het hier nu aankomt, die wasdom in Christus, die toeneming in genade, dat bloeien in goede werken, is en blijft hier op aarde altoos slechts een „*klein beginsel*" van de gehoorzaamheid, waartoe Gods heiligen geroepen zijn. Elke voorstelling, die men soms heeft, alsof een broeder of zuster hier op aarde reeds zoover waren gekomen, dat er ja nog *iets*, maar toch slechts een *klein* iets, aan hen ontbrak, en alsof ze reeds *bijna* waren zooals ze in den hemel zijn zullen, moet uit dien hoofde als zelfbedrog op zij geworpen. Het hoogste wat hier op aarde bereikbaar blijft, is nog nooit meer dan „klein beginsel." Niets dan een *beginsel*, en dat beginsel *klein*. Dit drukt de Catechismus met opzet zoo uit, om hiermeê allen hoogmoed terneder te slaan, en Gods heiligen voor alle zelfinbeelding te behoeden. De Catechismus is zoo heilig

practisch en voorzichtig. Wat *moet* uitgesproken, dat spreekt hij uit; en daarom mocht hij niet verzwijgen, dat er heiligen, heiligeren, heiligsten en allerheiligsten onder Gods kinderen zijn; de trappen der heiligmaking te loochenen, ware het werk van den Heiligen Geest verachten. Maar (en hieraan erkent ge hoogere wijsheid) nu voelt de Catechismus zeer wel, dat allicht eenig kind van God kon gaan denken: „*Zoo ben ik.* Tot de allerheiligsten mag ook ik gerekend worden," en dat hij op dien grond zichzelven voor een halven hemeling ging aanzien. En het is, om die inbeeldingen en zondige overleggingen des harten opeens en voorgoed den bodem in te slaan, dat de Catechismus er nu zoo bang en zoo ernstig op volgen laat, „dat zelfs de allerheiligsten nog niet hebben, dan een klein beginsel dezer gehoorzaamheid." Ze staan zoo op de derde, vierde tree van een torentrap maar van een torentrap die honderden treden hoog is.

Hieraan moet dan ook vastgehouden, want bij het Perfectionisme is het kwaad juist voortgekomen uit de valsche inbeelding, alsof we, reeds hier op aarde, zoo bijna tot de spitse van den toren waren opgeklommen. Om bij ons beeld te blijven, waanden velen metterdaad, dat als de torentrap tweehonderd treden heeft, zij, en enkelen met hen, het reeds tot honderd tachtig, honderd vijf en tachtig gebracht hadden. En bij die voorstelling is het volkomen natuurlijk, dat dan een ander u vraagt, waarom gij dan die overblijvende vijftien of twintig treden niet er bij zoudt doen. Op dat valsche standpunt ware die vraag dan ook volkomen gerechtvaardigd. Wie het zoover reeds bracht, kan met een laatsten ruk, met een laatste inspanning, er nog zeer wel komen. Juist daarom echter stelt de Catechismus u de zaak gansch anders voor, en laat u zien, hoe ge van de tweehonderd trappen, hier hoogstens tot drie of vier of vijf brengt. Nooit verder dan tot een *klein beginsel.* En let wel, dit zegt hij niet van de gewone heiligen. Bij die is het nog weer minder. Maar zoo stelt hij u de allerheiligsten voor, verder dan wie niemand op aarde kan komen. Elk denkbeeld, alsof men zoo allengs naar de torenspits zou klimmen, om nu van die spits in den hemel over te stappen, valt hierdoor ten eenenmale weg. Al wat hier op aarde geschiedt, is dat God aan den stam van ons geloof, ons tot vertroosting, onzen naaste tot stichting en Hem zelven tot eere zijns Naams, een *enkele vrucht* laat uitkomen. En dan wacht het tot op onzen dood. Want eerst, in den dood wordt alle gemeenschap met wereld en zonde afgesneden. Eerst in den dood komt de groote genade der heiligmaking. In deze bedompte atmosfeer kan de plante des geloofs slechts schaars en karig uitloopen, — opbloeien in al haar pracht en prijken in al haar vruchtenweelde kan en zal die plante eerst, als ze door den dood overgezet is in den reinen ether van Gods hemel.

De fout van wie het anders voorstelt is, dat hij van de heiligheid Gods een veel te kleine gedachte heeft. Menschen, die zoo ingebeelde gedachte van eigen heiligheid koesteren, nemen Gods heilige wet veel te klein en veel te beperkt. Ze vatten en verstaan niet, wat de Psalmist uitroept: „In alle ding heb ik een einde gevonden, *maar uw gebod is zeer wijd.*" Wat de Joden deden, doen ook zij. Zij perken Gods wet willekeurig af. Zooveel als *zij* er in zien, zal al de inhoud van die wet zijn. Wat zij *niet* in die wet zien, bestaat niet. En daarom mocten ze van Christus nog leeren, om de *oneindige* geestelijke strekking van die Goddelijke wet te leeren verstaan, die zich in lengte en breedte, in diepte en hoogte even ver uitstrekt als de uitstrekking van ons menschelijk aanzijn is. Bij de Perfectionisten nu komt niets dan ditzelfde kwaad uit. Iets sterker in graad, maar in soort één. Ook zij meenen toch de grenzen van het gebied der wet te kunnen overzien. Waar *hun* horizont daalt, houdt, zoo meenen ze, ook de wet op. Ze wanen haar omtrek te zien, en omdat zij nu tot aan dien omtrek voortschreden, roepen ze triomfantelijk uit; „Ik ben er. Ik heb Gods wet volbracht. Ik ben vrij van zonde." En terwijl ze nu alzoo wanen aldus een hooger standpunt van heiligheid bereikt te hebben, zijn zij het juist, die de heiligheid Gods *verkleinen.* Er is een aardsche maatstaf, en er is een hemelsche maatstaf, en natuurlijk moet bij de heiligheid Gods die hemelsche maatstaf aangelegd. Maar dat doen zij niet. Alleen de aardsche maatstaf wordt door hen aangelegd. En nu, is het dan wonder, dat ze zich inbeelden er te zijn? Neen, die zoo spreken of roemen, *zijn* de allerheiligsten niet. Want immers juist Gods beste kinderen zijn steeds het diepst van hun eigen schuld overtuigd geweest, en hebben steeds de paden der *ootmoedigheid* voor hun God bewandeld. Wie onder de allerheiligsten hoort, spreekt van zichzelf als van *den ergste der zondaren.* Juist wie zichzelven het diepst voor God wegwerpt, bracht het in heiligen zin het verst.

Romeinen zeven blijft hier den doorslag geven, en elke poging om het te doen voorkomen, alsof Paulus in dit aangrijpend hoofdstuk van zijn toestand *vóór* zijn bekeering sprake, zal steeds ijdel blijken. Een onbekeerde heeft „geen vermaak in de wet Gods naar den inwendigen mensch." Geen onbekeerde *kan* zeggen: „Ik zelf dien wel met het gemoed de wet Gods." En ook, geen onbekeerde kan betuigen, als hij viel: „Zoo deed ik deze zonde niet meer, maar de zonde die in mij woont." Of ook wat onbekeerde zou kunnen roemen; „Ik dank God, door Christus Jezus, mijnen Heere." Al het beweren alsof de Paulus, die zóó sprak, nog de Saulus ware, die den Christus haatte en vervolgde, is dan ook niets dan Schriftverdraaiing en Schriftvervalsching, en een vermetel pogen om tegen over de ootmoedige gestalte

van het kind van God in den apostel, de hoogmoedige gestalte van zijn eigen ingebeelde heiligheid op te houden. Die valsche verklaring van Romeinen zeven is dan ook nooit door geloovigen, maar altoos door ongeloovigen voorgestaan, door mannen, die een ander Evangelie poogden te brengen dan Christus ons door zijn apostelen geleerd had.

Neen, de Catechismus geeft een veel veiliger standpunt aan. In Christus *volmaakt* rechtvaardig; zoodat „al klaagt u uw consciëntie aan, dat ge nog steeds tot alle boosheid geneigd zijt, ge nochtans roemt als een die het alles volbracht heeft, wat Christus voor u volbracht heeft, ja, als hadt ge nooit zonde gehad of gedaan." De zake van uw eeuwige zaligheid is dus afgedaan, en beslist, en uitgemaakt. Daar gaat niet af en daar komt niet bij. Niemand kan meer beschuldiging inbrengen tegen de uitverkorenen van God, en niemand kan ze meer rukken uit de hand des Vaders. Vallen mogen Gods heiligen nog, vervallen kunnen ze nooit.

Rekenen ze zich daarentegen *buiten* Christus, gelijk ze in zich zelf bestaan, dan zien ze omgekeerd niets aan zich, dan zonde, vloek en dood. Dan bevinden ze zich „vleeschelijk," „verkocht onder de zonde." Dan woelt in hen de inwonende zonde. Dan zijn ze tot alle goed onbekwaam. Het is dus alleen Christus, die maakt dat het anders bij hen uitkomt; die, door de genade van zijn Heiligen Geest, een anderen zin in hen opwekt, andere gedachten in hen doet oprijzen, en andere bewegingen in hun wil geeft; alsnu beide het willen en werken in hen werkt; en zoo een vrucht der genade en der heiligheid in hen uitbrengt. Maar in die vrucht verblijden ze zich dan ook hartelijk, en ze danken er hun God voor, die hen alzoo bekwaamd heeft. En na gedankt te hebben, begeeren ze opnieuw in smeeking en in gebeden, door hun God met zulk een vrucht en met zulk een sieraad verrijkt te worden. Blijft die vrucht uit, dan zuchten ze in zichzelven, wachtende en beidende, tot de God des vredes weer met zijn levend makende genade over hun ziel uitkome, hen aangrijpe, verwakkere, en nieuwe vrucht doe uitbotten aan de takken huns levens. Ze kunnen daarom niet buiten hun Christus. De gemeenschap met hun Heiland is hun zielsbehoefte. Altoos zweeft het ideaal van een hooger heiligheid voor hun zielsoog.

Dat is het wat de Catechismus noemt: *hun voorgestelde volkomenheid.* Ja, ze stellen zich metterdaad een *volkomenheid* voor. Ze mikken op die volkomenheid, of ze dit wit treffen mochten. En al bevinden ze zich steeds nog zoo verre er van af, toch blijft dit ideaal hen boeien, en hen aantrekken. Ze beseffen en gevoelen het zoo diep: eerst als ze volkomenlijk in Gods wet stonden, dan ja, maar ook dan eerst, zouden ze volkomen

gelukkig zijn. En bevinden ze nu, dat er hier op aarde geen denken aan is, en betreuren ze, hoe ze hier beneden van dat hooge ideaal nog altoos op zoo onmetelijken afstand verwijderd blijven, dan verzoent juist dit droeve feit *met hun sterven*, en wordt juist hierdoor het verlangen „om ontbonden te worden" in hun ziel gewekt.

En vraagt ge, of dit dan niet bijna hetzelfde is, wat ge ook bij onbekeerden soms waarneemt, die toch ook naar deugd streven — zoo zij opgemerkt, dat *deugd* en *heiligheid* geheel uiteenloopen. Tegenover *deugd* staat *ondeugd*; tegenover *heiligheid* staat *zonde*. En al het diepe verschil tusschen iemand, die weet dat hij *ondeugend*, en iemand, die belijdt dat hij een *zondaar* is, schuift zich dus ook tusschen de *deugd*prediking en de prediking van Gods *heiligheid* in. Nu wordt dit verschil hier door den Catechismus niet uitgewerkt, maar één punt geeft hij toch aan, waaraan ge Gods kind ten slotte herkennen kunt, dit namelijk, dat Gods kind niet alleen naar *sommige*, maar naar *al* Gods geboden tracht te leven. Wie niet door hooger genade wordt aangedreven, maakt zichzelf een hem gevallige wet; richt al zijn zedelijken ernst tegen deze of die bepaalde ondeugd; en noemt eerbaar en goed al wie aan deze bepaalde zonde weerstand bood. Mits iemand kuisch leve is hij braaf en goed, onverschillig of hij door kwaadspreken, toorn of hoogmoed tegen Gods wet inga. Mits iemand eerlijk zij, gaat hij vrij uit zonder dat ge te nauw moet toezien, of hij wel in kuischheid wandelt. Mits iemand goedhartig en milddadig zij, looft gij hem, zonder te onderzoeken, of hij vergevingsgezind, of hij vreedzaam, of hij ijverende voor den naam des Heeren zij. Maar juist dit wordt nu in Gods kind anders, en hierin steekt een zoo heerlijk merkteeken van genade. Gods kind voelt door werking des Geestes haat in zich tegen *alle* zonde, ook al woelt de trek naar velerlei zonde nog gedurig in zijn eigen hart. Hij is der zonde *vijand* geworden. En daarom bespeurt hij in zich een verzet, dat zich gelijktijdig en gelijkelijk tegen *alle* zondige neigingen richt, en hem perst en dringt, om in *alle* stukken van de wet Gods de ordinantiën van den Almachtige te eeren. Dit zal niet altoos even sterk zijn. Ook zal wel deze of gene booze zonde hem meer en langer ophouden, dan een zonde, waarvan hij de bekoring zelden gevoelde. Maar de zaak als zaak blijft. Gods kind heeft Gods wet lief, en voelt het van die wet, hoe al Gods geboden hem tot Gods liefde trekken.

DERDE HOOFDSTUK.

Ja, ik kende de zonde niet dan door de wet; want ook had ik de begeerlijkheid niet geweten zonde te zijn, indien de wet niet zeide: Gij zult niet begeeren.
Rom. 7: 7b.

In den Heidelberger Catechismus staat het *Gebod* tusschen het *Geloof* (met de *Sacramenten*) en het *Gebed* in. Eerst zijn de *Twaalf geloofsartikelen* met de Sacramenten, afgehandeld. In het slot van den Catechismus komt het *Onze Vader*. En tusschen die beide in ligt de behandeling van *de Wet*. Aan die volgorde zijn wij nu eenmaal gewend, en we kunnen daarbij blijven.

Toch heeft het zijn nut, hierbij in herinnering te brengen, dat noch Luther noch Calvijn dit spoor geteekend hebben. In Luthers Catechismus gaat integendeel het *Gebod* vooraf; daarop volgt het *Geloof*; op het geloof het *Gebed;* en eerst na het Gebed komen de *Sacramenten*. En slaat ge Calvijns Catechismus van Genève op, dan vindt ge bij hem wel eerst het Geloof, daarna het Gebod, en dan het Gebed; maar de Sacramenten komen in Calvijns Catechismus eerst na het *Onze Vader*. De Westminster Catechismus, die pas veel later is opgesteld, en alle vroegere Catechismussen achter zich had, volgt evenmin geheel onze Heidelberger. Hij toch heeft deze volgorde; 1. *Geloof;* 2. *Gebod;* 3. *Sacramenten;* en 4. *Gebed*.

Deze uiteenloopende wijze van indeeling vindt haar oorsprong in het verschillend gebruik van de *Wet*. Neem ik toch de *Wet* als tuchtmiddel tot Christus, dan moet ze natuurlijk aan het Geloof voorafgaan, gelijk bij Luther. Vat ik daarentegen de *Wet* op als regel en richtsnoer voor het leven der dankbaarheid, dan moet ze even natuurlijk op het Geloof volgen, overmits er alleen in de geloovigen van een geestelijke dankbaarheid sprake kan zijn. Dit hebben Olevianus en Ursinus dan ook zeer wel gevoeld, en beseft dat ze eigenlijk de *Wet* tweemaal moesten geven; eerst vóór het *Geloof*, ter ontdekking van de consciëntie in den zondaar, en daarna nog eens *na* het *Geloof*, als aanwijzing van den regel der dankbaarheid. En let ge er scherper op, dan *geven* ze de *Wet* ook feitelijk twee malen.

Immers reeds in Vraag 4 heette het: *Wat eischt de Wet Gods van ons?* Op die vraag had nu natuurlijk een geheele uiteenzetting van de *Wet*, en een geheele uitlegging van de *Tien Geboden* moeten volgen. Maar ten einde noodelooze herhaling te voorkomen, is op Vraag 4 enkel geantwoord door verwijzing naar de *hoofdsom* der *Wet*, en kwam de eigen-

lijke behandeling van de *Tien Geboden* thans eerst, na de afhandeling van de *Twaalf geloofsartikelen*. Gelukkig schijnt ons die uitweg niet gekozen. In Vraag 4 is van de *kennisse der zonde* sprake, eer men tot den Christus is gekomen; in Vraag 92 komt diezelfde Wet nu nogmaals voor, nadat de Christus beleden is. Hiermee nu strookt het min goed, dat in Vraag 4 de *hoogste* saamvatting der Wet wordt gegeven, gelijk eigenlijk alleen een *geloovige* die verstaat; en dat de zakelijke veroordeeling van de bepaalde zonden, waar ook een onbekeerde begrip van kan hebben eerst na het *Geloof* wordt behandeld. Te veel hechte men hier intusschen niet aan. Het geldt hier toch uitsluitend een vraagstuk van volgorde en indeeling, waaraan door onzen Heidelberger in het minst geen leerstellige beteekenis wordt gehecht.

Komen we nu in leerstelligen zin, tot het gebruik van de Wet voor den uitverkorene; dan is en blijft de hoofdsom, dat het gebruik der Wet drieledig is: 1°. om den mensch als in een spiegel zijne zonde, ellende en verdoemelijkheid voor te houden; 2°. om hem uit te drijven naar hetgeen God ons in zijnen lieven Zoon geboden heeft; en 3°. om ons tot een regel te zijn en richtsnoer in het leven der dankbaarheid. De *Wet* ontmaskert den zondaar; drijft naar Christus; en regelt het leven van Gods kinderen.

Over dit drieledig doel der Wetsprediking is intusschen ernstig geschil gerezen. Een geschil dat zich licht verklaren laat, als men de nadere vraag stelt, of dit drieledig gebruik gelijktijdig of in opvolging van tijd geldt. Zegt men: in opvolging van tijd, dan beduidt het, dat de Wet u eerst uw zonde ontdekt, en daarmeê dit eerste gebruik der Wet is afgedaan; dat daarna de Wet u tot Christus uitdrijft, en dat dit *tweede* gebruik zóó lang duurt tot ge den Christus aanneemt, maar om dan ook op te houden; en dat dan ten slotte eerst het *derde* gebruik komt, namelijk om alsnu in die Wet te wandelen als geliefde kinderen en navolgers Gods. Zegt ge daarentegen, gelijk de Heidelberger, dat dit drieledig gebruik *gelijktijdig* is, dan duidt dit aan, dat ook in den bekeerde de Wet nog altoos deze drie dringen doet; dat zij zonde blijft ontdekken, naar Christus dringen, en den wandel van Gods kind regelen. Juist tegen dit laatste kwam men intusschen van twee zijden op. Vooreerst van de zijde der Anabaptisten, die de bekeering absoluut verstaan, en dus oordeelen, dat een bekeerde met zijn kennisse van zonde reeds gereed is; die achter zich heeft; tot Christus *is* gekomen; en dus alleen een regel voor zijn wandel behoeft. En ten andere van de zijde der Antinomianen, die oordeelden en nog oordeelen, dat punt *twee* punt *drie* uitsluit. Is toch, zoo zeggen ze, in

Christus de verlossing en vrijmaking van de Wet gegeven, doordien Hij niet alleen onze straf *geboet,* maar ook de Wet volkomenlijk voor ons *volbracht* heeft, dan kan er voor ons van Wetsvolbrenging geen sprake meer zijn; of zoo ge daarvan nog spreekt, loochent ge wat ge eerst beleden hebt en ontkent, dat Christus de Wet voor u volbracht heeft. Een tegenwerping waaraan ze dan nog deze tweede toevoegen, t. w. dat het niet baat, om de Wet Gods zóó scherpelijk te laten prediken, als ge toch vooruit weet, dat ge hier op aarde nooit verder komt, dan tot een *klein begin* van deze volkomen gehoorzaamheid.

Toch hebben daarom niet *alle* Antinomianen de prediking der Wet opzij gezet. Integendeel er zijn ook Antinomianen, die op een scherpe Wetsprediking zelfs zeer gesteld zijn, ja, er op aandringen, maar *slechts in schijn.* Wat ze bedoelen is toch, dat wel de inhoud der Tien Geboden zeer in den breede, en zeer scherp uiteen worde gezet, maar *niet* als Wet. Integendeel, zij zoeken in die Wetspredikatie een predikatie van *de belofte Gods.* Als God tot zijn kind zegt: „*Gij zult niet stelen,*" verstaan ze dit niet als een gebod, maar alsof God zeggen wilde: „Ik, uw God, zal maken, dat gij niet steelt; mijn belofte is u daarvoor borg. Ik, uw God, zal maken dat gij niet echtbreekt, dit beloof Ik u, en op die belofte kunt gij staat maken." Het telkens wederkeerende: *Gij zult niet*, beteekent dan niet: Gij *moogt* niet stelen enz.: maar: De uitkomst zal toonen, dat gij het niet doet, omdat Ik het u belet. — Deze voorstelling nu klinkt daarom zoo verleidelijk, omdat er metterdaad de volkomen juiste waarheid in ligt uitgesproken, dat het de Heere is die ons voor struikelen behoedt; reden waarom Gods kinderen Hem dan ook dank zeggen voor zijn bewarende genade, en steunen op zijn heilige belofte: „*Ik zal maken*, dat ge in mijne inzettingen wandelen zult." Ook hier weer is het wat Eph. II: 10 ons openbaart: „We zijn geschapen in Christus Jezus tot goede werken, *die God voorbereid heeft*, *opdat wij daarin wandelen zouden.*" Zoo genomen gaan ook wij van heeler harte met deze belijdenis mede; we stelden ze steeds op den voorgrond; en zijn er zeker van, dat elk kind van God hierop *ja* en *amen* zegt. En mits men er nu dit, en niets anders mee bedoelt, dan ja, kan men in een oogenblik van zalige vertroosting met Luther zeer wel zeggen, dat het „*gij zult*" van de Wet dat als gebod tot ons komt, ons als een „*gij zult*" van heilige belofte in de ziel klinkt.

Tegengestaan daarentegen, en ernstig tegengestaan, moet deze voorstelling, zoo men ze Antinomiaansch duidt, en er van maakt dat de Wet zelve een belofte is, en als belofte in de kerke Gods moet gepredikt worden. Dan toch raken we op onheilige paden en wordt Gods Woord verkracht. Vooreerst toch is zulk een voorstelling een ongerijmdheid. Als de Wet

een belofte aan Gods kind was, dat God zorgen zal, dat hij in geen dezer zonden valt, dan *zou* hij er ook nooit in vallen. Nu daarentegen toont de droeve uitkomst, dat hij keer op keer *wel* valt, dagelijks in kleinere en soms in erger zonde; maar in elk geval met de teleurstellende uitkomst, die er aan deze zijde van het graf nog hoogstens van een klein beginsel der volkomen gehoorzaamheid sprake kan zijn. Ziende op dit resultaat, zou God zijn belofte dan *niet* houden; dag bij dag aan elk van zijn kinderen deze belofte breken; en soms dat breken van zijn belofte zóó ver drijven, dat Hij zijn kinderen laat vallen in zonden, die zelfs onder de ongeloovigen schandelijk worden geacht. God zou dan in zijn Wet gezegd hebben; „Zorg gij er maar niet voor, dat ge niet steelt. Dat ge niet stelen zult, daar zal Ik, uw God, wel voor zorgen." En intusschen zou God dan meer dan eens in zijn belofte te kort schieten, en zijn kinderen toch allerlei kleine oneerlijkheden laten begaan. Dat *kan* dan weer niet en zoo moeten dan die kleine oneerlijkheden vergoelijkt; ze mogen niet áls eigenlijke zonden beleden worden, want immers God zorgt er voor, dat ge niet steelt; en dus steelt ge ook niet, ook al hebt ge op min eerlijke wijze geld in uw beurs laten vloeien, dat aan een ander toebehoort.

Maar in de tweede plaats, en dit is onze hoofdbedenking, zij die een *belofte* uit het *gebod* maken, gaan uit van een voorstelling, alsof de mensch een machine ware, waarvan God, buiten 's menschen wil om, de veer opwond en liet afloopen. En hiermee wordt de mensch ontmenscht. God schiep nu eenmaal den mensch als een wezen met een zedelijke natuur, d. w. z. als een wezen met zedelijk zelfbesef en met wilskeuze in zich, uit welk zelfbesef en welke wilskeuze dan weer zijn verantwoordelijkheid en zijn aansprakelijkheid voor God voortvloeit. Hij groeit niet als een boom, en loopt niet als een dier, maar hij leeft als *mensch*. Wil God dus op den mensch werken, dan moet dit werk Gods uitgaan naar zijn *bewustzijn* en zijn *wil*, in dat bewustzijn heilige gedachten en heilige kennisse inbrengen, en dien wil ombuigen. En daarvoor dient nu als middel en instrument juist de Wetspredikatie. Door die Wetspredikatie wordt op ons innerlijk bewustzijn gewerkt, door het ons inprenten van de kennisse van Gods ordinantiën: en op onzen *wil* werkt de Wetspredikatie evenzoo door den ernst van Gods heiligen wil, die ons tegenkomt. En zoo is het ook volkomen waar, dat uw God u voor zonde bewaart, mits ge maar niet vergeet er bij te zeggen, dat de Heere dit óók doet juist door u scherpelijk zijn Wet te laten prediken, niet als vertroostende *belofte*, maar juist als *heilig en hoog gebod*. De misleiden mogen dan ook toezien. Immers door de zenuw des gebods in de Wet door te snijden, en er de liefelijke koorde der vertroosting voor in plaats te brengen, roepen ze den valschen vrede

uit, pleisteren met looze kalk, en verijdelen juist een der machtigste pogingen, waardoor God de Heere gemeenlijk zijn kinderen in den leiband zijner liefde wilde laten loopen. Een iegelijk die een tijdlang door deze zoete taal, maar taal zonder ernst, misleid werd, en er ten slotte weer onderuitkwam, heeft dan ook steeds moeten belijden, dat deze soort prediking zijn zedelijken ernst *verzwakt* had. Gods kind is geen steen of blok, hij is geen machine, die wordt opgewonden om weer af te loopen, tot God haar weer opwindt. Gods kind is een *medewerker* Gods. D. w. z. in hem woont de Heilige Geest; en die Heilige Geest bewerkt hem inwendig zóó, dat de Wetspredikatie haar uitwerking op hem kan hebben, en dat, dank zij de Wetspredikatie, onder de bevruchting des Heiligen Geestes, zijn leven in den toom wordt gehouden.

Juist daarom is het dan ook zoo schuldig plichtsverzuim, als de Dienst des Woords in deze Wetspredikatie te kort schiet. Dat in den bloeitijd onzer kerken het leven veelszins zoo eerbaar en degelijk was, is voor een niet gering deel daaraan toe te schrijven, dat er destijds van de Wetspredikatie zooveel werk werd gemaakt, en dat de gemeente de Wetspredikatie geregeld bijwoonde. De Wetspredikatie was destijds als een hek langs den waterkant en als een leuning langs de brug, om te waken dat de leden der kerk niet in het water vielen. Die Wetspredikatie kwam niet van menschen. God had ze ingesteld, en alle eer en roem, voor de vrucht die ze droeg, kwam dus Gode toe. Maar ze had feitelijk dan toch ten gevolge, dat aan de gemeente een helpende hand werd toegestoken, en dat de struikelenden weer werden opgericht, eer ze vielen en voor den grond sloegen. Thans daarentegen is in veler oog die Wetspredikatie bijzaak geworden. Vooral het fijne ingaan in de verschillende zonden om de consciëntie te verontrusten en den zondaar aan zichzelf te ontdekken, ontbreekt zoo veelszins. Een meer algemeene Wetspredikatie schijnt al overgenoegzaam. En die predikatie blijft dan zóó algemeen, dat de meeste geloovigen niet ten onrechte oordeelen, dat ook wel te weten, en dus zulk een predikatie niet het aanhooren waard vinden. En hiermee nu wordt aan het gemeenteleven een zeer machtige steun ontnomen. Het is toch de vraag niet of ge deze dingen wel weet; maar veeleer of ze, (waar ze bij u slechts als memoriepost in uw herinnering staan uitgetrokken) ook in den vorm van een schuldvordering voor u treden om betaling te eischen, en u telkens weer als zondaar te plaatsen voor de heilige Wet van uw God. Eerst zoo toch wordt de consciëntie wakker gehouden; wordt het verband van het gewonde lichaamsdeel en de pleister van de wonde afgetrokken, en vaart de schrik en de ontzetting over uw onheilig leven

u telkens weer door de ziel. Zonder die Westpredikatie in al haar fijnheid en scherpheid en strengheid beeldt menig gewoon kind van God zich zoo licht, bij vergelijking met anderen, die slapper leven, in, dat hij reeds rang onder de heiligen heeft, waar veeleer zijn plaats onder de *gewone* heiligen nog gedurig bedreigd wordt. En daarom kan er niet genoeg op aangedrongen, dat vooral in dezen felbewogen tijd de Dienst des Woords toch vooral in zedelijken ernst spanne, en het klaar en duidelijk inzicht in wat God wil, dat ons leven zijn zal, gedurig weer verheldere.

Toch hebben we nog erger strijd met de Antinomianen van echten bloede, die liefst de geheele prediking der Wet, als onder het Evangelie niet betamelijk, uit de gemeente weren zouden. Deze zeggen u, dat het Wetsstandpunt zelf niet deugt; dat dit standpunt goed was in het Werkverbond, maar niet te dulden is in het Verbond der genade. Dat de Wet wel verre van ons te heiligen, integendeel de zonde prikkelt en ons zoodoende onheiliger maakt, wijl de lust naar het verbodene in 's menschen natuur zit. Zoo staan ze vijandig tegenover de Wet, die ze een doode letter noemen, terwijl zij in vrijheid des geestes wandelen willen. Bovendien zeggen ze, dat de Wet óf tot straf óf tot gehoorzaamheid verplicht. Dat ze ons nu eenmaal als straf is toegerekend, en dat wij in Christus deze straf gedragen en voldaan hebben, zoodat geen gehoorzaamheid meer naar recht van ons kan gevorderd worden. En eindelijk gaan ze zelfs zoover, dat ze in de zonde het groote middel gaan zien, waardoor de genade wordt uitgelokt. Zij dus ook al de zonde op zichzelf iets hinderlijks, als middel om genade uit te lokken, en de genade rijker te maken, heeft ze haar eigenaardige beteekenis, geheel in den trant van wat men reeds in Paulus' dagen vroeg: „Zullen wij zondigen, opdat de genade te meerder worde?" Met dit booze Antinomianisme paart zich dan soms nog de Anabaptistisch dualistische dwaling van de tegenstelling tusschen vleesch en geest. Een kind van God is dan geestelijk, en wel wandelt hij nog in het vleesch, maar dat vleesch is *hij* niet. Dat is een ander die bij hem inwoont. Een soort oude Adam, die zich aan hem vastklemt. Dat vleesch, die oude Adam, nu mag zondigen zooveel hij wil. Dat doet er toch niet toe, want die vleeschelijke bijwoner vaart toch eens ter helle. En hij, als kind van God, heeft hier geen weet of leed van, want het gaat buiten hem om. Hem raakt, hem deert dat alles niet. Ja, hoe dieper die oude Adam er zich inwerkt, hoe beter het zelfs is, omdat juist daardoor de tegenstelling tusschen dien boozen dubbelganger en het kind van God in hem te scherper uitkomt. En zegge nu niemand, dat zoo booze taal toch ongehoord is;

want ongehoord is ze *niet*. En ook nu nog zijn er lang niet zoo kleine kringen van Gods heiligen, waarin soortgelijke redeneeringen met zekere ingenomenheid worden rondgevent en aangenomen.

Geheel deze dwaalleer nu is daaruit opgekomen, dat men verzuimde het *tweeërlei* begrip van de Wet behoorlijk te onderscheiden. Men kan van een wet spreken, als van een regel, die aanwijst wat iemand doen moet, om iets te verdienen en zeker loon te behalen. Maar er kan ook sprake van de wet zijn, als van een regel, die aanwijst wat geschieden moet om het leven wel te doen loopen. Om een heel eenvoudig voorbeeld te noemen. Als een klein kind levertraan moet innemen, dan weigert het vaak; maar als moeder nu zegt: „Als ge slikt krijgt ge een koekje, en anders een pak slaag," dan slikt het kind, niet om te slikken, en veel min om door de levertraan sterker te worden, maar uit vrees voor straf en om de verdienste, om het loon, om de zoetigheid die hem is voorgehouden. Maar als nu datzelfde kind straks het koekje krijgt, dan slikt het weer; maar nu niet om loon, nu niet om verdienste, maar alleen wijl slikken het vanzelf aangewezen middel is, om te genieten. En dit onderscheid gaat nu ook hier door. De Wet is den mensch in het Paradijs opgelegd met aanbieding van loon en bedreiging van straf. Toen heeft hij het loon veracht, moedwillig het eeuwige leven verworpen, en de straf over zich gehaald. Hieronder nu zouden we eeuwig hebben moeten verzinken, indien God in zijn ondoorgrondelijke barmhartigheid niet het mysterie der verlossing had teweeggebracht, zoodat nu Christus voor ons en in onze plaats die straf gedragen, de schuld geboet en de Wet volbracht heeft. Dit is derhalve in vollen zin een afgedane zaak voor al Gods uitverkorenen, en wie tot geloof mag komen, bekent deze zaligheid. Hij weet, dat Christus in zijn plaats stond, en dat hij rechtvaardig voor zijn God staat. Dat desniettemin de Wet ook in dien zin nog gepredikt moet worden, is dan, gelijk we later zien zullen, ook volstrekt niet, alsof aan het eenig offer van Christus nog iets moest worden toegebracht. Dat offer is eenmaal volkomenlijk gebracht. Daar kan niets af en niets bij. In dezen zin wordt de Wet nog steeds aan Gods kinderen gepredikt, om hen steeds duidelijker te doen inzien, aan welk een dood en verdoemenis ze ontkomen zijn, en hun steeds meer den rijkdom der genade, die in Christus offerande ligt, te ontsluiten.

Maar geheel hiervan afgescheiden nu heeft de Wet ook haar *tweede* beteekenis, waarop we wezen. De tweede maal slikte dat kind vanzelf, omdat slikken de levenswet voor 's menschen voeding is. Alzoo door God verordineerd, en voor elk mensch vaststaande. En zoo nu ook is het hier. De mensch heeft een eigen menschelijk leven van God ontvangen, en dat

leven is niet aan wilkeur overgelaten, maar gebonden aan vaste wetten. Dat geldt voor uw lichaam, dat geldt voor uw denken, dat geldt voor uw zedelijk en uw geestelijk leven. Alles gaat naar wetten, niets is aan wilkeur overgelaten. Er is een wet, dat ge koolstof uit en zuurstof in moet ademen, en wie dat niet doet, stikt. Er is een wet dat tweemaal twee vier is, en wie haar niet meerekent, diens rekening komt niet uit. Er is een wet, dat de geest van Gods kind bidden moet, en wie niet bidt, in dien verdort het geestelijk leven. En zoo nu is er ook een wet voor uw zedelijk leven, voor uw doen en laten, en wie niet naar die wet, maar in strijd met die wet te werk gaat, schaadt zichzelf en werkt zich vast. Nu blijft een kind van God, ook na zijn wedergeboorte en bekeering, een *mensch*; en blijven dus de Goddelijke ordinantiën ook voor *zijn* leven gelden. Zonder lucht stikt een kind Gods evengoed als een onbekeerde. Een kind Gods, dat de wetten van het denken niet in acht neemt, komt even verkeerd met zijn redeneering uit als een onbekeerde. En zoo ook een kind van God dat zijn doen en laten niet naar de Wet Gods regelt, werkt zich evengoed als een onbekeerde vast. En hierom nu is het, dat een kind van God er evengoed als een onbekeerde, behoefte aan heeft, dat de Wet Gods hem gestadig en ernstig en ten volle gepredikt worde, opdat hij het spoor zou zien, waarin het rad zijns levens loopen moet, om wel te loopen, en hem levensgeluk, innerlijk, zedelijk levensgeluk aan te brengen. Hoe dit met de dankbaarheid saamhangt, zullen we later zien. Thans zij er alleen op gewezen, hoe deze twee saamgaan: 1°. dat de Wet als middel om te kiezen tusschen loon en straf in Christus geheel is afgedaan, en 2°. dat de Wet als regel van ons zedelijk leven voor het kind Gods tot aan zijn dood toe onmisbaar blijft.

En hiermee is feitelijk tevens de tweede bedenking beantwoord, dat het niet betamelijk is, een zoo scherpe Wetspredikatie in stand te houden, zoo ge toch vooruit weet, dat Gods kind ze niet volkomenlijk houden *kan*. Immers de eigenaardigheid van elken regel is, dat ge juist den regel hoog moet opzetten, om de hoogst mogelijke opvolging van den regel te verkrijgen. Als recruten op de schijf beginnen te schieten treffen de meeste kogels een heel eind buiten de schijf, en komt slechts een enkele buiten in den omtrek van de schijf, terwijl er geen denken aan is, dat ook maar één aanstonds het hart of middelpunt van de schijf zou raken. En toch wordt aan elk recruut voorgehouden, dat hij op de *schijf* niet alleen, maar op het *hart* van de schijf moet mikken. Dat doet hij dan ook, al treft hij het niet. En dit *moet*, want deed hij het niet, dan zou zijn schot nog veel verder afwijken. En zoo is juist dat gestadig mikken op een punt dat hij toch niet treft, het middel om hem te bewaren voor nog grooter afwijking

hem allengs beter te leeren mikken, en ten slotte ook in de schijf te doen mikken.

VIERDE HOOFDSTUK.

Opdat in ons land eere wone.
Ps. 85 : 10*b*.

Na in ons vorig hoofdstuk het *Antinomianisme* te hebben afgeweerd, dat alle gebruik van de Wet wil afschaffen, komen we thans terug op de vraag, waarin het *juiste* gebruik van de Wet bestaat. Daarbij late men zich niet in de war brengen door hetgeen de Catechismus *verzwijgt*. Er wordt toch in den Catechismus alleen gesproken van een drieërlei doel: dat de Wetsprediking beoogt, t. w. de ontdekking onzer zonden, de uitdrijving naar den Christus, en het aanwijzen van het God gevallig spoor des levens.

Dat nu hierop, en hierop alleen de aandacht wordt gevestigd, en niet ook wordt gesproken van de Wet als middel tot stuiting van de zonde bij den ongeloovige, is natuurlijk. Immers de Catechismus spreekt in de kerk en tot geloovigen. Als derhalve gevraagd wordt: „Waarom laat *ons* God dan zoo scherpelijk de Tien Geboden prediken, alzoo ze toch niemand in dit leven houden kan?" — dan is hier uitsluitend bedoeld die prediking, die op het heilig erf der wedergeboorte en des nieuwen levens plaats grijpt, *de prediking der Wet aan Gods kinderen*. Hun nu moet die scherpe en gestadige Wetsprediking de hulpe bewijzen, dat ze 1⁰. hoe langer zoo meer hun zondigen aard bekennen, 2⁰. hoe langer zoo inniger hun toevlucht tot den Middelaar nemen, en 3⁰. hoe langer zoo meer vervormd worden naar het evenbeeld Gods.

Doch al is dit schoon en juist gezegd, ten opzichte van Gods kinderen, toch is daarmee nog niet *alles* gezegd. Er is toch ook een kracht die van de Wetsprediking onder ongeloovigen uitgaat. Een kracht die werkt op een iegelijken mensch, hij zij uitverkoren of niet uitverkoren. En wel een kracht, die de strekking heeft, om de ongebondenheid te beteugelen, zekere burgerlijke gerechtigheid in stand te houden, en daardoor het menschelijk leven op aarde voor algeheele verwildering te bewaren. In dien zin genomen heeft de Wetsprediking dus niets te maken met de eeuwige zaligheid; trekt ze niet naar Gods liefde; is ze het tegendeel van 's men-

schen vermaking; maar wel een teugel, een toom, een gebit hem aangelegd. Juist in den zin dus waarin Psalm XXXII: 9 den onwillige en onzinnige tot rede roept, als hij zegt: „Wees niet gelijk een paard of gelijk een muilezel, hetwelk geen verstand heeft, welks muil men breidelt met toom en gebit, opdat het tot u niet genake."

Nu is het volkomen waar, dat God de Heere *deze* Wetsprediking meer van de overheid dan van de kerk laat uitgaan. In den regel toch komen deze ontzinden niet in Gods huis, en hooren ze geen andere Wetsprediking dan van hun vader, die ze thuis dreigen en bestraffen moet; van de publieke opinie, die nog altoos velerlei onbeschaamdheid en oneerlijkheid afkeurt; en van de strafwet, die op allerlei gebodsschending straf stelt. Tot verreweg het overgroote deel van de bevolking der aarde komt zelfs nooit een andere Wetsprediking. Vergeet toch niet dat alle kerken saam over heel de wereld nog altoos niet meer dan één klein derde van de bewoners der aarde in zich bevatten. Ruim twee derde staat er dus reeds geheel buiten. En als ge in uw omgeving zoo rondziet, hoevelen van hen, die gedoopt zijn, waarlijk uit Gods Woord en door zijn kerk de Wetsprediking ontvangen, dan is de helft stellig nog te hoog geschat. Feitelijk is dus het gedeelte der menschheid, dat de Wet van Gods kerk ontvangt, nog zeer klein, en is voor verreweg de meesten niet de kerk, maar nog altoos alleen de overheid en de publieke opinie het orgaan, waardoor de Wet tot hen komt.

De Wet die alzoo tot hen komt is natuurlijk niet de Wet der Tien Geboden, gelijk we die in Exodus XX voor ons hebben liggen. Dit echter verandert aan het wezen der zaak niets. De Wet der Tien Geboden is geen nieuwe Wet. De Psalmist riep er van uit: „Vanouds heb ik geweten van uwe getuigenissen, dat Gij ze van eeuwigheid gegrond hebt" (Ps. CXIX: 152). De grondvesting van Gods Wet ligt achter onze Schepping in zijn Goddelijke wijsheid en wil. Ze is in en door de Schepping ingeweven in ons creatuurlijk leven. Het besef en de kennisse er van werd ons ingeschapen, toen in Adams hart die Wet gegrift werd. En toen de zonde verwoestend tusschenbeide trad, om dit Goddelijk handschrift te vernietigen, heeft de Heere onze God, in wat men noemt zijne *algemeene* genade of *gemeene gratie*, deze uitslijting van zijn handschrift zóó gestuit, dat er ook in den onwedergeborene en onbekeerde nog altoos zeker overblijfsel van deze Wetkennis is. De heilige apostel drukt dit in zijn brief aan de Romeinen zóó uit, dat ook de Heidenen, hoewel de Wet van Sinaï niet hebbende, toch zichzelven een wet zijn, „als die betoonen het werk der Wet geschreven te hebben in hun harte" (Rom. II: 15). Want wel is aan

Gods volk eerst als vrucht van den Heiligen Geest beloofd, dat „God zijn Wet in hun hart schrijven zou," maar dan is dit bedoeld in zuiveren en volkomen zin; terwijl bij de Heidenen ook nog wel iets van Gods Wet op de tafel van hun hart staat te lezen, maar evenals gevlekt schrift, waarvan ge hier en daar nog hoogstens enkele regels ontcijferen kunt. Nu is de Wet van Sinaï *geen andere Wet* dan die oorspronkelijk den mensch in zijn hart ingeprente Wet Gods, maar dezelfde; alleen met dit verschil: 1°. dat ze nu *uitwendig* voor hem trad; 2°. dat ze op een *bepaald volk*, t. w. op Israël, was toegepast; en 3°. dat ze, niet als eertijds positief, maar *verbiedender* wijze sprak: „Gij zult *niet* doodslaan. Gij zult *niet* stelen" enz. Doch overigens is en blijft Gods wil en wet één. Het zijn altoos zijn inzettingen, die Hij van eeuwigheid gegrond heeft. Predikt nu de overheid en de publieke opinie deze wet, dan zal dit zeer onzuiver geschieden. Ook kan het voorkomen, dat óf overheid óf publieke opinie, d. i. wat Paulus noemt „hun gedachten onder elkander hen beschuldigende of ook verontschuldigende", iets als Wet predikt en oplegt, wat *tegen* Gods ordinantiën indruischt; maar Gods bestel heeft toch gemaakt dat bij bijna alle volken nog steeds enkele trekken van zijn Wet zichtbaar zijn gebleven. Dit is deels nawerking van de traditie uit het paradijs; deels vrucht van wetgevers, gelijk Solon, die God aan de volkeren geschonken heeft; deels ook gevolg van den invloed, dien de roeping van Mozes en de naam van Salomo, uit Israël, onder de volkeren heeft laten uitgaan. Bovendien is in wat men noemt het Romeinsche recht, dank zij het optreden van keizer Constantijn en zijn opvolgers, voor een niet gering deel allerlei juister inzicht in de Wet uit de prediking der Christelijke kerk overgegaan. Doch op wat wijs en in wat vorm deze *gemeene genade* ook gewerkt heeft, doel en uitkomst er van was, dat ook nu nog de Wet Gods, op sterkere of op zwakkere wijze, door middel der overheid en der publieke opinie, de volken in den toom houdt, de uitbarsting der zonde beteugelt, en aldus zekere burgerlijke gerechtigheid in het leven roept die wel niets ter zaligheid uitricht, maar dan toch een menschelijk leven onder menschen mogelijk maakt, en alzoo aan Gods kerk een plek biedt voor het hol van haar voet.

Met het oog hierop nu heeft ook de prediking van de Wet van Sinaï door en in de kerk van Christus zeer hooge beteekenis. En dat wel in drieërlei opzicht: 1°. Verspreidt deze prediking onder de Christenvolkeren helderder en zuiverder begrippen omtrent Gods Wet; veredelt daardoor de publieke opinie; oefent invloed op de wetgeving der overheid uit; en brengt aldus teweeg, dat ook in het burgerlijke de Christenvolken den teugel van Gods Wet beter aanleggen. In de 2e plaats oefenen deze

Christelijke volken weer een ongemeenen invloed uit op de niet-Christelijke natiën. Ze doen dit door het hooger machtsstandpunt dat ze innemen. Ze doen dit door hun kolonisatiën, die er vanzelf toe leiden, dat velerlei gruwel onder die natiën wordt afgeschaft. En ze doen dit door althans enkele gruwelen, zoo als zeeroof, menschenhandel, enz. ook bij volken die niet aan hen onderworpen zijn, feitelijk naar hun vermogen te beletten. Maar dan ook in de 3e plaats brengt deze Wetsprediking teweeg, dat bij de leden der kerk, in hun nog onbekeerden toestand, die zondige natuur door de Wet in den band wordt gehouden, het huislijk leven zuiverder komt te staan, en zoo ook langs dien weg de *burgerlijke gerechtigheid* en wat men onder menschen *rechtschapenheid* noemt, bevorderd worden.

Dit laatste nu brengt ons vanzelf op ons eigenlijk onderwerp terug. Is het toch waar, dat de Wetsprediking op den onbekeerde in Gods kerk nog afschrikkend werkt, dan doet ze hier ook het werk der gemeene genade, of der gemeene gratie. D. w. z., dat ze, ook afgezien van alle geestelijke werking, hem een band en een teugel aanlegt, waardoor hij van velerlei uitspatting en ongerechtigheid wordt afgehouden. Wordt b.v. een jongman, die nog ganschelijk onbekeerd is, door de kerkelijke usantiën, door den levenstoon van het Christelijk gezin, door het strenge toezicht op elkander en door het ontzag voor de Wet, die in dit alles spreekt, in de jaren zijner jongelingschap van oneerlijkheid, van verslaving aan den drank of van hoererij teruggehouden, dan raakt dit alles zijn eeuwig leven niet, en is nog niets dan een toom of gebit aan den stuggen muilezel aangelegd. Maar als hij tot bekeering komt, brengt dit dan toch de heerlijke vrucht teweeg, dat hij op zijn verleden als minder bezoedeld mag terugzien; dat zijn verbeelding niet zoo sterk ontreinigd is; dat zijn lichaam minder leed; en dat zijn levensgewoonten meer reinheid van hart ademen. *Eisch* voor de bekeering is dit natuurlijk niet. God de Heere kan iemand als een brandhout uit het vuur der zonde rukken. De bekeering komt nooit anders op dan uit den wortel der wedergeboorte, en wordt door de gemeene genade zelfs niet voorbereid. Maar het zou de eere van Gods kerk toch te na komen, indien alle uitverkorenen, die later tot bekeering komen, jarenlang als uitvaagsel der menschheid geleefd hadden. Zeker ook tot dezulken te gaan is plicht, of er ook uitverkorenen Gods onder schuilen mochten. En blijkt dit, dan zullen vele dezer laatsten de eersten zijn, gelijk dit gebeurd is met een man als Augustinus. Maar het is toch heerlijk, dat zoo *de regel* niet is; dat dit zich eerst wentelen in het slijk, om daarna in de Tente des Heeren te worden toegelaten, uitzondering

bleef; en dit nu is het wat Gods kerk mede door haar scherpe en gestadige Wetsprediking heeft teweeg gebracht.

Doch ook hiermee is dit punt nog niet afgehandeld. Immers ook door de bekeering is een kind van God volstrekt niet zijn oude natuur kwijt. Soms ja rijdt hij op de hoogte van Gods bergen, en is alle uitwendige band voor hem overbodig geworden. Maar hier staan andere dagen tegenover, waarop de geestelijke aandrift sluimert, zoo niet slaapt. Dagen, dat hij doof is aan het oor des geestes, en zijn onbekeerde oude natuur weer booslijk in hem opwerkt. En al neemt dat weeropleven van de oude natuur dan niet die bange evenredigheden aan van vroeger, toch kent Gods kind elken dag, ja elk uur schier, het weer opwellen uit de onzalige fontein daar binnen van allerlei onheilige gedachten en booze geesten, die naar buiten willen. Nu staat het leven het hoogst, als Gods kind dan weerstaat met het gebed, om Gods wil, uit geloof, en in de hoogheid des Geestes. Zelfs is er dan alleen waarachtige overwinning. Maar als nu de geest in hem traag is, en het vleesch hem sterk prikkelt, en er van geestelijke overwinning geen sprake kan zijn, is het toch beter, dat hij de zonde laat uit schrik voor de Wet, dan dat hij roekeloos aan de zonde toegeeft. Zeker de volmaakte liefde sluit de vrees buiten; maar welk kind van God kan zeggen, dat hij altoos in deze *volmaakte* liefde staat, en van uur tot uur met deze volmaakte liefde werkt? Wat zijn er niet toestanden van inzinking en gemelijkheid, oogenblikken van hartstocht en drift, uren van opwinding en overspanning, dat deze liefde soms jammerlijk tot zwijgen is gebracht, en Gods kind, zonder den schrik der Wet, in allerlei schrikkelijkheden vervallen zou. Dan laat Gods kind het kwaad niet uit liefde voor God, niet om Christus' wilde, niet uit dankbaarheid, niet uit drang des geestes; o, neen, maar zeer plat en gelijkvloers, omdat de strafwet hem op de hielen zou zitten, zijn naam in opspraak zou komen, en het „Gij moogt niet," hem een gebit in den muil werpt. Niets van een „goed werk," dus, want er werkte geen geloof, het ging niet om Gods wil, en was der Wet volstrekt niet in alle deelen conform. Maar ook zoo is het dan toch een uitwendige zegen, dat de Wet hem in zijn wildheid staande hield, zijn oude natuur in den band hield, en hem voor de onteering van Gods naam behoedde. En daarom dankt Gods kind dan ook van achteren zijn Vader, die in de hemelen is, dat Hij hem niet losliet maar, ook toen hij dwaas was en dwaas wilde, door den teugel van zijn Wet in het vaste spoor hield.

Op die wijze ziet ge, hoe zelfs de uitwendige werking van de Wet, met

het oog op de burgerlijke gerechtigheid, wel terdege door de Wetsprediking in Gods kerk gesteund en geschraagd werd, en nog wordt. En daarom is het onvergeeflijk, en zoo roekeloos, als de kerk deze Wetsprediking nalaat of slap behandelt. Het kan dan ook niet anders, of in kringen waar de Antinomiaansche geest doorwerkt, wordt de standaard van het zedelijk leven van lieverlee en ongemerkt naar beneden getrokken.

Doch natuurlijk, hoeveel vrucht de Wetsprediking ook reeds voor de *burgerlijke* gerechtigheid bij bekeerden en onbekeerden afwerpt, toch ligt het eigenlijke doel van deze Wetsprediking hooger. Dat eigenlijke doel toch is *geestelijk* van aard, en ligt in de steeds helderder ontdekking van onzen zondigen staat, in het steeds meer dringen naar het zoenoffer van Christus, en in het ons vernieuwen naar het evenbeeld Gods.

Alvorens we echter ook deze drie stukken in ons slothoofdstuk toelichten, moet hier een misverstand uit den weg geruimd, en een zeer ernstige bedenking onder de oogen gezien. In de Heilige Schrift, zoo zegt men, en met name in de brieven van den heiligen apostel Paulus, wordt toch zoo telkens tegen de Wet geageerd; gezegd dat de Wet verouderd, nabij de verdwijning en afgeschaft is; en worden de heiligen Gods zoo gedurig van de Wet naar het Evangelie geroepen; dat het toch geen zin heeft, om desniettegenstaande, in Christus' kerk, nog altoos die door Paulus veroordeelde Wetsprediking in stand te houden. Het gewicht van deze bedenking gevoelt ge. Metterdaad zegt Paulus, „dat uit de werken der Wet geen vleesch gerechtvaardigd wordt", en dat „de rechtvaardigheid Gods nu geopenbaard is *zonder* de Wet." Hij betuigt „dat de Wet *toorn* werkt" dat „zonder de Wet de zonde *dood* is"; dat „de bewegingen der zonde *door* de Wet zijn"; dat „de kracht der zonde *de Wet* is"; dat „den rechtvaardige de Wet *niet* gezet is"; dat Gods heiligen „*niet meer* onder de Wet zijn, maar onder de genade"; dat er „zonder de Wet *geen* overtreding is"; dat „de zonde *niet* toegerekend wordt dan door de Wet"; dat wij „door de Wet der Wet *gestorven* zijn"; dat „wij door de Wet *gedood* zijn"; en alzoo „van de Wet vrijgemaakt zijn." Hij antwoordt op de vraag: „Waartoe is dan de Wet?" in Gal. III: 19: „Zij is om der overtredinge wille daarbij gezet, *totdat het zaad zou gekomen zijn.*" Welnu, dat zaad is gekomen. En daarom is het nu een nieuw verbond, „en is het eerste oud gemaakt, oud en verouderd en nabij de verdwijning" (Hebr. VIII: 13).

Om nu door deze besliste en stellige uitspraken van den apostel Paulus niet in de war te worden gebracht, dient gewezen op vierderlei: Ten eerste hierop, dat Paulus niet *kan* bedoeld hebben, de Wet als iets verkeerds, als de oorzaak der zonde, en ons niet meer aangaande, voor te stellen, want dat tegen bovengenoemde uitspraken even beslist andere

overstaan, waarin hij de Wet prijst en verheerlijkt. „Alzoo is de Wet *heilig*, en het gebod is *heilig*, en *rechtvaardig en goed*." „Wij weten dat de Wet *geestelijk* is." „Zoo stem ik dan de Wet toe, *dat zij goed is*." „Hij heeft een *vermaak* in de Wet Gods naar den inwendigen mensch." „Hij *dient* die Wet Gods *met zijn gemoed*." In 1 Tim. I: 8 herhaalt hij nogmaals „Zoo weten wij dan dat *de Wet goed is*, indien iemand die wettiglijk gebruikt." En in Rom. III: 31 antwoordt hij, op de vraag: „Doen wij dan de Wet te niet door het geloof?" kort, kernachtig en beslist: „Dat zij verre, *maar wij bevestigen de Wet*."

In de tweede plaats houde men wel in het oog, dat Paulus onder *Wet* volstrekt niet alleen de zedewet als zoodanig verstaat, maar geheel de Wet, gelijk die aan Israël gegeven was, met inbegrip dus van den ceremonieelen dienst der schaduwen, en de typische instellingen van Israël als volk onder de volkeren. Nu *moet* een *schaduw* wel verdwijnen als het *wezen* zelf komt, en zoo mocht ook de ceremonieele Wet niet worden aangehouden, nadat Christus de eenige offerande der verzoening volbracht had. En ook, een Wet die aan Israël als natie gegeven was, en in zooverre een typisch karakter droeg, *mocht* niet in stand blijven zoodra het tegenbeeld in den Christus was verschenen. Het eenige dat bleef was de eeuwige wille Gods, die Hij, voor al wat mensch heet, in zijn scheppingsordinantiën bepaald had, en die als zedewet en als beginsel van regeling aan al Israëls wetten ten grondslag lag. Paulus, *tegen* de Wet ijverende, ijvert dus tegen hen, die de ceremonieele wet en nationale instellingen van Israël ook *na* Christus' komst in stand willen houden. En Paulus *voor* de Wet ijverende, ijvert voor de zedewet en voor de beginselen, die aan Israëls nationale instellingen ten grondslag lagen.

In de derde plaats zij opgemerkt, dat de *Wet* en het *Wetsstandpunt* hemelsbreed verschillen. Het Wetsstandpunt in het Werkverbond is het werken om loon, om verdienste, als middel om de zaligheid te kunnen opeischen. En hiervan nu zegt Paulus dat het onprofijtelijk is, op niets dan teleurstelling uitliep, en niet verder bracht maar achteruitzette. Iets wat nu nog in zijn volle kracht geldt tegen een ieder, die opnieuw door allerlei inzetting van „raak niet en smaak niet en roer niet aan" die vrijheid van Gods kinderen aan banden poogt te leggen en de genade verkleint. Maar de Wet als uitdrukking van Gods ordinantiën heeft hiermee *niets* te maken. De Wet als regel des levens is en blijft eeuwig geldend. Zij is ons een lamp voor onzen voet en een licht op ons pad. In haar zijn al onze vermakingen.

En eindelijk, in de vierde plaats, vergete men niet, dat het heel iets anders is, of ik sta in eigen kracht, of wel dat ik in de Wet geleid word

door den Geest des Heeren. De Wet hoort in ons hart geschreven te staan. Ware ze in ons hart gebleven, dan zou ze nooit als een uitwendige Wet voor ons zijn getreden. Nu schrijft God in het hart zijner kinderen zijn Wet weer in, maar Hij doet dit mede met behulp van de uitwendige Wet, en daartoe laat Hij zijn Wet zoo scherpelijk prediken. Al nu wat Paulus *tegen* de Wet zegt, zegt hij tegen hen, die de Wet, als zijnde eigenlijk een uitwendige Wet, in eigen kracht pogen te volbrengen; maar al wat hij *voor* de Wet zegt, betuigt hij van Gods eeuwige ordinantiën, gelijk die in zich zelve zijn, gelijk die geschreven hooren te zijn op de tafelen onzes harten, gelijk die door de Wetsprediking op de tafelen onzes harten worden afgedrukt, en gelijk die, dank zij den Heiligen Geest, in ons en door ons volbracht worden.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Er is in de liefde geene vrees, maar de volmaakte liefde drijft de vrees buiten; want de vrees heeft pijn, en die vreest is niet volmaakt in de liefde.
1 Joh. 4: 18.

Als de *liefde* komt, wijkt vanzelf de *vreeze*, en is het Wetsstandpunt, waarop het uit vrees voor straf ging, vanzelf overwonnen. Zoolang Adam in het paradijs nog in de liefde voor zijn God stond, kende ook hij geen verschrikking noch vreeze. Het was niet de bedreigde straf die afweerde, maar het voorgehouden loon dat trok. In den zondaar daarentegen werkt *de vreeze*. Die vreeze is gekomen met het eerste opwaken in de ontstemde ziel van die geestelijke werking, die wij de consciëntie noemen. Dan vlijmt er door de ziel een verwijt. Ge hadt zoo niet *mogen* handelen. Ge gingt tegen uw God in. Ge braakt den vrede met God Almachtig. En dan beeft en siddert het hart. Later niet meer zoo sterk, als de zondaar aan dat leven buiten God gewend is. Maar wel moet die schrik en die vreeze sterk zijn geweest, toen Adam plotseling uit de *liefde* in de *vreeze* viel, en schrok van zich zelf zooals hij nu tegen zijn God overstond. De eerste tik van de consciëntie, gelijk Adam die na zijn val in zijn binnenste ervoer, moet daarom de bangste consciëntieuiting geweest zijn, die er ooit wás. Het plotseling uitslaan van brand in het menschelijk besef. Het wegvloeien van den stroom van de liefde Gods, om ons slechts de verschrikking

achter te laten. Niet ongelijk aan het opeens uitdraaien van het licht bij een machtige volksverzameling, als plotseling de schrik van donkerheid en duisternis allen om het hart slaat.

Die vrees voor de Wet is dan ook niet weer te boven te komen, tenzij de liefde terugkeere. Van onzen kant kan dit niet. Een zondaar in zijn angst loopt in zijn verderf, evenals een losgebroken paard in het vuur van den brand. Maar wel kan de liefde van Gods zijde komen. En dat deed ze. Ze kwam in Christus. Enkel door dat ondoorgrondelijk mysterie van rechtvaardigmaking. Opeens was de schrik voor de Wet en voor den eeuwigen dood Adam in het hart geslagen, en even plotseling wordt door de rechtvaardigmaking die schrik er weer uitgenomen. »Vader, ik heb vergeving voor hem gevonden," en de geredde juicht en jubelt: „Ik ben verlost;" en het *Abba*, *lieve Vader* ruischt door al de kameren en zalen zijner ziel.

Dat moest zoo plotseling. Langzamerhand kon die vrees niet wijken, om eerst van lieverlee de liefde weer in te laten. Zoolang men in iemand ook nog maar iets van een beul ziet, kan zelfs het eerste beginsel van liefde niet opwaken. Liefde komt eerst, waar de vrees kan worden buiten gedreven. En als nu die liefde van Gods zijde komt, met al de vindingrijkheid der goddelijke liefde, om op eens de consciëntie die kwaad sprak en veroordeelde, om te zetten in een consciëntie die goed spreekt en van oordeel ontslaat, dan ontvonkt die diepe Goddelijke liefde zoo warme liefde en dank en aanhankelijkheid in ons, dat ook de liefde des menschen voor zijn God zich zelf overtreft. Aan die liefde kan dan ook een ieder, als aan een geestelijken thermometer, zijn eigen geestelijken toestand meten. Die liefde, als ze goed vonkt en brandt, geeft warmte af, straalt een heiligen gloed uit, en die gloed openbaart wat in hem is.

Na dit op den voorgrond gesteld te hebben, kunnen we thans de vraag beantwoorden, die de Catechismus ons hier voorlegt, of namelijk, na het wegvallen van dien schrik der Wet in onze bekeering, en het in ons opkomen van dien liefdegloed, de Wet nog een vormende kracht op ons kan uitoefenen, of wel dat ge dan zeggen moet: »Mij, nu ik eenmaal bekeerd ben, helpt de Wet niet meer. Van den schrik ben ik af, en de liefde is de prikkel die mij vanzelf ten goede aandrijft. Ik adem, ik leef, ik werk, ik spreek, omdat ik geloof en dus uit dankbaarheid". Nu toch springt het in het oog, dat zeer zeker de rechtvaardigmaking een afgedane zaak is, die nooit kan herhaald worden; dat de gerechtvaardigde in leven en sterven vrij uitgaat; en dat al wat daarna komt, hem nimmer het eeuwige leven kan doen derven, eenvoudig wijl niemand zelfs meer beschuldiging tegen hem kan inbrengen. Maar hieruit volgt nog volstrekt niet, dat hij, die tot bekeering kwam, dat werk der rechtvaardigmaking reeds ten volle, tot op

den bodem toe, doorzien heeft, noch ook dat hij op dat eerste oogenblik den heiligen schat, die in Jezus' verlossingswerk schuilt, zich reeds geheel heeft toegeëigend.

Zeker, de liefde Gods drijft de vreeze buiten, maar de apostel zegt er bij: *de volmaakte* liefde. Dit moet ge nu zoo niet opvatten, alsof de liefde eerst op het punt van haar *hoogste* volmaking de vreeze zou beginnen buiten te drijven. Dan toch lag er geen troost in. Of wie gevoelt niet, dat hij van dat hoogste nog altijd op een afstand blijft, of althans het slechts een oogenblik geniet. Ja, in de ure der bekeering heeft een kind van God die volkomen liefde gesmaakt. Aan die volmaaktste liefde, die alle vreeze buitensluit, voor het eerst in diepen en in vollen zin gelooven, dat *is* uw bekeering. Maar... Gods kind weet het ook wel, die liefde brandt niet altoos even sterk. Die liefde wordt later wel weer verdoofd. Soms is er weinig meer dan de beaschte doovekool, waarin dan nog hoogstens een enkel vonkske gloort, van over. Uitgaan doet dat vonkske dan wel niet, want juist op het oogenblik, dat het verdwijnen zou, gaat opeens het deksel van den doofpot, blaast de frissche wind van Gods heiligen adem in uw hart, en gaat de kool weer aan. Maar in elk geval is de liefdestoestand waarin de ziel met haar God verkeert, noch een constante noch een opeens voltooide. Er is een op- en neergaan, én er is een klimming in deze liefde.

Wijkt, verflauwt, verdooft nu deze liefde, dan keert vanzelf de vreeze weer terug, de consciëntie waakt weer op, wordt weer kwaad, prikkelt en verwijt ons weer, en niet zelden gaat dit zoover, dat Gods kind, ook na zijn bekeering, weer twijfelen gaat aan zijn staat. Dit is nu niets dan een terugkeeren van de vreeze en een wijken van de liefde. Gemeenlijk is dit hier een gevolg van, dat Gods kind te veel gerekend heeft dat zijn Vader in de hemelen er *om hem* was, en niet genoeg bedacht heeft, dat het kind er *om zijn Vader* is. Niet alleen *Soli Deo gloria* in de wereld uitroepen, maar ook het »Soli Deo gloria" in praktijk brengen in zijn eigen hart. Zonder dat is het de ware, de reine, de door God zelf geheiligde liefde niet. Het bleef de liefde waar eigen geluk de hoofdtoon in speelde, en werd niet die zichzelf verloochenende liefde, die zich verliest in de aanbidding van Hem, die blinkende verschijnt uit Sion. En dan neemt God zulk een kind weer in geestelijke behandeling; trekt zijn liefde eenigszins terug; laat zijn genade schuil gaan; en zet zoo van lieverlee het hart van zijn kind om, dat het voor de ware liefde bekwaam worde. Niet meer: »Ik ben heilig," maar »*Uw Naam worde geheiligd*," en niet meer; »Ik word zalig," maar: »*Uw Koninkrijk kome*," en niet meer: »Ik volbreng uw Wet,"

maar: »*Uw wil geschiede.*" Want immers, wie naar waarheid het *Onze Vader* bidt, en het bidden kan in de echte volgorde, die ja, heeft zijn God lief, en heeft zichzelf voor zijn God verloochend.

Zoo krijgt dus deze zielsverhouding van het kind van God tot zijn Vader in de hemelen een *geschiedenis*. Eerst heeft ze die niet. De rechtvaardigmaking toch is als de bliksemstraal, die tegelijk met het indalen van het geloof in het hart schiet. Dit alles is centraal. Dit is opeens gereed. Ge zijt gerechtvaardigd of ge zijt het niet. Maar daarna begint nu het leven van Gods kind met zijn Vader die in de hemelen is. Daarna komt nu de poging van zijn hart, om in dat mysterie der rechtvaardigmaking in te dringen en er de toepassing van op zichzelf te verstaan. En het is nu onder deze geschiedenis, op dezen langen weg, dat voor Gods kind drie dingen noodig zijn: 1o. dat het allengs beter leere verstaan, hoe diep het verderf was, waaraan God hem ontrukte; 2o. hoe heerlijk het redmiddel was, dat God heeft uitgedacht; en 3o. hoe het zich als kind Gods in Huis van zijn hemelschen Vader moet aanstellen, om zich te voegen in zoo heilig gezelschap. En het is voor deze drie, dat God *zijn* Wet gebruikt.

Die Wet komt u ten eerste telkens duidelijker en levendiger toonen, uit wat doodelijk gevaar ge gered zijt.

Neem dit nu niet werktuigelijk, en zeg niet, dat dit bij allen op dezelfde wijs toegaat; en stel bovenal nooit den eisch, dat het bij een ieder toega, gelijk het toeging in en bij u. Helaas, er zijn kinderen Gods, die reeds vóór hun bekeering met heel dat diepe en vreeselijke wezen van de zonde hadden kennis gemaakt, door eigen gruwelijke zonden, of door de zonden van hun gezelschap. Maar zoo zijn niet de meeste. De meeste van Gods kinderen worden ook in den toestand vóór hun bekeering door den zegen van het Genadeverbond bewaard, Christelijk opgevoed, en reeds vroeg gewend aan den dienst des Heeren. Komen nu de zoodanigen tot bekeering, dan draagt dit bij hen niet het heftig karakter van die anderen. Het gaat meer stil toe. Doch hiermee hangt dan ook saam, dat hun kennisse van zonde veel kleiuer van omvang is. Daarom niet minder diep, want hun consciëntie werkt fijner, teederder, terwijl ze bij die oude zondaren van vroeger o zooveel van haar scherpheid verloor. Maar de overtuiging van zonde is bij die stil-overgeleide toch meer onbestemd. Ze gevoelen wel het ontzettende van de verschrikking voor Gods majesteit, maar ze weten er zich zoo geen rekenschap van te geven. Ze hebben het vroeger wel gehoord, en nu ook in de ure van hun toebrenging wel verstaan, dat ze zondaren en zondaressen voor hun God zijn, en ze hebben den killen adem van den eeuwigen dood wel over hun ziel voelen gaan, maar

hiermee is toch hun kennisse van de zonde, en van hun eigen doemwaardigheid, en van het doodelijk gevaar waarin ze verkeerden, nog lang niet voltooid. Ze zouden dat ook niet opeens kunnen dragen. Ze kunnen daar zoo maar niet inleven; en napraten van anderen helpt in geestelijke dingen niet. Men mag daarom nooit zeggen, dat niemand deel aan Christus heeft, tenzij hij eerst in volle lengte en breedte, in diepte en hoogte zijn eigen doemwaardigheid volledig beseft hebbe. Dat mag men zich zoo inbeelden, maar het gaat in de werkelijkheid zoo nooit toe. Wel zal de schrik voor den eeuwigen dood bij den één van meet af dieper inslaan dan bij den ander; maar er is er niet één, die niet van lieverlee tot nóg dieper inzicht geraakt. Zoo is er voortgang, wel niet in rechtvaardigmaking; want die blijft één en afgedaan en in haar eeuwig middelpunt volkomen; maar wel voortgang van kennis en inzicht van wat die rechtvaardigmaking voor ons geweest is. Een steeds rijpen van onze menschenkennis, en van onze zondaarskennis, en van de kennis van ons eigen *ik*. Onze schuld hebben we gewisselijk in het oogenblik van onze bekeering in al haar wicht gevoeld, maar toen gleed ze ons van de schouders, en niemand kon zeggen, wat toen die schuld woog. Maar nu, *daarna* gaat daar het licht der kennis over op. De wet komt nu terug, niet meer als de booze drijver van weleer, niet meer als de al-eischende tiran, die ons ter zaligheid zou brengen en het nooit kan; maar als het licht dat over de diepte van den afgrond wordt ontstoken, om ons te zeggen, en te toonen, en te laten zien, *hoe diep* die afgrond wel was. Dat konden we eerst niet peilen. Daar was ons oog niet op geoefend. We hadden geen maat in onzen blik. Maar nu we ouder worden, nu ons besef klaarder wordt, nu ons verstand, en wel ons geestelijk verstand van de Wet toeneemt, nu meten we met die Wet in de hand, steeds juister en klaarder de diepte van dien afgrond, waarin we toen zouden verzonken zijn, en de diepte van verderf waar we met onze ziel en heel ons zielsbestaan in besloten lagen. En zoo verrijkt die Wet ons. Ze maakt ons al gelukkiger. Want immers, van steeds meerder verdoemenis en schuld weten we ons, dank zij de wet door onzen God bevrijd.

Hiermee nu gaat een tweede verrijking gepaard. Al het bezit van een kind van God is in zijn Heiland. Ons leven is *met Christus* verborgen in God. We zijn gezegend met alle geestelijke zegeningen in den hemel *in Christus*. Ook hier komt dus nooit iets bij, en er gaat nooit iets van af. Evenals uw rechtvaardigmaking opeens en plotseling is wat ze is, en wel voor uw besef zich almeer ontplooit, maar nooit dalen of meerder kan worden, evenzoo staat het met uw schat in Christus. Wat ge in hem hebt,

dat hebt ge opeens en volkomen. Het is volbracht. Er *kan* niets meer aan toegevoegd. Gij kunt niet een halven Christus hebben. Wie hem heeft, heeft hem geheel; wie hem *niet* geheel heeft, heeft hem *niet*. Maar heel iets anders nu is het, of gij reeds aanstonds, in haar volheid, deze heerlijkheid die u in Christus geschonken is, greept. En dan is het antwoord natuurlijk: Op verre na niet. Wie zich bekeert tot zijn Heiland, is als de doodarme, die plotseling een millioen erft. Ja, wat erfde hij nu? Een millioen. Goed, en dat millioen wordt hem in duizend bankbiljetten elk van duizend gulden op zijn tafel gelegd. En nu staart en tuurt hij op dat papier. Hij voelt dat hij opeens schatrijk, onmetelijk rijk is. Maar meer begrijpt hij er nog niet van. Ook ziet hij nog geen goud, en nog geen zilver. Het is alles nog papier. Dat alles moet dus eerst langzamerhand omgewisseld. Hij moet er eerst van lieverlee inkomen, het in gaan denken, en zoo, met behulp van anderen, zich allengs rekenschap pogen te geven, van wat zulk een millioen wel is. En zelfs dan weet hij nog lang niet alles van wat hij ontving. Dan toch komt de tweede vraag, wat hij met dat geld doen zal, en eerst als ook die vraag is beantwoord, en hij begint te genieten van wat hij ontving, wordt de kennisse van zijn schat al meer volkomen. En juist zoo nu is het met den schat dien Gods kind in zijn Heiland ontving. Hij voelt en beseft dan, dat hij in zijn Jezus oneindig rijk is geworden, overgelukkig, van alle heil verzekerd. Maar daarom verstaat hij het nog niet. Het is eerst alles nog papieren geld voor hem. Een stapel groote bankbiljetten, die hij wel opbergt, maar die hij nog niet verwerken kan. Eerst van lieverlee moet biljet na biljet voor zilver en goud uitgewisseld; en zoo eerst komt hij er allengs toe, om een helderder besef en dieper inzicht te krijgen, in wat voor hem in dien heiligen, heerlijken naam van Jezus besloten lag. Dat is het eerste; en dan komt nog pas het tweede, om namelijk van zijn schat te gaan genieten. Om wat in dien schat ligt, ook zich toe te eigegen en op zich toe te passen, tot hij zoo eerst ten laatste bij eigen zielsgenieting en zielservaring kent, wat toch wel de goddelijke schat is, die in het werk van den Middelaar school.

En dit nu is de tweede genade, die God door *de Wet* bij zijn kind uitwerkt. Ten deele door de ceremonieele Wet. Want de ceremonieele Wet toonde in aanschouwelijk onderwijs aan Israël wat in Messias zou komen, en dus ook aan ons, wat in den Christus gekomen is. De Apostelen wijzen dan ook gedurig op de ceremonieele offeranden terug, en geen geringe verrijking van de kennisse van zijn Christus geeft het aan Gods kind, zoo hij in de schaduwen des Ouden Verbonds ziet wat in den Chris-

tus op Golgotha is geschonken. Maar ook door de zedewet zet God de Heere dit onderwijs bij zijn kind voort. Hoe meer toch de geestelijke kennis van de Wet voor hem ontluikt, des te meer leert hij zijn eigen zielskrankheid, de worm van zijn eigen hart verstaan. En daar nu al het werk van Christus op de genezing van onze wonden is aangelegd, en er dus rechtstreeksch rapport tusschen Christus' verlossingswerk en de natuur van onze wonden bestaat, kan het niet anders, of de geestelijke zelfkennisse van den zondaar ontsluit tevens zijn oog voor de schoone evenredigheden, die er in het werk der verlossing zijn. Hij gaat dan inzien, hoe volkomen die verlossing juist op onzen zondigen toestand berekend was; hoe de offerande van Christus op volkomen wijze in al wat tot onze redding onmisbaar is, voorziet; en hoe er ook voor de toekomst in Christus alles gegeven is, om eens onze redding, ook in de werkelijkheid der uitwerking volkomen te maken. Wie dit Goddelijk onderwijs verwerpt, die weet wel te zeggen, dat Christus zijn Heiland is, maar hij weet niet hoe, en hij doet het af met een gesloten mysterie. Maar wie dit Goddelijk onderwijs uit de Wet in zich opneemt, bij dien wordt het allengs klaarheid en helderheid, inzicht en doorzicht, en zoo wordt zijn ziel steeds rijker aan die bewondering en aanbidding, die hem juichende en lovende maakt.

Dit is vooral daaruit te verklaren, dat wie meer in Christus ziet, ook meer uit Christus op zichzelven toepast, en het op zichzelven aanwendt, er den zegen van ervaart, er in geniet, en het zoodoende op prijs leert stellen. Velen leven daarbuiten. Ze wandelen rond als in een welgevulde apotheek, die medicijnen voor elke krankheid en balsem voor elke wonde bevat; maar ze nemen jaar in jaar uit nooit anders dan uit twee drie zeer bekende laden. Chinine tegen de koorts, kamillen om de huid te ontsluiten, rhabarber om de kwade stoffen uit te drijven. Maar van al de fijnere ingrediënten hebben ze geen verstand, en daarom raken ze die ook niet aan. En zoo nu ook doen velen met hun Heiland. Ja ze weten, dat bij hem *verzoening* is voor hun schuld, *hulpe* tegen verzoeking, en *belofte* van heerlijkheid, en die drie stukken nemen ze dan ook, passen ze toe, en gebruiken ze, maar van al den verborgen schat die in Christus is blijven ze af. Ze weten wel dat er nog veel meer in hem is. Maar daar hebben ze geen verstand van. Daar hebben ze geen macht over. Daar durven ze niet aankomen. En zoo hebben ze Christus wel, maar ze gebruiken hem slechts in den grove en voor een deel. Doch is nu door het geestelijk verstand van de Wet hunne diagnose van de zonde, en daardoor het recht verstand van het heil in Christus rijker geworden, dan komen ze vanzelf ook tot den fijneren balsem van Gilead, en hun genieting wordt zooveel grooter.

En nu eindelijk het derde punt, hierop doelende, dat de Heilige Geest *de Wet*, naar haar geestelijk verstand, gebruikt om Gods kind allengs zoo meer *naar het evenbeeld Gods te vernieuwen*. Dat doet ge zelf niet, de Heilige Geest in u doet het; maar ook de Heilige Geest behandelt u daarbij niet als een blok marmer waaruit de beeldhouwer een standbeeld toovert, maar als een wedergeboren kind van God, dat tot zelfinzicht en zelfwerkzaamheid moet geprikkeld. Hij werkt in u het willen en het werken, maar zóó dat gij dan ook wilt en werkt. En om u hiertoe te brengen leidt Hij u in in de kennisse, de geestelijke kennisse van Gods Wet. Die Wet teekent u dan in de volheid van haar trekken een beeld, het beeld van den mensch Gods in zijn volmaaktheid, en valt alzoo ten slotte, bij volkomen helder inzicht, met het beeld van den Zone Gods samen. De Wet in haar volledige uitwerking toegepast op den mensch is gelijk aan den Christus. In haar hoogste voleinding is die Wet en de Christus één. Zoo legt de Wet u den Christus uit, en Christus toont u de eenheid van die Wet in haar voleinding. Door dit verheven, heilig beeld boeit nu de Heilige Geest u. Hij poogt er u door te bekoren, Hij trekt er u door aan, en gelijk het licht den met bloemknoppen beladen stengel naar zich toe trekt, dien stengel optrekt, en de knoppen van dien stengel ontluiken doet, zoo ook is de werking van deze Zonne der gerechtigheid. Wat nog in u afgewend was, trekt Hij aan. Wat neerhing beurt en heft Hij op. De knoppen die nog gesloten waren, en geur noch kleur hadden, doet Hij ontluiken, kleur uit Hem aannemen, en heerlijke geur van zich geven. Dat gaat niet opeens. Eer gaat het zeer langzaam. Er is zooveel dat tegenhoudt en tegenwerkt. Er zijn zooveel slinger- en waterplanten, die om den stengel kropen en verwijderd moeten. Er zijn zooveel booze insecten, die de knoppen willen bederven. Er is zooveel guurheid van den wind. Verder dan tot een begin van deze gelijkvormigheid aan het beeld des Zoons komt het op aarde dan ook niet. Maar vordering, wasdom, groei en opbloeiing is er daarom wel terdege. Elk kind van God kon vroeger allerlei zonde doen, die hij nu niet meer zou kunnen doen, en doet omgekeerd thans velerlei, waartoe hij vroeger geheel onbekwaam was. Zijn karakter legt hij daarom niet af: hij wordt niet een neutraal modelmensch, noch ook verminkt hij zijn menschelijke natuur. Maar de ontwikkeling van zijn karakter is anders dan vroeger. Er komt nu evenwicht in zijn zielsbestaan. Iets van heiligen, goddelijken vrede ruischt soms door zijn binnenste. En er gaat een kracht van hem uit, een kracht, hoe klein ook, maar toch een kracht van liefde, een kracht die heiligend werkt, een kracht die aan de zonde afbreuk doet, en poogt te bouwen aan de muren van Gods heilig Sion.

Doch hierbij grijpt nu een worsteling plaats, een worsteling tusschen den Heiligen Geest en ons *ik* op den bodem van ons hart. Want nu kunt ge den Heiligen Geest bij dit onderwijs en bij dit u vervormen naar Gods evenbeeld, weerstaan, Hem bedroeven, Hem tegenwerken, of ook ge kunt willig en leeerzaam zijn, en als het paard in den strijd u voegen naar den ruiter. En juist dit nu hangt voor een zoo aanmerkelijk deel aan uw ingaan in Gods Wet. Leeft ge bij die Wet, merkt ge op haar, gaat ge er met geestelijke kennisse op in, dan wordt allengs uw zin en neiging naar de meening des Geestes in u omgebogen, en dan komt vanzelf dat willen en dat werken, dat de Geest in u werkt; en overmits de gewoonte *hebbelijkheid* teweegbrengt, komt zoo allengs in u die *heilige hebbelijkheid*, die u het leven uit de liefde voor uw God tot een vanzelfheid maakt.

En is hiermeê de toelichting van de Wet Gods en van haar wettig, van God geordineerd gebruik ten einde gebracht; dan mogen we toch niet tot het laatste stuk, dat van *het Gebed*, overgaan, zonder een woord van ernstige aanmaning aan de Dienaren des Woords en aan Gods volk in ons midden, om deze kracht der Wet toch bezielder en rijker en vruchtbaarder dan tot hiertoe te laten uitgaan. Neen, de Wet ligt niet buiten de bevinding des harten, maar juist in het spoor der Wet is het, dat de gezonde, ware geestelijke bevinding van genade dien verschen en levendigen weg vindt, die haar onderscheidt van alle valsche mystiek. Een waarheid die voorwerpelijk blijft, is als een medicijn op de beddetafel, dat we weigeren in te nemen. Het medicijn *moet* in ons opgenomen, het *moet* ons door de Dienaren worden ingegeven, en Gods volk *moet* het zich toeëigenen. En dit geschiedt niet door allerlei particulier verhaal, maar wel als, naar den eisch van onzen Catechismus, de *Wet Gods* in al haar heerlijkheid, in al haar fijnheid en in al haar geestelijk verstand, daartoe wordt aangewend, dat Gods kind, een iegelijk naar zijn toestand, almeer inzicht in zijn zonde en zijn verderf erlange, hoe langer zoo meer den rijkdom van Christus zie en uit den Middelaar zich toeëigene, en alzoo, als vrucht hiervan, zijn geheele zielsbestaan steeds meer vernieuwd worde naar het evenbeeld van God.

ZONDAGSAFDEELING XLV.

Vraag 116. Waarom is het gebed den Christenen van noode?

Antwoord. Daarom dat het het voornaamste stuk der dankbaarheid is, hetwelk God van ons vordert, en dat God zijne genade en den Heiligen Geest alleen dien geven wil, die Hem met hartelijke zuchten zonder ophouden daarom bidden en daarvoor danken.

Vraag 117. Wat behoort tot zulk een gebed, dat Gode aangenaam is en van Hem verhoord wordt?

Antwoord. Eerstelijk, dat wij alleen den eenigen waren God, die zich in zijn Woord ons geopenbaard heeft, om al hetgene dat Hij ons geboden heeft te bidden, van harte aanroepen. Ten andere, dat wij onzen nood en ellendigheid recht en grondig kennen, opdat wij ons voor het aangezicht zijner majesteit verootmoedigen. Ten derde, dat wij dezen vasten grond hebben, dat Hij ons gebed, niettegenstaande dat wij zulks onwaardig zijn, om des Heeren Christi wil zekerlijk wil verhooren, gelijk Hij ons in zijn Woord beloofd heeft.

Vraag 118. Wat heeft ons God bevolen van Hem te bidden?

Antwoord. Alle geestelijke en lichamelijke nooddruft, welke de Heere Christus begrepen heeft in het gebed, dat hij ons zelf geleerd heeft.

Vraag 119. Hoe luidt dat gebed?

Antwoord. *Onze Vader, die in de hemelen zijt.*
Uw naam worde geheiligd.
Uw koninkrijk kome.
Uw wille geschiede gelijk in den hemel alzoo ook op de aarde.
Geef ons heden ons dagelijksch brood.
En vergeef ons onze schulden, gelijk ook wij vergeven onzen schuldenaren.
En leid ons niet in verzoeking, maar verlos ons van den booze.
Want Uw is het koninkrijk, en de kracht en de heerlijkheid in der eeuwigheid, Amen.

EERSTE HOOFDSTUK.

Hij zal Mij aanroepen, en Ik zal hem verhooren; in de benauwdheid zal Ik bij hem zijn, Ik zal er hem uittrekken, en zal hem verheerlijken.
Ps. 19: 15.

Het laatste stuk van den Catechismus, waartoe we met de vijf en veer-

tigste Zondagsafdeeling genaderd zijn, is bij de toelichting van den Heidelberger dusver schier altoos stiefmoederlijk bedeeld. Zelfs Voetius, van wien men het anders en beter mocht verwacht hebben, deed de zaak van het Gebed in 70 duodecimo bladzijdtjes af. Dit lag stellig niet aan de mindere aantrekkelijkheid van het onderwerp, want wie kan aan het Gebed toekomen, of de geestelijke warmte, die hem tegenstraalt, doet reeds van verre weldadig aan. Neen, de oorzaak school elders en het heeft zijn nut, hierop iets meer opzettelijk de aandacht te vestigen.

Bij de toelichting van den Heidelberger, 't zij in de predicatie, 't zij in geschrifte, komt het in de eerste plaats aan op de *stoffe*, op den *inhoud*, op het *onderwerp* dat u ter overdenking en ter verklaring wordt aangeboden. Nu was die stoffe, die inhoud bij de twee eerste deelen van den Catechismus, bij *het Geloof* zoowel als bij *het Gebod,* telkens nieuw en bepaald. Elk der twaalf artikelen van *het Geloof* handelde van een Goddelijk mysterie, en riep u op, om u met dit mysterie in al zijn rijkdom, maar ook met dit geloofsgeheimenis uitsluitend, en in al zijn bepaaldheid, bezig te houden. Zoo was bij de toelichting van *het Geloof* elk artikel nieuw, en voor elke Zondagsafdeeling de inhoud vanzelf aangewezen. En evenzoo stond het met *het Gebod.* Gelijk het Geloove in een *twaalftal* artikelen, zoo viel de Wet des Heeren in een *tiental* geboden uiteen, en elk dier geboden bepaalde uw aandacht bij een eigen stoffe; bij een inhoud die nieuw was; en alzoo bij een onderwerp, dat uitsluitend bij dit gebod ter sprake kwam. Zeer zeker waren er bij het *Gebod*, zoo wel als bij het *Geloove* overgangen, lag mysterie in mysterie, en gebod in gebod geschakeld, en kon er nergens van een indeeling als in loketten sprake zijn. Maar toch, ook al vormt de pols den overgang van uw arm tot uw hand, nochtans ligt arm en hand zeer duidelijk voor uw oog onderscheiden, en zoo was het ook hier. De overgangen vormden telkens het organisch, levend verband, maar strekten tevens, om u duidelijk te doen gevoelen, dat ge uit het ééne mysterie in het andere, en uit een voorafgaand gebod in een volgend waart overgekomen. Vandaar dat de toelichting van den Heidelberger dusver nooit verlegen was in de keuze van stof en onderwerp. Ge wist terstond en van zelf, wat de inhoud was óf van het mysterie óf van het gebod, dat u ter verklaring en toelichting was voorgelegd.

Juist dit echter is bij *het Gebed* zoo geheel anders. Hier toch is in letterlijken zin niet één onderwerp nieuw. Elke bede bepaalt u bij een stoffe, bij een inhoud, bij een onderwerp, dat reeds in de voorafgaande Zondagsafdeelingan breedvoerig ter sprake kwam, en waarvan de volledige toelichting reeds gegeven werd. Zelfs van den aanhef is dit waar. Over den aanroep: »Onze Vader die in de hemelen zijt" is alles wat dezen grond onzes geloofs raakt reeds prin-

cipieel uiteengezet bij het eerste geloofsartikel: »Ik geloof in God den Vader," en nader bij Vraag 38: »Waarom is hij Gods eengeboren Zone genaamd, zoo wij toch ook Gods kinderen zijn." En nog sterker gaat dit door, zoo ge let op de onderscheidene beden. Van 's Heeren naam en hoe die naam te heiligen zij, is gehandeld bij het derde Gebod. Van 's Heeren Koninkrijk dat komen moet, bij de belijdenis van Jezus als onzen Koning en het hoofd zijner kerk. Van het doen van den wille Gods bij de goede werken, die der Wet Gods in allen deele gelijkmatig moeten wezen. Van het dagelijksch brood in het schoone stuk van Gods Voorzienigheid. Van het schuldvergeven bij het artikel van de Vergeving der zonde. Van de verzoeking bij de nederdaling ter helle. Van de verlossing van den Booze bij den naam des Heeren, waar het heet: »en ons van alle geweld des duivels verlost heeft." Terwijl de lofverheffing aan het slot van het Onze Vader, dat Godes is »het Koninkrijk en de kracht en de heerlijkheid" niet één bestanddeel bevat, dat niet reeds én bij de geloofsartikelen omtrent God den Vader, én bij die omtrent God den Zone, breedvoerig ter sprake kwam.

En dit nu baart metterdaad ongelegenheid, en brengt het gevaar met zich, dat wie over het gebed predikt of het toelicht, in doellooze herhaling valle. Van de Catechismusprediking is het dan ook bekend, hoe ze bijna in den regel op die klip gestooten is. „Vergeef ons onze schulden" noopte om nogmaals geheel het mysterie der verzoening uiteen te zetten, gelijk het bij de 56ste vraag, van de Vergeving der zonde reeds uiteengezet was. En op die wijs ging het met bijna alle de geledingen van het gebed. Dit nu kon in zooverre geen kwaad, als het altoos zijn nut had, nogmaals deze kern van onze Christelijke Belijdenis voor de gemeente toe te lichten; maar het was en bleef dan toch *herhaling*; en natuurlijk kon die matte herhaling nooit in de bedoeling gelegen hebben van wie den Catechismus opstelden en in de kerken invoerden. Zulk een loutere herhaling kon nooit geven wat de behandeling van het *Gebed* eischte. En waar nu de prediking aldus veelszins in herhaling verliep, lag het omgekeerd voor de hand, dat de *schriftelijke* toelichting zulk een herhaling afsneed. Men kon toch bezwaarlijk nog eens drukken laten, wat reeds gedrukt was. En hieraan schrijven we het dan ook toe, dat de schriftelijke toelichting van *het gebed* in den regel zoo schraal en mager is uitgevallen. Tweemaal hetzelfde zeggen wilde men niet. En toch, de stoffe was nu eenmaal reeds behandeld. Er ligt dus in deze stiefmoederlijke bedeeling van het *Gebed* noch iets vreemds, noch iets onnatuurlijks. Schraalheid was hier uit den aard der zaak te verwachten.

Dit wordt niet gezegd, alsof deze mondeling en schriftelijke verklaarders van het *Gebed* koel, nuchter en onverschillig tegenover de aangrijpende en indrukwekkende macht van het Gebedsmysterie hadden gestaan. Integendeel, ook onder hen waren bidders, wier gloed en innigheid van gebed ge allicht benijd zoudt hebben. Zoo lang ze dan ook over het Gebed in het gemeen handelen, was de uiting hunner gedachten ganschelijk niet zoo pover. Bijna allen lieten aan de behandeling van het *Onze Vader* een bespreking over de *gebeden* als zoodanig voorafgaan, en wijl ze hier een nieuw en bezielend onderwerp bespraken, was hun toelichting meestal zaakrijk en boeiend. Maar anders werd dit, zoodra ze aan het *Onze Vader* zelf toegekomen waren. Dan toch werd gemeenlijk meer op den *inhoud* der beden, dan op het feit, dat elke bede een *gebed* was, de aandacht gevestigd. Zoo raakte men uit den gebedstoon uit. Het werd een nuchtere uitlegging van een stuk mysterie of een stuk gebod. En zoo kon het niet anders, of de eigenlijke beteekenis van dit laatste deel van den Catechismus moest te loor gaan.

Stellig nu was dit niet goed, ook al aarzelen we er iemand een verwijt van te maken. Alle gebed is mystiek. Met dat ge uw knieën voor uw God buigt, gaat al wat voorwerpelijk was, voor u in het onderwerpelijke over. Uit de wereld om u heen, trekt ge u terug in de wereld van uw hart, om eerst uit die verborgene wereld daarbinnen, uw ziel op te heffen tot uwen Vader, die in de hemelen is. Maar juist daarom heeft het redeneerende verstand bij het warme en innige gebed zoo weinig in te brengen. Met alle redeneering breidt ge u breed in de oppervlakte uit, en wat uw gebed juist wil is, om uit die oppervlakte in *de diepte* af te dalen, en uit die breedte u terug en saam te trekken in de bepaaldheid, de kleinheid en de omslotenheid van uw eigen wezen. Gebed en redeneering staan daarom bijna als twee polen tegenover elkander. Niet alsof er ook in het gebed geen orde, geen gedachte, geen heilige logica ware; maar in de zielroerende smeeking komt die orde, die volheid en warmte van gedachte, die klemmende heilige logica niet op uit uw verstandelijke onderstellingen, noch uit uw rijke begripswereld, noch uit de wet van uw denken, maar uit het gebedsleven, uit de diepte des gemoeds, uit den drang des Geestes zelven. Vandaar dat lange redeneerende gebeden zoo afmatten en alle gebedsstemming in u dooden. En hiermeê nu hangt het saam, dat een uitlegging van het *Onze Vader*, die, wijl ze uitlegging is, altoos *redeneering* moet zijn, zoo ligt gevaar loopt zich te ver van den gebedstoon te verwijderen en zich te zeer van den Geest der genade en der gebeden te vervreemden. Meesterlijk is hetdan ook van den Heidelberger begrepen, dat hij elke bede *in den vorm van een gebed* verklaart. Er staat niets voor elke bede dan: *Dat is*, en dan

volgt de bede omgezet in een breeder smeeking. „*Uw Koninkrijk kome.* Dat is: Regeer ons alzoo door uw Woord en uwen Geest enz." En zoo gaat het bij alle beden door. Ongelooflijk zou dan ook de predicatie, en niet minder de toelichting, gewonnen hebben, zoo men er steeds in geslaagd ware, zich nauwer aan dezen gebedstoon van den Catechismus aan te sluiten. En juist wijl dit zoo uiterst moeilijk was, en zoo bijna ganschelijk niet gelukt is, heeft de gemeente Gods schade geleden, en is ze deze eeuwen lang beter in *het Geloof* onderwezen, en in *het Gebod* vastgezet, dan ingeleid in *het Gebed.*

Vraagt ge nu, op welk standpunt ge u dan te plaatsen hebt, om de toelichting van het Gebed tot haar recht te laten komen, dan is vóór alle dingen noodig, dat ge u een juist inzicht vormt in de verhouding tusschen het *Gebod*, het *Geloof* en het *Gebed*, d. i. tusschen drie stukken, die niet slechts toevallig aaneen worden geregen, om in hun samenhang een Catechismus te vormen, maar die in noodzakelijke betrekking tot elkander staan en saam de zaak zelve der religie uitmaken. Immers het *Gebod* is niets anders dan de openbaring van Gods wil en ordinantie over uw persoon, over al wat ge het uwe noemt en over al uw levenskrachten. Gods Gebod stelt u een *doel*, en om dat doel te bereiken een *weg*, en om op dien weg te vorderen een *regel.* Het wil dat ge *leven*, met de spanning van al uw krachten en vermogens, in hoogeren zin *leven* zult; maar tegelijk dat elke uiting van dat leven daardoor de hoogste volkomenheid zal bezitten; dat het in alles, tot in het geringste en schijnbaar onbeduidendste toe, algeheellijk conform zal zijn aan het door God in zijn wil afgeteekend bestek. Daarom is het *Gebod* zoo goed en zoo heilig. Dieper bezien zit in het Gebod reeds alles in. Het Gebod vormt tot het kindschap. Het Gebod is de liefde zelve, wijl, waar het Gebod gerealiseerd is, niets dan liefde alles saam verbindt. En het Gebod is tevens de heerlijkheid want waar Gods Gebod geen stuiting meer ondervindt, is de zaligheid volkomen. Dit is het dan ook, waarom de Psalmist in de bewondering van het Gebod zoo eindeloos kon uitjubelen. Psalm CXIX is niets dan de toekenning aan het Gebod van de eere, die er metterdaad aan toekomt.

Toch komt nu naast dit *Gebod* in onze Christelijke religie *het Geloof* te staan, niet om het Gebod te vergoelijken, en er iets op af te dingen, of er voor in de plaats te schuiven, maar om het verbroken rapport tusschen onze ziel en dat Gebod te herstellen. Immers, hoe hoog ook het Gebod sta en tot wat heerlijkheid het ook ons optrekke, op ons als zondaren heeft het zonder meer een tegenovergestelde uitwerking. Het licht is heerlijk als uw oog kerngezond is, maar zóó werd uw oog niet krank, of dat-

zelfde licht wordt u voor den blik uwer oogen een pijniging, en ge sluit van zelf de oogleden voor dat sterke licht, en ontvlucht het in de duisterheid. En zoo ook staan we er met het Gebod aan toe. Ons doet het Gebod zeer aan het zielsoog. Zooals ons zielsoog thans is, kunnen we den glans en den gloed van dat licht der Wet niet verdragen. En daarom is het volkomen natuurlijk, dat elk zondaar Gods Wet ontvlucht, van Gods Gebod pijn heeft, en eerst tot ruste komt, als hij aan Gods Wet ontkomen is en schuilt en schuilen kan in de donkerheid der wetteloosheid. Dit is geen opzettelijke slechtheid, maar een gansch natuurlijke reactie. Wie voor het *Gebod* zonder het *Geloove* staat, moet daartoe komen. De pijn, die zijn zielsoog van Gods Wet ondervindt, dwingt er hem toe.

En daarom is het zoo uitnemende genade, dat God ons, zondaren, niet in den verblindenden glans van zijn *Gebod* liet staan, maar er het scherm van *het Geloove* voorschuift. Eerst dit *Geloove* toch maakt dat ge in den glans van dat *Gebod* kunt stand houden. Zonder dat *Geloove* zengt het Gebod u; eerst als dat *Geloove* er tusschen in komt, begint het u te koesteren. Ge kunt niet zóó, met het bloote oog, in de zon zien, en wie zegt het te kunnen, kwelt zich en heeft er geen genot van. Maar neemt ge een sterk gekleurd glas van donkeren tint, en staart ge door dat glas de zon in het aangezicht, dan kunt ge den glans niet alleen uithouden, maar vertoont de zon zich tévens in haar majesteit aan uw oog. Als des morgens en des avonds de gepluimde wolken aan de kim den zonneglans breken en toch doorschijnen laten, verrukt het purper aan den horizont u door zijn goddelijk schoon. En zoo nu ook is het hier. Het mysterie des Geloofs verzoent u met de Wet des Heeren, maakt dat ge den glans der Wet dragen kunt en gunt u een bezielenden blik in haar goddelijke schoonheid. Zoo is het *Geloove* op het *Gebod* aangelegd. De twaalf artikelen hooren bij de Tien Geboden van Gods Wet. En eens, als alle vrucht van Golgotha zal zijn ingeoogst; en de sombere historie van de zonde voor altoos tot het verleden zal behooren; en het Koninkrijk aan God en den Vader zal zijn overgegeven; dan zal eeuwiglijk noch *in* noch *om* Gods kinderen een andere heerlijkheid schitteren, dan die uit het Gebod, dat is uit de goddelijke ordinantie in hen weerschijnt. Zijn grondslag blijft eeuwiglijk op de bergen zijner heiligheid. Het Evangelie is altoos om de Wet, want die Wet is zelve niets anders dan het Eeuwige Wezen in zijn wilsuiting.

Maar hooren zoo *Gebod* en *Geloove* bij elkander, en gaan beide daarom steeds in elken goeden Catechismus voorop, toch is daarmee de religie nog onvolkomen; en in werking geraakt de eigenlijke religie eerst als *Gebod*

en *Geloove* in actie treden door *het Gebed*. Het *Gebod* is de wilsuiting van het Eeuwige Wezen, die uit Hem tot en over ons komt. Daar worden we klein en stil, en als zondaren roerloos en machteloos onder. Religie is altoos innige liefdesgemeenschap van uw ziel met het Eeuwige Wezen, en het *Gebod* werpt u als zondaar veeleer van uw God terug. Vandaar dat het Gebod, dat toch eigenlijk het hoogste is, op ieder mensch, die zondaar is, niet religieus, maar onvroom inwerkt. Zonder meer maakt een Wet, die van zichzelve heilig en goed is, den zondaar niet goed, maar slecht; niet zalig, maar rampzalig; niet rijk, maar ellendig. En al is het nu dat *het Geloove* die pijn der ellende stilt, met die Wet verzoent, en die Wet door haar getemperden glans weer bekoring voor ons doet krijgen, toch brengt het Geloove op zichzelf niet verder dan tot benijden, d. i. tot een erkentenis dat al deze rijkdom van genade in Gods *belofte* inligt; inligt *ook voor mij*.

Ook met *het Geloove* treedt dus de religie nog niet in werking. Vrucht van het Geloove is de rechtvaardigmaking. Alzoo een anders staan voor God. Een voor eeuwig toegedekt zijn van het schuldig verleden van den zondigen oorsprong. Een verzoend voor God verschijnen, ook waar de inwonende zonde nog woelt en kwelt. Een inzien in de eeuwige toekomst met vaste hope, in heiligen vrede, kinderlijk in het toeverzicht op zijn God.

Zoo staat ge daar dan. Maar voor de religie komt het er nu op aan, niet dat ge roerloos zoo staan blijft, maar dat ge, nu alzoo voor uw God staande, de gemeenschap met dien God tot een werkelijkheid maakt. Dat er een leven, een saamleven met dien God in uw hart geboren worde. En dat hetgeen alzoo lijdelijk door u aanvaard werd en beleden, nu ook actief in u verinwendigd worde en als geestelijke realiteit door u worde gesmaakt. Het is niet genoeg, dat ge als een der raderen aan het groote geestelijke raderwerk voor Gods glorie zijt ingevoegd, maar het is eisch, dat ook het rad uws levens in de machtige, goddelijke beweging van het Koninkrijk des Heeren worde opgenomen. Het moet niet buiten u blijven liggen, als schoon voor uw aanschouwing, maar ook tintelen en trillen in uw eigen hart. De adem des Heeren moet levenwekkend door uw eigen ziel trekken. Wat het is, dat de Heilige Geest in het hart van Gods kinderen inwoont, moet ten leste met klare, heldere bewustheid door uzelven worden verstaan. En uit dien hoofde nu komt bij het *Gebod* en het *Geloove* als derde stuk der religie *het Gebed* bij. In hoogeren zin kan toch alleen hij bidden, die gelooft, en zóó gelooft, dat zijn geloove wortelt in den eerbied voor het Gebod. Wat anderen doen als ze bidden, heeft wel in zekeren zin den vorm van het gebed, maar het mist toch het volle wezen

er van. Het is hun een werk der gewoonte, het is hun een zoeken van hulpe in den nood, maar niet het teedere, innige uitgaan van de ziel naar de gemeenschap met den verzoenden Beschikker over hun lot en aanzijn. Maar ligt het diep ontzag voor *het Gebed* op den bodem van uw hart, en wortelt in dat diep ontzag een uit God gewerkt Geloove, waardoor ge u verzoend, gerechtvaardigd en Gods kind weet, dan ja, is *het Gebed*, en we voegen er bij, het Gebed *alleen*, de eigenlijke daad der religie, waarvan alle goede werken slechts uitvloeiselen en afschijnselen zijn. In het Gebed is het kind van God niet meer lijdelijk, maar komt het tot levensuiting. Al wat voorafging, doelde op oefening van gemeenschap met het Eeuwige Wezen, en nu, zie, in het waarachtige gebed, dat bidden heeten mag, komt op wondere wijze *die heilige gemeenschap* tot stand. Zoodra het tot waarachtig gebed mag komen, is er niet, maar voorbereiding voor religie, maar straalt die religie feitelijk haar glans uit, en doet ze haar werking, omdat ze ontwaakt is tot zelfbesef. Eigenlijk is ze dan reeds buiten de wereld en boven deze wereld verheven. Het echte bidden is een verkeeren in de hemelen. Een opgeheven zijn der ziel tot den God der goden. Hooger kan de religie dus niet. In het gebod schittert de religie op de toppen der bergen van Gods heiligheid. En daarom gaat het dan uit het gebed weer naar omlaag, weer het leven in. Altoos op en neer. Uit de diepte in de smeeking, en van de hoogte der gebeden weer naar de vlakte onzer dagelijksche worsteling, om uit die vlakte weer tot de hoogte der gebeden op te klimmen. Maar hetzij het gebed achter ons ligge, en we uit de kracht der gebeden leven; hetzij we uit onze machteloosheid ons uitstrekken naar de kracht, die alleen het gebed ons hergeven kan, altoos is en blijft *het Gebed* het middelpunt waarin alle kracht der religie zich saâmtrekt, en vanwaar ze weer uitstraalt in en door ons leven.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Want wie heeft, dien zal gegeven worden, en hij zal overvloediglijk hebben; maar wie niet heeft, van dien zal genomen worden, ook wat hij heeft.
Matth. 13: 12.

Slotsom van ons vorig hoofdstuk was, dat het *Gebed* niet maar, volledigheidshalve, óók nog in den Catechismus ter sprake komt, maar dat het

Gebed niets minder is dan één der drie noodzakelijke geledingen, één der drie onmisbare schakels, in het geheel der *Christelijke onderwijzinge.* Het „Gebod," het „Geloove" en het „Gebed" zijn de drie stukken die saâm het machtig geheel der „Christelijke Leere" uitmaken. Zeer terecht heeft de Christelijke kerk dan ook alle eeuwen door, alle Christelijke onderwijzing vastgeknoopt aan de *Tien Geboden*, de *Twaalf Geloofsartikelen* en het *Onze Vader*; en bij het werk der Zending er zich van oudsher, onder alle natie, op toegelegd, om deze drie aan de nieuw bekeerde volken in te prenten. In den laatsten tijd is men hierin slapper geworden, maar zoolang het kerkelijk besef in de zending leefde, en geen oogenblik het doel uit het oog werd verloren, om *de kerk* van Christus ook onder die nog afgekeerde natiën te planten, begreep men zeer terecht, dat er een vaste gedachtenkring voor de nieuw bekeerden moest ontsloten worden; dat die gedachtenkring uit het middenpunt van de Heilige Schrift moest worden aangenomen; en dat de ommeloop van dien gedachtenkring volledig moest zijn. En voor dit doel nu bood zich „de Wet", het twaalftal „geloofsartikelen" en het „Onze Vader" vanzelf aan. Deze drie stukken toch waren aan heel de kerk van Christus op aarde gemeen. In gewijde formuleering lagen ze gereed. En saam omvat'ten ze in kiem en kern geheel en volledig den inhoud van wat de Christelijke religie van allen valschen godsdienst onderscheidde. Wie op deze drie het Amen zijner ziel uitsprak, had gebroken met wat uit den „Vader der leugen" was, en had zich toegekeerd tot den „Vader in de hemelen."

En nu is het volkomen waar, dat deze manier van onderwijzing in den aanvang niet diep ging, op vrij bedenkelijke wijze in de oppervlakte bleef hangen, en bij velen in weinig meer dan in een nastamelen van woorden bestond; maar hier staat tegenover, dat vele natiën nog op zoo lagen trap van geestelijke ontwikkeling staan, dat er aan een dieper indringen in de Christelijke mysteriën voor hen niet te denken valt. Want wel vindt men tot zelfs onder de Kaffers enkele schrandere en diep gevoelende personen, met wie men aanstonds veel verder kan gaan, maar de groote massa is daarvoor onbekwaam. Zelfs in ónze steden en dorpen vindt ge nog in vrij grooten getale mannen en vrouwen, die ja lezen en schrijven kunnen, maar wier geest zoo bot en wier vermogen zoo beperkt is, dat ge, zelfs aan de hand van het *Kort Begrip*, ze niet dieper in kunt leiden. En wat wilt ge dan met die geheel onontwikkelde massa in Azië en Afrika uitrichten, die eeuwen lang geen andere noch hoogere religieuse aandrift gekend heeft, dan om zekere werktuiglijke vormen waar te nemen en bijgeloovig op zekere doellooze gebruiken acht te nemen. Waarlijk, ge zijt reeds zoo ongelooflijk veel gevorderd, als ge voor zulke lieden door de „Wet", de „Geloofsartikelen" en het „Onze Vader," een geheel nieuwen

gedachtenkring weet te ontsluiten; indien ze van lieverleê wennen aan de hoog-godsdienstige en zedelijke denkbeelden, die in deze drie stukken begrepen zijn; en indien ze van geslacht op geslacht gaandeweg iets dieper in den rijken inhoud er van indringen, er iets meer van beginnen te verstaan, en er iets krachtiger door worden bewerkt.

Zelfs onder ons mag de grondslag van deze drie stukken nooit verlaten worden. Die drie stukken moeten ook in de meest ontwikkelde kerk het gemeengoed van alle geloovigen zijn; de band der eenheid; die de diepst ingeleiden met de eenvoudigsten in de gemeente verbindt; en die aan allen saam, oud en jong, één gemeenschappelijk uitgangspunt biedt; bovenal één taal, die maakt dat een gelijke prediking voor allen mogelijk blijft. Waarin de Christenen ook op de aarde verschillen, in deze drie stukken vinden ze elkander weder; en veilig mag beweerd, dat in kringen waarin men van deze drie stukken in hun samenhang vervreemd is, de breuke met de Christelijke religie is tot stand gekomen. Juist door om deze drie stukken: *Gebod*, *Geloove* en *Gebed* heel zijn inhoud te groepeeren, of liever nog uit deze drie stukken heel zijn inhoud af te leiden, handhaafde de Heidelberger zijn historisch Christelijk karakter, en verschafte hij zich den waarborg van voor lange eeuwen en onder tal van natiën bruikbaar te zijn.

Komen we nu op het wezen zelf van *het Gebed*, dan is het volkomen natuurlijk, dat men vooral in een Gereformeerde kerk zich in de eerste plaats afvraagt, *waarom toch het Gebed ons Christenen van noode is....* Het ligt toch in den aard der zaak, dat diep ontzag voor de majesteit des Heeren, en een daaruit voortvloeiende besliste verfoeiing van alle Pelagianisme soms onwillekeurig de vraag in de ziel doet oprijzen: Waarom bid ik nog? Of, om in Jezus' eigen woorden te spreken: Weet dan mijn Vader in de hemelen, eer ik bid, niet reeds vooruit, dat ik alle deze dingen van noode heb? Kent en doorgrondt Hij dan niet mijn hart, en en is het dan niet, zooals Psalmist zong: „Eer er nog een woord op mijne tong is, zie Heere, Gij weet het alles"? Waartoe dan dat uitspreken van mijn gedachten voor een God, die beter dan ik zelf, de gedachten en bovenal de nooden van mijn hart en leven kent? Bovendien, hoe onzuiver is ons bidden en begeeren soms niet? Hoe vaak zullen we niet vragen om wat ons verderfelijk zou zijn, en zullen we van ons afbidden wat ons ten zegen zou gedijen! En nu, een moeder zal het kind, dat aan haar schoot speelt, toch immers niet doen, naar dat spelend kind in zijn dwazen inval begeert, maar, omgekeerd, zooals ze zelve weet, dat voor haar kindeke goed en nuttig is. En zijn wij dan niet nog veel kleiner, dwazer en onvernuftiger voor God, dan zulk een spelend wicht

aan moeders schoot? En zou dan onze Vader die in de hemelen is zich storen aan onze soms zoo dwaze smeekingen, en niet veeleer omgekeerd zóó met ons handelen, als Hij weet dat het meest strekken zal tot onze zaligheid en hierin tot zijn eer? Soms zelfs onze grootere kinderen vragen ons slag op slag allerlei toestemming voor wat wij weten dat we hun weigeren moeten. Dat vragen hindert ons dan zoo dikwijls. Het zou ons zooveel liever zijn, als ze de zorge voor hun welzijn vertrouwend aan ons overlieten. En waarom zullen wij dan den God van hemel en aarde gedurig aankomen met onze ondoordachte, soms zelfs met onze onheilige en zelfzuchtige smeekingen? En zou het toch niet vromer, niet godzaliger, niet kinderlijker in ons zijn, zoo we de hand op den mond legden, niet baden, en stil verbeidden wat God over ons gehengt?

Hier komt nog iets anders bij. Als onze kinderen ons iets vragen, dat we hun eigenlijk weigeren moesten, geven we soms toe, 't zij uit zwakheid, 't zij om ze door schade wijs te maken. Dit *kan* bij ons, omdat wij gedurig ons plan, ons inzicht, onzen toeleg kunnen wijzigen. Juist omdat we ons gedurig vergissen, slingert onze raadslag op en neer, en kan ook het verzoek van onze kinderen op onze wilsbepaling invloed hebben. Maar bij onzen Vader, die in de hemelen is, kan van zulk een veranderlijkheid in plan en raadslag immers nooit sprake zijn? Juist omdat Hij zich nooit vergist, kan er geen verandering noch schaduw van omkeering wezen bij Hem, wien alle zijne werken van eeuwigheid bekend zijn. Wij leven bij den dag en maken onze plannen bij den dag, maar Hij is de Eeuwige, die spreekt; Ik zal zijn die Ik zijn zal. Jehova is mijn naam. Daarom juist legden we er eenigen nadruk op, dat vooral wie goed Gereformeerd in zijn belijdenis staat, zoo licht de noodzakelijkheid, zoo niet de geoorloofdheid, ja de mogelijkheid van het gebed in twijfel zal trekken. Immers het onderscheid tusschen de Gereformeerde belijders, en de overige Christenen, komt juist hierin het sterkst uit, dat de Gereformeerde Christenen steeds alle zaak eerst van de zijde Gods plegen te bezien, gewoon zijn van God den Heere af te rekenen, en alle ding op de eere zijns Naams, als op het einddoel te richten. De overige Christenen ontkennen van dit alles de betrekkelijke waarheid wel niet, maar leggen er niet zoo nadruk op; ze stellen deze belijdenis van God den Heere niet zoo in het volle licht; en geraken juist daardoor op allerlei doolpaden. Vandaar dat het stuk der vrijmachtige uitverkiezing voor ons steeds het hart der kerk is en blijft, en dat wij weigeren in nauwere kerkelijke gemeenschap te leven met wie dit fundament van alle waarheid loswrikken. Maar natuurlijk de leer der *uitverkiezing* onderstelt de leer der Goddelijke *besluiten*. Het ééne is zonder het andere ondenkbaar. En zoo staat het bij ons vast, dat er van eeuwig-

heid in God een raadslag was; dat deze raadslag in het verloop van de geschiedenis der wereld wordt uitgevoerd; en dat heel het progam van alle leven voor volkeren en personen ligt in het woord vol majesteit: „Mijn raad zal bestaan, en Ik zal al mijn welbehagen doen."

Doch is dit zoo, waartoe dan nog het gebed? Zou dan ooit het gebed van een eenig mensch, of ook de smeeking van een geheel volk, den Heere onzen God bewegen kunnen, om zijn beslnit te breken, zijn raadslag te veranderen, en alsnu niet te doen, gelijk het in zijn bestel lag, maar gelijk het door ons in onze gebeden Hem werd afgesmeekt? Zou er in ons dan hooger wijsheid dan in God den Heere zijn, zoodat God, om met eerbied te spreken, inzag dat ons plan verkieslijk ware boven het zijne? Of ook, waar dit zich niet denken laat, zult ge daar aannemen, dat God de Heere zijn wijzer en heiliger voornemens varen laat, om uw onheiliger en dwazer verzoek in te willigen? Maar stel dit ware al met Gods majesteit overeen te brengen, wat had uw gebed dan anders uitgericht dan *schade?* En ware het dan niet tienmaal beter, dat uw dwaas gebed achterwege ware gebleven, en Gods plan en voornemen, dat zooveel hooger stond, ware doorgegaan? Nu zal wie oppervlakkig, ook in zijn gebed, verkeert, daarop niet denken, en stil met het voorleggen aan den Heere van zijn wenschen en begeerten voortgaan. Maar ge kunt dan toch beseffen, hoe juist een kind van God, dat ernstig ook in zijn gebed verkeert, en de wegen des Heeren gadeslaat, soms huiverig zal zijn, om met zijn gebeden voor God te naderen. Het is toch zoo, dat van tweeën één moet plaats grijpen. *Of* onze gebeden veranderen niets aan Gods raadslag, en waartoe zijn ze dan noodig? *Of* wel, ze bewegen God, om zijn raadslag te veranderen, en dan zijn ze schadelijk. Dan toch vergaat het ons, niet gelijk de Opperste wijsheid het over ons beschikt had, maar gelijk ons bekrompen inzicht het begeerde.

De vraag: „Waarom bidden we? Is ons bidden wel noodzakelijk?" is uit dien hoofde in het minst geen zinledige vraag, en kan en moet zelfs nog verscherpt worden in die sterkere bedenking: „Is ons gebed niet schadelijk, en bleve het niet beter geheel achterwege?" Die vraag komt niet bij u op, en heeft geen reden van bestaan, zoolang ge zwevende en onware gedachten omtrent uw God hebt, gelijk de wereld zich die formeert. Een soort wreede God, die door uw smeeken zachter moet gestemd en tot meer liefde bewogen worden. Een God zonder hoogere wijsheid, die zich gedurig vergist in zijn voornemen; die uw hart niet doorgrondde; en de diepte niet peilt van uw nood. Of ook een God, die bij den dag leeft, die geen raadslag nam en geen eeuwig voornemen beraamde; en die zich nu van uur tot uur schikt naar den gang van het werk, en het aanziet hoe

de wereld loopt, om van oogenblik tot oogenblik zich naar dien loop der wereld te voegen. Een God dus, zooals onze industrieele eeuw zich in het beeld van een eigenaar van een groote fabriek voorstelt, en deswege op de wijs van zulk een fabrieksheer zich voegende naar de soms bijna dwingende wenschen van wie hij in zijn fabriek opnam. Maar heel anders komt het voor u te staan, als ge door de Heilige Schrift zijt onderwezen, en het uit die Schrift hebt verstaan, dat de Heere uw God niet als een kind des menschen is, maar in zijn Wezen onveranderlijk, in zijn Wijsheid oneindig, en tegenover al zijn schepsel souverein in zijn Vrijmacht. Dan toch geraakt de gewone gebedsdrang wel waarlijk in conflict met de belijdenis van het Goddelijk Wezen en zijn eigenschappen. Juist de diepste *aanbidding* van Gods majesteit sluit dan schijnbaar de mogelijkheid van het *bidden* uit.

Wat doet nu de Heidelberger tegenover deze bedenking? Poogt hij redeneering tegenover redeneering te stellen? Ontzenuwt hij de bedenkingen, die uit Gods almacht, Gods raadslag, Gods wijsheid en Gods onveranderlijkheid voor u voortvloeiden? En komt hij er zoo ten slotte toe, om u wiskunstig te bewijzen, hoe juist omgekeerd de noodzakelijkheid van het gebed rechtstreeks uit Gods deugden en eigenschappen volgt? o, Neen Van zulk een redeneering wordt u zelfs de opzet ten eenemale gespaard, en al wat de Catechismus u antwoordt is kort en goed: dat ge bidden *moet*, omdat God het Gebed van u *vordert*. De Heere *wil* dat zijn schepsel met smeekingen en gebeden tot Hem roepen zal. Wanneer ge bidt (en zooals ge bidt), moet dit dus geen vrucht van redeneering zijn, maar een daad van *gehoorzaamheid*. God wil het. God zelf legt het u op. Hij vordert het van u. En hiermee neemt alle tegenredeneering en tegenbedenking vanzelf een einde. Als God de Heere u het gebed oplegt, heeft Hij u geen rekenschap te geven, waarom dit alzoo zijn moet, noch wacht Hij tot uw inzicht helder genoeg zal zijn geworden, om de schoonheid, de onmisbaarheid en de noodzakelijkheid van het gebed zelf in te zien. Dat alles zal volgen. Indien hier niet, dan in het licht der eeuwigheid. Maar, afgezien van alle overweging, hebt gij te beginnen met uit gehoorzaamheid aanstonds en zonder morren uit te voeren, wat Hij u oplegt. Hij spreekt: *Roep Mij aan*; dies zult gij Hem aanroepen. Hij gelast u: *Bid zonder ophouden*; en reeds deswege mag er geen dag zonder gebed voor u voorbijgaan. Het Gebod Gods is het einde van alle tegenspreking.

Dit moet daarom zoo kras, en daarom zoo onverbiddelijk uitgesproken, omdat hier de vinger wordt gelegd op een gevoelige wondeplek in het

Gereformeerde leven. Men *redeneert* te veel. Men is te zeer geneigd, om als de redeneering niet klopt of sluit, ook met zijn geloof aarzelend terug te treden. En feitelijk begaat men zoo doende de grove fout, om in dat *redeneeren* een grondslag voor zijn geloof te zien. Nu treedt in al wat den wortel der religie raakt *altoos* de machtige tegenstelling op van het Goddelijke en menschelijke, van het oneindige en eindige, van Gods raad en 's menschen verantwoordelijkheid, en zoo ook van Gods albestuur en ons menschelijk gebed. Die tegenstellingen zijn voor ons redeneerend verstand eenvoudig *onverzoenlijk*. Er gaapt in zulk een tegenstelling een klove, die *nooit* door ons menschelijk denken wordt overbrugd. En dit nu verleidt niet zelden ernstige denkers onder de Gereformeerden, om dan eenvoudig, op hun redeneering afgaande, het ééne van de twee tegenover elkander staande stukken te loochenen. God beschikt alles, zoo zegt dan zulk een, dus kan er bij ons geen schuld noch zonde zijn. En zoo ook hier, Gods bestel gaat toch door, dus staak ik alle gebed. En zoo *mogen* we niet te werk gaan. Wat waar zal zijn, wat zal gelden, en wat ons te doen staat, mag door ons niet afgeleid uit eenzijdige redeneering, maar moet door ons beluisterd uit Gods Woord. Omdat datzelfde Woord, dat u Gods albestuur predikt, u tevens uw schuld en zonde aanzegt, dáárom zult ge in stof en assche u voor den Heilige verootmoedigen. En zoo ook hier. Omdat datzelfde Woord, dat u Gods onveranderlijken raad predikt, u nochtans toeroept: „Bid zonder ophouden," dáárom zult ge niet aflaten, noch vertragen, maar veel meer toenemen in uw gebed.

Dit versta men nu intusschen niet zoo, alsof we buiten de Schrift om, geen den minsten drang tot het gebed in ons ontwaren zouden, en nu eerst door zulk een tekst zouden te weten komen, dat er gebeden moet worden. Wie het zoo voorstelt, miskent elken saamhang tusschen de openbaring in onze natuur en de openbaring in de Heilige Schrift. Integendeel de drang tot het gebed werkt zoo diep uit natuur op, dat ge het gebed bij alle volkeren, ook bij de verst afgedoolde natiën terugvindt, en reeds uit de historie der wereld het gebed als een algemeen menschelijk verschijnsel leert kennen. Reeds bij het jonge kind merkt ge dan ook wel, hoe het gebed er als vanzelf ingaat. Een kind, dat nog van niets weet, vindt het niets vreemd, als moeder het de knietjes leert buigen. En wel is in onze beschaafde en van God afgekeerde wereld het gebed reeds uit breeden kring weggestorven; maar wat kon ooit de ontaarding tegen den eisch der oorspronkelijke natuur bewijzen? En bovendien hoort ge niet zelfs uit die kringen nog gedurig, hoe in oogenblikken van spanning en gevaar en angst, toch het gebed weer naar diezelfde lippen drong, die gemeenlijk den Naam des Heeren nooit anders dan in vloek en God-

loochening pleegden te uiten? Dat ook in den gevallen mensch die drang tot het gebed nog nawerkt, mag dan ook als onloochenbaar aangenomen. Wie later bekeerd werd, weet zeer wel hoe hij ook vóór zijn bekeering, soms zijn zielsverzuchting voor zijn God kon uitstamelen. In bangen nood bidt schier een ieder. En niet alleen dat het bidden alle menschelijk leven verzelt, maar ook de genieting van het gebed kent elk kind van God proefondervindelijk. De kracht die van het gebed uitgaat, kent elk Christen, die ooit tot ernstige taak geroepen werd. Neen, we bidden niet alleen tegen alle redeneering in; maar ook, tegen alle redeneering in, is het gebed ons lief en zoet en heilig.

Als dus de Schrift tot ons komt, om ons het gebed als plicht der gehoorzaamheid op te leggen, dan wordt ons geen vreemde last opgelegd, maar alleen, wat reeds uit den drang onzer menschelijke natuur volgde, ons nu ook van Gods zijde, door klare openbaring, als heilige roeping voorgeschreven. Ons voorgeschreven, om aan elke aarzeling die uit onze redeneering zou kunnen voortvloeien, aanstonds den pas af te snijden. Ons voorgeschreven, om, waar in ons de drang tot het gebed vertragen zou, ons den nimmer rustenden prikkel tot het gebed in de lenden te drijven. En voorgeschreven niet minder, om, waar *wij* het gebed zelfzuchtig *tegen* God misbruiken zouden, het in zijn rechten stand te houden, en te richten op Gods eer. In den staat der rechtheid ware zulk een voorteekenen van onze roeping niet noodig geweest. Nooit is b. v. tot den Christus gezegd dat hij bidden moest. En ook in den staat der heerlijkheid ware een afzonderlijke last tot gemeenschapsoefening met den Heilige een ondenkbaar iets. Maar voor ons, in de gebrokenheid onzer natuur, mocht zulk een lastgeving niet uitblijven, zou eens voorgoed aan al dergelijke slingering van het vroom gemoed een einde worden gemaakt. God zegt u, dat ge *moet* bidden. Hij *vordert* het van u. En hiermee is het uitgemaakt, dat ge niet dán alleen bidden moet, als u de nood perst, of de drang der ziele u op de knieën brengt, maar dat ge *altijd moet bidden*, d. w. z. dat het gebed een gestadige en dagelijksche bezigheid in uw leven moet zijn; dat er geen dag, dat er geen nacht voor u mag zijn *zonder* gebed tot uw God.

DERDE HOOFDSTUK.

Mijn gebed worde gesteld als reukwerk voor uw aangezicht, de opheffing mijner handen als het avondoffer.

Ps. 141: 2

Het kind des menschen *moet* bidden uit *gehoorzaamheid*. Dit beduidt niet, dat ge uw Bijbel hebt op te slaan, en alsnu, omdat er staat: „Bidt zonder ophouden, en dankt God in alles, want dit is de wille Gods over u" (1 Thess. V: 17, 18), uw knieën hebt te buigen, en te bidden. Zoo wettische vorm is aan Gods verborgen omgang geheel vreemd. Veeleer is hiermee bedoeld, dat de drang tot het gebed door God zelf in uw natuur als mensch is ingelegd; dat er ook in uw zondige natuur nog een, zij het ook verzwakte prikkel van dien drang is overgebleven; dat door het zaad der wedergeboorte in Gods kinderen die drang weer met meerder kracht werken gaat; en dat God, die wist aan wat slingeringen ook zijn kinderen telkens ter prooi zijn, en wat twijfelingen Satan hun influistert, ten einde alle bedenking, of ze wel bidden mogen en moeten, eens en voor altoos af te snijden, den plicht om te bidden hun duidelijk in zijn Woord heeft voorgeschreven.

De valsche mystiek gaat dus ook hier feil. Zich hoog geestelijk aandienende, zegt deze mystiek, dat een gebed alleen dan immers waarde heeft en een waarachtig gebed is, als de Heilige Geest er u toe aandrijft; dat een gebed puur uit gewoonte een bloote vorm is, die meer lijkt op een ijdellijk gebruiken van 's Heeren naam; en dat het daarom beter is, al zulk gewoontegebed na te laten, en alleen in die oogenblikken zich aan het gebed over te geven, als innerlijke heilige drang er toe prikkelt. En natuurlijk, zulk zeggen klinkt bij uitstek vroom. Ja, het schijnt wel, alsof wie er zóó voor staat, de heiligheid van het gebed op het hoogste neemt. Meer nog, we erkennen voetstoots, dat tegenover de sleur van het werktuiglijk gewoontegebed zulk een uiting van het mystiek gevoel soms weldadig reageert En toch, zult ge er u voor wachten, dat ge u in de strik, die onder deze vrome taal schuilt, niet vangen laat.

Het is er meê als met het dagelijks nemen van spijs. Het laat zich zeer wel hooren, als er gezegd wordt: „Wie geen trek heeft en de prikkel van den honger niet voelt, doet beter met *niet* te eten, maar wachte tot de trek komt, en ete dan." En in normalen, geheel gezonden toestand zou die regel ook veilig toe te passen zijn. Hebt ge daarentegen te doen

met iemand, wiens maagzuur verzwakt, wiens levensenergie gedaald, en wiens stofwisseling beneden peil geraakt is, dan staat het volgen van dien regel met langzamen zelfmoord gelijk. Men is dan lusteloos, van trek is geen spoor aanwezig, de spijze walgt veeleer; en laat ge zulk een verzwakt persoon nu aan zichzelf over, dan zal hij eindigen met al minder te eten, hierdoor zal zijn trek nóg afnemen, en in het einde zal blijken, dat hij aan geheele uitputting sterft. Goede artsen, en zelfs verstandige huismoeders, leggen het daarom geheel anders aan. Merken ze dat de gezonde trek afnam, en een der huisgenooten er toe neigt om zich van de spijs te vervreemden, dan zoeken ze juist omgekeerd den trek te prikkelen. Ze geven spijs op meer tijden. Ze wisselen de spijs af. Ze geven er meer toekruid bij, om den smaak er van te verbeteren. En helpt dat nog niet, dan komt de arts bij den patient en de moeder bij het kind ten slotte met een bevel; „Ge *moet* eten;" en dan wordt er op toegezien, dat er metterdaad in elk etmaal, gelijk men zegt, zoo en zooveel in komt. Dat gaat dan eerst, zooals men het uitdrukt, tegen heug en meug. Soms met verzet. Maar gelukt het, om de spijs in de maag te brengen, en die er in te houden, dan ziet men in den regel, dat er spoedig beterschap intreedt, dat de trek gaandeweg terugkomt, en dat juist het gedwongen eten als middel dienst deed, om weer tot het natuurlijk eten te geraken.

Met het gebed nu staat het evenzoo. Als we geestelijk ja, hoofd voor hoofd, kerngezond waren, dan kondt ge veilig zeggen: „Bidt niet zoo ge er geen drang toe gevoelt." Dan zou toch het gemis van dien drang slechts het gevolg van een tijdelijke afleiding, van een toevallige verstrooiing, van een voorbijgaande dofheid en sufheid kunnen zijn; en straks zou heerlijk en krachtig de drang tot het gebed terugkeeren. Maar zoo geestelijk gezond zijn we niet. In geestelijken zin zijn we allen lijdende. Een iegelijk van Gods kinderen zelfs verkeert doorgaande in een verzwakten, geestelijk bloedarmen toestand. Gevolg waarvan is, dat de rechte, warme, bezielde drang tot gebed, gelijk die steeds ons prikkelen moest, maar al te dikwijls ontbreekt. En zegt ge nu: „Welaan, bid dan in zulk een toestand maar niet, en wacht tot ge den drang weer in u bespeurt," dan is het gevolg maar al te vaak, dat de trek in het bidden in plaats van te winnen, nog afneemt, en dat ten slotte een leven bijna zonder gebed regel wordt. De drang tot het bidden is ook een gave des Heiligen Geestes, en is het nu waar, dat God zijn Heiligen Geest niet schenken wil dan dengenen, die Hem daarom aanroepen, dan is het immers natuurlijk, dat wie van het bidden aflaat ook »den Geest der genade en der gebeden" al minder in zich werken voelt. Door niet te bidden gaat men dus niet vooruit, maar achteruit. Men ontwent aan het gebedsleven. Men raakt ten

slotte geheel uit Gods verborgen omgang uit. En het einde is niet zelden, dat men ten slotte van *elke* onmoeting des Heeren vervreemd wordt. Goede geestelijke artsen hebben daarom steeds den omgekeerden regel gevolgd, en juist als de trek tot het bidden minder werd, steeds op de *verplichting* om te bidden gewezen; gewezen bovenal op de verplichting om God den Heere ook om den Geest der genade en der gebeden aan te roepen. Ook het gebed is een heilige kunst, die niet een eenig mensch uit zichzelven leert, en wie geen drang, geen behoefte gevoelt, om God ook aan te loopen, dat Hij ons leere bidden, doe bidden, ja bidde in ons, zal nooit het zalige van die heilige kunst aan zijn eigen ziel ervaren.

Hierin ligt tevens de rechtvaardiging van de gebeden der nog onbekeerden. Het is volkomen waar, dat een onbekeerde geen gebed bidden kan, dat als reukwerk voor 's Heeren aangezicht kan opklimmen. Wilde men nu elk gebed afsnijden, dat niet aan den hoogen eisch van het waarachtig gebed beantwoordde, dan zou hieruit volgen, dat aan alle onbekeerden het gebed moest verboden worden; of althans dat men er hen niet toe mocht aanzetten, en ze niet aan het gebed mocht laten deelnemen. Geestelijke hoogmoed ging dan ook soms zoover, om alle gebed van wie in ons oog niet bekeerd was, kortaf zonde te noemen en te verachten. Zoo echter heeft de kerk van Christus nog nooit geoordeeld. Integendeel, zij heeft er steeds op aandrongen, dat de ouders van jongs af de kinderen tot het gebed zouden opleiden en er in oefenen; dat in de huisgezinnen en bij samenkomsten het gebed in eere zou blijven en dat allen er aan zouden deelnemen; en dat in de openbare godsdienstoefeningen, onder aller deelneming, de publieke dienst der gebeden zou gehouden worden. Die goede practijk hield onder alle Christenen dan ook nog steeds stand, en het is alleen in de huisgezinnen der ongeloovigen, dat de kleine kinderen des avonds ter ruste worden gelegd, zonder de knietjes voor den Heere hun God te hebben gebogen. Die herinnering uit onze jeugd werkt nu later, bij de vroomsten zelfs, volstrekt niet weerzinwekkend, maar altijd teeder en heilig. En zij het al, dat we ons zeer goed bewust zijn, hoe we destijds als kleine kinderen vaak niet anders deden, dan half begrepen klanken nastamelen, toch blijft het besef ons steeds bij, hoe dat kinderlijke bidden vaak meer van het echte gebed had, dan menig rijk ontwikkeld gebed uit later dagen.

De overtuiging dat het gebed *plichtmatig* is, dat alle kind des menschen *elken dag* moet bidden, en dat God het gebed van elk menschenkind altoos weer eischt, zoodat Hem te kort doet en in gehoorzaamheid te kort schiet,

wie het gebed nalaat, heeft in zooverre altoos zegenrijk gewerkt, en is nog steeds een der steunpunten van het godsdienstig leven. Waar die overtuiging *niet* werkte, heeft men eerst nog wel nu en dan gebeden, maar om al zeer spoedig tot een geheel gebedloos leven te komen. En waar het dán met de religie in de huisgezinnen heengaat, toonde de ervaring maar al te droef. Bij dat afkeuren en geringschatten van het gebed der onbekeerden, en van het ongeestelijk gebed der bekeerden, zag men dan ook geheel voorbij, dat het in de gebedsacte volstrekt niet uitsluitend op de woorden van ons gebed aankomt. Reeds onder menschen geldt de regel, dat de mindere aan zijn meerder zekere eerbetuiging schuldig is. Hij is geroepen en verplicht om op de daartoe gestelde tijden hem zijn opwachting te maken; zoo hij hem ontmoet door buiging of anderszins zijn eerbied te doen blijken; en ook waar hij geen woord spreekt, ligt toch reeds in dit verschijnen en in deze eerbiedige bejegening een daad van hulde en eerbetoon. En waar dit nu reeds onder menschen zoo is, hoe zou men dit feit dan willen wegcijferen in de verhouding tusschen ons menschen en den Heere onzen God. Of is Hij dan niet de Koning der koningen, de Heere der heeren, in zijn glorie en majesteit? En geeft het dan pas, en is het dan betamelijk dat wij een enkelen lieven dag door de gunst en de genade van onzen God leven zouden, zonder dat we voor Hem verschenen, en door onze houding of wat ook, Hem het betoon van onzen eerbied boden?

Nu is God niet aan eenige plaats gebonden. Er is niet een huis des gebeds waar we ons heen hebben te begeven, om voor zijn aangezicht te verschijnen. De Heere is aan alle plaatsen. En zoo in het slaapvertrek, als in onze huiskamer, is de Heere voor ons te vinden. Voor Hem verschijnen, doen we dus zoo dikwijls we de oogen sluiten voor de wereld om ons heen, om het oog der ziel te ontdekken voor zijn hemelsche majesteit. En dan is het slechts de vraag, of op dat oogenblik de indruk van zijn Godheid en majesteit op heel ons wezen zoo machtig is, dat we onwillekeurig en als vanzelf ons tot eerebieding genoopt voelen. Dat heeft nu een klein kind meestal zeer sterk; en schoon is het soms om te zien, hoe in de stille houding van een jong wicht een uitdrukking van eerbied voor zijn God spreekt, die ons ouden vaak beschaamt. De eerste zaak bij het gebed is niet ons „lang verhaal van woorden", maar juist die indruk van Gods heilige tegenwoordigheid op de ziel, waardoor we in een staat van ontroering voor Hem komen. En waar nu de ziel door dit ontzag op overweldigende wijze wordt aangegrepen, daar deelt zich deze aandoening van de ziel vanzelf ook aan ons lichaam meê, en verraadt zich in heel onze houding. Nu is het volkomen waar, dat juist de zonde ons hiervoor veeltijds onbekwaam maakt. Dan is de aandoening van ontzag te zwak. Onze

ziel trekt zich niet samen op God, maar blijft verstrooid, en dientengevolge kan dit ontzag zich ook niet aan de houding van ons lichaam mededeelen. Vandaar dat men onder geen volk deze houding aan de wilkeur heeft overgelaten, maar dat er door de gewoonte zekere vormen zijn ingevoerd, die ons helpen, om ons van de wereld te isoleeren, en aan ons lichaam zekere uitdrukking van eerbied te geven. Zoo knielt men, men sluit de oogen, men staat op, of men vouwt de handen sâam. Ook buigt men het hoofd veelszins neder, of ook men heft het hoofd als in de aanschouwing van Gods majesteit op. Ook heeft men, daar het leven zijn eisch stelt, voor deze betooning van eerbied aan den Heere onzen God zekere vaste tijden ingevoerd, als daarvoor het meest geschikt. Bij het opstaan, bij het naar bed gaan, bij het aanzitten aan den disch, en eer men van den disch opstaat. Nu schuilt er natuurlijk in die vormen op zich zelf niets heiligs. Die vormen kunnen zus en anders zijn. Maar ze zijn nu eenmaal ingevoerd en ze gelden onder ons. Wie zich derhalve aan deze vormen van eerbied voor het hoogste Wezen onttrekt, doet dit uit zekere verwatenheid. En daarentegen wie er zich in voegt, wie er aan meêdoet, wie er toont prijs op te stellen, geeft reeds hierdoor, op hoe zwakke wijze ook, zekere betuiging van eerbied voor den Heere onzen God te kennen. Als er twee gezinnen naast elkaar wonen, in het eene waarvan deze vormen worden in acht genomen, terwijl in het andere deze vormen opzij zijn gezet, dan blijft, ook bij onderstelde ongeestelijkheid, toch nog altoos het feit over, dat er in het eerste gezin ontzag voor den Heere onzen God betoont wordt, terwijl in het andere het gezag en zijn majesteit wordt getart en gehoond. En overmits het nu ons schepselen voegt, om eere te geven den Heere die eeuwig leeft, blijft alle betoon van eerbied voor den Heere onzen God zekere beteekenis behouden, ook al weet ge zeer wel, dat de geestelijke kern er in gemist wordt.

Nog in de hel is alle creatuur het Gode schuldig, dat hij zich voor den God der goden nederbuige, en zelfs Satan met zijn trawanten is gehouden elken morgen elken avond Gode eere te geven. Maar juist dat wil Satan niet. Hij voelt en ervaart den indruk van Gods majesteit wel, en siddert derhalve, maar voor God den trotschen kop buigen en een woord van ontzag en eerbied voor God uitspreken of er meê instemmen, dat wil hij niet. Daar druischt heel zijn bestaan tegen in. Dat veracht en verfoeit hij. Door niets mag zelfs de schijn ontstaan, dat hij Gode nog de eere zou geven. Niets zou daarom Satan liever zien, dan dat ook op aarde onder de kinderen der menschen alle eerbied en ontzag voor God uitsleet. Alle

gebed, dat nog uit de woningen der menschen voor God opklimt, is hem een gruwel. En dan eerst heeft hij zijn lust, als het zoover komt, dat een ongeloovig man, gelijk het thans helaas meer dan eens gehoord is, in zijn brutale hoovaardij het bevel uitvaardigt: „In mijn huis mag niet gebeden worden," of als een moeder tot een meisje dat ze bij haar kinderen huurt, zegt: „Met bidden moet u bij mijn kinderen volstrekt niet aankomen." Tegen dien geest nu gaat de kerk van Christus in, en zij poogt juist omgekeerd in zoo wijden kring als slechts even mogelijk is de usantie der gebeden in het leven in te voeren, en daarbij de natiën te wennen aan zulke vormen van eerbied, als het meest geschikt zijn, om de gebedsstemming te ondersteunen. Een school zonder gebed is daarom voor de geestelijke ontwikkeling van een volk zoo uiterst schadelijk. Niet alsof elk kind op de banken geestelijk mee zou bidden, of ook door dat schoolgebed tot een bidder zou gemaakt worden, maar overmits het juist het gebed in de school is, waardoor het opkomend geslacht voor God leert buigen en zich gewent aan het ontzag voor zijn majesteit.

Nog op een bijzonder ander punt is hierbij te letten. Valsche schaamte is soms oorzaak, dat men wel zijn knieën voor God durft buigen in de eenzaamheid, maar er tegen opziet om het te doen waar anderen bij zijn. Zoo komt het soms ook onder menschen voor, dat iemand wel wil weten, dat hij u kent en met u omgaat, als hij met u alleen, of enkel met uw huisgenooten is, maar dat hij zich voor u schaamt in het publiek, en als er anderen bij zijn zich aanstelt, als kende hij u niet. Dit nu doet reeds onder de menschen zeer. Het krenkt. Het is tekort doen aan de eischen van liefde en vriendschap, ja zelfs aan den eisch van trouw en waardeering, En wat dan niet te zeggen van menschen, die feitelijk zoo ten opzichte van den Heere hun God handelen? Ja, als als ze alleen of onder vrienden zijn, willen ze Gode wel de tol van hun eerbied betalen, maar als ze optreden in het publiek, of als er vreeze ontstaat, dat ze er om gesmaad zullen worden, doen ze alsof ze hun God niet kennen, en gaan ze Hem zonder eerbiedenisse zwijgend voorbij. En dit nu mag niet. God de Heere is niet een God enkel voor ons zelven in persoonlijk, verborgen leven. Hij is de Koning der koningen en de Heere der heeren over alle kinderen der menschen. Allen zonder onderscheid zijn Hem ontzag en eerbied schuldig en juist deswege is het plicht en roeping, om ook *te zamen*, met anderen, Hem de blijken van dit ontzag in onze gebeden toe te brengen.

Dit geldt voor hen die samenwonen in eenzelfde gezin, die arbeiden aan eenzelfde taak, die neerzitten op eenzelfde school, en geldt evenzoo voor hen, die op publiek terrein, hetzij in kerk of staat, tot een gemeenschap-

pelijke taak geroepen worden. Al is het dus volkomen waar, dat al zulk gemeenschappelijk gebed in den regel nog lichter gevaar loopt om vormelijk te worden, toch heeft het in een ander opzicht, als een gemeenschappelijk uitkomen voor onze roeping om den Heere de eere van zijn majesteit toe te brengen, een geheel eigenaardige waardij. Toen er voor eenige jaren sprake van was, om in de gemeenteraden het gebed weer in te voeren, is hiertegen opgemerkt, dat zij die hiertoe behoefte gevoelden, dan wel vooraf, in eigen woning, de hulpe des Heeren konden inroepen. En dit zou ook zoo zijn, indien het inroepen van die hulpe des Heeren hierbij op den voorgrond stond. Maar dit juist is niet zoo. Uitgangspunt is ook nu, dat een stad, een dorp in haar vertegenwoordigers optredende, evengoed als een huisgezin, gehouden is, Gods majesteit te eeren en Hem hulde te brengen. En al is het ook, dat bij zulk een gebed de woorden weinig indruk maken, en de zielsverheffing bijna geene is, zoodat er eigenlijk niets anders plaats heeft, dan dat men saam het hoofd voor God buigt en een betuiging van eerbied voor zijn majesteit aanhoort, dan is toch dit feit op zichzelf een daad van hulde aan den Schepper van hemel en van aarde die Hem, omdat Hij God is, toekomt. Juist daarom deed men dan ook verkeerd door er op te staan, dat zulk een aanroeping in den naam van den Heere Jezus zou plaats hebben. In een gemeenteraad, waar ook Joden wettig zitting kunnen nemen, heeft dit geen zin, en toen Jona Ninevé tot bekeering riep, heeft hij er niet aan gedacht, dat de koning van Ninevé en zijn volk zich eerst tot den Messias moesten bekeeren. Op dat terrein handelde Jona niet met Ninevé, en zoo ook wordt in onze gemeenteraden niet op dat terrein gebeden. Alle gebed in zulke raden en staten en vergaderingen is enkel een betooning van eerbied en ontzag voor de majesteit des Heeren: een betoon dat daarom geëischt mag worden, omdat onze Vorstin nog bij de gratie Gods regeert en de eed onder de aanroeping van de hulpe des Almachtigen nog altoos het cement van ons staatsbestuur en van onze rechtsbedeeling bleef.

Ook afgescheiden van het gemeenschappelijk gebed van Gods kinderen, dat uit de gemeenschap der heiligen en de eenheid des Lichaams van Christus opkomt, heeft het saambidden dan ook op het terrein des natuurlijken levens wel degelijk waardij en beteekenis, en heeft men een daad van goddeloosheid gepleegd, door dit al meer af te schaffen.

Toegegeven dat zulk saambidden op natuurlijk terrein kort moet wezen, dat het niet diep kan gaan, dat het zich tot enkele algemeene formulen moet bepalen, altoos blijft toch *dit* over, dat zulk saambidden een afrukken van het mom der onheilige schaamte is, en leidt tot het feit dat er

een betooning van eerbied voor Gods majesteit plaats heeft. De afval heeft God naar de binnenkamer verbannen, om op het publiek terrein des levens zijn heiligen Naam uit te roeien. Ons streven moet daarom zijn, juist ook op dat publiek terrein zijn Naam in gedachtenis te brengen. Als mensch onder menschen moeten we het voor elkaar willen weten en van elkaar weten, dat we als *schepselen* tegenover elkander staan, en daarom saâm te doen hebben met den Heere onzen God.

Dat hierbij nu misbruik insluipt; dat er vaak onder zulk bidden oneerbiedige dingen plaats grijpen; ja dat er zijn, die onder zulk bidden opzettelijk de stilte storen, of sterk doen uitkomen, dat zij niet meêbidden, is zeer zeker stuitend en hinderlijk, maar in onzen zondigen toestand niet te voorkomen. Laat dan de vijandschap openbaar worden. Tegenover die vijandschap zal juist het ontzag voor God in wie nog voor zijn Naam beeft, met een te sterker prikkel opwaken; en menigeen, die later goed leerde bidden, zal zich daarbij maar al te vaak herinneren, hoe ook hij zijn booze dagen heeft gekend, waarin zelfs het spotten met het gebed hem mogelijk was.

Iets waarop we opzettelijk ingingen, om allen hoogmoed af te breken en het wel te doen uitkomen, dat er ook onder hen, die nu nog het gebed verstoren, zeer wel mannen of vrouwen kunnen wezen, die straks de heilige kunst leeren verstaan om priesterlijke handen voor den Heere onzen God op te heffen.

VIERDE HOOFDSTUK.

> Uit den mond der jonge kinderen en der zuigelingen hebt Gij U lof toebereid?
>
> Matth. 21: 16.

De eerbiediginge en hulde aan Gods majesteit, die, hoe zwak ook, in elken gebedsvorm ligt, komt intusschen niet op uit onze *dankbaarheid* als *verlosten* voor Gods *ontferming* en genade; maar uit *ontzag* dat we als *creaturen* voor den almachtigen *Schepper* van hemel en aarde koesteren. Zulk een huldebetoon is dus nog niet dat ware gebed van Gods kinderen, dat de Catechismus „het voornaamste stuk der dankbaarheid" noemt.

Om hiertoe nu den overgang te vinden, moet er gelet op het *bewuste* karakter van elk hooger staand gebed. „De hemelen vertellen Gods eer

en het uitspansel verkondigt zijner handen werk." En omgekeerd zijn er oogenblikken, dat „het land treurt", „en de jonge raven tot God roepen", en het vee zucht en „het hert schreeuwt naar de waterstroomen." Maar in al deze levensuiting van het creatuur ontbreekt het *bewustzijn*. Het land *weet* niet dat het treurt, het vee *weet* niet dat het naar God zucht, de jonge raven als ze roepen weten van God niet af. Verwerpt nu daarom de Heilige Schrift al dezen lof en roem van het onbewuste schepsel, en versmaadt ze dit onbewuste klagen en roepen van het land of van het vee, dat er op is, als voor God onverschillig, en dus voor zijn majesteit niet meê tellende? Stellig niet, Integendeel, de hemelen vertellen Gods eer en het uitspansel zijner handen werk, dag aan dag stort overvloediglijk sprake uit en nacht aan nacht vertoont wetenschap. Dit is niet maar zoo, maar de Schrift wijst er met ingenomenheid op, en wil dat wij er op zullen letten.

In onze Psalmberijming is in het slotvers van den achtsten psalm dan ook zeer ten onrechte de uitroep: „Hoe heerlijk is uw naam op de gansche aarde", weergegeven in de woorden: „Hoe heerlijk rolt uit aller vromen mond die groote naam door 't gansche wereldrond." Al is het toch zoo, dat *thans* in alle werelddeelen en schier onder alle natiën, hier en daar vrome aanbidders worden aangetroffen, die zich vereenigen om den lof huns Gods te bezingen, in Davids dagen was dit volstrekt *niet* zoo. Buiten het zeer kleine Palestina, en even over zijn grenzen, was de naam des Heeren toen niet meer gekend, en de gedachte, alsof destijds uit der vromen mond aan alle oorden der aarde Gods lof zou ruischen, *kon* in David, noch bij een zijner tijdgenooten, zelfs niet opkomen. Maar er staat in den Psalm zelf dan ook niets van. In dien Psalm staat twee malen, eerst in den aanvang en dan aan het slot, alleen dit, dat „de naam des des Heeren heerlijk is op de gansche aarde", en dat diezelfde God wiens naam op de gansche aarde heerlijk is, zijn majesteit ook gesteld heeft „boven de hemelen." Er is dus niet van de vromen maar van de natuur sprake, niet van menschen of engelen, maar van heel de schepping. En de zin en beteekenis is geen andere, dan wat Paulus in Rom. I: 20 zegt, dat „Gods onzienlijke dingen van het begin der schepping af uit zijn schepselen doorzien worden, beide zijn eeuwige kracht en goddelijkheid." Al wat in de gansche schepping leeft of bestaat, is er en bestaat voor God en voor zijn majesteit. Niet eerst voor ons, en dan nog in overdrachtelijken zin voor God zelf, maar voor God allereerst, allermeest, en voor ons slechts in zooverre als Hij het voor ons verordend heeft. Ge moogt het dus ook niet zóó opvatten, alsof die sprake der natuur er alleen zijn zou om ons op God te wijzen en te stemmen tot zijn lof; want

nog altoos zijn er gansche streken in de wereld waar geen mensch woont of ooit komt, en waar toch al wat aanzijn heeft, geheel op dezelfde wijze, als in onze omgeving, dag aan dag overvloedig sprake uitstort. En ook in onze landen, dooft toch immers de sterrenhemel zijn luister niet, als wij naar bed gaan, maar schittert en schijnt en glanst der starren pracht aan den hemel tot Gods eer, ook al is er geen herder die bij de kudde neerzit, of geen eenzaam wandelaar die op de pracht en den luister van het fonkelend firmament let. Ja, al denkt ge u alle menschen van dezen aardbol weg, zoodat niet één menschenkind priesterlijke handen naar den hooge kon opheffen, zoo zou toch al het planten- en dierenrijk beneden en al het sterrenheir daarboven Gods majesteit blijven vertellen, en heerlijk zou Gods naam op de gansche aarde zijn.

Maar tusschen deze stille *onbewuste* aanbidding der natuur, en de uitgesproken, *bewuste* aanbidding van het menschenkind ligt uiteraard een principeel verschil, en dit verschil moet juist gezocht in het *bewust* karakter van ons menschelijk gebed. Er heeft daarom geen sprong plaats. Er bestaat een overgang tusschen het loflied tot Gods eer, dat in het golven van den oceaan bruist, en uw gebed. Ge voelt zelf zeer wel, hoe een plechtige levensuiting in de natuur meer geneigd is om uzelven tot aanbidding te stemmen, dan het gekrakeel en het rumoer der menschen. Soms is het of de natuur door haar gebed u tot bidden uitlokt. Dan weer bidt ze met u mee. Soms ook is het of ze nabidt en naklank geeft op den toon uws harten. Ge ziet dan ook in Psalm VIII hoe daar op het gebed der natuur het gebed en het loflied »der kleine kinderen en der zuigelingen" volgt, om eerst zoo tot den mensch en den Zoon des menschen op te klimmen. Die kleine kinderen en zuigelingen vormen hier den schakel tusschen u en de schepping om u heen. »Uit den mond der kinderkens en der zuigelingen hebt Gij sterkte gegrondvest", of gelijk Jezus het uitlegt: »Hebt Gij u lof bereid." Ge hebt hier dus te doen met menschelijke wezens, maar in wie het bewuste leven nog grootendeels sluimert; en toch ook uit dit *sluimerende* bewustzijn wil God de Heere zich lof bereiden. Hier is alzoo geen sprake van een pasgeboren wicht, maar, gelijk de kantteekenaar met een beroep op Jezus' voorbeeld het zegt, van kleine kinderkens, die reeds beginnen te spelen op de straten, en in wie, hoe zwak ook, een eerste besef van Gods majesteit ontwaakte. Toen Hagar met Ismaël gevlucht was, en het jonksken kermde van dorst, hoorde, zoo zegt de Schrift, de Heere *de stem van den jongen*, hoewel Ismaël toch niet wist, dat zijn schreeuwen van dorst een bidden naar God was. In zooverre kan men dus zeggen, dat zelfs het lachen en gillen van

onze zeer kleine lievelingen een levensuiting is, die óf Gode eere brengt óf tegen God ingaat. Reeds in het zieltje van het kleinste kind zit alles in. Er komt (de wedergeboorte nu uitgezonderd) nooit meer iets bij. En al wat later geschiedt is dat hetgeen *school* naar *buiten* treedt en uitkomt wat verborgen was. Al wat later tot bidden in staat zal stellen is dus reeds in het kleinste wicht aanwezig; en de overgang uit dat onbewuste gillen en kermen naar het bewuste bidden van het volmaakste gebed gaat, o, zoo ongemerkt. Maar ook al eeren we uit dien hoofde het stille lachen of luider kermen van het jonge wicht, en al is er stellig aanbidding in den stillen ernst waarmeê een kind van drie of vier jaren de oogen voor den hemel sluit en de handjes opheft, en zijn gebedje stamelt, toch heft dit alles het onderscheidend kenmerk niet op, dat voor alle menschelijk gebed ten principale in het *bewuste* karakter van de aanbidding ligt.

Dit bewuste karakter heeft ook wel zijn schaduwzijde. Juist als we aan het bewuste bidden toekomen, wordt ons bidden moeilijk. Juist omdat ons bidden bewust moet zijn, lijdt het zoo vaak onder de spanning waarin ons bewustzijn door allerlei belangen en gebeurtenissen wordt gehouden. Niet het minst uit ons bewustzijn komen de booze dingen op, die zoo gedurig ons gebed verstoren en zelfs verhinderen. Het is juist dit bewuste karakter van ons gebed dat soms tot »sierlijk en mooi bidden" verleidt, of in het voorbidden voor anderen tot hoogheid en zelfbehagen prikkelt. Kortom, ons bewustzijn is voor ons gebed vaak een bange, booze, soms verschrikkelijke macht, maar toch nooit in een anderen zin, dan waarin de zee zoo vreeselijk kan worden voor den zeeman. Juist omdat de zee zijn element is, en hij buiten de zee niet kan, en op de zee met heel zijn leven drijft, kan het niet anders of de gevaren, die zijn leven bedreigen moeten uit diezelfde zee opkomen; voor hem meer dan voor wie op het land blijft. En zoo ook is het met ons gebed. Ons gebed drijft in den eceaan van het *bewuste* leven gelijk het scheepje over de golven danst. Het vindt in dat *bewuste* leven zijn element. Het kan er niet buiten; het ontleent er zijn kracht aan. Maar juist dit brengt dan ook teweeg, dat uit dit *bewuste* leven zoo menig gevaar voor de gezondheid en de zuiverheid van het gebedsleven oprijst.

Gemeenlijk merkt men dan ook, hoe bij het ontluiken van het bewustzijn het gebed eerst schoon uitkomt, maar om niet niet zoolang daarna zeer merkbaar in te zinken. Bij een kindeke van zeven tot tien jaar staat het gebed hooger dan bij een wicht van drie tot zeven. Het bidden, hoe naief ook nog, is dan reeds een spreken tot het Eeuwige Wezen geworden, uiting van gemeenschapsoefening. Maar komt ge nu daarna, dan gaat dat naieve allengs weg, zonder dat het bewustzijn nog genoeg geheiligd

en verrijkt werd, om het gebed zelfstandiger te maken. Vandaar dat in de jaren die daarna komen, het gebed gemeenlijk verliest aan innigheid en warmte; gemakshalve zich aan zekere vaste formuleering bindt; door die formuleering zoo licht uitwendig gewoontewerk wordt; en zoo ten slotte niet zelden geheel versterft en versteent. Nu is hiertegen te strijden plicht, en de uitkomst toont wel terdege, dat deze strijd vrucht kan afwerpen. Zoo in de huiselijke opvoeding, in de catechisatie en in den Dienst des Woords gedurig op dit kwaad gewezen wordt; zoo we er ons zelven op toeleggen, om onze gedachten bij ons bidden te houden; en in ons bidden niet te rusten eer we ons voor de tegenwoordigheid Gods weten, — is hierin zeer wel terdege te vorderen; en ge merkt dan ook gedurig hoe in den éénen kring het gedachtcloos formulegebed als woekerplant voortteelt, terwijl het in zoo menig anderen kring geheel is uitgebannen. Maar ook al ligt zoo menigeen in dezen strijd onder, en al blijft de macht van ons bewustzijn zich nog telkens op ons gebed wreken, toch mag daarom het bewust karakter uit ons gebed nimmer weggenomen worden. Het *Abba Vader* is een roepen, met *wetenschap* van dien Vader, tot Hem die ons aanziet als zijn kind.

Tast, voelt ge dit nu, dat het eerst naieve gebed van het kind zich allengs ontwikkelen moet tot het rijke en rijpe, wijl steeds meer bewuste gebed der volmaakten, dan zij er in de tweede plaats op gewezen, dat het gebed aan uw bewustzijn geheel eigenaardige eischen stelt. Uw bewustzijn is niet hetzelfde als uw verstand. Na gezondigd te hebben zijt ge u van uw schuld en zonde bewust, ook al ging die zonde geheel buiten uw verstand om, ja, al poogde uw verstand uw zonde voor u te vergoelijken. Tot uw bewustzijn hoort zeker óók uw verstandelijk denken, maar toch uw bewustzijn mag nooit in uw verstand opgaan. Het is altoos gebonden aan uw wezenlijk ik, en mag daarom nooit een afgetrokken denken worden. Het weet van uzelven, het weet van wat in uw gemoed en in uw verborgen leven omgaat. Uw bewustzijn kan geen oogenblik bestaan zonder het zelfbesef van heel uw persoon. Te bidden met bewustheid sluit dus het bidden ook met gevoel volstrekt niet buiten, maar eischt dit zelfs. Alleen maar het stelt dit gevoel of sentiment onder de tucht van uw ik. Het laat zich door dit sentiment de vonk aansteken, waardoor het onder uw bidden in uw ziel van heilige aandoening gloren moet; maar duldt niet dat dit sentiment in hartstocht opstuive en zoo het bewustzijn in u verdoove. Bovenal het stelt u den eisch, dat niet alleen uw zelfbewustzijn, en het bewustzijn van uw nood, en het besef van uw machteloosheid en hulpeloosheid in u werke, maar dat ook de bewustheid in u levendig

zij van een andere *hoogere* wereld, en van het *Eeuwige Wezen*, dat in die hoogere wereld zijn troon gevestigd heeft.

Hoe juist deswege het verschil tusschen het gebed van den onwedergeborene en den wedergeborene zoo diep moet gaan, komt later breeder ter sprake. Reeds hier echter zij opgemerkt, hoe de holheid van klank en de uitwendigheid van vorm, die zoo vaak op in het oog loopende wijze het gebed der nog niet vrijgemaakten ontsiert, uit het gemis aan de rechte gemeenschap met die hoogere wereld en met dat Eeuwige Wezen voortspruit. Ze gelooven daarom wel dat die hoogere wereld bestaat, en dat ze met een Eeuwig Wezen te doen hebben, maar ze leven buiten de geestelijke realiteit. Ze hebben omtrent zichzelf en hun eigen hart en den nood hunner eigen ziel, en het Koninkrijk der hemelen, en Hem, die als Koning in de zalen des eeuwigen lichts troont, meest scheeve, oppervlakkige voorstellingen, die elke diepte van wortel missen, en hun elk wezenlijk contact met die hoogere geestelijke wereld onmogelijk maken. Wat ze zich phantaseeren bestaat niet, en wat bestaat gaat buiten hun besef om. Zoo kunnen ze zich dan wel opwinden, zich wel met den gloed hunner phantasie soms in poëtische geestdrift verheffen, maar die heilige bekoring, die alleen de geestelijke werkelijkheid zelve kan geven, verkrijgt hun gebed nooit. Iets wat we intusschen niet in die mate van alle onbekeerden zeggen. Er kunnen wedergeboren personen zijn, die met hun bewust wilsleven nog niet tot persoonlijke bekeering gekomen zijn, maar in wier verborgen gemoedsleven toch aan den demon de tanden reeds zijn uitgebroken, en uit wie de adem en de geur des levens u soms reeds gissen doet wat komende is, en wat God over hen gehengde. Van derzulken gebed nu kan soms reeds vroeg meerder warmte uitstralen, omdat de wortel der zaak in hen gevonden werd, ook al is het rijsken uit den afgehouwen stam nog niet opgeschoten. Voor dezulken moet ge dus een uitzondering maken, maar zoo ge u bepaalt tot hen, bij wie niet slechts de bekeering, maar ook de wedergeboorte, nog toeft, dan komt u een kilheid en een koudheid tegen, die alle hooger bekoring vanzelf afsnijdt.

Eerst als in het licht des Geestes de zielsnood van ons eigen hart ontdekt is, en in den Middelaar de gemeenschap met een God van oneindige genade is teruggevonden, tintelt ook in het gebed die gloed van het leven weer. Wat uitwendig was is dan verinwendigd; wat bevroren lag ontdooide en smolt en begon weer in zijn bedding te vloeien. En de bekeerde en verlichte ziel, die haar God weer kent, en tot haar God weer toegang heeft, leeft nu in een werkelijke gemeenschap met den Vader in de hemelen, die in het gebed zich niet alleen uitspreekt, maar ook in het gebed haar hoogtepunt bereikt. En ook bij haar blijft het gebed haar element

vinden in het *bewuste* leven. Uit de steeds helderder bewustheid van eigen nood en dood, en uit het steeds klaarder bewustzijn van den rijkdom van Gods genade, ontplooit zich als vanzelf die heiliger gemeenzaamheid, die de ziel als voor de majesteit des Eeuwigen inleidt en uit dat Eeuwige Wezen zalige, heiligende aandoeningen overleidt in de ziel die Hem in verborgen omgang zoekt.

En hiermee nu komen we vanzelf en ongemerkt op het dusgenaamde stuk der *dankbaarheid.* Een verloste moet dankbaar zijn. Hij moet dankbaar bestaan. De toon van dank en diepgevoelde verplichting moet de grondtoon van zijn bewustzijn wezen. Heerscht die grondtoon van diepgevoelde erkentelijkheid in zijn *bewuste* leven niet, zoo faalt het óf daaraan, dat hij zijn eigen nood en dood niet peilde, òf dat hij niet waarlijk gelooft, dat zijn verlossing volkomen is, óf wel dat dit alles wel in hem was, maar dat een zielversuffing over hem sloop, en het bewuste leven in hem verduisterde. Maar neemt ge u een kind des Heeren, dat wel waarlijk door de diepte heen naar zijn Heiland en door zijn Heiland naar zijn Vader gekomen is, dan kan die toon van dank in zijn zielsbesef niet ontbreken, en kan zijn gemeenschapsoefening met zijn Vader in de hemelen nooit een andere zijn, dan zulk eene, die geheel door de opwelling van dank en erkentelijkheid en van eeuwige verplichting beheerscht wordt.

Doch de Catechismus zegt, zeer terecht, nog meer; hij plaatst namelijk het gebed niet alleen onder de beademing der dankbaarheid, maar wijst ook op de dankbaarheid, als op *den wortel,* waaruit het gebed der verlosten voortkomt, en als op den grond, die voor God bestaat om het gedurig en geestelijk gebed van ons te vorderen. Dit nu is zoo te verstaan, dat een overschillige, of ook een wrevelige gemoedstemming in geen kind van God mag voorkomen, of het beleedigt Gods eeuwige liefde. Als ge zelf alles voor uw kind doet, om het te helpen, om het te redden, om alles voor uw kind uit den weg te nemen; ja, als ge ten slotte ook zelfs het zwaarst denkbare offer voor uw kind gebracht hebt; en ge ziet uw kind dan nog morrend en mokkend u voorbijloopen, dan krenkt dit *u* reeds. En wat moet het dan niet zijn voor uwen Vader in de hemelen, als zijn verloste in Christus, voor wien het *alles* volbracht is, nog voor zijn God verkeert, als liet zijn God hem koud! Een gemoedsstemming, die dankend en lovend is, mag daarom niet in u ontbreken. En waaraan wordt nu die eenig rechte gemoedsstemming gekend? Toch niet daaraan, dat gij uw schuld van dank aan uw God poogt af te betalen; want wat hebt ge dat ge niet ontvingt? Evenmin daaraan, dat ge aan anderen *zegt,*

dat ge dankbaar zijt en in veel woorden u verliest. Maar eeniglijk immers daaraan, dat gij het aan uw God zelven *toont;* toont als ge alleen zijt en de binnenkamer gesloten hebt; toont als ge eenzaam maar met uw God gemeenzaam zijt; toont daardoor dat ge dan in het verborgene uw God kent als een van Hem gekende, en het toont door voor dien zelfden trouwen Vader telkens weer met al uw nood en jammer te verschijnen, om altoos weer van Hem, en van Hem alleen, de voorziening af te smeeken, in wat ge naar 't lichaam en naar het verborgen leven uwer ziel behoeft. Merkt uw God dat een van zijn verloste kinderen telkens weer in het stille en verborgen voor Hem nadert, Hem niet vergeet en niet voorbijloopt; merkt de Heere dat zijn uitverkorene niets voor Hem verbergt, maar allen nood voor zijn aangezicht uitbreidt; ja, merkt de Heere uw God, dat de man dien Hij als een brandhout uit den vure redde, nu ook nooit meer elders hulpe zoekt, het noch van zichzelven meer noch van menschen, maar eeniglijk van Hem, zijn Vader in de hemelen, verwacht, en daarom altoos weer met al de angsten, al de nooden en al de zorgen van zijn ziel *tot Hem* weerkeert, — dan weet en ziet de Heere het, dat zijn kind het *gemeend* heeft, en in zijn gebed zelf het bewijs geeft van zijn zielsinnige dankbaarheid.

VIJFDE HOOFDSTUK.

> Als de Heere zich gewend zal hebben tot het gebed desgenen, die gansch ontbloot is, en niet versmaad zal hebben hunlieder gebed.
>
> Ps. 102: 18.

Thans staan wij voor de vraag, niet meer *of* God het gebed wil, maar *uit wat oorzaak* Hij het reukwerk onzer gebeden van ons eischt; waarom, uit wat hoofde Hij wil dat we bidden zullen. Gelijk onze Catechismus terecht opmerkte: „Hij wil zijn genade en zijnen Heiligen Geest alleen dien geven, die hem met hartelijke zuchten zonder ophouden daarom bidden en daarvoor danken." En natuurlijk, zoo ons geen dieper inzicht in deze verborgenheid gegund is, zullen we hierin berusten, en inmiddels, met al Gods heiligen, onze smeekingen om zijn genade en zijnen Heiligen Geest voortzetten. Intusschen is de zaak te hoog en te heilig, om er koel en onverschillig tegenover te staan. Ons peinzen en zinnen gaat er vanzelf naar uit. Is het derhalve mogelijk hier tot eenig dieper inzicht te gera-

ken, dan zal dit niet alleen onzen blik verhelderen, maar tevens ons gebed verwarmen.

Hierbij nu gaan we op grond der Schrift uit van de stelling, dat in alle ding Gods Raad bestaat en dat Hij al zijn welbehagen doet. Niet alsof dit onze gebeden doelloos zou maken. Neemt ge bijvoorbeeld Abrahams gebed voor Sodom en Mozes' gebed voor Israël, dan moogt ge deze twee gebeden niet buiten Gods raad stellen; dan zijn veeleer ook die twee gebeden als schakels in de heilige keten van Gods raad opgenomen; en staat het even onomstootelijk voor ons vast, dat deze twee gebeden niet konden uitblijven, als dat hetgeen op die gebeden volgde met die gebeden oorzakelijk samenhing.

Maar hoe men dezen samenhang ook verklare, het feit blijft staan, dat in het Besluit het program der Historie ligt. Dit nu zoo zijnde kan men dus nooit zeggen, dat er een macht boven of buiten God bestond, die Hem dwong en noodzaakte, zich van het gebed der zijnen afhankelijk te stellen. Zeer terecht zegt de Catechismus dan ook *niet*, „dat God zijn genade en den Heiligen Geest niet geven *kan*," zoo men er Hem niet om aanroept, maar „dat Hij ze niet geven *wil*." Slechts vatte men dit *wil* hier niet op als tirannieke wilkeur. Het is niet alsof God zeide: „Ik kon wel alle menschen benedijen en zaligen, maar ik doe dat nu eens niet, en ik wil nu eens, dat ze er mij kruipend en knielend om smeeken komen." Zoo spreekt een Aziatisch despoot, niet onze Vader die in de hemelen is. Neen, dat de Heere zijn genade, en zijnen Heiligen Geest alleen geven *wil* aan wie er om bidt, moet zoo verstaan, dat Hij naar zijn vrijmacht zijn gansche schepping zóó geordend, en in die schepping den mensch zóó gesteld en zijn verhouding tot den mensch en van dien mensch tot Zich zóó bepaald heeft, dat hieruit vanzelf de onmogelijkheid voortvloeit, om de genade van den Heiligen Geest te schenken aan wie er niet om bidt.

Om niet feil te gaan, dient echter vooraf ook deze uitspraak van den Catechismus tot haar juiste evenredigheden te worden teruggebracht. Verstondt ge toch deze uitspraak in te volstrekten zin, zoo zoudt ge stuiten op tastbare onwaarheid. Vooreerst toch is „wedergeboorte" een genadegift en eene werking van den Heiligen Geest. Nu bidt niemand om zijn eigen wedergeboorte, want wie er om bidden zou, toonde reeds daardoor dat hij wedergeboren was. Een onwedergeborene toch is een vijand Gods, die wel verre van naar wedergeboorte te verlangen, niets liever wil dan volharden in zijn van God afgekeerd leven. In de wedergeboorte zijn we dan ook volkomen lijdelijk, en aan alle gebed om genade en om den Heiligen Geest gaat de groote genadegifte van de wedergeboorte *vooraf*. In

de tweede plaats zij opgemerkt, dat ons reeds genade vóór en in onzen Doop is bewezen, en dat niemand, die als klein wicht gedoopt werd, zelf om dien Doop of om die Doopsgenade had. Ten derde spreekt het vanzelf, dat alle vroeg stervende kinderen verloren zouden zijn, indien God *nimmer* zijn genade en zijnen Heiligen Geest schonk, tenzij aan hem die er Hem om aanriep. En eindelijk mag ook niet vergeten, dat een echt gebed om den Heiligen Geest zelf reeds een vrucht van genade is, en dat die *kunnen* bidden om den Heiligen Geest, reeds een genadegift van dien Geest in ons onderstelt. Zin en strekking van deze betuiging van den Catechismus kan dus geen andere zijn, dan dat ze beperkt worde tot *volwassenen*; dat ze gelde *na* de wedergeboorte; en dat ze uitsluitend doele op het gemeenschapsleven tusschen God en zijn verzoend kind.

Nemen we nu aldus ons uitgangspunt, en komen we dan terug op de vraag, waarom, uit wat oorzaak, om wat reden, God het gebed als schakel tusschen onzen zielsnood en zijn vervulling inschoof, dan bepalen we ons aanvankelijk uitsluitend tot de *geestelijke* gaven, en laten den *stoffelijken* nood voorshands rusten. Het is toch notoir, dat God voorziening in allerlei stoffelijken nood vaak ruimschoots verleent aan wie *niet* bidden, maar aller gebeden vijand zijn; en omgekeerd dat trouwe, innige, vrome bidders zeer dikwijls in zeer benarden stoffelijken nood gelaten worden. Tot helderheid van inzicht kunt ge hier dus alleen komen, zoo ge dit tweeërlei gebied een oogenblik geheel vaneen scheidt, en voorhands al uw aandacht saamtrekt op de vervulling van uw *geestelijke* behoeften. Die vervulling nu heeft God bij zijn volwassen en zelfbewuste kinderen, na hun wedergeboorte, aan het gebed gebonden, en de vraag komt dus hierop neer: Wat de oorzaak mag zijn, dat het gebed hier door God zelf als onmisbare tusschenschakel is ingeschoven.

De eerebiedinge die er in elk gebed en in elke dankzegging ligt, blijft hierbij natuurlijk rusten. Dit punt werd in de voorafgaande hoofdstukken besproken, en daarop komen we dus niet terug. De *aan*bidding is gegrond in onze positie als creaturen. Elk schepsel zal, omdat het alleen om den wille van zijn Schepper bestaat, dien Schepper eere geven, en het bewuste schepsel behoort dit te doen op *bewuste* wijze, d. i. in dankzegging en lofzegging. Hier echter geldt het een geheel andere vraag, de vraag namelijk, waarom de genadegifte des Heiligen Geestes ons niet kan geschonken worden, tenzij er gebed voor in ons hart en onze lippen zij.

Om dit nu in te zien moet ge er op letten, hoe bij alle in zich opnemen van iets dat eens buiten ons was, o, zooveel afhangt van onze *ontvankelijkheid* er voor, of gelijk men het met een vreemd woord noemt, van

onze *receptiviteit*. Reeds bij stoffelijke voorwerpen gaat die regel door. Een spons heeft groote receptiviteit in hare tallooze poriën, en daarom kan een spons een groote massa vocht in zich opnemen; en daarentegen neemt een wrong leer, van gelijken omvang als de spons, niets in zich op, omdat leer hard is en alle receptiviteit mist. Natuurlijk komt het niet *enkel* op die receptiviteit aan, maar ook wel terdege op de geaardheid van de stof die opgenomen zal worden. Olie dringt veel gemakkelijker in papier of katoen in dan melk. Maar minstens evenveel hangt toch af van de ontvankelijkheid. In fijne bloemaarde dringt de regen veel gereeder in, dan in vette klei. Zoo sterk is dit zelfs, dat men door kunst stoffen heeft weten te vervaardigen, die men *imperméable* stoffen noemt, en waarvan men regenschermen en regenmantels vervaardigt, omdat ze *geen* regen doorlaten. Omgekeerd zuigt fijne wol, ook wel flanel genoemd, het vocht veel sterker in, dan linnen of katoen, reden waarom velen het gebruik van flanel op het bloote lijf aanbevelen, overmits dit flanel het zweet veel spoediger en overvloediger in zich opneemt.

Diezelfde regel nu, die bij stoffelijke dingen geldt, gaat ook door bij ons zieleleven. De ziel van de één ziet door haar oog, en hoort door haar oor sneller, vlugger, gereeder en nauwkeuriger dan de ziel van den ander, omdat de ziel des eenen wakkerder en zijn geest in hem levendiger is. Bij de opvoeding en op school merkt ge telkens, hoe het eene kind met verrassende vlugheid iets snapt en vat, wat ge in het andere kind bijna niet kunt inkrijgen. Dit kan nu niet liggen aan het onderwijs, want dit is bij beiden gelijk; ook niet aan de leerstof, want die is in beide gevallen dezelfde! en zoo *moet* het dus wel haperen aan de meerdere of mindere ontvankelijkheid van de leerlingen. Zoo is het opnemingsvermogen van het geheugen bij den een geheel anders dan bij den ander. Het begripsvermogen van den één veel sterker dan van zijn buurman. Kortom, heel ons zielsbestaan, voor zoover het op de buitenwereld gericht is, zal er veel of weinig uit opnemen, al naar gelang van de mate van ontvankelijkheid die in onzen geest aanwezig is.

Trekt ge deze lijnen nu ook door op het gebied van het genadeleven, dan springt het terstond in het oog, hoe ook hier het opnemingsvermogen, de ontvankelijkheid, de receptiviteit heel anders bij den een dan bij den ander is. Jezus zelf heeft in de gelijkenis van den zaaier deze verschillende graden van receptiviteit ons klaar voorgeteekend, en het ons doen zien, hoe alleen in de *goede aarde* die genoegzame mate van receptiviteit aanwezig was, om een geestelijken oogst mogelijk te maken. In overeenstemming hiermee, toont heel de historie, hoe deze geestelijke receptiviteit zelfs van volk tot volk, en van eeuw tot eeuw uiteen kan loopen.

En onze eigen ervaring laat het geen oogenblik twijfelachtig, of ook in onze eigen omgeving vinden we de eene maal mannen en vrouwen, die zeer groote en een ander maal broeders en zusters, die een zeer geringe geestelijke receptiviteit bezitten. Het door Jezus geteekend verschil van het dertig-, zestig- en honderdvoud gaat nog altoos door. Hieruit nu is het duidelijk, dat God de Heere bij het verleenen van zijn genade en van zijnen Heiligen Geest, het zij met eerbied gezegd, gebonden is aan deze mate en aan dezen graad van toeëigeningsvermogen of receptiviteit, die in elk van zijn kinderen aanwezig is. Abraham was rijker in zijn hart besnaard dan Izaäk. Eliza was veel armer dan Elia. Een apostel als Jacobus maakt een geheel anderen indruk dan Johannes. Een Johannes kan in Jezus' schoot aanliggen, een Jacobus of een Thomas in dien hoogeren, heiligen zin niet.

Zonder meer zou ons dit echter nog geen verklaring voor het gebed en zijn noodzakelijkheid geven. Immers *deze* verschillende ontvankelijkheid is gegrond in ieders aanleg; zoo men wil in de geestelijke talenten, die God zelf in zijn scheppingsordinantiën ons toebedeelde. Wie in dit opzicht *mindere* ontvankelijkheid ontving, zal wel in dien kleineren kring van genade volkomen zalig kunnen zijn, maar de Scheppingsordinantiën zelve maken, dat hij dien kring niet overschrijden zal. Ook in het rijk der heerlijkheid blijft een Paulus rijker dan een Thomas, een Johannes rijker dan een Thaddeüs, Maria dan Martha, en zoo ook een Jesaia rijker dan een Nahum. Uit *dit* verschil van ontvankelijkheid gaat ge dus nooit de onmisbaarheid van het gebed afleiden. De verschillende graden van ontvankelijkheid, gelijk we die dusver onderscheidden, zijn onafhankelijk van ons eigen willen en bedoelen; zijn geen gevolg van minder of meerder heldere bewustheid of teerderer wilsneiging; ze vloeien eenvoudig voort uit wat, eer we aanzijn hadden, over ons gehengd is. Om tot het gebed, en zijn onmisbaarheid te komen, moeten we derhalve op een tweede verschil in de mate van ontvankelijkheid letten, inzooverre die ontvankelijkheid de ééne maal is wat ze zijn kan, maar ook de andere maal daar beneden blijft, *omdat ze niet genoegzaam werkt.* Ook hier nu wijzen we eerst op het stoffelijke, omdat dit de voorstelling zoo veelszins te hulp komt. Op hetzelfde stuk land zal de regen de ééne maal vallen dat al het water onmiddellijk wordt opgezogen, en een ander maal dat de vochtstroom er niet indringt, maar zijwaarts afvloeit. Men kan dit én in den zomer én in den winter waarnemen. Als vorst den grond hard en stijf heeft gemaakt, en er valt op dien vastgevroren bodem regen, dan gaat het vocht er niet in. En zoo ook, als in den zomer langdurige hitte den bodem toe heeft geschroeid

zal de eerste regen die valt er niet ingaan, maar langs de harde kluiten afsijpelen. Een spons zuigt het water op, maar als die spons in olie gedoopt was, en die olie heeft de spons hard gemaakt, weigert ze water op te nemen. Uw huid heeft poriën om uw zweet door te laten, maar soms kan de gesteldheid van de huid zoo ongezond en gesloten zijn, dat zelfs vrij krasse zweetmiddelen u niet tot zweeten kunnen brengen. Een zeef waarvan meerdere gaten verstopt zijn, weigert op het laatst te werken. En zoo zijn de voorbeelden in het eindelooze te vermenigvuldigen, dat er wel oorspronkelijk en naar aanleg behoorlijk doorlatingsvermogen bestond, maar dat dit vermogen door wat oorzaak ook, in zijn werking belemmerd is. Hetzelfde merkt ge bij uw kinderen wat het doorlatingsvermogen van hun hersenen betreft. Is er iets dat uw kind sterk afleidt en zijn aandacht en verbeelding spant of boeit, dan baat het niets of ge hem op dat oogenblik al zekere rekenkunstige waarheden poogt aan zijn verstand te brengen. Hij is dan wat men noemt afgetrokken, hij heeft er zijn zinnen niet bij, en hoe ge ook praat als Brugman, zijne hersenen laten op dat oogenblik uw fraaie redeneeringen eenvoudig niet door. Het ontvankelijkheidsvermogen is er daarom wel, en als ge morgen weer begint, en hij is er bij, dan gaat het best. Maar op dit oogenblik is er verhindering, en zijn ontvankelijkheid weigert zich te ontsluiten.

Geheel ditzelfde nu geldt op geestelijk gebied. Ge zult de eene maal u stomp voor geestelijke dingen gevoelen, en een volgende maal ze met volle teugen indrinken. De eene maal zal de lectuur van Gods Woord u verrijken, een ander maal leest ge werktuigelijk en er gaat niets bij u in. 's Morgens zal de predikatie u meesleepen, 's avonds zult ge er uw gedachten niet bij kunnen houden. Ook op geestelijk gebied gaat dus de regel door, dat eenzelfde kind van God de ééne maal de volle mate zijner ontvankelijkheid zal laten werken, en een ander maal de mate zijner ontvankelijkheid bijna geheel zal voelen inkrimpen. Is nu die volle mate van ontvankelijkheid werkende, dan natuurlijk kan de genade van den Heiligen Geest diep en rijk indringen, maar ook, is die mate van ontvankelijkheid ingekrompen en bijna tot niets gereduceerd, dan kan de genade van den Heiligen Geest niet als versche olie in hem dringen. Er is dan stuiting, en zoolang deze *on*ontvankelijkheid aanhoudt, is het ontvangen van alle rijkere genade voor hem afgesloten. De toeëigening en de toeleiding van genade is in hem geschorst.

En dit nu is het punt, waarop *het gebed* in het genadewerk intreedt. Kort saamgevat kan men toch zeggen, dat een kind van God, waarin de ontvankelijkheid in volle mate werkt, *bidt*, en dat bij absentie van alle gebed, de ontvankelijkheid tijdelijk is afgesloten. In de berijming van

Psalm LXXXI is dit goed uitgedrukt in de woorden: »*Open uwen mond*, eisch van Mij vrijmoedig." Want metterdaad er bestaat hier zekere overeenkomst tusschen de *lichamelijke* en de *geestelijke* voeding. De spijze wordt ons gereikt en de beker voor ons op tafel gezet, maar ook al daalt men nog lager, en al denkt men zich het kleine wicht, dat met den paplepel gevoerd wordt, toch moet altoos de mond geopend worden, zal de spijze of het voedsel kunnen worden opgenomen. Wie weigert den mond te openen of zelfs de tanden en lippen op elkaar klemt, komt van honger om, ook al omringt hem weelde van spijs en drank. En zoo nu is het ook in het geestelijke. De genade is er. Al wat noodig is voor onze geestelijke voeding ligt gereed. En een ieder naar de mate zijner ontvankelijkheid kan deze geestelijke spijze ontvangen, want indien gij, zegt Jezus, die boos zijt, weet uw kinderen goede gaven te geven, zal uw Vader, die in de hemelen is, niet veel meer zijnen Heiligen Geest geven dengenen die Hem daarom bidden. Maar.... *de mond moet* open, en dat openen van den mond der ziel geschiedt juist in het gebed. Het ware gebed is een ontsluiting van onze ziel voor den Heere onzen God. Dat het daarbij ook tot woorden komt, ligt, gelijk we aantoonden, aan het *bewuste* karakter van ons menschelijk leven. Maar aan die woorden gaat vooraf, en door die woorden moet bevorderd worden, die biddende *stemming* onzer ziel, die juist de gebedsstemming is. En als er dus staat, dat God zijn genade en zijnen Heiligen Geest alleen dengene geven wil, die Hem met hartelijke zuchten daarom aanroepen, dan komt dat neer op de eenvoudige waarheid, dat gij den mond hebt te openen en uw ziel hebt te ontsluiten, om de genade Gods te kunnen indrinken.

Op tweeërlei nu moet hierbij gelet. Er zijn oorzaken die de ontsluiting en opening onzer ziel verhinderen; en er zijn andere oorzaken die haar bevorderen. De eerste oorzaken moeten tegengestaan, die tweede oorzaken moeten worden gekweekt en bestendigd. Nu sluit ge uw ziel voor God toe, en uw gebed wordt verhinderd door zondigen ommegang, zondige levens-existentie, zondige overleggingen, zondige uitspattingen, en wat dies meer zij. Elk kind van God weet dan ook zeer goed, hoe al zulke dingen hem van zijn God vervreemden, zijn gebed zeldzaam en arm maken, en zijn ziel aan geestelijke magerheid doen leiden. En omgekeerd weet men even goed, hoe een vrome omgeving, godzalige practijken, stille van God gewilde arbeid, matigheid en ingetogenheid, den weg naar den hemel open maken, het gebed doen winnen in kracht, en vrucht dragen in rijke genieting van het verloren manna. Maar bovendien kan nu deze ontvankelijkheid van onze ziel, deze ontsluiting voor den Heiligen Geest

nog bijzonderlijk bevorderd worden door het aanhouden in het van Godswege verordende gebed. Het gebed is het van God daartoe gestelde middel. Een leven des gebeds houdt vanzelf heel het leven en alle levensuiting in stillen, heiligen toon. Zulk een leven went aan het bidden, en leert bidden. Door het bidden zelf verscherpt het ons de behoefte, de nooddruft, het innerlijk verlangen, ja, honger en dorst naar hemelsche gaven. En het is alzoo dat het gebed een schakel is die hier niet *kan* ontbreken, evenmin als het opendoen van den mond bij het nemen van voedsel.

Nu spreekt het wel vanzelf, dat zulk een gebedsstemming, zulk een gebedsleven, en zulk een gebedspractijk op zich zelf reeds een vrucht van in ons gewerkte genade is. Zonder den Geest der genade en der gebeden bidt niemand goed. Maar ook al is het waar, dat een jong kind nog niet eten kan, en eerst door het zuigen, later door het gevoerd worden, eerst van lieverleê het eten leert, toch blijft het niettemin waar, dat het later *zelf* eten, en daartoe den mond openen moet. En zoo nu ook blijft beide in het geestelijke waar, ten eerste dat niemand zonder voorafgaande genade recht bidt; maar ook ten andere niemand rijkelijk genade kan genieten, dan na vooraf om de genade zijn God te hebben aangeroepen.

ZESDE HOOFDSTUK.

Laat uw aanschijn lichten, zoo zullen wij verlost worden.

Ps. 80: 20*b*.

Met het *bidden* ligt het *danken* verbonden. „Bid zonder ophouden" maar ook: „Dank God in alles"; en zoo zegt dan ook de Catechismus, dat God zijn genade en den Heiligen Geest allen dengonen schenken wil, die er met hartelijke zuchten Hem om aanroepen, „*en daarvoor danken*". Dit „danken" nu komt hier anders voor dan in de voorafgaande artikelen. Daarin toch vormde de dankzegging een deel van de lofzegging, en behoorde alzoo tot dien prijs, dien lof en die aanbidding, waarvan de offerande Gode toekomt. Maar hier verschijnt dezelfde dankzegging in geheel ander licht, en wordt ze beschouwd als van God verordend middel, om ons met genade te verrijken, en in dien zin op één lijn gesteld met ons *gebed*.

Op de bergen laaft men zijn dorst uit kleine bronnen. Uit de beek

drinkt niemand dan in hoogen nood. Een ieder die het bergland kent en in de bergen thuis is drinkt bron-, geen beekwater. Maar ook die bronnen geven lang niet alle een verkwikkend water, en gemeenlijk vindt men op een dagreize niet meer dan tien twaalf kleine bronnen, die recht goed water opgeven. Maar die goede bronnen kent de bergbewoner dan ook. Soms zelfs zijn ze geteekend en toegankelijk gemaakt. En als de jager of de herder dan den weg langs komt, en dorst heeft, en een min goede bron voor de hand heeft, maar weet dat een kwartier verder de *goede* bron ritselt, dan gaat hij door en duldt zijn dorst, en drinkt niet eer hij de ware bron bereikt heeft; onderwijl reeds als bij voorsmaak genietend in het frissche koele water dat hem wacht. Dit nu is, als we ons zoo mogen uitdrukken, een *gebed* met *dankzegging*, sterker nog: een gebed dat *uit* de dankzegging voortkomt. Omdat die herder uit die heerlijke frissche bron meermalen gedronken had, omdat hij in het drinken van dat water had genoten, en omdat in zijn dorst de heugenis van dien heerlijken dronk levendig bij hem was geworden, dáárom gaat hij alle andere water voorbij, en rust niet eer hij de aloude bron weer ritselen hoort.

En zoo immers is het ook op onze pelgrimsreize. Wat ons gebed richt en bepaalt is de heugenis van wat we vroeger genoten, van geestelijke verkwikking die eertijds ons deel werd, en voorts de wetenschap dat de bron, de fontein, de springader van dit heil nergens elders dan in den Heere onzen God is. Hierdoor nu wordt het verband tusschen ons gebed en onze dankzegging gelegd. Wie bijna gedachteloos, bij veel andere dingen, er ook nog zoo in algemeene termen bij bidt, of God hem zijn genade en den Heiligen Geest moge verleenen, verstaat het „hartelijk zuchten" niet, kent de *brandende begeerte* naar genade niet, en mist dien *hartstocht naar genade*, dien de Schrift zoo schoon onder het beeld van honger en dorst teekent. Want „hartelijk zuchten" beduidt volstrekt niet, dat ik met een wanhopend gelaat ga zitten stenen en zuchten, maar beteekent, dat mijn gebed in mijn hart en niet op mijn lippen geboren is, en dat alzoo in die smeeking mijner lippen zich de stille verzuchting mijns harten uit. En zulk een stil gebed om genade, waarin metterdaad de ziel voor God wordt uitgetogen, is eenvoudig ondenkbaar zonder heimwee naar wat vroeger genoten werd en zonder heugenis van de genade die vroeger, uit de Bron van alle genade u toegevloeid, u had opgebeurd en verkwikt. Wat de psalmist zingt: „*Och werd ik derwaarts weer geleid*, hoe zou mijn ziel U de eere geven", is bij alle hartelijk zuchten vanzelf uitgangspunt. Er is dan verlatenheid, er is in de ziel iets van het gansch ontbloot zijn, en nu komt de heugenis op van het heerlijke water des levens, dat we eertijds uit de Fontein van alle goed indronken, en hoe die teug ons het

leven vernieuwde, en met die herinnering komt vanzelf de drang, om naar diezelfde Bron *weer* toe te gaan, of we *weer* uit diezelfde Bron een evenheerlijke teug van genade mochten indrinken. Die heugenis, die herinnering is het dus, die vanzelf tot *danken* uitdrijft voor vroeger verhoorde gebeden, en ook nu de ziel moed geeft, om weer tot dienzelfden God van alle ontferming te gaan en nogmaals op een zielverkwikkiug uit zijn goedertierenheid te hopen. Het danken omvat uw *verleden*, gelijk uw gebed naar de *toekomst* grijpt, en eerst zoo gebed en dankzegging zich in uw smeekingen paren, draagt die uitgieting uwer ziel dat eeuwige stempel, dat alle verborgen omgang met den Eeuwige dragen moet. Wie er de proef van neemt, zal er dan ook den zegen van wegdragen. Nog altoos wordt er zoo weinig gedankt. Veel meer althans wordt er gebeden. Van de tien melaatschen die genezen worden, is er nog altoos zelden meer dan één die terugkeert om Gode lof te geven. En toch wie als kind van God het zich tot vasten zetregel maakt, om nooit te bidden om genade zonder dat de dank opklimme voor reeds genoten genade, zal het ondervinden hoeveel warmer toon dit ook aan zijn gebed geeft, en hoeveel rijker de ziel wordt begiftigd.

Al wat in vorenstaande over *gebed* en *dankzegging* gezegd is, gold intusschen uitsluitend onze *geestelijke* nooden, en van de *stoffelijke* nooden werd met opzet nog geen gewag gemaakt. Dit moest wel, omdat we ten opzichte van onze stoffelijke nooden zoo geheel anders voor God in onze gebeden staan; en er zoo diepgaand verschil is tusschen beide soort gebeden. Onze vaderen drukten dit diepgaand verschil niet zoo onjuist uit, als ze zeiden, dat er voor geestelijke nooden een gebed *zonder conditie* was, en voor stoffelijke nooden nooit anders dan *onder conditie*. Onder de conditie namelijk dat de vervulling van onzen stoffelijken nood Godes eere en het zieleheil van ons en onze broederen niet in den weg sta, maar bevordere. Er dient dan ook op gelet, hoe in het *Onze Vader* slechts ééne bede voor onze lichamelijke nooden voorkomt, en hoe deze ééne bede zich bepaalt tot het gebed om het allernoodzakelijkst voedsel, en dat voor éénen enkelen dag. Reeds op dien grond mag dan ook gezegd, dat zij die in het gebed een soort toovermiddel zien, om de voldoening hunner begeerte te erlangen, den aard en de natuur van het gebed miskennen; iets wat met name geldt van de dusgenaamde genezing van kranken door het gebed. Al geven we toch voetstoots toe, dat God machtig is, om kranken zonder medicijn te genezen, en al leert de historie dat allerlei ziekten, die uit het zenuwleven voortkomen en dus rechtstreeks met het zieleleven saamhangen, zeer dikwijls alleen door geloofsaangrijping genezen

zijn, toch mag nimmer voorbijgezien, dat de absolute genezing, zonder medicijnen, in deze bedeeling, nu God ons de medicijnen verleende, niet gevraagd worden mag; en dat de tweede soort van genezingen dán alleen door ons mogen begeerd worden, als we die zoeken tot verheerlijking van Gods naam, en volstrekt niet in de eerste plaats, om aan het lijden een einde te maken. Waar de tweede soort genezingen dan ook meer vrucht van geloofsoverspanning en opwinding dan van zucht om God te verheerlijken zijn moet veeleer gedacht aan die teekenen en wonderen, die naar luid der Schrift de openbaring van den Antichrist zullen voorafgaan en vergezellen, dan aan heilige wonderen, die wij hebben na te jagen.

Het gebed is geen toovermiddel, om van ons, die bidden een soort wonderdoeners te maken, en voor Gods kinderen blijft alle gebed steeds aan den vasten regel onderworpen: „Dit is de vrijmoedigheid, die wij tot Hem hebben, dat *zoo wij iets bidden naar zijnen wil*, Hij ons verhoort." Zoo dikwijls er anders gebeden wordt, is er geen verhooring, of het moest dan een verhooring zijn, om ons te straffen voor onze vermetelheid en onzen overmoed. De Middelaar zelf in Gethsémané heeft aan dit beding en deze conditie voorgoed alle gebed van zijn volk verbonden, toen hij uitriep: „Doch *niet* gelijk ik wil, *uw wil*, o, Vader, geschiede." Zegt nu iemand dat dan alle gebed voor lichamelijken nood is afgesneden, want dat niet een bidder vooraf weet, wat de beschikking en het besluit, en dus de wil, van Gods Voorzienigheid in dezen zijnen nood is, dan verstaat zulk een het apostolisch woord verkeerd. Waar toch het apostolisch woord ons gebed bindt aan Gods wil, kan die band nooit verder strekken dan die wil ons geopenbaard is. Nooit moogt ge het dus voorstellen, alsof ons gebed ook maar eenigszins gebonden zou zijn aan den inhoud van Gods *verborgen* wil. Dat kan eenvoudig niet, omdat ge u niet binden kunt aan een X, en tot tijd en wijle het besluit gebaard heeft, alle verborgen wil van God voor ons een X is en blijft. Stel, om het concreet te nemen, dat een lief kind in uw huis door doodelijke ziekte werd aangegrepen, en dat u uit Gods verborgen wil geopenbaard was, dat dit uw kind morgen moest sterven, wat godvruchtige vader of wat vrome moeder zou er dan ook maar één oogenblik aan denken, om, tegen dit raadsbesluit van den Eeuwige in, om levensverlenging te gaan bidden?

Het feit echter is, dat ge zulk een openbaring van Gods verborgen wil *niet* hebt, en *nooit* ontvangen zult. Ook al mag soms zeker voorgevoel werken, en dit voorgevoel van achteren soms een profetie gelijken, rechtstreeksche openbaring van Gods wil hebben we voor zulke nooden niet. Zoolang er adem is, blijft er daarom voor ons hope, indien althans de geaardheid der ziekte niet zoogoed als zeker den naderenden dood aan-

kondigt. Ge staat hier derhalve voor een onzekerheid, voor een u onbekend besluit, en hoe zou nu ooit, dit u onbekende besluit Gods over het leven van uw kind, uw gebed bepalen en richten kunnen. Natuurlijk ge moet bidden *naar Gods wil*, maar hoe zou dat ooit gelden kunnen van een wil, die voor u een geheimnis is en blijft?

Bidden naar zijnen wil beduidt dan ook heel iets anders, zoo ge het toepast op het gebed *om genade*, dan wanneer ge het laat slaan op het gebed in *stoffelijken* nood. Bij geestelijke smeeking legt het u den plicht op, om uwe geestelijke smeeking in overeenstemming te brengen met Gods geopenbaarden wil. Zoo zult ge in uw geestelijke smeeking niet van den grond van uw gebed in den Middelaar afgaan. Ge zult uw gebed niet verder uitbreiden dan de beloften Gods u hiertoe recht geven. Ge zult niet nu reeds een volmaaktheid begeeren, die ge weet dat eerst in de toekomende eeuw uw deel kan zijn. Ook zult ge tevreden zijn met uw drie talenten, zoo God u geen vijf talenten heeft toebeschikt. Of, om het kort te zeggen, ge zult ook in uw geestelijk gebed niet grijpen naar dingen die voor u te hoog zijn zouden, maar u houden binnen de perken, die God in zijn Woord voor zijn kinderen gesteld heeft. Hier kan en hier moet deze beperking u binden, omdat in het geestelijke Gods geopenbaarde wil voor u ligt, en ge dus ook in uw gebed u naar dien geopenbaarden wil kunt richten. Maar in het *stoffelijke* staat de zaak heel anders. Hier mist ge elke bepaalde openbaring voor den u omringenden nood. Hier is geen geopenbaarde wil, maar alle wil Gods verborgen. En het eenige wat u hier geopenbaard werd is dit, dat Gods verborgen wil *alleen goed* voor u is, en dat ge dus nooit anders moogt begeeren, dan dat die wil aan en door u volbracht worde. Ook hier is dus wel terdege eene omtuining van uw gebed en een bepaling voor uw smeeking, maar die beperking geldt niet *den inhoud* van uw smeeking, maar alleen de conditie van verhooring. Elk gebed dus, waarin ge uw God aanroept om verhooring voor stoffelijken nood, en dat bedoelt om, desnoods tegen Gods verborgen wil in, toch uw begeerte af te dwingen, is niet vroom maar goddeloos; en dan eerst hebt ge in uw stoffelijken nood *naar den wille Gods* gebeden, als ge, ja, gansch vrij en openhartig uw ziele voor uw God hebt uitgegoten, maar onder en na die uitgieting steeds uw begeerte gevangen geeft onder het wijzer en beter bestel van Gods raadsbesluit. „Niet gelijk ik wil, uw wil geschiede."

Van den eenen kant zij er dan ook in uw gebed om redding uit stoffelijken nood *geen* beperking of belemmering. Alle nood is onnatuurlijk. God schiep den mensch voor en in een paradijs, en de trek in ons hart naar een staat ook van uitwendige heerlijkheid is, God zij lof, in ons hart

ook nu nog onuitroeibaar. Alleen de zwartgalligen en pessimisten hebben dien dorst naar heerlijkheid in hun hart gesmoord. Hoe frisscher menschelijk gevoel ge in u omdraagt, des te beslister zal alle nood en gebrek en pijn en krankheid en lijden u tegen den zin en den lust uwer ziele zijn. Het protest in uw binnenste tegen al wat uw volkomen geluk drukt, zal nimmer verstommen. En de bede uit den rijmpsalm, of God alle smart mocht *weren*, zal niet in quasi vroomheid door u in „*heilig* alle smart" veranderd worden. Ga tot uw God gelijk ge zijt en bestaat, en zoo dikwijls eenige nood of zorg of beklemdheid of verdriet u drukt, stort uw stil gebed voor den God uws levens uit, en klaag *Hem* al uw nood, die beter dan eenig kind des menschen de worsteling van uw hart zal verstaan. Reeds een vader op aarde hindert het, als hij merkt dat zijn kind een smarte kent en door een verdriet gekweld wordt, dat het poogt te verbergen voor zijn vaderoor. En hoe zou dan uw Vader die in de hemelen is van u vergen, dat gij uw leed in uw hart zoudt opkroppen, en u niet veeleer uitlokken, om niets te verbergen, maar al uw begeerten voor Hem uit te storten. Dit is dan ook zoo natuurlijk, dat elk menschenkind in hooggaanden nood het vanzelf voor zijn God uitschreeuwt, en de schipbreukeling nog met een „God help mij," op de lippen wegzinkt in de golven, die zijn God ten graf voor hem besteld had. In dat opzicht dus geen beperking van wat aard ook. Ons hart moet ook in ons gebed voor onzen God doorzichtig zijn, en alle nood en alle begeerte van ons hart, mits die begeerte door het gebed niet als zondig wordt gebrandmerkt, mag voor Hem in onze smeeking worden gebracht. Maar dan ook van den anderen kant hebt ge alle gebed in stoffelijken nood voor anker te leggen aan het onomstootelijk beding, *dat Gods verborgen wil geschiede.* Dat beding toch *moet* gelden en doorgaan niet enkel bij ontzettende en aangrijpende gebeurtenissen, maar in elk geval en bij elke omstandigheid des levens. Ja zelfs de bede: „Geef ons heden ons dagelijksch brood," is en blijft nog elken dag voor elk kind des menschen aan dat vaste beding gebonden. Immers de uitkomst toont, dat het meer dan eens *niet* Gods wil was, om een zeker persoon op zulk een dag zijn dagelijksch brood te schenken; en zoo missen wij dus ook alle zekerheid, dat onze bede ons dagelijksch brood, op dezen en dien dag, vastelijk met Gods verborgen wil overeenkomt. Ge kunt, aan tafel gaande bidden om zegen op uw spijs, en toch kan het zijn, dat er in die spijze iets giftigs schuilt, en dat ge door die spijze krankheid beloopt, of zelfs uw leven in gevaar brengt. Geen enkel gebed op stoffelijk terrein heeft ooit of kan ooit de beloofde verhooring hebben dan alleen in zooverre die bede van achteren blijkt gedekt te zijn geweest door Gods verborgen wil.

Dat het toch soms anders schijnt heeft dan ook een geheel andere oorzaak. Er zijn namelijk tweeërlei soort van bidders in stoffelijke zaken, dezulken die in hun gebed op eigen wieken drijven, en anderen die ook in hun gebeden zekere leiding des Geestes zoeken. Dit raakt natuurlijk het diepste mysterie van onzen verborgen omgang met God; weshalve de uiterste soberheid hier geboden is; maar toch de zaak die het geldt, mag daarom niet verzwegen worden. Men kan ook als kind des Heeren wandelen *met* en wandelen *zonder* God. Wie nu met God wandelt, leeft met zijn Vader, in de hemelen in verborgen omgang. Hij kan er wel geen naam aan geven. Hij weet het mysterie niet te verklaren. Maar toch, het feit staat voor hem vast, dat hij zeer goed gevoelt, hoe zijne ziel als een veder is, en hoe de adem des Almachtigen, naar gelang die blaast, die veder her- en derwaarts beweegt. Dit brengt teweeg dat de aandriften en opwellingen uit zijn hart onder zekere verborgene controle komen. Er zijn opwellingen die aangemoedigd worden, en er zijn er die worden teruggedrongen. En dit nu brengt in het gebed van zulk een teweeg, dat er de eene maal, voor deze of die begeerte zijner ziel, ruimere ontsluiting, inniger doorgang en aanhoudender drang zal zijn, terwijl de andere maal een andere begeerte die opkwam, bijna met dat ze opkwam, wordt teruggeslagen. Gaat dit nu heiliglijk toe, dan leert de uitkomst niet zelden, dat begeerten, die tegen Gods verborgen wil ingingen, worden tegengehouden, en dat begeerten, die met Gods verborgen wil in overeenstemming waren, sterk in onze gebeden werden aangedreven. En dit nu is het wat men dan pleegt te noemen: »Ik heb er gebed voor," of ook: »Ik had er geen gebed voor." Hieraan nu hechten we zeer zeker. Dat God de Heere alzoo vaak zijn uitverkorenen leidt, is een onloochenbaar feit. Alleen maar, men zij er voorzichtig, uiterst voorzichtig mee. Meer dan eens toch is het gezien, dat wie eerst zoo in stillen omgang met zijn God wandelde en door zijn God, als zijn goeden Herder, ook in zijn gebeden geleid werd, door de zucht werd bekropen, om met deze leiding van zijn God ook bij anderen te pronken, zichzelven daardoor een zekere profetische roeping te verzekeren, en teweeg brengen, dat ook anderen aan *zijn* gebed een bijzondere waarde gingen toeschrijven. En dan natuurlijk was deze morgenster gevallen en in geestelijke zelfverheffing ondergegaan. Zoo sterk echter als tegen zulk een verzondigen van Gods genade moet gewaarschuwd, zoo sterk moet er bij anderen, die deze leidingen Gods in hun gebeden *niet* kennen, op worden aangedrongen, dat ze in hun gebed toch vromer mogen worden, door in hun gebed telkens óók voor hun gebeden de leiding in te roepen van den Heiligen Geest.

Echte vroomheid kent dit dan ook niet anders. Immers Gods kind *kan* de vervulling van zijn stoffelijke begeerte niet aan het beding van Gods wil ontrekken. En dit niet enkel, wijl diep ontzag voor Gods majesteit hem weerhoudt, om tegen Gods eeuwig raadsbesluit te willen ingaan, of Gods wijsheid te willen bedillen, maar ook omdat God zelf hem onderwezen heeft van zijn weg, en hem telkens deed inzien, hoe het kruis op aarde geestelijk vaak profijtelijker is dan de kroon, en lijden geestelijk rijker maakt dan de weelde en de genieting des levens te hebben. Het lichaam en wat met het lichaam in het zichtbare samenhangt staat nu eenmaal telkens tegen de nooden onzer ziel en wat de hemelsche dingen aangaat lijnrecht over. Het vleesch begeert ook in dat opzicht en in dien zin zoo telkens tegen den Geest. Weet nu Gods kind, dat het lichaam en wat des lichaams is dan *moet* wijken, hoe zou hij dan in zijn gebeden, d.i. in zijn heiligste oogenblikken als een dwingend, morrend kind den welstand in het zichtbare willen afpersen en afdwingen, ook wanneer dit op schade van zijn ziel zou uitloopen. Zeker ook Gods kind dorst naar uitwendig geluk, anders toch ware hij voor de eeuwige genieting der uitwendige heerlijkheid onvatbaar, maar dat geluk en die heerlijkheid kent hij niet en wil hij niet, dan voorzooverre beide uitvloeisel zijn van innerlijken geestelijken welstand; saâmvloeien met het geluk zijner broederen; en bovenal uitstraling zijn van de eere en de majesteit zijns Gods. En daarom als Gods uitverkorene zich in zijn gebeden tot den God zijns levens verheft, en de eere zijns Gods hem op het harte weegt, en de zaligheid van Gods uitverkorenen al zijn lust is, o, dan slinken de afmetingen van zijn eigen aardsch geluk in het zichtbare zoo voor hem in, dan worden al zijn aardsche begeerten zoo gansch ondergeschikt aan die veel hoogere doeleinden, en dan zou het hem onmogelijk zijn, een *Amen* op zijn gebed uit te spreken indien niet, eer hij zijn gebed besloot, zijn zin en wil en neiging zich gevangen had gegeven in dat ondoorgrondelijk bestel der eeuwige Wijsheid, dat alleen het bereiken van dat hoogere doeleinde *ook aan hem* verzekert.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

En de tollenaar, van verre staande, wilde ook zelfs de oogen niet opheffen naar den hemel, maar sloeg op zijne borst, zeggende: o, God! wees mij zondaar genadig!

Lucas 18:13.

Verhooring des gebeds moet, naar luid van den Catechismus, *vaststaan.* Het moet niet zijn, gelijk men zich maar al te dikwijls inbeeldt, dat we bidden op goed geluk af; en dat tegen één gebed, dat verhoord wordt, minstens tien andere blijven overstaan, die onverhoord wegsterven. Integendeel, tot een goed gebed behoort ook, „dat we een *vasten grond* hebben, dat God de Heere ons gebed . . . . *zekerlijk* wil verhooren;" en het „Amen" dat ons gebed besluit, beteekent volgens Vraag 129, „dat uw gebed veel zekerder van God verhoord is, dan gij in uw harte gevoelt, dat gij zulks van Hem begeert."

In die „verhooring des gebeds" ligt dus heel iets anders, dan een u in handen gegeven toovermiddel, om door het vallen op de knieën en het uitspreken van een gebed, een soort wonder uit te richten en uw wil door te zetten. Wat men soms vindt, dat bij ziekte of ongeval, in oogenblikken van nood en bij het wagen van groote ondernemingen, de gedachte wortel schiet: „Als we hem of haar eens verzochten voor ons te bidden, dan zal God ons onzen wensch wel geven", moet dan ook beslist tegengestaan. Niet alsof de waarde der voorbede voor anderen ontkend moest worden, maar omdat geheel deze voorstelling tegen den aard van het gebed indruischt, en u te „aardschelijk" in het gebed van uwen God denken doet. Bidden is een heilige kunst. Het bidden bestaat volstrekt niet alleen in de voortbrenging van wat uw hart begeert. Zoowel voor wat ge bidden zult, als voor de wijze waarop ge bidden zult, zijt ge aan Gods eigen ordinantie gehouden. En gebeden die hier tegen ingaan of aan den eisch dezer ordinantie niet beantwoorden, kunnen reeds daarom niet verhoord worden. Ook al geschiedt, wat ge in uw gebed gevraagd hebt, dan hebt ge nóg geen recht om van een „verhoord gebed" te spreken, zoo het getuigenis des Geestes in u ontbreekt, dat uw gebed naar den maatstaf van het heiligdom was.

Was er b. v. een vader of moeder, die bij de ziekte van een lief kind, zich eindelijk weer eens tot den lang vergeten God keerde, en nu op grond van de liefheid van dat kind en op grond van de onmisbaarheid van dat kind, en op grond dat zulk een kind te laten sterven wreed zou zijn, half

dwingend om redding voor hun lieveling roepen, — en de uitkomst leidde metterdaad tot genezing van dat kind, dan zoudt ge toch nog nooit kunnen zeggen, dat hier *verhooring* van *het gebed* was geweest. Wel kan God de Heere den indruk dien zulke ouders dan ontvangen, *alsof* hun gebed verhoord was, bezigen, om hen wakker te schudden; maar indien ze wezenlijk tot bekeering komen, zullen ze later zelven de eersten zijn, om te erkennen, dat waarlijk niet hun gebed, maar alleen Gods vrijmachtige genade hun lieveling in het leven behield. „Verhooring des gebeds" is een veel te heilige zaak, om naar de uitkomst berekend te worden. Ze moet op Gods belofte in uw hart vastliggen, eer ge tot uw Amen komt.

Bij de toelichting op Vraag 129 zal dit breeder besproken worden; hier wordt er slechts op gewezen, om te doen uitkomen, hoe noodig het is, dat we in ons gebedsleven niet op ons eigen kompas drijven, maar ons de regelen die Gods Woord voor deze heilige kunst geeft, eigen maken. Daartoe wezen we er op, hoe noodzakelijk het is wel te onderscheiden, tusschen onze gebeden voor *geestelijke* en voor *stoffelijke* nooden, en hoe bij de laatste het gebed altoos uit moet vloeien in het: „Niet mijn wil maar uw wil geschiede." Doch ook hiermee is de bespreking nog niet uit. Ook toch van onze geestelijke nooden kan volstrekt niet gezegd, dat elk gebed daarvoor zeker is van verhoord te worden. Ge voelt dit terstond, zoo ge bij deze bede let op uw bede voor anderen. Ge zult God den Heere ook bidden om de toebereiding ten eeuwigen leven van uw kinderen, van uw zusters en broeders, van uw ouders, van uw vrienden; ge zult den Heere in uw smeekingen aanloopen, of Hij de uwen voor verleiding en zonde bewaren wil; ge zult smeeken om de toebrenging aller Heidenen en om de bekeering van alle Joden; en toch, hoewel dit alle *geestelijke* gebeden zijn in zoover ze uit liefde voortkomen en zich alleen naar de verwerving van een geestelijken zegen uitstrekken, springt het toch terstond in het oog, dat de verhooring van al zulke gebeden volstrekt niet verzekerd is. Ware dit toch het geval, dan zou niemand der onzen verloren kunnen gaan; zou geen onzer kinderen ooit voor de verleiding kunnen bezwijken of in zonde vallen; ja, dan zou er geen Heiden of Jood onbekeerd sterven kunnen, — eenvoudig omdat onze gebeden het wondere middel waren, waardoor we den Heere onzen God letterlijk dwingen konden, om al deze begeerlijke zegeningen als door zijn almacht teweeg te brengen. Doch ook bij de gebeden voor uw *eigen* geestelijken nood gaat hetzelfde door. Ge kunt een vurige begeerte in u voelen opkomen, om, van nu af tot aan uw einde toe, niet meer in zonde te vallen, en als ge nu bidt: „Heere, bewaar mij, dat ik tot aan mijn dood toe nimmer meer zondige," dan hebt ge voor niets anders gebeden dan voor een *geestelijken* nood, en weet

ge toch vooruit, dat zulk een gebed niet kon en ook niet zal verhoord worden. Ge kunt jaloersch worden van de geestelijke genade, die aan een ander geschonken werd, en nu verteerd worden door een innerlijk verlangen, om even machtig als die andere broeder uit te breken in geloof en liefde, in geduld en in lijdzaamheid. Ook dan vraagt ge niets dat op zichzelf niet heilig is. En toch weet ge ook in zulk een geval vooruit, dat de geestelijke talenten ongelijk verdeeld zijn; dat ook de ontwikkeling van genade verband houdt met uw aanleg, uw temperament en uw omgeving; en dat dientengevolge een Thomas niet zou verhoord worden, als hij bad om als een Petrus te zijn, noch een Petrus zoo hij afsmeekte wat God aan een Johannes had toebeschikt. Al mag dus in het algemeen gezegd, dat het gebed voor geestelijken nood van verhooring zeker en gewis is, terwijl het gebed voor stoffelijken nood altoos onder beding van Gods verborgen wil gaat, toch blijft ook dit geestelijk gebed onvoorwaardelijk aan de perken van het goddelijk bestel gebonden.

Het is hierom, dat de Catechismus zeer terecht in vraag 117 onderzoekt, *wat er behoort tot een gebed dat Gode aangenaam is en van Hem verhoord wordt*, en nu als slotsom van zijn onderzoek met name op drie dingen wijst: 1°. dat we God, en Hem alleen, vragen zullen wat Hij zelf ons te bidden geboden heeft; 2°. dat we bidden uit rechte kennisse van onzen nood en ellende; en 3°. dat we bidden in den naam van Christus. Zoo wordt dus aan den te wilden gebedsdrang een toom, aan het te overmoedig bidden een teugel aangelegd, en aan een bidden naar eigen zin en lust het zwijgen opgelegd, om een bidden naar den wil des Heeren uit te lokken. Gods Woord draagt op die wijs ook in het gebed heilige tucht aan. Bidden is een zoo heerlijk iets, hetwelk van onzen God gegund wordt, dat reeds kieschheid en schuchterheid in het heilige er vanzelf toe leiden moet, om te vragen: Hoe wilt Gij Heere, dat ik dit heilig gebed gebruiken zal? In alle zaken der religie hebben niet wij te bepalen hoe het zijn zal, maar is het Gods Woord dat de wet stelt; en waar nu in geheel de zake der religie het gebed bovenaan staat, is het toch niets dan reine wilkeur, om door het gebed wel tot God te roepen, maar in dat bidden ons te ontslaan van zijn heiligen wil.

Nu is er geen noodzaak, om bij het eerste der drie genoemde punten uitvoerig stil te staan. Niet bij „wat Hij ons geboden heeft van Hem te bidden", overmits dit in Vraag 118 afzonderlijk aan de orde komt; en evenmin bij de uitspraak, dat we *alleen God den Heere* om redding uit nood mogen aanroepen. Aanroeping van de heiligen of van Maria komt onder de Gereformeerden niet meer voor, en zelfs waar men zich met

Roomschgezinden over dit punt in gesprek begeeft, zal men altoos merken, althans zoo het kundige Roomschen zijn, dat ze u in theorie deze stelling aanstonds gewonnen geven; dat ze de aanroeping der heiligen of van Maria niet anders willen verstaan hebben, dan als een schakel in de aanroeping van God zelf om alzoo ten laatste op Hem en Hem alleen te doelen, en dat ons geschil met hen zich dus feitelijk saamtrekt tot een geschil over woordopvatting en religieus gebruik. Na wat hierover vroeger gezegd is, behoeft hierop dus thans niet verder ingegaan. We bepalen ons daarom tot twee opmerkingen. De eene geldt het gebed *tot den Heiland*, de andere de *kennisse* van den waren God.

Steeds is in de Christelijke kerk ook het gebed tot den Heiland in zwang geweest. Reeds uit de apostolische kerk weten we dit. De apostelen zelven gingen er ons in voor. In verreweg de meeste plaatsen toch waar in het Nieuwe Testament van *Heere* sprake is, wordt onder dit *Heere* niet de Drieëenige God, maar de verhoogde Heiland verstaan. In het Oude Testament is dit *Heere* de vertaling van *Jehova*, en wordt daarom gemeenlijk zelfs met kapitale letters gedrukt; maar in het Nieuwe Testament is dit *niet* alzoo, omdat het hier een heel andere beteekenis heeft, en in den regel doelt op den Middelaar. Tot dien Middelaar nu werden ook de gebeden opgezonden, en er is dus niets tegen dat we ook thans nog met onze smeekingen tot den Heiland gaan. Slechts tegen één misbruik heeft de Gereformeerde kerk steeds gewaarschuwd, tegen het misbruik namelijk om onze gebeden tot *den mensch* Jezus Christus op te zenden. Dit toch kan en mag niet, daar de menschelijke natuur ook in den Middelaar creatuurlijk is, en het gebed alleen tot den Schepper mag opgaan. Als ge dus uw gebed tot den Heiland opzendt, zult ge dit altoos doen tot Gods gezalfden Zoon, die zelf God en met God éénwezend is; in Hem het eeuwige Woord, in Hem den Tweeden Persoon der Drieëenheid aanroepende; op gelijke wijze als ge ook uw gebed moogt opzenden tot den Heiligen Geest. Dit vermaan nu is ook thans nog niet overbodig, daar men vooral in Hernhuttersche en Methodistische kringen deze onderscheiding lang niet altoos genoeg in het oog hield, en daardoor soms feitelijk tweeërlei soort gebeden kreeg, het ééne tot den Heere onzen God, en het andere tot Jezus. Dit gaf dan zekere gedeeldheid in de godsdienstige voorstelling. Men dacht zich in den hemel eigenlijk twee onderscheidene voorwerpen van aanbidding en men vergat dat de Zoon met den Vader één is, niet slechts in gelijke eere en mogendheid, maar ook één in wezen. In verband hiermeê werd dan in het gebed tot Jezus het eigenlijke Christelijke gebed gezien, en met name aan *dat* gebed een hoogere kracht toegekend. Nu is het duidelijk, dat hierbij de *grond* van ons gebed verward wordt met het *voorwerp*

van onze aanbidding. Christus is *de grond* waarop ons gebed rusten moet, en het is niet het gebed *tot* Jezus, maar in den *naam* van Jezus, dat het specifiek Christelijk karakter draagt. Men houde daarom steeds wel in het oog, dat alle gebed en alle smeeking steeds tot het Goddelijk Wezen moet gericht worden, en dat ge den Middelaar alleen daarom moogt aanroepen, omdat en voorzooverre ge ook in Hem dat éénige en eeuwige Goddelijke Wezen aanbidt.

Onze tweede opmerking betreft de uitdrukkelijke bijvoeging van den Catechismus, dat we dien God zullen aanroepen, *die zich in zijn Woord geopenbaard heeft.* Ook de Heidenen bedoelen bij hun afgodische gebeden, door hun afgoden heen, de eeuwige macht aan te roepen. De Mahomedanen roepen in *Allah* den Schepper van hemel en aarde aan. De hedendaagsche Joden bidden tot den God van Abraham, Isaäk en Jacob. En de „vrome" Modernen bidden op hun wijs tot de Eeuwige Goedheid of tot de Oneindige Liefde. In alle deze gebeden is het dus tot op zekere hoogte een aanroeping van die Oneindige Macht, door wier majesteit elk edeler gemoed ook onder Heidenen en Turken getroffen en aangegrepen wordt. Maar wat bij deze allen gemist wordt is zulk een kennisse van God, waardoor Hij gekend wordt, „gelijk Hij zich in zijn Woord geopenbaard heeft." En dit nu is het punt waar het juist op aankomt. Reeds wie op aarde onder menschen van een groot heer of een machtig koning iets begeert, loopt niet maar zoo toe, om te zeggen wat hem voor den mond komt, maar informeert vooraf hoe zulk een verzoek aan zulk een machtig heer of groot koning moet worden ingericht; met welke titels hij moet toegesproken; hoe men hem noemen moet; in welken vorm zulk een verzoek moet ingekleed; ja zelfs of het op gezegeld of ongezegeld papier moet geschreven.

Dán voelt men dus zeer goed, dat het niet maar aangaat bij zulk een verzoek alleen maar op zichzelf te letten, maar dat men ook, en zelfs in de eerste plaats te vragen heeft naar dengene tot wien men zijn verzoek richt, om te weten te komen, in welk een vorm zulk een machtig vorst zulk een verzoek alleen aan kan nemen, *zoodat het hem aangenaam zij.* En hoe zou men dan voor den Koning der koningen en den Heere der heeren verschijnen, om, zonder eerbied voor zijn majesteit, zich aan te stellen naar eigen zin en neiging. Veeleer moet hier nog in veel hooger mate de regel gelden, dat ge als ge tot uw God gaat, weten zult wie Hij is, en onderzoeken *hoe* Hij wil aangeroepen zijn. Ge moogt dus volstrekt niet zeggen, dat het voor uw gebed onverschillig is wat ge belijdt, en hoever uw kennisse van het Eeuwige Wezen voortschreed. Integendeel de

deugdelijkheid van uw gebed houdt met uw voortschrijding in de ware kennisse Gods gelijken tred. Daarom bidt een bekeerd kind van God dan ook anders dan een onbekeerde; en wie als kind van God, ook na zijn bekeering, dieper in Gods verborgen omgang werd ingeleid, bidt weer op andere manier dan wie nog der melk deelachtig is. Gemeenzaamheid met het Eeuwige Wezen in onze gebeden kan daarvan vrucht en gevolg zijn, maar moet nimmer in den aanvang als een soort eisch van het gebed gesteld worden. Als ja, de kennisse Gods voorafging, en er dus is; en allengs God zelf als de Vriend onzes Harten aan ons is openbaar geworden; dan verdwijnt soms de afstand en is het of God zelf voor ons staat, terwijl we zijn aangezicht zoeken in onze gebeden. Dan wordt de ziel soms opgeheven, verkeeren we in zijn heilige tente, terwijl Hij zelf ons tot die Heilige gemeenzaamheid vrijmoedigheid verleent. Maar nooit begint het daarmee, en veel minder mag onze gemeenzaamheid bij wijze van vertoon naar buiten uitgedragen, als we met anderen saam bidden. Zoo zijn er die het Eeuwige Wezen in het gebed niet met *U*, maar met *Je* aanspreken. Dit geheel verwerpen durven we niet. Het is toch een feit, dat alle Duitsche, Fransche en Engelsche Christenen feitelijk ditzelfde doen, en dat onze voorvaders het evenzoo deden. Dit komt daar vandaan, dat men in het Fransch, Engelsch en Duitsch een voornaamwoord ook voor den tweeden persoon enkelvoud, behalve een voornaamwoord voor den tweeden persoon meervoud, heeft. Men zegt *Tu* en *Vous*, *Du* en *Sie*, *Thou* en *You*, en zoo zei men ook hier te lande eertijds *Du* en *Ghi*. Zoo lang nu dit onderscheid in een taal stand houdt, ligt in den aard der zaak, dat de beleefdheidsvorm om elkaar in het meervoud toe te spreken, te onheilig is, om op God te worden overgedragen. Vandaar dat de Franschen in hun gebeden altoos *Tu* tot God zeggen, de Engelschen *Thou* en de Duitschers *Du*. Het zou voor een kind van God in die landen ondraaglijk zijn, om van *Vous*, *You* of *Sie* tot het Eeuwige Wezen te spreken. En zoo nu was het hier te lande eertijds ook. Tot menschen zei men *Ghi*, maar tot God sprak men van *Du*. Nu is echter dit enkelvoud van den tweeden persoon, dit *Du*, bij ons in onbruik geraakt, de Synode van 1618 heeft er den genadeslag aan toegebracht, en thans gebruikt niemand het meer. Ook in de Staten-overzetting wordt daarom overal *Gij* en niet *Du* van het Eeuwige Wezen gebruikt. Dat nu sommigen desniettemin een poging aanwenden, om het gemeenzamer *Je* in het gebed te gebruiken, moet in zoover geëerbiedigd, als hierin dezelfde beweegreden spreekt, die in andere talen naar het enkelvoud doet grijpen. Maar navolging verdient dit toch niet. Vooreerst niet omdat ons *Je* volstrekt niet hetzelfde is als het vroeger gebruikte *Du*. In *Du* lag iets teeders, iets heilig intiems, ter-

wijl ons *Je* niet eens oorspronkelijk en enkelvoud is; en uitsluitend dienst doet om in zeer ordinairen zin familiaar te zijn. Zulk gebruik heeft daarom in het gebed altoos iets stuitends, en is alleen verschoonlijk in oogenblikken van heilige opgewondenheid, als iemand van minder fijne vormen zich gaan laat in zijn gebed en vergeet op de vormen te letten. Veiligst gaat, wie zich ook hierin aan het Woord houdt. Dat Woord is tot ons gekomen in onze Schoone Statenoverzetting. En in die overzetting onzer vaderen vinden we de edeler vormen, die dit *Je* ganschelijk mijden. Reeds nu mag dan ook voorspeld, dat dit gebruik van *Je* zeer spoedig geheel uit zal slijten, al moet erkend, dat in niets zoo zeer als in onze gebeden het verlies van het eens zoo schoone *Du* te betreuren valt.

Naast die *kennisse Gods* eischt een gebed dat Gode aangenaam zal zijn, *kennisse van onszelven.* „Dat wij onzen nood en ellendigheid recht en grondig kennen, opdat wij ons voor het aangezicht zijner majesteit verootmoedigen. Als een moeder God voor haar kind bad om een sierlijk kleedingstuk, terwijl het arme wicht met het gif van pokken of typhus in het bloed met den dood lag te worstelen, zou een ieder zulk een moeder verafschuwen. En toch, wat zijn de duizend en duizend gebeden, die elken dag van de wereld tot onzen God worden opgezonden, in den grond anders? Arme menschen met den dood en doem in hun hart, roepen dag aan dag tot God, om rustig te mogen slapen en om kleeding en deksel te ontvangen, zonder dat het ook maar in hen opkomt, om God aan te roepen om redding uit hun geestelijken nood en den dreigenden dood hunner ziele. En waar nu komt dit jammerlijke verschijnsel anders vandaan, dan *uit hun gebrek aan zelfkennis*? Ze weten niet wat verderf in hun ziel woelt, ze weten niet wat dood op hun hart drukt, ze weten van niets dan van eten, drinken, slapen, wat werken en wat genieten, en daarom zijn ze in hun gebeden altoos vol van den uitwendigen nood, maar van hun innerlijken zielsnood weten ze niets voor te brengen. „En daarom is het voor wie bidden wil, noodig dat om de heilige kunst van het bidden te leeren, hij zich in die zelfkennisse oefene. Noodig, dat hij niet aan zichzelven vrage wie hij is, want dat weet hij niet, en het ook niet vrage aan anderen, want die weten het ook niet. Maar dat hij het vrage *aan zijn God*, die het *alleen* weet hoe het innerlijk met hem staat, en in zijn Woord aan den mensch ontdekt heeft, wie en wat een mensch, in zonde ontvangen en geboren, is.

Doch ook bij die algemeene kennis van den mensch, gelijk God die in zijn Woord geopenbaard heeft, moogt ge niet staan blijven. Ge hebt ook die algemeene kennisse op uzelven persoonlijk toe te passen. Te zeggen:

„Ik ben een zondaar voor God" is zeker reeds iets, maar realiteit komt hier toch pas in, als ge nu nader onderzoekt, wat de vormen zijn waarin die bittere zonde bij u op den voorgrondt treedt; zoo ge nauw en diep uzelven onderzoekt, om de ligging van het kwaad in uw ziel na te speuren, teneinde alzoo te weten welken bepaalden vorm de geestelijke krankheid bij u aannam. Anders toch komt het voor, dat uw zonden op het terrein van den hoogmoed liggen en dat ge toch altoos alleen aan *zinlijke* zonden denkt, waarvan ge uzelven dan meest vrij weet. Of omgekeerd, dat gij, meer slaaf van zinlijke zonde, slechts ijvert tegen nijd, haat en hoogmoed, en inmiddels uw ziel in de zonde der zinnelijkheid verderft. Bij lichamelijke krankheid zorgen we hier wel voor. Wie koorts heeft zendt naar de apotheek om chinine, wie pijn lijd om morphine of chloroform, en niemand is dwaas genoeg naar de apotheek zoo maar om *een* medicijn om *een* geneesmiddel te zenden. En evenmin komt dit nu tepas bij onze zielskrankheden in onze gebeden. Een ieder behoort te weten, *wat* de zonde is waarvan hij bij zijn God genezing zoekt, en voor *die* zonde heeft hij van zijn hemelschen Medicijnmeester het geneesmiddel dat hem redden, of zijn pijn stillen kan, af te smeeken.

Ja, nog dieper hebt ge hier in te gaan. Niet alleen toch dat bij u de zonde een *eigen karakter* draagt, en het geestelijk leven bij u zijn *eigen nooden* heeft, waarbij een *eigen medicijn* hoort, maar ook uw toestand is van week tot week, soms van dag tot dag verschillend. Dit kan afhangen van de stemming van uw gemoed, van wat u weervaren is, van verleidingen die u ontmoeten. En daarom zal wie ernst in zijn gebed brengt, zich afvragen welke bepaalde gestalte zijn zielsnood op dit oogenblik heeft. *Dien nood* voor God bloot leggen. En *daarvan* redding begeeren.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

> En in dien dag zult gij mij niets vragen. Voorwaar voorwaar ik zeg u: al wat gij den Vader zult bidden in mijnen naam, dat zal Hij u geven.
>
> Joh. 16 : 23.

Voor een gebed, in den heiligen zin des woords, is alzoo niet slechts de kennisse *van den Heere onzen God*, maar ook de kennisse *van onzelven*

noodig. Immers alleen wie God in zijn rijkdom en zichzelven in zijn schamele en schuldige armoede kent, zal uit zijn diepen nood en dood tot de Fontein van alle goed zijn toevlucht nemen; *althans indien hem de weg hiertoe ontsloten wordt.* En dit nu brengt ons tot wat de Catechismus ten derde als eisch voor der Christenen gebed stelt, te weten dat ze bidden zullen *in Jezus' naam.* In dien naam toch, en in dien naam alleen moet voor Gods kinderen „de vaste grond liggen, dat niettegenstaande wij zulks onwaardig zijn, God de Heere ons nochtans *om Christus wille* verhooren wil."

Ook hierbij echter sluipe geen misverstand in. Er staat toch niet, dat er op zichzelf, buiten Christus, geen gebed bestaanbaar is; maar alleen, dat der *Christenen* gebed aan dit beding gebonden is. Stelt ge u dus voor, dat de zonde niet ware gekomen, en denkt ge u het paradijsleven in stille, heilige ontwikkeling, rustig voortgezet, dan zou er zeer zeker óók gebed geweest zijn, maar overmits er geen Heiland zou gekomen zijn, zou er ook geen sprake kunnen geweest zijn van een bidden in den naam van Jezus, of van een gehoord en verhoord worden „om Christus' wille." Ook vergete men niet, dat Jezus, nog eer hij Gethsemané inging, aan zijne jongeren den dag voorspeld heeft, waarop hij als Hoogepriester niet meer voor hen bidden zou. Er staat toch in Joh. XVI : 26 : „In dien dag zult gij in mijnen naam bidden; en ik zeg u niet, dat ik den Vader voor u bidden zal; want de Vader zelf heeft u lief, omdat gij mij liefgehad hebt." Op de omstandigheid, dat in het *Onze Vader* zelfs de naam van den Christus niet voorkomt, komen we bij Vraag 119 terug, en kan, in verband met ons onderwerp, thans dus slechts ter loops worden gewezen.

Dat ons een *toegang* ontsloten moet worden; dat we, eer we bidden zullen, nog vooraf *vrijmoedigheid* moeten ontvangen om voor Gods aangezicht te verschijnen; en dat we deswege een Voorspraak en Hoogepriester van noode hebben, ligt volstrekt niet in onze natuurlijke verhouding tot God als onzen Schepper en onzen Heere. Op zichzelf ligt de plicht en het recht van het gebed veeleer in onze schepping naar den beelde Gods besloten. Het gebed is den mensch in het paradijs niet uitwendig geleerd, maar was hem even natuurlijk, als voor het jonge wicht het zoeken van warme moederborst is. Bidden was voor wie nog niet viel, de ademtocht van zijn hart naar den Oorsprong en het Einddoel zijns levens, gelijk beide in het Eeuwige Wezen vereenigd zijn. Wat van dit oorspronkelijk gebed, ook na den val, nog onder menschen en volken overbleef, draagt dan ook datzelfde karakter. Een priesterkoning als Melchizedek, hoewel zelf schaduwbeeld van den Middelaar, zal wel niet in den naam van Jezus hebben gebeden. In de godsdienstige overlevering der afgedoolde

volkeren vindt men niet zelden gebeden en lofverheffingen, die, over de afgoden heen, zich nog richten tot den God van hemel en aarde. En ook nu nog komt er menig gebed voor van overheden en volksvergaderingen, die op den bodem van deze natuurlijke religie staan, en wier gebed, in die qualiteit, deswege nooit een gebed in naam van Jezus zijn kan. Zij, die ook bij de wederinvoering van het gebed in sommige gemeenteraden, vergaten op dit onderscheid te letten, stonden er dan ook ten onrechte op, dat zulk een publiek gebed een gebed in naam van Jezus zijn zou. Een gebed in Jezus' naam is alleen daar mogelijk, waar alle bidders saam van zijn heiligen naam professie doen, en ook de vergadering of de qualiteit, waarin men optreedt, openbaar aan de belijdenis van Jezus' naam verbonden is. Toen onder onze aloude republiek de Overheid als zoodanig professie van de Gereformeerde religie deed, toen stond al wie bad in zulk een vergadering, niet alleen persoonlijk voor zich zelf, maar ook in zijn qualiteit, als lid der vergadering, met den Middelaar in rechtstreeks verband. Thans daarentegen is dit niet meer alzoo, en deswege gaat het niet aan, nu te doen, wat men destijds deed, door ook thans nog officieel, als we ons zoo mogen uitdrukken, het gebed in Jezus' naam op de lippen van elk raadslid te leggen. Reeds het feit dat zulk een raadslid of een Jood of een Moderne zijn kan, sluit dit uit. Men lette er daarom wel op dat het Gebed van een Melchizedek, het gebed der mannen van Ninevé en zooveel meer niet uit den wortel van den Christus opkomt, en alzoo niets met „der Christenen gebed" uitstaande heeft, maar nawerking en nabloeiing is van het oorspronkelijk gebed in het paradijs. Het recht tot zulk een gebed vloeit voort uit den plicht er toe. God wil, dat alle creatuur, dat sprake ontving, Hem zal aanroepen. En daarom alle bewust creatuur *moet* bidden. En dit nu doet, wie *meerdere* genade ontving, op geheel eigenaardige wijze in den naam van Jezus; maar ook wie buiten die genade staat, moet het toch doen, zij het ook op zijne, o, zoo, gebrekkige en zeer onvolkomene wijze. Het is daarom zoo ongerijmd, indien men, waar een dusgenaamd neutraal gebed wordt gedaan, om zich uit de verlegenheid te redden, saam het Onze Vader gaat bidden. Immers het Onze Vader is van alle Christelijk gebed juist het *meest* Christelijke, en daarom eigenlijk alleen te bidden door wie de genade kent van kind Gods te zijn.

Deze tweeërlei soort gebed houde men dus wel uit elkander. Er is een gebed der Christenen, dat natuurlijk buiten de gemeenschap van Christus onbestaanbaar is; maar er is ook een gebed van de nog dolende zondaren, die bij niets anders wandelen dan bij het natuurlijk licht; en ook dit laatste gebed heeft beteekenis. Gelijk de heilige apostel Paulus zegt, dat de

Heidenen, hoewel zij de wet niet kennen, nochtans zichzelven een wet zijn, hun gedachten onder elkander hen beschuldigende of ook ontschuldigende, en gelijk de Atheners een altaar hadden opgericht voor den onbekenden God, overmits „uit de schepselen van den aanvang der schepping aan beide Gods eeuwige kracht en zijn goddelijkheid verstaan en doorzien worden," zoo drijft ook nu de nawerking van het beeld Gods in den gevallen zondaar, duizenden bij duizenden uit tot een soms roerend gebed, waaruit diepe eerbiedenis en heimwee spreekt. En al is nu zulk bidden onzuiver en buiten de verzoening staande, en al mag het nimmer in waarde met der Christenen gebed vergeleken worden, toch staat het huisgezin, de stad, het dorp het land waarin dit gemeene gebed nog in eere bleef, aanmerkelijk hooger, dan die andere kringen, waarin men met alle gebed en alle dankzegging brak. Zelfs ook al bidt men in zulke kringen niet meer en al spreekt men, gelijk bij de ontmoetingen van de Kroon met onze Staten-Generaal, nog slechts uit, dat men zijn hope stelt op den zegen Gods en in de hoede Gods elkander aanbeveelt, zoo heeft zelfs die zwakste uiting nog altoos beteekenis, en zou het achteruitgang zijn, indien ook dit te loor ging. Ook bij familiesamenkomsten, waar geloovigen en niet geloovigen saam handelen moeten, behoeft om het verschil van godsdienstige overtuiging, daarom het gebed niet achterwege te blijven, mits men de zeer wezenlijke beteekenis van dit Melchizedeks-gebed, als we ons zoo mogen uitdrukken, maar inziet. Hierbij zij echter opgemerkt, dat dit alleen geldt van familiebijeenkomsten, waarin de geloovige en niet geloovige leden der familie op voet van gelijkheid staan en dat dit dus niet moet toegepast bij een doopplechtigheid of huwelijkswijding of een begrafenis, overmits het hier *godsdienstige* plechtigheden niet van de familie, maar van één bepaald huisgezin geldt, en hierbij alzoo de Christen huisvader of Christen huismoeder persoonlijk den toon van het *Christelijk* gebed inzetten, en familieleden, die er bij komen, maar den Christus niet kennen, hierbij niet als gelijken, maar als deelende in *anderer* vreugd of leed, treden.

Veel hooger intusschen staat uit den aard der zaak wat de Catechismus noemt „der Christenen gebed," en dit gebed is vanzelf en ongedwongen aan den naam van Jezus verbonden. Dit wil nu niet zeggen, dat zulk een gebed geen gebed zou zijn, indien de *naam* van Jezus niet uitdrukkelijk genoemd wordt. Dan toch zou het allervolmaaktste gebed onchristelijk zijn. Veeleer dient dan ook beleden, dat er heel wat gebeden zijn uitgesproken, waarin Jezus' naam zeer luide werd uitgesproken, en die toch onchristelijk waren; terwijl omgekeerd, ook waar Jezus' naam niet genoemd werd

het gebed vaak in echten zin Christelijk was. Maar evenmin mag het daarom zoo worden opgevat, alsof „bidden in Jezus' naam" eigenlijk niet anders beteekenen zou, dan bidden *in den geest van Jezus*, zooals Jezus, ware hij in onzen toestand, zijn gebed zou uitspreken. Dit toch ware een gansch ongeloovige voorstelling van de zaak. Ge zoudt dan Jezus alleen als uw *voorbeeld* nemen en verloochenen als uw *Verlosser*. Hij zou ook in het gebed u niets anders zijn dan een gewaardeerd en hoog staand *voorganger*, maar toch gij zoudt op uw beurt, er trachten te komen gelijk hij. Gij zoudt *naast* hem voor God gaan staan, terwijl hij *moet* staan *tusschen* u en uw God in. En hier nu ligt die gewichtige belijdenis van den *toegang* en de *toeleiding* tot den troon der genade, en de *vrijmoedigheid* om in te gaan, waarvan de Schrift ons met zooveel nadruk spreekt. In verband met *deze* quaestie spreekt de heilige apostel Paulus zelfs van „het eeuwig voornemen, dat God gemaakt heeft in Christus Jezus onzen Heere, *in denwelke wij hebben de vrijmoedigheid en den toegang, met vertrouwen, door de genade.*" Dit is het, dat we „*een Voorspraak hebben bij den Vader*, Jezus Christus, den Rechtvaardige." Het is dit stuk waarover onze belijdenis zich in Art. 26 zoo breed en in zoo roerende taal uitlaat, verwijzende naar het zeggen des apostels: „*Laat ons dan met vrijmoedigheid toegaan tot den troon der genade, om geholpen te worden, ter bekwamer tijd.*" Hier juist schittert al de glans van Christus' Hoogepriesterschap naar de ordening van Melchizedek. En hier komt uit wat ons zoo troostrijk betuigd wordt, dat Christus ook *leeft* om voor ons te bidden.

Zult ge nu zeggen, dat de wereld, die bidt zonder den Christus te kennen, dan een voorrecht boven den Christen geniet, daar zij uit zichzelve nadert, en de Christen niet anders dan in Jezus' naam? Dit ware een ongerijmdheid. Maar zoo ligt de zaak dan ook niet. Laat ons door een vergelijking met wat aan het hof der vorsten geschiedt, dit ophelderen. Wie vooral in Oostersche landen, maar ten deele ook nog in onze Westersche landen, een verzoek tot zijn vorst wil richten kan dat, op tweeërlei wijs, doen. Hij kan het, gelijk dit in den regel geschiedt, doen door een adres of een petitie of request, dat hij *uit de verte* inzendt, en waarvan hij ternauwernood weet, of het onder 's konings oogen komen zal, veel min of de vorst er eenig regard op zal slaan. Maar er is nog een weg. Een geheel andere. Dan zoekt men met de lieden van 's konings hofhouding in verstandhouding te treden, men poogt hun gunst te winnen, men roept hun voorspraak in, en nu gaat men zelf ten hove, verschijnt persoonlijk voor den troon, ontvangt vrijen toegang en inleiding, en draagt nu met vrijmoedigheid zijn belangen voor. En juist ditzelfde verschil bestaat nu hier. Het Melchizedeks-gebed, als we ons zoo mogen

uitdrukken van de lieden die Christus niet kennen, is het inzenden van een request of een petitie uit de verte; en daarentegen der Christenen gebed is het binnengeleid worden voor den troon der genade, om steunende op de voorspraak van wie aan Gods rechterhand zit, de gunste, de genade en den zegen Gods te verwerven. En weet men nu op aarde reeds, hoe geheel andere beteekenis zulk een audientie heeft boven een bloot request, zoo kunt ge bij manier van vergelijking hier naar afmeten hoever der Christenen gebed in beteekenis en waardij *boven* zulk een Melchizedeks-gebed uitmunt.

Hoe men het toch wende of keere, het feit ligt er eenmaal toe, dat de Christenen, als we ons zoo mogen uitdrukken, in nauwere betrekking tot God zijn gebracht. Hij is hun Vader in de hemelen geworden en zij werden wedergeboren tot zijne lieve kinderen. Zoo zijn ze dan nu zijn volk. Verkorenen op wie zijn welbehagen rust, *omdat* Hij hen verkoren heeft. En gelijk gij zelf uw oogappel, zoo mint God de Heere die de zijnen zijn. Hier is dus een geheel andere betrekking ontstaan. De verhouding is een geheel andere geworden. Eerst stond men vervreemd van het leven Gods en was men bijwoner. Nu is men Gode toegebracht en is een huisgenoot Gods, geroepen tot een eeuwige erfenisse, terwijl onze plaats in het vaderhuis reeds voor ons bereidt wordt. En gelijk nu uw omgang en uw persoonlijk verkeer geheel anders met uw huisgenooten en vrienden, dan met uw buren en van verre staande keunissen is, zoo ook is de omgang, dien God de Heere met Zich aan zijn heiligen vergunt een geheel andere dan het sobere en meer op een afstand gevoerde verkeer, dat de anderen met Hem hebben.

Omdat ge met uw huisgenooten en vrienden op zeer intiemen voet verkeert, daarom zult ge niet zeggen, dat uw ontmoeting met bekenden die van verre staan maar moet afgesneden; en zoo ook moogt ge nooit beweren, dat, overmits het gebed van de huisgenooten Gods zooveel inniger kan zijn, daarom de aanroeping van wie nog van verre staan, maar liever moest verstommen. Maar even verkeerd als ge zoudt doen, door ter wille van uw verkeer met den breeder kring van uw bekenden, de eigenaardige waardij van uw intiemer omgang met uw huisgenooten te onderschatten, even afkeuringswaardig zou het zijn, indien ge om de waardij van het Melchizedeks-gebed, het veel hooger staande gebed van de kinderen Gods in beteekenis gingt verkleinen.

En die hoogere beteekenis ontleent nu der Christenen gebed juist daaraan, dat ze bidden in den naam van Jezus. Een kind van God komt in het gebed tot hooger eer, maar niet dan vooraf door dieper vernedering

te zijn doorgegaan. Wie toch met den naam van Jezus op de lippen voor den Troon nadert, heeft zichzelven eerst geheel prijs gegeven, en belijdt in zichzelven niet alleen alle verhooring, maar ook alle gebed geheel onwaardig te zijn. De lieden die van verre staan en tot God roepen, kennen hun schuld en verwerpelijkheid voor God niet, en zijn daarom vreemd aan alle besef, dat ze een Voorspraak, een Hoogepriester en Middelaar van noode zouden hebben. Hun faalt het aan die kennisse van schuld en zonde, waarvan de diepte eerst bij het licht van den Heiligen Geest ontdekt wordt. Zij zien hun onwaardigheid niet in, en kennen wel het ontzag voor de Majesteit van den hoogen God, maar niet het schuldbesef van den gevallen zondaar; en juist dit belet hen tot inniger verstandhouding met dien hoogen God door te dringen. Maar juist dit is dan ook het eigenaardige in wie zich een kind van God weet, dat hém over die diepte van zijn val en over die onafzienbaarheid van zijn schuld voor God het licht is opgegaan, en dat hij door den inblik in de diepte van zijn nood en dood naar den Redder van zondaren is uitgedreven, nu achter hem schuilt, achter hem aan voor den Troon der genade treedt, en eigenlijk slechts na durft bidden wat zijn Heiland hem voorbidt en voor hem bidt van den Vader. En uit die twee nu wordt eerst die ware gebedsstemming geboren, die gemengd is uit de twee schijnbaar tegenstrijdige gewaarwordingen van *ootmoedigheid* en *vrijmoedigheid*. Veel brutaal weg naar God dringen is geen vrijmoedigheid, maar vermetele *overmoed*. En juist dan eerst als diep en innig besef van schuld en hartelijke, warme dankbaarheid voor de ervaren verlossing u vanzelf beweegt, om niet anders dan achter Christus aan voor den Vader te treden, leeft die kinderlijk innige stemming van ootmoedigheid in u op, die allen overmoed uit u bant, en u in teedere schuchterheid de ware, echt Christelijke vrijmoedigheid doet vinden.

En zoo is het dan duidelijk, hoe we het gebed in Jezus' naam te verstaan hebben. In Jezus' naam bidden beduidt volstrekt niet: zoo bidden dat ge den naam van Jezus in uw gebed *noemt*. Dit mag wel en het is wel goed. Veelal zal vanzelf de naam die boven allen naam is in uw gebed invloeien. Alleen maar dat *noemen* van dien naam is op zichzelf volstrekt nog geen waarborg, dat ge inderdaad en waarheid „in den naam van Jezus" gebeden hebt. Of ge dit deedt of niet deedt hangt niet van het *noemen* van den naam, maar van de gesteldheid, de gewaarwording en de intentie van uw hart af. Wie tot God nadert, alsof het vanzelf spreekt, dat hij, om zijns gebeds wille, gehoor moet vinden, toont reeds daardoor, dat de ware inblik in zijn eigen nood en dood hem ontbreekt. En wie, erger nog, niet

alleen meent, dan dat hij wel vanzelf gehoor zal vinden, maar er nog bij denkt, dat zijn gebed een blijk van zijn vromen zin, in zooverre een goed werk is, waarop hij loon mag wachten, toont juist daardoor dat hij zijn loon weg heeft. En of ge ook al die gewoonte, of om een slot te vinden, uw gebed besluit met te zeggen: „Dat bid ik van U om Christus' wille," toch redt dit uw gebed niet. Neen, zal uw bidden een bidden in Jezus' naam zijn, dan moet uw gebed opklimmen uit het diep in u ingedrongen besef, dat ge in u zelven voor uw God niet bestaan kunt, en dat het met al uw bidden, ook voor u zou gelden: „Als ge het gebed vermenigvuldigt, *verberg Ik mijn aangezicht.*" Is nu in die diepte van uw schuldbesef zulk een geloofsactie, dat ge u klein en als niets en schuldig voor uw God gevoelt, maar tegelijk indrinkt de heerlijke en zalige verlossing die u door Christus is teweeggebracht, zoodat ge, in uw gemeenschap met den Middelaar, den moed en de vrijmoedigheid over u voelt komen, om al uw geestelijken en lichamelijken nood voor uw God als uw Vader in de hemelen uit te storten, dán is het metterdaad de Christus die u de ziel en de lippen voor het gebed ontsluit en die den band weer aantrekt tusschen u en het Eeuwige Wezen; en dan, ja, dan hebt ge metterdaad in den naam van Jezus gebeden.

Dit gebed in Jezus' naam nu kent *twee* stadiën.

Eerst dit stadium, dat ge wel toetreedt en wel uw ziele uitstort, maar dat ge nog achter Jezus blijft schuilen, en de vrijmoedigheid mist, om het anders dan van zijn voorbede te verwachten. De ziel durft dan nog niet op de liefde Gods betrouwen, en ligt in de voorspraak en de voorbede van Jezus als haar Hoogepriester gebonden.

Dit is het eerste stadium. Maar daar blijft het niet bij. Immers Jezus zelf heeft gezegd, dat de ure komen zou, dat zijn verlosten nog wel in zijn naam zouden bidden, maar dat zijn voorspraak en voorbede voor hen niet meer beding en voorwaarde voor de verhooring van hun eigen gebed zou zijn. „Gij zult wel in mijn naam bidden, maar ik zeg u niet, dat ik dan den Vader nog voor u bidden zal, want de Vader zelf heeft u lief." „In dien dag zult gij mij niets vragen. Voorwaar voorwaar zeg ik u, dat al wat gij zelven den Vader zult bidden, in mijn naam, Hij u dat zal geven."

Dit is een hooger stadium. Een stadium waarin het wel een bidden blijft in Jezus' naam, en ook de Hoogepriesterlijke voorbede voor ons niet ophoudt, maar waar in ons eigen gebed, ook zonder dat Jezus ons voorbidt of voor ons bidt, verhoord wordt van den Vader.

Alle toeleiding door het geloof, doorloopt toch deze twee toestanden. Eerst staan we nog van verre, en leidt de Middelaar ons tot den Vader

in. Maar daarna, als wij door den Middelaar tot den Vader gebracht zijn, hebben we zelven gemeenschap met God door onzen Heere Jezus Christus, door wien ons ook de toeleiding gegeven is.

NEGENDE HOOFDSTUK.

Alle goede gave, en alle volmaakte gift is van boven van den Vader der lichten afkomende, bij welken geene verandering is, of schaduw van omkeering.
Jac. 1 : 17.

We komen thans tot het *Onze Vader*. Op de vraag toch; „Wat heeft God ons bevolen van Hem te bidden?" antwoordt de Heidelberger, dat we te bidden hebben „om al die geestelijke en lichamelijke nooddruft welke Christus begrepen heeft in het gebed, dat hij ons zelf geleerd heeft." Vooraf echter dient de generale beteekenis van het Gebed geresumeerd te worden, ten einde wel de grondbeteekenis te kennen, die aan het *Onze Vader* met alle gebed gemeen is. En dan behoeft het wel geen betoog meer, dat het gebed een onmisbaar bestanddeel van alle hoogere godsdienstige levensuiting is, maar wel eenigszins nader aangewezen, *welke de plaats is*, die het gebed in deze levensuiting inneemt. Hierbij nu springt het terstond in het oog, dat het gebed onbestaanbaar is met de vage vroomheidsideeën der Modernen. Wie niet in den levenden God gelooft, als in een God die ons roepen hoort en op ons roepen antwoorden kan, doch zich verliest in dwepend gevoel voor zekere onbestemde Eeuwige Liefde, kan niet bidden. Hij moge zich al op de knieën werpen, en de gedachten in zich laten vermenigvuldigen, een klank uiten en zelfs beden stamelen, dit alles maakt zijn daad nog niet tot een *gebed*. Er is geen gebed dan in de zekere onderstelling dat er *twee* zijn, een die bidt en Een tot wien wordt gebeden, en dat de zielsuiting van den bidder door middel van het gebed voor God komt. Het is dan ook geen anthropomorphisme, als de Heilige Schrift ons leert, dat God onze gebeden hoort. Ook het hooren moet wel waarlijk aan God toegeschreven, nu wel niet in den zin, alsof God, evenals wij, alleen door het orgaan van een oor kon hooren. Dat toch is de creatuurlijke vorm van hooren. Maar gelijk de Psalmist het uitdrukt, omdat Hij die het oor plantte, d. w. z. die het denkbeeld zelf van hooren uitdacht en verwerkelijkte, zelf niet zonder te hoo-

ren zijn kan. Als eerste generale grondbeteekenis van het gebed verkrijgen we alzoo, dat in het gebed de rechtstreeksche ontmoeting van het creatuur met zijn Schepper plaats vindt.

Ge spreekt van een God, ge belijdt een God, ge gelooft in een God, alles wel, maar waar is Hij? Hoe kunt ge Hem naderen? Op wat wijs kan er tusschen u en Hem gemeenschap ontstaan? En op die drie vragen geeft nu het gebed het antwoord. Immers als ge bidt, bidt in echten waren zin, *belijdt* ge niet maar en *gelooft* ge niet slechts, maar voert ge dat geloof op tot zoo hoogen stand, dat ge tegen al het zichtbare, in, toont uw God te kunnen vinden, uw God te kunnen ontmoeten, en met uw God gemeenschap te kunnen hebben. In dien zin nu is het gebed de realiteit van uw religie, en dat in veel hoogeren zin dan de offerande uws zelfs die ge Gode in uw leven brengt. Dit schijnt wel soms anders, omdat veelal ons gebed zoo bijna niets van het echte bidden heeft, maar als er waarlijk door u gebeden wordt, zoodat ge in der waarheid voor den Troon der genade verscheent, Hem, den Heere uw God kendet en vondt, om uw ziel tot Hem op te heffen, en in zijn heilige Tente gemeenschap met Hem te hebben, dan is er geen hooger acte van godzaligheid mogelijk, dan deze zielsontmoeting met uw God in uw Gebed. Immers zulk een ontmoeting, als ze echt en zuiver zijn zal, eischt op dat eigen oogenblik de saâmvatting van heel uw persoon en heel uw leven, om diep de ontzettende tegenstelling tusschen den almachtigen en heiligen God en uzelven als vergankelijk en zondig creatuur te gevoelen, en desniettemin deze ontzettende tegenstelling door de gemeenschap met den Middelaar en zijn zoenoffer, in zoo innige harmonie op te lossen, dat het „Abba, lieve Vader" geen leugen op uw lippen zij.

Hierbij echter komt nu nog een tweede grondbeteekenis van het Gebed in de levensuiting der religie, voorzoover het *Gebed* het noodzakelijk en natuurlijk complement is van het *Gebod* en het *Geloof*. De eerste gewaarwoording in het leven van den godsdienst is die van Gods heiligen wil, als over ons gebiedende, ons een perk stellende, en over ons heerschende met heilige mogendheid. Eerst wie dit ontwaart, bespeurt metterdaad dat God in zijn leven mee gaat tellen, dat God de Heere als een machtige factor in zijn leven inkomt, en dat er een godsdienstig leven tusschen God en zijn ziel moet opkomen. Zonder meer komt ge intusschen niet verder. Wie toch zelf zondig in zijn hart, geen andere gewaarwording heeft, dan van de openbaring en ontdekking van Gods heilige Wet, wordt terneergeslagen en afgestooten, hij vlucht voor God en ontvlucht den Heilige, en de religie, die juist op *gemeenschap* met den Eenwige doelt, *wijkt* veel meer van zijn hart. Daarom volgt dus op het *Gebod*

het *Gelove*, en hiermee treedt een geheele andere gewaarwording in zijn zielsbewustzijn. Waar het *Gebod* hem afstoot, trekt het *Gelove* als een magneet hem aan; want immers in dat *Gelove* wordt een weg van verzoening en terechtbrenging ontsloten, waarop de liefde hem trekt en poogt te winnen en verwarmt met haar heiligen gloed. De overweldigende macht van het *Gelove* is dan ook zoo sterk, dat het een tijdlang in Gods kind de eerste gewaarwordingen van het *Gebod* geheel kan terug dringen. Het godvruchtig leven is dan van het zedelijk leven geheel losgemaakt, en ge ziet al die dwepende eenzijdigheden opkomen van mannen en vrouwen die jubelen in hun geloofszaligheid en inmiddels Gods Wet en zijn Gebod licht achten. Dit verstaat de eigengerechtige niet, maar wie de volheid van het *Gelove* indronk, ziet uitnemend wel in, hoe na de afstooting van de Wet, de aantrekkingskracht van het Gelove zoo overweldigend sterk kan zijn, dat men de Wet nu zelf afstoot, zelfs tegen de Wet zich aankant, en, bijna in antinomiaanschen zin zich alleen in de weelde van het Gelove baadt.

Dit zou dan ook zoo blijven, indien er geen werking van den Heiligen Geest ware. Maar als nu die werking van den Heiligen Geest doorgaat, komt er in het vroom gemoed een derde reeks van gewaarwordingen op, die de ziel naar het *Gebed* terugtrekken, maar nu bij den zachten lichtglans van het *Gelove*. En, dan is die Wet geen vijand en geen schuldeischer meer, maar de ziel merkt, hoe Gods geboden „haar tot zijn liefde trekken." Er komt dan zelfs heimwee in de ziel naar Gods wet op. Ons innerlijk bestaan geraakt in de stemming van Psalm 119. Ge gaat gevoelen, dat er in de Wet voor u een schat ligt; dat zoo die Wet maar in u kon doorwerken, ge veel rijker en gelukkiger zoudt zijn; en nu de schrik van die Wet door het Gelove gedempt is, rijst allengs het vermoeden op, of er niet van die Wet reeds in dit leven, o, zooveel meer in ons gerealiseerd kon worden, zoo we de heerlijke *beloften* van het Gelove maar op die Wet dorsten toe te passen. En zoo nu wordt uit de vereeniging uit de samenvoeging en uit de harmonie van *Gebod* en *Gelove* rechtstreeks het *Gebed* geboren. Wie in hoogeren zin geestelijk bidt, bidt om zijn geestelijke nooddruft, zoekt bij den Heere zijn God de vervulling der *Beloften*, die, op grond van zijn *Gelove*, hem in den rijkdom van Gods *Wet*, door een leven in heiliger zin kunnen doen ingaan. En als er zoo gebeden is, dan komt het heil ook. Waar zulke smeeking en verzuchting opging, daar ontwaakt de heilige zin voor een heiliger leven vanzelf. Met zulk een gebed bereikt al ons wenschen en begeeren, al ons pogen en streven, voor zooveel het op aarde kan, zijn hoogtepunt. De actie in de ziel ontving uit het *Gebod* zijn prikkel; werd uit het Gebod overgeleid in het *Gelove;* maar

eerst in het *Gebed* vindt die actie haar voleinding en komt ze tot rust. Immers eerst in het Gebed *heeft* ze haar God, zij grijpt dien God in den gelove aan; en op grond van dat *Gelove* vindt ze in het *Gebed* het ware middel, om het *Gebod* weer lief te hebben, en ook in dat Gebod haar God terug te vinden. Ook onze Catechismus handelde derhalve volkomen juist door het Gebed aan het slot te laten komen. Hooger dan het *Gebed* kan de religie op aarde niet klimmen. Als de ziel waarlijk in zielsinnig smeeken met haar God verzoend en vereenigd is, is het hoogste verkregen, wat op aarde te bereiken valt.

Hiermee stemmen de feiten dan ook overeen. Raadpleegt ge toch de valsche religiën die, na den val, allerwegen onder de volken ontstaan zijn, dan vindt ge natuurlijk ook onder deze valsche religiën verschil in graad van vervalsching. Er zijn er die tot onherkenbaar wordens toe het eenig ware beginsel der religie verduisteren; maar er zijn er ook bij wie dat beginsel nog door blijft schemeren; en enkelen zelfs zijn er, bij wie nog een vrij sterke heugenis van het juiste beginsel overbleef. En vraagt ge nu, hoe het bij alle deze valsche religiën met het Gebed staat, dan vindt ge dat het Gebed ook onder de aanhangers dezer valsche godsdiensten te hooger beteekenis erlangde, naarmate hun religie nog vergelijkenderwijs hoog stond, en daarentegen daalde in beteekenis, naar gelang de polsslag van het godsdienstig leven flauwer bij hen sloeg. Ook onder de Christenheid bespeurt ge, hoe de beteekenis van het Gebed met de zuiverheid der religie in haar verschillende afdeelingen op en neer gaat. Bij de Arminianen en Unitariërs was van de innigheid van het gebedsleven van meet af niet veel te bespeuren. Het gebed werd onder hen wel geeerd; er waren er ook onder hen die vurig bidden konden; maar toch de gezalfdheid en de innigheid was zeer klein van afmeting, en veel meer dan op *Gebed* werd in die kringen op zedelijke plichtsbetrachting nadruk gelegd. In de Roomsche kerk wordt ongetwijfeld veel meer dan bij ons gebeden, maar wie wel wikt en weegt, hoe het bidden hier vaak bestaat in het tien en meer malen achter elkaar opzeggen van niets dan formuliergebeden, en daarbij in rekening brengt, hoeveel afleiding voor de gewone Roomsche leeken in de aanroeping van Maria en de heiligen is gegeven om de gebedsaandacht van den eenig waren God af te trekken, kan moeilijk ontkennen, dat het gebed hier bij den gewonen leek alles behalve in zijn *zenith* staat. Veeleer schijnt voor de groote massa het Gebed zelf een soort *gebod* te zijn geworden. Zoo en zooveel moet afgebeden, en mits de af te bidden taak maar voleind zij, acht de bidder dat hem niets te doen overblijft, ook al was ér van gemeenschap der ziel met

den levenden God nog niet de flauwste schaduw in zijn gewaarwordingen te ontdekken. Natuurlijk doen wij hiermee niets te kort aan het waarlijk vroom gebed van vele mystiek gestemde zielen, maar wie voor-al in het zuiden van Europa de gewone practijk gadesloeg, mag tot geen gunstiger oordeel komen. Het heeft van een bidden gelijk Jezus het zijn discipelen leerde, eenvoudig niets meer. Een gelijke opmerking kunt ge nu ten slotte ook maken, zoo ge in onze eigen kringen de meer uitwendig geloovigen met de dieper ingeleide kinderen Gods vergelijkt. Zeker allen bidden, maar terwijl het bij de eersten maar al te dikwijls de vraag is: »Moet nu weer gebeden? Kan ik niet welstaanshalve aan het gebed ontkomen?" is het bij de anderen juist omgekeerd, een lust en liefde om in het gebed in te gaan, en soms al *te* lang in het gebed te verkeeren. Bij de eersten is het gebed meest dor, afgemeten, onbezield, bij de anderen warm, sappig en vol innige mystiek. De echte bidder leeft er op, om te voorkomen dat hij niets doe waardoor zijn gebed zou kunnen verhinderd worden; en daarom acht de dorre bidder wel, dat zijn plicht af is, als hij het gebed maar achter den rug heeft, maar de mystieke bidder zal, ook na met anderen te hebben gebeden, nog eens stil even de knieën buigen om nogmaals het zielsgenot te smaken van te bidden tot zijn Vader die in de hemelen is. Of, om het kort te zeggen, het Gebed is hem op aarde reeds, wat eigenlijk eerst in het leven der hemelen thuis hoort, t. w. een verschijnen voor Gods aangezicht, een zich vermaken in zijn Beeld, een verkeeren in gemeenschap met den Eeuwige. Overmits wie nog half naar de wereld gekeerd is, zich minder getrokken voelt naar de dingen die in de hemelen zijn, heeft het gebed voor al dezulken ook slechts een *halve* bekoring. Maar voor hen, die op aarde uitwonen van hun Heiland en hun burgerschap in de hemelen bezitten, is het ingaan in Gods verborgen omgang een nooddruft hunner ziele, een tweede geestelijke natuur geworden; en vandaar de passie waarmee ze zich in het gebed plegen te verdiepen.

Keeren we nu tot het speciale gebed, d. i. tot het *Onze Vader* terug, dan sluit het geheel op het gezegde, dat het gebed ook in het leven van den Middelaar zulk een breede plaats innam: dat we gedurig lezen, hoe Jezus zich in de eenzaamheid terugtrok: ja, dat hij niet zelden hoog op een berg klom, om soms urenlang in het gebed door te brengen. Zij die, met een beroep op het Onze Vader, een bijzondere voorliefde voor een *zeer* kort gebed hebben, mogen het zich daarom gezeggen laten, dat het Onze Vader *niet* buiten Jezus' heiligen persoon mag worden bezien, maar genomen moet als het gebed op onze lippen gelegd door hem die vaak

langer achtereen bad, dan ooit een onzer dit gedaan heeft. Ook Johannes de Dooper schijnt aan zijn jongeren een gebedsformulier gegeven te hebben, dat ons niet bewaard is, en dit feit schijnt aan Jezus' discipelen aanleiding te hebben gegeven, om den Heere te vragen: „Heere, leer gij ook ons hoe wij bidden zullen." We lezen toch in Luc. XI: 2: „En het geschiedde toen hij in een zekere plaats was biddende, als hij ophield, dat een van zijn discipelen tot hem zeide: „Heere leer ons bidden, gelijk ook Johannes zijn discipelen geleerd heeft"; en dan volgt de hoofdinhoud van het *Onze Vader,* maar niet in zijn voltooiden vorm, kennelijk met zekere andere bewoording, en zonder de lofverheffing aan het slot. Slaat ge nu de Bergrede op, gelijk we die in Matth. V, VI en VII vinden, dan merkt ge daar van deze aanleiding niets. Ge leest niet, dat Jezus biddende was, en ophield met bidden, noch ook iets van de vraag van een van Jezus' discipelen; en het *Onze Vader* dat hier door Jezus, eigener beweging, in zijn rede wordt ingevlochten, heeft dien meer voltooiden vorm, waarin het ook door zijn kerk steeds gebeden is [1]). Hieraan hebben zich nu enkelen gestooten. Allerlei pogingen zijn aangewend om uit deze twee verhalen er één te maken en deze scherp in het oog springende verschillen te verklaren. Immers, zoo zei men, het strijdt met heel onze opvatting van Jezus hoogheilige persoonlijkheid, dat hij zulk een gebed *tweemalen* zou herhaald hebben. Wij, die niet zekere eigen opvatting van Jezus in de Schrift wenschen in te dragen, maar uit de Schrift leeren willen wie en hoe Jezus was, houden ons daarom aan het eenvoudig bericht, dat Jezus wel waarlijk meer dan eens dit gebed, en wel in eenigszins ongelijken vorm, voor heeft gebeden. Zelfs zouden we wel vragen willen, welk een voorstelling men zich toch van het geheugen der discipelen maakt, als men zich inbeeldt, dat zij, na zulk een gebed *eens* gehoord te hebben, het terstond woordelijk van buiten zouden hebben gekend. Neem er maar de proef van met Mahomedanen en Heidenen, die nog nooit van het *Onze Vader* hoorden; zeg het hun eenmaal voor; en zie dan, wat er van zitten bleef. Zoo iets ook maar te onderstellen is geheel onmenschkundig. En één van tweeën staat dan ook vast: Jezus moet óf dit gebed op schrift hebben gebracht, en het zoo op schrift aan zijn jongeren hebben gegeven, óf zoo hij dit niet deed, *moet* Jezus het niet slechts eens, maar *meermalen* voor zijn jongeren hebben herhaald. Voor ons ligt er dan ook niets tegenstrijdigs in de gedachte, dat de Heere dit gebed aan zijne jongeren eerst op hun verzoek heeft voorgesteld; het daarna meermalen voor hen herhaald heeft; en het ten slotte in zijn voltooiden vorm opnam in de Bergrede. Of wel, acht men de Bergrede vroeger te moeten stellen, dan

1) De critische vraag, welke de juiste tekst in Mattheus 6: 13 zij, kan hier niet besproken.

is er niets tegen, dat Jezus het volmaakte Gebed eerst in zijn Bergreden inboekt, en dat wel zonder dat de nog weinig geoefende discipelen aanstonds begrepen; wat schat hiermeê aan hun geestelijk leven geboden was; zoo dat ze later nog vraagden om wat ze reeds hadden, en dat Jezus toen, in antwoord op hun vraag, hen aan het gebed uit de Bergrede herinnerd heeft. Doch hoe dit ook zij, vast staat het zeer belangrijke feit, dat Jezus volstrekt niet te geestelijk was, noch ook zijn discipelen als te geestelijk beschouwde, om een centraal gebed in een formulier vast te leggen, en als zoodanig aan hen en aan zijn kerk *het Onze Vader* te geven.

In dit formuliergebed nu zegt de Catechismus, dat de Christus ons een opsomming gaf van al de geestelijke en lichamelijke *nooddruft*, die hij wil dat we van God zullen vragen, en waarvoor we de vervulling van God hebben af te smeeken. Dit *nooddruft* eischt hier nadere toelichting. Immers nemen we het woord nooddruft hier in den gewonen zin, als uitdrukking van hetgeen *ons ontbreekt*, of als datgene waaraan we voor onszelven behoefte gevoelen, dan klopt het niet te zeggen, dat Jezus ons in het *Onze Vader* voornamelijk en zelfs alleen om die vervulling van die *nooddruft* leert bidden. Vormde toch die *nooddruft* in hoofdzaak, ja, schier alleen, den inhoud van het *Onze Vader*, dan zou het anders moeten geformuleerd zijn dan nu, en zou het de drie eerste beden óf ganschelijk niet, óf hoogstens aan het slot, als in het voorbijgaan, en als een toevoegsel, kunnen bevatten. Reeds de eerste bede: „Uw naam worde geheiligd", is geen bede om vervulling van eigen nooddruft. Want het is wel zoo, dat de ziel van het kind van God in haar hoogste levensuiting ook dorsten kan naar de heiliging van Gods Naam; maar toch klinkt het gewrongen om dit te begrijpen onder onze geestelijke *nooddruft*. Het woord „nooddruft" is er de uitdrukking niet voor, en doet aan het hooge karakter van de drie eerste beden metterdaad te kort. De drie eerste beden toch hebben dit eigenaardige, dat ze niet iets voor ons zelven, maar iets voor God afbidden. *Uw* Naam worde geheiligd, *uw* Koninkrijk kome, *uw* wil geschiede. Het is hier de liefde van het kind voor zijn God, die zich zelven vergeet, met zijn eigen nood eerst straks en later komt aandragen, maar eerst vragen wil, wat noodig is, opdat zijn God hebbe wat Hem toekomt. Kunstige verklaring baat hier dan ook niet, en er moet eenvoudig beleden, dat deze resumtie van het *Onze Vader*, gelijk de Catechismus die bedoelt, minder gelukkig uitviel, en meer dienst doet om den overgang te vormen van Vraag 117 op het *Onze Vader*. In vraag 117 was gesproken van al datgene waarom God ons te bidden bevolen heeft, in verband met onzen nood en onze ellendigheid, en nu is het met terugslag hierop, dat in Vraag 118

gezegd wordt, dat we de aanwijzing hiervoor vinden in het *Onze Vader*.

Het *Onze Vader* zelf is dan ook in dieper zin „Gereformeerd" dan wat de Catechismus er hier als resumtie van geeft. Dit zij niet als aanklacht tegen den Catechismus gezegd, want in de uitlegging der zeven beden toont de Heidelberger veel te goed te weten, wat het gebed in echt „Gereformeerden" zin is. Alleen maar, zijn aanloop liet te wenschen over, en doet aan de hoogste opvatting van het Gebed eenigszins te kort. Zoo ergens toch, dan is het van alle gebed eerste eisch, dat de eere Gods in onze schatting het zwaarste wege, zwaarder zelfs dan onze bangste nood. We hebben niet een God, die er is, om ons te hulpe te komen in onzen nood, en dien we dus alleen voorzooverre zouden hebben aan te roepen, als de nood ons daartoe perste; maar geheel omgekeerd bestaan wij *om Gods wille*. Hij is en blijft het ééne en eenige Middenpunt. Hij de Zon, en wij de planeten, die om Hem als het middenpunt in den loop onzes levens ons te wentelen hebben. Dat er bij dien God óók voorziening voor onze nooddruft is, is wel waar, maar komt toch eerst in de tweede plaats aan de orde. Hij komt eerst; Hij moet voorop gaan ook in onze biddende gedachten; en Hem de tol van onze aanbidding en dankzegging op te dragen moet in alle gebed voorop staan. Dat we nu veelal in ons Gebed geestelijk te laag blijven hangen, om hiertoe werkelijk te komen, geven we wel toe, maar verandert aan de zaak niets. Het ideaal mag daarom nooit prijsgegeven, en alleen aan dat ideaal mag voor alle gebed de regel worden ontleend. Juist daarin toont dan ook het *Onze Vader* zijn hooge volkomenheid als het allervolmaaktste gebed, dat dit het ideaal ten volle grijpt en volkomenlijk aan den regel door die ideale opvatting gesteld, beantwoordt. En alleen in dien zin zeiden we dan ook, dat het *Onze Vader* in den hoogsten zin des woords „Gereformeerd" is. Immers zoo aan onze Gereformeerde vaderen ééne genade van Godswege geschonken is, dan bestond die genade wel hierin, dat ze in elk stuk van hun belijdenis dit hooge stuk tot zijn recht deden komen, dat het ons in de zake der religie allereerst om de eere van Gods majesteit, en eerst daarna om de nooddruft des menschen te doen moet zijn. Uit dien hoofde voldoet dan ook dit woord nooddruft ons hier niet. Want zeer zeker, óók die nooddruft komt in het *Onze Vader*, naar ziel en lichaam tot haar recht, maar er gaat aan de bede voor die nooddruft iets heel anders vooraf, en het is juist aan dit andere en voorafgaande, dat het *Onze Vader* voor ons besef zijn hooge en allesovertreffende bekoring ontleent.

TIENDE HOOFDSTUK.

Zoo gebruikt geen ijdel verhaal van woorden, gelijk de Heidenen; want zij meenen, dat zij door hunne veelheid van woorden zullen verhoord worden.

Matth. 6: 7*a*.

Eer we met Vraag 120 tot de bespreking van den *inhoud*, die in het *Onze Vader* voor ons ligt, overgaan, dient althans een woord gezegd over de vele formeele, of den vorm betreffende, vragen, die naar aanleiding van dit Gebed aller gebeden als vanzelf oprijzen. Deze vragen betreffen deels het *Onze Vader* zelf, en raken anderdeels meer den vorm des Gebeds *in het algemeen*. Beginnen we met de eerste reeks.

En dan ligt bij het *Onze Vader* de vraag vanzelf vooraan, of Christus ons dit gebed gegeven heeft, opdat ook wij het letterlijk zóó zouden bidden, dan wel alleen als een geestelijk model, waarop wij, bij onze eigen gebeden, het oog zouden gevestigd houden. Gelijk nu gemeenlijk bij vraagstukken, waarover de Heilige Schrift zich niet opzettelijk uitlaat, maar de beslissing meer in het organisch geheel der Openbaring moet gezocht worden, staan ook hier de twee meeningen der *ultra's* lijnrecht tegenover elkander. Er zijn er, vooral buiten de Protestantsche kerken, die met het formeele opzeggen van het *Onze Vader* zóó hoog loopen, dat het is of er huns inziens zelfs aan dit formeele opzeggen, ja aframmelen, buitengemeene verdienste in het oog van den Heere onzen God kleeft. Deze uitdrukkingen zijn niet te sterk. Wie toch, vooral in meer zuidelijke, uitsluitend Roomsche landen, de practijk van het *paternoster* aandachtig gadesloeg, niet enkel bij gewone personen, maar zelfs bij pastoors of kapelaans in de publieke middelen van vervoer, weet dat er aan het snel achter elkander opzeggen van het *Onze Vader*, op een wijze die alle geestelijk meêgaan van de ziel, in de beden die het bevat, uitsluit, toch waarde wordt gehecht. Natuurlijk is dit in de theorie zoo niet bedoeld, en zal men in de onderwijzing er steeds op aandringen, dat elk naspreken van het *Onze Vader*, waarlijk een bidden van elke bede uit de ziel moet zijn, en dat het herhaaldelijk, soms zes, tien en meer malen achter elkander bidden van het *Onze Vader* juist ten doel heeft, om de ziel dieper in den zin van elk der beden te doen doordringen; maar deze schoone theorie verontschuldigt de practijk niet. Dit zou wel zoo zijn, indien deze theorie slechts in zooverre tot verkeerde practijk aanleiding gaf, als elk, zelfs de beste, onzer

onwillekeurig beneden het ideaal blijft; maar is *niet* zoo, nu dit misbruik uit de theorie, wijl ze onmenschkundig is, vanzelf en voor de meeste gevallen met noodzakelijkheid voortvloeit. Immers het *Onze Vader* is derwijs rijk en vol van inhoud, dat het metterdaad reeds geestelijke inspanning kost, om ook maar eenmaal het *Onze Vader* zóó te bidden, dat wel waarlijk *onze ziel* zich in elk der beden uitstort. Vooral nu bij min geestelijk aangelegde personen *kan* niet ondersteld, dat zij elk oogenblik tot deze hooge geestelijke inspanning bekwaam zijn, en veel minder nog, dat ze in staat zouden zijn in deze hooge geestelijke inspanning, zóó lang te volharden, als voor het drie, vier malen achtereen bidden van het *Onze Vader* noodig is. Gaat men er nu desniettemin toe over, om toch het herhaaldelijk achtereen afbidden van dit *Onze Vader* zelfs als boetemiddel aan zeer ongeestelijke personen op te leggen, en voorts aan allen zonder onderscheid elken dag als regel te stellen, dan *kan* de uitkomst geen andere zijn, of het geestelijk bidden van dit gebed moet hooge uitzondering worden, en de *battologie* regel. *Battologie* is namelijk het Grieksche woord, dat in Matth. VI : 7 staat voor „ijdel verhaal," als Jezus zegt: „En als gij bidt, zoo gebruikt *geen ijdel verhaal* van woorden." Want het is wel waar, dat Jezus juist tegen dit „ijdel verhaal" of *battologie*, het bidden van het *Onze Vader* overstelt; maar als men nu dit *Onze Vader* zes en meer malen achter elkaar laat bidden, keert de oude *battologie* terug, nu niet zonder ontheiliging van wat ons onder het heiligste op aarde gegeven is. Zelfs de uitvlucht, dat er in zulk bidden van het *Onze Vader* dan toch altoos een geestelijke intentie aanwezig is, en dat door het kiezen van het *Onze Vader* als gebed eere aan den Christus wordt gegeven, houdt geen steek. Dit achter elkaar afbidden van vele „Onze Vaders" heeft in acht van de tien gevallen met geen intentie hoegenaamd ook maar iets te maken, en is niets dan uiterlijk sleurwerk, waarvan men hoogstens zeggen kan, dat er zekere devotie uit spreekt, zekere reverentie voor aloud gebruik en zekere gehoorzaamheid tegenover de kerk. Het *paternoster*, dat juist met het oog op dit veelmalen afbidden van het *Onze Vader* in zwang kwam, verwerpen we daarom met beslistheid. Reeds dat voelen met de vingers onder het gebed naar de knopjes van het *paternoster*, om te weten of men nu reeds vijf- of nog pas viermaal het gebed heeft opgezegd, verraadt op hinderlijke wijze de formalistische sleur. Nergens is in de vier Evangeliën dan ook eenig spoor van dergelijk gebruik van het *Onze Vader* te vinden, en in de apostolische brieven wordt er met niet één woord gewag van gemaakt. Toch houde men wel in het oog, dat de Roomsche kerk hier niet de eenig schuldige is. Om nu toch van de nog sterker formalistische Grieksche kerk niet te spreken, is het onloochenbaar, dat ook in de Bisschoppelijke

Protestantsche kerk van Engeland nog een overblijfsel van ditzelfde kwaad te betreuren valt. Men heeft in de Engelsche kerk een *Common Prayer-book,* waarin een geheele liturgische dienst voor elke godsdienstoefening is voorgeschreven, ook met inlassching van de gebeden, die eigenlijk dagelijks moeten worden gebeden, en wel gebeden door alle geloovigen van een gezin saam, en overluid. Nu heeft men ook in deze liturgie voor elken dienst niet een, maar meer malen het *Onze Vader* ingeschoven, zoodat in elke Engelsche kerk van dien aard het *Onze Vader* vele malen binnen een half uur tijds wordt afgebeden, en afgebeden overluid, soms door drie en vierduizend personen tegelijk. En wie nu zulk een kerk bezocht, en met eenige aandacht dit herhaaldelijk overluid bidden van het *Onze Vader*, in een zeer snel tempo, gadesloeg en aanhoorde, kon moeilijk tot een andere conclusie komen, dan dat ook hier het heiligste werd misbruikt. Veelal met de oogen open en ronddwalende, galmt de menigte de klanken meê en na, zonder dat er eenige indruk van wezenlijk gebed ontvangen wordt.

Volgt hier nu uit, dat zij gelijk hebben, die tegen elke opvatting van het *Onze Vader* als een formuliergebed zich aankanten? Stellig niet, en deswege wezen we op tweeërlei *ultra's*. Tegenover de slachtoffers van het *Formalisme,* staan de verslaafden aan het *Spiritualisme*, die even beslist tegen den geest van het Evangelie ingaan. Het is toch volstrekt niet waar, dat Jezus alleen gekomen is, om een geestelijk koninkrijk te stichten, door het verkondigen van eenige hoog geestelijke beginselen. Jezus heeft ook wel terdege de kerk des Nieuwen Verbonds *geïnstitueerd.* De kerk des Ouden Testaments naderde in schriklijke deformatie en verbastering haar einde, en toen heeft Jezus, reeds vóór zijn hemelvaart, en dus volstrekt niet eerst op den Pinksterdag, de kerk des Nieuwen Verbonds, én als organisme *en als instituut* doen opkomen. Het breed betoog voor deze stelling kan hier niet geleverd, maar er zij dan toch op gewezen, hoe Jezus voor zijn kerk, natuurlijk niet als organisme, maar als instituut, de Sacramenten van den Doop en het heilig Avondmaal heeft ingesteld, en ze, eveneens als instituut, aan de ordenende macht van het apostolaat, en dus aan *ambtelijke* bediening heeft verbonden. Geheel in dien geest nu is ook het geven aan zijn kerk van een *vast gebed*, dat hij aan zijn discipelen op de lippen legde, opdat zij het zóó en niet anders bidden zouden. Waar zijn kerk onder alle natiën en door alle eeuwen zou uitgaan, moest én in een gemeenschappelijk Sacrament, én in de gehoorzame onderwerping aan het apostolaat, én in de éénheid van één kerkgebed, de saamhoorigheid van al wie den Christus op aarde beleed, uitkomen. Wel degelijk is dan ook het *Onze Vader* ons gegeven, opdat we het én voor onszelven én in den

huiselijken kring én in de saamvergadering der geloovigen gebruiken zouden. Onze Gereformeerde vaderen zagen dit dan ook in, en handhaafden dit hooge karakter van het *Onze Vader* in hun officieele kerkelijke geschriften op tweeërlei wijs: vooreerst door het in den Catechismus, als een der hoofdbestanddeelen van de Christelijke onderwijzing op te nemen, en ten andere door het voor te schrijven in hun kerkelijke formuliergebeden. Wie toch de Liturgie achter ons Psalmboek opslaat, vindt daarin, dat het *Onze Vader* is voorgeschreven aan het einde van het gebed „des Zondags vóór de predikatie," en aan het slot van het gebed voor „den gemeenen nood der Christenheid." Vindt dat het is voorgeschreven aan het einde van het gebed voor de Catechismuspredikatie, en voor en na de predikatie in de week. Insgelijks aan het slot van het gewone morgen- en avondgebed. In het gebed vóór en na den eten evenzoo. In het gebed voor de kranken en aangevochtene personen zelfs twee malen. Twee malen ook in het formulier voor het heilig Avondmaal. Dat het is voorgeschreven in het formulier voor de afsnijding en in het formulier voor den ban. En voorts in de formulieren voor de bevestiging, zoo in het ambt als in het huwelijk.

Zij, die om het misbruik van het *Onze Vader* veel in Rome afkeuren, zullen dus wel doen, zoo zij zich de vraag stellen, of zij, als Gereformeerden ten deze zich niet evenzeer bezondigen door overgeestelijke geringschatting van het *Onze Vader*. Stellig is de thans onder ons bestaande practijk, die in de vergadering der geloovigen het *Onze Vader* zoo bijna nooit aan het woord doet komen, tegen de Schrift en tegen de intentie van de practijk onzer vaderen. En wij voor ons zouden den dag zegenen, waarop geconstateerd mocht, dat er geen godsdienstoefening ooit meer onder ons gehouden werd, zonder dat ook het *Onze Vader* tot zijn recht kwam. Het weglaten van het *Onze Vader* brengt geestelijke schade teweeg. Ook daardoor dat het de subjectieve manier van bidden van den voorganger te sterk op den voorgrond laat dringen, en te weinig de eenheid van Christus' kerk op aarde ook in het gebed laat uitkomen. Op het subjectivisme van den voorganger in de gebeden komen we nader terug. De *Euchetiek* of de kunstleer van het gebed is onder ons veel te veel verwaarloosd. Thans volstaan we met er op te wijzen, dat het *Onze Vader* wel terdege door Jezus ook als een gebed van de geïnstitueerde kerk bedoeld is; dat onze Gereformeerde vaderen een schaarsch en sober gebruik van het *Onze Vader* in hun kerkelijke liturgie hadden ingevoerd; en dat de tegenwoordige Gereformeerde kerken, die het *Onze Vader* uit den eeredienst bijna gebannen hebben, zeer stellig én tegen de Schrift én tegen de practijk onzer vaderen ingaan.

Een tweede vraag, die bij het *Onze Vader* aan de orde komt, is de vraag, *wie het bidden mag en kan.* Sommigen nemen dit zeer eng en nauw. Ze zeggen, dat niemand „Onze Vader" kan zeggen, of hij moet aan zichzelven als een kind van dien Vader ontdekt zijn. Ze zeggen, dat men zelfs als kind van God zeer diep moet zijn ingeleid, om waarlijk uit den innerlijken drang des harten te kunnen bidden om de heiliging van Gods naam en de komst van Gods Koninkrijk. En ze zeggen, dat te kunnen verklaren: „Gelijk wij vergeven onzen schuldenaren," een zoo hoog geestelijk standpunt onderstelt, als waarop maar weinigen staan. Van den éénen kant nu moet dit hun worden toegegeven. Om het *Onze Vader* zóó te bidden, dat ons gebed, vrij van vlek en wimpel, in ons hart zij, moet men metterdaad niet slechts bekeerd, maar zelfs zóóver in heiligmaking zijn voortgeschreden, als dit op aarde zelfs niet met de allerheiligsten onder ons het geval is. Niemand kan of zal op aarde het *Onze Vader* ooit zóó bidden, dat hij waarlijk zeggen kan, dat dit gebed in al zijn volheid en al zijn diepte volkomen paste op wat zich bewoog in zijn hart. Hier schiet zelfs de beste te kort. Moest dus *deze* maatstaf worden aangelegd, dan zou het antwoord op de vraag: „Wie moet en wie mag het *Onze Vader* bidden?" kortaf moeten zijn: *Niemand.* Ja, dan kon het *nooit* gebeden worden. Op aarde niet, omdat wij zelfs het heiligst gebed altoos door onze zondige gewaarwordingen bevlekken, en in den hemel nooit, omdat men daar niet meer bidden kan: *Vergeef ons onze schulden.*

Doch juist hieruit blijkt dan ook, dat deze maatstaf *niet* de juiste is. Wat deed Jezus zelf? Hij legde, het valt niet tegen te spreken, dit gebed twee malen op de lippen van menschen. De eene maal volgens. Luk. XI: 2 v. v. op de lippen zijner discipelen, en de ander maal, volgens Matth. VI: 9 v. v. op de lippen van een breedere schare. Ook al neemt men toch aan, dat de Bergrede voor een engeren kring is uitgesproken (zie Matth. V : 1), toch gaat het niet wel aan, het zich voor te stellen, alsof de Bergrede enkel door de twaalven is aangehoord. Zelfs doet Matth. IX : 9 vermoeden, dat toen de Bergrede gehouden werd, Mattheus nog niet geroepen was. Ook is geheel de inhoud van deze rede veel te algemeen, om enkel op de twaalf discipelen te slaan. Hieruit nu blijkt, dat Jezus het *Onze Vader* vooreerst aan zijn discipelen heeft gegeven, zooals ze daar met hun twaalven voor hem stonden, en dat hij dus ook aan Judas het *Onze Vader* op de lippen heeft gelegd. En evenzoo blijkt, dat Jezus volgens Matth. VI : 9 v. v. het „*Gij lieden* dan *bidt aldus*" gesproken heeft tot een breeden kring van zijn discipelen en volgelingen, waarvan er later, o, zoo velen afvielen. Denk slechts aan Kapernaüm, naar luid van Joh. VI : 66, zóó

zelfs dat de Heere tot zijn twaalftal zeggen moest: „*Wilt gijlieden ook niet heengaan?*" Dit nu ontslaat ons van alle verder onderzoek, en ontneemt aan een ieder het recht, om wijzer te willen zijn dan Jezus zelf was, of ook een anderen regel te stellen voor het *Onze Vader*, dan hij zelf gegeven heeft. Hij legde het *Onze Vader* op de lippen van zijn discipelen en volgelingen en belijders, en alzoo van heel zijn kerk op aarde. Vraagt ge nu, of dit dan niet tot onware verhoudingen *moet* leiden, dan is ons antwoord natuurlijk toestemmend; maar de schuld hiervan ligt niet bij Jezus noch in het *Onze Vader*, maar in de valschheid of de onvolkomenheid des menschen. Tweeërlei moet hier toch wel onderscheiden. Altoos zullen de hypocrieten onder de geloovigen in Gods kerk vermengd zijn, en die bidden zich dan aan het *Onze Vader* een oordeel, gelijk ze zich een oordeel eten aan het Sacrament des Broods. En wat de anderen aangaat, die zijn wel onvolkomen en verkeeren in verschillenden staat van geestelijken wasdom, maar het heerlijke van het *Onze Vader* is dan ook juist, dat het lenig en plooibaar en overrijk van inhoud uw leven lang door u kan gebeden worden, bij de verschillende graden van uw geestelijken wasdom, zonder dat het u ooit verlegen laat.

Bij lagen staat is het zóó, dat het u toch de ziel verheft. En hoever ge ook in geestelijken wasdom voortschrijdt, nooit zult ge boven dit gebed uitkomen. Veeleer zal uw ervaring zijn, dat het gedurig dieper diepte en voller rijkdom voor u ontsluit.

Men moet hier letten op de plaats, die elk onzer in de kerke Gods inneemt. Als de lof- en dank- en bidpsalmen worden aangeheven in de gemeente, zou er eenvoudig geen gezang zijn, indien Psalm XLII, en zoo veel meer, nooit anders mocht worden opgedragen dan door kinderen Gods, die op dat oogenblik metterdaad, gelijk een hert naar de waterstroomen, alzoo schreeuwden naar den levenden God. Men zou, om allen te laten meêzingen, dan ten slotte bijna geen enkelen psalm kunnen opgeven. Heel het loflied zou verstommen. En ook het gebed van den voorganger zou zich ook tot enkele koele, korte, oppervlakkige uitingen moeten bepalen. Doch daarmee zou dan ook het peil van onze godsdienstoefeningen geheel dalen. Immers de *minst* geestelijke zou dan de maat en den toon aangeven onder Gods volk. Het zou niet meer Gods volk zijn dat saamkwam; en alle kerkelijke karakter zou te loor gaan. De maatstaf moet dan ook een geheel andere zijn. Gebed en loflied moet zich in de vergadering der geloovigen niet schikken naar u, *gelijk ge op dat oogenblik zijt*, maar gij moet u schikken naar het gebed en den lofzang, *gelijk die in de samenkomst van Gods volk met zijn God behooren*. Dan zal én dat gebed én die lofzang u wel meestal veroordeelen, en u aanzeggen, dat noch uw stemming noch de toon van

uw ziel op dat oogenblik goed voor God is; maar die veroordeeling in de conscientie is u heilzaam. En wilt ge dat, ondergaat ge die vernedering gewillig, dan is het Gods genade, die u vaak den zegen verleent, dat Hij u door gebed en lofzang opheft, en u huiswaarts doet keeren in een verhoogde stemming van uw hart. En zoo nu is het ook met het *Onze Vader*. Ook dit schikt zich niet naar u, zoo als ge zijt, wanneer ge in de kerk komt, maar vraagt van u dat gij u naar dit gebed zult schikken, zoo ge dat niet kunt u door dit gebed in uw consciëntie zult laten veroordeelen, en voorts, mits ge in den weg der gehoorzaamheid ingaat, u zult opheffen op hooger geestelijk standpunt, dan waarop ge eerst stondt.

Natuurlijk is het juist daarom zaak, dat het *Onze Vader* in de kerk nooit afgeraffeld worde, maar langzaam en op plechtigen toon worde uitgesproken, maar dit raakt de quaestie niet die ons thans bezig houdt. Op de vraag: wie het *Onze Vader* onder ons *moet* bidden, antwoorden we daarom kortaf: Heel Jezus' kerk op aarde. En op die vraag: wie het *mag* bidden: Buiten genade niemand, ook de allerheiligste niet.

Hierin ligt opgesloten, dat we ook voor het privaat gebruik het stil en plechtig bidden van het *Onze Vader* ten zeerste aanbevelen. Wie er zich een vaste gewoonte van maakt, om minstens eenmaal elken dag, niet in overhaasting, niet gedachteloos, maar ernstig, en zoo dat de ziel er in vloeit, het *Onze Vader* te bidden, zal er ongemeenen zegen op ervaren. Maar, gelijk gezegd, dan moet het ernstig bedoeld zijn, en gewaardeerd worden, als een van God u *gegeven* gebed, als een u *toegestane* practijk der godzaligheid, als een dagelijksch medicijn u voor uw geestelijken nood gereikt door uw Heiland.

Een laatste vraag, waartoe het *Onze Vader* in enger zin aanleiding geeft, is zijn rapport tot de Wet, en de indeeling er van. Dat er nu zeker rapport tusschen het Gebod en het Gebed bestaat, ontkennen we in het minst niet. Veeleer mag gezegd, dat uit het Gebod de drang tot het Gebed opkomt. Wie aan het Gebod het instrument zijner geestelijke kracht bot heeft geslagen, en niet meer kan, en voor de Wet bezwijkt, wordt juist daardoor uitgedreven om in het Gebed de kracht te gaan zoeken, die hij gevoelt van zich zelf niet te bezitten, en die hem daarom uit de Bron van alle kracht alleen kan toekomen. Maar dit is het niet, wat diegenen bedoelen, die wanen zeker rapport tusschen de Wet en het *Onze Vader* ontdekt te hebben. Wat zij willen is, dat de afzonderlijke beden slaan zouden op de afzonderlijke geboden. En zulk rapport nu bestaat eenvoudig niet, en waar men het toch zocht aan te toonen, werd men gekunsteld. Wel is er tot

op zekere hoogte eenige analogie. *Onze Vader* sluit in, dat ge geen andere goden aanroept; *in de hemelen*, dat ge uw God niet onder beeldvorm eeren zult; *uw naam worde geheiligd* sluit het ijdellijk gebruik van Gods naam uit; en in zooverre kan men zeggen, dat hier zekere analogie is met den aanvang der Wet in haar eerste drie geboden. Maar onwaar en gekunsteld wordt men, zoo men het *vierde gebod* over den Sabbat met Gods koninkrijk, of ook het *vijfde gebod* over het eeren der ouders met het „uw wil geschiede" in rapport poogt te brengen. En even gewrongen is het om de bede om het dagelijksch brood, die strekt om het *leven* te onderhouden, vergelijkt met het gebod: „Gij zult niet dooden;" de bede om schuldvergiffenis, wijl de meeste zonden zonden van oneerlijkheid zijn, op één lijn zet met het: „Gij zult niet stelen;" het „Leid ons niet in verzoeking" in verband brengt met het: „Gij zult niet echtbreken;" de lastering van iemands naam als duivelsche zonde slaan laat op de bede: „Verlos ons van den Booze;" en eindelijk de doxologie laat ingaan tegen het valsch begeeren van ons hart. Zoo is van alles alles te maken en Gods volk heeft aan zulke kunstjes niets. Eer integendeel, indien ge alzoo bij elke bede aan één *bepaald* gebod gingt denken, zoudt ge den zin en de beteekenis van het *Onze Vader*, en daarmee uw gebed geheel vervalschen. Vergiffenis behoeft ge niet enkel van de zonde van oneerlijkheid, maar van *alle* zonden. De verleiding loert op onzen weg niet enkel in den vorm van wellust, maar in *allerlei* vorm. En Satan begint ons te ziften als de tarwe, volstrekt niet alleen waar ons nijd op onzen naaste bezielt, maar op *allerlei* paden en wegen.

Meer is er daarom te zeggen voor het gevoelen van hen, die het *Onze Vader*, trinitarisch duiden, d. w. z. die er zekeren regel in vinden, die beantwoordt aan de belijdenis van Vader, Zoon en Heiligen Geest. Daartoe zij opgemerkt, dat er *zes* beden zijn, die in twee reeksen uiteenloopen; eerst *drie* beden voor de zake Gods, en daarna *drie* beden voor de zake des menschen. En nu is het niet te ontkennen, dat in het eerste drietal de eerste bede zich meer richt op de sfeer des Vaders, de tweede op die des Zoons, en de derde op die des Heiligen Geestes. En dat evenzoo in het tweede drietal, de bede om het brood meer op Gods *voorzienig bestuur*, de tweede om vergeving van zonde meer op het *Verlossingswerk*, en de derde om niet te vallen in verzoeking, meer op de *heiligmaking* ziet. De trinitarische grondtrek is dus metterdaad aanwezig, en kon zelfs niet ontbreken, omdat bij het verschijnen van Gods volk voor den Drieëenige, de verhouding van den bidder tot zijn God, zich wel moet schikken naar zijn Drievuldig bestaan. En Jezus, die aan zijn volk dit gebed op de lippen legde, kon, krachtens de hoogste aandrift

der geestelijke genialiteit, ons dit *Onze Vader* niet anders geven dan in zijn *volkomensten* vorm.

ELFDE HOOFDSTUK.

En het einde aller dingen is nabij: zijt dan nuchteren, en waakt in de gebeden.
1 Pet. 4: 7.

Eer we met de volgende Zondagsafdeelingen tot de bespreking van den inhoud van het *Onze Vader* komen, dwingt de aard van dit gebed ons, om ook het *formuliergebed* als zoodanig ter toetse te brengen.

Twee richtingen staan ook ten deze tegenover elkander. Eenerzijds zij, die in alle formuliergebed den dood des geestelijken levens hebben gezien, en anderzijds zij, die schier geen ander dan het formuliergebed kennen. Een tegenstelling, die evenzoo doorgaat voor het gebed in de vergadering der geloovigen, als voor het gebed in het huisgezin of in volksbijeenkomsten. Op elk dezer terreinen is de één voor het *vrije* gebed, de ander voor het *gebonden* gebed; en de strijd tusschen beide richtingen, wel verre van pas in onze dagen te zijn opgekomen, is welbezien zoo oud als het Christelijk leven is. En dit is natuurlijk. Immers deze tweeërlei richting komt voort uit tweeërlei neiging in onzen menschelijken geest. In ons is een individueel en een sociaal neigen, een zin om ons zielsleven op zichzelf te houden, en om het met het zielsleven van anderen te verbinden; en dit nu leidt er toe, om ook in de zake des gebeds, óf zoo te bidden als ons eigen ik het ingeeft, óf wel zulk een gebed op de lippen te nemen, als ons dan in den gebede met anderen verbindt. Wie het wel beziet, zal derhalve erkennen moeten, dat beide neigingen haar eigen recht van bestaan hebben, en dat de gewenschte uiting van ons leven slechts dan tot stand komt, wanneer deze beide neigingen in harmonie werken, en ze elk voor zich, al naar gelang van tijd en plaats en gelegenheid, tot haar recht komen. Al wordt b.v. in het *Onze Vader* in het meervoud gebeden, nooit met *ik* of *mijn*, maar altoos met *ons*, toch zal geen man van gezonde zinnen hier ooit uit afleiden, dat wie een misdaad beging, niet evenals David in Psalm LI zou mogen roepen: „Reinig *mij* van *mijne* zonde!" Ons leven is nu eenmaal *dubbel* van aard. We hebben een leven voor ons zelf, een geheimnis waar schier niemand indringt, dat individueele en

persoonlijke, dat ons een eigen karakter leent en ons tot een eigen mensch onder de menschen maakt; maar we doorleven dit leven niet anders dan als mensch *onder menschen*, en als lid van ons menschelijk *geslacht;* en daarom moet ook ons gebedsleven, zal het wél zijn, aan den eisch, door dit *tweeërlei* leven gesteld, beantwoorden.

Dat nu hierin metterdaad de oorsprong ligt van die tweeërlei richting, die in de voorstanders en tegenstanders van het formuliergebed uiteengaat, is niet moeilijk in te zien. Immers, waar nog weinig of geen persoonlijk leven ontwaakt is, is niet anders dan een formuliergebed denkbaar. Een klein wicht dat pas leert bidden, bidt wat hem voorgezegd wordt. Een leven dat eigen richting in een eigen gebed zou kunnen vinden, is er bij zulk een kindeke nog niet. Ook waar op iets ouder leeftijd de vaste vorm van het voorgezegde gebed eenigermate verlaten wordt, is dit toch feitelijk meer schijn dan wezen. Want het formuliergebed is nog volstrekt geen eigen gebed geworden, omdat een kind zoover is, dat het de vier of vijf beden van zijn avondgebedje in de volgorde eenigszins wijzigt, of voor de eerst kinderlijke, nu kinderachtig geworden uitdrukkingen, eenigszins meer manlijke woorden kiest. De grens tusschen formuliergebed en niet-formuliergebed ligt niet in den vorm, maar in de bron, waaruit het gebed opkomt. Welt het op uit de mystiek der eigen ziel, zoodat inhoud, volgorde, vorm en woordenkeus vanzelf en ongezocht uit de natuurlijke beweging onzer ziel geboren wordt, dan is er geen formuliergebed, ook al ware het dat ons persoonlijk bidden, toevalligerwijze in menig opzicht met een bekend formuliergebed overeen kwam. Maar er is wel formuliergebed, zoodra de bron waaruit het gebed opkomt, niet in de mystiek van ons *gemoed* maar in ons gewijd *geheugen* ligt. Dan toch is de gebedstheorie en de kunst van het bidden, die uitkomt, niet in ons *ik* ontstaan, maar buiten ons in een ander. Van dat bidden van anderen hebben we kennis ontvangen. Ons geheugen heeft er den indruk van opgenomen. En waar nu ook wij bidden moeten, putten we, om te bidden, niet in ons eigen *gemoed*, maar in den schat, die in ons *geheugen* in voorraad ligt. *Gemoed* en *geheugen* zijn dan ook metterdaad de twee bronnen, waarop beide vorm en gebed teruggaan. Zelfs kan men zeggen, dat het formuliergebed bedoelt uit het geheugen, d. i. uit ons *bewustzijn* in ons *gemoed* te dringen, terwijl omgekeerd het vrije gebed uit het *gemoed* naar het *bewustzijn* opklimt. Een onderscheiding die metterdaad den juisten maatstaf van beoordeeling aangeeft, mits men maar, gelijk gezegd, zich niet door schijn misleiden laat, en voor een mystiek uit het gemoed opgeweld gebed aanziet, wat niet anders is dan een vrije aaneenrijging van Schriftuurplaatsen, dogmatische betuigingen en gebeds-elementen, die men

in zijn geheugen met zich omdroeg, en nu uit dit geheugen in vrijen vorm naar buiten laat uitgaan. Niet de vorm, maar het wezenlijke van het gebed moet bij het waarlijk vrije geestelijk bidden uit het *gemoed* naar boven komen.

Is dit nu zoo, dan volgt hieruit vanzelf de regel, dat in ons eenzaam en persoonlijk gebed het vrije bidden, in het gemeenschappelijk gebed met anderen vanzelf meer het formuliergebed op zijn plaats is. Niet in uitsluitenden zin, maar in den zin van voorrang. Al is het toch waar, dat het vrije gebed vanzelf voor ons persoonlijk eenzaam bidden is aangewezen, toch ligt het in den aard der zaak, dat het wezenlijk vrije bidden ook in ons persoonlijk leven alleen tot zijn recht komt, als ons gemoedsleven genoegzaam in actie is, om een eigen gebed uit te geven. Als de fontein in ons niet springt, kan er geen vrij gebed zijn. En omgekeerd is het volkomen waar, dat het formuliergebed voor het gemeenschappelijk bidden meer vanzelf is aangewezen, maar toch kan er ook onder het gemeenschappelijk bidden een communale mystieke beweging in de gemoederen oprijzen, die door een oud formuliergebed gedempt zou worden, en daarom roept om een gebed in het vrije woord. Het is uit dien hoofde, evenals op een ander geestelijk terrein, niet wel mogelijk om voor het gebed een vasten altoos doorgaanden regel te stellen. De gelegenheden zijn daartoe vaak te ongelijk. Feitelijk heeft zich dan ook in de practijk tusschen het *vrije gebed* en het *formuliergebed* een derde soort, dat men het *vrijelijk gewijzigde gebed* zou kunnen noemen, ingedrongen. Bij het aan tafel gaan b. v. zal, ook als men stil zeer voor zich zelf bidt, bijna elk der aangezetenen, zij het ook „mit ein bischen anderen Worten", vrijwel hetzelfde bidden, ook al zeggen niet allen een vast, vanbuiten geleerd gebed op. Zelfs als 's avonds duizenden en duizenden hun knieën voor God buigen weet men vooruit, ook al onderzoekt men het niet, dat bij de meesten het gebed neêrkomt, op een danken voor wat dien dag genoten is, op een bede om gerusten slaap en hulpe voor den dag van morgen, en op een bede om vergeving van schuld. Dat moge de één nu in deze, de ander in die woorden uitdrukken, maar feitelijk is het toch een onvrij gebed dat allen bidden; alleen vrij in den gewijzigden vorm van uitdrukking, en door wat de één zus en de andere zóó er bijvoegt. Hetzelfde geldt van telkens weerkeerende vergaderingen die met gebed geopend worden, en die *mutatis mutandi*, gelijk men zegt, wat den inhoud aangaat, schier altoos tot dezelfde beden uitdrijven, ook al schijnt, dat wie voorgaat, vrijelijk bidt. En dit nu moet ten slotte ook gezegd van de gebeden in den openbaren eeredienst. Ook al is het toch onder ons thans

meest gewoonte, dat de voorganger vrijelijk bidt, en al is het formuliergebed bij ons veel te veel in onbruik gekomen, toch dwaalt wie waant, dat deze stroom van gebeden altoos uit de mystiek van het gemoed opwelt. Dat komt wel voor. Soms is het wel zoo. Maar dit blijft uitzondering. En de regel is dat de voorganger weet, of van te voren indenkt, wat de dingen zijn, waarvoor hij heeft te bidden, en zich door de practijk zekere formules en vaste uitdrukkingen voor het onder woorden brengen van deze beden heeft aangewend. Al moge er dan zekere warmte van ons gemoed bijkomen, in den regel zijn zulke gebeden, noch echte *formulier*gebeden omdat ze niet naar vasten vorm uit het *geheugen* komen, noch ook *vrije gebeden*, omdat ze niet onbedwongen uit de mystiek van het hart oprijzen, maar een tusschensoort, dat wat we noemden: vrijelijk gewijzigde formuliergebeden, en die als zoodanig tusschen de twee polen van vrij gebed en formuliergebed in staan.

Zoo beschouwd gaat het dus niet aan over het *voor* of *tegen* van vrij of formuliergebed in volstrekten zin te spreken. Zoowel wie tegen het formuliergebed in algemeenen zin, als wie tegen het *vrije gebed* als eigen levensuiting, toornt, toont te oordeelen over wat hij niet verstaat.

Juist omdat het gebed zoo hoog staat, en in zijn volkomenheid de hoogste uiting van het zielsleven hier beneden is, komt het bijna niet anders voor, dan in gebrekkigen vorm. Het is meestal niet slechts een armelijk *stamelen*, omdat het ons, arme zondaren en nietige creaturen, toch nooit gelukken kan, het Eeuwige Wezen in woorden te aanbidden, die ook maar eenigszins zijn majesteit en hoogheid evenaren zouden; maar wat veel erger is, ons bidden blijft meestal, tengevolge van onze ongeestelijke stemming en ingezonkenheid zoo verre en zeer verre *beneden* de waardigheid die het hebben *kon*. Bijna elk kind van God heeft herinneringen uit zijn gebedsleven, die hem zeggen: „Toen ja, toen was het waarlijk, heerlijk, zalig, zoet en bijna goddelijk bidden;" maar ook heeft elk kind van God geheel andere herinneringen en dagelijksche ervaringen, die hem verwijten, dat gemeenlijk zijn bidden op verre na niet tot die geestelijke hoogte opklimt. Dit kwaad nu kleeft zoowel het eigen als het formuliergebed aan. Het formuliergebed, omdat het verleidt om klanken te bidden, waarin de ziel niet inging, en dus het gebed te verlagen tot wat Jezus bij de Farizeën noemde, een battologie, d. i. een ijdel verhaal, eigenlijk een *ijdellijk uithalen* van woorden; maar ook bederft het uw *vrij gebed*, omdat ge dan bidden wilt, terwijl het hart niets opgeeft, en ge uzelven geweld aan moet doen, om toch eenige rede en eenige bede ordelijk voort te brengen. Juist echter omdat dit kwaad, opkomende uit onzen zinlijken aard, *beide* soort gebeden aantast, heeft niemand recht, om te

dier oorzake, hetzij het vrije, hetzij het formuliergebed, in absoluten zin te veroordeelen. Het is volkomen waar dat het formuliergebed uit zijn aard *meer* verleidt tot het opdreunen van klanken, waar geen enkele zielsvonk in glinstert; en het is even waar, dat het vrije gebed zoo licht verleidt tot het uitspreken van een betoog of een redeneering, waaraan alleen het „o, Heere" in den aanvang, en het „Amen" aan het slot een gebedsvorm leent; maar men zondigt beiderzijds, indien men deswege 't zij het ééne gebed, 't zij het andere wil uitstooten. Het is daarom ten zeerste te betreuren, dat men desniettemin practisch almeer in eenzijdigheid verloopen is. Bij de Roomschen is er schier enkel formuliergebed, bij ons daarentegen is bijna alleen het vrije gebed in eere.

Nu is deze eenzijdigheid theoretisch noch door de Roomsche kerk noch door de Gereformeerde alzoo bedoeld. Wel is Rome met het formuliergebed veel te diep ook in het eenzame persoonlijke leven ingedrongen, en heeft dat vele malen opzeggen van het *Paternoster*, het *Ave Maria* en „de Engelsche groetenis", gelijk men het noemt, het opkomen van het vrije gebed veelszins verhinderd, maar nooit zal men daarom van Roomsche zijde beweren, dat het vrijelijk, uit het gemoed oprijzend gebed, niet hooge waarde en beteekenis zou hebben. De practijk heeft het bij de meesten vermoord, maar in de theorie blijft het gehandhaafd. Ondervraagt men dan ook tal van Roomschen over het gebedsleven, dan bedroeft het u, zoo zelden als ge eens een man of vrouw ontmoet, die u van een vrijelijk uitgieten van de ziel voor God weet te spreken. Het komt voor, maar o, zoo zelden. Doch omgekeerd stuit ge op gelijksoortige eenzijdigheid onder onze Gereformeerden. Onze vaderen hebben gewild, dat het formuliergebed *naast* het vrije gebed zijn plaats der eere zou behouden. Zie het maar in de Liturgie, die aan de Liturgie der Sacramenten voorafgaat. Daar vindt ge heel een reeks van vaste formuliergebeden, die men wel terdege gewild heeft, dat bij den openbaren eeredienst, bij kerkelijke vergaderingen enz. zouden gebeden worden. Reeds een vorig hoofdstuk bracht in herinnering, hoe onze vaderen ook het bidden van het *Onze Vader* wel terdege in elke vergadering der geloovigen op prijs stelden; en hoe hoog ze het *Onze Vader* voor eigen privaat gebruik waardeerden, is uit hun stichtelijke geschriften overbekend. Wat zij beoogden en bedoelden was dus een harmonisch gebruik van *beide* soort gebeden, elk op eigen tijd en plaats. Doch ook hierin zijn we, helaas, geheel aan de schoone theorie ontzonken, en heeft in de practijk een schuldige eenzijdigheid de overhand bekomen. Reeds in het laatst der zeventiende eeuw wist men te vertellen, dat onze Liturgische gebeden er alleen stonden voor sukkels

van predikanten, die zelven niet bidden konden; en natuurlijk wenschte toen niet één enkel predikant zich door het bidden van zulk een gebed nog langer als geestelijk onmonding aan te dienen. Daarbij kwam toen de inwerking der Engelsche Puriteinen, die in hun fellen strijd tegen de *Cant* der Engelsche Bisschoppelijke kerk, in spiritualistische eenzijdigheid vervallen, in elk formuliergebed iets uit den Booze zagen. En het is onder den invloed van deze twee drijfveeren, dat men toen ook onder de Nederlandsche Gereformeerden al meer aan *alle* formuliergebed den rug heeft toegekeerd, de theorie en de praktijk der vaderen heeft verlaten, en even hierdoor aanmerkelijke verzwakking en inzinking van het gebedsleven heeft teweeggebracht. Immers de toestand onder ons is thans deze, dat het privaat gebruik zelfs van het *Onze Vader* uiterst zeldzaam werd; dat in de openbare godsdienstoefeningen zelfs niet eens per maand het *Onze Vader* allerwegen gebeden wordt; dat de liturgische gebeden uit onzen bundel bijna geheel in onbruik kwamen; dat in de kerkelijke vergaderingen het formuliergebed met moeite eerst allengs terugkeert; en dat hoogstens bij de Sacramenten van Doop en Avondmaal het vaste gebed nog gebeden wordt; maar zelfs dan meestal nog met veranderingen, en vaak met weglating van het *Onze Vader*. Ook in dit opzicht heeft de Synodale hiërarchie zooveel op het heilig erf verwoest, en begint men thans eerst allengs op het weer vrij geworden erf terug te keeren tot betere praktijk.

Iets zijn we dan ook reeds gevorderd. Bij de Sacramenten worden thans de vaste gebeden, ook met het *Onze Vader*, meestal onveranderd onder de Gereformeerden weer gebeden. In de kerkelijke vergaderingen is het formuliergebed voor zestig percent weer hersteld. Vele kinderen Gods beginnen het bidden van het *Onze Vader* ook voor eigen persoonlijke gebedspractijk weer op zijn waarde te schatten, en ervaren er den zegen van. We gaan metterdaad den beteren weg weer op. Toch zijn we nog lang niet waar we wezen moeten. Eigendunkelijke subjectieve willekeur heerscht ook in het publiek gebed nog veel te veel. Nog lang niet altoos worden de formuliergebeden met dien plechtigen, kalmen ernst gebeden, die het aan de biddende gemeente mogelijk maakt ze te volgen. En maar al te dikwijls heerscht nog in kerkelijke vergaderingen de voorstelling, alsof alleen een *vrij gebed* in de stemming brengt om aan den arbeid te gaan. Daarom over beide soort van gebeden nog een enkel woord.

In kerkelijke vergaderingen is het formuliergebed uit tweeërlei oorzaak zoo zeer eisch. Ten eerste omdat het formuliergebed uit het ambt vloeit, en uit de ambtelijke consciëntie tot God roept, terwijl het vrije kerke-

raadsgebed of synodaal of classikaal gebed zoo licht dit ambtelijk karakter verzaakt, en een algemeene geestelijke betuiging wordt. Maar ook ten andere, omdat in een kerkelijke vergadering zoo licht tweeërlei opinie bestaat over de te behandelen zaak. Naar gelang nu de praeses voor of tegen is, heeft dit invloed op zijn gebed. Is hij er voor, dan zal hij bidden, dat men toch trouw mag bevonden worden, om niet uit vrees voor menschen van de waarheid Gods af te gaan; en is hij er tegen, dan zal hij bidden dat toch de vrede en de eensgezindheid mogen bewaard blijven. Zonder het te bedoelen, maakt hij zoo het gebed tot een strijdmiddel, ontheiligt daardoor het heiligste op aarde, en kwetst zijne broederen, die van hem in meening verschillen op stuitende manier. En het is nu om deze beide redenen, dat we voor kerkelijke vergaderingen het formuliergebed als vaste ordinantie wenschen te stellen. Uitzonderingen moet men ook hier toelaten, maar het formuliergebed moet toch de gewone regel zijn.

En wat nu den openbaren dienst des Woords en der gebeden aangaat, zoo wenschen we niet bekrompen noch enghartig te zijn, maar moeten toch zeer beslist onzen twijfel uitspreken, of het vrije, meestal tamelijk lang gerekte gebed, dat alsdan pleegt te geschieden, wel waarlijk aan de vereischten van een waar gebed beantwoordt. Dat het zeer dikwijls geheel mislukt, is buiten kijf. Er is dan iemand aan het woord, die, zonder lijn of orde, in zekeren kring van gedachten zich al om en om wendt, uit een hem ingeschoten woord weer een nieuwe gedachte opneemt, en op die wijs, zonder een slot te kunnen vinden, wel in biddenden vorm, maar zonder wezenlijk gebed, zijn geestelijke toespraak of belijdenis voortzet. Dat pakt dan niet, het neemt niet meê, die er onder verkeeren, zitten en staan er wel bij, maar ze bidden niet, en kunnen niet bidden, en als eindelijk het Amen komt, ontvangen ze een gevoel van verluchting. Nu is dit gelukkig in den regel niet zóó erg. Soms zelfs treedt er een man op, die de gave des gebeds bezit, en roerend, meesleepend in het gebed kan voorgaan, en in den regel kan men zeggen, dat ook het gebed almeer wint aan ernst, aan diepte, aan het streven om zichzelven en de gemeente voor het aangezichte Gods te stellen. Maar het bezwaar is hierdoor niet opgeheven. Vervuld van de gedachte der predikatie worden de meesten verleid, om een stuk uit hun predikatie in biddenden vorm om te zetten, alzoo ook in het gebed veel te veel te redeneeren, veel te lange volzinnen aan een te rijgen, en de eigenlijke nooden der gemeente komen dusdoende niet aan het woord, en worden niet voor God gebracht. Dat het bidden een danken, loven en smeeken moet zijn, wordt uit het oog verloren, en het redeneerend, betoogend verstand treedt veel te sterk op den voorgrond.

Juist daarom nu zou een weeropnemen van het formuliergebed ook bij de openbare godsdienstoefening ons zoo wenschelijk dunken. De klacht toch alsof alleen in een vrij gebed de Geest zou werken, en alsof door het formuliergebed de Geest zou worden buitengesloten, berust op een misverstand. Er is tweeërlei werking van den Heiligen Geest ten deze. Er is een werking in den enkele, en er is een werking van den Heiligen Geest in de gezamelijke kerk aller eeuwen. Zelfs is de laatste werking uit den aard der zaak veel rijker en voller. Voegt men nu hierbij dat zulke formuliergebeden meest opgesteld zijn in tijden van hoog geestelijk leven, toen men de kunst van bidden verstond, zoo blijkt hieruit, dat men in onze formuliergebeden juist gebedsuitingen vindt, waarop het stempel van den Heiligen Geest veel duidelijker staat afgedrukt. Deze formuliergebeden zijn dan ook waarlijk op de wezenlijke nooden en behoeften der gemeente ingericht, ze zijn in gewijde, geestelijke taal vervat, en dragen het merk der eeuwen. Was nu de gemeente aan zulk een gebed meer gewend, zoodat een ieder het kende, dan verkreeg men tevens dit voordeel, dat de biddende gemeente, niet eerst er nog achter moest komen, waarop een gebed uitliep, gelijk thans, maar dat ze onder het bidden, weten kon waar het gebed heen ging. En wat ook iets zegt, de voorgangers zouden door het bidden van zulk een gewijd formuliergebed, de kunst van het echte bidden weer van de vaderen afzien, en ook waar ze zelven baden uit eigen aandrift, toch beter aan de eischen van het gebed leeren voldoen. Hier komt nog bij, dat eenzelfde gebed op eenzelfden Sabbathsmorgen over heel het land gebeden, veel sterker de gemeenschap der heiligen en den band der kerken doet uitkomen. Ja zelfs mag beweerd, dat een gebed, hetwelk onze vaderen reeds voor eeuwen baden, hetwelk nu door ons wordt gebeden, en straks, als wij zijn heengegaan, op onze graven nog door het nageslacht zal worden opgezonden, de eenheid van het lichaam van Christus veel sterker en duidelijker tot uiting brengt.

Dat we niet bedoelen, daarom het vrije gebed uit te drijven, spreekt vanzelf. We wenschen in het minst niet de ééne kaap te ontzeilen, om op de andere ons scheepke te laten stukstooten. Hoe hoog het communale leven der gemeente Christi ook in het gebed door ons gewaardeerd worde, toch ware het een geestelijken dood over ons brengen, indien deswege het vrije gebed, d. i. de uiting van het oogenblik, onder de roering des gemoeds, werd verzaakt. We eeren het geheugen, als middel om op het gemoed te werken, maar mogen nimmer deswege het zwijgen opleggen aan de fontein die opspringt uit het hart. Ook in die individueele, actueele, momentaneele uiting ligt een kracht, die niet buiten moet worden

gesloten, maar ons gebedsleven verrijken moet. Het is uit de harmonie van beide soort gebeden, dat ons de volle rijke schat van het warme, bezielde gebedsleven weer moet toekomen. Alle eenzijdigheid verarmt hier, alleen de volheid verrijkt. Indien we dan ook in onze toelichting, meer de eenzijdigheid van het vrije gebed dan de eenzijdigheid van het formuliergebed ter toetse brachten, vond dit alleen zijn oorzaak in het feit, dat onder ons, in onze Gereformeerde kringen, het vrije gebed zoo vast geworteld staat, dat het geen steunsel, eer besnoeiing, behoeft; terwijl omgekeerd het formuliergebed onder ons zoo der verdwijning nabij is, dat het niet zonder moeite, slechts allengs weer kan worden opgericht.

TWAALFDE HOOFDSTUK.

Opdat in den naam van Jezus zich zou buigen alle knie dergenen, die in den hemel, en die op de aarde, en die onder de aarde zijn.

Filipp. 2 : 10.

Over den vorm van het Gebed, of liever nog over den vorm van heel ons bidden, ware op zichzelf een breede verhandeling te schrijven; daarom houde men ons ten goede, dat wij dit punt slechts kortelijk aanstippen. Daarbij is te letten op de *houding* van ons lichaam, op onze *stem*, op onze *woordenkeus*, en op den *duur* van ons gebed.

Dat ook de *houding van ons lichaam* bij het gebed meerekent is een gevolg van den nauwen band die tusschen dat lichaam en onze ziel bestaat. Die band is zoo nauw, dat de innerlijke beweging der ziel zich al spoedig op het gelaat en in onze gebaren en in onze houding pleegt te verraden. Onze lach, onze tranen, de verbleeking of het rood worden van ons gelaat, de onwillekeurige beweging van hand en arm, en zooveel meer, toonen, dat het lichaam ook zeer zeker de roeping heeft, om in de gewaarwordingen van ons innerlijk leven te deelen, er uitdrukking aan te helpen geven, en den indruk er van te versterken. Ons hindert het dan ook reeds onder menschen, zoo bij vriendschapsbetuiging of bij een wederzien na lange scheiding, de hand ons op afgemetene wijze wordt toegestoken, de voet zich niet versnelt, het oog niet spreekt en de handdruk slap en kort is. Uit dien hoofde gaat het ook bij het gebed niet aan, de houding van het lichaam voor onverschillig te verklaren, als ware de

hooge God te geestelijk, om zelfs op de ledematen van ons lichaam te letten. Zoodra iemand aan een dier ledematen, b. v. aan hand of voet, aan oor of oog met bange pijnen wordt bezocht, oordeelt zelfs de meest mystieke er wel anders over. Dan toch bidt en roept hij tot zijn God om verlossing uit zijn smarte, en vindt er niets Gode onwaardigs in, dat het Eeuwige Wezen ook op zijn long of lever, op zijn hand of voet zal neerzien. We zouden dan ook wel willen vragen, hoe ooit het merken op ons lichaam beneden de geestelijke natuur van Gods Wezen zou kunnen zijn, daar toch God immers zelf ons lichaam uitgedacht, door zijne kracht geschapen en tot hiertoe door zijn mogendheid in stand heeft gehouden. Bovendien het feit ligt er eenmaal toe, dat alle eeuwen door de houding, die onder het bidden ons lichaam heeft in te nemen, een geschilpunt onder de volken heeft uitgemaakt, en dat deze vraag zelfs tusschen de belijders van den Christus nog zoo allerwegen in geschil is, dat een Episcopaal in Engeland anders bidt dan een Roomsche, en een Roomsche weer heel anders dan een Calvinist. Met name de vraag, of men bij het gebed knielen, staan, zitten of liggen zal, was steeds van niet gering gewicht. De Episcopaal en de Roomsche bidt bijna altoos *geknield;* de Calvinist ten onzent bidt als hij een man is *staande*, en als het een vrouw is zittende in de vergadering der geloovigen; en onder alle religiën vindt men nog altoos menschen die *liggende* bidden; de Arabier niet zelden, voorover liggende, als hij Allah in het openbaar aanroept; en menig Christen, een enkele ook onder de Calvinisten wel, als hij eerst in bed gaat liggen, en dan achterover liggend zijn avondgebed doet; ook wel 's zomers, maar vooral 's winters, als het koud is.

Raadpleegt men nu op dit punt de Heilige Schrift, dan vinden we als algemeene regel, dat onze houding bij het bidden een *eerbiedige* behoort te zijn, en zelfs zooveel mogelijk een *uitdrukking* van eerbied moet geven. Vandaar dat in de Heilige Schrift het *knielen* onder het gebed steeds op een wijze wordt vermeld, die ons tot knielen uitlokt. Als het loon voor Messias op zijn strijd wordt ook dit bestanddeel zijner eere vermeld, *dat voor hem alle knie zich zal buigen.* Als de heilige apostel de kerk van Epheze den ernst zal uitdrukken van zijn smeeking voor haar geestelijken bloei, betuigt hij: „*Daarom buig ik mijne knieën voor den God en Vader van onzen Heere Jezus Christus.*" In Rom. XIV : 11 heet het: „Ik leef, spreekt de Heere, *voor Mij zal alle knie zich buigen.*" Ook uit het Oude Verbond vernemen we van Ezra, dat hij bij zijn gebed in den tempel „zijne knieën boog," en van Daniël zelfs „dat hij zijn knieën boog op drie tijden des daags." Van Salomo wordt bij de inwijding des tempels uitdrukkelijk vermeld, „*dat hij knielde op zijn knieën* voor de gansche ge-

meente van Israël." En in Psalm XCV jubelde Israël vanouds, en jubelt nóg het volk des Heeren aan alle einden der aarde: „*Komt, laat ons knielen en ons nederbuigen voor den Heere die ons gemaakt heeft.*" Dat het hierbij nu niet in de eerste plaats om het knielen zelf, maar om den eerbied dien het knielen uitdrukt, te doen is, spreekt vanzelf. Er wordt door de heiligen Gods in de Schrift, dan ook wel staande en zittende gebeden; maar ontkend mag toch niet, dat het *knielen* een uitdrukking van onzen eerbied onder het bidden is, die door de Schrift eer wordt aangemoedigd, dan tegengestaan. De tegenzin die in sommige Protestantsche kringen tegen het knielen bestaat, is dan ook kwalijk te verdedigen, omdat hij op een misverstand rust en een andere oorzaak heeft. Het was namelijk, en is nog, in de Roomsche kerk gewoonte, dat de aanwezige schare de knieën buigen zal, als de priester de hostie opheft. Die hostie acht de Roomsche kerk, na de consecratie, goddelijke aanbidding waardig, en het knielen voor de hostie werd alzoo een belijdenis, dat men met Rome de geconsacreeerde hostie eert als ware ze Christus zelve en dus God. Dit nu maakte, dat in de dagen van de Reformatie der 16e eeuw, het knielen (voor de hostie) als teeken gold dat men nog Roomsch bleef, en het *niet*-knielen (voor de hostie) als bewijs dat men met Rome brak, en meeging met „wie van de religie waren." Te dier oorzake nu heeft zich in de dagen der Hervorming een sterke reactie tegen het knielen in de vergadering der geloovigen geopenbaard, en is althans het openbaarlijk knielen onder ons zoo goed als afgeschaft. Onderwond zich iemand onder ons, om in de kerk te knielen, of noodigde een leeraar zijn gemeente uit, om geknield tot God te roepen, zoo zou men hierin allicht een krypto-Romanisme zien, dat nog algemeen afkeuring zou uitlokken. Toch is dit zeer stellig verkeerd. Een gemeente die telkens zingt: „Komt, laat ons knielen voor den Heere, die ons gemaakt heeft en verkoren," en desniettemin terug zou schrikken op het enkele denkbeeld, dat men, nu ook de daad bij het woord voegende, saam *knielen* ging, weerspreekt zichzelf. Al geven we toch toe, dat de uitdrukking: „Voor Hem zal alle knie zich buigen" zeer wel verstaan mag worden, alsof er stond: „Hem zal alle mensch eens goddelijke eer bewijzen;" toch ligt in de uitdrukking zelve altoos opgesloten, dat het buigen van de knie een Gode welgevallige uitdrukking van onzen creatuurlijken eerbied is. De houding van ons lichaam behoort in het gebed uitdrukking te geven aan ons gevoel van kleinheid en geringheid en ootmoedigheid voor de Majesteit des Heeren; en waar schuld en zonde ons de ziel benauwen, is het even natuurlijk, dat een mensch voor zijn God op de knieën gaat, als dat een kind zoo het kwaad heeft gedaan, neerknielt bij den schoot van zijn moeder. En al dient toegestemd,

dat er in het gebed van Gods volk ook zeer zeker de toon moet weerklinken van het kind van God, dat, van schuld en zonde verlost, niet meer klaagt maar jubelt, en zich vrijgemaakt en al reeds gekroond gevoelt, en dat bij zulk een toon de eerst geknielde als van zelf opstaat, om nu *staande* te roemen, en te danken, — toch neemt dit niet weg, dat de geknielde houding altoos het *uitgangspunt* moest zijn, als het zich nederbuigen van het nietig creatuur voor den Schepper van hemel en aarde.

Dankbaar mag dan ook erkend, dat, al is het publieke knielen afgeschaft, daarom volstrekt nog niet *alle* knielen onder ons in onbruik geraakte. Verreweg de meesten hebben nog de vaste gewoonte des avonds, eer ze zich ter ruste leggen, hun knieën voor hun God te buigen, en zij die (tijden van ziekte nu uitgezonderd) eer ze slapen gaan, *in bed bidden* zijn gelukkig vrij zeldzame uitzonderingen. Dat in bed bidden moest dan ook voorgoed afgeschaft. Het *kan* het echte bidden niet zijn. Ook al zit men in bed te bidden, toch is dit de ware houding niet. Waarom niet de knieën voor uw God gebogen? Geloof het toch, dat ook in dat buigen van het lichaam een hulpe ligt voor uw bidden, zoo het waarlijk bidden zal zijn. Soms, dit geven we toe, kan men samen met anderen op eenzelfde kamer slapen, en als men dan merkt, dat ons knielen de spotzucht gaande maakt, en daardoor feitelijk ons gebed verhinderd zou worden, is het bidden in bed de eenige uitweg. Doch dan weet God ook dat niet onze traagheid het doet, en is Hij machtig ons door meerdere genade in ons bidden te sterken. Maar wie *kan* knielen, die verzuime toch des avonds het knielen nooit; en wie het dusver nog niet deed, die voere het van nu aan voor alle de dagen zijns levens in.

Minder algemeen is onder ons reeds het knielen bij het morgengebed; hoewel ook dit toch nog in tal van gezinnen knielend pleegt gebeden te worden. En dan knielt men eveneens nog in bijzondere omstandigheden, als de nood aan den man komt, of er gevaar voor 't leven ontstaat, of doodsangst de ziel aangrijpt, soms ook op samenkomsten van vrienden, bij het vertrek van een kind, op een geboortedag of dergelijke. Het is óf men dan behoefte gevoelt, om het gebed voller, rijker, krachtiger te maken, en alsof men dan zelf inziet, dat knielend bidden dieper roert dan bidden als men staat of zit. Knielen is symbolisch dan ook het schoonst, en het heeft voor zich, dat het ons meer van onze omgeving isoleert, meer nederigheid van zin uitdrukt, en bovendien onder het bidden, ons het minst met ons lichaam te doen geeft. Het staande bidden, hoe goed ook bij korte gebeden, is bij lange gebeden dáárom zoo onnatuurlijk, omdat het al den last des lichaams op de beenen doet drukken, daardoor een

gevoel van onrust en moeheid wekt, en ons onwillekeurig doet zoeken naar een steunsel. Men ontwaart dan ook bij langere gebeden in de kerk, hoe velen zich niet meer vast op hun beenen houden kunnen, min of meer op en neder wiegelen, en zoeken om met de hand of met de knie tegen stoel of bank te leunen. Het is deswege volkomen begrijpelijk, dat sommigen den schadelijken invloed hiervan op hun gebed ontwarende, zitten blijven. Dit zouden ze *niet* doen bij een kort gebed, maar zulk een lang gebed staande meê te bidden, is voor de lichamelijke houding te bezwarend. Men zie dus wel toe, dat men mits zulk zittend bidden uit de zucht om *beter* te bidden oprijst, niemand deswege oordeele.

Vraagt men nu, of dan het weder invoeren van het knielen ook bij het publieke gebed niet verre verkieslijk ware, zoo zou ons dit ongetwijfeld toelachen. Het knielend gebed gaat naar onze schatting in den regel boven het zittend of liggend gebed, en het staande gebed symboliseert wel nog hooger geestelijken stand dan het knielend bidden, maar hoe zelden is die stand er? Wanneer is het gebed er naar? En wiens lichaam is er bekwaam toe? Toch mag evenmin ontkend, dat het knielend gebed *van een groote schare* aan geen gering ongemak bloot stelt. Het eischt aanmerkelijk meer plaatsruimte. De stoelen moeten er voor uit elkaar geschoven. En op een terrein waar nu duizend menschen plaats vinden, kunnen niet meer dan zevenhonderd knielende bidden. Ware nu knielen een bepaalde eisch, zoo zou men door dit bezwaar zich niet mogen laten afschrikken; maar thans zou het in onze vaak overkropte diensten tot een onoverkomelijke stoornis aanleiding geven. Of het daarom in kleinere samenkomsten, als er overvloed van plaats is, niet practicabel ware, wenschen we niet te beslissen. Men *kan* ook bidden zonder knielen. Mits, en dat is eigenlijk hoofdzaak, mits de afkeer tegen het knielen bij ons maar niet langer gevoed worde, en men erkenne, dat er ook in dat „*zich nederbuigen* voor Hem, die ons gemaakt heeft," een geestelijke beduidenis ligt.

En hiermeê is over onze houding onder het gebed genoeg gezegd. Dat men toch zijn handen pleegt saam te vouwen en zijn oogen te sluiten, behoeft geen nadere toelichting, mits men maar wel versta, dat deze lichamelijke behulpselen bij het gebed afsluiting van de wereld bedoelen, en dus dán eerst hun doel bereiken, zoo ze onze gedachte losmaken van onze omgeving en opheffen tot God. Ook dat wie staat of zit te bidden, niet door een stuitende houding van arm of hoofd zeker gevoel van verveling of tegenzin mag verraden, spreekt vanzelf; en dat het houden van de hand voor de oogen, om de oogen te veiliger open te kunnen houden, en onder het bidden te kunnen lezen of met iets anders bezig te zijn, een-

voudig zonde is, ware bijna beleedigend om op te merken. Van het lichaam in algemeenen zin, komen we daarom op *de stem*. Zult ge zacht, zult ge overluid bidden, en indien overluid, in welken toon? Dat bij een gemeenschappelijk gebed overluid moet gebeden, behoeft geen nadere aanwijzing; de vraag betreft hier dus alleen het gebed van den enkelen persoon. En dan zijn er, die zich hebben aangewend, om als ze alleen zijn, en hun binnenkamer gesloten hebben, toch altoos *overluid* te bidden, en zijn er anderen, die aan het *stil* gebed de voorkeur geven. Hierbij nu stelle niemand zichzelven ten voorbeeld aan anderen, maar zie een ieder toe, dat hij bidde, gelijk het hem het meest nabij zijn God brengt. Bij kleine kinderen begint men vanzelf, met ze een gebedje voor te zeggen, en ze dat overluid te laten nazeggen. En ook is het regel, dat een opgroeiend kind ook wanneer het meer vanzelf gaat bidden voorshands nog blijft bidden met luider stem. Toch passe men op, van hier niet te lang bij te blijven. Ook een kind voelt verleiding van het mooi bidden; en vooral zoo ge dan naderhand aan anderen vertelt, en aan uw kind merken laat, dat het o, zoo lief bidden kan, dan zijt gij het die het gebed van uw kind radicaal bederft. Ook op lateren leeftijd gelde deswege als vaste regel, dat ge in uw eenzaamheid nooit overluid bidt, als ge ook maar even vermoeden kunt, dat anderen u beluisteren. Door anderen beluisterd hardop te bidden, is waar het den schijn van eenzaam bidden aanneemt, een uitvinding van den duivel. Slechts ééne uitzondering willen we hier maken. Er zijn namelijk eenvoudige personen, die als ze zacht bidden hun gedachten niet bij elkaar kunnen houden en hun woorden niet voor elkaar kunnen krijgen; maar dat zijn dan ook personen, wier gebed nog op zoo lagen trap staat, dat de verleiding om mooi te willen bidden, zoodat anderen het hooren, bij hen eenvoudig niet opkomt. Doch in alle andere gevallen, is het hardop bidden van een eenzamen bidder, die weet dat hij beluisterd wordt, een Farizeesch vertoon, waar een *Wee u* en geen *Amen* bij past. Of men nu, als de binnenkamer wel gesloten is, en niemand luisteren kan, stil of hardop zal bidden, hangt af van iemands temperament, zielstoestanden en omstandigheid. Stille en in zichzelf getrokken personen zullen meest zacht bidden; personen van vuriger karakter en bezielder aanleg meest half overluid; en zijn er meer prikkelende omstandigheden, zoodat het gebed geheel de ziel in beweging en ontroering brengt, dan zal ten slotte een ieder luid gaan roepen, en smeeken en zuchten en kermen voor zijn God.

Wat den *toon* van onze stem bij bidden aangaat, zoo zij in het algemeen opgemerkt, dat die toon verschillen moet naar de onderscheidene

deelen van ons gebed. In het gebed kan men schreien, maar ook danken; klagen, maar ook jubelen; worstelen met zijn God, maar ook zijn God loven en verheerlijken. En gelijk nu het orgel bij een klaagzang anders musiceert dan bij een lofzang, bij een jubeltoon anders dan bij een smeekbede, zoo ook moet de stem bij het bidden niet altoos uit één toon, maar verschillend van toon zijn, al naar de biddende ziel in lof of smeeking uitgaat. Slechts één toon is ons nooit geoorloofd, en dat is de *redeneerende* toon der verveling, die helaas zoo menig gebed tot zonde maakt. Evenmin echter zij de toon van ons gebed bestudeerd en dies gemaakt. Wordt de innerlijke beweging uwer ziel gaande gemaakt, dan komt de rechte toon voor uw gebed vanzelf, terwijl omgekeerd alle bestudeerde en gekunstelde toon in het bidden weerzin wekt. Wie zich heeft aangewend om altoos half huilend, het kermen nabootsend, in half afgebroken volzinnen te bidden, bidt gemaakt en onnatuurlijk; maar ook wie met vollen hoogen toon zijn gebeden meer uitschreeuwt dan tot zijn God opzendt, gaat tegen de natuur van het gebed in. Het gebed wil plechtig en toch vertrouwelijk, het wil vol uitdrukking en toch ingehouden zijn. Tot in uw toon moet het worstelend karakter van uw gebed uitkomen. Natuurlijk is het vooral bij het voorgaan in het gebed voor anderen dat dit stuk van den gebedstoon het meeste gewicht in de schaal werpt. Vooral de Dienaren des Woords hebben er op te merken. En dan mag zonder vrees voor tegenspraak gezegd, dat de gebedstoon niet hoog, maar altoos laag moet ingezet, en om laag ingezet te kunnen worden, niet moet ingezet, eer er door een oogenblik wachtens, volkomen stilte in de vergadering der geloovigen is ontstaan. Voorts, dat de toon in elk gebed afwisselen moet, en dat deze overgangen *rustig* moeten zijn. Nooit gejaagd. Niet alsof men onder het bidden nooit een oogenblik zonder woorden dorst te laten voorbijgaan. En al geven we toe, dat ook in het gebed soms de hoogste toon mag aangeslagen, toch mag dit nooit anders dan een kort oogenblik, om aanstonds daarna weer naar den smeektoon af te dalen. Vooral op dien smeektoon worde onder ons bijzondere nadruk gelegd. o, Zoo menig publiek gebed onder ons loopt af zonder dat de bidder ook maar een oogenblik gepleit of iets begeerd heeft. Hij bidt dan omdat het gebed in den dienst aan de orde was. Maar zijn ziel *begeerde* niets. Daarom *kon* hij niet bidden. En als zijn gebed is gebeden verwacht hij dan ook geen enkele verhooring van zijn God.

Over de *woordenkeus* kunnen we kort zijn. In het eenzaam gebed doet die keuze er minder toe, maar bij het voorgaan in het gebed is de woordenkeus een zaak van niet gering gewicht. Twee vragen rijzen hier op.

Zal het gebed in hooger of in lager stijl, en ook: zal het gebed aan zekere vaste formulen gebonden zijn, of telkens een eigen uitdrukking zoeken? Korter gezegd: Zal het in *plechtigen* stijl, en zal het tale *Kanaäns* zijn? Voor de eerste vraag nu maakt het privaat en het publiek gebed zeer sterk verschil. In het particulier en eenzaam gebed, en zelfs in het huislijk gebed, kan veel grooter mate van vertrouwbaarheid in de woordenkeus toegelaten, dan in het gebed der gemeente. Dan wordt plat, wat in het eenzaam gebed heilige intimiteit zijn kan. Toch dient ook in het publiek gebed tegen al te sterke jacht op plechtige woorden gewaarschuwd. Komen die nu en dan, bij een lofverheffing of jubelende zielsuiting voor, zoo zullen ze stichten, maar blijft geheel het gebed te zeer in dien plechtigen stijl hangen, zoo schaadt het aan de mogelijkheid van meêbidden. Bij een welsprekend man, die waarlijk met zijn ziel in dien plechtigen stijl kan uitgaan, zal dit minder hinderen, maar als zoo plechtige hooge stijl over lippen komt, die anders zich tot die hoogte niet kunnen noch plegen op te heffen, dan stoort en stoot het. Natuurlijkheid verdient dan verre de voorkeur. Zoo te bidden, dat men de zielen mee krijgt en laat meebidden is zoo uiterst moeilijk, en juist dat meêbidden snijdt ge door een te plechtigen toon, veelszins af. De vraag over *de tale Kanaäns* hangt hiermeê saam, maar is niet dezelfde. De ervaring heeft altoos geleerd, dat niets zoozeer de echte woordenkeus voor het gebed aangeeft, als de lezing der Schriftuur, zoodat na lezing van een stuk uit de Heilige Schrift het bidden altoos meer vanzelf vlot, dan wanneer men bidden gaat zonder zulk een voorbereiding. Slechts ontstaat op die wijs het gevaar, dat men elke bede of lofverheffing in zekere vaste termen poogt uit te drukken, en dan natuurlijk gaat de gloed er uit, en wordt het bidden stijf, formeel en dor. Sommige voorgangers in het gebed hebben zich ook aangewend, om met zekere geijkte, vaak overdreven termen te laten uitkomen, hoe goed ze zich op het bidden verstaan, en toch toonen ze hierdoor juist omgekeerd, dat de verborgen omgang met hun God onder het gebed hun vreemd is. Alle overdrijving schaadt hier, alle keurslijf klemt hier. En het schoonst vloeit dán het gebed over de lippen, zoo de innerlijke beweging der ziel een gloed en warmte en innigheid ontwikkelt, die omdat ze heilig is, vanzelf heilige, kiesche woorden kiest, maar die woorden vrij en met geestelijke beheersching gebruikt.

En wat nu eindelijk *den duur* van onze gebeden aangaat, zoo zij opgemerkt, dat wie voor *zich zelven* bidt, meest *te kort* bidt, en wie voor *anderen* bidt meest *te lang*. Dit komt van onze zonde. Wie voor anderen bidt, weet dat men hem hoort bidden, en wordt zoo licht verleid, zich door prikkeling van zijn eigenliefde een langeren tijd te gunnen, terwijl omgekeerd wie

voor zich zelven bidt, wel allen onnoodigen omhaal weglaat, maar dan omgekeerd vaak te ongeestelijk gestemd is, om lang voor zijn God te kunnen verkeeren. In dat verkeeren voor God en in zijn gemeenschap ligt dan ook de ware maatstaf. Als een die voorgaat in het gebed wel waarlijk voor Gods troon staat en in de Tente zijns Gods is ingegaan, zal een gebed van eenigszins langeren duur niet licht de gemeente vermoeien; terwijl omgekeerd een gebed dat hol is en slechts woorden en volzinnen aaneenrijgt, geen vijf minuten te volgen is. Ook afgezien hiervan, zij echter zonder aarzeling gezegd, dat de gebeden in de gemeente in den regel *te lang* zijn, en aan het gebed schaden. Een te lang gebed maakt aan wie meebidt, het voortbidden onmogelijk. Dit is zoo sterk, dat vrome lieden soms onder het gebed van den prediker hun ooren dichtstoppen, om onderwijl met een stil schietgebed tot hun God te roepen. Als men daarentegen in de eenzaamheid bidt, bidt voor zichzelf, mocht het gebed in den regel wel iets langer aanhouden. Vele van die gebeden zijn bijna weinig meer dan knielen en weer opstaan. Nu lezen we van Jezus, dat hij soms gansche nachten in het gebed doorbracht, en van sommige van Gods kinderen weten we, hoe ze soms uren in den gebede doorbrengen. Dit kan nu natuurlijk geen regel voor allen zijn, maar toch moet wel als regel gelden, dat men heel zijn leven, zijn gedachtenwereld, zijn innerlijke worstelingen en gewaarwordingen voor zijn God brenge, dat men zijn ziel voor Hem uitgiete, en ook zijn schuldbelijdenis niet met een algemeene phrase afdoe, maar na elken dag met zijn God rekenschap houde. Zij het daarom aan Gods kinderen aanbevolen, om als ze voor anderen bidden wat korter, als ze alleen bidden wat langer te bidden, en de ziel zal er geestelijk wel bij varen. Van de *schietgebeden* behoeft hier niet afzonderlijk gehandeld. Die wellen onwillekeurig op weg, onder den arbeid, bij moeilijke betrekkingen, bij plotselinge verleiding tot zonde, bij aanvallen van drift en zooveel meer, vanzelf uit de ziel op, en zeggen weinig meer dan het „*o God help mij!*" van den drenkeling. Toch zijn ze heerlijk, en elk leven dat nabij God doorleefd wordt, is van zulke schietgebeden vol; terwijl een leven dat ze bijna niet kent, licht verre van God afdoolt. En wat ten slotte de gewone tafelgebeden en de gebeden bij het openen en sluiten van vergaderingen aangaat, zoo is het stellig misplaatst deze *lang* te maken. In onze Liturgie achter de Psalmen zij zulke gebeden alle zeer kort voorgesteld, en wie wil dat er werkelijk bij het aan tafel gaan, of bij het saamvergaderen, *gebeden* zal worden, zal wel doen met dit goede voorbeeld en voorschrift onzer vaderen te volgen. Langere gebeden zijn hier misplaatst, en maken eenvoudig dat de meesten *niet* bidden.

DERTIENDE HOOFDSTUK.

Want al deze dingen zijn om uwentwil, opdat de vermenigvuldigde genade, door de dankzegging van velen, overvloedig worde ter heerlijkheid Gods.
2 Cor. 4 : 15.

Van niet gering belang voor het Christelijk leven is ten slotte nog *het inkomen van onzen naaste* in het gebed onzer ziele tot onzen God. Met opzet drukken we ons in dier voege uit. Onze eerste indruk toch van het Gebed is, dat, indien iets, dan zeer zeker het Gebed een zaak tusschen God en ons hart is. Lange jaren is het dan ook als van de daken gepredikt, dat alle godsdienstvorm *niets* was; dat vroom gepraat waardeloos moest gedoemd; en dat het uitdragen van zijn godsvrucht naar buiten eer tegen dan voor de echtheid van ons geloof pleitte. De wezenlijk vrome liet zijn vroomheid niet zoo merken. Hoe meer men de menschen buiten zijn religie hield hoe veiliger. Ja, om het onverbloemd te zeggen: *alle* godsdienst, maar bovenal ons *gebed*, moest een zaak tusschen God en ons hart blijven. Bidden was iets te heiligs, om er mee te koop te loopen. Of men bad of niet bad moest men voor zich zelven weten. Had niet Jezus zelfs gesproken van het dichtdoen van de deur en van het zich terugtrekken in de binnenkamer; en als Jezus zelf bidden wilde, ging hij dan niet van zijn discipelen weg, naar het gebergte, heel alleen? Die menschen die altoos hardop, die gedurig in bijzijn van anderen baden, die zoo lang en zoo omstandig baden, ze zouden nu nog door Jezus op de kaak worden gesteld, gelijk in zijn dagen *de Farizeën*. Want dat is het eigenlijk, wie nog in den oud-vaderlandschen zin met het gebed opheeft en het gebed door heel zijn uiterlijk leven heenweeft, is in het oog van de mystieken onzer eeuw weinig beter dan een schijnbidder, een onware, een schijnheilige, een gehuichelde gestalte. Zij, de moderne mystieken, zijn dan de tollenaars, die geen woorden voor hun gebed vinden kunnen, en wie wel bidt, en overluid bidt, en met anderen bidt, en veel bidt, kan niets anders zijn dan de Farizeër uit de gelijkenis.

Met die theorie is men dan ook tegen het gebed ingegaan. Voortaan mocht niemand van ons weten, dat we nog baden. Daaruit volgde dat het gebed aan tafel, dat het overluid gebed in het gezin, dat het gebed bij vergaderingen en publieke samenkomsten, dat het gebed in gemeenschap met anderen en voor anderen, werd afgeschaft. Men was daarom niet tegen het gebed. Integendeel, het gebed vond men het intiemste, het

heiligste, mét den traan der smart, het aandoenlijkste op aarde. Alleen maar men wilde het gebed dan ook heilig houden, en niet ontheiligen, en al dat saambidden, en bidden waar anderen bij waren, was niets dan onkruid op dezen heiligen akker, en daarom roeide men dat uit. In naam van het gebed werd het gebed overal waar men het bij anderen merkte tegengaan. En het kostelijkste scheen gevonden, als men een gezin binnentrad, waar geen gebed ooit in het gezinsleven voorkwam, maar waar men *vertrouwen* mocht, dat het gebed, onzichtbaar en ongemerkt, leefde tusschen een iegelijks ziel en haar God.

Het is dus wel, gelijk we zeiden, het gold de vraag, of onze naaste ook in ons gebed in mocht komen, of wel uit ons gebed zou worden uitgesloten. Als ik overluid, als ik met anderen, als ik voor anderen, bid, dan blijft het gebed *niet* een zaak tusschen God en mijn hart, maar dan komt ook mijn naaste er in. Zal het daarentegen een zaak tusschen God en mijn hart blijven, dan moet mijn naaste er uit, dan moet ik nooit met hem, nooit voor hem bidden, en moet het in mijn gebed voor God zijn, alsof er niets was dan God en ik zelf. Bij het aanhooren van deze theorie hebbe men nu den moed het deel van waarheid, dat er in ligt, grifweg te erkennen. En die waarheid is hier tweeërlei. Vooreerst moet worden toegegeven, dat een diepgaand en innig gebed de ziel in zulk een spanning voor haar God brengt, dat ons gebed te echter van gehalte zal zijn, hoe meer we ons isoleeren. De bekende lijfspreuk van onzen grooten staatsman, is bovenal op het gebed toepasselijk: „In ons isolement ligt bij het gebed vooral onze kracht." Wie over het gebed wil meespreken en oordeelen, moet daarom altoos van het geïsoleerde gebed uitgaan. Hoe minder het gebed veruitwendigd wordt, en hoe meer het zich verinwendigt, des te teederder is het. Dat vooreerst. Maar in de tweede plaats dient even gul toegegeven, dat het overluid en gemeenschappelijk gebed maar al te zeer misbruikt is, en tot allerlei ontheiliging en zonde verleid heeft. Dit geldt niet alleen van bidstonden, die gehouden worden niet om te bidden, maar om de kas door de collecte te stijven, en daarom goddelooze bidstonden worden; niet alleen van de soms zoo dorre veel te lange, nu en dan pronkende gebeden in den openbaren dienst en op vergaderingen; maar ook van het overluid gebed aan tafel en in het gezin. De oneerbiedigheid waarmee zulk bidden niet zelden plaats grijpt, het formalisme dat er insloop, de sleur die er het stofgoud van wegblies, was zeer dikwijls zóó stuitend, hinderlijk en ergerlijk, dat we het uitnemend verstaan, hoe velen van zulk bidden een afkeer kregen, en liever alle gebed met anderen er aan gaven, om alleen in de eenzaamheid de gebedsgemeenschap met hun God te zoeken. Ook de voorbede

van en voor anderen is vaak zoozeer bijgeloovig en machinaal gebruikt dat het telkens roepen: „Broeders, bidt voor mij!", waar dit niets dan vuurwerk was, om een toespraak te besluiten, ergernis *moest* geven. En voegt men hier nog bij het bederf, dat vooral de Roomsche kerk in het gebed bracht, door aan het zoo en zooveel maal bidden van twee of drie vaste gebeden verdienstelijkheid toe te schrijven, dan is het metterdaad geen raadsel, hoe het overluid en gemeenschappelijk gebed, en het gebed voor anderer oog en oor, allengs in veler oog een aanstoot was geworden, en een sterke reactie in het leven riep. Wie dan ook niet aan Gods Woord den regel vraagt voor zijn gebedsleven, maar dien regel uit zichzelven, en onder den indruk van zulk misbruik, vaststelt, moet wel haast tot de uitsluiting van alle overluid en gemeenschappelijk gebed en gebed van anderen voor zich komen. Schuchterheid in het heilige scheen geen andere gedragslijn toe te laten.

En toch is het aan geen den minsten twijfel onderhevig, dat geheel deze theorie aan het gebed vijandig is en op vernietiging van alle gebed uitloopt. De uitkomst heeft het dan ook nu reeds getoond, hoe in kringen waarin eerst het overluid en gemeenschappelijk gebed tot zwijgen werd gebracht, welhaast ook het geïsoleerd gebed almeer verstomde. En dit is natuurlijk. Immers een kind komt bij het opgroeien in het gebed in, niet door het geïsoleerde gebed, maar doordien het vader en moeder ziet en hoort bidden, en van zijn ouders het bidden allengs leert. Groeit het nu op in een gezin, waarin het gebed ook openlijk op den voorgrond treedt, en op merkbare wijze door het gezinsleven is heengeweven, dan gaat het kind met het gebed als met een heilige realiteit rekenen. Het leert eerst met anderen bidden, en daarna pas komt het allengs tot het geïsoleerd gebed. Is het daarentegen geboren en groeit het op in een gezin, waarin men van het gebed nooit iets merkt, dan went het zich ongemerkt aan een leven zonder gebed, en mist het geïsoleerde gebed zelfs den bodem, waarin het zich ontwikkelen kan. Door geloovige dienstboden, die in zulke gezinnen dienen, verneemt men dan ook telkens, hoe de kinderen in zulke gezinnen schier zonder gebed opgroeien, en hoe ouders zelfs de pogingen van zulke dienstboden, om de kinderen te leeren bidden, tegengaan. De loop der zaak is dan deze, dat de betergezinde ouders wel nog voor zich zelven bidden, maar juist als vrucht en gevolg van het gemeenschappelijk gebedsleven, dat oorspronkelijk in hun eigen familie nog stand hield. Zij *blijven* dan nog bidden voor zichzelven. En ook zouden ze het heerlijk vinden, indien hun kinderen zulk een eigen gebedsleven bezaten. Alleen maar ze zien niet in, hoe ze, door het overluid en gemeenschappelijk bid-

den af te schaffen, zulk een ontwikkeling van het gebedsleven voor hun kinderen afsneden. Wat in de eerste generatie nog een tijdlang, als erfenis uit de orthodoxe overlevering, stand hield, sterft in de tweede, of althans in de derde generatie geheel uit.

Al erkennen we dan ook ten volle het misbruik dat bij het overluid en gemeenschappelijk gebed insloop, en al sluiten we de oogen niet voor de zonde, waartoe het verleiden kan en maar al te dikwijls verleidt, toch staat het daarom voor ons vast, dat het overluid en gemeenschappelijk gebed naast het geïsoleerde gebed, zijn eigen plaats in ons gebedsleven behouden moet. Het Woord onzes Gods is ook ten deze beslissend. Heel de Schrift door lezen we niet slechts van gebeden, die voor anderer oor of oog, en met en voor anderen gedaan werden; maar het overluid en gemeenschappelijk gebed wordt ons in de Schrift als een onmisbaar bestanddeel van den openbaren dienst voorgesteld; in het *Onze Vader* wijst reeds het meervoud *onze* er op, dat hier niet het geïsoleerde gebed bedoeld is; en de heilige apostel Paulus verklaart ons zelfs niet minder, dan dat de vermenigvuldigde dankzegging strekken moet, om door het danken van velen voor de genade die een enkele ontvangt, den roem en de eere Gods te verhoogen. Het te sterk drijven van het geïsoleerde gebed is dan ook niets minder dan zonde, in zoover het de poging verraadt, om in zijn gebed het hoog gebod, dat ge uw God moet liefhebben, af te scheiden van het andere gebod, aan dit gelijk, dat ge lief moet hebben uw naaste als uzelven. Een geïsoleerd gebed, dat zich opsluit tusschen de ziel en haar God, is in den diepsten grond een verzaking van *de liefde*. Het zweemt naar geestelijke zelfzucht. Wie zegt: „Ik zal in mijn gebed alleen met mijn God zijn, en daarom mijn naaste uit mijn gebedsleven uitsluiten," keert de ordinantiën Gods om; vergeet dat hij niet anders dan als een deel van een geheel bestaat; en dat zoo de kring van zijn gezin, als van zijn vrienden, en zijn kerk, en zijn vaderland ook aan zijn gebedsleven hun eigenaardige eischen stellen.

Uitgangspunt ten deze moet derhalve zijn, dat we ook van het gebed de eenvormigheid, die alle leven doodt, uitbannen, en klaar en helder inzien, dat we niet slechts tot één soort, maar tot *velerlei* soort van gebeden geroepen zijn. Ongetwijfeld moet in ons gebedsleven ook het geïsoleerde gebed standhouden, en er zelfs een breede plaats innemen, want onze ziel heeft zooveel dat ze alleen met haar God heeft af te doen. Alleen, en hierop leggen we nadruk, dat geïsoleerde gebed mag niet *al* ons gebed zijn. Naast dit geïsoleerde gebed heeft evenzeer recht van bestaan *het gebed met anderen* saâm. En wel in dien zin, dat ook dit „gebed met anderen" soms weer uiteenloope en verschillend zij naar gelang van de

verschillende levenskringen, waarin we door onzen God met anderen geplaatst zijn. Zoo moet dus Gods kind allereerst zijn geïsoleerd gebed hebben, waarin hij met zijn God alleen is, maar ook daarna zijn gemeenschappelijk gebed. Ten eerste in en met zijn gezin; ten tweede in en met den kring van zijn geestelijke vrienden; ten derde in en met den kring van zijn kerk; en ten vierde in en met den kring van zijn vaderland. Vanzelf vallen dan onder deze laatste soorten van gebeden ook de gebeden in afzonderlijke bijeenkomsten en vergaderingen, 't zij op het erf van Gods Koninkrijk, 't zij op het terrein van maatschappij en staat. Uit deze onderscheiding vloeit dan tevens vanzelf voort, dat deze onderscheidene soorten gebeden elk een ander en gewijzigd karakter zullen dragen. Het geïsoleerde gebed, als we in de eenzaamheid alleen voor onzen God op de knieën liggen, zal een intimiteit en innigheid en teederheid bezitten, als de overige soort gebeden nooit erlangen kunnen. Daar zijn die andere gebeden niet op aangelegd. Het naast aan het geïsoleerde gebed zal nog het gebed in het gezin, of het gebed met geestelijke vrienden komen; vooral wanneer in het gezin ernstige gebeurtenissen plaats grijpen, of ook met een enkel kind gebeden wordt, of ook in den kring van geestelijke vrienden een gebed volgt op een intiem gesprek, zal al zulk bidden het geïsoleerd gebed in teederheid soms zeer nabij komen. Reeds minder intiem zullen de *gewone* huisgebeden zijn. In de kerk kan het gebed wel diep gaan, maar nooit het *persoonlijk* stempel dragen. Op vergaderingen en bijeenkomsten van gelijken aard zal de zaak die de bidders sâambrengt en die publiek is, vanzelf alle gebedskracht tot zich trekken. En waar men bijeenkomt in den kring van het vaderland of de maatschappij, dus ook met dezulken die ons intiem geloof *niet* met ons deelen, zal het gebed uiteraard een zeer voorwerpelijk karakter dragen en weinig meer zijn kunnen, dan een aanroepen van Gods naam en een inroepen van zijn zegen. Alle intiem gebed is in zulk een kring zelfs misplaatst; en zij die, biddende met wie den Heere Jezus *niet* kennen, of zelfs verwerpen, toch het bidden in Jezus' naam willen doordrijven, hebben, zij het dan met de vroomste bedoeling, den aard van deze gebeden miskend.

Zooveel zij gezegd over de noodzakelijkheid en het eigenaardig karakter van het *gemeenschappelijk* gebed; maar nog afzonderlijk moet hierbij het *overluid* bidden besproken. Het *overluid* bidden kan tweeërlei zijn, of zóó dat allen saâm overluid bidden, of wel dat één overluid voor allen bidt. Het saâm overluid bidden kennen wij alleen in ons psalmgezang. Zeer wel toch kan men met duizenden personen tegelijk overluid bidden: „Goedertieren Vader, milde Zegenader, stel uw vriendlijk hart, op wiens

gunst wij hopen, eeuwig voor ons open." Alleen zij opgemerkt, dat men maar zeer zelden onder den indruk verkeert, dat dit *bidden* is. Men vouwt dan de handen niet; men sluit de oogen niet; men zingt eenvoudig, en niet zelden komt het voor, dat wie zoo zong, er zelfs niet aan dacht, dat hij bad. Vruchtbaar zou het daarom zijn, indien ook bij ons psalmgezang meer op den onderscheiden aard van zulk gezang gewezen werd. De eene maal is het een lied van aanbidding, dan een belijdenis van schuld, en dan weer een gebed, een smeekgebed om vergiffenis, om hulpe, of om gemeenschap des Heeren. Zulk een zingend overluid saâm bidden, waar het met gevoel, met besef, met biddenden ernst geschiedt, en in den toon van gezang en orgel zich de gebedszin uitspreekt, staat anders zeer hoog en sticht ongemeen. Het is dan een formuliergebed op rijm en in dichtmaat, en het saâm overluid uitzingen van zulk een gebed is een der hoogste uitingen waartoe het gemeenteleven kan opklimmen.

In Engeland, niet ten onzent, heeft men ook nog de gewoonte, om *zonder* zang, en *zonder* dichtmaat, formuliergebeden in proza saâm te bidden. Dit is juist het systeem van het *Common prayer book*, d. i. van het Boek der gemeenschappelijke gebeden. Hieraan toch lag het schoone denkbeeld ten grondslag, om het algemeene priesterschap te doen uitkomen; niet den voorganger alleen, maar allen saâm overluid te laten bidden; en alzoo den geestelijken gemeenschapszin te sterken. Jammer slechts dat de uitkomst heeft getoond, hoe moeilijk dit ideaal te verwezenlijken is. Bidt men te langzaam, dan is de één al spoedig één, een ander twee, een derde drie woorden voor; en bidt men te snel, dan wordt het een afraffelen van klanken waarbij niemand meer iets denkt. Invoering van zulk een saâm overluid bidden zou dan ook stellig niet zijn aan te raden, en het saâm overluid bidden kan alleen op die wijze worden ingevoerd, dat men met een eigen tempo, b. v. aan het slot van den dienst, saâm zingende, een gebed uit den psalmbundel Gode opdroeg.

Regel daarentegen zal wel altoos blijven, dat bij het gemeenschappelijk gebed één voorgaat; want het is wel zoo, dat men ook gemeenschappelijk elk stil voor zichzelf kan bidden; maar dit is slechts schijn. Dit is geen gemeenschappelijk bidden. Het gemeenschappelijke is dan alleen dat men op hetzelfde oogenblik en in één vertrek bidt, maar elk gebed blijft geisoleerd. De één wil dan niet uitscheiden eer de ander gereed is. Half worden dan de oogen geopend om te zien of de ander al klaar is. En heel zulk saâmbidden in de stilte verkrijgt daardoor een machinaal en onheilig karakter. Als men saâm bidt, moet het ook saâmbidden van één gebed zijn, en moet er dus één voorgaan. Dit nu moet in het gezin de vader of moeder zijn, in de kerk de voorganger, en in de publieke vergaderingen

de voorzitter, en dus niet altoos een dominee. Wie huwt moet zich van den eersten morgen aan wennen aan het overluid bidden als priester en hoofd van zijn gezin; en waar vader afwezig is of wegsterft, moet de moeder van rechtswege die taak overnemen; evenals ze in alle andere aangelegenheden, bij ontstentenis van haar man, als hoofd des gezins optreedt. Dat men hiertegen eerst opziet, is natuurlijk; maar voor die moeilijkheid mag men niet uit den weg gaan. Het is eenvoudig iemands plicht. Of men daarbij nu een formuliergebed zal bezigen of vrijuit bidden, moet ieder zelf weten, en vooral wie de booze neiging in zich gevoelt, om met zeker mooi bidden onder zijn gebed te pronken, zal wel doen, met zich gedurig in een formuliergebed terug te trekken. Evenzoo moet in de vergaderingen de voorzitter het gebed doen. Dat is *zijn* roeping; en er moet niet een toevallig aanwezige dominee hiertoe worden uitgenoodigd, alsof een dominee zeker apart mandaat voor het bidden had. Het bidden behoort bij het algemeene priesterschap der geloovigen; het is een algemeen menschelijke roeping, en hoe korter men bij zulke vergaderingen bidt, des te beter. De groote kunst bij dit overluid voorbidden is maar om *te bidden*, d. w. z. om waarlijk zich voor het aangezicht des Heeren te stellen, en niet in de lucht, maar tot Hem te spreken. Zeker men mag dit niet zoo ver drijven, dat men zijn gezin, de gemeente of de vergadering, waarin men bidden zal, uit het oog verliest. Het moet niet zijn, dat gij alleen voor en tot uwen God bidt, onderwijl de anderen er bij zitten of bij staan, om u te hooren bidden. Neen, ge moet *hun mond* zijn, ge moet *hun* nood op het hart dragen, ge moet werkelijk *priesterlijk* zijn aangedaan in uw ziel, en alzoo in de gemeenschap der liefde voor uw God verschijnen. Hierin, en in niets anders, ligt dan ook het geneesmiddel tegen het te lange gebed; tegen het redeneerende gebed; tegen het opgesmukte gebed; en bovenal tegen het zondige gebed, dat poogt om al biddende niet tot God, maar tot hen die met ons zijn te spreken. Wel moet ge hen opnemen, en daartoe in hun ziel pogen in te dringen, maar de *uitgang* uwer ziel moet toch altoos naar God zijn, en niet naar hen die met u bidden.

Dat anderen, die te laat komen, in hun ééntje nabidden, is wel hinderlijk, maar toch een niet te mijden kwaad. Het gaat niet aan, dat wie te laat aan tafel komt, zoo maar eten gaat, zonder bidden. Toch wete, wie te laat komt, wel, dat hij, tenzij werkelijk verontschuldigd, hiermee te kort doet aan het gezinsleven, en het gebedsleven stoort. Voorzoover echter zulk nabidden niet te mijden is, eischt de eerbied voor het gebed, dat de anderen onderwijl stil zijn, dat alle gesprek een oogenblik gestaakt worde, en dat ook het geschuifel van borden en schotels en vorken een

oogenblik ruste. Er wordt dan tot den hoogen God gesproken, en dit moet aan een ieder ontzag inboezemen. Alleen zij de nabidder er op bedacht, dat hij dan zoo kort mogelijk bidde. Het is toch al storend, als de nabidder door dan nog eens recht lang te bidden, zich verleiden laat om zekere vertooning voor de medeaanzittenden te maken.

Bidstonden, of uren des gebeds, zijn ongetwijfeld zeer aan te bevelen, ook al zal het bij ons Nederlandsche volk nooit gelukken, aan deze het karakter te geven van de Engelsche *prayer-meetings*. Dat houden van kleine, korte toespraken, om daarna zes, zeven hoorders in een kort gebed te laten voorgaan, is een kunst die de Engelschen uitnemend, maar wij, helaas, niet verstaan. Toch hebben we daarom vanouds zeer wel onze gebedsuren gehad. In Rotterdam was het dusgenaamde *Gebed* hiervan nog een overblijfsel; een samenkomst der gemeente die kort duurde, waarin een korte toespraak werd gehouden, en waarin schier *alleen* het gebed de hoofdzaak was. Doch, helaas, die goede ure des gebeds heeft men ten onzent al meer bedorven. Alles moest een preek zijn. En dan na de preek kwam een gebed als een ander gebed, zoodat het feitelijk onmogelijk was, om het van het nagebed van een andere gewone godsdienstoefening te onderscheiden. En dit nu is natuurlijk af te keuren. In een ure des gebeds moet men beginnen met een kort votum, dan een toespraak houden, die alleen ten doel heeft, om de zaak voor welke men samenkomt op het hart te binden, en zoo allen saâm voor te bereiden voor het gebed. Het moet alles op het slotgebed uitloopen. In dat gebed moet het einddoel van heel de samenkomst liggen. Eerst in dat slotgebed moet men ruste vinden. Wie in zulk een ure des gebeds, een gewone predikatie houdt, vermoordt den bidstond. En wie zulk een bidstond uitschrijven, mogen dan ook wel vooraf het hart voor God onderzoeken, of het hun wel waarlijk te doen is, niet maar om een levensteeken te geven; niet maar om belangstelling op te wekken; veel minder om op een collecte te azen; maar eerlijk en oprecht, om met de broederen saâm, de zaak, die men liefheeft, Gode op te dragen.

Bij zulk een bidstond nu, evenals bij alle overluid saâmbidden, waarin een der broederen voorgaat, kan er ten slotte niet genoeg nadruk op gelegd, dat men toch ook door de wijze en den toon van bidden het meebidden mogelijk make. Daartoe nu is het eisch, dat men niet terstond met zijn gebed invalle, maar eenige oogenblikken van stilte late voorafgaan, opdat alle rumoer en gedruisch verstommen, en de ziel gelegenheid hebbe, om zich te verzamelen en voor haar God te stellen. Te lang moet dat oogenblik van stilte niet gerekt. Dan toch leidt het af. Maar even

althans moet er een heilig *selah*, een plechtige *pauze* zijn, opdat eerst daarna het gebed aanvange. En wat den toon van het gebed aangaat, zoo mag deze niet de toon der predikatie zijn, maar moet de toon der lofverheffing of der smeeking wezen. In de smeeking langzaam en roerend, in de lofverheffing plechtig jubelend en meêsleepend. Niet heel het gebed door één dreun, maar naar de deelen van het gebed zijn, voor elk der deelen de toon, die uit den aard der zaak eisch is.

ZONDAGSAFDEELING XLVI.

Vraag 120. Waarom heeft ons Christus geboden, God alzoo aan te spreken: *Onze Vader.*

Antwoord. Opdat Hij van stonde aan in het begin onzes gebeds in ons de kinderlijke vreeze en toevoorzicht tot God verwekke, welke beide de grond onzes gebeds zijn, namelijk, dat God onze Vader door Christus geworden is en dat Hij ons veel weiniger afslaan zal hetgene, dat wij Hem met een recht geloove bidden, dan onze vaders ons aardsche dingen ontzeggen.

Vraag 121. Waarom wordt hier toegedaan: *Die in de hemelen zijt?*

Antwoord. Opdat wij van de hemelsche majesteit Gods niet aardsch gedenken en van zijne almachtigheid alle nooddruft des lijfs en der ziele verwachten.

EERSTE HOOFDSTUK.

> Indien dan gij die boos zijt, weet uwen kinderen goede gaven te geven, hoeveel te meer zal de hemelsche Vader den Heiligen Geest geven dengenen die Hem bidden!
>
> Luc. 11 : 13.

In de 46e sectie van den Catechismus, tot wier bespreking we hiermede overgaan, is de aanhef van het *Onze Vader* aan de orde. Die aanhef luidt: *Onze Vader, die in de hemelen zijt*; maar al is er nu in dien aanhef sprake van het vaderschap Gods, toch zou het geheel misplaatst zijn, hier ter plaatse, over dit vaderschap uit te weiden. Dit is bij de 9e Zondagsafdeeling, en elders geschied, maar hoort hier niet thuis. Hier toch wordt dit vaderschap niet geleerd, maar ondersteld, en is de vadernaam uitsluitend te bespreken in verband met *het Gebed.* Olevianus en Ursinus hebben dit uitnemend beseft, en geven dan ook op de vraag, waarom we ons gebed met de aanroeping van God als onzen Vader hebben te beginnen, dit schoone en rijke antwoord:

„Opdat Hij van stonden aan, in het begin onzes gebeds, in ons de kin-

derlijke vreeze en toevoorzicht tot God verwekke, hetwelk de grond onzes gebeds is; namelijk dat God onze Vader door Christus geworden is, en dat Hij ons veel minder afslaan zal hetgeen wij van Hem met een recht geloof bidden, dan onze vaders ons aardsche dingen ontzeggen."

Zij, die bij de uitlegging of bij de predikatie van den Catechismus hierop niet letten, en naar aanleiding van Vraag 120—121 een breed vertoog gingen opzetten, hetwelk met het Gebed als zoodanig niets uitstaande had, sloegen den bal dan ook te eenen male mis. Als de behandeling van den Catechismus aan het Gebed toe is, moet ook de predikatie er al haar kracht op saamtrekken, om in het wezen en den vorm van het gebed in te dringen, en het mysterie des gebeds, opdat er rijker en beter gebeden worde, voor de kerke Gods te ontvouwen.

Het punt nu waarop het ditmaal aankomt is *de aanhef* van het gebed. Ons gebed is en moet altoos zijn een *toespraak* tot den Heere onzen God. Niet een mijmeren in ons zelven, gelijk sommige mystieken, en nu menig Moderne het wil. En ook niet een eigenlijke toespraak tot wie met ons bidden, gelijk dit zoo telkens nog voorkomt. Maar eigenlijk en zeer bepaaldelijk moet het gebed zijn een spreken tot het Eeuwige Wezen. Ook als ge tot den Christus bidt, mag uw gebed niet opgaan tot de menschelijke natuur in den Middelaar, maar zijt ge strikt gehouden, in den Christus eeniglijk God toe te spreken en te aanbidden. Het gebed is dus niet een toespraak, die zich tot iets of iemand anders richt, en waarnaar God de Heere van terzijde luistert; maar het is een toespraak, die rechtstreeks *tot* Hem zelven wordt gericht. Dit nu klaagt reeds niet weinige onzer gebeden aan. Ieders herinnering toch zegt hem, hoe hij soms heel een reeks van oogenblikken lag te bidden, zonder dat God de Heere het oogmerk was, waarop zijn gebed zich richtte. Dan begon men wel met zich het eerste oogenblik tot God te richten; maar al spoedig werd God uit het oog verloren, en werd het een spreken met ons zelven, of een spreken in de lucht. De zonde is oorzaak hiervan. Vóór den zondeval verscheen Adam blij te moe en in heilige verzuchting voor den Heere zijn God, maar toen de zonde een scheur in zijn hart had getrokken, school Adam achter het geboomte voor God weg. En nu is het wel zoo, dat wie in Christus met zijn God verzoend is, dien bangen angst voor den Heere der heeren niet meer kent, maar toch ook hem kost het daarom niet minder inspanning zijner ziele, om zich in zoo heiligen en bepaalden zin, met al de intentie van zijn hart, op het Eeuwige Wezen te richten. Van daar die gedurige afdoling onzer gedachten in het gebed, en vandaar dat het ons zoo zeldzaam door genade der gebeden wordt gegund, om van den

aanvang tot den einde toe onder ons gebed als in de tegenwoordigheid des Heeren te verkeeren.

En toch, ook al is die ware stand onzer ziel in het gebed uitzondering, toch mag daarom vooral bij het gebed het ideaal nooit losgelaten, en het is het ideale standpunt des gebeds, dat ons in dezen aanhef van het *Onze Vader* wordt voorgehouden. Ge moet beginnen met den Heere uw God aan te spreken, en Hem te noemen bij zijn naam. Zulk toespreken nu heeft geen zin en is onwaarachtig, tenzij uwe ziele zich eerst in de tegenwoordigheid des Heeren hebbe geplaatst, en ge Hem in uw heilige aandacht als voor u hebt gesteld. Alleen hij die gevoelt, die hij hier op aarde ligt neergeknield, en dat daar boven in de hemelen zijn God is, die heerscht van zijn Genadetroon, en dat hij zich nu tot dien God wendt, en het oog zijner ziel tot Hem opheft, is tot zoodanig toespreken van zijn God bekwaam. Gij kunt ook in uw omgang met menschen zeer wel een toespraak houden tot iemand, die op dat oogenblik niet voor uw lichamelijk oog zichtbaar is, maar dan stelt ge u hem toch voor. Is er b. v. een vader, die een hartverscheurend bericht kreeg van zijn zoon, dan kan hij zeer wel, evenals David, dien zoon in zijn gedachten toespreken en uitroepen: „Absalom, mijn zoon, mijn zoon!"; maar dan denkt hij op dat oogenblik ook aan zijn kind met al de spanning van zijn hart, en ziet hij hem in gedachten voor zich. Maar niemand zal onder menschen iemand toespreken, zonder dat hij hem óf voor zich zie staan, óf hem zich voorstelle. Dat moge een komediant doen, die zijn rol instudeert, of ook iemand die een toespraak houden moet, en zich hierop voorbereidt, maar zelfs als die komediant zijn stuk uitvoert, of die toespreker zijn toespraak werkelijk houdt, blijft altoos de regel doorgaan, dat geen toespraak denkbaar is onder menschen, tenzij de toegesproken persoon er bij is, 't zij in de gedachte, 't zij in de werkelijkheid. En zoo ligt in dien aanhef van het *Onze Vader* dus allereerst de ernstige vermaning, om in onze gebeden den Naam des Heeren nooit uit te spreken, dan nadat de spanning onzer ziel zich op Hem als onzen God, zoo gevest hebbe, dat het ons is, of wij voor zijn genadetroon staan.

Dit kan nu op tweeërlei wijze geschieden. Zoo namelijk dat wij van verre naar onzen God opzien, of wel dat we onze ziel opheffen tot den God der goden, en voor ons besef in den hemel verplaatst zijn. Het laatste is natuurlijk het innigste en staat daarom hooger. Dan roepen we Hem niet uit de verte toe, maar we *naderen* eerbiediglijk tot den Heere, om alsnu, voor zijn aangezicht verschenen, met stille stem en op zacht fluisterenden toon, onze ziel voor Hem uit te storten. Vandaar dan ook, dat

in de Heilige Schrift zoo telkens van dat *opheffen der ziel* tot God sprake is. Zoo in Psalm CXLIII : 8 : „Doe mij uwe goedertierenheid in den morgenstond hooren, want ik betrouw op U. Maak mij bekend den weg dien ik te gaan heb, *want ik hef mijne ziel tot U op.*" In Klaagliederen III : 41 : „*Laat ons onze harten opheffen tot God in den hemel.*" Of in Psalm XXV : I : „*Tot U hef ik mijne ziel op,* want ik betrouw op U." Een gedachte die elders wordt uitgedrukt door het verschijnen *voor de aanspraakplaats zijner heiligheid*, of op velerlei andere wijze. Ook nu blijft het daarom aanbevolen dezen onzen wandel in de hemelen te hebben, en te verkeeren in de Tente des Heeren. Dan is het gebed het teederst, het rijkst, het warmst, het meest bezield. Toch wordt toegegeven, dat dit niet altoos kan. Dikwijls is ons hart door velerlei te zeer gespannen, onze aandacht door allerlei te zeer afgeleid, en is die hooge inspanning der ziel, om alzoo op te klimmen tot den God onzes levens en in zijn verborgen Tente in te gaan, ons onmogelijk. Dan bidden we dus uit de verte, tot onzen God die wel nabij is, maar die toch altoos onze Vader *in de hemelen* blijft, en dit nu drukt de Schrift uit, door het opheffen niet *van onze ziel*, maar *van onze handen* naar den hooge. Dan denken we aan onzen God als in de oneindige hoogte boven ons, en wij strekken onze handen biddend en smeekend naar Hem uit. Maar hetzij dat we *onze ziel* hetzij dat we alleen *onze handen* naar Hem opheffen, altoos moet toch deze hoofdzaak blijven vaststaan, dat we bij het ingaan in ons gebed den Heere ons hebben voor te stellen, gelijk ons David betuigde: „*Ik stel den Heere* (t. w. in mijn gebeden) *geduriglijk voor mij.*" Eerst als onze ziel hiertoe kwam, heeft het noemen van onzen God bij zijn naam zin en beteekenis. En al is het dan, dat wij uit de verte tot onzen God roepen, dan ervaart toch de biddende ziel niet zelden, dat het is, alsof God tot haar nederdaalt, dat ze betuigen mag: „*De Heere is aan mijne rechterhand, ik zal niet wankelen.*"

Staat dit nu vast, dan ontstaat thans de vraag, met welken naam wij God den Heere in den aanhef onzes gebeds hebben toe te spreken. Het allervolmaakste gebed begint met de woorden: „*Onze Vader, die in de hemelen zijt.*" Is hier nu mee bedoeld, dat elk gebed juist met dien aanhef moet aanvangen? Stellig niet. Als Jezus ons leert, om ons gebed met dien vertrouwelijken aanhef van „*Onze Vader, die in de hemelen zijt*", te beginnen, dan is dit een heerlijke vergunning. Het is of onze Heiland tot ons zegt: „Gij, uit uzelven, zoudt dit niet durven. Maar ik, als uw Heiland en uw Getuige van den Vader, sta u dat toe." Stellig ligt hier dus in, dat we het *mogen* doen; en dat, waar wij licht ons zouden inbeelden, alsof het te veel gewaagd ware, om tot den Heere onzen God met zoo vertrou-

welijke toespraak toe te naderen, Hij ons de vrijmoedigheid geeft, om op zoo innige wijze als een kind voor zijn vader, zoo voor onzen God te naderen. Doch natuurlijk is dat niet een gebod in dien zin, alsof elke andere wijze, om God bij zijn Naam te noemen, hiermee zou uitgesloten zijn. Met alle namen waarmee God de Heere in zijn heilig Woord zichzelven voor ons genoemd heeft, mogen wij Hem aanspreken in onze gebeden. Iets wat ook geldt voor die namen, die wel niet rechtstreeks, maar dan toch zijdelings in de Heilige Schrift geopenbaard zijn. Al komt toch de naam van *Drieëenig God* en *Verbonds-God* niet letterlijk in de Schrift voor, dit neemt niet weg dat de Heere onze God zich in de Heilige Schrift wel degelijk als de Drieëenige en als de God onzes Verbonds aan ons bekend gemaakt heeft; en dat wij dus ook het volste recht hebben, om ook in onze gebeden God den Heere met deze namen toe te spreken. Tegen één gevaar moet echter gewaarschuwd. — Er zijn wel bidders, die als ze voor anderen bidden, er zeker werk van maken, om in den aanhef hunner gebeden God den Heere toe te spreken met zekere opeenstapeling van hoogheilige namen. Dit nu is af te keuren, want zoo Jezus ons in den aanhef van het *Onze Vader* iets leert, dan is het wel, dat in het toespreken van het Eeuwige Wezen *de hoogste eenvoud* merk van ernst en oprechtheid moet zijn. Reeds een koning op aarde wordt alleen met het korte woord *Sire* of *Majesteit* toegesproken, en iemand die een koning begon toe te spreken met een opeenstapeling van allerlei wijdluftige titels, zou zichzelven tot een voorwerp van belaching maken. Het zou niet gekuischt, het zou een zich verloopen in winderigen praal, het zou onkiesch zijn. Proef op de som is dan ook, dat men zoo iets bijna nooit zal doen, als men voor zichzelven alleen bidt, maar bij voorkeur als men in het gebed voorgaat. En dit juist maakt de zaak nog bedenkelijker. Nu toch sluipt allicht de verzoeking in, om in het opeenstapelen van die hoogheilige namen zeker vertoon te bedoelen. „Gij zult den naam des Heeren niet ijdellijk gebruiken" is een gebod, dat ons ook voor onze gebeden iets te zeggen heeft. Soberheid en schuchterheid maken bij het gebed veel dieper en ernstiger indruk, dan die onbeteugelde uitvloeiing van heilige klanken.

We zeggen daarom niet, dat iemand op het hoogste punt van zijn gebed, of bij een zeldzaam plechtige gelegenheid, niet in zulk een biddende verrukking kan geraken, dat hij drang en behoefte in zijn ziel heeft, om den naam des Heeren al grooter te maken, en daarom klank op klank stapelt, om toch maar uiting te geven aan zijn gevoel van aanbidding en heilige bewondering; maar in geen geval hoort dit dan toch in den aanhef des gebeds thuis. Bij nauwkeuriger opmerking ontwaart ge dan ook, dat deze

opeengestapelde klanken meest een vaste formule zijn, die men zich heeft aangewend. En daarom is het zoo heerlijk, dat het *Onze Vader* ons ook hierin een richtsnoer aanbiedt, en ons uitlokt, om niet, gelijk de Heidenen hun afgoden met veelheid van namen aanroepen, zoo met heel een reeks van namen tot onzen God te roepen; maar in stillen, plechtigen ernst Hem aan te spreken met een enkelen zijner namen, maar een naam waarin dan ook heel onze ziel haar aanbidding van het Eeuwige Wezen uitspreekt. Natuurlijk, Jezus had ons ook kunnen leeren, om tot God in onze gebeden te roepen als tot den *eenigen en drieëenigen, heiligen Verbonds-God*; maar Jezus heeft dit *niet* gedaan. Hij heeft zoo overspannen uitdrukkingen veeleer gemeden, en ons in kinderlijken eenvoud en met heilige soberheid leeren bidden: *Onze vader, die in de hemelen zijt.* Waarlijk ook hier is de eenvoud het merkteeken van het goddelijk ware en schoone. Zij men derhalve bij zijn aanroeping van het Eeuwige Wezen geheel vrij en ongedwongen in het kiezen van den naam, waarmee men den Heilige noemen zal; maar mijde men alle overtolligheid, alle overdrijving, alle ongeestelijke drukte in woorden. Bij den aanhef uwer gebeden komt het er niet op aan, om God met *veel* namen te noemen, maar Hem zoo onder een enkelen zijner namen aan te roepen, dat die naam, met zijn rijken inhoud uw hart toespreke en uit uw hart opkome.

Uit het *Onze* voor „Vader" is niet zelden meer afgeleid, dan er in ligt. Men heeft toch vaak de meening geuit, alsof dat *Onze*, ter bestraffiug van de zelfzucht in onze gebeden, alle aanroepen van God als mijn God en *mijn* Vader uitsloot en verbood. Dit zou er wél inliggen, als Jezus tot één enkelen van zijn discipelen, b.v. tot Petrus, gezegd had: „Gij dan, zoo wanneer gij bidt, bidt aldus: „*Onze* Vader, die in de hemelen zijt." Maar het volgt er volstrekt niet uit, nu Jezus het *Onze Vader* aan zijn *gemeenschappelijke* discipelen op de lippen legt. Nu toch *kon* Jezus het *enkelvoud* niet gebruiken, nu moest hij wel het *meervoud* kiezen, zonder dat hieruit tegen het gebruik van het enkelvoud, zoo men alleen bidt, ook maar iets is af te leiden. De uitroep aan het kruis: „*Mijn* God, *mijn* God, waarom hebt Gij mij verlaten?" bewijst veeleer het tegendeel. Dit kan dan ook niet anders. Wie alleen bidt, en diep in het gebed ingaat, heeft zooveel concreets, persoonlijks en eigens aan zijn God voor te dragen, dat het meervoud: „*Onze* Vader" geen zin meer zou hebben. Dat *Onze* gaat b.v. bij de schuldbelijdenis wel, zoolang men in het algemeen schuld en zonde en tekortkoming belijdt, maar kan *niet*, zoodra ge uw eigen persoonlijke zonde, waaraan ge u schuldig weet, voor uw God belijdt. Dan toch kunt ge zelfs niet met uw huisgenooten bidden, daar zij weer hun

eigen zonden hebben, die van uw zonden verschillen. De bidders in Oud en Nieuw Verbond toonen ons dan ook gedurig, hoe ze wel degelijk ook in het *enkelvoud* tot hun God roepen, meer zelfs dan in het *meervoud*.

Toch ligt daarom in het meervoud *Onze* wel terdege iets waarop gelet dient te worden, want het is, helaas, zoo, dat de zelfzucht geen der minste zonden van onze gebeden is, terwijl het toch ontzettend is, zoo we zelfs in den gebede voor onzen God, de liefde voor den naaste zoo telkens verzaken. Dit punt is zeer teeder, maar mag toch niet in de schaduw gesteld. Veel is onze liefde voor den naaste nog niet, maar toch is niets zoo zeer geschikt, om ons onze armoede aan deze liefde te ontdekken, als de zelfzucht, die onze meeste gebeden kenmerkt. We zeggen dit volstrekt niet alleen van onze liefde tot den naaste, maar misschien evenzeer van ons gebrek aan liefde voor onzen God. Daarop komen we echter bij de eerste bede terug, en daarom bepalen we ons hier tot de armoede aan liefde voor den naaste die zich zoo gedurig in ons gebed verraadt. Men versta ons wel. Zeer zeker ontbreekt in de gebeden van Gods volk ook de *voorbede* voor anderen niet, en alle voorbede is een uiting van liefde. Maar die voorbeden bepalen en beperken zich in den regel tot een voorbede voor man, vrouw en kind, tot een voorbede voor vader, moeder, zusters of broeders, tot een voorbede voor een kranke of stervende in den kring onzer omgeving. En toch is dat nog niet die rijke, volle, warme liefde, waaruit de Heere wil dat ons gebed voor hen zal opklimmen. Wie bidt doet een priesterlijk werk, en het karakter van het priesterlijk ambt bestaat juist hierin, dat het lijden en de droefenisse en de kommer, die om der zonden wil op ons geslacht drukken en ons *menschelijk* leven als zoodanig zoo somber maken, dan ook op priesterlijke wijze gedragen, en met smeeking om redding en vertroosting voor onzen God worden gebracht. De wereld in haar breeder afmetingen *kan* niet bidden. De echte bidders zijn slechts weinigen. Die priesterlijke handen kunnen opheffen naar den hooge waren altoos de minsten in getal. Maar juist daarom is het dan ook niet genoeg, dat Gods kinderen, als ze bidden, bidden voor zichzelf, bidden voor hun huisgezin, bidden voor hun vrienden, maar er moet ook voor die wereld gebeden worden, gelijk Jezus voor zijn moordenaars bad. En voor die wereld bidden, dat kan die wereld zelve niet, dat moet het volk des Heeren doen. Want het is wel zoo, dat Jezus in het hoogepriesterlijk gebed met zoovele woorden betuigt: „Ik bid niet voor de wereld," doch dat gebed was het speciale gebed van den Middelaar voor zijn verlosten, dat natuurlijk alleen voor zijn gekochten kon worden opgezonden.

In gelijken zin nu zal Gods volk ook thans zijn gebed voor het Sion

Gods hebben, waarbij natuurlijk de wereld is buitengesloten; maar het zal evenzoo toch zijn gemeen gebed voor de nooden der wereld hebben, opdat waar zij zwijgt en haar God vergeet, er toch een roepen zij, om den zegen des Heeren af te bidden. Wie, om dit concrete voorbeeld te nemen, aan een *table d' hôte* in een logement aanzit, en merkt dat de aanzittenden niet bidden, doet verkeerd als hij den zegen alleen voor zichzelf afsmeekt, maar moet door de liefde gedrongen worden, ook den zegen Gods te vragen voor hen die met hem aanzitten, en die de vreugde en de heerlijkheid van het gebed niet verstaan. Wat nu geldt in dit bijzonder geval, hebben we ook in meer algemeenen zin toe te passen. Als in tijden van oorlog of volksberoering of mislukten oogst of van een pestilentie die uitbreekt, de wereld, die in lijden komt, niet *kan* bidden, doen wij niet goed, zoo we alleen voor ons zelven om redding of bewaring smeeken, maar moet de enkele rechtvaardige bidden voor heel zijn dorp, en moet het volk des Heeren zijn smeeking opzenden voor heel het land. Op het beginsel dat hierin ligt hebben we derhalve ook te letten bij onze gewone gebeden in gewone dagen, en juist daarom is het zoo goed, dat we ook in de stille gebedspraktijk der binnenkamer gedurig het *Onze Vader* bidden. Als ge toch, na de uitstorting uwer eigen ziel, voor uzelven en voor de uwen gebeden hebt, maar nu zelf ontwaart, hoe eng zelfs in het bidden uw liefde voor den naaste was, o, dan doet het uw hart zoo weldadig aan, als ge uit uw eigen gebed opeens in het *Onze Vader* overgaat, en met dat *Onze Vader, die in de hemelen zijt*, opeens de sluizen van uw hart zich voelt openen, om de liefde uwer gebeden alsnu uit te strekken tot allen die met u aan de nooden des menschelijken levens zijn blootgesteld.

Sluit nu de aanroeping van God als *onzen Vader*, gelijk men vaak zegt, *de vreeze* buiten? Men waant dit niet zelden, en beroept zich dan op het bekende woord van den heiligen apostel Johannes, dat wie vreest in de liefde niet volmaakt is, want *dat de volmaakte liefde de vreeze buitensluit.* Onze Catechismus denkt hier juist omgekeerd over. Immers in het Antwoord op Vraag 120 staat integendeel, dat Christus, door ons alzoo God te leeren aanroepen, juist *de kinderlijke vreeze in ons verwekken wil.* Ook over dit punt daarom een kort woord. Van *vreeze* spreekt de Schrift in tweeërlei zin. De ééne maal als van een *vreeze* die uit het ontzag voor Gods majesteit geboren wordt, en de andere maal als van een *vreeze* voor *straf*, voor den *dood*, voor het *oordeel.* Zoo lezen we in Hebr. II: 15, dat Christus verlossen zou hen, die met *vreeze des doods*, door al hun leven, der *dienstbaarheid* onderworpen waren. In Rom. VIII: 15, dat Gods volk

den geest ontvangen heeft, niet der *dienstbaarheid* wederom tot vreeze. En ook staat in 1 Joh. IV: 18, dat we vrijmoedigheid hebben *in den dag des oordeels,* want dat de volmaakte liefde de *vreeze* buitensluit. In al zulke plaatsen is derhalve sprake, niet van de „vreeze Gods", maar van de vreeze, die God, als Rechter, oordeelvellend en strafeischend in de ziel van den zondaar uitstort. En die vreeze moet natuurlijk weg, zoo er waarlijk van zaligmakend *geloof* sprake zal zijn. De verloste vreest niet meer, maar jubelt en roept met den heiligen apostel uit: „Wij dan, gerechtvaardigd door het geloof, hebben vrede met God door onzen Heere Jezus Christus, door wien wij ook de toeleiding verkregen hebben."

Maar behalve van deze vreeze voor God als strafeischend Rechter, is er in de Heilige Schrift ook gedurig sprake van een „vreeze Gods", die juist zijn heiligen van de kinderen der wereld onderscheidt, en die door de volmaakte liefde niet wordt weggenomen, maar veeleer versterkt en bevestigd. Daarom zegt de heilige apostel Paulus in 2 Cor. VII: 1: „Dewijl wij dan deze belofte hebben, geliefden, laat ons onszelven reinigen van alle besmetting des vleesches en des geestes, *voleindigende de heiligmaking in de vreeze Gods.*" Nu is het duidelijk, dat hier niet van den onbekeerde, maar van den verloste sprake is, en wel van zulk een verloste, die zijn heiligmaking wil voleind zien. En van zulk een nu zegt Paulus, dat hij deze voleindigt, niet door de vreeze Gods uit te bannen, maar juist door de „vreeze Gods" te voeden. Vreeze Gods in dien zin nu is de aandoening die over onze ziel komt, zoo dikwijls we de majesteit des Heeren en haar almachtigheid tot in het merg van ons gebeente voelen trillen. Vandaar dan ook, dat in het Oude Verbond „*Gij die den Heere vreest*" de staande formule en de vaste uitdrukking is, juist voor hen, die God liefhebben: „Gij Israël, looft den Heere! Gij, huis Aäron, loof den Heere! *Gij die den Heere vreest*, looft den Heere!"

TWEEDE HOOFDSTUK.

Ben Ik een God van nabij, spreekt de Heere, en niet een God van verre? Zou zich iemand in verbergene plaatsen kunnen verbergen, dat Ik hem niet zou zien? spreekt de Heere; vervul Ik niet den hemel en de aarde? spreekt de Heere.

Jer. 23: 23, 24.

„Kinderlijke vreeze en toevoorzicht" vormen den grondslag van ons gebed, en opdat dit zoo zijn zoude, heeft Christus ons geboden God aldus aan te roepen: „Onze Vader, die in hemelen zijt." *Vreeze* is een werking op ons gemoed, die op zichzelf ons zou afstooten; *toevoorzicht* een werking van ons gemoed, die naar God toedrijft; en het is uit de harmonische werking van deze twee schijnbaar tegenstrijdige werkingen, dat de schoone gemoedsstemming in het gebed geboren wordt. Dat nu deze *beide* metterdaad met het noemen van den Vadernaam saamhangen, behoeft geen breede aanwijzing. Ge moet, om u hier in te denken, niet een volwassen zoon nemen, gelijk die op later leeftijd tegenover zijn ouden vader staat; dan toch is er in dien volwassen man te veel uitdrukking van kracht en zelfstandigheid, en drukt op dien ouden vader te zeer het waas van afgeleefdheid. Daarom nam Jezus een „*klein kindeke*," plaatste dát in het midden van die twaalf groote, forsch gebouwde, kloeke mannen, en sprak: „Indien gij niet wordt als *dit* kindeke, zoo gaat ge in mijn koninkrijk niet in." En dit nu is natuurlijk ook, ja in de eerste plaats, toepasselijk op het gebed. Ge moet u voor uw God gevoelen, gelijk een *klein* kindeke tegenover zijn vader. Zulk een klein kindeke voelt voor vader nog iets anders dan voor moeder. Het ziet eenerzijds tegen vader meer op, maar ook anderzijds zal het in de ure des gevaars het eerst in vaders armen vluchten. Kinderlijke vreeze of ontzag eenerzijds, en anderzijds kinderlijk toevoorzicht drukt dus juist, en in goede harmonie uit, wat, onder normale omstandigheden, een kind van zes, zeven jaar voor zijn vader gevoelt. *Vreeze*, of wilt ge ontzag, omdat het den gestadigen indruk ontvangt, dat ten slotte vader beslist, en zijn gezag laat gelden; maar ook *toevoorzicht*, omdat van vader alles komt, en tot vader toevlucht wordt genomen. *Vreeze* omdat er macht is, en *toevoorzicht* omdat in die macht de trouw wordt gevoeld. Eenerzijds afhankelijkheid en anderzijds saâmhoorigheid. Omdat hij mijn vader is, keert zich zijn meerdere macht niet tegen mij, maar is zij het steunpunt, waarin mijn vertrouwen rust.

Die kinderlijke gemoedsstemming is nu voor Jezus het uitgangspunt. Hij kent die gemoedsstemming uit het leven van het kindeke; want ge merkt wel met wat opmerkzaamheid Jezus telkens het leven van het kindeke heeft gadegeslagen. Hij weet dus dat ons menschelijk hart op zulk een stemming is aangelegd; dat deze stemming in ons zijn kan; en dat, onder normale omstandigheden, elk kind op zijn tijd *die* stemming doorleeft. Maar Jezus weet meer. Hij weet, dat de stemming in het kind opkomt, omdat het in zijn geboorte uit dien vader, en door de betrekking die God tusschen vader en kind in het leven riep, hierop is aangelegd. Hij weet dat God de Heere in die betrekking tusschen vader en kind op aarde een afschaduwing, een beeld gaf van de betrekking, waarin Hij zelf tot zijn menschenkinderen wil staan. En hij weet dus ook, dat in ons menschelijk hart de gegevens zijn ingeschapen, om in die stemming voor onzen God te verschijnen. Alleen maar de zonde heeft ons dit schoone, intieme leven voor God verwoest. Denkt ge u die zonde weg, dan zou elk menschenkind vanzelf in die gemoedsstemming voor zijn God verschijnen. Er zou ontzag en vreeze, maar kinderlijk, en bij die kinderlijke vreeze tevens kinderlijk toevoorzicht in ons hart leven. Maar thans is dit niet meer zoo. De vreeze is veelszins onkinderlijk, is bangheid geworden. Afhankelijk te zijn is ons tegen geworden. Onafhankelijk te wezen schijnt ons hooger glorie. En daarom woelt er op den bodem van het onbekeerde hart veeleer een neiging om van God los te komen, en zich aan die afhankelijkheid te onttrekken. Blijkt nu telkens, dat dit niet lukt, dat God ons toch in zijn macht heeft, en ons ten laatste, hoe we ook geleefd hebben, in onzen dood wel vindt, dan blijft de vreeze wel, ja die vreeze wordt bangheid, maar al het kinderlijke gaat er uit weg. En zoo ook, er blijft wel toevoorzicht, maar een toevoorzicht, waar de liefde uit weg is. God wordt dan nog wel ingeroepen als Helper in den nood, maar niet meer aangeroepen en aangebeden met de bewonderende liefde van het kind. Zoo sluipt zelfs in ons gebed de zelfzucht vernielend in, en de zonde heeft het alles verdorven. En daarom nu komt Jezus in het allervolmaakste gebed tot ons, en zegt ons: Als gij bidden gaat, begint dan met tot uw God te zeggen: „Onze Vader, die in de hemelen zijt." Dit zegt Jezus bij wijze van vergunning. Hij staat het ons toe. Hij geeft er ons vrijheid toe. Het is een geestelijk verlof, dat we van hem ontvangen. Ja, waarlijk, waar wij uit onszelven dit *niet* zouden durven doen, zegt Jezus ons dat we het doen *mogen*, en rijker in ons gebed zullen zijn, indien wij zijn raad en voorschrift volgen.

Geheel ten onrechte is daarom beweerd, dat het *Onze Vader* een gebed

buiten den Christus om zou zijn, en dat het, overmits er de naam van Christus niet in voorkomt, in minder waardeering zou zijn te houden dan een gebed *in den naam van Jezus opgezonden.* Wie zoo spreekt, verliest uit het oog, dat het Jezus is, die hem de vrijmoedigheid geeft om God aldus aan te roepen. En dit nu doet de Christus niet bij wijze van aanmoediging, als bedoelde hij ons aan te zetten, om het zoo te beproeven; maar zoo spreekt hij op grond van zijn Middelaarschap. Hij zelf is het, die in zijn persoon en werk de mogelijkheid, dat we alzoo bidden zouden, voor ons in het leven riep. In den Middelaar is onze God metterdaad weer als Vader aan zijn verloren kinderen openbaar geworden, en hij, de Christus, is het, die door zijn verlossingswerk, en het zich daarop richtende geloof van wie bekeerd is, het kinderlijk gevoel voor den Vader in de hemelen in ons en voor ons hersteld heeft. Er is dus geen oogenblik sprake van, dat de aanroeping van God als *Onze Vader* buiten den Christus, buiten Jezus' naam of buiten zijn Middelaarschap en zijn verlossingswerk zou omgaan. Zoo zou het zijn bij dengene, die op eigen gezag, uit eigen goedvinden, in oppervlakkigen zin zich dat *Onze Vader* had aangewend. Maar zoo is het niet bij hem, die alleen deswege God aldus durft aanroepen omdat zijn Heiland er hem toe uitnoodigt en de vrijmoedigheid toegeeft. Onlangs heeft men op het Wereldcongres der godsdiensten, dat te Chicago in September '93 is gehouden, een Buddhistisch priester dat heerlijke gebed laten bidden. Die man deed dat, niet omdat Jezus het gezegd had, maar in weerwil van zijn verwerping van den Christus, en het behoeft dan ook geen betoog, dat hetgeen die man deed, geen eigenlijk bidden van het *Onze Vader* was. Indien daarentegen een gedoopte in den naam van Vader, Zoon en Heiligen Geest, met deze heerlijke aanroeping voor zijn God nadert, omdat Jezus het hem alzoo geboden heeft, dan ligt in dat bidden zelf de erkentenis van het Middelaarschap en kan noch mag ooit gezegd, dat zulk een bidden buiten den Heiland omgaat.

Hieruit echter volgt tevens, dat het *Onze Vader* te bidden niet den eisch stelt, dat gij persoonlijk den Heere uwen God reeds als uw Vader in de hemelen, in de rijke, volle beteekenis van dien Vadernaam, zult hebben leeren kennen. Wie zoover voortschreed op den weg des geestelijken levens, dat God hem voor zijn persoonlijk besef reeds in vollen zin een Vader geworden is, bidt vanzelf zoo, en behoeft het van Jezus niet meer te leeren. De aanroeping van God als uw Vader in de hemelen beduidt dan ook volstrekt niet, dat gij Hem alzoo aanroept, omdat gij zelf inziet, dat uw God uw Vader is; maar wel, dat Jezus hiervoor instaat, en dat gij, in gehoorzaamheid aan uw Heiland, nu alzoo doet. Of God uw Vader is, hangt niet af van uw bevinding of van de stemming waarin ge op het

oogenblik verkeert; maar dat is en blijft zoo, ook al gevoelt ge er op het oogenblik niets van. Ware het anders bedoeld, zoo zou onze Catechismus *niet kunnen* zeggen, dat Jezus door den Vadernaam de rechte kinderlijke vreeze en het rechte kinderlijk toevoorzicht in ons *verwekken* wil. Dan toch zou én die vreeze én dat toevoorzicht in onze stemming aanwezig zijn; die stemming zelve zou dan tot gebed uitdrijven; die stemming zou in ons niet slapen, maar wakker wezen; en alzoo zou er geen sprake van kunnen zijn, dat Jezus die stemming nog eerst in ons wilde *wekken*. Nu daarentegen juist dit het doel van die aanroeping van onzen God als *Onze Vader* is, blijkt hieruit, dat Jezus ons hiermee leert, niet hoe wij God bevonden *hebben* te zijn, maar hoe Hij *is*, en hoe we Hem bevinden *zullen*. God is Vader. Vader te zijn is zijn wezen. Al wat vader heet op aarde draagt van zijn vaderschap slechts de afschaduwing en het beeld. En omdat nu God alzoo Vader *is*, en alleen uit dit Vader *zijn* van God ook voor het afgedoolde en verloren kind geheel de stroom der genade voortkomt, dáárom zegt Jezus ons, dat we het Eeuwige Wezen bij dezen heerlijken naam noemen zullen. Uw zonde heeft wel gemaakt dat in u het kindschap onderging, maar wel verre van het Vaderschap van God te vernietigen, heeft uw zonde veeleer het Vaderhart van God in nog ondoorgrondelijker ontferming ontvonkt. De verloren zoon voelt dat hij geen kind meer is, maar hoe ver hij ook afdoolde, hij kon nooit teweegbrengen dat zijn vader ophield vader te zijn. En daarom, als hij tot zijn vader terugkeert heet het: „Ik ben niet meer waardig *uw kind* genaamd te worden," maar als hij dit uit spreekt, begint hij met te zeggen: „ *Vader*, ik heb gezondigd tegen den hemel en tegen u." Wat in Antwoord 120 staat, dat „God onze Vader door Christus *geworden* is," mag dan ook nooit zóó verstaan, alsof God iets *geworden* zou zijn, wat Hij vroeger niet was. Hoe zou dit kunnen, daar er immers bij God geen verandering is noch schaduw van omkeering? Neen, dit „geworden." ze is alleen wat Hij *voor ons besef*, voor ons *bewustzijn*, in onze *voorstelling* is geworden. Voor ons had Hij opgehouden Vader te zijn. Daarom konden we Hem zijn eere als Onze Vader niet meer geven. Hij was en bleef daarom wel Vader eeuwiglijk. Maar wij hadden onzen weg voor Hem verdorven, en wisten het niet meer. En daarom komt Jezus nu, en neemt den sluier weg, en zegt ons: „Gij dan, wanneer gij bidt, zegt alzoo: *Onze Vader, die in de hemelen zijt.*"

Dat ook ons vertrouwen op de verhooring van ons gebed uit den Vadernaam steun ontleent, spreekt vanzelf; en tevens dat ons vertrouwen op verhooring onzer beden juist door dien Vadernaam in het rechte spoor wordt gehouden. Nogmaals zij hier uitgesproken, dat bidden óf *aanbidding*

(d. i. lofverheffing en dankzegging) óf *smeeking* zijn moet. Maar voorzoover het *smeeken* is, moet het dan ook zijn een *afbidden van iets*. De heilige apostel zegt het zoo stellig, in de smeeking moet men iets *begeeren*. Het moet ons in onze smeeking om iets, dat we *ontvangen* willen, te doen zijn. En deswege is de twijfel de dood voor ons gebed. Wat iemand begeert, moet hij begeeren, in het geloof, niet twijfelende. Anders zijt ge een baar der zee gelijk. Dan golft het wel in uw gemoed op en neer, maar er is geen uitwerkend gebed. En zulk een mensch meene niet dat hij iets ontvangen zal van den Heere (Jac. I: 5—7). De proef op de som is dus, of ge, na gebeden te hebben, wacht op iets dat komen moet, en inwacht de verhooring van datgene, wat ge van uw God afgebeden hebt. Zonder *begeerte* in de ziel is er geen gebed, en wie acht, na zijn gebed, even ver als vóór zijn gebed van de vervulling zijner beden af te zijn, verstaat niet wat bidden is. Want al klinkt het hoog ideaal, zoo iemand zegt, dat hij bidt niet om iets te begeeren, maar alleen om zijn ziel uit te storten, de Heilige Schrift staat hier lijnrecht tegen, en het *Onze Vader* zelf is onze getuige, als we in naam van Jezus het *begeeren* als een onmisbaar bestanddeel van alle wezenlijk gebed handhaven. Met het oog daarop nu ligt juist in den Vadernaam, dien niet wij verzonnen, maar dien Jezus ons op de lippen legde, een grond voor de verhooring onzer beden. Als Jezus ons zegt: Ga in uw smeekingen tot God, als tot uw *Vader*, die in de hemelen is, en als hij er dan bij voegt: „Indien gij, die boos zijt, weet uw kinderen goede gaven te geven, hoeveel te meer zal niet uw Vader die in de hemelen is, zijn Heiligen Geest schenken dengenen die Hem daarom bidden," — dan is het duidelijk, dat Jezus door dien Vadernaam het vertrouwen *op verhooring* bij ons wekken wil.

Maar ook ligt er in dien Vadernaam een *beperking* van dit vertrouwen. Niet elke bede kan of mag verhoord worden. Verhoord wordt alleen de rechte bede, die gebeden is in oprecht geloof en naar Gods geopenbaarden wil. En juist die beperking nu drukt de Vadernaam uit. Een kind krijgt van vader niet *alles*, wat het van vader vraagt. Het weet en gevoelt zeer wel, dat zijn vader zijn vraag zelfstandig beoordeelt, en dat het een verzaken van de vaderliefde en de vadertrouw zou zijn, eenvoudig elk verzoek van het kind toe te staan. Een kind dat zijn vader vertrouwt, zal daarom, zoo vader niet toestaat wat het vraagt, hierin niet berusten als een slaaf die voor zijn meester zwicht, maar in de overtuiging dat er voor die weigering goede oorzaak bestaat, ja, dat die weigering zijn verzoek veroordeelt. En zoo nu ook is het hier. Om iets te durven bidden is een teedere, heilige zaak, en wie Gods verborgen omgang kent, bidt volstrekt niet om alles wat hem voor den mond komt. Hij geeft zich

rekenschap, of hij dit wel van zijn God zou durven vragen, en ondervindt hij dan, dat zijn bede niet verhoord werd, dan zal hij zijn God niet van hardheid verdenken, maar veeler zichzelven beschuldigen, dat hij gebeden heeft om iets waarom hij niet biddden mocht. Het bidden tot een *koning* is heel iets anders. Als een koning iets niet toestaat, zwichten we voor de majesteit, die anders beschikte. Maar als we iets vragen, iets begeeren iets smeeken van onzen *Vader* die in de hemelen is, dan gevoelen we terstond, dat onze Vader niet kan en niet zal weigeren tenzij er oorzaken bestaan, die het Vaderhart kent, maar die voor ons verborgen zijn. De geestelijke ervaring leert dan ook, dat de oppervlakkige begint met, zonder veel nadenken, alles wat maar in hem opkomt, van God te begeeren; maar dat de dieper ingeleide allengs soberder, voorzichtiger, bepaalder en ingetogener in zijn gebed wordt; eenvoudig wijl hij, als hij bidt, spreekt tot zijn hemelschen *Vader*.

Ook op de bijvoeging „*die in de hemelen zijt*," kan vooral in onzen tijd niet ernstig genoeg nadruk worden gelegd. Ofschoon toch de Modernen hoog met het *Onze Vader* wegloopen, is het toch buiten kijf, dat dit „die in de hemelen zijt" voor hen geen zin heeft. De dusgenaamde „vrije vroomheid" is almeer ontaard in openbaar *Pantheïsme*. God wordt in zijn schepping ingewikkeld. En van een zelfbewust en willend Wezen, dat boven al het geschapene uitgaat, verstaat ze niets meer. Daarom voelt men zich wel stichtelijk aangedaan door den *Vadernaam*, maar dat „die in de hemelen zijt" gaat uit van een voorstelling, waarvan men geheel vervreemd is. Men deed als had men God *in zich*, omdat men tot de wereld behoort, en die wereld in zich heeft, en God de wereldziel is, die dat heelal innerlijk vervult en er meê saamvalt. Alleen wat men noemt de *immanentie* Gods heeft voor dezulken nog stand gehouden, maar de *transcendentie* is prijsgegeven, d. w. z. men houdt nog wel een alleenspraak in zijn ziel, als in de tegenwoordigheid van een *inwonend* Verborgen Wezen, maar men spreekt niet meer tot een Eeuwig Wezen, dat buiten en afgezonderd van deze wereld bestaat. Juist daarom echter voegt het ons in te hooger zin op die bijvoeging „*die in de hemelen zijt*," allen nadruk te leggen, omdat juist in en door die bijvoeging de belijdenis van de Christenheid (het Theïsme) tegenover het alles verwoestend *Pantheïsme* onzer eeuw gehandhaafd wordt.

De bedenkingen die men tegen die bijvoeging aanvoert, zijn dan ook niet in staat, ons van deze belijdenis af te brengen. Dat Jezus werkelijk alzoo en niet anders het *Onze Vader* aan zijn discipelen geleerd heeft, is buiten twijfel. Ook elders toch spreekt hij gedurig van „uw Vader, die in

de hemelen is." De beteekenis die in deze bijvoeging ligt, steunt dus volstrekt niet alleen op hetgeen in het *Onze Vader* voorkomt, maar op het doorgaande onderwijs van den Christus, en dit doorgaande onderwijs van Jezus doet niet anders dan volkomen bevestigen, wat geheel de Schrift ons leert, dat „de hemelen zijn troon zijn, en deze aarde de voetbank zijner voeten." Of dit nu strookt met de voorstelling, die men zich van het heelal maakt, doet hier niets aan af noch toe. Dat bij de wenteling der hemelbollen de eene maal boven is, wat straks onder komt, is volkomen waar, maar kan nooit tot een ontkenning leiden, van de woonstede Gods. Tot zulk een ontkenning kan men wel geraken, indien men alleen let op onze kleine aarde en haar positie als planeet, tegenover de zon. Maar wie in plaats van op dit kleine deeltje van het heelal, let op dat gansch groote heelal, bij welks indenking we reeds duizelen, die zal van harte bekennen, die hij geheel onbekwaam is, om in het mysterie in te dringen, hoe dit mateloos heelal in de oneindige ruimte bestaat, ja of er een eindelooze ruimte is, waar dit heelal in zweeft, hij weet het niet eens. Elke voorstelling ontgaat ons hier. We kunnen zelfs niet gissen, hoe we ons dat gansch heelal in zijn samenstel en in zijn verhouding tot den Schepper denken kunnen, en welke verandering onze positie tegenover den Schepper ondergaat door de wentelingen der planeten zoo om haar as, als om haar zon, blijft ons een volkomen geheimenis. Daarom is het even onmogelijk, om uit de planetarische gegevens, eenige bedenking tegen het *Onze Vader* af te leiden, als het anderzijds mogelijk zou zijn, het *Onze Vader* met een concrete planetarische voorstelling in overeenstemming te brengen. We weten hier eenvoudig niets van. Om hier een oordeel te kunnen vellen, zou men het heelal van buiten moeten bezien, d. i. we zouden als God moeten zijn.

Deswege drongen onze vaderen er steeds op aan, dat we die bijvoeging „die in de hemelen zijt", niet in creatuurlijken zin, maar geestelijk zouden opvatten. Wij, creaturen bestaan niet anders dan in *tijd* en *ruimte*, en kunnen ons geen voorstelling maken, die niet tevens in de *ruimte* en in den *tijd* bestaat. Is nu God de Eeuwige, en bestaat Hij altoos buiten *tijd*, dan ligt het voor de hand, dat ook de beperking der *ruimte* niet op Hem mag toegepast. Vandaar de belijdenis van zijn alomtegenwoordigheid. Maar de alomtegenwoordigheid onderstelt, om niet in het Pantheïsme over te vloeien, dan toch een centrum, een middelpunt waarvan het Goddelijk leven uitstraalt, en dat middelpunt noemt de Schrift de woonstede Gods, dát is de Genadetroon, en daarheen heft onze ziel zich op, zoo dikwijls we God aanroepen, als onze Vader, die in de hemelen is.

In de hemelen, d. w. z. niet van *deze aarde*, en zoo verheft zich met dien aanroep onze ziel boven dit aardsche, boven de aardsche beperktheid, boven de aardsche gedruktheid, en boven de ellende dezer aarde, tot een God en Vader, die boven dit alles in zijn eeuwige majesteit verheven, ook ons persoonlijk een weg ontsluit, die ver boven dit aardsche uitgaat. Een weg voor ons hart, voor onze verwachtingen, voor onze heilige idealen, voor onze toekomst, als eens deze aarde ons ontglippen zal. Wat ons hier drukt en benauwt, wat ons roepen doet uit nood en ellende, en het smeekende gebed in ons gaande maakt, is juist de beklemdheid van het aardsche leven, het diep wereldsch karakter van het aardsche leven, en de onvoldaanheid, die al het aardsche bij ons achterlaat. Een kind van God ontwaart in zijn binnenste een sprake van een leven dat *boven* al dit aardsche uitgaat; er schittert voor het oog zijner ziel in de geloofshelden van ons geslacht iets, dat de wereld niet waardig was te ontvangen; en zoo smacht en dorst hij, of iets dat boven dat aardsche uitgaat, zijn ziele moge toekomen. Welnu, daarom spreken we dan ook in tegenstelling met dit aardsche van het *hemelsche*. Daarom gelooven we aan een hoogere orde van existentie dan deze wereld ons te aanschouwen geeft. En zoo dikwijls nu ons hart naar dat *hemelsche* getrokken wordt, trekt het vanzelf naar Hem, die in de hemelen *is*.

Want het is wel waar, dat men zeggen kan, niet *waar de hemelen zijn* is God, maar *waar God is*, zijn de hemelen. Maar veel liever dan door zulke tegenstellingen onzen geest bij onze gebeden te laten verwarren, luisteren we naar hem, die in de hemelen was, en uit die hemelen tot ons is gekomen, en ons met goddelijk ontfermen verlokt heeft, om met ons zondig hart, van deze aarde, die ons den vrede niet kan geven, te roepen niet alleen tot *Onzen Vader*, maar tot *dien* Vader, die *de hemelen* tot zijn troon heeft, en daarom daarboven, daar in het Hooge en Verhevene, door ons zoekend oog gezocht wordt.

ZONDAGSAFDEELING XLVII.

Vraag 122. Welke is de eerste bede?

Antwoord. *Uw naam worde geheiligd.* Dat is: Geef ons eerstelijk, dat wij U recht kennen en U in al uwe werken, in welke uwe almachtigheid, wijsheid, goedheid, gerechtigheid, barmhartigheid en waarheid klaarlijk schijnt, heiligen, roemen en prijzen; daarna ook dat wij al ons leven, gedachten, woorden en werken alzoo schikken en richten, dat uw naam om onzent wille niet gelasterd, maar geëerd en geprezen worde.

EERSTE HOOFDSTUK.

De Heere heeft gegeven, en de Heere heeft genomen; de Naam des Heeren zij geloofd!

Job 1: 21*b*.

Thans, nu we aan de beden zelve van het *Onze Vader* zijn toegekomen, worde er aanstonds nadruk op gelegd, dat we hier niet met betuigingen, niet met een belijdenis, niet met een verklaring te doen hebben, maar met *beden*. „Uw naam worde geheiligd" mag dus niet verstaan als een uitroep, als iets wat Gode wordt toegewenscht, als wilde men zeggen: „Uw naam is zoo heerlijk, dat het ons een oorzaak van vreugde zal zijn, indien uw naam geheiligd wordt". Neen, het is geen wensch, geen betuiging, geen uitroep; het is een gebed, een bede, een verzoek, een smeeking, een uitstorten van de begeerte zijner ziel voor den Heere. Wie *bidt:* „Uw naam worde geheiligd", begeert van God, dat de Heere zelf de vervulling dezer bede teweegbrenge. Omdat hij het begeert, en het zelf niet zoo kan doen zijn, daarom werpt deze bidder van het *Onze Vader* zich voor zijn God neder, en vraagt het nu van Hem, roept Hem aan of Hij het bewerken moge, en of alzoo op zijn gebed de verhooring moge volgen, die, wat deze eerste bede betreft, hierin bestaan zal, dat werkelijk, dat metterdaad de naam des Heeren beter geheiligd worde. Onze Catechismus heeft dit uitnemend gevoeld,

en daarom, met opzet, de uitlegging der eerste en derde bede beide malen begonnen met het woordeke „*Geef.*" Wie bidt, *vraagt* om iets, wie een bede verhoort, *geeft* iets. En deze duidelijke verklaring was hier daarom te meer op haar plaats, daar verreweg de meeste malen, dat het *Onze Vader* gebeden wordt, juist de eerste en derde bede de steenen des aanstoots zijn. Dat de tweede bede: „Uw Koninkrijk kome," een wezenlijke *bede* is, verstaat men nog wel. Immers, als Gods Koninkrijk meer komt, worden de toestanden om ons heen beter en reiner en heiliger. En omdat we hierdoor zelf iets erlangen, bidt men dat „Uw Koninkrijk kome" nog wel als een *gebed.* Maar als Gods naam geheiligd wordt, en als we uitroepen: „Uw wil geschiede", dan ontvangen we niets, en verstaan velen dat „Uw wil geschiede" veeleer van een berusting in een niet te verhelpen lijden. En vandaar komt het, dat men het gevoel van het gebed bij deze eerste en derde bede kwijt raakt, en er meer zekere uitdrukkingen van eerbied en aanbidding in ziet. Onze God is zóó groot, dat ook onze ziel uitgaat in den wensch, dat zijn naam geheiligd worde; zóó groot dat we, al creaturen, zwichten voor zijn wil en hoog bevel. En wijl nu deze laatste uitlegging van deze twee beden, gelijk ons blijken zal, metterdaad verkeerd is, en het denkbeeld van een *bede* ook hier op den voorgrond moet treden, juist daarom spreekt onze Catechismus het juist bij deze twee beden zoo met nadruk uit, dat het beide malen er om te doen is, dat God ons iets zal *geven.*

Het tweede punt, waarop hier de aandacht moet gevestigd, is dat het „Uw naam worde geheiligd" de *eerste* bede is. Van de zes beden, waaruit het *Onze Vader* bestaat, zijn de eerste drie en de tweede drie groepsgewijze verbonden. Duidelijk springt in het oog, dat de eerste drie beden alle beginnen met *Uw* en dus op God doelen, terwijl in de laatste drie het *ons* op den voorgrond staat. „Geef *ons* ons dagelijksch brood." „Vergeef *ons* onze schulden." En „leid *ons* niet in verzoeking". Hier dus driemaal *ons*, juist zooals het in de eerste drie beden driemaal *Uw* heet: „*Uw* naam, *Uw* koninkrijk, *Uw* wil." Gelijk de hoofdsom van de Wet uit twee deelen bestaat, het ééne dat we *God*, en het tweede dat we onszelven en onzen naasten zullen liefhebben, zoo ook bestaat het *Onze Vader* uit twee groepen van beden, de eerste groep opspruitend uit de liefde voor God, en de tweede groep ingegeven door de liefde voor onszelven en onzen naaste. Kennelijk slaat dit paar van drie beden dus op het schema van het Gebod terug. Er is dezelfde *indeeling*, en ook dezelfde *volgorde.* Immers ook hier gaat, evenals in de hoofdsom der Wet, die liefde voor God voorop. Eerst wordt er in het *Onze Vader* voor God gebeden, en eerst

daarna voor ons, kinderen der menschen. Iets wat nu niet zeggen wil, dat de Christus, toen hij aan zijn jongeren het *Onze Vader* leerde, gedacht heeft: „Laat mij nu dit Gebed op het Gebod laten slaan," maar ons toont, hoe dezelfde grondgedachte én in het gebod én in het gebed zich vanzelf aan Jezus opdrong. Omdat zóó en niet anders de ware verhouding lag, dáárom, en alleen uit dien hoofde, keert diezelfde indeeling, en volgorde én in het gebed én in het gebod terug.

Juist daarom echter moet er te meer nadruk op gelegd, dat de beden voor den Naam, het Koninkrijk en den Wille Gods *vooropgaan.* Is het uw plicht, eerst uwen God, en daarna uw naaste lief te hebben, dan moet de liefde voor uw God ook in uw hart vooraan liggen, en als uw hart zich uit, moet eerst die liefde voor uw God aan het woord komen. Dit is zoo natuurlijk, en spreekt zoo vanzelf, dat men schier vragen zou, waarom hier nog afzonderlijk op te wijzen is. En toch beseft een kind van God, dat ook op zijn bidden begon te letten, zeer wel, waarom we dat vermaan van noode hebben. Het is toch niet de vraag, of ge wel toestemt, dat het zoo zijn moest, maar of het wezenlijk zóó en niet anders in uw eigen bidden toegaat. En dan, helaas, voegt ons de belijdenis, dat in verreweg de meeste gebeden, die worden opgezonden, de liefde voor God niet alleen niet het eerst maar soms ganschelijk niet aan het woord komt. In den regel zijn we toch zoo vervuld met eigen nood en eigen behoefte, dat het gebed daarvoor *al* ons gebed wordt, en we het *Amen* op onze gebeden uitspreken, zonder zelfs aan een bede voor Gods naam of eere of koninkrijk te hebben gedacht. En ook al is het, dat in heiliger stemming ook die soort beden niet ganschelijk in ons gebed ontbreken, zoo is en blijft het toch de droeve ondervinding, dat die beden voor onzen God volstrekt niet *het eerst* bij ons opkomen, maar eerst *na* de beden voor eigen nood en dood haar plaats vinden. Of is het al, dat een enkel maal ook die hoogste orde bereikt wordt, zoodat metterdaad in ons gebed die eerste beden ook werkelijk voorop gaan, dan hebben we nog te klagen, dat het zoo *niet* eerst uit ons hart opkomt, dat veeleer ons hart eerst de beden voor eigen nood opgeeft, en dat het alleen uit plichtsbesef is, en omdat we het zoo geleerd hebben, en wel weten dat het zoo hoort, zoo we met voorbedachten rade de beden voor God voorop plaatsen.

Dit laatste is zoo waar, dat het nog het meest geschiedt, als we in het publiek voorbidden, en dat het 't zeldzaamst is en blijft, waar we in de binnenkamer alleen met onzen God zijn, en zonder veel na te denken, onze ziel voor Hem uitgieten. Dan juist, als we onze ziel eenvoudig uitgieten, zooals het in onze ziel ligt, merken we gedurig dat in onze ziel de liefde voor onszelven en de onze vooraan ligt en er het eerst uitkomt, en dat

alzoo de liefde voor onzen God nog niet de eerste plaats in de beweging en uiting van ons hart verkregen heeft. Wie hier nu op let, wordt alzoo in zijn gebed aan zichzelven ontdekt. Immers zijn bidden zelf leert hem, dat *het eerste en groote gebod* bij hem, en in zijn innerlijk zielsleven, nog achter staat bij het *tweede* gebod, en dat alzoo de orde in de liefde zijns harten nog niet overeenkomt met de orde, die Gods Woord ons in het gebod gesteld heeft. Niet alsof we in de *theorie* tegen die heilige orde zouden in gaan. Dat volstrekt niet. Dat God de Heere de eerste in onze gedachten moet zijn, spreekt zoo vanzelf, dat niemand het ontkennen zal. Dat stemmen we in het afgetrokkene dan ook allen toe. Alleen maar, we *zijn* daar nog niet. Zóó is het leven van ons hart nog niet omgezet. En zoo veroordeelt ons het gebod, en komt ons gebed onze achterlijkheid in genade ontdekken, opdat we juist door die overtuiging van achterlijkheid in genade te meer tot *bidden* om genade, ook om *die* genade, zouden worden uitgedreven. Ook daarom moet er zoo op aangedrongen, dat Gods kinderen ook voor zichzelven zich toch wennen aan het bidden van het *Onze Vader*. Niet op de sleur af, om het maar opgezegd te hebben, want dan geeft het natuurlijk niets. Maar wie er zich aan went, om het *Onze Vader*, al ware het slechts eenmaal elken dag, zóó te bidden, dat hij er met zijn ziel bij is, en niet rust eer hij er zelf in meêbidt, die zal ervaren, hoe juist dat de beste prikkel is, om de *zelfzucht onzer gebeden* in toom te houden. Feitelijk toch is het alleen ons gemis aan ware *verloochening*, waaruit die verkeerde practijk der gebeden voortvloeit. Wie tot wezenlijke zelfverloochening d.i. tot ware verloochening van zichzelven voor zijn God, is gekomen, kan niet eerst om zich zelven, en dan eerst om zijn God denken. En zoo ge dit toch doet, is het alzoo een bewijs, dat de *verloochening* u begeerlijk moge schijnen, dat ge ze moogt najagen, maar dat ze *nog niet* door u gegrepen is. Wie door de liefde voor zijn God verteerd wordt, denkt, vooral in zijn gebeden, om zijn God het eerst.

Wat nu de eerste bede, naar haar *inhoud*, betreft, zoo is hier sprake van de heiliging van Gods naam door *menschen*. Ook toch wordt de naam des Heeren geheiligd door de engelen; maar hiervoor kan niet gebeden worden, eenvoudig omdat de goede engelen Gods naam aldoor heiligen, en de kwade engelen het niet willen en niet kunnen. In de engelenwereld is de heiliging van Gods naam een besliste zaak. Die staan bleven, doen het, die vielen kunnen het niet meer. Voor de engelenwereld komt dus geen bede: „Uw naam worde geheiligd" te pas. En wat de overige schepping aangaat, zoo klimt er ongetwijfeld een sprake voor de eere Gods uit heel de schepping op, maar dit is nooit een *heiligen* van zijn naam;

en ten andere behoeft ook om het uitgaan van die sprake niet gebeden te worden, eenvoudig wijl die sprake overal en vanzelf gehoord wordt: „Daar is geen spraak noch oord, daar is geen volk bekend, dat tot aan 'swerelds end, der hemelen stem niet hoort." Van een *bede* om de *heiliging* van Gods naam kan dus alleen sprake komen ten opzichte van *menschen*, en wel, nader bepaald, ten opzichte van menschen, die nog op aarde zijn, of althans nog staan geboren te worden. Ook de gestorvenen toch vallen, evenals de engelen, in twee deelen uiteen. De gezaligden kunnen thans niet anders dan Gods naam *heiligen*. Gods naam nóg te ontheiligen zou hun onmogelijk zijn. En wie wegstierf buiten zijn Heiland is eeuwiglijk en voor altoos tot de heiliging van Gods naam onbekwaam geworden. De bede: „Uw naam worde geheiligd" *kan* dus niet anders slaan, dan op ons menschen, zooals we nu op aarde leven of leven zullen, omdat voor wie op aarde is of komen zal, de finale beslissing nog toeft. Eerst met den dood komt de onherroepelijke scheiding. Het is dus volkomen juist gezien van den Catechismus, dat hij die eerste bede uitsluitend verstaat van een heiligen van Gods naam door ons. Geef *ons*, eerstelijk, dat *wij* U recht kennen enz. Dit is niet een deel van het geheel, maar het gansche. Van een andere heiliging van Gods naam, die nog uit *genade* ware *af te bidden*, en die buiten ons menschen, die nog op aarde zijn, zou omgaan, kan eenvoudig geen sprake komen. Onder ons menschen die op aarde zijn, kan de naam des Heeren *geheiligd*, maar kan hij ook *ontheiligd* worden. Voor ons bestaan *twee* mogelijkheden, voor de engelen en voor de afgestorvenen slechts één. En juist wijl nu voor ons twee mogelijkheden bestaan, zoowel de mogelijkheid dat we Gods naam *heiligen*, als de mogelijkheid dat we dien *ontheiligen*, ontstaat hier aanleiding en oorzaak voor een bede. Immers, blijven we aan onszelven overgelaten, dan weten we zeker, dat het alleen op *ontheiliging* van dien naam bij ons uitloopt. Tot *heiliging* kan het eerst komen, als God ons daartoe de genade verleent. En juist omdat we ten deze geheel van de genade Gods afhangen, is het gebed hier het aangewezen middel om er toe te geraken. Bidt gij, en geeft God u op uw gebed zijn genade en zijn Heiligen Geest, dan ja, maar ook dan alleen, zal het tot „heiliging van Gods naam" ook bij u komen.

Reeds hieruit ziet ge dus, hoe de *liefde voor God* in onze gebeden te verstaan is. We kunnen niet in den eigenlijken zin des woords iets *voor* God of *van* God afbidden. De eerste bede heeft dus *niet* de beteekenis: „Uw naam moet om uwentwil geheiligd worden. Gij, o, God, hebt die heiliging van noode. Toch derft Gij die heiliging. En nu bidden wij *voor*

U en *van U*, dat die heiliging uw deel moge worden." Zoo kan noch mag iemand bidden. De Heere onze God is niet als iets behoevende. Hij is de algenoegzame in zichzelf. En wat voor de heiliging van zijn naam onmisbaar is, weet Hij beter dan wij het weten, en ontzegt Hem zijn vermogen niet. Neen, ook waar in ons gebed dat gebed, hetwelk uit liefde voor God opkomt, voorop moet gaan, is en blijft het toch altoos een gebed, dat aan *ons* door God iets mocht geschonken worden. Altoos is het een nood in ons, die tot bidden uitdrijft.

Nu zijn er intusschen tweeërlei nooden die we in ons bemerken, nooden en leemten en behoeften, die door de liefde voor onzen God in ons ontwaard worden, of wel nooden, leemten en behoeften, die uit de liefde van ons zelven en onzen naaste in ons opkomen; en hetgeen u zoo telkens veroordeelt is juist, dat die nooden, die uit de liefde voor uw God ontstaan, zoo bijna niet door u en in u gevoeld worden.

Ook in deze eerste bede is het dus een nood, een behoefte van de eigen ziel, die tot God doet roepen. In u leeft de klare overtuiging, dat Gods naam moet geheiligd worden. Ge bespeurt telkens, hoeveel hieraan ontbreekt, in uzelven en in anderen. Dit nu laat u geen rust noch duur, omdat die heiliging van Gods naam u zoo schoon en heerlijk en begeerlijk toeschijnt. Lust en zielsdrang ontwaakt in u, om ook zelf beter dan dusver tot die heiliging van Gods naam te mogen meewerken. Toch bevindt ge, hoe hiertoe de kracht in u ontbreekt. En nu gaat ge in het gebed tot uw God, Hem om hulpe, Hem om genade, Hem om die hooge zielskracht aanroepen, waardoor ook gij, en met u anderen, in staat zult gesteld worden, om op actieve wijze tot die heiliging van Gods naam mede te werken. „Uw naam worde geheiligd," beteekent dus niets anders, dan deze bede: „Geef mij, en verleen anderen, die genade, die wij menschen behoeven, zal het ook bij ons en onder ons tot een heiliging van uw naam komen."

Wat die *naam* en wat dat *heiligen* beteekent behoeft hier, waar het gebed, en dat alleen, aan de orde is, niet breed uitgelegd. Zulk een breede uitlegging ware hier zelfs niet ter plaatse, noch bij de predikatie, noch bij de toelichting van den Catechismus. Die breede uitlegging hoort elders thuis, niet hier, en zou bij de behandeling van het gebed slechts van het gebed aftrekken. Eenmaal aan het *Onze Vader* toegekomen, moet en predikatie en toelichting zich uitsluitend op het *bidden* richten, en zich ten doel stellen om het God gevallig bidden, en hiermeê de reinheid en den rijkdom van het gebedsleven onder de geloovigen te bevorderen. Meer bij wijze van herinnering volsta daarom de opmerking, dat de *Naam des*

Heeren niets anders is dan de *Openbaring die God ons aangaande zichzelven gaf.* Wij uit onszelven kennen God niet, en weten dus ook niet, hoe we Hem *noemen* zullen. Indien we Hem uit onszelven kenden, zouden we zelven Hem een *naam* kunnen geven. Na daarentegen God de Heere „alleen zichzelven bekend is, en niemand nader," voegt het ons met Vondel in den reizang van den Lucifer uit te roepen: *Wie zal U noemen bij uwen naam?* Dit kan niemand. Dit kan alleen God zichzelven, maar ook aan ons kan Hij dit *noemen* mogelijk maken, doordat Hij uit genade zichzelven aan ons *openbaart.* Openbaart Hij zich niet, dan staan we voor het eeuwig mysterie en besterft alle toespraak tot onzen God op onze lippen. Maar openbaart Hij zich wel, gelijk Hij gedaan heeft, dan strekt dit alleen, om ons onzen God te leeren kennen, en ons te doen verstaan, hoe we Hem noemen zullen bij zijnen eigen naam. Wie van *Gods naam* spreekt, heeft onder dien naam dus te verstaan: *God gelijk Hij zich aan ons geopenbaard heeft.* Want zooals Hij is, zoo heeft Hij zich aan ons geopenbaard, zoo is zijn naam, en zoo hebben wij Hem te noemen. Er is daarom wel meer in God dan ons geopenbaard werd, en nooit zal de *naam* waarmee wij Hem noemen, zijn volle *wezen* in al zijn ondoorgrondelijke diepte uitspreken; maar hiermee hebben wij niet te maken; ons is alleen van noode dat wij God kennen en noemen bij zijn naam, voorzoover Hij door menschen kan gekend worden; en daarom is de *Naam Gods*, of de zich *Openbarende God* geheel hetzelfde. Alleen wie Hem *kent* kan Hem *noemen*, en niemand kent Hem, tenzij God zelf zich aan hem geopenbaard hebbe. De zon en haar schijnsel geven hier het treffendste beeld ter opheldering. Wat wij genieten, wat we in ons leven opnemen is niet de zon zelve, maar het licht, het schijnsel, dat van die zon uitstraalt; en toch is het in dit schijnsel de zon zelve die ons aandoet. Daarom zeggen we ook: „Er is te weinig zon in die kamer", al weten we zeer wel, dat de zon zelve aan den hemel staat, en alleen haar schijnsel ons bereikt. En zoo nu ook is God de Zon, die in zijn wezen zich voor ons verbergt, maar zijn licht, zijn heilig schijnsel, den glans zijner Openbaring naar ons uitstraalt. Maar wie nu den glans geniet, dit Goddelijk licht indrinkt, en bij het schijnsel der Openbaring wandelt, zegt evenzoo dat hij gemeenschap heeft niet met het *schijnsel* van God, maar met God zelf, omdat Hij zelf in zijn Openbaringslicht, d. i. in zijn *Naam* tot ons komt, gelijk de zon ons aandoet in haar koesterende warmte.

Staat het nu zoo met den *Naam* des Heeren, dan is het immers tevens duidelijk, wat onder de *heiliging* van dien naam te verstaan zij. Immers gelijk de zon in de duisternis dezer aardsche natuur haar glinsterende, schitterende stralen uitzendt, zoo ook zendt God de Heere den blinkenden

luister van zijn naam, d.i. van zijn Openbaringslicht, uit in de duisternis van deze wereld en van ons hart. De duisternis staat dus ook hier tegenover het Licht, en het Licht tegenover de duisternis. Waar de naam des Heeren uitstraalt, daar is het licht, en waar die naam des Heeren zijn glansen terugtrekt, daar is het duisternis. Nu is dat licht heilig, en de duisternis onheilig, en het *heiligen* van Gods naam bestaat dus hierin, dat wij de bezoedeling der duisternis van dien naam afweren, en daarentegen den heiligen glans van dien naam zuiver houden en laten uitstralen om ons en in ons. Gods naam wordt derhalve *ontheiligd*, als we de duisternis op zijn heilig erf laten voortwoekeren, en *geheiligd* indien we alle vermenging met de duisternis van dien naam afweren, ja, van dien naam alle duisternis terugdrijven. Gelijk de wolken en nevelen, gelijk de mist en het stof dat opwaait, den glans der zon voor ons verdonkeren kan, zoo ook kan wat er aan wolken en nevelen om en over ons zweeft, of aan mist en stof uit ons zondig leven opstijgt, den goudglans verdonkeren van den naam des Heeren. Dan wordt die naam ontheiligd. Indien daarentegen alle stof zakt en alle mist optrekt, en alle nevel verdampt, en alle wolk wordt weggeschoven, en alzoo de glans van den naam des Heeren met zijne volle werking doorbreekt, daar is een *heiliging* van den naam des Heeren, en koestert die naam ons met zijn heiligen gloed.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Dit is het eeuwige leven, dat zij U kennen, den eenigen, waarachtigen God.

Joh. 17: 2.

De bede: „Uw Naam worde geheiligd," sluit een tweeledige smeeking in. De eerste, dat Gods Naam door ons geheiligd worde *rechtstreeks;* en de tweede dat hij door ons geheiligd worde *zijdelings*. *Zijdelings* doordien in heel ons leven, in onze gedachten, woorden en werken, alles overeenkomstig de heiligheid van zijn Naam zij; en *rechtstreeks* doordien wij *opzettelijk* dien Naam heiligen, roemen en prijzen. Naar die beide moet dus een verlangen in uw ziel leven. Het moet uw begeerte, het moet uw zielswensch, het moet u een behoefte des harten zijn, dat alzoo Gods Naam tot zijn eere kome. Het moet u tegen de borst stuiten, zoo anderen wel

dien Naam heiligen, maar zoo gij zelf in dit heerlijk werk geen deel hebt. Vooral moet het u een hinder voor uw innerlijk besef zijn, indien ge ontwaart, dat er in uw leven en in uw optreden nog zooveel is, dat dien heiligen Naam weerspreekt, zoo maar niet oorzaak is, dat die heilige Naam wordt gelasterd door anderen.

Let er dus wel op, dat we in deze bede met een *smeeking*, met een *bede* te doen hebben, en niet met een gebod. U wordt hier niet geleerd, *dat* ge den naam uws Gods heiligen *moet*; dit weet wie het Onze Vader bidt, vooraf wel. Zelfs wordt u hier niet aangezegd, dat ge lust en liefde om dien Naam te heiligen in u moet hebben: maar komt ge voor als iemand in wien die zin en dat verlangen werkt. Wie bidt: „Uw Naam worde geheiligd," wil, bedoelt, zoekt de heiliging van den Naam zijn Gods. Hij vindt dat schoon, hij vindt dit begeerlijk. Ook heeft hij er zijn kracht toe aangewend. Alleen maar de uitkomst stelde hem teleur. Hij wilde, o, zoo gaarne, ook beproefde hij het, maar zijn kracht zonk in bij het volbrengen. Hij *kon* het niet. De geestelijke kracht er toe derft hij. En dit nu doet hem zijn toevlucht nemen tot zijn *Vader in de hemelen*, om van Hem die kracht af te smeeken. Hij verstaat het, dat het God is, die in ons werkt het willen en het volbrengen. Hij weet het, dat wij als nieuwe schepselen niets anders volbrengen kunnen dan wat God voor ons bereid heeft, opdat wij daarin wandelen zouden. En nu roept hij zijn Vader in de hemelen aan, of uit genade hem *die* geloofsbezieling en *die* geloofskracht mochten geschonken worden, waardoor het ook hem mogelijk zal zijn, om én rechtstreeks én zijdelings tot de heiliging van Gods Naam voor wat hem aangaat, mede te werken.

Zoo en zoo alleen komt deze bede in het *Onze Vader* voor, en wie er een gebod van gaat maken verstaat niets van de mystiek der ziele. Heel het stuk van het gebed toch is niet een predikatie van Gods wil, maar beweegt zich onderwerpelijk op het terrein van het innerlijk zielsleven. Bij het gebed is het de vraag, wat er van binnen in ons leeft, en in ons omgaat, ons dringt en perst, en hoe we uit dien innerlijken zielsdrang tot gemeenschapsoefening met het Eeuwige Wezen geraken. Het gebed ontsluit ons hart en onderzoekt wat er van binnen bij ons omgaat en hoe we in het heiligdom van ons hart verborgen omgang met den Heilige hebben. Ge bidt niet, om van de menschen *gezien* maar om door God *gehoord* te worden. Ge moet het gebed altoos eerst nemen, zooals het in de gesloten binnenkamer bestaat, als er niemand bij is, en gij met uw God alleen zijt. Dan komt het uit, hoe ge voor uw God staat, wat Hij voor u is, in hoeverre ge Hem reeds hebt leeren kennen, en of reeds iets van zijn verborgen omgang uw deel is. Het is de mystiek des harten, en deze alleen,

die hier op den voorgrond treedt. De indenking en bespreking van het gebed is een zelfonderzoek, een raad houden met ons eigen ik, hoe we daar binnen voor onzen God staan, en met name is ook die eerste bede, is die mystiek, die uit de liefde voor God opkomt, het een en al.

Is nu uw innerlijke gesteldheid van dien aard, dat ge metterdaad vervuld zijt van ijver en drang, om de eere van Gods Naam te helpen verhoogen, dan komt deze eerste bede u aanstonds in het gevlei, want dan past ze op den toestand van uw hart. Is het daarentegen dat die drang nog *niet* in u is, of althans u niet sterk genoeg prikkelt, dan ligt er in deze bede voor u oorzaak van zelfbeschaming. Dan erkent ge aan deze bede dat het in uw hart niet staat, zooals het in het hart van een kind van God staan moet. Dan ontdekt ge dat zelfs het allereerste begin van deze heiliging van Gods Naam, waardoor de lust er toe in u opkomt, nog in uw innerlijk zielsleven ontbreekt, en dat ge nog zoo weinig er aan toe zijt, om dien Naam in meer eigenlijken zin te heiligen, dat die Naam u nog nauwelijks op het hart weegt. Dit is dan wel geen reden, om de eerste bede *niet* te bidden, maar wel om ze te bidden in beschaamdheid des aangezichts, en allereerst uw Vader in de hemelen aan te roepen, dat aan deze lauwheid en onaandoenlijkheid en doodschheid voor uw God in uw ziel een einde moge komen.

Dit sluit nu wel geen „Christelijke werkzaamheden" uit, veeleer volgen die er uit, maar toch waarschuwt het ons, om nooit te wanen, dat die werkzaamheden het één en al zijn. Een dochter in huis, die het druk heeft in het huishouden, en aldoor bedrijvig bezig is, maar voorts vreemdeling aan het hart van haar moeder blijft, en de teederheid der liefde voor die moeder noch kent noch uit, is reeds onder menschen een terug stuitende figuur. Zeker, ook het werk van Martha moet gedaan, maar als Martha niet straks evenals Maria ook den stillen omgang met haar Heiland zoekt, heeft ze haar loon weg. En zoo ook zijn „Christelijke werkzaamheden" uitnemend, maar zonder meer veruitwendigen ze ons zieleleven en geurt de liefde Gods niet in onze ziel. En daarom moet er op den achtergrond altoos die verborgen mystiek des harten liggen, die ook weet stille te zijn en zich zaliglijk in aanbidding weet te verliezen voor onzen God. En dit nu is het waarbij deze eerste bede ons bepaalt. Ze veruitwendigt niet, maar verinwendigt onze gedachten. Ze richt die gedachten op wat van binnen in ons omgaat, en stelt een iegelijk onzer voor de vraag, of dat teeder zoeken van het aangezicht des Heeren, dat met Hem omgaan als een kind met zijn vader, dat indringen in zijn verborgen gemeenschap, wel waarlijk in ons gevonden wordt.

De eerste proeve nu, die ge desaangaande bij uzelven nemen kunt, bestaat hierin, dat ge onderzoekt, of ge lust en verlangen hebt, om tot de *rechte kennisse* van uw God te geraken. „*Geef eerstelijk dat wij U recht kennen.*" Nu zijn er vele Christenen, die reeds hieromtrent in ontzettende mate onverschillig zijn. Zij hebben nu eenmaal eenige zeer algemeene begrippen omtrent het Eeuwige Wezen op hun chatechisatie, onder de predikatie, of ook bij hun bekeering opgedaan; maar daarbij blijft het dan ook. Degelijke, eenigszins indringende lectuur over de heilige dingen is hun te zwaar. Dat eischt te veel inspanning, te veel doordenken, en daar wagen zij zich niet aan. Ze lezen dan ook allerlei, ze spreken over allerlei, maar om eens geregeld en opzettelijk iets te lezen of te bespreken wat de verborgenheden des Koninkrijks raakt, komt bij hen niet zoo voor. Hun kennisse van God is nu wat ze voor twintig jaar was. Ze bleven altoos op dezelfde hoogte, of laat ons liever zeggen, in dezelfde *laagte* staan. En wat het ergst is, naar meer verlangen ze niet. Zulk nader onderzoek heeft niets wat hen boeit. Dit noemen ze spitsvondigheden en leerstellige haarklooverijen, en wie daar ook tijd en lust voor hebben, zij niet. Een kort stichtelijk woord willen ze nog wel. Een predikatie trekt hen wel aan, maar zoo diepzinnige stukken als het dan heet, dat onze toelichting van den Catechismus biedt, is niet van hun smaak. Dit nu is met de heiliging van Gods Naam te eenen male in strijd. Want immers het allereerste bij dit heiligen van Gods Naam is wel, dat ge dien Naam zelf afscheidt van al wat met dien Naam in strijd is en hem deswege in uw eigen besef ontheiligt en bezoedelt.

Vergeet toch niet dat de *kennisse* van dien Naam uws Gods, d. i. van uwen God, gelijk Hij zich geopenbaard heeft, bij u inkomt in een bewustzijn waarin allerlei andere, en met dien Naam strijdige overdenkingen en overwegingen aanwezig zijn. Zal het nu goed zijn, dan moet door dien Naam al dat andere worden gekeurd, en er zóó door worden omgezet, dat het ten slotte met dien Naam in harmonie zij; en dit nu kan juist niet in u plaats grijpen, tenzij ge dien Naam allernauwkeurigst onderzoekt, wel wikt en weegt welken invloed die Naam op al uw andere overdenkingen en overleggingen moet uitoefenen, en alzoo den strijd tusschen dien Naam en uw eigen bewustzijn opheft. Maar doet ge dat nu niet, laat ge dien Naam dien Naam, en blijven naast dien Naam al uw gewone overdenkingen in haar vroegeren vorm standhouden, dan biedt ge aan dien Naam in uw hart een gezelschap aan, dat tegen dien Naam vloekt, hem bezoedelt en ontheiligt. En daarom nu is diep indringende, zuivere kennisse van den Naam uws Gods voor Gods kerke en voor uw eigen ziel een zaak van zoo uiterst hoog gewicht. Anders toch verwringt ge

dien Naam ongemerkt, ge houdt hem *niet* heilig, en het gevolg is, dat er allerlei ketterijen zich bij u inmengen; want weet wel, alle ketterijen zijn juist uit die gebrekkige en achterlijke kennisse van Gods Naam opgekomen.

Naast die redelijke staat dan de bevindelijke kennisse van uw God, en ook deze is zeer zeker in deze bede besloten. Als men u iemands naam medegedeeld, iets over zijn aard en wezen gezegd heeft, en ge nu en dan hem werkzaam ziet, dan kent ge dien man wel, maar hoe heel anders dan ge den vriend van uw hart kent. En zoo nu ook is het hier. Zuivere kennis, zuivere belijdenis van den Naam uws Gods is kostelijk, zelfs moet deze redelijke kennisse van zijn Naam vooropgaan; maar het mag er niet bij blijven. Het moet ook hier tot die levende, die gevoelige, die proefondervindelijke kennisse komen, die alleen uit den omgang met uw God geboren wordt, en door den Heiligen Geest in het binnenste van uw wezen u ondekt wordt. Wie zijn God voorwerpelijk kent, maar Hem onderwerpelijk voorbijgaat, doet eigenlijk aan zijn hoogheiligen Naam een beleediging aan. Het is of hij zeggen wil, dat zijn God hem niet gewichtig, niet belangrijk genoeg is, om tot zijn heiliger en intiemer kennis door te dringen. En juist omdat nu die inniger, die mystieke kennis, niet kan genomen, maar *gegeven* moet worden, daarom is juist met het oog hierop, de bede zoo recht betamelijk: „*Geef* eerstelijk, dat wij U recht kennen."

Van God zelven richt zich de devotie op *de werken Gods.* De bede: „Geef dat wij U recht kennen," wordt gevolgd door die andere: „Geef dat wij U in *al uwe werken* heiligen, roemen en prijzen." Dit strekt zeer ver, en richt zich tegen de neiging van veler ziel, om geheel in de mystiek des harten op te gaan, en voorts het oog te sluiten voor de majesteit Gods in zijn werken. Men wil dan vroom zijn, en bakent een klein, eng terrein voor zijn godsdienstig leven af, maar om de eere Gods in geheel de natuur, in de leiding der historie en in het veelzijdige menschelijk leven bekommert men zich niet. De binnenkamer wordt zóó gesloten, dat er geen opzien naar het firmament mogelijk is en de pracht van den sterrenhemel ons koud laat. De wondere wijsheid Gods in den bouw en de samenstelling van ons eigen lichaam wordt nauwelijks opgemerkt. Naar de dieren te gaan, om van God te leeren, acht men beneden den eisch der vroomheid. En al heeft God zelf Job op den *Behemôth* en op de wondere verschijning van het *paard* gewezen, men oordeelt dit voor een vroom kind Gods overbodig. Men ontsluit zijn hart voor de natuur niet, men drinkt er geen verkwikkende geuren uit in. Wat bloemen om het vertrek te sieren mag nog wel, maar te denken, dat die bloemen ons iets van

God zouden te zeggen hebben, acht men ongerijmd. Dan zijn Gods werken er wel, en men wandelt er wel door henen, maar ze hebben geen sprake voor het hart. De natuur, al het leven is stom geworden, en alleen uit zijn Bijbel wil men de heerlijkheid zijns Gods kennen. Daar leest men dan wel: „Heft uwe oogen omhoog en ziet wie al deze dingen geschapen heeft, die ze bij name roept, vanwege de grootheid zijner kracht, en omdat Hij sterk van vermogen is." Ook leest men wel in Psalm XIX dat er geen spraak of oord is, waar der hemelen stem niet gehoord wordt. Maar zelfs de zon, die aan den hemel staat, brengt geen sprake meer van Gods majesteit aan het hart. Het is al mystiek, het is al verborgen geworden; en dat de heerlijkheid des Heeren over de gansche aarde, op de bergen, in de zeeën, in de afgronden, en aan het firmament daarboven is, men wil het wel aannemen, maar men leeft er niet in.

En dit nu is een zeer gebrekkige toestand der ziel. Immers, gelijk onze schoone Confessie zegt: „God heeft alle ding geschapen om den mensch te dienen, opdat de mensch zijnen God er meê zou dienen." De mensch is alzoo de geroepen tolk der Schepping. Hij is de geroepen priester, die het gebed van heel de Schepping voor Gods troon heeft te dragen. De star flonkert zonder het zelf te weten, de bloem geurt zonder te merken wie haar zoo heerlijk bekleedde, de leeuwrik slaat zijn vleugels uit en zingt zijn morgenlied, zonder te weten voor wiens eere zijn lied opgaat. Alleen de mensch is zóó geschapen, dat hij *Gods werken* aanschouwen kan. Geen ander dan hij. Als hij het niet doet, doet niets en niemand het. Dan krijgt God de Heere zijn lof van zijn werken niet. En daarom is het drang der ziele, zoodra de ziel recht voor God staat, om Hem ook in zijn werken te heiligen, te roemen en te prijzen.

Met name wij, Calvinisten, mogen wel toezien, dat we hierin niet te kort schieten. Er ligt, dat mag niet verheeld worden, in het zich overgeven aan de *werken Gods* in zijn Schepping een gevaar, omdat, zoodra ge aan zijn werken en het leven der menschen toekomt, dit leven der wereld zoo vaak onheilig is en van Hem afleidt. Men kan in Gods werken zich verzinken en zijn God kwijt raken. Dit nu heeft de Calvinisten steeds gedrongen, om tegen wereldzin en wereldgelijkvormigheid op hun hoede te zijn. En dit was recht. Maar ook leidde overdrijving er vaak toe, om uit vreeze voor verleiding, maar liever het oog van alles wat niet rechtstreeks met onze religie samenhing af te wenden. En dit mag niet. Het is wel gemakkelijk, maar het doet aan Gods eere tekort. Met name is geheel het gebied van dat schoone in niet weinig Calvinistische kringen in den ban gedaan. Het is of alle kunst uit den Booze is, en alsof het

ons niet betaamde, om ook op het erf der kunst, dat genie en dat talent en die wereld van het schoone als een *gave* Gods, als een gewrocht van zijn almacht en wijs bestel te eeren.

Zelfs op het rijke veld der historie brengt men die schuldige onverschilligheid over. De historie van Israël ja, en van onzen opstand tegen Spanje, acht men belangrijk, maar wat daarbuiten ligt, wordt verwaarloosd; alsof er dan eenig deel der historie buiten Gods raad en bestel omging, en alsof het niet in alles zijn beleid en zijn voorzienigheid was, die het lot der volken bepaalde. Vandaar dat men in zulk een kring vaak leeft, alsof de gebeurtenissen om ons heen ons niet aangingen. Alles „teekenen der tijden," maar die men niet weet te verstaan. Sommigen passen dit zelfs op hun eigen leven toe, en houden zich ja wel op bij het werk Gods in hun ziel, maar hebben geen oog voor het verband dat tusschen dat inwendig werk, en de leiding van hun levenslot bestaat. Dit laatste is zeker het allerergste, en komt in den regel niet voor; maar toch ziet men ook soms dit uiterste intreden, en voor alle werk Gods, dat niet geestelijk is en de genade toebrengt, gaat het oog ten leste dicht. Dit nu is in den grond een Doopersch, mystiek bestaan der ziel, waartegen we niet genoeg op onze hoede kunnen wezen. Lees heel de Schrift maar, en zie hoe heel die Schrift u juist in dat wijzen op de werken Gods voorgaat.

Toch versta men dit niet mis. Het is toch niet zoo, alsof onder *de werken Gods*, waarin zijn Naam klaarlijk schijnt, *alleen* de werken der Schepping en der Historie zouden te verstaan zijn. In het minst niet. Duidelijk zegt onze Catechismus: „In *al* uwe werken," dus geen uitgezonderd. Niet enkel de geestelijke genadewerken, om de werken der Schepping en der Historie uit te sluiten; maar evenmin alleen de werken van de Schepping en de Historie, om de geestelijke werken buiten te laten liggen. *Beide* moeten saamgenomen, en geven eerst in die saamverbinding de volheid van de heerlijkheid Gods te aanschouwen. Zelfs mag geen oogenblik geaarzeld, om gelijk dit in Psalm XIX zoo krachtig geschiedt, de geestelijke werken Gods als *hooger* in orde en in waarde te stellen. Hoe schoon toch ook de glans zij, die van de zon uitstraalt, „des Heeren wet nochtans verspreidt volmaakter glans, dewijl zij 't hart bekeert." En wie er geen oog voor heeft hoe de Christus het middelpunt van al Gods werken en aller werken Gods verklaring is, blijft staan in den voorhof, maar dringt tot het Heilige der heiligen niet door. De soort prediking, die aan het einde der vorige eeuw ingang vond, om altoos over de sterren en de bloemen en de vogels te prediken, onteerde dien God, dien al zijn werken eeren moeten. Niet alsof we uit de prediking die heerlijkheid Gods in de

Schepping en de Historie bannen wilden. Bant de Schrift ze ook? En moet niet die Schriftuur den regel ook voor de predikatie aangeven? Maar toch daarom mag de juiste verhouding niet uit het oog verloren. Hoeveel heerlijks er ook over de schubben van een visch of de webbe van de spin te zeggen valt, toch haalt dit niet bij de wonderen, dat God in het menschelijk oog wrocht. Er moet in alles evenredigheid blijven. Aan alles komt zijn maat en orde toe. Er is in Gods werken geen chaos, maar alles heeft in de werken zijn eigen toebeschikte plaats. En nu is in de vergaderingen der geloovigen altoos het eerst de Christus aan het woord, hij, onze Koning, en met hem het werk der genade en der verzoening, dat God door hem wrocht. Toch mag het ook weer niet zijn, in de kerk de Christus en daarbuiten „de tempel van ongekorven hout," neen, ook in het werk der Schepping en der Historie is en blijft de Christus het eene en eenige middelpunt. Hij is het Woord, en buiten dat Woord is geen ding gemaakt dat gemaakt is. En ook in de breede rolle der Historie loopt het alles op den Christus aan, of gaat het van den Christus uit.

Al Gods werken moeten dus als één geheel genomen, als één machtige bouw, als één alomvattend organisme. Altegader stralen, die naar alle kanten uitschieten, maar die hun eenheid vinden in de ééne Bron van waar ze uitgaan, en naar wien ze zich terugkaatsen. Anders kon er ook niet staan, dat *in al zijn werken* zijn *deugden klaarlijk schijnen.* Want immers, neemt ge de natuur alleen of de historie alleen, dan hangt over zooveel een sluier, dan is er zoo eindeloos veel, waarbij ge stuit op tegenstrijdigheid. Het hert door den tijger of jakhals besprongen en bij zijn jongen vermoord, is dat Gods liefde? De onschuldige verjaagd en ten ondergaande, en een Nero op den troon door duizenden als aangebeden, is dat gerechtigheid? Neen, niet in een deel zijner werken, maar alleen in *al* Gods werken in hun samenhang kunt ge den Naam uws Gods met zonnige letteren als gespeld zien; en zoo eerst kan het ook bijkomen tot een *heiligen*, *roemen* en *prijzen.*

DERDE HOOFDSTUK.

> Laat uw licht alzoo schijnen voor de menschen, dat zij uwe goede werken mogen zien, en uwen Vader die in de hemelen is, verheerlijken.
>
> Matth. 5: 16.

Als ge het heilige voor de hondekens werpt en uw paarlen voor de zwijnen, dan *ont*wijdt en *ont*heiligt ge het hoogere. Gemis aan schuchterheid in het heilige doet aan het heilig karakter tekort. Wie bloemen in slib en schimmel neerlegt of met edele druiventrossen zijn akker bemest, vergrijpt zich aan den hoogen rang, dien bloem en druif in ons leven inneemt. Onze vaderlandsche vlag wordt ontheiligd, als ge er tarwezakken van naait, en de uniform van den krijgsman, zoo hij ze straffeloos door den vijand schenden laat. Tot op zekere hoogte kunt ge daarom zeggen, dat er ook velerlei aardsche dingen zijn, die we eeren moeten door ze in hun rangorde te laten, en die we onteeren en ontwijden, zoo we ze vermengen met wat lager en gemeener is. En ditzelfde geldt nu, maar in *volstrekten* zin, van den Naam uws Gods. Die Naam staat hoog in rangorde boven al wat onder den hemel genoemd wordt, en daarom *ont*eert, *ont*wijdt en *ont*heiligt ge dien Naam, zoo ge hem achteloos liggen laat, niet erkent in zijn eenige hoogheid, of hem in zijn glans door de bijmengselen uit uw menschelijk leven verdonkert. Maar niet *ont*heiligen is hier niet genoeg. Ook in stelligen zin moet die Naam *ge*heiligd worden. Zoomin als een krijgsman er mede af is, zoo hij de vlag of het vaandel niet rechtstreeks beleedigt, maar krachtens zijn ambt geroepen is, om overal waar dat vaandel aangerand of bedreigd wordt, er zijn leven voor te stellen, zoo ook is elk krijgsknecht des Heeren gehouden in even stelligen zin voor de opzettelijke *heiliging* van Gods Naam op te komen. Die Naam *is* heilig, en daarom moet hij ook heilig door ons worden gehouden, want aan ons, 's Heeren volk, is die Naam toevertrouwd, en daarom zal hij ook van onze hand geëischt worden. Dit positieve heiligen, in rechtstreekschen zin, onderscheidt nu de Catechismus in drieërlei handeling; in *heiligen*, *roemen* en *prijzen*. Eerst *heiligen* in engeren zin, als heilighouding van Gods Naam voor ons *eigen* besef, en in ons *eigen* bewustzijn. Dan *roemen*, door het verheerlijken van de heiligheid van dien Naam bij *anderen*. En eindelijk *prijzen*, door het *voor God zelf* in gebed en loflied uit te spreken, hoe heerlijk zijn heilige Naam op aarde is.

Over het eerste is thans genoeg gezegd. Het licht van Gods openbaring

straalt uit God in deze wereld in, en dat uitstralend licht is zijn heilige Naam. Wie nu dit uit God in de donkerheid der wereld uitstralend licht, niet ontwijkt maar opvangt, niet verdonkert maar in zijn glansen laat uitkomen, en niet vermengt maar in zijn volle zuiverheid op zijn bewustzijn laat uitstralen, die *heiligt* Gods Naam voor zijn eigen besef. — Maar dit is niet genoeg. We zijn geen eenlingen op aarde. We staan niet ieder op zich zelf. We leven als mensch in onderlinge menschelijke gemeenschap met elkander, en de Naam Gods, dat uit Hem ons toestralend licht van zijn deugden, raakt ons als menschen *gezamenlijk*. Is er onder de dingen der aarde iets dat ons boeit door zijn schoonhied, dan kunnen we dat niet voor ons houden, maar dringt een prikkel in ons binnenste ons, om anderen daarop te wijzen, om anderen daarvan mee te laten genieten, en het voor anderer oor uit te roepen, hoe schoon het is. Wie dus waarlijk onder den vollen indruk van Gods heiligen Naam verkeert, en door den glans van zijn licht, en den luister zijner deugden geboeid en bekoord is, die *kan* er niet van zwijgen, die *moet* het voor anderen uitspreken, en in dit uitspreken voor anderen bestaat nu die tweede actie, die heet het *roemen* van Gods Naam. Een *naam* dient om *genoemd*, niet om *verzwegen* te worden, en daarom komt eerst als we dien naam niet slechts in ons *opvangen*, maar ook uit ons terugkaatsen, het eigenlijke wezen van den naam tot zijn recht. — En eindelijk moet hier het *prijzen* bijkomen. Niet maar voor ons zelven, van Gods naam genieten, en bij anderen dien Naam verheerlijken, maar ook in aanbidding en lofzang dien heerlijken Naam onzes Gods grootmaken voor zijn eigen Goddelijk oor. Niet maar zelf dien Naam kennen, en bij anderen dien Naam roemen, maar ook God den Heere met dien Naam boven allen naam toespreken, en Hem aanbidden in zijn Goddelijke deugden. Het *prijzen* van uw God als ge alleen zijt, en in uw bidcel op de knieën ligt, en het *prijzen* van uw God als ge met anderen samen zijt, en de psalm des lofs van aller lippen ruischt.

Naar deze drie nu, naar dit *heiligen*, dit *roemen* en dit *prijzen* van zijn God, verlangt Gods kind inwendig. Hij weet dat het zoo moet, en hij vindt het schoon. Maar op de proef bezwijkt hij telkens. Allerlei onheiligs vermengt zich op den bodem van zijn hart met dien heiligen Naam. Telkens zwijgt hij bij anderen van Gods heerlijken Naam als het zoo zoet zou geweest zijn, indien hij dien Naam *genoemd* had. En ook zoo telkens *bidt* hij zonder *aanbidding*, dat hij wel zijn God ter hulpe roept in zijn nood, maar het genot der aanbidding niet kent. En deze droeve zielservaring, dit onheilig en koud en achteloos bevinden van zijn hart, waar het dien eigen Naam zijns Gods geldt, dit is het wat hem nu zijn toevlucht tot zijn Vader in de hemelen doet nemen, en hem, vóór alle andere gebeden

die ééne bede doet slaken: *Geef,* geef aan mij, die de kracht er toe mis, de kracht, de zielskracht, dat ook ik uwen Naam moge heiligen. Wat zoo sterk tegen u pleit, is dus niet zoozeer, dat ge in het heiligen van Gods Naam nog zoo veelszins te kort schiet. Dit zal tot aan uw einde zoo blijven. Volprezen wordt Gods heilige Naam nooit door een menschenkind op aarde. Daar zijn de hemelen voor en de vergadering der volmaakt rechtvaardigen. Maar dit is het bedenkelijke, dat zoo velen, terwijl ze weten, hoe weinig ze om dit heiligen van Gods Naam bekommerd zijn, niet eenmaal hun toevlucht tot hun God nemen, noch zijn genade inroepen, om van die onverschilligheid verlost te worden. Te bedenkelijker zelfs is dit kwaad, waar een ieder van kindsbeen af het *Onze Vader* heeft gekend, en Jezus, die onzen zielsnood wel inzag, ons vóór alle andere beden, juist dat: *Uw Naam worde geheiligd,* als eerste bede, als *de* bede die het eerst en als vanzelf uit de ziel moest oprijzen, op de lippen van zijn discipelen en van zijn kerk heeft gelegd.

Doch ook hiermee is de heiliging van Gods naam nog niet voleind. Niet slechts toch *rechtstreeks*, maar ook *zijdelings* kan de Naam onzes Gods door ons ontheiligd of geheiligd worden. Immers niet slechts het *woord* onzer lippen, maar ook heel ons *leven*, is, of we willen of niet, een *getuigenis*, en deswege óf een getuigenis dat strekt om den Naam onzes Gods te heiligen óf een getuigenis, dat er op uitloopt, dat de Naam onzes Heeren wordt ontheiligd. Wie een man als Johannes den Dooper met Herodes vergelijkt, gevoelt terstond dit onderscheid. Johannes de Dooper was een man, die het van Gods Naam uitgestraalde licht opving, en het zóó liet uitstralen, dat de menschen er het afschijnsel van zagen, en dat er zijn God om verheerlijkt is. Hij deed metterdaad wat Jezus later zijn discipelen leerde: Laat uw licht alzoo schijnen voor de menschen, dat zij uw goede werken zien mogen, en God verheerlijken. Hij verkondigde metterdaad de deugden van Hem, die hem geroepen had uit de duisternis tot zijn wonderbaar licht. Of om in de taal van den Catechismus te spreken „*Hij schikte en richtte metterdaad zijn leven*", gedachten, woorden en werken, op zulk een manier, dat Gods Naam om hem *niet* gelasterd, maar veeleer *geprezen* en *grootgemaakt* is, en nog steeds *wordt.* Dat nu ook dit op Gods Naam slaat, is duidelijk; immers het eenige, dat ons onderscheidt, is juist de Naam des Heeren, die op ons en in ons hart gelegd is. Een ander licht hebben we niet. In dien Naam is al ons heilig privilegie. Leefden we nu voor aller menschen oog verborgen, dan zou toch nog ons *leven* dien Naam heiligen of ontheiligen, omdat we ook voor het oog van Gods heilige engelen leven, en we geroe-

pen zijn in de gemeente en door de gemeente aan de engelen bekend te maken de veelvuldige wijsheid Gods. Er wordt hier dus volstrekt niet enkel op uw openbare leven voor het oog der menschen, maar ook wel terdege op uw verborgen leven in de eenzaamheid gedoeld. Toch spreekt dat openbare leven hier het sterkst, omdat het de voor ons meer waarneembare gevolgen heeft, dat Gods Naam óf geprezen óf gelasterd wordt. We leven toch niet in een hoek, maar zoo, dat anderen ons waarnemen. Ze weten, dat we den Christus belijden. Om die belijdenis wordt er te sterker en te scherper op ons gelet. En al naar gelang nu het getuigenis dat van ons leven uitgaat, den Naam des Heeren verdonkert of in het licht stelt, ontvangt Gods heilige Naam bij anderen smaad of eere.

Let er nu op, dat onze Catechismus onderscheid maakt tusschen ons *leven* als zoodanig, en tusschen onze „gedachten, woorden en werken," die van dat leven de uiting zijn. Onze gedachten, woorden en werken zijn de druppelen die uit de fontein ontspringen, maar ons *leven* is die fontein zelf. En dat *leven* nu zult ge *schikken* en *richten*. Het beeld is aan den boogschutter ontleend, die een doel kiest, waarop hij mikt, en nu den pijl eerst op den boog *schikt*, daarna *richt*, en dan *afschiet*. Zoo nu moet ook uw *leven*, als geheel genomen, geheel uw persoonlijk bestaan een *doel* hebben. En om dat doelwit te treffen, moet ook gij uw leven eerst schikken, dan richten op het gekozen doel, en daarna zijn werking laten hebben. Een zeer hooge opvatting, die helaas, bij maar al te velen ontbreekt. Al veel is het, zoo iemand zoover kwam, dat hij niet alleen op zijn *daden* maar ook op zijn *woorden*, en zelfs op zijn *gedachten* gaat letten. Maar om nu nog dieper te gaan, en ook met zijn *leven* zelf, met zijn *persoonlijk* bestaan, met zijn karakter, zijn temperament en zijn stemming te gaan rekenen, is iets, wat bij de meesten zelfs niet opkomt. En toch toont het leven der dieper ingeleide kinderen Gods, dat ook dit wel waarlijk van zelf uit den drang der godzaligheid opkomt. Gedurig wees Jezus ons op ons *hart*, omdat uit dat hart de uitgangen des levens zijn. Neen het is niet genoeg, dat ge uwen God liefhebt met uw gedachten, woorden en werken; liefhebben zult ge den Heere uwen God zelfs allereerst met uw hart, dieper nog met uw ziel, en wat is dat anders, dan dat uw persoonlijk bestaan zelf, uw karakter, uw inborst, uw inwendig wezen van de liefde Gods doorgloeid moet zijn?

Wat hiermede bedoeld wordt, merkt ge het best aan anderen. Ge kent menschen, wier verschijning als zoodanig, ook al zeggen ze nog geen woord, u weldadig aandoet; en ge kent er anderen, die een pijnlijken indruk op u maken. In den één tast en voelt ge dat ge te doen hebt met

een karakter, met een welaangelegde persoonlijkheid, en in den ander hebt ge te doen met een gedachteloos leven, iets van den vlinder, die van blad op blad vliegt, en alle innerlijke eenheid, alle innerlijke zielskracht en alle innerlijke zielsrichting mist. Zoozeer nu het ééne u aantrekt, zoo stoot het andere u af; en aldus, erkent ge onbewust, dat zulk een karakter, zulk een innerlijke levenseenheid, zulk een levensdoel en levensrichting te bezitten schoon en goed, en dus ook voor u noodzakelijk is. — Voor alle overspanning wachte men zich hier nu bij. Er is verschil tusschen mensch en mensch. De één is rijker van brein door God geschapen dan de ander. De één klieft als een zeekasteel de golven, en de ander drijft als een boot achteraan. Het zou dus dwaas zijn, zoo elk kind van God zijn hand uitstrekte naar de tien talenten. Gods vrijmacht gaf den één tien, den ander vijf, weer een ander drie, en aan de meesten slechts één talent. Dat *schikken en richten* van ons leven moet dus door iegelijk in zijne mate geschieden, en wie, door veel romanlectuur bedorven, zich geprikkeld voelde, om al is hij klein, toch een groote figuur te wezen, en daartoe op zijn teenen zich uitrekte, zou geen behaagelijken noch weldadigen, maar eer een lachverwekkenden indruk maken. Het: „een iegelijk in zijn mate" mag daarom ook bij het *Christelijk* karakter niet uit het oog worden verloren, want ook de Heilige Geest deelt zijne gaven vrijmachtig uit, aan een iegelijk gelijk Hij wil. Maar dat deert niet. De veldlelie heeft evengoed een eigen karakter als de hoogopgaande palm of cederboom. De kleine planeet Mars bezit evengoed een rijke tinteling van licht als de reusachtige Uranus of Saturnus. En daarom geldt het zelfs van de minsten onder de broederen of zusteren, dat ook zij van God *een eigen leven* ontvangen hebben, en dit eigen innerlijk zielsbestaan hebben te *schikken* en te *richten*.

De drang hiertoe komt vanzelf voort uit het innerlijk besef van *uitverkoren* te zijn. Uitverkoren zijn beteekent toch volstrekt niet alleen, dat we uitverkoren zijn tot zaligheid. Wie het zoo verstaat, beschouwt de uitverkiezing als geschied alleen om onzentwille. En dit nu mag niet. Ook de uitverkiezing is een werk waarvan de regel geldt, dat God alle ding in de eerste plaats doet *om zich zelfs wille*. En daarom is de uitverkiezing tevens de uitverkiezing tot een roeping, tot een dienst, tot een eigen taak die in het Koninkrijk Gods, nu hier en straks daarboven, voor u is weggelegd. Juist omdat onze Calvinistische vaderen *dit* geloofden en gevoelden blinkt er in heel hun optreden zulk een veerkracht en doortastendheid. Juist daardoor hebben ze wonderen verricht en de wereld verbaasd door hun betoon van moed en wilskracht. Dit geloof scherpte hen en maakte hen tot helden. Het tobben over hun staat kenden ze daarom zooveel

minder. Daar vervalt men vanzelf in, als men zich de uitverkiezing enkel ter zaligheid voorstelt. Dan toch is het een uitverkiezing tot iets wat komen moet in de onzekere toekomst. Dan ligt er geen kracht in voor het heden. Dan grijpt ze onze existentie niet aan, en kan ons tot niets bezielen. Dan maakt ze lijdelijk, tobbend en doodsch. Ziet ge nu daarentegen op onze oude schilderijen die krachtige koppen van onze Calvinisten en Puriteinen, dan gevoelt ge terstond dat er in deze dappere mannen geen enkele zenuw van lijdelijkheid slap hing, maar dat, juist dank hun vast geloof van uitverkoren te zijn, alles in hen trilde van hoogen, heiligen moed. Wie in de uitverkiezing alleen een middel ter zaligheid ziet, is zelfzuchtig en is alleen op eigen toekomst bedacht, maar wie ze verstaat als uitverkiezing tot *roeping* en *zaligheid,* bedoelt de eere zijns Gods, de heiliging, ook in de eeuwigheid, van zijnen Heiligen Naam.

Past ge dit nu op het *schikken* en *richten* van uw *eigen* leven toe, dan is dit schikken en richten zelf tweeërlei wijze van doen, waardoor het *Christelijk* karakter van het *wereldsch* karakter onderscheiden wordt. Het behoeft toch nauwelijks herinnering, dat ook de lieden der wereld wel terdege op dat schikken en richten van hun leven bedacht zijn; schier meer soms dan de kinderen des Koninkrijks. Het mag niet ontkend, dat ook onder hen mannen van een nobel bestaan en van een schoon karakter gevonden worden. Menig leven wordt ook in de kringen der wereld doorleefd, waarin wel waarlijk eenheid, het afgaan op een vastgekozen doel, en groot betoon van kracht en levensmoed was. Edoch, en hier komt nu juist het verschil uit, hiertoe brengt de man der wereld het in eigen kracht. *Hij* doet alzoo. Van *hem* gaat dit zelfbedwang en deze vastheid uit. Het is *zijn* helder zelfbesef en energieke zelfbeheersching, waardoor dit karakter alzoo gevormd werd. Maar juist daardoor wordt in zulke karakters dan ook niet dan bij hooge uitzondering de Naam onzes Gods geheiligd. In den regel neigen zulke karakters tot zelfverheffing. Ze zondigen door zelfvoldaanheid over eigen wel-besteed leven. Ze zijn opgeblazen, ook al is de toon ingebonden, en hoogmoed, geestelijke hoogmoed en trots is de grondtrek, die ook dan nog doorgaat, als beminnelijkheid en welwillendheid de bloemen zijn, die deze hoovaardij bedekken. — Heel anders daarentegen is het *Christelijk* karakter. Tot zulk schikken en richten van zijn leven, tot zulk een vormen van zijn karakter, zulk een leiden van zijn temperament, zulk een beheerschen van zijn neigingen, zulk een heiligend verheffen van de stemming en den grondtoon zijns harten, voelt het kind van God zich de krachten bezwijken. Juist omdat hij zijn leven schikken en richten wil, niet op eigen eer, niet enkel op anderer nut, maar allereerst en allermeest op den

dienst zijns Gods, op de heiliging van zijn Naam, kan hij zichzelven niet bevredigen, valt hij zich altoos tegen, en is het hem een gedurige oorzaak van droefenisse, dat hij tot het heiligen van Gods Naam met heel zijn existentie en persoonlijkheid niet kan komen. Immers in het Christelijk karakter is niet de hoogheid maar *de ootmoed*, niet de trots maar de zachtmoedigheid, niet de hoovaardij maar de lankmoedigheid en het gaarne vergeven, het stille zijn en den vrede zoeken, en het kleinachten van zichzelven. En nu strijden die twee. Alle inspanning, om eigen leven te schikken en te richten, doet neigen tot inbeelding en zelfvoldaanheid, en wat het doel van dat schikken en richten moet zijn, is juist het stille zijn als het gespeende kind. Het *kindeke* mag in het kind van God, ook als hij man geworden is, nooit ondergaan.

Daarom nu gaat dit schikken en richten bij een kind van God in de gemeenschap met zijn God, in de smeeking en in de gebeden toe. Het wordt een afsmeeken en afbidden van zijn God, of Hij in ons dat Christelijk karakter door genade wil vastleggen, opdat we ook in onze geheele existentie en verschijning zijnen Naam heiligen mogen. Als God door zijn genade ons inwendig heiligt, dan heiligt ons leven en ons bestaan zijn Naam. En dan is er niet een bang en vreesachtig bestaan in gedachten, woorden en werken, om toch niets te doen, waardoor Gods Naam zou kunnen gelasterd worden; maar dan is de uiting de geheele uitgang, de uitstraling van ons leven, en, als het eens uit is, het resultaat en de vrucht van ons leven, van zelf zóó, dat in weerwil van onze zonden, ook wij toch als een star aan Gods hemel geblonken hebben, en een schijnsel achterlaten dat eere gaf aan den Heiligen Naam onzes Gods.

ZONDAGSAFDEELING XLVIII.

Vraag 123. Welke is de tweede bede?

Antwoord. *Uw koninkrijk kome.* Dat is: Regeer ons alzoo door uw Woord en uwen Geest, dat wij ons langs zoo meer U onderwerpen; bewaar en vermeerder uwe Kerke; verstoor de werken des Duivels en alle geweld, welke zich tegen U verheft, mitsgaders alle booze raadslagen, die tegen uw heilig Woord bedacht worden, totdat de volkomenheid uws Rijks toekome, waarin Gij alles zult zijn in allen.

EERSTE HOOFDSTUK.

Uw Koninkrijk kome.

Matth. 6: 10.

De *tweede* bede mag niet met de *eerste* worden verward. „Uw *Koninkrijk* kome" is een geheel andere smeeking dan de bede: „Uw *Naam* worde geheiligd." Toch is het gevaar, om beide gelijkluidend op te vatten, allerminst denkbeeldig, en de uitkomst toont, helaas, dat in zeer breeden kring alle onderscheid tusschen de eerste en deze tweede smeeking van het *Onze Vader* verdween. Dit komt daarvandaan, dat men de Bijbelsche en godgeleerde uitdrukkingen zoo veelszins van alle bepaaldheid heeft beroofd, van alle nauwkeurige opvatting heeft ontdaan, en er nu, zoo in het algemeen, iets heiligs en vrooms onder verstaat. In de Calvinistische kringen keert men thans van lieverlee tot helderder inzicht van de beteekenis van den *Naam* des Heeren terug en begint men bij het noemen van „Gods Koninkrijk" zich iets bepaalds en welomschrevens te denken. Ook buiten deze kringen is er nog zekere groep van meer zwevende belijders, die nochtans door den Heiligen Geest tot ernstiger rekenen met zulke heilige woorden gedrongen worden. Maar als ge nog verder gaat en in de kringen der dusgenaamde „vrije vroomheid" binnentreedt, dan is er van deze bepaaldheid en nauwkeurigheid nauwlijks een spoor meer te ontdekken. En ook waar mannen van wetenschap in deze kringen nog

zeer wel woord en woord scherp uit een weten te houden, loopt toch in het dagelijksche leven letterlijk alle uitdrukking door elkander, en zijn alle deze Schriftuurlijke termen niet meer dan verouderde zegswijzen, die men bezigt, om zoo in het algemeen „het hooge," „het heilige," „het vrome," „het religieus-ideale" aan te duiden. „Dat Gods Naam geheiligd worde," drukt dan een stemming der ziel uit, die met het heilige dweept, en „dat Gods Koninkrijk kome," evenzoo een stemming der ziel, die door het heilige verrukt is. Men gevoelt zich dan door het heilige in zijn oneindige diepte aangetokken, en het is die innerlijke sympathie voor het heilige die men beurtelings door het heiligen van Gods Naam, en beurtelings door het komen van Gods Koninkrijk onder woorden brengt.

Nu versta men ons wel, dat we op dezen zin en deze sympathie voor het heilige allerminst geringschattend neerzien. Integendeel, het voegt ons elke nog rookende vlaswiek aan te blazen, nooit mogen we die uitblusschen. Stelt ge naast een man, die nog zoo bidt, en dit doet uit zin voor het heilige, een onverschilligen, zinlijken, geheel in geldzucht en zingenot opgaanden mensch, dan voelt ge terstond, wat gemeene gratie er van Godswege nog in dien edeler geest werkt. Wel verre dus van zulk een zielsuiting te verachten, hechten we er zeer veel aan, is het ons steeds een lust er ons aan te sluiten, en kan het ons verkwikken, als uit dezen grondtoon schoone, bezielende woorden voor het heilige geuit worden. Uit dit oogpunt bezien, mogen wij de geestelijk gestemde Groningers en ideaal-gezinde Modernen nimmer voorbij loopen, maar is het onze roeping, dit goede en edele in hen te waardeeren en aan te wakkeren. Er schuilt nog altoos zulk een macht ten goede in. En wie in zijn familie- of vriendenkring met aldus gestemde geesten te doen heeft, moet zich juist aan deze nobeler zielsstemming aansluiten, om de beklemden daaruit te lokken en te trekken naar hooger. Alleen maar, men moet ons nooit kunnen verlokken, om dit zwakke schijnsel der gemeene gratie voor het *wezenlijke* te gaan aanzien, en ter wille van dit schijnsel het oog te sluiten voor de zooveel heerlijker klaarheid, die in den Christus en in zijn woord schittert. Het ideale, het edele, het heilige, het hoogere, het hemelsche, het is ons alles kostelijk, alleen maar om deze topazen zult ge den saffier, om dezen onyxsteen het echte diamant niet van zijn veel hoogere waarde berooven. Een enkele uitroep der ziel naar den levenden God staat in waardij oneindig hoog boven al dit dwepen met het ideale verheven, en één enkele zielskreet, of God ons arme zondaren genadig wil zijn, reikt nameloos hoog boven alle geroep der vrije vroomheid. Op het ideale standpunt der gemeene gratie ligt ver aan den horizont alles voor u in zachten morgenglans gedompeld; maar als een kind des menschen zich

in den naam zijns Middelaars voor zijn God op de knieën werpt, omstraalt hem van alle zijden het klare, rijke licht van den vollen dag.

Dit nu vindt ook hier zijn toepassing. Wie door de inwerking van den Heiligen Geest in zijn hart ingeleid is in de gemeenschap met het Eeuwige Wezen, beseft, als hij van het heiligen van Gods Naam spreekt, dat die Naam *God zelf* in zijn genade en openbaring is, en dat het heiligen van dien Naam een ongeziene, ongemerkte arbeid van Gods genade in zijn eigen binnenste is, waardoor hij zuiverder in zijn zielsverhouding tot zijn God komt te staan. En als hij nu daarna toekomt aan de bede: „Uw Koninkrijk kome", dan weet en gevoelt hij, dat deze bede iets heel anders, iets even bepaalds betreft, en keert zich zijn zielsverlangen van *God zelven* tot *het Rijk* waarin de heerlijkheid des Heeren uitstraalt. Reeds op aarde wordt dat verschil zeer wel gevoeld, waar sprake is van een aardschen vorst. Den Czaar van Rusland persoonlijk te kennen en te huldigen is heel iets anders dan zijn heerschappij na te gaan in het machtige Russische rijk. Want wel bestaat er tusschen beide verband, en ontleent de Czaar glans en eere van het reusachtig gebied, waarover hij zijn heerschappij uitoefent; maar toch de persoon des vorsten en zijn rijk zijn en blijven ook zoo twee. En in veel sterker zin nog komt dat zelfde onderscheid hier uit. Wie Gods Naam zal heiligen, moet in het paleis zijner heerlijkheid binnengaan, ingaan in de tente zijner majesteit, zich dekken laten door zijn vleugelen, en tot persoonlijk verkeer, tot persoonlijke ontmoeting en tot persoonlijken omgang met het Eeuwige Wezen komen. Wie daarentegen zijn oog richt op het komen van Gods Koninkrijk, gaat juist uit dit paleis zijner heerlijkheid, uit die tente zijner eere uit, om in het Rijk zijner heerlijkheid de uitoefening zijner Goddelijke heerschappij gade te slaan. En al is het nu zoo, dat de stralen der zon bij oppervlakkige schouwing met de zon zelve schijnen saâm te vallen, toch zegt diepere wetenschap u dadelijk, dat de zon zelve iets anders is dan het licht dat ze doet uitstroomen, en dat de vuurhaard die in de zon zelve brandt een geheel ander iets is, dan de koesterende werking die de zonnestraal oefent op het in den schoot der aarde verborgen graan. Of ge van den Rijn spreekt gelijk hij met zijn vele armen zich over de velden van Duitschland en ons land uitbreidt, of wel van den Rijn gelijk hij op de toppen van Zwitserlands bergen ontspringt, moge in poëtische taal één schijnen, maar de kenner weet daarom zeer wel, dat de Rijn in zijn oorspong op de eeuwige ijsbergen iets heel anders is en een geheel ander schouwspel vertoont, dan waar hij kalm zijn weg naar den oceaan vervolgt door onze Nederlandsche gewesten. En op gelijke wijze nu zal en moet de kennisse van Gods heiligheden hier onderscheiden. „*Gods Naam heiligen*" staat op

één lijn met de zon in haar verborgen vuurgloed, en is als de Rijn die zich van de gletschers neêrstort; maar „*Uw Koninkrijk kome*" is die zon te wenschen in hare uitstraling, dien grootvorst onder Europa's stroomen te begroeten in zijn afvloeien door de staten en rijken van West Europa.

„Gods Koninkrijk" is niet een zwevend, maar een zeer bepaald begrip. Het is in het minst niet een algemeene uitdrukking voor de heerschappij van het goede en ware en edele, maar, zonder zweem van overdrachtelijkheid, een *koninkrijk* in den vollen, rijken, zeer bepaalden zin van het woord. Een koninkrijk is niet maar een rijk, maar een rijk met een *koning*. Geenszins moogt ge dat woord dus op één lijn stellen met de overdrachtelijke beteekenis van *rijk*, wanneer men spreekt van delfstoffenrijk, plantenrijk en dierenrijk, alsof ge zeggen woudt: Evenals wij bij de delfstoffen en bij de planten en bij de dieren van een *rijk* spreken, om daarmêe uit te drukken, dat ze saâm een eigen sfeer vormen, waarin zekere vaste wetten heerschen, zoo ook is er een *menschenrijk*, en in dit menschenrijk heerschen vaste zedelijke wetten, en op dien grond noemen we de menschheid, voorzoover ze zich aan die wetten onderwerpt en in die zedelijke wereldorde ingaat, het „Koninkrijk der hemelen". Immers het springt in het oog, dat een *rijk* in dien algemeenen zin heel iets anders is dan een koninkrijk, dat bij de delfstoffen van zulk een rijk niet anders dan bij manier van overdracht gesproken wordt; en ook, dat in het delfstoffen-, planten- en dierenrijk de daar heerschende wetten vastelijk doorgaan, terwijl juist omgekeerd in het *menschenrijk* die vaste wetten der zedelijke wereldorde gedurig worden geschonden. De gezonde taal heeft daarom ook nooit van een *menschenrijk* naast het delfstoffen-, planten- en dierenrijk gesproken, maar zeer wel gevoeld, dat onder menschen het overdrachtelijk gebruik van dit woord geen stand kon houden. Onder menschen is er niet één rijk, maar zijn er vele rijken, en het is bij manier van overdracht van hetgeen onder menschen een *rijk* heet, dat dit woord ook op de drie sferen der natuur is toegepast. Opmerkelijk is het hierbij dat men ook niet gewoon is van een *sterrenrijk* te spreken, hoewel anders de vaste orde van het firmament hiertoe licht verleiden kon, en de Heilige Schrift door een bekende benaming van den Heere, onzen God, dit gebruik desnoods zou wettigen.

„Koninkrijk Gods" is alzoo een eigen uitdrukking, die naar de letter moet genomen. Het is het *Rijk*, waarin God *Koning* is. En dat wel onder deze nadere bepaling, dat we niet van menschen deze zegswijze op God overbrengen, maar dat veeleer bij God alleen deze uitdrukking oorspron-

kelijk is, terwijl ze onder menschen alleen gebezigd wordt, als ontleend aan het rijk en de heerschappij van God. Alle *rijk* op aarde is óf tegen de hoogheid Gods ingaande, Hem nabootsende en Hem verdringende, óf wel aan Hem ontleend, waar de koningen der aarde regeeren bij de gratie des Heeren HEEREN. In den eersten zin moeten die machtige wereldrijken worden beschouwd, die schier alle geëindigd zijn, met den Staat als Staat te vergoden in den persoon van zijn heerscher. Toen voor het standbeeld van Romes keizer de wierook ontstoken werd, en de discipelen van Christus liever den marteldood stierven, dan dat zij voor den *Divus Augustus* d. i. voor den als God vereerden keizer zich nederbogen, hebben deze eenvoudige martelaren *voor* het Koninkrijk van God *tegen* zijn valsche nabootsing gestaan. En waar, sedert het Evangelie de wereld inging, ook de koningen en vorsten de knieën voor Jezus hebben gebogen, en voorts, op grond van Gods Woord, hun kroon als uit de hand des Heeren hebben aangenomen, is hun rijk onder menschen op aarde niets dan een zwakke afschaduwing van dat eeuwig Rijk der heerlijkheid, waarin God zelf Koning is, en dat eeuwig blijft en dan eerst in zijn vollen luister schitteren zal, als alle koninkrijken der aarde zullen zijn ondergegaan.

In dit „Koninkrijk der hemelen" komt het dus allermeest op den *Koning* aan. Die *Koning* is in dit rijk hoofdzaak. Al moet toch van alle rijken op aarde beleden, dat niet het volk er om den vorst is, maar de vorst om het volk, hier gaat deze regel zoo weinig door, dat *deze* Koning heel zijn rijk alleen om zich zelven schiep en bezit. Niet Hij bestaat om zijn rijk, maar zijn rijk alleen om Hem. Dit verschil spruit daaruit voort, dat deze Koning van zijn rijk tevens de Schepper en Instandhouder van alle ding is. Alle aardsche koning ontvangt zijn rijk van God. Zijn volk is door God buiten hem om geschapen. Hij zelf is als een afhankelijk schepsel in dat rijk door God ingezet, en over dat volk door God met macht bekleed. Maar bij het Koninkrijk Gods is dit alles heel anders. Hier toch ontvangt de Koning *niets* van buiten. Hij *vindt* geen volk dat, buiten Hem om, er kwam, en dat Hem nu tot hoofd kiest of door Hem aan zich wordt onderworpen. Niemand heeft Hem over dat Rijk met macht bekleed, maar alle macht in dit zijn Rijk komt uit Hem zelven. Hij en Hij alleen is, en blijft eeuwiglijk voor dit zijn Rijk de bron van alle leven, de springader van alle kracht. Hij is aan niemand rekenschap schuldig, en doet met al zijn rijk, en in dat rijk met alle schepselen, naar zijn welbehagen.

Dit rijk van God omvat deswege alle ding, zienlijk en onzienlijk. Een vorst op aarde regeert over menschen, maar hoe machtig ook in zijn heerschappij, hij heeft niets te zeggen over de natuur noch over het land

waarop zijn volk leeft. Storm noch wind noch aardbeving heeft hij in zijn macht. Of de oogst rijk of karig zal zijn moet hij afwachten. Volksplagen kunnen uitbreken zonder dat hij er iets tegen vermag. Ook bezit het volk allerlei dat niet zijn bezit is, en zijn persoonlijk vermogen is van dat van zijn onderdanen onderscheiden. Kortom zijn macht en heerschappij beweegt zich steeds op een zeer beperkt gebied te midden van het onderling verkeer zijner onderdanen; en al het overige leven in huisgezin en maatschappij tiert en kwijnt buiten hem om, zonder dat hij er macht over heeft. Maar zoo is het *hier* niet. Deze Koning bezit macht en voert heerschappij niet enkel over menschen, maar evenzoo over het land, dat ze bewonen, over de krachten der natuur die op den akker, in de lucht en in planten- en dierenrijk werken. Kortom het is *alles* zijns. *Zijn koninkrijk gaat over alles.* Er is hier dus geen sprake van een koninkrijk dat onstaan zou uit de zedelijke wereldorde, en buiten de orde der natuur om zou gaan. Gansch deze deeling komt hier niet in aanmerking. We zijn geschapen, naar lichaam en ziel, op een wereld waarmee we in organisch levensverband staan; te midden van een heelal, waarvan deze wereld het geestelijk middelpunt vormt. En dit groot geheel, waarvan alle stukken en deelen in organisch verband staan, is als één machtige schepping aan de mogendheid des Heeren onderworpen. Hij heerscht over alles. Zijns is de diepte der zee en de toppen der bergen zijn zijne. De haren uws hoofds zijn alle geteld en ook de veldlelie wordt door dezen Koning met sierlijkheid bekleed. Zijn koninkrijk is een koninkrijk van alle eeuwen, van alle sferen, van alle creatuur.

Het is met het oog hierop, dat de Heilige Schrift zich niet bepaalt tot de heerschappij Gods over ons menschelijk hart, maar ons in de toekomst een vergezicht opent op een staat van algemeene heerlijkheid, waarin God Koning zijn zal in majesteit, en zal heerschen van zee tot zee en van de rivier tot aan de einden der aarde, ja, in zulk een zin Koning in heel zijn schepping zal wezen, dat het gansch heelal één rijk der heerlijkheid zal vormen, waarin God zelf als Koning alles en in allen zal zijn. Koning in het rijk der gezaligden, Koning van het rijk der engelen en Koning in het rijk der herstelde en herboren natuur. Edoch, en hierop moet nu de aandacht gevestigd, dit Koninkrijk van God, dat er in het paradijs was, en in de heerlijkheid met Christus' wederkomst terugkeert, is *verstoord.* Niet verstoord in dien zin, alsof ook maar één oogenblik één eenig ding aan de macht Gods ware onttrokken. Dit kan niet, omdat Hij God is en blijft, en geen creatuur zich tegen Hem, zonder zijn wil, roeren of bewegen kan. Maar wel is het *Koninkrijk* in zijn schoone evenredigheden, in zijn organische werking, in zijn harmonische eenheid verstoord.

Er was een orde door God ingesteld. Een orde, dat Hij door het hoogere creatuur over het lagere creatuur heerschen zou. Alle ding zou den mensch dienen, en de mensch, heel deze schepping van zijn God ontvangende, zou zijn God dienen. Er zou een gestadige nederdaling van mogendheid van God in ons menschelijk geslacht en een gestadige opklimming uit ons geslacht van eere voor God zijn. En *deze* orde nu is verstoord door onzen opstand. Daarom blijft nu God wel zijn gezag en zijn macht handhaven, maar op andere wijze; niet als *Koning* maar als *Heerscher*. Vergelijk het slechts met wat een aardsch vorst overkomen kan, en het verschil zal u duidelijk worden. Als tegen een aardsch vorst de bevolking van zijn hoofdstad in openbaren opstand komt, dan kan hij wel, door politiemacht en door zijn soldaten, dien tegenstand breken, en toch meester van het terrein blijven; maar als het uitgebroken geweld en de overmacht, waarmeê dit geweld onderdrukt wordt, alle normale verkeer stremt en de burgers van angst doet vluchten, en alle verkeer stil staat, dan handhaaft de vorst zijn heerschappij wel, maar niet *dit* is het tieren en bloeien van zijn *koninkrijk;* en dan eerst zal de glans en de heerlijkheid van dat koninkrijk zijn teruggekeerd, als het geweld niet meer behoeft aangewend, en het rustige burgerleven zijn loop herneemt, en de koning gehoorzaamd wordt, niet omdat zijn soldaten de bajonet op den tromp der geweren hebben, maar omdat zijne onderdanen om der consciëntie wille en uit overtuiging zich schikken naar zijn wetten. En zoo nu ook is de toestand hier. Meester van het terrein blijft God *altijd*, tot zelfs over Satan, en zelfs toen een Nero zich op den troon der Cesars liet aanbidden, kon diezelfde Nero geen hand verroeren zonder Gods wil. Maar dit heerschen door geweld en overmacht is niet de stille heerschappij en de heilige vrede van God als Koning. Als Koning heerscht God dan alleen, als zijn schepsel, dat Hij tot zijn eere schiep en aan zijn ordinantiën onderwierp tegelijk én uit overtuiging, én uit drang der liefde naar zijn wetten leeft, én zich volstandiglijk aan Hem als zijn Koning onderwerpt. En daarom, al heerscht God de Heere, ook nadat het paradijs verdween, en zoolang de Christus nog niet wederkomt, met onwederstandelijke mogendheid over heel zijn schepping, toch is deze heerschappij door overmacht het *Koninkrijk* nog niet. Dat Koninkrijk bestaat wel *in de hemelen* onder Gods engelen, maar niet meer *op aarde* onder de kinderen der menschen. Dat Koninkrijk is voor deze aarde door de zonde verstoord. Voor het rustige eeren van den Koning is de opstand en het morrend verzet tegen den machtigen Heerscher in de plaats gekomen. Stond het dan ook aan ons, dat Koninkrijk van God op aarde, eens teloor gegaan, zou nooit weder zijn gekomen. Het zou zich voortaan tot de hemelen bepaald, maar nooit

weer onze aarde gezegend hebben. Voor wat aan ons stond hebben wij onzen Koning onttroond. En dat nu dit Koninkrijk van God toch terugkomt, dat het uit de hemelen toch weer naar onze aarde is afgedaald, en op deze aarde toch eens weer schitteren zal in ongebroken luister, dit is niet óns bedrijf, niet ónze toeleg, veeleer zouden wij dit hebben tegen gehouden, maar het is enkel Gods genade. Genade van Hem, die, „omdat Hij zit als Koning in eeuwigheid", zich *als Koning* weer door zijn volk wil laten eeren.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Want de Heere in onze Rechter, de Heere is onze Wetgever, de Heere is onze Koning; Hij zal ons behouden.

Jes. 33 : 22.

De beteekenis van „Koninkrijk der hemelen" is, dank zij ons vorig opstel, reeds genoegzaam ontsluierd. Er is geen Koninkrijk, tenzij er *een koning* zij, en daarom kan er niet van „koninkrijk der hemelen" gesproken worden, als bedoelden we hiermee een idealen toestand in de toekomst, zonder daarom nog den levenden God te belijden. Die Koning is hier veeleer uitgangspunt, en wie in den levenden God dien Koning niet eert, mist elk recht van dit hemelsch Koninkrijk te spreken. Dit Koninkrijk heet „Koninkrijk der *hemelen*", niet omdat het hemelsche denkbeelden verwezenlijkt of ook een hemelsch doel heeft, maar omdat het nu reeds feitelijk in de hemelen bestaat. Het is een Koninkrijk dat niet nog pas moet opgericht, of welks opkomst we in de toekomst wachten, maar een koninkrijk *dat er is;* dat van den aanbeginne af bestond; dat nooit weg is geweest, en eeuwig zal blijven. Oorspronkelijk is dit Koninkrijk zelfs volstrekt niet alleen in de hemelen geweest, maar evengoed op aarde. In het Paradijs, vóór den val, was God op aarde Koning, Hij alleen, en door den mensch was alle creatuur vrijwillig en volkomen aan dien Koning onderworpen. Maar dit Koninkrijk is op aarde verstoord en van deze aarde gebannen, toen de mensch, en door den mensch, heel deze schepping, van God afviel, en er in steê van gehoorzaamheid, opstand heerschte. Die geest des opstands was wel niet uit de aarde zelve voortgekomen, maar opgekomen uit de diepte van Satans macht; maar het resultaat was één; vrijmachtig had de mensch zich aan het Koninkrijk van God onttrokken, het Koninkrijk

van God van deze aarde verbannen, en gewild dat God *geen* Koning meer over ons en het onze zijn zou. Veel liever dan nog Satans heerschappij ingehaald, dan dat deze heilige God Koning over ons zijn zou. Van zijn onderdanen werden we zijn afvalligen; Hij werd ons een wederpartijder; we dienden Hem niet, maar leefden tegen Hem in vijandschap en openlijk verzet.

Intusschen, omdat het Koninkrijk van God van deze aarde verdwenen was, daarom hield het niet op te bestaan. Immers het bestond niet op aarde alleen, maar ook in de hemelen, en in de hemelen bleef het. Vandaar dat na den val in het paradijs, dat Koninkrijk van God, dat eerst een Koninkrijk over *alles* was, nu werd een Koninkrijk, bepaald en beperkt tot *de hemelen*, en dat daarom den naam van „Koninkrijk der hemelen" tengevolge van de zonde ontving. Omdat het nu in de hemelen bestond, en uit de hemelen alleen weer in deze wereld kon indringen, dáárom wordt het ook wel „Koninkrijk van God," of „Koninkrijk van Christus" genoemd, maar is toch de meest constante formule, waarmee het zich aankondigt, deze: *Het Koninkrijk der hemelen is nabij gekomen.*

Om in deze bede wel in te dringen, blijft hierbij echter nog één belangrijk punt aan te stippen. De vraag rijst namelijk: Waarom heet dit Koninkrijk pas in Johannes dagen naderbij te komen, niettegenstaande er toch van alle eeuwen af geloovigen waren geweest, die vóór en na den Zondvloed onder Abrahams voorgeslacht en nageslacht, den eenigen waren God hadden aangeroepen? Het antwoord op deze vraag schuilt in het begrip van het *Koninkrijk*, of wil men nader, in het begrip van het *rijk*. *Enkele* geloovigen maken nog geen rijk uit. Ook al vermeert hun *aantal* eenigszins, daarom vormen ze nog geen koninkrijk. En wat in Israël bestond, was wel een rijk in schaduwen, een symbolische teekening van wat, als rijk kwam, openbaar zou worden; maar juist omdat het schaduwbeeld was, kon het het wezenlijke rijk zelf niet zijn. Het rijk, het Koninkrijk der hemelen, komt en nadert dan eerst, als de reëele kiem waarvan de saambindende kracht voor het rijk als rijk zal uitgaan, in de werkelijkheid van dit leven ingaat, en dit is eerst door en met de Vleeschwording des Woords geschied. Van die ure af is het groote proces begonnen, dat aller eeuwen historie beheerschen zal, en dat strekt, om ten eerste het Kindeke van Bethlehem als Koning der koningen een rijk te doen stichten en in stand houden en uitbreiden; en om in de tweede plaats is dit groote werk eens geheel volbracht, na den oordeelsdag, dat rijk aan God den Vader weder te geven, opdat God als vanouds weer zij alles en in allen. Uit dien hoofde verwijst dan ook de Heidelbergsche

Catechismus naar die heerlijke toekomst, als het in het slot van het antwoord heet: *„totdat de volkomenheid uws Rijks toekome, waarin Gij zijn zult alles in allen."* Zoo ziet men, hoe onjuist het is, om het Koninkrijk der hemelen te zoeken in schoone denkbeelden van wat lieflijk is en wel luidt. Neen, het Koninkrijk der hemelen is een tastbare werkelijkheid, die op aarde geweest was in het paradijs, van deze aarde verbannen was door de zonde en den vloek, en die, met Christus uit de hemelen teruggekomen, van zijn kribbe en kruis af begonnen is, om op aarde weer feitelijk tot macht te komen.

In de verzoeking in de woestijn, gaat daarom een der drie pleitgedingen over de koninkrijken der aarde. Satan is er zich bewust van, dat de koninkrijken der aarde nooit zouden ontstaan zijn, indien de zonde de menschheid niet had gesplitst en gedeeld, en alzoo aan God als Koning onttrokken. Even weinig als er velerlei koningen in de eeuwigheid denkbaar zijn, maar in de eeuwigheid *alleen* God Koning kan zijn, zoo zou ook op aarde God *alleen* éénig Koning over heel ons menschelijk geslacht gebleven zijn, indien de mensch niet van Hem was afgevallen. Alle koninkrijken der aarde zijn stichtingen, die haar wortel en oorsprong in de zonde vinden. Iets wat natuurlijk evenzoo geldt van alle republieken en andere staatsvormen, waarin bestuur en beheer over de volken door menschen gewettigd is. Na den Zondvloed moge God de Overheid gesanctionneerd en in zijn dienst getrokken hebben, maar dit doet niets te kort aan het feit, dat er, als het wél ware, niet één menschelijk koninkrijk zou mogen bestaan. Vandaar dat Satan zegt: Alle koninkrijken der aarde zijn mijne, en ik geef ze aan wien ik wil. Maar ook weet Satan zeer wel, dat Christus gekomen is, om alle andere koninkrijken te vernietigen en weer op te smelten in het ééne Koninkrijk van God, waarover hij voorloopig als Koning heerschen zal, tot het ten leste aan God den Vader wordt teruggegeven. En zóó juist verklaart zich de zware verzoeking die Jezus juist op *dit* punt in de woestijn doorstond. De zaak was namelijk deze, dat het Koninkrijk dat aan God *door den mensch* ontrukt was, ook *door een mensch* weer aan God moet worden teruggegeven, en de mensch, die dit doen zal is Christus Jezus. In de gevallen engelenwereld keert het Koninkrijk nooit terug. Want wel heerscht God ook in Satans gebied, en is ook de buitenste duisternis aan Hem onderworpen, maar niet als een *rijk;* want een rijk is een organisch geheel, een geordende saambinding, en in Satans gebied is niets dan uiteenspatting, geweld en verstrooiïng.

Het *geestelijk* karakter van dit Koninkrijk, dat uit de hemelen terugkwam, en sinds bezig is zich te bevestigen, en dat eens weer in vollen luister schitteren zal, ligt nu juist daarin dat het een *Koninkrijk* is. De

diepe gedachte van een Koninkrijk toch is, niet dat het door geweld saam wordt gesmeed, maar saam is gegroeid door 's Konings wet. In 's Konings wet moet de saambindende kracht van het Koninkrijk liggen, en dan eerst heerscht de Koning in idealen zin, als niemand gedwongen wordt zich te onderwerpen, maar zoo een ieder zich gewillig onderwerpt, uit lust gehoorzaamt, en in de gehoorzaamheid zalig is. Vandaar dat de Heilige Geest de stichting en bevestiging van dat Koninkrijk doorzet. Hij toch grijpt den mensch van binnen aan, maakt hem van binnen uit met zijn Koning eenswillend, en verwezenlijkt op die wijs dat ware eenige Goddelijke Koninkrijk, waarin God als Koning heerscht, zonder zweem van dwang of schijn zelfs van geweld. Eerst als deze Koning in al zijn onderdanen *alles* is, *alles* inheeft, en *alles* bestuurt, is het Koninkrijk der hemelen in zijn volkomenheid geopenbaard.

Ligt nu alzoo de zake van dit „Koninkrijk der hemelen," dan zult ge ook verstaan, wat de bede: „*Uw koninkrijk kome*" inhoudt. Het is drieërlei: 1°. Regeer mij alzoo door uw Geest en Woord, dat ik mij langs zoo meer U onderwerpe. 2°. Bewaar en vermeerder uw kerk. En 3°. verstoor de werken des Duivels. Drie beden, waarin de ééne bede om het Koninkrijk zich geheel natuurlijk en als van zelve splitst. Ge behoort zelf tot dat Koninkrijk, maar moet er nog steeds meer en *beter onderdaan* van worden. Dat Koninkrijk wordt instrumenteel door *de kerk op aarde* gebouwd, en daarom moet die kerk bloeien en kracht oefenen. En eindelijk de komst van dat Koninkrijk wordt door Satan tegengehouden en daarom moet het geweld van Satan verbroken worden. Als dit Koninkrijk van God dieper wortel schiet in het hart der geloovigen, als de kerk het krachtiger voortplant, en als Satans tegenstand gaandeweg meer gebroken wordt, dan, maar ook dan alleen zijn alle voorwaarden vervuld, die de zekere komst van dit Koninkrijk in zijn volkomenheid waarborgen.

En dáárom *bidt* nu Gods kind. D. w. z. Gods kind *begeert* dit Koninkrijk. Hij heeft er lust aan. Hij treurt als het toeft. Het juicht als het komt en zich uitbreidt. En wijl hij weet, hoe weinig hij zelf hiertoe aandroeg, ja hoe hij zelf het nog veelszins in zijn komst tegenhoudt, daarom neemt hij zijn toevlucht tot den almachtigen God, om van Hem af te bidden, dat Hij het krachtiger brenge en doe doordringen, *in* hem, *door* zijn kerk, en *ten spijt* van Satan. Op het uitgangspunt valle hier dus volle nadruk. Wie het *Onze Vader*, en in dit *Onze Vader* de bede „Uw Koninkrijk kome" bidt, die heeft dat Koninkrijk lief, en diens hart gaat er naar uit; die roept het in; die begeert met heel zijn ziel, dat het moge komen, steeds rijker, steeds machtiger, steeds heerlijker, met steeds Goddelijker luister.

Deze bede kan dus uit uw hart *niet* opklimmen, tenzij eerst in uw hart de vijandschap tegen God in liefde voor God zij omgezet. De onbekeerde, die hier nog tegenover staat, en nog in de duisternis wandelt, kan zoo niet bidden. Zóó bidden kan hij alleen, die uit het rijk der duisternis overgezet is in het Koninkrijk van den Zoon der liefde. Alzoo om voor het Koninkrijk te bidden, moet ge zelf tot dat Koninkrijk behooren, er zelf een deel van uitmaken, er in staan, er in leven. En is het nu zoo, dat ge er in overgezet zijt, en alzoo het Koninkrijk van God *uw* rijk geworden is, zijn volk *uw* volk, en zijn Koning *uw* Koning, dan is ook in dat Koninkrijk uw vaderland, waaraan uw hart behoort, en dan bidt, dan smeekt ge het van uw God af, dat Hij dit heerlijke Koninkrijk steeds meer doe komen.

Doch juist in verband hiermee doelt die bede dan ook allereerst *op onszelven.*

Immers de toestand is deze, dat in Gods kind zoolang hij op aarde is, nog tweeërlei macht blijft worstelen. Hij is overgezet in het Koninkrijk, maar in hem woelt en werkt nog inwonende zonde, die dat Koninkrijk niet bouwt, maar afbreekt, niet stevigt, maar verzwakt.

Onze overzetting in het Koninkrijk der hemelen geschiedt door de wedergeboorte; een genadedaad Gods waaronder we geheel lijdelijk verkeeren, maar die juist daarom nog enkel *potentieel* is. Dit wil zeggen, dat in de wedergeboorte wel alles *naar het vermogen* in ons vernieuwd wordt, maar nog geenszins naar de uitwerking in onze *neigingen*, ons *verstand* en onzen *wil.* Daardoor nu blijft levenslang en tot onzen dood toe, die moeielijke worsteling tusschen den ouden en den nieuwen mensch in ons standhouden. De nieuwe mensch is in het Koninkrijk, de oude mensch staat er, ook in onzen eigen persoon, nog tegenover. Zoo zijn we tweeslachtige wezens. Naar onzen nieuwen mensch heeft de Koning van dit Koninkrijk al onze liefde, maar naar onzen ouden mensch pogen we telkens nog dezen Koning te weerstaan, ons te onttrekken aan zijn wetten, en zijn heerschappij van ons af te wenden. Naar onzen nieuwen mensch roepen we al den dag en al den nacht: *De koning leve!* maar naar onzen ouden mensch luidt nog altoos het booze roepen: *We willen niet dat deze Koning over ons zij!* Wie aanbidt, ook in het *Onze Vader*, is niet onze oude, maar onze nieuwe mensch. Het is onze nieuwe mensch, die bidt *tegen* onzen ouden mensch, en daarom smeeken we dan: Regeer Gij ons alzoo door uw Geest en Woord, dat we ons langs zoo meer aan U onderwerpen, en steeds meer *ware onderdanen* van U als onzen Koning worden mogen. Het is een bidden tegen ons zelven in. Een bang

zijn voor zich zelf en van zich zelf. Een inzien, dat we op ons zelven niet vertrouwen kunnen. Dat we welbezien zelf nog onze eigen vijand zijn. Dat we dus hooger bescherming tegen onszelven noodig hebben; en nu tot God de vlucht nemen, of Hij ons door zijn Geest en Woord tegen ons zelven beschermen wille, van onszelven wille afbrengen, en over onszelven doen triomfeeren.

Het wezen der zonde is, dat we ons zelven willen regeeren; daartoe Gods regiment over ons verwerpen, en een eigen koninkrijk voor ons zelven pogen op te richten. En dit gif der zonde werkt zoo fataal, dat Gods kind zelfs uit de dingen des Koninkrijks niet zelden zich een eigen koninkrijk poogt te vormen. Een eigen koninkrijk zoekt ons zondig hart uit alles te maken. Van zijn denken, van zijn gemoedsleven, van zijn huisgezin, van zijn beroep en invloed in de maatschappij, van zijn geld en van de eere die hem geboden wordt. In dat alles poogt hij van nature *zelf te regeeren*, zelf koning te zijn, zelf *heer* en *meester* te wezen. En is hem dit gelukt, dan is die kring, dat gebied, dat erf, waarover hij zeggenschap heeft, zijn kleine Babylon, dat hij zich gebouwd heeft, en waarop hij zich alsdan verheft. En deze drang nu woelt zóó gevaarlijk op den bodem van zijn hart, dat Gods kind, ook als hij heel zijn leven opzettelijk in den dienst des Koninkrijks mag besteden, zich vaak zelfs dan niet ontziet, om ook uit de dingen zijns Gods een koninkrijk voor zich zelven te maken. Hoor maar de klacht uit de historie aller eeuwen over voorgangers der gemeente, die uit hun dienst, uit hun prediking, uit hun ijveren en uit hun toewijding toch weer eigen roem, streeling van eigen eer, verheffing van eigen naam en positie zochten. Zie het aan zoo menigeen, die ook in lager ambt geplaatst, toch op dit ambt zich verheft, en er niet zijn God maar zichzelven in zoekt. Raadpleeg eens onze oude regentenkamers in weeshuizen en stichtingen voor ouden van dagen, en vraag u af, wat die wapenschilden aan den wand u anders zeggen, dan dat deze regenten in hun trots den Regent in de hemelen vergeten hadden. En thans, nu de philanthropie vrijer vormen aannam, zie ook nu maar rond, hoe menige stichting den gelukkigen stichter tot zelfverheffing en hoogheid gebracht heeft. Altoos weer dat kleine Babylon, dat Babylon dat ik gebouwd heb.

En daarom nu komen er in het leven van Gods kind oogenblikken, dat de Heilige Geest hem deze zonde ontdekt, hem deze zonde verwijt en er hem afmaant, en innerlijk in zijn ziel het stil verlangen opwekt, om van elk eigen regiment af te worden gebracht, om alleen door zijn God *geregeerd* te worden. Eerst wil elk onzer zelf *regeeren*, maar de Heilige Geest doet ons het schoon en zoet inzien, van *geregeerd te worden*. „De konin-

gen der aarde voeren heerschappij, maar alzoo, zei Jezus, zal het onder u niet zijn. Veeleer die aller dienaar zal wezen is aller heer." Dat gelooft men dan eerst niet, daar wil men dan niet aan. Maar nu komt de Heilige Geest ons overtuigen, en doet ons inzien en beseffen, dat *door God geregeerd te worden*, zooveel hooger staat, zooveel rijker is, en zooveel gelukkiger maakt. Eerst wil men niet dat God over ons regeere, men kant er zich tegen aan, en sticht zijn eigen regiment. Maar als de Heilige Geest ons nu doet inzien, hoe, zoolang *wij* aan het roer stonden, het scheepke al meer afdreef, al meer lek sloeg, en al ernstiger gevaar loopt, om te zinken of op de rotsen te stooten, dan komt ongemerkt het oogenblik, dat we zelf bang worden, om die roerpen langer in eigen hand te houden, en naar God opzien, of Hij weer het roer van ons scheepke mocht hernemen. God, *ik* kan niet regeeren, ik *bederf*, ik *verstoor* het al, o, kom *Gij* weer tot mij, en regeer Gij in mij, regeer Goddelijk in mijn binnenste, en richt mijn wegen door uw Geest en door uw Woord. En als het ons dan gebeuren mag, dat God de Heere die bede verhoort, en we merken dat het scheepke weer koers krijgt, dat het vooruitkomt, en dat kennelijk de adem des Heeren in de zeilen blaast, dan dankt en jubelt onze ziel in ons, zoo zalig als de ervaring is, om door onzen God *geregeerd* te worden.

Ook hierbij echter zij geen misverstand. Er zijn namelijk niet weinig vrome en teedere kinderen van God, die smachten naar een louter mystiek regiment van hun God over hun bestaan en hun daden. Ze bidden, of God hen leiden en regeeren wil, en nu gaan zij stil huns weegs in het zoet vertrouwen, dat nu de leiding ook wel komen zal, en zooals het dan loopt, zoo wanen ze dat God hen dan geleid heeft. En zeker hier ligt een waarheid in. Er is ook een voorzienige leiding van ons levenslot, een voorzienige leiding van onzen gang op ons levenspad, en ook is er een alomtegenwoordige nabijheid onzes Gods, waardoor we innerlijk naar het ééne getrokken, en van het andere afgetrokken worden. Zelfs in onze droomen, door onze ontmoetingen, door een opgevangen indruk kan God de Heere onzen gang besturen. Ja, arm is het geestelijk leven van Gods kind, dat nooit de merkbare teekenen van deze leiding zijns Gods bespeurd heeft. Maar, en hierop dient gelet, *leiden* is iets anders dan *regeeren*. Er is zeer zeker ook een mystieke, wondere leiding in het leven van Gods kind, maar afgescheiden hiervan is het *regeeren*. Wie *geregeerd* wordt komt als *onderdaan* voor, en heeft als *onderdaan* zijn God te *gehoorzamen*. En dit regiment nu gaat, naar den aard van elk regiment over menschen, door een *geopenbaarden* wil, door een ons kond doen van zijn wil, opdat wij dien wil, zonder tegenstreven, volbrengen zouden. Op dit laatste punt

gaan we hier nu nog niet in. Dat komt eerst bij de volgende bede ter sprake. Hier wordt nog niet gehandeld van de kracht waardoor we gehoorzamen, maar alleen van de *regeering* onzes Gods in ons hart. En daarom wijst de Catechismus zoozeer terecht in de eerste plaats op het *geregeerd worden door het Woord* en eerst in de tweede plaats op het *geregeerd worden door den Geest.* Geen dwaselijk mijmeren, wat de Koning toch willen zou, als de Koning ons zelf in zijn Woord zijn wil *geopenbaard* heeft. En daarom „tot dat *Woord* en het *Getuigenis*" blijft ook hier de trekking der ziel; anders kan er geen betere dagcraad over ons opgaan. Nu kan dat *Woord* buiten ons liggen, dat het ons niet toespreekt in zijn Goddelijke autoriteit en majesteit. Het kan dood voor ons zijn, dat het ons niet aangrijpt en niet in de ziel dringt, als de over ons heerschende wil van onzen God. En wat nu het kind van God hier afbidt, is juist, dat het zijn God genadiglijk believen moge, hem dat *Woord* met zooveel gezag en zulk een overwinnende autoriteit in de ziel in te prenten, en het in de ziel door den Heiligen Geest zóó krachtig en levendig te maken, dat hij werkelijk in dat *Woord* den teugel gevoelt, waarmeê zijn God zijn gang en al zijn schreden op den levensweg bestuurt.

DERDE HOOFDSTUK.

> En de duivel, die hen verleidde, werd geworpen in den poel des vuurs en sulfers, alwaar het beest en de valsche profeet zijn; en zij zullen gepijnigd worden dag en nacht in alle eeuwigheid.
>
> Openb. 20: 10.

Het einddoel, waar alles zich henen beweegt, wordt ons in de Heilige Schrift klaar en helder getoond. Eens zal alle strijd uit, alle tegenstand gebroken zijn, en God als Koning heerschen, doordien Hij zijn zal alles in allen. Er is derhalve geen sprake van een eindeloos voortglijden uit eeuw in eeuw, als liep de historie der wereld nooit af, en als zou er rusteloos door na het geslacht dat wegstierf, weer een jonger geslacht opkomen. Eens is het uit. Dan komt er geen tijd en geen eeuw meer. Dan zal, gelijk in Kaïn het eerste, zoo eenmaal het laatste kindeke in zonde geboren zijn. En dan zal God alleen Koning zijn. Niet meer de vorsten der aarde, en zelfs de Christus niet meer, maar God zelf, Hij alleen, God Drieëenig in zijn majesteit, om aldus den eeuwigen Sabbath van ongestoorde

heerlijkheid te doen aanvangen. Dat zal het eind zijn van den langen weg, die in het Paradijs begon en eens door de wederkomst van Christus zal worden afgesneden. Dat is de uitkomst, waarop alles door het bestel van Gods raad gericht is. En daarna zal eens volheerlijk uitstralen die openbaring van de veelvuldige wijsheid Gods, die alle wijsheid der wijzen dezer wereld zal beschamen.

De vraag voor u in uw gebeden is nu maar, of die uitkomst de onverdeelde sympathie van uw hart heeft, of u de ziel daarnaar uitgaat, en of ge iets kent van het roepen der heiligen tot het Lam: „Hoelang, o, groote en rechtvaardige Heerscher, hoelang toeft gij nog!" Immers uit dat verlangen klimt de bede: „Uw Koninkrijk kome" vanzelf op; en omgekeerd, waar dit verlangen *niet* in de ziel leeft, besterft u die bede als een ziellooze klank op de lippen. Er spreekt zich daarom in deze bede Gereformeerd hemelverlangen uit, wat we opzettelijk aldus en niet anders noemen, om het ongezond, sentimenteel dwepen met een o, zoo zoet en zalig hemelleven uit te sluiten. Dit sentimenteel verlangen naar den hemel toch vindt ge meest óf bij lieden die van de wereld genoten wat ze konden, en, nu het hier voor hen gedaan is, liefst een tweede, nog heerlijker leven, haast naar Mahomedaanschen trant, in den hemel verwachten: óf wel bij personen, die zich in de wereld niet thuis gevoelden, wien in de wereld alles tegenliep, en die nu naar den hemel uitzien als de eigenlijke plaats, waar ze aan alle ziekelijke overdrijving van hun sentiment bot zullen kunnen vieren. Wat de Schrift daarentegen wil is, dat juist de krachtige man, die hier midden in den strijd des levens staat, gelijk een David of Paulus, maar in wiens bloed geen grein sentimentaliteit schuilt, met klare nuchterheid en toch in heilig enthousiasme verlangen zal, om ontbonden te worden en met Christus te zijn. Jezus legt de bede: „Uw Koninkrijk kome" niet op de lippen van eenige ongeneeslijke kranken, of van eenige sentimenteele vrouwkens of afgeleefde grijsaards, maar op de lippen van zijn jongeren, d. i. in den mond van een twaalftal kloeke mannen in de kracht van hun leven, die hij opriep om nog voor hun dood een ommekeer in de wereld tot stand te brengen.

Het diepgaand verschil tusschen dit sentimenteele hemelverlangen, dat naar den hemel liefst opziet, als de maan haar weemoedige en aandoenlijke tinten over het aardrijk uitgiet, en die bede: „Uw Koninkrijk kome" springt dan ook in het oog. In dit rijk der sentimentaliteit is het een dwepen met een soort van schimmenleven, een verlangen om het zelf maar goed te hebben, en eens eeuwiglijk saâm te zijn met die andere dwepende zieltjes, met wie men op aarde zoo diep uit den beker der

sentimentaliteit gedronken heeft. Zelfs de trek van weemoed is van deze zielsstemming zoo onafscheidelijk, dat de belofte van het Woord, dat God eens alle tranen drogen zal, in deze voorstelling nauwelijks past. Geestelijk egoïsme is bij deze voorstelling het leidend motief en van een opklimmen tot een hooger sfeer van energieke gedachten is nauwelijks sprake. Daarentegen in de bede: „Uw Koninkrijk kome" is aan het eigen ik nog ternauwernood gedacht. Hier richt zich de beweging der ziel, *niet* op eigen zaligheid, maar op Gods glorie, en wat de ziel verteert is niet een begeerte, om het zelf maar goed te hebben, doch veel meer om de toekomst te verhaasten, waarin God weer heerschen zal als Koning eeuwiglijk. Ook voor u is het dus maar de vraag, of waarlijk zulk een gemoedsstemming in u den boventoon voert, dat het verlangen naar dit „toekomen van Gods Koninkrijk in zijn volkomendheid," in u leeft. En dat we dit nu het Gereformeerde hemelverlangen noemen, heeft zijn goede oorzaak. Immers wat men thans meest hoort, is een Methodistisch drijven, dat geen hooger toon kent, dan, om in den trant van het Leger des heils, een ieder op den nood zijner eigen ziel te wijzen, en zelfs bij de Zending het stil verlangen naar de toekomst van 's Heeren Koninkrijk geheel doet ondergaan in de zucht, om in verre landen enkele zielen tot Christus te bekeeren. En daartegen stond nu juist onze Gereformeerde belijdenis steeds lijnrecht over. Neen, niet om onzentwil, en zelf niet in de eerste plaats, om de redding van enkele zielen moet het ons te doen zijn, maar om Gods Koninkrijk te doen komen, alle ding om zijns Naams wil te doen geschieden, en Hem als Koning te verheerlijken. Altoos, zelfs bij uw reddenden arbeid, en bij uw Zendingsijver, en in uw hemelverlangen, voor God de eerste plaats, God het eerst, en al wat mensch heet, naar de tweede plaats verwezen.

Maar onder dit voorbehoud *moet* hemelverlangen in *elk* gebed spreken. Ons bidden is, zoo het uit de rechte ader vloeit, vanzelf een ons losmaken van deze aardsche beklemdheid en beperktheid, om onze ziel op te heffen tot de vrijheid en de heerlijkheid van de kinderen Gods, gelijk ze eens blinken zal voor den troon, en nu reeds in den hemel in Christus gewaarborgd en vast ligt. Niets is zoo strijdig tegen de natuur van het gebed, als den hemel als een bijkomend iets te beschouwen, dat bij het leven dezer aarde zoo bijkomt, en van waar wij begeeren, dat de hulpe ons voor dit aardsche leven zal toekomen. De wolken zijn er om regen op de aarde uit te gieten, en als ze deze taak volvoerd hebben, verdwijnen ze en ziet ge ze aan den hemel niet meer. Maar zoo is uw God niet. Hij is niet een heilige, hemelsche Noodhulp, die er alleen is, om zijn zegen over dit aardrijk uit te storten, en voorts weg te gaan uit uw gedachten. Uw God is in den hemel als het ééne en eenig middelpunt, dat alles aantrekt en tot zich

trekt, en de zegeningen die Hij op aarde doet nederdalen zijn niets dan de verlokselen, waarmee Hij zijn schepselen wint en bekoort, om hen aan zich te binden en op Zichzelven als zijn einddoel te richten. En daarom is het niet goed met uwe ziele, en wordt rechtstreeks door uw gebed de stemming van uw hart veroordeeld, als zelfs in dat gebed de aardsche zelfzucht den hemel slechts gebruikt, om *hier* geholpen te worden, en zoo niet bovendrijft het verlangen, om, *om Gods wille*, de heerlijkheid des Heeren te zien doorbreken en zijn Koninkrijk te zien komen.

Stond het nu zóó, dat er tot op de wederkomst van Christus *niets* van dit Koninkrijk des Heeren zou bestaan, en dat het eerst op dien doorluchten dag uit den hemel op aarde zou doorbreken, zoo zou dit hemelverlangen bij een bloote begeerte en bij een zielsdrang blijven. De bede „Uw koninkrijk kome" zou dan een bede zijn, die eerst in den jongsten dag het begin van haar vervulling kon vinden. Maar zoo staat de zaak *niet*. Reeds voor achttien eeuwen is het door Johannes den Dooper uitgeroepen: „Het Koninkrijk der hemelen is *nabij* gekomen," en kort daarop sprak de Christus tot zijn jongeren: „Het Koninkrijk is binnen in u." En dit komen van het Koninkrijk Gods nu reeds, reeds te midden van dit aardsche leven, nog niet in zijn voltooiing, maar bij aanvang, dit stelt ons de Catechismus in drie stukken: 1°. daarin, dat het Koninkrijk Gods kome in onzen eigen persoon; 2°. dat het kome in en door Gods kerk; en 3°. dat het kome door de afbreking van het koninkrijk van Satan. Het eerste stuk, het komen van het Koninkrijk in onzen eigen persoon, drukt de Catechismus uit, door de tweede bede aldus te vertolken: „*Regeer* ons alzoo door uw Woord en Geest, dat wij ons langs zoo meer aan U *onderwerpen*." Hier wordt dus kennelijk gezinspeeld op God als *Koning* en onszelven als zijn *onderdanen*. Een koning is zonder onderdanen ondenkbaar. Het is over die onderdanen dat hij heerscht, en het is in de algeheele onderwerping van die onderdanen dat de innerlijke macht van zijn koninkrijk uitblinkt. Ook in onzen persoon is alzoo verzet tegen dit Koninkrijk van God, zoodat we, in onze meerderheid, en in de meeste oogenblikken van ons leven, dit Koninkrijk niet bevorderen, maar veeleer tegenstaan. Daarom draagt de zonde het karakter van opstand, van revolutie tegen den Koning der koningen, en is het innerlijk wezen van den zondaar, een zich onttrekken aan de onderwerping die hij zijn Koning schuldig is. Wie zondaar is, in zijn zonde volhardt en zondigt, verwerpt de hoogheid zijns Konings en stelt er zijn eigen hoogheid tegenover. Hij onderwerpt zich aan allerlei andere machten, maar aan zijn God onderwerpt hij zich *niet*. Zoo houdt hij dan met zijn eigen persoon de komst van het Koninkrijk

van God tegen. En als nu deze innerlijke gesteldheid door de wedergeboorte is omgezet, en we tot God bekeerd zijn, en zelven zijn Koninkrijk begeeren, dan is daarom nog wel niet gezegd, dat we ook persoonlijk in elk opzicht dat Koninkrijk weerinroepen en komen doen, maar dan moet er toch voor het minst een bedoeling, een toeleg, een zucht, een begeerte, een zielsverlangen zijn, om in de eerste plaats voor wat onzen eigen persoon aangaat, dit heerlijk Koninkrijk van onzen God niet langer tegen te staan, maar voor ons aandeel bij aanvang te doen komen. En dit nu moet niet in de eerste plaats daaruit blijken, dat we ons verliezen in allerlei Christelijke werkzaamheden. Die zijn ook uitstekend, en moeten zeer zeker ook gedaan, maar toch mogen ze nooit anders dan in de tweede plaats komen, en uw eerste roeping is en blijft altoos, om God weer als Koning uit te roepen, en als Koning te doen heerschen in uw eigen persoon, in uw eigen hart, en in uw eigen leven. Dit nu geschiedt niet enkel door uw aanbidding en door de eere die ge uw God toebrengt, maar allereerst hierdoor, dat uw God in u een getrouw en gewillig *onderdaan* bezitte, dat zijn wet u koninklijk beheersche, dat Hij u *regeere*, en dat gij langs zoo meer u aan Hem onderwerpt. En waar ge nu telkens de droeve ervaring opdoet, hoe uw hart nog veelszins in opstand is, en ge nog zoo telkens uzelven regeert, of u laat regeeren door allerlei wereldschen invloed en booze hartstochten, daar is het deze ervaring die u uitdrijft tot de bede: „Uw Koninkrijk kome ook in en door mij, en daarom regeer mij alzoo door uw Woord en Geest, dat ik als een getrouw onderdaan, mij langs zoo meer aan U, als mijn Koning onderwerpe."

Maar hierbij blijft deze bede niet staan. Christus toch heeft de eere zijns Koninkrijks volstrekt niet aan de wisselvalligheden van ons persoonlijk leven overgelaten, maar juist ook met het oog op ons persoonlijk leven, voor dat Koninkrijk Gods, als instrument, *zijn Kerk* in het leven geroepen. Zijn Kerk, die er wel was van den aanvang der wereld af, en die in Israël reeds besloten lag, maar die toch eerst op den Pinksterdag als een eigen instrument, een geheel eenig instituut, een eigen inrichting, een eigen organisatie, een zelfstandige levenskring, en een onafhankelijke gemeente in de wereld is opgetreden. Daarom nu ligt in deze bede: „Uw Koninkrijk kome" in de tweede plaats ook deze andere: *Bewaar en vermeerder uw Kerk.* Niet dus, wat thans zoo velen drijven, alsof de Kerk er niet toe doet, alsof de Kerk slechts een formalistische menschelijke stichting ware, en alsof het eigenlijke Koninkrijk van God bestond in allerlei buiten de Kerk omgaande werkzaamheden; maar zóó, dat ook hier *de Kerk* juist op den voorgrond sta. Want wel gaat het leven van Gods

Koninkrijk op aarde niet in het leven der Kerk op. Dat voelen we zelven wel beter, als we merken op ons eigen persoonlijk leven, op het leven in ons huisgezin, op de Christelijke openbaringen in de maatschappij, en op den ver strekkenden invloed van de Christelijke denkbeelden schier op elk levensterrein. Maar toch blijft de kerk het groote, door Christus verordende middel, waardoor de werking van deze invloeden in het leven is geroepen en nog steeds in stand wordt gehouden. Niet wij hebben de Kerk uitgedacht, maar Hij heeft zijn Kerk gesticht. Hij is er zelf het Hoofd van. Hij heeft ze ingericht en aldus verordend. En steeds ging die Kerk vooraan, vatte door die Kerk het Koninkrijk der hemelen post onder de volkeren, en is van die Kerk alle wederbarende invloed op maatschappij en Staat, in het leven der natiën uitgegaan. De waan, alsof het ons dus vrijstond de Kerk als bijkomstig, als van ondergeschikt belang te beschouwen, mits wij ons maar op de uitbreiding van Gods Koninkrijk toelegden, moet tegengestaan; en ook al heeft zelfs de *Reveil* dien waan gevoed, toch moet hij bestreden en te niet gedaan, want hij gaat in tegen de Schrift en tegen de ordinantiën des Heeren.

Ook te dezen opzichte zult ge oude palen niet verzetten, maar inleven in de overtuiging, dat wie 's Heeren Kerk bouwt, daardoor veel beter, dan door eenig ander hulpmiddel, en veel duurzamer dan door elk ander instrument, de komst van zijn Koninkrijk bevordert.

En ook dit nu brengt onzen Catechismus in *uw gebed* in. D. w. z. de Catechismus wil, dat de Kerk van Christus, ook in uw hart, in uw zielsoverlegging en in uw innerlijk verlangen, een plaats zal innemen, dat ge ook die Kerk aan uw God opdraagt, en het van Hem afbidt, dat Hij die Kerk beware en uitbreide. En ook hierdoor stelt de Catechismus, o, zoovele vromen in hun gebed voor God schuldig, die het zelf zeer wel weten, hoe ze allerlei van hun God begeeren, maar zoo bijna nooit, met den nood van Gods Kerk op het hart, voor het aangezicht van den Heilige verschijnen. Die Kerk doet er in hun oog minder toe, op die Kerk komt het niet zoo aan, die Kerk is hun niet geestelijk genoeg, en aldus wijzer zijnde dan hun Heere en Heiland, gaan ze tot in hun gebedsleven tegen de schikkingen des Heeren in. Nog wel voor Sion willen ze bidden, waaronder ze dan verstaan het geestelijk Koninkrijk; maar de Kerk is hun te uitwendig, te formalistisch, te laag van gestalte, om van die Kerk nu waarlijk de komst van Gods Koninkrijk te wachten. En zie nu, hoe dit kwaad zich gestraft heeft. Er is niet voor die Kerk gebeden; dies heeft God die Kerk aan onze onverschilligheid overgelaten; en thans ligt ze in haar smaad neder, en het droef gevolg is, dat de invloed van den Christelijken geest op het leven in gezin en maatschappij en Staat bijna geheel gebroken is

ja, dat de Christelijke kringen niets dan een kleine groep in het land vormen. Dat komt nu van onze averechtsche wijsheid. En daarom is het zoo noodig dat ons gebed ook in dit opzicht weer gezond en normaal worde. Niet: Uw Kerk doet er minder toe, maar kome uw Koninkrijk. Edoch, naar Jezus' eigen institutie: Kome uw Koninkrijk daardoor, dat Gij ook uw Kerk bewaart en vermeerdert. Bewaar ze voor afval en verbastering en ontheiliging en inzinking van kracht, voor wereldgelijkvormigheid, en ook: breid ze uit, trek haar koorden lang, en vermeerder ze, onder ons en tot aan alle einden der aarde. Alleen zoo toch wordt uw Zendingsmotief waarlijk religieus en met de eere Gods verbonden. Niet de Zending drijven, om onze veelbezigheid te toonen, en ook niet de Zending alleen voorstaan, om, mogelijk, daar heel verre, enkele ons geheel onbekende personen te redden, terwijl in onze eigen stad en dorp, ja in onze eigen familie en in ons eigen huis steeds meerderen van den Christus afvallen; maar Zending drijven, drijven met ernst en met volharding, omdat we God liefhebben, omdat Hij als Koning heerschen moet, en omdat voor dat doel de Kerk van Christus ook onder de volken, die hem nog niet kennen, moet worden uitgebreid.

En nu het laatste stuk. Er staat tegen het Koninkrijk van God een valsch rijk, een schijnrijk, maar niettemin een koninklijk rijk, het rijk van Satan over, en daarom ligt in de bede: „Uw Koninkrijk kome," ook dit in: „Verstoor de werken des duivels en alle geweld, dat zich tegen U verheft, mitsgaders alle booze raadslagen, die tegen uw heilig Woord bedacht worden." Een koning heerscht niet koninklijk, zoolang zich nog een pretendent tegen hem verheft, of ook een opstandig vasal een deel van zijn gebied in zijn macht houdt. En zonder hier nu over den aard, de macht, het rijk en de strijdmiddelen van Satan breed uit te weiden, gevoelen we toch *dit* telkens in ons eigen leven, en in de uiting der boosheid om ons heen, dat er achter de zonde der menschen nog iets achter zit; dat er een drijvende macht is, die de zonde aanblaast en tot zonde prikkelt; en dat er zeker beleid en zekere schikking is, die zonde bij zonde voegt en alzoo allerlei verdervende machten combineert, die aan de zake onzes Gods afbreuk doen, en de komst van zijn Koninkrijk weerstaan. Was nu deze duivelsche, satanische macht een van God onafhankelijke macht, dan zou het niet baten, of we er al tegen *baden*. Maar juist omdat we gelooven en belijden, dat ook de Satan in Gods macht is, en dat hij zoomin als eenig ander creatuur zich zonder Gods wil roeren of bewegen kan, daarom richt zich de bede: „Uw Koninkrijk kome" ook tegen de machinatiën, waarmee Satan nog altoos het menschenhart verleidt,

's menschen geluk verstoort, en de komst van Gods Koninkrijk tegenhoudt. Daartoe echter is het noodzakelijk, dat ge Satan *onderkent*, alle gemeenschap met hem afbreekt, hem onvoorwaardelijk alle bondgenootschap ontzegt, en nu zoo sterk en machtig door liefde voor God en zijn Koninkrijk gedrongen en gedreven wordt, dat vanzelf in uw gebed ook de bede invloeie, of de Heere, de almachtige God, ook Satans macht en raadslag verijdelen moge. En zulks wel in dien zin, dat ge dit afbidt, niet in de eerste plaats, om zelf van Satan verlost te worden (dat komt in de zesde bede), maar om den tegenstand gebroken te zien, waarmeê Satan de komst van Gods Koninkrijk ophoudt. Bijzonderlijk richt de Catechismus onze bede op den tegenstand, dien Satan aan de heerschappij van *Gods Woord* in den weg legt; iets wat daarom te opmerkelijker is, omdat die tegenstand voor nu drie eeuwen nog schier niets was, vergeleken bij de alles omverwerpende macht, waarmeê thans de heerschappij van dit Woord onzes Gods wordt gedwarsboomd. Er is metterdaad in de achttien eeuwen die achter ons liggen nooit eenige tijd geweest, waarin het Woord van God en zijn heerschappij zoo fel is bestookt, en zoo volstandig en overmoedig is bestreden als in onze dagen. Een bestrijding die zoover gaat, dat letterlijk heel dat Woord opzij wordt gedrongen, al zijn gezag betwist wordt, en dat zelfs in de kringen der geloovigen man na man opstaat, die verklaart ook zelf met dit gezag van Gods Woord gebroken te hebben, om zich voorts terug te trekken in het gezag van de mystiek des gemoeds. Nu is ook dit ongetwijfeld een donkere wolk, die straks weer overdrijft, maar wel voegt het aan de kinderen Gods vooral in deze dagen het gebed te vermenigvuldigen, dat God de Heere te niet doe „alle booze raadslagen die tegen *zijn heilig Woord* bedacht worden." En opdat ge ook deze bede uit oprechte zielsbegeerte tot den Heere uwen God moogt kunnen opzenden, is het uiteraard ook voor u noodzakelijk, dat de liefde voor dit Woord uws Gods *in uw hart* leve, dat ge in uw eigen zielsbestaan u aan dat Woord onderwerpt, en met wrevel en weerzin bezield zijt tegen alles wat de autoriteit van dat heilig Woord onder menschen afbreekt.

ZONDAGSAFDEELING XLIX.

Vraag 124. Welke is de derde bede?

Antwoord. *Uw wil geschiede gelijk in den hemel, alzoo ook op de aarde.* Dat is: Geef, dat wij en alle menschen onzen eigen wil verzaken en uwen wil, die alleen goed is, zonder eenig tegenspreken gehoorzaam zijn: opdat alzoo een iegelijk zijn ambt en beroeping zoo gewilliglijk en getrouwelijk moge bedienen en uitvoeren, als de engelen in den hemel doen.

EERSTE HOOFDSTUK.

Want het is God, die in u werkt beide het willen en het werken, naar zijn welbehagen.

Phillip. 2 : 13.

De derde bede van het *Onze Vader*, waaraan we thans toe zijn: „Uw wil geschiede gelijk in den hemel, alzoo ook op aarde," is de eenige der zes beden, die vaak tot misverstand aanleiding geeft, en we beijveren ons daarom in de eerste plaats dit misverstand af te snijden.

Dit misverstand komt daaruit voort, dat er in deze bede sprake is van *Gods* heiligen wil, en de uitdrukking „Uw wil geschiede" dus zoowel kan worden verstaan van zijn verborgen als van zijn geopenbaarden wil. Als ik een lief kind, waar mijn hart met innige teederheid als aan hangt, voor mijn oogen zie verkwijnen, en ik beproef elk middel, om het kwaad te stuiten, maar niets baat; en de arts zegt mij eindelijk, dat alle hoop moet worden opgegeven, en het duurt niet lang of ik sta aan zijn stervensspronde, dan zal ten slotte het geloof toch triomfeeren over het trekken van het bloed, en de betuiging: „Heere, *uw* wil geschiede," ook al schreit er het hart bij, in heilige stilte over de lippen komen. Doch dan slaat dat: „Uw wil geschiede" op Gods *verborgen* wil, en niet op zijn Wet. En ook, dan is die uitroep: „Uw wil geschiede" in het minst geen gebed, maar veeleer een betuiging van berusting, waar het vaderhart nog heimelijk tegen in bidt. Als daarentegen een kind van God, dat klaar en

helder voelt: „God wil, dat ik als dankoffer bij het heilig Avondmaal voor zijn armen of voor zijn kerk, zeg, honderd gulden geve," daar uit geldgierigheid niet aan wil, en door zijn even geldgierige vrouw er van wordt afgemaand, en misschien ook door zijn kinderen er van wordt afgehouden en daarom geslingerd wordt op en neer; dat hij het 's morgens geven wil, en 's avonds weer niet; en de dag van het Avondmaal is komende, en hij voelt toch dat hij *moet*, maar *bang* is dat hij toch zijn geld zal inhouden, alsnu aan den vooravond neerknielt, en bidt: „Heere, niet mijn wil, en niet die van mijn vrouw en van mijn kinderen, maar *uw wil* geschiede," dan is er sprake niet van Gods verborgen, maar van zijn geopenbaarden wil, en spreekt in dien uitroep *geen* betuiging van berusting, maar een gebed, een smeeking om hulpe van boven, opdat Gods geopenbaarde wil niet weerstaan, maar metterdaad volbracht en uitgevoerd worde. Hieruit blijkt derhalve dat men deze derde bede misbruikt en in haar kracht als bede vernietigt, zoo men haar opvat, als sloeg ze op den *verborgen* wil des Heeren, en dat ze dán alleen recht wordt verstaan en naar Jezus' bedoeling wordt aangewend, zoo men haar toepast op den *geopenbaarden* wil des Heeren, en er dus niet door verklaart in iets te berusten, maar er door afbidt en afsmeekt, dat God ons bijsta en kracht verleene, om zijn wil zelf, met eigen hand, te volbrengen. Toen Abraham met Izaäk naar Moria toog, en alles in hem riep: „Dood uw kind niet," maar Gods duidelijk geopenbaarde wil het offer eischte, eischte niet als een dood dien God zelf aan Izaäk zou aandoen, maar als een dood dien God wilde dat Abraham zelf over zijn eigen kind zou doen komen, toen kon Abraham bidden, en zal hij, zij het ook in andere woorden, zeer stellig in zijn ziel gebeden hebben: „Heere, uw wil geschiede;" en zulks niet om daardoor zijn berusting uit te drukken, maar om te bidden, dat God, die in ons het willen en het werken volbrengt, hem tot het brengen van dat offer mocht bekwamen. Dat zoo en niet anders de bedoeling van deze bede is, blijkt bovendien duidelijk, uit hetgeen Jezus, als tot afsnijding van misverstand, er aan toevoegde: „Uw wil geschiede op aarde, *gelijk in den hemel.*" Die bijvoeging toch: „*gelijk in den hemel,*" slaat duidelijk op de engelen, die nooit Gods gebod overtreden, maar steeds den geopenbaarden wil des Heeren volbrengen, en wijst er dus op, dat het dan eerst met Gods kinderen op aarde goed zal zijn, als zij op aarde den wil des Heeren even volvaardig en standvastig volbrengen als dit Gods engelen in den hemel doen. Onze Catechismus aarzelt dan ook geen oogenblik, maar past deze bede geheel en uitsluitend op Gods *geopenbaarden* wil toe, als hij onze bede aldus vertolkt: „*Geef dat wij, en alle menschen, onzen eigen wil verzaken, en uwen wil, die allen goed is, zonder eenig tegenspreken gehoorzaam zijn; opdat*

alzoo een iegelijk zijn ambt en beroeping zoo gewilliglijk en getrouwelijk moge bedienen en uitvoeren, als de engelen in den hemel doen."

Toch loope men hier niet te spoedig over heen, en wane niet, dat mits men het verschil tusschen Gods geopenbaarden en verborgen wil maar recht in het oog vatte, alle misverstand hier van zelf wijkt. Dat is niet zoo. En dat komt hier vandaan, dat bij Gods verborgen wil steeds te onderscheiden is tusschen dien wil, zoolang hij ons verborgen blijft, en dien wil, nadat er allengs een tip van den sluier voor ons oog wordt opgelicht, en hij dus ophoudt, geheel verborgen te blijven. In het zoo straks aangehaalde voorbeeld, begon die vader allengs in te zien, dat God zijn kind ging wegnemen. In zulk een geval nu ontstaat er ook ten opzichte van Gods verborgen wil in ons een strijd. Wij willen dan niet, wat God wil. En in zooverre komt het alsdan ook bij Gods verborgen wil er op aan, om onzen eigen wil te verzaken, niet te morren, maar ons aan onzen God te onderwerpen, en ten slotte met zijn wil eenswillend te zijn. Zeer terecht heeft men daarom de tegenstelling van Gods verborgen en geopenbaarden wil hier omgezet in de tegenstelling tusschen Gods *besluitenden* en *gebiedenden* wil, en het is eerst door deze laatste verscherpte tegenstelling dat het verschil tusschen de betuiging van *berusting:* „Uw wil geschiede," en de *bede:* „Uw wil geschiede," helder uitkomt. Het komt hier maar aan op de vraag, wie den wil *uitvoert.* Is het God, die zijn wil zelf uitvoert, zonder dat wij in die uitvoering tot medewerking geroepen zijn, dan komt de *bede:* „Uw wil geschiede" niet tepas, en kan er alleen sprake zijn van een uiting van *berusting.* Is het daarentegen dat God ons zijn wil bekend maakt, *opdat wij dien zouden uitvoeren*, en wij alzoo de handelende personen zouden zijn, dan komt vanzelf de bede op de lippen: „Sta mij bij, help mij door uw genade, o God, opdat uw wil *door mij* geschiede." Het zou daarom duidelijker geweest zijn, indien deze bede door onze overzetters anders vertaald ware. Stond er toch: „Uw wil worde *volbracht*, gelijk in den hemel alzoo ook op aarde", zoo zou de bedoeling van deze bede terstond door een ieder verstaan worden, en de oorspronkelijke tekst laat deze vertaling zeer wel toe. Nu echter de vertaling: „Uw wil *geschiede*" eenmaal burgerrecht verkreeg, en in zoo overbekend gebed, als het *Onze Vader* niet meer te veranderen is, blijft ons niet anders over, dan telkens weer op het voor de hand liggend misverstand te wijzen, opdat een iegelijk die het *Onze Vader* bidt wel inzie, dat hier alleen van dien wil des Heeren sprake komt, die *door ons* moet uitgevoerd en volbracht worden. De predikatie van den Catechismus heeft dan ook de roeping, om steeds, bij de behandeling van deze bede, duidelijk op deze eenig geldende beteekenis van deze bede te wijzen. En alle predikatie

die, gelijk, helaas, zoo dikwijls geschied is, om aandoenlijk en roerend te zijn, hier spelen ging met de berusting in Gods verborgen wil, heeft Gods Woord aangerand, het *Onze Vader* ontheiligd, en hetgeen de Catechismus ter uitlegging zegt in het aangezicht weersproken.

Ook hiermeê intusschen is nog niet genoeg gezegd. Immers het is Gods kinderen gezet, om ook de harde zaken, die hun in hun leven worden opgelegd, niet eenvoudig lijdelijk te ondergaan, *maar er zelven in mede te werken*. Om altoos weer op het straks gestelde voorbeeld van den vader, die zijn kind verliezen moest, terug te komen, zoo wil God de Heere niet, dat zulk een vader, indien hij een kind des Heeren is, zich zijn kind lijdelijk zal laten *ontnemen*, alsof God het van hem wegstal en het hem ontroofde; maar stelt Hij aan dien vader den eisch, dat hij dan zelf zijn lief kind aan zijn God in den dood *geve*. Ook al wordt het hem afgescheurd van zijn hart, toch mag hij niet als de wereld, die God niet kent, er onder verkeeren. En zoodra hij eenmaal tot het duidelijk inzicht is gekomen, dat God zijn kind van hem afeischt, dan moet ook zijn eigen wil werkzaam worden, en staat het niet goed met zijn ziele, zoolang hij ook niet vanzelf tot de *daad* komt, om zijn kind aan zijn God *af te staan*. Worstelt hij hier nu in, zoodat hij ziet: „Ik moet", maar nog niet *kan*, dan zal het voor hem een behoefte der ziel worden, om zijn God aan te roepen, of die hem kracht in zijn ziel wille instorten, opdat hij, medewerkend in Gods werk, ook zelf er toe kome, niet enkel om te berusten, maar ook om te willen, en ten slotte het Izaäks-offer met eigen wil te brengen. Alleen maar, wijl in zulk een geval God het kind doodt, en niet gelijk op Moria de vader zelf hiertoe geroepen wordt, zoo geldt dan die bede uitsluitend voor zijn *zielswerking*, d. i. voor dien overgang in zijn eigen ziel, om waar hij eerst met zijn wil zijn kind van God wilde terughouden, het nu met zijn wil aan zijn God over te geven. Zoo merkt ge dus wel hoe in zulk een harde zaak tweeërlei worsteling in zit. In de eerste plaats de worsteling, om te zwichten voor Gods *besluitenden* wil, dat Hij uw kind u gaat *ontnemen*, maar ook ten andere, de worsteling, om uit te voeren Gods *gebiedenden* wil, zoodat gij uw kind Hem alsnu *geeft*. En dit nu is het, wat ook bij de worsteling van Jezus in Gethsémané moet onderscheiden. Ook hier toch was van de ééne zijde de worsteling, of Gods *besluitende* wil niet kon veranderd worden, zoodat de drinkbeker *niet* behoefde gedronken te worden; en anderzijds de worsteling met Gods *gebiedenden* wil, of hij kracht mocht ontvangen, om als het moest, zelf met eigen hand dien bitteren beker aan de lippen te zetten, en tot de heffe toe te ledigen. Moeilijk in het oog te houden is dit ver-

schil tusschen de worsteling tegen Gods *besluitenden* en Gods *gebiedenden* wil niet, en evenmin is het zoo ingewikkeld om de saâmvoeging van deze twee worstelingen in één en dezelfde zaak juist in het oog te vatten. Immers elk kind van God staat gedurig voor soortgelijke verwikkelingen in zijn leven, en voelt dan én het verschil én de saâmvoeging zeer wel in zijn eigen gebed. Alleen maar in de uitlegging en in de predikatie verzuimt men zoo dikwijls scherp de scheidslijnen te trekken. En daarom nu zij het hier herhaald, dat het onderscheid ligt, eenerzijds in de vraag of Gods wil iets *over* ons *besluit*, of *aan* ons iets *gebiedt*; en anderzijds of wij, in verband hiermee, den goddelijken wil hebben te *ondergaan*, of zelven dien hebben *uit te voeren*. *Besluit* nu Gods wil iets over ons met een *besluit*, waarin tevens een *gebod* ligt aangaande iets dat wij hebben uit te voeren, dan ontstaat hierdoor vanzelf de combinatie. Er is dan *berusting* in hetgeen God over ons besluit, en dus ook daarin dat Hij dit *gebod* ons oplegt; en ten andere de *bede* om kracht, opdat wij het aldus in het *besluit* ons *gebodene*, naar eisch mogen uitvoeren en volbrengen. Bij Abraham op Moria eerst de *berusting* in het besluit Gods over zijn kind, en in het *gebod* dat in dit besluit vervat was; en daarna de *bede om genade*, opdat hij dit in het besluit tot hem gekomen gebod moge volbrengen. En zoo ook bij Jezus in Gethsémané; eerst *berusting* in het *besluit* Gods, dat hij onzen vloek zou dragen, en in het daarin vervatte gebod, dat hij zelf door eigen daad dien vloek op zich zou nemen; en daarna de bede om Goddelijken bijstand, opdat hij zonder wankelen, trouw en gewilliglijk dat ontzettende gebod mocht volbrengen.

Hoe nauw dus, de *besluitende* en *gebiedende* wil Gods ook soms saamhangen en als dooreengevlochten liggen, toch kan er nooit verwarring ontstaan. Ge hebt u slechts af te vragen, wie de zaak *doet*. Is het God die het doet, en zelf, buiten u om, zijn besluit uitvoert, zonder dat gij er in medewerkt, dan is er uitsluitend plaats voor de betuiging van berusting en komt de *bede*: „Uw wil geschiede", niet tepas. Wordt u daarentegen iets opgelegd, waarin gij zelf te kiezen hebt; dat gij zelf hebt uit te voeren of te volbrengen; of waarin gij althans hebt mede te werken met uw eigen wilskeuze, dan kan noch mag er voor wat uw aandeel aangaat, ooit sprake van berusting zijn, maar moet er door u een daad worden volbracht; heeft uw wil te willen, en komt dus vanzelf de bede aan de orde: „Geef, Heere, dat ik uw wil williglijk uitvoere. Verleen mij daartoe uw genade en de kracht van uwen Heiligen Geest." En voorzoover het gemengde gevallen betreft, zoodat God zijn besluit ten deele zelf uitvoert, en ten deele wil dat gij het zult uitvoeren, liggen de twee zielswerkingen gescheiden, en

hebt ge voor hetgeen God zelf uitvoert te *berusten*, en voor hetgeen God wil dat gij zult uitvoeren te *bidden* om hulpe en genade opdat het innerlijk daartoe bij u kome. Soms nu kunnen die twee zóó in elkaar vloeien, dat beide zielsworstelingen, hoe verschillend ook in aard en oorsprong, toch uitvloeien in den éénen uitroep: „Uw wil geschiede." Dit is dan een symphonie der ziel, maar die, hoe ook in den klank gelijk, dan toch zeer beslist tweeërlei inhoud saamvat. Tegenover hetgeen God doen gaat en wij ondergaan moeten, de betuiging der berusting: „*Uw wil kome over mij*;" en ten opzichte van hetgeen we zelf te volbrengen en uit te voeren hebben, de bede: „Geef mij de kracht, opdat uw wil *door mij* geschiede."

Met het oog op het *Onze Vader* houde men er intusschen ook bij zulke gecompliceerde gevallen altoos wel aan vast, dat het *Onze Vader* niets te maken heeft met de betuiging van berusting, en ons *alleen* de *bede* op de lippen legt. Denkt men dus aan Gethsémané, dan zie men wel in, dat de betuiging: „*Niet mijn wil, maar uw wil gesehiede*," terugslaande op de vraag der vertwijfeling, of de drinkbeker niet kan voorbijgaan, niets met de bede in het *Onze Vader* uitstaande heeft. Het „Uw wil geschiede" in Gethsémané was de betuiging van berusting, geen bede. Het „Uw wil geschiede" in het *Onze Vader* daarentegen is geen betuiging van berusting, maar uitsluitend een bede. Wil men dus ook in Gethsémané datgene aanwijze wat in deze bede van het *Onze Vader* ligt, dan moet dat niet gezocht in de gelijkheid van klank van het: „Uw wil geschiede," maar veelmeer in het: „Tenzij dat *ik* hem drinke." In het eerste toch was Jezus bezig met Gods besluitenden wil, en alleen in het laatste met hetgeen hijzelf zou moeten volbrengen. En hierop wel te letten, is daarom zoo noodig, omdat niets zoozeer als juist de gelijkheid in klank van de *betuiging* in Gethsémané en van de *bede* in het *Onze Vader*, de verwarring van beide denkbeelden en het misverstand van deze derde bede in de hand heeft gewerkt. Zeer terecht spreekt de Catechismus hier dan ook niet van *onderwerping*, maar van *gehoorzaamheid*. Aan Gods besluitenden wil *onderwerpen* we ons, Gods *gebiedenden* wil hebben we te gehoorzamen. In beide is God onze Souverein, voor wien we ons te verloochenen hebben, maar ten opzichte van zijn besluitenden wil, doordien we ons lot in zijn hand stellen, ten opzichte van zijn gebiedenden wil, doordien we zijn gebod uitvoeren.

Al wat op onze onderwerping aan en berusting in Gods besluitenden wil betrekking heeft, laten we uit dien hoofde verder rusten. Bij de toelichting van het *derde* gebed uit het *Onze Vader* hebben we toch niet

hiermede, maar uitsluitend met de *bede*, met de *smeeking*, met de *inroeping* van Gods genadige hulpe te doen, ten einde hetgeen Gods gebiedende wil ons oplegt, *door* ons gewilliglijk en getrouwelijk moge volbracht worden. In heel deze bede staan we op één lijn met de engelen Gods in den hemel. Bij die hooge wezens in den hemel nu is van berusting in Gods besluitenden wil geen sprake, eenvoudig omdat ze nooit lijden ondergaan kunnen, noch eenige harde zaak hun overkomen kan. Een drinkbeker des lijdens bestaat in den hemel niet, en kan dus aan Gods engelen nooit op de hand worden gezet. Waar sprake is van Gods wil, in verband met de engelen in den hemel, kan er dus van niets anders dan van de uitvoering van zijn gebiedenden wil sprake zijn. Ook de engelen hebben een Goddelijk beroep, een Goddelijken dienst, een Goddelijk gebod te volbrengen, en hun eere en hun glorie is, dat zij volvaardig passen op het woord dat uit des Heeren mond uitgaat. Ze zijn allen dienende geesten, wier lust en liefde het is, om elken morgen en elken avond te doen wat God hun gebiedt. Ze stellen geen wil tegen Gods wil over, maar zijn eenswillend met hun God in elke geestesuiting. Ze staan in den hemel gelijk eens Adam in het paradijs stond, en gelijk eens weer de gezaligden op de nieuwe aarde onder den nieuwen hemel zullen staan. Zelfs strijd om te gehoorzamen kennen ze niet meer. De gehoorzaamheid is hun een vanzelfheid, is hun natuur, is hun lust en liefde en leven geworden. En als dus Jezus ons de bede op de lippen legt, of Gods wil door ons mocht geschieden, gelijk die thans reeds door de engelen in den hemel geschiedt, gaat deze bede zóó diep en zóó ver, dat er niet alleen gebeden wordt, om dan, ja, ten slotte onzen wil te laten zwichten, en als het dan moet, Gods wil te laten triomfeeren; neen, maar om zoo eenswillend met den gebiedenden wil Gods te worden gemaakt, dat er geen wil in ons meer tegen zijn wil, die alleen goed is, oversta, en de uitroep van den Psalmist in Psalm CXIX: „*Ik heb uw gebod met lust en liefde ontvangen*", de uitdrukking van ons innerlijk zielsleven zij.

Met Psalm CXIX moet de derde bede dan ook in rechtstreeks verband worden gezet. Geheel deze Psalm is toch niets anders dan de zielsuiting van een kind van God, dat zich alsnu losmaakt van zijn eigen wil, en bekoord, verrukt en in geestdrift ontstoken wordt bij het inzien in de Wet zijn Gods. De golving van het zielsleven gaat in dezen Psalm gedurig op en neer. Telkens een terugzinken in het nog te eigenwillig zielsbestaan, en dan weer een hoog opstuwen van de golven der bewondering en aanbidding bij het zich verliezen in de schoonheid van Gods bevel en gebod, van zijn wet en getuigenis. Wat onze Catechismus zegt; „Uw wil, *die alleen goed is*," kan niet bezielender, kan niet welsprekender, en kan

niet in roerender toon worden uitgejubeld, dan het door dezen zanger gedaan is. Het is niet een naakte, dorre, gebiedende wil, die als een druk en een last over hem komt, maar een schoone, heerlijke orde van heilige ordinantiën, die hem gedurig in verrukking brengt en waarvan hij de verborgen heerlijkheid niet breed genoeg in woorden kan uitdrukken. „In alle ding heb ik een einde gevonden, maar uw gebod is zeer wijd." Het is niet een overmacht en oppermacht, die hem dit gebod oplegt, en waarvoor hij bukt, maar het is de vaderlijke verordineering, waarin hij het hart zijns Gods voelt kloppen, zoodat hij ontwaart, „hoe Gods geboden hem tot Zijn liefde trekken." Zijn ingaan tegen die geboden, maakt dan ook op zijn ziel den indruk van heiligschennis en van het schenden met vermetele hand van een heilig kunststuk, dat zijn God in zijn heilige Wet voor hem ontsluierd heeft. Het is het verbreken van het altaar, waarop God hem vergunde Hem de offerande van zijn toewijding te brengen. En daarom is er geen commentaar op deze derde bede zoo welsprekend als in dezen overheerlijken psalm voor ons ligt. „Uw wil geschiede" is niet de bede van Gods kind, dat er de hand naar uitstrekt, om, als het dan moet, zich te schikken en te zwichten, maar de bede van den geloovige, die Gods Wet liefkreeg, Gods wil alleen schoon en goed bevond, en nu door het schoon van die Wet bezield en aangetrokken, het van zijn God afbidt, dat Hij door genade zijn ziel met die Goddelijke Wet vereenige.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Looft den Heere, zijne engelen, gij krachtige heiden, die zijn woord doet, gehoorzamende de stem zijns woords.

Psalm 103: 20.

De derde bede brengt ons in het zoo korte „Onze Vader" voor de derde maal met de *hemelen* in aanraking. Eerst was dit geschied door den aanhef: „Onze Vader, die in de *hemelen* zijt." De tweede maal greep dit plaats in de bede, of het Koninkrijk der *hemelen* mocht komen. En hier nu geschiedt het voor de derde maal: „Uw wil geschiede, *gelijk in den hemel*, alzoo ook op aarde." Dit wijst alzoo in het algemeen op de neiging van wie bidt, om van deze aarde naar den hemel op te zien, uit dien hemel alle heil te verwachten, en naar dien hemel, als naar een heiliger, hooger werkelijkheid, de ziel op te heffen. Intusschen ligt in de wijze, waarop in

deze derde bede van dien hemel gesproken wordt, meer. In den aanhef wordt van den hemel alleen gewag gemaakt, als van de woonstede Gods; in de tweede begeert de ziel enkel dat Koninkrijk, dat uit de hemelen neêrdaalt; maar hier dringt de ziel, die bidt, in het eigen leven des hemels in, of, naar de ordinantie van dat hemelsche leven, ook *haar* levensgang zich bewegen mocht. Dit nu doelt rechtstreeks op het leven der engelen, die dan ook zeer terecht door den Catechismus hier niet slechts op den voorgrond treden, maar zelfs alleen genoemd worden. Want wel kan hier, tot op zekere hoogte, ook gedacht worden aan de gezaligden in den hemel en aan de „vergadering der volmaakt rechtvaardigen"; maar dit kan dan toch slechts in zeer ondergeschikten zin geschieden. De broeders en zusters, die ons in de eeuwigheid zijn voorgegaan, missen toch voorshands nog de eigenlijke *wereld*, waarin ze moeten optreden. Die wereld zal dan eerst voor hen ontsloten worden, als de Christus wederkomt, het laatste oordeel gekomen is, en als God uitverkorenen, rein naar de ziel en in het verheerlijkt lichaam, onder den nieuwen hemel op de nieuwe aarde, voor Gods aangezicht leven zullen. Thans echter verkeeren onze afgestorvene broeders nog in den staat der afscheiding, d. w. z. ze genieten naar de ziel de ongestoorde gemeenschap met hun God door Christus, en in die gemeenschap der zaligheid, maar ze derven nog de uitwendige, zichtbare heerlijkheid. Vandaar hun klacht in de Openbaring, van onder den Troon: „Tot hoelang, Heere!" Nu beweren we daarom niet, dat er ook in dit afgescheiden zielsleven geen innerlijke volbrenging van Gods wil kan zijn; alleen maar wij nemen dit niet waar, het is voor ons verborgen; er is niets omtrent geopenbaard; en in zoover kan het ons ook geen voorbeeld ter vergelijking opleveren. Had Jezus ons de bede op de lippen gelegd: „Uw wil geschiede, gelijk door de gezaligden, zoo door ons," zoo zou die bede daarom bij pijnlijke, ernstige worstelingen, geen vat op ons gehad hebben, omdat de volbrenging van Gods wil door onze dooden geen tastbaar feit is, dat ons toespreekt. Nooit, nergens toch komt in de Heilige Schrift één enkele mededeeling voor van een afgestorvene, die van Godswege een opdracht had ontvangen, en die deze opdracht willig en getrouw volbracht had. Maar wat we wel gedurig in de Heilige Schrift lezen, is, dat de engelen volvaardig Gods wil volbrengen. Niet afgestorven heiligen, maar engelen zijn het, die gedurig onder menschen verschijnen om Gods wil uit te richten. In Psalm CIII: 20 leerde de Heilige Geest Gods kinderen zingen: „Looft den Heere, gij, zijne engelen, gij krachtige helden, die zijn woord doet, *gehoorzamende de stemme zijns woords*," en evenzoo worden de engelen in het Nieuwe Testament tot ons ingeleid, als „dienende geesten of gedienstige geesten," die uit worden gezonden

om dergenen wil, die de zaligheid beërven zullen. Eenerzijds wordt dus de *eere Gods*, anderzijds de *zaligheid der uitverkorenen*, door de Heilige Schrift in rechtstreeks verband gebracht met den dienst der engelen; terwijl omgekeerd van zekeren dienst der *afgestorvenen* geheel wordt gezwegen. En hiermeê nu staat het in verband dat ook in het *Onze Vader* als met zoovele woorden op die engelen, en niet op de afgestorvenen wordt gewezen, als de bede opklimt: „Uw wil geschiede, *gelijk in den hemel*, alzoo op de aarde." We sluiten derhalve de afgestorvenen allerminst uit van degenen, die in den hemel hun eigen wil verzaken en Gods wil, die alleen goed is, zoeken. Veeleer kennen we den troost der heerlijke gedachte, hoe goed het ons zijn zal, als we, na de afscheiding van het lichaam, ook reeds vóór het oordeel, in den hemel verlost zullen zijn van dat in strijd met Gods wil verkeeren, dat ons op aarde zoo vaak de ziel bedroeft; en ook kunnen we inkomen in de heerlijke voorstelling, dat we van Gods uitverkorenen, die ons voorgingen, gelooven en weten, dat ze nu leven in zalige eenswillendheid met het Hoogste Goed en het Eeuwige Wezen. Alleen maar de bede: „Uw wil geschiede op aarde ook door mij, gelijk die *in de hemelen* geschiedt," ontleent daar haar kracht niet aan. Die kracht, die indrijvende werking, ontleent ze uitsluitend aan het leven der engelen, overmits van die engelen ons door heel de Schrift bericht wordt, hoe zij in het steeds vaardig volbrengen van Gods wil hun lust en hun eere stellen, en door geen enkele zondige gedachte hierin worden verhinderd.

De opmerking, dat toch de gezaligden in zooverre met de engelen op één lijn staan, dat ook de engelen zonder lichaam bestaan, en dat ook de gezaligden vrij van zonde zijn, houdt hier geen steek. Immers het onlichamelijk bestaan van de engelen en van de afgestorven uitverkorenen staat niet gelijk. Als ik een leeuwerik de vleugelen afsnijd, staat hij in zooverre op één lijn met een ooilam, die beide geen vleugelen hebben,; maar dit maakt hen daarom zoo weinig gelijk, dat een ieder zeer goed gevoelt, hoe de leeuwerik zonder vleugelen incompleet is, terwijl bij het ooilam geen vleugelen behooren. En zoo ook is het hier. Bij den engel hoort geen lichaam, bij den mensch wel. En hieruit nu volgt immers, dat de uitverkorenen hun *menschelijke* taak en roeping dan eerst weer zullen kunnen uitrichten, als ze weer hebben zullen wat bij des menschen natuur als zoodanig hoort, en dus weer in ziel en *lichaam* beide bestaan zullen. Daarom wijst de Catechismus dan ook zeer terecht op het uitvoeren van ons *ambt* en onze *bediening*. Dat ambt en die bediening nu zijn voor de engelen zoodanig, dat ze die in den regel geestelijk uitrichten, en dat, waar verschijning aan menschen noodig is, ze tijdelijk een menschelijke

gedaante van God ontvangen, gelijk Abraham dit bij de eikenbosschen van Mamre heeft ervaren. Tot des menschen ambt en roeping daarentegen hoort het, dat hij normaal beide naar ziel en lichaam besta, en nergens meldt de Heilige Schrift ook maar met één woord, dat God de Heere aan afgestorvenen als zoodanig een tijdelijk hulplichaam schonk. Wat desaangaande van de tooveres van Endor voorkomt, zal toch wel door niemand als de werkelijke bekleeding door God met een nieuw geschapen lichaam verstaan worden en wat we van Lazarus en de heiligen bij Golgotha lezen, spreekt niet van de verschijning in een tijdelijk verleend lichaam, maar van een verschijnen in het oude lichaam. Ook op grond hiervan moet dus vastgehouden, dat ons hier niet de afgestorvenen als zoodanig, maar met name *de engelen* als voorbeelden worden gesteld, en wel als een voorbeeld, dat de ziel bekoort. Wie het *Onze Vader* dus recht bidt, benijdt het den engelen, dat zij aldus getrouw en volvaardig en gewillig Gods wil al den dag volbrengen, en bidt het van zijn God af, dat het ook aan hem en anderen moge geschonken worden, door de ondersteunende genade van den Heiligen Geest, even getrouw in de bediening van zijn ambt gevonden te worden.

Plaats voor zulk een bede is er echter in ons zielsleven dan alleen, als we niet slechts in het afgetrokkene het bestaan der engelenwereld toegeven, maar indien we ook zelven in het bestaan, in het leven, en in de werkzaamheid der engelen genieten. En hieraan juist ontbreekt het, ook bij Gods uitverkorenen op aarde, maar al te zeer. Ze denken wel aan den hemel, en in dien hemel zoeken ze hun God in Christus wel, en ook gaan hun gedachten vaak uit naar de heiligen die hun zijn voorgegaan; maar met de engelen Gods leven ze weinig mede. Bij het Kerstfeest, en ook bij Jezus' Opstanding en Hemelvaart lezen ze en hooren ze wel van die goede geesten, die bij de kribbe en bij de verheerlijking van onzen Heiland verschijnen: maar voor het overige denken ze zich dien hemel veel te ledig, te verlaten, te eenzaam; en de gedachte, dat heel die wereld daarboven vervuld is met Gods heilige engelen, komt te weinig bij hen op. Ze zingen wel van „Gods wagens boven het luchtig zwerk, die tien en tienmaal duizend sterk zijn, verdubbeld in getale." Ze weten het wel uit het gezicht van Jesaja, dat de Seraphijnen zich om Gods troon bewegen; en uit de openbaring, die aan Johannes op Pathmos ten deel viel, is hun zeer wel bekend, dat de Cherubs voor het aangezicht des Heeren staan, als de dragers zijner macht; alsook dat de Christus weer komen zal op de wolken met zijn heilige engelen. Maar ook met die volle wetenschap treedt toch het leven van de wereld der engelen veel te veel bij hen op den ach-

tergrond. Ze rekenen er niet mede. Wel zullen ze in verzet komen, als de hedendaagsche wijsheid hun zegt, dat er geen engelen bestaan, en zullen ze op het gebied der Schrift voor de waarachtigheid van hetgeen op het heilig blad omtrent engelen gezegd wordt, in de bres springen; maar ook dit is nog heel iets anders, dan met Gods engelen meê te leven, ze op te nemen in de wereld zijner heilige gedachten, en winst en profijt te doen met hetgeen die engelen ons te zeggen hebben. Met name de Protestansche Christenheid lijdt hieraan, als gevolg van het protest der Reformatie tegen de heiligenaanbidding. De heiligen en de engelen waren in vroeger eeuwen te zeer dooreengeward, en hiervan was het gevolg, dat toen men de hulpe en de tusschenkomst der afgestorvenen afsneed, men ongemerkt en onwillekeurig ook te veel van de engelenwereld zich afwendde. Schier regel en gewoonte werd het in zijn heilige aanschouwing alleen aan God en zijnen Christus te denken, en niet alleen de afgestorven heiligen, maar ook de heilige engelen bijna geheel uit zijn gedachten te verzetten. En dit nu moet tegengegaan. Dit verarmt ons geestelijk leven. Het maakt den hemel voor ons hol en ledig, en onthoudt ons alle gemeenschap met een rijk en heerlijk leven, dat *bestaat*, en waarvan God *gewild* heeft, dat het bestaan zou, ook voor ons en voor ons bewustzijn. Of zijn ze niet allen gedienstige geesten, die ook om onzentwil worden uitgezonden?

En dit is te meer noodzakelijk, daar Jezus zelfs in het *Onze Vader* het bestaan der engelen heeft ingevlochten, en alzoo onze biddende gemeenschap met onzen God aan die engelenwereld verbonden heeft. Er zijn wel menschen, die als ge hun over zulke leerstukken, als over Satan en de goede engelen spreekt, u tegenwerpen, dat al zulke leerstukken, ter zaligheid niets afdoen; dat deze dingen meer in den buitensten omtrek van het geloof liggen; en dat het hun daarom genoeg is, zoo ze van Jezus weten, en van het heil dat hij voor arme zondaren verwierf. Juist tegen deze voorstelling echter komt het *Onze Vader* in verzet. Het *Onze Vader* zal niemand willen prijsgeven. Dit beschouwt men algemeen als de kern van alle belijdenis, en in geen geval kan ontkend, dat het *Onze Vader* de kinderen Gods neemt, gelijk ze in biddende gemeenschap met hun God verkeeren. Alle overtolligheid is hier dus afgesneden, en de ziel die bidt, trekt zich in het *Onze Vader* als in het allerheiligste terug, om uitsluitend vervuld te zijn met wat voor ons geloof hoofdzaak, er niet van af te scheiden, en er onmisbaar voor is. En dan is het toch opmerkelijk, hoe de Heere Jezus, geheel ongezocht, en zonder eenige nevenbedoeling, juist door dit *Onze Vader* én de belijdenis van de engelen én de erkentenis van onzen strijd met Satan, als vanzelf in ons gebed doet vloeien. Ja, er doet

invloeien, niet als een opzettelijke belijdenis, als wilden we zeggen: „Wij gelooven ook nog aan de engelen, en aan het bestaan van Satan," maar als een realiteit voor ons innerlijk godsdienstig leven, zoodat we voor onzen God niet kunnen verschijnen, zonder tevens aan die engelenwereld te denken, en gedachtig te zijn aan onze worsteling met Satans macht. Staat het nu met u anders, dat ge, ja wel aan engelen gelooft, maar ze *niet* in uw innerlijke overpeinzing opneemt, en dus ook, als ge voor uw God neerknielt, van die engelenwereld vervreemd zijt, dan blijkt hieruit, dat het noch met u, noch met uw gebed, goed staat, en dat althans de bede: „Uw wil geschiede, *gelijk in den hemel*, alzoo ook op aarde" u nooit vanzelf uit de ziel zou zijn opgekomen.

Het tweede punt, waarop hier de volle aandacht dient gevestigd, is, dat deze bede in de eerste plaats zelf op ons *ambt* en onze *roeping* slaat. Maar al te dikwijls toch wordt deze bede alleen in den zin gebeden, alsof we hulpe van God begeeren, om bij moeilijke levenskeuzen, als onze wil tegen Gods gebod overstaat, zóó overgebogen te worden, dat we onzen eigen wil verzaken, en den wille Gods volbrengen mogen. En ongetwijfeld ligt ook dit, gelijk we in ons slotartikel zien zullen, in deze bede in. Maar bijna nooit bedoelt men bij het opzenden van deze bede de gewone plichtsbetrachting in ons gegeven *Goddelijk beroep*, in de *bediening* die we in ons huishouden of daar buiten hebben te bedienen, of aan het *ambt*, dat God de Heere ons in Staat of Kerk of School heeft toevertrouwd. En toch is het juist hierop, dat krachtens de verwijzing naar de engelenwereld, hier de volle nadruk valt. Het is immers duidelijk, dat de engelen Gods in den hemel geen zielstrijd kennen, die hen keer op keer voor pijnlijke keuzen zou stellen. Voor zulk een keuze hebben ze *eenmaal* gestaan, toen Satan met zijn booze engelen afviel; maar toen ze eenmaal volstandig en getrouw bleven, zijn ze nu voortaan van die pijnlijke zielskwelling ontheven, en sinds volharden ze niet slechts in het heilige, maar is zelfs elke neiging, hoe zwak ook, om af te vallen, hun geheel vreemd. Van ijverige, volhardende, getrouwe, en gewillige gehoorzaamheid is bij Gods engelen dus alleen in zooverre sprake, als ze een *ambt* of *bediening* van hun God ontvingen, die ze hebben uit te voeren. En waar wij nu, ons veel meer geslingerd leven met het leven der engelen vergeleken, moet dus ook bij ons in de eerste plaats gevraagd, hoe we voor God staan in het óns aanbevolen werk, d. i. in de waarneming van die ambten, beroepen en bedrijven, die ons van Godswege zijn toevertrouwd.

Hierbij nu late men terstond alle voorstelling varen, alsof wel die personen, die naar onze zegswijze een *ambt* en een *bediening* bekleeden, alzoo

bidden konden, maar niet die groote menigte van mannen en vrouwen en kinderen, die tot een gewoon leven, en noch in Kerk noch in Staat tot hoogere betrekkingen geroepen worden. *Ieder* mensch heeft van Godswege een ambt of bediening ontvangen. Zoo is het reeds met het *kind op school*, dat in het leeren van zijn lessen, in het goed en geregeld afdoen van zijn werk, in het verkeer op school gelijk het behoort, voor die eerste kinderjaren zijn Goddelijk beroep ontving. Zoo is het met de stille huismoeder, die haar gezin heeft te verzorgen. Met de dienstboden en werklieden van allerlei gading, die in gezinnen of op werkplaatsen of op bureelen dienst doen. Zoo is het met den rentenier, die het rentmeesterschap over zijn geld voert. Kortom, zoo is het met een iegelijk, in wat stand of betrekking hij ook geplaatst zij, altoos heeft men in zijn betrekking een roeping van Godswege te vervullen, en zoowel het werk dat we daarin te volbrengen hebben, als de verhoudingen waarin we daarbij te verkeeren komen, maken saâm de bediening, de beroeping, het ambt uit, dat we voor het aangezichte onzes Gods, en onder verantwoording aan Hem, hebben uit te richten. Een iegelijk, hij zij in huis, op het ambacht, op een kantoor, op een schip, of waar ook, hij zij leerling of meester, baas of knecht, man of vrouw, of in welke verhouding hij ook in dit leven sta, heeft Gods wil te volbrengen, en wel te verstaan, dat hij in alle deze werkzaamheid en in alle deze betrekkingen niet te werk heeft te gaan, gelijk het hem aanstaat of gevalt, maar hierin Gods ordinantie heeft te volbrengen. En in dien zin nu zegt de bede: „Uw wil geschiede, gelijk in den hemel, alzoo ook op aarde," niets meer noch minder, dan dat een iegelijk opzie naar de wereld van Gods engelen, er in geniete zoo getrouw en gewilliglijk als deze in hun wereld *hun* Goddelijk beroep volvoeren, en alsnu, hier tegenover het zichzelf verwijtende hoever hij daar nog van af is, de bede tot zijn God opzende: „o, mijn God, maak ook mij in *mijn* Goddelijk beroep als uw engelen, zoo getrouw." Een bede, die, gelijk we zeiden, een vroom kind zelfs voor zijn school zal bidden, opdat hij ook daar verkeere in willige gehoorzaamheid aan zijn God.

En wie zal nu nog vragen, of er niet alle oorzaak is, om den drang tot deze bede steeds in onze ziel te laten leven? Wat toch is de werkelijkheid? Deze, immers, dat om met Gods Kerk te beginnen, overal klachten worden vernomen, dat de Dienaren des Woords en de Ouderlingen en de Diakenen in het bedienen van hun Goddelijk ambt zoo telkens en zoo veelszins te kort schieten, en dat men zoo zelden, na een zeker aantal jaren, naar waarheid zeggen kan, dat iemand zijn bediening steeds getrouwelijk en gewilliglijk volbracht heeft. Wat merkt ge van de trouwe bediening en

het *ambt der geloovigen* in die vele kerken, waar nog allerlei misstand Gods kerke ontsiert, en men in zondige toestanden blijft voortleven, in steê van op te staan, en Gods kerke van het kwaad te zuiveren? En ga nu voort, van de kerk naar de school, van de school naar het huisgezin. Overal en allerwegen klacht op klacht over traagheid, over onoplettendheid, over slordigheid in de ons aanbevolen bediening. Hoe bedienen de meeste huismoeders haar Goddelijke beroeping in het huisgezin? Hoe de ouders de Goddelijke bediening der opvoeding? Hoe zij, die vermogen bezitten, hun Goddelijke roeping der barmhartigheid, als rentmeesters en rentmeesteressen van hun God? Wat klachten van de patroons over hun werklieden, en van de werklieden over hun patroons en bazen! Wat gestadige contrôle moet er zelfs op Overheidsgebied bestaan, om althans de dienaren van den Staat eenigszins bij plichtsvervulling te houden. Meldt niet zelfs de lijst der Tweede Kamer gedurig van leden, die zich wel de eere van het lidmaatschap laten aanleunen, maar aan geen getrouwe noch gewillige bediening van hun ambt denken? Zoo is er dan overal tekortschieting in plichtsbetrachting, klachte over ambtsverzuim, klachte over vergeetachtigheid, over van zich afschuiven, zelfs over gemis aan besef van zijn taak en roeping, klachte over gemis aan *ernst* in zijn Goddelijk beroep voor zijn God.

En immers nu zou men toch althans bij Gods kinderen mogen verwachten, dat zij tenminste, ook al schoten ze in niets anders te kort, toch hierover reeds droefheid in de ziel zouden gevoelen, er zonde in zouden zien, voor deze zonde verzoening zouden zoeken en hun God in den gebede zouden aanloopen, of Hij hun door zijnen Heiligen Geest tot betere en getrouwere waarneming van hun ambt bekwamen wilde. Maar, helaas, vindt ge niet veeleer, dat als ge zoo menige Christelijke huisvrouw, een Christelijke dienstbode, een Christelijk kind, een Christelijk patroon of werkman, ja zelfs, soms een predikant of ouderling of diaken, hierover vermaant, ze u dit vaak eer kwalijk nemen, van geen tekortkoming hooren willen, en maar niet kunnen inzien, hoe God de Heere ook in die *gewone* plichtsvervulling *stipte* gehoorzaamheid en *willige* gedienstigheid van hen eischt. o, Zoovelen bidden deze derde bede dan ook bijna nooit met toepassing op hun *gewone* werkzaamheden, en bijna alleen met het oog op *buitengewone* omstandigheden. En toch, dat *mag* zoo niet zijn. In de eerste plaats zelfs moet ons Goddelijk beroep ons op het hart wegen, en wie het *Onze Vader* naar eisch zal bidden, moet hier allereerst *dit* van zijn God afsmeeken, dat Hij hem bekwame om dit zijn Goddelijk beroep alzoo uit te voeren en waar te nemen, als de engelen dit daarboven doen.

DERDE HOOFDSTUK.

Om nu niet meer naar de begeerlijkheden der menschen, maar naar den wil van God, den tijd, die overig is in het vleesch, te leven. Want het is ons genoeg dat wij den voorgaanden tijd des levens der heidenen wil volbracht hebben.

1 Petr. 4: 2, 3*a*.

Eer we het bedienen van „ambt en roeping" glippen laten, sta hier nog een kort woord over het „gewilliglijk en getrouwelijk" bedienen van ons Goddelijk beroep, waarop de Catechismus, en volkomen terecht, zulk een nadruk legt. Het is toch niet genoeg, dat we onze taak afdoen, op de manier van een schoolknaap, die nu ja het opgegeven werk afmaakt en de opgegeven lessen leert, maar onder het werk aldoor in zichzelf mokt, en in den grond van zijn hart niets liever wenscht, dan dat hij van dit werk ontslagen mocht zijn. Wie toch op zulk een wijze in zijn ambt en beroeping verkeert, kan niet *bidden* om inzicht en wilskracht, opdat hij in zijn arbeid zijn God getrouwelijk en gewilliglijk diene. Is hier nu desniettemin uitsluitend van een *gebed*, van een bede, van een smeeking tot God sprake, dan springt het in het oog, hoe deze bede zulk een stemming des gemoeds onderstelt, waarin onze eigen ziel *begeert*, om het ons aanbevolen werk met goeden ijver en trouwe zorge te volbrengen. Om deze derde bede van harte te kunnen meêbidden, moet er alzoo lust en liefde voor uw „ambt en uw beroeping" in u leven; en moet het u verdrieten, indien ge in de volbrenging van uw taak uzelven niet voldoet of beneden uw ideaal blijft. En juist dit hinderlijk besef, dat ge er niet in verkeerdet, gelijk gij wel wenschtet, en de gedurige ondervinding, dat betere voornemens ook ten deze, zonder meer, machteloos zijn, beweegt u dan hulpe bij de Bron van alle kracht te zoeken, en het van uw God *af te bidden:* „Heere, maak Gij mij getrouw."

Een iegelijk moet zijn Goddelijk beroep niet schoorvoetend, en om er maar van af te zijn, uitvoeren, maar ook in ons beroep moet de dagelijksche taak én gewillig én getrouw volbracht. „Gewilliglijk" d. i. dat ge er u aan geeft, dat ge, omdat God u die taak oplegde, er met hart en ziel in verkeert, niet met een half afgewend gelaat en met uw hart en uw zinnen bij iets anders, maar er gelukkig in zijt, dat God u tot die taak riep. Maar ook, en dit heeft nog ernstiger beteekenis, ge moet ook *getrouw* bevonden worden in het u aanbevolen werk. Bij werk, dat scherp en in

al zijn deelen door iemand, die boven u staat, wordt gecontroleerd en nagezien, heeft die plicht der getrouwheid kleiner afmeting, maar die eisch van getrouwheid klimt, hoe meer ge aan uzelven wordt overgelaten. Men merkt dit b. v. aanstonds, als men de ambtsbediening van een pastoor met die van een predikant vergelijkt. De pastoor heeft boven zich zijn bisschop, die hem rekenschap van zijn ambtsbediening afvordert en scherp op hem toeziet; de predikant daarentegen wordt bijna nooit nagegaan, en is in verreweg de meeste gevallen alleen aan zijn Heere en Zender verantwoordelijk d. i. aan zijn Oppersten Bisschop in de hemelen. Brengt dit nu teweeg, dat een pastoor precieser zijn ambt waarneemt, en dat een predikant er de hand meê licht, dan ontbreekt in den laatste *de getrouwigheid*; want getrouwigheid in het vervullen van onze bediening of van ons ambt bestaat juist hierin, dat we ons niet tevreden stellen met zoo weinig mogelijk als waarmeê we voor der *menschen* oog volstaan kunnen, maar dat we er alzoo in verkeeren, dat de goedkeuring onzes *Gods* op onzen arbeid rusten kan. Ditzelfde geldt nu natuurlijk evenzoo van een klerk op een kantoor, van een onderwijzer op zijn school, van een moeder of dochter in het huishouden, van een dienstbode in de keuken of op de kinderkamer. Zonder Goddelijk beroep is niemand, en niemand mag denken: „Mijn taak en arbeid is te nietig, om er mijn hart op te zetten." Integendeel, de eisch, dat we én gewilliglijk én getrouwelijk onze dagtaak zullen vervullen, geldt voor een ieder. En nu stelt het Evangelie ons den eisch, dat we deze dagtaak nooit *om loon* zullen verrichten, noch ook omdat we er toe *gedwongen* worden, maar dat we in alles *God den Heere* zullen dienen, d. w. z., dat een ieder zijn dagtaak zal beschouwen als hem door God opgelegd, en om Gods wil te volbrengen. Zoo telkens komt de apostel er op terug; zelfs een slaaf mag zijn heer niet dienen, omdat hij *moet*, maar ook hij is gehouden zijn slaventaak met lust en liefde te volbrengen, als daarin dienende den Heere zijn God.

Dit neemt nu wel niet weg, dat onze dagtaak ons soms weinig aan kan staan. Als Vondel in den kousenwinkel staat, is het zeer wel te begrijpen, dat de hooge vlucht van zijn geest hem innerlijk verlangen deed naar een hooger werkkring, en zoo komt het ook nu nog telkens voor, dat iemand van hooger geestesaandrift en rijker talenten, die in een nederiger werkkring geplaatst is, innerlijk een verlangen voelt opkomen, of hij tot hooger taak mocht geroepen zijn. Maar, als het wel met u is, zal dit toch nooit aan de trouw van uw plichtsvervulling te kort doen. Niet gij bestelt uw leven, maar dit doet uw God, en Hem is het bekend, waarom u, bij uw meerder talent, nochtans deze eenvoudiger, nederiger taak is aangewezen. Gaat ge daar nu tegen in, mort ge daartegen inwendig, en veracht ge dus het

u aanbevolen werk, zoodat ge er u van af maakt, en er over heen glijdt, dan zijt ge ontrouw, dan prikkelt de hoogmoed uw zinnen, en omdat ge in het kleine niet getrouw zijt bevonden, zal de Heere u *niet* over meerder zetten. Dorpelwachter te zijn, mits aan de Tente des Heeren, en dat is toch een nederig beroep, waarin ge uw God dient, maakt u, mits ge getrouw zijt, inwendig gelukkig, sterkt uw wilskracht en belooft u zegen van Boven, terwijl omgekeerd het staan naar hooger dingen, ook al voelt ge er de kracht voor in u, u ontevreden maakt met uw lot, u verleidt om tegen het bestel des Heeren in te gaan, en alzoo u schuldig stelt voor uw God. Zoo zijn er ook onder ons mannen en vrouwen geweest, die, na hun bekeering, geen lust meer hadden in hun nederig beroep, maar hun winkel of ambacht verwaarloosden, om aldoor bezig te zijn in Christelijke werkzaamheden. En toch, juist dit mag niet. Uw beroep, wat dit ook zijn moge, gaat voor. Eerst de u opgelegde taak, en dan hetgeen wat eigen lust u kiezen doet. Alleen zoo wordt het huis van het maatschappelijk leven gebouwd. Nu behoeft ge daarom van uw innerlijk zielsverlangen naar geestelijker taak wel geen geheim voor uw God te maken. Ge moogt dit op de knieën voor Hem wel uitspreken. Soms verhoort Hij ook die bede van uw hart en roept u tot hooger. Maar toch welaangenaam voor uw God kan zulk een zielsverlangen alleen dan zijn, als het uitgaat van volkomen onderwerping, want de bede: „Uw wil geschiede" houdt voor alle dingen in, dat ge uw God vraagt om lust en liefde, voor de taak, die u thans is opgelegd; meer nog om die overbuiging van uw wil en die conscientieuse getrouwheid, dat gij vrij moogt uitgaan voor zijn heilig oog.

En hiermede komen we dan vanzelf terug op het eerste gedeelte van wat de Catechismus in deze bede vindt: *Geef dat wij onzen eigen wil verzaken, en uwen wil, die alleen goed is, zonder eenig tegenspreken volbrengen mogen.*

Om nu ook dit gedeelte van deze derde bede wel te verstaan, moet ge helder inzien wat in onzen wil inzit. God heeft een wil, en gij hebt een wil, maar daarom staan die beide nog niet gelijk. Bestond in onze taal dit woord, dan zouden we zeggen: God heeft een *oor*-wil, in gelijken zin, waarin we van een *oor*-zaak en een *oor*-sprong gewagen. Met *oor*-zaak bedoelen we dan een zaak waaruit iets anders voortkomt; met *oor*-sprong, die beweging waaruit een verdere beweging opkwam; en zoo zou dan ook *oor*-wil zijn die wil, waaruit de menschelijke wil moet voortvloeien. De Duitschers kunnen dit dan ook zoo zeggen. Zij spreken van een „*Ur*-wezen," een „*Ur*-grund", een „*Ur*-wald" en zoo veel meer,

en gevoelen nog, dat *oor* aanduidt het *oorspronkelijke* in tegenstelling met het daaruit afgeleide of voortgekomene. Wij gevoelen dit zoo niet meer. Voor ons is het voorvoegsel *oor-* een doode term geworden. Maar mochten we dezen dooden term nog voor een oogenblik in het leven terug roepen, dan zouden we ook hier zeggen: God heeft een *oor*-wil, d. w. z. een *oorspronkelijken* wil, en wij menschen hebben nooit anders dan een *afgeleiden* wil, die aan zijn wil alle aandrift en alle kracht ontleenen moet. Nu is het echter de aard van alle Pelagianisme, dat het dit alles beheerschende onderscheid voorbijziet, en ook in den mensch zulk een *oor*-wil stelt, alsof de wil in God en de wil in den mensch van één soort en van éénzelfde kracht waren. En dit toch is volstrekt *niet* het geval. Als God iets wil, ligt er in dat willen én het kiezen van zijn doel én het scheppend vermogen, om dit doel te verwezenlijken. Heel deze wereld is onstaan en bestaat, alleen omdat God haar gewild heeft. Zijn wil is met zijn wijsheid en zijn almacht één, en daarom vrijmachtig en alles vermogend. Uw menschelijke wil daarentegen is gebonden aan zijn wil, en bezit nooit eenige kracht, dan kracht die aan Hem ontleend is. Nu baat het intusschen niet, of ge dit al belijdt, toch zit de Pelagiaan ook bij den beste onzer nog altoos in het hart in. Nog telkens wil ook het kind van God zijn kleinen, broozen, menschelijken wil tegen den wil Gods overstellen, met zijn nietigen wil den strijd tegen Gods wil aanbinden en beeldt hij zich in, dat zijn wil beter is dan wat God wil. Vandaar al onze zonden, die we nog dagelijks te beweenen hebben, en vandaar de moeite en de inspanning, die het ons nog gedurig kost, om met Gods wil eenswillend te zijn. Een moeite en inspanning, die zoo groot is, dat we keer op keer de kracht missen, om metterdaad met God eenswillend te zijn, daardoor *tegen* zijn wil ingaan, en het is uit deze pijnlijke zielservaring, dat dan de bede opkomt: „o, Mijn God, *maak* Gij mij eenswillend, en verleen Gij mij de genade, o, Vader, die in de hemelen zijt, om uw wil, die alleen goed is, zonder tegenspreken te volbrengen."

Vraagt ge, of we, bij al ons tegenstreven, dan toch feitelijk niet altoos Gods *verborgen* wil volbrengen, dan lijdt zulks natuurlijk geen oogenblik tegenspraak; maar dit is heel iets anders. Als de locomotief langs de spoorstaven voortvliegt, volgen al de wagens, die aangehaakt zijn, vanzelf. De locomotief trekt ze voort. Ze gaan niet zelven, maar worden tegen wil en dank voortgerold langs de rails. Maar als ge voor een zwaar beladen vrachtwagen zes paarden gespannen ziet, en de vrachtrijder loopt, met de zweep in de hand, voor zijn paarden uit, dan volgen die paarden ook, maar ze volgen *willens*. De vrachtrijder trekt ze niet, en sleurt ze niet, maar ze bewegen zichzelven voort achter hem, en alleen zoo ze dit

in het span doen en gelijkelijk optrekken komt de zwaarbeladen vrachtwagen vooruit. En zoo nu ook moet het hier zijn. De Heere onze God is, om het met eerbied zoo uit te spreken, geen locomotief, achter wien we aanglijden, omdat Hij ons met overmacht voorttrekt, maar Hij gaat voor ons uit, en lokt ons achter zich, ook ons wenkende dat we achter Hem zullen aankomen, en op zijn roepstem zullen volgen. Of, om een Schriftuurlijk beeld te nemen, Hij is de goede Herder, die met zijn staf voor ons uitgaat, en wij zijn de schaapkens van zijne kudde, die zijn stem kennen, en nu achter Hem volgen, vertroost door zijn staf en stok. Nu heeft ook bij die kudde alleen de herder een denkenden, eigenen oorsprong makenden wil, die als zoodanig veel hooger staat, en van een geheel andere soort is, dan de wil der schapen. En zoo nu wil ook de Heere onze God niet, dat wij *zijn* wil met onzen wil gelijk stellen, maar we hebben zijn wil te eeren als een hoogeren wil, zoodat onze wil alleen dan tot zijn recht komt, als wij zijn wil volgen, niet als uit bedwang, maar het zelven alzoo willende, gelijk Hij het wil.

Nu is hierin het hoogste natuurlijk dan eerst bereikt, als onze wil *vanzelf* met Gods wil saâmvalt, zoodat er van strijd geen sprake is, en alles vanzelf gaat. In dien idealen toestand verkeeren dan ook de engelen in den hemel. Ze hebben nooit een wil, die eerst tegen Gods wil overstaat, om aksnu dezen hun eigen wil te verzaken en Gods wil uit te richten. Zij willen nooit iets anders dan wat God wil. Strijd kennen zij niet, en van wilsverzaking komt dus bij deze hooge geesten geen sprake. En ook de gezaligden in den hemel zijn in dit opzicht van allen strijd ontheven. Hun hart is eenswillend met hun God gemaakt, en nooit komt meer een andere wilsaandrift in hen op, dan die geheel en volkomenlijk met Gods wil strookt. Ook zij zijn den strijd te boven. Maar zoo is het hier op aarde, zelfs met Gods beste kinderen nog volstrekt niet. Wel ten deele. Wie door Gods genade tot bekeering kwam, begint een afkeer te krijgen van veel dat vroeger hem aantrok, en zich getrokken te gevoelen tot veel dat vroeger tegen zijn lust en zin inging. Maar zelfs bij den allerheiligste is die omzetting en overbuiging van den wil nog altoos een *onvolkomen* werk. Geen dag gaat er dan ook voorbij, of in allerlei klenigheden, en soms in grooter dingen, maken ook Gods kinderen allerlei plannen, hebben zij een voornemen, willen zij iets en hebben ze iets op het oog, dat óf ganschelijk, óf althans ten deele, *niet* met Gods wil overeenstemt. Dikwijls merken ze dit niet eens, doordien ze nog verblind zijn, en Gods wil niet kennen; iets waaruit volgt, dat ze dan ook den strijd tusschen Gods wil en hun eigen wil niet kunnen inzien. Ze overtreden dan, zonder dat ze weten wat ze doen, en het is met het oog hierop, dat David bidt: „Heere, rei-

nig mij van de *verborgene* afdwalingen." Een oprecht kind van God zal daarom steeds bidden, met Psalm CXIX: „*Geef mij den weg uwer bevelen te verstaan.*" God wel te kennen, en te weten wat God van ons wil, is zelfs een der pijnlijkste worstelingen, waarvoor Gods kind zich geduriglijk geplaatst ziet. Iets waarbij dan door velen maar al te dikwijls de groote fout wordt begaan, dat ze in een oogenblik van spanning, als ze op den tweesprong staan, wel op dat oogenblik ernstiglijk bidden of God hun zijn wil moge ontdekken, maar zonder dat ze in hun vroeger leven genoeg op zijn Woord hadden gelet, om in zijn wil in te leven en in te dringen, zoodat zij het aan zichzelven te wijten hebben, indien ze in zoo hachelijk oogenblik verlegen staan, niet wetende wat God de Heere van hen eischt.

Maar, ook afgezien van deze *onbekendheid* met Gods wil, zijn er tallooze andere gevallen, waarin we zeer wel inzien, wat de wil des Heeren is, en dat toch onze eigen wil tegen zijn heiligen wil overstaat. Dit nu zijn de oogenblikken van strijd en innerlijke worsteling, en in al zulke gevallen nu komt het er op aan, dat ge uw eigen wil voor den wil van uw God *verzaken* zult. Verzaken zult, niet wijl toch geen tegenspreken baat, en ge dus het verstandigst doet, zoo ge den ongelijken strijd maar aanstonds opgeeft. Dat toch ware het zwichten van den slaaf, en niet de eenswillendheid van het kind. En daarom voegt de Catechismus er zoo terecht bij: *zonder eenig tegenspreken.* Dit toch bedoelt niet, dat ge, ja, uw morrende stem het zwijgen op zult leggen, om inmiddels in uw hart tegen uw God te blijven overstaan, maar stellig evenzeer dat in uw *hart zelf*, en als we zoo zeggen mogen, tot in den *wortel* van uw hart, de tegenstand moge overwonnen worden, opdat de eenswillendheid de overhand moge verkrijgen. En dit nu is een zeer diepe zaak, juist omdat de wil die in ons opkomt, niet een wil is die in de lucht hangt, niet een invallende of grillige wil is, maar een wil, die zoo en niet anders is, omdat aldus en niet anders de gesteldheid van ons hart is. Onze wil hangt met ons zielsbestaan saâm. De wortel en het vezelweefsel van den wortel van onzen wil liggen zoo diep in ons innerlijk wezen ingevlochten. Komt er dus in u een wil op, die anders is dan Gods wil en tegen zijn wil ingaat, dan is dit een teeken, dat uw innerlijk zielsbestaan niet goed is, en dat uit dat verkeerde innerlijk bestaan de verkeerde wil zich opboog. Zijt ge nu teeder voor uw God, dan bedroeft dit u, omdat ge weet en belijdt, dat Gods wil alleen goed is, en het dus een teeken van innerlijke ongezondheid is, dat uw wil zich richt op iets, dat *niet* goed is, en deswege van uw God afgaat. Bij zulk een droefheid der ziele naar God beduidt derhalve de bede „*Uw wil geschiede*" volstrekt niet alleen: „Geef mij op dit oogenblik

de genade, om tegen mijzelven in, toch uw wil te volbrengen," maar veel meer en veel dieper: „Zet, o, mijn God, alzoo mijn hart om, dat uit dit nu *verkeerde*, maar dan door u *bekeerde hart*, geen andere wil opkome, dan die met uw wil, die alleen goed is, saâmvalle."

Intusschen geven we toe, dat zóó diep uit het hart deze bede lang niet altoos zal oprijzen. Dat kan alleen in zeer ernstige oogenblikken, als ons een zaak bezig houdt, die heel ons denken inneemt. Maar tot zulk een diep leven komt ge niet bij die vele kleine voorkomende voorvallen in het leven, die op staanden voet een beslissing eischen, en dan afgedaan zijn. Bij al zulke kleine worstelingen komt het dus eenvoudig op *gehoorzaamheid* aan; op een vasten regel des levens, en zoodra ge gevoelt, dat gij zus zoudt willen, maar dat Gods wil anders is, zonder aarzelen, aanstonds en volvaardig, zonder over de gevolgen na te denken, uw eigen wil te onderdrukken, en te loopen in het pad van Gods geboden. En dit nu is daarom zoo gewichtig, omdat het de *gewoonte* van uw wijze van doen geldt. Dit merkt ge aanstonds als ge twee kinderen Gods, die geestelijk niet veel verschillen, in hun gewone doen onderling vergelijkt. Dan toch vindt ge gedurig, dat de één bij zulk een strijd tusschen Gods wil en zijn wil, schier nooit aarzelt, maar aanstonds doet zooals God het wil, maar dat de ander nog gedurig den wil zijns Gods ontloopt, of althans er nog lang voorstaat, of hij wel toe zal geven. Ge merkt dit bij die vele kleine leugentjes, kleine oneerlijkheden, kleine uitingen van drift en toorn, kleine onliefheden, korzelheden, onmatigheden, gierigheden en wat dies meer zij. Daar is de één reeds lang overheen, maar de ander bezwijkt er nog voor, of althans ze baren hem nog telkens moeite en spanning. Daarom zeiden we, dat het hier de *gewoonte* van ons doen geldt. Dit toch is een zaak van oefening. Wie in tien, twaalf van die kleine voorvallen bezweek, verzwakt zijn wilskracht ten goede; maar ook wie in tien, twaalf van die kleine voorvallen overwon, heeft zijn wilskracht ten goede gesterkt, zich aan zijn God gewend, en kan, zij het dan ook half onwillens, althans gehoorzamen. Ja, dit gehoorzamen is hem ten leste zoozeer regel des levens geworden, dat het ten slotte vanzelf gaat. En daarom nu heeft die bede: „*Uw wil geschiede*" ook dezen zin, dat ge, om van uw onheilige gewoonte af te komen, en u aan heiliger gewoonte te wennen, de toevlucht tot uwen God neemt, of Hij, in zijn genade u alzoo bewerken moge, dat het eenvoudig, kinderlijk gehoorzamen, zonder veel redeneering en worsteling, in al deze vele kleine voorvallen van het dagelijksche leven u tot een *tweede natuur* moge worden. Want het is wel waar, dat deze kleine voorvallen des levens niet die hooge beteekenis hebben, die aan principiëele worstelingen moet worden toegekend, maar bedenk wel,

dat die principiëele worstelingen slechts een enkel maal voorkomen, terwijl die kleine voorvallen elken morgen en elken avond op uw weg liggen. Vlak op de derde bede volgt de bede om het *dagelijksch* brood; waarom dan ook die derde bede niet ook toegepast op uw *dagelijksch* leven?

ZONDAGSAFDEELING L.

Vraag 125. Welke is de vierde bede?

Antwoord. *Geef ons heden ons dagelijksch brood.* Dat is: Wil ons met alle nooddruft des lichaam vorzorgen, opdat wij daardoor bekennen, dat Gij de eenige oorsprong alles goeds zijt, en dat noch onze zorg en arbeid, noch uwe gaven zonder uwen zegen ons gedijen, en dat wij derhalve ons vertrouwen van alle schepselen aftrekken en op U alleen stellen.

EERSTE HOOFDSTUK.

En Hij verootmoedigde u, en liet u hongeren, en spijsde u met het Man, dat gij niet kendet noch uwe vaderen gekend hadden, opdat Hij u bekend maakte, dat de mensch niet alleen van het brood leeft, maar dat de mensch leeft van alles wat uit des Heeren mond uitgaat.

Deut. 8: 3.

De vierde bede is de eerste van het laatste drietal. In het eerste drietal beden richtte zich het verlangen der ziel op de eere Gods, en daarom heette het: „*Uw* Naam worde geheiligd, *Uw* Koninkrijk kome en *Uw* wil geschiede." Thans echter, met de vierde bede, wordt dit anders, want nu heet het: „Geef *ons* brood; Vergeef *ons* onze schulden; en Leid *ons* niet in verzoeking." Hierop nu moet scherp gelet, omdat anders de biddende ziel niet genoeg aan zichzelve ontdekt wordt. Immers het *Onze Vader* toont en leert ons, dat het dan alleen goed met onze zielsuiting gesteld is, indien, vanzelf en ongedwongen, uit innige liefdesdrang voor onzen God, vóór alle dingen, de bede om Gods *Naam*, *Koninkrijk* en *Wil* ons uit de ziel opkomt; en dat het niet wel met ons is, bijaldien die drievuldige bede óf uitblijft óf achteraan komt. Ook in ons bidden geldt het eerste en het hoogste gebod: „Gij zult den Heere uw God liefhebben met heel uw hart en heel uw ziele." Dat het nu juist drie beden zijn, die het *Onze*

Vader hiervoor op onze lippen legt, houdt natuurlijk niet in, dat we altoos juist een *drietal* beden uit de liefde voor God moeten laten opkomen, maar wel dat de smeeking voor de eere onzes Gods een eigen kring in ons gebed moet vormen; er niet zoo ter loops bij moet komen, maar een eigen stuk in ons gebed moet uitmaken; en dat te dien einde in ons bidden onze gedachten beginnen moeten met zich ganschelijk van eigen nood af te trekken, onszelven en onzen naaste te vergeten, en ons geheel voor onzen God te verloochenen, ten einde *geheel* onze gedachtenwereld te laten innemen door de liefde voor onzen God. Is dit nu bij u alzoo het geval, dan zult ge zelf bespeuren, hoe uw smeekingen vanzelf een zekeren kring doorloopen, en na dien kring doorloopen te hebben, haar rustpunt bereiken, en het is deze kringloop van uw beden voor de glorie uws Gods, die door dit drietal wordt aangeduid. Door den aanroep van het *Onze Vader, die in de hemelen zijt*, moet uw ziel zich losmaken van het aardsche, van uw huis, van uw zelf, van uw eigen ik, om nu op te klimmen naar boven en zich op te heffen tot den God uws levens. Hem alzoo in de verheffing der ziele ontmoetende, en in het bloed des Middelaars toegang tot den Troon zijner genade vindende, moet ge dan, door zijn deugden en volmaaktheden bekoord, verlangen naar de eere zijns *Naams*, naar de komst van zijn *Koninkrijk* en naar het heerschappij voeren van zijn *Wil*; en zoo eerst moet ge dan weer nederdalen naar de aarde, naar uw huis, naar uw ik, naar uw zorgen, om alsnu in een geheel anderen kring van smeekingen in te gaan, en de genade Gods in te roepen ook voor uw lichamelijke en geestelijke nooden.

Ook dit tweede drietal beden vormt nu op zijn beurt een *drievoud*, en alzoo een geheel, een afloopend perk, een afgesloten kring; waarvan ook hier niet de bedoeling is, dat ge altoos juist deze *drie* beden zoudt stamelen, maar wel dat uw gebeden en smeekingen *voor u zelven* steeds zekere eenheid, zekere afronding zullen hebben, en niet halverwege zullen blijven steken. Het mag voor u zelven niet enkel een bidden zijn, om gered te worden uit lichamelijken nood, maar moet tevens aldoor zijn een bidden, om gered te worden uit uw geestelijken nood. Dus ook omgekeerd, moet niet alleen uw geestelijke, maar steeds óók uw stoffelijke nood in uw gebed voor uw God worden uitgedragen. In de tweede plaats mag uw geestelijke nood niet enkel op uw zondig verleden slaan, maar moet ook uw geestelijke toekomst insluiten. Niet alleen: „Vergeef mij mijn schuld van vroegere zonden;" maar altoos er bij: „Leid mij in de uren die komen, niet in verzoeking." Dus ook niet enkel een bede om heiligmaking voor de toekomst, maar altoos evenzeer een bede om verzoening voor het verleden. In de derde plaats zal er ook deze orde zijn, dat ge

met uw lichamelijken nood in het *heden* begint, dan overgaat tot uw geestelijken nood van het *verleden*, en zoo eerst uw behoefte aan genade voor de toekomst uitspreekt. Wie bidt, knielt neêr in het *heden*, ziet terug op het *verleden* en ziet voor zich uit in de *toekomst*; en juist in die volgorde plaatste Jezus de drie beden in het tweede drietal achter elkander. Eerst: „Geef ons *heden* ons brood." Dan: „Vergeef ons onze schuld *in het verleden*." En eindelijk: „Help ons tegen Satan *in de toekomst*." En ten slotte, want ook hierop dient gelet, onze naaste moet in alle deze nooden dezelfde liefde in ons gebed vinden als we in onze smeeking onszelven toedragen. Immers in alle drie deze beden is het niet: *mij*, maar altoos: *ons*. Het is de bidder, die met zijn *eigen* nood, met den nood der *zijnen*, én met den nood van heel de *menschheid*, priesterlijk voor zijn God verschijnt.

Is hiermee duidelijk genoeg aangewezen, welke leiding voor den inhoud, voor de orde, en voor de volledigheid van ons gebed, in het *Onze Vader* is aangegeven, dan dient thans de eerste bede van dit tweede drietal van naderbij bezien. Een korte opmerking ga hierbij vooraf over den tekst van deze vierde bede. In onze overzetting luidt ze: „*Geef ons heden ons dagelijksch brood*," of ook in den ouderen vorm: „*Ons dagelijksch brood geef ons heden*." Moeilijkheid levert hierbij alleen het woord *dagelijksch* op. Wij zijn nu aan die vertaling, die vooral Luther in zwang bracht, eenmaal gewoon, en niet licht zal een andere vertaling in gebruik komen. Reeds Calvijn echter merkte op, dat het woord *epi-ousios*, dat hier in het oorspronkelijke Grieksch staat, letterlijk iets anders beteekent. Het is, jammer genoeg, een woord, dat alleen hier voorkomt, en waarschijnlijk zeggen wil: zooveel brood, als voor ons *genoeg* en *toereikend* is, in tegenstelling met *peri-ousios*, dat *overvloedig* beteekent. De zin is dan hetzelfde als wat de vrome in het Oude Verbond bad: „Armoede of rijkdom geef mij niet, voed mij met het brood *mijns bescheiden deels*." Daar nu echter: *dagelijksch* ongeveer dezelfde gedachte uitdrukt, in zooverre dit beduidt: „het brood dat ik *voor dezen dag* behoef," is er geen oorzaak, om in een gebed, dat ieder van buiten kent, en aan welks uitdrukkingen we van kind af gewend zijn, een verandering of wijziging aan te brengen. Onze opmerking strekte dan ook alleen om te voorkomen, dat de geloovigen niet van streek worden gebracht door de uitstalling van sommiger geleerdheid, die met een verwijzing naar den oorspronkelijken tekst zoo licht de gemoederen verontrusten.

Bij de bespreking dezer bede sta nu op den voorgrond, dat alle vergeestelijking hier misplaatst en ongeoorloofd is. Men mag deze bede niet

toepassen op het brood van het heilig Avondmaal, en evenmin op het „Brood des Levens, dat uit den hemel is neergedaald." Beide heeft men herhaaldelijk gedaan, en sommigen doen dit nog wel; maar op wat wijs dit ook geschiedt, het druischt altoos tegen de strekking en tegen de orde van het *Onze Vader* in. In de orde van het gebed, dat Jezus ons geleerd heeft, bedoelt deze bede juist, om ook aan onze *lichamelijke* nooddruft een eigen plaats in onze gebeden te verzekeren. Wie deze bede desniettemin *vergeestelijkt*, randt alzoo het Woord des Heeren aan, en neemt uit het *Onze Vader* weg, wat de Christus er opzettelijk in heeft gelegd. Omgekeerd zij opgemerkt, dat de lichamelijke nooddruft slechts ééne bede in het *Onze Vader* heeft, tegenover de *vijf* beden van *geestelijke* strekking: iets waarin natuurlijk een duidelijke aanwijzing ligt, dat hij verkeerd bidt, die deze orde omkeert, en velerlei smeeking opzendt voor den lichamelijken nood, maar de geestelijke nooden tot een enkele bede beperkt. Ook worde niet uit het oog verloren, dat de bede voor onze lichamelijke nooddruft in dit drietal *vooropgaat*. Dit nu is echt menschelijk. Ge moet eerst *leven*, om voor uw God te kunnen leven, en uw leven als mensch op aarde hangt nu eenmaal naar Gods beschikking *aan uw brood*. Dit is niet in tegenspraak met wat Jezus elders zegt: „Zoek eerst het Koninkrijk Gods en al deze dingen zullen u toegeworpen worden," want ook in het *Onze Vader* gaan aan de bede om het brood, drie beden voor Gods Koninkrijk vooraf. De bede dat de Naam des *Konings* glorie hebbe, dat zijn *Koninkrijk* kome, en dat zijn *onderdanen* zijn wil mogen volbrengen. Maar als het gebed nu toekomt aan onszelven, dan moet alle gebed uitgaan van onzen lichamelijken nood; niet om hierin te blijven hangen, want er volgen straks nog twee beden voor den geestelijken nood, maar wel om hiermee te beginnen.

In verband hiermede heeft de bijvoeging van het woordeke: *heden*, een zeer opmerkelijke kracht. In het algemeen beperkt de bidder in het *Onze Vader* zicht volstrekt niet tot het heden. In de drie beden die voorafgingen, breidde zijn bede zich veeleer *tot in de eeuwigheid* uit. Dit gevoelt men het duidelijkst bij de bede: „*Uw Koninkrijk kome*," waar het *Maranatha* en het verlangen naar de wederkomst van Christus zoo duidelijk in ligt uitgesproken. Ook de 5e en 6e bede blijven niet bij het heden staan, maar zien terug in het verleden en vooruit in de toekomst. Dat hier zoo nadrukkelijk het woordeke: *heden* bij wordt gevoegd, is dus geen overtollige uitbreiding noch ook toevallig, maar opzettelijk. Onze Heiland heeft door dit woordeke onze biddende ziel geheel ingeleid in wat hij elders aldus uitdrukt: „Daarom zijt niet bezorgd *voor uw leven*." De uitdrukking toch: *voor uw leven*, doelt niet enkel op den dag van heden, maar sluit

heel onze toekomst in. En die zullen we niet in onze eigen hand nemen, maar rustig aan onzen God toevertrouwen. Elke dag vormt een eigen kring, is een afgesloten geheel. Onze slaap in den nacht scheidt den dag van heden van dien van morgen af. Als de zon ondergaat gaat de dag onder, en als de zon straks weer uit haar tente te voorschijn treedt, is er een nieuwe dag begonnen. De indeeling van dag en nacht nu heeft God de Heere gemaakt, en ons zullen ze tot teekenen zijn. We zullen uit dien hoofde die grenzen tusschen dag en dag niet laten verflauwen noch ze uitwisschen, maar ze eerbiedigen. De dag van morgen zal voor zichzelven zorgen, elke dag heeft genoeg aan zijn eigen kwaad. Onze zielskracht is er niet op aangelegd, om de zorgen van meer dan één dag op eenmaal te dragen. De zorge voor den dag, dien we beleven, is reeds genoeg en te over. *Dien* dag ontvingen we van onzen God. Of ook de dag van *morgen* de onze zal zijn, is zijn mysterie. Wij weten het niet. En indien het Gode behaagt, om ons ook den dag van morgen te schenken, zal er ook morgen een toegang tot den troon der genade zijn, om alsdan voor *dien* dag Hem aan te loopen. Uit dien hoofde nu moet het gebed voor onze lichamelijke nooddruft tot den dag van *heden* bepaald en beperkt worden. Anders gaan we van God op den Mammon over en worden in de veelvuldigheden en in de zorgen des levens verstrikt. Gelijk uw Sabbath uw weken indeelt, en ge die indeeling niet kunt verwaarloozen zonder uzelven de ruste en den vrede uwer ziel te rooven, zoo ook deelt uw dag uw levensuren in, en wie ook *die* indeeling niet tot haar recht laat komen, verontrust noodeloos zijn eigen gemoed en gaat zijn God voorbij, die op zich nam, om voor u te zorgen. Iets waarbij nog zij opgemerkt, dat in dit „*heden*" de aanwijzing ligt, om elken dag opnieuw te bidden, en zelfs tot op zekere hoogte de aanwijzing om het *Onze Vader* geen enkelen dag over te slaan. Juist toch door dat *heden* duidde Jezus aan, dat hij een gebed gaf voor *alle dagen*.

De bede vraagt om: *brood*, om niets meer, om niets bij dit brood. In het Paradijs was tot den gevallen mensch gezegd: „In het zweet uws aanschijns zult gij *brood* eten," en het is om dit gewone, droge brood, dat elk menschenkind elken dag zijn God heeft te bidden. Dat het onzen God behaagt, ons veelal *meer* dan brood te geven, is een overtolligheid. Desnoods is *brood en water* genoegzaam om het leven in stand te houden. Buiten *brood* kunnen we niet. Ons lichaam is alzoo door God geschapen, dat de stof er in wisselt, en dat alzoo de stof in ons telkens afneemt. Eten is dan ook feitelijk niets anders dan de verteerde stof door nieuwe stof aanvullen, wat verbruikt werd vernieuwen. Doch stipt genomen is

brood en water hiervoor voldoende. Dat er nu alleen van *brood* gesproken wordt, is omdat vooral in een bergland, als waarin Jezus omwandelde, allerwegen beken ruischen van frisch en heerlijk water, en het water er dus altoos is. Niet het *water*, alleen het *brood* kostte in Jezus' omgeving geld of inspanning. Dat wij nu behalve *brood* nog allerlei andere spijs en toespijs, en behalve *water* nog allerlei andere middelen tot lessching van onzen dorst ter beschikking hebben, is gevolg van de overvloeiende goedheid onzes Gods, die zelfs allerlei ooft en vruchten groeien liet, ons het vleesch ten spijze verordineerde, en den wijnstok, den koffieboom, den theeboom en zooveel meer wassen liet. Maar recht hebben we op niets, en door in het *Onze Vader* alle bede om lichamelijke nooddruft te beperken tot de bede om het *brood*, wil Jezus tweeërlei stemming in onze biddende ziel opwekken. Vooreerst dat we op niets meer dan op *brood* aanspraak zullen maken; en ten andere dat we dag aan dag beseffen zullen, wat groote goedheid er in ligt, zoo God de Heere ons behalve brood nog iets anders en nog iets er bij geeft. Men zegt wel eens, dat iemand de broodkruimels steken, en duidt hierdoor aan, dat hij allerlei pretentiën heeft, om lui en lekker te leven, en op het kostelijk brood met zekere minachting, als voor hem te onbeduidend, neerziet. Dit nu is in hooge mate ongodvruchtig. Veeleer voegt het ons het wonderschoone voedingsmiddel, dat God ons in het brood gegeven heeft, hooglijk te eeren. Het brood is metterdaad een voor den mensch geheel beschikt en op den mensch geheel berekend voedsel, dat, met het water saam genomen, bijna alles in zich bevat, wat wij tot onderhouding van ons lichaam behoeven. Brood heeft een ieder noodig, met minder kan ons lichaam het niet doen, en het is daarom hardvochtig en onbarmhartig, indien ook maar aan eenig mensch *het brood* onthouden wordt. Maar brood is dan ook voldoende, en die velen die thans onder ons ontevreden op de tafel neerzien, als er niets dan brood is, en niets om bij en op dat brood te gebruiken, staan schuldig aan ondankbaarheid. Zoolang uw God u nog elken dag brood genoeg geeft om uw lichaam te voeden, hebt ge over niets te klagen. Voor wat daar bij komt, zult ge *dubbel* dankbaar zijn, en steeds bij dat meerdere gedenken, dat al dat overige overtollige goedheid van uw God voor u is. Ge moogt daarom dat meerdere, zoo uw God het u geeft, wel gebruiken en genieten, maar gebannen en uitgesloten moest elke gedachte zijn, alsof, zoo uw God u niets dan brood gaf, u eigenlijk onrecht zou geschieden. Ook zullen de ouders bij de opvoeding wél doen, in dit opzicht geen valsche gedachte bij de kinderen te kweeken. Zoo nu en dan een enkelen dag niets dan brood te eten en water te drinken, en van al het overige te vasten, is kostelijke voorbereiding om het *Onze Vader* des te beter te leeren verstaan.

Dat *brood* leert Jezus ons nu afbidden, geheel onverschillig of we arm zijn of rijk. Toch spreekt het vanzelf, dat *de arme* dit veel gemakkelijker op ernstige wijze leert bidden, dan de meer vermogende. Wie te midden van rijken overvloed leeft, altoos brood zooveel hij wil in de broodkast gereed heeft liggen, en zelfs het brood slechts als een bijzaak bij al zijne andere voeding beschouwt, verkeert niet zoo gemakkelijk in de stemming, om wel waarlijk uit zielsdrang zijn God om *brood,* om *brood* voor dien éénen dag, en om niets dan *brood* te bidden. Wie arm, vooral wie doodarm is, en als hij opstaat geen brood in huis heeft voor zich en zijn kinderen, en niet weet hoe hij er aan komen zal, komt tot die bede als vanzelf. Hij heeft geen brood. Wat dan natuurlijker dan dat hij zijn God bidt: „Vader, geef mij voor heden mijn brood." Maar wie rijk is, en kast en kelder wel gevuld heeft, en voor zijn geld laat halen wat hij wil, ja wiens bakker en slager elken morgen vanzelf thuisbrengen al wat hij maar koopen wil, komt uit zichzelf tot die bede nooit, en moet tot die bede eerst door den Heiligen Geest bekwaamd worden. Danken kan de rijke misschien nog uit zichzelf, als hij al zijn rijkdom en zijn weelde indenkt, en dan tot zichzelven zegt: „Wat onderscheidt mij, dat ik de rijke man ben en niet de arme Lazarus?"; maar bidden om brood dat hij nauwelijks acht, en dat in overvloed op zijn tafel ligt, en straks grootendeels allicht weer ongebruikt van de tafel afgaat, neen, dat kan, wie nooit gebrek kende, niet anders leeren dan door den Heiligen Geest. Ja, zelfs zij, die zonder rijk te zijn, toch eenigen meerderen welstand genieten, en wel het brood niet verachten, maar er toch altoos boter, en soms meer op hebben, en elken middag een warm maal, komen uit zichzelf bijna nimmer in de stemming, dat ze uit gevoel van behoefte hun God bidden zullen, om een stuk brood voor dien éénen dag. Ze kennen daarom wel zorge, als de winkel niet zooveel afwerpt, of wissels moeilijk te betalen zijn, en daarom zullen ze hun God wel om hulpe ook in hun tijdelijke zaken bidden; maar zooals Jezus het hier op onze lippen legt, dat we elken dag zullen bidden, om uit genade voor dien dag *een stuk brood* van onzen God te ontvangen, komt ook hun niet vanzelf uit het hart op, maar moet ook hun geleerd door het Woord, bij het licht en onder de inwerking des Heiligen Geestes. Menschen die heel het *Onze Vader*, en dus ook deze bede, elken dag opnieuw, uit innige zielsbehoefte bidden, zijn er dan ook maar weinigen.

Let nu in verband hiermee op het „*ons.*" Geef *ons* ons dagelijksch brood. En laat dit *ons* de rijken en meer gegoeden althans op den weg helpen. Al hebben ze toch zelven brood te over, ze weten toch ook wel, dat er duizenden om hen heen leven, die met kommer, ook om het brood, elken nieu-

wen dag tegengaan. Al hebben ze dan ook zelven al wat hun hart begeert, laat ze dan beginnen met hun gedachten, in hun gebed, ook te laten uitgaan naar die velen, die in zorg en kommer verkeeren, en schier niet weten hoe van den éénen dag op den anderen te komen. Immers, dan voor het minst zullen ze terstond gevoelen, dat die bede: „Geef *ons* heden ons brood" wel waarlijk innerlijke waarheid bevat, en geen fictie is. En als ze dan, van het gebed opgestaan, neerzien op hun eigen overvloed en gedenken dien bangen nood waarin anderen verkeeren, en het angstige woord van *honger*, iets dat ze zelven nooit kenden, hun door de ziel snijdt, dan zullen ze na zulk een gebed, allicht iets meer gevoelen van hun roeping, om rentmeesters Gods over hun goed te zijn, en williger dan anders de hand uitstrekken, om dienaren en dienaressen Gods te zijn in het verstrekken van het dagelijksch brood aan hem *die geen brood heeft.*

TWEEDE HOOFDSTUK.

> En gij in uw hart zegt: Mijne kracht, en de sterkte mijner hand heeft mij dit vermogen verkregen. Maar gij zult gedenken den Heere, uwen God, dat Hij het is, die u kracht geeft om vermogen te verkrijgen.
> Deut. 8: 17 en 18*a*.

In de bede om een bete *broods*, zonder meer, ligt de betuiging onzer volstrekte *afhankelijkheid*, en hiermeê de wortel van alle ware vroomheid. Niet alsof er vroomheid in zou liggen, om brood van uw God te vragen, als ge terdege honger hebt, en niets dan de leege broodmand op uw tafel staat; maar omdat verreweg de meesten van de kinderen des menschen in dien noodstand *niet* verkeeren. Helaas, het is zoo, er zijn ook in onze Christenlanden nog altoos enkele gezinnen, die als ze 's morgens ontwaken voor de onbeantwoorde vraag staan, of ze dien dag brood zullen zien, en zoo ja, waar dit brood hun vandaan zal komen. Maar niet dit is de door Jezus gewilde toestand, waarin hij zijn jongeren de bede om het dagelijksch brood op de lippen legt. Zóó arm waren zijn discipelen niet. En de bedoeling van Jezus is derhalve, dat deze bede om de vervulling van de dagelijksche nooddruft óns uit het hart zal opklimmen, ook als er aanvankelijk, tenminste brood is. Daar nu deze bede bovendien de vraag om brood bepaalt tot het *heden*, d. i. tot het brood voor dien éénen dag, is het alzoo duidelijk dat, naar Jezus bedoeling, deze bede niet op zal gaan uit oogen-

blikkelijk broodsgebrek, maar door ons allen zal gebeden worden, ook al zien we nog best kans, dien éénen dag met wat voorhanden is rond te komen. Hierop leggen we nadruk, omdat zelfs onder kinderen Gods zoo licht de bede om het dagelijksch brood verslapt, zoolang de nood niet aan den man is. Dit merkt men het sterkst in vergaderingen van Christelijke vereenigingen. Immers, zoolang de penningmeester geld in kas heeft, hoort men zelden in zulke vergaderingen om het dagelijksch brood voor zulk een vereeniging bidden: en eerst als God de Heere ons voor bange tekorten plaatst, begint die bede over de lippen te komen. Het is zoo, de nood leert bidden; zelfs geven we toe, dat de nood er is, ook om te leeren bidden; maar wie pas *leert* bidden, kan daarom nog niet bidden *gelijk het behoort.* De bede: „Geef ons ons dagelijksch brood heden," wordt dan ook, waar men goed bidt, niet ingegeven door de vreeze, dat men anders van honger zal omkomen, maar om Gode de eere te geven. Ook zonder dat ge bidt, zorgt uw Vader die in de hemelen is, en duizenden bij duizenden, die nooit bidden, worden toch elken dag, soms zelfs weelderig door Hem gevoed. Ja, er zijn gevallen, dat er twee zijn, waarvan de één bidt, en nauwlijks brood ontvangt, terwijl de ander *niet* bidt, en dat toch hij juist zich baadt in weelde. De arme Lazarus, die van de kruimkens moest leven, zal wel gebeden hebben, maar ook al bad de rijke man vormelijk nog, gebeden met zijn hart had hij stellig niet. En zoo is het ook nu nog. Morgen aan morgen, en middag aan middag wordt er nog altoos een rijke, welvoorziene tafel aangericht in tal van huizen, waar men óf het gebed reeds ganschelijk afschafte, óf nog den vorm van het gebed bijhield, maar er het wezen sinds lang van verloor. Dan is er even stilte, men sluit half of driekwart de oogen, de handen zoeken elkander, er wordt zoo iets gepreveld, en dan komt het Amen en is het uit. Een soort bidden, als waarvan de Heere tot Israël in de dagen van Jesaja zeide: „Als ge het gebed vermenigvuldigt hoor Ik niet, en als ge de handen tot Mij uitbreidt, verberg Ik het aangezicht." Een kwaad, dat waarlijk niet alleen in de huizen der goddeloozen voorkomt, maar ook onder Christenen wel bekend is, als de sleur van het leven den Geest bluscht, of als bij feestmaaltijden hoofd en hart vervuld zijn met aardsche gedachten, en schier niemand den toegang tot den Troon der genade onder het zoogenaamde bidden zoekt. Iets waaruit we niet de conclusie trekken, dat het dan maar beter ware *niet* te bidden; want ook in de ontzielde gewoonte ligt toch altoos nog een kracht ten goede; maar iets waarop we wijzen, opdat althans ons Christenvolk zijn schuld voor God zou inzien, en althans zóó op zijn gebed zou letten, dat zijn gebed het niet langer aanklage voor den Troon der ontfermingen Gods. Let er op, dat Jezus deze bede om het dagelijksch

brood vastknoopte aan de bede om de vergeving van onze schulden. Nu is, wie gelooft, van de vergeving zijner zonden gewis, hij weet zich verzoend in zijn Heiland, en toch wil de Heere, dat hij nog dagelijks die vergeving zal afsmeeken. En zoo nu ook staat het met deze bede. Een kind van God weet zeer wel, dat zijn Vader in de hemelen reeds voor hem gezorgd heeft of zorgen zal; maar desniettemin moet hij elken dag weer zijn bede broods van zijn God afbidden, opdat hij elken dag indachtig zij, en dit ook voor zijn God uitspreke, hoe hij ook dien dag alleen door de gunste en de genade zijns Gods het leven, den welstand en alle dingen bezit.

Dit stuk gaat zeer diep. Wie nog buiten God leeft, beeldt zich in, dat hij zijn leven en zijn welstand in eigen hand houdt, en dat het genot van de zon, die aan den hemel schijnt, en van de lucht die hij inademt, en van het water dat hij drinkt, hem vanzelf toekomt. Hij gebruikt elken dag zijn hersenen, en hij ziet door zijn oogen, en hoort met zijn ooren, en gaat op zijn voeten, wanende dat dit alles vanzelf zijns is, om eerst als waanzin dreigt, of blindheid intreedt, of doofheid hem plagen komt, of jicht hem aan zijn zetel bindt, van lieverlee te erkennen, dat ook dit zeer gewone hem kan ontnomen worden, om dan zijn God te gaan bidden, of hij het gebruik van hoofd en zintuigen en voeten terug moge erlangen, en verhoort God die bede, er voor te danken. Toch is dit natuurlijk valsch gedacht; want niet eerst als hij het gebruik van eenig zintuig terug erlangt, is dit Gods gave, maar het was Gods gave alle de dagen zijns levens, van zijn jeugd af aan, en het was niets dan verregaande oppervlakkigheid, en onnadenkendheid, dat hij zich inbeeldde, dat alles vanzelf te bezitten, en te genieten, zonder dat zijn God er de eere van ontving. Moet nu in een kind van God deze schuldige onnadenkendheid en zelfgenoegzaamheid stelselmatig door het geloof gebroken en overwonnen worden, dan ligt hierin opgesloten, dat een kind van God bij dit alles aan zijn God heeft te denken; ook zelfs bij het genieten van het licht en van de koestering der zon, overmits het God is die zijn zon over boozen en goeden doet opgaan, opdat, waar de booze zwijgt, de goede althans Hem de eere van zijn werk zal geven. Dit bedoelen wij niet in onnatuurlijken zin. Immers wij menschen zijn veel te beperkt, om elken dag en ieder oogenblik alle deze gaven van onzen God in te denken, er den zegen van in ons hart te doorleven, en uit de volle overtuiging des harten er Hem voor te danken. Dit *kan* eenvoudig niet. Maar wat wel kan, en daarom moet, is, dat Gods kinderen nu en dan in alle deze gewone zegeningen de goedheid huns Gods eeren, en Hem den prijs van zijn Naam er voor toebrengen. Doch

waar nu de bede om en de dank voor het licht in onze oogen, en den stroom in ons bloed, en de rapheid van onzen voet, en zooveel meer slechts nu en dan, ons tot dank zal uitdrijven, heeft Jezus het alzoo verordineerd, dat we althans elken dag eenmaal onzen God de eere zouden geven van de spijze waarmee Hij ons voedt. Hij spijst ook de jonge raven en Hij voedt ook de vogelen in het woud, maar deze kunnen Hem niet danken. Wij kinderen der menschen daarentegen hebben de dubbele gave ontvangen, én dat God ons voedt, én dat we dit weten, en omdat wij de eenige schepselen zijn, die hiervan kennis dragen, daarom rust op *ons* de plicht van gebed en dankzegging; en het is in het gebed en in de dankzegging van zijn menschenkind dat God de eere van heel het heerlijk werk der voeding en instandhouding van al zijn schepsel toekomt.

Ook al gaat ge aanzitten aan een welvoorzienen disch, waarop het brood en zooveel meer in overvloed gereed staat, toch is dat brood, dat daar voor u staat, *nog het uwe niet.* Zoo als het daar staat, is dat brood nog van uw God. Onze bede: *Geef ons dat brood*, is dus geen ijdele klank noch een innerlijke onwaarheid, maar ook dan, als het voor u staat, in letterlijken zin bedoeld. Ze beduidt dan: „Heere mijn God, dit alles is het uwe, Gij zijt dan ook dezen morgen en middag mijn gastheer. Kom dan nu, en geef het mij, en deel Gij het aan mij en aan mijn vrouw en kinderen uit, en laat ons alzoo saam bij uw genade leven." — Want het is wel waar, dat gij brood zelf door uw arbeid gewonnen hebt, maar ook uw arbeid was de uwe niet. Immers al de kracht, die gij hebt ingespannen, om dat brood te verkrijgen, was kracht van God, die in u werkte. Het was in zijn dienst, dat gij dien arbeid verricht hebt. En wat die arbeid opleverde, is niet uw eigendom, maar blijft het eigendom van uw God. De arme weet dat dan ook zeer wel, en menig vrome onder de armen dankt zijn God wel degelijk, als hij des zaterdagsavonds met zijn loon huiswaarts keert. De goddeloosheid op dit stuk, die bijna nooit dankt, vindt ge dan ook veel meer bij de rijker bedeelden, die om de maand of om de drie maanden hun salaris innen en hun coupons knippen: want waarlijk, als ge bijeen moest brengen de mannen en vrouwen, die de gewoonte hebben, om ook als hun salaris inkomt of de coupons verzilverd zijn, voor dit ingekomen geld hun God te danken, de schare zou bijster klein zijn. Er zijn er wel, die dit doen, maar ze zijn weinige in aantal. Iets wat ge wel niet hoofd voor hoofd na kunt gaan, maar wat ge wel merkt uit de verzekerdheid waarmeê ze over hun traktement en hun geld spreken. Het is of het alles *buiten God* omgaat.

En toch hier ligt de grondfout, want wie het loon op zijn arbeid of zijn

geldelijk bezit beschouwt, niet als iets dat Gode toekomt, en dus *niet* het onze, maar het *Zijne* is, komt tot het rechte bidden van de bede: „Geef mij heden mijn dagelijksch brood" nooit. Hij heeft geld, hij koopt er zijn brood en zooveel meer voor. Hij *heeft* brood te over, waarom zou hij dan voor brood dat het zijne reeds is, nog eerst bidden? Dit hangt dan evenzoo weer saâm met veler onvermogen om mildelijk te geven. Ze zien niet in, dat hun geld *van God* is, en achten dus, dat ze al zeer vroom zijn, indien ze van hun eigen geld een kleine kleinigheid voor den arme, of voor Gods Kerke afzonderen. Vooral de gegoede middenstand ligt nog zeer vast in dit euvel beklemd. Ook de leden uit dezen stand toch geven wel, maar ze geven, o, zoo weinig. Zooveel minder dan ze *konden* en dan ze *moesten* geven. En dit nu komt alleen van die valsche voorstelling, alsof het geld dat in hun kast ligt, *hun* geld en niet het geld van God ware. Vóór alle dingen heeft, wie vroom voor zijn God wil wandelen, deze valsche voorstelling dus te bannen. Neen, *al* uw geld is geld van God, ook al hebt gij er in zijn dienst voor geslaafd en gezwoegd; en dus ook al wat gij voor uw geld koopt, is en blijft van uw God, tot Hij het u toereike en u geve. En staat ge daarin nu eenmaal met uw overtuiging vast, dan spreekt het vanzelf, dat ge ook van het brood op uw tafel, erkennen zult: „Ook dit brood behoort Gode toe," en dat ge, wijl het Godes is, alvorens het te nemen, en te nuttigen, in den gebede uw God zult vragen: „Geef mij dit brood, dat het uwe is, opdat ik het uit uw hand ontvange." Dit dempt dan vanzelf de ontevredenheid, die zoo licht mort, als de spijze niet naar onzen smaak is, of ook niet rijkelijk genoeg naar onzen zin wordt toegediend.

Immers we hebben op niets, zelfs niet op het kleinste stukske brood recht; veeleer hebben we alles verbeurd; en het is uit loutere goedheid en genade, zoo het onzen God belieft, ons de nooddruft des levens te schenken.

Doch er ligt nog meer in deze bede, ze doelt ook op *den zegen*. Met dien zegen ligt het nu niet zoo, dat gij denken zult: „Ik heb mijn brood, als God er mij nu maar zijn zegen bij verleent." Neen, de zegen moet in het brood werken, omdat ook dit brood niet is en niet bestaat, zonder dat God het schiep en het als brood in stand houdt. Hij schiep het. Hij verordende de ordinantie, dat de aarde uit haren schoot met vele andere kruiden ook het vruchtbaar en voedend graan, de tarwe, de rogge, de maïs en zooveel meer zou voortbrengen; en wel dat de aarde dit graan zou voortbrengen op zulk een wijze, dat er juist die bestanddeelen in zaten, die voor de voeding van het menschelijk lichaam noodig zijn. Doch hier-

toe bepaalt zich het doen onzes Gods niet. Ook als de aarde, op zijn bevel, dat graan alzoo heeft voortgebracht, en het gedorscht is, en de tarwe tot meel is vermalen, en uit dat meel het brood is gebakken, laat God dit brood niet aan zichzelf over. Het is niet, dat op uw tafel het brood buiten uw God ligt, en dat uw God in den hemel is, maar op hetzelfde oogenblik, dat gij uw brood tot u neemt, is het de almogende en alomtegenwoordige kracht Gods, die dat brood draagt, dat brood brood laat zijn, en in dat brood de voedende kracht onderhoudt. Wat u voedt en uw leven in stand houdt is dan ook niet dat brood, maar de kracht Gods, die in dat brood werkt, of gelijk Mozes het in Deut. VIII tot Israël zeide, en Jezus het tot Satan herhaalde: „Ge leeft niet van het brood, maar van het woord dat uit Gods mond uitgaat." Een uitspraak, die wel schromelijk misduid en mishandeld is, en die nog telkens, zelfs soms door orthodoxe predikanten, vertolkt wordt, als stond er: „Ge zult niet enkel voor brood voor uw lichaam zorgen, maar veel meer hiervoor dat ge uw ziel met de Schrift voedt." Maar een uitspraak waarvan het misbruik toch allengs afneemt, nu men almeer gaat inzien hoe vs. 3 verklaard en toegelicht wordt in vs. 17 en 18 van dit zelfde hoofdstuk, waar Mozes zoo nadrukkelijk tot Israël zegt: „Ge zult niet in uw hart zeggen: Mijn kracht en de sterkte mijner hand heeft mij dit vermogen verworven; maar gij zult gedenken, dat het de Heere uw God is, die u kracht gaf, om dit vermogen te verwerven." De uitspraak: „De mensch zal bij brood alleen niet leven, maar bij alle woord dat uit den mond Gods uitgaat" sloeg op het Manna. Israël had toen geen brood, en toch bleef het leven, omdat er een woord Gods uitging, dat het Manna zou nederdalen; en toen heeft Israël van dit woord Gods, zonder brood, enkel bij het Manna geleefd. Op ons gedmid beteekent het alzoo, dat er dag aan dag een woord Gods uitgaat tot deze aarde, dat deze aarde ons voeden zal, en dat het dit scheppend en onderhoudend woord van onzen God is, waardoor ons leven in stand blijft. Van een *geestelijk* woord, van het woord der Schrift, noch van het woord der genade is hier alzoo sprake. Deze vierde bede doelt op het lichaam en op het lichaam alleen, en ook in Deut. VIII: 3 wordt alleen op dat machtwoord Gods gewezen, waaruit ons *de zegen* bij de voeding en instandhouding van ons lichaam toekomt. Zeer juist zegt dan ook de Catechismus, dat in deze vierde bede de betuiging ligt, „hoe noch onze arbeid, noch onze zorge, ja, zelfs *Gods gave* niet, ons zonder *zijn zegen* kan gedijen." Die zegen kome derhalve niet *bij* het brood, maar God werkt dien zegen *in* ons brood. Als Hij in dat brood niet zijn almogende en alomtegenwoordige kracht laat werken, nut het ons tot niets. En als Hij, nadat wij dit brood gegeten hebben, het, met eerbied gesproken, niet

ook in onze maag draagt door zijn kracht, en daar die werking laat doen, waartoe Hij het brood verordineerd heeft, dan blijft ons bloed arm en ontzinkt ons de kracht. Ongetwijfeld is er ook een zegen in, als God de olie in de kruik en het meel in het vat niet laat verteren, maar het is in hooge mate verkeerd, als men daarin alleen den zegen zoekt; want wat in Zarphath gebeurde was een wonder, dat God thans niet herhaalt. Wie alleen daarin den zegen zoekt, moet dus wel besluiten, dat Gods zegen een hooge uitzondering is, en ophouden te bidden om zulk een dagelijkschen zegen, daar toch de zegen in dien zin niet terugkeert.

Het is daarom zoo zaak, helder in te zien, dat de zegen ligt in de werking van de almogende en alomtegenwoordige kracht, waarmeê God de Heere ons het brood, dat op onze tafel ligt, en straks in ons lichaam afdaalt, in stand houdt en brood laat zijn. Zeker, God is in den hemel, en daarom roepen we Hem als onzen Vader in de hemelen aan, maar Hij is en blijft desniettemin alomtegenwoordig. In Hem leven we, bewegen we ons en zijn we. Er is nooit op onze tafel ook maar het kleinste stuk brood, of op hetzelfde oogenblik, dat het daar ligt, is het Gods kracht die het draagt. Wie teeder en nabij zijn God leeft, ziet dus in zijn brood niet alleen de liefde Gods, die het hem schenkt, maar ook een bewijs en tevens een toonbeeld van de almogende kracht Gods; en als hij dan bidt om *den zegen* wil hij daarmee te kennen geven, dat zelfs de gave van het brood hem niet helpt, indien God de Heere zijn kracht inhoudt; en daarom bidt hij, dat het Gode believen moge, om kracht in het brood te blijven werken, niet alleen terwijl het op zijn tafel ligt, maar ook straks als het in zijn lichaam in bloed moet worden omgezet. Gods zegen begint op den akker, verzelt de tarwe als er meel uit wordt, en dat meel als ge er brood uit bakt, en dat brood als ge het nuttigt, en het straks om wordt gezet in de bestanddeelen van uw eigen bloed. Alle andere beschouwing doet God alleen in het buitengewone zoeken, maar verzuimt Hem in *alle* ding ook van het *gewone* leven te zien. En dit nu juist was steeds der Gereformeerden bedoelen, dat ze het uit de Schrift zouden leeren, om Gods werk en de openbaring zijner mogendheid in *alle* ding te eeren, en alles zonder onderscheid te laten afhangen van zijn Goddelijken zegen.

„God de eenige oorsprong van alle goeds", dat ons toekomt, gelijk de Heidelbergsche Catechismus het zoo volledig uitdrukt, is dan ook metterdaad de diepste gedachte, die aan deze vierde bede ten grondslag ligt. Niet uw brood van God, maar het wondere maagsap dat dit brood in bloed moet omzetten, het uwe. Neen, alles, alles, zonder onderscheid, wat buiten uw lichaam of in uw lichaam tot uw voeding en instandhouding

meewerkt is *zijn gave*, werkende naar *zijn* ordinantiën en door *zijn* Goddelijke kracht. Zoo opgevat ligt er alzoo in deze vierde bede een dagelijksche onderwijzing, die u elken morgen lokt en noodt, om de almogende kracht uws Gods te belijden, en te erkennen, dat gij in uzelven, ook voor uw lichaam, niets kunt en niets vermoogt, tenzij Hij de kracht er toe in u werke. En dit nu moet erkend en beleden, niet enkel in dagen van ziekte, als de trek vergaat en ge het brood staan laat, en nu zelf ervaart, hoe brood u niet helpt, als God het niet gedijen laat, en het niet ook in uw lichaam verzelt met de kracht zijner heilige ordinantie; maar het moet evenzeer betuigd en uitgesproken al den dag, dat u kracht en welstand wordt gegund. Gezondheid, zegt men, is een groote schat, maar de menschen beginnen er pas om te bidden als ze ziek zijn, en er even voor te danken, als ze uit ziekte worden opgericht. En toch wat is welstand, wat is gezondheid anders, dan *de zegen Gods over uw lichaam?* Gezond zijt ge en wel gevoelt ge u, als de ordinantie Gods over het menschelijk lichaam ook in uw lichaam normaal werkt. Elke dag van uw leven is alzoo voor dien welstand een kostelijke gave, die u van den Oorsprong *alles* goeds toekomt, iets dat ge niet u uzelven hebt, en waarom ge Hem dus elken dag hebt te bidden, en waarvoor ge Hem elken avond hebt te danken. Zoo ligt dan in deze vierde bede heel ons uitwendig bestaan in. Heel onze lichamelijke existentie. Wie deze bede bidt, erkent dat hij niet enkel naar de ziel, maar evenzoo naar het lichaam van oogenblik tot oogenblik alleen door de gunst zijns Gods bestaat; en daarom vraagt hij elken morgen weer, dat de gunst zijns Gods in het lichamelijke hem voor dien dag moge verleend worden, en, als de dag weer om en Gods goedheid weer genoten is, dankt hij elken avond voor wat hem in zijn lichamelijke existentie uit die gunste zijns Gods toekwam. Want dit spreekt wel vanzelf, op elke bede past een dankzegging. In den morgen: „*Geef* ons heden ons dagelijksch brood," en in den avond: „Ik dank U, Heere, dat Gij mij voor dezen dag mijn brood *geschonken hebt.*"

DERDE HOOFDSTUK.

Aller oogen wachten op U en Gij geeft hun hunne spijze te zijner tijd.

Psalm 145: 15.

De vierde bede gaat niet buiten *den weg der middelen* om, maar beweegt zich juist op dien weg. Wie gelooft in „God den vader, den Almachtige, Schepper des hemels en der aarde" erkent en belijdt wel, dat God de Heere hem *ook zonder brood* kan voeden en in stand houden, maar de bede: „Geef ons heden ons dagelijksch brood," toont dat de biddende ziel de hulpe Gods allereerst in den weg der gewone middelen heeft te zoeken. Ongetwijfeld leert de historie van het Manna in de woestijn, dat het God faalt aan kracht noch mogendheid om een geheel volk op een dorre zandvlakte te voeden. Het was dan ook juist met terugblik op dit wonder van het Manna, dat Mozes in 's Heeren naam het volk onderwees, toen hij zeide: „De mensch zal bij brood alleen niet leven," d. w. z. ook zonder brood kan een mensch in het leven blijven; alleen maar wat hij, om niet te sterven, niet kan missen, is het woord der almacht, dat uit Gods mond uitgaat. Spreekt God zegen, dan sterft ge niet maar blijft leven, ook al hebt ge geen brood; maar ook, houdt God den zegen in, dan komt ge om, ook al laagt ge neder tusschen tafels die geheel met brood overdekt waren. Ge leeft en blijft in stand, niet de ééne maal door het woord van Gods almacht, dat uit zijn mond uitgaat, en de andere maal door brood; maar nooit bleef of blijft iemand anders in stand dan door het woord der almacht, dat van Gods mond uitgaat; en het verschil is alleen, dat die werking der almacht Gods gemeenlijk *door het brood* gaat, maar toen Jezus in de woestijn was, die veertig dagen en veertig nachten *zonder brood* werkte. Vandaar dat Jezus toen tegenover Satan het woord van Mozes opnam, en hem terugwierp met het zeggen: Daar staat geschreven, dat een mensch ook zonder brood kan blijven leven, mits de kracht die door Gods bevel uitgaat, hem in stand houde en bij het leven behoude.

De juiste tegenstelling is hier derhalve, een werking Gods *door* of *zonder* de gewone middelen. Immers, als de gewone middelen uitblijven, is er weer tweeërlei mogelijk, óf dat er buitengewone middelen intreden, óf dat er gansch geen middelen worden aangewend. Buitengewone middelen werden gebezigd, toen God het Manna in de woestijn deed nederdalen, of ook de weduwe van Zarphath voedde door het meel uit het vat, dat niet verteerde, en Jezus de vijf duizend spijzigde met enkele brooden en een paar

visschen. Gansch geen middel daarentegen werd aangewend, toen Jezus in de woestijn geleid werd, en hij veertig dagen en veertig nachten noch brood noch Manna ontving. Hierbij is de opmerking wel juist, dat te Zarphath en bij de wondere spijziging toch het gewone middel van brood of meel dienst deed, maar toch was dit slechts schijn, daar de eigenlijke voeding van die vijf duizend niet uit die vijf brooden kwam, en er dus wel brood aan allen werd uitgereikt, maar geen brood in den gewonen zin. Het meel zelf te Zarphath en het brood, dat de apostelen uitdeelden, was evenals het Manna in de woestijn, wonderbrood. De tegenstelling blijft dus steeds gelijk we die stelden: God kan u voeden op de gewone, maar ook op ongewone wijs. Door de gewone middelen, die Hij tot voertuig kiest van zijn Goddelijke kracht, of zonder die gewone middelen, doordien Hij zijn Goddelijke mogendheid zonder eenig middel of door een buitengewoon middel, d. i. een wonder, werken laat. Nu is het ontegenzeggelijk, dat het vroom gemoed er toe neigt, om het *zonder* middel of door een *buitengewoon* middel heerlijker te vinden. Als het zoo besteld was, dat iemand die bad, en vuriglijk en ernstig bad, zonder brood bij het leven bleef, of, evenals het Manna, een soort wonderbrood tot zich zag afdalen, zou de eerste aandrift der vroomheid er óns allicht toe verleiden, om het gewone brood opzij te zetten, en op de openbaring van zulk een wonder te wachten. Het maakt op ons, zondaren, den indruk, alsof een rechtstreeksche openbaring van Gods almacht hooger staat, dan een zijdelingsche. Het stuit ons min of meer voor ons gevoel, zoo we ons gaan voorstellen, dat God aan een middel gebonden is. Er ligt voor ons besef in dat zich binden aan een middel, iets vernederends voor Gods almacht. Den weg der middelen dachten wij ons liever weg. Voor menschen vinden we dien weg der middelen natuurlijk, maar met Gods majesteit schijnt ons die weg der middelen te strijden. Indien de Heere onze God zóó almachtig is, dat Hij het evengoed *zonder* middelen kan doen, als *door* middelen, waarom, zoo peinst dan de ziele in ons, waarom versmaadt dan God de Heere de middelen niet, en waarom toont Hij dan zijn almacht niet regelrecht en rechtstreeks?

En zie, tegen die schijnbaar vrome, maar in haar kern zeer onvrome, overlegging, gaat Jezus nu met de vierde bede in. Immers, die bede is niet: „Onderhoud ons dezen dag door uw almacht," maar heel anders: „Geef ons heden ons dagelijks *brood*." Die bede richt zich dus *op het middel*. Ze zet het middel niet opzij. Ze laat het zelf niet in het midden, of het God believen zal, ons zonder of door het brood te onderhouden, maar klemt zich aan het middel vast, en begeert ootmoediglijk, dat het Gode

believen moge, om het door Hem verordende middel, d. i. het brood, voor dien éénen dag te schenken. Hadden we nu deze bede zelf uitgedacht, zoo zou hier niets uit zijn at te leiden, en zou men kunnen zeggen: „Nu ja, zoo is een mensch. Omdat hij oppervlakkig leeft, denkt hij in de eerste plaats aan het brood; vergeet Gods almacht; en bidt dus, of het brood hem mocht geschonken worden. Maar wie vromer is, ziet dieper; die geeft om het brood niet, en zal bij het brood niet staan blijven; maar ziet alleen op Gods almacht. Nu het daarentegen *Jezus* is, die ons deze bede op de lippen legt, en ons *beveelt* alzoo te bidden, nu komt de zaak heel anders te staan. Nu toch blijkt uit die vierde bede, dat Jezus dat uitzien naar het buitengewone afkeurt, en integendeel wil, dat wij ons oogmerk in het gebed op de *gewone* van God verordineerde middelen zullen richten. En zoo alleen is het dan ook vroom. Bedenk toch wel, dat wie de gewone middelen voorbijziet, en den weg der middelen niet eert, God den Heere in zijn Scheppingsmajesteit te na komt. Die gewone middelen toch zijn noch *onze* uitvinding noch *onze* verzinning, maar ordinantiën door God in zijn Schepping, ten behoeve van zijn Schepping, en bij het tot aanzijn roepen van zijn Schepping alzoo ingezet. En zelfs waar die middelen ten gevolge van de zonde zekere wijziging ondergingen, gelijk de voeding, daar het paradijsooft na den val plaats maakte voor de voeding door brood, daar is en blijft toch ook deze voedingswijs *zijn Goddelijke ordinantie.* Het liefst voorbijgaan van den weg der middelen is dan ook een trek, die niet uit de vroomheid, maar uit de zonde, opkomt, zoodra de zondaar zich bekeerd heeft. Zijn zonde alleen heeft het wonder noodzakelijk gemaakt. Alleen om der wille zijner zonde is het wonder ingetreden. En heel het wonder van den Christus en zijn werk, met wat daaraan voorafging en daarop volgde, strekte alleen om de zonde en den dood te niet te doen. Waren er geen zonden geweest, er zou nooit één wonder geschied zijn. In het paradijs is van een wonder geen sprake, en in het rijk der heerlijkheid zal voor geen wonder meer plaats zijn. Het is alzoo uit de gebondenheid van onze eigen natuur, dat de dorst naar het wonder opkomt. Het is omdat we in de gewone middelen Gods almacht meestal *niet* zien, dat we verlangen de uiting van die almacht op buitengewone wijze te zien. Hoe meer daarentegen de ziel ingeleid wordt in de alomtegenwoordige en almogende werking van Gods kracht, die in *alle* ding is, destemminder zal die dorst naar het wonder in u opkomen. Wie daar nog naar dorst, toont dat hij de werking van zijn God in het gewone leven nog verwaarloost, of er geen oog voor heeft, en wijl hij nu Gods mogendheid in het gewone *niet* ziet, dáárom verlangt hij naar een *buitengewone* openbaring, waarin de almacht zich aan hem moge ontdekken. Regel moet

alzoo zijn, dat we er ons juist op toeleggen, om steeds dieper in te zien, hoe we in God leven, ons bewegen en zijn, en dat we steeds meer juist in den weg der middelen de verheerlijking zoeken van zijnen heiligen Naam. De stemming van ons hart bij het gebed deugt niet, zoo we nog altoos buiten den weg der middelen om pogen te gaan. En dan eerst is de stemming van ons hart bij ons gebed zuiver, indien we naar Jezus' bevel, waarlijk bidden leeren om hetgeen in den weg der gewone middelen verordend is, en alzoo bidden om ons dagelijksch brood.

Nu geven we toe, dat verreweg de meesten dit, met opzicht tot *het brood*, dan ook alzoo inzien, en althans onder Gereformeerde lieden bestaat daarover geen geschil. Maar natuurlijk geheel ditzelfde geldt ook van geheel onze aardsche nooddruft, dus ook bij ziekte en bij ongeval. Ook de ziekte komt ons naar Gods bestel toe, maar is onder Gods toelating en bestel een *booze macht* die er zonder die zonde niet zou zijn, waarin iets van den Dood vooruitwerkt, en die dus in den diepsten grond *Satanisch* in haar oorsprong is. Dit moge men bij gewone ziekten zoo niet gevoelen, maar als er pestilentie komt, of het pokgif zich openbaart, en het typhusgif den leider dreigt te dooden, voelt men dit wel degelijk. Alle ziektestof was in het paradijs afwezig, en is eerst opgekomen na den val, tegelijk met den vloek die over de aarde kwam, met de doornen en distelen die het aardrijk gaandeweg overdekten, en met den Dood, die over den mensch trok. God had gezegd: „Gij zult den dood sterven," en een voorspel van den dood des lichaams kwam in de plage der krankheid. Ook hier doet zich dus weer dezelfde tegenstelling voor. Ook die ziekte kon God genezen zonder eenig middel. Tal van genezingen die in de Schrift vermeld staan, toonen ons dit. Maar toch leert de ervaring van alle volken, dat dit *niet* de van God verordende weg is. Integendeel, de verordende weg is, dat God de Heere allerlei kruid tegen de ziekte laat groeien; dat Hij het bestaan en de werking dier kruiden achtereenvolgens aan volk bij volk ontdekt; en dat Hij de aanwending van die kruiden zegent. Zelfs is het opmerkelijk, hoe men reeds bij de eenvoudigste volken een rijke kennis van al zulk soort kruiden vindt, en hoe de sterfte onder die volken, die op deze primitieve wijze genezing zoeken, weinig sterker, soms minder is, dan bij ons. Op Java met zijn vijfmaal sterker bevolking, dan Nederland heeft, zijn bijna geen artsen in den zin waarin wij dit woord verstaan; de inlanders maken nog schier uitsluitend gebruik van hun gewone kruiden; en toch kan de sterfte op Java de vergelijking met ons land nog zeer wel doorstaan. Zelfs in Europa vindt men hoog op de bergen nog afgelegen valleien, waar bijna nooit een arts komt, en toch

de gewone kruiden gemeenlijk doel treffen. We wijzen hierop, in het minst niet, om de geneeskunde te onderschatten, maar om er nadruk op te leggen, dat het God is, die in de kruiden der aarde ons een tegengif tegen de macht des Doods, die in alle plagen en ziekte rondwaart, geschonken heeft. Gelijk het een ordinantie Gods is, dat we om ons te voeden, brood zullen nemen, zoo is het dan ook een ordinantie Gods, dat wij bij ziekte en plage die uitbreken, de toevlucht zullen nemen tot de middelen, die Hij ter bestrijding van ziekten en plagen ons schonk. Juist omdat alle ziekte en plage een vrucht des Doods is en alzoo een Satanischen oorsprong heeft, mogen ze niet *getroeteld*, maar moeten ze *bestreden* worden.

Nu is intusschen de mensch op het stuk der medicijnen gemeenlijk veel onvromer dan op het stuk van zijn dagelijksche voeding. Zonder bidden te gaan eten, doet men niet; althans niet in kringen waarin de vreeze Gods woont. Maar als men krank is, dag aan dag een medicijn innemen, zonder dat er om gebeden, of dat er voor gedankt wordt, is een onvroom verschijnsel, dat ge gedurig zelfs in de vroomste gezinnen kunt waarnemen. Er zijn er wel, die bidden, dat God de medicijnen *zegenen* moge, maar in te zien, dat God het kruid liet groeien, en het ons ontdekte, en het ons toebrengt, en dat er alzoo Hem de eere van toekomt, is uiterst zeldzaam. Dit nu maakt, dat men, in stee van alle medicijn te beschouwen als een genadegave Gods, onder den indruk leeft, alsof de medicijnen van *den mensch* kwamen; een soort poging van menschelijken overmoed waren, om, buiten God om, de ziekte te verwinnen; en dat dientengevolge de dieper ingeleide ziel voor de medicijnen zekeren schrik krijgt, en zich liever van den medicijnmeester afwendt, om te vallen in de hand des Heeren. En nu kan zeker kwalijk ontkend, dat de medicijnmeesters dit verkeerde besef niet zelden voeden. Haast kan men zeggen de meesten, hebben met alle geloof aan God gebroken, en als ze dan bij een kranke komen, die nog van de hulpe Gods spreekt, nemen ze een houding aan, alsof ze zeggen wilden: „Laat dit nu maar aan mij over, ik kan het veel beter dan uw God." En dit stuit natuurlijk. Dit grieft. Dit ergert. Ook de arts kan *niet* buiten God, en zoo hij ook maar iets meer wil zijn, dan een instrument van Gods genade, om de plage weg te nemen, heeft hij zijn loon weg. Maar mag nu deze zonde van den arts voor ons een regel van gedraging worden? Omdat zoo menige arts in zijn hoogheid zich inbeeldt buiten God te kunnen, is dit voor ons een vrijbrief, om onzen God de eere van zijn werk, ook in de geneeskunde, *niet* te laten toekomen? Zal het ongeloof van den arts aan het geloof van Gods kind de wet stellen? Dit kan en mag immers niet. Omdat ik een ongeloovigen

bakker heb, die bij zijn brood niet aan God denkt, zal ik daarom het brood verachten? En zoo ook, omdat de arts, die mij behandelt, zijn recept schrijft buiten God om, zal ik daarom het medicijn dat God bereid heeft, voor waardeloos of zondig verklaren? Zie, in de vierde bede geeft onze Heiland ons ook hierop het antwoord; want als ge krank zijt, en van het brood walgt, en alle trek weg is, en de plage u kwelt, dan wordt deze vierde bede voor u, *niet:* „Geef mij heden mijn dagelijksch brood," maar heel anders: „Geef mij heden het medicijn tegen mijn krankheid."

Dit nu kan nog breeder uitgemeten, want in de nooddruft des lichaams is behalve brood en medicijn, nog zooveel meer begrepen. Ge hebt voor uw lichaam ook noodig een woning, die u tegen de guurheid der elementen beschut, een kleed om uw naaktheid te bedekken, een beddeke waarop ge slapen zult, eenig huisraad om uw spijze te bereiden, licht als het donker wordt, vuur tegen de koude, en zooveel meer. En ook dit alles zijn de gewone middelen, waarvan uw God zich bedient, om uw lichaam in stand te houden, en te beveiligen tegen allerlei inwerking van den Dood. Ook dat ligt dus alles in die vierde bede om het dagelijksch brood besloten. Ook dat alles geeft uw God u. Ook om dat alles zult ge Hem bidden. En dus ook, voor dat alles zult ge evengoed als voor uw dagelijksch brood Hem danken. Al is uw kleerkast overgevuld en al stapelt zich uw linnengoed op de planken op; al hebt ge slechts een kraan open te draaien om water of gas te hebben; al ligt uw kelder gevult met brandstof; en al woont ge in uw eigen huis; toch is én dat huis én dat gas én dat water, én dat linnengoed én die kleeding én die brandstof niet van u, maar *van uw God* u in liefde toegebracht, en u uit genade geschonken, om de nooddruft des lichaams te verzorgen. De arme weet het dan ook zeer wel, wat het is te bidden, om een dak boven zijn hoofd, als hij op straat wordt gezet, wat het is te bidden om kleeding en deksel, als armoe dwong zooveel naar den lombard te brengen. En de vrome arme *bidt* dan ook om die dingen, en *dankt* zijn God, als hij een enkel maal dat alles bezitten mag. Maar de gewone burger en de rijke denken daar bijna nooit aan. Dat alles beschouwen ze veelal als het hunne, dat ze van zichzelf hebben. Wat God hun uit genade schonk, houdt hen van God af, en het is juist daarom dat Jezus zoo met nadruk zei, dat een rijke zoo bezwaarlijk zal ingaan in het Koninkrijk der hemelen.

En hiermee komen we vanzelf tot wat de Catechismus aan het slot, als de quintessens van deze vierde bede, aldus saamvatte: „dat wij derhalve ons vertrouwen van alle schepsel aftrekken en op U alleen stellen." Dit toch is het einde van alle wijsheid: alle creatuur *niets*, God alleen *alles*.

Hij onze levenskracht, ons licht, onze sterkte, ons hoog vertrek, onze rotssteen, en het schild onzer hope. Lees en herlees de psalmen maar, en zie hoe deze hooge liederen der vroomheid nooit moede worden, u altoos weer tot die stemming des gemoeds op te wekken. De moeilijkheid voor ons is nog zoo telkens, om in het *schepsel* waarlijk een *schepsel* te zien, en niets dan een *geschapen ding*. Wij beelden ons nog zoo telkens in, dat een geschapen ding iets van zichzelf, iets met eigen inwonende kracht, iets met eigen inklevend vermogen is, zoodat we het ons buiten God denken, tegen God overstellen, en nu leven in de inbeelding, alsof er twee machten waren, waarmeê we te rekenen hadden, eenerzijds dat *schepsel* en anderzijds *God*. Tusschen die twee slingeren we dan. De eene maal zoeken we het bij de macht van het schepsel, en als het schepsel tekort schiet en ons begeeft, dàn nemen we tot God onze toevlucht. Zoolang we gezond zijn en alles wel loopt en er geld in kas is, steunen we vaak op onze lichaamskracht, op onze wijsheid en op ons geld en goed. En eerst als we krank worden, en alles tegenloopt, en het geld opraakt, dan zoeken we den vergeten God op. Juist zooals de zeevaarder, die dagen lang voor wind en golven afdrijft, en lacht en spot en vloekt; maar als nu de stormen opsteken, en het schip komt in nood, en het roer werkt niet meer, dán wordt opeens die *vloek* in een *gebed* verkeerd, en heet het: o, God, help mij! En dit zondig bestaan moet nu tegengegaan. Dit mag niet geduld. En zij die God kennen, moeten er in de kracht des Heiligen Geestes tegen worstelen, tot ze van geheel deze valsche inbeelding verlost en afgebracht zullen zijn. Neen, uw geld is *niets*, en uw lichaamskracht *niets*, en *niets* is al uw wijsheid, tenzij voor zooverre God hierin werkt en deze middelen bezigt om u te leiden. Een creatuur is *nooit* iets uit zichzelf, noch *in* zichzelf, noch *op* zichzelf. Een creatuur kan noch mag ooit anders beschouwd worden, dan als een instrument en een middel waarvan God de Heere zich bedient, om *zijn* macht te laten werken. Van een tegenstelling tusschen God en het creatuur kan dus *nooit* sprake zijn. Op het creatuur te leunen en te steunen, alsof dit iets buiten God ware, is afgoderij. Het is aan het creatuur iets toekennen, wat alleen Gode toekomt, en dientengevolge op het creatuur een betrouwen stellen, dat ge alleen stellen *moogt* op den Heere uwen God. Al blaast de wind alleen in de zeilen, en niet onder in het schip, en al kom ik, onder in dit schip zittende, toch vooruit, daarom weet ik toch zeer goed, dat niet het schip, maar alleen de wind mij voortdrijft. Al snel ik langs de rails voort, zonder nu juist op de locomotief te zitten, toch weet ik daarom zeer goed, dat niet van den wagen waarin ik zit, maar alleen van den stoom van de locomotief de drijfkracht uitgaat, die mij vooruittrekt. Al heb ik geen

eigen gasfabriek in huis, zoodat ik gas ontsteek, zoodra ik slechts een kraan opendraai, daarom weet ik toch wel, dat het lichtgevend gas, niet uit die kraan, maar uit de fabriek komt. En zoo nu ook is het met alle creatuur. In alle creatuur werkt zekere kracht, openbaart zich zeker vermogen, dat ik merk, zoodra ik dat creatuur aanwend; maar de kenner weet daarom toch zeer wel, dat al deze kracht in het creatuur enkel *afgeleide* kracht is, en al deze mogendheid in het schepsel slechts *afgevloeide* mogendheid is, waarvan de bron en springader in God en God alleen ligt. Hij is de Almachtige, wat zeggen wil, dat er in hemel noch op aarde eenige andere kracht bestaat of werkt, dan kracht die in Hem was, en uit Hem ons toekwam. En daarom is het de onzinnigheid zelve in den zondaar, als hij op het creatuur steunt, en niet opziet tot dien God, die het creatuur voortbracht en in stand houdt. Hij is als een hond, die bijt op den steen, dien men hem toewierp. Hij blijft hangen aan de zaag, maar merkt niet op dat er een is die de zaag trekt. Hij ziet niet in dat het huis dezes aardschen op fundamenten rust, en komt er zoo in zijn overmoed en in zijn dwaasheid toe, om het Fundament van alle ding zich weg te denken, en zoo de eenige Vastigheid prijs te geven, die eeuwig blijft en eeuwiglijk stand houdt.

ZONDAGSAFDEELING LI.

Vraag 126. Welke is de vijfde bede?

Antwoord. *Vergeef ons onze schulden, gelijk ook wij vergeven onzen schuldenaren.* Dat is: Wil ons, armen zondaren, alle onze misdaden en ook de boosheid, die ons altijd aanhangt, om des bloeds Christi willo niet toerekenen, alzoo wij ook dit getuigenis Uwer genade in ons bevinden, dat ons gansche voornemen is, onzen naaste van harte te vergeven.

EERSTE HOOFDSTUK.

Ontzondig mij met hysop, en ik zal rein zijn; wasch mij, en ik zal witter zijn dan sneeuw.
Ps. 51 : 9.

De vijfde bede is de eerste van de twee, die Jezus ons voor onzen *zielsnood* op de lippen legt. Niet *één* voor den nood onzer ziel, en *twee* voor de nooddruft des lichaams; maar voor het lichaam alleen de vierde bede, en voor de ziel de vijfde én de zesde. Ook dient er op gelet, hoe beide deze laatste beden een ander karakter dragen, dan de vier overige. In de eerste vier beden komt toch niets voor, dan een korte smeeking, vervat in weinig woorden, zonder eenige toevoeging, en telkens van één lid: 1o. *Uw naam worde geheiligd;* 2o. *Uw Koninkrijk kome;* 3o. *Uw wil geschiede:* en 4o. *Geef ons heden ons dagelijksch brood.* Maar in de vijfde en zesde bede wordt dit nu anders. Elk van deze twee beden toch bestaat uit *twee leden.* Die twee leden zijn in de vijfde en zesde bede de navolgende:

In de *vijfde* bede: eerste lid: *Vergeef ons onze schulden,* en tweede lid: *gelijk wij vergeven onzen schuldenaren.*

En in de *zesde* bede: eerste lid: *Leid ons niet in verzoeking,* en tweede lid: *maar verlos ons van den Booze.*

Dit tweevoudige karakter spruit bij deze twee beden daaruit voort, dat de ziel zich bij deze twee beden *op zichzelve* richt. In de eerste drie beden

richt de biddende ziel zich op den *Naam*, op het *Rijk* en op den *Wil* des Heeren; in de vierde bede op ons *lichaam*; maar in de vijfde en de zesde bede op *zichzelve*. En dit nu is oorzaak, dat de *bede* om vergeving verzeld gaat van een *belijdenis* van vergeving, en dat de bede om *verlossing* van zonde gepaard gaat met de *belijdenis*, dat men Satan toegang geschonken heeft tot zijn hart. Op dit laatste komen we terug als we aan de zesde bede toe zijn. Thans volstaan we daarom met vast te stellen, dat de vijfde smeeking uit een *bede* en een *belijdenis* bestaat, en dat deze twee door Jezus met elkander in onlosmakelijk verband worden gezet. Bezien we daarom eerst de eigenlijke *bede*, om eerst daarna stil te staan bij de *belijdenis*, die zich aan haar vastknoopt.

De bede: *Vergeef ons onze schulden*, is een bede, die men op zichzelf in het *Onze Vader* niet zou hebben verwacht. Gaat men toch uit van de juiste onderstelling, die vooral in deze bede door de aan haar toegevoegde belijdenis bevestigd wordt, t. w. dat wie hier bidt overgezet is uit de duisternis in het wonderbaar licht, dan zou men veeleer een *dankzegging* dan een *bede*, met opzicht tot onze zonden, verwachten. Of zegt de Apostel niet: „Wij dan, gerechtvaardigd zijnde door het geloof, *hebben vrede bij God* door onzen Heere Jezus Christus;" en verklaart de Catechismus de rechtvaardigmaking niet alzoo, dat het nu is, „als had ik nooit zonden gehad noch gedaan, ja, als had ik het al volbracht, wat Christus voor mij volbracht heeft." De vraag ligt dan ook voor de hand: „Als ik gerechtvaardigd ben, en het is als stond ik volkomen rechtvaardig en zonder zonde voor mijn God in Christus, wat zal ik dan nog bidden: „Vader, vergeef mij mijn schulden." Die *zijn* u immers vergeven. Die zijt ge kwijt. Die zijn van u af. Die kunnen u niet meer vergeven worden, omdat ze reeds vergeven zijn. En uw bede: „Vergeef ze mij," is dus eigenlijk een bewijs, dat ge aan de vergeving uwer zonden nog niet ten volle gelooft. Deze bedenking moet men dan ook niet aanstonds op zij zetten; want het is metterdaad zoo, dat menig kind van God in zijn gebed om vergeving van zonden maar al te dikwijls zijn geloof verloochent en zijn rechtvaardigmaking zich wegdenkt. In de eeuw der Apostelen, en in de eeuw der Reformatie was dit anders. Uit alles blijkt, dat in die twee perioden van hoog opgewekt geestelijk leven, het zalige gevoel van in Christus met God verzoend te zijn, metterdaad het gemoedsleven beheerschte. Maar in de eeuwen die daarna kwamen, en in onze eeuw vooral, is dit rijke, zalige besef maar al te zeer verzwakt. Wordt men ondervraagd, of er geen rechtvaardigmaking door het geloof is, en of de Catechismus ons deze rechtvaardigmaking niet op overschoone wijze uitlegt, dan bekent men wel

gulweg, dat het zoo en niet anders is. Maar natuurlijk, het is nog heel iets anders, of ge dit met woorden toestemt, of dat ge het ook alzoo met uw hart aanneemt, dat ge innerlijk in uw binnenste onder den vollen rijken indruk van dit verzoend zijn leeft. En dit laatste nu ontbreekt thans maar al te veel; soms zelfs bij de teederste kinderen Gods, en gedurig staat het weer voor hun besef, alsof ze de vergeving hunner zonden nog verwerven moesten en dus eigenlijk nog onder hun zonden gebogen gingen.

Want wel vindt ge in zekere kringen ook een anderen geestelijken toestand, maar die even verkeerd is. Er zijn namelijk ook in ons land zekere kleine kringen, waarin men de rechtvaardigmaking door het geloof en het verzoend zijn in Christus sterk drijft; maar meer als een logisch denkbesluit, dan als een zalige, teedere zielservaring. Op tamelijk ruwe, uitwendige wijze verklaart men dan, dat we immers met onze zonden niets meer te maken hebben; dat we onze zonden ons in het minst niet meer hebben aan te trekken; en dat al dat gedrukt zijn onder onze zonden niet meer tepas komt. Immers de Schrift leert dat Gods uitverkorenen gerechtvaardigd zijn door het geloof. Welnu, ik geloof; dus ben ik ook gerechtvaardigd; en derhalve gaan mij mijn zonden noch in het verleden, noch van het heden meer aan. Ook niet mijn zonden *in het heden*. Immers het werk van Christus is een *volmaakt* werk. Hij heeft de zonde van Gods kinderen verzoend, niet enkel voorzoover ze achter ons liggen, maar even goed voorzoover ze in het heden begaan worden; ja zelfs, alle zonden die een uitverkoren mensch tot zijn dood toe begaan zal, waren reeds eer hij geboren werd, verzoend in het bloed van Christus. Op grond nu van deze redeneering leeft men in zulke kringen dan ook vaak op vrij intiemen voet met de zonde; ziet in de zonde geen been meer; en geeft er zich soms vrijelijk aan over. En waarom ook niet? De zonde kan mij nu toch niets meer maken. Nog eer ze volbracht wordt, is ze toch verzoend. Ja, het komt in zulke kringen voor, dat men door deze uitwendige redeneering misleid, zelfs in antinomianisme van het ergste soort overslaat, en zich niet ontziet, om met de zonde te gaan spelen. Men maakt zich dan diets, dat men, door voor de zonde uit den weg te gaan, of door er nog strijd tegen te voeren, eigenlijk toonen zou, nog niet aan het verzoend zijn van al zijn zonden te gelooven. Zoo wordt dan het mijden van de zonde een teeken van *ongeloof*, en ten slotte het zich vrijelijk overgeven aan de zonde, een bewijs dat men waarlijk *gelooft*. Een schrikkelijke zielstoestand, die dan alles op den *ouden Adam* en op het *vleesch* werpt, als een soort vreemden gast die in onze ziel huishoudt, en voor wiens doen

wij niet meer aansprakelijk zijn. Iets wat men dan gemeenlijk nog met de Schrift in de hand verdedigt, door de roerende zielsbetuiging van den heiligen apostel Paulus in Rom. VII als dekmantel te gebruiken voor zijn onheilig bestaan.

Nu is tegen dit schriklijk kwaad, helaas weinig te doen. De zaak is eenvoudig deze, dat een onbekeerd mensch, die nog *geen* kind van God is, zich dan aanmatigt wat de Heere alleen aan zijn kinderen heeft toebeschikt. Nog onbekeerd van harte, grijpt nu zulk een mensch het Evangelisch heilgoed aan: rekent zich toe, wat hem niet toekomt; en overmits nu in zijn ziel *niet* die genadekrachten werken, die juist uit het verzoend zijn den strijd tegen de zonde laten opkomen, belijdt hij dat hij verzoend is, terwijl hij nog in zijn schuld voor God ligt, en laat zich door zijn vleeschelijken zin in allerlei zonde verstrikken en inwikkelen. We zeggen daarom niet, dat er niet een enkel kind van God in zulke kringen kan schuilen, en door de zondige redeneeringen, die er opgeld doen, zoo verward kan worden, dat ook hij op intiemer voet met de zonden, dan met zijn God en zijn Heiland gaat verkeeren; maar bij iemand die wezenlijk een kind van God is, zal dit nooit anders dan tijdelijk en gedeeltelijk zoo zijn, en gedurig zal de Heilige Geest die in hem woont hem toch weer tot boete en berouw prikkelen, en van de zonden af en naar zijn God uitdrijven. Dit zijn dan wel bange, booze verstrikkingen, en het is een wezenlijke verlossing, als zulk een kind van God zich eindelijk de schellen van de oogen ziet vallen, en hij breekt met zulk een kring. Maar zelfs terwijl hij nog in de banden ligt, verlaat zijn God hem toch nooit ganschelijk, en wie geestelijk leerde onderscheiden, zal zonder veel moeite aan taal, toon en levensuiting merken, of hij in zulk een kring met een onbekeerden roover van een hem niet toekomend geestelijk goed te doen heeft, of wel met een gevangene, die als kind van God, te kwader ure, door deze geestelijke rooverbende werd ingelijfd.

Bij allen afkeer intusschen van deze onheilige kringen, die met het geestelijk goed van Gods genade hun onheilig spel drijven, mag één ding niet voorbijgezien, en dat is, dat de Christenheid zulke booze kringen juist daardoor sterk maakt, dat ze het grondstuk van het Evangelie, dat in onze rechtvaardiging door het geloof ligt, zoo weinig ernstig opvat. De goddelijke rust en de heilige vrede, die het Evangelie ons brengt, ligt toch juist daarin, dat het ons tot een *volbracht werk* laat ingaan. Wie niet gelooft, belijdt, en aan zijn eigen ziel gevoelt, dat hij in Christus verzoend *is*, en dat niets, geen schuld en geen zonde, ja geen macht van Satan meer beschuldiging kan inbrengen tegen de uitverkorenen Gods, heeft,

welbezien, de *bloem* van de plant des Evangelies afgerukt, om weinig meer dan het *blad* over te houden. Het Evangelie van Christus ligt juist in dat *afgedane* en *afgesnedene* der zaak; hierin dat het niet nog te doen staat, maar volbracht is; en dat derhalve een kind van God, ook al klaagt hem zijn consciëntie nog van allerlei booze stukken aan, toch waarlijk in zijn God te danken en te jubelen heeft, dat hij als heilig en rechtvaardig voor zijn God staat; en dat in zulk een zin, dat al stierf hij op hetzelfde oogenblik, en al werd hij zóó voor het laatste oordeel geplaatst, er niets anders dan vrijspraak voor eeuwig zou kunnen volgen. Eerst wie er zoo in staat, en dit niet maar belijdt, maar ook waarlijk gelooft, en het door den heiligen Geest aan zijn ziel betuigd weet, komt tot de ontplooiing der *dankbaarheid*, en zal uit dankbaarheid Gode vruchten dragen. Maar in zoo helder en zalig bewustzijn leeft de Christenheid thans over het algemeen *niet*. In de prediking staat dat volle, ware, rijke Evangelie lang niet genoeg in het middelpunt. Daardoor ontbreekt te veel de toon en jubel van overwinning. En het gevolg hiervan is, dat ge in de gemeente maar al te zeer op zwaarmoedigheid stuit, kinderen Gods tot aan hun dood toe in een toestand van gedeeltelijke bekeering ziet voorttobben, en zoo zelden Christenbroeders ontmoet, die wel waarlijk de heerlijkheid van het rijke, volle Evangelie toonen te hebben ingedronken. Dit nu heeft ten gevolge, dat men in booze antinomiaansche kringen vaak het niet ongegronde verwijt hoort, dat de Christenen in onze dagen het ware Evangelie verloren hebben, dat alleen zij nog het volle Evangelie bewaren en tot zijn recht doen komen; en dat men zich alzoo in deze kringen, juist tengevolge van zoo veler geestelijke zwaarmoedigheid, gestijfd gevoelt in zijn onheilig opzet.

Reeds hieruit nu blijkt, wat nauw verband er bestaat tusschen deze vijfde bede en de rechtvaardiging des geloofs; een verband zoo sterk, dat er kinderen Gods zijn geweest, die verklaarden, ter wille van de vijfde bede het *Onze Vader* niet meer te kunnen bidden. Het *Onze Vader* was, zoo zeiden ze dan, door Jezus aan zijn discipelen gegeven *vóór* het kruis van Golgotha; maar voor ons, die leven, nadat aan dat kruis het werk der verzoening voor ons volbracht is, heeft het *Onze Vader* geen zin meer. Immers wie verzoend is, verzoend en vrijgesproken voor eeuwig, kan niet meer tot dien God, die hem om Christus' wil vrijsprak, komen met de bede: *Vergeef ons onze schulden.* Dat gaat nog, zoo beweerde men dan, voor een onbekeerd mensch, maar voor wie waarlijk bekeerd is, is het niet meer te bidden. Dat kan nu spottenderwijs en op onheilige manier gezegd worden; maar het kan ook de zeer ernstige betuiging van een teeder geloof zijn; en daarom spraken we het zoo sterk uit, dat men, in

zeker opzicht, die bede *niet* in het *Onze Vader* zou verwacht hebben. Zelfs gaan we nog verder, en aarzelen niet uit te spreken, dat wie zich inbeeldt, dat wel zijn erfschuld en de zonden van vóór zijn bekeering verzoend zijn, maar dat zijn zonden die daarna kwamen nog telkens door middel van zijn smeekingen moeten worden weggebeden, zich metterdaad vergist, en de kern van het Evangelie verloochent. En toch deze laatste voorstelling is lang niet zoo vreemd aan het gemoed. Men is dan tot boete en bekeering en geloof gekomen, en erkent daarmeê, dat al wat vóór die bekeering lag, door God in de diepte der zee is geworpen; maar, zoo stelt men het zich dan voor, nu komt er elken dag nog deze of die zonde opnieuw bij; die nieuwe zonden zijn dus nog onverzoend; en nu moet men God aanroepen, of Hij in zijn genade ook deze zonden weer wille uitdelgen. De vergeving zou dan uit twee stukken bestaan. Eenmaal in het oogenblik van onze bekeering, als het geloof doorbreekt, een *generaal pardon* voor alles wat achter ons ligt; en daarna telkens een *dagelijksch pardon* voor de zonde die er elken dag weer was bijgekomen.

Doch ook al komt dat nu in veler voorstelling metterdaad zoo voor, toch gevoelt men wel, dat dit tegen het Evangelie indruischt. Het werk van Christus eenmaal volbracht is een volkomen werk, en wie na Rom. VII opmerkzaam Rom. VIII tot aan het slot leest, verstaat immers, hoe noch dood noch zonde noch Satan, Gods kind eenmaal verzoend zijnde, meer kan aftrekken van zijn eeuwig heil. „Of zoo God voor ons is, wie zal tegen ons zijn? Wie zal nog beschuldiging inbrengen tegen de uitverkorenen Gods? God is het die rechtvaardig maakt. Wie is het die verdoemt? Christus is het die gestorven is, ja, wat meer is, die ook opgewekt is, die ook ter rechterhand Gods zit, die ook voor ons bidt. Want ik ben verzekerd, dat niets, dat noch dood noch leven, noch eenig ander schepsel mij meer zal kunnen scheiden van de liefde Gods, die in Christus Jezus, onzen Heere, is."

Juist echter in dezen zegeroep van het verzoende hart komt één uitdrukking voor, die ons hier den weg wijst, en wel de betuiging, dat Christus *leeft om voor ons te bidden.* Dit is hetzelfde als wat de heilige apostel Johannes zegt: „Mijn kinderkens, ik schrijf u, opdat gij *niet* zondigt; maar zoo iemand gezondigd heeft, wij hebben een Voorspraak bij den Vader, Jezus Christus, den rechtvaardige, en hij is een verzoening voor onze zonde." Ook betuigt ons de brief aan de Hebreën vele malen, dat de Middelaar als onze Hoogepriester in het heiligdom, zonder handen gemaakt, is ingegaan, om daarboven het altaar voor God te bedienen. Hieruit blijkt alzoo, dat zeer zeker onze verzoening volbracht en verworven is,

maar dat ze daarom allerminst bestaat, in een streep door het register onzer zonden gehaald. Het is niet alzoo, alsof God de Heere, het zij met eerbied gezegd, bij zich zelven denken zou: Bij mijn uitverkorenen heb Ik nu met geen zonde meer te rekenen, en zoo merk Ik daar niet meer op; maar de vrucht van het werk der verzoening is als een levende vrucht van genade Gods hemel ingedragen, om alzoo op de uitverkorenen te worden toegepast, en hun te worden toegeëigend. De voorstelling is dus onjuist, alsof de Christus in den hemel alleen uitrustte van zijn volbracht werk, en nu voorts toezag. Integendeel, de Christus leeft in den hemel als onze Hoogepriester, om gelijk de Catechismus het in Vraag 45 zoo juist zegt, „*ons de gerechtigheid, die hij door zijn dood verworven had, deelachtig te maken.*" Er is hier alzoo een voortgaand en een doorgaand werk. Niet een nakomend Middelaarswerk, waardoor ook maar iets aan het volbrachte werk van Golgotha zou worden toegevoegd, om, als ware het nog onvolkomen, het te volmaken. Dit *kan* niet, want de offerande, eens geschied, heeft in eeuwigheid volmaakt degenen, die door Hem tot God gaan. Nooit komt er dus bij Golgotha iets bij. Wat volmaakt is, kan niet vermeerderd, wat volbracht is, kan niet uitgebreid worden. Maar als de daglooner in het zweet zijns aanschijns het brood voor vrouw en kinderen verworven heeft, en het brood is er nu, en ligt op tafel gereed, zoodat er voor allen ruim en te over is, komt er wel niets bij, doch dan moet het toch rondgedeeld, nog geschonken worden, en moet het door alle huisgenooten worden genoten en genuttigd. En zoo nu ook is het hier. Het werk is volbracht, het offer is volkomen, aan de verzoening ontbreekt niets; maar nu werkt dat volbrachte werk niet uit zich zelf, als een afgetrokken heil, dat op zich zelf stond, maar dit volbrachte werk werkt alleen door hem, die het volbracht heeft. In hem rust het. In hem is het verborgen. Van uit hem werkt het. En dat Christus leeft om voor ons te bidden, beduidt niet anders, dan dat de Christus zelf in den hemel voor het aangezicht zijns Vaders zijn offerande voor de uitverkorenen geldend maakt. Eerst als de verbranding van de steenkool geheel afliep, is het gas aanwezig; maar daarom moet toch dit gas nog wel terdege naar uw woning worden *toegevoerd*, en als het in uw woning is, *ontstoken* worden, zal het zijn licht voor u doen schitteren. En zoo is ook hier het offer wel geheel verteerd, maar de reuke en de geur der genade, die van dit geheel verteerde offer uitgaat, moet u persoonlijk toch toegevoerd, en in en voor uwe ziel ontstoken worden, zult gij wandelen bij zijn licht.

Dit nu geschiedt voor een iegelijk, die tot bekeering komt, het eerst in

de ure van zijn doorbrekend geloof. Dan was het tot dusver in zijn ziel donkerheid en duisternis, maar nu vloeit de verzoening hem toe, en in het geloof zelf glinstert de vonk, die in zijn ziel ontstoken is. Dat is dan de onuitsprekelijke vreugde over het eerste zien van het *licht* in de donkerheid van zijn eigen hart; een licht dat in dit eerste oogenblik dan zoo rijk en heerlijk glinstert, dat het alle donkerheid verdrijft, en in zijn eerste heilig opvlammen alle duisternis onkenbaar maakt. Maar behalve deze primordiale daad in het middelpunt van ons hart is er ook een tweede, nooit aan de eerste gelijk, veeleer in beginsel van de eerste te onderscheiden, maar toch even noodzakelijk. Uit datzelfde hart namelijk, waarin zoo vriendelijk en zalig die vonk van het geloof blonk, stijgen daarna weer telkens allerlei booze gassen en donkere nevelen op, die de vlam van het geloof doen tanen. Niet dat die vlam ooit geheel uitdooft; dat kan niet; maar wel dat de vlam kleiner wordt, onhelderder schijnt, en als het ware weer tot een gloeiende vonk inkrimpt. Daardoor mist ge dan het genot van het licht en sluipt de droefheid der ziel weer over de blijdschap uws harten heen. Nu zou die vonk uitgaan, als Jezus ze niet aanhield, doordat hij voor u bidt. Maar juist als vrucht van dat gebed van Jezus ontstaat er nu een strijd, een worsteling tusschen die vonk en die haar omzwevende nevelen, en, omdat ge een kind van God zijt, strijdt ge in dien strijd tegen die nevelen mede, en de strijd tegen die opstijgende nevelen uwer zonden, dat juist is uw telkens terugkeerend schuldbesef, en daaruit klimt telkens weer de bede op: „*Vergeef ons onze schulden.*"

TWEEDE HOOFDSTUK.

> Mijne zonde maakte ik U bekend, en mijne ongerechtigheid bedekte ik niet. Ik zeide: Ik zal belijdenis van mijne overtredingen doen voor den Heere; en Gij vergaaft de ongerechtigheid mijner zonde.
>
> Psalm 32: 5.

Een gedurig gebed om de vergeving onzer zonden blijft dan, gelijk we zagen, tot aan onzen dood toe geboden en noodzakelijk.

Dit nu geldt in drieërlei opzicht.

Tot aan onzen dood toe moet gebeden, *ten eerste* om de vergeving on-

zer zonden als zoodanig. In de *tweede* plaats om de vergeving van de smetten en vlekken, die elken dag opnieuw ons voor Gods aangezicht ontsierden. En in de *derde* plaats om de vergeving van de boosheid, die ons in ons wezen tot op onzen dood toe aanhangt.

Het is zoo, in een oogenblik dat uw *geloof* volkomen is, houdt elk gebed om vergeving van zonden op. Dan is er geen gebed meer, maar enkel dankzegging en jubel. Maar in wien is het geloof volkomen? Zóó volkomen, dat het getuigenis van de volkomen vergeving uwer zonden in het bloed des Lams met volkomen klaarheid en vastheid in uw binnenste u door den Heiligen Geest geschonken wordt. Dat er oogenblikken van zulk een helder en onwrikbaar geloof voorkomen, ontkennen we daarom niet, maar ze zijn zeldzaam. Zóó te gelooven is niet de doorgaande toestand onzer ziele. Daar vallen we telkens weer uit. En om dan in dien zaligen toestand weer in te komen, is er geen andere weg, dan dat het hart in ons weer verbroken, en de geest in ons weer verbrijzeld worde. Juist de belijdenis van uw schuld, telkens hernieuwd en herhaald, is alzoo de weg, om uit uw klein geloof weer tot vast geloof te komen, en de bede om vergeving is het van God geboden middel, dat u dien weg ontsluit. Ge zult het, zoo ge wel bidt, dan ook ervaren, dat juist die gestadige verootmoediging voor het aangezicht des Heeren u uit uw geloofloozen of kleingeloovigen toestand weer redt en uithelpt, en u weer opvoert tot die vaste hoogte des geloofs, waarop de dankzegging voor wat ge in Christus bezit u als vanzelf weer op de lippen komt.

Op niets dan op het *geloof*, op het weer *vastmaken* van uw geloof, op het weer indringen in het *rijk* bezit van uw geloof, komt het dus aan. Hieruit nu raakt ge gedurig uit én door het weer terugzinken in uw zondige positie en door uw zondige gedachten, woorden en daden, én door de inwonende zonde. En diensvolgens nu is het, dat ge juist door in dit drieërlei opzicht u weer voor uw God te verootmoedigen, en met het oog op die drieërlei zonde weer zijn genadige vergeving in te roepen, u herstelt in uw geloofsbezit, en alzoo tot dank wordt uitgedreven.

Het gebed om vergeving van zonden staat dan ook in nauw verband met uw toetreding tot het heilig Avondmaal. Wie thuis is in zijn Avondmaalsformulier, en in den geest en zin van dat overschoone formulier, keer op keer bij brood en beker zijn ziel verlustigen mocht, weet hoe de Liturgie der Gereformeerde kerken de kracht van het heilig Avondmaal juist daarin zoekt, dat we ons te voren recht beproeven. En deze beproeving nu bestaat, volgens het Formulier, juist daarin, dat we onze zonden zullen bekennen, door die bekentenis van onze zonden weer tot het geloof

in het bloed des Lams komen, en nu uit dankbaarheid het oprechte voornemen in ons voelen opwaken, om met de zonde, die ons aankleeft, te breken. In dien zin nu verstaan, is de inzetting van het heilig Avondmaal een daad van barmhartigheid, waarover we om haar zielkundige juistheid, onzen Heiland niet genoeg kunnen danken. Om haar zielkundige juistheid zeggen we. Immers, zielkundig staat het vast, dat ons geloof telkens weer inzinkt, en dat ons in den gewonen gang des levens maar al te zeer de prikkel en de veerkracht ontbreekt, om ons uit die inzinking weer op te heffen. De beslommeringen des levens zijn te vele; onze gedachten worden te zeer afgetrokken; we kunnen ons niet zoo diep in de diepte des levens verliezen. Ging dit nu zoo door, dan zouden we gaandeweg almeer verachteren in genade, ons geloof zou telkens meer schade lijden, en de zonde zou almeer macht over ons krijgen. Maar nu heeft de Heiland zijn heilig Avondmaal ingesteld, om die sleur van het gewone leven bij ons te breken, en om telkens een moment, een heilig moment in ons leven te stellen, dat ons oproept uit onze onnadenkendheid en wakker schudt uit onze gedachteloosheid, om ons met al het gewicht van den heiligsten ernst, en als bij den voet van het kruis des Heeren de vraag te stellen, of het met ons geloof wel zij, of we ons nog nabij Jezus bevinden, en of wel waarlijk ons leven is, gelijk het leven van een kind van God zijn moet. Daardoor waakt de slnimerende ziel dan weer in ons op. Geheel onze toestand en onze positie voor den Heere onzen God ontdekt zich dan weer aan ons oog. Onze zonden treden weer klaarlijk voor ons. De belijdenis onzer zonden wordt weer voller, vrijer en oprechter. De droefheid naar God wordt weer opgewekt. De besprenging met het bloed van Christus overkomt ons weer. We kunnen weer in waarheid zeggen *dat we gelooven*. Het zalig besef van *gerechtvaardigd te zijn* doordringt ons hart weder. De dank welt weer uit ons binnenste op. En het einde is nogmaals, dat we lof en liefde ten offer mengen, om als kinderen van God ons weer verzoend te weten met onzen Vader die in de hemelen is.

Dit is het, wat onze Catechismus zegt, dat onze Heere en Heiland de Sacramenten verordend heeft, *om ons geloof te sterken*. En zij, die dit vergetende of ontkennende, van de Tafel des Heeren weg blijven, overmits het hun toeschijnt, dat de Heere zijn Avondmaal alleen voor dezulken heeft ingesteld die in het geloof vast en ongeschokt staan, en die dus geen sterking des geloofs van noode hebben, weten niet welk een schat van zegen ze eigenwillig wegwerpen; van wat heerlijke genade ze hun ziel berooven; en hoe ze feitelijk het door Christus voor hen verordend middel, om weer uit de diepte op te komen en op te klimmen tot de ber-

gen van Gods heiligheid, in hun verkeerde overlegging van de hand wijzen.

Maar naast dit genademiddel van het heilig Avondmaal staat nu in de tweede plaats ons dagelijksch gebed om de vergeving onzer zonden, dat in den grond gelijke strekking heeft. Ook dat dagelijksch gebed toch heeft geen andere strekking dan om ons ingezonken geloof weer te sterken en te doen opleven. Niet gij hebt het *heilig Avondmaal*, maar ook niet gij hebt *het Gebed* uitgevonden. Ook dat gebed is een uitvinding van uw God. Hij heeft het voor u verordend. Hij vergunt het u. En Hij heeft het u opgelegd, opgelegd ook dat dagelijksch „gebed om de vergeving uwer zonden", omdat Hij wist dat het voor de gedurige sterking van uw geloof zoo onmisbaar voor u is.

Er zijn er onder Gods heiligen, die meer hechten aan het gebed om *heiligmaking*. Dezulken worden meer gedrukt door het bang gevoel van hun weinige volmaaktheid dan door het besef van hun schuld en zonden. En daarom worstelen ze dan in den gebede, om meerder genade, rijker geestelijk sieraad te ontvangen en ze roepen hun God aan, of Hij door zijnen Heiligen Geest hen tot hooger wasdom in Christus wille opvoeren. En natuurlijk ook dat gebed is kostelijk en mag niet ontbreken. Bij de zesde of laatste bede komt dat voorwerp des biddens dan ook aan de orde. Maar ze vergissen zich indien ze wanen, dat zulk een gebed zuiver en Gode welbehaaglijk kan zijn, als niet eerst de bede om vergeving van zonden voorafga. De zesde bede heeft zelfs geen zin, als de vijfde niet vooraf is gegaan. Wie toch bidt om heiligmaking zonder het als schuld te gevoelen, dat hij nog niet heilig is, weet niet wat zonde is. Alle onheiligheid, alle nog niet heilig zijn, is voor Gods heilig oog een vlek aan onze ziele. En daarom wie niet eerst zijn zonde bekend en zich als een arm zondaar voor zijn God gevoeld heeft, kan nooit in zuiverheid en in oprechtheid om de genade der heiligmaking bidden.

Wat nu aangaat de eerste gedachte, die in de bede om schuldvergiffenis in ligt, en die *geheel onze positie voor God* geldt, zoo ligt hierin niets dan een poging van ons geloof, om zich weer op te richten tot die zalige gewaarwording, waarin we ons gerechtvaardigd voor onzen God weten. Al is het toch volkomen waar, dat ge in het uur uwer bekeering tot die zalige gewaarwording en ontdekking gekomen zijt, toch is het even waar, dat de belijdenis van uw rechtvaardigmaking in Christus geen zaak is, die met redeneeren wordt afgedaan of buiten uw hart ligt. Wel is het werk uwer rechtvaardigmaking buiten u om volbracht, en waart gij ge-

rechtvaardigd eer gij het wist, en bestond uw komen tot geloof juist hierin, dat God de Heere dit werk der rechtvaardigmaking ook in zijn persoonlijke toepassing op u, voor u ontsluierde, maar vrucht en zegen en genieting hiervan hebt ge toch alleen in zoover het bewustzijn en het besef hiervan voor u en in u opleeft. Sluimert het in u, dan *zijt* ge daarom niet verloren, maar dan moet ge u toch verloren *gevoelen*. Gerechtvaardigd voor uw God en een kind des Heeren te zijn, is zulk een ontzaglijk hooge en heerlijke zaak, dat ze al onze bevatting verre te boven gaat, en er voor een oprechte van hart, die zich zijner zonde bewust is, bijna niets ongelooflijker schijnt, dan dat *ook hem* die Goddelijke onderscheiding zou toekomen. Te gelooven in uw God, in zijn Christus, in zijn wonderen, in zijn Woord, in zijn oordeel, het is alles nog veel lichter, dan te gelooven dat gij, arme zondaar en verlorene in u zelven, een kind van God en in het bloed des Lams gerechtvaardigd zijt. Wie dat *gemakkelijk* gelooft, gelooft het *niet*, eenvoudig wijl zulk een nog omgaat met de gedachte, dat hij niet zoo geheel onwaardig was, om deze eere te ontvangen, en hij dus juist datgene mist wat hier eisch is, t. w. een volkomen werwerping van zichzelven. Een man als Paulus zag in zichzelven den ergsten aller zondaren en juist omdat hij zulk diep inzicht in eigen verdorvenheid en verdoemelijkheid bezat, daarom en daarom alleen kon hij zoo krachtig opwassen tot het wondere geloof, dat hem, den ergsten aller zondaren, genade was geschied. En zoo gaat het nog. Wie niet dan oppervlakkige kennis van zijn zonde en ellende bezit, vindt het niet zoo wonderbaar dat God de Heere hem onder zijn kinderen opneemt. Bij de tamelijk hooge gedachte van eigen voortreffelijkheid zou hij het veeleer vreemd hebben gevonden, indien God de Heere anderen had aangenomen en hem voorbij ware gegaan. Wie daarentegen diep in zijn ellende indrong, en zijn onredbaarheid doorleefd heeft, en in zijn verlorenheid is weggezonken, en het klaarlijk begrijpen zou dat God elk ander aannam, maar hem voorbijging, en nu staat voor het onbegrijpelijke, dat juist hem genade is geschied, zulk een kan niet uit zich zelf tot het geloof in zijn rechtvaardigmaking komen, dien moet dat geloof als een genade van zijn God geschonken worden, en in zulk een werkt juist daarom het gevoel van eigen geringheid en eigen doemwaardigheid gedurig weer tegen zijn geloof op.

Omdat hij het *geloof*, het wondere geloof door de toepassing van het heil in Christus op zijn eigen ziel, niet uit zichzelven heeft, maar van zijn God ontving, daarom kan ook alleen zijn God dit geloof telkens weer in hem opwekken en in hem ondersteunen. En dit nu, die weeropwekking en sterking van zijn geloof kan in geen anderen weg plaats grijpen, dan

waarin het oorspronkelijk hem toekwam, d. w. z. door den weg der verootmoediging. Gij moet u telkens weer als een arm zondaar voor uw God gevoelen, en uw God moet u telkens weer zeggen, dat ge nochtans zijn kind zijt. Wie zaliglijk afstierven, hebben dan ook meestal tot op hun doodsbed toe zichzelven als arme zondaren bekend, en niet anders gejuicht en gejubeld dan uit het geloof in de zelfofferande van Christus, die hun God door den Heiligen Geest in hun hart verwekte. En dit nu is het, waartoe uw Heiland u dagelijks de bede om vergeving van uw schuld, ook na uw bekeering, op de lippen legt. Elken morgen en elken avond moet ge weer als een arme zondaar voor Hem neerknielen, u in uw schuld en zonde aan zijn voeten neerwerpen, en van Hem moet u elken morgen en elken avond weer de genade toekomen, dat ge door de inwerking van den Heiligen Geest tot uw geloof in het bloed des kruises wordt teruggebracht.

Doch in de tweede plaats ligt ook dit in deze bede om schuldvergiffenis, *dat ge elken dag rekening met uzelven houdt*, uw paden en wegen naspeurt, en u voor uw God verootmoedigt over de vlekken en smetten, die ge op dien dag in uzelven ontdekt hebt.

Het heeft den Heere onzen God beliefd, de wedergeboorte op zulk een wijs in zijn uitverkorenen onder zondaren tot stand te brengen, dat het wel een volmaakt werk *in den wortel* zij, maar daarom nog geenszins *in de uitwerking*. De wedergeboorte komt niet op zulk een wijze tot stand, dat nu opeens de oude mensch uit u weg is, en er niets dan de nieuwe mensch in u zij; maar gelijk bij den geënten boom, schiet ook hier de wilde stam nog steeds zijn twijg en blad en bloesem uit, en draagt vrucht voor de zonde en ongerechtigheid. Vandaar dat er geen dag voorbijgaat, dat we niet zondigen, en we maar al te zeer zelfs de goede werken, die God ons in zijn genade verleent, met onze zonden bevlekken en besmetten. Wie zal zeggen, dat de daden van zelfverloochening en barmhartigheid, van toewijding en aanbidding die hij verricht, zóó door hem verricht worden, dat er geen zonde aan kleeft? Wie, wie is zelfs in zijn gebed van zonde vrij? Telkens slingert zich weer de twijg uit den wilden stam om den tak, die uit het entsel opschiet. En wie in heiligen ernst en vaardige oprechtheid rekening met zijn ziel voor het oog van zijn God houdt, heeft elken avond en elken morgen zijn schuld te belijden voor zijn God.

En dit nu moet geschieden, eenvoudig wijl we anders aan deze vlekken en smetten wennen, den zin voor het heilige verliezen, den smaak voor het hemelsche in ons bederven, onze consciëntie bezoedelen, en afraken

van den weg die ten leven leidt. We spreken nu nog niet eens van grove zonden, dit uit zinlijke drift of uit onreinheid der ziel of uit onzedelijke neiging voortkomen, maar, ook afgescheiden daarvan, in drift, in leugenachtigheid in woorden, in kwaad humeur, in tijdverspilling, in onliefheid en onvriendelijkheid, in trots en zelfverheffing, in verkouding van de liefde voor God en verkoeling van liefde voor de menschen, in slordigheid in zijn beroep, in ingenomenheid met zichzelven, in gemakzucht, in opzien tegen den strijd als er om Gods wil *moet* gestreden, in nijd en haat en wraakzucht in het hart, achterklap op de lippen en zooveel meer uitkomen, immers altemaal zonden voor God, en toch smet na smet, die nog telkens het leven van Gods vroomste kinderen ontheiligt. En over dit alles nu wil uw Heiland, dat ge elken morgen en elken avond berouw in het hart zult gevoelen. Hij verbiedt u in zulke zondige gangen en wegen eenvoudig voort te leven, als deden deze dingen er niet toe, en als waren ze niet verfoeilijk in zijn heilig oog. Hij wil, dat ge over dit alles en zooveel meer uzelven gedurig voor Hem zult aanklagen, aldoor uw smetten en vlekken voor Hem zult blootleggen, zult belijden, hoe ge in dit alles Hem, uw God, verzaakt hebt, en uit dit dieper besef weer de toevlucht zult nemen tot het bloed des kruises, opdat ook op uw zonde van dien dag de vrucht en de zegen van het bloed van het heilig Godslam worde toegepast. Wie nu hierin volhardt en volstandig is, die vordert; die drinkt elken dag den zegen der verzoening in; en leeft juist daardoor nabij zijn God en zijn Heiland. Zijn tente is bij Golgotha's kruis. En anders, och, dan zwerft ge af. Dan staat Golgotha voor u van verre. Dan blijft uw zonde tusschen u en uw God liggen. En dan gelooft ge nog wel, maar uit de verte; meer met uw belijdenis dan met uw hart; en wordt de zaligheid van u als kind van God te gevoelen, u steeds vreemder.

En hierbij komt dan in de derde plaats nog bij de bede om vergeving van *de boosheid die altijd, tot aan uw sterven toe u aanhangt.*

Ook afgezien toch van de vraag, welke zonden op een bepaalden dag uit de onzalige fontein, die in het hart is, opdoemden, blijft Gods kind tot zijn sterven toe gedrukt door de onzalige wetenschap, dat de fontein van alle boosheid nog steeds in zijn hart aanwezig is. Wat Paulus uitroept: „Ik ellendig mensch, wie zal mij verlossen uit dit lichaam des doods?" is nog de bittere klacht van wie geen vreemdeling in zijn eigen hart is, en dorst naar heiligheid. Het is niet alleen dit kwaad dat roept om straf, neen 'k ben in ongerechtigheid geboren, mijn zonde maakt mij 't voorwerp van uw toorn reeds van het uur van mijn ontvangenis af. We zijn onrein. In Christus heilig, in Christus rein, in Christus volmaakt, en

daarom juichende en triomfeerende tegenover Satan, maar niettemin buiten Christus, in onszelven, nog altoos midden in den dood liggende. Als we onze knieën buigen en onze ziel tot onzen God opheffen, zegt God ons wel, dat wij zijn kinderen zijn en ziet Hij ons in Christus gerechtvaardigd, maar de man, de vrouw die neerknielt, knielt nog altoos neer met de bron, de fontein van alle zonde in zijn hart. Daar denkt nu de oppervlakkige niet aan. Hem deert dat niet. Het gaat hem niet aan. Maar wie teederlijk voor zijn God leeft, voelt dat evenals Paulus zeer diep en gaat er onder gedrukt, en vindt geen rust alvorens hij ook deze inwonende zonde voor zijn God beleden heeft, en ook daarvoor heeft ingeroepen het bloed der verzoening.

En zoo wordt de bede om vergeving van zonde dan tevens een voorbereiding voor ons sterven. Immers we weten vast en zekerlijk dat eerst in den dood ons de genade van onzen God kan worden bewezen, dat we voor eeuwiglijk ook van die inwonende zonde bevrijd zullen worden, en de fontein van alle boosheid van ons hart zal worden afgesneden. Tot op onzen dood toe, moge God de Heere ons de genade verleenen, dat Hij door zijnen Heiligen Geest, die opborreling uit deze onzalige fontein voor ons onderdrukt; maar de onzalige fontein zelve blijft. Die kan niet weg. Die moeten we tot aan onzen dood toe meevoeren, in ons eigen hart omdragen. Wie nu waarlijk beseft, hoe onzalig het met zich omdragen van deze onzalige fontein in zijn hart is, en dagelijks den Heere aanroept, of Hij ook de boosheid die hem altijd aanhangt wilde toedekken met het kleed der verzoening, die voelt ook in zijn hart opkomen den dorst, het verlangen, om eens, en dan voor eeuwig, van deze onzalige fontein verlost te worden.

En komt dan de ure, dat zijn God tot hem komt, om nu ook die laatste genadedaad hem te bewijzen, en ook die onzalige fontein door den dood uit zijn hart weg te nemen, dan begroet hij die ure niet als een ure der verschrikking, maar als een ure van eeuwige vrijmaking, de ure waarin het werk zijner verlossing wordt gekroond.

DERDE HOOFDSTUK.

Gelijk ook wij vergeven onzen schuldenaren.
Matth. 6. 12*b*.

We komen thans aan het slot van de vijfde bede.

Dat slot houdt in, dat we bidden om vergeving onzer schulden, *gelijk wij vergeven onzen schuldenaren*; een bijvoeging, die maar al te vaak mis werd verstaan, als bedoelde Jezus, dat wij, op grond van onze eigen vergevingsgezindheid, vergevingsgezindheid te onswaarts van de zijde des Heeren afsmeekten. De zin en bedoeling zou dan zijn, als bad Gods kind: „Gelijk ik mijn schuldenaren vergeef, vergeef Gij zoo ook mij."

Dat dit nu de bedoeling van deze vijfde bede niet zijn *kan*, volgt uit geheel den inhoud der Heilige Schriftuur, die ons altoos en overal leert, dat we onze gebeden niet doen rusten op *onze* gerechtigheden, die geene zijn, maar eeniglijk op het zoenoffer van Christus en op de beloften Gods. De voorstelling, alsof onze eigen vergevingsgezindheid de grond zou zijn waarop wij de vergeving van onze schulden inriepen, werpt alzoo geheel de Schrift omver, vertreedt het bloed des Zoons van God, en hoort niet in de Christelijke kerk thuis, maar bij haar vijanden. Op dit punt kan noch mag ook maar één oogenblik aarzeling bestaan. Twijfel is hier onmogelijk. Heel de Schrift zou men omver moeten werpen, om maar eenigermate aan deze onchristelijke gedachte ingang te geven. Ze moet uitgebannen, weersproken en weerstaan.

De Catechismus heeft deze tegen-Schriftuurlijke uitlegging van de vijfde bede dan ook bij den wortel afgesneden, toen hij ons deze uitlegging voorlei: „Alzoo ook wij dit *getuigenis van uw genade* in ons bevinden, dat ons gansche voornemen is, om onzen naasten van harte te vergeven."

Dit nu is juist het *tegenovergestelde* van wat de eerste uitlegging wilde. De eerste uitlegging meende in den mensch zekeren grond te vinden, waarop onze bede om vergeving rusten zou, terwijl de Catechismus, juist omgekeerd, in het kind van God, dat alzoo bidt, niets anders vindt, dan een *bewijs en merkteeken van Gods genade.* Wel terdege is er dus, ook volgens den Catechismus, sprake van iets dat in het hart aanwezig is; maar, en hierin ligt al het verschil, hetgeen op zulk een oogenblik in het hart van Gods kind aanwezig is, was niet uit hem zelven opgekomen, maar door Gods genade, tegen zijn natuur in, in zijn hart ingebracht. Er is alzoo met dat zeggen: „gelijk wij vergeven onzen schuldenaren," geen sprake hoegenaamd van eigen verdienste des menschen, noch ook van iets

dat uit onze natuur opkomt, maar integendeel van iets dat tegen onze natuur indruischt, uit ons nooit zou zijn opgekomen maar als een werk van Gods genade aan ons zelven in ons eigen hart openbaar wordt.

De zaak is dus volkomen duidelijk en helder.

Van nature zijt gij geneigd om uw vijand, uw schuldenaar niet te minnen, maar te haten, en hem zijn schuld niet te vergeven, maar te houden. Thans echter ontdekt ge in uw hart een andere stemming des geestes. Die haat, die nijd, die wrevel, die tegenzin tegen uw schuldenaar is uit uw hart verdwenen, en in plaats daarvan, ontwaart ge in uw binnenste een zachter zin, een genegenheid te hemwaarts, een zucht en verlangen, om hem zijn schuld niet te houden en toe te rekenen, maar kwijt te schelden en te vergeven. En zulks wel, want dit komt er bij, niet uit minachting tegen zijn persoon, als dacht ge: „Hij is niet wijzer," „hij is niet toerekenbaar," „hij staat te laag dan dat ik mij boos tegen hem zou maken," want al *zulk* vergeven is uit den duivel. Dan zwelt het hart van hoogmoed, verheft zich van trots, en prikkelt eigen zelfbehagen door de booze gedachte, dat wraak en nijd eigenlijk beneden de eere van ons karakter zijn, en dat we deswege van uit de hoogte onzer zelfverheffing vergoelijkend, laatdunkend en vergevend op hem neerzien. Op die wijs vergaven ook de heidenen, en vergeven thans nog duizenden bij duizenden onder de lieden die God niet kennen. Een vergeven uit zelfzucht en trots. — En ook is niet bedoeld, een vergeven uit onaandoenlijkheid, uit onverschilligheid, uit lauwheid van zin en hart, dat ge bij u zelven denkt: „Wat zou ik mij dat nu aantrekken; laat hij doen wat hij wil; ik stoor er mij niet aan; mij glijdt dat alles langs de koude kleeren af." Want wel is er een overgevoeligheid en prikkelbaarheid, die zich kinderachtig dwaas aanstelt, maar er is ook een onaandoenlijkheid, die uit niets anders dan uit gemis aan karakter en eerbesef voortkomt, en beide zijn even zondig. Jezus was in het minst niet onaandoenlijk. Hij gevoelde diep en fijn en teeder, en ook een kind van God wordt door de invloeden van den Heiligen Geest niet onverschillig gemaakt, maar juist in zijn gevoel verteederd en verfijnd. Als hier dus van „vergeving aan onze schuldenaren" sprake is, doelt deze betuiging op werkelijke *schuld*, waarin een ander tegenover ons staat, dan is hier sprake van wezenlijke beleediging, van een hoon en kwaad ons aangedaan, waartegen ons hart van nature in opstand kwam, waarbij we geneigd waren te haten en naar wraak te dorsten, en waarvan we nu toch van achteren ontwaren, dat het ons *niet* tot nijd aanzet, dat het ons *niet* in onze nieren prikkelt, dat het ons *niet* bitter stemt noch verlokt tot booze woorden, maar dat het, hoe diep we het ook gevoelden, toch buiten

staat bleek om den vrede van ons hart te storen, of de liefde voor den naaste te verkoelen.

Hierin ontdekt Gods kind dan een werk Gods in zijn eigen hart. Dit is niet uit hem zelven, maar uit den Heiligen Geest. Die stemming was hem niet van nature eigen, maar is, tegen zijn natuur in, door genade in hem teweeggebracht. Zijn zin om te vergeven is niet geveinsd, maar oprecht. Het is een werk niet van de lippen, maar van het hart. Hij haat zijn vijand niet, maar heeft hem lief. Hij zegent den man die hem vervloekt. Hij doet wel dengene die hem haatte. En dit alles gaat zoo van zelf, zoo ongedwongen, zoo willig in hem toe, dat hij er zelf lust in heeft, er zich gelukkig in gevoelt en er zijn God voor dankt, dat zoo heilige, hemelsche stemming in zijn binnenste wonen mag. Hij kan het zoo in verukking uitroepen: „Hoe rijk, hoe heerlijk toch, dat de prikkel van den haat er uit is, dat God mij van de boosheid van mijn hart heeft vrijgemaakt. o, Hoe zalig is het toch, als God ons zoo overrijk begenadigt, dat we waarlijk *van harte* kunnen vergeven!"

Dat kunnen en willen vergeven, en waarlijk van harte vergeven aan onze schuldenaren, is voor Gods kind dus niets anders dan een oorzaak van dank, een merkteeken van zijn kindschap, een bewijs van onloochenbare genade, die aan zijn hart geschied is. Hij merkt en ontwaart daaraan, dat hij niet buiten genade staat, maar genade ontvangen heeft, en dit nu geeft hem vrijmoedigheid, om als deelgenoot aan de verlossing, die in Christus Jezus is, nu ook bij zijn God te pleiten, dat mild en overvloedig de vrucht van Christus' offerande aan zijn ziel moge bevestigd worden. Onze Vader, die in de hemelen zijt, vergeef ook ons onze schulden, gelijk wij vergeven onzen schuldenaren.

Toch is hiermee de diepe zin van deze heerlijke bede nog geenszins uitgeput. Er schuilt meer in. Immers niet enkel op het feit, dat God u genade bewees moet hier gelet, maar ook dient rekening gehouden met de stem, die van Godswege in dat werk der genade tot u uitgaat. Gij waart naar den beelde Gods geschapen. De zonde maakte dat beeld Gods in u onkenbaar. Doch zie, door de genade uws Gods leven nu de trekken van dat beeld weer in u op. En hoe openbaren nu de trekken van dat beeld zich? Hierin, niet waar, dat er voor haat liefde, dat er voor zucht om de schuld te houden, zin tot vergeving van schuld in u opkomt. Wat leert u dit nu? Maar immers dit, dat, als het beeld Gods in u verflauwt en weggaat, de haat opkomt en de wraakzucht u opzet; maar dat omgekeerd, als het beeld Gods in u terugkeert, en weer in u opwerkt, de haat plaats maakt voor teederheid, de wraakzucht voor zin om te vergeven. Zoo onderwijst dus de Heilige Geest in uw eigen hart, dat het

met de trekken van Gods beeld in u vloekt, zoo ge haat of uw vijand zijn schuld houdt, en dat het daarentegen met de trekken van Gods beeld in u overeenstemt, indien ge liefhebt en uw schuldenaren van harte vergeeft. En is dit nu zoo, wordt aldus hetgeen tegen Gods beeld vloekt en hetgeen met Gods beeld overeenstemt, door den Heiligen Geest in uw eigen ziel onderscheiden, dan volgt hieruit immers, dat, overmits het beeld zijn trekken niet uit zich zelf, maar van zijn oorspronkelijk (origineel) heeft, ook in uw God niet de zucht en lust om de schuld te houden, maar de zin en het welbehagen om te vergeven is. De eigen zielservaring, dat we nu aan vergeven in plaats van aan het houden der schuld lust hebben, en zelf beseffen dat het zoo beter en heiliger en meer Gode welgevallig is, wordt ons alzoo een onderwijzing van den Heiligen Geest, die ons zegt, hoe ook in den Heere onzen God niet de toorn maar de liefde vooraanstaat, en dat de zin en lust om te vergeven spreekt in zijn Goddelijk hart. En dit nu zoo zijnde, geeft deze zielservaring ons vrijmoedigheid te meer, om ook voor ons zelven de vergeving onzes Gods in te roepen. Immers we kennen Hem dan als een God, die lankmoedig en groot van genade is, en gaarne vergeeft. De zin wordt dan: „Gelijk Gij, o God, in de omzetting mijner zielsgenegenheden U zelven aan mij ontdekt hebt, als een God, die lust aan vergeven heeft, zoo vergeef ook mij, arme zondaar, al mijn schuld en mijne zonden tegenover U."

Dit worde echter niet zoo verstaan, alsof wij eerst uit die zielservaring den Heere onzen God als een verzoenend God leerden kennen. Dit is volstrekt niet het geval, en eer omgekeerd mag gezegd, dat we, zoo ons niets ten dienste stond dan onze zielservaring, nooit en nimmer tot de kennisse van God als een God die gaarne vergeeft, zouden gekomen zijn. Integendeel, naast die ééne zielservaring zou dan altoos de andere gestaan hebben, dat Gods heiligheid ons verschrikte, en niet stille, heldere vrede, maar onrust en verwarring in ons binnenste zou geheerscht hebben. De zaak ligt dan ook heel anders. Eerst komt God in zijn Woord tot ons. Eerst openbaart Hij zich voorwerpelijk aan ons als een God die gaarne vergeeft, nochtans wrake doende over onze misdaden. Die tegenstelling tusschen zijn liefde en zijn wrake wordt eerst in het kruis van Golgotha in ons verzoend. En op grond van die verzoening gaat de eisch tot ons uit, dat, gelijk God ons vergeeft, wij dan ook vergeven zullen dien die tegen ons misdeed. Hierdoor wordt ons hart dan bewerkt. De stemming van onze ziel gaat door de inwerking van dat Kruis en dat Woord om. Alzoo eerst maakt de haat in ons voor liefde plaats, en eerst op die manier komen we er toe, om in de waarheid en van harte onzen schuldenaren te vergeven. Die beker der liefde smaakt dan goed en zoet. We drinken er telkens met voller

teugen uit. Allengs wordt het vergeven voor ons een vanzelfsheid. We voelen iets van een tweede natuur in ons. Het vergeven aan onze schuldenaren wordt ons gewoon. En zijn we daaraan eenmaal toegekomen, dan, maar ook dan eerst, doet ons hart de rijke zielservaring op, dat God die gaarne vergeeft, ons naar *zijn* beeld weer omschept, en ons alzoo tot vergeven bekwaamd heeft. Er is dan het Woord buiten ons, en er zijn ook werkingen in ons. Die twee dekken en steunen elkaâr. En het einde is, dat we met volle verzekerdheid, als onder het zegel des Heiligen Geestes aan den zin en den wil des Heeren, om ook ons te vergeven, gelooven. Dit vervrijmoedigt ons dan tot het gebed. De zekere wetenschap, dat God gaarne vergeeft, ontsluit ons de eerst toegeklemde lippen, en ten slotte stort in de bede: „Vergeef mij mijn schulden, gelijk ik mijn schuldenaren vergeven mag," de bezwaarde ziel haar bede voor haar God uit.

Zoo echter voelt ge tevens, hoe hoog ons geestelijk leven moet staan om waarlijk tot de hoogte van het Onze Vader, nu in zijn vollen rijkdom genoten, op te klimmen. Steekt ge toch de hand in eigen boezem, en raadpleegt ge uw omgeving, ook onder vrome Christenen, dan kunt ge, helaas, u de droeve waarheid niet verbergen, dat de genade en de macht om op zulk een wijs en in zulk een zin den schuldenaren te vergeven, nog, o, zoo zeldzaam is, en nog zoo weinig wordt gevonden. Als de schare der geloovigen saamkomt, en er duizend mannen en vrouwen in het huis des gebeds bijeen zijn, en het komt weer toe aan het allervolmaaktste gebed, is het zeer de vraag, of er onder die duizend ook maar honderd zijn, die waarlijk geacht kunnen worden tot die volkomene genade van het vergeven aan hun schuldenaren gekomen te zijn. Het is zoo, God kent alleen het hart, en Hij alleen proeft onze nieren, maar toch, wie kan zijn oogen sluiten voor het droeve feit, dat er ook onder Christenen nog zoo veelszins bitterheid van taal en wrevel in den toon bestaat. Zelfs in het Christelijk huisgezin ontbreekt nog zoo veel. Beluister uw kinderen maar in hun kleine twisten, zie maar de verhouding tusschen man en vrouw, ook op de wederzijdsche verhouding tusschen de vrouw en haar dienstboden. Achterklap woelt onder ons niet zoo sterk als in andere kringen, maar ontbreekt hij daarom geheel? Ontwaart ge niet allerwegen sympathie en antipathie, dat de één den ander niet zetten kan? Naijver en benijding van den een op den ander, in allerlei beroep, om allerlei ambt, bij allerlei saamkomst. Zucht en lust om iemand steeds van zijn minst goede zijde voor te stellen, om vermoedens die tegen hem bestaan, te voeden, om een schilfer van zijn gaven goeden naam te doen afspringen. Zelfs op kerkelijk gebied wat al wan-

trouwen, wat soms scherpe woorden, wat onheilig vuur vaak in het oog. En nu noemden we nog het ergste niet. Want immers, wie in onze steden en dorpen geen vreemdeling is, weet maar al te goed hoe er nauwelijks iemand is, die niet hier of daar zijn vijand, zijn tegenstander, zijn tegenvoeter heeft; weet maar al te goed, hoe er bijna overal oudzeer uit het verleden ligt; hoe verouderde veeten soms jaren lang voortduren, en van ouders op kinderen overerven; en weet ook maar al te goed, hoe er elken nacht, als de zon is ondergegaan, en men zich ter ruste legt, in elke stad en in elk dorp in o, zoo menig menschelijk hart een booze macht van haat en nijd en wrevel en tegenzin mee naar bed gaat. Een wrevel die dan wel soms voor een wijle onder de asch bedolven wordt, maar toch onder die asch als een vonk voortsmeult, en slechts wacht op het zuchtje van den wind, om als de asch er straks afwaait, plotseling weer laaie uit te slaan. Schier elk gezin en elke familie en elke kerk en elke vereeniging weet er van te verhalen. Altegader tafereelen van onzen smaad en onze schande, die den Christennaam in opspraak brengen, en niet zelden zelfs het heilig Nachtmaal overleven.

En nu gevoelt toch een ieder, dat, wie er zoo in zijn hart aan toe staat, en dan toch maar aldoor bidt: „Vergeef mij mijne schulden, *gelijk ik vergeef mijnen schuldenaren*", ook tegenover zijn God met een onverzoend hart slapen gaat, en zoo hij zich niet bekeert voor zijn sterven, met een onverzoend hart inslaapt voor eeuwig. Als ter waarschuwing, en ter nadere verklaring van het *Onze Vader* heeft Christus het in Matth. VI: 14 en VII: 1 en 2 er zoo nadrukkelijk bij gezegd: „Indien gij den menschen hun misdaden vergeeft zoo zal ook uw hemelsche Vader u vergeven. Maar indien gij den menschen hun misdaden *niet* vergeeft, zoo zal ook uw Vader die in de hemelen is, u uwe misdaden *niet* vergeven. Met wat mate gij meet, zal u toegemeten worden. Oordeelt niet, opdat gij niet geoordeeld wordet." En toch die eenvoudige, klare, duidelijke uitspraken des Heeren, ze worden nog jaar aan jaar, ze worden nog dag aan dag, ze worden nog uur aan uur met voeten getreden, en telkens stuit ge zelfs in de beste kringen nog op *onwil* om van harte te vergeven, op lust en neiging om iemand wat hij ons misdeed betaald te zetten, en op alle manier te toonen, dat ons hart hem zijn schuld houdt. Zoo diep zelfs zijn we in dit opzicht gezonken, dat het bijna spreekwoordelijk is geworden, hoe juist Christenen elkaar plukharen en bitter bejegenen kunnen. Nu verstaan we dit wel en gevoelen zeer goed, hoe juist de zucht om de waarheid, om het recht onzes Gods te handhaven, er zich dan inmengt, en Jezus' eigen voorbeeld tegenover de Pharizeën, en Paulus' optreden tegenover de ketters dier dagen, toont genoegzaam, dat onaandoenlijkheid en onverschil-

ligheid in het heilige waarlijk niet zijn uit Hem die ons roept. In dat pal staan tegenover elkander ligt dan ook het kwaad niet, dat kan veeleer plicht wezen. Het kwaad schuilt alleen in de wijze waarop men dan te werk gaat. Want let er wel op, de vergeving aan onze schuldenaren is allerminst tot de broederen beperkt, maar algemeen. Het moet een liefhebben zelfs van al onze vijanden zijn. Ook al is het dus, dat ge tot de droeve overtuiging komt, dat het geen broeder was, dien ge lange jaren voor een broeder aanzaagt, dit heft daarom den plicht tot vergeven niet op. Ook wie niet uw broeder is, moet in uw hart geen haat, maar welwillendheid ontmoeten. En zoo we desniettemin ons zelf tegenover broeders in woorden misgaan, wordt het kwaad zelfs nog erger.

Nu zijn er ook onder de kinderen Gods, die bij het heilig Avondmaal tot staan komen. Met een onverzoend hart opgaan ten Avondmaal durft slechts een enkele, die zeer verhard van hart is. Meestal echter komt dit niet voor. Komt het aan het heilig Avondmaal toe, dan bedenkt men zich, en blijft of weg, d. w. z. volhardt in zijn kwaad, en derft liever den zegen van het Avondmaal dan dat men zijn boosheid uit de ziele weg zou doen, of men komt tot inkeer, verzoent zich eerst met zijn broederen, en gaat dan op naar den heiligen Disch. Toch is ook dit laatste nog niet naar den eisch des heiligdoms, en niet naar Jezus' wil. Onze Heiland, die stierf voor onze zonden, en in wien wij de vergeving hebben door zijn bloed, heeft gewild, dat nooit de zon zou ondergaan over onzen toorn. Daarom gaf hij ons het *Onze Vader* als een *dagelijksch* gebed, als een gebed om *alle* dagen te bidden, en in dit heerlijk gebed een prikkel, om onverwijld, om zonder toeven, om nog eer de nacht inging, onzen schuldenaren van harte te vergeven. Dat nu zoo velen dag aan dag laten voorbijgaan, zonder dat ze het *Onze Vader* bidden, is niet één der minste oorzaken, waardoor zooveel bitterheid en haat en onverzoendheid voort blijft woekeren, en wie onder Gods kinderen den wille Gods wil doen, en den vrede zijner ziel liefheeft, zal wel doen, met terug te keeren tot paden van gehoorzaamheid, en nooit in te sluimeren zonder dat hij ook dit voor zijn God betuigd heeft: *Gelijk ik vergeef mijnen schuldenaren.*

ZONDAGSAFDEELING LII.

Vraag 127. Welke is de zesde bede?

Antwoord. *Leid ons niet in verzoeking maar verlos ons van den booze.* Dat is: Dewijl wij van ons zelven alzoo zwak zijn, dat wij niet één oogenblik kunnen bestaan, en daartoe onze doodvijanden, de duivel, de wereld en ons eigen vleesch, niet ophouden ons aan te vechten: wil ons toch behouden en sterken door de kracht uws Heiligen Geestes, opdat wij in dezen geestelijken strijd niet onderliggen, maar altijd sterken wederstand doen, totdat wij eindelijk ten eenenmale de overhand behouden.

Vraag 128. Hoe besluit gij uw gebed?

Antwoord. *Want Uw is het koninkrijk, de kracht en de heerlijkheid in der eeuwigheid.* Dat is: Zulk alles bidden wij van U daarom, dat Gij, als onze Koning en aller dingen machtig, ons alles goeds te geven den wil en het vermogen hebt, en dat alles, opdat daardoor, niet wij, maar uw heilige name eeuwiglijk geprezen worde.

Vraag 129. Wat beduidt het woord: *Amen?*

Antwoord. Amen, dat is te zeggen: het zal waar en zeker zijn. Want mijn gebed veel zekerder van God verhoord is, dan ik in mijn harte gevoele, dat ik zulks van Hem begeere.

EERSTE HOOFDSTUK.

> Niemand, als hij verzocht wordt, zegge: Ik word van God verzocht; want God kan niet verzocht worden met het kwade, en Hij zelf verzoekt niemand.
> Jac. 1: 13.

Van niet-Gereformeerde zijde heeft men vaak beproefd, de zesde bede in tweeën te splitsen. Men nam dan zeven beden aan, eerst drie voor 's Heeren glorie, dan midden in ééne bede voor onze aardsche nooden, en ten slotte drie beden voor onze geestelijke behoeften. Vooral het voorbeeld van Augustinus schonk aan deze indeeling in breeder kring ingang, en nog zijn er onder de Luthersche godgeleerden meerderen, die deze indeeling volgen. Calvijn daarentegen en, op zijn voetspoor, schier alle Gere-

formeerde godgeleerden, kozen voor de indeeling in zes beden, die ook wij aanbevelen; en zonder overdrijving mag gezegd, dat de jongere uitlegkunde ook op dit punt al meer ons, Gereformeerden, in het gevlei komt. Voor ons ligt het afdoende bewijs tegen elke splitsing van de zesde bede in tweeërlei. Vooreerst hierin, dat de twee geledingen van deze bede verbonden zijn door het woordeke „*maar*." Een nieuwe bede zou óf *zonder* voegwoord staan, gelijk alle vorige, óf indien deze bede, als zijnde de laatste een voegwoord eischte, zou het slot niet door *maar*, maar door *en* aan het voorafgaande moeten verbonden zijn. En ten andere staat de eenheid van de zesde bede voor ons vast, omdat niet alleen de zesde, maar ook de vijfde bede, gelijk we zagen, niet één, maar twee geledingen heeft, iets, wat uit den aard van deze twee beden, als gericht op het onderwerpelijke zielsheil, voortvloeit. De bijvoeging: „*maar verlos ons van den Booze*," is dan ook niets dan een uitvloeisel uit de overweging, dat het Gode toch believen kon ons in verzoeking te leiden, en het is die gedachte, die doet roepen, om alsdan „van den Booze" verlost te worden. Gelijk Jezus in Gethsemané bad: „Vader, laat dezen drinkbeker van mij voorbijgaan," maar er bijvoegde: „tenzij dan dat ik hem drinke," zoo ook bidt hier Gods kind: „Vader, laat de verzoeking van mij voorbijgaan," maar voegt er bij: „indien het uw wil is, er mij in te leiden, laat mij dan niet over aan mijn eigen machteloosheid, maar verlos mij dan van den Booze." Het is alzoo ééne gedachte, één zielsnood, ééne toevluchtneming, en dies *kunnen* het niet *twee* beden zijn.

Gelijk men weet, worden de woorden: „Verlos ons van *den* Booze," o. m. op Luthers voetspoor, nog steeds door velen vertaald: „Verlos ons van *het* booze," en dus niet op den Duivel toegepast. Bij Luther althans geschiedde dit niet, omdat hij niet aan de inwerking van Satan geloofd zou hebben. Dat deed Luther allezins. Maar overmits in den grondtekst de woorden zelve niet uitwijzen, of men aan *het* booze in het *onzijdig*, of aan *den* Booze in het *manlijk* heeft te denken, koos Luther, en kozen velen met hem voor het *onzijdige* geslacht, omdat ze achtten, dat uit de woorden: „Leid ons niet in verzoeking" genoegzaam bleek, dat hier van geen Satanische verzoeking, maar van een verzoeking *van Gods zijde* sprake was. Toch was dit, gelijk ons nader blijken zal, verkeerd gezien, en onze Gereformeerde godgeleerden hebben ook hier de juiste vertaling geleverd, door over te zetten: „Maar verlos ons van *den* Booze." Immers ook de Satanische verzoeking is niet een verzoeking, die ons buiten Gods bestel overkomt. Zijn Goddelijke raadslag gaat over alles. Ook als Satan ons verzoekt, is en blijft Satan een instrument des Heeren. En omgekeerd, in verzoekingen van minder rechtstreeks Satanischen aard, komt toch de

prikkel tot het kwaad nooit van God, maar altoos van Satan, zij het dan ook meer zijdelings. In het *Onze Vader*, waarin het hoogste geestelijke standpunt wordt ingenomen, ziet daarom de bidder over alle tusschenschakels heen, en ontdekt wel terdege Satan, als den boozen vijand, die achter alles loert, om, kon het, hem ten val te brengen. We houden ons daarom niet alleen aan de eenheid der zesde bede, maar ook aan de onder ons gangbare vertaling: „Van *den* Booze," als o. i. alleen juist.

Na deze voorafgaande opmerking komen we thans tot de bede zelve, en betreden hiermede dat in donkerheid gehulde terrein, waarop de mysteriën der zonde verscholen liggen. En dan zij al aanstonds opgemerkt, dat men in deze zesbe bede het woord „verzoeking" te nemen heeft in zijn meest *eigenlijken* zin. Het komt in de Heilige Schrift ook in *minder* eigenlijken zin voor, zoodat het bijna gelijk staat met *beproeving*. Dit is met name het geval, waar er sprake van is, dat de mensch God *verzoekt*. Als toch de mensch zijn God verzoekt, heeft dit niet ten doel, om God over te halen of te verlokken tot iets, dat zondig zijn zou; maar uitsluitend, om te zien, of God wel waarlijk die Almachtige is, gelijk Hij zich zelven geopenbaard heeft. Meest komt dit voor in den zin, dat men zich roekeloos in eenig gevaar begeeft, en alsnu van God eischt, dat Hij met zijn wondermacht tusschenbeide kome, om ons uit te helpen. Het duidelijkste blijkt dat uit wat Jezus aan Satan antwoordde in de woestijn. Satan zei tot Jezus: Werp uzelven van de tinne des tempels nederwaarts; gij immers, als Gods Zoon, kunt dit veilig doen. Gij toch weet, dat uw God u niet zal laten omkomen, maar met zijn wondermacht u redden zal. En hierop nu antwoordt Jezus: „Neen, Satan, want daar staat geschreven: „Gij zult den Heere uwen God niet verzoeken." Om van het dak van een huis, of van de tinne des tempels naar beneden te komen, is de gewone weg der middelen aangewezen. Men daalt dan de trap af. Veracht nu niemand den weg der middelen, en begeeft hij zich eigenwillig en roekeloos, zonder de minste noodzaak, in gevaar, hetzij met het doel, hetzij er op rekenende, dat God hem, omdat hij zijn kind is, of zijn dienstknecht, wel zal *moeten* redden door een betoon van zijn wondermacht, *dan verzoekt men den Heere*. Het sterkst grijpt dit plaats als men opzettelijk den weg der middelen verwaarloost, en het er op waagt, om nu eens te zien, of God de Heere wel waarlijk die Almachtige redder van zijn volk of van zijn kind is. Al zulk verzoeken toch is óf een dwingen van God, óf een bewijs van ongeloof. Wie waarlijk gelooft dat God de Heere de Almachtige is, zal nooit een opzettelijke poging aanwenden, om dit eens door God zelven te laten bewijzen. De overlegging is dan ook meestal deze, dat men in zijn hart eigenlijk *niet* gelooft, maar zich nu

bereid verklaart, om in Gods almacht te *gaan* gelooven, indien God ons ten genoegen het bewijs levert, dat Hij waarlijk de Almachtige is. Maar evengoed als uit ongeloof kan dit verzoeken van den Heere ook voortkomen uit dusgenaamd *overgeloof*. Dit spruit meestal voort uit een verwarring van de bedeelingen der genade. Er is in oude dagen een bijzondere bedeeling van genade geweest, toen God de Heere gedurig met zijn wondermacht tusschenbeide trad, om zijn heil in de wereld te doen uitgaan. Deze bijzondere bedeeling heeft geduurd van de dagen van het Paradijs af, tot op het wegsterven van 's Heeren Apostelen. Daarna hield deze bijzondere bedeeling van Gods wondermacht op, en ze zal eerst weer ontsloten worden, als de Christus wederkomt op de wolken, om het rijk der heerlijkheid te doen ingaan. In de dagen waarin wij leven bestaat dus die bedeeling van Gods wondermacht *niet*. Wel gaan de geestelijke wonderen van wedergeboorte en bekeering van de ziel door, maar de uitwendige, stoffelijke wonderen hebben opgehouden. Hierin nu was en is de Heere vrijmachtig. Hij betoonde zijn wondermacht juist zoolang als dit voor de uitvoering van zijn Raad noodig was. Hij zal die wondermacht nogmaals betoonen, als zijn Raadslag zijn voleinding tegengaat. Maar thans houdt Hij die in, en is het zijn bestel en raadslag, ons te laten wandelen in den gewonen weg der middelen.

Doch hiertegen komt nu het overgeloof in verzet. Het wil zich aan die ordinantie Gods niet onderwerpen. Het ziet niet in, waarom God de Heere zijn wondermacht ook niet te onzen behoeve zou kunnen betoonen. En nu men ziet dat God dat *niet* doet, nu wil men God hiertoe *dwingen* en *noodzaken*. Men zet dan de middelen opzij, tart en trotseert het gevaar, en acht dat God de Heere, als wij het gevaar maar aandurven, wel zijn voornemen zal *moeten* wijzigen, en nogmaals ons ten behoeve zijn wondermacht zal moeten hernieuwen. Zulk overgeloof is dus niets anders, dan dat wij weigeren ons aan Gods bestel te onderwerpen, en dat wij in plaats van te volgen waar de Heere ons leidt, zelven de teugels in handen willen nemen, eigendunkelijk onzen eigen weg willen gaan, er op rekenende, dat God dan wel zal moeten toegeven, en ter wille van de eere zijns Naams wel tusschenbeide zal *moeten* treden. Natuurlijk doet de Heere dat dan *niet*. En als nu de uitkomst niet aan de hooggespannen verwachting van het *overgeloof* beantwoordt, dan slaat het overgeloof opeens in ongeloof om, en geeft nu aanleiding dat Gods Naam bij wie buiten staan, en deze dingen niet begrijpen, gelasterd wordt. De wereld zegt dan: Zie nu, hoe beschaamd ge met uw geloof uitkomt. Die almacht, die gij in uw God vereert, bestaat niet. Nog bij het kruis riep het spottend volk: „Indien gij de Zoon Gods zijt, zoo kom af van het kruis," maar Jezus verroerde zich

niet. Gods bestel en beschikking was het leven zijner ziele, ook toen hij te sterven hing. Hij kon ook toen bidden, en zijn Vader zou hem meer dan twaalf legioenen engelen hebben gezonden. Maar hij wilde niet. Geen gebed van een ongehoorzaam overgeloof kwam over zijn lippen.

Zooveel over het *verzoeken* van God door ons, waarbij op zichzelf natuurlijk geen sprake is van verzoeken *tot iets kwaads.* Doch ook als er in de Heilige Schrift gesproken wordt van het verzoeken dat van Gods wege naar ons uitgaat, heeft dit verzoeken lang niet altoos een booze beteekenis, maar staat niet zelden volkomen gelijk met: *beproeven.* Het duidelijkst blijkt dit uit Exod. XX: 20, waar Mozes tot Israël zegt: „Uw God is gekomen opdat Hij u *verzocht*, en opdat zijn vreeze voor uw aangezicht zou zijn, *opdat gij niet zondigt.*" Niet dus een verzoeken, om in zonde te leiden, maar omgekeerd en integendeel om van zonde af te houden. En vraagt men, wat zulk een verzoeking van Gods zijde dan in dezen min eigenlijken zin bedoelde, dan vindt ge het antwoord in Deut. XIII: 3: „De Heere uw God verzoekt u, *om te weten*, of gij den Heere uwen God liefhebt met uw gansche hart en met uw gansche ziel." Het staat hier zoo duidelijk mogelijk, dat het doel van deze verzoeking niet is om in zonde te leiden, maar uitsluitend, om te doen blijken, hoe het in uw hart tegenover uw God staat; iets wat geheel neêrkomt op wat wij thans *beproeven* noemen. Het ware dan ook metterdaad duidelijker geweest, en zou menig misverstand hebben afgesneden, indien onze overzetters in al zulke gevallen, niet het woord *verzoeking*, maar het woord *beproeving* gebezigd hadden. Dat dit niet geschied is, kwam daar vandaan, dat in de zeventiende eeuw het woord *verzoeken* en *verzoeking* nog veelszins den zin van *beproeving* had. Thans is dit niet meer het geval. Een onderzoek, om te ontdekken hoe het in iemands hart gelegen is, noemen wij thans uitsluitend: iemand *beproeven;* en omgekeerd heeft de uitdrukking: iemand *verzoeken* thans zeer bepaaldelijk de beteekenis van iemand inleiden in iets, dat voor hem een oorzaak van zonde kan worden.

Vraagt men nu, in welken zin het woord *verzoeking* in de zesde bede gebezigd is, dan lijdt het geen twijfel, dat hier wel waarlijk een verzoeking in *eigenlijken* zin is bedoeld, en dat hier niet mag gedacht worden aan eenvoudige *beproeving.* De woorden die er op volgen: Maar, leidt Gij er mij toch in, verlos mij dan toch van den Booze, — laten dienaangaande niet wel twijfel over en schier alle uitleggers stemmen dan ook toe, dat *verzoeking* hier zoo te verstaan is, dat een gevaar om te zondigen door God over ons gebracht wordt. Hieruit te willen afleiden, dat derhalve God

ons tot zonde aanzette of prikkelde, is een gansch goddelooze gedachte, die rechtstreeks weersproken wordt door zijn heiligheid, en geen oogenblik stand kan houden voor het woord van den Apostel: „Niemand als hij verzocht wordt, zegge: Ik word van God verzocht, want God kan niet verzocht worden van het kwade, *en Hij zelf verzoekt niemand*; maar een iegelijk wordt verzocht, als hij van zijn eigen begeerlijkheid afgetrokken en verlokt wordt. Daarna de begeerlijkheid ontvangen hebbende, baart zonde, en de zonde voleindigd zijnde, baart den dood" (Jac. I: 13—15). Dit punt blijft dus buiten geschil. Wie God op eenigerlei wijs tot een „auteur der zonde" maakt, verlaat het pad der Godsvrucht en gaat in tegen zijn heilig Woord.

Toch gaat het niet aan, deswege het geestelijk feit, dat God de Heere de zijnen opzettelijk in verzoeking leidt, uit deze bede weg te cijferen. Men mag niet zeggen, dat God geacht wordt de verzoeking alleen *toe te laten*, want *zelf inleiden* is heel iets anders, dan toelaten dat een ander er ons inleidt. En ook mag de zin van deze bede niet verzwakt door te zeggen, dat God er ons wel inleidt, maar niet doorleidt, en er nooit ten einde toe inbrengt; want de eenvoudige zin der woorden: „Leid ons niet in verzoeking," wijst er klaarlijk op, dat God de Heere hier de handelende persoon is, die zijn volk en zijn kinderen in de verzoeking inbrengt. Het gebeurde in de woestijn snijdt hier dan ook elken twijfel af. Jezus is verzocht van den Satan, niet overmits Satan dat zoo wilde, maar omdat God het alzoo besteld had, en er staat dan ook uitdrukkelijk bij, dat Hij „*van den Heiligen Geest in de woestijn geleid werd*, om verzocht te worden van den Satan" (Matth. IV: 1.) Ook het gebeurde in het Paradijs is hier het eind van alle tegenspreking. Indien God de Heere den boom der kennisse des goeds en des kwaads niet in den hof van Eden geplant had, zou Adam en zou Eva niet gevallen zijn. De plaatsing van den boom is een daad Gods geweest, en het is deze daad Gods die voor Adam en Eva, onder inwerking van Satans gefluister, tot een verzoeking, en in die verzoeking tot zonde, is geworden. Ge kunt dan ook de kracht van de zesde bede niet beter gevoelen, dan dat ge ze aan Adam voor zijn val op de lippen legt. Denkt ge u, dat Adam, bij het opkomen van het proefgebod gevoeld had, welk gevaar hiermeê over hem kwam, dan zou hij in dat oogenblik zoo ten volle naar waarheid hebben kunnen bidden: „Heere leid mij en Eva niet in deze verzoeking, maar moet ze over ons komen, o, verlos ons dan van den Booze."

Op dien grond gaan we niet mede met hen, die den vollen diepen zin van dit „leiden in verzoeking" ook maar eenigszins verzwakken willen,

alsof dit leiden in verzoeking niet in eigenlijken zin van God uitging. Zoo waarlijk als God Adam en Eva in de eerste verzoeking geleid heeft, zoo waarlijk heeft de Heilige Geest ook den Christus in de verzoeking der woestijn ingeleid, en worden ook nu nog Gods kinderen, en wordt Gods volk, door den Heere zelven in de verzoeking ingeleid. Wat alleen afgesneden is en blijft, is, dat dit leiden in de verzoeking van Gods wege nooit of nimmer geschiedt met de bedoeling om ons tot zonde te brengen, of om ons door verleiding tot zonde te verlokken. Dit was nooit het geval. Dit kan nooit zoo zijn. Dit te beweren zal altoos goddeloos blijven. Maar wel moet dit gezegd, dat het hoog en heilig doel, dat God met de verzoeking heeft, zóó ernstig door Hem gewild is, dat Hij ons de verzoeking niet spaart, ook al wist Hij, dat we in zonde vallen zouden. Ook dan echter is *de zonde* nooit gewild, maar alleen toegelaten, en het *gewilde* is niet de zonde, maar het hooge en heilige doel, dat God, in weerwil van de zonde, met deze verzoeking beoogt en er door bereikt. Petrus is zeer sterk door God in de verzoeking geleid, en deze verzoeking is niet weggenomen, ook al wist de Heere dat Petrus in de zonde der verloochening zou vallen, er in vallen zou tot drie malen toe. Alleen maar die verzoeking greep niet plaats, *opdat* hij vallen zou, maar opdat hij, mede door zijn val en door zijn wederoprichting uit dien val, zijn God verheerlijken zou. Petrus' overmoed en overgeloof moest gebroken worden, zou hij in waarheid de leider zijner broederen, een voorbeeld voor heel de kerk en een waarachtig en onwankelbaar getuige zijns Heeren kunnen zijn. Ook voor Paulus is de vervolging der gemeente een verzoeking geweest, en die verzoeking is hem niet gespaard, ook al wist de Heere, dat Paulus zich bezondigen zou. Maar het doel van die verzoeking was niet, *dat* hij vallen zou, maar integendeel dat hij, mede door dien val, tot dat diep besef van schuld en zonde zou komen, dat hem bekwamen zou om de Apostel der *rechtvaardigmaking* voor heel Jezus kerk te worden. De vervolgingen die straks over de kerk des Heeren gekomen zijn, waren ontzettend bange verzoekingen, en toch zijn deze aan de kerk der drie eerste eeuwen *niet* gespaard, al wist de Heere zeer wel, hoe deze vervolgingen voor duizenden bij duizenden een oorzaak zouden worden tot afval van het geloof; maar ze overkwamen de kerk niet, *opdat* deze duizenden af zouden vallen, maar integendeel opdat, in weerwil van dezen afval, de kracht des geloofs volkomenlijk op den brandstapel en in het worstelperk schitteren zou. Augustinus is in zijn jeugd door God in zware verzoekingen geleid, en hij heeft ontzettend gezondigd, maar toch overkwam deze verzoeking hem niet, *opdat* hij aldus zondigen zou, maar opdat integendeel Augustinus, door eigen val geleerd, een oorzaak van oprichting en heiligmaking voor

millioenen en millioenen na hem zou worden. En zoo nu ook weet een iegelijk kind van God wel van oogenblikken in zijn leven te spreken, dat hij in booze verzoeking is ingeleid, en in die verzoeking bezweken is, maar dat toch van achteren voor hem duidelijk bleek en het voor zijn zielsbesef vaststond, dat God er hem inleidde, niet *opdat* hij zondigen zou, maar veeleer opdat, in weerwil van deze zonde en onder de berouwvolle nawerking van die zonde, zijn ziel zich tot zijn God zou keeren, en hij zou aflaten van zijn eigendunkelijke wegen, om nu voortaan alleen door de hulpe zijns Gods staande te blijven, en alleen bij genade te leven. Dit is het wat de apostel Paulus roemt, „dat degenen die God liefhebben, *alle dingen* ten goede medewerken," iets wat zeer zeker ook van de ervaringen van eigen schuld en zonde te verstaan is. Dan blijft onzer de schuld, en onzer is de zonde, maar de zielservaring: „Ik sloeg eer ik werd verdrukt den dwaalweg in," brengt ons tot berouw en boete en verbrijzeling der ziele, en het is in deze verslagenheid des harten, dat het Gode dan belieft zijn genade uit te storten. De uitdrukking, dat God ons in verzoeking leidt, moet derhalve aldus verstaan worden, dat God de Heere door zijn voorzienig bestel de dingen soms zóó voor ons beschikt, dat we te staan komen tegenover verzoekingen, die anders niet voor ons zouden bestaan hebben, en nu, naar Gods beschikking, sterk en machtig op ons inwerken. Neigt dan het hart tot zonde, dan is dit de schuld van onze eigen begeerlijkheid, en is er dan geen toevlucht nemen tot de hulpe van Gods genade, dan is dit de schuld van ons eigen ongeloof. Maar, ook al heeft dit ten gevolge dat we bezwijken, doordien God ons verlaat en loslaat, zoo is toch het einde der zaak, dat God de Heere ons straks uit dien val met rijker zelfkennis en dieper kennisse van eigen zonde weer doet opstaan, opdat we nu voor Hem alleen en eeniglijk bij genade leven zouden.

TWEEDE HOOFDSTUK.

> Door het geloof hoeft Abraham, als hij verzocht werd, Isaäk geofferd; en hij, die de beloften ontvangen had, heeft zijnen oeniggeborene geofferd.
>
> Hebr. 11 : 17.

Schijnbaar strijdt het met elkander, dat we naar Gods bestel en raad allen in verzoeking geleid worden, en moeten worden, en dat desniet-

temin de Heere Jezus ons de bede op de lippen legt: „Leid ons *niet* in verzoeking:" Oppervlakkig beschouwd zou men kunnen zeggen: Indien aan geen kind van God de verzoeking kan of mag gespaard worden, hoe is het dan mogelijk, dat Jezus ons alle verzoeking leert afbidden? We staan hier voor dezelfde strijdigheid, als bij het gebed om afwending van leed en smarte. Vast staat, dat geen onzer den last des lijdens geheel ontgaan kan. Een ieder heeft zijn kruis op aarde. En al is ons leed en smart zeer ongelijk verdeeld, zoodat de één bijna levenslang gedrenkt wordt uit den beker der ellende, terwijl de ander hoogstens enkele teugen uit dien bitteren beker te drinken krijgt, toch blijft de regel gelden: „Wat zoon is er dien de vader niet kastijdt?" Buiten kastijding blijft dan ook niemand. Voor een ieder komt de dag van droefenis en weedom des harten. Ja, het vreeslijkste is, als iemand zoover van zijn God afdoolt, dat de Heere klagen moet: „Waartoe zou hij nog meer geslagen worden?" En toch, al staat dit aldus ook onomstootelijk vast, toch gaat er van Gods kinderen een gedurig gebed op, om afwending van leed, om behoeding voor gevaar, om uitredding uit smarten, om wegneming van droefenis en verdriet. Strijdt dit niet? Schijnbaar ja, maar feitelijk toch niet, omdat we in ons gebed eenvoudig gehoor geven aan den ons ingeschapen trek, die naar vreugde dorst en van smart afkeerig is. Dien trek heeft God zelf in ons geplant. Die trek moet in ons blijven spreken en werken, zullen we waarlijk het kruis als kruis, de smart als smart gevoelen kunnen. En te midden van al onze ellende moet het altoos als in Gethsemané blijven: *Laat dezen drinkbeker voorbijgaan*, ook al *moet* die worden geledigd. Die bede uit Gethsemané verraadt dan ook in het minst geen zwakheid of aarzeling in onzen Heiland. Dat ziet ge aan zijn vastberadenheid ook wel anders. Maar Jezus moest worstelen en lijden in zijn aangenomen menschelijke natuur, en het is nu eenmaal de onuitroeibare trek van de menschelijke natuur, dat men het lijden afbidt. God *wil* dat we het lijden zullen afbidden, ook al staat het vast, dat we het niet ontgaan kunnen. Lust in smart en zin in leed is niet uit God, maar uit de ziekelijke neiging van een ongeloovig hart. Vandaar dat de gestadige ervaring dat het lijden toch komt, en het kruis niet kan weggaan, toch al deze eeuwen door nooit in staat noch machtig is gebleken, om het gebed om afwending van leed en nood op de lippen van Gods kinderen te smoren. Zoo dat gebed bij u verstomt, is het menschelijke in u ondergegaan, en toont ge dat het geloof in u geen kracht bezat, om aan den ontzenuwenden invloed van het lijden te ontkomen. Immers juist het geloof moest hier zijn zegen werken. Buiten het geloof vindt ge tal van mannen en vrouwen, die zich moedeloos aan hun smart overgeven, die pessimisten in slechten zin wor-

den, en ten slotte in hun leed zeker behagen krijgen, er hun spel meê drijven, en er in roemen. Maar het geloof staat u dit niet toe. Het geloof verscherpt veeleer in u dien echt menschelijken trek, die u *altoos* tegen den drinkbeker doet opzien, en u daarom vanzelf doet bidden, of hij mocht voorbijgaan. Al weten we zeer wel, dat we allen eenmaal sterven moeten, toch bidden we tot op het uiterste toe, om de redding van het leven onzer dierbaren. Het gebed komt uit het paradijs, en als herinnering aan wat het paradijs eens schonk, is het altoos een smeeken, dat zich weer naar dat paradijs zonder *zonde* en zonder *ellende* uitstrekt. Vandaar dan ook de plicht en roeping van elk Christus, om nooit onder zonde en ellende neder te blijven liggen, maar aldoor te waken, te bidden en te strijden, met alle ons van God gegeven middelen, om zonde en ondeugd, om dood en ellende te bestrijden met al de macht die in ons is. In dien zin is de bede: „*Weer* steeds *alle smart*," dan ook een waarlijk ernstig gemeende bede, ook al weten we zeer wel, dat er toch smart komt, en dat we het kruis niet ontgaan kunnen. Alles als in Gethsemané. Jezus wist, dat de drinkbeker *moest* worden uitgedronken, en toch slaakte hij in zijn menschelijke natuur de geheel menschelijke bede: Vader, laat dezen drinkbeker van mij voorbijgaan.

En juist zoo staat het nu ook met de zesde bede. Het is volkomen waar, dat de verzoeking ons niet levenslang kan worden gespaard. Zonder verzoeking zou er geen oefening van ons geloof, geen spanning van onze zedelijke veerkracht, geen opwassen in de genade zijn. De verzoeking is een vast bestanddeel van het Christelijk leven, evenals het kruis. Daarom is ook de Overste Leidsman en Voleinder des geloofs ons in de verzoeking voorgegaan, en in onze plaats en ons ten voorbeeld, is hij door den Geest geleid in de woestijn, om verzocht, tot drie malen toe verzocht te worden van den Duivel. De verzoeking is alzoo noodzakelijk. Niemand onzer ontkomt er aan. En geen kind van God heeft ooit zijn pelgrimsreis voleind, zonder dat ook bij hem de bange herinnering achterbleef van de booze verzoeking die hij doorstaan heeft. Bunyans *Pelgrimsreize* trok juist daarom steeds zoo aan, omdat Bunyan ons den ernst en de onvermijdelijkheid van de verzoeking zoo klaar en helder teekende. En toch niettegenstaande én de Heilige Schrift én de historie én de eigen ervaring, ons dit telkens opnieuw bewezen, toch heeft geen kind van God zich nog ooit met de verzoeking verzoend, toch heeft de verzoeking hem altoos met angst en beving vervuld, en toch is hij tot aan zijn dood toe blijven bidden: Vader, laat deze verzoeking van mij voorbijgaan. Men kan dit zelfs nog sterker uitdrukken. Ieder onzer zal elken morgen weer bidden, dat zijn God hem dien dag voor zonde bewaren moge, ja, elk huisvader zal

als Job het afsmeeken, dat ook zijn kinderen niet zondigen mogen. Steunt nu dit gebed op de feitelijke ervaring, dat er dagen *zonder* zonde in zijn eigen leven of in het leven onzer kinderen voorkwamen? Stellig neen. De oppervlakkige, die alleen bewuste en gewilde zonde voor zonde aanziet, moge zich inbeelden zondelooze dagen doorleefd te hebben, maar wie dieper ingeleid is, weet beter. Voor hem staat het vast, dat elke dag zijn zonde heeft te beweenen; dat elken morgen en elken avond zelfs onze beste werken met zonde bevlekt zijn; dat al oordeelt ons onze consciëntie niet, God meerder is dan ons hart en alle dingen weet; en dat we deswege óók hebben te bidden voor de verborgen afdwalingen, waarvan we ons zelven niet bewust zijn. En toch, al staat dit ook vast, vast op grond van het Woord en op grond van eigen en anderer ervaring, toch blijft elken morgen weer de bede opgaan: *Bewaar mij voor zonde.* De zaak staat dus zoo, dat we weten, en vastelijk weten, dat we tot aan onzen dood toe met zonde behept zullen blijven, het kruis zullen te dragen hebben, en in verzoeking komen *moeten*, — en toch, desniettegenstaande, drijft God zelf ons aan, om steeds te bidden: Bewaar mij voor zonde, neem de ellende van mij, en zoo ook: *Leid mij niet in verzoeking.*

En toch de bede: *Leid mij niet in verzoeking*, heeft nog een andere geheel eigenaardige strekking, waarop niet genoeg kan worden gelet. Het bijzonder karakter toch van de meeste verzoekingen is, dat ze altoos iets hebben dat ons aantrekt, boeit en toespreekt. Zonder die bekoring zouden ze zelfs geen verzoekingen voor ons zijn. Krijgt een jong mensch, die dusver stil en eenvoudig leefde, een aanverwant of bloedverwant van losser leven bij zich te gast, die na den maaltijd hem uitnoodigt, om met hem de stad in te gaan en een vroolijken avond te hebben, dan is dit voor dien jongen man een verzoeking. Zoo licht toch zal dat bezoek hem verleiden om meê te gaan en meê te doen, en alzoo op paden te komen, die hij dusver meed. Edoch, en hierop dient nu gelet, dit zou niet zoo zijn, indien er in zijn hart geen inwonende zonde ware, en de zucht, om ook de wereld eens te zien en de wereld eens meê te genieten, niet herhaaldelijk in hem ware opgekomen. Dusver nu bood hij aan dien aandrang en neiging van zijn zondig hart weerstand, en *alleen* zou hij er niet licht toe gekomen zijn, om zulke gladde paden op te gaan. Maar nu komt dit bezoek. Behoort hij nu niet welstaanshalve met zijn gast meê te gaan? Kan hij het laten? En onderwijl hij dezen plicht der gastvrijheid overweegt, prikkelt hem de zonde in zijn hart, en fluistert hem in, dat het nu een schoone kans, een goede gelegenheid is, om, zonder dat hij het zelf gezocht heeft, ja, zóó dat hij het eigenlijk niet laten kan, aan den ouden

wensch van zijn zondig hart te voldoen, en ook zelf de wereld eens in te gaan. Wist hij nu vooruit van dit bezoek, en was het vooruit bekend, welke plannen zijn gast had, dan rijst de vraag, hoe stond hij hier nu voor? Hij zag de verzoeking naderen. En nu rees een tweeërlei in hem op. Van den éénen kant zekere vrees en bangheid, dat die verzoeking hem ten val mocht brengen; maar ook, en dat is het pijnlijke, van den anderen kant zekere heimelijke blijdschap, dat nu ongedwongen komen zou, wat zijn hart zoo lang begeerd had. Ten deele ziet hij dus de verzoeking met zekere verborgen vreugde komen, en hoopt hij dat de verzoeking zal doorgaan. Hij zal dan wel op zijn tellen passen. Hij zal niet te ver gaan. Maar de verzoeking als zoodanig is hem zelfs welkom. Maar als hij 's avonds zijn knieën buigt, en hij bidt het *Onze Vader*, dan legt Jezus hem de bede op de lippen: „Neen, mijn Vader, laat de verzoeking worden afgewend, leid er mij niet in; geef geen voldoening aan de zonde van mijn hart." En juist op die wijze heeft die bede dan een vermanend, een opleidend, een heiligend karakter, om de bekoring der verzoeking in ons hart te breken, en ons tegen de verzoeking te wapenen.

Ditzelfde toch, wat we in het voorbeeld van dien jongen man eenigszins breedvoerig teekenden, komt ieder onzer schier elken dag voor, ook waar wij er het minst op verdacht zijn. Stel, er is iemand, die u niet zetten mag, zoodat ge licht geneigd zijt, om aan een ongunstigen dunk omtrent hem ingang in uw hart te geven. Nu bestrijdt ge dat. Ge weet het mag niet. Zelfs uw vijand zult ge liefhebben. Maar onderwijl wordt er aangescheld, en er dient zich iemand aan, die tegen dien man, die u haat, zelf geprikkeld is. Geen twijfel dan, of er staat u een verzoeking te wachten. De bezoeker zal uw eigen wrevel komen prikkelen, en den man, die u beiden te na kwam, in nóg ongunstiger daglicht pogen te plaatsen. De nauwlijks onderdrukte wrevel zal dan nieuw voedsel ontvangen. Ge zult geestelijk verzwakt worden; ge zult toegeven aan wat ge weet dat zonde is, en straks aan uw eigen hart bespeuren, dat ge de liefde verzaakt hebt en u door achterklap hebt laten verlokken en bekoren. Hoe staat ge nu voor en bij zulk een verzoeking? Natuurlijk is ook hier iets in, dat u streelt, dat u aantrekt en aangenaam is. Maar als ge nu Gods kind zijt, dan bidt ge ijlings uw schietgebed, en vraagt: Heere, leid mij niet in verzoeking, en als de verzoeking komen moet, o, verlos mij dan van den Booze. Zoo is het met alle verzoeking. Met de verzoeking van drift en hoogheid, van wrevel en wraakzucht, van oneerlijkheid en zinlijkheid. Altoos is er aan de verzoeking een kant die uw zondig hart toespreekt, en u daarom de verzoeking eer doet begeeren dan wegwenschen. Van nature staan we daarom tegen de verzoeking *niet* vijandig over, maar

loopen er eer zelf en willig in; en het is niets dan genade, zoo ge staande voor de verzoeking, en meenende dat ze naderende is, in oprechtheid en meenens bidt: Leid mij er niet in. Want natuurlijk, het is niet genoeg, die woorden over uw lippen te brengen, maar het hart moet er in meêgaan. Het moet een gebed uit uw ziel, een gebed uit het binnenste uws gemoeds zijn, en juist om zóó te kunnen bidden, moet eerst de wil in u overgebogen worden. Eer ge zoo bidden kunt, moet ge in het verborgen uws gemoeds over de verzoeking hebben getriomfeerd.

In dezen zin nu kunnen de verzoekingen een gewoon en buitengewoon karakter dragen. De gewone verzoekingen zijn de gewone ontmoetingen des dagelijkschen levens, die een samenspanning tusschen de zondige verlokselen buiten ons en de inwonende zonde in ons, teweegbrengen. Die verzoekingen zouden alleen kunnen gespaard worden, als we uit deze wereld uitgingen; want zelfs het zich opsluiten binnen de kloostermuren helpt hier niet tegen. Overal gaat zulk een verzoeking meê. Dit nu is Gods bestel. Hij heeft het zoo gewild, dat zijn wedergeboren en bekeerde kinderen midden in deze wereld hun weg zouden vervolgen, aan allerlei verleiding zouden zijn blootgesteld, en dat ze juist tegenover deze verleiding de kracht des geloofs openbaren zouden. Te dien opzichte nu is het aan Gods kind gezet, de verleiding te mijden en te ontvlieden overal en altijd waar dit zonder verzaking van plicht geschieden kan, en de ouders en voogden zijn gehouden om al degenen die aan hun zorgen zijn toevertrouwd, van de verleiding af te houden. Vooral de Calvinisten drongen hier steeds sterk op aan. Ze wilden dat we de wereld niet zoeken, maar ontwijken zouden, en in eigen kring voor onszelven en voor onze kinderen een Godzalig leven zouden ontsluiten. Wie dezen regel verzaakt, *zoekt* de verzoeking, en wordt er niet door God ingeleid, maar gaat er zelf in, en leidt er zijn kinderen in. Maar ook waar deze afscheiding van de wereld naar Christenplicht in praktijk wordt gebracht, komen we toch elken dag en op elk terrein des levens in allerlei moeielijkheid, worden we voor allerlei keus tusschen plicht en lust geplaatst, en is de verlokking tot allerlei zonde steeds aanwezig. En voor zoover nu deze strijd en deze worsteling ons overkomt naar Gods bestel en voortvloeit uit de omgeving waarin Hij ons geplaatst en uit de omstandigheden waarin Hij ons gebracht heeft, moet erkend en beleden, dat God de Heere ons in deze verzoeking inleidt. De bede: *Leid ons niet in verzoeking*, moet dus volstrekt niet alleen gekeerd tegen buitengewone verzoekingen tot buitengewone zonde, maar ook wel terdege tegen de gewone verleiding van het dagelijksch leven. Ook daarin moet ons geloof geoefend, moet de kracht on-

zes geloofs geopenbaard en gesterkt worden, en moet, mede door de verzoeking, Gods naam worden verheerlijkt.

Dit neemt echter niet weg, dat er wel terdege ook *buitengewone* verzoekingen zijn, en wel van drieërlei aard: de verzoeking van het *kruis*, de verzoeking van den *Mammon*, en de verzoeking tot buitengewone *zonde*.

Over de eerste buitengewone verzoeking van het Kruis zijn de brieven der apostelen vol. Het waren toen de dagen der vervolging. De pas opgestane kerken, zonder historisch verleden, zoo pas uit de wereld verzameld, werden heftig en fel van alle zijden bestookt, ja het werd toegelegd op haar ondergang. Dit nu was voor de eenvoudigen en geringen, die toen de kerk uitmaakten, een zeer zware verzoeking, om af te vallen van hun geloof en den Christus te verzaken; en men weet, helaas, maar al te zeer, hoe in die eerste eeuwen, ja, ook geheel een reeks van martelaren en martelaressen hun belijdenis met hun bloed bezegeld hebben, maar hoe toch ook duizenden bij duizenden in de zonde van Petrus vielen, en hun Heiland verloochend hebben. Die verzoeking van het Kruis nu heeft zich telkens in den loop der eeuwen herhaald, en ook onze eeuw heeft het keer op keer gezien, hoe smaad en dreiging vele lieve broederen wankelen deden en achteruitgaan.

Doch ook afgescheiden van dezen bepaalden aanval op het geloof, heeft ook het lijden der wereld, heeft bange tegenspoed, hebben bittere verliezen van man of vrouw of kind, en zooveel meer, niet zelden de noodlottige uitwerking, dat ze het geloof aantasten, aan Gods liefde vertwijfelen doen, en het hart verbitteren, in stee van het te verbeteren. Te zeggen, dat lijden heiligt, is juist, mits men er bijvoege *door bijkomende genade*. Want faalt het aan die genade, en wordt de arme worstelaar in zijn bitter leed aan zichzelven overgelaten, dan verheft het lijden niet, maar drukt neer, maakt stom en morrend, en zet maar al te vaak wrevel in het hart tegen Hem, door wiens hand ons al deze dingen overkomen. En daarom is het bij alle smart en droefenis, bij alle leed en alle kruis dat ons overkomt, zoo dringend noodig, dat we helder inzien, welke verzoeking hier voor onze ziel ligt, en God aanroepen, of Hij in deze verzoeking ons moge staande houden.

De tweede buitengewone verzoeking ligt in den *Mammon*, of wel meer in algemeenen zin in bijzonderen voorspoed. Als men rijk wordt, en klimt in macht en invloed, en van een kleine die men was, gaat meetellen en meerekenen onder de grooten der aarde, ligt én in dat geld én in dien voorspoed een ongemeen sterke verzoeking, om te gaan aanzien wat voor

oogen is, en af te gaan van onzen God. Niet dat men daarom aanstonds tot openbaren afval komt. o, Neen, dat niet. Maar het hart verliest het besef van zijn onmacht en onwaardigheid. Wij worden te groot en God te klein in onze schatting. Zelfverheffing loert aan de deur van ons hart. Hoogheid en trots zoeken bij ons in te dringen, en de stille gezindheden van nederigheid en ootmoed vluchten vau ons weg. En daarom is het zoo noodzakelijk, dat men ook in den dag van voorspoed zijn God aanroepe, of Hij den voorspoed en dat geluk ons niet tot een vloek doe worden, en of Hij zelf, bij al wat Hij ons schonk, toch blijve in leven en in sterven ons *hoogste goed.*

En hierbij komen dan nog in de derde plaats die buitengewone verzoekingen, die ontstaan doordat God ons tijdelijk zijn genade onttrekt, en dat juist op oogenblikken, waarin we aan groote verleiding tot *aanmerkelijke zonde* blootstaan. Dat God ons verlaat, heeft dan meestal zijn oorzaak in vroegere zonde, zoodat God de Heere, door ons zijn genade te onttrekken, ons leeren wil, zijn genade weer op beteren prijs te schatten. Ge ziet dit aan David, ge ziet het aan Petrus. Ge zaagt het wel in uw eigen omgeving onder de kinderen Gods. Ge hebt het wel ervaren in uw eigen leven. Dan ontbloot de Heere God u. Om u uw zorgeloosheid tot zonde te doen worden, laat Hij u een tijdlang aan uzelven over, ten einde proefondervindelijk te toonen, hoe ge buiten Hem nog midden in den dood ligt, en zonder zijn genade een gereede prooi van zonde en verderf wordt. En daarom is het zoo noodig, dat Gods kind, zoodra zulk een toestand van geestelijke verlatenheid intreedt, niet voortholle in zijn eigen kracht, maar aanstonds zijn toevlucht, met hartelijk smeeken en roepen, tot zijn God neme, en nimmer aflate noch ruste, eer hij zijn God heeft weergevonden, opdat hij, ook al moet hij door verleiding en verzoeking heen zijn weg vervolgen, er niet inga *zonder de gemeenschap zijns Gods.*

DERDE HOOFDSTUK.

> Zijt nuchteren, en waakt; want uw tegenpartij, de duivel, gaat om als een brieschende leeuw, zoekende wien hij zou mogen verslinden.
>
> 1 Petr. 5: 8.

Het laatste punt, waarop onze aandacht zich heeft saâm te trekken, is de opzettelijk verzoekende macht, die op onze ziel inwerkt, met het

doel en den toeleg, om ons ten val te brengen; hetzij tot zonde in gemeenen zin, hetzij tot die zonde, die aller zonde wortel is, tot ongeloof. Die macht nu gaat nooit van God uit. God immers verzoekt niemand ten kwade; maar altoos van den Satan. Wel *leidt* God ons in verzoekingen, maar die in de verzoeking ons in het gif indruppelt, is nooit de Heere, maar zonder uitzondering altijd de Booze. Wat God de Heere met zijn „*leiden* in verzoeking" bedoelt, moge de eene maal zijn de beproeving van ons geloof, een ander maal de ontdekking aan ons zelven van onze geestelijke zwakheid, of eindelijk een derde maal een ons verlaten met zijn genade en een ons verharden, opdat we, als straf voor ons ongeloof, in den jammer onzer ziel gestort, met berouw en schuldbelijdenis tot onzen God mogen wederkeeren; maar onder alle deze vormen, is het doel Gods altijd heilig, en nooit op het doen plegen van zonde of op den val van zijn kind gericht. Die het daarop richt is de wederpartijder, de aanklager der broederen, diezelfde Satan, die Job verzocht, of het hem gelukken mocht, Job van de vreeze des Heeren af te brengen.

Intusschen houde men hierbij wel in het oog, dat Satan op drieërlei wijs werkt; door ons *vleesch*, door de *wereld*, of rechtstreeks *zelf*. Deze drie factoren in de verzoeking, waarop ook de Catechismus met name wijst, staan niet zóó naast elkander, alsof de zondige prikkel van ons *vleesch*, en van de *wereld* buiten Satan zou omgaan; maar toch maakt het een zeer ernstig onderscheid, of we alleen met de afgeleide machten van Satan in *vleesch* en *wereld*, dan wel met Satan zelf in eigen persoon te doen hebben. Rechtstreeks is de Christus van Satan verzocht in de woestijn, maar desniettemin zag Jezus ook in Petrus' uitroep: „*Dat zal u geenszins geschieden*", wel terdege Satans inblazing, en wees hem deswege af met een „Satan, ga achter mij". En toen de Heere Gethsemané zou ingaan, en Judas met de politie in aantocht was, om Jezus gevangen te nemen, zei Jezus nogmaals: „De overste der wereld komt". De zaak is dus zóó te verstaan, dat ook *vleesch* en *wereld* alleen door Satans geest, die er in werkt, prikkels tot zonde, tot ongeloof en afval zijn; maar dat Satan, behalve door vleesch en wereld, ook rechtstreeks onze ziel aangrijpt, met name in de aanvechtingen. Wat de heilige apostel zegt, dat „Satan rondsluipt als een brieschende leeuw, zoekende wien hij zou mogen verslinden", drukt juist dat woelen van Satan in *vleesch* en *wereld* uit. Hij is en blijft de slang, die rondschuifelt in het woud onzes levens, en nu eens langs den bodem sluipend ons in de verzenen steekt, en dan weer uit de takken op ons neerschiet, om ons den kop te vermorzelen. Hij is de „overste der wereld", d. w. z. in *vleesch* en *wereld* heeft het zijn *rijk*. Hij heerscht er in. Heel de wereld ligt in het booze. Hij blaast in vleesch en

wereld met zijn onheiligen geest. Hij stelt aan vleesch en wereld zijn onheilige wet. En doordien hij over vleesch en wereld zulk een ongoddelijke macht bezit, woelt en werkt hij rusteloos, bij dag en bij nacht tegen God in, om vooral Gods Koninkrijk tegen te houden, en zijn heiligen ten val te brengen.

Hiervan merkt ge intusschen zeer zelden iets, omdat Satan zich meestal achter het schild van vleesch en wereld schuil houdt. Dan ziet ge wel vleesch en wereld, maar ge ontdekt Satan niet die er achter woelt. Stuitten nu vleesch en wereld u af, zoo zou er geen verleiding in steken, en Satan zou er zijn doel niet door kunnen bereiken. Maar dit is niet zoo. *Vleesch* en *wereld* doen zich zelfs in den regel aan u voor in een vorm die u bekoort. Ze streelen u en weten u te boeien. Dit zou niet zoo zijn, indien *vleesch* en *wereld* zich terstond ongesluierd aan u vertoonden. Immers, niet alleen een kind van God, maar zelfs een man of vrouw van burgerlijke gerechtigheid, voelt weerzin en afschuw bij zich opkomen, zoodra de brooddronkenheid en de gemeenheid tiert en raast. In dien naakten vorm heeft vleesch en wereld alleen vat op iemand, die reeds zeer ver is afgedoold. Daarom begint Satan altoos met u vleesch en wereld te toonen in een schoonen, dusgenaamd fatsoenlijken, u boeienden en toesprekenden vorm, om eerst later, als ge verdorven *zijt*, u ook de naaktheid der wereld te laten zien.

Men versta dit woord *vleesch* en *wereld* intusschen niet verkeerd. *Vleesch* is volstrekt niet enkel uw eigen *vleesch* en *bloed*, als ware met „vleesch" uitsluitend bedoeld zinnelijke zonde, zooals wellust, brasserij of vraatzucht. „Vleesch" is in de Heilige Schrift, en zoo ook hier in den Catechismus bedoeld als de „vleeschelijke mensch", de oude zondaar, de mensch naar zijn verdorven natuur, en alzoo in Gods kind is het de oude mensch, de inwonende zonde, die nog in hem nawerkt, en waartegen hij tot zijn dood toe zal hebben te strijden. Onder de werken des „vleesches" somt daarom de heilige apostel in Gal. V volstrekt niet alleen „overspel, hoererij, onreinigheid en ontuchtigheid" op, maar evenzoo „afgoderij, venijngeving, vijandschap, twist, toorn, afgunstigheid, gekijf, tweedracht en ketterijen". Zoowel de zinlijke als de geestelijke zonde vallen dus beide onder den éénen naam van „vleesch"; en wie opstuift in zijn drift, toegeeft aan zijn hoogmoed, of met nijd en afgunst tegen zijn broeder bezield is, valt onder hetzelfde oordeel van te leven naar het vleesch, en uit het vleesch te werken. Dat in de verzoeking de prikkel om tot zonde over te gaan ook uit ons „vleesch" opwerkt, wil dus zeggen, dat de wortel der zonde, dien we in ons hart omdragen, gedurig trekt en neigt, om ons in zonde

te verwikkelen. Het hangt er derhalve maar van af, of ons zulke zaken voorkomen, die vat hebben op een bepaalde zondige neiging van ons hart. Drank zal voor den één wel, voor den ander geen verzoeking zijn. Achterklap zal den één prikkelen, den ander koel en onverschillig laten. Voor hoogmoedszonde staat het hart van den één open, en is het hart van den ander gesloten. Niet elke pijl van den Booze heeft op een ieder vat. Maar juist daarom weet Satan zijn pijlen in zulk een gif te doopen, als juist voor u, in verband met de bepaalde neiging van uw vleeschelijk hart, doodelijk is. Verzoeking in den echten zin van het woord wordt dan ook voor u eerst daardoor geboren, dat ge, onder Gods bestel, ingeleid wordt in *zulke* omstandigheden, of in *zulke* ontmoetingen, als het meest geschikt zijn, om in uw hart de vonk der verleiding te werpen, en u in zondige vlam te zetten.

Dat we nu zeggen, dat Satan immer werkt, mag niet zoo worden verstaan, alsof de verzoeking u buiten schuld liet, en alsof ge zeggen mocht, dat ge hierin *het slachtoffer* van Satan waart. Dit is *nooit* het geval. De apostel zegt het zoo stellig: „Een iegelijk, indien hij verzocht wordt, wordt verzocht *van zijn eigen begeerlijkheid.*" Altoos is aan u de schuld, en zult gij het oordeel dragen. De zaak ligt namelijk zoo, dat naar Gods schepping de Satan geen invloed op uw hart mocht of kon hebben, en dat Satan nu toch zoo ontzettenden invloed op heel uw hart en op uw natuur heeft gekregen, is 's menschen schuld, en komt voor 's menschen verantwoording. En nu is het wel waar, dat wie krachtens erfschuld in zonde ontvangen en geboren is, hier niets tegen doen kan, en onder de tirannie van Satan ligt; maar vooreerst werkt hier reeds bij den onbekeerde de *gemeene genade* tegen in, en ten andere is bij Gods kind, dit juist de roem, dat „Christus hem uit alle geweld van Satan verlost en zich tot een eigendom gemaakt heeft." Wel terdege zijn ons derhalve én in de burgerlijke gerechtigheid, én bovenal in de Verbondsgenade, middelen ter verweer tegen Satan geboden; en wie deze wapenrusting aangordt, en voorts waakt, bidt en strijdt, zal nooit ten eenemale onderliggen. Indien we nu daarentegen, deze gemeene en deze bijzondere genade onzes Gods ongebruikt laten liggen, en ongewapend zonder te waken, te bidden, en te strijden, de werkingen onzes vleesches gaan laten, dan ligt ook deswege aan *ons* de schuld zoo we overvallen en verslonden worden. Het schaap, dat van onder den herder wegloopt, en door den wolf wordt aangegrepen of verdoolt, heeft dit zich zelf te wijten. Altoos is er dus onze eigen schuld, en wel schuld in tweeërlei opzicht. Vooreerst daardoor, dat we niet waken, bidden en strijden, en ten andere, dat we ongemerkt

de macht van Satan over ons hart weer sterker laten worden. Door elke nieuwe zonde wassen de ranken des verderfs weer aan.

De tweede prikkel, om in de verzoeking tot zonde te komen, ligt in *de wereld*. Met wereld wordt hier bedoeld het leven *buiten* ons, gelijk met „vleesch" het leven *in* ons. De „wereld" is hier dus niet alleen de wereld op *straat*, maar even zoo goed de wereld in *ons huis*, de wereld in onze *boeken*, de wereld in ons *kleed* en in onze *vermaken*. Het is al het leven om ons heen, waar we ons ook bevinden, ook al zijn we geheel alleen in de binnenkamer. Zelfs is het niet alleen de wereld, gelijk ze in werkelijkheid bestaat, maar ook de wereld, gelijk we haar beeld in onze gedachten en in onze voorstellingen met ons omdragen. Heel die wereld nu behoort bij ons. We zijn op het leven in zulk een wereld door God aangelegd en er voor geschapen. We hebben een *ziel*, en om die ziel een *lichaam* en om het lichaam een *kleed*, en buiten ons om een *wereld*. Zulk een wereld behoort zelfs in zoo strengen zin bij ons, dat God de Heere in het rijk der heerlijkheid ons niet alleen een verheerlijkt *lichaam*, maar ook een verheerlijkte aarde onder een nieuwen hemel geven zal. Op zich zelf ligt dus in het denkbeeld van zulk een wereld niets zondigs, en wie zich als een heilige uit de wereld afzondert, om in een kluis of cel zijn dagen te slijten, ontvlucht aan den strijd, in stede van in dien strijd te overwinnen.

Vandaar dat onze Heiland niet bad, dat de Vader de zijnen *uit* de wereld mocht wegnemen, maar wel, dat Hij ze bewaren mocht *in* de wereld. Ook in die wereld toch heeft de zonde zich genesteld. Ook in haar leven is het gif der zonde ingeslopen; en er is schier geen enkele verhouding of geen enkel verschijnsel in het leven der wereld denkbaar, dat niet door zonde vergiftigd of met zonde besmet is. Nu is zeer zeker ook hier onderscheid te maken. De zegen des Evangelies is ook, dat waar de Christus onder de volkeren doordringt en wordt aangenomen, het leven der wereld in zekeren zin zijn doop ondergaat. Het leven in een Christenland is veel ingetogener, veel matiger, veel bezadigder, dan het leven onder de volken die God niet kennen. Vooral op dorpen, waar het Calvinisme den toon aangeeft, is de uiterlijke verleiding der wereld nu nog veel minder dan in groote steden, waar Satan zijn zetel opsloeg. Maar al moet dit verschil erkend, en al is deswege de booze macht der wereld in menig opzicht gebroken, dit neemt niet weg, dat ze toch overal haar eigen zondige vormen weet aan te nemen, en onder allerlei verschijning invloed ten kwade op ons hart weet uit te oefenen. Bovendien is thans, helaas, zelfs onder de Christenvolken het Christelijk stempel op het maatschap-

pelijk en huiselijk leven derwijs verzwakt en soms bijna zoo tot onherkenbaar wordens toe uitgesleten, dat de „wereld" weer met iets van haar oude heidensche kracht opwoelt en haar strikken uitzet. Dit doet de „wereld" echter, zoo min als het „vleesch", uitsluitend door de zinlijkheid. Ook zij weet haar lokaas even goed ook op geestelijke paden uit te hangen, en wie weet, wat er ook in het publieke leven door nijd, door afgunst, door eerzucht, door geldzucht, door toorn en overmoed en niet het minst door leugen en onwaarheid gezondigd wordt, herkent de macht der wereld zeer wel, ook waar alle verloksel tot zinlijken lust is buitengesloten. Nu heerscht in dit alles zekere „geest", de geest van den overste der wereld, en het is alzoo ook hier de Satan die door de verlokselen der wereld op alle manier ons poogt te bekoren. Doch ook hier verontschuldigt dit ons niet. Integendeel, de wereld was ons toevertrouwd. Wij hebben ze aan Satan overgegeven, na ze aan God ontstolen te hebben, en zoo is het onze geestelijke straf, als thans die wereld ook ons een oorzaak van zonde is geworden.

En eindelijk komt hier dan in de derde plaats nog bij de *rechtstreeksche* invloed van Satan zelf op ons hart. Dit zijn deels *demonische* invloeden, deels *Satanische* aanvechtingen in den eigenlijken zin van het woord. Satan toch heeft ook zijn onderhebbende booze geesten of demonen, die hij uit zendt, om Gods kinderen te verleiden; maar als het op het hoogste komt, trekt hij zelf tegen ons op, en doet den aanval als met eigen hand. Deze aanvechtingen dragen dan allerlei onderscheidene karakters. Het zijn nu eens booze inwerpselen, die in onze gedachten worden geworpen, soms midden in ons gebed. Dan zijn het twijfelingen, die bij ons oprijzen, en die ons aansporen tot onheilig ongeloof tegen God en zijn Woord, tegen den Christus en zijn werk. Dan weer zijn het aanvechtingen van onzen staat, dat het geloof aan onze uitverkiezing ten eenemale in ons ondergaat. Of ook, want ook dit kan voorkomen, port Satan ons aan tot rechtstreeksche vijandschap tegen God, soms zelfs tot Godslastering. Deze rechtstreeks Satanische of domenische verzoekingen zijn daarom zoo ontzettend, omdat ze in den regel ons niet zullen overkomen, tenzij er, als straffe voor onze zonde en ons ongeloof, een tijdelijke verlatenheid van God over onze ziel komt. Het komt wel voor, dat booze inwerpselen onze ziel te midden van genadenervaringen verontrusten, maar dan zijn het geen aanvechtingen, en gaan ze zoo weer voorbij. Maar hebben ze vat op ons, sleepen ze ons mee, houden ze ons bezig, en geeft onze ziel er aan toe, dan is er altoos verlatenheid van Gods genade, en juist die verlatenheid alleen maakt de eigenlijke *aanvechting* mogelijk. Juist dat maakt dan zoo zwak,

en doet de ziel onder zulk een aanvechting zoo bitter lijden, indien ze er niet in slaagt, van het eerste oogenblik af zich op den Heiland en op zijn nederdaling ter helle te werpen, om ook in die hoogste aanvechting verzekerdheid van zijn bijstand te hebben.

Maar van welke dezer drie, van ons *vleesch*, van de *wereld* of van *Satan* rechtstreeks, nu ook de prikkel tot de zonde komt, altoos komt het er maar op aan, dat we onmiddellijk onzen doodvijand herkennen, onze eigen zwakheid en onmacht inzien, en zonder verwijl onze toevlucht nemen tot de genade onzes Heeren. De *doodvijand* moet herkend. Geen schijn mag ons bedriegen noch misleiden, ook al staat de gestalte van een engel des lichts voor ons. Want wie in zulk verzoeker of verleider nog ten deele een vriend, of ook maar een onverschillig mensch ziet, en niet zijn *doodvijand*, die is weg, eer de strijd begint. Zelfs moet op dat *doodvijand* alle nadruk vallen, want wie nog acht met dezen vijand te kunnen spelen, en waant dat het er hoogstens op wordt toegelegd, om hem een kleine wonde toe te brengen, vergist zich ten eenemale. Satan legt het altoos toe op ons leven. Hij zoekt onzen dood, en dat wel onzen *eeuwigen dood.* Voor spel is hier dus geen plaats, het is altoos ernst en hooge ernst. Altoos een strijd op dood of leven.

Maar in de tweede plaats zult ge hierbij aanstonds uw zwakheid gedenken. Eerst zit de leeuw vrij achter zijn tralies in het hok u aan te grijnzen, en om die tralies waant ge u veilig. Maar weet wel, in het oogenblik der verzoeking, dan worden juist de tralies weggenomen, en wordt de leeuw vrij om u te bespringen. En wee hem, die in zulk een oogenblik waant, den strijd nog wel tegen dien leeuw te kunnen opnemen. Wie dat ook maar beproeft, is op eenmaal weg, en valt in de klauwen van den Booze. Daarom zegt de Catechismus zoo volkomen naar waarheid, *dat we in ons zelven zóó zwak zijn, dat we ook niet één oogenblik kunnen bestaan.* En dat dit metterdaad zoo is, wordt nog dagelijks bezegeld door de ervaring van al Gods kinderen, door de ervaring van wie geestelijk het sterkste zijn nog het meest. Zelf, in eigen kracht, vermoogt gij noch tegen de wereld noch tegen het vleesch noch tegen Satan ook maar iets; en elk pogen om den strijd in eigen kracht uit te strijden, slaat tegen. Het komt daarom wel voor, dat ook wie *in* eigen kracht strijdt, toch overwint, maar ook dan overwon hij niet *door* eigen kracht, maar enkel door de genade, die hem ook zonder gebed ondersteunde.

En dit nu is het waarom onze Heiland ons in het *Onze Vader* onder de beden voor elken dag ons ook deze bede op de lippen legt, of onze Vader die in de hemelen is, bijaldien de verzoeking ons niet *kan* gespaard

worden, maar we in de verzoeking *moeten* geleid worden, ons in dien strijd wille bijstaan, en voor ons den strijd tegen den Booze wille opnemen. „Leid ons niet in verzoeking, maar als de verzoeking niet te ontgaan is, bewaar ons dan voor den Booze." Die bede wil Jezus dat we bidden zullen niet enkel op het oogenblik zelf, dat we de verzoeking voelen en het gevaar ons verrast, maar elken morgen bij ons ontwaken, opdat, wat ons ook dien dag moge overkomen, onze hulpe in den Naam des Heeren sta. Hij moet ons leeren waken, leeren bidden, leeren strijden, en in dien strijd zelf het schild over ons opheffen. Dan alleen zullen we niet onder liggen, maar sterken weerstand doen, en, dank zij dien volhardenden en voortdurenden strijd, zal ten slotte de verzoeking haar prikkel voor ons verliezen en geen verzoeking meer voor ons zijn. Niet alsof daarmeê het pleit gewonnen ware. Nauwelijks toch is de ééne verleiding of verzoeking te boven gekomen, of nieuwe verzoekingen en verleidingen zullen u pogen te bekoren. Maar dan zal het gaan van kracht tot kracht, van genade tot genade. Als goede krijgsknechten des Heeren zullen we stand houden, en zegepraal na zegepraal behalen. En uit onzen strijd zal Gode eere toekomen, aan onze broeders sterking vau hun geloof, en aan ons zelven een steeds vaster verzekerdheid van ons heil in Christus.

VIERDE HOOFDSTUK.

> Uwe, o Heere! is de grootheid, en de macht, en de heerlijkheid, en de overwinning, en de majesteit, want alles, wat in den hemel en op de aarde is, is uwe; uwe, o Heere! is het koninkrijk, en Gij hebt U verhoogd tot een Hoofd boven alles.
>
> 1 Kron. 29: 11,

Na de zes beden volgt in het *Onze Vader*, gelijk onderscheidene kerken van Christus dit sinds eeuwen gebezigd hebben, de dusgenaamde Doxologie of Lofverheffing: „Want uw is het koninkrijk en de kracht en de heerlijkheid tot in der eeuwigheid. Amen." Deze woorden nu komen, gelijk men weet, in onze Bijbels wel voor in het „Onze Vader" van Matth. VI, maar niet in het „Onze Vader" van Luc. XI. Overmits er ook nog andere kleine verschillen tusschen Matth. VI en Luc. XI voorkomen, behoeft men daarom nog volstrekt niet tusschen deze twee lezingen te

kiezen. Eer pleit alles er voor, dat Jezus wel drie en meer malen dit heilige formuliergebed voor de ooren zijner jongeren zal herhaald hebben. Dat nu bij deze herhaling, om van den vorm naar het wezen te trekken, dezelfde zaak soms op eenigszins andere manier werd uitgedrukt, kan allerminst bevreemding wekken bij hem, die ons den Vader leerde aanbidden in geest en waarheid. Uit het wegblijven van de lofverheffing in Luc. XI mag dus allerminst afgeleid, dat ze in Matth. VI ingelascht is, noch ook omgekeerd uit het voorkomen er van in Matth. VI, dat ze in Luc. XI door de schrijvers der handschriften is weggelaten. Het is toch zeer wel denkbaar, dat onze Heiland er deze lofverheffing de eene maal bijvoegde, en de andere maal ze wegliet. De moeilijkheid ontstaat hier dan ook alleen daardoor, dat de Latijnsche overzettingen van het Nieuwe Testament, die van zeer oude dagteekening zijn, deze lofverheffing niet vermelden, gelijk dan ook nu nog de Roomsche Vulgata haar niet heeft, en de Roomsche kerk haar niet opnam. Op zichzelf zou dus wel aan te nemen zijn, dat deze „lofverheffing" eerst door het kerkelijk gebruik er ware bijgevoegd, en uit dit kerkelijk gebruik allengs in Matth. VI ware ingelascht, indien hier niet ééne zeer ernstige bedenking tegenover stond. Deze bedenking bestaat hierin, dat precies dezelfde aanleiding, om ze in Matth. VI in te schakelen, ook bestond voor het inlasschen van dezelfde woorden in Luc. XI, en dat toch in Luc. XI, blijkens de handschriften, deze inlassching zoogoed als nooit beproefd is. Dit nu is bij opzettelijke en bewuste invoeging in den tekst niet te begrijpen. Wie én in Matth. VI én in Luc. XI een tekst voor zich had *zonder* deze inlassching, en nu een poging waagde, om, uit het kerkelijk gebruik deze „lofverheffing" in de heilige Schrift in te brengen, ging toch al zeer dwaaslijk te werk, door ze wel op de ééne plaats in te voegen, maar in de andere weg te laten; en zou er uiteraard toe *moeten* gekomen zijn, om ze op beide plaatsen in te voegen. Neemt men daarentegen aan, dat in de Westersche kerk de tekst van Luc. XI in het kerkelijk gebruik gevolgd werd, dan is het volkomen rationeel, dat nu in de Westersche handschriften allengs ook uit Matth. VI de lofverheffing geschrapt werd. Zoo immers accordeerden *beide* teksten met dit kerkelijk gebruik. Logisch laat zich dus wel verklaren, dat in het Westen uit Matth. VI werd weggelaten, wat in Luc. XI ontbrak, en niet in het kerkelijk spraakgebruik was opgenomen; maar logisch is niet te begrijpen, dat men in het Oosten het kerkelijk spraakgebruik wel in de ééne, maar niet in de andere plaats zou hebben ingevoegd. Op dien grond maken we dan ook bezwaar, om mee te gaan met die critici, die de latere inlassching van de doxologie in Matth. VI voor een uitgemaakte zaak houden.

Dat bij de Joden, en algemeen in het Oosten, het eindigen of besluiten der gebeden met zulk een lofverheffing niets ongewoons was, is bekend. Zulk een besluit van het gebed lag geheel in den mystiek-Oosterschen geest, die er behoefte aan had, om eer het Amen werd uitgesproken nogmaals zijn gewijde en geheiligde aandacht in zijn God saâm te trekken. Uit het gebed van David, dat ons in 1 Kron. XXIX: 11 is opgeteekend, leeren we overigens reeds soortgelijke betuiging kennen, als in deze doxologie voorkomt, wanneer het daar heet: „Uwe, o Heere, is de grootheid en de macht en de heerlijkheid". Het eigenaardige nu van zulke doxologiën aan het einde der gebeden is, dat ze geschikt zijn, om bij alle gebeden te worden bijgevoegd, zonder bij één gebed bijzonderlijk te hooren. In de Engelsche Episcopale kerk wordt de betuiging: *Glory be to the Fathor and to the Son and to the Holy Ghost, world without end, Amen*, nog steeds aan het eind van allerlei gebeden en lofzangen herhaald, juist op dezelfde wijze, als meer dan één liturgisch gebed ten onzent eindigt in de betuiging, dat we alles vragen „in den naam des Zoons, *die met den Vader en den Heiligen Geest één eenig God zij te loven en te prijzen in der eeuwigheid.*" Daarom zal men het veiligst gaan, indien men de slotwoorden, die bij het „Onze Vader" zijn gevoegd, beschouwt als een meer algemeene doxologie, die ook voor andere gebeden in zwang was, en door Jezus een enkel maal ook aan het „Onze Vader" toen hij dit zijne discipelen leerde, is toegevoegd. Juist dus als het „Amen" dat natuurlijk voor velerlei gebeden in zwang was en niet opzettelijk voor het „Onze Vader" was uitgedacht, zoodat dit „Amen" in Luc. XI zoomin als de doxologie voorkomt, zonder dat iemand daarom vermoeden zal, dat dit „Amen" ook door ons behoort te worden weggelaten. Dat nu in het latere kerkelijk gebruik, de Oostersche kerk, die door haar aard en geestesrichting op zulk een doxologie was aangelegd, zich al spoedig meer constant aan het „Onze Vader" *met* het slot hield, terwijl de Westersche kerk, die zich in het gebed meer aan de eigenlijke beden hield, het „Onze Vader" *zonder* het slot uit Luc. XI overnam, heeft niets onnatuurlijks; en is dit zoo, dan verklaart het zich als vanzelf, waarom men in het Westen het slot uit Matth. VI allengs voor een Oostersch bijvoegsel kon aanzien en daarom schrapte. De kerken der Reformatie, die zich door de toenmalige kerkelijke praktijk niet gebonden konden gevoelen, zijn, mede deswege, weer op de Oostersche usantie overgegaan, en hebben niet Luc. XI, maar Matth. VI, naar den dusgenaamden *textus receptus*, tot voorbeeld voor het kerkelijk gebruik genomen, en de gewoonte, om het „Onze Vader" *met* de lofverheffing in het slot, te bidden, is daardoor onder alle Protestanten zóó inheemsch geworden, dat men zou meenen, dat het gebed niet ten einde toe werd afgebeden, indien de voor-

ganger in het gebed het slot wegliet. Doch in wat zin en geest dit ingewikkeld vraagstuk ook worde opgelost, zooveel sta voor een ieder vast, dat deze „lofverheffing" niet een bijzonder iets bij het „Onze Vader," maar een algemeene lofverheffing ter besluiting van onze gebeden is, die dus ook aan het slot van andere gebeden kan gebezigd worden, en alzoo ter afwisseling dienst kan doen met de trinitarische, d.i. op de heilige Drieëenheid doelende lofverheffing, die in onze liturgische gebeden meer gewoon is.

Komen we alsnu tot die Lofverheffing zelve, dan sta op den voorgrond, dat zulk een uitgang van onze gebeden wel niet *noodzakelijk*, maar toch *raadzaam* en in geestelijken zin *aanbevelenswaardig* is. Alle gebed is een verheffing der ziel tot onzen God, een zoeken van zijn gemeenschap. Zoolang nu onze gebeden zich bepalen tot de bede voor de eere zijns Naams, voor de komst van zijn Koninkrijk, en voor het geschieden van zijn wil, dringt en drijft het gebed ons naar God toe. Maar zoodra we inkeeren tot onzen eigen nood, en dien voor Gods genadetroon brengen, daalt onze biddende ziel af in ons aardsche leven, in onze lichamelijke nooddruft, in de schuld die ons van God vervreemdt en in den strijd met Satan, dien we te strijden hebben. Dit alles nu *breekt* eer de gemeenschap met het Eeuwige Wezen, dan dat het die sterken en bevestigen zou. Het leidt af, en niet op. Vandaar dat een gebed hetwelk eindigde met: „Verlos ons van den Booze," op zeker min natuurlijke wijze besloten zou worden met den naam van den Satan, na met de aanroeping van Gods Vadernaam begonnen te zijn. Oordeele nu een iegelijk bij zichzelven, of de naam van Satan een geestelijk geschikt besluit voor ons gebed zou zijn. En ook gevoelt men terstond, dat de biddende ziel hierin niet *rusten* kan. Neen, na zich tot in de diepte van de worsteling met Satan verdiept te hebben, heeft het hart dat God zoekt, eer het zijn Amen uitspreekt, behoefte, om zich weer van Satan tot *zijn God* te verheffen, zijn almachtigheid en zijn heerlijkheid aan te zien, en, nu tot in der eeuwen eeuwigheid zich verbreedende, zich neder te vlijen in de verwachting van dat eeuwig koninkrijk, waarin God zijn zal alles en in allen. Dan is de ziel weer boven eigen nood en zielsangst en schuldbesef en vreeze van Satan verheven, en spreekt haar *Amen* uit in een stemming van lof en van dank. Aldus keert het gebed, dat met God begon, in God, als in zijn uitgangspunt, weder. De ziel die bidt gevoelt zich opgenomen in het eeuwig bestel haars Gods en in de toekomst van zijn Koninkrijk, en zoo eerst volgt op het *Amen* dat besef vau wondere mogendheid en heilige geestdrift, waarin de geestelijke kracht van elk gebed schuilt.

Wat nu voorts de woorden zelf van deze doxologie betreft, zoo wijzen deze ons eerst op het *Koninkrijk*, dan op de *Kracht*, en daarna op de *Heerlijkheid* des Heeren, en breiden ze deze drie uit tot in aller eeuwen eeuwigheid, om zoo eerst in het plechtige *Amen* te rusten.

Dat nu eerst van het *Koninkrijk* sprake is, heeft zijn goede oorzaak. Alle gebed toch is een worsteling tusschen de wenschen en verlangens van den bidder en den *verborgen raad* Gods. Wie niet als ongeloovige enkel in gevaar en nood, maar als kind van God voor zijn Vader in de hemelen neerknielt, weet en belijdt, dat „geen ding ooit gewisser geschiedt, dan het hoog bevel van 's Heeren Woord." Hij weet dat God gezegd heeft: „Mijn raad zal bestaan en Ik zal al mijn welbehagen doen." En hij weet ook, dat deze raad Gods van eeuwigheid is, en vast ligt in het Besluit. Hij nadert dus niet tot zijn God, als ware Hij een grillig, oppermachtig heer, die nog niet weet wat hij doen zal, en dies, naar den indruk van het oogenblik handelend, óf zus óf zoo kan doen, en dien men derhalve zoekt te verbidden en naar zijn zin te stemmen. Neen, zijn God, tot wien hij roept, is een eenig Koning, wiens de wijsheid is en het eeuwig welbehagen, en die alle ding stuurt en regeert naar den raad zijns willens. Maar even stellig als dit voor hem vaststaat, even zeker weet hij, dat de drang des gebeds hem door zijn God zelf in het hart is gegeven; dat die God tot hem gezegd heeft: „Roep Mij aan in den dag der benauwdheid, en Ik zal er u uit helpen;" en dat, hoe wonderbaar het schijne, en hoe volstrekt onverklaarbaar dit voor ons menschelijk inzicht ook zijn moge, God de Heere in zijn raad zelf én onze gebeden én de al of niet verhooring onzer gebeden heeft opgenomen. Gods kind weet dat het rechte gebed niet uit den mensch is, maar door den Heiligen Geest in hem gewerkt wordt, en dat hij diensvolgens, niet uit zucht om te dwingen, maar alleen wijl de Heere zelf er hem toe aandrijft, zijn ziel voor den Heere mag uitgieten en zijn klachte mag klagen voor zijn troon. Vast en onwrikbaar als Gods raad eeuwiglijk staat, mag toch nooit die raad verstaan als een noodlot of als een fatalisme, gelijk de Islam dit leert. Gods kind riep zijn God aan als zijn *Vader in de hemelen*, en het is niet door een ingluren in het verborgen wilsbesluit, maar uit kinderlijke aandrift, dat het gebed tot zijn God in hem opklimt.

Toch wordt daarom de strijd, de gestadige worsteling tusschen het *uw wil*, en *mijn* wil ook onder het bidden wel gevoeld, en waar zelfs de groote Bidder van Gethsémané dezen strijd zoo klaarlijk besefte, dat hij het „*Niet* mijn wil, maar *uw* wil geschiede," met zoovele woorden uitspaak, is er ook voor Gods kind in het gebed geen rust en geen vrede gevonden, eer ook hij de ziel kan opheffen tot dat Koninklijk

regiment zijns Gods, dat alle ding stuurt en regeert naar zijn eeuwig welbehagen.

En dit doel nu wordt immers juist bereikt door de eerbiedige betuiging: *Want uw is het koninkrijk*, waarin de betuiging ligt, dat niet Gods kind den loop der dingen regelen wil, noch ook vraagt dat zijn God zich naar hem zal schikken, maar dat hij omgekeerd God in zijn hoogheid erkent, belijdt dat Hem en Hem alleen het Koninklijk regiment toekomt, dat dus ook hij zelf met zijn persoonlijk leven en aanzijn zich te voegen heeft naar de leiding van dat Koninklijk regiment, en dus ook, omdat zijn God *Koning* is, de verhooring en niet-verhooring van zijn bede aan den wille Gods onderwerpt. Eenerzijds is het alzoo een betuiging van *berusting*, ingaande in het „Niet mijn wil, maar de wil van U, mijn Koning, gesehiede." Maar anderzijds is deze berusting toch weer niet de stomme berusting van den slaaf, doch veelmeer de vrijwillige, lofzingende berusting van het kind, dat zelf niet anders wil, dan dat Gods koninkrijk triomfeere. Heeft hij niet zelf gebeden: *Uw koninkrijk kome*, nog eer hij bad om voorziening in eigen nooddruft en om vergeving van zijn schuld en om verlossing uit eigen verzoeking? Dat koninkrijk staat alzoo voor hem niet op den achtergrond, maar op den voorgrond. Hij bukt en zwicht er niet voor, maar roept het zelf in. En doet hij dit, omdat de naam des Heeren hem boven alles gaat, hij doet het ook, omdat hij vastelijk overtuigd is, dat zijn eigen eeuwig geluk en dat der zijnen, alleen dán komt als dat koninkrijk komt, en zou ondergaan, als dat koninkrijk uitbleef.

In de tweede plaats wordt hier nu die andere betuiging aan toegevoegd: *Want uw is de kracht.* Raad en bestel baten niet, zoo de kracht afwezig is, om dien raad en dat bestel door te zetten en ten uitvoer te brengen. Als kind van mijn volk kan ik mijn koning liefhebben, en stil vertrouwen in zijn beleid en zijn toevoorzicht; maar een machtiger vorst kan van over de grenzen komen opdagen, en den raad mijns konings verijdelen. Doch dit nu juist is hier *niet* alzoo. Wel verheft zich toch ook tegen den Koning der koningen een wederpartijder, die „overste der wereld" werd, en niet aflaat God en zijn volk te bestrijden, of hij het Koninklijk regiment onzes Gods mocht kunnen te niete doen; maar dat juist kan hij *niet.* Immers Satan heeft *geen* kracht. Alle kracht is Godes, en alle kracht waarmeê Satan tegen God strijdt, is kracht, die hij van God ontving, en nu tegen God verzondigt. Eens wordt Satan, en al wie Satan aankleeft, geworpen in den poel des vuurs. In de betuiging: *Want uw is de kracht*, ligt dus niet enkel de belijdenis, dat de kracht Gods grooter is dan de kracht van Satan, maar heel anders, dat er geen kracht is dan uit God

en dat daarom geen creatuur zich tegen zijn wil roeren of bewegen kan. Eens openbaarde de Heere zich aan Abraham, als God de Almachtige, als *El Sjaddai*, en daarin lag nog alleen de betuiging, dat Hij, onze God allen tegenstand die zich tegen Hem verheft, overwinnen kan en zal. Maar in *deze* betuiging ligt meer, ligt de zalige erkentenis, dat geen schepsel mogendheid heeft of bezit, tenzij God hem die verleene, en dat God de Heere alzoo geen enkelen tegenstand kan ontmoeten, dan dien Hij door het eenvoudig onttrekken van de verleende kracht te niet en te schande kan maken. Meer nog, wie zijn gebed laat uitvloeien in de betuiging: *Want uw is de kracht*, geeft daarin tevens te verstaan, dat de niet-verhooring van zijn gebed nooit daaraan liggen kan, dat het Hem schorten zou aan wijsheid of fale zou aan kracht, want dat zijns alle kracht is en geen ding bij God onmogelijk; maar dat alleen hooger wijsheid en heiliger bestel van de aanwending van deze kracht ter verhooring van onze gebeden afhoudt.

En eindelijk komt dan de derde betuiging: *Want uw is de heerlijkheid*, een uitdrukking, die in verband met het voorafgaande gebed, ook hier niet mis worde verstaan. Er is hier toch geen sprake van de heerlijkheid, die met Christus' wederkomst ingaat, maar van de heerlijkheid in *volstrekten* zin. Deze betuiging geeft alzoo te kennen, dat de einduitkomst Hem, onzen God, rechtvaardigen zal. Thans schijnt het vaak, alsof Gods raad *niet* heerlijk, maar veeleer jammerlijk is, als ge ziet hoe vaak de zonde, de leugen en de laster triomfeert, terwijl de rechtvaardige lijdt en omkomt. Dit nu is *niet* heerlijk. Golgotha *wordt* heerlijk door de Opstanding, maar is op zichzelf in duisternis gehuld en omfloerst met zwarten nacht. En zoo is het nóg gedurig ook op ónzen levensweg. Dan zinkt alles in. De fondamenten der aarde worden geschud. Sion roept, maar de ziele van Gods tortelduive wordt aan den vijand overgegeven, en al Gods heiligen weenen, weenen niet het minst, omdat Gods raad bespot en over Gods bestel door zijn vijanden schijnbaar getriomfeerd wordt. Maar nu opent zich het vergezicht des geloofs. Het geloof kan niet den jammer van het heden afkeeren, maar het aanschouwt de einduitkomst, waarin alleen Gods bestel heerlijk en zijn raad volzalig zal blijken. En waar nu Gods kind zijn gebed besluit met de erkentenis van Gods *koninklijk regiment* en met de betuiging, dat *zijns de kracht* is, zoodat Hij *moet* overwinnen en al zijn vijanden te niet doen, daar verheft de biddende ziel zich tot die innerlijke deugdelijkheid van Gods bestel en raad, die eens uitkomen en blinken en uitschitteren zal, en zij betuigt het in aanbidding: *Want uw is de heerlijkheid*; d. w. z. eens in de uitkomst zal alleen *Uw* raad en bestel gerecht-

vaardigd worden, en al wie tegen U zich stelde of de hand tegen U ophief, zal wegzinken in schande en in smaad.

VIJFDE HOOFDSTUK.

> Want zoo vele beloften Gods als er zijn, die zijn in hem Ja, en zijn in hem Amen, Gode tot heerlijkheid door ons.
>
> 2 Cor 1: 20.

De Doxologie of Lofverheffing, die het *Onze Vader* besluit, vloeit uit in de slotwoorden: *Tot in der eeuwigheid, Amen.*

Deze bijvoeging: „Tot in der eeuwigheid" is in de Heilige Schrift een zeer gewone, en pleegt ingelascht te worden zoo achter beloften en verklaringen van Gods zijde, als achter dank- en lofverheffing van de zijde des menschen. De kennelijke strekking van deze bijvoeging is, om het besef levendig te houden, dat wij menschen *in den tijd* leven, en het Hoogste Wezen *in de eeuwigheid* woont. Daar nu ook het gebed en de dankzegging een poging is, om de gemeenschap met het Hoogste Goed te zoeken, spreekt het vanzelf, dat in het gebed onze ziel zich uit den tijd moet losmaken en min of meer moet inleven in het eeuwige; want in dat eeuwige alleen is God. Die losmaking uit den tijd mag wel geen volkomene zijn, gelijk dit bij mystieke dweepzucht soms voorkomt; dan toch breekt het verband met ons tegenwoordig aanzijn, en heeft het gebed voor ons tegenwoordig leven geen beteekenis meer. Maar wel moet in het gebed onze geest, die gemeenlijk in de dingen des aardschen levens bevangen en besloten is, uit die beklemming zoover losgemaakt, dat hij zich tot God kunne opheffen. Dit kost zeker inspanning, die bij de psalmisten tot uitdrukking komt, als ze roepen: *Ik hef mijn ziel, o God der goden tot U op*, en al denkt de bidder er nu niet om, dat hij hiermêe tevens, voor een deel, uit den *tijd* in de *eeuwigheid* overgaat, overmits al zijn gedachten en de lust zijns harten zich op zijn Vader in de hemelen saamtrekt, toch *is* het feitelijk aldus, dat wie warm, bezield en met waarachtige opheffing der ziel bidden mag, wel waarlijk, zonder het leven in den tijd los te laten, toch ten deele in het eeuwige overglijdt. Ge gevoelt dit verschil tusschen een *opgaand* en *terugslaand* gebed dan ook zelf zeer wel. De ééne maal zult ge gebeden hebben, zonder dat ge uw ziel opheft; dat ge zonder de minste spanning des geestes in uw aardschen kring bevangen en besloten bleeft, en daar-

uit riept naar boven, om zegen, om hulp, om heil; en ook zulk een gebed heeft zeer zeker waardij en beteekenis, Het gewone gebed vóór het nemen van spijs, zal zelfs in den regel geen hooger karakter kunnen dragen, en het gebed waarmeê men vergaderingen opent, blijft gemeenlijk op dienzelfden trap staan. Maar ge zult ook een ander maal rijkere gebedservaringen kennen, in de herinnering aan intiemer, heiliger gebeden, toen ge eenzaam voor uw God op de knieën laagt. Dan toch is het ook u wel overkomen, dat ge, na de oogen voor deze wereld gesloten te hebben, die wereld schier vergeten hadt, geheel in de bewondering en aanbidding voor uw God waart opgenomen, als van u zelven los en nabij uw God waart geweest, en dat ge, om uit het gebed weer in het leven terug te keeren, zekeren stillen overgang noodig hadt, uit de *eeuwigheid* weer in den *tijd*. Gebeden nu, waarbij dit laatste uw zielservaring mocht wezen, zijn de vruchtbaarste, de rijkste gebeden, die u den mildsten zegen doen wegdragen. Ook afgezien toch van de verhooring uwer gebeden, die ge daarna inwacht, is zulk een gebed op zich zelf reeds, als we ons zoo mogen uitdrukken, een bad in den oceaan van het eeuwige en oneindige om Gods troon. Zulk een gebed voert ons op naar de bergen van Gods heiligheid, en doet onze ziel op den top dier bergen heiliger, frisscher, hooger hemellucht inademen. Het is onder zulke gebeden, dat de ziel met versche olie pleegt overgoten te worden, en dat de krachten des koninkrijks, verkwikkend, in de ziel worden uitgestort. Dit is de mystiek der gebeden. Het onnaspeurbare en ondoorgrondelijke, maar dat geestelijk niettemin door Gods kind wordt genoten en gekend.

In verband hiermede nu moet die uitroep: „*In der eeuwigheid*" worden verstaan, die we achter het „*Onze Vader*" en vóór het *Amen* uitspreken. Niet alsof dit „in der eeuwigheid" ons de verheffing onzer ziele bracht. Dan zou het aan het begin, en niet aan het slot, van het *Onze Vader* moeten voorkomen, en de eigenlijke opheffing der ziel moet dan ook plaats grijpen bij het „Onze Vader *die in de hemelen zijt*". Neen, deze slotuitroep: „in der eeuwigheid", is veeleer de bewuste erkentenis der ziel, dat ze thans met haar *Amen* weer uit de eeuwigheid in het tijdelijke terugzinkt en in dat tijdelijke leven de afgebedene hulpe Gods inwacht. Bij het slot van het gebed trekt de biddende ziel zich uit den kring van het eeuwige die bij God is, weer in den kring van haar eigen tijdelijk leven terug, en spreekt het uit, dat bij haar God alles in het eeuwige leven en in der eeuwen eeuwigheid ligt verborgen. En het is in dien zin, dat ze, dan lofzeggend, uitroept: „Want uw is het koninkrijk, en de kracht en de heerlijkheid *tot in der eeuwigheid*". Doch juist daarom ligt in die betuiging dan

ook een berusting met het oog op de *verhooring* des gebeds, en in zooverre vormt ze den overgang tot het *Amen.* Ware toch God niet in het eeuwige, maar in het tijdelijke, gelijk de bidder zelf daarin nog leeft, zoo zou de verhooring des gebeds *aanstonds* moeten volgen, en een *tijdelijk* karakter moeten dragen. Dit echter is *niet* het geval. De beloften Gods waarop onze gebeden pleiten, zijn geen beloften, wier vervulling voor dit jaar of voor dien dag gewaarborgd is. Niets is hier vast en zeker dan de eindnitkomst. Het einde aller diugen zal onzen God verheerlijken. Als eens alle stroomen van den tijd in den oceaan der eeuwigheid zullen zijn uitgevloeid, dan zal het *ja* en *amen* van al Gods beloften heerlijk uitschitteren. Maar nu, in het tijdelijke, worstelen alle deze stroomen nog door elkander, en zoo is de droeve uitkomst thans gedurig, dat Gods naam *ontheiligd* wordt; dat zijn koninkrijk wordt *teruggehouden;* dat zijn wil *niet* op aarde gelijk in den hemel geschiedt; dat er sterven van honger, die hun dagelijksch brood *niet* vonden; dat zelfs belijders des Heeren hun schuldenaren *niet* vergeven; dat ze worden ingeleid in verzoeking en daarin bezwijken; en dat Satan *niet* terug geslagen wordt, maar veeleer de overhand houdt. Als ook maar één enkelen dag het volle, rijke *Onze Vader* op dien dag zelven, aanstonds, volkomene verhooring vond, zou op dien eigen dag de hemel op aarde zijn nedergedaald. En dit nu uit Gods Woord wetende, dat de verhooring van het *Onze Vader* alleen op de einduitkomst, en dus op de eeuwigheid berekend is, eindigt de bidder met op die eeuwigheid al zijn oog te vestigen, en besluit hij zijn gebed met dien veelzeggenden uitroep: *tot in der eeuwigheid.*

En zoo glijdt dan het gebed ten slotte over in dat ééne, korte, veelzeggende woordeke, waarmede we onze gebeden plegen te besluiten, het *Amen* onzes gebeds, en het *Amen* onzer dankzegging.

Dit *Amen* is een Hebreeuwsch woord, dat *vastheid* beteekent, en wijl nu *vastheid* in het geestelijke beteekent: *trouw* en *waarheid,* zoo wordt God zelf bij Jesaja *de God van Amen* genoemd. Zoo b. v. in Jesaja LXV: 16, waar het vertaald is door *„den God der waarheid".* Er staat toch: „Zoodat wie zich zegenen zal op aarde, die zal zich zegenen in den God van Amen, d. i. in den God der *waarheid".* Dit nu had ten gevolge, dat dit woordeke *Amen* den zin kreeg van hetgeen waarachtig en zeker is, en waarop men staat kan maken. Zoo kwam het tegenover het onzekere, twijfelachtige en logenachtige te staan; en dit gaf aanleiding tot de gewoonte, om dit woordeke *Amen* aan het begin of aan het slot van een verklaring te bezigen, om daarmede te betuigen, dat de inhoud dezer verklaring of betuiging als vast, zeker en onwrikbaar gold. Zoo was onze

Heere Jezus Chrustus gewoon dit woordeke *Amen* gedurig te bezigen bij den aanhef van gewichtige betuigingen. Als er toch in onze overzetting staat: „*Voorwaar, voorwaar* zeg ik u," is dit altoos een vertaling van het oorspronkelijke: „*Amen, Amen,* zeg ik u." Dat men dit *Amen* bij zulk gebruik vertaald heeft door *voorwaar*, doet dit gebruik van het *Amen* voor wie zijn Nederlandsche bijbelvertaling leest wel te loor gaan, en het had allicht voorkeur verdiend, dat men ook hier dit woordeke „Amen" *onvertaald* had gelaten; maar nu dit niet alzoo geschied is, heeft het toch zijn nut er op te wijzen, dat er in het oorspronkelijke hetzelde woord staat, en dat „*Voorwaar, voorwaar* zeg ik u" geheel hetzelfde is, als: *Amen, Amen,* zeg ik u.

Aan het *slot* van soortgelijke betuigingen en verklaringen daarentegen, is het *Amen* ook in onze vertaling in zijn Hebreeuwschen vorm blijven staan, en uit dit gebruik is ook in onze dagelijksche gebeden dit *Amen* opgenomen. Bij Israël kwam dit gebruik op tweeërlei wijze voor. Ten eerste op dezelfde wijze, waarop wij dit nog aan het slot van onze gebeden uitspreken; maar ook ten andere als een *Amen*, dat door anderen werd uitgesproken, om hun instemming met een gebed of een verklaring, die ze hadden aangehoord, openlijk te kennen te geven. Wat dit laatste betreft, lezen we b. v. in Deut. XXVII: 15: „Vervloekt zij de man, die een gesneden of gegoten beeld zal maken, en al het volk zal antwoorden en zeggen: *Amen*". En dat dit ook in de saamkomsten der eerste Christenen alzoo placht te geschieden, toont ons 1 Cor. XIV: 16, waar staat: „Indien gij dankzegt met den geest, hoe zal degene die de plaats eens ongeleerden vervult, *Amen* zeggen op uw dankzegging?" In de Engelsche Bisschoppelijke kerk is deze gewoonte nog in zwang. Na elk gebed spreekt heel de gemeente in haar kerk overluid het *Amen* uit. Soms doen de Engelschen dit zelfs midden onder het gebed, als de voorganger een bede opzendt, die hen bijzonder aangrijpt. Zoo hoort men dan gedurig onder het bidden, nu hier, dan daar, overluid, *Amen* roepen. Iets, wat uit de Bisschoppelijke kerk zoozeer in de gewoonte van het Engelsche leven is overgegaan, dat men ook ten onzent bij het *Leger des heils* soortgelijk gebruik van het woord *Amen* kan waarnemen. Het is dan niet de voorganger in het gebed die *Amen* zegt, maar hij bidt, en het *Amen* komt van de schare, die op deze wijze zijn gebed bezegelt. Toch wane men daarom niet, dat het gebruik van dit *Amen* tot de gebeden beperkt is. Het komt in de apostolische brieven ook midden in den tekst voor bij de lofprijzing. Zoo b. v. in Rom. IX: 5: „*Dewelke is God boven alles te prijzen in der eeuwigheid. Amen.*" En ook is het zeer gewoon, dat woordeke *Amen* aan het slot van een boek of een brief te plaatsen. Zoo b. v. vindt ge dit

Amen aan het slot van het Evangelie van Mattheus, Lukas en Johannes. en der meeste brieven van Paulus. Ook de eerste brief van Johannes loopt in dit *Amen* uit. Dit nu heeft aanleiding gegeven, dat dit *Amen* ook ten onzent volstrekt niet alleen aan het slot van onze gebeden wordt gebruikt, maar evenzoo aan het slot van de zegenspreuk, en aan het slot der predikatie. Bij het bedienen van den heiligen Doop en van het heilig Avondmaal heeft de Gereformeerde kerk dit *Amen* niet aan de sacramenteele woorden toegevoegd, om de juiste reden, dat in deze sacramenteele woorden niet een verklaring noch een bede ligt, maar de verkondiging van een feit, waarbij als zoodanig voor het *Amen* geen plaats is.

Doet men nu onderzoek naar de bijzondere beteekenis van dit *Amen*, als sluitwoord van onze gebeden, dan legt de Roomsche kerk er nadruk op, dat dit *Amen* bij het *Onze Vader* zoo dikwijls het in de offerande van de *Mis* gebeden wordt, niet een betuiging onzerzijds is, dat wij de verhooring onzer gebeden zekerlijk verwachten, maar dat dit *Amen* alsdan door den priester, als ware het in den naam des Heeren, wordt uitgesproken. Zoo opgevat behoort dan het woordeke *Amen* niet meer tot het gebed maar zou het een antwoord zijn van Godswege en in zijn naam op onze gebeden gegeven. *Wij* zouden het dan zijn, die het *Onze Vader* in zijn zes beden baden, en na deze zes beden zou dan het antwoord van Gods zijde komen in het *Amen*, om ons daarmee te betuigen, dat onze gebeden ter gedachtenisse zijn opgeklommen, en van God verhoord zijn. Bij andere gebeden stelt Rome dit niet, maar wel bij het *Onze Vader*, als het gebeden wordt bij de Mis (*Cat. Rom.* P. IV. c. 17. 9. 3.) Al is het nu, dat deze uitspraak, in dien vorm gegoten, allen Schriftuurlijken grond mist, toch schuilt er een diepe gedachte in, die de kenner van het gebedsleven licht verstaat. Het zou namelijk in strijd met den aard van het gebedsleven zijn, indien wij zelven, na gebeden te hebben, nu uit eigen hoofde verklaarden, dat onze gebeden vast in Gods belofte lagen. Tot wie zouden we dat zeggen? Toch niet tot God den Heere; ook niet tot ons zelven; en evenmin tot anderen, die bij onze beste en meest intieme gebeden meestal niet bij zijn. Ziet men in dit *Amen* dan ook niet meer dan een *Voorwaar* dat we zelven uitspreken, dan verliest dit *Amen* al spoedig zijn zin en beteekenis, en ontaardt het in een dooden klank, waarbij de bidder niet meer denkt. Zijn *Amen* strekt dan alleen om een eind aan zijn gebed te maken, gelijk bij een te lang gebed van wie voorbidt, soms de verzuchting opkomt: „Ik wenschte, dat hij nu maar *Amen* zei." Een lang niet zoo ongewoon zeggen, maar waaruit op bedroevende en beschamende wijze blijkt, tot wat dooden term dit rijke en bezielde woord is afgestompt. Heel an-

ders daarentegen komt ge tegenover dit woordeke *Amen* te staan, zoo ge er niet inziet een woord dat ge uit u zelf zegt, maar dat de Heilige Geest, die in Gods kerk inwoont, u op de lippen legt. De overgang in uw ziel is dan deze, dat ge, aan het einde van uw gebed toegekomen, zelf stille zwijgt, u alsnu verdiept en verzinkt in de gemeenschap van den Heiligen Geest, en het is in die gemeenschap des Heiligen Geestes dat ge alsdan het *Amen* uitspreekt, als een „*Voorwaar en Zeker*", dat u door den Heiligen Geest bezegeld wordt. Het is dan niet een *antwoord* op uw gebeden; gij toch zijt en blijft de persoon die het *Amen* uitspreekt; maar het is een *Amen* dat niet gij voor God brengt, dat niet uit u opkomt, maar dat de Heilige Geest u als Gods kind op de lippen legt, uitdrukkende dat uw vertrouwen en uw toevoorzicht vast en onwrikbaar staan op de trouwe van uw Vader die in de hemelen is.

Dat ons deze gemeenschap aan den Heiligen Geest, die in de Gemeente Gods inwoont, alleen krachtens onze inplanting in Christus ten deel valt, vloeit voort uit den aard van geheel de mystiek des Christelijken levens. Hij is ons Hoofd, en wij zijn zijn leden, en het is alleen in de gemeenschap met ons verheerlijkt Hoofd, dat de biddende gemeenschap van den Heiligen Geest door ons kan gesmaakt worden. In ons *Amen*, zoo het een waarachtig *Amen* zijn zal, vloeit dan ook metterdaad die gemeenschap met den Christus in. Aan de kerk van Laodicea betuigde onze Heiland het zelf, dat hij is „de *Amen*, de getrouwe en waarachtige Getuige, het Begin der Schepping Gods," en de heilige apostel Paulus betuigt ons in 2 Cor. 1: 20, dat „zoo vele beloften Gods als er zijn, die zijn in hem, d. i. in den Christus, *Ja*, en in den Christus *Amen*." Voor de verlosten des Heeren is elke vastheid van hun geloofsblik, en zoo ook elke vastheid van hun gebedsleven deswege van de verzoening in Christus volstrekt onafscheidelijk. Het onverzoende hart ducht toorn en schrikt voor de wrake terug, en alleen wie zich in Christus verzoend weet en gevoelt, vindt den weg der genade, en daardoor den toegang tot de beloften Gods ontsloten. Een wezenlijk *Amen* op ons gebed, dat niet maar een sluitterm zal zijn, maar een verzekerdheid en een bezegeling zal inhouden, is daarom dan alleen denkbaar, indien de bidder „den vrede door het bloed des kruises" kent. En overmits nu alleen wie dezen vrede Gods in zijn binnenste omdraagt, den Geest ontving, waardoor wij roepen: *Abba Vader*, kan het *Amen* geen getuigenis des Heiligen Geestes op de lippen van den bidder zijn, dan zoo die biddende een verloste des Heeren is. Ook wie nog van verre staat, moge dit *Amen* nastamelen, maar vertroosting ligt er in dit *Amen* van zulk een niet.

In dien zin moet het dan ook verstaan worden, als onze Catechismus in zijn slotantwoord van dit *Amen* betuigt, dat er de verzegeling onzer gebeden in ligt uitgesproken. „*Amen*, dat is te zeggen: het zal waar en zeker zijn; want mijn gebed veel zekerder van God verhoord is, dan ik in mijn hart gevoele, dat ik zulks van Hem begeere." Dit toch zou elk oogenblik door de uitkomst worden gelogenstraft, zoo men het verstaan wilde van elk gebed, ook door wie nog van verre staat, uit de aandrijving van allerlei aardschen of verkeerd begrepen geestelijken nood opgezonden. Maar wel gaat die schoone verklaring door, zoo ge u een biddende ziel denkt, die, in Christus verzoend en des Heiligen Geestes deelachtig, ook zijn gebeden niet uit zich zelven bidt, maar bidt in den Geest. Dan toch is zijn begeeren niet een begeeren uit eigen verlangen en uit eigen verzuchting, maar dan wordt hij ook in zijn gebeden door zijnen God geïnspireerd. Hij ontving dan eerst den Geest der genade en der gebeden om te *kunnen* bidden. Hij bidt dan als kind tot zijn Vader, gelijk zijn Vader hem dit bidden geleerd heeft en nog leert, en al zijn bidden is één ingaan van zijn ziele in de zake zijns Gods, uit zielsverlangen naar de eere van zijn heiligen naam. Zijn smeeken is dan niet een pogen om zelf het middelpunt te worden, waarom, met heel de wereld, ook God zelf zich bewegen mocht; maar het eenige vaste Middenpunt ligt dan voor zijn zielsblik in zijn God en Vader, en zelf begeert noch verlangt hij iets meer noch iets anders, dan om met heel de wereld te wentelen om dát eene en eenige Middenpunt, dat aller dingen spil en grond en einddoel is. Hoe vaster nu deze zijn blik wordt, des te reiner en rijker worden zijn gebeden, en in diezelfde mate neemt de verzekerdheid toe, dat de verhooring zijner beden, 't zij nu, 't zij later volgen zal. En is eindelijk het hoogtepunt des bidders bereikt, zoodat ten slotte geheel zijn bidden één bidden uit en in den Geest is, en het niet anders willen dan God wil den toon van zijn gebed bepaalt, dan komt ten slotte ook dit *Amen* tot de volle verzekerdheid, en stemt in het eind Gods getuigenis en het getuigenis der eigen ziel in dit *Amen Amen* saam.

En is hiermee de Toelichting van den *Heidelbergschen Catechismus*, die in September 1886 begonnen werd gelukkiglijk ten einde gebracht, zoo zij het den schrijver vergund, zijn dank te betuigen aan de vele broeders en zusters in den lande, die al deze acht jaren zijn wekelijkschen arbeid volgen wilden, en door hun belangstelling hem bij dien arbeid in niet geringe mate hebben bezield. Vooral het aanzoek dat reeds spoedig tot hem kwam, om deze Toelichting ook door afzonderlijke uitgave meer duurzaam, en tot een geheel verbonden, onder veler bereik te brengen, was

hem een niet geringe spoorslag, om steeds grondiger in de heilige materie, die hij gekozen had, in te dringen. Dat daardoor het aantal van drie hoofdstukken voor elke Zondagsafdeeling, waarop oorspronkelijk gerekend was, zich al spoedig uitdijde, heeft tot onze vrengde van niemands zijde bedenking uitgelokt. Wat anders in 156 hoofdstukken zou zijn afgeloopen, zette zich nu uit tot 314 hoofdstukken, alzoo tot meer dan het dubbele. In *E Voto* vormen deze hoofdstukken *vier deelen*, saam ruim 2200 bladzijden groot. Moge deze arbeid, van niet geringen omvang, er iets toe bij dragen, om de kennisse van onze Gereformeerde Belijdenis te verhelderen; voede deze toelichting de Catechismusprediking; brenge ze het catechetisch onderwijs weer op vaster lijnen; en zij het bovenal van Hem, die ook tot dezen arbeid bekwaamde, afgebeden, dat ook deze Toelichting de vastheid aan veler geestelijk leven hergeve, een krachtig wapen blijke in den strijd tegen de onwaarheid en de ongerechtigheid, en aldus de eere onzes Gods verhooge, zoo in de practijk der Godzaligheid als op de pelgrimsreize naar het Vaderhuis daarboven.

Zoo zij het!

INHOUD.

Bladz.

ACHT-EN-DERTIGSTE ZONDAGSAFDEELING . . . . . 5—39

Hoofdst. I, pag. 5—11, Hoofdst. II, pag. 12—18, Hoofdst. III, pag. 18—24, Hoofdst. IV, pag. 24—31, Hoofdst. V, pag. 32—39.

NEGEN-EN-DERTIGSTE ZONDAGSAFDEELING . . . . . 40—91

Hoofdst. I, pag. 40—47, Hoofdst. II, pag. 47—55, Hoofdst. III, pag. 55—62, Hoofdst. IV, pag. 62—70, Hoofdst. V, pag. 70—77. Hoofdst. VI, pag. 77—84, Hoofdst. VII, pag. 85—91.

VEERTIGSTE ZONDAGSAFDEELING . . . . . 92—128

Hoofdst. I. pag. 92—99, Hoofdst. II, pag. 99—106, Hoofdst. III. pag. 106—113, Hoofdst. IV, pag. 114—121, Hoofdst. V, pag. 121—128.

EEN-EN-VEERTIGSTE ZONDAGSAFDEELING . . . . . 129—183

Hoofdst. I, pag. 129—136, Hoofdst. II, pag. 137—144, Hoofdst. III, pag. 144—151, Hoofdst. IV, pag. 152—159, Hoofdst. V, pag. 160—167, Hoofdst. VI, pag. 168—175, Hoofdst. VII, pag. 175—183.

TWEE-EN-VEERTIGSTE ZONDAGSAFDEELING . . . . . 184—227

Hoofdst. I, pag. 184—192, Hoofdst. II, pag. 193—201, Hoofdst. III, pag· 201—210, Hoofdst. IV, pag. 210—218, Hoofdst. V, pag. 218—227.

DRIE-EN-VEERTIGSTE ZONDAGSAFDEELING . . . . . 228—253

Hoofdst. I, pag. 228—236, Hoofdst. II, pag. 236—245, Hoofdst. III, pag. 245—253.

VIER-EN-VEERTIGSTE ZONDAGSAFDEELING *a* . . . . . 254—279

Hoofdst. I, pag. 254—263, Hoofdst. II, pag. 263—271, Hoofdst. III, pag. 272—279.

VIER-EN-VEERTIGSTE ZONDAGSAFDEELING *b* . . . . . 280—320

Hoofdst. I, pag. 280—288, Hoofdst. II, pag. 289—296, Hoofdst. III, pag. 297—305, Hoofdst. IV, pag. 305—312, Hoofdst. V, pag. 312—320.

VIJF-EN-VEERTIGSTE ZONDAGSAFDEELING . . . . . 321—421

Hoofdst. I, pag. 321—328, Hoofdst. II, pag. 328—335, Hoofdst. III, pag. 336—343, Hoofdst. IV, pag, 343—350, Hoofdst. V. pag. 350—357, Hoofdst. VI, pag. 357—364, Hoofdst. VII, pag. 365—372, Hoofdst. VIII, pag. 372—380, Hoofdst. IX, pag. 380—387, Hoofdst. X, pag. 388—396, Hoefdst. XI, pag. 396—404, Hoofdst. XII, pag. 404—412, Hoofdst. XIII, pag. 413—421.

Bladz.

ZES-EN-VEERTIGSTE ZONDAGSAFDEELING . . . . . 422—438

Hoofdst. 1, pag. 422—430, Hoofdst. II, pag. 431—438.

ZEVEN-EN-VEERTIGSTE ZONDAGSAFDEELING . . . . . 439—460

Hoofdst. I, pag. 439—446, Hoofdst. II, pag. 446—453, Hoofdst. III, 454—460.

ACHT-EN-VEERTIGSTE ZONDAGSAFDEELING . . . . . 461—482

Hoofdst. I, pag. 461—468, Hoofdst. II, pag. 468—475, Hoofdst. III, pag. 475—482.

NEGEN-EN-VEERTIGSTE ZONDAGSAFDEELING . . . . . 483—505

Hoofdst. I, pag. 483—490, Hoofdst. II, pag. 490—497, Hoofdst III, pag. 498—505.

VIJFTIGSTE ZONDAGSAFDEELING . . . . . 506—528

Hoofdst. I, pag. 506—513, Hoofdst. II, pag. 513—520, Hoofdst. III, 521—528.

EEN-EN-VIJFTIGSTE ZONDAGSAFDEELING . . . . . 529—550

Hoofdst. I, pag. 529—536, Hoofdst. II, pag. 536—543, Hoofdst. III, pag. 544—550.

TWEE-EN-VIJFTIGSTE ZONDAGSAFDEELING . . . . . 551—586

Hoofdst. I. pag. 551—558, Hoofdst. II, pag. 558—565, Hoofdst. III, pag. 565—572, Hoofdst. IV, pag. 572—579, Hoofdst. V, pag. 579—586.

REGISTER

OF

E VOTO DORDRACENO.

REGISTER

OP

E VOTO DORDRACENO,

OF

TOELICHTING

OP

DEN HEIDELBERGSCHEN CATECHISMUS;

DOOR

Dr. A. KUYPER.

BOEKHANDEL
VOORHEEN
AMSTERDAM. HÖVEKER & WORMSER PRETORIA.
POTCHEFSTROOM.
1907

I.

ZAAK- EN NAAM-REGISTER.

AANNEMING tot lidmaat een verkeerd begrip; II, 494.

AARON; priesterschap van —; I, 308, vgg.

AARDE; nieuwe; z. *Hemel.*

ABEL; z. *Offer.*

ABRAHAM; geloofswerk in —; III, 32; zijne ontmoeting met Melchizedek; I, 311; teeken van den sterrehemel aan —; III, 145; besnijdenis van —; II, 540; — op Moria; IV, 484. vgg.

Z. v. *Naamsverandering, Zaad.*

ACHAB; de Syrische man, die — trof, als beeld voor den Dienst des Woords; III, 432, vg.

ADAM; het beeld Gods in —; I, 188; — heilig geschapen; I, 42, vg.; zijn geloof; II, 294, vgg.; zijn bewustzijn en Gods gedachten; IV, 231; zijne oorspronkelijke wijsheid; I, 175; de Godskennis in — en in den wedergeborene; I, 372; zijne kennis van den naam des Heeren; III, 586; — als priester; I, 300; zijne consciëntie; III, 502; IV, 258, vg.; — was de wet des zedelijken levens ingeschapen; III, 466; 469; — kende de 10 Geboden niet; III, 470; 473; 475; — en het 10e Gebod; IV, 265.

Zijn voedsel; IV, 116; — geeft den dieren namen; I, 257; III, 580; saamvoeging van — en Eva; I, 303; IV, 133.

Werkverbond van A.'s kant; II, 374; de schuld, die — te betalen had vóór den val; I, 65; — had kunnen staande blijven; I, 64; — kon zijn geluk wegwerpen, de gevallen mensch kan het niet weervinden; III 413.

A. verleid door Eva; IV, 88, vg.; A.'s val als ongehoorzaamheid; I, 46; 64; als ongeloof; II, 297; als van de waarheid in de leugen; III, 609,

vg.; 617, vg.; IV, 231, vg.; als van de liefde in de vreeze; IV, 312; hij wilde zelf rechter zijn; I, 413; 435. Adam's val en de 6e bede; IV, 556.

Z. v. *Ambten*, *Hoofd*, *Proefgebod*, *Val*, *Zonde*.

ADAM'S KINDEREN; z. *Huwelijk*.

ADOPTIANISME; I, 341.

AFGOD: woordafleiding; III, 520.

AFGODERIJ; komt op uit de overblijfselen van het beeld Gods; II, 18; III, 560, vgg.; — is geen lagere trap van godsdienst; I, 11, vg.; III, 194; historisch verloop der —; III, 521, vgg.; — door de heidenen gedachteloos bedreven; III, 192, vgg.; — onzer dagen; III, 524, vgg.; eenen denkbeeldigen God vereeren is —; I, 147; — als afhoereeren; III, 487; 556.

Z. v. *Arianisme*, *Beeldendienst*, *Godskennis*.

AFHANKELIJKHEID; onze — van onzen Schepper; I, 20; 59.

AFHOEREEREN; z. *Afgoderij*.

AGAPE; III, 80, vgg.

AHOLIAB; III, 422.

ALLAH; III, 562.

ALOMTEGENWOORDIGE kracht Gods en de 4e bede; IV, 519, vg.

ALOMTEGENWOORDIGHEID; niet pantheïstisch op te vatten; IV, 437; — van Christus (verschil met de Lutherschen), II, 14, vg.; 18; 24.

ALTING (H); z. *Doop*.

AMBT; definitie van —; I, 282; 285, vg.; 325.

AMBTEN VAN CHRISTUS; niet alleen om der zonde wil; I, 287; 293, vg.; de — gelden ook voor de engelen; I, 288; de — in den staat zijner vernedering; I, 282; het koningschap het hoogste der —; I, 286, vg.; de — in verband met Antw. 6 van den Cat.; I, 287; de — en de kennis, de wil en de daad; I, 286, vgg.

Z. v. *Koning*, *Priester*, *Profeet*.

AMBTEN; onze — en Christus ambten; I, 334, vg.; onze — gegrond in onze natuur; I, 302; 309, vg.; Christus herstelt ons in de heerlijkheid der — vóór den val; I, 335.

AMBT DER GELOOVIGEN; 1, 336; II, 147; het — en het onderling vermaan; III, 331, vg.; —, geen hiërarchie; III, 331, vg.

AMBTSDRAGERS; de — en de sleutelmacht; III, 286, vgg.

Z. v. *Apostelen*, *Diaken*, *Dienaar des Woords*, *Herders*, *Opzieners*, *Verzegeling*.

AMEN; IV, 583, vg.

AMERIKA; z. *Doop*.

ANABAPTISTEN; z. *Dooperschen*.

ANTICHRIST; II, 43.

ANTINOMIANEN; misbruiken Rom. VII; IV, 532.

Z. v. *Geloof*, *Genade*, *Goede werken*, *Heiligmaking*, *Verbond*, *Vloeken*, *Volharding der heiligen*, *Voorzienigheid*, *Wet*, *Zonde*.

ANTIPAPISME; III, 181.

ANTIREVOLUTIONAIRE PARTIJ; IV, 83.

APOCALYPTIEK; z. *Openbaring*, *Profetie*.

APOLLINARIS; z. *Vleeschwording*.

APOLOGETIEK van Jezus' opstanding is nutteloos; I, 471, vg.

APOSTELEN; het ambt der —; III, 294, vg.; de — als tusschenpersonen tusschen Christus en de kerk; I, 297; het woord der — geldt voor alle kerken; III, 295; geloof door het woord der —; III, 295; 299; het woord der — en de dienst des Woords; III, 300, vg.; de reformatie heeft de kerk weer aan de — verbonden; III, 296.

Z. v. *Biecht*, *Doop*, *Heiligen*, *Sleutelmacht*, *Vergeving der zonden*.

APPELIUS (I. C.); z. *Doop*.

ARGUMENTEERING; noodzakelijkheid van goede —; III, 17, vg.

ARIANISME; is afgoderij; II, 303.

ARCHETYPISCH; z. *Vaderschap*, *Wil*.

ARISTOTELES; z. *Zedeleer*.

ARIUS; z. *Zoonschap*.

ARMENISCHE kerken; z. *Doop*.

ARMINIANEN; z. *Betalen der schuld*, *Gehoorzaamheid van Christus*, *Geloof*, *Geede werken*, *Heiligmaking*, *Overheid en Kerk*, *Plaatsbekleeding*, *Raad Gods*, *Rechtvaardigmaking*, *Remonstranten*, *Werkheiligheid*.

ARMOEDE; z. *Diaconie*.

ATHANASIUS; geloofsbelijdenis van —; I, 350, vg.

ATHEISTEN; zijn er eigenlijk niet; III, 514; 526.

AVONDMAAL; III, 70, vgg.; verschillende benamingen voor —; III, 79, vg.; het — als maaltijd; III, 88, vg.; als Sacrament der voeding; III, 71; het — is noch middel ter wedergeboorte, noch ter bekeering; III, 167; het — symbool van de gemeente; III, 173, vg.; het — en de 12 geloofsartikelen; III, 120; het — en de 5e bede; IV, 537; 539; het — in verband met de wederkomst des Heeren en de bruiloft des Lams; III, 116, vgg.

Het laatste — des Heeren; III, 571; instelling van het —; III, 85, vgg.; het — door Christus ingesteld in gehoorzaamheid aan den Vader; III, 139.

De *Teekenen* van het —; III, 108, vgg.; brood en wijn; III, 109, vgg.; zijn symbolen van Christus dood; III, 122; zijn geen geheimzinnige krachten; III, 162; 169; *gebroken* en *gegeten* brood, *vergoten* en *gedronken* wijn; III, 114, vg.; gezuurd of ongezuurd brood? III, 122, vg.; de teekenen nood-

zakelijk bij het —; III, 123; mag de wijn met water vermengd? (Rome); III, 123.

De *genadewerking* in het —; III, 135, vgg.; werking des Vaders; III, 136, vgg.; en des H. Geestes bij het —; III, 148; Christus houdt het — in stand; III, 90, vg.; 140, vgg.; is tegenwoordig bij het —; III, 95, vg.; 110, vg.; 149; werking van Christus bij het —; III, 140, vgg.; Christus en de teekenen van het —; III, 116; het — en de Vleeschwording; III, 169, vgg.

Voor wie is het — ingesteld? III, 212, vgg.; de gedoopte moet naar het —; II, 493; III, 46; 74, vg.; het — ingesteld voor de bekeerden; III, 220, vgg.; 227.

De kerkeraad moet roepen en weren; III, 240, vg.; onze vaderen hadden ruime toelating tot het —; III, 229; 241; — en tucht; III, 239.

Huisbezoek vóór het —; III, 239; verzoening met de broederen vóór het —; III, 214, vg.; 234, vg.; 237, vgg.; de gave bij het —; IV, 484; de dienaar bij het —; III, 141, vgg.; toespraak bij het —; III, 147; de hypocriet aan het —; III, 131; de tafel des A's; III, 98, vgg.; op welk uur moet het — bediend? III, 88, vg.; bedieningen in andere kerken; III, 78, vg.; 84.

De sacramenteele genade in het —; III, 135, vgg.; sterkt het geloof; III, 168, vg.; 225; 231; of het ongeloof; III, 231; bij het — is Christus gebroken lichaam de spijze; III, 160, vg.; het — onderhoudt de levenskracht van het Lichaam van Christus en van de enkele leden; III, 166, vg.

Calvijn en het —; I, 347; III, 162; de Confessie en het —; III, 71; Doopersche invloed op den gang ten —; III, 214; het — in de Episcopaalsche kerk; III, 214; Erastus en het —; III, 317; het — in de Griekische kerk; III, 110, vg.; Luther en het —; I, 347; III, 149, vgg.; 155, vg.; 183; 196; consubstantiatie; III, 130, vgg.; manducatio oralis; II, 484; Pantheïsme en —; III, 196; Pelagianisme en —; III, 233; Rome en het —; III, 128, vg.; 134, vg.; 183; 196; het — in de Synodale kerk; III, 217, vgg.; Zwingli en het —; I, 347; III, 150; 196; III, 127, vgg.; 133, vg.

Z. v. *Belijdenis*, *Brood*, *Gemeenschap der heiligen*, *Labadisme*, *Offer*, *Onze Vader*, *Reformatie*, *Sacrament*, *Teetotalers*, *Wijn*.

AVONDMAALSFORMULIER; III, 214; Z. v. *Formulier*.

AVONDMAALSGANG; uit gehoorzaamheid; III, 226; — is geen bewijs van geestelijken hoogmoed; III, 226; 232, vg.; — indien geen geref. kerk aanwezig; III, 242.

AVONDMAALSVERZUIM; oorzaak van het — in onze dagen; III, 212, vgg.; — uit bescheidenheid; III, 76, vg.; — uit vroomheid; III, 216, vg.

AUBERLEN (C. C. U.); z. *Profetie*.

AUGUSTINUS; II, 213. Z. v. *Chiliasme*, *Godsbegrip*, *Kerkbegrip*, *Openbaringen*, *Praedestinatie*, *Sacramenten*, *Sleutelmacht*.

AUTEUR; God is geen — der zonde; I, 38; 62; hoewel Hij ons in verzoeking leidt; IV, 555; vgg.; 566.

B.

BAN; III, 333, vg.

BARNABAS; II, 255.

BATTOLOGIE; IV, 348; 389, vgg.; 409; 414, 427; — en het 3e gebod; III, 608, vg.; IV, 426. Z. v. *Gebed*.

BAUMGARTEN (M.); z, *Profetie*.

BAZAARS; IV, 226, vg.

BECK (I. F.): z. *Consciëntie*.

BEELD; van het Beest; III, 563.

BEELD GODS; het — en ons „*ik*"; I, 371; het — en ons spraakvermogen; II, 410, vg.; overblijfselen van het —; I, 52, vgg.; II, 18; Christus en de herstelling van het —; III, 558, vgg.; 564, vgg.; de schepping naar het — en de redding onder Christus als Hoofd; II, 331; het — en het kindschap; I, 354; II, 82; het — opwakend in den geloovige; IV, 546, vgg.

Schepping naar het —; I, 39, vgg.; drukt uit de verhouding tusschen God en mensch; I, 345; 353; II, 82; verplicht om voor Hem te leven; III, 507; IV, 20; — en het 2e gebod; III, 557; 564, vgg.; en het 3e gebod; III, 593; en het 4e gebod; IV, 13; 18; en het Pantheïsme; I, 353, vg.; en de Neo-Kolhbruggianen; I, 39.

Z. v. *Adam*, *Afgoderij*, *Beeldendienst*, *Bewustzijn*, *Engelen*, *Godskennis*, *Moord*, *Ordinantiën*. *Schepping*.

BEELDDRAGER; Christus de — des Vaders; III, 558, vg.; 564, vg.

BEELDENDIENST; oorsprong en geschiedenis; III, 557, vgg.; de — weersproken door de Schrift; III, 572, vg.; de — in Roomsche, Grieksche en andere kerken; III, 571, vgg.; geen behoefte aan —, een slecht teeken onzer eeuw, III, 562; de — en het 2e gebod; III, 571, vgg.; de Islam en de —; III, 557; 562; Leo III en de —; III, 576, vgg.

BEELDSTORMERIJ; III, 576, vg.

BEGEEREN; IV, 259, vgg.; 272, vgg.

BEGRAFENIS; van Jezus; I, 438, vgg.

BEHOEFTEN; vermeerdering van —; IV, 277, vg. Z. v. *Gebed*.

BEKEERING; III, 396, vgg.; wat is —? III, 221, vg.; 424, vgg.; — in de Schrift; III, 221; 425, vg.; 438 vgg.; de — in Zond. 33 van den Cat.; III, 396; 401; 403; — in Ursinus' Schatboek; III, 403.

Het bevel tot — geldt voor alle menschen; III, 75, vgg.; 439, vg.; — alleen mogelijk voor den wedergeborene; III, 221, 427; bij de — is eene daad Gods; III, 423, vgg.; en eene daad des menschen; III, 423, vg.; 437 vgg.; de voorbereiding tot de —; III, 434, vgg.; de — verandert den zin en den wil; III, 426.

De eene — verschilt van de andere; III, 437; 440, vgg.; de oogenblikkelijke en de aanhoudende —; III, 445, vgg.; de tweede —; III, 447, vgg.; echte en onechte —; III, 448, vg.; vernieuwing der —; III, 447; — als heiligmaking; III, 449, vg.; beschrijving van eigen —; III, 442, vg.; geen — na den dood; II, 216.

Methodisten en —; III, 434; 437; Pantheïstisch begrip van —; III, 438; Rome en —; III, 399, vg.

Z. v. *Avondmaal*, *Belijdenis*, *Dienst des Woords*, *nieuwe Mensch*, *Sacrament*, *Voorbereidende genade*, *Wedergeboorte*, *Weg*, *Wet*, *Wil*, *Zonde*.

BEKOMMERING; II, 94, vgg.

BELOFTE; breken van —; z. *Reformatie 1885*.

BELOONING; in de Schrift; II, 392; is — geven goed? II, 391, vgg. Z. v. *Loon*.

BELIJDEN; van den naam des Heeren; z. *Naam*.

BELIJDENIS; hoofdzaak, daarna wandel; III, 600; — zonder kennis onmogelijk; III, 599; onzuivere — onzer dagen; I. 180; tucht over de —; III, 599.

Z. v. *Christus*, *Confessie*, *Drieëenheid*, *God*.

BELIJDENIS DOEN; wat is —? III, 67; — en Avondmaal; III, 221, vgg.; — in welke kerk? III, 67, vg.; gedachteloos —; III, 224, vg.; bekeering vóór of nà het —? III, 225.

BENGEL (J. A.); z. *Wederkomst des Heeren*.

BEPROEVINGEN; IV, 486.

BEROEP, Goddelijk —; IV, 425, vgg.; de calvinist moet uitmunten in zijn —; IV, 38.

BERUSTING; IV, 275, vg.; blinde —; I, 218; blinde — en het gebed; IV, 577.

BESNIJDENIS; als zegel; III, 27; 32, vg.; — bij andere volken; III, 28, vgg.; — van Ismaël; III, 32; — op den 8en dag; III, 30; beteekenis der —; III, 31. Z. v. *Abraham*, *Sacrament*, *Wedergeboorte*.

BESTEL GODS; z. *Raad*, *Voorzienigheid*.

BETALEN; der schuld door Christus; I, 86, vgg.; 433, vgg.; Arminianen loochenen dit; I, 464, Z. v. *Adam*.

BEVINDING; goede —; II, 106, vg.; praedestinatie en —; II, 192; de Schrift en de —; I, 111; 164; II, 55; IV, 474, vg. Z. v. *Christus Mystiek.*

BEWUSTZIJN; wat is —? II, 310; IV, 258; het — in de Schrift; II, 310; het — en de schepping naar Gods beeld; II, 299; 310; 410; het — en het gebed; IV, 346, vgg.; het — en het 1e gebod; III, 512, vgg.; het — na den val; II, 310; zijn en —; II, 297; 538; het — en de Ethischen; I, 4.

Z. v. *Adam, Catechismus, Gehoorzaamheid, Geloof, Mysteriën, Sterven.*

BEZA (Th); z. *Doop, Tucht.*

BEZALEËL; III. 422.

BEZORGD zijn; IV, 509, vg.

BIDSTONDEN; IV, 420.

BIDDEN, gedachteloos —; III, 193; 308. Z. v. *Gebed.*

BIECHT; goede zijde van de —; III, 315; de — ontstaan uit de sleutelmacht; II, 154; III, 255; de — is geen Sacrament; II, 494, vg.; ego te absolvo; III, 259, vg.; de — in tegenstelling met de vergeving der zonden door de apostelen; III, 296.

Concilie van Trente en de —; III, 257, vg; onze vaderen en de —; III, 240, vg.; Calvijn en de —; III, 265; de — in de Luthersche kerk; III, 261, vg.; 265; Rome doet de — opkomen uit het Apostolaat, III, 293.

BILDERDIJK (W); krekelzang over den vrijen wil; II, 394.

BLOEDSCHULD; IV, 122.

BLOEDVERGIETEN; van Christus; I, 386.

„BOETE EN GELOOF," III, 399, vgg.

BÖHL (E); z. *Erfschuld van Christus.*

BOLLANDISTEN en de Vitae Sanctorum, I, 276.

BOOM; de — der kennisse des goeds en des kwaads en de — des levens; II, 456.

BORG; I, 431; Goël en —; I, 431; Christus geen — door *Fidejussio*; I, 432; het lijden van Christus als —; I, 427; 436, vg.; Comrie, Kohlbrugge en de Methodisten over Christus als —; I, 432, vg.

BROOD; III, 112 vg; IV, 512; symbolische beteekenis van —; III, 136, vgg.; 169, vg. Z. v. *Avondmaal, Onze Vader* (*4e bede*).

BRAKEL (W. à); z. *Doop, Overheid en Kerk.*

BULLINGER (H); z. *Cramner.*

BUURMAN; z. *Sacrament.*

BIJBELBOEKEN; saamvoeging der —; II, 417, vg; Z. v. *Heilige Schrift.*

C.

CAJAPHAS; III, 507.

CALVIJN; z. *Biecht*, *Cramner*, *Doop*, *Huisbezoek*, *Kerk*, *Praedestinatie*, *Practijk der Godzaligheid*, *Rechtvaardigmaking*, *Reformatie*, *Sacrament*, *Sleutelmacht*, *Theïsme*, *Tucht*, *Vergeving der zonden*, *Wedergeboorte en geloof*, *Zieleslaap*.

CALVINISME; z. *Beroep*, *Gereformeerd*, *Graf*, *Huwelijk*, *Methodisme*, *Opvoeding*, *Praedestinatie*, *Vloeken*, *Wet*.

CANISIUS; z. *Catechismus*.

CATECHISATIE; in en buiten den dienst des Woords; II, 139; — en het 3e gebod; III, 598.

CATECHISMUS; Luther de schepper van den —; III, 477; volgorde in Luther's —; III, 476; IV, 297; de Roomsche —; III, 477; anti — van Canisius; III, 477.

De Heidelberger — opgesteld in de hoop om Gereformeerden en Lutherschen te vereenigen, II, 156; de Heidelberger — een practisch leerboek; I, 138; 439; III, 397; de Heidelberger — op ons bewustzijn aangelegd; I, 426, vg.; de Heidelberger — en de H. Schrift; I, 1, vg; II. 407.

Voor de behandeling der Zondagsafdeelingen, z. de inhoudsopgave van dit Werk. Z. v. nog aangehaald:

Vr. 1 bij Vr. 34; I, 359, vg.; *Vr. 1* bij Vr. 110; IV, 202; *Vr. 4* bij Vr. 92; III, 476; *Vr. 4* bij Vr. 114; IV, 297; *Vr. 6* bij Vr. 32; I, 287; *Vr. 7* bij Vr. 36; I, 384; *Vr. 19* bij Vr. 20; I, 119; *Vr. 21* bij Vr. 59; II, 292, vg.; *Vr. 25* bij Vr. 53; II, 73; *Vr. 31* bij Vr. 49; II, 27; *Vr. 51* bij Vr. 49; II. 29; *Vr. 54* bij Vr. 59; II. 311; *Vr. 58* bij Vr. 59; II, 293; *Vr. 61* bij Vr. 99; III, 602; *Zond. XXXIII* bij Zond. II; I. 19; *Vr. 91* bij Vr. 92; III, 462, vgg.; *Vr. 92* bij Vr. 114; IV, 298.

CATS (J.); beschouwde de Schepping symbolisch; I, 354.

CENSUUR; III, 333; z. v. *Tucht*.

CEREMONIEELE WETTEN; I, 301; III, 568, vg.; IV, 311, vg.; 317, vg.

CEREMONIEN; zie *Christus als Profeet*, *Waarheid*.

CHICAGO; het wereldcongres te —; IV, 433.

CHILIASME; leer en historie (verscheidene schrijvers) II, 252, vgg.; résumé van het Chiliastisch vraagstuk; II, 280, vg.; het — en de wederkomst des Heeren; II, 201; het — tast het wezen der christelijke religie aan; II, 271; het duizendjarig rijk; II, 279; toekomst van Israël; I, 260; II, 254; 266; 280; het verjoodschen der christenen; II, 280; de discipelen verwachtten een aardsch koninkrijk; III, 278.

Paulus en het —; II, 271; Montanisten, Reformatie, Vermittelungstheologen, Réveil en het —; II, 255, vgg.

Z. v. *Barnabas*, *Wederkomst des Heeren.*

CHRISTELIJK; Christenen; I, 330, vgg.; de —e maatschappij vrucht van Christus' opstanding; I, 475; de —e werkzaamheden en de 1e bede; IV, 448; Methodisten en de —e werkzaamheden; III, 336.

CHRISTUS; I, 278, vgg.; de naam —; I, 256; 279; — het middelpunt van historie en schepping; IV, 452, vgg.; kennis van — niet uit de belijdenis der gemeente (Ethischen); I, 112; niet uit geestelijke ervaring; I, 114; geen denkbeeldige —; I, 137; maar kennis van — uit de Schrift; I, 112; 114; 137; 255; vóór of tegen —; I, 149; 161; II, 66; 133.

Praedestinatie van —; I, 282; verschijningen van — vóór de vleeschwording; I, 294; ontvangenis en geboorte van —; I, 375; 386, vg.; (Dooperschen hierover; I, 377, vg.); — waarachtig God en waarachtig mensch; I, 372; — heeft niet alle, wel de aan allen gemeene ellende gedragen; I, 379; 385, vg.; — heeft niet kunnen zondigen; I, 381; 384; het strijdend karakter, waarin — optrad; II, 119; de gehoorzaamheid van —; IV, 56, vg.; God heeft — de zonde opgelegd; I, 394; — heeft de klove der zonde weggenomen, de klove der oneindigheid verscherpt; II, 17; C'. voldoening der schuld; I, 433, vg.; 385; 396; hoe — de zonde gedragen heeft; I, 390, vgg.; 446, vg.; algenoegzaamheid van C'. werk; IV, 291; 317.

Onze inlijving in —; II, 90, vgg.; werkingen van — op ons; II, 22, vg.; — de eenige gelukbrenger; II, 266; — geneest niet alleen, maar herschept; I, 104; — brengt ons terug onder de heerschappij des Vaders; I, 359; II, 103; — vervult al onze nooden; II, 87; — is geen *middel* ter zaligheid; II, 88, vg.; — dezelfde voor den geleerde en den ongeleerde; II, 92; — ten val of ter opstanding; III, 231.

Hernhutters over —; I, 161; 426; II, 19, vg.; III, 136; IV, 368; Pantheïsme en het stellen van — boven God; I, 161, vg.; vermittelungstheologen over —; I, 180; 262.

Z. v. *Ambten*, *Alomtegenwoordigheid*, *Avondmaal*, *Beeld Gods*, *Beelddrager*, *Begrafenis*, *Betalen*, *Bloedvergieten*, *Borg*, *Consciëntie*, *Doop*, *Eigendom*, *Erfschuld*, *Evangelie*, *Gebed*, *Gehoorzaamheid*, *Geloof*, *Geluk*, *Gethsemane*, *Godskennis*, *Golgotha*, *Graf*, *Hemel*, *Hemelvaart*, *Herodes*, *Hoofd*, *Hoogepriester*, *Israël*, *Johannes*, *Kennis*, *Kerk*, *Kindschap*, *Koningschap*, *Koninkrijk der hemelen*, *Kruis*, *Lam*, *Liefde*, *Lijden*, *Messias*, *Middelaar*, *Naam*, *Natuur*, *Offer*, *Olijfberg*, *Pantheïsme*, *Pascha*, *Plaatsbekleeding*, *Praedestinatie*, *Priester*, *Profeet*, *Recht*, *Rechter*, *Redding*, *Sacrament*, *Satan*, *Schaduwen*, *Stephanus*, *Theologie*, *mystieke Unie*, *Verloochenen*, *Vernedering*, *Volbracht*, *Vonnis*, *Voorbede*, *Voorspraak*, *Voorwaar*, *Wet*.

CLERICALISME; III, 265.

CLOPPENBURG (J.); z. *Doop.*

COCCEJUS (J.); z. *Oude bedeeling, Profetie, Geloovigen des ouden verbonds, Voorburcht der hel.*

COLLEGIAAL KERKBEGRIP; III, 289; 323, vgg.

COMRIE (A.); z. *Rechtvaardigmaking.*

CONCURRENTIE; IV, 275.

CONFESSIE; noodzakelijkheid eener —; I. 171, vgg.; 350; III, 599; onze — eene belijdenis van wonderen; I, 369, vg.; ontstaan der — over de Drieëenheid; I, 159, vgg.; kenmerk der gereformeerde —; IV, 331; de Ethischen en de —; I, 3; III, 599.

Z. v. *Athanasius, Avondmaal, Heilige Geest, Vreemde woorden.*

CONFESSIE DER GEREFORMEERDE KERKEN; over de wedergeboorte; III, 402; *Art. 15* (Doop); II, 553; III, 54, vg.; IV, 260; Maccovius en Walaeus geschil over *Art. 22* (rechtvaardigmaking); I, 319; *Art. 22* (heiligmaking); II, 352; *Art. 24* (goede werken); III, 352; 360; 376, 380; *Art. 33* (Sacramenten); II, 455, vgg.; *Art. 34* (doop); III, 54, vg.; *Art. 37* (belooning der goede werken); II, 378; *Art. 37* (opstanding); II, 219.

CONSCIENTIE, wat is de —? III, 498; IV, 258; het woord — in de Schrift; III, 499; historie van de leer der —; III, 499, vgg.; gereformeerde leer der —; III, 500; IV, 259; had Christus eene —? III, 502; 505; IV, 258, vg.; de — geen zedewet; III, 498; de — alleen richtsnoer, indien gebonden aan Gods Woord; III, 501; de — en de Wet; III, 504; de — en het 10e gebod; IV, 257, vg.; de — is niet de grens der gehoorzaamheid; IV, 76; de publieke —; III, 504.

De Reformatie en de —; III, 499; 501; Beck en Hoppe over de —; III, 503.

Z. v. *Adam, Redding, Vreemde woorden.*

CONSCIENTIEWERKING; in den natuurlijken mensch; III, 501, vgg.; — in de verworpenen (in Ezau en Judas); II, 186; is er — in den hemel? III, 502.

CONSTANTIJN DE GROOTE; II, 125.

CRANMER (Th.); I, 272.

CREATIANISME; I, 49.

CYPRIANUS; z. *Sleutelmacht.*

D.

DA COSTA (I); zijn „Kain"; III, 509; zijn doop; II, 549. Z. v. *Rechtvaardigmaking.*

DANAEUS (L.); z. *Zedekunde.*

DANKBAARHEID; III, 335, vgg.; 349, vgg.; het woord — in de Schrift; III, 349, vg.; wat is —? I, 468; — is niet terugbetalen; III, 352; 355; 359, vgg.; het stuk der — zoowel verwaarloosd als te veel op den voorgrond geschoven; III, 334, vgg.; genade stemt dankbaar; III, 382; — anders in den natuurlijken mensch dan in den geloovige; III, 356, vgg.

Arminianen en de —; III, 360; Kohlbrugge en de —; III, 354; Ursinus Schatboek over de —; III, 351, vg. Z. v. *Gebed*, *Lofzegging*, *Priesterschap.*

DANKEN; IV, 357, vgg.

DANKZEGGEN; moeilijker dan dank vergelden; III, 368.

DARBISME; z. *Kerk.*

DARWIN, (C. R.); verdienste van — en zijne school; I, 190.

DARWINISME; z. *Noachitisch verbond*, *Schepping*, *Ziel en lichaam.*

DAVID; als type; III, 277; zijne zwakte in zedelijk leven; III, 340.

DEISME; I, 176, vg.; z. v. *Pantheïsme.*

DENKEN; z. *Logica.*

DETERMINISME; I, 246, vg.

DEUGDSBETRACHTING; van den natuurlijken mensch; I, 26; 54; 58; II, 37; 204; III, 384; IV, 459; — versterkt de zonde in plaats van haar te bestrijden; II, 185; verschil tusschen — en heiligmaking; IV, 296.

Z. v. *Verdienste*, *Wetbetrachting.*

DIACONIE; IV, 38, vg.; 191, vg.; 513.

DICHTKUNST; IV, 237.

DIENAAR DES WOORDS; is een dienaar; III, 142, vg.; een gezant; III, 309, vg.; een — moet voorgaan ook in den wandel; III, 63; — naar art. 8; IV, 35; dominolatrie; I, 273.

Z. v. *Ambtsdragers*, *Avondmaal*, *Doop*, *Herders*, *Onderwijs* (*universitair*), *Sacrament*, *Verzegeling*, *Zegen.*

DIENST DES WOORDS; III, 299, vgg.; wat is —; II, 138; vg.; III, 300, vg.; IV, 39; instelling van den —; I, 297; voor de uitverkorenen; II, 470; de — en het 3e gebod; III, 597; — geen toespraak; III, 303, vg.; de — is een genademiddel; II, 472; tijdelijk karakter; II, 146; — en kerkeraad; III, 306, vg.; — en sleutelmacht; III, 313, vg.; goede verklaring van geloof noodzakelijk voor den —; I, 125; voorwerpelijke of onderwerpelijke prediking; I, 334; II, 106; 423, vg.

Roeping van den —; II, 142, vg.; 165; III, 306, vgg.; tegenover den Mammondienst; IV, 217, vg.; — is eene rechtspraak; II, 328, vg.; de — roept den wedergeborene wakker; II, 137; IV, 431, vg.; — zoowel voor de wils- als voor de gevoelsmenschen; II, 96; de — is geen dreigen met hel en verdoemenis; II, 66; de — mag niet vervallen in algemeenheden; II, 194;

noch de rechtvaardigmaking verwaarloozen; III, 307; noch de heiligmaking; III, 336.

De — machteloos zonder werking van Christus; II, 535; III, 287; is — die niet tot bekeering leidt, den wedergeborenen nutteloos? III, 432, vg.; de onwedergeborene bij den —; III, 433; de — verzwaart het oordeel der ongeloovigen; II, 470, vg.; wat in het kerkelijk leven uit den — voortvloeit, II, 137; — onder een deksel; I, 11.

Dooperschen en de —; III, 304, vg.; de — in de Roomsche kerk; III 212, vg.; 307.

Z. v. *Achab*, *Apostelen*, *Catechisatie*, *Instituut*, *Ontucht*, *Praedestinatie*, *Roeping*, *Sacrament*, *Sleutelmacht*, *Toepassing*, *Weg*, *Wetpredikatie*, *Zichtbare wereld.*

DIENSTBAREN; in het gezin; IV, 73.

DIER; schepping van het —; II, 409; onze verhouding tot het —; IV 203. Z. v. *Adam.*

DISCIPELEN; z. *Chiliasme.*

DOEDES (J. J.); z. *Doop*, *Drieëenheid*, *Sacrament.*

DOLEEREND; z. *Scheldwoord.*

DOMINOLATRIE; z. *Dienaar des Woords.*

DONATISME; I, 333.

DOOD; beteekenis van —; I, 436; 442, vgg.; — is scheiding; I, 74; de — maakt los den band tusschen God en de ziel; I, 74; — als uitdrukking onzer ellende; I, 73, vgg.; — is niet vernietiging; I, 76; I, 483, vg.; III, 412; de — kleeft aan onze natuur, I, 380; werking en macht van den —; I, 76, vgg.; 483, vg.; II, 203, vgg.; geestelijke dood; I, 482, vgg.; II, 203, 206; kiem van den — in het lichaam; II, 204, vg.; — en lijden; I, 398; onze — en de 5e bede; IV, 543.

Z. v. *gemeene Gratie*, *Opstanding*, *Sterven.*

DOODEN; ziekelijke nagedachtenis aan —; I, 273; voorloopige, onvolkomene heerlijheid der —; IV, 491; hebben de — gemeenschap met ons? II, 229. Z. v. *Engelen*, *Kinderen*, *Wederzien.*

DOODSLAG; IV, 92; 110, vg.; — van kinderen voor en na de geboorte; IV, 111, vg.

DOODSTRAF; III, 320, vg.; IV, 83; bestrijding van de —; IV, 115, vgg.

DOOP; het woord —; II, 502, vgg.; — in overdrachtelijken zin; II, 505; de — is het sacrament der wedergeboorte; III, 15; 303; niet het sacrament der voeding; III, 70; geen middel ter christelijke opvoeding; III, 15; de — als bewijs, dat ons zielsbestaan niet wordt bepaald door onze wilskeuze; III, 72, vgg.; leer van den — verwaarloosd; III, 501, vg.; 534; de heerschende meening over den —; II, 533, vg.; III, 47, vg.; 60.

Geschiedenis van den —; II, 507, vgg.; de — in Israël vóór Johannes; II, 515; Proselieten —; II, 516, vg.; 521; de — van Johannes; II, 507, vgg.; 517; 520, vg.; 526, vg.; 566, (Rome hierover; II, 508); de — van Jezus; II, 528; de — van Jezus en de apostelen vóór den pinksterdag; II, 512; vg.; instelling van den —; II, 521, vgg.

Daad Gods en daad des menschen bij den —; II, 561; Christus bij den —; II, 535, vg.; de dienaar bij den —; II, 535, vg.; 566.

De — gegrond op het genadeverbond; II, 193; III, 34; — op onderstelling van geloof; II, 540; III, 15; 60; 227; IV, 287; — op geloof van ouders en grootouders; III, 46; kinder — noodzakelijk; III, 1, vgg.; 15; 18, vg.; 25, vg.; 44; 60; 72; de Schrift en de kinder —; III, 28; — van volwassenen; II, 533; III, 72, vgg.; conclusiën hierover; II, 551; sterven zonder — II, 563, vg.; wanneer moet het kind gedoopt? III, 61, vgg.; wie moet het kind ten doop houden? III, 61, vg.; de getuigen bij den —; III, 65, vg.; bijkomstige vragen over den —; II, 566.

De — niet noodzakelijk ter zaligheid; II, 562; III, 5, vg.; doet de — de erfzonde te niet? II, 553, vgg.; de — sluit van de wereld af; II, 550, vgg.; de — lijft in in de katholieke kerk; II, 477; de Sacramenteele genade in den —; II, 359; 447; 465, vg.; 553, vgg.; 556, 559, vg.; verplichtingen, die de — oplegt; III, 66; geldt de — van andere kerken? II, 491, vg.; III, 241.

Oordeel der vaderen en der belijdenisschriften over den —; III, 54, vgg.; de — in Amerika; III, 34; de — in de Armenische kerken; III, 62; Doedes over den —; I, 133; Dooperschen over den —; II, 500; 504; III, 10; 15; 19; 43; 215; de — in de Grieksche kerk; II, 504; III, 62; Kwakers en de —; II, 505; Luther en de —; II, 489; Montanisten en de —; III, 10; 15; Rome en de —; II, 406; 429; 514; 562; III, 70; 398; IV, 260; Rome's vroegtijdige —; III, 62; Rome's nood —; II, 489; concilie van Trente over den —; IV, 259; Zwingli en de —; II, 562.

Z. v. *Avondmaal*, *Da Costa*, *Geloofsvermogen*, *Koninkrijk der hemelen*, *Sacrament*, *Staatskerk*, *Vader*, *Wedergeboorte*, *Zending*.

DOOPERSCHE; — richting; IV, 280, vgg.; — lijdelijkheid als reactie tegen Rome's werkheiligheid; IV, 7; verdienste der — richting; III, 42, vg.; gevaar der — richting; III, 44; IV, 451, vg.

Z. v. *Christus*, *Doop*, *Eed*, *Geloof*, *Kerk*, *Kerkisme*, *Kinderen*, *Naaktloopers*, *Natuur en genade*, *Mystiek*, *Onderwijs* (*universitair*), *Reformatie*, *Vleesch en geest*, *Vleeschwording*, *Wedergeboorte*, *Wederkomst*, *Wet*.

DOOPFORMULE; II, 529.

DOOPFORMULIER; II, 501; III, 49, vgg.; — voor Bejaarden; III, 56. Z. v. *Formulier*.

DOOPLEDEN; III, 218.

DOOPWATER; II, 531, vgg.; 553, vgg.
DOOPZEGEL; II, 561.
DORDT (SYNODE VAN); niet gevolgd door andere Gener. Synoden; III, 325.
Z. v. *Geloofsverzekering*, *Kinderen*, *Praedestinatie*, *Unie* (*mystieke*), *Zedelijk leven.*
DOXOLOGIËN; IV, 574.
DRANKZUCHT; IV, 182.
DRIEËENHEID; I, 144, vgg.; openbaring der —; I, 170; 175, vg.; onbegrijpelijkheid der —; I, 144; de — de levensquaestie der kerk; I, 161; belijdenis der —, de grens tusschen kerk en wereld; I, 149; de — en de Immanentie en Transcendentie; I, 155, vg.; de tweede Persoon in de —; I, 288, vg.; 325 (Z. v. hierover: *Verhooging*); Doedes en de —; I, 172; Sabellius en de —; I, 152; 162, vg.
Z. v. *Confessie*, *Koningschap*, *Middelaar*, *Onze Vader*, *Praedestinatie*, *Sacrament*, *Souvereiniteit*, *Theïsme.*
DROIT DIVIN; z. *Gratie Gods.*
DRONKENSCHAP; z. *Drankzucht.*
DROOMEN; II, 224.
DUIZENDJARIG RIJK; z. *Chiliasme.*

E.

ECHTSCHEIDING; IV, 146; 152, vgg.; Reformatie en —, IV, 155, vg.; Rome en —; IV, 153, vgg.
EED; de — alleen om der zonde wil; III, 611; 616; de — en het 3e gebod; III, 609, vgg.; de — en de tegenstelling tusschen waarheid en leugen; III, 617, vgg.; de — en de val; III, 610; lichtvaardig zweren; III, 619, vg.; juramentum credulitatis; III, 630; de kerk en de —; III, 622, vg.; de overheid en de —; III, 620, vg.; Rome en de —; III, 624.
EEDSFORMULE; III, 621, vg.
EEDSHELPERS; III, 630.
EENSWILLENDHEID; z. *Wil Gods.*
EENZIJDIGHEID; III, 342.
EERBIED; voor het heilige; IV, 454.
EERE GODS; alle ding in verband met de —; II, 202; Rome miskent de —; III, 347. Z. v. *Heiligmaking*, *Zedelijk leven.*
EEREDIENST; de — en; III, 566, vgg.; in stand houden van den —;

IV, 16; subjectieve opvatting van den —; IV, 393; de Roomsche —; II, 71; III, 566, vgg.; Z. v. *Symbolen.*

EERLIJKHEID; z. *Handel.*

EEUWIG LEVEN; II, 385; trappen in het —; II, 387, vgg. Z. v. *Hemel.*

EEUWIGHEID DES HEEREN; I, 216, vg.

EGYPTE; de uittocht uit —; I, 260.

EIGENAAR; God, de eenige —; III, 372; IV, 190; 193; 196; 200; geen mensch is —; IV, 212.

EIGENDOM; wij zijn Jezus' —; I, 14, vg.; al ons goed is Jezus' —; I, 362; hoe een geloovige (IV, 200), en een ongeloovige zijn geld en goed beschouwt; IV, 197, vg ; — en het 8e gebod; IV, 185, vgg.; — of gemeenschappelijk bezit? IV, 187, vgg.; — en overheid, IV, 207; — en Socialisme; IV, 197, vg.; 212; — en de Souvereiniteit Gods; IV, 193, vg.; 197; recht van — in vroeger eeuwen; IV, 212, vg.

Proudhon en het —; IV, 185, vg., Z. v. *Geld.*

ELIA'S hemelvaart; II, 13; 32.

ELLENDE; z. *Dood.*

EMANCIPATIE; IV, 165, vg.

EMDEN; Synode van —; z. *Huwelijk.*

ENDOR; tooveresse van —; II, 226; IV, 493.

ENGELSCH; z. *Bidstonden, Episcopaalsche kerk, Sabbathsviering.*

ENGELEN; leerstuk der — en de 3e bede; IV, 495; — niet naar Gods beeld geschapen; III, 558; gedaante der —; III, 553; dienst der —; IV, 489, vgg.; 502; gemeenschap onderling der —; II, 229; afbeeldingen der — in de Schrift; III, 553; onderscheid tusschen — en afgestorvenen; III, 492, vg.; gemeenschap tusschen — en menschen; I, 63; 93; IV, 493, vgg.; de — en de kerk, II, 115; de geboden, die de — niet verstaan; III, 554.

Val der —; I, 93, vg.; III, 272; — zonde, I, 62, vg.; — en menschen alléén kunnen zich tegen God verzetten; III, 271, vgg.; aanroeping der — (Rome); I, 63.

Z. v. *Ambten van Christus, Loven.*

EPISCOPAALSCHE KERK; I, 272. Z. v. *Beeldendienst, Cranmer, Heiligendienst, Tucht.*

EPISCOPIUS; z. *Kerk en Overheid.*

ERASTUS (Th.) *Avondmaal, Kerk, Tucht.*

ERFGENAAM; van Christus; II, 347, vgg.

ERFGENADE; z. *Erfzonde.*

ERFRECHT; IV, 209, vg.

ERFSCHULD; de — is aller; III, 416; Neo-Kohlbruggianen en de — van Christus; I, 95; Böhl en de — van Christus; I, 38, vgg.; 432.

ERFZONDE; I, 61, vg.; II, 553, vg.; —, geen erfgenade (Ethischen); I; 120. Z. v. *Doop.*

ETHIEK; Pelagiaansche —; IV, 97; Vermittelungstheologen en de —; I, 177.

ETHISCHE RICHTING; I, 347; II, 9; 56. Z. v. *Confessie, Erfzonde, Evangelie, Gehoorzaamheid van Christus, Geloof, Godmenschelijk, Goede werken, Heiligmaking, Hemel, Hoofd der gemeente, Inspiratie, Plaatsbekleeder, Rechtvaardigmaking, Schepping, Sleutelmacht, Val, Verzoening, Wil, Wonder, Zedelijk leven, Zoonschap.*

EUGENIUS IV; z. *Mis.*

EUTYCHES; z. *Naturen van Christus.*

EVANGELIE; wat is —? I, 294; het — begint in het Paradijs; I, 117; 294; het — zoowel in Oud als in Nieuw Testament; I, 114; het — door Christus gepredikt en vervuld; I, 116, vg.; het — „op een stuivertje" (Ethischen, Methodisten); III, 603, vg. Z. v. *Wetpredikatie.*

EVANGELIËN; de 4 —; I, 296; 364, vg.

EVANGELISATIE; z. *Sacramenten.*

„EVANGELISCH;" I, 114, vg.

EZAU; z. *Conscientie-werking.*

EZECHIËL; het gezicht in de doodenvallei; II, 245, Z. v. *Engelenverschijningen, Opstanding.*

F.

FAILLIET; IV, 216.

FEITH (R.); z. *Hemel.*

FLORIS (J. v.); *Chiliasme.*

FORMALISME; z. *Gebedsopvatting.*

FORMULIEREN; zijn verwaarloosd; II, 483. Z. v. *Avondmaal, Doop, Huwelijk.*

FORMULIERGEBEDEN: III, 570; IV, 396, vgg.

FORTUIN; z. *Noodlot.*

G.

GALATEN; de brief aan de —; II, 271.

GEBED; IV, 321, vgg.; samenhang tusschen geloof, — en gebod; IV, 325, vgg.; wat het — moet zijn; III; 369; IV, 423, vg.; 435; 579; het — komt uit den drang onzer natuur; IV, 324, vg.; — en geestelijke receptiviteit; IV, 352, vgg.; — voor iets hebben; IV, 363; ontwikkeling van het gebedsleven; IV, 345; 349; — in tegenstelling met redeneering; IV, 324; Satan tegen het — als religieuse levensuiting; IV, 338, vgg.; 380, vg.; — en praedestinatie; IV, 331, vgg.; het — en de Voorzienigheid; I, 242, vgg.

God in het —; IV, 369, vg.; 423, vg.; 427; 441; 579; hoe wij God moeten aanspreken in het —; IV, 370, vg.; 426, vg.; het — om Christus' wil; II, 27; in Jezus naam; IV, 373, vgg.; het — tot Christus; IV, 368, vg.; — van Jezus op aarde; IV, 384.

Waarom wij moeten bidden; IV, 333; 350, vgg.; — uit dankbaarheid; IV, 349, vgg.; inhoud van het —; III, 371, vg.; mag men om alles bidden? IV, 335, vg.; 361, vgg.; 366, vg.; — om geestelijke en om stoffelijke behoeften; IV, 352, vgg.

G. tegen zonde; IV, 560, vg.; — voor anderen; I, 275; IV, 366; 413, vgg.; — voor de kerk; IV, 480, vg.; — van onbekeerden; IV, 338; eenzaam —; IV, 409; 412, vgg.; gemeenschappelijk —; IV, 416; 421; tafel —; I, 235; IV, 419, vg.; 513, vg.; — bij den dienst des Woords; IV, 402, vg.; 410, vgg.; — in vergaderingen; IV, 419; — in vergaderingen der overheid; IV, 342, vg.; 374, vg.; — van de wereld; IV, 376, vg.

Invloed van de zonde op ons —; IV, 423; onbeduidendheid van ons —; IV, 330, vg.; valsche schaamte bij het —; IV, 341, vg.; gebrek aan zelfkennis bij het —; IV, 371; zelfzucht in ons —; IV, 428; 432; 442.

Woordenkeus bij het —; IV, 411 (z. v. *Battologie*); overluid bidden; IV, 409; 417; 421; houding bij het —; IV, 340; 404, vgg.; duur van het —; IV, 411.

Het — bij andere richtingen; IV, 383, vgg.; formalistische opvatting van het —; IV, 388, vgg.; methodistische opvatting; IV, 390; 401; 418; mystieke opvatting; IV, 336; Roomsche opvatting; IV, 388; 405, vg.; 415; spiritualistische opvatting; IV, 390.

Z. v. *Battologie*, *Berusting*, *Bewustzijn*, *Bidden*, *Danken*, *Formuliergebed*, *Genezing*, *Gevaar*, *Hemelverlangen*, *Schaduwen*, *Schietgebed*, *Smart*, *Strijd*, *Voorbede*, *Verhooring*, *Wil Gods*.

GEBODEN; de 10 —; z. *Wet*.

GEBOORTE; z. *Wedergeboorte*.

GEDAANTEVERWISSELING; II, 238, vgg.

GEDACHTEN; de — Gods; IV, 231 (z. v. *Adam*); onze verantwoordelijkheid voor booze —; IV, 261, vg.; 269, vg.

GEEST; onze —; II, 89. Z. v. *Stof*, *Vleesch*, *Zonde*.

GEESTELIJK LEVEN; z. *Verbond.*

GEESTELIJKE ZEGENINGEN; hooger dan tijdelijke, III, 359. Z. v. *Gebed*, *Voeding*, *Wandel.*

GEHOORZAAMHEID; lijdelijke en dadelijke — van Christus; I, 319, vg.; 407, vgg.; 465; Arminianen, Ethischen en Kohlbrugge hierover; I, 321, vg.; Z. v. *Plaatsbekleeding.*

— is meer dan liefde; IV, 56, vgg.; — bij het bewuste en bij het onbewuste schepsel; III, 516; grenzen der —; IV, 75, vgg.; 83; — en opvoeding; IV, 62; 91; — in het gezin; IV, 62; 92; — op kerkelijk terrein; IV, 59; de — des geloofs; II, 61.

Mystiek en —; IV, 61; Pelagiaansche ethiek en —; IV, 97; Rome en —; IV, 59; Spinoza over de —; IV, 59.

Z. v. *Adam*, *Avondmaalsgang*, *Consciëntie*, *Overheid*, *Rechtsordening*, *Revolutie*, *Sacrament*, *grens tusschen Schepper en schepsel*, *Zedelijk leven*, *Zonde.*

GELD; ons — Gods eigendom; IV, 516, vg.; verdeeling van ons —; IV, 224, vg.; de — macht; IV, 199; 206, vg.; 216, vgg.; 279.

Z. v. *Dienst des Woords*, *Eigendom*, *Geven*, *Verkwisting.*

GELOFTE; Rome over de —; II, 562.

GELOOF; is God gelooven om Zijnszelfswil; I, 137; oorspronkelijk —; II, 295; 300; 305; de Schrift over het oorspronkelijk —; II, 307, vg.; het oorspronkelijk — en ons bewustzijn; II, 298, vg.; 310; het oorspronkelijk — en het 1e gebod, III, 517; het oorspronkelijk — in den hemel; II, 309; 314; de leer van het oorspronkelijk — verwaarloosd; II, 309.

GELOOF (*Zaligmakend*); I, 125, vgg.; II, 292, vgg.; de Schrift over het —; III, 386; — alleen noodig in deze bedeeling; II, 486; herstelt onze natuur; II, 295; is geen nieuw orgaan; I, 130; III, 392; hooge waarde van het —; III, 387; het — de basis der Christelijke religie; II, 149; — is het leven, ongeloof is de dood; I, 435, vg.; — is niet de vervulling der wet, maar instrument, waardoor wij Christus aannemen; II, 353.

— is geen verstandswerking; I, 4; II, 293; 295; 310; — brengt geen verstandelijke kennis aan, maar clairvoyance; I, 135; voor het — kennis der waarheid onmisbaar; I, 132.

Inplanting en instandhouding van het —; IV, 536; ontwikkeling van het —; II, 313; kennis en toestemming; I, 130; wezen en welwezen; II, 149; gemeenschappelijk —; II, 480, vg.; III, 172, vg.; — van anderen slechts verondersteld; III, 281; half —; II, 57.

Antinomianen en het —; III, 443; Arminianen en het —; III, 386; Dooperschen en het —; III, 15; Ethischen en het —, I, 106; II, 308, vg.; van der Groe en het —; II, 353; Heilsleger en het —; III, 443; Refor-

matie en Rome over het —; II, 293; Rome en het —; I, 132; 135. Z. v. *Adam*, *Avondmaal*, *Dienst des Woords*, *Doop*, *Gebed*, *Gehoorzaamheid*, *Goede werken*, *Oordeel*, *Plaatsbekleeding*, *Rechtvaardigmaking*, *Sacrament*, *Schrift*, *Strijd*, *Wedergeboorte en geloof*, *Wil Gods*.

GELOOFSARTIKELEN (12); I, 138, vgg.; karakter der —; II, 311; 314, vg.; historie der —; I, 141, vgg.; de — en de gemeenschap met de andere kerken; I, 139, vgg.; indeeling der —; I, 143; de — vóór of na de Wet der 10 Geboden? III, 477, vgg.; Vermittelungstheologen ovet de —; I, 140. Z. v. *Avondmaal*.

GELOOFSKRACHT; IV, 533.

GELOOFSLEVEN; III, 229.

GELOOFSVERMOGEN; in doopelingen; II, 487; — in jonggestorvenen; II, 313; 564; — en geloofswerking; I; 125, vgg.; II, 60; 425; III, 18.

GELOOFSVERZEKERHEID; I, 110, vgg. Z. v. *Heilige Schrift*.

GELOOFSVERZEKERING; behoort bij het geloof; III, 392; — uit het geloof, niet uit de goede werken; III, 451; — bij trappen; II, 101, vgg.; de — en de volharding der heiligen; II, 191, vg.; gemis aan —; III, 292, vg.; Synode van Dordt over de —; II, 202; Mystieken en de —; II, 102; Rome en de —; I, 112. Z. v. *Verzegeling*.

GELOOFSWEGEN; verschillende — in den Bijbel; II, 97, vg. Z. v. *Weg ter Zaligheid*.

GELOOFSWERKING: eerste — niet lof maar vrees; II, 181; eerste — niet met het gemoed maar met het bewustzijn; I, 136; — is verlangen naar Christus; II, 87; — is aannemen van Christus; I, 123; 129; 136; II, 104; II, 302; 353; — niet lijdelijk; II, 189; naar de — mag het geloof niet beoordeeld; I, 131; — op de zienlijke en onzienlijke wereld; III, 195; — op de zonde; II, 56, vg.; Ethischen over de —; I, 136.

Z. v. *Strijd*, *Wedergeboorte*.

GELOOVEN „IN"; II, 75.

GELOOVIGE; z. *Eigendom*, *Nederigheid*, *Sleutelmacht*.

GELOOVIGEN DES OUDEN VERBONDS; III, 102, vg.; Goccejus en Voetius over de —; II, 351; algemeen geloovigen; IV, 160. Z. v. *Ambt der geloovigen*.

GELUK; is leven naar Gods wet; I, 20; — is betrekkelijk; II, 377, vg.; IV, 273; 275; 277; — buiten Christus; I, 266; — zoeken in onzen levenskring; IV; 278, vg.

Z. v. *Adam*, *Christus*.

GELIJKENIS; karakter der — sen; II, 459; IV, 189; de Pharizeër en de tollenaar; III, 298; Lazarus; II, 222, 225; 241; de barmhartige Samaritaan; III, 494; de Talenten; II, 390; IV, 458; de verloren zoon; IV, 189;

434; de werklieden; IV, 187, vgg.; de wijnstok; II; 397, vg.; de zaaier; IV, 353.

GEMEENSCHAP DER HEILIGEN; zoowel in de zichtbare als in de onzichtbare kerk; II, 149, vg.; de — en het Avondmaal; III, 85; 173; 237; de — als troost in eenzaambeid; II, 87. Z. v. *Hiërarchie*, *Liefde*.

GEMEENSCHAP MET GOD; en de 1e bede; IV, 448; — hersteld door de genade; III, 619.

Z. v. *Heilige Geest*, *Wandelen met God*.

GEMEENTE; z. *Hoofd*, *Kerk*.

GENADE; wat is —? II, 327, vg.; 463, vg.; — is niet vermindering van straf; I, 82; — is niet gratie; II, 326; — in tweeërlei beteekenis; II, 537; onderwerpelijke —; II, 538; alles in ons leven is —; IV, 515, vg.; 526; betengelende —; I, 33, 35; Antinomianen over de —; II, 363.

Z. v. *Gemeenschap met God*, *Natuur*, *Organisch*, *Sacramenteele genade*, *Toenemen*, *Verbond*, *Voorbereidende genade*.

GENADEMIDDELEN; II. 400; 406; 456; Mystieken en de —; II, 402; 405; Roomsche en Gereformeerde genademiddelen; II, 400, vg.

Z. v. *Dienst des Woords*, *Sacrament*.

GENADEWEG; z. *Weg ter zaligheid*.

GENADEWERK; in ons, begint buiten ons; I, 56; II, 98, vg. Z. v. *Voorbereidende genade*.

GENADEWERKING; in 3 stadiën; III, 382, vg.; — in den wortel, in de takken, in de vruchten; II, 539, vg.; — volgens vaste wetten; I, 89.

Z. v. *Avondmaal*, *Dankbaarheid*, *Doop*, *Kennis van zonde*, *Sacramenteele genade*.

GENERATIE DES ZOONS; I, 185, vg.; 352; 358.

GENEESMIDDELEN; gebruik van — is niet onvroom; II, 205; IV, 524, vg.

GENEZING OP GEBED; IV, 359, vg.; z. v. *Gezondmaking*.

GENOOTSCHAP; de kerk is geen —; III, 289.

GERECHTIGHEID; oorspronkelijk en hersteld; I, 41 vg.; 109, vg.; Neo-Kohlbruggianen over de oorspronkelijke —; I, 109. Z. v. *Schepping*, *Waarheid*.

GEREFORMEERD; z. *Antipapisme*, *Catechismus*, *Genademiddelen*, *Goede werken*, *Zoon*, *Raad*, *Sacrament*, *Tucht*, *Wedergeboorte en bekeering*, *Wet der 10 geboden*, *Ziel en lichaam*. De Christelijke Gereformeerden; z. *Sleutelmacht*.

GERICHT; het laatste —; z. *Middelaar*, *Wederkomst des Heeren*.

GERMAANSCHE VOLKEN en het Pantheïsme; I, 343, vgg.

GESCHIEDENIS; — schrijven en het 6e gebod; IV, 247.

GETHSEMANE; hoogtepunt van lijden; I, 447, vg.; Jezus' bede in —. IV, 486; 488; 559, vg.

GETUIGSCHRIFTEN; IV, 248, vgg.

GEVAAR; bidden in —; I, 241, vg. Z. v. *Middelen.*

GEVEN; van geld; IV, 224, vgg.

GEWETEN; woordafleiding; III, 498 (z. v. *Consciëntie*); — loos; III, 503.

GEZAG; goddelijk karakter; IV, 64, vg.; het — indien de zonde niet ware ingetreden; IV, 52, vgg.; het — en het 5e gebod; IV, 47; — van den man over de vrouw; IV, 74; ouderlijk —; IV, 50, vg.; 54, vg.; 91; overdracht van — in het gezin; IV, 71; — in de kerk; IV, 75; — Gods anders in de kerk dan in de maatschappij; III, 489.

G. der overheid; III, 489; IV, 69, vg.; — door eigen keuze; IV, 72, vg.; misbruik van —; IV, 65. Z. v. *Rechter*, *School.*

GEZANGEN; z. *Psalmen.*

GEZONDMAKING; gave der —; II, 232. Z. v. *Genezing op gebed.*

GIERIGHEID; IV, 222, vgg.

GNOSTIEKEN; z. *Schepper.*

GOD; uitgang en doel onzer Belijdenis, I, 180; — is een geest; III, 552, vgg.; — is onbegrijpelijk; I, 145, vg.; II, 163, vg.; maar wel te kennen; I, 145, vg.; — vóór de Schepping; I, 196, vg.; kan — hooren en zien? II, 409, vgg.; in — geen scheiding tusschen Rechter en Vader; II, 321, vgg.; Augustinus over —; II, 403; Pantheïsme en —; I, 151; II, 218.

Z. v. *Alomtegenwoordigheid*, *Avondmaal*, *Beeld Gods*, *Eigenaar*, *Gebed*, *Gedachtenwereld*, *Geloof*, *Gemeenschap*, *Gratie*, *Liefde*, *Loven*, *Middelaar*, *Middelen*, *Naam*, *Natuur*, *Oordeel*, *Raad*, *Recht*, *Rechtvaardigmaking*, *Sacrament*, *Schepper*, *Uitgaande werkingen*, *Vader*, *Verdienste*, *Vertrouwen*, *Verzoeken*, *Voorzienigheid*, *Wet*, *Zedelijk leven*, *Zelfgenoegzaamheid.*

GODMENSCHELIJK; I, 373; Ethischen en —; I, 382, vg.; Lutheranen, Monophysieten en —; I, 152; Vermittelungstheologen en —; I, 370.

Z. v. *Natuur.*

GODSDIENST; en godsdiensten; III, 516, vg.; eigenwillige —; III, 285, vg.; 570, vg.; IV, 370; oorzaak der valsche — en; I, 197. Z. v. *Godskennis*, *Pantheïsme.*

GODSKENNIS; van Jezus; I, 372, vg.; oorspronkelijke en herstelde —; I, 372; — vloeit voort uit de schepping naar Gods beeld; III, 596; de natuurlijke — en de afgodendienst; II, 18, vg.; III, 193; III, 515; 519; de natuurlijke — en de valsche godsdiensten; I, 157; III, 511; 515; 519; de natuurlijke — en het vloeken; III, 591; de natuurlijke — is geen religie; III, 516; verband tusschen — en geloof; III, 595, vg. Z. v. *Afgoderij.*

Onze — is niet „wetenschap van God"; I, 178; geen „leer aangaande

God" (Vermittelungstheologen; Rationalisten); I, 146. Z. v. *Adam*, *God*, *Kennis van God*, *Wedergeborene*.

GOEDE WERKEN; drie maal behandeld in den Catechismus, Zond. 24, 32 en 33; II, 355, vgg.; III, 388; Gereformeerde leer over de — is niet antinomiaansch; II, 363; 378, vg.; de — niet uit het werkverbond; III, 370; de — hebben geene zaligmakende kracht; III, 388; de — Gods werk in ons; II, 349; 352; III, 352, vgg.; — doen is het dooden van den ouden en het opstaan van den nieuwen mensch; III, 452; — moeten conform de Wet zijn; III, 454; onwaardigheid onzer —; III, 391, vg.; 451; — en Vr. 114; IV, 291, vg.; — en geloof; III, 390, vg.; prediking door —; III, 393, vg.; vergelding der —; II, 377, vgg.

Antinomianen en de —; II, 363; III, 378, vg.; Arminianen en de —; I, 406; Ethischen en de —; III, 336, vgg.; 378; Kohlbrugge en de —; III, 341; Pelagianen en de —; II, 364, vgg.; Perfectionisten en de —; IV, 293; Rome en de —; I, 406; II, 213; Concilie van Trente en de —; II, 357, vgg.; Voetius en de —; III, 389, vgg.

Z. v. *Geloofsverzekering*, *Heiligmaking*, *Wil Gods*.

GOËL; z. *Borg*.

GOLGOTHA; I, 447, vg.

GOMARUS (F.); z. *Doop*.

GRAF; het — is een voorportaal der hel; I, 450, vg.; het — is een mysterie; I, 450, vg.; het — en Christus; I, 439, vgg.; — en hel in de Schrift; II, 244, vgg.; Calvinistische eenvoud bij het —; II, 209; „Hier rust"; II, 209.

GRATIE GODS; bij de —, geen droit divin; IV, 67, vg.

GRATIE (GEMEENE); tempert den vloek der zonde; I, 421; — en de werking des doods; II, 203, vg.; — en de strijd tusschen God en Satan; IV, 21, vgg; — en de moord; IV, 100, vgg.; de — eindigt met den dood; II, 187; de — en Antwoord 37 van den Catechismus; I, 397; de — en wetkennis; IV, 306, vg.; de — en de wetten; IV, 307.

Z. v. *Rechtsbedeeling*, *Rechtsordening*.

GRIEKEN; z. *Noodlot*.

GRIEKSCHE KERK; z. *Avondmaal*, *Beeldendienst*, *Doop*, *Wet der 10 geboden*.

GROE (Th. VAN DER); z. *Geloof*.

GRONDBEZIT; IV, 207, vgg.

GRONINGSCHE RICHTING; IV, 462.

GROSZGEBAUER; z. *Tucht*.

GUNNING (J. H.); z. *Ethischen*, *Heiligmaking*.

H.

HAAT; I, 34.
HAND; z. *Hoofd, Rechterhand.*
HANDEL; en eerlijkheid; II, 44; IV, 214, vg.; 244.
HART; z. *Hoofd.*
HEBREEËN; de brief aan de —; II, 271.
HEERE; de naam —; I, 326; III, 581; IV, 368. Z. v. *Souvereiniteit.*
HEERE; Christus, onze —; I, 356, vgg.
HEERLIJKHEID; — Gods; I, 198. Staat der —; z. *Heilige Geest.*
HEERSCHAPPIJ; — Gods door uitwendige macht en door de zedelijke wereldorde; III, 270, vgg. Z. v. *Koninkrijk der hemelen.*
HEIDENDOM; het vroegere en het tegenwoordige —; I, 148, vg.; priesters van het —; II, 153; zijn de heidenen verloren? II, 290, vg.; à Lasco hierover; II, 291. Z. v. *Afgoderij, Christelijke maatschappij, Heilig, Liefde, Priesterschap (oorspronkelijk), Scheppingsverhaal.*
HEILIG; schriftuurlijke beteekenis van —; III, 574; — als adjectief (*heilige* kerk, enz.); II, 153; 433, vgg.; III, 86; — in Roomschen zin; II, 154; 434; de heidenpriesters en — en onheilig; II, 153.
Z. v. *Adam, Heilige Schrift.*
HEILIGEN; in de Schrift; IV, 288; de Apostelen schreven aan —; II, 153; — der laatste dagen; II, 199, vg.; IV, 283; dienst der — in de Episcopaalsche kerk; III, 374, vg.; aanbidding der — door Rome; II, 272; 275, vg.; IV, 367; (Concilie van Trente hierover; II, 187).
HEILIGE GEEST; II, 70, vg.; gemeenschap met God alleen door den —; II, 84; uitstorting van den — herhaalt zich niet meer; II, 506.
Werkingen van den —; II, 85, vgg.; in de kerk; I, 173; II, 93; 402; III, 164, vgg.; ten opzichte van de belijdenis; I, 173; ten opzichte van de Schrift; II, 424, vgg.; in den geloovige; II, 73; 83, vg.; 89, vg.; de overtuigende werking van den —; II, 183; de inwoning van den — in den staat der heerlijkheid; II, 84; de doop des Geestes (Kwakers); II, 505; Methodisten en de —; II, 506; Rome en de —; II, 402, vg.
Z. v. *Aholiab, Avondmaal, Bezaleël, Hoofd, Lichaam van Christus, Olie, Réveil, Saul, Trooster, Wedergeboorte.*
HEILIGHEID; der kerk; II, 153; 155; verschil in — bij de geloovigen; I, 293; IV, 291, vg.
HEILIGMAKING; de — Gods werk; III, 383; de — ter eere Gods; III, 377; tweeërlei —; I, 465, vg.; tweeërlei maatstaf bij de —; IV, 294;

troost der —; II, 86; de — ongelijk verdeeld; III, 383; te sterk drijven der —; III, 346.

Antinomianen en —; II, 352; IV, 290; Arminianen en —; II, 350; Ethischen en —; II, 350; III, 339; Neo-Kohlbruggianen en —; II, 352; IV, 289, vgg.; Methodisten en —; II, 350; Osiander en —; II, 350.

Z. v. *Bekeering*, *Deugdsbetrachting*, *Dienst des Woords*, *Goede werken*, *Rechtvaardigmaking*.

HEILSLEGER; het — en de kerk; II, 122, vg.; uniformen van het —; II, 133. Z. v. *Verlossing*.

HEL; in de Schrift; I, 448; 460, vg.; II, 240; de — moet geloofd om Christus wil; II, 216; de — en „het Woord zijner kracht"; II, 239, vg.; de — erkent Gods recht; II, 187; III, 376; poorten der —; III, 247; voorburcht der — (Coccejus, Rome); II, 21a.

Z. v. *Graf*, *Nederdaling ter helle*.

HELDENVEREERING; II, 211. Z. v. *Menschenvergoding*.

HEMEL; beschrijving van den —; II, 8, vgg.; de — is het Vaderhuis; II, 291; Christus in den —; II, 27, vg.; 290 (z. v. *Verhooging*); de — mag niet verzinnelijkt; II, 289; en niet vergeestelijkt; I, 8; 200, vg.; II, 28; — en aarde; II, 9, vg.; IV, 439; de — in het Onze Vader; IV, 437; 491; Ethischen en de —; II, 9; Feith en de —; II, 8; Spiritisten en de —; II, 289. Z. v. *Consciëntiewerking*, *Eeuwig Leven*, *oorspronkelijk Geloof*, *Koninkrijk der hemelen*, *Leven*, *het nieuwe Jeruzalem*.

HEMELVAART VAN CHRISTUS; II, 1, vgg.; vergeleken met de andere hemelvaarten; II, 13; vrucht van de —; II, 25, vgg.; Lutherschen en de —; II, 5, vg.; 14, vg.; III, 132; Schwenkfeld en de —; II, 14. Z. v. *Naturen van Christus*, *Verhooging*.

HEMELVERLANGEN; II, 30; IV, 475, vgg.; — in het gebed; IV, 477, vg.

HENOCH; hemelvaart van — eene andere dan die van Christus; II, 13; 32.

HEPPE (H.); z. *Consciëntie*.

HERDER (A. DE); strijd met Ridderus over den doop; III, 46.

HERDERS; in de kerk; I, 297, 298. Z. v. *Dienaar des Woords*.

HERNHUTTERS; I. 347. Z. v. *Christus*, *Pantheïsme*.

HERODES; — en Johannes de Dooper; IV, 456; — en Christus; I, 245.

HERSCHEPPING; geen nieuwe schepping; IV, 282, vgg.; — der wereld; II, 176. Z. v. *Christus*, *Kerk*, *Schepping*.

HERVORMING; z. *Reformatie*.

HIËRARCHIE; II, 42, vgg.; de — en de gemeenschap der heiligen; II, 149; Rome's —; II, 46; verwerpt de verhooging van Christus; II, 47, vg. Z. v. *Ambt der geloovigen*.

HISTORIE EN PROFETIE; II, 231.
HOEREREIJ; IV, 167, vgg.
HONERT (J. VAN DEN); z. *Doop.*
HOOFD; — hart en hand; I, 301; (— in overdrachtelijken zin; z. *Organisme, Staat, Verbond*).
Adam's val als —; I, 53, vgg,; Adam's val als — en de zonde; I, 101; IV, 261; Adam als —, en Christus als —; I, 400; II, 324, vg.; 368; 480, vgg.; III, 279; Adam als — en de menschelijke geest, Christus als — en de Heilige Geest; III, 162; Christus als — in tweeërlei zin, II, 49, vgg.; praedestinatie van Christus als —; II, 179; Christus als — van het herschapen menschelijk geslacht; II, 368; — der kerk of — der gemeente? (Ethischen); II, 48, vgg.; — der gemeente en koning van Sion; I, 327, vgg.; — des lichaams; I, 492; opstanding van Christus als —; 1, 487, vg.; 493; (Christus als —, z. v. *Beeld Gods, Pinksteren, Praedestinatie, Rechtvaardigmaking, Staat, mystieke Unie*).
HOOGEPRIESTER; Christus als —; I, 299; 305; — lijk gebed; III, 138, vg.; IV, 428.
HOOGLIED; II; IV, 139.
HOOGMOED; geestelijke —; IV, 251; 291, vg.
HOOREN; II, 411, vg. Z. v. *God, Wederkomst des Heeren.*
HOREB; z. *Verbond.*
HOSTIE; III, 187, vgg. Z. v. *Mis.*
HUGO VAN ST. VICTOR; z. *Sleutelmacht.*
HUISBEZOEK; II, 139; 497; Calvijn's —; III, 265. Z. v. *Avondmaal.*
HUISGEZIN; (5e gebod); IV, 55. Z. v. *Gehoorzaamheid, Gezag.*
HUMANISME; en Reformatie; I, 346.
HUWELIJK; eene scheppingsordinantie; IT, 134, vg.; 138; geen instelling der overheid; IV, 141; geen sacrament; II, 497, vg.; IV, 135; het — mag niet prijsgeven; II, 44; IV, 135, vg.; 152, vg.; doel van het —; IV, 163; het — niet onrein; IV, 164, vg.; invloed der zonde op het —; IV, 134; 166, vg.; het — raakt ook de betrokken families; IV, 147, vg.; 141; sluiting van het — door kerk of overheid? IV, 141, vgg.; — en genadeverbond; IV, 142, vg.; man en vrouw; IV, 86; 91; 166; met wie mag men huwen? IV, 145, vgg.; — van Adams kinderen; IV, 141; 148; — met bloedverwanten; IV, 149; Leviraats —; IV, 148; tweede —; IV, 158, vg.; gemengd —; IV, 160; 163; ongelukkig —; IV. 139, vg.; 154, vg.; huwelijksleven vóór de sluiting des — s; IV, 167, onthouding van het —; IV, 134.
Calvinisme en —; IV, 140; Synode van Emden en het —; IV, 142; Thomas van Aquino en het —; IV, 134; Islam en het —; II, 44; Pela-

gianen en het —; IV, 139, vg.; Rome en het —; II, 44; IV, 134; Reformatie contra Rome in zake het —; IV, 145; huwelijksbepalingen der Christelijk-Romeinsche overheid; IV, 146; huwelijksformulier; IV, 139; 164. Z. v. *Gezag.*

HYPOCRIETEN; III, 229, vgg.; 281; 302. Z. v. *Avondmaal.*

I.

IGNATIUS; z. *Chiliasme.*

IK; het — in Jezus; I, 372; het — in den mensch; I, 371; II, 209; de zonde kleeft aan ons —; I, 389. Z. v. *Beeld Gods, Wedergeboorte.*

INMANENTIE; en Transcendentie; IV, 436. Z. v. *Drieëenheid.*

INDEPENDENTISME; III, 323.

IMFRALAPSARIËRS; en Supralapsariërs; II, 168, vgg.

INSPIRATIE; in Ethischen, Modernen en Mystieken zin; II, 413, vgg. Z. v. *Heilige Schrift.*

INSTITUUT (DE KERK ALS); III, 288; — en de dienst des Woords; II, 134, vgg.; 143, vg; — eene navolging van Christus optreden; IV, 320; — en het Lichaam van Christus; III, 269; — en het Onze Vader; IV, 392; Voetius en —; II, 147. Z. v. *Reformatie, Zichtbare Kerk.*

INTEEKENLIJSTEN; IV, 226, vg.

INTELLECTUALISME; en Mystiek; IV, 34; — (Kant en Spinoza); III, 515.

IRENISCHEN; z. *Koningschap van Christus, Wederkomst des Heeren.*

ISRAËL; een symbolische naam; II, 278; — symbool van het koninkrijk der hemelen; I, 284; schepping van —; II, 273; praedestinatie van —; II, 173, vg; 279; — als volk der schaduwen; II, 276; profetie over —; II, 278; — als volkskerk; II, 277; beteekenis van — in het rijk der genade; II, 272, vgg.; — en de volken; II, 273; III, 291; — verwerpt den Christus; I, 268.

Z. v. *Chiliasme, Doop, Egypte, Erfrecht, Joden, Kerk, Pharaö, Roode Zee, Sabbath, Theocratie, Verbond, Volkskerk, Wet der 10 geboden, Zaad Abrahams, Zending.*

ISLAM; I, 269. Z. v. *Allah, Beeldendienst, Huwelijk, Noodlot.*

ISMAËL; z. *Besnijdenis.*

J.

JAKOB; zijn huwelijk; IV, 151.
JALOERSCHHEID; de — des Heeren; III, 555.
JAPHETH; nakomelingen van — en het Pantheïsme; I, 344, vg.
JEHOVAH; I, 149; III, 580, vg.; 584; 587, vg. Z. v. *Schepper*.
JEROBEAM; zonde van —; III, 551; 569, vg.; 572.
JERUZALEM; het nieuwe —; I, 200.
JEZUS; de naam —; I, 252, vgg.; — de éénige Zaligmaker (andere richtingen hiertegenover); I, 269. Z. v. *Jozua*, *Leven van Jezus*, *Naam*.
JOB; zijne zaaksgerechtigheid; II, 381, vg.
JOHANNES; Christus' verschijning aan —; I, 42.
JOHANNES DE DOOPER; zijne wedergeboorte; III, 420, vg.; zijn gebed; IV, 385; zijn bijzondere weg ter zaligheid; III, 430. Z. v. *Doop*, *Herodes*.
JONA; — in den walvisch; I, 440, vg.; — te Ninevé; III, 342; 374.
JOOD; z. *Chiliasme*, *Israël*, *Natuur van Christus*, *Zending*.
JORIS (David); z. *Chiliasme*.
JOSEPHUS; z. *Wet der* 10 *geboden*.
JOZUA; I, 260, vg.
JUDAS; z. *Consciëntiewerking*.

K.

KAARTSPEL; I, 219.
KAIN; zijn doodslag; IV, 99. Z. v. *Da Costa*, *Offer*.
KALF; het gouden —; III, 551; 569, vg.
KALVERDIENST; te Bethel en te Dan; III, 488.
KAMERLING; van Candacé; II, 553.
KANT (I.); z. *Intellectualisme*.
KENNIS; van God door openbaring; I, 158; — van God, en de 1e bede; IV, 449, vg.; (z. v. *Godskennis*); — van Christus, en de Schrift; I, 112; — der waarheid noodzakelijk; I, 105; II, 539; verstandelijke — der waarheid; I, 135; — van zonde vrucht van genadewerking; III, 232. Z. v. *Ambten*, *Belijdenis*, *Mystiek*, *Profeet*.
KERK; II, 109, vgg.; — of gemeente; II, 53, vg.; stuk der — verwaarloosd; II, 111; de — het herschapen menschelijk geslacht; II, 324; — hoofdmiddel tot uitbreiding van Gods koninkrijk; IV, 480; de — eene

dienaresse; III, 21; de — en het koninkrijk der hemelen; II, 113, vgg.; III, 270; in de — geen uitwendig vertoon; II, 112; 183.

Instelling der — door Christus; II, 113; III, 282; 326; Christus en de —; III, 141, vg.; 318; de Apostelen en de —; III, 296; de eerste Christenkerken; III, 80, vg.; 376; de — vóór de reformatie, I, 346; de — in ons land in de 17e eeuw, III, 215, vg.; verval der — in de 18e eeuw; III, 325; organisatie van 1816; II, 216;

K. en de wereld; II, 112; 550; III, 251; de — in de wereld; I, 329; 332; de — vóór, onder en na Israël tegenover de wereld; II, 132; de — des nieuwen Verbonds, geene nationale afscheiding, maar geestelijke; III, 41, vg.; de — moet erkend in publieken rechte; III, 325, vg.; roeping der —; II, 141, vg.

Augustinus en de —; II, 403; 428; Darbisme en de —; II, 109, vg.; Dooperschen en de —; II, 110; III, 214, vg.; Mystieken en de —; IV, 32, vg.; Pelagianen en de —; III, 285, vg.; Pantheïsme en de —; I, 151; Rome en de —; I, 112; II, 401, vg.; III, 499, vg.; 501; Synodale —; III, 623.

Z. v. *Avondmaal*, *Belijdenis*, *Constantijn de Groote*, *Doop*, *Drieëenheid*, *Eed*, *Engelen*, *Gebed*, *Genootschap*, *Gezag*, *Heilige Geest*, *Heilsleger*, *Hoofd*, *Huwelijk*, *Instituut*, *Kinderen*, *Koningschap*, *Leervrijheid*, *Oordeel*, *Orgel*, *Reveil*, *Schaduwen*, *Heilige Schrift*, *Staatskerk*, *Strijd*, *Strijdende kerk*, *Teleologie*, *Volk des Heeren*, *Volkskerk*, *Zaad Abrahams*.

KERKBESTUUR; presbyteriaal —; II, 43, vg.

KERKEDIENST; onderhouding van den —; IV, 37, vg.

KERKELIJK LEVEN; grondwet voor het — in 5 artikelen; III, 222. Z. v. *Dienst des Woords*, *Gehoorzaamheid*, *Kerk*.

KERKERAAD; z. *Avondmaal*, *Dienst des Woords*, *Sacrament*.

KERKISME; II, 135, vg.

KETTERIJEN; zijn altijd oud; I, 429; de — en de 1e bede; IV, 449, vg.; de — en het 3e gebod; III, 605, vg. Z. v. *Oordeel*.

KINDEREN; natuurlijk en geestelijk kindschap; I, 189; ons kindschap en het Zoonschap van Christus; I, 343; 354, vgg.; (z. v. *Beeld Gods*, *Schepper*); — Gods; I, 348; 419; — als exempel voor de geloovigen; IV, 431, vg.; de — het zaad der kerk; III, 40, vgg.; 439; zaligheid van jonggestorvene —; I, 133, vg.; II, 55; 99; 564; III, 6, vgg.; 417, vgg.; IV, 287; beschouwing hierover van de Dooperschen; III, 40; van Luther; II, 212; van de Synode van Dordt; III, 55; van Rome; III, 420.

Zonde in —; I, 38; — en onzedelijkheid; IV, 180; lectuur van —; IV, 174, vg.; 238; vriendjes onzer —; IV, 175; waarheid in den omgang met —; IV, 245; gebed van —; IV, 338; 346, vg.; 409; 415, vg.; — uit gemengde huwelijken; IV, 163.

Z. v. *Doodslag*, *Doop*, *Geloofsvermogen*, *Gezag*, *Sterven*, *Wedergeboorte*.
KLEEDING; moet kuisch zijn; IV, 182.
KNIELEN; in de kerk; III, 567, vg.; IV, 406, vg.
KOHLBRUGGE (H. F.); en zijn tijd; III, 307, vg. Z. v. *Borg*, *Dankbaarheid*, *Gehoorzaamheid* (*dadelijke*) *van Christus*, *Goede werken*, *Rechtvaardigmaking*.
KONING VAN SION; z. *Hoofd*.
KONINGSBURCHT VAN DAVID; III, 247, vgg.
KONINGSCHAP; van God Drieëenig en van Christus; I, 325, vg.; — van Christus, I, 324; over alle terrein des levens; I, 267; 286; over het koninkrijk der hemelen; IV, 465, vgg.; en over de kerk; I, 327, vgg.; Irenischen hierover, II, 52, vg.; het — wortelt in de machtsoefening; I, 302. Z. v. *Ambten*.
KONINKRIJK; aardsch —; z. *Chiliasme;* uitbreiding van Gods —; z. *Kerk*.
KONINKRIJK DER HEMELEN; wat is een rijk? III, 76, vgg.; 275; — in de Schrift; III, 273, vgg ; het — en de algemeene heerschappij Gods; III, 282; het — en het rijk der waarheid; III, 248; het — verstoord door de zonde; IV, 466, vgg.; het — in den hemel veilig voor Satan; III, 283; het — in het Onze Vader; IV; 461, vgg.; 576, vgg.; het — en de instelling van den Doop; II, 526, vg.
Het — in de oude bedeeling; I, 284; III, 277; Christus' komst, en het —; II, 526, vg.; IV, 469; — in modernen zin; IV, 461, vg.; 470.
Z. v. *Instituut*, *Israël*, *Koningschap*, *Sleutelmacht*, *Vergeving der zonden*, *Wedergeboorte*.
KRUISDOOD; I, 417, vgg.; vrucht des kruises; I, 426, vg.
KUYPER (Dr. A.); „*Leugen in de kerk*"; IV, 250; *Tractaat van den Sabbath;* IV, 5; 14. Z. v. *Erfschuld*.
KWAKERS; z. *Doop*.

L.

LABADISME; en Avondmaal; III, 216; Bestrijding van het —; I, 333.
LAM; het — Gods; III, 138. Z. v. *Avondmaal*, *Bruiloft des Lams*, *Pascha*.
LASCO (J. à); z. *Cranmer*, *Heidenen*.
LASTER; IV, 251.
LECTUUR; onzedelijke —; IV, 180; roman —; IV, 238. Z. v. *Kinderen*.

LEERREGELEN VAN DORDT; *Hoofdst. I*: arf. 12 en 13; II, 101; *Hoofdst. III en IV*: art. 11 en 12; III, 410, vg.; 424.

LEERVRIJHEID; III, 599.

LEGER; ontucht in het —; IV, 179.

LEIDING ter zaligheid in verband met den levensloop; III, 429.

LEO I; z. *Vergeving der zonde*; LEO III; z. *Beeldendienst.*

LEUGEN; III, 366, vg.; IV, 231, vgg.; de nood —; IV, 253, Z. v. *Adam, Waarheid.*

LEVEN; hemelsch — en aardsch —; IV, 14, vgg.

„LEVEN VAN JEZUS"; een verkeerd denkbeeld; I, 254; 363, vgg.; 369; 389; II, 63, vg.; Van Oosterzee's —; I, 364; Strausz' —; I, 364.

LEVI; z. *Strijdende kerk.*

LICHAAM; het — als microcosmos; II, 234; het — lotgemeen met het heelal; II, 234, vg.; minachting van het —; IV, 130, vg.; de lichaamskiem en de opstanding; II, 251. Z. v. *Dood, Opstanding, Wederkomst des Heeren.*

LICHAAM VAN CHRISTUS; z. *Verhooging.*

Het — (*in overdrachtelijken zin*), en het koninkrijk der hemelen; III, 279, vg.; het — en de praedestinatie; II, 178; 396; het — en de H. Geest; III, 164; het — op aarde nooit vlekkeloos; III, 281; gemeenschap met het —; II, 547, vg.; het — en de sacramenteele genade; II, 480; 542, vg.; 545; 548; 552; 554.

Z. v. *Avondmaal, Hoofd, Instituut, Réveil, Wedergeboorte.*

LIDMATENBOEK; II, 148.

LIEFDE; — uit gehoorzaamheid; IV, 95; — tot God; I, 304, vg.; III, 361, vg. (z. v. *Onze Vader*); — tot Christus; II, 88; III, 446, vg.; — tot den naaste; I, 30; gebrek aan —; IV, 99; 105, vg.; 548, vg.; de — en het priesterschap des menschen; I, 301, vgg.; algemeene menschenliefde; IV, 97; — tot den vijand; I, 102, vgg.; IV, 96, vgg.; in het O. Testament; I, 25; III, 481; de heidendsche philosophie over de —; III, 351, vg.

Z. v. *Adam, Gehoorzaamheid, Gemeenschap der heiligen.*

LIEFDEMAALTIJD; z. *Agape.*

LIJDELIJKHEID; zondige —; II; 188, vg.

LIJDEN; het — heiligt alleen door genade; IV, 564. Z. v. *Dood.*

LIJDEN VAN CHRISTUS; I, 388, vgg.; 403; 447; II, 7. Z. v. *Gethsémané, Golgotha.*

LITURGIE; z. *Onze Vader.*

LOFZEGGING; als uiting der dankbaarheid; III, 362, vgg.; 374; Methodisten minachten de —; III, 362. Z. v. *Loven.*

LOGICA; I, 232.

LOMBARDUS (P.); z. *Sleutelmacht.*

LOON; de — quaestie door de gereformeerde schrijvers verwaarloosd; II, 377, vg.; 384; verschil tusschen — en belooning; II, 391, vgg.; genadeloon in het eeuwige leven; II, 389, vg.; — en pensioen; IV, 221, vg. Z. v. *Verbond.*

LOTSPEL; I, 219, vg.

LOVEN; God —; III, 368, vgg.; de schepping looft God onbewust, mensch en engel bewust; III, 372, vg. Z. v. *Lofzegging, Openbaringen.*

LUTHERSCHE THEOLOGIE; I, 7, vg.

LUTHERSCHEN; z. *Alomtegenwoordigheid, Avondmaal, Catechismus, Clericalisme, Doop, Godmenschelijk, Hemelvaart, Kinderen, Naturen van Christus, Onze Vader, Oude Testament, Pantheïsme, Praedestinatie, Rechtvaardigmaking, Reformatie, Sacrament, Sleutelmacht, Tucht, Vergeving der zonde, Wedergeboorte, Wet der 10 geboden, Zondaar, Zonde.*

M.

MAALTIJDEN; in het Oosten, III, 92; 142. Z. v. *Gebed.*

MAASTRICHT (P. van); z. *Doop.*

MAATSCHAPPIJ; z. *Christelijke —.*

MACCOVIUS (I); z. *Doop.*

MAMMON; z. *Dienst des Woords.*

MANICHEËN; II, 212; III, 141, vg.

MANNA; III, 113.

MARK (J. à); z. *Doop.*

MARESIUS (S.); z. *Doop.*

MARIA; en Martha; IV, 448; — (de moeder van Jezus) vereering; II, 401; onbevlekte ontvangenis van —; I, 380.

MARTELAREN; hun onrechtvaardig vonnis; III, 322.

MARTHA; z. *Maria.*

MARTYR (P.); z. *Doop.*

MATERIALISME; z. *Pantheïsme, Ziel en lichaam.*

MEDISCHE WETENSCHAP; de — en de ontucht; IV, 172.

MELAATSCHEN; de 10 —; III, 356.

MELAATSCHHEID; de wet op de —; IV, 215.

MELANCHTON (Ph.); z. *Zonde.*

MELCHIZEDEK; priesterschap van —; I, 306, vgg.; 319; 321. Z. v. *Abraham.*

MENNO SIMONS; III, 16. Z. v. *Dooperschen.*

MENSCH; de — de voleinding der schepping; II, 208; de — een microcosmos; IV, 331, vg. Z. v. *Loven.*

MENSCH; oude en nieuwe —; IV, 23, vg.; de nieuwe — in de bekeering; III, 405. Z. v. *Goede werken.*

MENSCHENVERGODING; I, 271.

MESSIASVERWACHTING; I, 284; II, 253. Z. v. *Chiliasme.*

MESMERISME; I, 473.

METHODISME; het —; II, 100. Z. v. *Bekeering, Borg, Christelijke werkzaamheden, Doop, Evangelie, Heilige Geest, Heiligmaking, Lofzegging, Opvoeding, Rechtvaardigmaking, Verlossing, Wedergeboorte.*

MEIJER (H. A. W.); exegese van Hebr. VII: 22; I, 430.

MIDDELAAR; de —; I, 104, vgg.; 284, vgg.; II, 27; III, 444; zonder zonde geen —; I, 287, vg.; God werkt door den —; II, 35, vg.; 54; God Drieëenig zal door den — in den oordeelsdag rechtspreken, II, 69; de — en de menschheid als organisme, II, 331; Vermittelungstheologen en de —; I, 172; 285. Z. v. *Verhooging.*

MIDDELEN; de — en de praedestinatie; II, 195; de — en de Raad; I, 250; werkt God door of zonder —; IV, 521, vgg.; is afwending van gevaar geoorloofd? IV, 124, vgg. Z. v. *Genademiddelen, Geneesmiddelen, Roeping.*

MIS; ontstaan van de —; III, 148, vg.; de —; III, 176, vgg.

Het bijwonen van de — is hoofdzaak in de Roomsche kerk; III, 179, vg.; 213; is zonde; III, 182, vg.; tijdens de Reformatie; III, 180.

Concilie van Trente en de —; III, 185, vgg.; 190; 205, vg.; 211; Eugenius IV en de —; IV, 204, vg.; oude kerkvaders over de —; III, 202; Pantheïsme en de —; III, 196. Z. v. *Amen, Offer.*

MODERNEN; hun zin voor het ideale; IV, 462.

Z. v. *Inspiratie, Koninkrijk der hemelen, Onze Vader, Sleutelmacht, Souvereiniteit, Zoonschap.*

MONOPHYSIETEN; z. *Godmenschelijk.*

MONOTHEISME; afval der Christenen tot het — naar Joodsche opvatting; II, 288.

MONTANISTEN; z. *Chiliasme, Doop, Sleutelmacht.*

MOOR (B. DE); Commentaar op à Mark; Deel IV, p. 299; II, 308. Z. v. *Doop.*

MOORD; de — en de schepping naar Gods Beeld; IV, 116, vg. Z. v. *Doodslag, Gemeene Gratie.*

MOORDENAAR; de — aan het kruis; III, 298.

MORIA; z. *Abraham.*

MORMONEN; II, 199, vg.
MOTHE GUYON (Madame de la); IV, 281.
MOZES; en Pharaö; IV, 243; verschil tusschen —' dood en Christus' hemelvaart; II, 13.
MURRAY (J.); IV, 280.
MUZIEK; is eene schepping Gods; III, 371; gewijde — en het 3e gebod; III, 609.
MYSTERIËN; zijn onbegrijpelijk; maar moeten in het bewustzijn opgenomen; I, 99; 350; 373; Eleusinische —; II, 449, vg.; — van Mithra; II, 450, vg.
MYSTIEK; gezonde en ongezonde —; IV, 15; 33; gevaar der —; I, 165; II, 102; III, 338; 340; — en kennis; III, 597.
Z. v. *Bevinding*, *Gehoorzaamheid*, *Geloofsverzekering*, *Genademiddelen*, *Inspiratie*, *Intellectualisme*, *Ontucht*, *Pantheïsme*.

N.

NAAKTLOOPERS; II, 199; IV, 283. Z. v. *Dooperschen*.
NAAM; onze — bij de menschen; III, 589; IV, 234, vgg.; de — drukt het wezen uit; I, 257, vg.
De namen van Christus; I, 258, vg.; in Jezus' —; I, 267.
NAAM DES HEEREN; III, 582, vgg.; de — is de openbaring Gods; III, 602, vg.; IV, 445, vg.; 499; belijden van den —; III, 598, vgg.; heiligen van den —; IV, 442, vg.; de — in de 1e bede; IV, 456, vg., de — en de schepping; I, 197, vgg.; IV, 442, vg. Z. v. *Adam*.
NAAMGEVING; in de Schrift; III, 580; *Naamsveranderingen* in de Schrift; I, 260.
NAÄMAN; II, 529.
NAASTE; verhouding tot den —; IV, 94, vg. Z. v. *Gebed*, *Liefde*.
NATURALISME; I, 225.
NATUUR; Godsvereering in de —; I, 277, vg.; Gods werking in — en Schrift; I, 236, vg.; macht der — tegenover God; I, 474; vergoding der —; I, 224, vgg.; Supranaturalisme en de —; I, 238.
Rijk der — en rijk der genade; III, 137; Dooperschen hierover; III, 16, vg.; IV, 35, vg. Z. v. *Dienst des Woords*.
Onze — komt verdorven voort uit onze ouders; I, 71, noot; willekeurige en onwillekeurige werkingen onzer —; III, 471, vg. Z. v. *Ambten*, *Dood*, *Gebed*, *Geloof*, *Val*, *Zonde*.

Christus heeft geen persoon, maar onze — aangenomen; I, 323; 370; 373; verband tusschen Christus' aannemen van onze — en het dragen der schuld; I, 395; Christus' — eene geschapen —; III, 139; Christus' — verzwakt, I, 379; toch heilig; I, 102; Christus heeft eene joodsche — aangenomen; II, 275; grens tusschen de beide naturen in Christus; II, 17, vgg.; geen godmenschelijke —; I, 205; II, 17.

Eutyches over de naturen van Christus; II, 14; 17; Luther over de naturen van Christus; I, 401; II, 14, vgg.; III, 132, 155.

Z. v. *Alomtegenwoordigheid*, *Lijden*, *Tegenwoordigheid*, *Verhooging*, *Ziel en liehaam.*

NATUURDIENST; III, 523, vg.

NATUURKUNDE; terrein en grenzen der —; I, 225, vgg.; 234, vg.; de — en de dood; I, 483, vg.

NATUURLIJKE MENSCH; z. *Consciëntiewerking*, *Dankbaarheid*, *Deugdsbetrachting.*

NATUURWETTEN; I, 190, vg.; 228, vgg.; III, 465; 472.

NEBUCADNEZAR; III, 376.

NEDERDALING TER HELLE; I, 443, vgg.

NEDERIGHEID; van den geloovige; III, 232; IV, 539, vgg. Z. v. *Onwaardigheid.*

NEO-KOHLBRUGGIANEN; z. *Beeld Gods*, *Erfschuld*, *oorspronkelijke Gerechtigheid*, *Heiligmaking*, *Rechtvaardigmaking*, *Vergeving der zonden*, *Zondaar.*

NIEREN; onze — in de Schrift; IV, 262; 267.

NIEUWE HEMEL EN NIEUWE AARDE; II, 235.

NIEUW TESTAMENT; z. *Oude Testament*, *Strijdende kerk*, *Verbond.*

NIEUW VERBOND; z. *Kerk.*

NINEVÉ; het geloof van de lieden van —; II, 307. Z. v. *Jona.*

NOACHITISCH VERBOND; het — is de stuiting van de macht der zonde; IV, 126; het — en het Darwinisme; IV, 116, vg. Z. v. *Rechtsordening*, *Regenboog.*

NOODLOT; I, 217, vgg.

O.

OEFENAARS; III, 303, vg.

OFFER VAN CHRISTUS; het — en de Mis; III, 208, vg.

OFFERS; — zijn symbolisch; I, 92; — van Abel en Kaïn; I, 309;

dank— en lof —; I, 300, 316; III, 350; 356; het Avondmaal is geen offer; III, 183. Z. v. *Wet der 10 geboden.*

OFFERMAALTIJDEN; III, 92, vgg.

OLEVIANUS (C.); z. *Praedestinatie, Sleutelmacht, Tucht.*

OLIE; symbool van den Heiligen Geest; I, 280.

OLIESEL; het laatste —; II, 495, vgg.

OLIJFBERG; de verheerlijking op den —; II, 13.

OLIVA (P.); z. *Chiliasme.*

ONBEKEERDEN; z. *Gebed.*

ONBEWUSTE SCHEPSEL; z. *Gehoorzaamheid, Loven.*

ONDANKBAARHEID; – is zonde; IV, 349; — en de 4e bede; IV, 511, vg.

ONDERWERPELIJK; — of voorwerpelijk Christendom; I, 324. Z. v. *Dienst des Woords.*

ONDERWIJS; Christelijk — noodzakelijk; IV, 37; Christelijk — en belooningen; II, 392; Dooperschen en universitair —; IV, 35, vgg. Z. v. *School.*

ONDERWIJZERS; IV, 72.

ONGEHOORZAAMHEID; z. *Zonde.*

ONGELIJKHEID; in lotsbedeeling; IV, 272.

ONGELOOF; II, 296, vgg. Z. v. *Avondmaal.*

ONGELOOVIGEN; in 2 soorten; III, 608; — bij den Dienst des Woords en de Sacramenten; II, 471.

Z. v. *Dienst des Woords, Eigendom, Sacrament, Schepping, Sleutelmacht, Weldaden.*

ONMACHT; van den mensch na den val; II, 300, vg. Z. v. *Schepper.*

ONMATIGHEID; II, 205.

ONRECHTVAARDIGE RECHTSPRAAK; III, 481; IV, 84; 212; 322. Z. v. *Overheid.*

ONSTERFELIJKHEID; geloof aan de —; II, 219; opstanding van Christus geen bewijs der —; I, 490; conditioneele —; I, 75; II, 215, vg.

ONTBINDING; II, 207.

ONTEVREDENHEID; IV, 274, vgg.

ONTFERMING; Gods — eerst geopenbaard na den val; II, 301.

ONTUCHT; IV, 170, vgg.

ONVOORZICHTIGHEID; II, 205.

ONWAARDIGHEIDSGEVOEL; van den geloovige; III, 358. Z. v. *Nederigheid.*

ONZEDELIJKE boeken en platen; IV, 173, vg.; 180.

ONZEDELIJKHEID; z. *Kinderen, Schouwburgen.*

ONZE VADER; de twee vormen van het —; IV, 385, vg.; 392; 572; 575; algemeene bespreking van het —; IV, 380, vgg.

Het — is geen gebed buiten Christus om; IV, 433; het — is geen neutraal gebed; IV, 374; het — moet dagelijks gebeden; IV, 394; 442; 540; het — bij het Avondmaal; III, 139; het — in de Liturgie; IV, 391; 400; het — en de liefde tot God; IV, 314, vg.; Modernen en het —; IV, 436.

Indeeling van het —; 506, vg.; 529, vg.; 549; 552, trinitarische indeeling; III, 394, vg.; indeeling van het — en van de Wet; IV, 394; 440, vg.; indeeling van het — en van de 12 Geloofsartikelen; IV, 322, vgg.

De beden van het — zijn geen wenschen; IV, 439, vg.; 447; 1e bede; 493, vgg.; 2e bede; II, 57; IV, 461, vgg.; de eerste twee beden; IV, 461; 463; 3e bede; IV, 483, vgg.; 4e bede; IV, 191; 506, vgg.; 5e bede; IV, 529, vgg.; 6e bede; IV, 551, vgg.; 5e en 6e bede; IV, 539.

Z. v. *Chicago*, *Instituut*, *Koninkrijk der hemelen.*

OOG EN OOR; geschapen in rapport met Sacrament en Woord; II, 407, vgg.; 427, vg.

OORDEEL; ons — afhankelijk van sympathie en antipathie; IV, 274, vgg.

OORDEEL GODS; over onze zonden; I, 405; — over onze daden; III, 64; 67; 363; 501; — over hen die beter weten; IV, 178. Z. v. *Staat*, *Verdienste.*

OORDEEL DER KERK; over het geloof berust op onderstelling; III, 19, vgg.; 51; 60; 263; 328, vg.; 439; 473, vgg.

OORDEELSDAG; z. *Middelaar*, *Wederkomst des Heeren.*

OORLOG; IV, 119, vg.

OORZAKEN; de tweede —; I, 192, vg.; 244, vg. Z. v. *Wil Gods.*

OOSTERZEE (J. J. VAN); z. *Leven van Jezus.*

OPENBARING GODS; in- en uitwendige —; II, 412, vg.; de — en het 3e gebod; III, 595; 604, vgg. Z. v. *Heilige Schrift*, *Kennis van God*, *Naam*, *Zedelijk leven.*

OPENBARINGEN (*het boek der*); vroeger niet als echt erkend; II, 263; beteekenis van —; II, 281, vgg.; het leven van God in —; III, 371; Augustinus over —; II, 282, vg. Z. v. *Beeld van het Beest*, *zeven Zegelen.*

OPROER; IV, 90. Z. v. *Revolutie.*

OPSTANDING VAN CHRISTUS; I, 469, vgg.; de — en de rechtvaardigmaking; II, 341, vg.; de — als troost tegen de werkingen des doods in ons lichaam; II, 85; de — misbruikt voor eene zinlijke voorstelling onzer opstanding; II, 244; 246; onze opstanding gewaarborgd door de —; I, 489, vgg. Z. v. *Christelijke maatschappij*, *Hoofd*, *Onsterfelijkheid*, *Rechterlijke daad.*

OPSTANDING; II, 196, vgg.; vergeestelijking der —; II, 247; — des vleesches, geen lichaamskiem in de ziel; II, 210; 219; 251; III, 158, vg.;

— van personen in de Schrift; II, 224; IV, 493; — der verlorenen; I, 490; II, 239.

Rauwenhoff, Remonstranten en het Supranaturalisme over de —; I, 470, vg. Z. v. *Lichaam.*

OPVOEDING; Christelijke — noodzakelijk; III, 10; 596, vgg.; — en het schaamtegevoel; IV, 239, vg.; — en ontucht; IV, 173; Calvinistische en Methodistische —; IV, 175. Z. v. *Doop, Gehoorzaamheid, Onderwijs, School.*

OPWELLINGEN; z. *Gedachten.*

OPZIENERSAMBT; III, 240, vg.; 301.

ORDENING; de — als priesterwijding; II, 497.

ORDINANTIËN GODS; niet willekeurig; IV, 135; het leven naar de — vloeit voort uit de schepping naar Gods beeld; IV, 20; de — zoowel over 't zichtbare als over 't geestelijke; I, 191; 202.

ORGANISME; de menschheid als zedelijk — onder een Hoofd; II, 324; de menschheid als — en de liefde; I, 303, vg.; de menschheid als — en de sacramenteele genade; II, 541; de menschheid als — en de vleeschwording; III, 170; de menschheid als — en de vrije wil; II, 394, vg.; — van het menschelijk geslacht verstoord door de zonde; I, 485, vg. Z. v. *Middelaar, Wedergeboorte.*

ORGANISCHE werking Gods in de genade; IV, 286.

ORGEL; in het huisgezin; III, 370; — in de kerk; III, 570, vg.

ORIGENES; z. *Stof.*

ORTHODOXIE; is niet „dood"; II, 106.

OUDE BEDEELING; symbolisch karakter der —; III, 101, vgg.; IV, 28; Coccejus over de —; III, 102. Z. v. *Christus, Geloovigen, Koninkrijk der hemelen.*

OUDE TESTAMEMT; achterstelling van het — door de Lutherschen; III, 478; Rome en de Oud-Testamentische eeredienst; III, 568.

Z. v. *Liefde, Praedestinatie, Profetische boeken, Rechtvaardig.*

OUD EN NIEUW TESTAMENT; z. *Beeldendienst, Evangelie, Zedeleer.*

OUDERS; z. *Gezag.*

OVERGEESTELIJKHEID; II, 530.

OVERHEID; om der zonde wil; I, 413; IV, 48, vg.; IV, 470; de — draagt het zwaard; III, 320, vgg.; gehoorzaamheid aan de —; I, 413; verzet tegen de —; IV, 76; de — en de ontucht; IV, 171.

Z. v. *Eed, Eigendom, Gebed, Gezag, Huwelijk, Martelaren, Onrechtvaardig, Wet der 10 geboden.*

OVERHEID EN KERK; III, 320, vgg.; 17e eeuw over —; III, 320; Brakel over —; III, 325; Rome over —; III, 324.

OWEN (J.); exegese van Hebr. VII: 22; I, 430.

P.

PANTHEISME; leer en historie; I, 343, vgg.; — beter dan Deïsme en Materialisme; III, 196; — en Deïsme zijn zonde; I, 153, vg.; — en Theïsme; IV, 436, vg.; — en de godsdiensten; III, 521, vg.; — in de Hernhutters in hunne leer over den Christus; I, 161, vg.; — en de kerk; I, 151; — in de Lutherschen in hunne leer over het Avondmaal; II, 15; 405; III, 196; over de hemelvaart; II, 15; over de naturen van Christus; I, 401; III, 155; over Sacramenten en Schrift; II, 405; — en mystiek; II, 16; — en het Onze Vader; IV, 436, vg,; — en Reformatie; I, 346; — in de Rationalisten (deugdenleer); II, 405; Rome en het —; I, 346, vg.; in de hedendaagsche theologie; I, 349; — in de Vermittelungstheologie; I, 155; 347.

Z. v. *Alomtegenwoordigheid, Bekeering, Germaansche volken, God, Jehovah, Mis, Paulus, Recht, Reformatie, Rome, Zedelijk leven.*

PARADIJS; z. *Evangelie, Zonde.*

PASCHA; III, 96, vg.; instelling van het —; III, 103; beteekenis van het —; III, 103, vg.; 137; Jezus' sterven op het —; III, 105, vg.

PAASCHLAM; III, 105; 107; 110, vg.; 137, vg.

PAASCHMAALTIJD; III, 109, vg.; 136; — in Jezus' dagen; III, 107, vg.; — van Jezus en de discipelen; III, 107, vg. Z. v. *Sacramenten.*

PAULUS; zijne bijzondere roeping; II, 102; III, 286; 430; — en het Pantheïsme; I, 153; — en de wet; IV, 310, vgg. Z. v. *Chiliasme.*

PAUS; z. *Antichrist.*

PEARSALL SMITH (R.); IV, 281.

PELAGIANEN; z. *Avondmaal, Ethiek, Goede werken, Huwelijk, Jezus, Kerk, Praedestinatie, Raad, Rechtvaardigmaking, Straf, Toelating, Verbond, Werkheiligheid.*

PELGRIM; als beeld voor den geloovige; II, 124, vg.

PENSIOEN; z. *Loon.*

RERFECTIONISME; IV, 280, vgg.

PETRUS; de verloochening van —; IV, 557.

PHARAO; zijn strijd tegen God; III, 506; tegen Israël; II, 558; III, 103, vg. Z. v. *Mozes.*

PIANO; III, 370.

PIËTISTEN; z. *Tucht.*

PILATUS; het vonnis van —; I, 412, vgg. Z. v. *Raad, Recht, Rechtsordening, Val, Vonnis.*

PINKSTEREN; de wonderen van —; III, 163, vg.; beteekenis van —; III, 37; Christus als Hoofd en —; III, 236.

PLAATSBEKLEEDING; I, 84, vgg.; hooge eisch, die den Plaatsbekleeder moet gesteld worden; I, 338, vg.; — van Christus gepraedestineerd; I, 89; de — van Christus begint bij zijne ontvangenis; I, 382; de — van Christus en zijne dadelijke gehoorzaamheid; I, 323; II, 359, vg.; de — — van Christus en zijne staten; I, 369; de — van Christus geldt niet voor ons gelooven; III, 386, vg.

Arminianen, Ethischen en de —; I, 322, vg.; Rome en de —; II, 358, vg. Z. v. *Betalen der schuld*, *Borg*, *Zedelijk leven*.

PLAGEN; en het 6e gebod; IV, 106, vgg.

PLICHTSBESEF; IV, 496, vgg.

POLYCARPUS; z, *Chiliasme*.

POLYGAMIE; de zending tegen de —; IV, 136.

POUDEROYEN (C. VAN); z. *Doop*.

PRACTIJK DER GODZALIGHEID; verslapping in de — uit tweeërlei oorzaak; III, 343, vgg.; Calvijn en de —; III, 338, Z. v. *Goede werken*, *Heiligmaking*.

PRAEDESTINATIE; I, 118, vgg.; II, 158, vgg,; — van Christus; I, 370; I, 187, noot. (Z. v. *Hoofd*, *Plaatsbekleeding*).

Pr. niet door Christus, maar door God Drieëenig; II, 132; vastheid der —; II, 188, vgg.; — in het Oude Testament; II, 167; III, 36; de — en het verbond; II, 168; — in de geslachten; II, 173; 177, vg.; 193; III, 34, vg.; 38, vg.; — van de personen; II, 179; — tot een levensdoel; IV, 458, vg.; — ook van den weg; II, 188, vg.; — en de verantwoordelijkheid; IV, 334; werking der — op de geloovigen; II, 181, vgg.; 192; leer der — de kracht onzer vaderen; IV, 458, vg.; prediking over de —; II, 190; 197, vg.; misbruik van de leer der —; II, 395.

Augustinus en Pelagius over de —; II, 160; Calvijn en de —; II, 161; Synode van Dordt en de —; II, 163; Luther en de —; II, 160; Vermittelungstheologen en de —; II. 173.

Z. v. *Bevinding*, *Dienst des Woords*, *Gebed*, *Israël*, *Kruis*, *Lichaam van Christus*, *Middelen*, *Plaatsbekleeding*, *Verworpene*, *Wederkomst des Heeren*.

PREDIKANT; z. *Dienaar des Woords*.

PREUTSCHHEID; IV, 181.

PRIESTERSCHAP; *het oorspronkelijk* —; I, 298. Z. v. *Liefde*.

PRIESTERSCHAP; het — van Christus; I, 299, vgg. 318, vgg. (Z. v. *Aäron*, *Adam*, *Melchizedek*).

Het — bij de heidenen; I, 309, vg.; II, 153; het — van Gods kind; I, 300, vg. Z. v. *Ambten*.

PROCESKOSTEN; betalen der — door de doleerende kerken; III, 481.

PROFEET; Ambt van — en de kennis; I, 302; een — is orgaan van wat God spreekt; II, 267; karakter van eenen —; I, 290, vgg.

Christus als —; I, 288, vgg.; vóór; I, 291, vgg.; in; I, 296; en ná de vleeschwording; I, 298, vg.; bediening van Christus' profetisch ambt door wonderen en ceremoniën; I, 296; Christus als — en de profeten; I, 291. Z. v. *Ambten*, *Theologie.*

PROFETIE; is openbaring van Gods raad; I, 292, vg.; II, 266, vgg.; het terrein der — bestaat nòg; II, 198; karakter der —; II, 200; 267, vgg.; geen ideëele —; II, 266, vg.; nieuwsgierigheid bij de —; I, 289; II, 200; vervulling der —; II, 266, vgg.; III, 365; verschil tusschen Apocalyptiek en —; II, 281, vgg.

Auberlen, Baumgarten en Coccejus over de —; II, 268, vg. Z. v. *Israël.*

PROFETISCHE BOEKEN; de — in den oorspronkelijken Hebreeuwschen Bijbel; I, 292.

PROEFGEBOD; het — en de souvereiniteit Gods; III, 518.

PROSELIETEN; z. *Doop.*

PROUDHON (P. J.); z. *Eigendom.*

PSALMEN; of Gezangen? I, 114, vg.; III, 571.

PSALMGEZANG; der gemeente; IV, 243, vg.; 418; gedachteloos psalmzingen; III, 370.

R.

RAAD GODS; I, 189, vgg.; de — en de Voorzienigheid; I, 192; 216; de keuze in den —; I, 194; de — over de zedelijke wereldorde; I, 193, vgg.; de — en de verantwoordelijkheid; I, 249; de — en de val; II, 172; de — en Pilatus' vonnis; I, 245; de gereformeerde belijdenis en de —; III, 365.

Arminius en Pelagius over den —; 245, vg.; III, 365. Z. v. *Middelen*, *Profetie*, *Rechtvaardigmaking*, *Wil Gods.*

RABBIJNEN; z. *Wet der 10 geboden.*

RATIONALISTEN; z. *Godskennis*, *Pantheïsme*, *Woord Gods.*

RAUWENHOFF (L. W. E.); z. *Opstanding.*

RECHT; het — Gods; IV, 79; 212, vgg.; het — Gods en Pilatus' vonnis; IV, 118; God en het —; II, 317; werking van het — zonder de zonde; IV, 79, vg.; het — Gods en het beschreven —; IV, 81, vg.; 213; (— Gods; z. v. *Hel*).

Het — en het 5e gebod; IV, 77, vgg.; het Romeinsche — en Christus' dood; I, 414; Nominalisme en —; IV, 79, vgg.; Pantheïsme en —; I, 65; IV, 211; Vermittelungstheologen verwarren — en heiligheid, II, 328.

RECHTER; God als —; I, 64, vgg.; (z. v. *God*, *Zedelijke wereld*).

Niet de Vader — en Christus de Verzoener; I, 84; 108; een — is bekleed met Goddelijk gezag; I, 412. Z. v. *Adam*.

RECHTERHAND GODS; III, 39, vg. Z. v. *Verhooging*.

RECHTERLIJKE DAAD; des Heeren; I, 65; Christus' opstanding, eene —; I, 482.

RECHTSORDENING (DE MENSCHELIJKE); IV, 80, vgg.; — en het Noachitisch verbond; IV, 82, vg.; — en Pilatus' vonnis; I, 415; — om der zonde wil; IV, 80; — is gemeene gratie; I, 414; IV, 82; wanneer moet de menschelijke — wijken voor de Goddelijke? IV, 83.

RECHTSPRAAK; gebrekkigheid der —; IV, 211, vg. Z. v. *Dienst des Woords*, *Onrechtvaardig*, *Wederkomst des Heeren*.

RECHTVAARDIG; beteekenis van —; II, 316, vgg.; — in het Oude Testament; II, 318; 382, vg.; 482. Z. v. *Staat*.

RECHTVAARDIGMAKING; II, 315, vgg.; — beteekent rechtvaardigverklaring; I, 478; II, 333. vgg.; — in de Schrift; II, 335; conclusiën over de —; II, 339; — in drie deelen; I, 479, vg.; II, 338; — in 5 stadiën; II, 340, vgg.; in de — rekent God ons als rechtvaardigen; II, 333; 351; wij brengen niets tot onze — toe; II, 321; de — raakt onzen staat; II, 352; de — in den raad des Heeren; I, 478; II, 320; 334; 338; 340; de — onder Christus als Hoofd; I, 479; troost der —; II, 85, vg.; de — en de 5e bede; IV, 533; — en het geloof; II, 312; 333, vgg.; 344, vg. 354; de — en de vergeving der zonden; II, 155; III, 297.

Calvijn en Comrie over de —; I, 479; Da Costa over de —; II, 351; Luther over de — en de vergeving der zonden; II, 155; Arminianen, Osiander, Ethischen en Methodisten stellen de — ten achter bij de heiligmaking; II, 350; Kohlbrugge over de —; II, 351; Neo-Kohlbruggianen en Pelagianen over de —; III, 307, vg.; Roomschen over de —; II, 334, vgg. Z. v. *Dienst des Woords*, *Geloof*, *concilie van Trente*, *Wedergeboorte*, *Wederkomst des Heeren*.

REDDING; door de consciëntie voor onmogelijk gehouden, door Christus geopenbaard; II, 301, vg.

REDE; z. *Wet der* 10 *geboden*.

REFORMATIE; van het instituut; II, 141; verschil tusschen — en Réveil; II, 110.

REFORMATIE; van 1834; II, 110; III, 317; — en het Avondmaal

III, 217; — van 1886; III, 317; 325; — van 1886 en de Avondmaalsquaestie; III, 217; IV, 250; — van 1886 en de beschuldiging van beloftebreuk; III, 627. Z. v. *Proceskosten.*

REFORMATIE DER 16e EEUW; en het Avondmaal; III, 213, vg.; de — en de consciëntie; III, 499, vg.

Z. v. *Apostelen, Chiliasme, Consciëntie, Dooperschen, Echtscheiding, Geloof, Humanisme, Huwelijk, Kerkisme, Mis, Pantheïsme, Sacramenten, Werkheiligheid, Zedeleer.*

REGENBOOG; de — aan Noach getoond; II, 432; III, 145.

REINIGINGEN; in het Oosten; II, 518.

REINIGMAKING; onze — vrucht van Christus' kruis; I, 461, vg.

RELIGIE; beteekenis van —; III, 516; absoluut karakter der —; I, 10; — is geen „zaak des harten alleen"; IV, 413; 450; geen alleenzaligmakende —; I, 10. Z. v. *Vreemde woorden.*

REMONSTRANTEN; z. *Arminianen, Opstanding, Tucht.*

RÉVEIL; als doorstraling van den Heiligen Geest in het Lichaam van Christus; III, 165; — minacht de kerk; II, 109, vg.; 136; IV, 480. Z. v. *Reformatie.*

REVOLUTIE; de Fransche — en 1 Sam. XV; 25; IV, 86; — en gehoorzaamheid; IV, 57; — en het 5e gebod; IV, 490, vg. Z. v. *Oproer.*

RIDDERUS (F.); z. *Herder.*

RIJK; z. *Koninkrijk;* — der heerlijkheid; III, 275.

RITSCHL (A.); z. *Verlossing.*

ROEKELOOSHEID; IV, 122, vg.

ROEPING; de inwendige en de uitwendige —; III, 428, vgg.; de middellijke en de onmiddellijke —; II, 101, vgg. Z. v. *Dienst des Woords, Wedergeboorte.*

ROMANS; z. *Lectuur.*

ROME; z. *Antipapisme, Avondmaal, Beeldendienst, Bekeering, Biecht, Boete en geloof, Catechismus, Consciëntie, Dienst des Woords, Doop, Dooperschen, Echtscheiding, Eed, Eeredienst, Eere Gods, Engelen, Gebed, Gehoorzaamheid, Gelofte, Geloof, Geloofsartikelen, Geloofsverzekerdheid, Genademiddelen, Goede werken, Heilig, Heiligendienst, Heilige Geest, Hiërarchie, Hostie, Huwelijk, Kerk, Kerkisme, Maria, Mis, Oliesel, Ordening, Oude Testament, Overheid en kerk, Pantheïsme, Rechtvaardigmaking, Reformatie, Sacrament, Schaduwen, Heilige Schrift, Sleutelmacht, Symbolen, gouden Teugel, Thomas à Kempis, concilie van Trente, Tucht, Vagevuur, Val, Verbond, Verhooging, Vormsel, Wedergeboorte, Wedergeboorte en bekeering, Werkheiligheid, Wet der 10 geboden, Wijding, Zedelijk leven, Zichtbare kerk.*

ROMEINEN; z. *Noodlot.*

ROMEINSCHE RECHTSPLEGING; z. *Recht*, *Sacrament*.
ROODE ZEE; Israël's tocht door de —; II, 557, vg.

S.

SABBATH; en het 4e gebod; IV, 1, vgg.; eischt de — onthouding van arbeid? IV, 12, vg.; 21; — en kerkgang; IV, 15, vgg.

SABBATHSQUAESTIE; historisch overzicht der —; IV, 6, vgg.; Ursinus' Schatboek over de —; IV, 8; Voetius en de —; IV, 7, 10; Sabbathsschennis; IV, 31; Sabbathisme; IV, 10, vg.; Engelsche Sabbathsviering; IV, 9, vgg.; Joodsche Sabbathsviering; IV, 12, vg.

SABELLIUS; z. *Drieëenheid*.

SACRAMENT; II, 426, vgg.; het — in de Romeinsche rechtspleging; II, 447, vg.; leer van het — verwaarloosd; II, 483; het woord —; II, 452; beteekenis van het —; II, 447, vgg.; III, 492; — meer dan symbool; II, 280; 460; 463, vg.; het — als bondszegel; II, 106, vg.; 431; 434; 438; 446; het — als teeken; II, 428, vg.; 440; noodzakelijkheid van het —; II, 487; was er een — vóór den val? II, 466, vgg.; het — en de Schepping; II, 457; III, 88, vg.; het — en de kerk; I, 139; II, 436; 447; 490; 564; het — en ziel en lichaam; II, 233; — en evangeliesatie; II, 436; instelling van het —; II, 453, vg.; het — om der zonde wil; II, 456.

Het aantal sacramenten; II, 491, vgg.; Besnijdenis en Pascha; II, 467, vg.; Besnijdenis en Doop; III, 27, vgg.; 37, vg.; Pascha en Avondmaal; III, 96, vg.; 101, vgg.; Doop en Avondmaal, waarom 2 sacramenten; II, 491, vg.; Doop, — der katholieke kerk, Avondmaal, — der gesplitste kerken; III, 78, vg.; verband tusschen Doop en Avondmaal; III, 70, vgg.; 78; en Belijdenis, III, 222; 227; 229; Doop en Avondmaal in de Kerkgeschiedenis; II, 448, vgg.; III, 79, vg.; in de Reformatie; III, 126; Doop lijdelijk —, Avondmaal, actief —; III, 220; Doop onderstelt wedergeboorte, Avondmaal bekeering; III, 77; dezelfde maatstaf bij Doop als bij Avondmaal; II, 465; 471, vg.; dezelfde maatstaf bij Dienst des Woords als bij Sacrament; II, 471, vg.; één teeken in den Doop, twee in het Avondmaal; III, 121, vg.

Teekenen van het —; II, 457, vgg.; 482, vgg.; formule van het —; III, 145, vg.; het — zichtbaar en onzichtbaar; II, 453; daad Gods en daad des menschen bij het —; II, 454; 485, vg.; God Drieëenig bij het —; II, 467, vg.; Christus is het — in vollen zin; II, 468; Christus de *eigenlijke* bedienaar van het —; II, 445; 468, vg.; 488; 535; het — eene kerkelijke

handeling; II, 564, vg.; — en kerkeraad; II, 488; — en dienaar; II, 469; 472, vg.; 478; 488.

Voor wie is het — ingesteld; II, 465; 470; 473, vgg.; 481; 485; het — bediend op onderstelling van geloof; III, 220; het — bediend aan ongeloovigen; II, 476; III, 22; bediening van en deelneming aan het — uit gehoorzaamheid; II, 478, vg.; verzuim van het —; II, 563; het — niet noodig ter zaligheid; II, 489; — het is een genademiddel; II, 456, 472.

Augustinus en het —; II, 428; Calvijn en het —; II, 483; Doedes en het —; II, 452; III, 128; Lutherschen en het —; II, 405; 428, vgg.; 483, vgg.; III, 100, vg.; Rome en het —; II, 428; 483, vgg.; 491; III, 212, vg.; Buurman en Schleiermacher over het —; II, 452; Zwingli's invloed op de beschouwing van het —; II, 431.

Z. v. *Boom des levens*, *Huwelijk*, *Oog*, *Organisme*.

SACRAMENTEELE GENADE; II, 463, vgg.; 477, vgg.; III, 126; de — sterkt het geloof; II, 465; 485; 489; 540, vg.; IV, 538; de — in verband met de sacramenteele teekenen; II, 484, vg.; de — door sommigen geloochend; II, 477, vg.

Z. v. *Avondmaal*, *Doop*, *Lichaam van Christus*, *Sacrament*.

SALOMO; als type; III, 277, vgg.

SARA; z. *Naamsverandering*.

SAUL; III, 422.

SAUSSAYE (D. CHANTEPIE DE LA); z. *Heiligmaking*.

SATAN; een vorst met een leger; II, 128; val van —; III, 509; IV, 177; — volgt Christus na; III, 563; macht van — over het menschelijk leven; II, 128, vg.; IV, 472, vg.; 481, vg.; werkingen van — op ons; II, 58; IV, 566, vgg.; toch komt de zonde voor onze rekening; I, 62; —als tweede oorzaak; I, 245; onze slavernij onder —; I, 360; onze onmacht tegenover —; IV, 571, vg. Z. v. *Gebed*, *Gemeene Gratie*, *Koninkrijk der hemelen*, *Strijdende kerk*, *Val*, *Verzoeking*, *Volharding der heiligen*.

SCEPTICISME; I, 473.

SCHAAMTE; IV, 239. Z. v. *Gebed*, *Opvoeding*.

SCHADUWEN (DIENST DER —); doel van den —; II, 277; de kerk onder den —; II, 152; gebeden in den —; I, 274; — en der vervulling; II, 277; III, 207, vg.; aanhouden van den — is verloochenen van Christus; II, 277. Z. v. *Israël*.

SCHELDEN; IV, 106, vgg.

SCHELDWOORDEN; als Doleerenden, Geuzen, enz.; III, 177, vg.

SCHEPPEN; I, 203; 206, vg. Z. v. *Dichtkunst*.

SCHEPPER; grens tusschen — en schepsel; I, 204, vg.; II, 16; Gnostieken hierover; I, 97; (z. v. *Val*).

God als — en het kindschap van Christus, en van ons; I, 343; 354, vg.; God als — en onze onmacht ter redding; I, 97; God als — en de naam Jehovah; I, 150. Z. v. *Afhankelijkheid*, *Verlosser*.

SCHEPPING; I, 195, vgg.; — der stoffelijke en der geestelijke wereld; II, 202; 237; de — is symbolisch; II, 518, vg.; 458, vg.; de zonde in de —; I, 198, vg.; de — is nog in wording; I, 198, vg.; de — heeft de roeping God te verheerlijken (*a.* het onbewuste schepsel, *b.* de kerk, *c.* de ongeloovigen); III, 377; en te aanbidden; IV, 343, vgg.; de — en de 1e bede; IV, 451; kracht Gods ter — en ter herschepping; I, 486; onze — naar Gods beeld en in oorspronkelijke gerechtigheid; I, 475; tijdsverloop tusschen — en val; I, 45; Darwin en de —; I, 205, vg.

Z. v. *God*, *Loven*, *Mensch*, *Muziek*, *Naam des Heeren*, *Sacrament*, *Voorzienigheid*, *Wet*, *Zonde*.

SCHEPPINGSDAGEN; IV, 17; 19.

SCHEPPINGSVERHAAL; I, 208, vg.

SCHEPSELEN; in drie soorten; III, 553.

SCHIETGEBEDEN; IV, 412.

SCHIJNGESTALTEN; in de Schrift; I, 374.

SCHLEIERMACHER (T. D. E.); I, 347. Z. v. *Vermittelungstheologen*, *Zoonschap*.

SCHOLTEN (J. H.); z. *Opstanding*, *Souvereiniteit*.

SCHOOL; de christelijke —; III, 598; de — en het gezag; IV, 91; Ursinus' Schatboek over „scholen" in Antw. 103 van den Cat.; IV, 34, Z. v. *Onderwijs*.

SCHOUWBURGEN; IV, 238; onkuische tooneelvoorstellingen in —; IV, 182, vg.

SCHRIFT (HEILIGE); II, 406, vgg.; waarom *Heilig?* II, 420; de — is Gods Woord; II, 422; in de — veel getoond, weinig geleerd; III, 153; de — geschonken aan de wereldkerk; II, 418; 424; de — doet te niet de scheiding van plaats en tijd in de kerk; II, 419; de kerk in het Oosten levert, en de kerk in het Westen formuleert den inhoud der —; I, 173; III, 153, vg.; de — om der zonde wil; II, 456; tijdelijk karakter der —; II, 421.

De — sluit den tijd der openbaring; II, 423; autoriteit der —; I, 2; I, 275; inspiratie der —; II, 415, vg.; uitlegging der —; II, 426; de rede en het zedelijk besef bij het bestudeeren der —; III, 493; geloof aan de — nooit vrucht van redeneering; II, 424; critiek op de —; II, 425; IV, 483; de — bron van geloofsverzekerdheid, en niet de kerk (Rome); I, 112.

Ethischen over de —; I, 111; II, 422; Lutherschen over de —; II, 405; 423; Rome over de —; I, 112; II, 426. Z. v. *Heilige Geest*.

SCHRIJVEN; het —; II, 418.

SCHWENKFELD (K.); z. *Hemelvaart.*

SLAAP; II, 209.

SLAVERNIJ; IV, 73; 201. Z. v. *Satan.*

SLEUTELEN; de twee — des hemelrijks zijn eigenlijk slechts ééne sleutel; III, 266. Z. v. *Zwaard.*

SLEUTELMACHT; III, 243, vgg.; zeer verwaarloosd; III, 267, vgg.; de — geen uitoefening van heerschappij; III, 323; de — eene uitwendige bediening met bedoeling op het inwendige; III, 287; de — der Apostelen; III, 297, vg.; Christus' werking en de —; III, 284, vg.; de — niet van de zichtbare kerk, maar van het koninkrijk der hemelen; III, 287; de — en de kerk; III, 293; 300; de — en de Dienst des Woords; III, 313, vgg.; de — berust op de scheiding tusschen geloovigen en ongeloovigen; III, 251; 305, vg.

Historisch overzicht van de leer der —; III, 251, vgg.; Cyprianus, Augustinus, Montanisten en de —; III, 253, vg.; Petrus Lombardus, Hugo van St. Victor, Thomas van Aquino en de —; III, 256, vg.; Concilie van Trente en de —; III, 258, vg.; Rome en de —; III, 258, vg.; 267; 293, vgg.; Luther en de —; III, 260, vg.; Calvijn, Zwingli en de —; III, 256; 262, vgg.; Ethischen, Irenischen en Modernen ontkennen de —; III, 266, vg.; Gereformeerde leer over de —; III, 269, vgg.; Christelijke Gereformeerden en de —; III, 268.

Z. v. *Biecht*, *Strijdende kerk*, *Zichtbare kerk.*

SMART; afbidden van —; II, 559.

SOCIALISME; IV, 274, vgg. Z. v. *Eigendom.*

SODOM; zonde van —; IV, 177, vgg.

SOUVEREINITEIT GODS; en de Drieëenheid; I, 180, vgg.; de — en de naam „Heere"; I, 357, vg.; de — en zijne eischen te onswaart; I, 433; II, 366; de — en het 5e gebod; IV, 63; de — en God als wetgever; I, 20; 59; III, 464; de — in het veroordeelen van onze zonde; I, 405; Scholten en de Modernen over de —; I, 181. Z. v. *Eigendom*, *Proefgebod.*

SPANJE (ONZE STRIJD TEGEN—); III, 377, vg.; — en het 5e gebod; IV, 86.

SPECULEEREN; IV, 215, vgg.

SPINOZA (B.); z. *Gehoorzaamheid*, *Intellectualisme.*

SPIRITISME; I, 273; II, 226, vg. Z. v. *Hemel.*

SPIRITUALISME; z. *Gebed.*

SPRAAKVERMOGEN; z. *Beeld Gods.*

SPURGEON (Ch.); zijn strijd tegen de Downgrade in zijne kerk; III, 43.

STAAT; verschil tusschen — en wezen; I, 367, vg.; 390, vg.; 476; de — van het Hoofd beslist voor de leden; I, 489; onze — afhankelijk van

Gods oordeel; I, 390, vg.; er zijn slechts twee staten; I, 56; II, 96; 336, vg.; III, 313; van eenen zondaar; I, 477; — van eenen rechtvaardige; I, 481; men mag niet oordeelen over eens anders —; II, 474; III, 14.

Z. v. *Rechtvaardig, Rechtvaardigmaking.*

STATEN VAN CHRISTUS; I, 366, vgg.; 385; 392, vgg. Z. v. *Plaatsbekleeding, Vernedering.*

STAATSMACHT; III, 523, vg.; IV, 51.

STAATSKERK; de — in de 17e en 18e eeuw; II, 126, vg.; de doop in de —; III. 40, vg.; Erastus en de —; III, 328, vg.; Zwingli en de —; III, 318, vg.

STELEN; dat niet door de menschelijke wet geoordeeld wordt; IV, 213.

STEPHANUS; Christus' verschijning aan —; II, 42.

STERFBED; II, 186, vg.; II, 496, vg.

STERVEN; het — van Christus; I, 424, vgg.; — is scheiden; II, 206, vgg.; 218, vg.; 243; — van Gods kind is triumfeeren over den Dood; I, 442, vg.; — van de ziel; II, 203; de helft der menschheid sterft zonder tot bewustzijn gekomen te zijn; III, 6, vg. Z. v. *Dood, Doop.*

STOF; de — is niet eeuwig; I, 205, vg.; macht van de — over het menschelijk leven; II, 518; 531, vg.; geest en — mogen niet vereenzelvigd worden; II, 217; Origenes over de —; I, 206.

STOICIJNEN; I, 218.

STOKBEWAARDER VAN PHILIPPI; III, 440.

STRAF; Pelagiaansche opvatting van —; II, 365, vg. Z. v. *Genade.*

STRAUSZ (D.); z. *Leven van Jezus.*

STRIJD; van Gods volk; I, 474; III, 607; — van Gods volk onderling; IV, 549, vg.; — tusschen Satan en de kerk; II, 56; III, 283; geen — zonder gebed en geloofswerking; II, 58.

Z, v. *Christus, Gemeene Gratie, Mystieke Unie, Zichtbare kerk, Zonde.*

STRIJDENDE KERK; I, 116; 119, vg.; 121; 130; de gesymboliseerd in Levi's roeping; II, 117; de — in het nieuwe Testament; II, 118, vg.; de — en de sleutelmacht; III, 284; de triumf der —; II, 118, vg. Z. v. *Wederkomst des Heeren.*

SUBJECTIEF; z. *Dienst des Woords, Eeredienst.*

SUPRALAPSARIËRS; en Infralapsariërs; II, 168, vgg.

SUPRANATURALISME; z. *Natuur, Opstanding, Wonder.*

SYMBOLEN; in het Oude Testament; II, 276, vg.; III, 41; 153; — in de Schrift; I, 280; Rome en de dienst der —; III, 208; de schrifttaal is symbolisch; III, 153.

Z. v. *Avondmaal, Brood, Egypte, Oude bedeeling, Sacrament Schepping, Strijdende kerk, Tabernakel, Verbond, Wet (opschrift der), Wijn.*

T.

TABERNAKEL; de —; II, 38.
TALE KANAÄNS; IV, 411.
TEEKENEN; de — in de Schrift; II, 432; 457, vg. Z. v. *Abraham*, *Avondmaal*, *Doop*, *Regenboog*, *Sacrament*.
TEETOTALERS; III, 123.
TEGENWOORDIGHEID; van Christus bij ons; II, 20, vgg.
TELEOLOGIE; I, 195.
TEUGEL; de gouden — van Rome; II, 294, vg.
THEISME; I, 345. noot; IV, 346; het — vóór de Reformatie; I, 346; het — en de Drieëenheid; I, 176, vgg. Z. v. *Pantheïsme*.
THEIST; Calvijn als —; I, 347.
THEOCRATIE; IV, 256, vg.
THEOLOGIA UNIONIS; I, 290; 393.
THEOLOGIE; de — en Christus profetisch ambt; I, 297; de Duitsche —; I, 347. Z. v. *Pantheïsme*.
THEOSOFEN; I, 347.
THOMAS VAN AQUINO; z. *Huwelijk*, *Sleutelmacht*, *Wet der 10 geboden*.
THOMAS à KEMPIS' navolging van Christus; II, 71.
TOELATING; een semi-pelagiaansch woord voor Voorzienigheid; I, 245. Z. v. *Avondmaal*, *Doop*, *Sacramenten*.
TOENEMEN; in genade; IV, 291.
TOEPASSING; der predikatie; III, 314.
TOEVAL; er bestaat geen —; I, 224.
TOLLENAAR; de — en de Pharizeër; III, 233.
TOORN; de — Gods; I, 96; 103; 395, vgg.
TRADUCIANISME; I, 49.
TRANSCENDENTIE; z. *Immanentie*.
TRANSSUBSTANTIATIE; III, 184, vg.; 204, vg.
TRELCATIUS (L.); z. *Wedergeboorte en Geloof*.
TRENTE (*Concilie van* —); z. *Begeeren*, *Biecht*, *Doop*, *Goede werken*, *Heiligen*, *Mis*, *Rechtvaardigmaking*, *Sleutelmacht*.
TRIGLAND (J.); z. *Kerk en Overheid*.
TROOST; I, 3, vgg.
TROOSTER; de Heilige Geest als —; II, 78, vg.
TUCHT (*kerkelijke*); historie en leer; III, 315, vgg.; de — als voortdurende reformatie; II, 141; de — is de heilighouding van het Verbond; III, 45.

Rome, Luther, de Piëtisten (Groszgebauer), de Episcopaalsche kerk, de Remonstranten en de —; III, 316; de — in de Synodale kerk, III, 316; 623; Erastus, Olevianus, Beza en de —; III, 316. vg.; Zwingli en de —; III, 318, vg.; de — in de 17e eeuw; III, 228; 320.

Z. v. *Avondmaal*, *Ban*, *Belijdenis*, *Censuur*, *Verbond*, *Zichtbare wereld*.

TYPEN; z. *David*, *Jozua*.

U.

UBIQUITEITSLEER; I, 347.

UITVERKIEZING; geen goed woord; II; 166; z. v. *Praedestinatie*.

UNIE (*de mystieke*); de — met Christus als Hoofd; II, 54; 90; 369; de — met den verhoogden Middelaar; II, 25; de — en de Vleeschwording; III, 170, vgg.; de — en ons strijden; II, 59; de — en de wedergeboorte; III, 385; de — en de zalving; I, 333, vg.

UNIVERSITEIT; z. *Onderwijs*.

URSINUS' SCHATBOEK; z. *Begrafenis van Jezus*, *Bekeering*, *Dankbaarheid*, *Praedestinatie*, *Sabbath*, *Sacrament*, *Scholen*, *Vergeving der zonden*.

V.

VADER; de — als geslachtshoofd; III, 64. Z. v. *Doop*.

VADERSCHAP VAN GOD; I, 181, vgg.; het — archetypisch; IV, 79; het — oorspronkelijk en hersteld; IV, 434; het — en zijne eischen te onswaart; I, 434.

Z. v. *Beelddrager*, *Christus*, *God*, *Rechter*, *Teleologie*.

VAGEVUUR; II, 210, vgg.; 361.

VAL; de — een historisch feit; I, 44; Adams — beslissend voor ons; I, 48, vg.; 59; de — een — voor immer; I, 45, vg.; werking van den — op de menschelijke natuur; I, 48; II, 295; de — bracht onder de heerschappij van Satan; I, 360; in den — wilde de mensch zelf beslissen over goed en kwaad; III, 462, vg.; en de grens tusschen Schepper en schepsel vernietigen; II, 16; — der engelen en — des menschen; I, 93, vg.; de — en het 3e gebod; III, 598; Pilatus vonnis en de —; I, 413; 416; Ethischen en de —; I, 44; Rome en de —; II, 295.

Z. v. *Adam, Bewustzijn, Eed, Engelen, Onmacht, Ontferming, Raad, Sacramenten, Satan, Schepping, Zonde.*

VEGETARIËRS; III. 109; IV, 203, vg.

VERANTWOORDELIJKHEID; z. *Praedestinatie, Raad, vrije Wil, Zedelijk leven.*

VERBOND; persoonlijk of tusschen 2 geslachten; III, 38; — tusschen geslachtshoofden; II, 175; 476; het — op Horeb; I; 421; de verbondsleer tegenover Antinomianen, Pelagianen en Rome; II, 363; 366.

Noachitisch —; z. *Rechtsordening.*

Z. v. *oud en nieuw Verbond, Praedestinatie.*

VERBOND DER GENADE; de genade werkt in den vorm van een verbond; I, 120; het — in den Nieuw-Testamentischen vorm; III, 38, vg.; het uitwendig en het inwendig —; II, 475, vg.; het — gesymboliseerd in Israël; II, 382; het — en de kerk; III, 479; het — steunt ons geestelijk leven; II, 192.

Z. v. *Doop, Hoofd, Verbond der werken, Wet der 10 geboden.*

VERBOND DER WERKEN; — en der genade; I, 25, vg.; II, 368, vg.; het loon in het — en der genade; II, 369; 384; 389; wanneer is het — begonnen? II, 374, vg.; het — niet gesloten, maar aangeboden; II, 367, vg.; verdienste en leven in het —; II, 374, vg.; het — nooit afgeschaft I, 465; II, 367; het — en de vloek; I, 47; 421.

Z. v. *Adam, Wet der 10 geboden.*

VERBONDSHOOFD; z. *Adam, Hoofd.*

VERBONDSNAAM; z. *Jehovah.*

VERDICHTING; IV, 237, vg.

VERDIENSTE; — geldt nooit voor God; II, 376, vg. Z. v. *Deugdsbetrachting, Oordeel Gods, Verbond der werken.*

VERDOEMENIS; I, 405. Z. v. *Dienst des Woords.*

VERGADERING; z. *Gebed.*

VERGELDING; z. *Goede werken.*

VERGEVING DER ZONDEN; II, 151, vgg.; de — middelpunt der belijdenis; II, 157, vg.; III, 298; 301; 308; principieele —, niet zonde na zonde; III, 296; eerst —, daarna heiligmaking; III, 291; de — in het koninkrijk der hemelen; III, 290, vgg.

Calvijn en de Confessie over de —; II, 156; de — in de 12 Geloofsartikelen; II, 157; Leo de Groote en de —; III, 255; Luther en de Neo-Kohlbruggianen over de —; II, 155, vgg.; Ursinus' Schatboek en de —; II, 151; — onder menschen; IV, 545, vg.

Z. v. *Biecht, Rechtvaardigmaking.*

VERHOOGING VAN CHRISTUS; II, 31, vgg.; de — aan de rechter-

hand Gods; I, 326, vgg.; de — als Middelaar, niet als de Zoon; II, 40; de — in vier trappen; II, 13; de — naar beide naturen; II, 41; de — naar zijne menschelijke natuur; I, 401, vg.; de verheerlijking van Christus' lichaam; II, 13; vrucht van de —; II, 13, vg.; 25; de — en de hemelvaart; II, 32, vgg.; de — en de heiligmaking; I, 466; Lutherschen en de —; II, 13.

Z. v. *Hiërarchie*, *mystieke Unie*.

VERHOORING DES GEBEDS; de — hangt aan Gods wil; IV, 435; 580, vg.; de — blijkt niet uit het verkrijgen van het gevraagde; IV, 365, vg.; de — zonder tusschenpersonen; I, 277; geloof aan de —; IV, 435; vrucht des gebeds afgescheiden van de —; IV, 580.

VERKWISTING; IV, 222, vgg.

VERLOOCHENEN; Christus —; I, 267.

VERLORENEN; z. *Opstanding*.

VERLOSSING; het recht ter — gegrond in het Scheppersrecht; III, 506; de — is niet hoofdzaak; I, 300, vg.; 321; zooals de Methodisten en het Heilsleger leeren; IV, 477; de — als een proces; II, 302.

VERLOSSINGSLEER; de Ritschliaansche —; I, 82; II, 362.

VERMITTELUNGSTHEOLOGEN; invloed der —; I, 347; II, 7. Z. v. *Christus*, *Ethiek*, *Godmenschelijk*, *Godskennis*, *Pantheïsme*, *Praedestinatie*, *Recht*, *Scheppingsverhaal*.

VERMOGEN EN WERKING; III, 17, vg.

VERNEDERING VAN CHRISTUS; I, 361, vgg.; 424.

VERNIEUWING DES GEMOEDS; IV, 270.

VERTROUWEN OP GOD; I, 216.

VERVULLING; dienst der —; z. *dienst der Schaduwen*.

VERWERPING; de —; II, 184, vgg.

VERWORPENE; de — gelooft niet aan de praedestinatie; II, 186. Z. v. *Consciëntie*.

VERZEGELING; II, 93, vgg.; 99; 103; groot belang der — voor ambtsdragers; II, 103; de weg der — in de Schrift; II, 104, vg.

VERZOEKEN; God —; II, 553, vgg.; 563; — komt in de Schrift ook voor als beproeven; IV, 553; 555.

VERZOEKING; God leidt ons in —; IV, 555, vg.; 566; gewone en buitengewone —; IV, 563, vgg.; de bekoring der —; IV, 561, vgg.; niet Satan, maar wij zijn schuldig als wij in — vallen; IV, 568; mijden van —; IV; 563; de — in de woestijn; II, 128; IV, 470.

VERZOENING; met de broederen; z. *Avondmaal*.

VIJAND; z. *Liefde*.

VLEESCH; het woord — in de Schrift; IV, 567; eten van —; III,

109; — en geest naar Doopersche opvatting; IV, 302. Z. v. *Opstanding*.

VLEESCHWORDING; de —; I, 101; 290; Apollinaris en de —; I, 371; Dooperschen en de —; III, 16.

Z. v. *Avondmaal*, *Sacramenteele genade*, *mystieke Unie*, *Wedergeboorte*.

VLEIEN; IV, 248.

VLOEK; in tegenstelling met zegen; I, 418, vg. Z. v. *Verbond der werken*.

VLOEKEN; III, 590, vgg.

VOEDING; zoowel voor 't natuurlijk als voor 't geestelijk leven; IV, 17.

VOETIUS (G.); z. *Dienst des Woords*, *Doop*, *Geloovigen des ouden Verbonds*, *Goede werken*, *Instituut*, *Overheid en kerk*, *Sabbath*.

VOLBRACHT; het is —; II, 63.

VOLHARDING DER HEILIGEN; de — als troost tegen Satan; I, 16; en tegen het vallen in zonde; III, 330; de — en de onverliesbaarheid der genade; II, 192; Antinomianen misbruiken de —; III, 343.

Z. v. *Geloofsverzekering*, *Vrije Wil*.

VOLK DES HEEREN; verschil tusschen — en kerk; II, 120, vgg. Z. v. *Strijd*.

VOLKSKERK; de — in Israël; II, 121; de — is nu een verkeerd begrip; I, 332, vg.; II, 121; III, 41; 218; de — in de 17e eeuw; III, 325.

VOLKSSOUVEREINITEIT; IV. 66; 68.

VOLKSZONDE; — en volksrampen; I, 227.

VOLMAAKTHEID; in de deelen, niet in de trappen; IV, 288.

VONNIS; Christus' —; I, 411, Z. v. *Pilatus*.

VOORBEDE; de — van Christus; I, 324; IV, 534, vgg.; de — onder menschen; IV, 428, vg.; de — in de gemeente; I, 273; de voorbidder; IV, 419. Z. v. *Gebed*.

VOORBEREIDENDE GENADE; — in kinderen; III, 11, 14; de — en de Doop; III, 83; 44; 51; de — is regel, plotselinge bekeering uitzondering; II, 99. Z. v. *Bekeering*, *Genadewerk*.

VOORNEMENS; goede —; II, 372.

VOORSPOED; gevaar in — gelegen; IV, 565.

VOORSPRAAK; Christus onze —; II, 78, vg.

„VOORWAAR"; III, 615; IV, 582.

VOORWERPELIJK; z. *Onderwerpelijk*.

VOORZIENIGHEID (de); I, 210, vgg.; de — vloeit voort uit de Schepping; I, 210, vg.; God mag niet — worden genoemd; I, 213, vg.; beteekenis van —; I, 215, vg.; de — in het kleine; I, 222, vgg.; de bijzonderste —; III, 43; Antinomianen en de —; IV, 123, vg.; Semi-pelagianen en de —; II, 245.

Z. v. *Bestel, Gebed, Raad, Vertrouwen, Vrije Wil.*
VORMEN; conventioneele —; IV, 242, vg.
VORMSEL; II, 493, vg.; III, 66.
VORSTEN; ontaarding der —; IV, 66.
VREEMDE WOORDEN; (consciëntie, religie, confessie, enz.); II, 446, vg.
VREEZE; z. *Adam.*
VROUW; de — in den strijd tegen de ontucht; IV, 172. Z. v. *Doodslag, Emancipatie, Gezag, Huwelijk.*

W.

WAARHEID; Gods — en gerechtigheid; I, 435, vg.; de „waarheid" in tegenstelling met de ceremoniën; I, 320; „de — zal zichzelf wel handhaven"; III, 606, vg.; IV, 233, vg.; — en leugen; IV, 228, vg.; genade brengt uit de leugen in de —; III, 431, vg.
Z. v. *Adam, Eed, Kennis, Koninkrijk der hemelen.*
WACHT; de — des Heeren waarnemen; II, 117.
WALAEUS (A.); z. *Kerk en Overheid.*
WANDEL; invloed van onzen — op ons geestelijk leven; IV, 356, vg. Z. v. *Belijdenis, Dienaar des Woords.*
WANDELEN MET GOD; IV, 363. Z. v. *Gemeenschap met God.*
WEDERGEBOORTE; is niet eene nieuwe schepping; II, 539; III, 406; 421; maar vernieuwing van het ik; III, 384, vg.; 406; en inplanting van het nieuwe leven; III, 381; en verandering van onze organen; III, 413; — is geboorte; III, 405; de — onbegrijpelijk; III, 412; de — geschiedt onmerkbaar; III, 388; 414; 421; lijdelijkheid bij de —; I, 56; II, 189; III, 72, vg.; 411, vg.; — heeft gewoonlijk op jeugdigen leeftijd plaats; III, 420, vg.; de — moet plaats grijpen in kinderen, anders sterven zij buiten Christus; III, 9; 13; — moet verondersteld in alle kinderen der geloovigen; III, 10; 12; 51; 60; hieruit volgt hun Doop; III, 18, vgg.; — en besnijdenis; III, 33. Z. hierover v. *Doop, Kinderen, Voorbereidende Genade.*
Zonder God kan de wedergeborene niet opstaan; III, 385; 415; 429, vg.; in de — ligt het zaad des geloofs; II, 312; ontkieming van dit zaad; III, 73, vg.; in overeenstemming met de scheppingsordinantie voor het organisme; III, 423; — en de H. Geest; II, 90; III, 60; 421, vg.; 428; — en het Lichaam van Christus; III, 173; — en het Koninkrijk der hemelen; IV, 472; — en de roeping; III, 415.
Dooperschen en de —; III, 421; Methodisten en de —; II, 100; Rome

en de —; III, 399; IV, 260; de Gereformeerde leer over de — is dieper dan de Luthersche en Roomsche; III, 412; en stelt meer — en bekeering op den voorgrond dan rechtvaardigmaking; II, 156.

WEDERGEBOORTE EN BEKEERING; zonder — geen bekeering; III, 384; verschil tusschen —; III, 14, vg.; 407, vgg.; de wedergeboorte wordt openbaar in de bekeering; III, 67; de overgang van wedergeboorte tot bekeering; III, 421, vgg.; een leek vraagt eerst naar bekeering, de godgeleerde naar wedergeboorte; III, 403, vg.; het Onze Vader over —; III, 397, vgg.; Voetius over —; III, 421; Rome over —; III, 339, vg.; 398, vgg.

WEDERGEBOORTE EN GELOOF; III, 338; Calvijn, Luther en Trelcatius over —; III, 400.

Z. v. *Avondmaal*, *Bekeering*, *Dienst des Woords*, *Doop*, *Sacrament*, *mystieke Unie.*

WEDERGEBOORTE VAN HET HEELAL; II, 233, vgg.; III, 406, vg. Z. v. *Nieuwe hemel.*

WEDERKOMST DES HEEREN; II, 62; 197; hooge beteekenis van de —; II, 235; de — het einddoel der geschiedenis; II, 67; de — de eindtriumf na den strijd; II, 64, vg.; 201, vg.; IV, 577, vg.; de — geldt vooral ons lichaam; zijn eerste komst vooral onze ziel; II, 232, vg.; troost van de —; II, 65, 201.

Wanneer zal de — plaats hebben? I, 491; menschelijke voorspellingen over de —; II, 200; schriftuurlijke voorspellingen; II, 259.

De rechtspraak bij de —; II, 67; 329, vgg.; is gepraedestineerd; II, 319, vg.; de rechtvaardigverklaring bij de —; II, 338; 345, vg.; het leven in de —; II, 199, vgg.

Bengel over de laatste dagen; II, 283; Dooperschen, Irenischen, en de —; II, 199, vg.

Z. v. *Chiliasme.*

WEDERZIEN; na den dood; II. 229.

WEG TER ZALIGHEID; tweeërlei wijze om op den — te komen; III, 416, vg.; er is slechts één —; III, 8; 13; 416; gewone — door prediking en bekeering; III, 417; verschil van genadeweg; IV, 315, vg.

Z. v. *Geloofsweg*, *Praedestinatie.*

WERELD; beteekenis van — in de Schrift; I, 201; II, 175, vg.; ons standpunt ten opzichte van de —; IV, 563; 569, vg.

Z. v. *Doop*, *Drieëenheid*, *Gebed*, *Kerk.*

WERELDKERK; de — begint met Pinksteren; III, 37. Z. v. *Heilige Schrift.*

WERKINGEN; inblijvende en uitgaande — Gods; I, 165, vgg.; III, 429. Z. v. *Christus.*

WERKHEILIGHEID; Arminiaansche en Pelagiaansche —; I, 269; III, 365; Protestantsche —; II, 395; de Reformatie en de Roomsche —; IV, 6. Z. v. *Dooperschen.*

WERKSTAKING; IV, 74.

WET; de —; I, 18, vgg.; de — in Zond. 2 en 23; I, 19; karakter der —; I, 22, 30; — in onderscheidene beteekenis; III, 456, vgg.; IV, 303, vg.; 307; natuurlijke en geestelijke wetten; I, 21, vg.; 190; II, 330 zonder haar geen ellende; I, 19; werking der —; I, 22, vgg.; 35; op het uitwending leven; I, 35.

God en de —; I, 23, vg.; God handhaaft de —; I, 59; 71 82; Jezus volbrengen van de —; I, 322.

Z. v. *Geloof, Genadewetten, gemeene Gratie, Goede werken, Paulus, Souvereiniteit, Wil.*

WET DER 10 GEBODEN; III, 454, vgg.; de — in Deut. V. en in Ex. XX; III, 484; de — en de oorspronkelijke wet; IV, 307; de — en de overige wetten; III, 458, vg.; — en de zedewet; III, 473, vgg.; de — en genade- en werkverbond; III, 394, vg.; 458, vg.; 505; God en de —; III, 464; Christus en de —; III, 480, vgg.

Onze verhouding tot de —; IV, 280, vgg.; werking der —; IV, 298 na de bekeering; IV, 312; op de ongeloovigen; III, 479, vg.; IV, 305, vgg.

De — zeer verwaarloosd in den laatsten tijd; III, 454, vgg.; evenals in den tijd vóór de Reformatie; III, 477, noot; uitlegging van de — niet alleen met behulp van de Schrift; mede doen dienst: de rede, het zedelijk besef en het oordeel der vaderen; IV, 493; uitlegging van de — is de zedekunde; III, 493, vgg.

God heeft zelf de — gesproken en geschreven; III, 456; 459, vgg.; de — gegeven aan Israël; III, 468; de — niet meer letterlijk geldig voor andere volken; III, 403, vgg.; 457, vg.; 462; 468; 482; de — is geen overheidswet; III, 490; de — en de offeranden; III, 459.

De tien geboden zijn geen beloften; IV, 299, vg.; waarom tien geboden en niet één gebod; III, 496; achtergrond der tien geboden; III, 490, vgg.; 565; 587; IV, 19; 43; 69; 78; 94; 255; 299.

Indeeling der —; III, 483, vgg.; IV, 41, vgg.; 129, vgg.; 184, vg.; 230; 265, vgg.; (z. v. *Onze Vader*); historisch overzicht van de indeeling der —; III, 483, vgg.; Josephus, Augustinus, de Westersche en de Grieksche kerk over de indeeling der —; III, 483; Rabbinistische indeeling der —; III, 483; Lutherschen, Gereformeerden, Roomschen over de indeeling der —; III, 483, vgg.; Calvijn over de indeeling der —; III, 485. Z. v. *Adam, Onze Vader.*

Gebod en verbod; III, 474; 494; „Gij zult niet;" III, 474, vg.; 486; 494;

summier der —; III, 479, 506, vg.; opschrift der —; III, 457; IV, 77; opschrift der — is symbolisch; III, 505, vg.

Het 1e gebod; III, 506, vgg.; het 1e en het 2e gebod; III, 556, vg.; het 1e en het 6e gebod; III, 507, vg.; het 2e gebod; III, 549, vgg.; het 3e gebod; III, 579, vgg.; IV, 234; 236; de eerste drie geboden; III, 585; het 4e gebod; IV. 5, vgg.; het 5e gebod; IV, 40; bij de eerste of bij de tweede tafel der wet; III, 485; IV, 41, vgg.; het 4e en 5e gebod; IV, 40; het 6e gebod; IV, 92, vgg.; het 7e gebod; IV, 129, vgg.; 269; het 8e gebod; IV, 184, vgg.; het 9e gebod; IV, 228, vgg.; het 10e gebod; III, 479, 484; 486; 489; IV, 254, vgg.

Thomas van Aquino over de —; III, 477, noot; Lutherschen en Calvinisten, en de —; III. 478, vg.; Antinomianen en de —; IV, 298, vg.; 302, vgg.; 310; Dooperschen en de —; IV, 298, vg.

Z. v. *Adam*, *Consciëntie*. *Engelen*, *Gebed*, *Geloofsartikelen*.

WETKENNIS; de geestelijke —; III, 480, vgg.; de natuurlijke —; IV, 306, vg.

WETPREDIKATIE IV, 299, vgg.; 320; — noodzakelijk bij de Evangelieprediking; III, 468; de — in den dienst des Woords; II, 396, vgg.

WETSBETRACHTING; doet leven, wetsovertreding doodt; I, 22, vg.; III, 473, vg.; in welke gevallen heeft — waarde? I, 26, vgg.; 35; 68; 90, vg.; II, 372.

WETSOVERTREDING; II, 328, vg.; III, 602. Z. v. *Wetsbetrachting*.

WEZEN; het — der dingen; z. *Theosofen*; — en welwezen; I, 383.

WIJDING; de — in de Roomsche kerk; II, 154.

WIJN; symbolische beteekenis van —; III, 136, vgg.; 169, vg.; Z. v. *Avondmaal*.

WIL; eenswillendheid met God; IV, 503, vgg.; onze — afgeleid van Gods —; IV, 501; strijd tusschen Gods — en onzen —; IV, 502, vgg. oorsprong van den —; IV, 262; de — en de wet; I, 22; de — en het geloof; I, 130; III, 392; de — en de goede werken; III, 392; de leer van den vrijen — brengt tot dwalingen over de Voorzienigheid; I, 221; 245; en over de volharding der heiligen; II, 39; de mensch heeft geen vrijen — en is toch verantwoordelijk; I, 250; de mensch heeft geen vrijen — ter bekeering; I, 50, vgg.; Ethischen en de —; III, 339.

Z. v. *Ambten*, *Bekeering*, *Doop*.

WIL GODS; IV, 502, vg. Z. v. *Verhooring*.

De verborgen en de geopenbaarde — vloeit voort uit den Raad; I, 193 — en de twee oorzaken; I, 248; ons tegenstreven tegen den geopenbaarden wil belet niet dat wij den verborgen wil volbrengen; IV, 501; — en he gebed; IV, 360, vgg.; — en de 3e bede; IV, 483; vgg.

De besluitende en de gebiedende —; IV, 486, vgg.
WILSMENSCHEN; z. *Dienst des Woords.*
WONDER; I, 239, vgg.; de wonderen; II, 433. Z. v. *Confessie, Pinksterdag, Christus als Profeet.*
WOORD GODS; het — in onderscheiden beteekenis; II, 420, vgg.; in de Schrift eerst het —, daarna de daad Gods; III, 364, vg.
WROEGING; z. *Consciëntiewerking, Zonde.*

Z.

ZAAD; — Abrahams, is niet de Joden maar de kerk; II, 272; — der kerk; z. *Kinderen;* — des geloofs; z. *Wedergeboorte.*
ZAAKSGERECHTIGHEID; z. *Job.*
ZALIG; I, 266.
ZALIGHEID; z. *Doop, Kinderen.*
ZALIGING ALLER ZIELEN; II, 216.
ZALIGMAKER, z. *Jezus.*
ZALVING; de — in het Oosten; I, 279, vgg.; de — in de Schrift; II, 283, vg.; de — van Christus; I, 281, vgg. Z. v. *mystieke Unie.*
ZEDELEER; de — in Nieuw en Oud Testament één; I, 25; de Gereformeerde — verwaarloosd; III, 455; de — in de dagen der Reformatie eenigszins heidensch; III, 350, vg.; Aristoteles' —; III, 350; Danaeus' —; III, 351. Z. v. *Wet der 10 geboden.*
ZEDELIJK BESEF; het — een overblijfsel uit den staat der rechtheid I, 287; III, 504.
ZEDELIJK LEVEN; het — werkt naar God toe of van God af; III, 494; het — niet te rijmen met de openbaring; II, 164, vg.; de wetten van het —; II, 330, vg.; 466; 472; de verantwoordelijkheid eene wet van het —; II, 164; het — is niet individueel, maar solidair; IV, 261; plaatsbekleeding een mysterie in het —; II, 84, vg.; 89.
Ethischen en het —; II, 165; de Synode van Dordt heeft zoowel de eischen van het — gehandhaafd, als die der openbaring; II, 165; en die der eere Gods; III, 347; — in pantheïstischen zin; III, 371, vgg.; Rome en het —, III, 501.
Z. v. *Adam, David, Organisme, Zonde.*
ZEDELIJKE WAARDE eene daad heeft geen —, het motief beslist; III, 501.
ZEDELIJKE WERELDORDE; I, 64; 192, vg. Z. v. *Heerschappij Gods, Raad.*

ZEDELIJK WEZEN; de mensch een —; IV, 300.
ZEDEWET; de — en de 10 Geboden; III, 473, vgg. Z. v. *Consciëntie.*
ZEDEWETTEN IV, 311, vg.; 317, vg.
ZEGEL; in de Schrift; IV, 442, vg.; de zeven zegelen in de Openbaring; II, 442, vg. Z. v. *Besnijdenis, Doop, Sacrament.*
ZEGEN; I, 418, vg.; de —, dien de Dienaar des Woords uitspreekt; I, 418; de — Gods in ons voedsel; IV, 518; 521. Z. v. *Vloek.*
ZELFBEVLEKKING; IV, 180.
ZELFGENOEGZAAMHEID GODS; I, 197.
ZELFMOORD; IV, 112, vg.
ZENDING; de — kan niet buiten vasten gedachtenkring; IV, 329, vg.; — is dienst des Woords; III, 301, vg.; doel der —; IV, 477; 481; — en Doop; II, 551, vg.; de — en het 3e gebod; III, 597; niet — onder Israël, maar — onder de Joden; II, 278; 289. Z. v. *Polygamie.*
ZICHTBARE en onzichtbare wereld; hierop sluiten dienst des Woords en tucht; III, 327, vg.
ZICHTBARE KERK; verband van de — met de onzichtbare; III, 145; 281; 290; de — en het Lichaam van Christus; III, 281, vgg.; de — en de kerk als instituut; II, 145, vgg.; de — en de sleutelmacht; III, 284, vg.; de — (niet de onzichtbare) strijdt tegen Satan; II, 135; de — in Rom. X; II, 134; de — en de onzichtbare als lichaam en ziel; III, 289. Z. v. *Gemeenschap der heiligen.*
ZIEKTE; II, 204; besmettelijke —; IV, 125.
ZIEL; de — tusschen sterven en opstanding; II, 208; 220, vgg.; 230. Z. v. *Dood, Opstanding, Sterven, Zonde.*
ZIEL EN LICHAAM; de Gereformeerde leer over —; II, 219; saamvoeging van —; IV, 131; 133; de mensch is niet *samengesteld* uit —, II, 217, vg.; de mensch bestaat niet uit drie deelen, maar uit —, II, 206; — en het 3e gebod; III, 585; onze redding naar —; I, 8; 406, vg.; II, 538; als voorbeeld voor de beide naturen van Christus; II, 22; de leer van — tegenover Materialisme en Spiritualisme; I, 7, vg.; en tegenover het Darwinisme; II, 218.
Z. v. *Sacrament, Wederkomst des Heeren, Zichtbare kerk, Zonde.*
ZIELESLAAP; II, 208, vgg.
ZIELMISSEN; II, 214.
ZIEN; z. *God.*
ZINGEN; werktuigelijk —; III, 193.
ZONDAAR; I, 52. Z. v. *Staat.*
ZONDE; definitie van —; III, 475; — is gif; II, 373; — niet iets positiefs, maar eene omzetting in „minus;" I, 68; 79; IV, 265; 284; — geen

lagere ontwikkelingsvorm; I, 46; — is ongehoorzaamheid; I, 359; IV, 473; 478, vg.; wortel der —: God niet God laten; III, 509, vg.; de moeder-zonde in het Paradijs; I, 61, vg.; organisch karakter der —; I, 94; — wordt bedreven door middel van het in de schepping gegevene, I, 68; I, 395, vg.

Werking der — op het zedelijk leven; III, 466, vgg.; op de ziel; II, 532; op onze natuur; I, 52, vg.; 380; op onze verhouding tot God; I, 359; II, 300; besef van — gaat door tot den val; II, 183; Christus is gekomen alleen om der — wil; I, 262.

Gevolgen der —; wroeging; I, 68; zucht naar onafhankelijkheid; IV, 432; het lichaam heerscht door de —; III, 554, vg.; verschillende soorten van —; I, 69, vg.; verborgen —; III, 229, vg.; gemeenschappelijke — I, 69, vg.; 398; belijdenis van —; II, 494, vg.; III, 315.

Strijd tegen de —; III, 345; na de bekeering; III, 311; 345; de dagelijksche strijd tegen de — en de 5e bede; IV, 541, vg.; 568; alleen uit geloof; II, 58, vg.; Christus' hulp bij den strijd tegen de —; II, 59; 62; vrucht van den strijd tegen de —; II, 60.

Antinomianen en de —; IV, 531, vg.; Luther, Melanchton en de —; I, 68.

Z. v. *Christus*, *Deugdsbetrachting*, *Eed*, *Engelen*, *Gebed*, *Gezag*, *Gemeene Gratie*, *Hoofd*, *Huwelijk*, *Ik*, *Kennis*, *Kinderen*, *Koninkrijk der hemelen*, *Middelaar*, *Noachitisch verbond*, *Oordeel*, *Overheid*, *Recht*, *Sacrament*, *Schrift*, *Vergeving der zonde*, *Volharding der heiligen*, *Volkszonde*.

ZONDIGEN; op de eens ontvangene genade; II, 394, vg.

ZONDVLOED; II, 557.

ZOONSCHAP VAN CHRISTUS; I, 187; 337, vgg.; Arius, de Socinianen, en het —; I, 340, vg.; het Pantheïsme, de Modernen, de Ethischen. Schleiermacher, onze vaderen, en het —; I, 343, vg.

Z. v. *Kindschap*, *Generatie*, *Teleologie*, *Verhooging*.

ZWAARD EN SLEUTEL; III, 320, vgg.

ZWEREN; z. *Eed*.

ZWINGLI; z. *Avondmaal*, *Doop*, *Sacrament*, *Sleutelmacht*, *Staatskerk*,

II.

REGISTER DER BIJBELPLAATSEN.

De *gewone* cijfers der bladzijden duiden aan, dat de genoemde tekst op die bladzijde eenvoudig wordt *aangehaald*. De cursieve cijfers, dat de genoemde tekst als *opschrift* boven de hoofdstukken van *E voto* staat. De *onderlijnde* cijfers, dat genoemde tekst alleen als *bewijsplaats* dienst doet. De *vette* cijfers, dat genoemde tekst *breedvoeriger besproken* wordt.

Genesis.

HOOFDST.

I : 1, enz. . . . . I, 209.
1. I, 196, 200. II, 9, 417.
2. . . . . I, 167.
3. . . I, 206, 419. II, 420. III, 365.
26. I, 39, 175. III, **465**, 563.
27. . . . . I, **40**, 175.
31. . . . . I, **41**.

II : 1, enz. . . . . I, 209.
1. . . . . IV, 13.
2. . . . . IV, 13.
3. . IV, *12*, 13, **18**, **26**, **27**.
7. . . . . IV, 132.
15. . . . . II, **131**.
17. I, 46, *64*, *71*, 72, **73**, **75**, 399, 425, **444**. III, 472. IV, 89.
22. . . . IV, *129*, 132.
23. . . . . I, 303.

III : 1, enz. . . . . I, 44.

HOOFDST.

3. . . . . IV, 524.
4. . . . I, **434**. II, 306.
5. . I, 413, 434. II, **297**, 306. III, 499, 503, 511, **522**.
15. . . . . I. *110*.
17. . . . . II, 235.
19. I, 440, II, 461, 531, III, *108*, 109, IV, 215, **221**, 510.

IV : 1. . . . . III, 580.
9. . . . . III, 331.
10. . . . . IV, 115.
13. . . . . II, 301.
14. . . . . IV, 115.

V : 1. . . . . I, 188.
3. . . . . I, **40**.
29. . . . . III, 580.

IX : 3. . . . . IV, 203.
5. . . IV, *114*, 115, 116.
6. . IV, *99*, 111, *114*, **116**.
9, 10. . . . . IV, 100.

X : 1, enz. . . . II, 272.

HOOFDST.
XIV : 18. . III, 197, **198**, 201.
21. . . . . III, 615.
XV : 1. . . . . I, 179.
6. . . . . II, 335.
XVII : 1. . . 1, 179. III, 367.
7. . . . . III, **35**.
10. . II, *447*. III, *33*.
11. . . . . II. *426*.
12. . . . III, *27*, 30.
XXI : 17. . . . . IV, 345.
23, 24 . . . III, 615.
XXII : 8. . . . . I, 214.
16. . . . . III, 615,
XXVI : 31. . . . . III, 615.
XXXI : 53. . . . . III, 615.

Exodus.

III : 14. I, **150**, 356. III, 581. IV, 331.
15. . . . . II, 220.
XIV : 14. . . . . II, 58.
XVIII : 25. . . . . II, **50**.
XIX : 5. . . . . IV, 210.
XX : 1, enz. . . IV, 306.
2. III, **457**, IV, 77, 483.
3. . III, 457, 483, *505* **505-548**.
4. I, 201. III, 488, **549-578**.
5, 6. . . III, **549-578**.
7. III, **579-630**. IV, 426.
8. . III, 486. IV, **5-39**.
9—11, . . IV, **5-39**.
12. . III, **457**. IV, **40-91**.
13. III, 486, **507**, **565**, **587**. IV, **12**, **78**, **92-128**, 236, 395.
14. III, 470. IV, **128-183**, 236, 395.
15. III, 470, 474, 512. IV, *184*, **184-227**, 236, 299, 307, 395.
16. . IV, **228-256**, 307.
17. III, 253, 475, 479, 484, 486, IV, 196, **254-279**.
20. . . . . II, **555**.
XXII : 11. . . . . III, 616.
XXIII : 4. . . I, 25. III, 481.
5. . . I, 25. III, 481.
XXXV : 40. . . . . II, 10.

Leviticus.

VII : 11, enz. . . III, 93.
17. . . . . III, 97.
XVI : 4. . . . . II, 519.
XVII : 11. . . . . I, 407.
14. . . . . IV, 132.
XVIII : 1, enz. . IV, **147**, **150**.
3. . . . . IV, 145.
4. . . . . IV, *144*.
16. IV, 147, **148**, **149**, **150**, 151.
18. . IV, **149**, **150**, **151**.
20. . . . . IV, 147.
XIX : 3. . . IV, *40*, 41, **43**.
18. . . I, 25. III, 481.
XX : 21. . . . . IV, 151.
XXIV : 11. . . . . III, *586*.
11—16. . . III, 587.
XXV : 23. . . . . IV, *201*.
36. . . . IV, **206**, 207.

Numeri.

VI : 24—26. . I, *164*, *170*.
VIII : 23. . . . . II, **117**.
24. . . . II, *115*, **117**.
25, 26. . . II, **117**.
XIII : 16, enz. . . I, **260**.
XIV : 4. . . . . II, 50.

HOOFDST.
XVII : 10. . . . . II, 458.
XXIV : 3. . . . . I, 295.

Deuteronomium.

I : 13. . . . . II, 50.
IV : 9. . . . . I, 295.
15, enz. . . III, 550.
V : 21. . III, 484. IV, 255.
VI : 2. . . . . IV, **44**.
5. . . I, 25. III, 480.
7. . . . . IV, 210.
13. . . . . III, 616.
VII : 7. . . . . II, **166**.
VIII : 3. I, 235, 419. II, **420**, 462.
IV, *506*, **518**, **521**.
17. . I, 234. IV, *513*.
18. I, *231*, 234, 419. IV, *513*.
19, 20. . . I, 235.
X : 20. . . . . III, 616.
XIII : 3. . . . . IV, **555**.
17. . . . . I, 396.
XIV : 2. . . . . IV, 210.
XVIII : 11—15. . . II, 227.
15. . . . I, *285*, **292**.
XXI : 23. . . . . I, 422.
XXII : 6. . . . . IV, 204.
8. IV, *121*, **122**, **124**, 127.
XXV : 4. . . . . IV, 204.
XXVI : 18. . . . IV, 210.
XXVII : 15. . . . IV, 582.
26. . . . . I, 28.
XXX : 6. . . . . IV, 283.

Jozua.

IV : 6. . . . . II, 458.

Richteren.

X : 18. . . . . II, 50.
XI : 11. . . . . II, 50.

HOOFDST.

I Samuël.

III : 10. . . . . II, 101.
VIII : 7. . . . . IV, 257.
XV : 23. III, *564*, **564**. IV, *85*, **85**.
XX : 3. . . . . III, 615.

II Samuël.

I : 6. . . . . I, 222.
XVI : 10. . . . . IV, 104.
XVIII : 33. . . . . IV, 424
XX : 1. . . . . I, 222.

I Koningen.

II : 23. . . . . III, 615.

II Koningen.

II : 2. . . . . III, 615.

I Kronieken.

XXIX : 11. . . IV, *572*, 574.

II Kronieken.

VI : 13. . . . . IV, 405.
XV : 17. . . . . IV, 283.

Ezra.

IX : 5. . . . . IV, 405.

Nehemia.

XIII : 14. . . . . II, **381**.

Job.

I : 6. . . . . I, 340.
21. . . . . IV, *439*.
XII : 6. . . . . III, *541*.
XIII : 18. . . . . II, 335.
XV : 15. . . . . II, 167.
XXXIII : 23, 24 . . I, *79*.
XXXVI : 26. . I, **145**, **146**, 178.
XXXVII : 5, 6. . . I, 237.
10—12. . . I, 237.

HOOFDST.
XXXVIII : 35. . . . . I, 237.
XXXIX : 3. . . . . I, 237.

Psalmen.

II. : 1 enz. . . . . I, 330.
3, 4. . . . . IV, 58.
6. . I, **281**, 293, *324*.
7. . . . . I, *337*.
V : 11. . . . . IV, *106*.
VI : 6. . . . . II, 242.
VII : 9. . . . . II, **381**.
VIII : 2. . . . . IV, **344**.
3. . III, **26**, **27**. IV, **345**.
10. . . . . IV, **344**.
X : 4. . . . . III, **475**.
XV : 1. . . . . III, *211*.
XVI : 8. . . . . IV, 425.
10. . . . I, 437, 440.
XVIII : 21. . . . . II, **381**.
44. . . . . II, 50.
XIX : 2. . III, 372, IV, **343**.
4. . . . . IV, 451.
8. . . . . II, **165**.
13. . III, 626, IV, 503.
XX : 6. . . . . IV, **263**.
XXII : 1, enz. . . . . I, 417.
16. . . . I, *399*, 403.
26. . . . . I, *292*.
XXV : 1. III, 163, IV, 425, 579.
XXVII : 4. . . . . IV, 263.
XXIX : 3—9 . . . . . I, 237.
9. . . . . III, 372.
XXX : 6. . . . . I, 396.
XXXII : 1. . . . . I, 386.
5. . . . . IV, *536*.
9. . . . . IV, 306.
XXXIII : 6. I, *195*, **410**, II, 238, 420.
9. . . . . II, 267.
XXXVI : 10. . . . . I, 243.

HOOFDST.
XXXVIII : 10. . . . . IV, 263.
XXXIX : 6 . . . . . I, 271.
XL : 7. . II, **409**. IV, 91.
8. . . . . I, 282.
9. . . . . III, *335*.
10. . . . . I, 316.
XLII : 1, enz. . . . . IV, 393.
1. . . . IV, 222, 243.
XLIV : 18—23. . . . II, **381**.
23. . . . . II, **383**.
XLV : 8. . . . . I, 283.
18. . . . . III, *362*.
XLVII : 1, enz. . . II, **32**, 34.
1—3, 6 . . . II, **33**.
7. . . . . II, *31*.
L : 15. . . . IV, 333, 577.
LI : 4. . . II, **520**. IV, 396.
6. . . . . I, **361**.
9. . . . . IV, *529*.
13. . . . . II, **74**, 93.
19. . . . . II, 181.
LVI : 13. . . . . III, **360**.
LXII : 13. . . . . II, 350.
LXVIII : 1, enz. . II, **32**, **33**, **34**.
19. I, 454, **454**, II, 212.
LXXIV : 1. . . . . I, 396.
9. . . . . II, *470*.
17. . . . . I, 236.
LXVI : 12. . . . . I, 88.
18. . . . . III, 114.
LXXX : 20. . . . . IV, 357.
LXXXII : 1. . . I, 412. II, 67.
6, 7. . . . . I, 340.
LXXXV : 10. . . . IV, *305*.
XC : 7. . . . . I, 395.
XCI : 15. . . . . IV, *321*.
XCIV : 9. II, *406*, **407**, 408, III, 460. IV, 380.
XCV : 1, enz. . . . . IV, **25**.

HOOFDST.
6. . . . IV, 406, 408.
7, 8. . . . . IV, 25.
10. . . . . IV, 25.
11. . . III, 614. IV, 25.
XCVI: 8. . . . . III, *579.*
C: 3. . . . . III, *534.*
4. . . . . III, *512.*
CII: 18. . . . . IV, *350.*
26—28. . . . . II, 237.
CIII: 20. . . IV, *490*, 491.
CIV: 10—26 . . . . I, 236.
14, 15 . . . III, *162.*
24. . . . . IV, *193.*
27. . . . I, 212, 236.
28. . . . . I, 236.
29. . . . I, 212, 236.
CVII: 25, 29 . . . . I, 237.
CIX: 8. . . . . II, 268.
CX: 1, enz. I, 311, 428. II, 116. III, 197.
1. . II, *37*, 39, 40, 523.
3. . . . . II, 523.
4. I, *299*, *306*, 311, III, 615.
CXV—CXVIII. . . . III, 107.
CXVI: 12. . III, *355*, 361, 362.
13. . . . III, *355*, 362.
14. . . . . III, 362.
17. . . . . I, 301.
CXIX: 1, enz. I, 465. II, 398. IV, 325, 382, 489.
27. . . . . IV, 503,
30. . . . . II, 167.
90. . . . . I, 237.
91. . I, 237, *238*, 239.
96. I, 191. III, 465. IV, 294, 490.
105. . . . . II, *420.*
142. . . . . III, *454.*
152. . . . . IV, 306.
HOOFDST.
173. . . . . II, 167.
CXX—CXXVII . . . III, 107.
CXXX: 3 . . . . . IV, 283.
CXXXII: 13, 14 . . . III, 291.
CXXXV: 4. . . . . IV, 210.
19, 20. . . . . IV, 430.
CXXXIX: 4. . . . . IV, 330,
8. . . . I, 452, II, 14.
15. . . I, 454. II, 250.
21, 22 . . . . III, 481.
23, 24 . . . . II, 496.
CXLI: 2. . . . . IV, *336,*
CXLIII: 8 . . . . IV, 425.
CXLV: 15 . . . . IV, *521,*
CXLVII: 1 . . . . III, *368.*
14—18 . . . . I, 236.
17, 18 . . . . II, 420.
19, 20 . . . . II, 275
CXLVIII: 3, 7, 9, 10 III, 372.
8. . II, 420. III, 372.
CL: 6. . . . . III, 374.

Spreuken.

I: 29. . . . . II, 167.
III: 27. . . . . IV, *210.*
VIII: 23. . . . . I, 283, 293.
IX: 5. . . . . III, *93.*
XII: 10. . . . . IV, 204.
XVI: 4. . . . . II, 191.
9. . . . . I, *244*, 249.
33. I, *217*, 219. III, 531. 544.
XVIII: 18. . . . . I, 219.
XIX: 5. . . . . IV, *245.*
XX: 9. . . . . IV, 283.
12. . . . . II, 410.
XXV: 21. . . . . I, 25.
XXVI: 2. . . . . I, 419.
XXX: 8. . IV, 200, 264, 508.

Prediker.

HOOFDST.
VII : 1. . . . . III, 582.
XII : 7. . . . . II, *217*.

Jesaja.

I : 5. . . . . IV, 559.
15. . . . IV, 379, 514.
18. . . . III, *219*, 330.
II : 22. . . I, 271. IV, 63.
IV : 4. . . . . II, 214.
VIII : 20. . . . I, 36. IV, 33.
IX : 7. . . . . II, 420.
XI : 13. . . . . II, 274.
XXII : 22. . . . III, 245, 246.
XXV : 6. . . . . IV, 118.
XXVI : 8. . . . . IV, 263.
XXVIII : 24—29 . . IV, 205.
XXXIII : 22. . . . IV, *468*.
XL : 1. . . . . I, *1*.
26. I, *224*, 227. IV, 451.
XLV : 7. . . . I, *202*, 203.
XLVI : 10. I, *189*, 357. IV, 332, 576.
LIII : 1, enz. . . II, 383.
2, 3. . . . I, 392, 403.
5. . . I, 409, 411, 444.
6. . . I, *318*, 416, 444.
9. I, 440, 441. IV, 237.
10. . . . I, 367, *393*.
11. . . . . II, 335.
12. . . . . I, *388*.
LIV : 5. . . I, 434. IV, 138.
LV : 1. . . II, 464. IV, 263.
9, 10. . . . I, 236.
11. . . . II, 267, 420.
13. . . . . III, 407.
LVI : 4. . . . . II, 167.
LVIII : 6—8 . . . III, 568.
LIX : 31. . . . III, 40, 46.
LXI : 1. I, 283, 293. IV, *77*.
HOOFDST.
LXIII : 9. . . . II, 132, 327.
11. . . . . II, 29.
16. II, 225. III, *571*, 574.
LXIV : 6. . . . II, *355*, *370*.
LXV : 16. . . . . IV, 581.
17. . . . . II, 235.
LXVI : 23. . . . . IV, *32*.

Jeremia.

I : 5. . . . . III, 17, 58.
II : 16. . . . . I, 291.
IV : 2. . . . III, *624*, 624.
14. . . . . II, 519.
XX : 7, 9. . . . . I, 291.
XXIII : 23, 24. II, 21. IV, *431*.
XXX : 21. . . . . I, *431*.
XXXI : 18. . . . III, 221, 424.
33. . . . . IV, 307.
34. . . . . I, 112.
35. . . . . I, 237.
LI : 56. . . . . I, 88.

Klaagliederen.

III : 41. . . . . IV, 425.

Ezechiël.

XVIII : 4. . . . . I, *91*.
XX : 12. . . . . IV, 5.
XXX : 27. . . . . IV, 283.
XXXVI : 25—28. . . II, 519.
27. . . . . IV, 299.
XXXVII : 1, enz. . . II, 245.
XL—XLVIII. . II, 269—271.

Daniël.

VI : 11. . . . . IV, 405.
XII : 3. . . . . II, 335.
13. . . . . II, *223*.

Hosea.

I : 11. . . . . II, 50.

HOOFDST.
VI : 7. . . . . I. 421.
XIV : 3. . . . . I, 88.

Joël.

III : 4. . . . . III, 362.

Jona.

I : 17. . . . . I, 440.
II : 1—10. . . . I, 440.

Micha.

VII : 8. . . . . II, **214**.
18. . . . . I, 396.

Habakuk.

III : 2. . . . . I, 396.

Zacharia.

III : 7. . . . . IV, *18*.
IX : 9. . . . . II, 52.
11. . . . . II, **214**.
XIII : 1. . . II, 519. III, 210.
3. . . . . IV, *47*.
8. . . . . II, 274.

Maleachi.

I : 2. . . . . II, 170.
6. . . I, 354, 356, 358.
10. . . . . III, **199**.
11. . III, **199**, 201, 202.
II : 7. . . . . I, 295.
III : 2, 3. . . . . II, 214.
14—16. . . . III, **475**.
17. . . . . IV, 210.

Mattheüs.

I : 21. . .I, *252*, **261**, **262**.
III : 2. II, 114, **165**, 526. III, **277**, 439. IV, 469, 478.
11. . II, 214, **504**, *507*.
15. . . . . IV, 250.
17. . . . . I, 340.

HOOFDST.
IV : 1. . . . . IV, 566.
4. . . . . II, **420**.
7. . . . . IV, 533.
9. . . . III, *526*, 533.
10. . . . III, *526*, 540.
17. . . III, *243*, *430*.
V : 1. . . . . IV, 392.
6. . . . . IV, 263.
6, 7. . . . . IV, 385.
8. . . . . IV, 271.
12. . . . II, 379, *384*.
16. III, *374*, 375, 567, **601**. IV, *454*, 456.
21. . . . . IV, 78, 93.
22. . . . . IV, 93.
23. . III, *234*. IV, *152*.
24. . . . . III, *234*.
26. . . . I, 87. II, 214.
27. . . . . III, **480**.
28. . . III, 486. IV, **268**.
31. . . . . I, **303**.
32. . . . IV, 153, 156.
34. . III, 612, **613**, **614**.
34, 35. . . . IV, 437.
34—36. . III, **613**, **614**.
43. . . . . I, 25.
44. . . . . IV, 102.
46. . . . . II, 379.
48. . . . . I, *28*.
VI : 1. . . . . II, 378.
4. . . . II, *377*, 378.
6. . . II, 378. IV, 385.
7. . IV, 385. *388*, 389.
9*a*. III, 139. IV, 314, 386, **422-438**, 440.
9*b*. III, 139, 273. IV, **439-460**, 461.
10*a*. III, 139, 273. IV, 314, 430, *461*. **461-482**.

HOOFDST.
VI: 10*b*. III, 139, 273. IV, 56, 314, 392, 440, **483-550**.
11. IV, 191, 264, 440, **506-528**.
12. . I, 276. IV, 392, 440, **529-550**.
13*a*. II, 57. IV, 385, 395, **551-572**.
13*b*. . . . . IV, **572-586**.
14. . . . . IV, 549.
16, 20. . . . . II, 379.
21. . . . . II, **385**.
25. . . . . IV, **509**.
28—30 . . . . . I, 236.
33. . . . . IV, 509.
34. . . . . IV, **510**.
VII: 1. . . . . IV, 549.
11. . . . . IV, *435*.
17. . . . . III, 389.
23. . . . . I, 447.
VIII: 11. . . II, 265. III, 118.
IX: 6. . . . . III, *258*.
9. . . . . IV, 392.
29. . . . . III, *251*.
X: 29. . . . I, *210*, 213.
XI: 3. . . . . II, 98, 509.
25, 26. . . . . II, 191.
28. . . . I, 105. IV, 30.
XII: 40. . . I, 441, 453, **459**.
XIII: 12. . . . . IV, *328*.
15. . . . . III, 426.
27. . . . . I, 356.
34, 35. . . . II, **459**.
38. . . . . III, 151.
XIV: 25. . . . . II, **462**.
XVI: 15, 16. . . . . I, 338.
15—19. . III, 244, **244**.
18. . . . II, *108*, *137*.
18, 19. II, **246-252**, 292.
21. . . . . I, 389.

HOOFDST.
XVI; 26. . . . . I, *86*.
27. . . . . II, 350.
XVII: 5. . . . . II, **227**.
20. . . . . III, 130.
XVIII: 3. . . . . IV, 431.
10. . . . . I, 63.
17. . . . III, **294**, *327*.
18. III, **250**, 253, 292, **294**.
XIX: 6. . . . . IV, 152.
8. . . . . IV, 155.
9. . . . IV, **155**, 156.
12. . . . . IV, 134.
14. . . III, *5*, *20*, 25.
18, 19. . III, 485, 486.
28. . II, **233**, 380, **406**.
29. . . . II, 379, **385**.
XX: 14, 15. . . IV, **188**, **189**.
15. . . . . IV, 190.
16. . . . . II, **217**.
22. . . . . II, **504**.
23. . . . . II, **508**.
25, 26. . . . IV, 474.
XXI: 16. III, **7**, **26**. IV, *343*, 345.
XXII: 30. . . . . II, **230**.
32. . . . . II, 220.
37. III, **475**, 479. IV, **507**.
37—39. I, *24*, 25, **304**.
38. . . . . III, *483*.
39. . III, *483*. IV, 95, **96**.
XXIII: 2. . . . . III, **481**.
15. . . . . II, *515*.
38. . . . . I, 25.
XXIV: 1, enz. . . . III, 275.
27. . . . . II, *259*.
40. . . . . II, 216.
XXV: 31. . . . II, **260**, *262*.
34. . . . . II, 350.
36. . . . . II, 379.
41. . . . II, 191, 240.

HOOFDST.
XXV: 46. . . . . II, 240.
63, 64. . . III, *609*, 614.
XXVI: 2. . . . . III, 105.
5. . . . . III, 105.
22, 23. . . . . IV, 567.
26. III, 132, *147*, **151**, **200**.
203, 204.
26—28. . . . . III, **87**.
27. . . . . II, 379.
28. . . . . III, **107**.
29. II, 233, 264. III, **119**.
38. . . . . I, 447.
42. . . . . IV, 552.
48. . . . . II, 432.
53. . . . . IV, 84.
XXVII: 40. . . . . IV, 554.
46. . . . I, *443*, **448**.
52. . . . . II, 224.
66. . . . . II, 443.
XXVIII: 18—20. . II, *399*, **522**.
18. II, 40, *521*, **523**, *529*.
19. I, *138*, 142, *144*, II, **469**.
494.
20. . II, *18*, 23, *463*, **525**.

Marcus.

I: 8. . . . . II, **512**.
15. I, *132*. III, **256**, 270, 274.
II: 5, 10. . . . III, 259.
IV: 12. . . . . III, 426.
VII: 21—23. . . . IV, *263*.
IX: 24. . . . . III, 225.
X: 6. . . . . IV, *137*.
29, 30. . . . . II, **385**.
XIV: 22—24. . . . . III, **87**.
25. . . . . III, *116*.
36. . . IV, 360, 361, 366.
XV: 34. . . . . IV, 427.
XVI: 15. . . . . II, 132.
HOOFDST.
XVI: 16. II, *499*, 540. III, *13*, 15.

Lucas.

I: 15. . . . III, 58, *416*.
16, 17. . . . . III, 426.
30. . . . . II, **327**.
34, 35. . . I, *375*, 376.
35. . . . I, 341, 384.
II: 34. . . . . II, *484*.
40. . . . . II, 327.
52. . . . . I, **373**.
III: 8. . . . II, 274, **517**.
38. . . I, **188**, 340, 341.
X: 17. . . . . II, 103.
25. . . II, 25. III, 480.
27. . . . . I, 27, 31.
XI: 2. . . . IV, 385, 392.
13. . . . IV, *422*, **435**.
52. . . . . III, **248**.
XIV: 15. . . . . II. 462.
26. . . . . III, 481.
30. . . . . IV. 567.
XV: 18, 19. . . . III, 233.
21. . III, 449. IV, 434.
XVI: 23. . . . . II, **241**.
25. . . . . II, 220.
XVII: 20, 21. . . . . III, **275**.
XVIII: 8. . . . . I, 333.
13. II, 184. III, 345. IV, *365*.
XIX: 12. . . . . III, 276.
XXII: 14. . . . . III, *70*.
16. . . . . III, 264.
17—20. . . . . III, 87.
19. . III, 147, *155*, 201.
31. . . . . II, 56.
32. . . II, 56. III, 426.
42. . . . IV, 56, 552.
XXIII: 43. . . II, 220, **221**, **225**.

Johannes.

HOOFDST.
I: 1. . . . . I, 325.
3. . . . . I, 207.
4, 5. . . . . I, **289**.
11. . . . . I, 294.
29. I, 105, 367, 382, **390**. II, 98, **175**. III, 104.
30. . . . . II, **527**.
III: 3. I, *50*, **56**, 129. III, *396*. **409**.
5. . . . . II, **556**.
7. . . . . II, **233**.
13. . . . I, 455. II, 21.
16. I, 107, *258*, II, **175**, III, **138**, 387.
22. . . . . II, 527.
33. . . . . II, 443.
IV: 1, enz. . . . . I, 401.
2. . . . . II, **527**.
14. . . . . II, 349, 460.
22. . . . . II, 273.
23. I, 274. III, 195, 552, 566.
34. . . . . IV, 56.
42. . . . . II, **175**.
V: 17. . . I, **213**. IV, 26, 29.
21. . . . . III, *519*.
28. I, 490. II, 219, 239, **243**. *252*, **259**, 260.
29. . . . I, 490. II, *252*.
VI: 27. . . . . II, **441**.
29. . . . . III, 387.
32. . . . . II. *454*.
44. . . . . II, 472.
47. . . . . II, **386**.
48. . . . . III, **111**, **112**.
49. . . . . III, 113.
51. . II, **175**, 460. III, **113**.
53. . . III, 111, *125*, 171.

HOOFDST.
VI: 67. . . . . IV, 393.
VII: 39. . II, 509, **512**. III, 164.
VIII: 9. . . . . III, 499.
12. . . . . II, **175**.
40. . . . . I, 381.
44. . III, 617. IV, *228*, 232, 233.
56. . . . . I, **294**, 374.
X: 28. I, 362. II, *55*, 60, *188*, 191. III, 231.
XI: 43. . . . . II, 243.
XII: 8. . . . IV, 191, 192.
32. . . . . II, 216.
40. . . . . III, 426.
XIII: 19. . . . II, **268**, 285.
26. . . . . II, 502.
34. I, 24. III, **236**. IV, **103**.
XIV: 6. . I, **320**. IV, **233**, **237**.
16. . . . II, *77*, 78, **80**.
17. . . . . II, **80**.
23. . . . . I, 169.
28. . . . . I, **352**.
30. . . . . II, 128.
XV: 1. . . II, **459**. III, 111.
3. . . I, 466. III, 297.
5. . . . I, 56. II, *391*.
18. . . . . II, 64.
26. . . . . II, *70*.
XVI: 7. . . . . II, 547.
15. . . . . II, 55.
23. . . . . IV, *372*.
26. , I, **288**. IV, 373, **379**.
27. . . . . IV, 379.
XVII: 2. . . . . IV, *466*.
3. I, 160, 255. II, **387**. III, 418.
5. . . . I, **201**, 402.
6. . . . . III, *594*.
9. . . II, 176. IV, **428**.

HOOFDST.
XVII: 15. . . . . .III, 280.
24. . . . I, **201**. II, 30.
XVIII: 36. . . . III, *274*, 274.
XIX: 6. . . . . I, 422.
11. . . I, *411*, **412**, 415.
22. . . . . .I, 72.
30. . . . . I, **441**.
XX: 22. . II, **74**, **514**. III, **292**.
23. . . . III, *290*, **292**.
28. I, 256, 471. III, 253, 538.
30, 31. . . . . .II, 418.
31. . . . . I, 338.

Handelingen.

I: 6. . . . . .III, 270.
9. . . . . .II, 5.
11*b*. . . . . II, *196*.
20. . . . . II, 268.
II: 1, enz. . . . II, 506.
3, 4. . . . . II, 72.
24. . . I, *449*, 453, **460**.
27. . . I, 453, 459, **460**.
31. . . . . I, 214.
33. . . . . II, 29.
36. . . . . I, *356*.
39. . . . I, 121. III, 38.
41. . . . . .II, 540.
III: 19. . . . III, 425, 426.
IV: 12. . I, *264*, **266**. III, 8.
19. . . . IV, *70*, 76.
27. . . . . I, 284.
V: 31. . . . . III, 424.
VI: 7. . . . . .IV, 56.
VIII: 36. . . . . .II, 552.
IX: 35. . . . . III. 426.
X: 35. . . . . I, 284.
XI: 21. . . . . III, 426.
XIII: 43, 50. . . . III, 517.
XIV: 15. . . . . III, 426.
HOOFDST.
XV: 3. . . . . .III, 426.
11. . . . . II, *210*.
18. . . . . .III, 137.
19. . . . . .III, 426.
XVI: 31. II, 308. III, 387, **440**.
33, 34. . . . II, *491*.
34. . . . . III, 79.
XVII: 4. . . . . III, 517.
22. . . . . .III, 517.
28. I, *151*, **153**, 154, 212.
XIX: 1—7. . . II, **508-510**
XX: 1, enz. . . II, 271.
7. . . . . III, 70.
XXIV: 3. . . . . .III, 349.
XXVI: 18, 20. . . . .III, 426.
XXVIII: 27. . . . . .III, 426.

Romeinen.

I: 1, enz. . . .IV, 158.
20. . . IV, **344**, 375.
24—32. . . IV, **170**.
26. . . . . IV, 179.
28. . . . . .IV, *175*.
II: 1. . . . . .III, 193.
4. . . . . III, 424.
6—11.. . . III, 395.
14. . . . . III, **502**.
15. . . IV, **306**, 375.
24. . . . . IV, 187.
III: 1, 2. . . . . II, 273.
4. . . I, 95. III, 617.
12. . . . . .III, 467.
19. . . . . I, 476.
20, 21. . . . IV, **310**.
23. I, 476. II, 275. III, 233.
24. . II, *292*. III, 233.
25. . . . . II, *292*.
26. . . . . .III, **376**.
29. . . . . II, 254.

HOOFDST.
III : 31. . . . . IV, 311.
IV : 3. . . . . II, 335.
6. . . . . II, 335.
11. II, *433*, 440. III, 31.
15. . . . . IV, **310**.
17. . . I, 205. II, **420**.
19. . . I, 380. II, 273.
25. I, *469*, *475*. II, *340*.
V : 1. I, 420. II, *333*. IV, 430. 530.
4. . . . . I, 111.
12. . . . . I, *44*.
13. . III, *476*. IV, 310.
15. . . . . I, **119**.
18. . . . . I, *57*.
19. . . . . II, 335.
24. . . . . II, *312*.
28. . . . . II, 443.
VI : 1. II, 395. III, 378. IV, 302.
2. . . . . IV, 283.
3. . . . II, *544*, 547.
4. . . . . II, **555**.
5. . . . II, 332, 547.
6. . . . . I, 461.
14. . . . . IV, 310.
VII : 1, enz. III, **344**. IV, 532, 534.
2, 3. . . IV, 158, 159.
3, 4, 5. . . . IV, 310.
7. . IV, *254*, 257, *297*.
8. . . . . IV, 310.
12. . . . . IV, 311.
12—26. . . . III, 226.
14. . . . . IV, 311.
16. . . . . IV, 311.
17. . . . . II, 154.
22. III, *342*. IV, 294, 311.
23. . . . . I, *18*.
24. II, 246, 554. IV, 271, 542.

HOOFDST.
VII : 25, 26. . . . IV, 294.
26. . . . . IV, 311.
VIII : 1, enz. . . . IV, 534.
3. I, 396, 400, 402, 404, *424*, 425.
7. . . . . I, *30*, 52.
15. . I, 132. IV, 311, 429.
16. . . . . III, 438.
17. . . . II, *346*, **347**.
28. . . . . IV, **558**.
29. . . I, *344*. III, 380.
30. . . I, 462. II, *326*.
39. . . . . III, 231.
IX : 5. I, 394. II, *272*. IV, 582.
6. . . . . II, 254.
6—8. . . . II, 278.
11, 12. . . . II, 170.
11, 13, 17, 18. . II, 184.
18, 22. . . . II, 191.
22, 23. . . . II, *180*.
X : 10. . . . . III, 419.
14, 15. . . . II, *130*.
20. . . . . II, *298*.
XI : 1, enz. . . . II, 266.
12. . . . . II, **175**.
20. . . . . I, *118*.
22. . . . . II, 109.
25. . . . . II, **279**.
33. . . . . II, 164.
35. . . . . III, 372.
36. I, *176*, 180. III, *133*.
XII : 1. I, 467. III, *197*, *381*, 566.
XIII : 1, enz. . . . . I, 413.
1. . . IV, *63*, 64, 256.
9. . . . III. *461*, 485.
XIV : 8. . . . . I, 7, 9.
11. . . . . IV, 405.
23. . . . . III, 391.

I Corinthe.

HOOFDST.
I : 30. I, *104*, 108, 110, *404*. II, 179.
II : 9. . . . . II, 289.
15. . . . . I, 129.
III : 8. . . . . II, **380**.
13, 14, 15. . . . II, 215.
15. . . . . II, 380.
16. . . . . III, 250.
22. . . . . II, **177**.
V : 3—5. . . . . III, 296.
4, 5. . . . . III, *313*.
5. . . . . III, *320*.
7. . . . . III, *101*.
VI : 10. . . . . III, 395.
11. II, **153**, 495, 550, *559*.
13. . . . . III, 118.
19. . . I, *12*. II, 74, *85*.
VII : 14. . . . III, 38, *54*, 58.
31. . . . . II, 237.
32. . . . . IV, 134.
VIII : 5. . . . . I, 207, 352.
6. . . . I, 325. III, 429.
IX : 2. . . . . II, 443.
X : 1, enz. . . . . II, 558.
1, 2. . . . . III, *61*.
3, 4, 16, . . . III, 79.
16. . II, *477*. III, **200**, **201**.
21. III, *78*, 79, **93**, *227*, 532.
31. . . . . III, 545.
XI : 3. . . . . II, 51.
19. . . . . III, 605.
20. . . . . III, 79.
23. . . III, *85*, **86**, *140*.
24. . . . . III, 146.
25. . II, 494. III, 146, 152.
26. II, 233. III, 79, 87, 120.
27. . . . . III, 79, *169*.
HOOFDST.
XI : 28. . . . . III, *230*.
30. . . . . III. **157**, 158.
XII : 3. . . . . I, 356, 362.
13. . II, *536*, 541. III, *47*.
18. . . . . III, 279.
XIII : 1, enz. . . . . IV, 99.
12. . . . . I, **145**, 288.
XV : 15, 16. . . . . I, 490.
17, 18. . . . . I, 488.
20. . . . . I, *488*.
22. . . . I, 491. II, 260.
24. . . . . I, **329**.
28. . . I, 288. II, **41**, **216**.
29. . . . . II, **215**.
33. . . . . IV, 172.
35—44. . . . . II, 244.
40. . . . . II, 225.
42. . . . . II, *236*, 248.
44. . . . . II, *244*.
52. . . . . II, 260.
55. . I, 442. II, 215, 243.
56. . . . . IV, 310.
57. . . . . II, 243.

II Corinthe.

I : 20. . . . . IV, *579*, 584.
22. . . . . II, 443.
II : 10. . . . . III, 296.
16. . . . . III, *305*.
III : 16. . . . . III, 426.
18. . . . . III, 380, *556*.
IV : 15. . . . . IV, *413*.
V : 1. . . . . II, 248.
1—6. . . . . II, **225**.
2, 3, ... I, 442.
8. . . . . II, *203*, 220.
10. . . . . II, 323, 350.
19. II, **175**, 176, *319*, 321.
20. . . . . III, 300.

HOOFDST.
VI: 14. . . . . IV, *160*.
VII: 1. . . . . IV, **430**.
9. . . . . III, *437*.
XII: 16. . . . IV, 242, **253**.
XIII: 5. . . . . II, *101*.
13. . . . . I, *157*.

Galaten.

I: 11, 12. . . . . III, **86**.
20. . . . . III, 615.
II: 19. . . . . IV, 310.
20. . . III, 385, *445*.
III: 1. . . . . IV, 57.
6. . . . . II, 335.
10. I, 65, 70, 421. II, 371.
13. . . . I, *417*. 423.
19. . . . . IV, 310.
20. . . . I, 107, *278*.
27. . . . II, *551*, 555.
V: 19. III, 605. IV, *168*, 567.
20. . III, 605. IV, 567.
21. . . . . IV, 567.
VI: 16. . . . . II, 278.

Epheze.

I: 1. . . . . IV, 288.
3. . . . . II, 178.
4. . . . II, *158*, 168.
6, 7. . . . . II, *151*.
7. . . . . III, 302.
11. . . . . II, *166*.
13. . . . . II, 443.
13, 14. . . . . II, *93*.
19, 20. . . I, 486, 493.
20. . . I, 329. II, 40.
20—22. . . . . II, 54.
22, 23. . . . . II, *42*.
II: 1. . . . . III, 412.
3. . . I, 395, 397, 420.
5. . . I, *482*. II, 327.
HOOFDST.
II: 6. . . . . I, 488.
8. I, *125*, 126. II, 327. III, 144.
10. I, 322. III, 383, 391, 411. IV, 284, 292, 299.
15. . . . . IV, **286**.
21, 22. . . . . III, 250.
III: 10. . . . . III, *282*.
12. . . . . IV, 376.
14. . . . . IV, 405.
14, 15. . . . . I, *183*.
IV: 5. . . . II, 540, 541.
8—11. . I, **453—455**.
10. . . . . I, 366.
11. . . . . III, *298*.
15, 16. . . . . II, 51.
24. . . . . I, *37*.
25. III, *617*. IV, *236*, 237, 243.
30. . . . . II, 443.
V: 1. . . III, 488. IV, 20.
14. . . . . II, 134.
22. II, 51. IV, 74, 87, 166.
23. II, *48*, 51. IV, 74, 87.
26. II, 451. III, 59, 129.
27. . . . . II, 272.
32. . . II, **498**. IV, **135**.
VI: 1. . . . . III, 38.
12. . II, *123*, **127**, 129.

Philippensen.

I: 11. . . . . IV, *288*.
23. II. 30, 220, 221, 246. IV, 271.
II: 3, 4. . . . . I, *363*.
6, 7. . . . . I, 393.
7. . . I, 367. III, **553**.
6, 9. . . . . I, 366.
9. . . . . II, 41, 392.
9, 10. . I, 329. III, 276.

HOOFDST.

II: 10. . IV. *404*, 405, 406.
11. . . . . III, *602*.
12. . . . . IV, 56.
13. . II, *363*. IV, *483*.
23. . . . . I, 214.
III: 12. . . . . IV, 22.
21. II, 12, 197, 235. III, 159.
25. . . . . II, 246.

Colossensen.

II: 10. . . . . II, 51.
11, 12. . . . . III, 101.
14. . . . . II, 555.
III: 1. . . . . II, *24*.
3. . . . . II, 178.
5. . . . . III, 445.
12. . . . . III, 39.
15. . . . III, *348*, 349.
16. . . . . III, 394.
20. . . III, 39. IV, *55*.
23, 24. . . . . II, 379.

I Thessalonicensen.

I: 9. . . . . III, 426.
II: 5. . . . . III, 615.
IV: 4. . . . . IV, 166.
16. . . . . II, 260.
V: 17. . . . IV, 333, 334.
17, 18. . . IV, 336, 357.

II Thessalonicensen.

I: 6. . . . . II, 380.
8. . . . . IV, 56.
III: 10. . . . . IV, 221.

I Timotheüs.

I: 4. . . . . II, 288.
8. . . . . IV, 311.
9. . III, *469*. IV, 310.
II: 5. . . . . I, 107, *270*.
14. . . . . IV, 88.
III: 5. . . . . I, 9.

HOOFDST.

III: 15. . . . . III, *266*.
V: 18. . . . . IV, 221.
VI: 10. . . . IV, 222, 279.

II Timotheüs.

II: 3. . . . . II, 118.
13. . . . . III, 205.
19. . . . . II, 442.
25. . . . . III, 424.
IV: 7. . . . . II, 118.
8. . . . . II, 380.

Titus.

II: 14. . . . . II, 278.
III: 5. II, 555. III, 70, 128, *403*.
7. . . . . II, 335.
10. . . . . III, 605.

Hebreën.

I: 3. I, 188, 207. II, 238, 421. III, 557.
6. . . . . II, *265*.
14. . . . . I, 63, 276.
II: 14. . . I, *369*. III, 114.
14, 15. . . . . I, 425.
15. . . . . IV, 429.
16. . . . . I, 375.
17. . . . . I, *98*.
18. . . . . I, 379.
IV: 4. . . . . IV, 26.
8. . . . . I, 260.
9. . . IV, *24*, 25, 29.
12. . . . . II, 421.
16. . . . . IV, 376.
V: 5, 6 . . . . III, 197.
9. . . . . IV, 56, 57.
VI: 1, enz . . II, 103, 184.
4, 5. . . . . II, 474.
17. . . . . III, 615.
VII: 3. . . . I, 307, 311.

HOOFDST.
VII: 20—27. . I, **428**, **429**.
22. . . . I, **427**, 433.
26. . . . . I, *381*.
27. . . . . III, 209.
28. . . . I, *312*, 385.
VIII: 8. . . . . III, 38.
13. . II, 277. IV, 310.
IX: 16, 17. . . . . II, 347.
24. . . . . II, *11*.
25, 27. . . . . III, 209.
X: 2. . . . . III, *497*.
4. I, 92, 314. III, *183*.
9. . . . . III, *190*.
10. . . III, *176*, *204*.
10, 11. . . . III, 209.
14. . . . . III, *183*.
35. . . . . II, 379.
39. . . . . I, 436.
XI: 1, enz. II, 64, 131, 383.
1. . . . II, *304*, 308.
1, 3, 6. II, **305**, **306**, 309.
3. . . I, 205. II, **421**.
6. II, 379, 470. III, 517.
10. . . . . I, 314.
17. . . . . IV, *558*.
26. . . . . II, 379.
27. . . . III, *549*, 552.
XII: 2. . . . . I, 366.
4. . . . . II, 58.
7. . . . . IV, 559.
23. . . . . II, 326.
XIII: 7. . . . . III, 575.
15, 16. . . . . I, 300.

Jacobus.

I: 5. . . . . IV, 264.
5—7. . . . IV, 435.
13. . . . . IV, *551*.
13—15. . . . IV, 556.
HOOFDST.
I: 14 . . . . . IV, 568.
17. . I, 237. IV, *380*.
18. . . . . II, **421**.
26. . . . . III, 517.
27. . . . . III, 566.
II: 10. I, 70. II, 371. III, *490*.
18. . . III, *388*, 389.
23. . . . . II, 335.
III: 2. . . . . IV, 283.
6. . . . . I, 486.
V: 13—17. . . . II, 496.
14, 15. . . II, **495**, **496**.
16. II, 494. III, 315, 574.
19, 20. . . . . III, 426.

I Petrus.

I: 3. . . . . III, *410*.
10. . . . . I, 294.
11. . . . . I, 459.
16. . . . . IV, 20.
23. . . . . II, **421**.
25. . . . II, **237**, **423**.
II: 5. . . . . I, 299.
8. . . . II, 184, 191.
9. II, *144*, *173*, 278. III, 376.
12. . . . . III, 375.
17. . . . . III, 236.
24. . . . . I, 390.
25. . . . . III, 426.
III: 1, 2. . . . . III, 393.
14, 17, 19. I, **455**, **456**.
19. . I, 453, *455*, **459**.
20, 21. . . II, **556**, 558.
21. II, 233, 531. III, 128.
IV: 2, 3. . . . IV, *498*.
3, 5, 6. . I, **457**, **458**.
6. . . . . I, 453.
7. . . . . IV, *396*.
10. . . . IV, *218*, 219.

HOOFDST.
V: 8. . . . IV, *565*, 567.
19. . . . . III, 236.

II Petrus.

II: 1. . . . . III, 605.
II: 10, 13. . . . . II, 235.
10. . . . . II, 262.

I Johannes.

1. . . . . II, 427.
8. . . . IV, 280, 283.
II: 1. II, 79. IV, 376, 534.
2. . . . II, **175**, 176.
15. . . . . II, 176.
16. . . . . IV, *272*.
17. . . . . II, **237**.
27. . . . . I, *330*.
I: 2. . . I, **493**. IV, 21.
9. . . II, 155. IV, 283.
14. . . II, 94. III, 392.
15. . . . IV, *92*, 93.
20. . . I, 164. IV, 503.
V: 3. . . I, 304. III, 170.
7. . . . . I, 204.
9. . . . . I, *350*.
18. . IV, *312*, 429, **430**.
1. . . . . IV, 104.
5. . . . . I, 338.
10. . . . . I, 435.
14. . . . . IV, 360.
19. . . . . II, 176.
21. . . . . III, *519*.

Judas.

. . . . . II, 184.
. . . . . II, 191.
. . . . . III, 120.

Openbaring.

HOOFDST.
I: 1. . . . . II, **286**.
7. . . . . II, 248.
13—18. . . . II, 42.
18. . . . . III, **248**.
19. . . . . II, *413*.
II: 5. . . . . III, 446.
17. . . . . II, 392.
23. . . . . II, 380.
26. . . . . II, 392.
III: 4. . . . . II, 392.
7. . . . III, 240, **246**.
12. . . . . II, 392.
14. . . . . IV, 584.
23. . . . . II, 392.
24. . . . . I, 201.
V: 13. . . . . I, 201.
VI: 10. I, 491. II, 230. IV, 476.
11. . . . . I, 491.
VII: 1—9. . . . . II, 272.
2. . . . . II, 441.
4. . . . . II, *440*.
IX: 1. . . . . III, **248**.
X: 4. . . . . II, 443.
6. . . . . III, 615.
XI: 15. . . . . II, **175**.
17, 18. . . . . II, 380.
XIV: 13. . . . . II, **220**.
XVII: 14. . . . . II, 52.
XX: 1—6. . . . II, **258-290**.
10. . . . . IV, *475*.
12. . . . . II, 380.
XXI: 5. . . . . III, **406**.
XXII: 3, 4, 5. . . . II, 290.
9. . . . . I, 63.
10. . . . . II, 443.
12. . . . . II, 380.
20. . . . . II, *280*.

14